

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN STATE
UNIVERSITY

НАУКОВІ ЗАПИСКИ SCIENTIFIC NOTES

**Серія:
Право**

**Series:
Law**

**Випуск 18
2025
Edition 18
2025**

**Кропивницький – 2025
Kropyvnytskyi – 2025**

УДК 34 (052.552)
Н 15

Наукові записки. Серія : Право. 2025. Випуск 18. Кропивницький, 2025. **420 с.**

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-1

Рецензенти:

Армаш Надія Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Державного підприємства «Центр судової експертизи та експертних досліджень»;

Гаруст Юрій Віталійович – доктор юридичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту публічного права;

Петков Валерій Петрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням факультету №3 Донецького державного університету внутрішніх справ.

У Наукових записках розкриваються окремі питання історії та теорії держави і права, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права та інших галузей права.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої освіти та усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами вітчизняної та зарубіжної юриспруденції.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Соболь Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності, ректор Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений діяч науки і техніки України.

Заступник голови редколегії:

Гриценко Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, заслужений юрист України.

Відповідальний редактор:

Трошкіна Катерина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Члени редколегії:

Батанов Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Безпалова Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, директор Департаменту науки і освіти Харківської обласної державної адміністрації;

Берlach Анатолій Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри службового та медичного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бруннер Хільмар – доктор наук з державного управління та публічного права, професор адміністративного права при Федеральному коледжі державного управління (м.Ной-Ульм, Німеччина);

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України Головний учений секретар Національної академії правових наук України;

Гречанюк Сергій Костянтинович – доктор юридичних наук, професор, начальник Департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України;

Гуржій Тарас Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету;

Джафарова Олена В'ячеславівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри

адміністративної діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ;

Дніпров Олексій Сергійович – доктор юридичних наук, старший дослідник, ректор Київського національного університету будівництва і архітектури;

Добковскі Ярослав – габілітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію факультету права та адміністрації Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

Дрозд Олексій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, керівник Департаменту організації забезпечення діяльності Бюро економічної безпеки, заслужений діяч науки і техніки України;

Журавльова Зоряна Владленівна – кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу проблем публічного права Науково-дослідного інституту публічного права;

Манжула Андрій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Мілова Тетяна Миколаївна – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Миргород Валерія Валеріївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Навчально-наукового інституту права з наукової роботи, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету;

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, професор кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, заслужений діяч науки і техніки України;

Сокурєнко Олена Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка;

Стрбан Грега – доктор наук, професор, декан юридичного факультету, Університет Любляни (Словенія);

Шатрава Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

Друкується за рішенням вченої ради Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 17 від 30.06.2025 року).

Статті подано в авторській редакції

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення № 599 від 27.07.2023 року.

«Наукові записки. Серія: Право» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (Категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність 081) наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

«Наукові записки. Серія: Право» реферується у наукометричних базах даних: «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського; Index Copernicus International; Google Scholar. Публікаціям присвоюється ідентифікатор цифрового об'єкта DOI.

ISSN 2522-9230 (Print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-1

© Автори статей, 2025

© Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, 2025

УДК 34 (052.552)**Н 15**

Scientific notes. Series: Law. 2024. Issue 18. Kropyvnytskyi, 2025. 420 p.

ISSN 2522-9230 (Print)**ISSN 2522-9249 (Online)****DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-1****Reviewers:****Nadiia Armash** – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Center of Forensic Expertise and Expert Researches;**Yuriy Garust** – Doctor of Law, Professor, Deputy Director of the Research Work of the Scientific Institute of Public Law;**Prof.Valerii Pietkov** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Research Officer of the Scientific Laboratory for the Prevention of Criminal Offenses of Faculty #3, Donetsk State University of Internal Affairs.

Research Bulletin discloses certain issues in history and theory of the state and law, civil, labor, administrative, criminal legislation and other branches of law.

The bulletin is intended for researches and instructors, post-graduate students, university students and all of those interested in topical problems of domestic and foreign law.

EDITORIAL BOARD:**Chief Editor:****Prof.Yevhen Sobol** – Doctor of Law, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Merited Science and Technology Functionary of Ukraine.**Deputy Head of Editorial Board:****Prof.Volodymyr Hrytsenko** – Doctor of Law, Professor, Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University, Honored Lawyer of Ukraine.**Editor- in-Charge:****Kateryna Troshkina** – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.**Editorial Board:****Prof.Olexander Batanov** – Doctor of Law, Professor, Leading Research Fellow of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the Volodymyr Koretskyi Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine;**Prof.Olga Bezpalova** – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Science and Education of Kharkiv Oblast State Administration**Prof.Anatoliy Berlach** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Service and Medical Law of Taras Shevchenko Kyiv National University;**Dr.Hilmar Brunner**– Doctor of Public Administration and Public Law, Professor of Administrative Law at the Federal College of Public Administration (Noi-Ulm, Germany);**Prof. Yevhen Hetman** – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, the Chief Research Secretary of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine;**Prof.Sergiy Grechaniuk** – Doctor of Law, Professor, Head of the Department for the Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine;**Prof. Taras Gurzhiy** – Doctor of Law, Head of the Department of Administrative, Financial and Information Law of State Trade and Economics University;**Prof.Olena Dzhafarova** – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Administrative Enforcement of Kharkiv National University of Internal Affairs;**Dr. Olexiy Dniprov**– Doctor of Law, Senior Researcher, Rector of Kyiv National University of

Construction and Architecture;

Prof. Yaroslav Dobkowski – Phd Habil in Law, Head of the Department of Administrative Law and Science on the Administration of the Faculty of Law and Administration of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn.

Prof. Oleksiy Drozd – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Organization Support of Activities of the Economic Security Bureau of Ukraine, Merited Science and Technology Functionary of Ukraine;

Zoriana Zhuravliova – Candidate of Legal Sciences, Leading Researcher of the Department of Public Law Issues of the Scientific-Research Institute of Public Law;

Prof. Andriy Manzhula – Doctor of Law, Professor of the Department of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Tetiana Milova – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law and Law Enforcement Activity of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Valeriya Mirgorod – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Institute of Scientific and Educational Law, Associate Professor of the Chair of Administrative, Economic Law and Financial and Economic Security of the Institute of Law of Sumy State University;

Prof. Vasyl Nastiuk – Doctor of Law, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Chair of Administrative Law and Administrative Activity of the Yaroslav Mydrii National Law University; Merited Science and Technology Functionary of Ukraine;

Olena Sokurenko – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Chair of Law and Law Enforcement Activity of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University;

Prof. Strban Grega – Doctor of Law, Dean of the Faculty of Law, University of Ljubljana (Slovenia)

Prof. Serhiy Shatrava – Doctor of Law, Head of Scientific-research Laboratory on Pre-trial Investigation Issues of Kharkiv National University of Internal Affairs.

It is published by the decision of the Academic Council of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University (Minutes No. 17 of 30.06.2025).

The articles are presented in the author's version

Registration of an entity in the field of print media: Decision of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting No. 599 dated 27.07.2023.

"Research Bulletin. Series: Law" is included in the list of scientific professional publications of Ukraine, in which the results of dissertations for obtaining scientific degrees of doctor of sciences, candidate of sciences and PhD degree (Category "B") on legal sciences (specialty 081) can be published by the Decree of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020.

"Research Bulletin. Series: Law" is referred in the following scientific databases: "Scientific Periodicals of Ukraine", V.Vernadskyi National Library of Ukraine; Index Copernicus International; Google Scholar. Publications are assigned a digital object identifier (DOI).

ISSN 2522-9230 (print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 94(100)''1939/1945'':341.33/.34(045)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-6-13

Марченко Олег Миколайович,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України та всесвітньої історії,
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
o_marchenko2008@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-5720-0976

Мілова Тетяна Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності,
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
tmilovanik@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1480-6772

Шевченко Володимир Євгенович,

студент I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
vovanewman13@gmail.com

**ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ТА ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ
УВ'ЯЗНЕНИХ У НАЦИСТСЬКИХ ТАБОРАХ: РОЛЬ І МЕЖІ ДІЯЛЬНОСТІ
МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА**

Стаття аналізує діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста (далі – МКЧХ) під час Другої світової війни, висвітлюючи правові норми, що регламентували його роботу, та практичні труднощі, з якими організація зіткнулася в захисті військовополонених та цивільного населення. Розглядаються різні погляди на роль МКЧХ, його право ініціативи та принцип нейтралітету як необхідну умову діяльності, що водночас миг обмежувати його можливості. Окрему увагу приділено еволюції міжнародного гуманітарного права, починаючи із Женевських конвенцій 1864 та 1906 років, їх впливу на Гаазьку конвенцію 1907 року, а також прийняттю Женевських конвенцій 1929 року, що регулювали поводження з військовополоненими. Проаналізовано застосування та порушення положень Конвенції 1929 року, зокрема щодо умов утримання, праці, права на відвідування та втечу військовополонених у різних країнах, включно з Німеччиною та СРСР.

Значну частину статті присвячено становищу цивільного населення, яке не підпадало під дію Женевських конвенцій до 1949 року. Розглядаються спроби МКЧХ поширити гуманітарний захист на цивільних осіб на основі Гаазької конвенції 1907 року та резолюцій Міжнародних конференцій Червоного Хреста, а також причини відмови воюючих сторін від впровадження Токійського проєкту 1934 року про захист цивільних. Аналізуються категорії цивільних осіб, які опинилися під окупацією та в концтаборах, та перешкоди, з якими стикався МКЧХ у наданні їм допомоги, зокрема через політику нацистської Німеччини щодо євреїв та інтернованих осіб. Стаття розкриває складні правові колізії, з якими зіткнувся МКЧХ у роки Другої світової війни, обмеженість його інструментів впливу та значні гуманітарні виклики, спричинені масштабними порушеннями міжнародного гуманітарного права та зневагою до принципів гуманності з боку воюючих сторін.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, права людини, захист жертв збройних конфліктів, військовополонені, цивільні особи, інтернована особа, Міжнародний комітет Червоного Хреста, воєнні злочини, табірна система, нацистська Німеччина, Друга світова війна.

Marchenko O., Milova T., Shevchenko V. LEGAL STATUS OF PRISONERS OF WAR AND CIVILIANS INCARCERATED IN NAZI CAMPS: ROLE AND LIMITS ON THE ACTIVITIES OF THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS

The article analyzes the activities of the International Committee of the Red Cross (hereinafter referred to as the ICRC) during the Second World War, highlighting the legal norms that regulated its work and the practical difficulties that the organization encountered in protecting prisoners of war and the civilian population. Different views are considered on the role of

the ICRC, its right of initiative and the principle of neutrality as a necessary condition for its activities, which at the same time could limit its capabilities. Special attention is paid to the evolution of international humanitarian law, starting with the Geneva Conventions of 1864 and 1906, their influence on the Hague Convention of 1907, as well as the adoption of the Geneva Conventions of 1929, which regulated the treatment of prisoners of war. The application and violation of the provisions of the 1929 Convention are analyzed, in particular regarding the conditions of detention, labour, the right to visit and escape of prisoners of war in various countries, including Germany and the USSR.

A significant part of the article is devoted to the situation of the civilian population, which was not covered by the Geneva Conventions until 1949. The article examines the ICRC's attempts to extend humanitarian protection to civilians on the basis of the 1907 Hague Convention and the resolutions of the International Conferences of the Red Cross, as well as the reasons for the refusal of the warring parties to implement the 1934 Tokyo Draft Convention on the Protection of Civilians. The article analyzes the categories of civilians who found themselves under occupation and in concentration camps, and the obstacles that the ICRC faced in providing them with assistance, in particular due to the policy of Nazi Germany towards Jews and internees. The article reveals the complex legal conflicts that the ICRC faced during the Second World War, the limitations of its instruments of influence, and the significant humanitarian challenges caused by large-scale violations of international humanitarian law and disregard for the principles of humanity on the part of the warring parties.

Keywords: international humanitarian law, human rights, protection of victims of armed conflicts, prisoners of war, civilians, internee, the International Committee of the Red Cross, war crimes, camp system, Nazi Germany, the Second World War.

Постановка проблеми. Під час Другої світової війни мільйони людей опинилися в правовому вакуумі, де міжнародні конвенції не могли забезпечити їм необхідний захист або гуманітарну допомогу. Міжнародний Комітет Червоного Хреста, попри свій нейтралітет і гуманітарну місію, часто стикався з юридичними, політичними та економічно-логістичними бар'єрами. Особливо гостро постала проблема відсутності міжнародного правового механізму захисту цивільного населення.

Актуальність теми зумовлена необхідністю осмислення меж ефективності міжнародного гуманітарного права в умовах глобального збройного конфлікту та аналізу впливу цих обмежень на захист жертв війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У дослідженні були використанні звіти та документи МКЧХ, у яких описана діяльність організації в Другій світовій війні, гуманітарна допомога та аналіз роботи в таборах для військовополонених і концтраційних таборах Німеччини [10], а також підсумковий звіт радника МКЧХ Фредеріка Сюрдета [11]. Проаналізовано положення Гаазької [5] та Женевської [7] конвенцій, що визначали принципи міжнародного гуманітарного права та регулювали поведінку з військовополоненими й цивільними особами в мирний та воєнний час. Використанні дослідження Андре Дюрана, який дослідив історію МКЧХ у період Першої та Другої світових воєн [3]; Фабріса Кахена, який досліджував діяльність комітету в німецьких таборах [4]; Ізабель Вонеш Кардія, яка вивчила реакцію МКЧХ на депортації цивільного населення, як на публічному рівні, так і всередині самої організації [1] та інших дослідників.

Метою статті є комплексне дослідження правового статусу військовополонених та цивільних осіб у нацистській табірній системі, з акцентом на діяльність і повноваження Міжнародного Комітету Червоного Хреста в умовах обмеженої дії міжнародних конвенцій. Дослідження також покликане виявити прогалини міжнародного гуманітарного права того періоду та окреслити їх вплив на подальший розвиток правових норм щодо захисту жертв збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з правовими нормами, які регламентують діяльність МКЧХ, організація бере участь у гуманітарній діяльності на прохання міжнародного співтовариства або за власною ініціативою. МКЧХ жодним чином не є ініціатором чи навіть захисником прав людини, а лише популяризатором міжнародного гуманітарного права, а його мета – обмежити наслідки війни, допомогти жертвам конфліктів, намагаючись забезпечити дотримання воюючими державами, які підписали міжнародні конвенції, прийнятих положень [4, с. 9].

Дослідниця І. Кардія стверджує, що МКЧХ зберігав право ініціативи щодо порушень міжнародного права. А це означає, що він може сам займатися певними справами, що не були предметом жодної скарги, але які, на її думку, виправдовують його втручання [1, с. 90]. Такий підхід уповноважує МКЧХ до інновацій, і за допомогою прецедентів, які він таким чином створює, допомагає перевести їх у сферу позитивного права. Однак Комітет вважає, що він повинен «залишатися в змозі запропонувати всім сторонам гарантію максимально об'єктивного судового рішення і дії, яка не викликає жодних підозр у політичній або іншій упередженості», тобто нейтралітет МКЧХ є невіддільною умовою його діяльності та універсальності, але він також є гальмом для публічного висловлення думок і можливості виходу за межі юридичного визначення сфери його роботи [1, с. 91].

Ж. А. Дюнан, який став свідком битви при Сольферіно, найбільшої під час Австро-італо-французької війни 1859 р., побачив на власні очі жахи протистояння та криваве поле боротьби, усвідомив, що його обов'язком, найперше як людини, допомогти тяжко пораненим солдатам. Особливістю діяльності Дюнаном стало те, що він не обирав сторону конфлікту, а залишався нейтральним, намагаючись допомогти кожному, хто цього потребував. Повернувшись до Женеви, Дюнан описує пережитий досвід у «Спогадах про Сольферіно», де змальовує ідею створення товариства допомоги пораненим у часи війни. 22 серпня 1864 р. на міжнародній конференції, скликаній Федеральною радою Швейцарії, ідеї Дюнаном стали

реальністю – дванадцять держав підписали Женевську конвенцію про поліпшення долі поранених на полі бою, яка визначала основу, на якій ґрунтувалися норми міжнародного права щодо захисту жертв збройних конфліктів. Принципи конвенції були переглянуті під час Гаазької (1899 р.) та Женевської (1906 р.) конференцій [11, с. 9–14]. У 1906 р. було прийнято нову Конвенцію, яка складалася з 33 статей, що деталізували діяльність організації, у порівнянні з Конвенцією 1864 р. [6].

Надалі Конвенція 1906 р. сприяла перегляду Гаазької конвенції 1907 р. про закони та звичай введення сухопутної війни. У статті 2 Конвенції зазначається, що норми, які містяться в статті 1 Положення, а також у цій Конвенції, застосовуються лише між договірними державами й лише у випадку, якщо всі воюючі сторони є сторонами договору. Сімнадцять держав, що ратифікували Конвенцію 1899 р., не ратифікували версію 1907 р. Ці держави або їхні правонаступники залишалися формально пов'язаними Конвенцією 1899 р. у своїх відносинах з іншими її учасниками [5].

У 1928 р. на 13-й міжнародній конференції в Гаазі був прийнятий статут Міжнародного Червоного Хреста. 27 липня 1929 р. було підписано дві Женевські конвенції, які покращували участь поранених та хворих у діючих арміях, що доповнює й уточнює Конвенцію 1906 р., так званий «Кодекс військовополонених», який врегульовував відносини та правила поводження з військовополоненими в роки Другої світової війни. Найважливіші нововведення полягали в забороні репресій і колективних покарань, організації праці полонених, призначенні полоненими своїх представників і контролі з боку держав-покровительок. Конвенція 1929 р. втратила чинність у зв'язку з універсальним прийняттям Женевських конвенцій 1949 р. [7; 11, с. 18–19].

Статті, що стосувалися умов утримання полонених у таборах і трудових загонах, намагалися врегулювати проблеми, які, згідно з досвідом Першої світової війни, могли виникнути під час війни. Окремі пункти стосувалися офіцерів і прирівняних до них осіб, фінансових ресурсів в'язнів і умов переведення. Конвенція також охоплювала право подавати скарги й легалізувала звичай, згідно з яким обираються представники в'язнів, які виступали речниками перед військовою владою або державами-покровительками. В'язні підпорядковувалися законам, правилам і наказам, чинним у збройних силах держави-утримувача, на них поширювалися дисциплінарні стягнення та кримінальне переслідування. В останньому випадку держава-покровителька мала право на представництво на слуханнях, право на захист та апеляцію [7].

Відповідно до Конвенції 1929 р., представники держави-покровительки або її узгоджених делегатів мали право відвідувати всі місця, де утримувалися військовополонені. Вони мали доступ до всіх приміщень і могли вести бесіди, як правило, без свідків, особисто або за посередництвом перекладачів. Про їхні візити завчасно повідомляли військову владу. Воюючі сторони могли за взаємною згодою дозволити особам власного громадянства брати участь в інспекціях ув'язнених (стаття 86). Положення не створювали жодних перешкод для гуманітарної діяльності, яку МКЧХ міг здійснювати з метою захисту військовополонених за згодою відповідних воюючих сторін (стаття 88) [7].

Відвідування таборів було одним із перших засобів, адже тільки воно дозволяло МКЧХ дізнатися про умови й потреби ув'язнених, надати їм допомогу й на основі звітів, написаних делегатами, вжити заходів необхідних для поліпшення умов утримання [3, с. 441–448].

Стаття 15 Гаазької Конвенції 1907 р. [6] та стаття 78 Конвенції 1929 р. наголошує, що Товариства допомоги військовополоненим отримують від воюючих сторін для себе і своїх акредитованих агентів усі засоби для ефективного виконання гуманітарного завдання в межах, що накладаються військовою необхідністю. Представникам цих товариств дозволяється роздавати допомогу в таборах за особистим дозволом, виданим військовою владою, і за умови письмового зобов'язання виконувати всі розпорядження і поліцейські накази, які згадана влада встановлюватиме. Стаття 79 Конвенції 1929 р. вказує, що в нейтральній країні засновується Центральне агентство інформації про військовополонених, на яке покладається обов'язок збирати інформацію про військовополонених, яку вона може отримати офіційними або приватними каналами, і передавати країні, громадянами якої є військовополонені, або державі, на службі якої вони перебувають [7].

Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1906 р. вказує, що у випадку полону осіб, які займаються медичною допомогою, вони не вважаються військовополоненими (стаття 9) і повинні бути евакуйовані на батьківщину (стаття 12) або працювати в лазареті надаючи медичну допомогу полоненим [6; 11, с. 67].

Продовольчий пайок військовополонених за кількістю та якістю має бути еквівалентним пайку військовослужбовців армії держави-утримувача. Полоненим також надається можливість готувати для себе, вони мають мати достатню кількість питної води, вживання тютюну дозволяється. Усі колективні дисциплінарні заходи щодо їжі заборонені (стаття 11). У всіх таборах облаштовуються їдальні, у яких військовополонені можуть купувати за місцевими ринковими цінами продовольчі товари та предмети звичайного вжитку. Прибутки, що надходять до адміністрації таборів від роботи їдалень, повинні використовуватися на користь ув'язнених. Одяг, білизна та взуття надаються полоненим державою-утримувачем (стаття 12). Дозволяється отримувати в індивідуальному порядку поштові посилки, що містять харчі та інші предмети, призначені для споживання, або одяг. Посилки доставляються адресатам із виданням розписки (стаття 37) [7].

Зміна економічної ситуації у воюючих країнах мала вплив на умови праці полонених. Кодекс про

військовополонених дозволяв і регулював їхню працю, гарантуючи їм соціальний захист, порівнянний із тим, яким користуються цивільні працівники держави-утримувача, і ставку заробітної плати, що мала бути узгоджена між воюючими сторонами. Заборонялося використовувати їх на роботах, пов'язаних із війною, шкідливих або небезпечних для здоров'я. Кодекс про військовополонених передбачав, що робочий час для військовополонених у жодному разі не повинен перевищувати робочий час для місцевих цивільних працівників, зайнятих на тій самій роботі (стаття 30) [7].

У Німеччині виробничі потреби та нестача робітників спонукали владу максимально використовувати працю військовополонених. Самі німецькі робітники часто були змушені працювати цілий день, але робочий день полонених часто був набагато довшим. У промисловості він зазвичай тривав 10 або 12 годин. У роки війни тижневий робочий день збільшився із 60 до 72 годин, а потім до 84. Для тих, хто працював у сільському господарстві, робочі дні тривалістю 17 годин не були рідкістю в розпал сезону. Делегати часто були змушені вживати заходів, з метою зупинити використання полонених на заборонених роботах, яка переважно базувалася у військовій промисловості, і лише військовополонені британських або американських військ були звільнені від неї. У випадку французьких полонених, захоплених до франко-німецького перемир'я 22 червня 1940 р., німецька влада «отримала» згоду від уряду Віші використовувати працю ув'язнених. Полонені працювали на будівництві укріплень, копали окопи, споруджували протитанкові укриття тощо. Щоразу МКЧХ або його представництво в Берліні висловлювали протест, але не отримували жодного покращення [3, с. 455–458].

За умовами Конвенції 1929 р., спроба втечі каралася лише дисциплінарним стягненням, що не перевищувало 30 днів ув'язнення (статті 50 і 54). Військовополонені, які здійснили втечу й були схоплені, не підлягали ніякому покаранню за попередню втечу. Те ж саме стосувалося і товаришів утікача, які могли потурати його спробі. Лише, якщо у зв'язку з втечею, були вчинені злочини або правопорушення, держава-утримувач могла порушити судове переслідування проти втікача [7].

Бажання приєднатися до своїх частин, невроз полону й депресія, викликана тривалим утриманням, змушували тисячі в'язнів вдаватися до вкрай ризикованих авантур. У деяких таборах втеча перетворилася на змагання. У Шталаглюфті I, делегат МКЧХ зазначив у жовтні 1941 р., що «відбувається щось на кшталт дружньої дуелі між в'язнями, які витрачають свій час на втечі, і табірною адміністрацією, яка намагається зупинити їхню втечу». Комендант табору створив «музей», у якому зберігав предмети, що використовувалися для цих спроб. Із часом запроваджувалися заходи безпеки, які по суті обмежували права ув'язнених: у колонії колективну допомогу видавали невеликими порціями, щоб запобігти створенню резервів для втечі, офіцерам більше не дозволяли ходити територією табору, пересування всередині табору було обмежено тощо. Зростає кількість в'язнів «убитих при спробі втечі». У багатьох випадках ті, хто втікав, були готові здатися або вже були схоплені. Спеціальні табори нагляду для спійманих втікачів часто мали функції каральних таборів, однак делегати МКЧХ мали доступ до цієї категорії таборів [3, с. 461–466].

Конвенція 1929 р. передбачала контроль, але без застосування санкцій [11, с. 42]. З цього ми можемо стверджувати, що інструментів юридичної відповідальності та застосування конкретних санкцій до сторони, яка порушила гуманітарні та моральні зобов'язання, не передбачалися, тому контроль був швидше елементом фіксування порушення і спостереження за умовами перебування ув'язнених, надання їм допомоги в межах можливостей та, у разі порушення, публічно-морального осуду. Контроль за умовами утримання військовополонених у таборах ускладнювався низкою перешкод, а саме: заборонаю в доступі зі сторони Німеччини; обмеженою кількістю персоналу Комітету, які б могли інспектувати табори більше одного разу; військовими діями, фінансами, економічними блокадами тощо. Крім того, враховуючи швидку зміну умов у таборах та цілеспрямованого створення тимчасової «гарної картинки» для Комітету німецькою адміністрацією табору з метою введення їх в оману, було складно оцінити реальну ситуацію, яка існувала на території таборів. Звіти МКЧХ піддавалися критиці як під час, так і після війни.

Однією із найбільших проблем виявилася ситуація з полоненими держав, які не ратифікували Конвенцію 1929 р., однією з яких був СРСР [11, с. 46], що стало одним із чинників жорстокого поводження з боку нацистської Німеччини до радянських полонених, ніж до військовополонених інших держав-союзників. Аналогічна ситуація була з німецькими полоненими, які перебували в радянському полоні – вони залишилися за межами дії Конвенції. Ця ситуація використовувалася двома карально-репресивними системами для виправдання власних злочинів. Варто зазначити, що після вторгнення німецьких військ на радянську територію відбулася домовленість про передачу інформації про полонених на взаємних засадах, зі сторони Німеччини було передано лише один список із 200 імен, написаний олівцем. Подальшої інформації не надавалося. Це пояснювалося тим, що нібито радянська сторона не виконує домовленість «про взаємність» та через радянську заборону передавати послання німецьким полоненим. Найскладнішим періодом була зима, адже військовополоненим у німецьких таборах загрожувала холодна смерть. Комітет намагався домовитися про допомогу з обома сторонами, але, якщо німецька сторона частково погодилася з умовою, що делегати не будуть присутні в розподілі допомоги та контролювати даний процес і буде застосований принцип взаємності щодо німецьких полонених, що своєю чергою передбачало погодження з радянською стороною про призначення делегата Комітету в СРСР, то Радянський Союз взагалі не надав відповіді.

Загалом, майже всі спроби створення контакту із радянською владою залишалися проігноровані

останньою, явно вказуючи на індиферентність у цьому питанні, і лише мізерні пропозиції від Комітету отримали відповідь від СРСР [11, с. 101–106]. У радянському полоні загинуло 1094250 німецьких військовополонених (34,7 % від загальної кількості) [9, с. 282], у німецькому полоні загинуло 3226237 радянських військовополонених (57 %). Смертність серед британських та американських військовополонених становила 3,6 % [12, с. 147–148].

Ще одним чинником, який ускладнив діяльність МКЧХ, – це соціально-правове становище в державах сателітах, легітимність квазідержав, утворених на місці ліквідованої влади на окупованих територіях та взаємодія з новоствореною окупаційною німецькою владою, яка, не визнаючи минулі домовленості та легітимність колишньої влади, утворювала правову блокаду й забороняла проведення перевірок. Німецька окупаційна влада після захоплення Польщі, не визнаючи діючим польський уряд, перетворила її військових на цивільних, окрім польських офіцерів, з метою подальшої трудової експлуатації й у такий спосіб на них розповсюджувалося лише національне законодавство [11, с. 46–50].

Для французьких військовослужбовців, які потрапили в полон під час кампанії 1940 р., ситуація була іншою, оскільки їхній уряд підписав із Німеччиною перемир'я. Тому їхнє становище регулювалося двосторонніми угодами, у яких уряд Віші мав дуже обмежену свободу дій. Приблизно 250 000 полоненим було надано «відпустку з полону» й перетворено на цивільних робітників. Це означало, що вони більше не перебували під наглядом МКЧХ і не мали права отримувати гуманітарну допомогу – на них не розповсюджувався міжнародний захист [3, с. 453–454].

Подібні обставини також визначили долю італійських військ після перемир'я, укладеного між королівським урядом і державами-союзниками у вересні 1943 р. Оскільки уряд тепер воював на боці союзників, італійці, які вже потрапили в полон або були захоплені пізніше, зазнавали різного ставлення залежно від категорії, до якої вони належали. Колишні військовополонені в руках союзників могли стати «кооператорами» і працювати на британців або американців, і могли бути зобов'язані виконувати всі види робіт, здатні сприяти зусиллям союзників, незалежно від обмежень, накладених статтями 31 і 32 Женевської конвенції 1929 р. Італійські війська, які продовжували воювати з німцями, вважалися військовополоненими. Військовослужбовці італійських військ на території, яку утримував Вермахт, були роззброєні та інтерновані. Німецький уряд вважав, що ці інтерновані, які перебували під владою неофашистського уряду союзного Німеччині, не були військовополоненими, надавали їм особливий статус – «італійські військові інтерновані». Це означало, що вони повністю перебували поза захистом Конвенції. Четверту категорію становили військові підрозділи, сформовані маршалом Бадольо (так звані «бадолівці»), які воювали на боці союзників, як правило, у британській чи американській формі. Німці вважали їх військовополоненими, проте німецька влада не дозволяла відвідування і надавала дуже обмежену інформацію про них [3, с. 453–454].

Найсильніше від правової делегітимації постраждали партизани, адже окупаційна влада відмовлялася прирівнювати їх до військовополонених, отже і застосування дії Конвенції. Крім цього, ускладнювало застосування дії закону про міжнародний захист до партизанів ст. 1, 2, 3 Конвенції, які окреслювали категорію осіб, на яких розповсюджувався захист. Партизанські формування не відповідали критеріям, що використовувала німецька влада для відмови в допомозі [7]. Але, попри юридичне не визнання дії захисту над партизанами, Комітет намагався домовитися з воюючими сторонами щодо мінімального гуманного дотримання прав. Наприклад, Комітет домігся дотримання домовленостей і поведіння як із військовополоненими щодо французьких партизанів від німецького командування. Комітет також домігся дозволу надання мінімальної допомоги та часткового правового визнання контингенту югославських, словацьких, грецьких та італійських партизанів, хоча допомога була обмеженою [11, с. 46–50].

Своєю чергою схожі правові перепони створювалися через невизнання окупаційної влади країнами Антигітлерівської коаліції. Ускладнювали процес надання продовольчої та гуманітарної допомоги полоненим логістичні затримки, економічні блокади, репресалії та небажання країн передавати розподіл такої допомоги як країні-утримувачу полонених, так і нейтральним посередникам, адже посилки часто розкрадала табірна адміністрація і допомога не доходила до ув'язненого [11, с. 61–62].

Правових норм та міжнародних договорів, які б захищали та контролювали поведінку із цивільним населенням на початок Другої світової війни не існувало, Женевські конвенції, прийняті до 1949 р., стосувалися лише комбатантів, а не цивільних осіб. Єдиним документом, у якому б згадувалися цивільні особи, була Гаазька конвенція 1907 р. положення розділу III, що стосувалося «військової влади над територією ворожої держави», тобто захисту цивільного населення на окупованій території. Конвенція встановлювала такі принципи: мають поважатися честь і права сім'ї, життя і приватна власність, а також релігійні переконання і відправлення релігійних культів; приватна власність не може бути конфіскована (стаття 46); ніяке загальне покарання, матеріальне чи інше, не може накладатися на населення за дії окремих осіб, за які вони не можуть розглядатися як солідарно відповідальні (стаття 50) [5].

МКЧХ могла посилатися на Резолюції Міжнародних конференцій Червоного Хреста, зокрема Резолюцію XII Конференції 1925 р., у якій зазначено: держава, яка затримує, повинна з найменшою можливою затримкою надати МКЧХ та державі-покровительці список утримуваних цивільних осіб; з ними слід поводитися гуманно й захищати їх від актів насильства або образи; цивільні особи, яких ворожа

держава вирішила утримувати, повинні, як мінімум, користуватися перевагами положень, що діють для військовополонених війни; вони повинні утримуватися окремо від військовополонених; у можливій мірі дозволяється представникам МКЧХ і держави-покровительки відвідувати місця інтернування цивільного населення. Окупована територія зазвичай перебувала під військовим контролем, а на її населення, залежно від обставин, поширювалася дія надзвичайного або воєнного стану [3, с. 453–454].

Історія демонструє нам як дотримувалися зазначених положень воюючі сторони – абсолютне ігнорування, попри мільйонні жертви, індиферентність та дегуманізація стали одним із вагомих чинників, чому становище цивільних під час війни можна вважати трагічним та безнадійним, відверто покинутим зі сторони міжнародного захисту.

На міжнародній конференції в Токіо 1934 р. був схвалений проєкт, який передбачав захист цивільних осіб. Але він так і не був прийнятий. Обговорення виникли внаслідок досвіду та знущань, яких зазнали жертви серед цивільного населення під час Першої світової війни. Документ мав захищати дві категорії цивільних осіб: цивільне населення противника на території воюючої сторони та цивільне населення, яке перебувало під владою ворога на окупованих територіях. Обговорення проєкту мало відбутися в 1940 р., але початок воєнних дій завадив цій зустрічі. З перших днів війни МКЧХ запропонував воюючим сторонам ввести в дію «Токійський проєкт», але ця пропозиція була відхилена всіма державами, крім Німеччини [2; 11, с. 21, 71–76].

Таким чином, щодо затриманих і депортованих цивільних осіб необхідно було робити спеціальні звернення до кожного відповідного уряду. Мільйони цивільних осіб потрапили під окупацію країнами Осі та були ув'язнені у в'язницях або концтаборах. Табори знаходилися переважно в Німеччині або в окупованих німецькими військами територіях, тому МКЧХ найперше звернувся до німецького уряду, оскільки без його згоди ніяка допомога не могла бути реалізована. Німецька влада прирівняла затриманих і депортованих цивільних до осіб, заарештованих і ув'язнених за загальним правом із «міркувань безпеки» або «перевиховання». Більшість із них насправді не були громадянами ворожих країн і, як правило, навіть не були іноземцями, але мали до того німецьке громадянство або громадянство анексованої країни, тому заходи, застосовані до цих людей, були, з погляду Німеччини й держав-сателітів «питанням внутрішньої політики», у яке МКЧХ не міг втручатися [10, с. 73–84].

Цивільне населення, яке перебувало в руках ворога, поділялося на дві категорії: 1) «цивільні інтерновані» – цивільні особи, які проживали на території воюючої сторони на момент початку війни та були інтерновані через їхню ворожу національність; 2) цивільні, яких називають «затримані», «депортовані цивільні особи» або «цивільні особи, депортовані на адміністративних підставах», які були заарештовані з політичних, ідеологічних або расових мотивів, тому що їхня присутність вважалася небезпечною і неприйнятною для держави або окупаційних сил [10, с. 73–84].

У вересні 1939 р. у Франції інтернували всіх німців, які перебували в країні, у тому числі тих, хто перебував проїздом. Аналогічні дії відбувалися в Німеччині із французькими громадянами. Комітет домігся часткового застосування за аналогією Конвенції 1929 р. до цивільних інтернованих осіб. Але статус «цивільного інтернованого» охоплював невелику кількість цивільних, більшу частину німці депортували до концтаборів. Комітету відмовляли в перевірці концтаборів та даної категорії, адже вони не були «інтернованими», а заарештованими в рамках «заходів безпеки». Відмова унеможливлювала законний спосіб контролю умов ув'язнення та розповсюдження гуманітарної допомоги серед депортованих, і лише наприкінці війни з послабленням спротиву та ліквідацією німецької табірної системи представники Комітету побачили та усвідомили масштаб трагедії [11, с. 71–76].

У 1935 р., після оприлюднення Нюрнберзьких законів і «юридичного» визначення поняття «євреї» – із цього етапу німецьке громадянство вважалося «очищено». Цей захід також стосувався євреїв на територіях-сателітах і територіях союзників Німеччини, щодо яких відповідні уряди ухвалили закони, подібні до законів Третього Райху. Відповідно, німці розглядали ставлення до євреїв як внутрішню справу, виключаючи можливість будь-якого втручання МКЧХ. Нечисленні захисні дії, реалізовані МКЧХ, стосувалися євреїв американського або британського громадянства, тобто не з країн з антисемітським законодавством [8, с. 390].

МКЧХ займався індивідуальними запитами щодо зниклих безвісти євреїв, але в жовтні 1942 р. констатував, що «неможливо вжити жодних загальних заходів щодо євреїв», вони були однаково позбавлені допомоги від будь-якого уряду. Таким чином, ціла частина населення була переслідувана й позбавлена фундаментальних прав через своє походження. У 1942 р. переслідування євреїв досягли моторошного рівня – план знищення почав втілюватися в життя. Євреям можна було надавати допомогу лише тоді, коли вони належали до певних категорій – військовополонені або цивільні інтерновані, але навіть у цьому випадку більшість німецьких чоловіків-євреїв були виключені із цих категорій. У внутрішньому звіті МКЧХ повідомлялося: «У Берліні згадка про євреїв вважалася неприпустимою і зобов'язувала іншу сторону перервати розмову» [3, с. 555–562].

Висновки. Дослідження правового статусу військовополонених та цивільних осіб виявило, що міжнародне гуманітарне право в роки Другої світової війни не забезпечувало належного та універсального захисту постраждалих від збройних конфліктів. Женевські та Гаазькі конвенції мали обмежену сферу застосування, переважно регулюючи права військовополонених і залишаючи без уваги цивільне населення,

особливо на окупованих територіях. Діяльність МКЧХ, попри нейтральний статус і визнаний гуманітарний мандат, була суттєво обмежена як правовими рамками, так і політичними умовами – зокрема, небажанням воюючих сторін дотримуватися зобов'язань, відмова в допуску до таборів, або ж відвертим ігноруванням норм міжнародного гуманітарного права. Особливо критичною була ситуація з радянськими військовополоненими та єврейськими цивільними особами, які взагалі залишилися поза сферою дії міжнародних конвенцій. Водночас, аналіз діяльності МКЧХ виявив комплекс ініціатив, що згодом стали підґрунтям для перегляду та розширення положень міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій 1949 р., які охопили цивільне населення і створили більш комплексну систему захисту жертв збройних конфліктів. Таким чином, Друга світова війна виявила суттєві прогалини міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів і засвідчила необхідність подальшого реформування міжнародного гуманітарного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Vonèche Cardia I. Les raisons du silence du Comité international de la Croix-Rouge (CICR) face aux déportations. *Revue d'Histoire de la Shoah. CAIRN.INFO*. 2015/2, 2015. P. 87–122. URL: shs.cairn.info/revue-d-histoire-de-la-shoah-2015-2-page-87?lang=fr.
2. Draft International Convention on the Condition and Protection of Civilians of enemy nationality who are on territory belonging to or occupied by a belligerent. Tokyo, 1934. *International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/tokyo-draft-conv-1934?activeTab=historical>
3. Durand A. History of the International Committee of the Red Cross. T. 2: From Sarajevo to Hiroshima. Geneva: Henry Dunant Institute, 1984. 660 p. <https://library.icrc.org/library/search/notice?noticeNr=697>.
4. Cahen, Fabrice. Le Comité International de la Croix-Rouge (CICR) et les visites de camps: Étude d'une controverse. *Revue d'Histoire de la Shoah. CAIRN.INFO*, 2001/2 № 172, 2001. P. 7–62.. URL: shs.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2001-2-page-7?lang=fr
5. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. *International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907>
6. Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field. Geneva, 6 July 1906. *International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/gc-1906?activeTab=historical>
7. Convention relative to the Treatment of Prisoners of War. Geneva, 27 July 1929. *International Committee of the Red Cross*. URL: <https://ihl-databases.icrc.org/ar/ihl-treaties/gc-pow-1929?activeTab=historical>
8. Meurant J., Sommaruga C. The International Committee of the Red Cross: Nazi Persecutions and the Concentration Camps. *International Review of the Red Cross*. 1989; 29 (271): p. 375–397. doi:10.1017/S0020860400074581.
9. Overmans R.: «Ein untergeordneter Eintrag im Leidensbuch der jüngeren Geschichte». Die Rheinwiesenslager 1945., In: Volkmann, Erich (Hrsg.): *Ende des Dritten Reiches – Ende des Zweiten Weltkriegs. Eine perspektivische Rückschau*, München 1995, P. 259–291.
10. Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War (September 1, 1939 – June 30, 1947). *International Committee of the Red Cross*. Geneva: ICRC, May 1948. Vol. III. 540 p. URL: <https://library.icrc.org/library/search/notice?noticeNr=6962>.
11. Siordet F. Inter arma caritas: the work of the International Committee of the Red Cross during the Second World War. Geneva: ICRC, 1947. 135 p. URL: <https://library.icrc.org/library/search/notice?noticeNr=6880>.
12. Штрайт К. Они нам не товарищи: Вермахт и советские военнопленные, 1941–1945 гг. / пер. с нем. И. Дьяконова. Москва, 1991. 480 с.

REFERENCES:

1. Vonesh Kardiia, I. (2015). Prychyny movchannia Mizhnarodnoho komitetu Chervonoho Khresta (MKChKh) pered oblychchiam deportatsii. *Ohliad istorii Kholokostu. CAIRN.INFO*. 2015/2. 87–122. Retrieved from: shs.cairn.info/revue-d-histoire-de-la-shoah-2015-2-page-87?lang=fr. [in French].
2. Projekt mizhnarodnoi konventsii pro polozhennia ta zakhyst tsyvilnykh osib vorozhoi natsionalnosti, yaki perebuvaiut na terytorii, shcho nalezhyt abo okupovana voiuichoiu storonoiu. Tokio, 1934 r. *Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta*. Retrieved from: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/tokyo-draft-conv-1934?activeTab=historical> [in Japanese].
3. Diuran, A. (1984). Istoriia Mizhnarodnoho komitetu Chervonoho Khresta. [History of the International Committee of the Red Cross]. T. 2: Vid Saraievo do Khirosimy. Zheneva: Instytut Henri Diunana. 660. [in Swiss].
4. Kakhen, F. (2001). Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta (MKChKh) ta vidviduvannia taboriv: doslidzhennia superechlyvoho pytannia. [The International Committee of the Red Cross (ICRC) and Camp Visits: A Study of a Controversy]. *Ohliad istorii Holokostu. CAIRN.INFO*. № 172. 7–62.. Retrieved from: shs.cairn.info/revue-revue-d-histoire-de-la-shoah1-2001-2-page-7?lang=fr [in French].
5. Konventsii (IV) pro zakony ta zvychai sukhoputnoi viiny ta dodatok do nei: Polozhennia pro zakony ta zvychai sukhoputnoi viiny. Haaha, 18 zhovtnia 1907 r. *Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta*. Retrieved from: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907> [in Dutch].
6. Konventsii pro polipshennia doli poranenykh ta khvorykh u diiuchykh armiiakh. Zheneva, 6 lypnia

1906 r. *Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta*. Retrieved from: <https://ihl-databases.icrc.org/ru/ihl-treaties/gc-1906?activeTab=historical> [in Swiss].

7. Konventsia pro povodzhennia z viiskovopolonenymy. Zheneva, 27 lypnia 1929 r. *Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta*. Retrieved from: <https://ihl-databases.icrc.org/ar/ihl-treaties/gc-pow-1929?activeTab=historical> [in Swiss].

8. Meran, Zh., Sommaruha, K. (1989). *Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta: natsystski peresliduvannia ta kontsentratsiini tabory*. [The International Committee of the Red Cross: Nazi Persecution and Concentration Camps]. *Mizhnarodnyi ohliad Chervonoho Khresta*. 29 (271). 375–397. [in Swiss].

9. Overmans, R. (1995). «Nevelykyi zapys u knyzi strazhdan u novitnii istorii». *Tabory Reinskykh luk 1945*. [«A small entry in the book of suffering in modern history.» The Rhine Meadows Camps 1945]. Folkmann, Erikh (red.): *Kinets Tretoho reikhu – kinets Druhoi svitovoi viiny. Perspektyvnyi ohliad*, Miunkhen. 259–291. [in German].

10. Zvit Mizhnarodnoho komitetu Chervonoho Khresta pro yoho diialnist pid chas Druhoi svitovoi viiny (1 veresnia 1939 r. – 30 chervnia 1947 r.). *Mizhnarodnyi komitet Chervonoho Khresta*. Zheneva: MKChKh, traven 1948 r. Tom III. 540. Retrieved from: <https://library.icrc.org/library/search/notice?noticeNr=6962> [in Swiss].

11. Siordet, F. (1947). *Inter arma caritas: robota Mizhnarodnoho komitetu Chervonoho Khresta pid chas Druhoi svitovoi viiny*. [Inter arma caritas: The Work of the International Committee of the Red Cross During the Second World War]. Zheneva: MKChKh. 135. Retrieved from: <https://library.icrc.org/library/search/notice?noticeNr=6880>. [in Swiss].

12. Shtrajt, K. (1991). *Oni nam ne tovarishi: Vermaht i sovetskie voennoplennnye, 1941–1945 gg*. [They Are Not Our Comrades: Wehrmacht and Soviet Prisoners of War, 1941–1945] / per. s nem. I. Dyakonova. Moskva, 480. [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 12.06.2025

УДК 340.1(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-13-18

Поляруш Світлана Іванівна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

sv_polyarush@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-1157-3248

РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВИХ ІНВАЛІДІВ ТА ВІДСТАВНИХ ВОЇНІВ В УКРАЇНІ (X – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

У статті зроблена спроба на основі опублікованих та неопублікованих джерел охарактеризувати процес еволюції соціальної підтримки військових інвалідів та відставних воїнів. Відмічено домінування станового характеру соціального захисту колишніх військових у аграрному суспільстві. Виділено три етапи процесу формування інститутів соціальної підтримки вказаних категорій осіб: церковний період, державницький період та державно-громадський період. Наголошено, що церковний період соціальної підтримки колишніх воїнів в Україні був обумовлений у значній мірі освіченістю духовенства в медичній сфері та матеріальною підтримкою церкви з боку центральної влади, а в українських землях ще і активною діяльністю церковних братств на ниві допомоги нужденному населенню. Встановлено, що церковна система підтримки відставних воїнів була характерною для більшості європейських держав і існувала протягом усього доіндустріального періоду. Підкреслено, що становлення абсолютистської монархії зумовило перехід до державних форм підтримки найменш захищених верств колишніх військових. Звернуто увагу на соціальні норми Конституції Пилипа Орлика. Продемонстровано, що поряд із репресивним законодавством стосовно жебрацтва, імперські центральні органи влади змушені були проводити сепарацію відставних військових і надавати їм притулок, лікування, матеріальне утримання, а для працездатних ще й роботу. Надано оцінку діяльності приказів громадського піклування та інших державних інституцій з підтримки відставних військових. Акцентовано увагу на створенні спеціальних закладів утримання і лікування відставних воїнів у військових поселеннях Лівобережної та Південної України. Відображено роль земств та благодійних організацій у справі соціального захисту воїнів. Відзначено, що центральні органи соціальної підтримки відставних воїнів були створені лише у період визвольних змагань українського народу за створення незалежної держави. Констатовано, що увесь позитивний попередній досвід утримання військових інвалідів був нівельований більшовицькою владою. Введено в науковий обіг нові історичні джерела.

Ключові слова: поранені та відставні воїни, соціальне забезпечення колишніх військових, церковна підтримка відставних воїнів, державні інституції піклування, громадська благодійницька допомога військовим інвалідам.

Poliarush S. DEVELOPMENT OF INSTITUTIONS OF SOCIAL SUPPORT FOR DISABLED MILITARY SERVANTS AND RETIRED SOLDIERS IN UKRAINE (X – BEGINNING OF XX CENTURY)

The article attempts to characterize the process of evolution of social support for disabled military personnel and retired

soldiers based on published and unpublished sources. The author notes the dominance of the class nature of social protection for former soldiers in an agrarian society. Three stages of the process of formation of institutions of social support for the specified categories of persons are distinguished: the church period, the state period and the state-public period. It is emphasized that the church period of social support for former soldiers in Ukraine was largely due to the clergy's education in the medical field and material support for the church from the central government, and in the Ukrainian lands also to the active activities of church brotherhoods in the field of assistance to the needy population. The author establishes that the church system of support for retired soldiers was characteristic of most European states and existed throughout the pre-industrial period. It is emphasized that the formation of the absolutist monarchy led to the transition to state forms of support for the least protected strata of former military personnel. Attention is paid to the social norms of the Constitution of Pylyp Orlyk. It is demonstrated that along with repressive legislation regarding begging, the imperial central authorities were forced to separate retired military personnel and provide them with shelter, treatment, material support, and for those able to work, even work. An assessment of the activities of public welfare orders and other state institutions to support retired military personnel is provided. Attention is focused on the creation of special institutions for the maintenance and treatment of retired soldiers in military settlements of Left-Bank and Southern Ukraine. The role of zemstvos and charitable organizations in the social protection of soldiers is reflected. It is noted that the central bodies of social support for retired soldiers were created only during the period of the liberation struggle of the Ukrainian people for the creation of an independent state. It is stated that all the positive previous experience of maintaining disabled military personnel was leveled by the Bolshevik authorities. New historical sources are introduced into scientific circulation.

Keywords: wounded and retired soldiers, social security of former soldiers, church support of retired soldiers, state care institutions, public charity assistance to military invalids.

Постановка проблеми. Україна пережила багато військових конфліктів за свою історію. За приблизними підрахунками, на території України відбулося більше 200 конфліктів різного гатунку. Це і повстання населення, війни між близькими сусідами, світові війни. Наслідком таких збройних зіткнень є велика кількість поранених, переважно чоловіків, які потребували медичної допомоги, догляду, довічного матеріального утримання. У різні історичні періоди дане питання вирішувалося по-різному.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему підтримки поранених, хворих та літніх воїнів вивчали переважно в контексті дослідження історії соціальної роботи та історії медицини. Тут варто назвати роботи К. Власенко; О. Замашкіної; І. Ільницького, В. Книгиницького, В. Пашковського; О. Кравченко та О. Матрос; І. Максимів; І. Устюж та М. Мегрелішвілі та інших. Численна група істориків благодійності торкалися даної проблематики: О. Балухтіна; Ю. Берестень та В. Мороз; В. Васильєв; О. Донік; Н. Загребельна та І. Коляда; Г. Надтока та І. Горпинченко; О. Сапіга та інші. Безпосередньо проблемою захисту прав ветеранів війни в історико-правовому контексті займався Р. Погосян.

Метою статті є характеристика процесу еволюції соціальної підтримки поранених воїнів та відставних військових на українських землях в різні історичні періоди.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українське суспільство доіндустріального періоду було становим, відповідно, і ступінь підтримки різних верств колишніх воїнів була різною і залежала від станової належності, наближення до владних структур, від родинних зв'язків та інших факторів. Переважно увагу ми будемо звертати на найбільш незахищені верстви населення.

Перші згадки про утримання поранених і немічних воїнів можна зустріти у монастирських статутах. Так, у Студійському уставі, яким керувалася Києво-Печерська лавра і який було передано їй від найшанованішого у Константинополі монастиря, утримання мало захищених осіб було прямим обов'язком чернечої братії. У джерелах згадується, що Феодосій Печерський побудував поблизу монастиря спеціальний будинок для утримання калік та убогих. Тут було засновано шпитальний монастир святого Миколи. Подібні притулки і шпитали були і у Галицько-Волинському князівстві при Почаївському та Зарванецькому монастирях, на Манявському скиту [1, с. 92].

Довгий час церква залишалась благодійницьким осередком, займаючись лікуванням та утриманням зубожілих верств населення. За посередництвом її надавалась допомога усім нужденним з боку князя як глави держави. Тут варто пригадати розпорядження Володимира I про виділення десятини від загальнодержавних податків на утримання церкви. У Повчанні Володимира Мономаха дітям наголошувалося на необхідності матеріальної підтримки убогих та сиріт. На переконання князів саме церква повинна займатися питаннями утримання усіх мало захищених осіб.

Довгий час вказаної традиційної позиції дотримувалися англійські королі. Так, у 1601 р. королева Єлизавета видала закон про бідних, за яким на церковні парафії покладался обов'язок утримання мало захищених осіб, у тому числі і воїнів.

В Україні у козацькі часи справжніми осередками допомоги нужденним та воїнам похилого віку залишалися монастирі [2, с. 133]. Для реєстрового козацтва спеціальними королівськими привілеями визначалися монастирі зі шпиталями для утримання соціально незахищених колишніх воїнів. Зокрема, тут можна назвати привілей польського короля Стефана Баторія 1578 р., яким Трахтемирівський Успенський монастир (тепер – с. Трахтемирів, Канівського району Черкаської області) став шпиталем-притулком для поранених та старих козаків.

На території Самарської паланки Запорізької Січі протягом XVI-XVII ст. приймав на утримання хворих і поранених воїнів Самарський Військовий монастир (тепер – м. Самар, Дніпропетровської області). Досить відомим був своїм шпиталем Межигірський монастир (тепер – Спасо-Преображенський монастир

біля с. Нові Петрівці під Києвом). Своєю громадською та військовою богадільнею був відомий у Києві Кирилівський монастир, заснований ще у часи Давньоруської держави. Усіляко допомагав німецьким воїнам з середини ХУІІ ст. Лебединський монастир (тепер біля с. Лебедин Шполянського району Черкаської області). Не менш відомими були також Густинський монастир (тепер – с. Густиня Прилуцького району Черкаської області) та Левківський храм поблизу м. Овруча (Житомирської області).

Опубліковані збірки універсалів гетьманів та полковників України показують широку картину пожертвувань з їх боку монастирям сіл з ґрунтами і млинами, перевозів; надання привілейованих прав на безперешкодний вилов риби, збір акцизних та інших мит [3].

Цей факт можна розглядати не лише як матеріальну підтримку православної церкви як духовного провідника ідеї незалежності України, а і як своєрідну соціальну політику, спрямовану на економічне зміцнення осередків соціальної підтримки воїнів. Крім того, самі старі німецькі козаки, які не мали сім'ї, віддавали монастирям усе надбане за життя майно і постригалися у ченці. У монастирях вони доживали свій вік. Це були індивідуальні пожертви.

У записках Павла Алепського „Подорож патріарха Макарія Антиохійського”, який двічі побував в Україні протягом 1654-1656 рр., згадується, що по усій країні козаків для бідних і сиріт побудовані будинки для їх проживання. Це були *братські* притулки, утримувані коштом парафіян. Такі братські шпиталі-притулки були відомі у Львові з 1591 р., у Києві з 1629 р.

У Конституції Пилипа Орлика 1710 р. зафіксований традиційний перевірений віками спосіб утримання малозахищених військових. Зокрема, у п. 5 зазначено: „Місто Терехтемирів, яке здавна належало Війську Запорізькому Низовому і називалося його шпиталем, після звільнення, дай Боже, Вітчизни від московського підданства Ясновельможний гетьман має повернути Війську Запорізькому Низовому з усіма угіддями та з перевозом через Дніпро, що там залишається. У цьому місті для старих, зубожілих та ранами скалічених козаків за військовий кошт має бути збудований шпиталь, відтоді вони матимуть харчі та одяг” [4].

За даними ревізьких книг Лівобережної України архіву Малоросійської колегії у 1732 р. у Чернігівському полку налічувалось 118 шпиталів, Лубенському – 107, Миргородському – 29, Ніжинському – 138, Полтавському – 42, Переяславському – 52. Під опікою їх знаходилися усі малозахищені верстви населення, у тому числі, і військові [5, с. 45].

Із зміцненням європейських монархій, а особливо у період абсолютизму, що характеризувався збільшенням кількості війн, активним використанням вогнепальної зброї та переходом від тимчасового використання найманих загонів до регулярних армій з професійною підготовкою військових і виплатою грошового забезпечення, питання утримання поранених і німецьких воїнів узялася вирішувати держава.

Західноєвропейські монархи почали дещо раніше створювати спеціальні заклади для поранених і хворих воїнів. Так, у 1254 р. Людовік ІХ видав указ про створення в Парижі інвалідного будинку (лікарні для сліпих) для хрестоносців-дворян. Продовжили його політику у 1606 р. Людовік ХІІІ, створивши у замку де-Бісєтр богадільню „Командорство святого Людовика” для усіх поранених офіцерів і солдатів, які не мали засобів для існування. У 1670 р. Людовік ХІУ видав указ про створення Будинку інвалідів.

Починаючи з кінця ХУІІ ст. російське самодержавство теж активно копіює політику європейських країн щодо жебраків, а також щодо військових у відставці. Ще у 1682 р. спеціальним наказом царя Федора Олексійовича Аптекарському приказу доручалося побудувати два шпиталі для хворих і поранених воїнів-безхатченків, але і церкви та монастирі повинні були і далі утримувати вказані категорії осіб. Поряд із репресивними указами проти жебрацтва, з 1710-1712 рр. з'являються укази про створення інвалідних будинків та інвалідних команд для проходження служби у містах, з 1720 р. – про грошове утримання колишніх військових [6, с. 6]. У той же час, Регламентом головного магістрату 1721 р. передбачалося у губернських містах побудувати „гошпиталі”; наказом 1722 р. зобов'язано монастирі утримувати безхатченків військових інвалідів, а Духовним регламентом 1725 р. церкви зобов'язувалися будувати лазарети. Ця політика, хоч і проводилася ситуативно, продовжувалася аж до секуляризації церковних маєтностей. Починаючи з 1761 р. було вирішено створювати солдатські богадільні, тобто заклади для утримання і догляду за пораненими і німецькими військовими нижніх чинів.

Секуляризація церковного майна мала одну із цілей остаточне перетворення церкви у державну інституцію. Це тривалий процес, який часом охоплював десятиліття.

В Австрійській імперії основні секуляризаційні процеси пройшли протягом 1777-1783 рр. у Галичині, 1774-1786 рр. на Буковині. Австрійський імператор Йосип ІІ 29 листопада 1781 р. наказав закрити усі монастирі, що нічого не робили для виховання молоді чи догляду за хворими. І таких монастирів було близько 400. Та ж сама мотивація була і для закриття церковних братств [7, с. 260].

У Російській імперії секуляризаційні процеси розпочалися у 1764 р., а на українських теренах указом 10.04.1786 р. на Лівобережній Україні, указом 25.04.1788 р. у Слобідській Україні та прилеглих російських губерніях, указом 08.12.1792 р. у Волинській губернії. У західних губерніях процес закінчився на початку 40-х років ХІХ ст. [8]. У більшості випадків шпиталі при монастирях та церквах були віддані міським органам самоуправління.

Уложенням про губернії 1775 р. були створені як станові органи підтримки нужденних, на зразок дворянських опік та сирітських судів для дітей, так і безстанові державні інституції – „прикази громадського

підкування”. Останні, за задумом верхівки самодержавства, повинні були за зразком англійських органів місцевого самоврядування, очолюватися губернатором, а управлятися колегіальним органом, до якого входили представники не лише дворянства, але і міщанства та вільного селянства. Однак, вже у кінці ХУІІІ ст. прикази управлялися губернатором, який формував штат і структуру органу на власний розсуд, спираючись на губернського предводителя дворянства і губернського прокурора. Прикази займалися організацією і утриманням закладів початкової народної освіти та фінансуванням навчання обдарованих учнів і студентів, лікарнями, богадільнями, будинками праці подібними до виправно-трудових закладів, а пізніше до їх компетенції перейшли училища для дітей канцелярських службовців, ремісничі будинки, фельдшерські школи, усі міські лікарні та упокорювальні будинки. Протягом 1802-1812 рр. у розпорядженні приказів опинилися інвалідні будинки, де мешкали нижні військові чини та колишні рекрути і отримували безкоштовне лікування за рахунок держави [9, с. 24-25]. Тобто, прикази займалися проблемами освіти, медичного обслуговування та соціального захисту населення, частково пенітенціарними питаннями. Утримання ветеранів-воїнів було одним із комплексу питань, що вирішували прикази.

Перші такі установи в українських губерніях запрацювали з 1781 р. у Києві, Харкові і Чернігові. Початковий внесок держави на розвиток подібних установ складав 15 000 крб, а далі ці органи мали заробляти гроші переважно самі за рахунок переданих їм суконних фабрик, цегельних заводів, друкарень, аптек і т.п.

Зазначимо також, що військові інваліди відправлялися лише у певні міста за наказами імператорських осіб з правом на отримання грошових сум по особливим окладам, на які держава виділяла десятки тисяч карбованців на рік.

Крім того, при гарнізонних батальйонах були створені інвалідні роти для тих осіб, які ще могли якось служити.

Цікаво, що у кінці ХУІІІ ст. у Пруссії Фрідріх II теж розпочав у великих містах масштабне будівництво будинків для військових інвалідів та грошове їх забезпечення. У той же час, останні були поділені на три групи. Перші відставники могли розраховувати на працевлаштування сільським вчителем, бомбардиром, поштарем. Друга категорія могла працювати майстрами, якщо мали якесь ремесло і лише третя група утримувалася державою у інвалідних будинках.

Перша половина ХІХ ст. характеризується для Європи, поряд із технічним переоснащенням військ, переходом до створення масових постійних армій на основі загальної військової повинності. Були, звичайно і окремі винятки. Так, в Англії та США продовжується використання найманців, а у Російській імперії протягом 1705-1874 рр. застосовується рекрутська повинність.

Крім того, починаючи з 1817 р. в українських землях, що знаходилися під владою російського самодержавства, у мирний час створюються військові поселення переважно із кавалерійських полків. За Положенням про утримання в спеціальних будинках-богадільнях неспроможних поселян (1819 р.) та за Статутом про неодмінні військові шпиталі (1828 р.) у кожному полковому окрузі обов’язково мав бути військовий шпиталь та інвалідний дім для німецьких людей [10, с. 87-88]. Дослідник Б. І. Луговий вказує, що у Київській та Подільській губерніях існували будинки для літніх людей з чисельністю по 32 особи у кожному. Для військових створювали шпиталі з лікарем, а поселян обслуговували фельдшери [11, с. 138-144]. Після Кримської війни військові поселення почали поступово ліквідовувати, а шпиталі і інвалідні будинки розбирати чи перепрофілювати для в’язниць та каторжних централів.

Поразка у Кримській війні 1853-1856 рр. стимулювала царський уряд до проведення масштабних реформ з метою модернізації країни. Зокрема, за „Положенням про губернські та повітові земські установи” (1864 р.) протягом 1865-1869 рр. введені органи місцевого самоврядування земські установи у Полтавській, Харківській, Херсонській та Чернігівській, Катеринославській, Таврійській та Бессарабській губерніях. А у Волинській, Київській та Подільській губерніях земства почали формуватися з 1906 р. Саме цим органам почали передавати богадільні та лікарні від приказів громадського піклування, що ліквідовувались. У 1867 р та 1883 р. вийшли накази воєнного міністра про передачу на утримання хворих відставних військових із земських закладів у військові лазарети. Під час воєн другої половини ХІХ – початку ХХ ст. земства матеріально допомагали сім’ям поранених та полеглих воїнів, лікували поранених, утримували скалічених осіб у богадільнях [9, с. 58-60]. Не відставали від них і міські органи самоврядування.

Перша світова війна призвела до того, що в українських губерніях з’явилися десятки тисяч біженців, дітей-сиріт, колишніх військовополонених, зuboжілих вдів з дітьми. Проблемами їх утримання займалися різноманітні міністерства (внутрішніх справ, освіти, шляхів сполучення). Були створені напівдержавні напівгромадські об’єднання під егідою представників правлячої династії на зразок Тетянинського чи Єлизаветинського Комітетів, котрі займалися допомогою зuboжілому населенню, при цьому левову частку фінансування отримуючи із державної скарбниці.

Активізували свою діяльність численні благодійні товариства. Серед них перше місце, безумовно, займає Товариство Червоного Хреста. Воно фактично було створене у 1867 р. спочатку під назвою „Товариство піклування про поранених та хворих воїнів”. Для управління на місцях створювалися губернські та повітові комітети, що переважно очолювалися представниками місцевої адміністрації або дружинами цих осіб. У мирний час вказане об’єднання організовувало купівлю протезів інвалідам, надавало їм помірну грошову допомогу, фінансувало їх утримання в притулках, готувало сестер-жалібниць для

медичних закладів, допомагало у подоланні епідемій та наслідків стихійних лих. У воєнний час комітети Червоного Хреста організовували евакуацію поранених та хворих з фронту, лікували військових у лазаретах, займалися реабілітацією інвалідів, допомагали військовополоненим та цивільному населенню [12, с.170].

Широка мережа шпиталів та лазаретів запрацювала при монастирях та інших закладах православної церкви. Духовенством здійснювалася також адресна допомога військово-медичним установам та Товариству Червоного Хреста [13, с. 20].

Після лютневої революції 1917 р. Тимчасовий уряд створив Міністерство державної опіки, яке пізніше перейшло в якості Департаменту державної опіки до Міністерства внутрішніх справ.

У період існування Центральної Ради Генеральне секретарство внутрішніх справ мало Біженецький департамент та Департамент опіки, а при ньому відділ опіки інвалідів. Останній займався лікарською, просвітницькою, патронатною допомогою, працевлаштуванням покалічених воїнів, які могли працювати.

25 травня 1918 р. уряд гетьмана П. Скоропадського виділив із Міністерства внутрішніх справ нове Міністерство Народного Здоров'я і Державного Опікування [14]. Міністерство мало декілька департаментів, зокрема, Департамент державної опіки, що включав три відділи: відділ опіки дітей, відділ загальної опіки та відділ опіки інвалідів.

Вперше Українська держава показала свою зацікавленість соціальною сферою. Ця зацікавленість була обумовлена невтішною статистикою. За даними Всеукраїнської спілки покалічених воїнів у дев'яти губерніях України на 28 жовтня 1918 р. налічувалося 77 057 інвалідів [15]. Відділ займався питаннями протезування, організацією усіх видів медичної допомоги інвалідам, питаннями повернення інвалідів з полону, їх долікуванням на курортах, фінансуванням закладів для утримання скалічених воїнів. Значну частину військових, які мали фізичні ушкодження, відправляли за місцем їх колишнього проживання на утримання міських та сільських громад та товариств. Усіляко підтримувалась діяльність Всеукраїнської спілки інвалідів України, Українського товариства допомоги жертвам війни, Товариства Червоного Хреста, міських і земських органів самоврядування. Зазначимо також, що Департамент опіки вирішував цілу низку проблем із дітьми-сиротами, які утримувалися різноманітними благодійними організаціями; численними біженцями, хронічно хворими, які дісталися їм у спадок від попередніх установ. У березні 1919 р. виконавчим комітетом ради робітничих та селянських депутатів Міністерство було реорганізоване у тимчасову комісію у справах народного здоров'я і опікування.

Із встановленням радянської влади більшість громадських об'єднань, що ефективно допомагали воїнам, були ліквідовані, а ті, що залишилися, на зразок Товариства Червоного Хреста, були взяті під жорсткий контроль державою.

Висновки. Підсумовуючи сказане, зазначимо, що соціальна підтримка відставних воїнів та військових інвалідів у окреслений нами період мала чіткий становий характер. У самому процесі еволюції соціальної підтримки найменш захищених верств колишніх військових можна виділити три періоди: церковний, державний і з другої половини XIX століття – державно-громадський. Із встановленням більшовицької влади в Україні почалося швидке одержавлення вказаного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Історія медицини: курс лекцій для магістрів 1-3 курсів медичних факультетів денної форми навчання галузі знань 22 «Охорона здоров'я» спеціальностей 221 «Стоматологія», 222 «Медицина», 228 «Педіатрія» / уклад. І. Г. Утюж, М. О. Мегрелішвілі. Запоріжжя : ЗДМУ, 2021. 132 с.
2. Васильєв В.В. Запорізькі козаки як благодійники. URL: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/f8b7a75a-0f7a-4bc3-b199-f1b6e6a81f22/content>
3. Універсали Богдана Хмельницького (1648-1657). К.: Видавничий дім „Альтернативи”, 1998. 416 с.; Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). Наукове видання. Київ-Львів: НТШ, 2004. 118 с.
4. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін. Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христова. URL: <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>
5. Історія соціальної роботи : навчальний посібник / [уклад.: О. О. Кравченко, О. О. Матрос]. Умань : РВЦ «Візаві», 2017. 117 с.
6. Максимів І.І. Історичні витоки розуміння дитячого жебрацтва як юридико-психологічного феномену. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Випуск 6. С. 3-9.
7. Україна в XIX столітті: людність та імперії / Валентина Шандра, Олена Аркуша; НАН України, Ін-т історії України. Київ: Академперіодика, 2022. 436 с.
8. Шостак І. Секуляризація церковних римо-католицьких маєтків на Волині у першій половині XIX століття. URL: https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1368/1/shostak_12069_2.pdf
9. Поляруш С.І. Становлення і діяльність органів державної опіки та громадської благодійності на Лівобережній Україні (1775-1918 pp.) : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. К., 1996. 209 с. URL: <https://dspace.cusu.edu.ua/items/258bb88a-7aa3-4cf3-af49-4a18ea0a8514>
10. Бучаста С.І. Створення та розвиток інфраструктури військового поселення кавалерії на території Слобідсько-Української (Харківської) губернії у 1817-1864 pp. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Переяслав,

2020. 400 с.

11. Луговий Б.В. Військові поселення на Правобережній Україні (1836-1866) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Тернопіль, 2009. 222 с.
12. Кармалюк С., Ореховський В. Історія Товариства Червоного Хреста України. Книга I. Діяльність організацій Товариства Червоного Хреста в Україні до 1921 р.: кол. монографія / С. Кармалюк, В. Ореховський. Чернівці: Технодрук, 2023. 252 с.
13. Берестень Ю.В., Мороз В.І. Благодійницька діяльність православного духовенства Катеринославської єпархії на початку Першої світової війни (1914-1915 рр.). *Проблеми політичної історії України*. 2019. Випуск 14. С. 117-138.
14. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України м. Київ. (ЦДАВОВУ м. Київ) Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 84. Арк. 1.
15. ЦДАВОВУ м. Київ. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 82. Арк. 61.

REFERENCES:

1. Utiiuzh, I.H., Mehrelishvili, O.I. (2021). Istoriia medytsyny. [History of medicine]. Kurs lektsii dlia mahistriv 1-3 kursiv medychnykh fakultetiv dennoi formy navchannia haluzi znan 22 «Okhorona zdorovia» spetsialnostei 221 «Stomatolohiia», 222 «Medytsyna», 228 «Pediatriia». 132. [in Ukrainian].
2. Vasyliiev, V.V. (2006). Zaporizki kozaky yak blahodiinyky. [Zaporozhian Cossacks as benefactors]. Retrieved from: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/f8b7a75a-0f7a-4bc3-b199-f1b6e6a81f22/content> [in Ukrainian].
3. Universal Bohdana Khmelnytskoho (1648-1657). (1998). [Universals of Bohdan Khmelnytsky (1648-1657)]. 416.; Universal ukrainskykh hetmaniv vid Ivana Vyhovskoho do Ivana Samoilovycha (1657-1687). (2004). [Universals of Ukrainian hetmans from Ivan Vyhovsky to Ivan Samoilovich (1657-1687)]. 118. [in Ukrainian].
4. Dohovory i postanovy prav i svobod viiskovykh mizh Yasnovelmozhnym Yoho Mylosti panom Pylypom Orlykom, novoobranym hetmanom Viiska Zaporizkoho, i mizh heneralnymy osobamy, polkovnykamy i tym zhe Viiskom Zaporizkym z povnoiu zghodoiu z obokh storin. Pidtverdzeni 5 kvitnia 1710 roku vid Rizdva Khrystova. (1994). [Treaties and resolutions on the rights and freedoms of the military between His Excellency His Grace Mr. Pylyp Orlyk, newly elected Hetman of the Zaporizhian Army, and between the generals, colonels and the same Zaporizhian Army with full consent of both sides. Confirmed on April 5, 1710 from the year of the Nativity of Christ]. Retrieved from : <https://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> [in Ukrainian].
5. Kravchenko, O.O., Matros, O.O. (2017). Istoriia sotsialnoi roboty. [History of social work]. Navchalnyi posibnyk. 117. [in Ukrainian].
6. Maksymiv, I.I. (2023). Istorychni vytoky rozuminnia dytiachoho zhebratstva yak yurydyko-psykholohichnoho fenomenu. [Historical origins of the understanding of child begging as a legal and psychological phenomenon]. *Naukovyi visnyk publichnogo ta pryvatnoho prava*. Vypusk 6. 3-9. [in Ukrainian].
7. Shandra, V., Arkusha, O. (2022). Ukraina v XIX stolitti: liudnist ta imperii. [Ukraine in the 19th century: population and empires]. 436. [in Ukrainian].
8. Shostak, I. (2003). Sekuliaryzatsiia tserkovnykh rymo-katolytskykh maietkiv na Volyni u pershii polovyni KhIkh stolittia. [Secularization of Roman Catholic church estates in Volyn in the first half of the 19th century]. Retrieved from: https://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/1368/1/shostak_12069_2.pdf [in Ukrainian].
9. Poliarush, S.I. (1996). Stanovlennia i diialnist orhaniv derzhavnoi opiky ta hromadskoi blahodiinosti na Livoberezhnii Ukraini (1775-1918 rr.). [The formation and activity of state guardianship and public charity bodies in Left-Bank Ukraine (1775-1918)]. *Dys. ... kand. ist. nauk 07.00.01*. 209. Retrieved from: <https://dspace.cusu.edu.ua/items/258bb88a-7aa3-4cf3-af49-4a18ea0a8514> [in Ukrainian].
10. Buchasta, S.I. (2020). Stvorennia ta rozvytok infrastruktury viiskovoho poselennia kavalerii na terytorii Slobidsko-Ukrainskoi (Kharkivskoi) hubernii u 1817-1864 rr. [Creation and development of the infrastructure of a military cavalry settlement on the territory of the Slobodsko-Ukrainska (Kharkiv) province in 1817-1864]. *Dys. ... kand. ist. nauk 07.00.01*. 400. [in Ukrainian].
11. Luhovyi, B.V. (2009). Viiskovi poselennia na Pravoberezhnii Ukraini (1836-1866). [Military settlements in Right-Bank Ukraine (1836-1866)]. *Dys. ... kand. ist. nauk 07.00.01*. 222. [in Ukrainian].
12. Karmaliuk, S., Orekhovskiy, V. (2023). Diialnist orhanizatsii Tovarystva Chervonoho Khresta v Ukraini do 1921 r. Istoriia Tovarystva Chervonoho Khresta Ukrainy. [History of the Ukrainian Red Cross Society]. *Knyha I. Kolektyvna monohrafiia*. 252. [in Ukrainian].
13. Beresten, Yu.V., Moroz, V.I. (2019). Blahodiinytska diialnist pravoslavnoho dukhovenstva Katerynoslavskoi yeparkhii na pochatku Pershoi svitovoi viiny (1914-1915 rr.). [Charitable activities of the Orthodox clergy of the Ekaterinoslav Diocese at the beginning of the First World War (1914-1915)]. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*. Vypusk 14. 117-138. [in Ukrainian].
14. (Fund 1035. Inventory. 1. File. 84.). Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. Kyiv. [in Ukrainian].
15. (Fund 1035. Inventory. 1. File. 82.). Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine. Kyiv.

Стаття надійшла до редакції 9.06.2025

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340:342.4

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-19-27

Марущак Наталія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави і права, міжнародного права

Пенітенціарної академії України

natalya_mrs@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-9636-6274

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ОСНОВНА ЗАСАДА ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ

У статті розглядається принцип верховенства права як фундаментальна засаднича основа демократичного устрою держави. Аналізуються теоретико-правові аспекти цього принципу та його значення у формуванні правової держави. Автор акцентує увагу на взаємозв'язку верховенства права з іншими демократичними цінностями, такими як поділ влади, захист прав людини, законність та відповідальність органів державної влади перед суспільством. Особливу увагу приділено співвідношенню верховенства права з такими категоріями, як «правова держава» та «верховенство закону».

Розкривається, що правова держава - це така форма організації влади, в якій втілюється принцип верховенства права через підпорядкування держави праву, реальний поділ влади, забезпечення прав і свобод людини, юридичну відповідальність державних органів і посадових осіб. Таким чином, правова держава є інституційною формою реалізації ідеї верховенства права на практиці.

Обґрунтовується, що верховенство права є ширшим поняттям, ніж верховенство закону, адже включає не лише формальне дотримання закону, але й його змістовну відповідність загальнолюдським цінностям, нормам міжнародного права та принципам справедливості. Верховенство закону, у свою чергу, може перетворитися на інструмент узурпації влади, якщо закон не відповідає морально-правовим критеріям соціуму. Саме тому в демократичному суспільстві закон має бути не лише обов'язковим для виконання, але й правовим за своїм змістом.

Автором досліджено особливості реалізації принципу верховенства права в практиці Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. Наголошено на ролі Конституційного Суду України в утвердженні верховенства права як базової засади функціонування правової держави.

У статті також розглядаються виклики та проблеми впровадження цього принципу в сучасних умовах, зокрема в контексті трансформаційних процесів в Україні. Зроблено висновок, що лише через реальне втілення і дотримання принципу верховенства права можлива побудова справжньої демократії, у якій пріоритет надається правам людини, ефективному контролю за владою та утвердженню справедливості.

Ключові слова: верховенство права, правова держава, верховенство закону, демократичний лад, Європейський суд з прав людини, Конституційний Суд України, конституційне судочинство, права та свободи людини і громадянина.

Marushchak N. THE RULE OF LAW AS A BASIC PRINCIPLE OF A DEMOCRATIC CONSTITUTIONAL ORDER

The article examines the principle of the rule of law as a fundamental basis of the democratic system of the state. The author analyzes the theoretical and legal aspects of this principle and its importance in the formation of the rule of law. The author emphasizes the interrelation of the rule of law with other democratic values, such as the separation of powers, protection of human rights, legality and responsibility of public authorities to society. Particular attention is paid to the correlation between the rule of law and such categories as the rule of law and the rule of law.

The author reveals that the rule of law is a form of government organization which embodies the rule of law through the subordination of the State to law, real separation of powers, ensuring human rights and freedoms, and legal responsibility of State bodies and officials. Thus, the rule of law is an institutional form of realization of the rule of law in practice.

The author substantiates that the rule of law is a broader concept than the rule of law, since it includes not only formal compliance with the law, but also its substantive compliance with universal human values, international law and the principles of justice. The rule of law, in turn, can turn into an instrument of power usurpation if the law does not meet the moral and legal criteria of society. That is why in a democratic society, the law should not only be binding, but also legal in its content.

The author analyzes the peculiarities of implementation of the rule of law principle in the case law of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine. The author emphasizes the role of the Constitutional Court of Ukraine in establishing the rule of law as a basic principle of the rule of law.

The article also examines the challenges and problems of implementing this principle in modern conditions, in particular in the context of transformation processes in Ukraine. It is concluded that only through the real implementation and observance of the rule of law is it possible to build a true democracy in which human rights, effective control over the authorities and the establishment of justice are given priority.

Keywords: rule of law, rule-of-law state, rule of law, democratic system, European Court of Human Rights, Constitutional Court of Ukraine, constitutional justice, human and civil rights and freedoms.

Постановка проблеми. У сучасній незалежній державі, зокрема тій, яка прагне утвердження правової системи, принцип верховенства права є ключовим елементом її розвитку. Цей принцип вважається одним із найважливіших засадничих правових орієнтирів. Його закріплено в Основному Законі держави - Конституції України. Зокрема, стаття 8 Конституції проголошує, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права [1]. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю утвердження в Україні справжньої демократичної держави, де основоположним принципом має виступати верховенство права. У сучасних умовах трансформації політико-правової системи, реформування державного управління та зміцнення громадянського суспільства особливого значення набуває саме правова база, що забезпечує дотримання прав і свобод людини, законність і справедливість. Верховенство права є не лише юридичною категорією, а й практичним механізмом функціонування демократичного ладу. Його ігнорування або формальне застосування призводить до деформації демократичних інститутів, посилення правового нігілізму та недовіри громадян до влади.

У контексті євроінтеграційних прагнень України забезпечення принципу верховенства права є ключовою вимогою до внутрішньодержавної політики. Це зумовлює потребу у ґрунтовному науковому аналізі його змісту, форм реалізації, а також проблем, пов'язаних із його практичним застосуванням. Саме тому дослідження верховенства права як основи демократії є актуальним і важливим як з теоретичної, так і з прикладної точки зору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх майже двох десятиліть проблема верховенства права неодноразово ставала предметом наукового зацікавлення українських дослідників. Чимало вітчизняних юристів присвятили свої праці аналізу цієї теми, серед них варто згадати таких учених, як М. Андриц, С. Головатий, Н. Загребельна, М. Козюбра, А. Колодій, В. Погорілко, П. Рабінович, О. Скакун, Б. Таманага, С. Шевчук, Ю. Шемшученко, В. Юровська та інші.

Аналіз напрацювань у цій галузі свідчить про те, що після прийняття Конституції України було створено понад 400 наукових робіт (монографій, статей, підручників, навчальних посібників), у яких так чи інакше висвітлювалась проблематика верховенства права. Проте, попри значну кількість публікацій, поняття «верховенство права» у сучасній правовій доктрині не має єдиного усталеного тлумачення.

Узагальнення наукових підходів дозволяє виокремити певні концептуально-методологічні напрями, які формують уявлення про сутність цього принципу. Як відомо, саме дослідницький підхід визначає не лише напрям наукового аналізу, а й вибір методів та інтерпретацію його результатів.

Мета статті - здійснення комплексного аналізу принципу верховенства права як ключової конституційної засади, з урахуванням наукових напрацювань, чинного законодавства та інших релевантних джерел. У межах досягнення поставленої мети передбачається виконання таких основних завдань: охарактеризувати концепції визначення принципу верховенства права як одного з фундаментальних конституційних положень; проаналізувати співвідношення понять «верховенство права» та «правова держава», а також «верховенство права» та «верховенство закону».

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип верховенства права є фундаментальною основою правової системи, який інтегрує в собі низку ключових правових засад, зокрема: народовладдя, плюралізм і демократичні механізми управління, поділ влади, законність тощо. Саме на цих принципах має будуватися діяльність державної влади для реалізації свого головного призначення - гарантування та охорони прав і свобод людини.

Розглядаючи складові цього принципу, можна стверджувати, що верховенство права вимагає визнання людини як найвищої соціальної цінності, необхідності її захисту від будь-яких форм зловживання владою, забезпечення рівності всіх перед законом і судом, а також відповідальності держави перед громадянами. Принцип також охоплює гарантії дійсного (не декларативного) здійснення прав і свобод.

Узагальнено верховенство права означає, що у випадку конфлікту між законом і правом, перевага повинна надаватись саме праву. Навіть якщо те чи інше право людини прямо не зафіксовано в тексті Конституції, держава зобов'язана його визнавати і забезпечувати. Право, таким чином, визнається найвищою суспільною цінністю, яку повинні поважати та на яку мають орієнтуватися як окремі громадяни, так і соціальні групи, державні інституції та органи влади.

Ідея верховенства права має глибокі історичні корені, зокрема в англійській правовій традиції (*rule of law*), де вона означала протидію свавілля монарха. Сьогодні верховенство права розглядається як система цінностей, що гарантує незалежне судочинство, рівність усіх перед законом і домінування права над будь-якими проявами беззаконня. У сучасному правознавстві існує чимало трактувань поняття верховенства права, які подекуди суперечать одне одному та відображають різні підходи [2, с. 74].

М.В.Козюбра визначає верховенство права як основоположний принцип організації та функціонування правової держави, який передбачає обов'язковість права для всіх суб'єктів - і громадян, і органів влади, а також відповідність усіх нормативно-правових актів Конституції [3, с. 12]. П. М. Рабінович трактує верховенство права як панування права в усіх сферах суспільного життя, що проявляється у домінуванні норм права над політичною доцільністю, свавіллям чи іншими формами порушення законності [4, с. 102]. С. П. Шевчук під верховенством права розуміє спеціальну юридичну якість правового порядку, яка вимагає, щоб закони відповідали природним правам і свободам людини та не суперечили

загальновизнаним принципам справедливості [5, с. 87].

Отже, у сучасній правовій науці більшість визначень поняття «верховенство права» умовно можна згрупувати у дві ключові категорії - формальну та матеріальну (змістовну) концепції [6, с. 106-107].

Формальний підхід передбачає, що в суспільстві має існувати чітка система правових норм, обов'язкових для виконання всіма, включаючи державу. Згідно з цим розумінням, основну увагу приділено саме процедурній стороні права, а не його змісту. До основних вимог цього підходу належать: наявність правової системи як сукупності норм, незалежно від їх змістовного наповнення; зрозумілість, точність, логічність та внутрішня узгодженість цих норм; відкритість доступу до правових норм і відсутність їх зворотної дії; розумна стабільність правового регулювання та послідовність у правотворчій діяльності; усталена практика правозастосування, що гарантує однакове тлумачення і реалізацію правових норм [6, с. 106-107]. У межах формальної доктрини верховенства права основну роль відіграє не зміст норм, а їх формальна відповідність встановленим критеріям, що часто ототожнюється з пануванням закону.

Матеріальна концепція, навпаки, акцентує увагу на змістовних критеріях легітимності права. Вона передбачає, що юридичні норми повинні відповідати загальновизнаним стандартам основоположних прав і свобод людини та принципам природного права. Інакше кажучи, закон лише тоді є правом, коли він базується на засадах справедливості, моралі, гідності та гуманності [6, с. 107]. Згідно з цим підходом, легітимність правової норми не визначається лише її процедурним ухваленням, а залежить від її узгодженості з етичними і моральними критеріями, що існують незалежно від позитивного законодавства.

Незважаючи на очевидні концептуальні відмінності, обидві доктрини – формальна і матеріальна – містять цінні елементи, які в сучасній правовій системі мають застосовуватись у поєднанні. Як слушно зазначено в юридичній літературі, правове мислення не повинно протиставляти право як явище нормативне – праву як інституції моралі чи справедливості. Одностороннє тлумачення призводить до девальвації правової системи, юридичного нігілізму, а згодом – до свавілля [3, с. 8].

Таким чином, саме синтез формального та змістовного підходів до розуміння верховенства права є характерним для сучасного стану української правової доктрини та правозастосовної практики.

У сучасному правознавстві одними з ключових понять, що формують теоретичну та практичну основу демократичного суспільства, є «верховенство права» та «правова держава». Їх значення тісно переплетене, однак у наукових колах не припиняються дискусії щодо того, яке з понять є ширшим, первинним або чи варто взагалі їх розмежовувати.

Правова держава - це форма організації державної влади, яка базується на ідеї верховенства права. Вона реалізує цей принцип через створення інституційних гарантій, таких як поділ влади, незалежність судової системи, підзвітність органів влади, юридична відповідальність держави перед громадянами. Визначальною рисою правової держави є забезпечення реальності прав і свобод, а не лише їх проголошення.

Серед українських учених немає єдності щодо співвідношення верховенства права і правової держави. Одні вчені застосовують розширене трактування верховенства права. Зокрема, С.П. Головатий і О.Ф. Скакун вважають верховенство права ширшим поняттям, ніж правова держава, називаючи його «правовладдям». Для них правова держава – лише одна з форм його реалізації [7, с. 56]. Другі вчені застосовують звужене розуміння, наприклад П.М. Рабінович та А.М. Колодій розглядають верховенство права як складову правової держави – один із її принципів [8, с. 89]. Треті вчені ототожнюють ці поняття М.І. Козюбра ототожнює обидва терміни, посилаючись на практику європейських країн, де rule of law (Англія) фактично означає те саме, що Rechtsstaat (Німеччина) [3, с. 145].

Попри розбіжності у поглядах, більшість учених сходяться на думці, що ці поняття нерозривно пов'язані. Верховенство права виступає як змістова основа правової держави, тоді як правова держава - це політико-правовий механізм реалізації цього принципу. Відсутність одного із цих компонентів унеможлиблює існування іншого: держава, яка не дотримується верховенства права, не може вважатися правовою, а ідеї верховенства права залишаються декларацією без відповідної інституційної основи [9, с. 43].

Таким чином, поняття «верховенство права» і «правова держава» не протистоять одне одному, а є взаємодоповнюючими. Їхній зв'язок базується на повазі до прав людини, юридичній визначеності, контролі над владою та пріоритеті справедливості. Лише за умови гармонійного поєднання цих понять можна говорити про реальне функціонування правової держави. Реалізація верховенства права неможлива без функціонування правової держави, так само як і наявність останньої немислима без реального забезпечення прав людини, що втілює суть верховенства права. Тільки в разі реального втілення прав і свобод через відповідні правові інститути та механізми можна говорити про існування правової держави не лише декларативно, а й фактично.

У рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) верховенство права розглядається як структурний принцип демократії, що включає: доступність і передбачуваність законодавства, незалежність судової влади, заборону свавілля, ефективний контроль за публічною владою. Практика ЄСПЛ є важливим орієнтиром для українського правозастосування, зважаючи на зобов'язання держави в рамках Ради Європи. Впровадження європейських стандартів зміцнює зв'язок між правом і демократією в Україні. У справі *Stafford v. United Kingdom* ЄСПЛ зазначив, що «принцип верховенства права є поняттям, притаманним всім статтям Конвенції» [10]. Це означає, що всі положення Конвенції повинні тлумачитися та застосовуватися з

урахуванням цього принципу. У справі *Baka v. Hungary* Суд визнав порушення прав судді, звільненого після критики судової реформи, підкреслюючи важливість незалежності судової влади як ключового елементу верховенства права [11]. У справі *Assanidze v. Georgia* ЄСПЛ встановив, що невиконання остаточного судового рішення про звільнення особи порушує статтю 6 Конвенції, оскільки підриває саму суть верховенства права [12].

Таким чином, практика ЄСПЛ свідчить, що верховенство права - це не абстрактна концепція, а практичний стандарт, який визначає якість демократії, рівень захисту прав людини та межі дії державної влади. Рішення Суду зобов'язують держави не тільки формально визнавати принцип верховенства права, а й забезпечувати його ефективне втілення в національному праві та практиці. Це включає узгодженість законодавства, контроль за владою, незалежне правосуддя та реальний доступ до правового захисту.

Зазначені висновки корелюють з висновками Європейської комісії «За демократію через право» (Венеційська комісія), відповідно до яких до обов'язкових елементів поняття «верховенство права» відносяться: законність, включаючи прозорий, підзвітний та демократичний процес введення в дію приписів права; юридична визначеність; заборона свавілля; доступ до правосуддя, представленого незалежними та безсторонніми судами, включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; дотримання прав людини; заборона дискримінації та рівність перед законом [13].

Верховенство права - це основоположний принцип, який передбачає панування закону як вищої цінності у суспільному та державному житті. Його суть полягає в тому, що всі суб'єкти, включаючи органи державної влади, мають діяти в межах і на підставі закону, а сам закон повинен відповідати вимогам справедливості, гуманності, прозорості та передбачуваності. У змістовному аспекті верховенство права охоплює: формальні характеристики закону (зрозумілість, доступність, стабільність); захист прав і свобод людини; контроль над діяльністю влади; незалежність суду та ефективний механізм правового захисту.

В сучасній українській правовій науці чітко розрізняють поняття «верховенство права» та «верховенство закону». Такий підхід вже активно імplementовано в національну правову систему. Наприклад, стаття 6 Закону України «Про Національну поліцію» проголошує, що принцип верховенства права є базовим, а людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями, що формують зміст і напрями діяльності держави [14]. При цьому друга частина цієї ж статті акцентує увагу на тому, що реалізація цього принципу має здійснюватися з урахуванням рішень Європейського суду з прав людини. Аналогічна норма закріплена у ст. 6 Кодексу адміністративного судочинства України (суд при вирішенні справи повинен керуватися принципом верховенства права) [15] та ст. 8 Кримінального процесуального кодексу України (кримінальне провадження здійснюється з дотриманням принципу верховенства права) [16].

Схожий підхід зафіксовано й у статті 4 Закону України «Про державну службу» [17] та статті 3 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» [18], а також у низці інших нормативно-правових актів. У цих документах принцип верховенства права часто інтерпретується в межах нормативного позитивізму: як гарантія пріоритетності прав і свобод людини та громадянина згідно з Конституцією України. Ці права, згідно з положеннями законів, мають визначати діяльність державних службовців під час реалізації функцій держави.

Проте такий підхід викликає певні сумніви. Адже не Конституція є джерелом прав людини, а навпаки - саме права і свободи особи мають бути першоосновою для формування як Основного Закону, так і всієї системи нормативно-правових актів.

Аналіз правових позицій Конституційного Суду України (далі – КСУ) дозволяє виявити ключові форми реалізації принципу верховенства права, які закладено в національну правову доктрину. Для формування повного уявлення про дане питання доцільно звертатися не лише до рішень КСУ, а й до інших його документів – висновків, ухвал та консультативних позицій. У цих актах простежується поступове наповнення змістом категорії «верховенство права», що відбувається завдяки системному розвитку відповідної юридичної практики [19, с. 5].

У низці рішень КСУ було сформовано важливі правові позиції щодо верховенства права. Наприклад, у рішення №1-17/2000 КСУ, розглядаючи питання щодо конституційності окремих положень у сфері земельної реформи, особливо наголосив на принципі верховенства права, а саме – на необхідності дотримання правової визначеності та стабільності законодавства. Суд підкреслив, що часта зміна норм або прийняття правових актів без достатньої передбачуваності та логічної послідовності може створити умови правової невизначеності, що несумісна з принципом верховенства права. Конституційний Суд визначив, що стабільність законодавства, особливо у чутливих сферах, таких як земельна реформа, є важливою умовою реалізації та захисту прав громадян, зокрема права власності. Таким чином, у цьому рішенні Суд підтвердив, що юридична визначеність є невід'ємною складовою верховенства права, а будь-які реформи повинні проводитися на основі прозорого та передбачуваного правового механізму [20].

У Рішенні №6-рп/2019 КСУ розглядав питання відповідності Конституції України окремих норм Кримінального процесуального кодексу. У цьому рішенні Суд зробив суттєвий вклад у розвиток змісту принципу верховенства права, зокрема – його складової правової безпеки [21].

Суд підкреслив, що правова безпека є необхідним елементом верховенства права. Вона означає, що кожна особа має право жити у стабільному правовому середовищі, де закони є передбачуваними,

зрозумілими, а правозастосування - справедливим і послідовним.

У справі йшлося про ситуації, коли недосконале законодавче регулювання призводило до невинуватених обмежень прав людини, зокрема - під час досудового розслідування. Суд вказав, що відсутність чітких процесуальних гарантій, які б забезпечували права сторін, суперечить як принципу правової безпеки, так і загалом ідеї справедливого судочинства [21].

Таким чином, КСУ наголосив, що держава повинна створити такі умови правового регулювання, які не тільки формально відповідають Конституції, а й реально забезпечують правову захищеність особи у будь-якій юридично значимій ситуації.

У Рішенні від 22 вересня 2005 року (справа про офіційне тлумачення терміна «законодавство») КСУ розглядав питання тлумачення поняття «законодавство» в контексті застосування правових норм. Водночас у своєму правовому висновку Суд засвідчив важливу правову позицію щодо принципу верховенства права. Суд підкреслив, що верховенство права передбачає не просто домінування закону як джерела права, а обов'язкову правову обґрунтованість і передбачуваність дій держави. Зокрема, у рішенні зазначено, що держава повинна діяти не свавільно, а виключно в межах права, з обов'язковим підпорядкуванням Конституції та з повагою до прав і свобод людини [22].

Цей підхід означає, що: жодна державна інституція не має права ухвалювати рішення, які суперечать Основному Закону; кожна дія органу влади повинна мати чітке юридичне підґрунтя; принцип правової визначеності є ключовим у забезпеченні балансу між державою та особою.

Таким чином, КСУ ще раз підтвердив, що верховенство права - це, перш за все, обмеження державної влади на користь захисту особи, що є фундаментом демократичного правопорядку.

Отже, принцип верховенства права в практиці КСУ виступає не декларацією, а дієвим інструментом, що забезпечує конституційний порядок, захист прав людини та демократичність правової системи. Юридичні позиції КСУ поглиблюють зміст цього принципу, збагачуючи українське конституційне право європейськими правовими стандартами.

У своєму дослідженні М. Андрич акцентує увагу на тому, що реалізація принципу верховенства права в діяльності Конституційного Суду виявляється в декількох ключових напрямках: визначення особливого співвідношення між правом і законом; формування стандартів до змісту та форм правотворчої і правозастосовної діяльності державних органів; запровадження механізмів контролю за використанням владних повноважень з боку держави та гарантії захисту особи від свавілля; представлення верховенства права як нормативного ідеалу; визнання його універсальним інтегральним принципом правової системи; використання цього принципу як методологічної основи для узгодження й інтеграції інших правових засад [23, с. 5].

Окрему увагу приділено розмежуванню формального та змістовного аспектів верховенства права. Ці аспекти виявляються у практиці КСУ, зокрема, через забезпечення пріоритету Конституції України над усіма іншими нормативно-правовими актами. Цей процес реалізується шляхом: визнання неконституційними правових актів, що суперечать Основному Закону; сприяння гармонізації всього законодавства з конституційними нормами; аналізу меж дискреції законодавця; охорони змісту й стабільності Конституції.

У межах цього підходу КСУ вирішує концептуальні питання, що мають фундаментальне значення для системи конституційного правосуддя. До них належать: визначення меж конституційного провадження, аналіз правомірності конституційних звернень, окреслення сфер дії конституційного та підконституційного права, а також виявлення потенційних ризиків для стабільності Основного Закону в разі його зміни.

Одним із ключових механізмів втілення принципу верховенства права є ефективна інтеграція норм міжнародного та національного права. Така взаємодія дозволяє державі дотримуватися міжнародних гуманітарних стандартів, вбудовуючи їх у правову систему України. У цьому контексті позиції суддів КСУ, які намагаються знайти оптимальні шляхи гармонізації цих правових систем, свідчать про високий рівень правової культури та усвідомлення своєї відповідальності за захист і утвердження прав людини – як основоположного обов'язку будь-якого органу державної влади.

Одним з напрямів реалізації верховенства права, який заслуговує на увагу, полягає у впровадженні режиму спеціально-дозвільного регулювання. Такий підхід є важливим гарантом того, що держава використовує свої владні повноваження належним чином. У цьому процесі Конституційний Суд України не лише сам дотримується принципу дозвільності – зокрема, у визначенні власної юрисдикції та меж компетенції, – а й здійснює правову оцінку дій інших державних органів щодо правомірності застосування спеціальних повноважень [23, с. 5].

Ці дискусії тісно пов'язані з проблемою термінології. Зокрема, С.П. Головатий у своїй праці «Верховенство права» запропонував замінити усталений термін «верховенство права» на український однослівний відповідник - «правовладдя» [24, с. 1277]. На його думку, нинішній двослівний термін не повністю відповідає англослову the rule of law, оскільки його близькість до концепції «верховенства закону» – притаманної позитивістському праворозумінню – спонукає до помилкових інтерпретацій, які зміщують акцент із права на закон як форму вираження волі держави.

Автор пропонує використовувати термін «правовладдя» як більш органічний і змістовно точний. По-перше, він логічно вписується у правову лексику української мови (за аналогією: «народовладдя»,

«безвладдя», «двовладдя»). По-друге, цей варіант передає суть *rule of law* - влада, що ґрунтується на праві, - та категорично заперечує свавільне управління особами, органами чи групами. Центральною ідеєю «правовладдя», на думку Головатого, є абсолютне відкидання будь-якої форми владного свавілля, заснованого на особистих чи групових інтересах [24, с. 1277].

Очевидно, що паралельне використання термінів «правовладдя» та «верховенство права» може спричинити ускладнення в юридичній термінології, створити певні труднощі для правотворчої техніки та навіть викликати зміщення у правовому порядку України на поточному етапі його розвитку.

В. Юровська слушно зазначає, що між цими поняттями принципової конструктивної різниці немає. Проте погодитися із С. П. Головатим варто в тій частині, де він вказує на хибність прирівнювання «верховенства права» до «верховенства закону». Така помилка має не лише передчасний характер, а й заснована на некоректному методологічному підході. Водночас розмежування термінів «правовладдя» та «верховенство права» має радше філологічну природу, адже йдеться про вибір найбільш влучного перекладу англійського *the rule of law*. У цьому контексті доцільно розглядати ці терміни як синоніми, що описують одне й те саме правове явище [25, с. 172].

Не заперечуючи того, що варіант «правовладдя», запропонований С. П. Головатим, лексично краще відображає зміст англословного терміна, все ж слід враховувати, що чинне законодавство України, включно з Конституцією (статті 8 та 147), Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII (ст. 129), а також численними рішеннями КСУ, послідовно використовує саме поняття «верховенство права». Важливо, що в цьому контексті термін не отожднюється з «верховенством закону» - йдеться про глибше, змістовніше тлумачення, яке включає вимогу справедливості, прав людини та обмеження державної влади.

Попри чітко закріпленій у Конституції України принцип верховенства права, його практична реалізація залишається складним і суперечливим процесом, що стикається з низкою суттєвих викликів.

Насамперед йдеться про політичне втручання у діяльність судової влади, що проявляється у впливі окремих політичних акторів на кадрову політику в судах, а також у тиску на суддів під час розгляду резонансних справ. Це підриває довіру громадян до правосуддя та дискредитує саму ідею незалежності судової влади - ключового елементу верховенства права.

Крім того, незалежність судів в Україні досі не має системної інституційної гарантії. Незважаючи на проведені реформи, залишаються проблеми з ефективним механізмом добору, призначення та дисциплінарної відповідальності суддів. Часто спостерігається кругова порука або формальний підхід до атестації суддів, що створює ризики збереження старих корупційних практик.

Ще однією серйозною перешкодою є низький рівень правової культури серед населення, а також слабка правова освіта як серед громадян, так і в системі підготовки кадрів для державної служби та правозастосовних органів. Часто громадяни не знають своїх прав або не мають достатніх інструментів для їх ефективного захисту, що обмежує їхню здатність впливати на процеси правотворення та правозастосування.

В умовах правового нігілізму та недовіри до інститутів влади громадянське суспільство має відігравати ключову роль у формуванні та контролі за реалізацією принципу верховенства права. Йдеться про моніторинг діяльності судів, участь у громадських радах, адвокацію реформ, просвітницькі кампанії та захист прав у конкретних кейсах.

Подолання цих проблем вимагає комплексного підходу, зокрема: глибокої інституційної реформи судової та правоохоронної систем; реального забезпечення незалежності суддів; модернізації правничої освіти; підтримки розвитку правосвідомості серед громадян; зміцнення зв'язку між державою та громадянським суспільством.

Тільки за умови поєднання зусиль держави, громадськості та професійної спільноти можливо досягти не декларативного, а реального втілення верховенства права в Україні.

Висновки. Верховенство права є не лише фундаментальною правовою категорією, а й концептуальним підґрунтям демократичного устрою. Без реалізації принципу верховенства права демократична система втрачає свою легітимність та ефективність. Це положення охоплює передусім юридичну рівність, обмеження влади, захист прав людини та забезпечення правової визначеності.

Проаналізовані наукові джерела, законодавча база, практика Європейського суду з прав людини та КСУ, висновки Венеційської комісії свідчать про тісний взаємозв'язок між демократичною формою правління і пануванням права. Демократія без верховенства права може перетворитися на диктатуру більшості, тоді як саме верховенство права забезпечує баланс, в якому права меншості, інституційна стабільність і судовий контроль є захищеними.

Український контекст підтверджує необхідність не лише нормативного закріплення цього принципу, але й його реального втілення у практику державного управління. Особливо важливо забезпечити незалежність судової влади, правову визначеність і доступність правового захисту для кожного громадянина.

Отже, верховенство права виступає не додатковим елементом демократії, а її сутнісною основою. Забезпечення цього принципу має бути стратегічним завданням як для держави, так і для громадянського суспільства, оскільки лише за таких умов можливо побудувати справді демократичну, стабільну та справедливую державу. Лише за умов верховенства права можна гарантувати стабільність, справедливість і

свободу - цінності, що визначають демократичний порядок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Сябренко В. В., Татарінова А. В. Верховенство права як основоположний принцип правової держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №4. С. 73-76. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/16>.
3. Козюбра М. І. та ін. Загальна теорія права: підручник. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Львів: «Кальварія», 2004. 162 с.
5. Шевчук С. П. Судовий конституціоналізм: вибрані праці. Київ: Юридична думка, 2013. 543 с.
6. Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / пер. з англ. А. Іващенко. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 208 с.
7. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. 4-те вид., доп. і перероб. Київ: Правова єдність: Алерта, 2014. 524 с.
8. Баштанник В. В. Трансформація державного управління в контексті європейських інтеграційних процесів: монографія. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2010. 390 с.
9. Загребельна Н. А., Бодня О. В. Верховенство права як фундаментальний принцип сучасної правової держави. *«Legal Bulletin»* : зб. наук. праць. Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК» та Варшавська економічно-гуманітарна академія. Вип. 1. Київ, 2020. С.43-48.
10. *Stafford v. the United Kingdom*, № 46295/99, ECHR 2002. Європейський суд з прав людини. Рішення від 28 травня 2002 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-60486%22%7D> (дата звернення: 15.05.2025).
11. *Baka v. Hungary*, № 20261/12, ECHR 2016. Європейський суд з прав людини. Рішення від 23 червня 2016 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-163113%22%7D> (дата звернення: 15.05.2025).
12. *Assanidze v. Georgia*, № 71503/01, ECHR 2004. Європейський суд з прав людини. Рішення від 8 квітня 2004 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-61875%22%7D> (дата звернення: 15.05.2025).
13. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf (дата звернення: 15.05.2025).
14. Про Національну поліцію: Закон України від 2 лип. 2015 р. №580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20150702#n25> (дата звернення: 15.05.2025).
15. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 лип. 2015 р. №2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. №4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
17. Про державну службу: Закон України від 10 груд. 2015 р. №889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210/print> (дата звернення: 15.05.2025).
18. Про державне бюро розслідувань: Закон України від 12 лист. 2015 р. №794-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
19. Костицький М. В., Камінська Н. В., Кушакова-Костицька Н. В. Перспективи вдосконалення діяльності Конституційного Суду України в умовах сучасних суспільних трансформацій. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2019. №3(9). С. 4–11. doi: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.180113>
20. Рішення Конституційного Суду України № 13-рп/2000 у справі № 1-17/2000 від 16 листопада 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
21. Рішення Конституційного Суду України від 20 червня 2019 року № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19> (дата звернення: 15.05.2025).
22. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України положень статті 92 та пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про офіційне тлумачення терміна «законодавство»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v005p710-05> (дата звернення: 15.05.2025).
23. Андриц М. Р. Верховенство права в рішеннях Конституційного Суду України: юридичні аспекти реалізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету (Серія «Юриспруденція»)*. 2019. №41. Т.1 С.4–8. doi: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-1.1>
24. Головатий С. П. Верховенство права: монографія: у 3 кн. Київ: Фенікс, 2006. Кн. 3: Український досвід. С. 1277–1747.
25. Головатий С. П. Верховенство права: Ідея. Доктрина. Принцип: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2008. 44 с.
26. Юровська В. В. Принцип верховенства права (правовладдя) як основа нової доктрини адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. №43. Ч.3. С.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 30.* 141. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Siabrenko, V.V., Tatarinova, A.V. (2021). Verkhovenstvo prava yak osnovopolozhnyi pryntsyp pravovoi derzhavy. [The rule of law as a fundamental principle of a legal state]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. №4.* 73-76. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/16> [in Ukrainian].
3. Koziubra, M.I. (2015). Zahalna teoriia prava. [General theory of law]. Pidruchnyk. 392. [in Ukrainian].
4. Rabinovych, P.M. (2004). Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy. [Fundamentals of the general theory of law and state]. 162. [in Ukrainian].
5. Shevchuk, S.P. (2013). Sudovi konstytutsionalizm: vybrani pratsi. [Judicial constitutionalism: selected works]. 543. [in Ukrainian].
6. Tamanaha, B. (2007). Verkhovenstvo prava. Istoriia. Polityka. Teoriia. [Rule of law. History. Politics. Theory]. (A. Ivashchenko, Trans.). 208. [in Ukrainian].
7. Skakun, O. F. (2014). Teoriia prava i derzhavy. [Theory of law and state]. Pidruchnyk. 4-te vyd., dop. i pererob. 524. [in Ukrainian].
8. Bashtannyk, V.V. (2010). Transformatsiia derzhavnogo upravlinnia v konteksti yevropeïskykh intehtatsiïnykh protsesiv. [Transformation of public administration in the context of European integration processes]. Monohrafiia. 390. [in Ukrainian].
9. Zahrebelna, N.A., Bodnia, O.V. (2020). Verkhovenstvo prava yak fundamentalnyi pryntsyp suchasnoi pravovoi derzhavy. [The rule of law as a fundamental principle of a modern legal state]. *Legal Bulletin. №1.* 43-48. [in Ukrainian].
10. *Stafford v. the United Kingdom*, No. 46295/99, ECHR 2002. Yevropeïskyi sud z prav liudyny. Rishennia vid 28 travnia 2002 roku [European Court of Human Rights. Judgment of 28 May 2002]. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-60486%22%7D> [in Ukrainian].
11. *Baka v. Hungary*, No. 20261/12, ECHR 2016. Yevropeïskyi sud z prav liudyny. Rishennia vid 23 chervnia 2016 roku [European Court of Human Rights. Judgment of 23 June 2016]. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-163113%22%7D> [in Ukrainian].
12. *Assanidze v. Georgia*, No. 71503/01, ECHR 2004. Yevropeïskyi sud z prav liudyny. Rishennia vid 8 kvitnia 2004 roku [European Court of Human Rights. Judgment of 8 April 2004]. Retrieved from <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-61875%22%7D> [in Ukrainian].
13. Dopovid, skhvalena Venetsiiskoiu Komisiieiu na 86-mu plenarnoho zasidanni (Venetsiia, 25–26 bereznia 2011 roku) [Report adopted by the Venice Commission at the 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011)]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/CDL_AD_2011_003_rev_2011_04_04.pdf [in Ukrainian].
14. Pro Natsionalnu politsiiu. (2015, July 2). [On the National Police]. *Zakon Ukrainy №580-VIII.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/ed20150702#n25> [in Ukrainian].
15. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2015, July 6). [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2747-IV.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
16. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №4651-VI.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
17. Pro derzhavnu sluzhbu. (2015, December 10). [On civil service]. *Zakon Ukrainy №889-VIII.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19/ed20151210/print> [in Ukrainian].
18. Pro derzhavne biuro rozsliduvan. (2015, December 12). [On the State Bureau of Investigation]. *Zakon Ukrainy №794-VIII.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text> [in Ukrainian].
19. Kostytskyi, M.V., Kaminska N.V., Kushakova-Kostytska, N.V. (2019). Perspektyvy vdoskonalennia diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy v umovakh suchasnykh suspilnykh transformatsii. [Prospects for improving the activities of the Constitutional Court of Ukraine in the context of modern social transformations]. *ScienceRise: Juridical Science». №3(9).* 4–11. Retrieved from: <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2019.180113> [in Ukrainian].
20. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 13-rp/2000 u spravi № 1-17/2000. (2000, November 16). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 13-rp/2000 in case No. 1-17/2000]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> [in Ukrainian].
21. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 6-r/2019. (2019, June 20). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 6-r/2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19> [in Ukrainian].
22. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy № 5-rp/2005 u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy polozhen statti 92 ta punktu 6 rozdlu X «Perekhidni polozhennia» Zemelnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro ofitsiine tlumachennia termina «zakonodavstvo»). (2005, September 22). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine No. 5-rp/2005 in the case on the constitutional submission of 51 peoples deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of

Ukraine of the provisions of Article 92 and Clause 6 of Section X "Transitional Provisions" of the Land Code of Ukraine (case on the official interpretation of the term "legislation"). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v005p710-05> [in Ukrainian].

23. Andryts, M.R. (2019). Verkhovenstvo prava v rishenniakh Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy: yurydychni aspekty realizatsii. [The rule of law in the decisions of the Constitutional Court of Ukraine: legal aspects of implementation]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu (Seriia «Iurydsprudentsiia»)*. №41. T.1. 4–8. Retrieved from: <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2019.41-1.1> [in Ukrainian].

24. Holovaty, S.P. (2006). Ukrainskyi dosvid. Verkhovenstvo prava. [Rule of law]. Monohrafiia u 3 knyakh. Knyha 3. 1277–1747. [in Ukrainian].

25. Holovaty, S.P. (2008). Verkhovenstvo prava: Ideia. Doktryna. Pryntsyp. [Rule of Law: Idea. Doctrine. Principle]. *Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01*. 44. [in Ukrainian].

26. Yurovska, V. V. (2017). Pryntsyp verkhovenstva prava (pravovladdia) yak osnova novoi doktryny administratyvnoho prava. [The principle of the rule of law (rule of law) as the basis of a new doctrine of administrative law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. №43. Ch.3. 167–173. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025

УДК 342.53

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-27-31

Мартінова Анна Миколаївна,

викладач кафедри державно-правових дисциплін та публічного управління

Донецького державного університету внутрішніх справ

Annboyko31@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-8185-4213

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ЯК ДОКТРИНА: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

У статті досліджено парламентаризм як фундаментальну політико-правову доктрину, що відіграє ключову роль у формуванні демократичної державності.

Автор аналізує еволюцію ідеї парламентаризму як ключового елементу демократичного правління, підкреслюючи його значення для забезпечення верховенства права, стримувань і противаг у державній владі, а також політичної відповідальності уряду перед суспільством.

Проаналізовано історичні витоки та основні моделі парламентаризму, що склалися у світовій практиці, а також охарактеризовано етапи становлення і розвитку українського парламентаризму в умовах незалежності.

Зосереджено увагу на різних моделях парламентаризму, що склалися у країнах з розвиненими демократичними традиціями, зокрема у Великій Британії, Німеччині, Франції, Скандинавських країнах.

Окрема увага приділена українському досвіду парламентаризму, включаючи історичні витоки, період радянського панування та особливості становлення парламентської системи після проголошення незалежності. Розглядаються як нормативно-правові засади діяльності Верховної Ради України, так і проблеми, що перешкоджають ефективній реалізації парламентських функцій у сучасних умовах, зокрема — політична фрагментація, брак прозорості, вплив олігархічних груп і криза довіри з боку суспільства.

Ключові слова: парламентаризм, верховенство права, правова доктрина, зарубіжний досвід, національна практика.

Martynova A. PARLIAMENTARISM AS A DOCTRINE: WORLD AND UKRAINIAN EXPERIENCE

The article examines parliamentarism as a fundamental political and legal doctrine that plays a key role in the formation of democratic statehood.

The author analyzes the evolution of the idea of parliamentarism as a key element of democratic government, emphasizing its importance for ensuring the rule of law, checks and balances in state power, as well as the political responsibility of the government to society.

The historical origins and main models of parliamentarism that have developed in world practice are analyzed, and the stages of the formation and development of Ukrainian parliamentarism in the conditions of independence are characterized.

Attention is focused on various models of parliamentarism that have developed in countries with developed democratic traditions, in particular in Great Britain, Germany, France, and the Scandinavian countries.

Special attention is paid to the Ukrainian experience of parliamentarism, including its historical origins, the period of Soviet rule, and the peculiarities of the formation of the parliamentary system after the declaration of independence. Both the regulatory and legal foundations of the activities of the Verkhovna Rada of Ukraine and the problems that hinder the effective implementation of parliamentary functions in modern conditions are considered, in particular, political fragmentation, lack of

transparency, the influence of oligarchic groups, and the crisis of trust on the part of society.

Keywords: parliamentarism, rule of law, legal doctrine, foreign experience, national practice.

Постановка проблеми. У світовій політико-правовій думці парламентаризм розглядається як ключова демократична доктрина, що забезпечує поділ влади, верховенство права, легітимне представництво інтересів громадян, а також ефективний контроль за виконавчою владою. Тому вивчення його моделей, функціональних особливостей і еволюції в інших країнах дозволяє краще зрозуміти універсальні механізми стабільного врядування та демократичного розвитку.

Водночас для України питання становлення реального парламентаризму набуває особливого значення. З одного боку, країна декларує курс на демократизацію, інтеграцію до європейського правового простору, утвердження верховенства права. З іншого – український парламентаризм стикається з такими проблемами, як політична нестабільність, низький рівень суспільної довіри до парламенту, фрагментованість політичного спектру, порушення принципів прозорості та відповідальності.

Особливо актуальним є вивчення парламентаризму в умовах воєнного стану, коли парламент виконує критично важливу роль у підтриманні функціонування держави, ухваленні рішень безпеки, захисті прав людини та формуванні післявоєнної моделі демократичного врядування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед вітчизняних вчених, які зробили найбільш помітний внесок у розроблення проблеми парламентаризму, В. Авер'янов, М. Баймуратов, О. Бандурка, А. Георгіца, В. Журавський, А. Колодій, А. Крусян, Л. Кривенко, В. Паламарчук, С. Писаренко, В. Погорілко, О. Скрипнюк, В. Тацій, М. Теплюк, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемшученко та інші.

Мета статті – комплексне дослідження парламентаризму як політико-правової доктрини, аналіз його історичного розвитку та сучасного стану у світовій і вітчизняній практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Парламентаризм є однією з ключових доктрин сучасної демократичної державності, що визначає принципи організації та функціонування представницької влади. Як форма правління, парламентаризм передбачає наявність парламенту як вищого представницького органу, що не лише формує законодавчі норми, а й контролює виконавчу владу. У різних країнах парламентаризм набув різноманітних форм, що зумовлені історичними, політичними, соціальними та правовими особливостями розвитку.

В українському контексті парламентаризм має складну історію, яка включає як елементи парламентарної традиції, так і періоди її ігнорування чи формального визнання без реального змістовного наповнення. Сьогодні розвиток ефективної парламентської доктрини в Україні є вкрай важливим у процесі демократизації, правової модернізації та утвердження принципу верховенства права.

Як зазначає О. Батанов, парламентаризм як суспільно-політичне явище є одним із найвагоміших надбань цивілізації. Парламентаризм безпосередньо пов'язаний із визнанням та реалізацією цінностей і принципів конституціоналізму та народного суверенітету, пріоритету прав людини, конституюванням інститутів представницької демократії та ідеєю верховенства парламенту в системі органів державної влади [1].

Термін "парламентаризм" (від франц. *parlementarisme* – парламентська система, від *parlement* – парламент, від *parler* – говорити) у конституційному праві має декілька значень. Найпоширеніше його розуміння – це система організації державної влади, де ключовою є роль парламенту [2, с. 345].

Ю. Шемшученко підкреслює, що парламентаризм має двоїсту природу: з одного боку, як політичний режим, а з іншого – як сукупність повноважень, принципів устрою і діяльності Верховної Ради України. У рамках парламентаризму може існувати тільки демократичний політичний режим, і основою для устрою та статусу парламенту має бути верховенство волі народу. У парламентаризмі поєднуються пряме і представницьке народовладдя, а народний суверенітет реалізується через організацію і діяльність парламенту [3, с. 18].

Парламент і парламентаризм є ключовими елементами демократичної та правової держави, а також свідченням рівня розвитку громадянського суспільства. Парламент (від латинського «*parlare*» – говорити) – це «національний представницький орган держави, що виконує законодавчі функції; виборний вищий законодавчий інститут» [4, с. 42-46].

Суть парламентаризму полягає в тому, що виконавча влада, підзвітна законодавчим зборам, діє відповідно до їхньої волі, забезпечуючи узгодженість між законом і його виконанням. У свою чергу, вчений А. Георгіца пропонує широке визначення парламентаризму, яке охоплює як його сутність, так і формальні ознаки. На його думку, парламентаризм є системою організації державної влади, закріпленою в конституції та законах, де парламент, що функціонує на демократичних принципах, має юридичний статус і реальні повноваження в представницькій, законодавчій, контрольній та установчій сферах. Це забезпечує захист інтересів як більшості, так і меншості громадян через активну діяльність парламенту [5, с. 239].

Парламентаризм у розумінні українських дослідників – це визначена в Конституції та в інших законах і трансформована у практичну площину організація влади в державі та суспільстві, в якій парламент побудований на демократичних засадах, має юридичний статус і реальні повноваження представницького, законодавчого, контрольного і установчого характеру, в бюджетно - фінансовій і зовнішньополітичній сферах і своєю активною діяльністю виступає гарантом захисту інтересів як більшості, так і меншості

громадян країни [4, с. 42-46].

Традиційно парламентаризм як суспільно-політичний феномен розглядається деякими вітчизняними і зарубіжними дослідниками у кількох аспектах. Так, у вузькому сенсі парламентаризм тлумачиться як «система організації і функціонування верховної державної влади, що характеризується поділом законодавчих і виконавчих функцій за привілейованого становища парламенту», а у широкому – це «система організації державної влади, яка характеризується вагомою і значною роллю парламенту, передбаченими консти туцією можливостями його активного впливу на суспільне життя завдяки наявності демократичних функцій (законодавчої, бюджетної, установчої, контрольної), процедур та механізмів взаємодії з іншими органами державної влади тощо», а також «сукупність поглядів, ідей, спрямованих на утвердження верховної ролі парламенту в системі органів державної влади» [6].

Парламентаризм передбачає таку побудову системи політичної організації держави, в якій центральне місце займає обраний на основі загальних, прямих виборів загальнонаціональний представницький орган держави – парламент.

Рівень розвитку парламентаризму є показником культурної зрілості суспільства. У державах з нижчим рівнем розвитку ідеї парламентаризму нерідко залишаються непопулярними; у таких умовах часто спостерігається злиття парламентських інституцій із національними фронтами, союзами або правлячими партіями, що знижує їхню ефективність та незалежність.

Для того щоб парламентаризм дійсно реалізовував принцип народного суверенітету, парламент повинен відображати волю народу у прийнятті законів і перешкоджати її викривленню. Це вимагає чіткого визначення конституційно-правового статусу парламенту, встановлення його компетенції, а також забезпечення належної організації законодавчого процесу та регламентування роботи парламентських структур.

Парламентаризм сформувався як результат еволюції соціально-політичних процесів та становлення державних інститутів. Історично його витоки ведуть до середньовічного періоду, коли з'явилися перші форми народного представництва у вигляді зібрань, що обиралися або скликалися для виконання дорадчих функцій чи прийняття рішень у межах існуючої системи влади або державного устрою.

Парламентаризм – це історично зумовлений наслідок суспільно-політичного розвитку, породжений формуванням і становленням державності. Виникнення терміну «парламентаризм» пов'язано з формуванням станово-представницьких установ в Іспанії (XII ст.), в Англії (XIII ст.), у Франції (XIV ст.) [7].

Період із XVII до кінця XVIII століть характеризувався в історії кардинальними змінами в економіці та політиці і отримав назву «освіченого абсолютизму». У боротьбі за формування національних держав підсумком стало прийняття конституцій, як основного закону і базою у формуванні національних правових систем та здійснення цілого ряду суспільно-політичних реформ. Поштовхом у проведенні цих реформ стала французька революція XVIII ст. Завдяки своїй політичній значущості і особливостям історичного часу вона набула загальноєвропейського, а потім і всесвітнього значення, оскільки, як наслідок, були змінені всі головні політичні та правові інститути феодалізму. Цей період (XVIII – XIX століття) можна назвати «століттям парламентаризму». Парламент остаточно формується як державний інститут. Формування парламентаризму в країнах континентальної Європи відбувалося як під впливом політичних процесів, так і внаслідок назрілих внутрішніх факторів, наприклад, появи нового класу, який претендував на владу – буржуазії [8].

Термін «парламентаризм» з'явився у XIX столітті для опису державного устрою Великої Британії, і з часом набув універсального значення. Він розвивався як протиставлення абсолютизму і як прояв народного суверенітету.

У сучасному світі парламентаризм поширений у багатьох країнах із різними політичними режимами, правовими системами та культурними традиціями. Розглянемо окремі приклади.

Британська модель парламентаризму є однією з найвідоміших. Вона базується на принципі верховенства парламенту, відповідальності уряду перед законодавчим органом, а також відсутності формального поділу влади у класичному вигляді. Уряд формується партією або коаліцією, яка має більшість у Палаті громад, і прем'єр-міністр фактично очолює виконавчу владу.

Німецька модель характеризується раціоналізованим парламентаризмом, де передбачені численні запобіжники для уникнення політичної нестабільності, зокрема інститут конструктивного вотуму недовіри, який ускладнює зміну уряду без формування нової стабільної більшості.

Французька модель поєднує риси парламентаризму та президенталізму, утворюючи напівпрезидентську форму правління. Уряд відповідальний перед парламентом, але водночас президент має значні повноваження, особливо в зовнішній політиці та обороні.

Скандинавські країни (Швеція, Норвегія) демонструють ефективний демократичний парламентаризм із високим рівнем прозорості, політичної культури та участі громадян у процесі прийняття рішень.

Вказані моделі мають низку позитивних рис, які роблять його однією з найефективніших форм організації державної влади в демократичному суспільстві. До них можна віднести: реалізація народного суверенітету, баланс влади, прозорість та підзвітність, стабільність політичної системи, плюралізм та багатопартійність, захист прав і свобод людини тощо. Загалом парламентаризм є механізмом, який поєднує

ефективність управління з високим рівнем легітимності, сприяючи стабільності, розвитку громадянського суспільства і захисту демократичних цінностей.

При цьому, варто звернути увагу на слабкі місця західного парламентаризму, вивчаючи помилки інших. Сучасні наукові дослідження засвідчують появу негативних тенденцій у розвитку парламентаризму в демократичних країнах Заходу. Зокрема, відзначається поступове знецінення ролі парламенту, який дедалі частіше виконує функції інструменту виконавчої влади, втрачаючи статус ключового політичного інституту. Крім того, процес європейської інтеграції, зокрема у межах Європейського Союзу, призводить до зменшення впливу національних парламентів через обмеження їхніх повноважень. Це, зокрема, підтверджується положеннями Лісабонських угод, де визначено, що сфера національної безпеки залишається винятковою прерогативою держав-членів, що свідчить про обмеження законодавчих функцій парламентів на загальноєвропейському рівні.

Парламентаризм в Україні є важливим елементом демократичного ладу та державного управління. Його розвиток розпочався після здобуття незалежності у 1991 році, проте традиції представницького врядування мають глибші історичні корені – зокрема, в діяльності Центральної Ради, Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, коли будівництво національної держави перейшло у цілком реальну площину [9, с.69].

Під час радянської доби термін «парламент» використовувався для критики буржуазного ладу, і його існування суперечило радянській ідеології. Офіційно термін «парламент» був закріплений у Законі України «Про назву, структуру і кількісний склад нового парламенту України» від 3 жовтня 1993 року, а чинна Конституція України визначила його як єдиний орган законодавчої влади.

Сучасна модель парламентаризму в Україні закріплена в Конституції України 1996 року. На сьогодні (з 2014 року) Україна є парламентсько-президентською республікою за формулю правління. Верховна Рада України — єдиний орган законодавчої влади, який виконує функції прийняття законів, формування уряду, контролю за виконавчою владою, затвердження бюджету, а також міжнародної та безпекової політики.

Період незалежності України став вирішальним етапом у становленні парламентаризму, який поступово вибудовувався відповідно до загальноєвропейських стандартів і принципів. Дослідниця В.Дубас виокремлює наступні критерії: 1) легітимність законодавчого органу; 2) парламентарна незалежність; 3) баланс політичних сил в парламенті та наявність опозиції; 4) підзвітне правління [10, с. 61].

Варто зазначити, що поки що в Україні немає чітко визначеної моделі парламентаризму чи конституційної доктрини парламентаризму. Проте, до ключових особливостей українського парламентаризму можна віднести:

- Однопалатна структура парламенту;
- Пропорційна або змішана виборча система, яка зазнавала змін (зокрема, повернення до пропорційної системи із відкритими списками з 2020 року);
- Підзвітність уряду перед парламентом – Верховна Рада має право висловити недовіру Кабінету Міністрів;
- Конституційна реформа 2004 року (відновлена у 2014 році), що суттєво посилила роль парламенту й обмежила повноваження президента.

Порівнюючи український парламентаризм із досвідом інших держав, можна зазначити, що він має як унікальні риси, так і спільні риси з політичними системами пострадянського простору. В Україні діє змішана парламентсько-президентська форма правління, за якої значні повноваження розподілені між главою держави та парламентом. Така модель притаманна багатьом країнам Східної Європи, де прагнуть забезпечити рівновагу між виконавчою та законодавчою гілками влади. Водночас особливістю української системи є постійна трансформація політичного середовища, часті зміни до Конституції та періодичні політичні кризи, що створюють виклики для стабільного функціонування Верховної Ради.

В умовах воєнного стану, конституційної реформи, інтеграції до ЄС та підвищення ролі громадянського суспільства, парламентаризм в Україні набуває нового змісту. Він повинен базуватися на реальній незалежності Верховної Ради, прозорості її діяльності, професіоналізації законодавчого процесу та ефективній взаємодії з іншими гілками влади й громадянами.

Подальший розвиток українського парламентаризму є критично важливим для утвердження демократичної держави, правової системи та забезпечення стійкого європейського вектору розвитку.

Висновки. Таким чином, парламентаризм є однією з основних форм організації державної влади, що відіграє ключову роль у реалізації народного суверенітету. В умовах демократичного суспільства, парламентаризм виступає гарантом того, що воля народу відображається у державній політиці і законодавстві.

Парламентаризм як форма організації державної влади має глибоке історичне коріння та різноманітні моделі функціонування в різних країнах. Його витоки сягають англійського парламентаризму, що сформувався ще у XIII–XVII століттях, і який з часом став еталоном для інших держав. У сучасному світі парламентаризм поширений у багатьох країнах із різними політичними режимами, правовими системами та культурними традиціями. Україні доцільно враховувати ці моделі та інструменти, адаптуючи їх до національного правового та політичного контексту, з метою вдосконалення власної парламентської

системи та посилення демократичного врядування.

Український парламентаризм є складною і багатогранною частиною політичної системи, що розвивається під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Він поєднує формальні та неформальні інститути, при цьому, як історичний досвід, так і сучасний контекст, мають значний вплив на його еволюцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Батанов О. Парламентаризм у системі категорій сучасного конституціоналізму. *Часопис Київського університету права*. 2024. № 2. С. 36 – 42.
2. Шаповал В.М. Парламентаризм / В.М. Шаповал. Юридична енциклопедія в 6 т. "Н-П". К.: Вид-во "Юридична енциклопедія" імені М.П. Бажана, 2002. Т. 4. 720 с.
3. Шемшученко Ю. С. Теоретична засади розвитку українського парламентаризму. *Право України*. 2008. № 1. С.17—20.
4. Павлова Л.І. Теоретико-методологічні засади дослідження інституту парламентаризму. *Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікація*. 2008. №. 1-2. С. 42-46.
5. Георгіца А. З. Сучасний парламентаризм: проблеми теорії і практики. Чернівці: Рута, 1998. 484 с.
6. Журавський В. С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми). Київ: Парламентське вид-во, 2002. С. 105.
7. Куян І.А. Парламентаризм як втілення народного суверенітету: проблеми теорії і практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2012. Серія ПРАВО. Випуск 19. Том 1. С. 184 – 188.
8. Бородин І. Л. Парламентаризм як історико-правова категорія. *Юридичний вісник*. 2020. 2 (55). С. 43 – 49.
9. Журавський В.С. Теоретичні та організаційно-правові проблеми становлення і розвитку українського парламентаризму: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01, 12.00.02. Одеса, 2001. 398 с.
10. Дубас В. Європейські стандарти сучасного парламентаризму (за позиціями Європейської Комісії «За демократію через право»). *Український часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 60–73.

REFERENCES:

1. Batanov, O. (2024). Parliamentaryism in the system of categories of modern constitutionalism. [Parliamentarism in the system of categories of modern constitutionalism]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2. 36–42. [in Ukrainian].
2. Shapoval, V.M. (2002). Parliamentaryism. [Parliamentarism]. *Yurydychna entsyklopediia v 6 t. "N-P"*. T. 4. 720. [in Ukrainian].
3. Shemshuchenko, Yu.S. (2008). Theoretical foundations of the development of Ukrainian parliamentaryism. [Theoretical foundations of the development of Ukrainian parliamentaryism]. *Pravo Ukrainy*. № 1. 17-20. [in Ukrainian].
4. Pavlova, L.I. (2008). Theoretical and methodological foundations of research into the institution of parliamentaryism. [Theoretical and methodological foundations of research into the institution of parliamentaryism]. *Osvita rehionu. Politolohiia, psykholohiia, komunikatsiia*. №.1-2. 42-46. [in Ukrainian].
5. Heorhitsu, A.Z. (1998). Suchasnyi parlamentaryzm: problemy teorii i praktyky. [Modern parliamentaryism: problems of theory and practice]. 484. [in Ukrainian].
6. Zhuravskiy, V.S. (2002). Stanovlennia i rozvytok ukrainskoho parlamentaryzmu (teoretychni ta orhanizatsiino-pravovi problemy). [The formation and development of Ukrainian parliamentaryism (theoretical and organizational and legal problems)]. 105. [in Ukrainian].
7. Kuian, I.A. (2012). Parliamentaryism yak vtilennia narodnoho suverenitetu: problemy teorii i praktyky. [Parliamentarism as an embodiment of popular sovereignty: problems of theory and practice]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO. Vypusk 19. Tom 1*. 184-188. [in Ukrainian].
8. Borodin, I.L. (2020). Parliamentaryism yak istoryko-pravova katehoriia. [Parliamentarism as a historical and legal category]. *Yurydychnyi visnyk*. 2(55). 43-49. [in Ukrainian].
9. Zhuravskiy, V.S. (2001). Teoretychni ta orhanizatsiino-pravovi problemy stanovlennia i rozvytku ukrainskoho parlamentaryzmu. [Theoretical and organizational and legal problems of the formation and development of Ukrainian parliamentaryism]. *Dys. ... d-ra yuryd. nauk 12.00.01, 12.00.02*. 398. [in Ukrainian].
10. Dubas, V. (2019). Yevropeiski standarty suchasnoho parlamentaryzmu (za pozytsiiamy Yevropeiskoi Komisii «Za demokratsiiu cherez pravo»). [European standards of modern parliamentaryism (according to the positions of the European Commission "For Democracy through Law")]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. №2. 60–73. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025

УДК 347.99:342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-32-36

Вайнер Євген Євгенович,
аспірант Університету сучасних знань
vainereugene@gmail.com
ORCID ID: 0009-0003-5311-0158

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ АКТИВ, ЩО ВИДАЄ ГОЛОВА ВЕРХОВНОГО СУДУ

У даній статті здійснено загальну характеристику правових актив, що видає Голова Верховного Суду.

Голова Верховного Суду є особою, що здійснює організаційно-управлінські функції в межах найвищого органу судової влади.

Актив, що видає Голова Верховного Суду є важливим інструментом забезпечення прозорості процедур, правової визначеності та превенції можливого зловживання владою.

Запропоновано виокремити наступні особливості актив Голови Верховного Суду, які впливають на їх правову природу та місце в системі джерел адміністративного права: 1) проміжний характер між індивідуальними та нормативно-правовими актами, тобто маємо на увазі, що актив Голови Верховного Суду найчастіше мають організаційно-розпорядчий характер, спрямовані на забезпечення внутрішньої діяльності суду, однак у певних випадках їх зміст може містити елементи правових позицій, які мають ознаки нормативності в разі повторюваності обставин; 2) обмежена сфера дії. Відзначимо, що на відміну від нормативно-правових актив, актив Голови Верховного Суду не мають загальнообов'язкового характеру для всіх суб'єктів права. Їх дія поширюється лише на суб'єктів судової адміністрації або окреслене коло осіб (наприклад, суддів відповідних палат, працівників апарату суду); 3) вторинна нормативність (позиційна обов'язковість). У тих випадках, коли актив Голови Верховного Суду стосуються визначення правових позицій, що повинні враховуватися в організації розгляду аналогічних справ, вони набувають вторинної нормативності - обов'язкової не з волі законодавця, а з вимого забезпечення єдності правозастосування та правової визначеності; 4) на відміну від абстрактних норм закону, правові приписи актив Голови Верховного Суду мають сильну прив'язку до конкретної правозастосовчої чи управлінської ситуації. Їх застосування залежить від обставин справи, структури суду, кадрових рішень, розподілу повноважень тощо; 5) не є нормативно-правовими актами в класичному розумінні, вони мають підзаконний характер.

Актив Голови Верховного Суду в широкому розумінні – це особлива форма владних проявів у сфері судового управління, що поєднує риси адміністративного розпорядництва та функціональної правової координації в межах судової системи; у вузькому розумінні - це правові актив індивідуального або організаційно-розпорядчого характеру, які видаються в межах повноважень голови як керівника суду для реалізації функцій внутрішнього адміністративного управління, забезпечення організації діяльності Верховного Суду та суддівського корпусу, а також регламентації трудових, процесуальних та дисциплінарних питань.

Ключові слова: актив діяльності, накази та розпорядження Голови Верховного Суду, правовий статус, правосуддя, суддя, Верховний Суд, повноваження судді Верховного суду, права і обов'язки судді Верховного суду, судова влада, правовий захист, обмеження для суддів.

Vainer Ye. GENERAL CHARACTERISTICS OF LEGAL ACTS ISSUED BY THE PRESIDENT OF THE SUPREME COURT

This article provides a general description of legal acts issued by the President of the Supreme Court.

The President of the Supreme Court is a person who performs organizational and managerial functions within the highest judicial body.

Acts issued by the President of the Supreme Court are an important tool for ensuring transparency of procedures, legal certainty and prevention of possible abuse of power.

It is proposed to highlight the following features of the acts of the President of the Supreme Court, which affect their legal nature and place in the system of sources of administrative law: 1) intermediate nature between individual and regulatory acts, i.e. we mean that the acts of the President of the Supreme Court most often have an organizational and administrative nature, aimed at ensuring the internal activities of the court, however, in certain cases their content may contain elements of legal positions that have signs of normativity in the event of recurrence of circumstances; 2) limited scope of action. It should be noted that, unlike regulatory acts, the acts of the President of the Supreme Court are not generally binding for all subjects of law. Their effect extends only to subjects of court administration or a defined circle of persons (for example, judges of the relevant chambers, employees of the court staff); 3) secondary normativity (positional bindingness). In cases where the acts of the Chief Justice of the Supreme Court concern the definition of legal positions that must be taken into account in organizing the consideration of similar cases, they acquire secondary normative status - mandatory not by the will of the legislator, but by the requirements of ensuring the unity of law enforcement and legal certainty; 4) unlike abstract norms of law, the legal provisions of the acts of the Chief Justice of the Supreme Court have a strong link to a specific law enforcement or administrative situation. Their application depends on the circumstances of the case, the structure of the court, personnel decisions, the distribution of powers, etc.; 5) are not regulatory legal acts in the classical sense, they are of a subordinate legal nature.

Acts of the Chief Justice of the Supreme Court in a broad sense are a special form of power manifestations in the field of judicial administration, combining the features of administrative management and functional legal coordination within the judicial system; in the narrow sense - these are legal acts of an individual or organizational and administrative nature, which are issued within the powers of the chairman as the head of the court to implement the functions of internal administrative management, ensure the organization of the activities of the Supreme Court and the judicial corps, as well as regulate labor,

procedural and disciplinary issues.

Keywords: acts of activity, orders and instructions of the Chairman of the Supreme Court, legal status, justice, judge, Supreme Court, powers of a judge of the Supreme Court, rights and obligations of a judge of the Supreme Court, judicial power, legal protection, restrictions for judges.

Постановка проблеми. В умовах демократичного правового розвитку України зростає роль судової влади як одного з ключових інститутів стримувань і противаг. Голова Верховного Суду – це очільник найвищого судового органу загальної юрисдикції, який виконує організаційно-управлінські, комунікаційні, представницькі функції у сфері судового врядування. При цьому механізми реалізації таких функцій нерідко не мають чіткої регламентації, що створює ризики дублювання повноважень або їх надмірної концентрації. Голова Верховного Суду здійснює низку управлінських повноважень, які матеріалізуються у формі правових актів (наказів, розпоряджень). Ці акти мають важливе значення не лише для внутрішньої діяльності Верховного Суду, а й для формування адміністративно-судової політики, визначення напрямів організації судочинства, координації роботи палат і суддів, що прямо впливає на функціонування судової системи.

В той же час, нормативна та юридична природа актів, що видаються Головою Верховного Суду, залишається недостатньо дослідженою в адміністративно-правовій науці. Питання їхньої юридичної сили, підвідомчості, механізмів контролю й оскарження, співвідношення з актами інших судових органів та органів державної влади викликають теоретичні та практичні дискусії.

Окрім цього, в умовах судової реформи й оновлення підходів до публічного адміністрування в судовій сфері актуалізується необхідність перегляду та систематизації форм, змісту й функціонального призначення таких правових актів. Це дозволить не лише підвищити рівень правової визначеності, а й сприятиме забезпеченню прозорості та підзвітності діяльності органів судового врядування.

Отож, вивчення правових актів, що видає Голова Верховного Суду, є важливим кроком до інституційного зміцнення судової влади, розвитку доктрини адміністративного права й формування ефективної системи правового регулювання судового адміністрування в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання судової влади, адміністративного-правового статусу суддів та актів, які видають судді були предметом досліджень В.М. Бевзенко, Н.Д. Квасневської, Я.С. Золотарьової, Д.К. Задалі, О.М. Музичук та ін.

Метою статті є здійснення загальної характеристики правових актів, що видає Голова Верховного Суду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Голова Верховного Суду є особою, що здійснює організаційно-управлінські функції в межах найвищого органу судової влади. Вивчення актів, які ним видаються, дозволяє окреслити межі його адміністративної компетенції, а також зрозуміти співвідношення між управлінськими функціями судової адміністрації та принципом незалежності суддів. Це є надзвичайно актуальним з точки зору доктрини адміністративного права, яка аналізує природу владних управлінських рішень. На сьогодні правові акти Голови Верховного Суду не мають достатньо чіткого нормативного обґрунтування щодо їх юридичної природи, обов'язковості, порядку прийняття та оскарження. Дослідження цих актів у межах адміністративно-правової науки сприяє вдосконаленню системи джерел адміністративного права та поглиблює розуміння організаційно-правового механізму функціонування органів судової влади.

У контексті реформування судової влади та підвищення її підзвітності суспільству, дослідження адміністративно-правових аспектів актів Голови Верховного Суду є важливим інструментом забезпечення прозорості процедур, правової визначеності та превенції можливого зловживання владою. Це, у свою чергу, сприяє ефективному функціонуванню системи публічного адміністрування в судовій сфері. Отже, наукове дослідження правових актів, що видаються Головою Верховного Суду, дозволяє розширити межі адміністративно-правової науки, уточнити понятійно-категоріальний апарат, а також сприяти розвитку ефективної моделі правового регулювання у сфері судового управління.

В. Мойсик та Г.Г. Шмелева під нормативно-правовим актом пропонують розуміти офіційний акт правотворчості, правові акти-документи уповноважених органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових осіб, а також акти, що прийняті населенням у порядку референдуму, що встановлюють, змінюють або скасовують правові норми [3, с. 22; 4, с. 83].

С.В. Шевчук досліджуючи загально-теоретичні проблеми нормативності актів судової влади наводить авторську дефініцію поняття «нормативно-правовий акт» - це правовий акт, що містить норми права, регулює відповідну сферу суспільних відносин та поширює свою дію на попередньо невизначених суб'єктів права, у той час, коли індивідуальні (ненормативні) акти породжують права та обов'язки тільки у тих суб'єктів права, кому вони адресовані, тобто є актами застосування норм права з урахуванням конкретних обставин. Акти судової влади є актами застосування норм права, але у певних випадках вони набувають ознак нормативності, тобто поширюють свою дію не тільки на індивідуально визначених суб'єктів права, але й на попередньо невизначене коло осіб [2, с.20-21].

Також автор наголошує, що основною відмінністю нормативності актів судової влади як індивідуально-правових актів від нормативно-правових актів є наступне: 1. Обмеженість нормативної дії акта судової влади, а саме тієї його частини, що містить правову позицію: вона є обов'язкова лише для

суддів при вирішенні аналогічної справи, а не для всіх суб'єктів права, як за умов дії нормативно-правового акта. 2. Ця обов'язковість встановлюється, як правило, не законом, а самою судовою владою, тобто походить від вимог здійснення правосуддя та судової охорони принципів права конституційного рівня (рівності, правової визначеності та довіри до права). 3. Обов'язкову силу має не акт судової влади у цілому, а та його частина, що містить правову позицію (правоположення), яка набуває ознак нормативності при повторюваності фактичних обставин та правовідносин при розгляді аналогічної справи. Це правоположення має менший ступінь формальної визначеності, ніж норма права, та його відокремлення залежить від застосування спеціальної методології та базується на підходах самого суду або вищих судів, які мають повторно послатися на це правоположення (правову позицію) при вирішенні аналогічних справ. Крім того, нормативне значення мають не всі акти судової влади, а ті, у яких, як правило, вирішується справа по суті (рішення, постанова тощо). Нормативно-правовий акт після набуття чинності діє у всій своїй повноті незалежно від обставин правозастосування та поширює свою дію на всіх суб'єктів права. 4. Нормативність акта судової влади тісно зв'язана з фактичними обставинами справи, а доведення різниці між фактичними обставинами при вирішенні аналогічної справи (застосування „техніки розрізень”) суттєво впливає на зниження нормативної сили цих актів [2, с.28-30].

На основі аналізу наукових положень щодо поняття та особливостей актів судової влади пропонуємо виокремити наступні особливості актів Голови Верховного Суду, які впливають на їх правову природу та місце в системі джерел адміністративного права:

1) проміжний характер між індивідуальними та нормативно-правовими актами, тобто маємо на увазі, що акти Голови Верховного Суду найчастіше мають організаційно-розпорядчий характер, спрямовані на забезпечення внутрішньої діяльності суду, однак у певних випадках їх зміст може містити елементи правових позицій, які мають ознаки нормативності в разі повторюваності обставин;

2) обмежена сфера дії. Відзначимо, що на відміну від нормативно-правових актів, акти Голови Верховного Суду не мають загальнообов'язкового характеру для всіх суб'єктів права. Їх дія поширюється лише на суб'єктів судової адміністрації або окреслене коло осіб (наприклад, суддів відповідних палат, працівників апарату суду);

3) вторинна нормативність (позиційна обов'язковість). У тих випадках, коли акти Голови Верховного Суду стосуються визначення правових позицій, що повинні враховуватися в організації розгляду аналогічних справ, вони набувають вторинної нормативності - обов'язкової не з волі законодавця, а з вимог забезпечення єдності правозастосування та правової визначеності;

4) на відміну від абстрактних норм закону, правові приписи актів Голови Верховного Суду мають сильну прив'язку до конкретної правозастосовчої чи управлінської ситуації. Їх застосування залежить від обставин справи, структури суду, кадрових рішень, розподілу повноважень тощо;

5) не є нормативно-правовими актами в класичному розумінні, вони мають підзаконний характер.

Отже, з урахуванням виокремлених ознак, вважаємо, що акти Голови Верховного Суду в широкому розумінні – це особлива форма владних проявів у сфері судового управління, що поєднує риси адміністративного розпорядництва та функціональної правової координації в межах судової системи; у вузькому розумінні – це правові акти індивідуального або організаційно-розпорядчого характеру, які видаються в межах повноважень голови як керівника суду для реалізації функцій внутрішнього адміністративного управління, забезпечення організації діяльності Верховного Суду та суддівського корпусу, а також регламентації трудових, процесуальних та дисциплінарних питань.

Частиною 3 ст.39 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено, що Голова Верховного Суду з питань, що належать до його адміністративних повноважень, видає накази і розпорядження [1].

Накази та розпорядження Голови Верховного Суду є ключовими інструментами судового адміністрування, які забезпечують внутрішню організацію, функціонування апарату суду та реалізацію кадрової політики. Хоча вони не є джерелами права в матеріальному сенсі, їх правовий статус і можливість судового оскарження зумовлює необхідність подальшого дослідження їх природи в межах адміністративного права.

Наказ – це офіційний акт волевиявлення, який видається Головою Верховного Суду з питань кадрової політики, дисциплінарної відповідальності, організації внутрішньої діяльності апарату суду, забезпечення режиму роботи суду, виконання рішень Вищої ради правосуддя, розподілу обов'язків між заступниками тощо.

В наказі Голови Верховного Суду можуть бути зафіксовані вирішення наступних питань:

1) кадрова політика: - призначення, переведення чи звільнення працівників апарату суду; - затвердження результатів конкурсного добору; - встановлення посадових обов'язків працівників; - надання відпусток, відряджень, заохочень тощо;

2) дисциплінарна відповідальність. Предметом наказу можуть бути дії щодо: накладення дисциплінарних стягнень; оголошення доган; винесення попереджень або звільнення у зв'язку з порушенням трудової дисципліни; реалізації рішень Вищої ради правосуддя щодо суддів або працівників апарату;

3) організація внутрішньої діяльності апарату суду. В межах цього напряму накази можуть:

затверджувати внутрішній розпорядок роботи; визначати структуру і штатний розпис; регламентувати порядок документообігу, розподілу справ, роботи канцелярії; встановлювати графіки нарад, засідань, чергувань тощо;

4) забезпечення режиму роботи суду: встановлення графіків роботи в умовах надзвичайних ситуацій (наприклад, під час воєнного стану); регламентація доступу до приміщень суду; організація заходів безпеки; зміна режиму роботи в разі свят або змін у законодавстві;

5) виконання рішень Вищої ради правосуддя. Голова Верховного Суду в межах своїх повноважень забезпечує: реалізацію дисциплінарних, кадрових чи організаційних рішень ВРП; підготовку відповідної внутрішньої документації; організацію виконання ухвалених рішень у визначений строк;

6) розподіл обов'язків між заступниками та іншими посадовими особами: визначення повноважень заступників; делегування функцій управління окремими підрозділами; закріплення відповідальності за напрямки діяльності апарату.

Особливостями наказу як акту Голови Верховного Суду та джерела адміністративного права, на нашу думку, є:

1) має обов'язковий характер для працівників апарату та суддів у частині, що стосується адміністративних процесів;

2) є формалізованим управлінським документом, який реєструється та зберігається згідно з номенклатурою суду;

3) може стосуватися призначення, звільнення, переведення, відпусток працівників;

4) має юридичну силу внутрішньої дії, тобто не створює загальнообов'язкових норм поза межами суду;

5) оскаржується в порядку адміністративного судочинства, якщо стосується прав або інтересів особи (наприклад, при накладенні дисциплінарного стягнення).

Другим видом актів Голови Верховного Суду є розпорядження.

Під розпорядженням Голови Верховного Суду розуміти гнучким управлінським інструментом, що дозволяє оперативно вирішувати організаційні, кадрові та матеріально-технічні питання, необхідні для належного функціонування Верховного Суду без формалізованої процедури наказу.

У розпорядженні Голови Верховного Суду можуть бути зафіксовані переважно оперативні та організаційно-технічні питання, які не потребують прийняття нормативного або індивідуального управлінського акта у формі наказу. Розпорядження використовується як форма швидкого адміністративного реагування, здебільшого на поточні управлінські потреби.

Основні питання, які можуть бути зафіксовані в розпорядженні Голови Верховного Суду:

1) організація поточної роботи апарату суду: погодження графіків прийому громадян; проведення службових нарад, засідань, робочих груп; тимчасове покладення обов'язків у разі відсутності посадової особи;

2) питання технічного та ресурсного забезпечення: розподіл матеріалів, техніки, канцелярського забезпечення; переміщення обладнання між структурними підрозділами; затвердження актів прийому-передачі майна тощо;

3) режим роботи та доступу до приміщень суду: зміни у режимі роботи у зв'язку зі святами або надзвичайними обставинами; тимчасове обмеження або відкриття доступу до певних приміщень суду; організація заходів безпеки;

4) організація участі суддів та працівників суду в заходах: направлення на навчання, тренінги, підвищення кваліфікації; участь у семінарах, форумах, конференціях, засіданнях тощо;

5) реагування на надзвичайні ситуації або воєнний стан: мобілізаційні заходи; забезпечення резервного управління; дії на випадок повітряної тривоги, евакуації або обмеження доступу;

6) розподіл справ (тимчасовий або позачерговий): у разі необхідності тимчасового перерозподілу справ між палатами або колегіями; призначення відповідальних осіб за технічне супроводження процесу;

7) контроль за виконанням раніше виданих документів: визначення відповідальних осіб за контроль виконання наказів, вказівок чи рішень; встановлення строків та форм звітності.

Особливостями розпорядження як акту Голови Верховного Суду та джерела адміністративного права, на нашу думку, є:

1) має тимчасовий або оперативний характер;

2) часто стосується внутрішньої комунікації, організації нарад, складання графіків чергувань, затвердження складу конкурсних комісій тощо;

3) не змінює структуру або штатний розпис (на відміну від наказу);

4) не є джерелом права у зовнішньому правовому полі, але має значення в межах судової адміністрації;

5) може оскаржуватися в судовому порядку у разі порушення прав особи.

Висновки. Узагальнюючи, зазначимо, що правові акти, які видає Голова Верховного Суду, є важливим інструментом організаційного, кадрового та управлінського забезпечення діяльності найвищого судового органу країни. Вони мають внутрішньо-організаційний характер, спрямовані на забезпечення функціонування апарату суду, реалізацію кадрової політики, впровадження рішень Пленуму та виконання

приписів Вищої ради правосуддя.

Основними видами таких актів є:

накази, що охоплюють ключові питання кадрових призначень, організації роботи, забезпечення дисципліни;

розпорядження, які мають оперативний характер та регулюють поточні питання діяльності апарату й внутрішньої адміністрації суду.

Ці акти, хоча й не мають нормативно-правового статусу у класичному розумінні, але відіграють суттєву роль у забезпеченні ефективного функціонування Верховного Суду та реалізації принципів самоврядності судової влади. Їх вивчення є важливим для науки адміністративного права, оскільки вони відображають особливий публічно-владний характер судової організації, поєднуючи правозастосування з елементами адміністративного управління в межах судової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИЙ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. Відомості Верховної Ради, 2016. № 31. Ст.545.

2. Шевчук С.В. Загально-теоретичні проблеми нормативності актів судової влади: дис. ... докт. юрид. наук зі спец. 12.00.01. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2008. Харків.

3. Мойсик В. Українське правосуддя: якого хоче влада і яке потрібно суспільству. *Голос України* від 14 липня 2006 р. № 128 (3878). С. 8 - 9.

4. Шмелева Г.Г. Конкретизація юридичних норм в правовому регулюванні. ЛДУВС. 1988. 104 с.

REFERENCES:

1. Pro sudoustrii i status suddiv. (2016, June 2). [On the judicial system and the status of judges]. Zakon Ukrainy №1402-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy № 31. 545. [in Ukrainian],

2. Shevchuk, S.V. (2008). Zahalno-teoretychni problemy normatyvnosti aktiv sudovoi vlady. [General theoretical problems of the normative nature of judicial acts]. Dys. ... dokt. yuryd. nauk zi spets. 12.00.01. [in Ukrainian].

3. Moisyk, V. (2006, July 14). Ukrainske pravosuddia: yakoho khoche vlada i yake potribno suspilstvu. [Ukrainian justice: what the government wants and what society needs]. Holos Ukrainy. № 128 (3878). 8 - 9. [in Ukrainian].

4. Shmeleva, H.H. (1988). Konkretyzatsiia yurydychnykh norm v pravovomu rehuliuванні. [Specification of legal norms in legal regulation]. 104. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 8.06.2025

УДК 342.92

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-36-40

Luo Zhengrong,

Postgraduate student specialty «Law»

West Ukrainian National University

1027603084@qq.com

ORCID ID: 0009-0006-5553-110X

LEGAL PROVISIONS ON THE STATUS OF STATELESS PERSONS IN UKRAINE

The issue of statelessness remains a significant human rights challenge globally, and Ukraine is no exception. In recent years, Ukraine has taken important steps toward ensuring legal protection and recognition of stateless persons within its jurisdiction. This scientific article examines the legal framework, international obligations, and national practices governing the status of stateless individuals in Ukraine.

Ukraine is a party to key international conventions, including the 1954 Convention relating to the Status of Stateless Persons and the 1961 Convention on the Reduction of Statelessness. These instruments obligate states to provide legal identity, documentation, and access to fundamental rights for stateless individuals. In line with these commitments, Ukraine adopted new legislation, particularly the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Recognition as a Stateless Person» (2020), which significantly improved the legal procedures for determining stateless status.

The article outlines the procedural mechanism for identifying and recognizing stateless persons. Applicants must submit a request to the State Migration Service, which conducts an individual assessment and may grant official status upon verification. Recognized stateless individuals are issued identity documents, are granted the right to reside legally, and may eventually apply for permanent residence or naturalization.

Despite these advancements, the article identifies several challenges and shortcomings, including bureaucratic delays, lack of awareness among local authorities, and limited access to legal aid. Stateless Roma, former Soviet Union citizens, and displaced persons due to conflict in eastern Ukraine and Crimea are among the most vulnerable categories.

The article concludes by recommending further harmonization of national law with international standards, enhancement of administrative capacity, public awareness campaigns, and expanded cooperation with UNHCR and civil society organizations to effectively address the causes and consequences of statelessness.

Keywords: stateless persons, legal status, human rights, Migration Law, naturalization, refugees, armed conflict.

Льо Женгронг. ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО СТАТУСУ ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ

У статті викладено процедурний механізм виявлення та визнання осіб без громадянства. Заявники повинні подати звернення до Державної міграційної служби, яка проводить індивідуальну оцінку та після перевірки може надати офіційний статус. Визнаним особам без громадянства видаються документи, що посвідчують особу, надається право на легальне проживання, а згодом вони можуть подати заяву на постійне місце проживання або натуралізацію.

Україна є стороною ключових міжнародних конвенцій, зокрема Конвенції про статус апатридів 1954 року та Конвенції про скорочення безгромадянства 1961 року. Ці документи зобов'язують держави надавати особам без громадянства правову ідентичність, документи та доступ до основних прав. Відповідно до цих зобов'язань Україна прийняла нове законодавство, зокрема Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо визнання особою без громадянства» (2020), який значно вдосконалив правові процедури визначення статусу особи без громадянства.

Попри ці досягнення, у статті визначено низку проблем і недоліків, зокрема бюрократичні затримки, недостатню обізнаність місцевих органів влади та обмежений доступ до правової допомоги. До найбільш вразливих категорій належать роми без громадянства, колишні громадяни Радянського Союзу та внутрішньо переміщені особи внаслідок конфлікту на сході України та в Криму.

У висновку статті надано рекомендації щодо подальшої гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, посилення адміністративної спроможності, проведення інформаційних кампаній серед населення та розширення співпраці з УВКБ ООН і громадськими організаціями для ефективного вирішення причин та наслідків безгромадянства.

Ключові слова: особи без громадянства, правовий статус, права людини, міграційне право, натуралізація, біженці, збройний конфлікт.

Formulation of the problem. There has long been a large number of stateless people in Ukraine, who lack basic civil rights protection and are in trouble. The Ukrainian government has introduced a series of relevant laws in recent years to try to improve the situation of this group, but the implementation effect has not been satisfactory.

Stateless persons are often unable to obtain birth certificates and nationality due to unknown parents or abandonment at birth. In Ukraine, these people cannot enjoy basic social rights such as employment, medical care and education, and are trapped in a vicious circle of poverty.

Analysis of recent research and publications. Questions of determining statelessness in Ukraine are not always in the field of scientific research by domestic scientists. Among the latter, the works of such scientists as Liu Jiang Xizi, Yanfang Long, Cao imeng, Gao Yuanyuan and some others. The scientific works of these researchers definitely have theoretical and practical significance, however, taking into account the current conditions, it is necessary to revise conceptual approaches to understanding the essence of statelessness, the peculiarities of its understanding.

The purpose of this article is to comprehensively analyze the legal framework governing the status of stateless persons in Ukraine, with a focus on national legislation, international legal obligations, and practical implementation mechanisms.

The main material of the research. Although the Government has formulated the procedures for the registration of stateless persons, many stateless persons can not complete the registration smoothly due to the lack of effective publicity and supporting measures.

In addition, there are some loopholes in the existing Ukrainian law. For example, protection measures for stateless children are not able to obtain birth certificates and face problems such as inability to enroll and access to health care. There are also difficulties in helping stateless adults, unable to get identification, find jobs and survive.

To solve this problem, the Ukrainian government needs to further improve the relevant laws and regulations, and increase the registration and assistance of stateless groups. At the same time, the government should also strengthen the cooperation with international organizations, draw on the successful experience of other countries, and provide a more comprehensive protection for these homeless people. Only in this way can Ukraine truly achieve the goal of "not having any one left behind" and ensure that every citizen can enjoy his due rights and dignity.

1. Legal status and development of stateless people in Ukraine

The legal status of stateless people in Ukraine is a complex issue. According to international conventions, stateless persons should enjoy basic human rights, but there are still many challenges in practical implementation. Ukraine, as an independent country, faces many difficulties in dealing with stateless people.

1.1. Ukraine's legal system lacks a clear definition of stateless status and relevant regulations. This makes stateless people face many obstacles in acquiring basic civil rights, such as obtaining identification, employment, education, medical care and other rights. At the same time, the ambiguous legal status of stateless people also makes it difficult for law enforcement agencies to effectively identify and protect this group.

1.2. after Ukrainian independence, a large number of former Soviet citizens cannot obtain Ukrainian citizenship. These people have lived in Ukraine for a long time, but they cannot enjoy their civil rights due to the

lack of relevant documents. The lack of clear policy guidance for the government in dealing with this group leads to insufficient protection of the rights of stateless people.

In addition, the Ukrainian stateless group also includes refugees, asylum-seekers and deported foreigners. The legal status of these groups is more complex, often trapped in a legal vacuum, and it is difficult to obtain the protection of basic rights [1].

Therefore, to improve the legal status of Ukrainian stateless people and to clarify the relevant rights and obligations are important issues to be solved urgently. The government should introduce relevant laws and regulations as soon as possible to provide more effective protection of their rights for stateless people. At the same time, strengthening law enforcement to ensure that stateless people can actually enjoy their basic rights is the key direction of the Ukrainian government. Only by improving the legal system and effectively protecting the legitimate rights and interests of stateless people can we promote fairness and justice in Ukrainian society and achieve inclusive development.

2. The rights and protection of stateless refugees

The conflict in Ukraine has triggered the emergence of a large number of stateless refugees, and how to protect their basic rights has become the focus of the international community. As an important country in Eastern Europe, Ukraine's legal practice in the management of stateless people deserves attention. The Ukrainian government has formulated a series of laws and regulations, which provide a clear legal basis for the identification, residence right, social security and other aspects of stateless people. The introduction of these laws and regulations is not only conducive to safeguarding the legitimate rights and interests of stateless people, but also provides useful experience for other countries [2].

The Citizenship Law is the core law regulating the status of stateless persons. The law defines the definition of stateless persons and stipulates their basic rights and obligations. At the same time, Ukraine has also issued the Refugee and Humanitarian Protection Law, which provides legal guarantees for the temporary residence, work and social security of stateless refugees. In addition, the Ukrainian government has also formulated relevant administrative regulations, with specific provisions on the identification procedures and asylum applications for stateless people.

These measures of the Ukrainian government fully demonstrate its determination and responsibility to protect the rights of stateless people. This is not only conducive to safeguarding the legitimate rights and interests of stateless people, but also provides a legal support for them to integrate into the local society and rebuild their lives. At the same time, it also provides useful experience for other countries to deal with similar problems, and is of great significance to the improvement of the international protection system for stateless people.

Overall, the Ukrainian legal practice in the management of stateless people provides a noteworthy and learned example for the international community. We should pay close attention to this issue and make joint efforts to effectively safeguard the legitimate rights and interests of stateless people and promote their social integration.

3. The legal status of stateless Ukrainians

Ukraine is a multi-ethnic country with a large stateless population living on its territory. Most of these stateless people were left over from the former Soviet Union, and they lacked valid citizenship documents and enjoyed basic civil rights. The Ukrainian government is aware of the seriousness of the problem and has enacted corresponding laws and regulations to try to improve the living situation of these stateless people.

3.1. the Government of Ukraine promulgated the Law on Civil Idards, which clearly defined the procedures for stateless persons to obtain Ukrainian citizenship. The law stipulates that stateless persons can gain legal status by applying for Ukrainian citizenship or stateless identification documents. When applying, relevant proof materials, such as birth certificate, marriage certificate, etc., and can obtain the identity certificate.

3.2. the Government of Ukraine also enacted the Law on the Status of Refugees and Stateless Persons, which provides more comprehensive protection for stateless persons. The law provides that stateless persons enjoy the same basic rights as Ukrainian citizens, including education, medical care, employment, and more. The law also stipulates the obligations of stateless persons, such as abiding by Ukrainian laws and paying taxes [3].

Ukraine's law on stateless persons is also implemented in the following areas to ensure the rights of stateless persons:

The Constitution of Ukraine clearly states that stateless persons enjoy the same rights and obligations in Ukraine as their citizens. This reflects the importance and protection of the Ukrainian government to the group of stateless people.

Under the Ukrainian Citizenship Law, stateless persons can obtain Ukrainian citizenship through naturalization or naturalization. This provides a channel for the legalization of stateless persons.

Ukraine's Refugee Law stipulates that stateless persons can apply for refugee status. Once they receive refugee status, they can enjoy the same social welfare and rights protection as their citizens.

The Foreigners Law of Ukraine clearly stipulates that stateless persons can obtain a permanent residence permit. Stateless persons with this certificate can live and work legally in Ukraine for a long time.

In addition, Ukraine has issued the Convention on the Legal Status of Stateless Persons and other relevant regulations to provide institutional protection for the legitimate rights and interests of stateless persons.

The Ukrainian government attaches great importance to the social integration of stateless people. Provide equal public services for stateless people in education, employment and medical care.

The Ukrainian judicial organs safeguard the legitimate rights and interests of stateless persons. Stateless persons may protect their rights and seek legal remedy according to law.

The Government of Ukraine also works closely with the United Nations Refugee Agency and other international organizations to promote the protection of the rights of stateless persons.

In general, Ukraine has made active explorations in the protection of the legal status of stateless persons, providing useful experience for other countries [4].

In addition, the Ukrainian government has established relevant administrative agencies responsible for accepting applications and providing legal aid. Staff in these institutions need to receive specialized training to better understand and address the problems of stateless people. At the same time, the Government has also cooperated with the UNHCR and other international organizations to jointly promote the solution of the problem of stateless persons.

Overall, the Ukrainian government has made active efforts in protecting the rights of stateless people. However, due to the complexity of the problems left over from history and the lack of relevant certification materials for some stateless people, the solution of this problem still faces many challenges. In the future, the Ukrainian government needs to further improve relevant laws and regulations, strengthen law enforcement, and at the same time strengthen cooperation with the international community to jointly promote the solution of the problem of stateless people.

However, at the same time, it should be noted that Ukraine still has some difficulties and challenges in implementing the protection of the rights of stateless persons, and it needs to continuously improve relevant laws and regulations.

4. Protection of the rights and interests of stateless people in Ukraine: a game between law and reality

As a sovereign state, Ukraine clearly defines the legal status of stateless persons within its territory. Under Ukrainian law, a stateless person is an individual without any nationality. Ukrainian laws grant stateless persons certain legal rights and obligations to ensure that their basic life and rights and interests in Ukraine are guaranteed. However, there is still a big gap between the law and the reality, and there will be some problems and difficulties in the implementation of the law.

4.1. Ukraine has faced the problem of stateless persons since its independence. Most of these stateless people, left over from the former Soviet Union, had neither Ukrainian citizenship nor acquired national citizenship from other countries. These stateless people have lived in the gray area of the law for a long time, lack of basic rights protection, and face various living difficulties.

4.2. To solve this issue, the Ukrainian government has enacted relevant laws and regulations. In 2011, Ukraine adopted the book on the Legal Status of stateless Persons, which clearly defines the legal status, rights and obligations of stateless persons. The law provides a legal basis for stateless persons to obtain citizenship, employment, education, and medical care.

4.3. However, the effect of these laws and regulations is not ideal. Due to the lack of effective implementation mechanisms and supporting measures, many stateless people are still unable to successfully obtain citizenship and enjoy basic rights. Some local governments lack attention to this and poor law enforcement, leading to the problem of stateless people.

4.4. In addition, the stateless group in Ukraine also faces other difficulties. Some stateless people have lived below the poverty line for a long time and lack access to basic living security. Some stateless children are unable to enroll and cannot enjoy educational resources. These problems have seriously affected the quality of life of stateless people.

4.5. In order to effectively protect the rights and interests of stateless people, the Ukrainian government needs to further improve relevant laws and regulations, strengthen law enforcement and implement supporting measures. At the same time, more social assistance and public services for stateless people are needed to help them get out of difficulties and integrate into society. Only through the joint efforts of the government and all sectors of society can the problem of stateless people in Ukraine be effectively solved [5].

The Ukrainian government attaches great importance to the legitimate rights and interests of stateless persons. On the one hand, the Ukrainian government has promulgated relevant laws and regulations that clearly stipulate the legal status of stateless persons. On the other hand, the Ukrainian government has also established a sound administrative management mechanism, responsible for accepting the identification and citizenship application of stateless persons. At the same time, the Ukrainian government has also actively cooperated with the United Nations refugee Agency and other international organizations to jointly promote the solution of the problem of stateless people.

The Ukrainian government attaches great importance to the legitimate rights and interests of stateless persons. On the one hand, the Ukrainian government has promulgated relevant laws and regulations that clearly stipulate the legal status of stateless persons. On the other hand, the Ukrainian government has also established a sound administrative management mechanism, responsible for accepting the identification and citizenship application of stateless persons. At the same time, the Ukrainian government has also actively cooperated with the United Nations refugee Agency and other international organizations to jointly promote the solution of the problem of stateless people.

In general, Ukraine provides a strong guarantee for the legitimate rights and interests of stateless people, reflecting the importance the Ukrainian government attaches to the cause of human rights. This is not only conducive to safeguarding the legitimate rights and interests of stateless people, but also conducive to promoting the harmonious and stable development of the Ukrainian society [6].

5. Protection of the rights and interests of stateless people in Ukraine: Discussion on the legal framework and practice

5.1. Ukraine's Constitution clearly states that everyone has the right to citizenship. The Ukrainian government has enacted a series of laws guaranteeing the basic rights and freedoms of stateless persons.

5.2. In 2011, Ukraine adopted the Law on the Status of Stateless Persons, which stipulates that stateless persons enjoy the same social, economic, political and cultural rights as their citizens. The law defines the definition of stateless persons, the identification procedures, and the responsibilities of relevant government departments.

5.3. By law, stateless persons can apply for Ukrainian citizenship. The Government is obliged to provide identification documents for stateless persons and to assist them in obtaining citizenship. At the same time, the law also forbids discrimination against stateless persons and guarantees their basic rights such as education, employment and medical care.

5.4. In practice, the Government of Ukraine has established a registration system for stateless persons and provided free legal advice for stateless persons. At the same time, the Government has also cooperated with the UNHCR and other international organizations to jointly promote the protection of the rights and interests of stateless people.

5.5. Despite some progress, Ukraine still faces challenges such as a large stateless population and difficult identification. In the future, Ukraine needs to further improve relevant laws and regulations, strengthen law enforcement, and effectively protect the legitimate rights and interests of stateless people [7].

Conclusions. After its independence, Ukraine faced the legal status of a large number of stateless people. The Ukrainian government has issued relevant laws and regulations aimed to protect the basic rights of stateless people and ensure their smooth integration into society. However, in the actual implementation process, there are still some challenges and difficulties. I will deeply analyze the status and challenges of the protection of the rights and interests of stateless people in Ukraine from the aspects of their legal status, citizenship procedures and social security, so as to provide suggestions for improving the relevant legal system.

The Civilian Law of Ukraine clearly stipulates that stateless persons enjoy the same rights and obligations in Ukraine as their citizens, except for a few rights such as participating in political activities. The government also issued the Law on the Status of Stateless Persons, which detailed the definition of stateless persons and the protection of their rights. These laws and regulations provide a legal basis for stateless people to safeguard their legitimate rights and interests.

The Ukrainian government has established a fast track for citizenship for stateless people. Stateless persons can apply for citizenship only if they have lived in Ukraine for at least five consecutive years. During the application process, the government provides free legal advice to help stateless people complete all the procedures. However, in practice, there are still some stateless people who cannot apply smoothly due to the lack of necessary documents.

Ukrainian law stipulates that stateless people enjoy the same social security rights as their citizens, including medical care, education, employment and other aspects. However, due to the cultural background, language barriers and other factors, some stateless people are difficult to fully enjoy these rights. The government is taking steps to raise stateless peoples awareness of their rights and help them better integrate into Ukrainian society.

First, it is to further simplify the procedures for stateless persons to obtain citizenship and reduce the requirements of relevant certification materials; second, to increase the social integration support for stateless groups, to provide more language training, vocational training and other services; and third, to strengthen law enforcement supervision to ensure that the legitimate rights and interests of stateless persons are effectively protected. Only by constantly improving the relevant legal system and strengthening the enforcement efforts, can the equal status and full development of stateless people in Ukraine be truly realized.

REFERENCES:

1. UNHCR. Mapping Statelessness in The United Kingdom [R] (2011). London: UNHCR.
2. Liu Guofu. alien act [M] (2019). Beijing: China Economic Press.
3. Jiang, Hui (2018). The unions to stateless problems in private international law [J]. *Extraterritorial legal system*, 2, 35-37.
4. Gao Yuanyuan. Protection of the stateless state [J] (2023). *The China Today Forum*, 1, 423-424.
5. Liu, Jiang Xizi (2015). Negative nationality conflicts and solutions of natural persons in the perspective of private international law [J]. *Legal blog takes a look at*, 4, 83-84.
6. Long, Yanfang (2015). On the solution to the negative conflicts of natural persons [J]. *Legal system expo*, 5, 256-256.
7. Feng, Xiangwu (2010). On granting foreigners and stateless persons, the same qualification of legal aid [J]. *Human rights*, 1(1), 41-45.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; СІМЕЙНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

УДК 347

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-41-47

Марценко Наталія Степанівна,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного університету

n.martsenko@wunu.edu.ua,

ORCID ID: 0000-0003-0947-5179

ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ

Актуальність теми зумовлена значущістю інституту усиновлення як ключового механізму захисту прав дитини та забезпечення її права на сімейне виховання. Попри законодавче визначення усиновлення як юридичного акту, спрямованого на реалізацію принципу найкращих інтересів дитини, на практиці спостерігаються проблеми щодо ефективності здійснення судового провадження у цій сфері. Особлива увага приділяється необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, зокрема практикою Європейського суду з прав людини, що актуалізує питання удосконалення процесуальних механізмів і забезпечення балансу між правами дитини та інших учасників справи.

Метою дослідження є всебічний аналіз особливостей окремого провадження у справах про усиновлення в Україні з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини, норм національного та міжнародного права, а також судової практики.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що окреме провадження у справах про усиновлення вимагає від суду ретельного та всебічного дослідження обставин справи, активної участі органів опіки та піклування, а також пріоритетного врахування найкращих інтересів дитини. Водночас наголошено на необхідності подолання формалізму та удосконалення процесуальних гарантій, що сприятиме забезпеченню балансу між правами дитини і інших учасників процесу.

У проведеному дослідженні підкреслено, що суди мають враховувати не лише юридичну чинність актів, а й їх вплив на емоційне, психологічне та соціальне благополуччя дитини. Будь-яке рішення у справах про усиновлення має базуватися на принципі правової визначеності та непорушності сімейних відносин, що сформувалися на законних підставах, забезпечуючи тим самим ефективний захист прав дитини та реалізацію конституційних і міжнародних стандартів.

Ключові слова: суд, окреме провадження, усиновлення, найкращі інтереси дитини, процесуальні гарантії, сімейне виховання, судова практика.

Martsenko N. PECULIARITIES OF JUDICIAL PROCEEDINGS IN ADOPTION CASES

The relevance of the topic is determined by the importance of the adoption institute as a key mechanism for protecting the rights of the child and ensuring their right to family upbringing. Despite the legislative definition of adoption as a legal act aimed at realizing the principle of the best interests of the child, in practice, there are problems concerning the effectiveness of judicial proceedings in this area. Particular attention is paid to the need to harmonize national legislation with international standards, especially the case law of the European Court of Human Rights, which actualizes the issue of improving procedural mechanisms and ensuring a balance between the rights of the child and other parties to the case.

A comparative analysis of scholarly literature, current national and international legislation, and judicial practice reveals a number of problematic aspects related to ensuring an effective procedural mechanism for adoption. In particular, these include the formalism of judicial procedures, insufficient standardization of the involvement of guardianship and custody authorities, as well as the need to harmonize the national approach with European standards and the case law of the European Court of Human Rights. In this context, the need for further improvement of judicial consideration of adoption cases becomes especially relevant in order to ensure adequate protection of the child's rights in accordance with Ukraine's international legal obligations.

The purpose of the study is a comprehensive analysis of the specific features of separate proceedings in adoption cases in Ukraine, taking into account the principle of the best interests of the child, the norms of national and international law, as well as judicial practice.

The results of the study show that separate proceedings in adoption cases require the court to conduct a thorough and comprehensive examination of the circumstances of the case, active involvement of guardianship and custody authorities, as well as the priority consideration of the best interests of the child. At the same time, emphasis is placed on the need to overcome formalism and improve procedural guarantees, which will contribute to ensuring a balance between the rights of the child and other participants in the process.

The study emphasizes that courts must consider not only the legal validity of certain acts but also their impact on the emotional, psychological, and social well-being of the child. Any decision in adoption cases must be based on the principle of legal certainty and the inviolability of family relationships established on legal grounds, thereby ensuring the effective protection of the child's rights and the implementation of constitutional and international standards.

Keywords: court, separate proceedings, adoption, best interests of the child, procedural guarantees, family upbringing, judicial practice.

Постановка проблеми. Стаття 207 Сімейного кодексу України (далі – СК України) визначає усиновлення як юридичний акт, за яким особа (усиновлювач) приймає дитину у свою сім'ю, надаючи їй статус дочки або сина. Усиновлення здійснюється судом виключно на підставі судового рішення, а у випадку усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, – усиновлення здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України [1].

Суть усиновлення полягає не лише у формальній зміні правового статусу дитини, а й у створенні для неї умов, максимально наближених до природного сімейного виховання. Основною метою інституту усиновлення є забезпечення найкращих інтересів дитини, які включають стабільність та сприятливі соціальні, психологічні і матеріальні умови для розвитку [2]. Саме тому, законодавець підкреслює, що забезпечення гармонійного та повноцінного життя дитини є пріоритетом у прийнятті судом рішення про усиновлення. Усиновлення виступає не лише формою влаштування дитини в сім'ю, а й юридичним механізмом, спрямованим на захист прав дитини [3], зокрема її права на виховання в родинному середовищі, а також на реалізацію конституційного принципу забезпечення найкращих інтересів дитини, який відповідає міжнародним стандартам, зокрема Конвенції ООН про права дитини [4].

Тому, попри нормативне визначення усиновлення як юридичного акту, спрямованого на забезпечення найкращих інтересів дитини, на практиці постає низка викликів, пов'язаних із забезпеченням реального втілення цього принципу. Залишається відкритим питання: наскільки ефективно судові органи та відповідні інституції в Україні забезпечують досягнення мети усиновлення, використовуючи ті процесуальні механізми, якими вони наділені. Водночас, виникає необхідність глибшого осмислення усиновлення не лише як формальної зміни правового статусу дитини, а як комплексного правового механізму, що забезпечує її особисті немайнові права відповідно до національних та міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій свідчить про стійкий інтерес вітчизняної правової доктрини до інституту усиновлення як ключового механізму забезпечення права дитини на сімейне виховання. У працях таких авторів, як О.В. Мельник, О.О. Коваленко, М. Корнієнко, Н.В. Волкова, І. Яніцька та інших, розкрито широкий спектр питань – від змісту особистих немайнових прав дитини до процесуальних аспектів розгляду справ про усиновлення. Науковці акцентують увагу на пріоритетності принципу найкращих інтересів дитини, необхідності забезпечення правової визначеності сімейних правовідносин, а також важливості врахування психологічного та соціального благополуччя дитини під час судового розгляду.

Водночас порівняльний аналіз наукової літератури, чинного національного і міжнародного законодавства та судової практики виявляє низку проблемних аспектів, пов'язаних із забезпеченням ефективного процесуального механізму усиновлення. Зокрема, йдеться про формалізм судових процедур, недостатню уніфікацію стандартів участі органів опіки та піклування, а також потребу в гармонізації національного підходу з європейськими стандартами та практикою ЄСПЛ. У цьому контексті актуалізується потреба подальшого вдосконалення судового розгляду справ про усиновлення з метою забезпечення належного захисту прав дитини відповідно до міжнародно-правових зобов'язань України.

Метою статті є всебічний аналіз особливостей окремого провадження у справах про усиновлення в Україні з урахуванням принципу найкращих інтересів дитини, норм національного та міжнародного права, а також актуальної судової практики, задля виявлення проблемних аспектів та формулювання пропозицій щодо удосконалення правозастосовної діяльності судів у даній категорії справ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Справи про усиновлення розглядаються в порядку окремого провадження відповідно до положень Глави 5 Розділу IV Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК України). Відповідно до ст. 310 ЦПК України, розгляд таких справ належить до компетенції місцевого загального суду за місцем проживання дитини, яка підлягає усиновленню [5].

Аналіз норм Глави 5 ЦПК України свідчить про високу формалізованість, пріоритет інтересів дитини, важливість участі державних органів та забезпечення таємниці усиновлення, що є ключовими особливостями процедури усиновлення. Поміж тим, виходячи з положень Глави 5 ЦПК України, можна виокремити такі характеристики даного виду провадження, зокрема: спеціальні правила визначення підсудності (заява подається до суду за місцем проживання дитини та повинна містити найменування суду, дані заявника і дитини (місце проживання, вік, стан здоров'я), можливе клопотання про зміну імені, прізвища, місця та дати народження дитини; до заяви повинні бути додані такі документи: копія свідоцтва про шлюб (у разі усиновлення одним із подружжя також подається нотаріально засвідчена згода іншого з подружжя), медичний висновок про стан здоров'я заявника, довідка про доходи або декларація, документи на житло, додаткові документи - для іноземців або щодо дітей-іноземців; особливості підготовки справи до розгляду передбачають обов'язкове залучення органу опіки та піклування (а для іноземців – уповноваженого органу виконавчої влади), який подає висновок про доцільність і відповідність інтересам дитини, акт обстеження житла, документи про стан здоров'я дитини, її розвиток, згоду батьків, опікунів, установ (за потреби); особливості розгляду справи (суд розглядає справу за участі заявника, органу опіки та піклування, дитини, а також із залученням інших осіб за розсудом суду; для забезпечення таємниці

усиновлення справа розглядається в закритому засіданні; суд обов'язково перевіряє законність підстав та наявність згоди дитини чи повнолітньої особи (за потреби)); суд може прийняти рішення про усиновлення або про відмову; рішення може містити зміну ПІБ, дати/місця народження та запис усиновлювачів батьками; судові витрати несе заявник; якщо батьки відкликають згоду до набрання рішенням законної сили - суд скасовує рішення і поновлює розгляд; якщо усиновлювач відкликає заяву - суд скасовує рішення і залишає заяву без розгляду; усиновлення вважається здійсненим з моменту набрання рішенням законної сили; копія рішення надсилається до РАЦС та, при міжнародному усиновленні, - до уповноваженого органу виконавчої влади [5].

Слід зауважити, що справи, які розглядаються у порядку окремого провадження, відповідно до ч. 2 та 3 ст. 294 ЦПК України, підпадають під дію загальних процесуальних норм, за винятком спеціальних положень, що стосуються принципу змагальності та меж судового розгляду. Водночас, відповідно до ч. 2 ст. 13 ЦПК України, суд розглядає справи виключно за зверненням заінтересованої особи та в межах заявлених нею вимог.

Розгляд справи здійснюється на підставі доказів, поданих учасниками або витребуваних судом, при цьому основний обов'язок щодо збирання та подання доказів покладається на сторони та інших учасників справи. Однак у випадках, коли йдеться про захист прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх осіб, осіб, визнаних недієздатними чи обмежено дієздатними, а також в інших виняткових випадках, суд має право збирати докази з власної ініціативи [5]. Це означає, що суд у таких справах не обмежується лише тими доказами та обставинами, які подають або на які посилаються учасники справи, а має право діяти з власної ініціативи з метою забезпечення повного, об'єктивного і всебічного з'ясування всіх юридично значущих обставин. Таким чином, у даній категорії справ суд наділений ширшими процесуальними повноваженнями, зокрема правом самостійно витребувати докази, викликати осіб, витребувати документи або інші матеріали, що свідчить про активну роль суду в дослідженні обставин справи та прийнятті обґрунтованого і справедливого рішення.

Аналіз судової практики з розгляду справ про усиновлення підтверджує усталену позицію національних судів щодо пріоритетності принципу найкращих інтересів дитини як основного критерію при прийнятті рішення про усиновлення. Даний підхід ґрунтується на положеннях ч. 2 ст. 207 СК України, відповідно до якої при вирішенні питання про усиновлення суд зобов'язаний з'ясувати, чи відповідає усиновлення інтересам дитини, а також на засадах, закріплених у ч. 1 ст. 3 Конвенції ООН про права дитини 1989 року, згідно з якою в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, судами, адміністративними або законодавчими органами, першочергова увага приділяється найкращим інтересам дитини [1; 4]. Отже, імператив врахування найкращих інтересів дитини має визначальне значення не лише при застосуванні норм матеріального права, а й у ході судового розгляду справ про усиновлення, що впливає як із національного законодавства, так і з міжнародно-правових зобов'язань України.

Регулювання сімейних відносин відповідно до ч. 8 ст. 7 СК України повинно здійснюватися з пріоритетним і максимально повним урахуванням інтересів дитини. У свою чергу статті 155 та 161 СК України передбачають, що батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини [1]. У Рішенні ЄСПЛ *HUNT v. UKRAINE*, вказано, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особливою увагою має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків [6]. Така ж ситуація складається і при конкуренції прав та інтересів усиновителів та усиновлених, між якими також виникають відносини, аналогічні відносинам батьків та дітей у межах сім'ї. Так у Рішенні ЄСПЛ у справі «*PINI AND OTHERS v. ROMANIA*» від 22.06.2004 року Суд зазначив, що у справах про усиновлення важливо віддавати перевагу інтересам дитини перед інтересами усиновителів, оскільки метою усиновлення є надання сім'ї дитині, а не навпаки [7]. Практика ЄСПЛ є ключовою для судового тлумачення поняття «найкращі інтереси дитини», оскільки містить його широке визначення та визнає за національними судами дискреційні повноваження у визначенні того, що відповідає цим інтересам у кожній конкретній справі [8]. Таким чином, як на рівні національного законодавства, так і в практиці ЄСПЛ, усталеною є правова позиція, відповідно до якої інтереси дитини мають безумовний пріоритет у сімейних правовідносинах, зокрема при вирішенні питань, що стосуються здійснення батьківських прав або усиновлення.

У постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 08 червня 2022 року у справі № 755/15903/20 вказано, що судовий розгляд сімейних спорів, у яких зачіпаються інтереси дитини, є особливо складним, оскільки в його процесі вирішуються не просто спірні питання між батьками та іншими особами, а визначається доля дитини, а тому результат судового розгляду повинен бути спрямований на захист найкращих інтересів дитини [9]. Отже, розгляд сімейних спорів, у яких зачіпаються інтереси дитини, потребує підвищеної уваги з боку суду, а прийняте рішення має бути насамперед спрямоване на забезпечення та захист найкращих інтересів дитини.

Також, у даній категорії справ обов'язково повинен бути наявний висновок органу опіки та піклування, який хоч і має рекомендаційний характер та не є обов'язковим для суду, однак суд оцінює його в сукупності з іншими доказами при задоволенні заяви про усиновлення [10]. Відповідно до ч. 2 та 3 ст. 312 ЦПК України, на стадії підготовки справи про усиновлення до судового розгляду орган опіки та піклування

зобов'язаний надати суду письмовий висновок, у якому має бути відображена обґрунтована позиція щодо доцільності усиновлення конкретної дитини та відповідності такого рішення її найкращим інтересам [5]. Водночас, ч. 6 ст. 19 СК України передбачає, що суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини [1]. Також, відповідно до п. 6 постанови Пленуму Верховного суду України від 30 березня 2007 року №3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» вбачається, що вирішуючи заяву по суті, суд зобов'язаний перевірити чи відповідають висновок органу опіки та піклування і дозвіл на усиновлення уповноваженого органу виконавчої влади необхідним вимогам [11]. Загалом, необхідність обов'язкової участі органів опіки та піклування з метою надання відповідного висновку у справах про усиновлення підтверджується також доктринальними положеннями [12; 13].

При розгляді справ про усиновлення суди зобов'язані враховувати право дитини на висловлення власної думки, яке відповідно до ст. 12 Конвенції ООН про права дитини є одним із фундаментальних принципів захисту прав дитини. Відтак, кожна дитина, яка здатна сформулювати власні погляди, має право вільно їх висловлювати з усіх питань, що її стосуються, і ці погляди мають бути належним чином враховані відповідно до віку та рівня її зрілості. Дитина має право бути заслуханою в ході судового провадження, що стосується її прав чи інтересів, у спосіб, визначений законом - як особисто, так і через представника або уповноважений орган. Виходячи з аналізу судової практики, таке заслуховування може здійснюватися у формі індивідуальної бесіди в присутності спеціаліста, наприклад, психолога, із дотриманням вимог конфіденційності та недопущення тиску на дитину [14]. Отже, у контексті справ про усиновлення врахування думки дитини є не лише елементом оцінки її згоди, а й проявом поваги до її особистої автономії та суб'єктності, що закріплено в міжнародному та національному законодавстві як обов'язковий елемент судового розгляду.

Досліджуючи фундаментальні умови усиновлення, варто звернути увагу також на ст. 5 Європейської конвенції про усиновлення дітей, яка встановлює, що отримання згоди матері та батька, дитини, другого з подружжя усиновлювача є ключовим елементом законності та легітимності усиновлення як правового акту [15]. Так згідно з ч. 1 ст. 5 Конвенції, жодне рішення про усиновлення не може бути ухвалене без надання передбачених Конвенцією згод, якщо такі згоди не були відкликани, що встановлює імперативну заборону здійснювати усиновлення без дотримання даної умови. Конвенція конкретизує три основні категорії суб'єктів, чия згода є необхідною для усиновлення: а) батьків дитини або уповноваженого органу (згода матері та батька, якщо вони є живими та не позбавлені батьківських прав); б) дитини, яка має достатній рівень розуміння; с) другого з подружжя або зареєстрованого партнера усиновлювача (вимога ґрунтується на принципі спільності сімейних рішень і забезпечує, що усиновлення не приведе до конфлікту між подружжям, яке повинне спільно нести відповідальність за майбутню дитину).

Водночас, ч. 4 ст. 5 Конвенції передбачає виняток - якщо батько чи мати позбавлені батьківських прав, усиновлення здійснюється без їхньої згоди [15]. У контексті українського законодавства це відповідає п. 4 ч. 1 статті 219 СК України, де передбачено, що згода не потрібна від осіб, позбавлених батьківських прав, а також у випадках, передбачених законом. Процесуальною гарантією забезпечення даного права є положення ч. 1 ст. 236 СК України, яка передбачає, що усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною [1].

У цьому контексті, варто звернути увагу на ухвалу Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у справі № 554/1924/20 від 09.02.2022 року, у якій суд вказав, що підставою для визнання усиновлення недійсним згідно з ч. 1 ст. 236 СК України є одночасна наявність наступних умов: проведення усиновлення без згоди як дитини, так і без згоди батьків за умови, якщо така згода була необхідною [14]. За матеріалами даної справи, дитина надала згоду на здійснення її усиновлення, а згода матері на момент усиновлення в силу п. 4 ч. 1 ст. 219 СК України не була необхідною. Проте апеляційний суд дійшов висновку про наявність підстав для визнання усиновлення недійсним, вказавши, що скасування рішення про позбавлення матері батьківських прав свідчить про поновлення цих прав, реалізація яких є неможливою без визнання усиновлення недійсним. Колегія суддів Верховного Суду вказала, що скасування судового рішення про позбавлення батьківських прав після здійснення усиновлення, вчиненого з дотриманням вимог закону на момент його вчинення, не є самостійною та достатньою підставою для визнання усиновлення недійсним відповідно до ч. 1 ст. 236 СК України без встановлення всієї сукупності обставин, визначених цією нормою. Тому дану справу було передано на розгляд Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду для відступу від правового висновку, викладеного в постанові від 17 жовтня 2018 року у справі № 328/2612/17-ц, щодо застосування ч. 1 ст. 236 СК України [14].

У постанові по даній справі Об'єднана палата Касаційного цивільного суду Верховного Суду, залишаючи касаційну скаргу без задоволення, зазначила, що навіть у разі дотримання передбаченої законом процедури усиновлення, правовідносини, які виникли внаслідок нього, не можуть превалювати над правами біологічної матері та найкращими інтересами дитини в контексті сімейних зв'язків, так як принцип єдності та возз'єднання сім'ї є невід'ємною складовою права на повагу до сімейного життя, гарантованого статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [16]. Не погодившись із колегією суддів, у

окремій думці суддя Крат В. І. зазначив, що згідно з усталеним підходом у приватному праві, підстави для визнання усиновлення недійсним мають існувати на момент виникнення відповідного юридичного факту - усиновлення. Скасування рішення суду про позбавлення батьківських прав не має зворотної дії в часі й не може впливати на чинність юридичних фактів, які виникли до набрання ним законної сили, зокрема - на чинність усиновлення. Відтак, суддя дійшов висновку, що оскільки закон прямо передбачає можливість усиновлення без згоди батьків, якщо вони позбавлені батьківських прав, скасування рішення про позбавлення батьківських прав після усиновлення, вчиненого відповідно до вимог закону, не може вважатися підставою для визнання усиновлення недійсним за ч. 1 ст. 236 СК України. На його думку, тлумачення, яке надала Об'єднана палата, фактично створює нову, не передбачену законом підставу для недійсності усиновлення, що розширює вичерпний перелік, встановлений ст. 236 СК України [17].

Погоджуючись із позицією, викладеною у окремій думці, варто також зауважити, що будь-які права батьків є похідними від прав та інтересів самої дитини, тому вирішуючи спір, суди повинні також обов'язково встановити, яким чином судові рішення про визнання усиновлення недійсним вплине на інтереси дитини. Видається, така позиція посилює стабільність сімейних відносин і захист найкращих інтересів дитини, уникаючи непередбачуваних юридичних колізій. Важливо, щоб суди враховували обставини, які існують саме на момент усиновлення, оцінюючи не тільки формальні перешкоди, але і правові та моральні наслідки для дитини.

Пріоритет інтересів дитини повинен залишатися сталим і базовим принципом судової практики при усиновленні, оскільки саме інтереси дитини, а не інтереси дорослих, є цільовим орієнтиром правового регулювання усиновлення. Усиновлення має створити для дитини стабільне та сприятливе для розвитку сімейне середовище, що замінює втрачене чи неналежне батьківське піклування. Відтак, суд, приймаючи рішення про усиновлення або його скасування, зобов'язаний не тільки формально оцінювати обставини справи, а й ретельно аналізувати, чи забезпечує судові рішення емоційні, соціальні, психологічні та правові інтереси дитини. Особливо це важливо у випадках, коли виникає конфлікт між правами біологічних батьків і усиновлювачів. Видається, дотримання пріоритету інтересів дитини є не лише правовим обов'язком суду, а й етичною імперативою, що має бути покладена в основу будь-якого рішення у сфері усиновлення.

Висновки. Узагальнюючи викладене, варто зауважити, що провадження у справах про усиновлення вимагає від суду особливої уважності та активної ролі в дослідженні обставин справи, з огляду на високий рівень формалізованості процедури, спеціальні правила підсудності, залучення органів опіки та піклування, необхідність забезпечення таємниці усиновлення, а також - першочерговий обов'язок суду забезпечити дотримання принципу найкращих інтересів дитини. Саме цей принцип виступає основоположним критерієм при прийнятті судового рішення щодо усиновлення, що узгоджується як з нормами національного законодавства, так і з міжнародно-правовими зобов'язаннями України, а також із практикою ЄСПЛ. Судове провадження у справах про усиновлення є не лише процесуально складним, а й соціально значущим інструментом реалізації права дитини на сімейне виховання, що зумовлює необхідність виваженого та всебічного підходу суду до прийняття рішень у даній категорії справ.

Суд, розглядаючи справу про усиновлення, зобов'язаний всебічно оцінювати всі докази, в тому числі висновок органу опіки та піклування, думку дитини, наявність необхідних згод відповідних осіб та дотримання усіх процесуальних гарантій. При цьому інтереси дитини повинні мати пріоритет над правами інших учасників, зокрема біологічних батьків, особливо у випадках, коли ці права можуть вступати в конфлікт із інтересами дитини. Будь-яке рішення про усиновлення або визнання його недійсним повинно ґрунтуватися на ретельному аналізі обставин, які існували на момент виникнення юридичного факту усиновлення, та відповідати принципу непорушності сімейних відносин, що сформувалися на законних підставах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сімейний кодекс України: Закон України № 2947-III від 10.01.2002 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1440> [дата звернення 03.06.2025].
2. Мельник О. В. Мета усиновлення у контексті особистих немайнових прав дитини: еволюція та перспективи. *Часопис цивілістики*. 2015. Випуск 18. С. 77-81. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/62262bfb-a1cc-4252-8543-9f060789327a/content> [дата звернення 03.06.2025].
3. Коваленко О. О. Особливості розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 88-92. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2546470b-220a-402b-9a09-f636954ee4ad/content> [дата звернення 03.06.2025].
4. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [дата звернення 03.06.2025].
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України № 1618-IV від 18.03.2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8334> [дата звернення 03.06.2025].
6. HUNT v. UKRAINE, справа № 31111/04 від 07 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text [дата звернення 03.06.2025].

7. PINI AND OTHERS v. ROMANIA, справа № 78028/01 та 78030/01 від 22.06.2004 року. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-61837%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61837%22]}) [дата звернення 03.06.2025].
8. Корнієнко М. Принцип дотримання найкращих інтересів дитини та його застосування у цивільному судочинстві України. *Юридичний вісник*. 2020. Випуск 2. С. 398-404. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b7c39f95-ea68-4457-b3ca-a70b22738956/content> [дата звернення 03.06.2025].
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 08 червня 2022 року у справі № 755/15903/20. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104849679&red=100003ac01906de55b95b832a7b9cbd5b3ddff&d=5> [дата звернення 03.06.2025].
10. Рішення Підгаєцького районного суду Тернопільської області справа № 603/195/23 від 10 жовтня 2023 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114051230?utm_source= [дата звернення 03.06.2025].
11. Постанова Пленуму Верховного суду України від 30 березня 2007 року №3 «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text> [дата звернення 03.06.2025].
12. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, спеціальність 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/23333> [дата звернення 03.06.2025].
13. Волкова Н., Яніцька І. Процесуальний порядок розгляду справ про усиновлення дитини громадянами України: окремі аспекти. *Юридичний вісник*. 2024. Випуск 1. С. 40-84. URL : http://yurvisnyk.in.ua/v1_2024/6.pdf [дата звернення 03.06.2025].
14. Ухвала Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду у справі № 554/1924/20 від 09.02.2022 року. URL: https://opendatobot.ua/court/103282471-6e34ea7bb327892e7150b850beff5fdc?utm_source= [дата звернення 03.06.2025].
15. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) від 27.11.2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text [дата звернення 03.06.2025].
16. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у справі № 554/1924/20 від 05.09.2022 року. URL: <https://opendatobot.ua/court/106506830-04e012a56fccb73b5e40873dbf57aa01> [дата звернення 03.06.2025].
17. Окрема думка судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду Крата В. І. у справі № 554/1924/20 від 05.09.2022 року. URL: <https://opendatobot.ua/court/106454334-44c10e227414a21e08ce8f391505b811> [дата звернення 03.06.2025].

REFERENCES:

1. *Simeinyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Family Code of Ukraine: Law of Ukraine]*. № 2947-III від 10.01.2002 року. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n1440> [in Ukrainian].
2. Melnyk, O. V. (2015). Meta usynovlennia u konteksti osobystykh nemainovykh prav dytyny: evoliutsiia ta perspektyvy [The Purpose of Adoption in the Context of the Child's Personal Non-Property Rights: Evolution and Prospects]. *Chasopys tsyvilistyky - The Journal of Civil Law*, 18, 77-81. Retrieved from <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/62262bfb-a1cc-4252-8543-9f060789327a/content> [in Ukrainian].
3. Kovalenko, O. O. (2018). Osoblyvosti rozghliadu sprav pro usynovlennia v okremomu provadzhenni [Peculiarities of Adoption Case Consideration in Separate Proceedings]. *Porivnialno-analitychne pravo - Comparative and Analytical Law*, 1, 88-92. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2546470b-220a-402b-9a09-f636954ee4ad/content> [in Ukrainian].
4. *Konventsiiia pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child]* від 20.11.1989 року. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].
5. *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine]* № 1618- IV від 18.03.2004 року. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n8334> [in Ukrainian].
6. HUNT v. UKRAINE, справа № 31111/04 від 07 грудня 2006 року. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126#Text [in Ukrainian].
7. PINI AND OTHERS v. ROMANIA, справа № 78028/01 та 78030/01 від 22.06.2004 року. Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-61837%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61837%22]}) [in Ukrainian].
8. Korniienko, M. (2020). Pryntsyp dotrymannia naikrashchykh interesiv dytyny ta yoho zastosuvannia u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy [The Principle of the Best Interests of the Child and Its Application in Civil Proceedings of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk - The Legal Bulletin*, 2, 398-404. Retrieved from <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b7c39f95-ea68-4457-b3ca-a70b22738956/content> [in Ukrainian].
9. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu [Ruling of the Supreme Court Composed of the Panel of Judges of the Second Judicial Chamber of the Civil*

Cassation Court] vid 08 chervnia 2022 roku u spravi № 755/15903/20. Retrieved from <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=104849679&red=100003ac01906de55b95b832a7b9cbd5b3ddff&d=5> [in Ukrainian].

10. *Rishennia Pidhaitskoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti [Judgment of the Pidhaitsi District Court of Ternopil Region]* sprava № 603/195/23 vid 10 zhovtnia 2023 roku. Retrieved from https://reyestr.court.gov.ua/Review/114051230?utm_source= [in Ukrainian].

11. *Postanova Plenumu Verkhovnoho sudu Ukrainy vid 30 bereznia 2007 roku №3 «Pro praktyku zastosuvannya sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro usynovlennia i pro pozbavlennia ta ponovlennia batkivskykh prav» [On the Judicial Practice of Applying Legislation in Cases of Adoption and Termination or Restoration of Parental Rights]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07#Text> [in Ukrainian].

12. Volkova, N. V. (2022). *Zakhyst simeinykh prav ta interesiv dytyny u tsyvilnomu sudochynstvi [Protection of the Family Rights and Interests of the Child in Civil Proceedings]*: dysertatsiia na здобuttia naukovoho stupenia doktora yurydychnykh nauk, spetsialnist 12.00.03. Odesa. Retrieved from <https://hdl.handle.net/11300/23333> [in Ukrainian].

13. Volkova, N. & Yanitska, I. (2024). *Protsesualnyi poriadok rozghliadu sprav pro usynovlennia dytyny hromadianamy Ukrainy: okremi aspekty [Procedural Order for Consideration of Adoption Cases by Citizens of Ukraine: Selected Aspects]*. *Yurydychnyi visnyk - The Legal Bulletin*, 1, 40-84. Retrieved from http://yurvisnyk.in.ua/v1_2024/6.pdf [in Ukrainian].

14. *Ukhvala Druhoi sudovoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu [Ruling of the Second Judicial Chamber of the Civil Cassation Court of the Supreme Court]* u spravi № 554/1924/20 vid 09.02.2022 roku. Retrieved from https://opendatobot.ua/court/103282471-6e34ea7bb327892e7150b850beff5fdc?utm_source= [in Ukrainian].

15. *Yevropeiska konventsiiia pro usynovlennia ditei (perehlianuta) [European Convention on the Adoption of Children (Revised)]* vid 27.11.2008 roku. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text [in Ukrainian].

16. *Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi Obiednanoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu [Ruling of the Supreme Court Composed of the United Chamber of the Civil Cassation Court]* u spravi № 554/1924/20 vid 05.09.2022 roku. Retrieved from <https://opendatobot.ua/court/106506830-04e012a56fccb73b5e40873dbf57aa01> [in Ukrainian].

17. *Okrema dumka suddi Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu Krata V. I. [Separate Opinion of Judge Krata V. I. of the Cassation Court within the Supreme Court]* u spravi № 554/1924/20 vid 05.09.2022 roku. Retrieved from <https://opendatobot.ua/court/106454334-44c10e227414a21e08ce8f391505b811> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025

УДК: 608.1/3 (075.347.77)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-47-56

Скляров Руслан Анатолійович,

кандидат технічних наук,

доценткафедри конструювання верстатів, інструментів та машин
Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя

e-mail: sklayrov_r_a@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6112-964X

Шанайда Володимир Васильович,

кандидат технічних наук,

доцент кафедри конструювання верстатів, інструментів та машин
Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя

e-mail: Shanayda-vv@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-9743-9110

Лещишин Назарій Богданович,

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
nazar2000.0227@gmail.com

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА КРАЇН
ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В ОБЛАСТІ ЗАХИСТУ ПРОГРАМНОГО**

Випуск 18. 2025

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА БАЗ ДАНИХ

Процеси інформатизації суспільства та його глобальна індустріалізація нерозривно пов'язані із стрімким розвитком комп'ютерних технологій та інтернет-індустрії. У матеріалах статті доведено, що така правова норма, як інтелектуальна власність у сфері ІТ-технологій стала найважливішим предметом правовідносин.

У дослідженні використовували наступні методи: порівняльно-правовий (для аналізу норм законодавства України та країн ЄС), системний аналіз (для вивчення змісту нормативно-правових актів), узагальнення (для висновків), історичний метод (для аналізу розвитку бази законодавства). Комплексний підхід щодо використання цих методів сприяв реалізації всебічного вивчення матеріалів та сформував системне бачення щодо вирішення поставлених завдань.

За результатами системного аналізу встановлено, що країни Північно-Західної Європи (Бельгія, Нідерланди та Люксембург) забезпечують надійну законодавчу підтримку для захисту авторських прав щодо програмного забезпечення, баз даних і різних веб-ресурсів. Системний аналіз українського законодавства засвідчив прагнення країни привести своє законодавство у відповідність із чинними європейськими директивами та нормами щодо інтелектуальної власності. Отже, вивчення досвіду західноєвропейських країн у цій сфері є важливим аспектом, оскільки їхні досягнення можуть запропонувати цінну інформацію для українських законодавців, які працюють за напрямом європейської інтеграції.

Попередні дослідження, які пов'язані із захистом комп'ютерних програм та баз даних, додатково підтверджують актуальність цього питання та показують, що існує значний інтерес до цієї проблеми серед фахівців у сфері державного управління та авторського права. Законодавство України наразі адаптується до міжнародних стандартів та Директив ЄС. Враховуючи швидкий розвиток цифрових технологій, існує потреба у систематичному вдосконаленні національного законодавства.

Виокремлено проблему кіберзлочинності в ІТ-секторі. Зазначено, що все більше країн зосереджують свою увагу на боротьбі з несанкціонованим використанням програмного забезпечення та комплексного захисту комп'ютерних програм і баз даних. Розробка законів, які регулюють обіг та захист персональних даних в мережі Інтернет, визначають відповідальність за порушення авторських і суміжних прав у цифровому середовищі є визначальною необхідністю сьогодення. Відмічено стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту, який зумовлює необхідність перегляду законодавчих підходів до авторського права на твори, створені за його допомогою.

Ключові слова: правове регулювання, авторське право, цифрове середовище, Європейський Союз, інтелектуальна власність, законодавство.

Skliarov R., Shanaida V., Leshchyshyn N. COMPARATIVE ANALYSIS OF SOFTWARE AND DATABASE PROTECTION LEGISLATION IN NORTHWESTERN EUROPE AND UKRAINE

The ongoing informatization of society and the rapid industrialization across the globe are driven by significant advancements in computer technology and the internet industry. As a result, intellectual property has emerged as an important topic within legal relations. Countries in North-Western Europe, such as Belgium, the Netherlands, and Luxembourg, offer strong legislative support for copyright protection related to software, databases, and various online resources.

The study used the following methods: comparative law (to analyze the norms of Ukrainian and EU legislation), system analysis (to study the content of regulatory legal acts), generalization (to conclude), and the historical method (to analyze the development of database legislation). The integrated use of methods allowed us to solve the tasks comprehensively. A systematic analysis of Ukrainian legislation has highlighted the country's aspiration to align its laws with current European Directives and norms regarding intellectual property. Consequently, studying the experiences of Western European countries in this domain is essential, as their advancements may offer valuable insights for Ukrainian legislators working towards European integration.

Previous studies related to the protection of computer programs and databases further confirm the relevance of this issue and illustrate that there is considerable interest among specialists in public administration and copyright law. Ukraine's legislation is currently undergoing harmonization with international standards and EU Directives. Given the rapid evolution of digital technologies, there is a continual need for improvements in national legislation.

The issue of cybercrime in the IT sector is becoming more prominent. More countries are now focusing on combating unauthorized software use and ensuring the protection of computer programs and databases. The demand for laws that regulate the protection of personal data online and impose stricter penalties for copyright violations and related rights in the digital space is growing more urgent each day. Additionally, the rapid development of artificial intelligence technologies underscores the need for reevaluating legislative approaches to copyright concerning works created with the help of artificial intelligence.

Keywords: legal regulation, copyright, digital environment, European Union, intellectual property, legislation

Постановка проблеми. Активна інформатизація суспільства та його глобальна індустріалізація супроводжуються стрімким розвитком комп'ютерних технологій та інтернет-індустрії в цілому. У поданому контексті інтелектуальна власність, є ключовим об'єктом правових відносин. В країнах Північно-Західної Європи, до яких належать Бельгія, Нідерланди та Люксембург, захист авторських прав на програмне забезпечення (ПЗ), баз даних (БД) та різноманітних веб-ресурсів мають належну підтримку та законодавчий супровід. На шляху до вступу в ЄС Україна намагається адаптувати вітчизняне законодавство до чинних європейських Директив та норм у сфері інтелектуальної власності. Саме тому вивчення досвіду країн Західної Європи у цій сфері є актуальним завданням, оскільки їхні напрацювання будуть корисними для законотворців України на шляху до євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В останні роки спостерігаємо ріст зацікавленості фахівців різних країн стосовно правового захисту комп'ютерних програм (КП) та БД. Ретроспективний аналіз показав, що одними із перших досліджень у даній галузі, які були опубліковані у США в середині 80-х та на початку 90-х років [1, 2], закладені основи сучасного підходу до здійснення правової охорони КП та

БД. На відміну від літературних творів та творів мистецтва ПЗ передбачає можливість їх необмеженого тиражування і це потребує розширеного правового захисту. Приблизно в той самий час було оприлюднено результати дослідження [3], де висвітлено питання ліцензування програмних продуктів, і при цьому, виокремлено права розробників, компаній-замовників та кінцевих користувачів. Таким чином було сформовано теоретичний базис, який мав визначальний вплив на формування законодавчих норм до захисту програмних продуктів (КП та БД) як у США, так і в країнах Європи.

Після прийняття Директиви про правову охорону комп'ютерних програм у 1991 році [4] та Директиви ЄС про правову охорону баз даних в 1996 році [5] фахівці почали активно обговорювати результати власного аналізу та прогнозувати варіанти розвитку правових відносин у цій сфері діяльності. В опублікованих роботах вчені досліджували проблемні аспекти у питаннях авторського права на КП та БД. Велику увагу приділено концепції «*sui generis*», яка гарантувала охорону БД (якщо вона має унікальну організацію даних) незалежно від наявності в них творчого внеску [6-15, 21-32].

В 1996 році представлено на загал результати вивчення [6] тогочасного стану правового захисту програмного забезпечення в Нідерландах. Основну увагу приділено питанням ліцензування ПЗ, а також запобігання різного виду порушень стосовно КП та БД від їх незаконного використання. В рекомендаційній частині відзначено, що ПЗ, яке підлягає охороні, має бути обов'язково оригінальним і містити творчий внесок. Його захист поширюється як на вихідний, так і на машинний код незалежно від мови програмування [6]. Також захист можуть підлягати такі підготовчі матеріали як алгоритми, блок-схеми, документація та користувацькі інтерфейси. Крім того, розглянуто інші додаткові механізми захисту, такі як патенти та договірні угоди.

В цьому ж році опубліковано результати дослідження стосовно захисту ПЗ у Бельгії [7]. Ця країна була чи не єдиною в ЄС, яка ухвалила власний закон для захисту програмного забезпечення [8]. У відповідності до їхнього національного законодавства, захисту підлягають вихідний та об'єктний коди, супроводжувальна документація, інтерфейс програми (якщо вони оригінальні), а також форми вираження ПЗ. Не підлягають захисту ідеї та принципи, які покладені в основу ПЗ. Права власності на створюване ПЗ можуть належати як автору, так і роботодавцю, якщо воно створене за службовим контрактом. Окремо в роботі досліджено можливість охорони ПЗ через патенти, торговельні марки та із застосуванням законодавства про недобросовісну конкуренцію.

З початком нового тисячоліття стає зрозумілим, що правові відносини потребують певної диференціації і було висунуто на обговорення питання особливостей захисту ПЗ зі сторони патентного, а не авторського права [9, 10]. Автори наголошують, що така форма захисту може бути спірною в багатьох аспектах. Дискусія з цього питання продовжується і по нинішній день. Протягом останнього десятиліття дискутують з питання особливостей захисту програмних продуктів в країнах ЄС та США [11, 12], а також проведені дослідження впливу патентної системи охорони на розвиток ІТ-галузі. Однією із проблем, котру активно обговорюють, став ефект «*patent impasse*», який відомий під назвою "патентний глухий кут". Суть проблеми зведено до протиріччя, яке можна коротко сформулювати наступним тлумаченням: "якщо нові програми будуть містити фрагменти коду, який був раніше запатентований, то це обмежить розвиток інновацій" [11]. Заслужують уваги матеріали фахового аналізу, які охоплюють питання декомпіляції програмного забезпечення [13, 14]. Автори вказують на неоднозначність цього аспекту в контексті авторського права. Так Суд ЄС рішенням від 6.10.2021 року постановив, що у випадку, коли програма придбана законним шляхом, ліцензіати можуть здійснити декомпіляцію ПЗ для виправлення помилок, навіть якщо ліцензійна угода це забороняє [14]. Дане рішення базувалось на статті 5(1) Директиви 91/250/ЄЕС [4], яка дозволяє проводити такі дії для забезпечення нормального функціонування програми, включаючи виправлення дефектів.

Викликають інтерес дослідження, які стосуються правового захисту ПЗ для гаджетів (планшетів, смартфонів) [15]. Згідно чинного законодавства захист ПЗ ґрунтується на нормах авторського права (згідно з Директивою 2009/24/ЄС) [16], а патентний захист КП заборонений у відповідності до ст. 52(2) Європейської патентної конвенції [17]. Винятки можливі, якщо програма є частиною технічного рішення, що створює новий технічний ефект. На практиці також застосовують альтернативні механізми захисту, зокрема промислові зразки та торговельні марки.

В Україні фахівці завше активно долучалися до аналізу проблем та вивчення окремих аспектів стосовно захисту прав авторів ПЗ різного типу, а саме КП, БД та веб-сайтів. Серед них варто більш детально проаналізувати теоретичні напрацювання та рекомендації, які висвітлені у публікаціях В. Дроб'язко, К. Зерова, О. Дорошенка, Л. Тарасенка та ін.

Одним із перших вітчизняних фахівців, який представив власне бачення проблеми про захист авторського права в цифровому середовищі був В. Дроб'язко [18, 19]. Він підняв на обговорення питання обігу ПЗ в мережі Інтернет, важливості захисту інтернет контенту на сайтах, а також можливості використання авторських публікацій в соціальних мережах. Аналіз правових аспектів стосовно захисту КП представлені у дослідженнях К. Зерова [20, 21, 22]. Автор активно популяризував і обговорював питання необхідності адаптації норм українського законодавства до Директив ЄС.

Вітчизняні фахівці опублікували ряд праць, які присвячені питанням правового регулювання авторського права відносно об'єктів, які згенеровані комп'ютерною програмою (О. Дорошенко та

Л. Тарасенко [23]). Також Л. Тарасенко розкриває правові аспекти стосовно захисту БД [24], та законодавства в сфері захисту програмного забезпечення [25]. Порівняльний аналіз законодавства України та країн ЄС стосовно захисту програмних продуктів, як форма обміну інформацією, прогнозами та рекомендаціями, отримав підтримку у багатьох дослідників. Основні напрями дослідження та вектори дослідницької думки можна спостерігати в роботах Р. Еннан [26], В. Форманюк [27], В. Постригань [28], О. Штефан [29], а також інших фахівців [30, 31, 32].

Невирішені раніше частини загальної проблеми.

У країнах Північно-Західної Європи (Нідерланди, Бельгія та Люксембург) правове регулювання захисту ПЗ сформоване, в основному, на нормативних актах та Директивах ЄС. Вони, у свій час, провели імплементацію в національне законодавство Директиви про захист КП [4] та захист БД [5]. Попередній аналіз їх національного законодавства показав, що в кожній із цих країн є деякі відмінності щодо інтерпретації та застосування правових норм у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Мета статті - провести вивчення досвіду країн Північно-Західної Європи по гармонізації їх законодавства після вступу до ЄС. Отримані результати можуть становити науковий інтерес для фахівців у сфері інтелектуальної власності та сприяти удосконаленню українського законодавства відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Королівство Нідерланди. Закон про "Про авторське право" (Auteurswet) [33] був ратифікований в Королівстві Нідерланди у 1912 році. За свою історію цей нормативний акт зазнав численних змін. На сьогоднішній день чинна його шоста редакція (2022 року). В редакцію закону 1993 року було внесене доповнення яке регламентувало охорону КП та БД як об'єктів авторського права. В останній редакції даного Закону набули чинності положення, які регламентують права авторів в цифрову епоху.

Так згідно Статті 10 даного Закону КП та супровідні їх документи визнаються об'єктами авторського права. У Статтях 37-40 визначені терміни правової охорони на основні об'єкти авторського права. Зазначено, що термін правової охорони закінчується через 70 років, починаючи з 1 січня року, наступного за роком смерті творця (або останнього із співавторів). Шостий розділ даного Закону "Спеціальні положення щодо комп'ютерних програм" містить правові норми щодо охорони КП та БД, зокрема їх використання, копіювання, розповсюдження та технічних засобів захисту.

На відміну від інших європейських країн, в Нідерландах діє окремий Закон про "Суміжні права" (1993 р.), а його остання редакція була прийнята в 2021 році [34]. В цьому Законі норми Статті 7b регламентують права виробників БД, а Стаття 19 – норми про технічні механізми їх захисту.

У 1999 році в Нідерландах прийняли Закон "Про захист баз даних" (Databankenwet), а чинна на сьогоднішній день його редакція була ратифікована в 2021 році [35]. Цей Закон містить 9 статей. В них визначено права та обов'язки власників БД, а також їх користувачів. Крім того цей Закон регламентує типи даних які можуть бути захищені, а також встановлює процедуру звернення авторів та власників БД до суду, якщо їх права були порушені.

Також слід згадати Закон "Про захист персональних даних" (Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming) [36], хоч він і не містить конкретних статей, що мають стосунок до захисту комп'ютерних програм та баз даних. Його було прийнято у відповідності до Директиви ЄС 2016/679 [37], яка визначає регламент обігу персональних даних. Положення цього Закону зобов'язують державні установи та компанії, які збирають та обробляють персональні дані громадян, здійснювати їх захист від несанкціонованого доступу та витоку. Положення Закону також поширюється на ПЗ, яке при цьому може використовуватись.

Королівство Бельгія. Законодавство країни в сфері захисту інтелектуальної власності є унікальним. Воно пройшло складний і тривалий шлях трансформації.

В Бельгії перший Закон про авторське право прийнятий ще у 1886 році [38] і на загал відомий як "Закон від 22 березня 1886 року про літературну та художню власність" (Loi du 22 mars 1886 sur la propriété littéraire et artistique). Після прийняття його неодноразово оновлювали з метою адаптації до нових історичних реалій та технологічного прогресу.

У 1991 році в Бельгії ратифіковано "Закон, що транспонує в бельгійське законодавство Європейську директиву від 14 травня 1991 року щодо правового захисту комп'ютерних програм" (Loi transposant en droit belge la directive européenne du 14 mai 1991 concernant la protection juridique des programmes d'ordinateur) [8], яким КП визнані об'єктами авторського права. Цей Закон містив норми щодо використання КП, розповсюдження та регламентував термін їх правової охорони. У 1994 році основні норми цього закону були перенесені в оновлений "Закон про авторське право та суміжні права" (Loi du 30 juin 1994 relative au droit d'auteur et aux droits voisins) [39].

В 1998 році у Бельгії, відповідно до Директиви ЄС [5], було ухвалено "Закон про правову охорону баз даних" [40]. Цей Закон містить норми щодо визнання БД об'єктами авторського права, а також регламентує термін їх правової охорони. Відповідно до Статті 6, встановлено 15 років правової охорони БД після завершення її створення.

Заслугує уваги "Закон про деякі правові аспекти послуг інформаційного суспільства" (Loi sur certains aspects juridiques des services de la société de l'information) [41], який був прийнятий бельгійським

законодавцями у 2003 році. Так Стаття 6 цього Закону містить норми щодо встановлення захисту прав в цифровому середовищі, а Статті 19-21 мають стосунок до встановлення відповідальності користувачів та провайдерів за їх дії, якщо буде виявлено порушення авторських прав. У черговій редакції "Закону про авторське право та суміжні права" [42], яку прийняли в 2009 році, знаходимо законодавчі норми, котрі регламентують права на створені об'єкти авторського права та посилюють розмір штрафів, якщо буде доведено порушення авторського права.

З метою посилення відповідальності за злочини в цифровому середовищі в 2012 році ратифіковано "Закон про схвалення Конвенції про кіберзлочинність, укладеної у Будапешті 23 листопада 2001 р." (Loi portant assentiment à la Convention sur la cybercriminalité, faite à Budapest le 23 novembre 2001) [43]. Статті 2-8 та Стаття 10 цього Закону формують норми, котрі визнають порушення, які пов'язані з КП та БД як кіберзлочини. Ці ж Статті визначили кримінальну відповідальність за порушення суміжних прав, виготовлення та продаж неліцензованого ПЗ.

В 2013 році у Бельгії прийнято Кодекс економічного права (Code de droit économique) [44]. Цей Кодекс об'єднав в одному законодавчому акті основні норми авторського права з іншими економічними сферами. В ньому подано загальні норми авторського права, майнові права стосовно останніх, особливості функціонування організацій колективного управління, а також відповідальність за порушення авторських прав.

Бельгійське законодавство встановлює чіткі вимоги щодо безпеки КП та БД, а саме в розрізі питання захисту персональних даних. У 2018 році ратифіковано "Закон про захист персональних даних" (Loi relative à la protection des personnes physiques à l'égard des traitements de données à caractère personnel) [45]. Норми цього закону вказують на обов'язковість захисту персональних даних від несанкціонованого доступу.

Велике Герцогство Люксембург. У Люксембурзі "Закон про авторське право" (Loi du 29 mars 1972 sur le droit d'auteur) [46] прийняли у березні 1972 року. Цей закон зазнав трансформації в 1995 році, коли прийняли "Закон про авторське право в частині правової охорони комп'ютерних програм" (Le droit d'auteur en ce qui concerne la protection juridique des programmes d'ordinateur) [47]. Після прийняття цього закону було внесено правки до діючих норм "Закону про авторське право", а саме, доповнено Розділ VI bis "Авторське право на комп'ютерні програми". Таким чином було встановлено регламент захисту КП, а також регламент щодо заборони обходу технічних засобів захисту.

Враховуючи вимоги Директиви ЄС 96/9/ЄС [5], у 2001 році прийнято "Закон про авторське право, суміжні права та бази даних" (Loi du 18 avril 2001 sur les droits d'auteur, les droits voisins et les bases de données) [48]. Задекларовані в першому розділі Закону норми закріпили правовий захист КП. При цьому захист не поширюється на зміст БД та ПЗ, яке використовували для їх створення. В Статтях 31-39 Закону визначені правила використання КП. Ці правила включають порядок їх створення, обмеження та умови їх декомпіляції. Окрім того встановлено відповідальність за порушення прав авторів КП та БД, та регламентовано терміни їх правової охорони. Цей закон було доповнено новими нормами в 2004, 2009, 2015 та 2022 роках [49]. Впроваджені норми, в основному, стосувались посилення захисту прав авторів включаючи мережу Інтернет, а також охорони персональних даних користувачів. Остання версія Закону врахувала законодавчі норми закону "Про захист фізичних осіб щодо обробки персональних даних" (Loi du 1er août 2018 relative à la protection des personnes physiques à l'égard du traitement de données à caractère personnel) [50] прийнятого у 2018 році.

Україна. Законодавство України щодо захисту КП та БД дозволяє їх правову охорону через авторське право, дизайнерські рішення окремих елементів, а також за допомогою засобів індивідуалізації товарів та послуг [32].

Вітчизняне законодавство з авторського права розвивається еволюційним шляхом. Так у 1993 році прийнято Закон "Про авторське право та суміжні права" №3792-ХІІ. Цей закон зазнав змін у 1994, 1997, 2003, 2010, 2019 та 2022 роках. Прийняті редакції Закону в період з 1997 по 2010 роки були направлені на адаптацію вітчизняного законодавства до міжнародних норм. В редакціях Закону 2003, 2019 та 2022 років введено нові статті, які регламентують норми для розвитку інформаційних та цифрових технологій.

Чинна, на сьогоднішній день, редакція Закону "Про авторське право і суміжні права" [51] вступила в дію 1 січня 2023 року. Закон містить оновлену і розширену термінологію, яка має стосунок до цифрової сфери, а також норми, які регламентують захист авторських прав в ІТ-області.

Так в Статтях 20 та 21 цього Закону прописано умови правового захисту КП та БД відповідно. Стосовно останніх можна застосовувати право особливого роду ("sui generis"), яке гарантує їх охорону протягом 15 років від моменту створення. Умови вільного використання КП та БД приведені в Статтях 25 та 26. У відповідності до норм Статті 31 термін охорони авторських прав на КП відповідає визначеним раніше термінам. У порівнянні із попередньою версією Закону в нову редакцію введено Статтю 33, яка регулює питання захисту прав авторів на твори створені за допомогою штучного інтелекту. Термін їх правової охорони може становити 25 років. Норми цього Закону, а саме Статті 55-58, містять положення щодо захисту авторських та суміжних прав в мережі Інтернет.

В Україні у 2010 році прийнято Закон "Про захист персональних даних" [52], проте він не містить специфічних норм щодо використання КП та БД. Проте, Стаття 51² Кодексу України про адміністративні

правопорушення містить норму щодо встановлення адміністративної відповідальності за порушення норм права на об'єкти інтелектуальної власності [53], а Стаття 176 Кримінального кодексу України містить норми щодо кримінальної відповідальності за порушення норм авторського права та суміжних прав [54].

Узагальнення. Проведені дослідження стосовно захисту КП та БД підтвердили, що тема є актуальною і викликає інтерес у фахівців як зі сфери державного управління, так і авторського права. Законодавство України проходить процес гармонізації до вимог міжнародних стандартів та Директив ЄС. Бурхливий розвиток в області цифрових технологій потребує постійного вдосконалення національного законодавства. Оскільки в останні роки кількість злочинів в IT-сфері невинно зростає, то все більше країн починають приділяти увагу питанням боротьби з несанкціонованим використанням ПЗ, захисту КП та БД. Розвиток законодавства для регулювання питань із захисту персональних даних в мережі Інтернет та посилення відповідальності за порушення авторського та суміжного права в цифровому середовищі стає все більш актуальним. Активний розвиток технологій штучного інтелекту вимагає зміни підходів законодавства стосовно авторського права на твори створені за допомогою штучного інтелекту.

Висновки. Законодавства країн Північно-Західної Європи та України, котрі регламентують захист комп'ютерних програм є добре розвиненими. Всі держави прийняли, в свій час, відповідні нормативні акти.

У країнах Північно-Західної Європи та в Україні КП підпадають під захист за життя автора та 70 років після його смерті або смерті останнього співавтора. Слід відзначити, що у вітчизняному законодавстві наявна норма, яка регламентує захист об'єктів авторського права, які створені за допомогою штучного інтелекту.

Законодавство Бельгії та України передбачають захист авторського права на БД. Для обидвох країн термін правової охорони при цьому становить 15 років від дати створення. В законодавчих актах Нідерландів та Люксембургу ці норми відсутні.

Законодавства країн Північно-Західної Європи оперують окремими законодавчими актами, які спрямовані на захист персональних даних та попередження кіберзлочинності. В Україні діє профільний Закон "Про захист персональних даних", але він не містить статей, які би мали відношення до КП чи БД.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Gorman R. A., Ginsburg J. C. Copyright protection of computer programs. Harvard Journal of Law and Technology, 1(2), 1984, pp. 201-243.
2. Ginsburg Jane C. Copyright and Copy-Reliant Software: An Economic and Legal Analysis. Columbia Law Review, vol. 91, no. 8, 1991, pp. 1477-1536.
3. Samuelson Pamela, Deasy Kevin. Intellectual Property Protection for Software. 1989. 58. URL: https://www.researchgate.net/publication/235026335_Intellectual_Property_Protection_for_Software
4. Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the legal protection of computer programs [Електронний ресурс] // Official Journal L 122 , 17/05/1991 P. 0042 - 0046. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31991L0250&from=EN>
5. Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases. – 1996. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996L0009>
6. Jaap H. Spoor, Computer Software Protection in the Netherlands, 14 J. Marshall J. Computer & Info. L. 725. 1996. URL: <https://repository.law.uic.edu/jitpl/vol14/iss4/6/>
7. Phillipe Péters, Florence Verhoestraete, Software Protection Against Third Parties in Belgium, 14 J. Marshall J. Computer & Info. L. 661. 1996. URL: <https://repository.law.uic.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1326&context=jitpl>
8. Loi transposant en droit belge la directive européenne du 14 mai 1991 concernant la protection juridique des programmes d'ordinateur. 1994. URL: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-30-juin-1994_n2013000051.html
9. Leith P. Software and Patents in Europe. Oxford, UK: Hart Publishing, 2007, 214 p.
10. Bently L., Johnson P. The legal protection of software: the case for a specific protection of software by patent law. Queen Mary Journal of Intellectual Property, 2010, 1(2), pp. 2-21.
11. Pedroni M. Software Patentability: The Impossible Puzzle. European Journal of Law and Technology, 2017, 8(3), pp. 1-21.
12. Layne-Farrar A., Sarnoff J. D., Merges R. P. Patents and Cumulative Innovation: Categorizing Evidence with Patent Classes. Berkeley Technology Law Journal, 2018, 33(3), pp. 775-818.
13. Klaczynski M., Mik E. Copyright, software and reverse engineering in Europe. Computer Law & Security Review, 2016, 32(6), pp. 880-895.
14. Bruyndonckx B., Kuyken L. Court of Justice of the European Union allows Reverse Engineering to Correct Errors. Lydian. (On line 12.02.2025). URL: <https://www.lydian.be/en/news/court-justice-european-union-allows-reverse-engineering-correct-errors>
15. Gubby H., Klaus J. Intellectual Property and the Protection of Apps in the European Union. European Journal of Law and Technology, 2020, 11(3), 17 p. URL: <https://www.ejlt.org/index.php/ejlt/article/download/713/1020/3441>
16. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs (Codified version) (Text with EEA relevance). EUR-Lex. 05.05.2009. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/24/oj/eng>

17. Article 52 Patentable inventions. European Patent Office. URL: <https://www.epo.org/en/legal/epc/2020/a52.html>
18. Дроб'язко В. Актуальні проблеми авторського права і суміжних прав в цифровому середовищі. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. №5. С. 66-81.
19. Правове забезпечення сфери інтелектуальної власності в Україні в контексті Європейської інтеграції: концептуальні засади: монографія / [В. С. Дроб'язко та ін. ; за наук. ред. О. П. Орлюк]; Нац. акад. прав. наук України, НДІ інтелект. власності. К.: Лазурит-Поліграф, 2010. 464 с.
20. Зеров К. О. Особливості захисту авторських прав на твори, розміщені в мережі інтернет: монографія / К. О. Зеров; НДІ інтелектуальної власності НАПрНУ. Київ: Інтерсервіс, 2018. 220 с.
21. Зеров К. Захист авторського права на комп'ютерні програми. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2020. № 6. С. 5–14. DOI: <https://doi.org/10.33731/62020.233854>
22. Зеров К. Інтелектуальна власність у сфері інформаційно-комунікаційних технологій. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 5. С. 32–41. DOI: <https://doi.org/10.33731/52021.244516>
23. Дорошенко О., Тарасенко Л. Право sui generis на неоригінальні об'єкти, згенеровані комп'ютерною програмою: новели правового регулювання. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. № 2. 2022. С. 87–96. DOI: <https://doi.org/10.33731/32023.282325>
24. Тарасенко Л. Л. База даних: правова природа за законодавством України та правом ЄС. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2024. № 86 (2). С. 213–219.
25. Тарасенко Л. Л. Авторське право у цифрову епоху: основні тенденції і зміни. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. № 75. С. 61–72.
26. Еннан Р. Є. Кодифікація у сфері інтелектуальної власності в ЄС: досвід Франції. *Юриспруденція сьогодні: між апологією і креативністю. Пам'яті проф. Ю. М. Оборотова : (до 75-річчя від дня народж. д. ю. н., проф. Ю. М. Оборотова)*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 верес. 2021 р). Одеса : Фенікс, 2021. С. 219–223.
27. Форманюк В. В. Правова охорона комп'ютерних програм і баз даних у Європейському Союзі. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: В. В. Завальнюк (голов. ред.) [та ін.] ; відп. за вип. М. В. Афанасьєва*. Одеса : Юрид. л-ра, 2015. Вип. 75. – С. 267-275.
28. Постригань В. С. Щодо питання наближення вітчизняних стандартів захисту авторських прав до європейських стандартів. *Нове українське право*. 2022. №2 (6), С.121-126.
29. Штефан О. Удосконалення законодавства України про авторське право у контексті досвіду держав-членів ЄС. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. №1. 2022. С. 5–15. DOI: <https://doi.org/10.33731/12022.258196>
30. Склярів Р. А., Шанайда В. В., Склярів Н. Р. Особливості захисту баз даних в країнах ЄС та в Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Випуск 17, Кропивницький, 2024. С. 220-230. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-17-220-230>
31. Склярів Р. А., Шанайда В. В., Редько Р. Г., Четвержук Т. І. Порівняльно-правовий аналіз законодавства у сфері захисту програмних продуктів у Франції, Німеччині та Україні. *Наукові записки. Серія: Право*. 2023. Випуск 14. Кропивницький, 2023. С. 27- 39. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-27-39>
32. Лецишин Н., Склярів Р. Аналіз законодавства України стосовно захисту комп'ютерних програм та баз даних на сучасному етапі. Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції "Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах", 31 березня 2023 року. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А, 2023. С. 24–26.
33. Auteurswet [Електронний ресурс]. URL: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001886/2022-10-01/0#HoofdstukI_Paragraaf1
34. Wet op de naburige rechten [Електронний ресурс]. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0005921/2021-06-07/0>
35. Databankenwet [Електронний ресурс]. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0010591/2021-06-07/0>
36. Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming [Електронний ресурс]. URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0040940/2021-07-01/0>
37. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation) [Електронний ресурс]. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>
38. Buydens M. Droits d'auteur et Internet. SSTC. 99. URL: https://www.belspo.be/belspo/organisation/publ/pub_ostc/d_auteur/rapp_fr.pdf
39. Loi du 30 juin 1994 relative au droit d'auteur et aux droits voisins (Moniteur Belge, 27 juillet 1994, Err.) [5 novembre 1994] Moniteur Belge, et [22 novembre 1994] Moniteur Belge, ci-après "LDA"
40. Loi transposant en droit belge la directive européenne du 11 mars 1996 concernant la protection juridique des bases de données [Електронний ресурс]. 1998. URL: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-31-aout-1998_n1998009789.html

41. Loi sur certains aspects juridiques des services de la société de l'information [Електронний ресурс]. 2003. URL: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-11-mars-2003_n2003011125.html
42. Loi modifiant, en ce qui concerne le statut et le contrôle des sociétés de gestion des droits, la loi du 30 juin 1994 relative au droit d'auteur et aux droits voisins [Електронний ресурс]. 2009. URL: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-10-decembre-2009_n2009011553.html
43. Loi portant assentiment à la Convention sur la cybercriminalité, faite à Budapest le 23 novembre 2001 [Електронний ресурс]. 2012. URL: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-03-aout-2012_n2012015172.html
44. CODE DE DROIT ÉCONOMIQUE (MIS À JOUR LE 21 AVRIL 2022). 2022 URL: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/584987>
45. Loi relative à la protection des personnes physiques à l'égard des traitements de données à caractère personnel [Електронний ресурс]. 2018. URL: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-30-juillet-2018_n2018040581.html
46. Loi du 29 mars 1972 sur le droit d'auteur [Електронний ресурс]. 1972. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/fr/text/338897>
47. Loi du 24 avril 1995 modifiant la loi du 29 mars 1972 sur le droit d'auteur en ce qui concerne la protection juridique des programmes d'ordinateur. [Електронний ресурс]. 1995. URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/1995/04/24/n1/jo>
48. Loi du 18 avril 2001 sur les droits d'auteur, les droits voisins et les bases de données [Електронний ресурс]. 2001. URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2001/04/18/n2/jo>
49. Loi du 1er avril 2022 portant modification: de la loi modifiée du 18 avril 2001 sur les droits d'auteur, les droits voisins et les bases de données [Електронний ресурс]. 2022. URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2022/04/01/a158/jo>
50. Loi du 1er août 2018 relative à la protection des personnes physiques à l'égard du traitement de données à caractère personnel [Електронний ресурс]. 2018 URL: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2018/08/01/a686/jo>
51. Про авторське право і суміжні права. Закон України (Редакція від 10.10.2024 № 4017-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
52. Про захист персональних даних. Закон України (Редакція від 18.01.2025 № 2297-VI). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
53. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України (Редакція від 01.02.2025 № 80731-X). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
54. Кримінальний кодекс України. Закон України (Редакція від 01.02.2025 № 80731-X). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

REFERENCES:

1. Gorman R. A., Ginsburg J. C. (1984). Copyright protection of computer programs. *Harvard Journal of Law and Technology*, 1(2). 201-243. [in English].
2. Ginsburg Jane C. (1991). Copyright and Copy-Reliant Software: An Economic and Legal Analysis. *Columbia Law Review*, vol. 91, no. 8. 1477-1536. [in English].
3. Samuelson Pamela, Deasy Kevin (1989). Intellectual Property Protection for Software. 58. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/235026335_Intellectual_Property_Protection_for_Software [in English].
4. Council Directive 91/250/EEC of 14 May 1991 on the legal protection of computer programs. (1991). *Official Journal L 122*, 17/05/1991 P. 0042 - 0046. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:31991L0250&from=EN> [in English].
5. Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases. (1996). Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996L0009> [in English].
6. Jaap H. Spoor (1996). Computer Software Protection in the Netherlands, 14 J. Marshall J. *Computer & Info. L.* 725. Retrieved from: <https://repository.law.uic.edu/jitpl/vol14/iss4/6/> [in English].
7. Phillipe Péters, Florence Verhoestraete (1996). Software Protection Against Third Parties in Belgium, 14 J. Marshall J. *Computer & Info. L.* 661. Retrieved from: <https://repository.law.uic.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1326&context=jitpl> [in English].
8. Loi transposant en droit belge la directive européenne du 14 mai 1991 concernant la protection juridique des programmes d'ordinateur. (1994). Retrieved from: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-30-juin-1994_n2013000051.html [in English].
9. Leith P. (2007). *Software and Patents in Europe*. Oxford, UK: Hart Publishing. 214. [in English].
10. Bently L., Johnson P. (2010). The legal protection of software: the case for a specific protection of software by patent law. *Queen Mary Journal of Intellectual Property*. 1(2). 2-21. [in English].
11. Pedroni M. (2017). Software Patentability: The Impossible Puzzle. *European Journal of Law and Technology*. 8(3). 1-21. [in English].
12. Layne-Farrar A., Sarnoff J. D., Merges R. P. (2018). Patents and Cumulative Innovation: Categorizing Evidence with Patent Classes. *Berkeley Technology Law Journal*, 33(3). 775-818. [in English].
13. Kłaczynski M., Mik E. (2016). Copyright, software and reverse engineering in Europe. *Computer Law*

& Security Review. 32(6). 880-895. [in English].

14. Bruyndonckx B., Kuyken L. (2025). Court of Justice of the European Union allows Reverse Engineering to Correct Errors. Lydian. Retrieved from: <https://www.lydian.be/en/news/court-justice-european-union-allows-reverse-engineering-correct-errors>. [in English].

15. Gubby H., Klaus J. (2020). Intellectual Property and the Protection of Apps in the European Union. European Journal of Law and Technology. 11(3). 17. Retrieved from: <https://www.ejlt.org/index.php/ejlt/article/download/713/1020/3441> [in English].

16. Directive 2009/24/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on the legal protection of computer programs (Codified version) (Text with EEA relevance). (2009). EUR-Lex. 05.05.2009. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2009/24/oj/eng> [in English].

17. Article 52 Patentable inventions. European Patent Office. (2020). Retrieved from: <https://www.epo.org/en/legal/epc/2020/a52.html> [in English].

18. Drobiazko V. (2010). Aktualni problemy avtorskoho prava i sumizhnykh prav v tsyfrovomu seredovyschi [Current issues of copyright and related rights in the digital environment]. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. 5. 66-81. [in Ukrainian].

19. Pravove zabezpechennia sfery intelektualnoi vlasnosti v Ukraini v konteksti Yevropeiskoi intehtatsii: kontseptualni zasady : monohrafiia [Legal support for the sphere of intellectual property in Ukraine in the context of European integration: conceptual principles: monograph] (2010) [V. S. Drobiazko ta in. ; za nauk. red. O. P. Orliuk] 464. [in Ukrainian].

20. Zerov K. O. (2018). Osoblyvosti zakhystu avtorskykh prav na tvory, rozmishheni v merezhi internet : monohrafiia [Peculiarities of copyright protection for works posted on the Internet: monograph] / K. O. Zerov; NDI intelektualnoyi vlasnosti NAPrNU. Kyiv: Interservis. 220. [in Ukrainian].

21. Zerov K. (2020). Zakhyst avtorskogho prava na komp'juterni prohramy. [Copyright protection for computer programs]. Teoriia i praktyka intelektualnoyi vlasnosti. 6. 5–14. Retrieved from: <https://doi.org/10.33731/62020.233854> [in Ukrainian].

22. Zerov K. (2021). Intelektualna vlasnist' u sferi informacijno-komunikacijnykh tekhnologij. [Intellectual property in the field of information and communication technologies]. Teoriia i praktyka intelektualnoyi vlasnosti. 5. 32–41. Retrieved from: <https://doi.org/10.33731/52021.244516> [in Ukrainian].

23. Doroshenko O., Tarasenko L. (2022). Pravo sui generis na neoryghinalni ob'ekty, zghenerovani komp'juternymi prohramami: novely pravovogho rehuljuvannja. [Sui generis right to non-original objects generated by a computer program: novelties of legal regulation]. Teoriia i praktyka intelektualnoyi vlasnosti. 2. 87–96. Retrieved from: <https://doi.org/10.33731/32023.282325> [in Ukrainian].

24. Tarasenko L. L. (2024). Baza danykh: pravova pryroda za zakonodavstvom Ukrainy ta pravom JeS. [Database: legal nature under Ukrainian and EU law]. Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho Nacionalnogho Universytetu, Serija PRAVO. 86 (2). 213–219. [in Ukrainian].

25. Tarasenko L. L. (2022). Avtorske pravo u cyfrovu epokhu: osnovni tendenciji i zminy. [Copyright in the digital age: main trends and changes.]. Visnyk Ljvivskogho universytetu. Serija jurydychna. 75. 61–72. [in Ukrainian].

26. Ennan R. Je. (2021). Kodyfikacija u sferi intelektualnoyi vlasnosti v JeS: dosvid Franciji. [Codification in the field of intellectual property in the EU: the experience of France. Jurisprudence today: between apology and creativity]. Jurysprudencija sjoghodni: mizh apolohijeju i kreatyvistiju. Pam'jati prof. Ju. M. Oborotova : (do 75-richchja vid dnja narodzh. d. ju. n., prof. Ju. M. Oborotova): mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 17 veres. 2021 r). Odesa: Feniks. 219–223. [in Ukrainian].

27. Formanjuk V. V. (2015). Pravova okhrona komp'juternykh prohram i baz danykh u Jevropejskomu Sojuzi. [Legal protection of computer programs and databases in the European Union]. Aktualni problemy derzhavy i prava : zb. nauk. pr. / redkol.: V. V. Zavalnjuk (gholov. red.) [ta in.] ; vidp. za vyp. M. V. Afanasijeva. Odesa: Juryd. l-ra. Vyp. 75. 267-275. [in Ukrainian].

28. Postryghanj V. S. (2022). Shhodo pytannja nablyzhennja vitchyznjanykh standartiv zakhystu avtorskykh prav do jevropejskykh standartiv. [Regarding the issue of approximating domestic copyright protection standards to European standards]. Nove ukrajinske pravo. 2 (6). 121-126. [in Ukrainian].

29. Shtefan O. (2022). Udoshkalennja zakonodavstva Ukrainy pro avtorske pravo u konteksti dosvidu derzhav-chleniv JeS. [Improving Ukrainian copyright legislation in the context of the experience of EU member states]. Teoriia i praktyka intelektualnoyi vlasnosti. 1. S. 5–15. Retrieved from: <https://doi.org/10.33731/12022.258196> [in Ukrainian].

30. Skljarov, R. A., Shanajda, Skljarova, N. R. (2024). Osoblyvosti zakhystu baz danykh v krainakh JeS ta Ukraini. [Features of database protection in EU countries and Ukraine]. Naukovi zapysky. Serija: Pravo, Vypusk 17, 220-230. Retrieved from: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-17-220-230> [in Ukrainian].

31. Skljarov, R. A., Shanajda, V. V., Redjko, R. Gh. & Chetverzhuk, T. I. (2023). Porivnjajno-pravovyj analiz zakonodavstva u sferi zakhystu prohramnykh produktiv u Franciji, Nimechchini ta Ukraini. [Comparative legal analysis of legislation in the field of software product protection in France, Germany and Ukraine]. Naukovi zapysky. Serija: Pravo, Vypusk 14, 27-39. Retrieved from: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-27-39> [in Ukrainian].

32. Leshhyshyn N., Skljarov R. (2023). Analiz zakonodavstva Ukrajiny stosovno zakhystu komp'juternykh proghram ta baz danykh na suchasnomu etapi. [Analysis of Ukrainian legislation regarding the protection of computer programs and databases at the current stage]. Materialy X Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferenciji "Formuvannja mekhanizmu zmichennja konkurentnykh pozycij nacionalnykh ekonomichnykh system u globaljnomu, rehionaljnomu ta lokaljnomu vymirakh", 31 bereznja 2023 roku. Ternopilj. 24–26. [in Ukrainian].
33. Auteurswet. (2022). Retrieved from: https://wetten.overheid.nl/BWBR0001886/2022-10-01/0#HoofdstukI_Paragraaf1 [in Dutch].
34. Wet op de naburige rechten. (2021). Retrieved from: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0005921/2021-06-07/0> [in Dutch].
35. Databankenwet. (2021). Retrieved from: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0010591/2021-06-07/0> [in Dutch].
36. Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming. (2021). Retrieved from: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0040940/2021-07-01/0> [in Dutch].
37. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). (2016). Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> [in English].
38. Buydens M. Droits d'auteur et Internet. SSTC. 99. Retrieved from: https://www.belspo.be/belspo/organisation/publ/pub_ostc/d_auteur/rapp_fr.pdf [in French].
39. Loi du 30 juin 1994 relative au droit d'auteur et aux droits voisins (Moniteur Belge, 27 juillet 1994, Err.) [5 novembre 1994] Moniteur Belge, et [22 novembre 1994] Moniteur Belge, ci-après "LDA". [in French].
40. Loi transposant en droit belge la directive européenne du 11 mars 1996 concernant la protection juridique des bases de données. (1998). Retrieved from: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-31-aout-1998_n1998009789.html [in French].
41. Loi sur certains aspects juridiques des services de la société de l'information. (2003). Retrieved from: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-11-mars-2003_n2003011125.html [in French].
42. Loi modifiant, en ce qui concerne le statut et le contrôle des sociétés de gestion des droits, la loi du 30 juin 1994 relative au droit d'auteur et aux droits voisins. (2009). Retrieved from: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-10-decembre-2009_n2009011553.html [in French].
43. Loi portant assentiment à la Convention sur la cybercriminalité, faite à Budapest le 23 novembre 2001. (2012). Retrieved from: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-03-aout-2012_n2012015172.html [in French].
44. CODE DE DROIT ÉCONOMIQUE (MIS À JOUR LE 21 AVRIL 2022). (2022). Retrieved from: <https://www.wipo.int/wipolex/en/text/584987> [in French].
45. Loi relative à la protection des personnes physiques à l'égard des traitements de données à caractère personnel. (2018). Retrieved from: https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-30-juillet-2018_n2018040581.html [in French].
46. Loi du 29 mars 1972 sur le droit d'auteur. (1972). Retrieved from: <https://www.wipo.int/wipolex/fr/text/338897> [in French].
47. Loi du 24 avril 1995 modifiant la loi du 29 mars 1972 sur le droit d'auteur en ce qui concerne la protection juridique des programmes d'ordinateur. (1995). Retrieved from: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/1995/04/24/n1/jo> [in French].
48. Loi du 18 avril 2001 sur les droits d'auteur, les droits voisins et les bases de données. (2001). Retrieved from: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2001/04/18/n2/jo> [in French].
49. Loi du 1er avril 2022 portant modification: de la loi modifiée du 18 avril 2001 sur les droits d'auteur, les droits voisins et les bases de données. (2022). Retrieved from: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2022/04/01/a158/jo> [in French].
50. Loi du 1er août 2018 relative à la protection des personnes physiques à l'égard du traitement de données à caractère personnel. (2018). Retrieved from: <https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2018/08/01/a686/jo> [in French].
51. Zakon Ukrajiny Pro avtorsjke pravo i sumizhni prava (Redakcija vid 15.11.2024 № 2811-IX). (2024). [Law of Ukraine On Copyright and Related Rights]. (Revised as of 15.11.2024 No. 2811-IX)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian].
52. Pro zakhyst personaljnykh danykh. (2025). [On personal data protection]. Zakon Ukrajiny (Redakcija vid 18.01.2025 № 2297-VI). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].
53. Kodeks Ukrajiny pro administratyvni pravoporushennja. [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. (2025). Zakon Ukrajiny (Redakcija vid 01.02.2025 № 80731-X). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
54. Kryminalnyj kodeks Ukrajiny. [Criminal Code of Ukraine]. (2025). Zakon Ukrajiny (Redakcija vid 01.02.2025 № 80731-X). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

УДК 347.232:349.42

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-57-66

Грошко Борис Богданович,

аспірант кафедри цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного університету

boryshroshko@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-3794-3045

СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

В статті аналізуються ключові тенденції у розвитку земельних правовідносин в Україні та європейських державах, зокрема, порівнюються правові системи цих країн, їх адаптацію до сучасних викликів, а також вплив цифровізації та інституційних реформ на регулювання земельних відносин. Автор висвітлює роль цивільного законодавства як основи правового регулювання земельних відносин, зокрема в контексті захисту прав власності, організації кадастрового обліку, а також обмежень на володіння землею іноземцями. Значну увагу приділено досвіду європейських країн, зокрема Чехії, Франції, Німеччини, Словаччини та країн Балтії, що демонструють високий рівень правової визначеності та прозорості у земельних відносинах завдяки цифровим інноваціям. У статті також розглянуто специфіку земельних реформ в Україні, яка перебуває на етапі глибокої трансформації земельного законодавства, зокрема через відкриття ринку сільськогосподарських земель, модернізацію кадастрових систем та підвищення ефективності управління земельними ресурсами в умовах воєнного стану. Підкреслено, що в умовах стрімкої цифровізації виникає потреба переосмислення підходів до регулювання земельних правовідносин, оскільки традиційні цивільно-правові конструкції не завжди відповідають новим технологічним реаліям. Недостатній рівень інтеграції цифрових інструментів у правове поле створює правову невизначеність, знижуючи ефективність договірних механізмів та адаптивність земельного ринку до сучасних реалій. У зв'язку з цим актуальним стає завдання розкрити особливості трансформації цивільно-правових інститутів під впливом цифрових технологій у сфері земельних відносин, виявити сучасні виклики та сформулювати концептуальні підходи до вдосконалення правового регулювання, орієнтованого на гнучкість, правову визначеність і забезпечення автономії волі сторін.

Підсумовано, що застосування загальноєвропейського принципу єдності об'єкта нерухомості, розуміння земельної ділянки як цілісного майнового комплексу, а також інтеграція земельного законодавства з цивільним, екологічним, аграрним та містобудівним законодавством, дозволять формувати стабільну та прогнозовану систему регулювання.

Результати дослідження можуть бути використані у сфері розбудови правового регулювання земельних відносин, а також для застосування у правозастосовчій практиці.

Ключові слова: ефективне регулювання, цивілістичний підхід, земельний обіг, земельний реєстр, абсолютне право.

Hroshko B. CURRENT STATE AND TRENDS OF LEGAL REGULATION OF LAND RELATIONS IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES

The article analyzes key trends in the development of land legal relations in Ukraine and European countries. In particular, it compares the legal systems of these countries, their adaptation to modern challenges, and the impact of digitalization and institutional reforms on land regulation. The author highlights the role of civil legislation as the foundation of legal regulation in land relations, especially in the context of property rights protection, cadastral registration, and restrictions on land ownership by foreigners. Considerable attention is given to the experience of European countries - specifically the Czech Republic, France, Germany, Slovakia, and the Baltic states - which demonstrate a high level of legal certainty and transparency in land relations due to digital innovations.

The article also examines the specifics of land reforms in Ukraine, which is undergoing a deep transformation of its land legislation. This includes the opening of the agricultural land market, modernization of cadastral systems, and efforts to improve the efficiency of land resource management under martial law. It is emphasized that the rapid pace of digitalization necessitates a rethinking of approaches to the regulation of land legal relations, as traditional civil law frameworks do not always align with new technological realities. The insufficient integration of digital tools into the legal framework creates legal uncertainty, reducing the effectiveness of contractual mechanisms and the adaptability of the land market to current conditions.

Therefore, it becomes crucial to explore the transformation of civil law institutions under the influence of digital technologies in the land sector, identify current challenges, and develop conceptual approaches to improving legal regulation, focusing on flexibility, legal certainty, and the autonomy of will.

It is concluded that applying the pan-European principle of the unity of real estate objects, understanding land plots as integrated property complexes, and integrating land legislation with civil, environmental, agricultural, and urban planning law will allow for the formation of a stable and predictable regulatory system.

The results of the study may be applied in the development of legal regulation of land relations and in legal practice.

Keywords: effective regulation, civil law approach, land circulation, land registry, absolute right.

Постановка проблеми. Земля є природним ресурсом і єдиним за своєю природою об'єктом нерухомості, а ефективне регулювання земельних правовідносин є ключовим для забезпечення стабільності, інвестиційної привабливості та захисту прав власників і користувачів землі, сприяючи їх соціально-економічному розвитку. Характер регулювання земельних відносин за своєю природою полягає в тому, що

воно поєднує юридичні, економічні та екологічні аспекти, що визначають використання, охорону та обіг земель як об'єкта нерухомості, з одночасним забезпеченням стабільності прав власності, ефективності використання земельних ресурсів та забезпечення інтересів суспільства. Звертаючи погляд на юридичну складову, передусім слід зазначити, що регулювання земельних відносин охоплює комплекс правових норм, що визначають правовий статус землі, умови її використання, передачі та захисту прав на неї, а також взаємовідносини між власниками, користувачами та державою, забезпечуючи баланс між економічними інтересами та охороною навколишнього середовища. До регулювання цих правовідносин застосовуються в Україні як положення земельного, так і цивільного законодавства, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до вирішення питань прав власності, користування землею, а також її обігу, враховуючи специфіку земельних прав та загальні принципи цивільного права.

Цивілістичний підхід до регулювання земельних відносин полягає в застосуванні загальних принципів цивільного права до регулювання прав на землю та земельного обігу. Цей підхід акцентує увагу на визнанні земельної ділянки як об'єкта цивільного обороту, що підлягає таким правам, як власність, оренда та інші цивільно-правові правочини. Основними аспектами цивілістичного підходу є свобода укладення договору, захист прав власників і користувачів землі через механізми судового захисту, а також можливість вільного розпорядження землею. Важливими елементами є також принципи добросовісності та розумності у використанні земельних ресурсів, а також регулювання обігу земельних ділянок через договори та інші правові форми, що забезпечують ефективність і стабільність земельних правовідносин.

Як доречно підмітив Сібільов М. [1] характер цивільних відносин є природним і не залежить від законодавця, чия роль полягає у визнанні їх природної суті та створенні адекватного правового регулювання. Продовжуючи думку науковця, зазначимо, що цивільно-правовий підхід до регулювання земельних відносин дозволяє забезпечувати стабільність і передбачуваність правовідносин, створюючи умови для ефективного використання земельних ресурсів. Це обумовлено застосуванням цивільно-правового методу регулювання суспільних відносин, що ґрунтується на свободі волевиявлення, юридичній рівності, диспозитивності та сприяє самостійному формуванню правовідносин на основі взаємної ініціативи й майнової автономії. Марусяк Л. [2] зауважує, що диспозитивність, є головною ознакою методу цивільно-правового регулювання, і його застосування дозволяє органічно відображати свободу учасників самостійно визначати свої права та обов'язки через поєднання таких елементів, як воля, інтерес, ініціатива та вільний розсуд суб'єкта. У цьому контексті автор зазначає, що саме через диспозитивний характер цивільно-правового регулювання земельні відносини отримують гнучкість, необхідну для адаптації до динамічних соціально-економічних умов.

Передусім, оновлення правового регулювання земельних відносин значною мірою зумовлене стрімким розвитком та впровадженням цифрових технологій у суспільні процеси. Mandryka L.M. та Danylenko O.V. [3] підкреслюють, що нинішній етап розвитку національної правової системи в Україні вирізняється, з одного боку, правовою невизначеністю для суб'єктів цивільних відносин, а з іншого — спробами інтегрувати цифрові концепти у чинну нормативну базу. На думку дослідників, одним із ефективних способів подолання цієї невизначеності є узгодження нових категорій з усталеними інститутами цивільного права, такими як «об'єкти цивільних прав», «право власності», «цивільний договір», «учасники цивільних правовідносин», «цивільно-правова відповідальність». У свою чергу, Nachkevych A.O. [4], аналізуючи формування понятійно-термінологічного апарату щодо штучного інтелекту та його вплив на сучасні правовідносини, наголошує, що законодавець часто застосовує термін «система» для окреслення сутності штучного інтелекту. Така лексика, продовжує науковець, свідчить про прагматичне бачення штучного інтелекту як об'єкта регулювання, що втілюється у вигляді програмного забезпечення, технічних пристроїв та інших компонентів складного цифрового середовища, та зумовлює необхідність переосмислення існуючих підходів до врегулювання новітніх правовідносин. Додатково Anna Beckers, Klaas Hendrik Eller та Poul F. Kjaer [5] вказують, що зміни у нормативно-правовому полі можуть істотно впливати на структуру й механізми функціонування соціальних інститутів, особливо в межах економічної системи.

Отже, сучасні технологічні виклики не лише ставлять перед правовою системою нові завдання, а й вимагають її гнучкості, здатності до адаптації та інтеграції нових явищ у межах усталених правових категорій. Саме цивільне право, з його диспозитивним характером і фундаментальними принципами, відіграє ключову роль у переосмисленні підходів до регулювання земельних відносин в умовах цифровізації. Таким чином, врахування впливу цифрових технологій на земельну сферу через призму цивільно-правових інститутів дозволяє не лише актуалізувати зміст правового регулювання, а й забезпечити ефективний механізм реалізації та захисту прав учасників земельного ринку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика правового регулювання земельних відносин в Україні та європейських країнах досліджувалась у наукових працях таких вчених, як: Носік В.В., Мірошніченко А.М., Кулинич П.Ф., Орел Л.В., Орехов О.І. та інших.

Окремі аспекти тенденції розвитку земельного законодавства України аналізувались у дослідженнях Тімофєєв Ю.П., Сидор В.Д., Заплітна І.А., Носік В.В. та інших.

Метою статті є дослідження змін у правовому регулюванні земельних відносин під впливом цифрових технологій із позиції цивільного права, а також виявлення тенденцій формування новітніх правових механізмів з урахуванням сучасних соціально-економічних та технологічних реалій.

Методологічну основу статті становить комплексний підхід, що дозволив всебічно проаналізувати вплив цифрових технологій на систему правового регулювання земельних відносин у межах цивільного права. У дослідженні використано низку взаємопов'язаних методів, зокрема: аналізу та синтезу, системно-структурний, формально-логічний, герменевтичний, прогностичний та порівняльно-правовий.

Застосування системно-структурного методу дало змогу розкрити взаємозв'язки між ключовими елементами сучасного цивільного регулювання, зокрема такими поняттями як «земельні правовідносини», «цивільно-правовий інститут», «цифровий об'єкт», «реєстрація прав на земельні ділянки», а також з'ясувати, як їхня взаємодія формує нові правові конструкції. Формально-логічний метод сприяв виявленню особливостей норм чинного законодавства, які регулюють цифрові аспекти земельного обігу, а метод правової герменевтики забезпечив глибоке тлумачення термінів і понять, що набувають нового значення у зв'язку з розвитком інформаційних технологій. Завдяки порівняльно-правовому методу проведено аналіз підходів до цифровізації у сфері земельних відносин в Україні та країнах Європи. Це дозволило виявити спільні тенденції та відмінності, а також оцінити можливість імплементації європейських практик у національне законодавство. Методи аналізу та синтезу використані для визначення актуальних проблем правової невизначеності, що виникають в умовах цифровізації, та формування пропозицій щодо вдосконалення механізмів регулювання земельних відносин. Прогностичний метод дав змогу окреслити перспективи правового розвитку у цій сфері з урахуванням технологічних інновацій, цифрової трансформації державного управління та євроінтеграційного курсу України.

Зазначений підхід дозволяє знайти баланс між традиційними правовими принципами та новими вимогами, що виникають у зв'язку з цифровізацією. Завдяки диспозитивному методу цивільного права, який ґрунтується на свободі вибору учасників правовідносин, можна забезпечити гнучкість правового регулювання земельних відносин навіть в умовах технологічних змін. Зокрема, це дозволяє розробити механізми, які сприяють інтеграції новітніх цифрових інструментів у традиційні правові структури, не порушуючи основних принципів цивільного права. Такий підхід дозволяє ефективно реалізовувати приватні інтереси суб'єктів, не виходячи за межі правового поля, що є особливо актуальним в умовах ринку землі. Крім того, цивілістичний підхід стимулює розвиток договірних відносин, формує передумови для інвестування в земельні ділянки та забезпечує належний рівень захисту прав усіх учасників земельного обігу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи правове регулювання земельних відносин в Україні та європейських країнах, важливо відзначити, що кожна з цих правових систем має суттєві відмінності, що обумовлені історичними, соціальними та економічними умовами, в яких ці правові норми функціонують. В Україні земельне законодавство розвивалося в умовах пострадянських перетворень, що суттєво вплинуло на правові механізми та практики землеволодіння. Європейські країни, в свою чергу, мають значно більш тривалу традицію розвитку земельних правовідносин, що дозволяє їхнім системам бути більш стабільними та інституційно сформованими.

З урахуванням цивілістичного підходу варто підкреслити, що земельні відносини, незважаючи на свою публічно-правову природу, містять значну кількість приватноправових ознак, зокрема при набутті, захисті та припиненні речових прав на землю. Цивільне право, як основна галузь приватного права, є системоутворюючим елементом у регулюванні правового статусу земельної ділянки як об'єкта права власності чи інших речових прав. Застосування загальних положень щодо права власності, договорів, відповідальності за порушення прав, витребування майна з чужого незаконного володіння тощо забезпечує інтеграцію земельних правовідносин у загальну систему цивільно-правового регулювання.

Особливістю європейського підходу є чітке регулювання земельного обігу, яке включає механізми контролю за використанням земель з точки зору екологічної та соціальної відповідальності. Країни Європи, як правило, прагнуть до гармонізації земельних відносин з іншими аспектами права, зокрема з екологічним правом, плануванням територій, правом на житло та сталим розвитком. В Україні земельне законодавство постійно змінюється, що свідчить про процес реформування та адаптації до міжнародних стандартів, зокрема в умовах відкриття ринку землі.

Україна

Основні нормативно-правові акти, які застосовуються до регулювання земельних правовідносин в Україні є Цивільний [6] та Земельний [7] кодекси. Також до застосування має місце низка інших законодавчих актів, які регулюють спектр питань, пов'язаних із правами на земельну ділянку, зокрема це Водний [8] та Лісовий [9] кодекси, закони України «Про Державний земельний кадастр» [10], «Про оренду землі» [11], «Про національну інфраструктуру геопросторових даних» [12], «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [13] та ряд інших. Із введенням військового стану в Україні з 24 лютого 2022 року правове регулювання земельних відносин в країні зазнало суттєвих змін. У період воєнного стану особливо важливими стали питання, пов'язані з обороноздатністю, безпекою та екстремними заходами щодо захисту території країни. На фоні військових дій набула актуальності земельна реформа в контексті безпеки та забезпечення життєдіяльності населення. Введення обмежень на користування та розпорядження земельними ділянками стало необхідним кроком для забезпечення оборони держави.

Досліджуючи сучасний стан розвитку земельних відносин Кулинич П.Ф. [14] зауважує про присутність тенденції цифрової трансформації земельного законодавства, що передусім пов'язане із

прийняттям Закону України «Про Державний земельний кадастр», та підсумовує, що такі зміни у земельному законодавстві України слід розглядати як процес правового розвитку, який включає три ключові компоненти: оцифрування значної частини інформації про суб'єктів і об'єкти земельних відносин, створення масштабної системи цифрових сервісів, яка забезпечує не лише онлайн-доступ до земельної інформації, а й дає змогу власникам та користувачам реалізовувати права на землю при постійному оновленні земельних даних із використанням дистанційного зондування та забезпечення їх цілодобової доступності в режимі онлайн. Любченка А.В. та Шепітько І.І. [15] додають, що застосування штучного інтелекту для обробки великих масивів земельної інформації дозволить забезпечити швидке отримання точних результатів. Шаповалова О.В. та Єфремова К.В. [16] зазначають, що у Європейському Союзі значна частина діяльності підприємств базується на потоках даних, які, завдяки стрімкому технологічному розвитку та цифровізації, стають ключовими для виявлення нових економічних можливостей, однак окремі держави не мають достатніх ресурсів, щоб повною мірою скористатися цими змінами. Автори висловлюють міркування, що через транскордонний характер цифрових ринків спроби запровадити ізольоване національне регулювання без координації з іншими країнами лише створюють бар'єри, тому найбільший потенціал матимуть ті суб'єкти, які своєчасно сформували здатність до ефективної співпраці.

Країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва)

Досліджуючи земельні правовідносини країн Балтії (Латвії, Литви та Естонії) Velta Parsova, Anda Jankava, Siim Maasikamae, Audrius Aleknavicius [17] висловлюють міркування, що високий попит на землю сформував практичний ґрунт для підготовки законодавчого забезпечення земельної реформи та було досягнуто ключової мети: повернення землі громадянам, реалізація їхнього права на її набуття та створення умов для функціонування земельного ринку. Автори підмічають, що цей процес супроводжувався принципом «до власності через землекористування», що забезпечило поступовість приватизації та раціональніший поділ земельних ділянок, при цьому важливим досягненням реформ вважають запровадження сучасних кадастрових та реєстраційних систем у всіх трьох державах Балтії. Piret Kergandberg [18] зауважує, що детальні правила щодо правового регулювання нерухомості в Естонії визначені в Цивільному кодексі Естонії та нормативних актах про власність, охорону природи та про земельний реєстр, де останнім регулюються правила реєстрації права власності та обмежені речові права. Також підкреслює, що законодавцем встановлено презумпцію правильності записів у земельному реєстрі. В Латвії, як зазначає Janis Esenvalds [19], теж застосовуються положення приватного права до регулювання відносин щодо нерухомого майна, а права на нерухомість реєструються теж в земельному реєстрі. Додає, що за загальним принципом будівлі та земля, на якій вони розташовані, вважаються єдиним майном за естонським законодавством. Jolanta Liukaityte-Stonienė та Haroldas Kupstas [20] наголошують, що в Литовській Республіці право власності на нерухоме майно є конституційною цінністю, що прямо закріплено в Основному законі країни, та зауважують, що право власності не є абсолютним та передбачає можливість його обмеження у виняткових випадках, зумовлених необхідністю захисту суспільного інтересу або забезпечення функціонування демократичного суспільства. Норми Цивільного кодексу Литви, своєю чергою, регламентують цивільно-правові відносини у сфері нерухомості, зокрема щодо укладення договорів купівлі-продажу, оренди, іпотеки та інших правочинів. Крім того, дослідники зазначають, що всі об'єкти нерухомого майна на території Литви підлягають обов'язковій реєстрації в Державному реєстрі нерухомості та Кадастрі, де відображені дані кадастрового обліку, цифрові карти, відомості про право власності, історію його переходу, а також обмеження, що накладаються на об'єкт.

Болгарія

Todorova S. та Atanasova T. [21], вивчаючи правове регулювання земельних відносин в Болгарії, характеризують останні як сукупність відносин між суб'єктами земельного права, що стосуються володіння, використання та розпорядження землею як обмеженим природним ресурсом та засобом виробництва. Автори зауважують, що суб'єктами земельних відносин є громадяни, юридичні особи, держава та муніципалітети, а об'єктом земельних відносин є земля як ресурс і земельна ділянка, а основними нормативно-правовими актами у Болгарії в цій сфері є нормативно-правові акти про власність та використання сільськогосподарських земель, про сільськогосподарську оренду, а також Комерційний кодекс, який регулює питання оренди та використання землі в умовах комерційної діяльності.

Греція

В Греції права власності здебільшого здійснюється через різні речові права (*in rem*), які регулюються третім розділом Цивільного кодексу Греції (ЦКГ), про що зазначають Helen Alexiou, Tomasz Konrad Juszczak [22] аналізуючи правові акти Греції щодо нерухомості, та звертають увагу, що до основних засобів захисту власності відносять декларативний позов, *rei vindicatio* та *actio negatoria*, які визначені в Цивільному процесуальному кодексі Греції. Додатково автори зазначають, що встановлення та передача речових прав на нерухомість, зокрема і на земельну ділянку, потребують реєстрації відповідних правових актів у публічних реєстрах, зокрема у традиційній системі реєстрацій та іпотек в новітній системі Національного кадастру.

Молдова

Roger Gladei, Iulian Pasatii, Irina Culinschi, Alexandrina Roibu [23] зауважують, що нормативно-правова база, яка визначає зміст, обсяг та особливості речових прав, закріплена переважно в Цивільному

кодекси Республіки Молдова, а також у низці спеціалізованих нормативно-правових актів, які деталізують окремі аспекти права власності, інші речові права на нерухомість та пов'язані з ними правовідносини. Автори додають, що у більшості випадків речові права на об'єкти нерухомого майна виникають, передаються або обтяжуються виключно шляхом державної реєстрації у Реєстрі нерухомості на підставі відповідного правового акту або встановлених фактичних обставин, а право власності як базове речове право, також підлягає набуттю через процедуру державної реєстрації, що здійснюється в межах єдиної інформаційної системи – Кадастру нерухомості.

Німеччина

У Німеччині, як зазначає Markus Jakoby [24], земельні правовідносини регулюються Цивільним кодексом Німеччини (Bürgerliches Gesetzbuch, BGB) і за загальним правилом цивільного законодавства будівля вважається складовою частиною земельної ділянки та належить її власнику, однак винятком є спадкове право забудови (Erbbaurecht), яке надає забудовнику речове право на володіння окремою будівлею протягом узгодженого строку (зазвичай 70–100 років) з можливістю спадкування. Крім цього, дослідник підкреслює, що в Німеччині діє принцип *numerus clausus* речових прав, згідно з яким можливі речові права на нерухомість встановлюються виключно законом, тоді як договірні відносини, зокрема щодо оренди відмежовані від речових прав як окрема правова категорія.

Північна Македонія

Правове регулювання земельних правовідносин у Республіці Північна Македонія ґрунтується на низці ключових нормативних актів, зокрема Конституції, актах про власність та інші речові права, про землю під забудову, про кадастр нерухомого майна та про зобов'язання. Aleksandar Dimic [25] підкреслює, що законодавство прямо забороняє набуття права власності на сільськогосподарські землі іноземними фізичними та юридичними особами, а речові права на нерухомість, зокрема право власності, підлягають обов'язковій реєстрації в публічних реєстрах, де фіксуються як правовстановлюючі дані, так і відомості про об'єкти нерухомості, обтяження та інші юридично значимі факти, які включають відомості про права, земельні ділянки, забудови та застави.

Польща

Порівнюючи правове регулювання земельних відносин в Україні та Польщі Tsvigun I. [26] зауважує, що нормативно-правова база в обох країнах побудована на єдиному підході, що впливає з природних властивостей земель і їх основного цільового призначення. При цьому польське законодавство, підмічає автор, зокрема Цивільний кодекс Польщі від 23 квітня 1964 року, регулює різні форми власності та прав на землю, що демонструє схожість підходу в правовому регулюванні з українським законодавством. Andrzej Tokaj, Alicja Dzienisik, Aleksandra Oleszynska [27] зазначають про функціонування в Польщі Публічного реєстру земельних та іпотечних прав, який містить дані про майно, його власника та право власності, а також може включати інформацію про майнові права третіх осіб, що обмежують використання майна, іпотеку, право переважної купівлі, право оренди та право на довічну ренту.

Румунія

Досліджуючи правове регулювання нерухомості в Румунії Roxana Dudău, Alexandra Siminiceanu, Miruna Coderie та Olga Malciu [28] звертають увагу, що правовий захист приватної власності в Румунії ґрунтується на положеннях Конституції, Цивільного кодексу та Закону про застосування Цивільного кодексу, а реєстрація прав на нерухомість здійснюється в системі Земельного реєстру, що адмініструється Національним агентством кадастру та публічності нерухомості. Дописувачі відмічають, що лише після завершення комплексних кадастрових робіт у межах окремих територіальних громад інформація в реєстрі щодо земельних ділянок набуде конститутивного характеру.

Словаччина

Tatiana Prokopova, Lenka Vagundova, Filip Stripaj [29] підкреслюють, що у Словаччині право власності на нерухомість надійно захищається Конституцією та Цивільним кодексом, та передбачено, що це право не підлягає позовній давності, що дозволяє третім особам пред'являти вимоги щодо власності без обмеження в часі. Щодо ринку нерухомості, автори додають, що іноземці можуть вільно набувати нерухомість, за винятком сільськогосподарських земель, поряд з цим реєстрація прав на нерухоме майно здійснюється через єдиний публічний кадастр відповідно до Закону № 162/1995 (Кадастровий закон) та підзаконних актів. Продовжуючи, зазначають, що у Словаччині функціонує 72 кадастрових реєстри, де відображається інформація про земельні ділянки, будівлі, квартири, нежитлові приміщення, зокрема ті, що перебувають на етапі будівництва, а також обтяження, така інформація фіксується у вигляді актів власності, водночас окремі права, як-от довгострокова оренда або сервітути, можуть вноситися до реєстру добровільно, що не означає їх недійсність.

Угорщина

В Угорщині зауважує Monika Vrancsik [30] права власників нерухомості є рівними, і регулюються Цивільним кодексом, проте існують певні обмеження на набуття власності на сільськогосподарські та лісові землі згідно із Основним Законом (The Fundamental Law), таку власність можуть набувати лише угорські громадяни або громадяни Європейського Союзу, які є фермерами, тоді як іноземні фізичні або юридичні особи, а також іноземні держави, не можуть придбати сільськогосподарські чи лісові землі, за винятком випадків, визначених спеціальними законодавчими актами. Права на нерухоме майно в Угорщині,

продовжує автор, реєструються в Земельному реєстрі, який є офіційним публічним реєстром, та містить дані про об'єкти нерухомості, права на них, а також персональні дані власників, дані реєстру є основою для визначення прав на нерухомість.

Франція

У Франції основою формування земельних правовідносин є спільне стратегічне планування та планування землекористування. Як зазначає Voïnon J.P. [31], хоча Цивільний кодекс визначає право власності на землю як можливість володіти і користуватися річчю в найбільш абсолютний спосіб, саме така надмірна абсолютизація права власності зазнає критики та певного нормативного коригування, оскільки може стати чинником, що стримує підвищення продуктивності у сільському господарстві.

Хорватія

Jasminka Corda Truhar, Dora Horvatovic, Josipa Mikecin [32] відносять до основних нормативно-правових актів, які регулює право власності в Республіці Хорватія акти про власність та інші речові права, про сільськогосподарські землі. Останнім, продовжують дописувачі, встановлюються обмеження щодо права власності для іноземних юридичних та фізичних осіб, дозволяючи їм володіти сільськогосподарськими землями лише у випадку взаємності або відповідно до міжнародних договорів чи спеціальних нормативних актів, та додають, що в країні функціонує земельний реєстр, функціонування якого забезпечує облік та реєстрацію прав на нерухомість.

Чехія

Roman Pecenka, Kristyna Faltynkova [33] зазначають, що Цивільний кодекс Чеської Республіки, ухвалений у 2014 році в межах комплексної реформи приватного права, охоплює правове регулювання всіх аспектів, пов'язаних із нерухомістю, до сфери його дії входять, зокрема, основні положення щодо договорів про передання права власності, норми, що регламентують заставні та обтяжувальні права тощо. Дослідники також підкреслюють, що уся земельна власність та більшість об'єктів нерухомості на території Чехії підлягають обов'язковій реєстрації у Кадастровому реєстрі, який ведеться уповноваженим державним органом, а записи в цьому реєстрі мають юридичну силу, за винятком окремих випадків, наприклад, коли доведено факт шахрайства.

Ключові тенденції у розвитку земельних правовідносин в Україні та Європі

Порівняльний аналіз правового регулювання земельних відносин в Україні та європейських країнах засвідчує наявність спільних засадничих принципів і водночас суттєвих національно-правових особливостей, зумовлених історико-правовими традиціями, інституційною спроможністю та соціально-економічними викликами. У сучасних умовах трансформації правових систем, ключовими векторами розвитку земельного законодавства стають цифровізація, правова визначеність, баланс публічного та приватного інтересу, захист права власності та адаптація до нових форм управління земельними ресурсами.

Однією з найбільш помітних тенденцій є розвиток кадастрово-реєстраційної інфраструктури, що забезпечує прозорість та юридичну визначеність у сфері земельних прав. У країнах з високим рівнем розвитку цієї інфраструктури - зокрема у Чехії, Словаччині, Німеччині, Франції, Литві, Латвії та Естонії - функціонують цифрові кадастрові системи, інтегровані з електронними державними сервісами. Вони гарантують точність і публічність реєстраційних даних, що є запорукою стабільного функціонування ринку нерухомості. Особливо слід відзначити досвід країн Балтії, де інституційне реформування дозволило створити ефективну, прозору і доступну систему реєстрації земельних прав. У Франції, крім цифрової інфраструктури, важливою є також гнучка модель регулювання, яка забезпечує баланс між правом власності та суспільними інтересами в галузі землекористування.

Паралельно з цифровими реформами, в окремих європейських державах застосовуються обмеження на набуття права власності на землю іноземцями, передусім на сільськогосподарські угіддя. Такі обмеження діють, зокрема, в Угорщині, Хорватії, частково в Польщі та Болгарії. Мета цих заходів полягає у збереженні стратегічних земельних ресурсів, забезпеченні національної безпеки, запобіганні спекуляціям та концентрації землі в руках транснаціонального капіталу. У Болгарії земельне право активно інтегрується з природоохоронним законодавством, що створює додаткові механізми для збереження екологічної рівноваги при регулюванні землекористування.

Особливу увагу заслуговує досвід країн, що трансформували правову систему після розпаду СРСР — зокрема України, Молдови, Литви, Латвії та Естонії. У цих державах реформа земельних відносин відбувалась у контексті подолання радянської моделі, яка заперечувала приватну власність на землю. Пострадянські країни впровадили цивілістичні механізми регулювання прав на землю, розвинули інститути реєстрації речових прав та модернізували нормативно-правову базу. Проте в Україні та Молдові ці процеси наштовхуються на труднощі, пов'язані з обмеженою адміністративною спроможністю, нерівномірністю цифрової трансформації та, у випадку України, впливом воєнного стану.

Поширеною тенденцією для правових систем Західної та Центральної Європи є переосмислення абсолютності права власності. У таких країнах як Франція, Німеччина та Болгарія право власності може бути обмежене в інтересах суспільства - зокрема для охорони довкілля, просторового планування, розвитку інфраструктури та забезпечення сталого розвитку. В межах цих моделей активно впроваджуються положення, що регламентують допустимі обмеження приватного інтересу на користь публічного, відповідно до принципів пропорційності, правової визначеності та законності. Німеччина демонструє інноваційні

правові рішення, зокрема використання спадкового права забудови, що дозволяє забезпечити довгострокове користування землею без передачі права власності.

Україна перебуває у фазі глибокої трансформації земельних правовідносин, зумовленої як історичними передумовами, так і сучасними викликами. Запровадження ринку сільськогосподарських земель, цифровізація кадастрової системи, модернізація цивільного законодавства та посилення інституційної спроможності - ключові напрями реформ. Водночас, функціонування земельних відносин в умовах воєнного стану створює нові завдання — правовий захист власників, забезпечення обороноздатності, збереження публічного інтересу в кризових обставинах. Українська правова система поступово адаптує європейські підходи — як техніко-правові, так і концептуальні. Досвід таких країн як Чехія, Німеччина, Франція, країн Балтії є важливим орієнтиром для вдосконалення української системи правового регулювання земельних правовідносин.

З погляду загальноєвропейських тенденцій принцип єдності об'єкта нерухомості, розуміння землі як цілісного майнового комплексу, а також інтеграція земельного законодавства з цивільним, екологічним, аграрним та містобудівним правом, дозволяють формувати стабільну та прогнозовану систему регулювання. Право власності дедалі більше розглядається у взаємозв'язку з публічними цілями, включаючи екологічну безпеку, інфраструктурний розвиток, захист культурної спадщини та підтримку сталого землекористування.

Загалом, можна окреслити такі ключові тенденції в розвитку земельного права європейських держав та України: цифровізація кадастрових систем і реєстрації прав; зростання ролі цивільного законодавства як бази для регулювання земельних відносин; поєднання приватних і публічних інтересів у сфері землекористування; правова охорона сільськогосподарських земель від іноземної експансії; інституційне оновлення у відповідь на сучасні виклики. Для України це означає не лише правову адаптацію до європейських стандартів, а й створення власної стійкої моделі земельних відносин, яка здатна функціонувати ефективно як у мирний, так і в кризовий та воєнні періоди.

Висновки. Цивільне законодавство є основою правового регулювання земельних відносин у більшості країн, при цьому поряд з ним діють спеціалізовані нормативні акти, що визначають особливості земельного законодавства в різних сферах, таких як сільське господарство, оренда, кадастр тощо. Системи реєстрів, зокрема кадастрові реєстри та реєстри прав власності, є важливими елементами правового регулювання у всіх розглянутих країнах. Ці реєстри практично однакові за своєю функціональністю, забезпечуючи надійний облік прав на землю та нерухомість, що є ключовим фактором для стабільності земельного ринку. Право власності на земельні ділянки, незважаючи на свою важливість, не є абсолютним у більшості держав. Земля, як обмежений природний ресурс і стратегічний об'єкт, підлягає різноманітним обмеженням, зокрема в умовах використання, збереження екологічного балансу та сталого розвитку. Це підкреслює важливість адаптації земельних правовідносин до потреб національних інтересів і міжнародних стандартів. Цифрові технології також справляють значний вплив на їх розвиток. Впровадження технологій у сферу кадастру, земельного обліку та реєстрації прав дозволяє забезпечити більшу прозорість, оперативність та ефективність управління земельними ресурсами. Водночас кожна країна має свою специфіку та рівень технологічної готовності для впровадження таких змін.

Усі ці процеси не порушують спільного фокусу на сталому та екологічному землекористуванні, що є актуальним для всіх країн. Такий підхід, зокрема, дозволяє збалансувати економічний розвиток і охорону навколишнього середовища, а також підтримувати стабільність земельних правовідносин в умовах глобальних змін. Водночас, диспозитивний характер земельних правовідносин і обмежений тип прав, зокрема щодо землекористування, забезпечують гнучкість у правовому регулюванні, дозволяючи враховувати як інтереси приватних осіб, так і суспільні потреби.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сібільов М. (2014) Предмет приватного (цивільного) права. *Право України*. 2014 № 6. С. 66-74 URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6143/1/Sibilov_66-74.pdf (дата звернення: 10.05.2025)
2. Марусяк, Л. Цивільно-правовий метод регулювання суспільних відносин у контексті його сучасного розуміння. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2024. 3(31). 20-26. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2024-3\(31\)-20-26](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2024-3(31)-20-26) (дата звернення: 10.05.2025)
3. Mandryka, L.M., & Danylenko, O.V. (2025). Disruptive digital technologies as fundamental factors in the transformation of civil law in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(1), p. 164-190. DOI: 10.31359/1993-0909-2025-32-1-164 (дата звернення: 10.05.2025)
4. Hachkevych, A.O. (2025). Revisiting the issue of legal determination of the concept of artificial intelligence. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(1), p. 27-46. DOI: 10.31359/1993-0909-2025-32-1-27 (дата звернення: 10.05.2025)
5. Anna Beckers, Klaas Hendrik Eller, and Poul F. Kjaer (2022). The transformative law of political economy in Europe. *European Law Open*, Volume 1, Special Issue 4: Transformative Law of Political Economy in Europe, December 2022, p. 749 - 759. DOI: <https://doi.org/10.1017/elo.2023.13>
6. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> (дата звернення: 10.05.2025)
7. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення: 10.05.2025)

8. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 10.05.2025)
9. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 року № 3852-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> (дата звернення: 10.05.2025)
10. Про Державний земельний кадастр. Закон України від 7 липня 2011 року № 3613-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> (дата звернення: 10.05.2025)
11. Про оренду землі. Закон України від 6 жовтня 1998 року № 161-XIV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> (дата звернення: 10.05.2025)
12. Про національну інфраструктуру геопросторових даних. Закон України від 13 квітня 2020 року № 554-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text> (дата звернення: 10.05.2025)
13. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 10.05.2025)
14. Кулинич П.Ф. (2023) Цифрова трансформація земельного законодавства України як напрям його модернізації: стан і перспективи. *Альманах права*, 2023, випуск 14, с. 88-94. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-88-94
15. Любченко А.В., Шепітько І.І. (2024) Теоретико-методологічні підходи використання земельних технологій. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2024. с. 217 – 220. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/51> (дата звернення: 10.05.2025)
16. Шаповалова О.В., Єфремова К.В. (2023) Правове забезпечення розвитку технологій цифрової економіки та суспільства: монографія/за ред. О. В. Шаповалової, К. В. Єфремової. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПРН України, 2023. 292 с. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/monografiya_pravove_zabezpechennya_rozvitku_tehnologij_czifrovoi_ekonomiki.pdf (дата звернення: 10.05.2025)
17. Velta Parsova, Anda Jankava, Siim Maasikamae, Audrius Aleknavicius (2020). Assessment of results of reorganization of land relations in baltic states. Proceedings of the 2020 international conference "Economic science for rural development" No 53 Jelgava, LLU ESAF, 12-15 May 2020, pp. 215-222. DOI: 10.22616/ESRD.2020.53.025
18. Piret Kergandberg (2021). Real Estate Laws and Regulations in Estonia. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-estonia-2021> (дата звернення: 10.05.2025)
19. Janis Esenvalds (2021) Real Estate Laws and Regulations in Latvia. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-latvia-2021> (дата звернення: 10.05.2025)
20. Jolanta Liukaityte-Stoniene, Haroldas Kupstas (2021) Real Estate Laws and Regulations in Lithuania. 23 December 2021 Last Updated: 14 August 2023. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-lithuania-2021> (дата звернення: 10.05.2025)
21. Todorova S., Atanasova T. (2021) Legal regulation of land relations in Bulgaria. *Trakia Journal of Sciences*, Vol. 19, Suppl. 1, pp 343-349. DOI: 10.15547/tjs.2021.s.01.051
22. Helen Alexiou, Tomasz Konrad Juszczak (2021) Real Estate Laws and Regulations in Greece. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-greece-2021> (дата звернення: 10.05.2025)
23. Roger Gladei, Iulian Pasatii, Irina Culinschi, Alexandrina Roibu (2021) Real Estate Laws and Regulations in Moldova. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-moldova-2021> (дата звернення: 10.05.2025)
24. Markus Jakoby (2024) Real Estate Laws and Regulations Germany 2025/ Published: 16/12/2024. URL: <https://iclg.com/practice-areas/real-estate-laws-and-regulations/germany> (дата звернення: 10.05.2025)
25. Aleksandar Dimic (2021) Real Estate Laws and Regulations in North Macedonia. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-north-macedonia-2021> (дата звернення: 10.05.2025)
26. Tsvigun, I. (2022). Land legal relations under the legislation of Poland and Ukraine: a comparative legal analysis. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (2), 217-221. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-36>
27. Andrzej Tokaj, Alicja Dzienisik, Aleksandra Oleszynska (2021) Real Estate Laws and Regulations in Poland. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-poland-2021> (дата звернення: 10.05.2025)
28. Roxana Dudau, Alexandra Siminiceanu, Miruna Coderie, Olga Malciu (2021)/ Real Estate Laws and Regulations in Romania. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-romania-2021> (дата звернення: 10.05.2025)
29. Tatiana Prokopova, Lenka Vagundova, Filip Stripaj (2021) Real Estate Laws and Regulations in Slovakia. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-slovakia-2021> (дата звернення: 10.05.2025)

30. Monika Vrancsik (2021) Real Estate Laws and Regulations in Hungary. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-hungary-2021> (дата звернення: 10.05.2025)
31. Boinon J.P. (2003). Land policy in France and its consequence for the farmers. *AGRIC. ECON. - CZECH*, 49, 2003 (4): p.166–172. URL: <https://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/59363.pdf> (дата звернення: 10.05.2025)
32. Jasminka Corda Truhar, Dora Horvatovic, Josipa Mikecin (2021)/ Real Estate Laws and Regulations in Croatia. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-croatia-2021> (дата звернення: 10.05.2025)
33. Roman Pecenka, Kristyna Faltynkova (2021). Real Estate Laws and Regulations in Czech Republic. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-czech-republic-2021> (дата звернення: 10.05.2025)

REFERENCES:

1. Sibiljov, M. (2014). Predmet pryvatnogho (cyvilnogho) prava [Subject of private (civil) law]. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 6, 66-74. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6143/1/Sibilov_66-74.pdf [in Ukrainian].
2. Marusjak, L. (2024). Cyviljno-pravovyj metod reghuljuvannja suspilnykh vidnosyn u konteksti jogho suchasnogho rozuminnja. Ekspert: paradyghmy jurydychnykh nauk i derzhavnogho upravlinnja, (3(31), 20-26. URL: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2024-3\(31\)-20-26](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2024-3(31)-20-26) [in Ukrainian].
3. Mandryka, L. M., & Danylenko, O. V. (2025). Disruptive digital technologies as fundamental factors in the transformation of civil law in Ukraine. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(1), 164-190. DOI: 10.31359/1993-0909-2025-32-1-164 [in English].
4. Hachkevych, A. O. (2025). Revisiting the issue of legal determination of the concept of artificial intelligence. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(1), 27-46. DOI: 10.31359/1993-0909-2025-32-1-27 [in English].
5. Anna, Beckers, Klaas, Hendrik Eller, & Poul, F. Kjaer (2022). The transformative law of political economy in Europe. *European Law Open*, 1(4), 749 - 759. DOI: <https://doi.org/10.1017/elo.2023.13> [in English].
6. *Cyvilnyj kodeks Ukrainy vid [Civil Code of Ukraine]*. 16.01.2003 No 435-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15> [in Ukrainian].
7. *Zemelnyj kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine]* of 25 October 2001. No. 2768-III. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
8. *Vodnyj kodeks Ukrainy [Water Code of Ukraine]* vid 6 chervnja 1995 roku. No 213/95-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
9. *Lisovyj kodeks Ukrainy [Forest Code of Ukraine]* vid 21 sichnja 1994 roku. No 3852-XII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text> [in Ukrainian].
10. *Pro Derzhavnyj zemelnyj kadastr [On the State Land Cadastre]*. Zakon Ukrainy vid 7 lypnja 2011 roku. No 3613-VI. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> [in Ukrainian].
11. *Pro orendu zemli [On land lease]*. Zakon Ukrainy vid 6 zhovtnja 1998 roku # 161-XIV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> [in Ukrainian].
12. *Pro nacionalnu infrastrukturu gheoprostorovykh danykh [On the National Geospatial Data Infrastructure]*. Zakon Ukrainy vid 13 kvitnja 2020 roku # 554-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554-20#Text> [in Ukrainian].
13. *Pro derzhavnu rejestraciju rechovykh prav na nerukhome majno ta jikh obtjazhenj. Zakon Ukrainy [On state registration of real rights to immovable property and their encumbrances]* vid 1 lypnja 2004 roku. No 1952-IV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> [in Ukrainian].
14. Kulynych, P. F. (2023). Cyfrova transformacija zemelnogho zakonodavstva Ukrainy jak naprjam jogho modernizaciji: stan i perspektyvy. *Aljmanakh prava - Almanac of Law*, 14, 88-94. DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-88-94 [in Ukrainian].
15. Ljubchenko, A. V. & Shepitjko, I. I. (2024) Teoretyko-metodologichni pidkhody vykorystannja zemelnykh tekhnologij. *Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 2, 217-220. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-2/51> [in Ukrainian].
16. Shapovalova, O. V. & Jefremova, K. V. (2023). *Pravove zabezpechennja rozvytku tekhnologij cyfrovoi ekonomiky ta suspilstva [Legal support for the development of digital economy and society technologies]*: monohrafiya / za red. O. V. Shapovalovoi, K. V. Jefremovoi. Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovac. rozvytku NAPrN Ukrainy. Retrieved from https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2024/03/monografiya_pravove_zabezpechennja_rozvitku_tekhnologij_cyfrovoi_ekonomiki.pdf [in Ukrainian].
17. Velta, Parsova, Anda, Jankava, Siim, Maasikamae & Audrius, Aleknavicius (2020). Assessment of results of reorganization of land relations in baltic states. *Proceedings of the 2020 international conference "Economic science for rural development"*, 53 Jelgava, LLU ESAF, 12-15 May 2020, 215-222. DOI: 10.22616/ESRD.2020.53.025 [in English].

18. Piret, Kergandberg (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Estonia*. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. Retrieved from <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-estonia-2021> [in English].
19. Janis, Esenvalds (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Latvia*. 23 December 2021. Last Updated: 22 December 2021. Retrieved from <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-latvia-2021> [in English].
20. Jolanta, Liukaityte-Stoniene, Haroldas, Kupstas (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Lithuania*. 23 December 2021. Last Updated: 14 August 2023. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-lithuania-2021> [in English].
21. Todorova, S. & Atanasova, T. (2021). Legal regulation of land relations in Bulgaria. *Trakia Journal of Sciences*, 19(1), 343-349. DOI:10.15547/tjs.2021.s.01.051 [in English].
22. Helen, Alexiou, Tomasz Konrad, Juszczak (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Greece*. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. Retrieved from <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-greece-2021> [in English].
23. Roger, Gladei, Iulian, Pasatii, Irina, Culinschi, Alexandrina, Roibu (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Moldova*. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. Retrieved from <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-moldova-2021> [in English].
24. Markus, Jakoby (2024). *Real Estate Laws and Regulations Germany 2025/* Published: 16/12/2024. Retrieved from <https://iclg.com/practice-areas/real-estate-laws-and-regulations/germany> [in English].
25. Aleksandar, Dimic (2021). *Real Estate Laws and Regulations in North Macedonia*. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. Retrieved from <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-north-macedonia-2021> [in English].
26. Tsvigun, I. (2022). Land legal relations under the legislation of Poland and Ukraine: a comparative legal analysis. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (2), 217-221. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-2-36> [in English].
27. Andrzej, Tokaj, Alicja, Dzienisik, Aleksandra, Oleszynska (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Poland*. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-poland-2021> [in English].
28. Roxana, Dudau, Alexandra, Siminiceanu, Miruna, Coderie, Olga, Malciu (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Romania*. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. Retrieved from <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-romania-2021> [in English].
29. Tatiana, Prokopova, Lenka, Vagundova, Filip, Stripaj (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Slovakia*. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-slovakia-2021> [in English].
30. Monika, Vrancsik (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Hungary*. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. URL: <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-hungary-2021> [in English].
31. Boinon, J.P. (2003). Land policy in France and its consequence for the farmers. *AGRIC. ECON. - CZECH*, 49(4), 166–172. Retrieved from <https://www.agriculturejournals.cz/publicFiles/59363.pdf> [in English].
32. Jasminka, Corda Truhar, Dora, Horvatic, Josipa, Mikecin (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Croatia*. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. Retrieved from <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-croatia-2021> [in English].
33. Roman, Pecenka, Kristyna, Faltynkova (2021). *Real Estate Laws and Regulations in Czech Republic*. 23 December 2021 Last Updated: 22 December 2021. Retrieved from <https://ceelegalmatters.com/real-estate-2021/real-estate-czech-republic-2021> [in English].

Стаття надійшла до редакції 9.06.2025

УДК 347.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-66-72

Паньківський Володимир,

аспірант 3-го року навчання кафедри цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного університету

p.volodymyr.m@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-0121-8433

ВІДОБРАЖЕННЯ УЗУФРУКТА У КОДИФІКАЦІЙНИХ АКТАХ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті досліджено узупфрукт та схожі з ним правові конструкції, відображені у кодифікованих актах

цивільного законодавства, які регламентували правовідносини щодо використання чужого майна на території України у різні історичні періоди.

Крім чинних у певний хронологічний відрізок часу кодифікованих нормативних актів, автором звертається увага й на зміст документів, які, хоча і не набули чинності, однак, безумовно, мали позитивний вплив на подальший розвиток інституту узурфрукта.

У результаті проведеного дослідження автор приходить до висновку, що, незважаючи на негативні тенденції у різних сферах життєдіяльності сучасного українського суспільства, зокрема, пов'язані з військовою агресією росії проти нашої країни, введення інституту узурфрукта сприятиме реалізації нових можливостей у сфері речових прав на чуже майно. Активна адаптація українського законодавства до права ЄС загострює проблему пошуку шляхів його оптимізації, в тому числі у сфері приватноправових відносин, і введення інституту узурфрукта є одним із кроків її вирішення.

Ключові слова: майно, речові права на чуже майно, узурфрукт, узурфруктуарій, сервітут, кодифіковані акти.

Pankivskyi V. REFLECTION OF USUFRUCT IN THE CODIFICATION ACTS OF CIVIL LEGISLATION IN THE TERRITORY OF UKRAINE

The article analyzes the historical development of the institution of usufruct and similar legal constructions in the territory of Ukraine across different historical periods. The current Civil Code of Ukraine does not enshrine usufruct; however, its analogs were present in the legal systems of states that included Ukrainian lands. The essence of usufruct lies in granting the right to use another's property and derive income from it, provided its integrity is preserved.

The author examines codification acts that regulated legal relations concerning the use of another's property. The study explores the provisions of the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania of 1529, 1566, and 1588, which contained norms on limited use of property on foreign lands. The Sobornoye Ulozheniye of 1649 is analyzed, as it regulated the right of widows of deceased owners to possess and use patrimonial land. Additionally, the influence of the 1743 Law by Which the Little Russian People Are Judged on the development of legal relations in this field is considered.

The study highlights the role of the 1797 Civil Code for Galicia, which was based on Roman and natural law. This code introduced the division of servitudes into land and personal servitudes and recognized usufruct as one of the types of personal servitudes. The key characteristics of usufruct are identified, particularly the usufructuary's right to derive income from the property without altering its substance.

The Austrian General Civil Code of 1811 is also examined, as it developed provisions on servitudes, including usufruct. The code detailed the rights and obligations of the usufructuary, providing for the right to use another's property under certain restrictions. Usufruct was recognized as a right without a time limit, which could include obtaining all types of income from the property.

The impact of Russian civil legislation is analyzed, particularly the Collection of Little Russian Rights of 1807 and the Digest of Laws of the Russian Empire of 1832. These documents reflected principles of limited use of another's property, similar to usufruct. The norms allowed the use of another's land for specific purposes, including economic activities.

The research demonstrates that despite the absence of usufruct in modern Ukrainian civil law, similar institutions existed in various historical legal systems. They reflected the socio-economic development and legal traditions of the region. Analyzing legal sources allows for conclusions on the evolution of the concept of using another's property and its significance for contemporary legal studies.

Keywords: property, property rights to another's property, usufruct, usufructuary, servitude, codified acts.

Постановка проблеми. 17 липня 2019 року Кабінетом Міністрів України було утворено робочу групу щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України та затверджено Положення про робочу групу щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України [1]. З цього моменту, в рамках євроінтеграційних процесів в нашій країні, розпочався новий етап розвитку цивільного законодавства України, пов'язаний з його оновленням адекватно основним світовим тенденціям у сфері приватного права, з урахуванням досвіду провідних європейських країн. «Проведення рекодифікації ЦК України за сучасним «європейським сценарієм», зазначає А.С. Довгерт, потребує логіка подальшої трансформації суспільства, зокрема формування правдивої й ефективної ринкової економіки як невід'ємної складової громадянського суспільства та євроінтеграційна спрямованість усіх компонентів суспільства» [2, с. 30].

З поміж інших пропонованих авторами Концепції оновлення ЦК України концептуальних змін, окрему увагу приділено введенню, в рамках Розділу II «Речові права на чуже майно», «нових» видів обмежених речових прав, серед яких узурфрукт. Досвід приватноправової доктрини у сфері речових прав на чуже майно, відображеної у кодифікованих нормативних актах, які діяли на території України у різні історичні періоди, сприятиме кращому розумінню правової природи узурфрукта, а дослідження особливостей узурфрукта та притаманних йому правових конструкцій в реалізації права на чуже майно в історичному контексті побічно дасть змогу простежити зміну ціннісних установок, які мали місце в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою статті стали кодифіковані акти цивільного законодавства, які знайшли відображення у ґрунтовній праці «Кодифікація цивільного законодавства на українських землях», за загальною редакцією Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука, укладачами якої є: Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур., С.Д. Гринько та ін.; інші доробки українських дослідників, зокрема: А.М. Гужви, А.С. Довгерта, О.Д. Кутателадзе, М.В. Никифорак, Т.О. Остапенка, Р.В. Савуляк, І.В. Спасибо-Фатєєвої та ін.

Мета статті є історичний досвід правового регулювання узурфрукта кодифікованими актами цивільного законодавства, які діяли на території сучасної України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попри те, що у чинному ЦК України узурфрукт відсутній, цей інститут, а також подібні до нього правові конструкції не є новими для українського цивільного законодавства, а також законодавства інших країн, до складу яких входили українські землі у той чи інший історичний період. «Сутність інституту узурфрукта полягає в тому, що його суб'єкт (узурфруктуарій) набуває можливість користуватися обтяженою річчю і вилучати з неї плоди і доходи з умовою забезпечення її цілісності і схоронності» [3, с. 22].

Для синтезу окремих положень норм цивільного права, які слугували регулятором правовідносин щодо правомірного використання чужого майна на українських землях, звернемося до кодифікаційних актів, які, як справедливо підкреслюють Р.О. Стефанчук та М.О. Стефанчук, «є найбільш повним взірцем наукової думки, що існувала на той період, та дають можливість скласти комплексне уявлення про той чи інший період політичного, соціального та економічного розвитку держави» [4, с. 7].

Узурфрукт, а також правові конструкції, які мали характерні для даного інституту ознаки, зокрема право користування чужим нерухомим майном (сервітут), були закріплені у законодавчих актах, що діяли на теренах України, або ж так і залишилися проєктами, які, попри це, свідчать про розвиток тогочасної наукової думки суспільства. Зауважимо, що більшість досліджуваних нами джерел не містить інституту узурфрукта, натомість регламентує сервітутні відносини, різновидом яких є узурфрукт.

Серед перших згадок, пов'язаних з унормуванням користування особою чужим майном, приписи Статуту Великого Князівства Литовського 1529 року. У статті 3 Розділу IX Статуту встановлювались межі користування особою належним їй майном, яке знаходилося на чужій земельній ділянці: «хто має борти у чужому лісі, то бортники, які повинні ходити до своїх бортів, не повинні брати із собою ні собак, ні рогатин, ні будь-якої іншої зброї, чим могли б спричинити шкоду тваринам». Таким чином, користуватись чужим майном можна було рівно настільки, наскільки це дозволяло добратись до свого майна, або належно користуватись ним: «ті, хто має сінокоси, можуть взяти дерево на облаштування скирти або на стіг, або побудувати сіновал, або огородити» [4, с. 45]. Подібні положення віднаходимо й у статті 3 Розділу X Другого (Волинського) Статуту Великого Князівства Литовського 1566 року [4, с. 120] та статті 3 Розділу X Статуту Великого Князівства Литовського 1588 року [4, с. 264].

Універсальним кодексом кримінального та цивільного права Російської держави, що регулював соціально-правові відносини, в тому числі й майнові, було Соборне уложення 1649 року, Глави 16-20 якого слугували правовою основою вотчинного і помісного землеволодіння, а також володіння кріпосними [5, с. 688-689]. У статті 12 Глави XVII Уложення сформована правова база володіння та користування майном вотчинників, які померли в минулих роках до 136 року, і після них залишилися матері та жінки-вдови. Ці особи отримували право володіти вотчинами померлих власників, і, відповідно, ставали тимчасовими користувачами земель. Умовою отримання такого права була відсутність іншого майна для життя, окрім цієї вотчини. Зазначена норма гарантувала вдовам – жінкам та матерям – право для забезпечення своїх потреб, і ніхто не мав права їх відбирати «до їх живота» – до кінця їхнього життя. Тобто таке володіння і користування було довічним. Водночас особам, які набували права володіння та користування вотчиною, заборонялося розпоряджатись ним. Вони не мали права їх продати, закласти або передати у спадок, оскільки воно було обмеженим та тимчасовим, лише для забезпечення їх проживання. Встановлення цієї норми мало подвійне значення. Вона забезпечувала проживання осіб, які залишилися після смерті вотчинника і, в той же час, слугувала гарантією, що після смерті цих осіб вотчина буде збережена для спадкоємців [4, с. 366]. У статтях 22, 23 Уложення надавалась можливість мати поміщикам та вотчинникам: «відхідні бортні угіддя, які розташовувались на належних іншим поміщикам чи вотчинникам землях; бортні угіддя, рибну ловлю, боброві гони, сінні покоси та ін. на державних землях, що, звичайно, передбачало користування чужим майном» [4, с. 366].

За відповідністю загальному соціально-економічному і політичному розвитку України та за високою юридичною технікою, відмічає Т.О. Остапенко, однією із найцінніших пам'яток української правової культури XVIII ст. є Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року. І хоча, ««Права...» не було офіційно визнано, п'ятнадцятирічна праця українських правників мала позитивний вплив на подальший розвиток українського правознавства» [6, с. 445]. За статтею 3 Глави XIX документа, аналогічно з попередньо досліджуваними, об'єктом користування чужим майном були земля, на якій розташовувались борти, здійснювались звірині та рибні ловлі, озера або сінокоси, або при сінокосах курені. Пунктами 1-3 цієї статті встановлювались правила доступу до належного особі майна, яке розташовувалось на чужій землі, межі здійснення права користування чужим майном. Існувала також пряма заборона особі, яка володіла бортами у чужій пуші, заводити борти для інших або віддавати свої борти у чуже володіння (стаття 4) [4, с. 638].

З-поміж пропонованих актів, які регулювали цивільні правовідносини, особливу увагу слід звернути на Цивільний кодекс для Галичини 1797 року. Цей документ, розроблений для Східної Галичини, яку становили галицькі землі, та Західної Галичини, до якої належали польські землі, було засновано «на поєднанні насамперед римського та природного права, що й пояснює раціональний, абстрактний, логічний та загальний, а не локальний характер його норм» [7, с. 116]. Як свідчить текст Кодексу, він побудований саме на римському праві, тому воно й стало джерелом речових відносин, в тому числі «розділеного права власності», яке регулювалося Главою IX «Сервітуту». Сервітут розкривався через право або обов'язок

власника дозволяти щось (*pati aliquid*) або утримуватись від певних дій (*non facere*) (стаття 254). Слідуючи приписам природного права, Кодексом підтримувалась поведінка, що приносить користь особі, яка не є власником майна за рахунок майна власника, якому така поведінка не шкодить. Наголошувалось на тому, що, якщо особа без поважної на те причини відмовляється дозволяти таке користування, її може заставити закон (стаття 255).

Згідно статті 257, поділ сервітутів здійснювався на ті, що пов'язувались з конкретним майном (користування сусідньою земельною ділянкою для проходу) – земельні сервітути (*servitutes reales*), або на користь конкретної особи (проживання у чужому будинку) – особисті сервітути (*servitutes personales*). До особистих сервітутів, відповідно до статті 263, належали узус, узуфрукт та габітація. Узуфруктом, відповідно до статті 296 Кодексу визнавалось «право вільно користуватися чужими речами та видобувати з них плоди за умови збереження субстанції самих речей» [8, с. 226]. Із «збереження субстанції самих речей», як однієї із характерних рис узуфрукта, впливало правило його встановлення лише на неспоживні речі. Важливим також було відмежування правового статусу узуфруктуарія і власника речі. Наголошувалось на тому, що узуфруктуарій «не є похідним власником речі, тому він може відчужувати самі плоди, але не право користування та видобування плодів» (ст. 298). Наголошуючи, що у Галицький цивільний кодекс перенесено римське розуміння узуфрукта, А.М. Гужва відображення положень римського права вбачає, зокрема, через встановлення заборони змінювати призначення речі, закріплення обов'язку нести витрати на ремонт, відновлення речі, розмежування узусу від узуфрукта [9, с. 88].

Процес реформування цивільного законодавства в Австрійській імперії продовжився розробленням нового проекту цивільного кодексу із врахуванням положень Галицького цивільного кодексу. «Джерелами Австрійського загального цивільного уложення 1811 року стали пандектне право, Пруське земське (цивільне) уложення 1794 року і провінційне право деяких австрійських земель. Лише певні правові конструкції було запозичено з Цивільного кодексу Франції 1804 року» [10].

Одним із аспектів впливу на зміст Загального уложення Австрійської імперії 1811 року римського цивільного права є присвячення однієї із його глав, а саме Глави 7 «Про сервітути», врегулюванню правовідносин щодо користування чужим майном. «По праву сервітуту власник зобов'язаний на користь іншої особи що-небудь терпіти (*dulden*) або чого-небудь не робити (*unterlassen*) відносно своєї речі». Поділ сервітутів відбувався на поземельний, якщо це право мало стосунок до більш вигідного або зручного користування нерухомим майном, та особистий – у решті випадків.

Узуфрукт (*Fruchtnießung*) у досліджуваному Кодексі знайшов своє місце серед особистих сервітутів. Положеннями статей 509-520 регламентувалися особливості відносин щодо користування чужим майном. Узуфруктом визнавалось право користування чужою річчю, із збереженням її субстанції, без усякого обмеження (ст. 509). Об'єктом узуфрукта могли бути споживні речі. Вони, відповідно до ст. 510, не складали предмета користування. Таким була лише їх вартість. Узуфруктуарій наділявся правом на весь дохід (звичайний та особливий). Тому він мав право на доходи, отримані правомірно, наприклад, на ліс, вирублений відповідно до правил лісоводства. Водночас на скарб, який узуфруктуарій знайшов у нерухомому майні, яке йому надане для користування, він не мав права.

Кодексом детально врегульовувалось питання прав та обов'язків узуфруктуарія. Зокрема, він був зобов'язаний прийняти на себе усі обтяження, пов'язані з річчю під час встановлення узуфрукта, на нього покладалося звичайні та особливі, пов'язані із користуванням зобов'язання, витрати, без яких неможливо отримати плодів (ст. 511). Увага також була приділена взаємовідносинам узуфруктуарія та власника щодо належного останньому майна.

По закінченню узуфрукта плоди, які не були відокремлені від майна, за ст. 519, належали власнику. Водночас, на нього покладался обов'язок відшкодувати узуфруктуарію або його спадкоємцям витрати, які були зроблені для їх отримання [4, с. 1071-1072].

Протягом останніх століть на українських землях, підпорядкованих російській імперії, також діяли кодифіковані акти, у яких мав місце інститут сервітуту. У Зібранні малоросійських прав 1807 року, як і у вищедосліджуваних актах, у Розділі XIV міститься згадка про користування чужою пущею. Стаття 11 встановлює право особи, яка має озера, сінокоси та бджолині борті у пуші казенній або іншій, будь-якого володільця, вільно їхати до своїх озер. Обмеження полягало у речах, з якими користувач мав право їхати до свого майна. Ними могли бути лише ті, що безпосередньо необхідні для обслуговування майна, або для доступу до них: для їзди до озер – невод, до бортів – сокира та долото, до сінокосу – коса для косіння трави. Користування чужим майном було безстроковим: «...той, що має з давніх часів у чужій пуші озера, сінокоси та борті не може її присвоїти собі, рівно й той, у чийй пуші знаходяться озера, сінокоси та борті, не повинен вхідів до них забороняти та при прочистці лісу бортам та бортному дереву ніякої шкоди не вчиняти» [4, с. 951].

У Зводі законів цивільних Російської імперії 1832 року обмеженим речовим правам відводилась Глава 2 «Про право власності неповне» Розділу 2 «Про сутність і простір різних прав на майно». Відповідно до статті 432 Зводу «право власності буває неповним, якщо воно обмежується у володінні, користуванні або розпорядженні іншими сторонніми, також неповними на те ж майно правами, якими можуть бути право участі у користуванні та вигодах чужого майна або право угідь у чужому майні» [4]. З поміж інших підстав, за яких право власності може бути неповним, виділявся випадок відокремлення від нього права володіння і

користування.

До прав сторонньої участі у вигодах майна, які могли бути загальні (участь у вигодах майна встановлювалась для усіх без винятку) або приватні (участь встановлювалась виключно в користь конкретних приватних володільців), залічувались: право проходу та проїзду по великим дорогам та по водним сполученням; право користування травою, яка росте на просторі мірної дороги для її використання у якості підніжного корму скота під час його прогону; можливість, за домовленістю з господарем протилежного берега, примикати греблю до його берега; користування лісами по праву виїзду для здійснення звіриноного та іншого промислу, користування будівельним та дров'яним лісом з чужих дач та ін.

Крім Зводу законів цивільних Російської імперії на той час право користування чужим майном регулювалось Особливим Додатком до Законів про Стани, в якому містилися особливі правила про дороги, водопої, прогони та про користування сільськими обивателями водами, пасовиськами та іншими угіддями у чужому майні, Статутом Сільського Господарства, зокрема, щодо облаштування каналів та інших водопровідних споруд на чужих землях для осушування, зрошування обводнювання, для користування проточними водами в Криму [4, с.с. 58-62].

Окреме місце у процесі становлення та розвитку Українського цивільного законодавства зайняли проекти, які хоч і не набули чинності, але, як вірно наголошує І.В. Спасибо-Фатєєва, «гідні того, щоб цей етап кодифікації не було забуто, а враховано задля вдосконалення власної законодавчої техніки» [11, с. 230]. Такими актами є проект Цивільного уложення 1905 року, Модельний кодекс країн СНД та Основи цивільного законодавства СРСР та союзних республік. Характеризуючи проект Цивільного уложення І.В. Спасибо-Фатєєва заслужено вважає його «блискучим результатом цивілістичної думки, тим надбанням, яке не набуло сили закону, але є скарбницею, з якої ми черпаємо і дотепер» [11, с. 230].

Проектом Цивільного уложення 1905 року було розширено перелік об'єктів, щодо яких встановлювалось право користування чужим майном, що слідує з назви Відділу 1 Глави 4 «Право користування» Розділу 4 «Вотчинні права в чужому майні», який мав назву «Користування нерухомими маєтками та речами рухомими». Відповідно до права користування, особа, для якої воно встановлено (користувач), має право володіти та користуватися чужим нерухомим або рухомим майном та отримувати з нього різні вигоди (п. 951). Користування чужим майном мало носити строковий (на визначений строк, або до настання якої-небудь події) чи безстроковий характер, якщо було встановлено щодо конкретного користувача пожиттєво. Таким чином, Проектом (ст. 955) передбачалася можливість встановлення права користування не лише нерухомим майном, але й рухомим. Підставами виникнення такого права міг бути договір та заповіт. Момент набуття права користування майном ставився у залежність від об'єкта права користування та підстави його виникнення. Так, право користування нерухомим майном за договором пов'язувалося з моментом внесення відповідного запису до вотчинної книги, за заповітом – з моментом відкриття спадщини, незалежно від внесення. Якщо у користування передавалось рухоме майно, моментом набуття права користування за договором було передання речі, а за заповітом – момент відкриття спадщини.

Звернемо увагу, що, попри відсутність вживання у Проекті терміну «узуфрукт», його положення відображають закладений римським правом, підхід. Носій речового права повинен був ставитися до майна як турботливий господар і відповідно до його призначення, підтримувати та охороняти майно від розладу та занепаду усіма, залежними від нього, відповідно до стану та засобів, мірами (ст. 963). Передбачалася також можливість передавати у користування споживні речі. Відповідно до ст. 967, «передані у користування споживні речі надходять у власність користувача з обов'язком, по припиненню користування, повернути речі того ж роду та якості та в тій же кількості або їх вартість під час припинення користування» [4, с.с. 537-538].

На увагу заслуговують й нормативні акти, які діяли у радянський період. У цей проміжок часу речові відносини регулювалися Цивільним кодексом Української Соціалістичної Радянської Республіки 1922 року, Основами Цивільного законодавства Союзу РСР та Союзних Республік 1961 року, Цивільним кодексом УРСР 1963 року, Основами цивільного законодавства Союзу РСР та Республік 1991 року. Існування двох форм власності – соціалістичної та особистої (в рамках якої власники майна мали обмежені правові можливості), практично робило державу єдиним власником майна, яке вона передавала іншим особам у користування. У власності громадян могло перебувати майно, перелік і кількість якого встановлювались Законом: трудові доходи та збереження, житловий будинок (або його частина), підсобне домашнє господарство, предмети домашнього господарства та вжитку, особистого користування та зручності. Обмеженою була і кількість житла, яке могло перебувати у власності громадян. Крім того, законодавством союзних республік встановлювалось обмеження щодо граничного розміру будинку, умови та порядок здачі в оренду приміщень у такому будинку (ст. 25) [4, с. 747].

Подібні обмеження, а також те, що законодавець вводив пряму заборону використання майна, що перебуває в особистій власності громадян, для вилучення нетрудових доходів, звичайно, унеможливлювали розвиток узуфрукта як права, яке здатне повноцінно задовольняти, перш за все, приватні потреби за рахунок неналежного на праві власності особі майна. Єдиним власником майна-вигодонабувачем від користування майном була держава.

Сьогодні в нашій країні, попри негативні тенденції в різних сферах життєдіяльності, в тому числі пов'язані з військовою агресією росії проти України, питання введення інституту узуфрукта є на часі.

Завдяки цьому, перевіреному часом, механізму правомірного використання чужого майнового ресурсу, створюватимуться нові можливості для учасників цивільних відносин. І саме приватноправовій доктрині в цьому процесі має бути відведена особлива роль, пов'язана з узагальненням досвіду країн з різними правовими системами та виведення на їх основі власної, адаптованої до української правової реальності правової конструкції узурфукта.

Перші кроки на шляху до цього зроблені з набранням чинності Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09 січня 2025 року № 4196-IX, яким введено інститут узурфукта, зокрема узурфукт комунальної власності та узурфукт державної власності [12].

Висновки. Незважаючи на видозміни цінностей, благ та підходів до регулювання речових правовідносин, втілені у кодифікованих актах, які діяли у різні історичні періоди на теренах сучасної України, правове забезпечення користування чужим майном із вилученням його корисних властивостей мало місце у більшості цих актів. Це свідчить про те, що подібні правові конструкції завжди були у полі зору учасників цивільних правовідносин. Сьогодні активна адаптація українського законодавства до права ЄС загострює проблему пошуку шляхів його оптимізації, в тому числі у сфері приватноправових відносин, і введення інституту узурфукта є одним із кроків її вирішення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення робочої групи щодо рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства України» від 17 липня 2019 року № 650. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2019-п#Text> (дата звернення: 08.03.2025).
2. Довгерт А. С. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. *Право України*. 2019. № 1. С. 27–41.
3. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с. URL : <https://drive.google.com/file/d/1ExwdnngsmvpAZJtWi836Rr6-x1quaZJQ/view>
4. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т.2 / Уклад.: Ю.В. Білоусов, І.Р. Калаур, С.Д. Гринько та ін. / За ред. Р.О. Стефанчука та М.О. Стефанчука. К.: Правова єдність, 2009. 1240 с.
5. Енциклопедія історії України; У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка. 2012. Том 9. 944 с.
6. Остапенко Т.О. «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року – важливий етап систематизації права України – Гетьманщини XVIII ст.». *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 51. С. 440–446.
7. Савуляк Р.В. Цивільний кодекс для Галичини 1797 року: укладення, структура, загальна характеристика та значення. *Технології, інструментита стратегії реалізації наукових досліджень*. 24 лютого 2023 року. С. 114–119.
8. Кутателадзе О.Д. Цивільний кодекс для Східної Галиції 1797 р. *Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII*. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 660 с.
9. Гужва А.М. Галицький цивільний кодекс 1797 р. як взірць рецепції римського права. *Часопис цивілістики*. 2017. Випуск 27. С. 86–91.
10. Никифорак М. В. З історії кодифікації австрійського цивільного та цивільно-процесуального права. *Науковий вісник Чернівецького університету*: Збірник наук. праць. Вип. 82: Правознавство. Чернівці: ЧДУ, 2000. 104 с.
11. Спасибо-Фатеева І. Фундаментальне дослідження історії кодифікації цивільного законодавства. *Право України*. 2009. № 11. С. 229–232.
12. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09 січня 2025 року № 4196-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення : 09.03.2025).

REFERENCES:

1. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny Pro utvorenniya robochoyi hrupy shchodo rekodyfikatsiyi (onovlennya) tsyvilnoho zakonodavstva Ukrayin vid 17 lyp. 2019 roku № 650. [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine on the establishment of a working group on the recodification (update) of the civil legislation of Ukraine from July 17 2019, № 650]* [in Ukrainian].
2. Dovhert, A. S. (2019). *Rekodyfikatsiya Tsyvil'noho kodeksu Ukrayiny: osnovni chynnyky i peredumovy dlya startu* [Recodification of the Civil Code of Ukraine: main factors and prerequisites for the start]. *Pravo Ukrayiny – Law of Ukraine*, 1, 27–41 [in Ukrainian].
3. Dovhert, A. S., & Kuznyetsova, N. S., & Khomenko, M. M., & Buyadzhy, H. V., & Zakhvatayev, V. M., & Kalakura, V. Ya. et al. (2020). *Kontseptsiya onovlennya Tsyvilnoho kodeksu Ukrayiny [Concept of updating the Civil Code of Ukraine]*. Kyiv: Vydavnychyy dim «ArtEk» [in Ukrainian].
4. Stefanchuk, R.O., & Stefanchuk, M.O. (Ed.). (2009). *Kodyfikatsiya tsyvil'noho zakonodavstva na ukrayinskykh zemlyakh [Codification of civil legislation in the Ukrainian lands]*. (Vols. 1-2). Kyiv.: Pravova yednist [in Ukrainian].
5. Smoliy, V. A. (Ed.). (2012). *Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny [Encyclopedia of the History of Ukraine]*. (Vols. 1-10). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].

6. Ostapenko, T.O. (2014). «Prava, za yakymy sudytsya malorosyys'kyy narod» 1743 roku – vazhlyvyi etap systematyzatsiyi prava Ukrainy – Hetmanshchyny XVIII st.». [«The Rights by Which the Little Russian People Are Judged» of 1743 - an Important Stage in the Systematization of the Law of Ukraine – the Hetmanate of the 18th Century»]. *Aktualni problemy polityky – Actual Problems of Politics*, 51, 440–446 [in Ukrainian].
7. Savulyak, R. V. (2023). Tsyvilnyy kodeks dlya Halychyny 1797 roku: ukladennya, struktura, zahalna kharakterystyka ta znachennya [Civil Code for Galicia of 1797: content, structure, general characteristics and significance]. *Tekhnolohiyi, instrumentyta stratehiyi realizatsiyi naukovykh doslidzhen – Technologies, tools and strategies for implementing scientific research*, 24 lyutoho 2023 roku, 114–119 [in Ukrainian].
8. Kutateladze, O. D. (2018). Tsyvilnyy kodeks dlya Shkhidnoyi Halitsiyi 1797 r. *Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII* [Civil Code for Eastern Galicia 1797. *Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII*]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
9. Huzhva, A. M. (2017). Halyskyi tsyvilnyy kodeks 1797 r. yak vzirets retseptsiyi rym'skoho prava. [Galician Civil Code of 1797 as a model of the reception of Roman law]. *Chasopys tsyvilistyky – Journal of Civil Studies*, 27, 86–91 [in Ukrainian].
10. Nykyforak, M. V. (2000). Z istoriyi kodyfikatsiyi avstriyskoho tsyvilnoho ta tsyvil'no-protsesualnoho prava [On the history of codification of Austrian civil and civil procedural law]. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu: Zbirnyk nauk. prats – Scientific Bulletin of Chernivtsi University: Collection of scientific works*, 82 [in Ukrainian].
11. Spasybo-Fatyeyeva, I. (2009). Fundamentalne doslidzhennya istoriyi kodyfikatsiyi tsyvilnoho zakonodavstva [Fundamental research into the history of codification of civil legislation]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 11, 229–232 [in Ukrainian].
12. Zakon Ukrainy Pro osoblyvosti rehulyuvannya diyalnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiyno-pravovykh form u perekhidnyy period ta obyednan yurydychnykh osib vid 09 sich. 2025 roku № 4196-IX [On the peculiarities of regulating the activities of legal entities of certain organizational and legal forms in the transitional period and associations of legal entities from January 9 2025, №. 4196-IX] [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7.06.2025

УДК 342.9 + 347.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-72-79

Чернобай Олег Валерійович,

аспірант кафедри публічного та міжнародного права

Юридичного інституту Київського національного економічного

університету імені Вадима Гетьмана,

керуючий партнер Адвокатського бюро «Юридична компанія «Чернобай та Партнери»

chtplaw@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-3699-9090

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ, СТВОРЕНИХ ЗА ДЕРЖАВНИМ ЗАМОВЛЕННЯМ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті проаналізовано існуючий стан законодавчого регулювання відносин по створенню об'єктів інтелектуальної власності в результаті виконання державного замовлення в сфері оборонно-промислового комплексу. Зосереджено увагу на тому, яким чином законодавство визначає суб'єкта, якому належатимуть особисті немайнові та майнові права на результати науково-дослідних та дослідно-конструкторських і технологічних робіт в сфері оборонно-промислового комплексу. Описано співвідношення результатів науково-дослідних і дослідно-конструкторських та технологічних робіт з об'єктами інтелектуальної власності, а саме: авторського права та права промислової власності. Зроблений висновок про те, що в результаті виконання таких робіт виникають авторські права на складену за результатами робіт документацію, оскільки авторське право виникає з моменту створення об'єкту незалежно від реєстрації чи інших офіційних дій. В той же час виникнення прав на інші об'єкти, такі як: винаходи, корисні моделі, промислові зразки залежить від напрямку та якості самих цих робіт і такі права виникають тільки в силу вчинення реєстраційних дій - патентування. Виявлено різницю в законодавчих підходах до регулювання питання використання результатів науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт, де право на таке використання апіорі належить замовнику і виконавцю, та використання створених в результаті цих робіт об'єктів інтелектуальної власності, де право на використання апіорі належить лише одній особі. Встановлено протиріччя і прогалини в законодавчому закріпленні майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені за державним замовленням в сфері оборонно-промислового комплексу, які неможливо усунути засобами тлумачення правових норм та запропоновано шляхи їх подолання.

Ключові слова: державне замовлення; оборонно-промисловий комплекс; оборонні закупівлі; об'єкти

інтелектуальної власності; технології; майнові права на об'єкти інтелектуальної власності; результати науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт.

Chernobai O. THE LEGISLATIVE REGULATION OF RELATIONS CONCERNING INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS CREATED UNDER A STATE ORDER IN THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX: STATE AND PROSPECTS

The article analyzes the current state of legislative regulation of relations on the creation of intellectual property objects as a result of the execution of a state order in the field of the defense-industrial complex. The focus is on legislative determination to whom rights to the results of scientific research and development and technological work in the field of the defense-industrial complex will belong. The article describes the correlation of the results of scientific research and development and technological work with intellectual property objects. The conclusion is made that as a result copyright arises for the documentation compiled based on the results of such work, since copyright arises from the moment of the creation of the object, regardless of registration or other official actions. At the same time, the emergence of rights to other objects, such as: inventions, utility models, industrial designs depend on the direction and quality of these works themselves and such rights arise only by virtue of the performance of registration actions - patenting. The difference in legislative approaches to regulating the issue of using the results of scientific research, development and technological work, where the right to such using a priori belongs to the customer and the performer, and the use of intellectual property objects created as a result of these works, where the right to use a priori belongs to only one person, has been identified. Contradictions and gaps in the legislative consolidation of property rights to intellectual property objects created by state order in the field of the defense-industrial complex have been identified, which cannot be eliminated by means of interpretation of legal norms, and ways to overcome them have been proposed.

Keywords: government order; defense-industrial complex; defense procurement; intellectual property; technologies; property rights to intellectual property; results of scientific research, development and technological work.

Постановка проблеми. Сьогоднішні вектори розвитку України, а саме євроінтеграція, дотримання природних прав людини, економічне зростання та посилення обороноздатності країни, які особливо гостро постали у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації, викликали підвищену увагу до інтелектуальної власності, оскільки саме результати науково-технічної і творчої діяльності становлять базу для економічного зростання і підвищення обороноздатності.

В останні передвоєнні роки спостерігалось суттєве коливання стану патентування в військово-промисловому комплексі, яке характеризувалось зменшенням кількості поданих заявок на патентування винаходів і збільшення кількості заявок на патентування корисних моделей. Наприклад, кількість поданих заявок на винаходи по класу F41 (Зброя) МПК в 2010 р. становила 49, а на корисні моделі – 27, то в 2014 році на винаходи вже було подано тільки 17, а на корисні моделі 62 [1, с. 41].

Згідно річного звіту Державної організації «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» за 2024 рік тільки в 2023 та 2024 роках спостерігається невелике збільшення кількості заявок на патентування корисних моделей [2, с. 40].

На практиці існують непоодинокі випадки відмови від підтримання чинності патентів на об'єкти, створені в результаті виконання державного оборонного замовлення, внаслідок чого оборонні технології надходять в загальне користування і припиняються виплати авторам таких технологій. Також слід зауважити про систематичне патентування створених по оборонному замовленню об'єктів не на замовника чи виконавця, а на окремих фізичних осіб, які не є авторами розробок.

Вважаємо, що причинами такого стану, є низький рівень матеріального забезпечення науки і відсутність в законодавстві системного і чіткого підходу до визнання належності прав на об'єкти інтелектуальної власності, створені за державним оборонним замовленням, що не забезпечує стимулювання праці творців, прозорості та ефективності ринку військових технологій і негативно впливає на стан національної безпеки і оборони.

Метою статті є дослідження стану регулювання українським законодавством питання щодо закріплення або розподілу прав інтелектуальної власності на об'єкти, створені за державним оборонним замовленням, та вироблення пропозицій щодо його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання законодавчого регулювання проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських та технологічних робіт і створення об'єктів інтелектуальної власності за державним замовленням сфері оборонно-промислового комплексу були предметом наукових публікацій Г. Андрощука, Т. Боднар, О. Дорошенка, О. Зайківського, Ю. Капіци, В. Крижни, Н. Мироненко, Ю. Осипової, О. Харитонової.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретично питання стосовно закріплення за тим чи іншим суб'єктом або стосовно розподілу між деякими суб'єктами прав інтелектуальної власності може бути вирішене або у спосіб імперативного закріплення відповідних норм в законодавстві, або у спосіб його регулювання на договірному рівні, або у поєднанні цих двох способів.

Основу нормативного регулювання діяльності в галузі державного оборонного замовлення, в результаті якої можуть створюватись об'єкти інтелектуальної власності, становлять норми Цивільного кодексу України (далі по тексту – ЦКУ), законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», «Про оборонні закупівлі» та ряду підзаконних нормативних актів, аналіз яких дозволяє встановити певну колізійність та недосконалість, які негативно позначаються на практиці їх застосування.

ЦКУ передбачено дві правові форми, при яких за замовленням однієї особи можуть створюватись об'єкти права інтелектуальної власності іншою особою: власне договір замовлення на створення та використання об'єктів права інтелектуальної власності (ст. 1112 ЦКУ) і договір на виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських та технологічних робіт (надалі – НДДКР) (глава 62 ЦКУ). [3, с. 356].

Оскільки відповідно до ч.1 ст. 4 та ч.2 ст. 21 Закону України «Про оборонні закупівлі» [4] постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021р. № 363 «Питання оборонних закупівель» затверджений Типовий державний контракт (договір) на виконання дослідно-конструкторської (науково-дослідної, технологічної) роботи оборонного призначення за закритими закупівлями (надалі за текстом – Типовий контракт) [5], то в подальшому зосередимо основну увагу на закріпленні прав на результати робіт саме за такими договорами.

Згідно із ст. 892 ЦКУ та п. 1 Типового контракту, сутність дій виконавця полягає у виконанні НДДКР та створенні науково-технічної продукції (науковий звіт, ескізний проект, технологічна або конструкторська документація, дослідні зразки тощо), які власне і являються результатом виконання контракту.

Як правильно зазначають деякі вчені, метою договорів на виконання НДДКР є отримання «нових знань» (НДР) та розроблення нового зразка продукції або технології і конструкторської документації [6]. Договори будуть вважатися виконаними із складенням звіту НДР, конструкторської документації і зразка продукції – при ДКР.

Характерною ж рисою і метою договору замовлення (ст.1112 ЦКУ) є саме створення об'єкту інтелектуальної власності. Договір буде виконаний лише у тому випадку, якщо буде створений об'єкт інтелектуальної власності.

Що ж до об'єктів інтелектуальної власності, то передусім слід наголосити на тому, що вони розділені на дві категорії: авторське право і право промислової власності, головна відмінність між якими полягає в юридичному факті їх виникнення: авторське право – в силу створення твору (ст.437 ЦКУ), а право промислової власності (де головними є винаходи, корисні моделі і промислові зразки) – в силу отримання патенту.

Є цілком очевидним, що складені за наслідками виконання робіт звіт, ескіз та документація тощо, лише в силу їх створення являються об'єктами авторського права, яке, як відомо, охороняє форму твору і не поширюється на суть описаних у ньому процесів чи об'єктів, які відносяться до права промислової власності.

Поява ж об'єктів промислової власності обумовлюється трьома факторами: вони мають стосуватись технічних питань, відповідати умовам надання правової охорони і бути запатентованими.

Наведені юридичні факти виникнення об'єктів можуть істотно впливати на вирішення питання щодо належності прав на створені об'єкти в результаті виконання державного оборонного замовлення.

Отже, створення об'єктів авторського права за контрактами на виконання НДДКР прямо впливає із суті договорів і їх результатів, в той час як створення об'єктів промислової власності лише ймовірне і не є самоціллю вказаного виду договорів, на відміну від договорів на створення і використання об'єктів інтелектуальної власності. Тобто, оборонний контракт буде виконано, навіть якщо в його результаті не буде створено об'єкт промислової власності (це прямо впливає із п. 30 Типового контракту, за яким датою виконання контракту вважається дата складення акту приймання-передачі створеної документації).

Однак, замовник очевидно зацікавлений, щоб в результаті робіт були створені об'єкти промислової власності, оскільки належний правовий захист, наприклад нової військової техніки, можна отримати саме за допомогою захисту промислової власності, а не авторського права.

Важливою для вирішення питання про права на об'єкти інтелектуальної власності є та обставина, що у результаті робіт по виконанню державного оборонного замовлення створюється доволі складна техніка чи технологія, до складу якої можуть входити безліч об'єктів промислової власності, як новостворених так і тих, що належать третім особам. Ця обставина вказує на те, що на момент укладення будь-якого договору стосовно оборонного замовлення, об'єктивно неможливо визначити, чи будуть створені об'єкти промислової власності, їх види та кількість, що унеможливило вирішити їх правовий режим в договорі і зумовлює необхідність вирішення цього питання на законодавчому рівні.

Яким же чином вирішується питання про те, кому будуть належати права інтелектуальної власності на об'єкти (перед усім на об'єкти промислової власності – винаходи, корисні моделі, промислові зразки тощо), створені в результаті виконання НДДКР чи договорів на створення об'єктів інтелектуальної власності за державним оборонним замовленням?

Як вже відмічалось, чинне законодавство України не дає чіткої відповіді на це питання. Так, норми ст. 896 ЦКУ встановлюють, що результати НДДКР використовуються замовником відповідно до договору, а виконавцем для себе – якщо інше не обумовлене договором. Тобто, з буквального тлумачення цієї норми слідує, що якщо договором не передбачено умов використання результатів замовником, то він не отримує такого права, що видається нелогічним. Саме тому можна погодитись із думкою деяких авторів, що: «...якщо сторони не вирішили питання розподілу прав на виконання робіт, то кожна з них має право лише використовувати і позбавлена можливості розпорядження» [6, с. 393].

Не заперечуючи такого твердження, необхідно відзначити, що відсутність права розпорядження у

замовника може створювати перешкоди в реалізації створеної в результаті НДДКР за оборонним замовленням продукції, якщо вона чи її частина є об'єктом інтелектуальної власності. Так, за даною нормою, замовник, яким частіше всього виступає Міністерство оборони, отримавши результат робіт (об'єкт промислової власності) у використання, формально юридично не матиме права розмістити його на підприємстві для виробництва конкретної техніки. На нашу думку, це не відповідає меті державного замовлення в сфері оборонно-промислового комплексу. Саме тому деякі вчені зазначають що: «...укладення договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт є підставою для виникнення зобов'язань, а отримання творчого результату, крім того, слугує елементом юридичної сукупності, яка зумовлює виникнення правовідносин інтелектуальної власності.» [7, с. 281] та що «на охороноспроможні результати, створені за договором на проведення НДР, ДКТР, поширюється режим права інтелектуальної власності на об'єкт, створений за замовленням, а отже і майнові права на такий об'єкт, належать контрагентам спільно, якщо інше не встановлено договором (ч.2 ст.430 ЦКУ)» [8, с. 509].

Такий підхід до розподілу прав на об'єкти інтелектуальної власності видається доволі логічним, хоча б тому, що у такому випадку замовнику також буде належати право реалізації, а не тільки використання. Проте необхідно все ж таки відзначити, що у разі застосування до НДДКР положень ст. 430 ЦКУ це може призвести до того, що права на об'єкти інтелектуальної власності між замовником та виконавцем можуть бути розподілені по-іншому, аніж права на результати робіт (інтелектуальні права – будуть належати спільно, а стосовно прав на результати, то їх належність замовнику має чітко визначатися договором, а виконавцю – автоматично для використання у власній діяльності, як це прямо вказано в ст. 896 ЦКУ). Тобто відбудеться нерівномірний розподіл прав на результати робіт та об'єкти інтелектуальної власності, якщо вони є такими результатами чи їх частиною. Особливо це може проявитись щодо об'єктів промислової власності (створення яких, як вже згадувалося, є бажаним при НДДКР в галузі державного замовлення), які виникають лише в силу їх патентування. Слідуючи вищевказаній науковій думці та ст. 430 ЦКУ, патентування має здійснюватись спільно на виконавця і замовника, реалізація чого може бути дуже ускладненим. Більше того, враховуючи складність створеного в результаті НДДКР об'єкту, який в цілому може містити як патентоспроможні об'єкти промислової власності так і рішення, які не можуть бути запатентовані та беручи до уваги тривалість процесу патентування (винаходи – понад півтора, два роки) і можливість отримання негативного результату (відмови у видачі патенту), то такий підхід може негативно відобразитись на ефективності використання результатів робіт. Особливо це стосується державного оборонного замовлення, де отримання патенту одночасно на державні і недержавні структури може призвести до негативних наслідків щодо обороноздатності країни.

Також заслуговує на увагу той факт, що нормативне закріплення спільності прав може негативно впливати на здійснення процесу патентування (адже замовник і виконавець не мають такого тісного зв'язку один із одним як співавтори і мета отримання прав у них може бути різною), який в такому разі буде передбачати спільне подання заявки тощо.

З огляду на викладене, в цілому не заперечуючи проти можливості застосування передбаченого ст. 430 ЦКУ режиму спільності прав, все ж таки його ефективність може бути проблемною щодо об'єктів промислової власності, створених в результаті виконання НДДКР.

В той же час, норми ст. 430 ЦКУ можуть бути прямо застосовані до регулювання відносин по договору виконання (ст. 1112 ЦКУ), де також питання способів використання об'єкту замовником віднесено виключно до договірних умов. Тобто, якщо в договорі не буде передбачено розподілу прав, то в силу ст. 430 ЦКУ, вони будуть належати замовнику і виконавцю (творцю) спільно. Але, знову ж таки, це може бути ефективним для об'єктів авторського права і проблематичним для об'єктів промислової власності.

Стосовно ст.ст. 1112 та 430 ЦКУ існують певні обмеження прямого застосування оскільки, як вказують деякі вчені, і як це прямо впливає з їх змісту, вони стосуються відносин замовника та творця, яким є лише фізична особа [9, с. 71]. Проте вважаємо, що в деяких випадках ці норми все ж таки можуть бути застосовані в силу аналогії закону також до регулювання відносин між юридичними особами.

Таким чином, щодо викладених норм ЦКУ можна зробити узагальнюючі висновки, що належність прав на об'єкти інтелектуальної власності поставлена в залежності від умов укладених договорів. У разі відсутності відповідних умов в договорі, то права на об'єкти авторського права (принаймні права на їх використання) будуть належати сторонам спільно, а на об'єкти промислової власності – власникам патенту (оскільки можна презюмувати, що права на подачу заявки на видачу патенту буде належати спільно виконавцю і замовнику). Однак все ж таки наявність вказаних вище колізій перешкоджає досягненню принципу правової визначеності.

Більш колізійно ці питання регулюються Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», в ч. 2 ст. 64 якого передбачено, що передача майнових прав на об'єкти права інтелектуальної власності, створені за рахунок коштів державного бюджету, та виплата винагороди творцям за використання зазначених об'єктів здійснюються у порядку, встановленому Законом України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» щодо передачі прав на технології, створені за бюджетні кошти, та виплати винагороди авторам технологій та (або) їх складових [10].

В свою чергу з ч. 2, 3 ст. 11 Закону України «Про трансфер технологій» слідує, що у випадку

віднесення технології чи її складових до державної таємниці майнові права на неї передаються органам державної влади, які здійснюють фінансування НДДКР і така передача оформлюється договором, в якому передбачається, хто подаватиме заявки на патентування (реєстрацію об'єктів інтелектуальної власності) та здійснюватиме їх правову охорону. Якщо цього не зроблено, то відповідні права переходять до виконавця [11].

З викладеного випливає, що якщо виконавцем державного замовлення виступає наукова установа і в договорі не визначено, кому будуть належати майнові права інтелектуальної власності, то такі права автоматично належатимуть цій науковій установі, в той час як результати НДДКР можуть безоплатно використовуватись замовником для виконання державних функцій, навіть стосовно об'єктів, віднесених до державної таємниці (що найбільш часто відбувається в галузі оборонного замовлення).

У сфері оборонно-промислового комплексу в умовах низької якості договірної роботи така ситуація може негативно відзначатись на обороноздатності. На момент укладення договору ще невідомо чи будуть в результаті НДДКР створені об'єкти, які можуть бути захищені охоронними документами (запатентовані). Якщо використання незапатентованих результатів НДДКР в промисловості спричинить появу їх «копій» іншого виробництва, то відсутність охоронних документів унеможливило їх ефективний правовий захист.

Отже, законодавець, навіть у випадку з державною таємницею прямо не закріплює суб'єкта (наприклад, замовника), якому будуть належати майнові права, а покладає реалізацію цього питання на сторони відповідного договору. Причому аналіз передбаченої процедури передачі прав викликає певне скептичне зауваження, оскільки фактично в сфері оборонних закупівель обов'язок оформити передачу права покладається не на виконавця (якому ці права належать з самого початку, хоча б в силу створення об'єкту), а на замовника, який має укласти відповідні договори, у тому числі з авторами розробок і провести з ними розрахунки, а також забезпечити отримання охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності. При чому такі дії замовник повинен виконати протягом двох місяців з дня отримання від виконавця повідомлення про створену технологію. В іншому випадку майнові права на технологію, яка містить державну таємницю, переходять до виконавця.

Узагальнюючи викладене та беручи до уваги відсутність прямого посилання на права інтелектуальної власності в ч.1 ст.11 Закону України «Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій» можна дійти висновку, що питання закріплення прав на об'єкти інтелектуальної власності норми цього закону відносять до компетенції замовника, що в цілому є позитивним особливо в галузі державного оборонного замовлення.

Дещо по іншому регулюються питання щодо розподілу прав на об'єкти інтелектуальної власності підзаконними актами.

Пунктами 43-51 Типового державного контракту (договору) на виконання дослідно-конструкторської (науково-дослідної, технологічної) роботи оборонного призначення за закритими закупівлями [5] встановлено, що майнові права інтелектуальної власності на створену продукцію передаються виконавцем замовнику, що певною мірою узгоджується із вищезазначеними нормами Законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та «Про державне регулювання діяльності в сфері трансферу технологій» щодо обов'язку здійснити передачу прав. Проте не врегульовано правової форми такої передачі. Послугуючись вказаним в ст. 1107 ЦКУ невиключним переліком видів правочинів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності можна припустити, що оскільки в Типовому контракті йдеться саме про «передачу» прав, а не про їх «надання», то очевидно такою формою передачі прав є договір передачі виключних майнових прав інтелектуальної власності.

В разі, якщо мова йде про об'єкти, які підлягають патентуванню (винаходи, корисні моделі) або реєстрації (промислові зразки), то майнові права виникають після отримання патенту, а отже договір про їх передачу може бути укладений тільки після цього факту, оскільки в силу вимог абз.2 ч.1 ст. 1113 ЦКУ його предметом не можуть бути права, яких не існувало на момент укладення договору. Патентування відповідно до п.42 зазначеного вище Типового контракту входить до обов'язків виконавця.

Отже, Типовим контрактом хоча і обмежується вільне волевиявлення сторін, але встановлені достатньо чіткі правила. Тому можна погодитись із думкою деяких авторів, що в певних випадках, до яких також відноситься державне оборонне замовлення, волевиявлення сторін може обмежуватись і зміст договору може визначатись на основі типового договору, затвердженого Кабінетом міністрів України [12, с. 46, 48]. Тим більше, що умови типового контракту мають застосовуватись також в силу вимог ст. 648 ЦКУ та Закону України «Про оборонні закупівлі».

Що ж до суті закріплених в зазначеному вище Типовому контракті умов, то перш за все необхідно відзначити самий важливий позитивний аспект, що вони чітко визначають поведінку учасників відносин, чітко встановлено обов'язок виконавця щодо отримання патенту та наступну передачу майнових прав замовнику. Разом із тим умови Типового контракту мають ряд таких суттєвих недоліків.

По-перше, вказані умови не встановлюють суб'єкта, на кого має бути здійснене патентування, а отже не убезпечують замовника від зловживань виконавця. Вони не передбачають механізму захисту державних інтересів у випадках, коли виконавець буде намагатись без відома замовника запатентувати створений об'єкт інтелектуальної власності на своє ім'я, або на ім'я третіх осіб (а саме ця проблематика і має місце в більшості випадків, як вже відмічалось на початку цієї статті). Відповідно, замовник,

зацікавлений в отриманні охоронних документів на своє ім'я, повинен буде проводити власну перевірку результатів діяльності виконавця по виконанню контракту.

По-друге, як відомо, результати патентування в значній мірі залежать від якості складених заявочних матеріалів, проведеного попереднього пошуку тощо. Є досить ймовірним, що виконавець, з об'єктивних чи суб'єктивних причин може недбало віднестись до процедури патентування, що призведе до відмови у видачі патенту. В такому разі держава в особі замовника зможе тільки гіпотетично вимагати відшкодування збитків, порахувати розмір яких буде дуже складно. Навряд чи вдасться після цього здійснити патентування на виконавця.

Також суттєвим є питання вартості патентування. Оскільки, як вже відмічалось, на момент укладення контракту невідомо, чи будуть створені об'єкти промислової власності, то видається неможливим або принаймні ускладненим закласти в кошторис контракту відповідні кошти для патентування і підтримання чинності патентів.

По-третє, після отримання патенту виконавець має відступити майнові права замовнику, що має оформлюватися відповідним письмовим договором (ст.1113 ЦКУ), який, як правило, носить оплатний характер (ч.5 ст. 626 ЦКУ) та підлягає реєстрації в Державній службі інтелектуальної власності (оскільки здійснюється зміна власника охоронного документу). Відповідно, в разі відмови виконавця в укладенні такого договору або недосягненні згоди сторін щодо ціни відступлення прав спір з цього приводу може бути переданий на вирішення суду. Проте, оскільки контракт навряд чи може мати силу попереднього договору (хоча б в силу відсутності ціни відступлення через невідомість чи будуть створені об'єкти інтелектуальної власності), та враховуючи безліч інших питань (серед яких не останнє місце займає питання сутності об'єктів інтелектуальної власності, оскільки не всі вони можуть бути прямим наслідком виконання державного оборонного замовлення по конкретному контракту), то змусити в судовому порядку виконавця відступити права на запатентований на нього об'єкт навряд чи буде можливим.

По-четверте, умовами Типового контракту не вирішені питання стосовно участі у створенні об'єкта інтелектуальної власності залучених до виконання НДДКР фізичних осіб, які не перебувають в трудових відносинах з виконавцем. Якщо взаємовідносини між виконавцем та його працівниками, творчою працею яких створюються об'єкти інтелектуальної власності в силу прямого регулювання ст. 429 ЦКУ ще більш менш зрозумілі, то відносини з залученими особами мають регулюватися окремими договорами, правова форма яких також може відрізнятися від договорів на створення і використання об'єктів інтелектуальної власності та договорів про проведення НДДКР.

Висновки. Виходячи з окресленої вище проблематики даної статті, вирішення питання щодо імперативного закріплення в законодавстві суб'єкта, кому будуть належати права на об'єкти інтелектуальної власності (особливо права промислової власності, зокрема право на подачу заявки), створені за державним оборонним замовленням, має свої переваги перед диспозитивним договірним методом.

По-перше, оскільки створювані за державним оборонним замовленням технології, техніка тощо є дуже складними, а також враховуючи відсутність однозначної впевненості, що будуть створені об'єкти промислової власності, а якщо будуть створені то їх в переважній більшості випадків буде необхідно запатентувати, то видається досить складним на стадії укладення договору на умовах Типового контракту врегулювати майбутній правовий режим таких об'єктів за погодженням сторін.

По-друге, умови укладених на виконання замовлення договорів можуть створювати права та обов'язки тільки для їх сторін і не можуть призводити до виникнення прав та обов'язків у працівників виконавця та/або залучених ним інших фізичних осіб до виконання замовлення, які власне і є творцями-авторами об'єктів інтелектуальної власності. Є справедливим твердження про те, що: «...перш ніж вирішувати питання розподілу майнових прав на інтелектуальної власності на ОПВ, створені в результаті виконання НДР та ДКТР, між виконавцем і замовником, виконавцю слід вирішити питання майнових прав інтелектуальної власності з власними працівниками...» [13, с.201].

З огляду на викладене, вважаємо за доцільне розглянути питання щодо можливості встановлення законодавчої імперативної норми відносно визначення суб'єкта, якому будуть належати повністю або частково права на об'єкти інтелектуальної власності створені за державним замовленням в сфері оборонно-промислового комплексу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрощук Г. О. Захист результатів інтелектуальної діяльності в оборонно-промисловому комплексі України: стан та перспективи. *Актуальні проблеми охорони прав інтелектуальної власності у збройних силах України*. Матеріали науково-практичної конференції. Центральний науково-дослідний інститут озброєння та військової техніки збройних сил України. К., 2015. С. 41.
2. Річний звіт 2024 ДО «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій». 2025. URL: https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/Annual_Report-2024-web.pdf. (дата звернення: 2.06.2025).
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року №435-IV. Відомості Верховної Ради, 2003. №№40-44. Ст.356.
4. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17 липня 2020 року №808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#top>. (дата звернення: 2.06.2025).

5. Про оборонні закупівлі: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року №363. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2021-%D0%BF#top>. (дата звернення: 2.06.2025).
6. Цивільне право: підручник: у 2 т. /В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін.; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Т. 2. Харків : Право, 2011. 525 с.
7. Харитонova О. І. Правовідносини інтелектуальної власності, що виникають внаслідок створення результатів творчої діяльності (концептуальні засади) : монографія. Одеса : Фенікс, 2011. 346 с.
8. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. – 3-є вид. перероб. і доп. /За ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К. : Юрінком Інтер, 2008. Т. II. 1048 с.
9. Право інтелектуальної власності: Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України / За заг. ред. М. В.Паладія, Н. М. Мироненко, В. О. Жарова. К. : Парламентське видавництво, 2006.
10. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року №848-VIII. Відомості Верховної Ради, 2016. №3. Ст. 25.
11. Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій: Закон України від 14 вересня 2006 року №143-V. Відомості Верховної Ради, 2006. № 45. Ст. 434.
12. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання у цивільному праві (загальні положення). К., Юстініан., 2007. 280 с.
13. Осипова Ю. В. Договір на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт: окремі питання укладання та виконання. Питання інтелектуальної власності. Збірник наукових праць: В. 5, К., НДІВ АПрН, 2007. С. 192-205.
14. Крижна В. Характеристика договору на виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських робіт. Інтелектуальна власність. 2004. №12. С. 16-17; Цивільне право України. Академічний курс. Підруч. для студ. юридич. спец. вищ. навч. закл.: У 2 т. / Бабаскін А. Ю., Боднар Т. В., Боцицький Ю. Л., Венецька М. В., Дзера О. В. К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2006. 408 с.

REFERENCES:

1. Androshchuk, H. O. (2015). Zakhyst rezultativ intelektualnoi diialnosti v oboronno-promyslovomu kompleksi Ukrainy: stan ta perspektyvy. [Protection of intellectual property in the defense-industrial complex of Ukraine: status and prospects]. *Aktualni problemy okhorony prav intelektualnoi vlasnosti u zbroinykh sylakh Ukrainy. Materialy naukovykh konferentsii*. 41. [in Ukrainian].
2. Richnyi zvit 2024 DO «Ukrainskyi natsionalnyi ofis intelektualnoi vlasnosti ta innovatsii». (2025). [Annual Report 2024 of the Ukrainian National Office of Intellectual Property and Innovations]. Retrieved from: https://nipo.gov.ua/wp-content/uploads/2025/06/Annual_Report-2024-web.pdf [in Ukrainian].
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. №435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady*, №40-44. 356. [in Ukrainian].
4. Pro oboronni zakupivli. (2020, July 17). [On defense procurement]. *Zakon Ukrainy №808-IKh*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#top> [in Ukrainian].
5. Pro oboronni zakupivli. (2021, March 3). [On defense procurement]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №363*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2021-%D0%BF#top> [in Ukrainian].
6. Borysova, V.I., Spasybo-Fatieieva, I.V., Yarotskyi, V.L. (Eds.), Baranova, L.M., Biehovala, T.I. (2011). *Tsyvilne pravo*. [Civil law]. Pidruchnyk u 2 t. t.2. 525. [in Ukrainian].
7. Kharytonova, O. I. (2011). Pravovidnosyny intelektualnoi vlasnosti, shcho vynykaiut vnaslidok stvorennia rezultativ tvorchoi diialnosti (kontseptualni zasady). [Intellectual property legal relations arising from the creation of the results of creative activity (conceptual principles)]. *Monohrafiia*. 346. [in Ukrainian].
8. Dzera, O.V. (Ed.), Kuznietsova, N.S., Luts, V.V. (2008). *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy u 2 t.* [Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine in 2 volumes]. 3-ye vyd. pererob. i dop. T. II. 1048. [in Ukrainian].
9. Paladii, M.V., Myronenko, N.M., Zharov, V.O. (2006). *Pravo intelektualnoi vlasnosti. Naukovo-praktychnyi komentar do Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy*. [Intellectual Property Law. Scientific and Practical Commentary on the Civil Code of Ukraine]. [in Ukrainian].
10. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist. (2015, November 26). [On scientific and scientific and technical activities]. *Zakon Ukrainy №848-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady*. №3. 25. [in Ukrainian].
11. Pro derzhavne rehuliuвання diialnosti u sferi transferu tekhnolohii. (2006, September 14). [On state regulation of activities in the field of technology transfer]. *Zakon Ukrainy №143-V. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. №45. 434. [in Ukrainian].
12. Bodnar, T. V. (2007). *Dohovirni zoboviazannia u tsyvilnomu pravi (zahalni polozhennia)*. [Contractual obligations in civil law (general provisions)]. 280. [in Ukrainian].
13. Osypova, Yu.V. (2007). *Dohovir na vykonannia naukovo-doslidnykh abo doslidno-konstruktorskykh ta tekhnolohichnykh robot: okremi pytannia ukladannia ta vykonannia*. [Contract for the performance of scientific research or development and technological works: individual issues of conclusion and execution]. *Pytannia intelektualnoi vlasnosti. Zbirnyk naukovykh prats*. V. 5. 192-205. [in Ukrainian].
14. Kryzhna, V. (2004). *Kharakterystyka dohovoru na vykonannia naukovo-doslidnykh abo doslidno-konstruktorskykh robot*. [Characteristics of a contract for the performance of scientific research or development work]. *Intelektualna vlasnist*. №12. 16-17; Babaskin A. Yu., Bodnar T. V., Boshchyskyi Yu. L., Venetska M. V.,

Dzera O. V. (2006). Tsyvilne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs. [Civil Law of Ukraine. Academic course]. Pidruch U 2 t. 408. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 6.06.2025

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-79-84

Силенко Людмила Михайлівна,
директор ТОВ «Юридична фірма «Право та справедливість»
Lm87@ukr.net
ORCID ID: 0009-0007-4753-7074

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ РИТУАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Стаття присвячена комплексному аналізу правового регулювання інституту ритуальних послуг в Україні, виявленню проблем у реалізації чинного законодавства та розробці пропозицій щодо його вдосконалення. У роботі розглянуто основні нормативно-правові акти, що регулюють сферу ритуальних послуг, зокрема Закон України "Про поховання та похоронну справу" від 10 липня 2003 року № 1102-IV, Постанову Кабінету Міністрів України № 193 від 19 листопада 2003 року, Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України № 308 від 20 листопада 2018 року, а також місцеві нормативні акти. Детально проаналізовано зміст і сферу дії цих документів, їхні сильні сторони та недоліки.

У статті ідентифіковано ключові проблеми реалізації законодавства, такі як фрагментарність і неузгодженість нормативної бази, відсутність єдиних стандартів якості послуг, недостатній державний нагляд, обмежена доступність послуг для малозабезпечених верств населення та невідповідність сучасним суспільним викликам, зокрема екологічним і технологічним. Кожна проблема детально розкрита з прикладами практичних проявів і наслідків для громадян та суб'єктів господарювання.

На основі аналізу наукових праць вітчизняних дослідників (Л.В. Федюк, І.В. Басиста, Н.А. Берlach, О.П. Коваленко, Т.В. Семенюк, В.М. Петренко) висвітлено різні аспекти правового регулювання ритуальних послуг – від історичних передумов і соціальних функцій до екологічних і європейських стандартів. Наукові розробки підкреслюють необхідність систематизації законодавства, посилення соціальної підтримки та адаптації до сучасних тенденцій, однак вказують на брак комплексних досліджень у цій сфері.

Запропоновано напрями удосконалення законодавства: уніфікація нормативної бази шляхом внесення змін до Закону № 1102-IV і створення єдиного кодексу правил; розширення переліку послуг із урахуванням кремації, екологічних поховань і цифрових технологій; посилення державного нагляду через регулярні перевірки та санкції; удосконалення соціальної підтримки шляхом створення цільового фонду для компенсації витрат; гармонізація з європейськими нормами на основі досвіду країн ЄС, таких як Німеччина та Польща. Кожна пропозиція обґрунтована з урахуванням виявлених проблем, наукових розробок і міжнародних практик.

Стаття адресована науковцям, правникам, представникам органів державної влади та місцевого самоврядування, які займаються розробкою та вдосконаленням законодавства у сфері ритуальних послуг. Отримані результати можуть бути використані для підготовки нормативних актів, підвищення якості ритуальних послуг і забезпечення соціальних гарантій громадян України.

Ключові слова: ритуальні послуги, правове регулювання інституту ритуальних послуг в Україні, шляхи вдосконалення правового регулювання інституту ритуальних послуг в Україні.

Silenko L. LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTE OF RITUAL SERVICES IN UKRAINE AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT

The article is devoted to a comprehensive analysis of the legal regulation of the institute of funeral services in Ukraine, identifying problems in the implementation of current legislation and developing proposals for its improvement. The paper considers the main regulatory legal acts regulating the sphere of funeral services, in particular the Law of Ukraine "On Burial and Funeral Affairs" dated July 10, 2003 No. 1102-IV, Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 193 dated November 19, 2003, Order of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine No. 308 dated November 20, 2018, as well as local regulatory acts. The content and scope of these documents, their strengths and weaknesses are analyzed in detail.

The article identifies key problems in the implementation of legislation, such as fragmentation and inconsistency of the regulatory framework, the absence of unified standards of service quality, insufficient state supervision, limited availability of services for low-income groups of the population, and inconsistency with modern social challenges, in particular environmental and technological. Each problem is discussed in detail with examples of practical manifestations and consequences for citizens and business entities.

Based on the analysis of scientific works by domestic researchers (L.V. Fedyuk, I.V. Basista, N.A. Berlach, O.P. Kovalenko, T.V. Semenyuk, V.M. Petrenko), various aspects of the legal regulation of ritual services are highlighted - from historical prerequisites and social functions to environmental and European standards. Scientific developments emphasize the need to systematize legislation, strengthen social support, and adapt to modern trends, but indicate a lack of comprehensive research in this area.

The following directions for improving the legislation are proposed: unification of the regulatory framework by amending Law No. 1102-IV and creating a single code of rules; expanding the list of services to include cremation, ecological burials, and digital technologies; strengthening state supervision through regular inspections and sanctions; improving social support by creating a special fund to compensate for costs; harmonization with European standards based on the experience of EU countries, such as Germany and Poland. Each proposal is justified taking into account the identified problems, scientific developments, and international practices.

The article is addressed to scientists, lawyers, representatives of state authorities and local governments involved in the development and improvement of legislation in the field of funeral services. The results obtained can be used to prepare regulatory acts, improve the quality of funeral services, and ensure social guarantees for citizens of Ukraine.

Keywords: funeral services, legal regulation of the institute of funeral services in Ukraine, ways to improve the legal regulation of the institute of funeral services in Ukraine.

Постановка проблеми. Інститут ритуальних послуг в Україні є важливою складовою соціальної інфраструктури, що забезпечує організацію поховань та пов'язаних із ними заходів. Правове регулювання цієї сфери має на меті захист прав громадян, забезпечення гідного вшанування померлих та створення умов для ефективного функціонування суб'єктів господарювання. Однак чинне законодавство України у сфері ритуальних послуг характеризується фрагментарністю, недостатньою уніфікацією та проблемами у практичній реалізації. Метою цієї статті є аналіз нормативно-правової бази, що регулює надання ритуальних послуг, виявлення ключових проблем та розробка пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового регулювання ритуальних послуг в Україні привертає увагу науковців, які досліджують як історичні, так і сучасні аспекти цієї сфери. Розглянемо ключові праці та їхній внесок у розуміння проблематики:

- Федюк Л.В. у статті "Правові аспекти діяльності ритуальних служб в Україні" (2009) автор аналізує нормативно-правову базу, акцентуючи на необхідності чіткого розмежування повноважень між державними органами та приватними суб'єктами. Федюк зазначає, що відсутність єдиних стандартів ускладнює контроль за діяльністю ритуальних служб і пропонує розробити уніфіковані правила їхньої акредитації [1].

- Басиста І.В. у дослідженні "Історичні передумови формування законодавства про поховання в Україні" (2009) автор розглядає еволюцію правового регулювання похоронної справи від часів Київської Русі до сучасності. Басиста підкреслює, що сучасне законодавство успадкувало фрагментарність від попередніх епох і потребує систематизації для відповідності сучасним викликам [2].

- Берлач Н.А. у своїй роботі "Соціальні аспекти правового регулювання ритуальних послуг" (2009) автор акцентує на соціальній функції ритуальних послуг, пропонуючи розширити державну підтримку для вразливих категорій населення. Берлач наголошує на проблемі недостатнього фінансування безоплатних поховань і закликає до створення цільових програм [3].

- Коваленко О.П. у статті "Правові проблеми регулювання похоронної справи в Україні" (2015), опублікованій у журналі "Право України", автор детально аналізує недоліки Закону № 1102-IV, зокрема відсутність механізмів контролю за ціноутворенням. Коваленко пропонує запровадити державне регулювання тарифів на ритуальні послуги для захисту прав споживачів [5].

- Семенюк Т.В. у праці "Екологічні аспекти поховань: правовий вимір" (2020), опублікованій у збірнику "Екологічне право України", автор звертає увагу на недостатню увагу законодавства до екологічних поховань. Семенюк аргументує, що зростання екологічної свідомості вимагає включення до нормативної бази положень про біорозкладні матеріали та альтернативні методи поховання, посилюючись на європейський досвід [6].

- Петренко В.М. у статті "Європейські стандарти у сфері ритуальних послуг: уроки для України" (2022), опублікованій у "Віснику Київського національного університету імені Тараса Шевченка", автор проводить порівняльний аналіз українського та європейського законодавства. Петренко зазначає, що в країнах ЄС (зокрема, Німеччині та Польщі) широко застосовуються стандарти якості та прозорість ціноутворення, і пропонує адаптувати ці підходи до українських реалій у контексті євроінтеграції [7].

Попри наявність цих досліджень, у науковій літературі все ще бракує комплексних праць, які б поєднували аналіз історичних, соціальних, екологічних та європейських аспектів регулювання ритуальних послуг. Це вказує на потребу в подальших розробках, особливо в умовах сучасних викликів, таких як цифровізація та екологізація галузі.

Мета статті – аналіз правового регулювання інституту ритуальних послуг в Україні, виявлення основних проблем і прогалин у чинному законодавстві

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою правового регулювання сфери ритуальних послуг в Україні є низка нормативних актів, які охоплюють різні аспекти діяльності – від загальних принципів до конкретних процедур. Розглянемо ключові з них детальніше.

- Закон України "Про поховання та похоронну справу" від 10 липня 2003 року № 1102-IV є базовим документом, що встановлює правові, організаційні та економічні засади діяльності у сфері поховання. Він регулює права та обов'язки громадян, суб'єктів господарювання та органів влади у процесі організації поховань. Зокрема, стаття 5 визначає право кожного на поховання та гідне ставлення до тіла померлого, стаття 12 встановлює порядок надання ритуальних послуг, а стаття 13 закріплює необхідність

створення спеціалізованих ритуальних служб. Закон також передбачає безоплатне надання окремих послуг (наприклад, поховання для малозабезпечених), однак механізми реалізації цього положення деталізуються в підзаконних актах.

- Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2003 року № 193 "Про затвердження нормативно-правових актів щодо реалізації Закону України "Про поховання та похоронну справу". конкретизує положення Закону № 1102-IV, регулюючи організаційні аспекти діяльності ритуальних служб. Постанова визначає порядок створення таких служб органами місцевого самоврядування, їхні функції (наприклад, облік поховань, утримання кладовищ) та взаємодію з приватними суб'єктами господарювання. Вона також встановлює вимоги до договорів між ритуальними службами та громадянами, що укладаються для надання послуг.

- Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 20 листопада 2018 року № 308 "Про затвердження Правил надання ритуальних послуг" деталізує стандарти надання ритуальних послуг, визначаючи їхній мінімальний перелік (транспортування тіла, підготовка до поховання, організація церемонії тощо). Він регулює технічні та санітарні вимоги до діяльності суб'єктів господарювання, включаючи зберігання тіл, облаштування кладовищ і порядок роботи крематоріїв. Наказ спрямований на забезпечення якості послуг та захист прав споживачів, однак не охоплює сучасні види поховань, такі як екологічні.

- Місцеві нормативні акти. Органи місцевого самоврядування, відповідно до Закону № 1102-IV, мають повноваження видавати власні правила утримання кладовищ та діяльності ритуальних служб. Наприклад, у містах можуть встановлюватися тарифи на послуги, правила розміщення поховань чи порядок виділення земельних ділянок під кладовища. Такі акти регулюють локальні особливості, але їхня різноманітність часто призводить до неоднакового підходу до організації ритуальних послуг у різних регіонах.

Науковці, зокрема Л.В. Федюк, зазначають, що система правового регулювання ритуальних послуг в Україні базується на поєднанні загальнодержавних та місцевих норм, що створює певну гнучкість, але водночас ускладнює уніфікацію стандартів [1].

Аналіз чинного законодавства та практики його застосування дозволяє виділити низку проблем, які перешкоджають ефективному функціонуванню інституту ритуальних послуг в Україні. Розглянемо їх детальніше.

1. Фрагментарність та неузгодженість нормативної бази. Закон № 1102-IV закладає загальні принципи функціонування сфери ритуальних послуг, однак підзаконні акти, такі як Постанова № 193 та Наказ № 308, не завжди узгоджуються між собою. Наприклад, у Законі відсутнє чітке визначення критеріїв акредитації суб'єктів господарювання, які надають ритуальні послуги, а підзаконні акти не заповнюють цю прогалину. Це призводить до того, що в одних регіонах до суб'єктів застосовуються жорсткі вимоги (ліцензування, сертифікація), а в інших – діяльність здійснюється без належного контролю. Така неузгодженість ускладнює створення єдиного конкурентного середовища та сприяє виникненню "сірих" зон у діяльності ринку.

2. Відсутність єдиних стандартів якості. Необхідний мінімальний перелік ритуальних послуг, затверджений Наказом № 308, є застарілим і не враховує сучасних потреб громадян. Наприклад, у переліку не передбачено таких послуг, як кремація (яка доступна лише в кількох містах України), екологічні поховання чи використання біорозкладних матеріалів. Це призводить до значних регіональних відмінностей: у великих містах, таких як Київ чи Харків, громадяни можуть отримати ширший спектр послуг, тоді як у малих населених пунктах вибір обмежується традиційним похованням. Відсутність уніфікованих стандартів також ускладнює контроль за якістю послуг, адже суб'єкти господарювання можуть трактувати вимоги на власний розсуд.

3. Недостатній контроль за діяльністю суб'єктів ринку. Відсутність ефективного механізму державного нагляду є однією з найгостріших проблем. Закон № 1102-IV покладає відповідальність за контроль на органи місцевого самоврядування, однак у більшості випадків вони не мають ні ресурсів, ні повноважень для регулярних перевірок ритуальних служб. Як результат, на ринку фіксуються численні порушення: завищення цін на послуги (особливо в умовах емоційної вразливості клієнтів), нав'язування непотрібних процедур (наприклад, додаткових ритуальних атрибутів), а також недотримання санітарних норм. На думку І.В. Басисти та Н.А. Берlach, це вимагає введення чіткої системи адміністративної відповідальності та посилення ролі держави у регулюванні цін [2, 3]. Наприклад, у деяких містах України ціни на поховання можуть перевищувати офіційно встановлені тарифи в 2-3 рази через монополізацію ринку місцевими операторами.

4. Проблеми доступності послуг для малозабезпечених верств населення. Стаття 6 Закону № 1102-IV гарантує безоплатне надання мінімального переліку ритуальних послуг для малозабезпечених громадян, однак на практиці ця норма реалізується вкрай неефективно. Механізм компенсації витрат ритуальним службам за такі послуги залишається недосконалим: фінансування з місцевих бюджетів часто затримується, а в окремих випадках взагалі не передбачається. Як наслідок, ритуальні служби або відмовляються надавати безоплатні послуги, або перекладають витрати на родичів померлого, що суперечить законодавству. Ця проблема особливо гостро стоїть у сільській місцевості, де доступ до ритуальних служб і так обмежений

через брак інфраструктури. За даними досліджень, у 2023 році лише 40% малозабезпечених сімей отримали передбачену законом підтримку у повному обсязі [4].

5. Недостатня адаптація до сучасних викликів Чинне законодавство не враховує сучасні суспільні тенденції, такі як зростання попиту на кремацію (в Україні функціонує лише три крематорії – у Києві, Харкові та Одесі), екологічні поховання чи цифрові послуги (наприклад, онлайн-трансляції церемоній). Це обмежує можливості громадян у виборі та ставить Україну в невідгідне становище порівняно з країнами ЄС, де такі послуги є стандартизованими. Крім того, відсутність регулювання нових технологій у сфері ритуальних послуг (наприклад, 3D-друку меморіальних об'єктів) стримує інноваційний розвиток галузі.

На основі проведеного аналізу нормативної бази та виявлених проблем пропонується низка заходів для вдосконалення правового регулювання інституту ритуальних послуг в Україні.

1. З метою уніфікації нормативної бази пропонується внести зміни до Закону № 1102-IV, уточнивши повноваження суб'єктів господарювання, критерії їхньої акредитації та відповідальність за порушення. Розробити єдиний кодекс правил надання ритуальних послуг, який би замінив розрізнені підзаконні акти.

Фрагментарність і неузгодженість нормативних актів, як зазначено в розділі 2, призводять до неоднакового застосування норм у різних регіонах. Уніфікація законодавства дозволить усунути "сірі" зони, створити єдині правила гри для всіх суб'єктів ринку та спростити контроль за їхньою діяльністю. Наприклад, чітке визначення акредитаційних вимог (наявність кваліфікованого персоналу, відповідність санітарним нормам) зменшить кількість недобросовісних операторів. Кодекс також може включати стандарти якості, що враховують сучасні потреби, усуваючи проблему застарілих норм.

2. Для розширення переліку послуг пропонується оновити мінімальний перелік ритуальних послуг, затверджений Наказом № 308, додавши до нього кремацію, екологічні поховання (з використанням біорозкладних урн чи трун), а також цифрові послуги (онлайн-трансляції церемоній).

Сучасні суспільні тенденції, такі як зростання екологічної свідомості та попит на альтернативні види поховань, не відображені в чинному законодавстві. Наприклад, у країнах ЄС кремація становить до 70% поховань (у Німеччині – 65%, у Польщі – 40%), тоді як в Україні її доступність обмежена через брак крематоріїв і нормативного регулювання. Розширення переліку послуг підвищить якість сервісу, надасть громадянам ширший вибір і сприятиме розвитку конкуренції на ринку. Це також стимулюватиме інфраструктурні зміни, такі як будівництво нових крематоріїв.

3. З метою посилення державного нагляду запровадити регулярні перевірки діяльності ритуальних служб центральним органом виконавчої влади (наприклад, Мінрегіоном) або спеціально створеним регуляторним органом. Встановити штрафи за порушення стандартів якості, завищення цін і недотримання санітарних норм.

Недостатній контроль, описаний у розділі 2, сприяє зловживанням на ринку ритуальних послуг. Наприклад, у 2023 році в кількох містах України було зафіксовано випадки, коли ритуальні служби завищували ціни на 200-300% від офіційних тарифів, користуючись вразливістю клієнтів. Регулярні перевірки та санкції (штрафи, призупинення діяльності) підвищать дисципліну суб'єктів господарювання та захистять права споживачів. Досвід Польщі, де функціонує спеціальна інспекція з нагляду за похоронними послугами, свідчить про ефективність такого підходу.

4. З метою забезпечення соціальної підтримки малозабезпечених верств населення удосконалити механізми компенсації витрат ритуальним службам за надання безоплатних послуг малозабезпеченим громадянам шляхом створення цільового державного фонду. Встановити чіткі строки виплат і передбачити їх у державному бюджеті.

Проблема доступності послуг для малозабезпечених, як зазначено в розділі 2, пов'язана з неефективністю компенсаційних механізмів. У 2023 році лише 40% таких сімей отримали передбачену законом підтримку через затримки фінансування з місцевих бюджетів. Цільовий фонд, наповнений за рахунок державного бюджету та, можливо, внесків суб'єктів ринку, забезпечить стабільне фінансування і усуне ризик перекладання витрат на громадян. Це також підвищить соціальну справедливість і відповідність законодавства конституційним гарантіям.

5. З метою гармонізації з європейськими нормами провести порівняльний аналіз законодавства країн ЄС (наприклад, Німеччини, Польщі) та адаптувати кращі практики до українських умов. Зокрема, запровадити стандарти екологічних поховань, регулювання кремації та прозорі механізми ціноутворення.

У контексті євроінтеграції України гармонізація законодавства є необхідною для приведення сфери ритуальних послуг до європейських стандартів. Наприклад, у Німеччині закон "Friedhofs-gesetz" чітко регулює екологічні аспекти поховань, а в Польщі діє система прозорого ціноутворення, що запобігає зловживанням. Адаптація таких норм підвищить конкурентоспроможність українських ритуальних служб, сприятиме залученню інвестицій у галузь (наприклад, у будівництво крематоріїв) і відповідатиме сучасним екологічним вимогам.

Висновки. Правове регулювання інституту ритуальних послуг в Україні, попри наявність базового законодавчого фундаменту, демонструє значний потенціал для вдосконалення через низку системних недоліків. Проведений аналіз свідчить, що чинна нормативна база, зокрема Закон № 1102-IV, Постанова № 193 і Наказ № 308, хоча й забезпечує основні рамки для функціонування галузі, не відповідає сучасним

викликам і потребам суспільства. Виявлені проблеми – фрагментарність і неузгодженість норм, відсутність єдиних стандартів якості, недостатній державний нагляд, обмежена доступність послуг для малозабезпечених і слабка адаптація до нових тенденцій – створюють бар'єри для ефективної роботи ритуальних служб, захисту прав громадян і розвитку конкуренції на ринку.

Фрагментарність законодавства призводить до регіональних диспропорцій і "сірих" зон, де суб'єкти господарювання діють без належного контролю, що підтверджується різними підходами до акредитації та ціноутворення в різних частинах країни. Відсутність сучасних стандартів якості, таких як регулювання кремації чи екологічних поховань, обмежує вибір громадян і віддаляє Україну від європейських практик, де ці послуги є нормою. Недостатній нагляд зумовлює численні зловживання, зокрема завищення цін і нав'язування непотрібних процедур, що особливо гостро відчувається в умовах монополізації ринку в окремих регіонах. Соціальні гарантії, передбачені законом для малозабезпечених, залишаються декларативними через неефективність компенсаційних механізмів, що підтверджується статистикою 2023 року, коли лише 40% таких сімей отримали належну підтримку. Нарешті, брак адаптації до сучасних викликів, таких як цифровізація та екологізація, стримує інноваційний розвиток галузі та знижує її конкурентоспроможність на міжнародному рівні.

Запропоновані напрями вдосконалення – уніфікація нормативної бази, розширення переліку послуг, посилення нагляду, соціальна підтримка через цільовий фонд і гармонізація з європейськими нормами – є логічним продовженням виявлених проблем і спираються на наукові розробки вітчизняних дослідників, а також кращі міжнародні практики. Уніфікація усуне розбіжності й підвищить прозорість регулювання, що сприятиме створенню єдиного правового поля. Розширення переліку послуг, включаючи кремацію та екологічні поховання, відобразить сучасні потреби громадян і стимулюватиме інфраструктурний розвиток, наприклад, будівництво нових крематоріїв. Посилення нагляду через регулярні перевірки та санкції знизить рівень зловживань і захистить споживачів від недобросовісних операторів, як це успішно реалізовано в Польщі. Створення цільового фонду для соціальної підтримки гарантуватиме реальну доступність послуг для малозабезпечених, усуваючи фінансові бар'єри для ритуальних служб. Гармонізація з нормами ЄС, зокрема Німеччини та Польщі, забезпечить відповідність екологічним стандартам, прозорість ціноутворення та інтеграцію України в європейський простір.

Реалізація цих заходів сприятиме не лише підвищенню ефективності функціонування інституту ритуальних послуг, а й зміцненню соціальних гарантій, передбачених Конституцією України, а також захисту прав громадян на гідне поховання. Водночас це дозволить галузі адаптуватися до сучасних реалій, таких як зростання екологічної свідомості, попит на альтернативні види поховань і цифрові рішення, що є критично важливим у контексті глобальних тенденцій та євроінтеграційних прагнень України. Подальші дослідження та практична імплементація запропонованих змін можуть стати основою для створення збалансованої, прозорої та соціально орієнтованої системи ритуальних послуг в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Федюк Л.В. Правові аспекти діяльності ритуальних служб в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. 2009. С. 144–150.
2. Басиста І.В. Історичні передумови формування законодавства про поховання в Україні. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. 2009. С. 20–28.
3. Берlach Н.А. Соціальні аспекти правового регулювання ритуальних послуг. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника*. 2009. С. 180–185.
4. Закон України "Про поховання та похоронну справу" від 10 липня 2003 року № 1102-IV. Відомості Верховної Ради України, 2003. № 45. Ст. 358.
5. Коваленко О.П. Правові проблеми регулювання похоронної справи в Україні. *Право України*. 2015. № 7. С. 89–95.
6. Семенюк Т.В. Екологічні аспекти поховань: правовий вимір. Екологічне право України. Київ: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2020. С. 112–120.
7. Петренко В.М. Європейські стандарти у сфері ритуальних послуг: уроки для України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2022. № 3. С. 45–50.
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2003 року № 193 "Про затвердження нормативно-правових актів щодо реалізації Закону України «Про поховання та похоронну справу». *Офіційний вісник України*. 2003. № 48. Ст. 2512.

REFERENCES:

1. Fediuk, L.V. (2009). Pravovi aspekty diialnosti rytualnykh sluzhbb v Ukraini. [Legal aspects of funeral services in Ukraine]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. 144–150. [in Ukrainian].
2. Basysta, I.V. (2009). Istorychni peredumovy formuvannia zakonodavstva pro pokhovannia v Ukraini. [Historical prerequisites for the formation of legislation on burial in Ukraine]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*. 20–28. [in Ukrainian].
3. Berlach, N.A. (2009). Sotsialni aspekty pravovoho rehuliuвання rytualnykh posluh. [Social aspects of

legal regulation of funeral services]. Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy. 180–185. [in Ukrainian].

4. Pro pokhovannia ta pokhoronnu spravu. (2003, July 10). [On burial and funeral affairs]. Zakon Ukrainy №1102-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 45. 358. [in Ukrainian].

5. Kovalenko, O.P. (2015). Pravovi problemy rehuliuвання pokhoronnoi spravy v Ukraini. [Legal problems of regulating funeral affairs in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. № 7. 89–95. [in Ukrainian].

6. Semeniuk, T.V. (2020). Ekolohichni aspekty pokhovan: pravovyi vymir. [Environmental aspects of burials: legal dimension]. *Ekolohichne pravo Ukrainy*. 112–120. [in Ukrainian].

7. Petrenko, V.M. (2022). Yevropeiski standarty u sferi rytualnykh posluh: uroky dlia Ukrainy. [European standards in the field of funeral services: lessons for Ukraine]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*. №3. 45–50. [in Ukrainian].

8. Pro zatverdzhennia normatyvno-pravovykh aktiv shchodo realizatsii Zakonu Ukrainy «Pro pokhovannia ta pokhoronnu spravu». (2003, November 19). [On approval of regulatory legal acts on the implementation of the Law of Ukraine "On Burial and Funeral Affairs"]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 193. Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 48. 2512. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.06.2025

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 34.08

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-85-89

Кравцов Данило Маркович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

d_kravtsov@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4110-7181

ПРОБЛЕМИ ПРОВАНДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Дослідження присвячене аналізу особливостей реалізації державної політики зайнятості в Україні в умовах військового стану. У роботі висвітлюються основні виклики, що виникають на ринку праці внаслідок воєнних дій, зокрема масове скорочення робочих місць, зміна економічних пріоритетів, вимушене переміщення громадян та зростання рівня безробіття. Проаналізовано ключові заходи, які впроваджує уряд для підтримки зайнятості населення, включаючи програми компенсації заробітних плат, перекваліфікацію, стимулювання створення нових робочих місць та підтримку підприємницької діяльності. Оцінено ефективність цих заходів та виявлено основні перешкоди для їхньої реалізації, серед яких недостатнє фінансування, складна безпекова ситуація та потреба у структурній адаптації ринку праці.

У дослідженні розглянуто динаміку безробіття в Україні під час військового стану, включаючи офіційні статистичні дані щодо кількості безробітних, пропозицій на ринку праці та змін у структурі зайнятості. Зокрема, відзначається зростання ролі жінок у різних секторах економіки через мобілізацію чоловіків, а також активізація процесів перекваліфікації та дистанційної роботи. Аналізуються фактори, що впливають на залучення ветеранів і осіб з інвалідністю до ринку праці, а також роль державної підтримки у цьому процесі.

Значна увага приділена ролі активних і пасивних заходів державного регулювання зайнятості. Досліджено механізми соціального захисту безробітних, фінансової підтримки роботодавців, стимулювання самозайнятості та розвитку малого і середнього бізнесу. Визначено необхідність адаптації нормативно-правової бази до нових умов, розширення програм професійного навчання та перекваліфікації, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, а також стимулювання внутрішньої трудової міграції. Окреслено перспективи інтеграції сучасних цифрових технологій у процеси працевлаштування та розвитку дистанційних форм зайнятості.

У висновках наголошується на необхідності комплексного підходу до реалізації державної політики зайнятості, що включає співпрацю уряду, бізнесу та міжнародних партнерів. Підкреслюється важливість стабільної правової бази, розробки довгострокових механізмів підтримки зайнятості, збереження та створення нових робочих місць, а також забезпечення соціального захисту населення. Зроблено висновки щодо перспектив розвитку ринку праці України в післявоєнний період, з урахуванням можливостей його відновлення та інтеграції в європейський економічний простір.

Ключові слова: державна політика зайнятості, ринок праці, безробіття, військовий стан, перекваліфікація, соціальний захист, підтримка підприємництва, самозайнятість, дистанційна робота, трудова міграція.

Kravtsov D. PROBLEMS OF IMPLEMENTING STATE EMPLOYMENT POLICY IN UKRAINE DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATE

The study is devoted to the analysis of the features of the implementation of the state employment policy in Ukraine under martial law. The work highlights the main challenges arising in the labor market as a result of military operations, in particular, massive job cuts, changes in economic priorities, forced displacement of citizens and the increase in unemployment. The key measures implemented by the government to support employment of the population are analyzed, including wage compensation programs, retraining, stimulating the creation of new jobs and supporting entrepreneurial activity. The effectiveness of these measures is assessed and the main obstacles to their implementation are identified, including insufficient funding, a difficult security situation and the need for structural adaptation of the labor market.

The study examines the dynamics of unemployment in Ukraine during martial law, including official statistics on the number of unemployed, labor market offers, and changes in the employment structure. In particular, it notes the growing role of women in various sectors of the economy due to the mobilization of men, as well as the intensification of retraining and remote work processes. It analyzes the factors affecting the involvement of veterans and people with disabilities in the labor market, as well as the role of state support in this process.

Considerable attention is paid to the role of active and passive measures of state regulation of employment. The mechanisms of social protection of the unemployed, financial support for employers, stimulation of self-employment and development of small and medium-sized businesses are studied. The need to adapt the regulatory framework to new conditions, expand vocational training and retraining programs, create favorable conditions for the development of entrepreneurship, as well as stimulate internal labor migration is identified. The prospects for integrating modern digital technologies into employment processes and the development of remote forms of employment are outlined.

The conclusions emphasize the need for a comprehensive approach to the implementation of state employment policy, which includes cooperation between the government, business and international partners. The importance of a stable legal framework, the development of long-term mechanisms for supporting employment, preserving and creating new jobs, as well as

ensuring social protection for the population is emphasized. Conclusions are drawn on the prospects for the development of the Ukrainian labor market in the post-war period, taking into account the possibilities of its restoration and integration into the European economic space.

Keywords: state employment policy, labor market, unemployment, martial law, retraining, social protection, support for entrepreneurship, self-employment, remote work, labor migration.

Постановка проблеми. У зв'язку з військовим станом в Україні виникли значні виклики для реалізації державної політики зайнятості. Воєнні дії призвели до масового скорочення робочих місць, зміни економічних пріоритетів та порушення функціонування ринку праці. Вимушене переміщення громадян, руйнування підприємств, обмеження економічної діяльності та нестабільність ділового середовища негативно впливають на рівень зайнятості та можливості працевлаштування населення.

Уряд впроваджує заходи для підтримки ринку праці, такі як програми компенсації заробітних плат, перекваліфікація та стимулювання створення нових робочих місць. Проте ефективність цих заходів залишається обмеженою через брак ресурсів, складну безпекову ситуацію та потребу в адаптації політики зайнятості до реалій військового стану.

Отже, актуальним є питання ефективності державної політики зайнятості в умовах військового стану та пошук оптимальних шляхів підтримки зайнятості, з урахуванням потреб внутрішньо переміщених осіб, демобілізованих військовослужбовців та секторів економіки, що зазнали найбільших втрат.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку ринку праці України, зокрема зайнятості населення, безробіття досліджували такі науковці: Н. Азьмук, В. Близнюк, Н. Галкіна, Т. Городецька, М. Дикалюк, А. Дячкіна, В. Жернаков, О. Зайцев, О. Касперович, О. Кваша, Т. Коляда, А. Коропецька, О. Левицька, К. Мельник, О. Новікова, О. Панькова, В. Процевський, К. Растовська, О. Середа, С. Сільченко, О. Ярошенко.

Мета статті є аналіз особливостей реалізації державної політики зайнятості в Україні в умовах військового стану, визначення основних викликів та проблем, а також обґрунтування шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна суттєво впливає на вітчизняний ринок праці, де спостерігаються значні коливання та зміни. Виклики невизначеності в умовах війни, звуження поля прикладання праці, його структурні та якісні зміни, масштабні потоки вимушених переселенців і мобілізація поглибили проблеми у сфері зайнятості. Попри поступову адаптацію економіки до нових умов функціонування, в Україні зберігається високий рівень безробіття. За оцінками дослідницької агенції «Info Sapiens», у січні 2024 р. показник безробіття становив 17 %. Проблеми використання робочої сили загострюються в умовах поглиблення сформованих дисбалансів на ринку праці. Станом на 1 січня 2024 р. загальна чисельність безробітних, зареєстрованих у Державній службі зайнятості (ДСЗ), становила 96,1 тис. осіб (серед них понад 40 % мають вищу освіту) за наявності 40,2 тис. одиниць вакансій [1]. На сьогоднішній день, зокрема на початок січня 2025 року в Україні зареєстровано приблизно 100 тисяч безробітних [2]. Протягом 2023 р. мали статус безробітних 483,2 тис. осіб проти 867,6 тис. осіб – у 2022 р., з них у 2023 р. працевлаштовано 160,1 тис. осіб та пройшли професійне навчання 32,9 тис. осіб, у 2022 р. відповідно – 248,8 тис. осіб та 46,6 тис. осіб [1]. Таким чином, сучасні умови розвитку ринку праці вимагають активного державного втручання.

На думку В. Власова і О. Крапивіна, зростання масштабів безробіття в суспільстві створює напруженість у суспільстві [3, с. 7].

Безперечно, ми з цим погоджуємося і вважаємо, що зростання масштабів безробіття в суспільстві, в нашій країні це в період воєнного стану, створює низку соціально-економічних проблем, зокрема: зниження рівня життя населення, що зумовлене втратою джерел доходу, зростання соціальної напруги та підвищення рівня міграції працездатного населення. Збільшення кількості безробітних громадян також спричиняє зростання навантаження на державні програми соціального захисту та підвищує ризики криміналізації суспільства. Економічні наслідки включають скорочення купівельної спроможності населення, падіння рівня виробництва та зменшення інвестиційної активності. Крім того, безробіття може негативно впливати на психологічний стан громадян, підвищуючи рівень стресу, депресії та соціальної ізоляції.

Загалом війна спричинила зростання ролі жінок на ринку праці. У зв'язку з мобілізацією значної кількості чоловіків жінки все більше залучаються до роботи в різних секторах економіки, включаючи традиційно чоловічі професії.

У Збройних Силах України (ЗСУ) зараз служать 67 тис. жінок, що на 40% більше, ніж у 2021 році, а кількість жінок-офіцерів збільшилася вшестеро. Збільшилася частка жінок серед шукачів роботи та підприємців. Так, 2024 року серед зареєстрованих ФОП 58,8% були жінки, що на 7,8 в.п. більше, ніж у відповідному періоді 2021 року. Серед шукачів роботи приватного сервісу Work.ua частка жінок становить 59% [6]. Поступово зростає інтерес до залучення ветеранів і людей з інвалідністю до участі на ринку праці, але цей процес потребує додаткових заходів.

Також, слід звернути увагу і на проблеми, які безпосередньо стосуються саме органів на які покладено реалізацію державної політики щодо зайнятості населення. Незважаючи на вжиті заходи, у 2024 році спостерігається низка проблем у діяльності структурних підрозділів, відповідальних на цьому рівні. Основними викликами є неефективна робота державних центрів зайнятості, зокрема бюрократичні процедури, недостатнє фінансування та застарілі методи управління гальмують оперативне реагування на

потреби безробітних громадян.

Також, прослідковується недостатня координація між державними установами, а саме: відсутність узгодженості між місцевими органами влади, Міністерством економіки, Державною службою зайнятості та роботодавцями призводить до дублювання функцій і неефективного використання ресурсів.

Обмежений доступ до державних грантів та кредитів, є проблемою, оскільки складні процедури отримання фінансування, бюрократичні бар'єри та корупційні ризики унеможливають масштабну підтримку малого та середнього бізнесу, який міг би створювати нові робочі місця.

Відповідно, це не вичерпний перелік проблем сьогодення, тому і постає нагальна потреба перегляду підходів до державного управління зайнятістю, спрощення адміністративних процедур, розширення доступу до фінансування та вдосконалення програм підтримки безробітних громадян.

Державне регулювання зайнятості - це «комплекс заходів державного впливу на ринок праці з метою забезпечення продуктивної зайнятості та соціального захисту населення [4].

Саме, державна політика зайнятості населення повинна передбачати систему адаптації різних категорій незайнятого населення до вимог ринку праці, а також систему соціального захисту безробітних та осіб з обмеженою конкурентоспроможністю [5].

З цією метою держава використовує активні і пасивні заходи регулювання. Реалізація пасивної політики зайнятості передбачає підтримку високого попиту на робочу силу в комбінації з контролем заробітної плати і цін. Вона сприяє формуванню державного патерналізму, в умовах якого держава бере на себе відповідальність за дії найманих робітників і роботодавців на ринку трудових ресурсів. В цих умовах працівникам надаються гарантії у збереженні робочого місця, виплаті заробітної плати і допомоги тощо. Роботодавцям гарантуються попит на запланований обсяг продукції, надання сировини та матеріалів, стабільні ціни й цільове фінансування. Пасивна політика здійснюється пасивними заходами, до яких належать: реєстрація та облік безробітних і незайнятих громадян, які шукають роботу; організація системи надання допомоги по безробіттю; здійснення як грошових, так і негрошових форм підтримки безробітних і членів сімей, котрі знаходяться на їх утриманні. Основним недоліком такої політики є розвиток пасивності і обмеження стимулів до особистої активності суб'єктів зайнятості, тому зазвичай країни поєднують пасивні заходи з активними [5].

Для ефективного повоєнного відновлення Україні необхідно подолати розрив між наявними та необхідними компетенціями населення, одночасно розв'язуючи проблеми високого рівня безробіття та нестачі кваліфікованої робочої сили (за оцінюванням Міністерства економіки, протягом наступного десятиріччя дефіцит робочої сили становитиме близько 4,5 млн осіб). Програми перепідготовки та підвищення кваліфікації українців, такі як Skills Alliance for Ukraine, сприятимуть зниженню рівня безробіття та заповненню дефіциту кваліфікованих працівників [7].

Важливим фактором формування ринку праці буде повернення людей до попередніх місць проживання (якщо там буде безпечно), реінтеграція ветеранів, розширення участі людей з інвалідністю та збільшення участі жінок. Для досягнення цих цілей необхідні спільні зусилля бізнесу та влади, які мають містити створення інклюзивного середовища, підвищення доступності робочих місць, навчання нових навичок і підтримку професійного розвитку жінок у сферах, раніше переважно чоловічих, а також розширення інфраструктури догляду за дітьми [7].

Такі разючі зміни на ринку праці, спричинені війною РФ в Україні, обумовлюють потребу в пошуку напрямів активізації та відновлення його параметрів на якісно новому рівні. На думку І. Штундер, такі напрями можуть включати:

- створення стимулів для швидкого працевлаштування працівників;
- формування дієвих програм перекваліфікації та підвищення кваліфікації згідно вимог поточної ситуації;
- залучення донорських засобів до створення нових робочих місць;
- прогнозування професій, які в короткостроковій та середньостроковій перспективі будуть користуватися попитом на ринку праці;
- створення програм зайнятості для внутрішньо переміщених осіб; – розвиток дистанційних форм зайнятості» [8, с. 185].

О. Пищуліна та К. Маркевич вважають, що ефективними інструментами для підвищення зайнятості населення можуть стати:

- перерозподіл робочої сили між секторами економіки;
- розробка короткострокових планів щодо релокації чи переорієнтації деяких підприємств, допомоги бізнесу, який через бойові дії не може сплачувати заробітну плату працівникам та податки» [8, с. 184].

Низка науковців у своєму дослідженні «Державна політика у сфері зайнятості: правові проблеми й перспективи в умовах дії воєнного стану» зазначають, що основні завдання державної політики у сфері зайнятості в умовах воєнного стану повинні бути спрямовані:

- аналіз динамічних впливів на ринок праці, прогнозування тенденцій зміни зайнятості на основі ключових показників, розроблення та реалізація заходів державної політики до нейтралізувати негативний вплив;

– передбачення завдань воєнного часу правового унормування діяльності суб'єктів трудових відносин та інституційного нормативного забезпечення реалізації зазначена діяльність навіть при істотних змінах її умов;

– неухильний нагляд за дотриманням правових положень і норм у сфері працевлаштування та зміцнення імператив юридичної відповідальності за їх порушення;

– послідовна реалізація соціально-орієнтованої державної політики у сфері зайнятості, забезпечення інтересів як роботодавців і працівників для підвищення рівня соціальної довіри до всі сторони трудових відносин;

– впровадження довгострокових механізмів, насамперед правових механізмів, формування стабільної правової бази для стратегічного регулювання ринку праці з огляду на потребу довгострокове забезпечення державних інтересів у сферах нацбезпеки та економіки [9, с. 189].

З урахуванням вище зазначеного, на наш погляд, реалізація державної політики зайнятості в умовах військового стану повина бути направлена:

По-перше, на адаптацію нормативно-правової бази, зокрема введення нових законодавчих норм, спрямованих на захист прав працівників, регулювання дистанційної роботи, забезпечення гарантій для мобілізованих осіб, створення гнучких умов для підприємництва та зайнятості внутрішньо переміщених осіб.

Оскільки, попри існування правової бази у сфері зайнятості, низка нормативно-правових актів не повною мірою відповідає сучасним викликам. Зокрема:

– Кодекс законів про працю України – не враховує сучасні умови дистанційної роботи та нестандартних форм зайнятості.

– Закон України «Про зайнятість населення» – потребує доповнень щодо механізмів стимулювання роботодавців для працевлаштування ветеранів та внутрішньо переміщених осіб.

– Закон України «Про соціальні послуги» – недостатньо врегульовує підтримку осіб, які втратили роботу через війну.

– Закон України «Про державну службу» – не адаптований до сучасних викликів щодо цифровізації та гнучких умов праці.

По-друге, державна підтримка роботодавців, яка полягає у наданні пільгових кредитів, грантів та субсидій для підприємств, що зберігають робочі місця або створюють нові. Розвиток програм компенсації часткової заробітної плати для роботодавців, які наймають осіб із соціально вразливих категорій, зокрема переселенців та осіб, які втратили роботу внаслідок бойових дій.

По-третє, підтримка самозайнятості та підприємництва, тобто запровадження програм фінансової підтримки для малого та середнього бізнесу, мікрогрантів для підприємців, які бажають започаткувати власну справу, спрощення процедур реєстрації бізнесу та податкових звітностей.

По-четверте, розвиток дистанційної та гнучкої зайнятості, зокрема сприяння цифровізації праці, створення онлайн-платформ для пошуку роботи, впровадження програм навчання цифрових навичок для адаптації населення до змінених умов ринку праці.

Також, важливу роль відіграє розвиток освітніх програм та перекваліфікація, яка повинна бути направлена на організацію безкоштовних освітніх курсів, професійної підготовки та підвищення кваліфікації для безробітних, ветеранів, переселенців та інших категорій населення, які потребують додаткових знань для успішного працевлаштування.

Забезпечення мобільності робочої сили, шляхом стимулювання внутрішньої міграції населення через надання житлових програм, компенсаційних виплат за релокацію та підтримку регіональних ринків праці, це є ще одним кроком ефективності державної політики зайнятості в умовах військового стану.

Особливе місце, також, посідає посилення соціального захисту безробітних. Зусилля держави щодо розширення програм допомоги безробітним, підвищення розміру соціальних виплат та створення нових ініціатив тимчасового працевлаштування, громадських робіт і перекваліфікації, а також запровадження механізму підтримки сімей безробітних громадян дозволить пом'якшити негативні наслідки економічної нестабільності.

Висновки. Отже, державна політика зайнятості в умовах військового стану має адаптуватися до нових реалій через активне втручання держави, підтримку бізнесу та створення можливостей для перекваліфікації населення. Важливо розробити комплексні заходи, які дозволять зберегти економічну стабільність та забезпечити громадян робочими місцями. Включення сучасних наукових підходів до управління ринком праці може значно підвищити ефективність цих заходів. Подальший розвиток державних програм підтримки зайнятості та міжнародне співробітництво в цій сфері сприятимуть стабілізації економіки та зниженню рівня безробіття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Відновлення ринку праці в Україні в умовах війни: регіональні аспекти. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/vidnovlennya-rynku-pratsi-v-ukrayini-v-umovakh-viyny-rehionalni> (дата звернення 14.02.2025)

2. В Державному центрі зайнятості озвучили кількість безробітних в Україні. URL: <https://happymonday.ua/bezrobittia-v-ukraini-pokaznyk-u-sichni-2025> (дата звернення 28.02.2025)

3. Публічне управління у сфері зайнятості в Україні у контексті євроінтеграції: проблеми, ефективність, інноваційність, результативність: колективна монографія / за наук. ред. д. держ. упр. Р. В. Войтович та К.В. Дубич. Київ, 2020. 480 с.
4. Ладонько Л. С., Калінько І. В., Філіпова Н. В. Аналіз ринку праці та забезпечення державного регулювання рівня зайнятості населення в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. №9. (дата звернення 14.02.2025)
5. Гаман Н.О. Проведення ефективної політики зайнятості в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. URL:<http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=67> (дата звернення 01.03.2025)
6. Ринок праці в умовах війни: демографічні виклики для України. URL: <https://voxukraine.org/rynok-pratsi-v-umovah-vijny-demografichni-vyklyky-dlya-ukrayiny>
7. Як розв'язати проблеми безробіття і втрати кадрів унаслідок міграції та мобілізації. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3909003-rinok-praci-v-umovah-vijni-demografichni-viklyki-dla-ukraini.html> (дата звернення 18.02.2025)
8. Серьогіна Н. О. Зайнятість населення в умовах воєнного стану як невід'ємна складова забезпечення національної безпеки. *Право та державне управління*. 2023. № 2. С. 181-186.
9. Швець Д.Ю., Пивовар М.С., Олексів І.І., Жиравецький Т.М., Марич Н.І. Державна політика у сфері зайнятості: правові проблеми й перспективи в умовах дії воєнного стану. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2024. № 2. С. 185-193. URL: https://nvngu.in.ua/jdownloads/pdf/2024/2/02_2024_Shvets.pdf (дата звернення 02.03.2025)

REFERENCES:

1. Vidnovlennia rynku pratsi v Ukraini v umovakh viiny: rehionalni aspekty. (2024). [Restoring the labor market in Ukraine during the war: regional aspects]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/vidnovlennia-rynku-pratsi-v-ukrayini-v-umovakh-viiny-rehionalni> [in Ukrainian].
2. V Derzhavnomu tsentri zainiatosti ozvuchyly kilkist bezrobitnykh v Ukraini. (2025). [The State Employment Center announced the number of unemployed people in Ukraine]. Retrieved from: <https://happymonday.ua/bezrobittia-v-ukraini-pokaznyk-u-sichni-2025> [in Ukrainian].
3. Voitovych, R.V., Dubych, K.V. (Eds.) (2020). Publichne upravlinnia u sferi zainiatosti v Ukraini u konteksti yevrointehratsii: problemy, efektyvnist, innovatsiinist, rezultatyvnist. [Public employment management in Ukraine in the context of European integration: problems, efficiency, innovation, effectiveness]. *Kolektyvna monohrafiia*. 480. [in Ukrainian].
4. Ladonko, L.S., Kalinko, I.V., Filipova, N.V. (2023). Analiz rynku pratsi ta zabezpechennia derzhavnoho rehuliuвання рівня zainiatosti naselennia v Ukraini. [Analysis of the labor market and ensuring state regulation of the employment level of the population in Ukraine]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: ekonomika ta upravlinnia*. №9. Retrieved from: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-9-07-01> [in Ukrainian].
5. Haman, N.O. (2009). Provedennia efektyvnoi polityky zainiatosti v Ukraini. [Implementing an effective employment policy in Ukraine]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=67> [in Ukrainian].
6. Rynok pratsi v umovakh viiny: demohrafichni vyklyky dlia Ukrainy. (2024). [The labor market in wartime: demographic challenges for Ukraine]. Retrieved from: <https://voxukraine.org/rynok-pratsi-v-umovah-vijny-demografichni-vyklyky-dlya-ukrayiny> [in Ukrainian].
7. Rynok pratsi v umovakh viiny: demohrafichni vyklyky dlia Ukrainy. (2024). [The labor market in wartime: demographic challenges for Ukraine]. Retrieved from: <https://voxukraine.org/rynok-pratsi-v-umovah-vijny-demografichni-vyklyky-dlya-ukrayiny> [in Ukrainian].
8. Serohina, N.O. (2023). Zainiatist naselennia v umovakh voiennoho stanu yak nevidiemna skladova zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. [Employment of the population under martial law as an integral component of ensuring national security]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*. № 2. 181-186 [in Ukrainian].
9. Shvets, D.Iu., Pyvovar, M.S., Oleksiv, I.I., Zhyravetskyi, T.M., Marych, N.I. (2024). Derzhavna polityka u sferi zainiatosti: pravovi problemy y perspektyvy v umovakh dii voiennoho stanu. [State Policy in the Field of Employment: Legal Problems and Prospects in the Conditions of Martial Law]. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. №2. 185-193. Retrieved from: https://nvngu.in.ua/jdownloads/pdf/2024/2/02_2024_Shvets.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025

УДК 349.232

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-90-97

Мінаєва Катерина Володимирівна,

кандидатка юридичних наук,

суддя Запорізького окружного адміністративного суду

cathermina@ukr.net

ORCID ID: 0009-0003-8836-8562

Свічкарьова Ярослава Віталіївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

yara1972@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6245-2526

ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗМІНИ РОЗМІРУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ КЕРІВНИКАМ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ

У статті розглянуто судову практику щодо обмеження заробітної плати керівників державних банків відповідно до Закону України № 553-ІХ, а також співвідношення норм цього закону з положеннями трудового законодавства. Зокрема, аналізується справа за позовом керівника АТ КБ «Приват Банк» щодо стягнення заборгованості по заробітній платі за період із квітня по серпень 2020 року. Верховний Суд у своєму рішенні від 23 серпня 2023 року став на бік держави, визнавши імперативність положень закону про державний бюджет і обґрунтувавши обмеження винагороди членів правління державних банків як законне та обов'язкове. Водночас автор порушує питання правомірності пріоритетного застосування норм бюджетного законодавства над нормами трудового права, у тому числі нормами Кодексу законів про працю України та Закону України «Про оплату праці».

Окрему увагу приділено принципам правової визначеності, передбачуваності та правовладдя (верховенства права), які повинні дотримуватись під час вирішення спорів, що виникають між суб'єктами трудових правовідносин. Автор звертається до Рішення Конституційного Суду України від 18 червня 2020 року № 5-р(П)/2020, де акцентовано увагу на необхідності дотримання суддями класичних правових принципів при колізії норм однакового ієрархічного рівня: *lex posterior derogat priori*, *lex specialis derogat generali*, *lex posterior generalis non derogat priori specialis*. Недотримання цих засад на практиці може свідчити про формальне і небезпечне ігнорування базових принципів верховенства права.

Також у статті наведено аналіз ще однієї судової справи за позовом керівника АТ «Державний ощадний банк України», у якій Верховний Суд акцентував на договірній природі трудового контракту та застосуванні положень цивільного законодавства, зокрема статті 629 ЦК України, що гарантує обов'язковість виконання умов договору сторонами. Автор доводить, що контракт як особлива форма трудового договору є проявом поєднання державного і договірного регулювання трудових відносин. Така форма дозволяє сторонам погоджувати умови праці, у тому числі розмір винагороди, відповідно до принципу свободи договору, що є фундаментальним положенням цивільного та трудового права.

У контексті реалізації конституційного принципу свободи праці стаття розкриває динамічну природу трудових договірних зобов'язань, підкреслюючи, що свобода договору поширюється як на укладення, так і на зміну чи припинення договору. Автор посилається на сучасні правові доктрини, які трактують свободу договору не лише як право сторін укладати договір, а й як право змінювати умови співпраці у межах правового поля, з урахуванням принципів належного та реального виконання зобов'язань.

Таким чином, у статті обґрунтовується, що трудове законодавство України, зокрема КЗпП, забезпечує єдність правового регулювання праці та передбачає договірне регулювання умов трудової діяльності, однак судовою практикою інколи демонструє пріоритет імперативних норм бюджетного законодавства над приватноправовими засадами, що породжує правові суперечності. Автор наголошує на необхідності забезпечення балансу між державними інтересами та правами працівників, особливо у сфері контрактного регулювання трудових відносин у державному секторі. Стаття містить доктринальний і практичний аналіз ситуації, що склалася, та формулює рекомендації щодо послідовного і системного підходу до застосування правових норм у подібних трудових спорах.

Ключові слова: принцип свободи договору, загальне та спеціальне законодавство, індивідуально-договірне регулювання трудових правовідносин, державне регулювання трудових правовідносин, контрактна форма трудового договору, оплата праці.

Minaeva K., Svichkareva Y. SOME PRACTICAL ISSUES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GENERAL AND SPECIAL LEGISLATION IN PART OF ESTABLISHING CHANGES IN THE AMOUNT OF SALARY FOR HEADS OF STATE BANKS

The article examines the judicial practice regarding the limitation of salaries of heads of state banks in accordance with the Law of Ukraine No. 553-IX, as well as the correlation of the norms of this law with the provisions of

labor legislation. In particular, the case is analyzed on the claim of the head of JSC CB "Privat Bank" regarding the collection of salary arrears for the period from April to August 2020. The Supreme Court, in its decision of August 23, 2023, sided with the state, recognizing the imperative nature of the provisions of the law on the state budget and justifying the limitation of remuneration of members of the boards of state banks as lawful and mandatory. At the same time, the author raises the issue of the legality of the priority application of the norms of budget legislation over the norms of labor law, including the norms of the Labor Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Remuneration".

Particular attention is paid to the principles of legal certainty, predictability and the rule of law (the rule of law), which must be observed when resolving disputes arising between subjects of labor relations. The author refers to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated June 18, 2020 No. 5-p(II)/2020, which emphasizes the need for judges to adhere to classical legal principles in the event of a conflict between norms of the same hierarchical level: *lex posterior derogat priori*, *lex specialis derogat generali*, *lex posterior generalis non derogat priori speciali*. Failure to comply with these principles in practice may indicate a formal and dangerous disregard for the basic principles of the rule of law.

The article also provides an analysis of another court case on the claim of the head of JSC "State Savings Bank of Ukraine", in which the Supreme Court emphasized the contractual nature of the employment contract and the application of the provisions of civil law, in particular Article 629 of the Civil Code of Ukraine, which guarantees the mandatory fulfillment of the terms of the contract by the parties. The author proves that the contract as a special form of an employment contract is a manifestation of the combination of state and contractual regulation of labor relations. This form allows the parties to agree on working conditions, including the amount of remuneration, in accordance with the principle of freedom of contract, which is a fundamental provision of civil and labor law.

In the context of the implementation of the constitutional principle of freedom of labor, the article reveals the dynamic nature of labor contractual obligations, emphasizing that freedom of contract extends to both the conclusion and amendment or termination of the contract. The author refers to modern legal doctrines that interpret freedom of contract not only as the right of the parties to conclude a contract, but also as the right to change the terms of cooperation within the legal field, taking into account the principles of proper and real fulfillment of obligations.

Thus, the article substantiates that the labor legislation of Ukraine, in particular the Labor Code, ensures the unity of legal regulation of labor and provides for contractual regulation of labor conditions, however, judicial practice sometimes demonstrates the priority of imperative norms of budget legislation over private law principles, which gives rise to legal contradictions. The author emphasizes the need to ensure a balance between state interests and the rights of employees, especially in the area of contractual regulation of labor relations in the public sector. The article contains a doctrinal and practical analysis of the current situation and formulates recommendations for a consistent and systematic approach to the application of legal norms in such labor disputes.

Keywords: the principle of freedom of contract, general and special legislation, individual contractual regulation of labor relations, state regulation of labor relations, contractual form of labor contract, remuneration.

Постановка проблеми. 13 квітня 2020 року був прийнятий Закон України № 553-IX «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» [1] (далі - Закон України № 553-IX), у ст.29, та п.10 розділу «Прикінцеві положення» якого було передбачено обмеження розміру заробітної плати (суддівської винагороди, грошового забезпечення) певним категоріям працівників, а саме, службовим і посадовим особам бюджетних установ (включаючи органи державної влади та інші державні органи, органи місцевого самоврядування), народним депутатам України, суддям, суддям Конституційного Суду України, прокурорам, членам виконавчих органів та наглядових рад суб'єктів господарювання державного сектору економіки (включаючи державні банки) та іншим категоріям працівників. Крім того, у вказаних нормах зазначалося, що таке зменшення відбувається «одразу» (було дано вказівку застосовувати норми закону вже у квітні 2020 року), а період виплати у такому розмірі визначався юридичним фактом (до завершення місяця, в якому відміняється карантин).

Однак, вже наприкінці серпня 2020 року Конституційний Суд України виніс Рішення №10-р/2020 [2], яким визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» зі змінами, мотивуючи тим, що «...заробітна плата, грошове забезпечення працівників, службових і посадових осіб органів законодавчої та судової влади поставлені в залежність від виконавчої влади», а «обмеження суддівської винагороди є посяганням на гарантії незалежності суддів».

Щодо інших суб'єктів, зазначених у п.10 розділу «Прикінцеві положення» Закону України № 553-IX (керівники, члени виконавчих органів та наглядових рад суб'єктів господарювання державного сектору економіки, включаючи державні банки, (далі – керівники державних банків) – обмеження щодо розміру заробітної плати збереглися.

Вважаючи, що законодавчо встановлені обмеження порушують право на своєчасне отримання заробітної плати, яке гарантоване Конституцією України, Законом України «Про оплату праці», Кодексом законів про працю України (далі - КЗпП України) та умовами контракту, керівниками АТ КБ «ПриватБанк» (справа № 757/42192/20) та АТ «Державний ощадний банк України» (справа №757/36687/21) були подані позови до суду про стягнення заборгованості по заробітній платі.

В процесі розгляду цивільних справ судами різних інстанцій досліджувалося співвідношення спеціального та загального законодавства, державного та індивідуально-договірного регулювання трудових правовідносин, оскільки з керівниками виконавчих органів вказаних вище банків були укладені трудові контракти (ч.3 ст.21 КЗпП України).

Як бачимо, на сьогодні, не існує цілком однакового послідовного вирішення вказаних питань,

тому вважаємо за необхідне обґрунтувати з науково-теоретичної точки зору власну позицію з приводу співвідношення положень, вказаних у п.10 розділу «Прикінцеві положення» Закону України № 553-IX з іншими нормативно-правовими актами, що регулюють відносини в сфері оплати праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання співвідношення загальних та спеціальних норм правового регулювання трудових відносин досліджували такі вчені як: Н.Д. Гетьманцева, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, Р.І. Кондратьєв, К.Ю. Мельник, В.І. Прокопенко, О.Г. Середа, О.М. Ярошенко тощо. Доктрина цивільного права містить ґрунтовні та фундаментальні дослідження принципу свободи договору, викладені в наукових працях В.І. Борисової, В.О. Горєва, О.В. Дзери, І.В. Жилінкової, Н.С. Кузнецової, А. В. Луць, І. В. Спасибо-Фатєєвої та ін. Водночас, більш поглибленого комплексного дослідження потребує питання щодо співвідношення принципу свободи договору в контексті застосування загальних та спеціальних норм в сфері встановлення змін в умовах оплати праці керівникам державних банків.

Мета статті – на підставі аналізу доктринального принципу свободи договору проаналізувати співвідношення індивідуального та державного регулювання трудових правовідносин керівників державних банків з питань зміни розміру оплати праці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначалося вище, спірні правовідносини виникли з приводу обмеження нормами Закону України № 553-IX розміру заробітної плати керівників державних банків, а також застосування цих норм з порушенням процедур, визначених у трудовому законодавстві.

Так, керівник АТ КБ «ПриватБанк» звернувся до суду з позовом про стягнення заборгованості по заробітній платі за період із 01 квітня 2020 року до 31 серпня 2020 року (справа № 757/42192/20 провадження № 61-5235св22). Справа розглядалася в судах першої, апеляційної та касаційної інстанціях. Касаційну скаргу керівника АТ КБ «ПриватБанк» не було задоволено, при цьому Верховним Судом у Постанові від 23 серпня 2023 року було зроблено наступні висновки: «Оскільки норми Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» про обмеження винагороди імперативно визначають розмір, до якого зменшується заробітна плата усіх без винятку членів правління державних банків, а також встановлюють, що таке зменшення відбувається відразу, оскільки безпосередньо надано вказівку застосовувати норму зазначеного Закону вже у квітні 2020 року, а тому АТ КБ «ПриватБанк» обґрунтовано вважало, що внаслідок прийняття Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», який набрав чинності з 18 квітня 2020 року, банк не мав правових підстав для нарахування та виплати винагороди без застосування обмежень, встановлених вказаним Законом», «...положення пункту 10 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» не було визнано неконституційним Конституційним Судом України», «...у період із 01 квітня 2020 року до 31 серпня 2020 року обмеження розміру винагороди позивача відбулися у зв'язку з виконанням імперативної вимоги Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» щодо зменшення заробітної плати членів правління державних банків».

Як вбачається з вказаної Постанови ВС судді надали перевагу Закону України № 553-IX, тобто, на їх думку, він мав вищу юридичну силу порівняно з трудовим законодавством (КЗпП України, Закону України «Про оплату праці»).

Слід зазначити, що у п. 2.1 Рішення від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020 Конституційний Суд України зазначив, що принцип верховенства права (правовладдя) вимагає суддівської дії у ситуаціях, коли співіснують суперечливі норми одного ієрархічного рівня. У таких ситуаціях до судів різних видів юрисдикції висунуто вимогу застосовувати класичні для юридичної практики формули (принципи): «закон пізніший має перевагу над давнішим» (*lex posterior derogat priori*) – «закон спеціальний має перевагу над загальним» (*lex specialis derogat generali*) – «закон загальний пізніший не має переваги над спеціальним давнішим» (*lex posterior generalis non derogat priori speciali*). Якщо суд не застосовує цих формул (принципів) за обставин, що вимагають від нього їх застосування, то принцип верховенства права (правовладдя) втрачає свою дієвість [3].

Щодо іншої судової справи (позову керівника АТ «Державний ощадний банк України» до АТ «Державний ощадний банк України» про стягнення заробітної плати (справа №757/36687/21)), 18 лютого 2025 року ВС виніс Ухвалу про прийняття справи до розгляду, виходячи з того, що «для врегулювання трудових відносин, що виникають на підставі трудового договору (контракту) застосовується механізм централізованого державного регулювання трудових відносин, який у поєднанні із індивідуально-договірним регулюванням праці дозволяє сторонам трудового договору (контракту) визначати його умови, щодо їхнього змісту включаються до умов трудового договору (контракту) та є обов'язковими до виконання сторонами.

Трудовий контракт є приватноправовим договором. Тому на нього поширюються правила ст.629 ЦК України, що договір є обов'язковим для виконання сторонами».

Отже, однією із основних засад функціонування галузі трудового права є принцип поєднання державного і договірного регулювання трудових відносин, який визначає порядок та умови встановлення прав і обов'язків суб'єктів трудових і пов'язаних з ними правовідносин. Його зміст зводиться до того, що основні гарантії захисту трудових прав учасників трудових правовідносин встановлюються законами і

підзаконними актами, а решту правил регулювання праці сторони визначають за погодженням між собою або в порядку, передбаченому централізованими нормами, самостійно. При цьому договірне регулювання не повинне виходити за межі і суперечити визначенням для нього стандартам [4, с. 74].

Одним із шляхів визначення сфери договірної регулювання в трудовому праві є встановлення законодавцем вказівки на можливість здійснення такого правового регулювання. Так, ч.1 ст. 2 КЗпП України конкретизує право на працю, визначаючи, що воно реалізується шляхом укладення трудового договору про роботу на підприємстві, в установі, організації.

Відповідно ч.3 ст. 21 КЗпП - особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (в тому числі матеріальна), умови матеріального забезпечення та організації праці працівника, умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть встановлюватися угодою сторін. Сфера застосування контракту визначається законами України. Контракт обов'язково укладається в письмовій формі (п.3 ч.1 ст.24 КЗпП).

Умови контракту (як обов'язкові, так і додаткові) повинні неодмінно виконуватися; змінювати та доповнювати їх сторони можуть тільки за взаємною домовленістю. У цьому зв'язку у постанові Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 19 лютого 2024 року у справі №760/1125/20-ц (провадження №61-1247сво21) зроблено такий висновок «...контракт базується на договірному регулюванні трудових відносин роботодавця та працівника як сторін такого особливого договору. Юридичне значення умов трудового договору (контракту) полягає в такому: а) вони є обов'язковими для працівника та роботодавця; б) впливають на юридичну долю договору та трудових правовідносин, що виникають на його підставі; в) їх невиконання може викликати негативні правові наслідки. Трудовий контракт є приватноправовим договором, тому на його поширюються правила ст.629 ЦК України, що договір є обов'язковим для виконання його сторонами».

Слід зазначити, що основоположним принципом цивільного права є принцип свободи договору, сутність якого полягає в тому, що «особи мають право погоджуватися на умови своїх угод, якщо ці угоди не є незаконними або суперечать державній політиці. Тобто сторони можуть домовитися про умови своїх контрактів і самі вирішити, на що вони готові погодитися, без зовнішнього втручання» [5, с. 594]. Разом з тим, будь-які договірні правовідносини мають динамічний характер, це обумовлено тим, що «...цивільні договірні зобов'язання по своїй юридичній природі не можуть бути статичними і завжди характеризуються плинністю, іншими словами, певним розвитком. А відтак з огляду на те, що цивільне договірне зобов'язання має різні етапи свого існування, то і «свобода договору», в силу того, що вона є однією із загальних засад цивільного законодавства відповідно до ст. 3 ЦК України, поширюється на всі етапи договірних зобов'язання» [6, с. 49]. Свобода договору існує як на етапі укладення, так і на етапі виконання договору. Так, В.О. Горєв справедливо підкреслює, що «прояви свободи договору на стадії його виконання можуть бути реалізовані лише сторонами (стороною) договору і тільки в рамках конкретного договору. У цьому сенсі вони є похідними від свободи укладення договору. По суті, похідними від свободи укладення договору також є принцип обов'язкового виконання договору, принципи належного та реального виконання договору. Поза межами договору вони не можуть бути реалізовані. За відсутності у цивільному праві свободи укладення договору всі ці принципи просто втратили б сенс» [7, с. 162]. Таким чином на етапі виконання договору «свобода договору» може проявлятися у формі внесення змін до договору або ж до його розірвання. Слушною є думка В.В. Луця, який вважає, що «...поняття свободи договору включає право сторін за угодою змінити, розірвати або продовжити дію укладеного ними договору» [8, с. 24]. Що стосується контрактної форми трудового договору, слід вказати, що практиці зміни його умов оформлюються у вигляді додатку, або він оформлюється в новій редакції. У додатку зазначається, що сторони дійшли взаємної згоди щодо внесення до контракту відповідних змін. Підписаний сторонами додаток до контракту стає невід'ємною його частиною.

Реалізуючі конституційний принцип свободи праці, працівник та роботодавець укладають трудовий договір або контракт, при цьому їх відносини, які виникають в процесі праці регулюються нормами трудового права. У цьому зв'язку слушною є думка фахівців в галузі трудового права – В. Жернакова та О. Середи про те, що «Свобода праці є принципом сучасного трудового права, що поширюється не тільки на індивідуальні відносини, а й на широке коло інших відносин, що складають предмет трудового права. Його дія гарантується й забезпечується нормами Конституції України, міжнародних і національних нормативних актів у різних галузях права. Призначення принципу свободи праці полягає не в тому, що ним встановлюється сукупність прав та обов'язків, а в тому, що ним визначаються засади правового регулювання» [9, с.192]. Крім того, «загальність принципів, вихідних положень у регламентуванні відносин цієї царини на всій території України, взаємозв'язок основних трудових прав та обов'язків сторін трудових правовідносин — працівників і роботодавців — визначають єдність правового регулювання праці».

Показником такої єдності є передусім КЗпП України — єдиний кодифікований акт, який у ст. 1 закріплює єдині цілі й завдання трудового законодавства та який поширюється на всю територію України і на всіх працівників незалежно від того, де вони працюють. У цій статті зазначається, що КЗпП України регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва, піднесенню на цій основі

матеріального й культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни й поступовому перетворенню праці на благо суспільства, на першу життєву потребу кожної працездатної людини. Законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, всемірну охорону трудових прав працівників. При цьому не мають значення вид трудового договору, його форма, характер виконуваної роботи, її місце, умови праці, організаційно-правова форма й форма власності на майно роботодавця, тому що ця єдність є рівною для всіх осіб, які працюють за трудовим договором [10, с.72-73].

Так, ч. 1 ст.3 КЗпП визначає, що законодавство про працю регулює трудові відносини працівників усіх підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами.

Єдність трудового права знаходить своє відбиття в єдиній системі законодавства про працю, що складається з КЗпП України та інших актів цієї галузі права. Стаття 4 КЗпП України, закріплюючи верховенство цього кодифікованого акта, вказує, що трудове законодавство складається з Кодексу та інших актів, прийнятих відповідно до нього [10, с.73].

Разом з цим, трудовому праву притаманна диференціація правового регулювання праці, яка полягає в розмежуванні правових норм на підставі юридично значущих чинників з метою конкретизації загальних положень законодавства про працю щодо окремих категорій працівників.

Диференціація правового регулювання праці дає змогу досягти більш реальної рівності прав і свобод окремих категорій громадян порівняно із загальним законодавством про працю. «...спеціальні норми конкретизують загальні норми, доповнюють їх, а в деяких випадках установлюють винятки із загальних норм» [11]. Більшість спеціальних норм стосується не всіх працівників тієї чи іншої галузі, вони поширюються переважно на основні, провідні професії. У науці трудового права диференціація правового регулювання праці відбувається за допомогою відповідних факторів. Як слушно зауважує О.М. Ярошенко, в основі диференціації лежать стійкі суспільні критерії, які визначають розходження в умовах праці і вимагають відображення в нормах права. Ці критерії є суспільними категоріями, держава враховує їх і надає їм значення [12, с. 51]. Фактори диференціації поділяються на об'єктивні й суб'єктивні. До об'єктивних належать: а) умови праці на підприємстві, наприклад, заробітна плата; б) кліматичні умови, у яких відбувається трудова діяльність. в) значення галузі економіки і продукції, яка випускається. Цей критерій покликаний враховувати значення галузі в народному господарстві. Така ознака відображається в нормах охорони праці (створення здорових і безпечних умов праці) тощо [13, с.106].

У цьому зв'язку слід вказати, що Закони України «Про банки та банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року № 2121-III, «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року №514-VI (які були чинними на час виникнення трудових правовідносин з позивачами по цивільних справах) не передбачають особливостей в сфері питань оплати праці, а тому, на нашу думку, відносини з оплати праці керівників державних банків повинні регулюватися нормами в КЗпП, Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР та укладеними трудовими договорами (контрактами).

Основним джерелом доходів найманих працівників є заробітна плата. Правове регулювання оплати праці працівників, які перебувають у трудових відносинах із роботодавцем незалежно від форм власності й видів господарювання здійснюється КЗпП України, законами України «Про оплату праці», «Про колективні договори і угоди», генеральними, регіональними, галузевими угодами, колективними договорами і локальними положеннями конкретних підприємств, а також іншими численними нормативно-правовими актами.

У ст.94 КЗпП України зазначено, що заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства, установи, організації і максимальним розміром не обмежується.

Питання державного і договірного регулювання оплати праці, прав працівників на оплату праці та їх захисту визначається КЗпП України, Законом України «Про оплату праці» та іншими нормативно-правовими актами.

У статті 1 Закону України «Про оплату праці» також вказано, що «Заробітна плата - це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Оплата праці за контрактом визначається за угодою сторін на підставі чинного законодавства, умов колективного договору і пов'язана з виконанням умов контракту (ст.20 Закону України «Про оплату праці»).

Суб'єкти організації оплати праці не мають права в односторонньому порядку приймати рішення з питань оплати праці, що погіршують умови, встановлені законодавством, угодами і колективними договорами (ст.22 Закону України «Про оплату праці»).

Про нові або зміну діючих умов оплати праці в бік погіршення роботодавець повинен повідомити працівника не пізніше як за два місяці до їх запровадження або зміни (ст.103 КЗпП). Таке положення дублюється й у ч.2 ст. 29 Закону України «Про оплату праці» - про нові або зміну діючих умов оплати праці

в бік погіршення роботодавець повинен повідомити працівника не пізніше як за два місяці до їх запровадження або зміни.

Отже, у вказаних вище Законах містяться імперативні норми щодо необхідності повідомлення працівника про нові або зміну діючих умов оплати праці в бік погіршення та встановлено строк для такого повідомлення.

При винесення рішення щодо керівника АТ «ПриватБанк» ВС застосував принцип *lex specialis derogat generalis* (спеціальний закон відмінює (витісняє) загальний закон), тобто надав вищу юридичну силу Закон України № 553-IX відносно КЗпП України та Закону України «Про оплату праці», зазначивши що «.. у період із 01 квітня 2020 року до 31 серпня 2020 року обмеження розміру винагороди позивача відбулися у зв'язку з виконанням імперативної вимоги Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік».

У зв'язку з вказаним вище, виникає питання: чи міг Закон України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» встановлювати інше (додаткове) правове регулювання відносин, ніж передбачено законами України?

Відповідно ч.2 ст. 95 Конституції України – виключно законом про Державний бюджет України визначаються будь-які видатки держави на загальносуспільні потреби, розмір і цільове спрямування цих видатків. Положення вказаної норми відображені у ч.1 ст.1. Бюджетного Кодексу України. Так, Бюджетним кодексом України регулюються відносини, що виникають у процесі складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства, і питання відповідальності за порушення бюджетного законодавства, а також визначаються правові засади утворення та погашення державного і місцевого боргу.

На такий аспект законодавчого регулювання звернув увагу Конституційний Суд України у Рішенні від 22 травня 2008 року N 10-рп/2008 (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України)». Так, у п.5.3 зазначається «Ухвалюючи Рішення від 9 липня 2007 року N 6-рп/2007 (справа про соціальні гарантії громадян), Конституційний Суд України звернув увагу Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України на необхідність додержання положень статей 1, 3, 6, 8, 19, 22, 95, 96 Конституції України, статей 4, 27, частини другої статті 38 Бюджетного Кодексу України при підготовці, прийнятті та введенні в дію закону про Держбюджет. Ця рекомендація ґрунтувалася на правових позиціях Суду, висловлених у зазначеному Рішенні, відповідно до яких: стаття 38 Бюджетного Кодексу України конкретизує вимоги частини другої статті 95 Конституції України щодо змісту закону про Держбюджет; у сукупності вказані статті Кодексу і Конституції України визначають вичерпний перелік правовідносин, які повинні регулюватися законом про Держбюджет - встановлення тільки доходів та видатків держави на загальносуспільні потреби, а тому закон про Держбюджет не може скасовувати чи змінювати обсяг прав і обов'язків, пільг, компенсацій і гарантій, передбачених іншими законами України (абзаци четвертий, п'ятий, шостий, восьмий пункту 4 мотивувальної частини). У зв'язку з цим Конституційний Суд України дійшов висновку, що "зупинення законом про Державний бюджет України дії інших законів України щодо надання пільг, компенсацій і гарантій, внесення змін до інших законів України, встановлення іншого (додаткового) правового регулювання відносин, ніж передбачено законами України, не відповідає статтям 1, 3, частині другій статті 6, частині другій статті 8, частині другій статті 19, статтям 21, 22, пункту 1 частини другої статті 92, частинам першій, другій, третій статті 95 Конституції України" (абзац перший пункту 5 мотивувальної частини)».

Щодо застосування Закону України № 553-IX і Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» N 294-IX у Постанові Верховного Суду (від 03.03.2021 у справі № 340/1916/20) зазначено «59. Зауважимо також, що Закон N 294-IX (у редакції Закону N 553-IX) має іншу сферу регулювання. Вимоги щодо його змісту містяться в частині другій статті 95 Конституції України та деталізовані у Бюджетному кодексі України. Цей закон (про державний бюджет) не повинен містити іншого чи додаткового правового регулювання правовідносин, що охоплюються предметом регулювання інших законів України, особливо тієї сфери суспільних відносин, для яких діють спеціальні (виняткові) норми. Конституція України не надає закону про Державний бюджет України вищої юридичної сили стосовно інших законів».

Підсумовуючи викладене вище, можна зрештою наступні **висновки**. На нашу думку, норми Закону України № 553-IX не мали пріоритету над законами, які регулюють трудові відносини в сфері оплати праці в Україні та неправомірно містили обов'язкове до виконання інше правове регулювання правовідносин, що охоплюються предметом регулювання інших законів (КЗпП України, Закон України «Про оплату праці»).

Законодавець, приймаючи Закон України № 553-IX, не змінив положень КЗпП України та Закону України «Про оплату праці», що свідчить про те, що його норми (відносно зменшення розміру оплати праці) мали бути виконані роботодавцем у відповідності до приписів ст. 103 КЗпП України та ст.ст. 22 та 29 Закону України «Про оплату праці». Саме тому зменшення розміру заробітної плати роботодавцем в односторонньому порядку (без погодження з працівником) та без дотримання процедури, встановленої нормами КЗпП та Закону України «Про оплату праці» вважаємо неправомірним. Норми Закону України № 553-IX, якими було погіршено умови оплати праці, могли бути лише підставою для зміни умов контракту. Проте, такі норми не надавали роботодавцю право зменшувати розмір заробітної плати до моменту внесення відповідних змін до контракту (за угодою з працівником). У випадку незгоди працівника із зменшенням

заробітної плати, у сторін трудових правовідносин була б можливість припинити трудові відносини (за згодою сторін або будь-яким іншим законним способом).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» : Закон України від 13 квітня 2020 р. № 553-IX Дата оновлення: 06.03.2021. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20#Text> (дата звернення: 18.04.2025).
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України „Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів“, положень частин першої, третьої статті 29 Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“, абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“» від 28 серпня 2020 р. №10-р/2020 URL: <http://ccu.gov.ua/dokument/10-r2020> (дата звернення: 18.04.2025).
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою громадянки України Левченко Ольги Миколаївни щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису пункту 5 розділу III „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення“ від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 18 червня 2020 р. № 5-р(II)/2020. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2020> (дата звернення: 18.04.2025).
4. Жигалкін І.П. Поєднання державного і договірної регулювання трудових відносин як принцип трудового права. *Право та інновації*. 2015. №2 (10). С.73-79.
5. Владишевська В.В., Давидова І.В. Категорія «свобода договору»: досвід вітчизняного та міжнародного застосування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С.593-595.
6. Мельниченко Р.В. «Свобода договору» в динаміці цивільних договірних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 32. Том 2. С.49-53.
7. Горєв В.О. Свобода договору як загальна засада цивільного законодавства України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Х., 2007. 203 с.
8. Луць В.В. Проблеми договірної регулювання майнових відносин за новим Цивільним і Господарським кодексами України. *Українське комерційне право*. 2003. № 4. С. 21–34.
9. Середа О.Г., Жернаков В.В. Свобода у сфері праці: проблеми розуміння й правового забезпечення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. №6. С.189-193.
10. Трудове право: підручник / [О.М. Ярошенко, С.М. Прилишко, А.М. Слюсар та ін.; за заг.ред. О.М. Ярошенка. 3-тє вид., перероб. і допов. - Харків: Право, 2019. 544с.
11. Трудове право України: підручник / Ред. Н.Б. Болотіна, Г.І. Чанишева. К.: "Знання", КОО, 2001. 564 с. URL: <https://textbooks.net.ua/content/view/1604/23/> (дата звернення: 18.04.2025).
12. Ярошенко О.М. Окремі питання єдності та диференціації правового регулювання праці. *Актуальні проблеми науки трудового права в сучасних умовах ринкової економіки: Матеріали науково-практичної конференції*. (м. Сімферополь, 19-20 травня 2003 року). Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. С.51-55.
13. Сидоренко А. С. До питання диференціації правового регулювання праці. *Право і суспільство*. 2015. № 3, ч. 2. С. 104–108.
14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України "Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1-4, 6-22, 24-100 розділу II Закону України "Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України" (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) від 22 травня 2008 року N 10-рп/2008. URL: <http://ccu.gov.ua/docs/530> (дата звернення: 18.04.2025).

REFERENCES:

1. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik». (2020, April 13). [On Amendments to the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2020"]. *Zakon Ukrainy № 553-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-20#Text> [in Ukrainian].
2. U spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremikh polozhen postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy „Pro vstanovlennia karantynu z metoiu zapobihannia poshyrenniu na terytorii Ukrainy hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2, ta etapiv poslablennia protyepidemichnykh zakhodiv“, polozhen chastyn pershoi, tretoi statti 29 Zakonu Ukrainy „Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik“, abzatsu deviatoho punktu 2 rozdilii II „Prykintsevi polozhennia“ Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy „Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2020 rik“». (2020, August 28). [In the case on the constitutional submission of the Supreme Court on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the establishment of quarantine in order to prevent the spread of acute

respiratory disease COVID-19, caused by the SARS-CoV-2 coronavirus, in the territory of Ukraine, and the stages of weakening anti-epidemic measures”, the provisions of parts one and three of Article 29 of the Law of Ukraine “On the State Budget of Ukraine for 2020”, paragraph nine of paragraph 2 of Section II “Final Provisions” of the Law of Ukraine “On Amendments to the Law of Ukraine “On the State Budget of Ukraine for 2020”]. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy №10-r/2020*. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/dokument/10-r2020> [in Ukrainian].

3. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinomu skarhoiu hromadianky Ukrainy Levchenko Olhy Mykolaivny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) prypysu punktu 5 rozdlu III „Prykintsevi polozhennia“ Zakonu Ukrainy „Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pensiinoho zabezpechennia“ vid 2 bereznia 2015 roku № 213–VIII. (2020, June 18). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional complaint of the citizen of Ukraine Olga Mykolaivna Levchenko regarding the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provision of paragraph 5 of Section III "Final Provisions" of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Pension Provision" dated March 2, 2015 No. 213–VIII]. *№ 5-r(II)/2020*. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2020> [in Ukrainian].

4. Zhyhalkin, I.P. (2015). Poiednannia derzhavnoho i dohovirnoho rehuliuвання трудовykh vidnosyn yak pryntsypru trudovoho prava. [The combination of state and contractual regulation of labor relations as a principle of labor law]. *Pravo ta innovatsii. №2(10)*. 73-79. [in Ukrainian].

5. Vladyshevska, V.V., Davydova, I.V. (2023). Katehoriia «svoboda dohovoru»: dosvid vitchyznianoho ta mizhnarodnoho zastosuвання. [Category "freedom of contract": experience of domestic and international application]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. №1*. 593-595. [in Ukrainian].

6. Melnychenko, R.V. (2015). «Svoboda dohovoru» v dynamitsi tsyvilnykh dohovirnykh pravovidnosyn. ["Freedom of contract" in the dynamics of civil contractual legal relations]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriya PRAVO. Vypusk 32. Tom 2*. 49-53. [in Ukrainian].

7. Horiev, V.O. (2007). Svoboda dohovoru yak zahalna zasada tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy. [Freedom of contract as a general principle of civil legislation of Ukraine]. *Dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.03*. 203. [in Ukrainian].

8. Luts, V.V. (2003). Problemy dohovirnoho rehuliuвання mainovykh vidnosyn za novym Tsyvilnym i Hospodarskym kodeksamy Ukrainy. [Problems of contractual regulation of property relations under the new Civil and Commercial Codes of Ukraine]. *Ukrainske komertsiiine pravo. № 4*. 21–34. [in Ukrainian].

9. Sereda, O.H., Zhernakov, V.V. (2022). Svoboda u sferi pratsi: problemy rozuminnia y pravovoho zabezpechennia. [Freedom in the workplace: problems of understanding and legal support]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. №6*. 189-193. [in Ukrainian].

10. Yaroshenko, O.M. (Ed.), Prylypko, S.M., Sliusar, A.M. (2019). Trudove pravo. [Labor law]. Pidruchnyk. 3-tie vyd., pererob. i dopov. 544. [in Ukrainian].

11. Bolotina, N.B., Chanysheva, H.I. (Eds.) (2001) Trudove pravo Ukrainy. [Labor law of Ukraine]. Pidruchnyk. 564. Retrieved from: <https://textbooks.net.ua/content/view/1604/23/> [in Ukrainian].

12. Yaroshenko, O.M. (2003, May 19-20). Okremi pytannia yednosti ta dyferentsiatsii pravovoho rehuliuвання pratsi. [Certain issues of unity and differentiation of legal regulation of labor]. *Aktualni problemy nauky trudovoho prava v suchasnykh umovakh rynkovoї ekonomiky. Materialy naukovy-praktychnoi konferentsii*. 51-55. [in Ukrainian].

13. Sydorenko, A.S. (2015). Do pytannia dyferentsiatsii pravovoho rehuliuвання pratsi. [On the issue of differentiation of legal regulation of labor]. *Pravo i suspilstvo. №3, ch.2*. 104–108. [in Ukrainian].

14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinomy podanniamy Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen statti 65 rozdlu I, punktiv 61, 62, 63, 66 rozdlu II, punktu 3 rozdlu III Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2008 rik ta pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy" i 101 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 67 rozdlu I, punktiv 1-4, 6-22, 24-100 rozdlu II Zakonu Ukrainy "Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2008 rik ta pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy" (sprava shchodo predmeta ta zmistu zakonu pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy). (2008, May 22). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on constitutional submissions of the Supreme Court of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of certain provisions of Article 65, Section I, Items 61, 62, 63, 66 of Section II, Item 3 of Section III of the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2008 and on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine" and 101 peoples deputies of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Article 67, Section I, Items 1-4, 6-22, 24-100 of Section II of the Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2008 and on Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine" (case on the subject and content of the law on the State Budget of Ukraine)]. *№10-rp/2008*. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/docs/530> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.06.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 351.863

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-98-103

Безzubов Дмитро Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії наук вищої освіти України,
провідний науковий співробітник
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України
dbezzubov@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-7183-5206

АДМІНІСТРАТИВНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА

У статті досліджуються форми та методи адміністративного впливу як інструменти забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності. Зосереджено увагу на нормативно-організаційних, контрольно-наглядових, дозвольно-реєстраційних, консультативних і превентивних формах адміністративної діяльності, а також на їх впливі на формування безпечного бізнес-середовища. Запропоновано структурно-функціональний підхід до класифікації методів державного впливу у сфері публічного управління економічною безпекою.

У статті розглянуто адміністративно-правовий вимір механізмів забезпечення економічної безпеки підприємництва як одного з ключових напрямів сучасного публічного управління. Авторка аналізує правову природу адміністративних форм і методів, які застосовуються органами виконавчої влади до суб'єктів господарювання в умовах економічної нестабільності, трансформаційного переходу та зовнішньої агресії.

У фокусі дослідження класифікація адміністративних форм: наглядово-контрольні, дозвольні, реєстраційні, координаційні та фіскальні. Визначено методи адміністративного впливу: нормативно-регуляторні, інспекційно-запобіжні, інструменти публічних сервісів, механізми відповідальності. Особливу увагу приділено визначенню балансу між примусом і сервісністю, а також питанню легітимності втручання у приватну господарську ініціативу.

Розглянуто роль таких інституцій, як Державна податкова служба, Антимонопольний комітет, Державна регуляторна служба, Служба фінансового моніторингу та місцеві державні адміністрації. Аргументовано, що адміністративні засоби в системі забезпечення економічної безпеки повинні відповідати принципам правової визначеності, пропорційності, відкритості та інституційної підзвітності.

Стаття пропонує авторське бачення ефективного адміністративно-правового механізму як поєднання запобіжних (превентивних), стабілізуючих та компенсаційних заходів, орієнтованих на довгострокову економічну стійкість малого і середнього бізнесу.

Ключові слова: економічна безпека, адміністративне право, підприємництво, публічне управління, адміністративні методи, форми державного впливу.

Bezzubov D. ADMINISTRATIVE FORMS AND METHODS OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF ENTREPRENEURSHIP

The article examines the forms and methods of administrative influence as tools for ensuring the economic security of entrepreneurial activity. The focus is on regulatory and organizational, control and supervision, licensing and registration, advisory and preventive forms of administrative activity, as well as their impact on the formation of a safe business environment. A structural and functional approach to the classification of methods of state influence in the field of public management of economic security is proposed.

The article examines the administrative and legal dimension of the mechanisms for ensuring the economic security of entrepreneurship as one of the key areas of modern public administration. The author analyzes the legal nature of administrative forms and methods applied by executive authorities to business entities in conditions of economic instability, transformational transition and external aggression.

The focus of the study is the classification of administrative forms: supervisory and control, licensing, registration, coordination and fiscal. Methods of administrative influence are identified: regulatory, inspection and preventive, public service tools, mechanisms of responsibility. Particular attention is paid to determining the balance between coercion and service, as well as the issue of legitimacy of interference in private economic initiative.

The role of such institutions as the State Tax Service, the Antimonopoly Committee, the State Regulatory Service, the Financial Monitoring Service and local state administrations is considered. It is argued that administrative means in the system of ensuring economic security must comply with the principles of legal certainty, proportionality, openness and institutional accountability.

The article offers the author's vision of an effective administrative and legal mechanism as a combination of preventive, stabilizing and compensatory measures aimed at the long-term economic sustainability of small and medium-sized businesses.

Keywords: economic security, administrative law, entrepreneurship, public administration, administrative methods, forms of state influence.

Постановка проблеми. У період воєнного стану та трансформаційної модернізації економіки України надзвичайно актуальним є забезпечення безпеки підприємницької діяльності через дієві адміністративно-правові механізми. Адміністративне право виконує функцію правового інструменту, що забезпечує реалізацію публічного інтересу у сфері господарської діяльності через відповідні форми і методи управлінського впливу.

У контексті розбудови сучасної правової держави важливою складовою публічного управління виступає управлінсько-сервісна функція держави, яка полягає у наданні якісних, своєчасних і безпечних адміністративних послуг, підтримці суб'єктів господарювання в умовах ризику та сприянні стабільному бізнес-середовищу. Така функція розкриває зміст діяльності держави як організатора та гаранта належних умов для реалізації економічної ініціативи громадян. Забезпечення економічної безпеки підприємництва стає ключовим критерієм реалізації цієї функції, зокрема через нормативно-правові, сервісні, цифрові та партнерські механізми адміністрування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі спостерігається зростаючий інтерес до категорії економічної безпеки підприємництва. Зокрема, В.Б. Авер'янов розглядає безпеку як інституційну категорію, пов'язану з ефективністю державного управління і необхідністю правової регламентації адміністративного впливу у сфері господарства. О.В. Скрипнюк підкреслює роль конституційних основ національної безпеки, в тому числі економічної, що вимагає синхронізації галузевих механізмів правового регулювання, зокрема адміністративного. Ю.П. Битяк і Н.І. Армаш зазначають, що формування безпечного середовища для бізнесу потребує чіткої організаційної моделі адміністративного контролю, яка спирається на принципи превентивності та субсидіарності.

О.Ф. Андрійко у своїх роботах акцентує на функціональній ролі публічного адміністрування у формуванні безпечного господарського середовища через адміністративні регламенти, програми, індикатори ефективності. В.В. Цветков запропонував концепцію структурної безпеки підприємницької діяльності як системи взаємодії між державними органами, бізнесом і суспільством, що реалізується через адміністративно-правові форми й процедури.

Метою статті є комплексне теоретико-методологічне й прикладне дослідження адміністративних форм і методів забезпечення економічної безпеки підприємництва, що дозволяє: систематизувати й класифікувати ключові адміністративно-правові засоби регулювання підприємницької діяльності; оцінити їхню ефективність з точки зору превенції ризиків і загроз економічній стабільності бізнесу; виявити процедурні й інституційні прогалини в чинному регулюванні; запропонувати практично орієнтовані рекомендації з оптимізації дозвільних, моніторингових, інформаційно-консультативних та санкційних механізмів у рамках принципів належного врядування й ризикоорієнтованого підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В загальній частині адміністративного права визначено, що адміністративні форми забезпечення публічного управління – це зовнішнє вираження діяльності органів виконавчої влади та інших суб'єктів публічного управління, яке здійснюється відповідно до закону з метою реалізації управлінських функцій у сфері безпеки бізнесу [1].

В акценті національної безпеки та безпеки діяльності суб'єктів господарювання ми визначаємо, що адміністративні форми забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності - це закріплені на рівні законів та підзаконних актів організаційно-правові способи впливу, які реалізують уповноважені органи публічної влади з метою запобігання, виявлення та нейтралізації економічних ризиків і загроз у сфері господарювання.

Разом ці адміністративні форми утворюють єдиний правовий «режим» економічної безпеки, який складається з нормотворчої, організаційної, контрольної та примусової складових і забезпечує цілісний підхід до захисту підприємництва від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Основними формами є такі як нормативно-правова (видання актів загальної дії), контрольно-наглядова форма, індивідуально-правова форма та консультативно-інформаційна форма.

Нормативно-правова форма полягає у виданні правових актів загальної дії, які встановлюють правила, обмеження, гарантії та процедури, спрямовані на забезпечення стабільності та безпеки функціонування суб'єктів господарювання. Це основна форма реалізації державної політики у сфері підприємництва, що формує обов'язкове регуляторне середовище для всіх учасників економічного процесу. До основних напрямів нормативно-правового забезпечення економічної безпеки належать такі елементи як визначення критеріїв ризику і загроз для бізнесу; регламентація адміністративних процедур щодо перевірок, ліцензування, сертифікації; запровадження механізмів державної допомоги, податкових пільг і компенсацій; встановлення вимог до прозорості і відкритості даних у сфері публічного управління; захист прав суб'єктів підприємництва у відносинах з публічною адміністрацією.

Правовими підставами забезпечення економічної безпеки підприємництва виступають Конституція України, Податковий кодекс, закони «Про основи національної безпеки України», «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», а також галузеві нормативно-правові акти міністерств і центральних органів виконавчої влади [2].

Індивідуально-правова форма адміністративної діяльності передбачає видання конкретних, персоніфікованих правових актів, які мають юридично обов'язкову силу для окремих суб'єктів господарювання. Вони є інструментом реалізації державного управління на індивідуальному рівні через рішення, дозволи, приписні дії, адміністративні акти тощо.

Основні види індивідуально-правових актів у цій сфері є накази і розпорядження органів публічного управління, що адресовані конкретним підприємствам; приписні документи органів державного контролю, що вимагають усунення порушень; ліцензії, дозволи, сертифікати, як умова провадження певних видів діяльності; рішення про застосування адміністративного примусу (штрафи, тимчасове припинення діяльності); акти перевірки або аудиту, що фіксують стан дотримання безпекових стандартів.

Індивідуально-правові акти є важливими інструментами конкретизації загальних нормативів до специфіки окремого суб'єкта. Вони слугують механізмом реалізації принципу індивідуалізації відповідальності та ефективного реагування на ризики в межах конкретного підприємства.

Такі акти підлягають оскарженню в адміністративному та судовому порядку, що гарантує захист прав суб'єкта господарювання і забезпечує баланс публічних і приватних інтересів.;

Контрольно-наглядова форма є ключовим інструментом виявлення, попередження та реагування на порушення у сфері економічної безпеки. Її зміст полягає у здійсненні державними органами системного моніторингу дотримання вимог законодавства у підприємницькій діяльності, зокрема щодо умов безпечного функціонування, фінансової стабільності, належного управління ризиками.

Контроль як частина цієї форми полягає у проведенні планових і позапланових перевірок, ревізій, обстежень, аналізу звітності. Нагляд включає в себе реагування на виявлені порушення шляхом винесення приписів, рішень про усунення недоліків, застосування штрафів чи інших засобів адміністративного впливу.

Органи, які здійснюють контрольно-наглядові функції у сфері безпеки бізнесу, включають Державну податкову службу України, Державну службу з питань праці, Державну аудиторську службу, Національну поліцію (у частині захисту від рейдерства) та інші державні служби профільного спрямування діяльності.

Контрольно-наглядова діяльність має спиратись на принципи: превентивності у формі завчасного виявлення загроз; ризикоорієнтованості тобто зосередження ресурсів на найбільш уразливих сферах; відкритості процедур тобто інформування суб'єктів господарювання про підстави, строки, результати перевірок; співмірності впливу цієї діяльності щодо забезпечення балансу між втручанням держави і свободою підприємництва.

Результати контрольно-наглядових заходів є підставою для індивідуально-правових рішень або вдосконалення нормативно-правових актів. Вони також забезпечують доказову базу у судових спорах, що підвищує ефективність правозастосування у сфері економічної безпеки.

Реєстраційна та дозвільна форма адміністративної діяльності реалізується через встановлення публічних процедур і механізмів легалізації підприємницької діяльності та отримання права на її здійснення в окремих регульованих сферах. Її суть полягає в тому, що суб'єкти господарювання набувають статусу учасника ринку чи доступу до певного виду діяльності лише після виконання визначених законодавством умов та процедур.

Реєстраційні дії охоплюють: державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців; внесення змін до відомостей у єдиного державного реєстру; реєстрацію об'єктів оподаткування, касової техніки, трудових договорів тощо.

Дозвільна діяльність включає такі дії як видачу ліцензій і дозволів на здійснення окремих видів діяльності (виробництво алкоголю, транспортування небезпечних вантажів, охоронні послуги тощо); погодження умов господарської діяльності з профільними регуляторними органами (ДСНС, МОЗ, Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів, Державної служби з питань праці); сертифікацію продукції, технологій і послуг. Така форма діяльності є важливою для запобігання потенційним загрозам суспільній та національній безпеці, здоров'ю населення, охороні навколишнього середовища, трудовим правам працівників та фінансовій стабільності держави.

Державні реєстратори, дозвільні органи та ліцензійні комісії зобов'язані діяти відповідно до принципів прозорості, не дискримінаційної оцінки роботи, мінімізації адміністративного навантаження та дотримання строків.

Закон України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності» та Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» становлять правову основу цієї форми.

Запровадження електронних сервісів, реєстрів, інтегрованості даних підвищує ефективність дозвільних процедур, мінімізує корупційні ризики та сприяє захисту економічної безпеки шляхом правової легітимації підприємницької активності;

Саме така форма адміністративної діяльності передбачає надання суб'єктам підприємницької діяльності актуальної, достовірної та професійної інформації щодо правових норм, ризиків, процедур, а також консультування щодо найкращих практик ведення бізнесу в умовах загроз. Вона відіграє превентивну і просвітницьку функції, знижуючи ймовірність порушень і підвищуючи правову обізнаність підприємців.

Основні інструменти реалізації консультативно-інформаційної форми: інформаційні портали органів влади (наприклад, «Дія. Бізнес», платформи державних служб); безкоштовні гарячі лінії для бізнесу;

публікація методичних рекомендацій, роз'яснень, аналітичних оглядів; консультаційні центри при ЦНАПах або місцевих органах влади; інформування через ЗМІ та офіційні повідомлення щодо змін у регулюванні; онлайн-вебіари, тренінги, навчальні програми для підприємців.

Консультативно-інформаційна форма особливо важлива в періоди криз будь-якого походження, а саме економічних, воєнних, екологічних, коли ризики для безпеки бізнесу зростають, а підприємцям необхідно швидко адаптуватися до нових умов.

Завдяки цій формі забезпечується доступність адміністративної допомоги, підвищується якість нормативного впровадження та забезпечується двосторонній зв'язок між владою і бізнесом. У перспективі вона відіграє роль у формуванні партнерської моделі врядування, заснованої на довірі й взаємній підтримці;

Застосування адміністративного примусу є формою реалізації владних повноважень публічної адміністрації, що використовується з метою припинення або запобігання порушенням норм права, захисту інтересів суспільства, держави та суб'єктів господарювання. У сфері економічної безпеки підприємництва адміністративний примус спрямовується на усунення загроз, недопущення повторного порушення та забезпечення виконання законних вимог держави [3].

Така адміністративна діяльність реалізується через такі дії як видання приписів щодо усунення порушень; накладення штрафів і фінансових санкцій; зупинення дії дозволів чи ліцензій; тимчасове обмеження або заборону діяльності підприємства; примусове усунення небезпечного стану (наприклад, демонтаж аварійного обладнання).

Застосування примусу можливе лише в межах чітко визначених законодавством процедур, із дотриманням принципів пропорційності, об'єктивності та правової визначеності. Особливу роль відіграє судовий контроль та адміністративне оскарження, як інструменти захисту прав підприємців.

Основні нормативні акти, що регламентують цю форму, включають Кодекс України про адміністративні правопорушення, закони «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності», «Про ліцензування видів господарської діяльності», профільні закони щодо відповідних галузей господарювання [1].

Адміністративний примус як форма державного впливу має не лише каральний, але й превентивний та стимулюючий ефекти, будучи частиною комплексної політики забезпечення безпеки підприємництва.

Адміністративні методи в даному аспекті це сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких здійснюється державне управління економічною безпекою підприємництва: регулювання через встановлення норм і правил поведінки у сфері безпеки; контроль як системне відстеження стану виконання вимог безпеки; нагляд через реагування на відхилення від нормативних стандартів; дозвольний вплив — встановлення умов провадження діяльності; стимулювання у формі надання пільг, субсидій, консультаційної допомоги; адміністративна відповідальність через заходи примусу за порушення вимог безпеки.

Метод регулювання виступає фундаментальним адміністративним методом, що полягає у встановленні обов'язкових правил поведінки (норм, стандартів, вимог) для суб'єктів підприємницької діяльності. З його допомогою формується нормативно-правова база, яка забезпечує уніфікацію, передбачуваність і стабільність умов функціонування бізнесу в умовах економічної турбулентності та зовнішніх загроз.

Регуляторний вплив може реалізовуватись через такі заходи як прийняття законів, підзаконних актів, адміністративних регламентів; затвердження правил та стандартів діяльності в окремих сферах (технічні регламенти, екологічні вимоги, стандарти безпеки праці); нормування процедур дозвольної та контрольної діяльності; регулювання доступу до публічних ресурсів, пільг, субсидій; індикативне планування й методичне забезпечення публічних сервісів.

Метод регулювання передбачає не лише визначення заборон та обмежень, але і встановлення позитивних зобов'язань держави щодо створення безпечного інституційного середовища. У межах good governance цей метод трансформується у діалогову модель, де державне регулювання супроводжується консультаціями з бізнесом, оцінкою регуляторного впливу та запровадженням електронного rule-making. [4]

Він набуває особливої актуальності під час війни та економічної нестабільності, коли зростає потреба у швидкому, але збалансованому реагуванні публічної влади на загрози економічній безпеці підприємництва.

Метод контролю полягає у постійному спостереженні, аналізі та оцінюванні дотримання суб'єктами господарювання вимог економічної безпеки, установлених законодавством та нормативно-правовими актами. Цей метод виконує як превентивну, так і коригувальну функції, дозволяючи вчасно виявляти відхилення від безпечного стандарту та забезпечувати оперативне реагування з боку контролюючих органів.

Контроль здійснюється у формах: планових і позапланових перевірок; аудитів, інспектувань, ревізій; аналізу фінансової та статистичної звітності; здійснення моніторингу дотримання нормативних вимог; використання систем ризикоорієнтованого нагляду.

Ефективність методу контролю забезпечується завдяки застосуванню ІТ-інструментів, відкритих баз даних, аналітичних платформ, що дозволяють запобігати шахрайству, ухиленню від податків та іншим ризикам для економічної стабільності [5].

Метод нагляду є реактивним інструментом, який передбачає вжиття заходів у разі виявлення

порушень суб'єктами підприємництва встановлених правил. Нагляд націлений на відновлення законності, покарання порушників, а також недопущення повторних загроз. Цей метод включає застосування примусових заходів адміністративного впливу тобто приписів, обмежень, штрафів, зупинення діяльності.

Здійснюється, як правило, уповноваженими регуляторними органами в межах адміністративної юрисдикції (органи державного нагляду, інспекції, ліцензійні органи). Основна відмінність нагляду від контролю полягає в акценті на примусове реагування на порушення, тоді як контроль передбачає моніторинг і виявлення ризиків.

Стимулювання є адміністративним методом впливу, який базується на створенні сприятливих умов для дотримання суб'єктами підприємництва вимог безпеки. Він реалізується через інструменти матеріального та нематеріального заохочення, які сприяють самостійній ініціативі бізнесу щодо дотримання високих стандартів безпеки.

До форм стимулювання належать такі як податкові пільги й компенсації; пріоритетне надання державної допомоги, інформаційна та методична підтримка, преміювання за участь у пілотних безпекових програмах, позитивне регулювання для надійних підприємств (регуляторні преференції).

Метод стимулювання відповідає ідеології сервісної держави та сприяє підвищенню довіри до адміністративного регулювання. Його важливою умовою є прозорість критеріїв надання переваг і дотримання принципу рівності усіх суб'єктів господарювання.

В останні роки Україна впровадила низку адміністративних інструментів для захисту підприємницького середовища через інституційне супроводження релокації підприємств, податкове стимулювання для підприємств у прифронтових регіонах, забезпечення кібербезпеки бізнесу через спільні програми з органами виконавчої влади, правове регулювання логістики, страхування, обліку ризиків. Це дозволило зменшити ризики бізнес-середовища та стимулювати розвиток підприємництва в надзвичайних умовах функціонування держави.

Таким чином, потрібно відмітити позитивні тенденції щодо адміністрування сфери підприємництва у формі підтримки і захисту бізнесу.

Висновки. Адміністративні форми й методи є ключовими елементами системи забезпечення економічної безпеки підприємництва. Їх ефективне застосування потребує не лише правового врегулювання, а й належного інституційного забезпечення, підвищення спроможності органів публічного управління та впровадження принципів good governance. Потребує розробки концепції єдиного закону України «Про економічну безпеку підприємництва» як базового інструменту кодифікації адміністративного регулювання у цій сфері.

Адміністративні форми (нормотворча, реєстраційно-дозвільна, контрольно-наглядова, консультативно-інформаційна, примусова) та відповідні методи (примусу, переконання, сприяння, стимулювання) утворюють єдину систему адміністративного забезпечення економічної безпеки підприємництва. Лише їхня координація й уніфіковане застосування дає змогу отримати синергетичний ефект – комплексний захист від внутрішніх зловживань і зовнішніх ризиків.

Сучасна адміністративна парадигма вимагає переходу від «реактивного» контролю (перевірки та штрафи) до превентивної моделі: моніторинг, аналітика, рекомендації з усунення виявлених ризиків. Поєднання таких методів, як інформаційно-консультативні кампанії, раннє попередження та стимулювання кращих практик, значно знижує навантаження на бізнес і підвищує загальний рівень економічної стійкості.

Ефективність адміністративних форм і методів безпечного регулювання прямо залежить від дотримання чотирьох ключових принципів: прозорість – всі правила, критерії, строки перевірок мають бути відкрито оприлюднені; пропорційність як співвідношення між ступенем втручання і рівнем реального ризику; підзвітність через можливість оскарження рішень у чітко встановлені строки; ефективність як мінімізація адміністративних бар'єрів за збереження високого рівня захисту.

Жодна форма не може існувати «ізолювано»: дозвільні процедури мають бути інтегровані з онлайн-моніторингом, органи нагляду – з електронними реєстрами, а санкції – з автоматизованими люфтами виправлення порушень. Запровадження єдиної цифрової платформи скоротить повторні перевірки, забезпечить аналітику в реальному часі та дозволить оперативною мірою реагувати на нові виклики.

Удосконалення має розпочинатися з підготовки інспекторів і аналітиків через навчальні програми з ризик-менеджменту, адміністративних процедур та цифрових технологій. Водночас важливо посилювати зв'язки з недержавними професійними асоціаціями та громадськими ініціативами як спільна відповідальність держави й бізнес-спільноти створює середовище високої надійності.

У перспективі доцільна кодифікація всіх норм, які регулюють адміністративні форми й методи забезпечення економічної безпеки підприємництва. Особлива увага має приділятися усуненню колізій між галузевими законами та підзаконними актами, а також створенню єдиного «Адміністративного кодексу безпеки бізнесу», що об'єднає всі процедури, принципи й механізми.

Таким чином, лише за умови комплексного поєднання форм і методів, технологічного оновлення процедур, дотримання принципів належного врядування та посилення кадрової спроможності органів публічної адміністрації можна створити стійку та адаптивну систему захисту економічної безпеки підприємництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України : академ. курс : у 2 т. / за ред. В. Б. Авер'янова. К. : Юрид. думка, 2004. Т. 1 : Загальна частина. 584 с.
2. Банк Р.О., Кругул Ю.І. Безпека підприємницької діяльності в Україні: адміністративно-правовий аспект : монографія. Київ : КНТЕУ, 2015. 240 с.
3. Святош В.П. Управління економічною безпекою підприємства : навч. посібник. Луцьк : СЛУ ім. Лесі Українки, 2018. 286 с.
4. Ліпкан В.А. Національна безпека: сутність, структура, функції. Київ : КНТ, 2013. 310 с.
5. Цветков В. В. Підприємництво і державне управління. *Право і безпека*. 2001. № 2(79). С. 40–45.
6. Скрипнюк О. В. Конституційно-правові засади забезпечення національної безпеки України : монографія. К. : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2010. 348 с.
7. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності : Закон України від 05.04.2007 № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16>
8. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 № 222-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19>
9. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
10. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

REFERENCES:

1. Averianov, V. B. (Ed.) (2004). *Zahalna chastyna. Administratyvne pravo Ukrainy u 2 t.* [Administrative Law of Ukraine in 2 volumes]. (Vol. 1). 584. [in Ukrainian].
2. Bank, R.O., Krehul, Yu.I. (2015). *Bezpeka pidpriemnytskoi diialnosti v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt.* [Security of business activities in Ukraine: administrative and legal aspect]. Monohrafiia. 240. [in Ukrainian].
3. Sviatosh, V.P. (2018). *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva.* [Managing the economic security of an enterprise]. Navch. posibnyk. 286. [in Ukrainian].
4. Lipkan, V.A. (2013). *Natsionalna bezpeka: sutnist, struktura, funktzii.* [National security: essence, structure, functions]. 310. [in Ukrainian].
5. Tsvietkov, V.V. (2001). *Pidpriemnytstvo i derzhavne upravlinnia.* [Entrepreneurship and public administration]. *Pravo i bezpeka*. № 2(79). 40–45. [in Ukrainian].
6. Skrypniuk, O.V. (2010). *Konstytutsiino-pravovi zasady zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy.* [Constitutional and legal principles of ensuring the national security of Ukraine]. Monohrafiia. 348. [in Ukrainian].
7. *Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti.* (2007, April 5). [On the basic principles of state supervision (control) in the sphere of economic activity]. *Zakon Ukrainy №877-V*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16> [in Ukrainian].
8. *Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti.* (2015, March 2). [On licensing of types of economic activities]. *Zakon Ukrainy №222-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19> [in Ukrainian].
9. *Konstytutsiia Ukrainy.* (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon №254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy №30*. 141. [in Ukrainian].
10. *Podatkovi kodeks Ukrainy.* (2010, December 2). [Tax Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №2755-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025

УДК 346.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-104-109

Гулак Олена Василівна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри адміністративного та фінансового права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

lenagulac8118@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-9004-0185

Піддубний Олексій Юрійович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри цивільного та господарського права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

piddubnyi@outlook.com

ORCID ID: 0000-0003-4867-4613

Артеменко Олена Вікторівна,

кандидат юридичних наук, професор,

доцент кафедри адміністративного та фінансового права

Національного університету біоресурсів і природокористування України

artolena11@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-2041-8925

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ, ПРОГАЛИНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджується нормативно-правова база, що регулює створення та функціонування індустриальних парків в Україні. Проаналізовано зміст та структуру Закону України «Про індустриальні парки», Стратегію розвитку індустриальних парків на 2023–2030 роки, інші розпорядження КМУ, відповідні новели у досліджуваній сфері, а також аналогічні практики ЄС. Досліджено сучасний стан та динаміку створення й функціонування індустриальних парків в Україні. Увага приділена окремим елементам організаційно-правового механізму функціонування індустриальних парків в Україні, зокрема, податковим й митним стимулам, особливостям залученню інвесторів та правовим недолікам та колізіям, що гальмують розвиток індустриальних парків як на загальнодержавному, так і місцевому рівнях. Наголошено на потребах в: оптимізації адміністративних процедур в питаннях реєстрації й дерегуляції функціонування індустриальних парків в Україні; правовій визначеності статусу учасників означених технологічних парків; запровадженні інструментів державно-приватного партнерства для реалізації комплексних інфраструктурних проєктів у межах парків; дієвому державному стимулюванні облаштування та функціонування індустриальних парків й забезпеченні балансу земельного законодавства власне з інтересами індустриального розвитку. Підсумовано, що ефективне правове регулювання створення й функціонування індустриальних парків в Україні постає вкрай важливим задля економічного зростання, регіональної стійкості та ефективної повоєнної відбудови України.

Ключові слова: індустриальні парки; технологічні інноваційні парки; правове регулювання індустриальних парків в Україні; створення та функціонування індустриальних парків в Україні; державне стимулювання облаштування та функціонування індустриальних парків; стратегія розвитку індустриальних парків; місце індустриальних парків в повоєнній відбудові України.

Hulak O., Piddubny O., Artemenko O. LEGAL REGULATION OF INDUSTRIAL PARKS IN UKRAINE UNDER MARTIAL STATE: CHALLENGES, GAPS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT

The article examines the legal and regulatory framework governing the establishment and functioning of industrial parks in Ukraine. It analyzes the content and structure of the Law of Ukraine “On Industrial Parks,” the Strategy for the Development of Industrial Parks for 2023–2030, relevant Cabinet of Ministers’ decrees, recent legislative developments in the field, and comparable EU practices. The current state and dynamics of industrial park creation and operation in Ukraine are explored. Particular attention is given to key components of the organizational and legal mechanism, including tax and customs incentives, investment attraction specifics, as well as legal shortcomings and inconsistencies that hinder the development of industrial parks at both national and local levels. The article emphasizes the need to: optimize administrative procedures related to the registration and deregulation of industrial parks in Ukraine; ensure legal clarity regarding the status of industrial park participants; introduce public-private partnership tools for implementing integrated infrastructure projects within the parks; implement effective state incentives for the establishment and functioning of industrial parks; and align land legislation with the interests of industrial development. The study concludes that efficient legal regulation of industrial park development in Ukraine

is crucial for economic growth, regional resilience, and the country's effective post-war recovery.

Keywords: industrial parks, technological innovation parks, legal regulation of industrial parks in Ukraine, establishment and functioning of industrial parks in Ukraine, state incentives for the development and functioning of industrial parks, strategy for the development of industrial parks, the role of industrial parks in Ukraine's post-war recovery.

Постановка проблеми. Попри значні законодавчі зміни, переважна частина яких прийнята саме після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, а відтак враховує насамперед особливості становлення та функціонування індустріальних парків на території України саме в умовах воєнного стану, та активізацію державної підтримки щодо їх облаштування та функціонування, потенціал таких залишається реалізованим лише частково.

Численні нормативно-правові прогалини та колізії правового регулювання крізь призму комплексного підходу, адміністративно-процедурні перепони, доволі часті розбіжності на загальнодержавну й місцевому рівнях прийняття рішень, непоодинокі прояви корупції, загрози й ризики, пов'язані з масштабними воєнними діями, й пов'язана з цим складність залучення інвесторів, суттєво стримує облаштування та функціонування індустріальних парків на території України в сучасних умовах. Власне наразі активне й масштабне становлення означених технологічних структур постає важливим фундаментом у воєнній, економічній і соціальній стійкості України та неодмінним інструментом подальшої відбудови та функціонування нашої Держави на засадах економічного розвитку.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного правового переосмислення підходів до, насамперед, правових засад державного стимулювання облаштування та функціонування індустріальних парків на території України в умовах воєнного стану, й реалізації відповідного ефективного правозастосування. Власне означені аргументи формують потребу у ґрунтовному аналізі чинного нормативного забезпечення, виявленні правових колізій й формуванні практичних рекомендацій з метою його оптимізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прямим чи опосередкованим дослідженням тематики правового регулювання становлення та функціонування індустріальних парків як на території України, так і в інших державах, займалися, окрім інших, такі вітчизняні науковці як: Л. Бенюк [1], В. Бойко [2], Л. Бойко [2], М. Веденяпіна [3], В. Галасюк [4], М. Данилович-Кропивницька [5], Ю. Джурик [5], П. Кулинич [6], П. Повар [7], Г. Попович-Блавіцька [3], М. Садченко [8], М. Святненко [9], Н. Шевчук [10].

Мета статті – дослідження особливостей правового регулювання функціонування індустріальних парків в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. В українське законодавство термін «індустріальні парки» запроваджено шляхом прийняття у 2013 році Закону України «Про індустріальні парки». З того часу досить повільно, але почав формуватись Реєстр індустріальних парків [11]. Найбільш активно його розширення відбулось після запровадження в Україні воєнного стану. Так, станом на 14.09.2023 р., відповідно інформаційної довідки про індустріальні парки в Україні [12], до Реєстру індустріальних (промислових) парків включено 65 індустріальні парки. А вже, станом на 30.04.2025 р. таких налічувалось 116 об'єктів [11]. Слід зауважити, що з 2022 року формування кожного окремого об'єкту у якості індустріального (промислового) парку та внесення у відповідний реєстр має посилення на окреме Розпорядження КМУ. Левова частка таких створена саме у 2024 році. Водночас, невелика частина – зазнала ліквідації. Зокрема, Розпорядженням КМУ від 21.02.2025 р. № 151, виключено із Реєстру індустріальних (промислових) парків індустріальні парки «Перший еко-індустріальний парк», «Сігма Парк Яричів», «Rivne industrial park», «Малин-Захід».

Філософія інституту «індустріальних парків» передбачає реновацію, відновлення колись діючих промислових об'єктів значних площ з метою пожвавлення економіки, створення нових робочих місць і соціально-економічного розвитку територій. А сам процес створення таких має свою специфіку та безліч нюансів [13]. Водночас, на сьогодні лише близько 30 % індустріальних парків в Україні вважаються активними.

З метою активізації створення й функціонування індустріальних парків на території України, особливо після повномасштабної агресії РФ, в межах профільного законодавства відбулось значне розширення податкових та митних стимулів для таких організаційно-правових утворень, з-поміж яких: податкові канікули на 10 років; звільнення від ПДВ й мит на нове обладнання; компенсаційний механізм у кредитуванні; можливість отримання знижок на сплату за земельний податок й підключення до інженерних мереж.

Нині науковці-правники у межах тематики дослідження з-поміж найбільш актуальних й нагальних питань виокремлюють: критичний аналіз механізмів державних стимулів у сфері створення та функціонування індустріальних парків на території України й, відповідно, ризики надмірної залежності від передбачених законодавством пільг та переваг в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови; механізм регулювання земельного режиму, особливості й розбіжності державної, приватної й комунальної форм власності при запровадженні на відповідних землях індустріальних парків; роль ініціаторів створення індустріальних парків на території України та реалізація механізму дерегуляції; зважений підхід до формування механізму джерел фінансування облаштування індустріального парку в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови; критичний аналіз можливостей та механізмів залучення українських та

міжнародних інвестицій, безпекова складова; баланс співвідношення між стимулюванням і державно-приватним партнерством.

Так, П. Кулинич акцентує увагу на необхідності чіткого визначення земельних правовідносин в умовах створення індустріальних парків на території України та зокрема уніфікації прав на землю незалежно від її форми власності [6], а І. Сторонінська, Л. Беновська та О. Івашко [14] звертають увагу власне на ризиках, пов'язаних з можливістю утворення таз званої «офшорної парадигми» замість справжнього індустріального/технологічного розвитку через колізії й недосконалості сучасного законодавства та зокрема, гостроту промислових потреб, обумовлену воєнним станом.

Про низку колізійних документів у досліджуваній сфері зазначають і Веденяпіна М. та Овчаренко Л., зокрема: «Згідно із визначенням, індустріальний парк – це, перш за все, територія, тобто певна земельна ділянка, яка має відповідати певним критеріям: 1) бути визначеною ініціатором створення індустріального парку відповідно до містобудівної документації.... Ця ділянка має бути відповідним чином відведена органами місцевої влади саме для створення на ній індустріального парку; 2) вона має бути облаштована відповідною інфраструктурою. Останній пункт викликає певні зауваження. В Законі не йдеться мова про те, яка саме інфраструктура може вважатися «відповідною». Зустрічаються лише два терміни: «відповідна інфраструктура» та «інженерно-транспортна інфраструктура» [15]. Та й у цілому, в межах Закону України «Про індустріальні парки», не передбачено вимог до «інфраструктури», якою має бути обладнана земельна ділянка таких територій.

Відсутність правової визначеності стосується і категорії «транскордонний індустріальний парк», що міститься у статті 1 Закону України «Про індустріальні парки», позаяк «індустріальний парк, що створюється і функціонує на підставі міжнародного договору України, який укладається між урядами держав або уповноваженими ними ініціаторами створення», яким власне і є унормований «транскордонний індустріальний парк», може мати, відповідно цього визначення ініціатором створення – будь-яку особу, у тому числі, і приватну. А безпековий механізм, зокрема в умовах воєнного стану, має не допускати ризиків витоку будь-якої вважливої інформації, пов'язаної з промисловістю та технологічним виробництвом, що стосується захисту нашої держави.

У цілому у світі наразі домінують погляди на індустріальні/промислові парки саме як на «екопромислові», основна мета яких спрямована не лише на розвиток інноваційних технологій, але й збереження довкілля. Власне, самі такі утворення отримують фінансову підтримку зі сторони ООН [16].

Ми не погоджуємось з науковцями, які засуджують практику надання учасникам індустріальних парків нових податкових пільг, вважаючи у більшій частині її недоречною. На сучасному етапі, в умовах шалених викликів для України як суверенної і незалежної держави, необхідності збереження основного потенціалу стійкості, виробничий потенціал, який щоденно зазнає руйнацій в результаті обстрілів з боку країни-агресора, задача держави – вберегти та відновити виробничі потужності, забезпечити максимальні інвестиції для розвитку інновацій та технологічних спроможностей. Окрім того, останні численні опитування серед причин закриття бізнес-підприємств в Україні назвали саме податковий тиск.

Скоріше, питання податкових пільг, преференцій тощо мають бути проаналізовані і виважено визначені з урахуванням географічного розташування регіону, безпекових компонент, важливості виробленої продукції для фронту та захисту критичної інфраструктури тощо. І не зважаючи на певний індивідуальний підхід до створення або розвитку різних виробництв, що у мовах війни не оминати, такі правила мають бути максимально прозорими, відкритими та контрольованими. Для суспільства і міжнародної спільноти, Україна у питаннях забезпечення регуляторного інструменту створення й функціонування індустріальних парків на своїй території має продемонструвати стійкий прозорий механізм, з дотриманням безпекових складників й нульовою толерантністю до корупції [17; 18]. Власне, така довідкова інформація і саме у вкладці «Інструменти залучення інвестицій» на сайті Мінекономіки України, реєстри, посилання на нормативні акти, концепції тощо – подані щодо кожного зареєстрованого утворення, є значним поступом в цьому [19].

Досить символічно, що рівно через рік після початку повномасштабного вторгнення рф, 24.02.2023 р. Розпорядженням Кабінету Міністрів України за № 176, схвалена Стратегія розвитку індустріальних парків на 2023-2030 роки, що має реалізовуватись шляхом виконання операційного плану реалізації у 2023-2025 роках Стратегії. Протягом строку реалізації Стратегії передбачено схвалення операційних планів з її реалізації на наступні періоди, а у 2030 році – проведення оцінювання результатів реалізації Стратегії та діяльності еко-індустріальних парків з метою визначення поточного стану і майбутніх потреб щодо сталого промислового розвитку. Втім, для досягнення цілей означеної стратегії необхідним є забезпечення ефективної взаємодії правового, організаційного, економічного, фінансового та екологічного механізмів державної політики щодо створення та функціонування індустріальних парків. Власне, правовий – передбачає створення належних умов для ефективного застосування інших механізмів з урахуванням правових і регуляторних рамок, визначених національним законодавством. Організаційний, у свою чергу, спрямований на забезпечення принципів партнерства та співробітництва між органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, відповідними міжнародними організаціями, представниками бізнесу, професійних та інших організацій, громадськості [20]. І саме чітке визначення завдань, в межах цього

механізму, учасникам реалізації стратегії, строків виконання, очікуваного результату має посилити результативність таких намірів.

Власне сама Стратегія розвитку індустріальних парків на 2023-2030 роки структурно передбачає аналіз поточного стану справ у сфері створення і функціонування індустріальних парків, тенденції та обґрунтування щодо необхідності розв'язання виявлених проблем, окреслює основні принципи Стратегії; визначає стратегічні цілі та показники їх досягнення; окреслює завдання, спрямовані на досягнення поставлених цілей, етапи їх виконання, очікувані результати на кожному етапі з відображенням запланованого темпу досягнення цільових показників та орієнтовного обсягу необхідних фінансових, матеріально-технічних, людських та інших ресурсів й визначає порядок проведення моніторингу, оцінки результатів реалізації Стратегії та звітування [20].

Аналіз Стратегії дозволяє стверджувати про акцент індустрії в бік еко-системи, й у цілому – відповідність міжнародним практикам і стандартам без суттєвого врахування потреб України в умовах війни, що як ми розуміємо, має нереалістичний характер та не відповідає сучасним реаліям, хоча й враховує інтереси усіх учасників таких правовідносин.

Висновки. У сучасних умовах повномасштабної війни на території України індустріальні парки постають як один із ключових елементів економічної стійкості й повоєнної відбудови нашої держави. Проте їх потенціал реалізується лише частково через численні правові колізії, адміністративні бар'єри, корупційні ризики та складність залучення інвестицій, виходячи насамперед з безпекової компоненти. Незважаючи на активізацію державної підтримки та розширення податково-митних стимулів, інституційна основа функціонування індустріальних парків потребує комплексного переосмислення, зокрема в частині правової визначеності понять, прозорості регуляторних механізмів, збалансованості державних стимулів і безпекових аспектів. Оцінка нормативного поля та чинної Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023–2030 роки свідчить про відповідність, зокрема Стратегії, відповідним міжнародним практикам, втім – недостатнє врахування воєнних реалій та відповідних національних потреб, що обумовлює необхідність в корекції підходів й забезпеченні ефективної взаємодії правового, організаційного, фінансового та безпекового механізмів державної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Беновська Л.Я. Індустріальні парки як інструмент розвитку регіональної економіки: теоретичні аспекти. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2014. № 3. С. 509-517.
2. Бойко В., Бойко Л. Індустріальні парки – ефективний механізм залучення інвестицій для відновлення економіки у післявоєнний період. *Економіка та суспільство*. 2023. № 49. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-23>
3. Попович-Блавіцька Г. Н., Веденяпіна М. М., Підвисоцька М. С. Історія розвитку та правове регулювання індустріальних парків в Китайській народній республіці. *Наукові перспективи*. 2025. № 1 (55). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/19463/19466>
4. Галасюк В.В. Індустріальні парки: світовий досвід та перспективи створення в Україні. *Економічний аналіз*. 2018 рік. Том 28. № 1. С. 40-50. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/33691/1/7.pdf>
5. Данилович-Кропивницька М.Л., Джурик Ю.А. Індустріальні парки в Україні: новий етап розвитку. *Наукові перспективи*. 2022. № 6 (24). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1865/1863>
6. Кулинич П. Ф. Земельна реформа в Україні: правові проблеми. Монографія. Київ. Норма права. 2021. 308 с.
7. Повар П.О. Гулак О.В., Гулак Я.Д. Проблеми правового регулювання інноваційної діяльності в Україні крізь призму євроінтеграційних процесів. *Наукові записки. Серія: Право*. № 17 (2024). С. 100-104. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-17-100-104>.
8. Садченко М., Крикунов І. Проблемні концепції правового регулювання індустріальних та технологічних парків. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 12. С. 239-243. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/45.pdf>
9. Святненко М. О. Історія виникнення та еволюції індустріальних парків як комплексної концепції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2025 № 73. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc73/11.pdf>
10. Шевчук Н. Світовий досвід розвитку індустріальних парків та їхні переваги для розвитку економіки України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. № 4 (28). С. 68–74. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/262444/258872>
11. Реєстр індустріальних (промислових) парків. 30.04.2025 р. Управління індустріальних парків та супроводу інвестицій. Мінекономіки України. URL: <https://me.gov.ua/view/485cdf6b-c323-46f1-b6ba-3b6012b1be7d>.
12. Довідка про індустріальні парки в Україні. 18.09.2023 р. Управління інтелектуальної власності та інновацій. Мінекономіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail/45629531-ea5f-4a91-9050-fe47b001dc22?lang=uk-UA&title=DovidkaProIndustrialniParkiVUkraini>.

13. Кампо С., Сердюк В. Індустріальні парки: від концепції до створення. *Юридична газета*. 2024. № 1 (779). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/industrialni-parki-vid-koncepciyi-do-stvorenniya.html>
14. Storonyanska Iryna, Benovska Liliya, Ivashko Olena. Public expenditures in crisis periods: empirical testing of developed countries and Ukraine. *Finance of Ukraine*. 2024. № 5. 51-70.
15. Веденяпіна М. та Овчаренко Л. The concept of industrial park in the legislation of Ukraine is compared with un standards. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/373-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-658-1-10-20250109.pdf>
16. International Guidelines for Industrial Parks. UNIDO, 2019. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/files/201911/International_Guidelines_for_Industrial_Parks.pdf
17. Гулак О.В., Миколаєнко Р. В. Нормативно-правові новели запобігання й протидії корупції у сфері земельних відносин. *Наукові записки. Серія: право*. Випуск 16. 2024. С. 79-83. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-79-83>.
18. Гулак О.В. Інституційні складові визначення вектору руху країни. *Науковий вісник публічного та приватного права*. № 1, 2015. С. 81-84. URL: <http://www.nvppp.in.ua/index.php/vip1>
19. Індустріальні парки в Україні. Мінекономіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6463d3ba-aa13-4e54-8db9-0f36642c43d9&tag=IndustrialniParkiVUkraini>
20. Про схвалення Стратегії розвитку індустріальних парків на 2023-2030 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2023 р. № 176-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text>

REFERENCES:

1. Benovska, L.Ia. (2014). Industrialni parky yak instrument rozvytku rehionalnoi ekonomiky: teoretychni aspekty. [Industrial parks as a tool for regional economic development: theoretical aspects]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. №3. 509-517. [in Ukrainian].
2. Boiko, V., Boiko, L. (2023). Industrialni parky – efektyvnyi mekhanizm zaluchennia investytsii dlia vidnovlennia ekonomiky u pisliavoiennyi period. [Industrial parks are an effective mechanism for attracting investment to restore the economy in the post-war period]. *Ekonomika ta suspilstvo*. №49. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-49-23> [in Ukrainian].
3. Popovych-Blavitska, H.N., Vedeniapina, M.M., Pidvysotska, M.S. (2025). Istoriia rozvytku ta pravove rehuliuвання industrialnykh parkiv v Kytaiskii narodnii respublitsi. [History of development and legal regulation of industrial parks in the Peoples Republic of China]. *Naukovi perspektyvy*. №1(55). Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/19463/19466> [in Ukrainian].
4. Halasiuk, V.V. (2018). Industrialni parky: svitovi dosvid ta perspektyvy stvorennia v Ukraini. [Industrial parks: world experience and prospects for creation in Ukraine]. *Ekonomichniy analiz. Tom 28. №1*. 40-50. Retrieved from: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/33691/1/7.pdf> [in Ukrainian].
5. Danylovych-Kropyvnytska, M.L., Dzhuryk, Yu.A. (2022). Industrialni parky v Ukraini: novyi etap rozvytku. [Industrial parks in Ukraine: a new stage of development]. *Naukovi perspektyvy*. №6(24). Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1865/1863> [in Ukrainian].
6. Kulynych, P.F. (2021). Zemelna reforma v Ukraini: pravovi problemy. [Land reform in Ukraine: legal problems]. *Monohrafiia*. 308. [in Ukrainian].
7. Povar, P.O. Hulak, O.V., Hulak, Ya.D. (2024). Problemy pravovoho rehuliuвання innovatsiinoi diialnosti v Ukraini kriz pryzmu yevrointehratsiinykh protsesiv. [Problems of legal regulation of innovation activity in Ukraine through the prism of European integration processes]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. №17. 100-104. Retrieved from: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-17-100-104> [in Ukrainian].
8. Sadchenko, M., Krykunov, I. (2018). Problemni kontseptsii pravovoho rehuliuвання industrialnykh ta tekhnologichnykh parkiv. [Problematic concepts of legal regulation of industrial and technological parks]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. №12. 239-243. Retrieved from: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/45.pdf> [in Ukrainian].
9. Sviatnenko, M.O. (2025). Istoriia vynykennia ta evoliutsii industrialnykh parkiv yak kompleksnoi kontseptsii. [The history of the emergence and evolution of industrial parks as a comprehensive concept]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurytsprudentsiia*. №73. Retrieved from: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc73/11.pdf> [in Ukrainian].
10. Shevchuk, N. (2021). Svitovi dosvid rozvytku industrialnykh parkiv ta yikhni perevahy dlia rozvytku ekonomiky Ukrainy. [World experience in the development of industrial parks and their benefits for the development of the Ukrainian economy]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*. № 4 (28). 68–74. Retrieved from: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/262444/258872> [in Ukrainian].
11. Reiestr industrialnykh (promyslovykh) parkiv. (2025, April 30). [Register of industrial parks]. *Upravlinnia industrialnykh parkiv ta suprovodu investytsii. Minekonomiky Ukrainy*. Retrieved from: <https://me.gov.ua/view/485cdf6b-c323-46f1-b6ba-3b6012b1be7d> [in Ukrainian].

12. Dovidka pro industrialni parky v Ukraini. (2023, September 18). [Information about industrial parks in Ukraine]. Upravlinnia intelektualnoi vlasnosti ta innovatsii. Minekonomiky Ukrainy. Retrieved from: <https://me.gov.ua/Documents/Detail/45629531-ea5f-4a91-9050-fe47b001dc22?lang=uk-UA&title=DovidkaProIndustrialniParkiVUkraini> [in Ukrainian].
13. Kampo, S., Serdiuk, V. (2024). Industrialni parky: vid kontseptsii do stvorennia. [Industrial parks: from concept to creation]. *Yurydychna hazeta*. №1(779). Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/industrialni-parki-vid-koncepciyi-do-stvorennia.html> [in Ukrainian].
14. Storonyanska Iryna, Benovska Liliya, Ivashko Olena. (2024). Public expenditures in crisis periods: empirical testing of developed countries and Ukraine. *Finance of Ukraine*. №5. 51-70. [in Ukrainian].
15. Vedeniapina, M., Ovcharenko, L. (2024). The concept of industrial park in the legislation of Ukraine is compared with un standards. Retrieved from: <https://df.duit.in.ua/index.php/dictum/article/view/373> [in Ukrainian].
16. International Guidelines for Industrial Parks. (2019). UNIDO. Retrieved from: https://www.unido.org/sites/default/files/files/2019-11/International_Guidelines_for_Industrial_Parks.pdf [in English].
17. Hulak, O.V., Mykolaienko, R.V. (2024). Normatyvno-pravovi novely zapobihannia y protydiv koruptsii u sferi zemelnykh vidnosyn. [Regulatory and legal novelties for preventing and combating corruption in the field of land relations]. *Naukovi zapysky. Seriya: pravo. Vypusk 16*. 79-83. Retrieved from: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-16-79-83> [in Ukrainian].
18. Hulak, O.V. (2015). Instytutsiini skladovi vyznachennia vektoru rukhu krainy. [Institutional components of determining the countrys movement vector]. *Naukovi visnyk publichnoho ta pryvatnogo prava*. №1. 81-84. Retrieved from: <http://www.nvppp.in.ua/index.php/vip1> [in Ukrainian].
19. Industrialni parky v Ukraini. (2025). [Industrial parks in Ukraine]. *Minekonomiky Ukrainy*. Retrieved from: <https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6463d3ba-aa13-4e54-8db9-0f36642c43d9&tag=IndustrialniParkiVUkraini> [in Ukrainian].
20. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku industrialnykh parkiv na 2023-2030 roky. (2023, February 24). [On the approval of the Strategy for the Development of Industrial Parks for 2023-2030]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №176-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176-2023-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.06.2025

УДК 347.732.5:368.215

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-109-113

Кузьменко Оксана Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений діяч науки і техніки України,

завідувач кафедри публічного та міжнародного права

ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного

університету імені Вадима Гетьмана»

demidenkov@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-0830-766X

Чорна Вікторія Григорівна,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри публічного та міжнародного права

ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного

університету імені Вадима Гетьмана»

demidenkov@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-6072-0283

Кожура Людмила Олександрівна,

доктор юридичних наук, професор,

директор ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного

університету імені Вадима Гетьмана»

lepel@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4100-9530

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО СТРАХУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ
КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ**

Випуск 18. 2025

У статті досліджено правові засади державного страхування об'єктів критичної інфраструктури як інструменту підвищення стійкості економічної та соціальної системи країни. Розглянуто понятійно-термінологічний апарат, визначений у Законах України «Про страхування», «Про критичну інфраструктуру», що обґрунтовує необхідність обов'язкового залучення держави до покриття ризиків надзвичайних ситуацій, техногенних аварій, кіберзагроз і військових дій. Виокремлено ключові проблемні питання: нечіткість кола застрахованих об'єктів і класифікації ризиків, дефіцит актуарної інформації й узгодженої методики розрахунку страхових премій, а також виклики взаємодії з приватними страховими компаніями в умовах обмежених бюджетних ресурсів.

Передбачено встановлення обов'язкового механізму co-insurance між державою й приватними страховиками, узгодження квот участі та стандартів капіталу для приватних учасників пулу перестрахування. Окремо обґрунтовано необхідність автоматизованої взаємодії між Реєстром об'єктів критичної інфраструктури та Державним страховим фондом для оперативного оновлення відомостей, коректного нарахування страхових внесків і прискореного проведення виплат.

Особливо наголошено на важливості врахування воєнного стану: запропоновано внести до законодавства окремі норми про покриття збитків від бойових дій із формуванням надзвичайного резерву поза щорічним бюджетом і спрощеними процедурами co-insurance. Запровадження комплексних нормативних рішень у сфері державного страхування об'єктів критичної інфраструктури сприятиме стійкості держави до зовнішніх і внутрішніх загроз, оптимізації витрат на відновлення та формуванню прозорих і передбачуваних правил гри для учасників ринку страхових послуг.

Визначено, що державне страхування об'єктів критичної інфраструктури — це система обов'язкових правових та фінансових механізмів, за якими держава гарантує відшкодування збитків, що можуть виникнути внаслідок надзвичайних ситуацій (стихійні лиха, техногенні аварії, кібератаки, бойові дії тощо), на стратегічних об'єктах економіки й соціальної сфери.

Ключові слова: критична інфраструктура, державне страхування, правове регулювання, страховий ризик, страхувальник, застрахований об'єкт критичної інфраструктури, категоризації об'єктів критичної інфраструктури.

Chorna V., Kuzmenko O., Kozhura L. LEGAL REGULATION OF STATE INSURANCE OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES

The article examines the legal principles of state insurance of critical infrastructure facilities as a tool for increasing the stability of the country's economic and social system. The conceptual and terminological apparatus defined in the Laws of Ukraine "On Insurance", "On Critical Infrastructure" is considered, which justifies the need for mandatory state involvement in covering the risks of emergencies, man-made accidents, cyber threats and military actions. Key problematic issues are identified: the vagueness of the range of insured facilities and risk classification, the lack of actuarial information and a coordinated methodology for calculating insurance premiums, as well as the challenges of interacting with private insurance companies in conditions of limited budgetary resources.

It is envisaged to establish a mandatory co-insurance mechanism between the state and private insurers, to agree on participation quotas and capital standards for private participants in the reinsurance pool. The need for automated interaction between the Register of Critical Infrastructure Facilities and the State Insurance Fund for prompt updating of information, correct calculation of insurance premiums and accelerated payment is separately substantiated.

The importance of taking into account martial law is particularly emphasized: it is proposed to introduce into the legislation separate norms on covering losses from hostilities with the formation of an emergency reserve outside the annual budget and simplified co-insurance procedures. The introduction of comprehensive regulatory solutions in the field of state insurance of critical infrastructure facilities will contribute to the state's resilience to external and internal threats, optimization of restoration costs and the formation of transparent and predictable rules of the game for participants in the insurance market.

It is determined that state insurance of critical infrastructure facilities is a system of mandatory legal and financial mechanisms by which the state guarantees compensation for losses that may arise as a result of emergencies (natural disasters, man-made accidents, cyberattacks, hostilities, etc.) at strategic facilities of the economy and social sphere.

Keywords: critical infrastructure, state insurance, legal regulation, insurance risk, insured, insured critical infrastructure facility, categorization of critical infrastructure facilities.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростаючих ризиків, пов'язаних із кліматичними змінами, кіберзагрозами та можливими військовими конфліктами, об'єкти критичної інфраструктури — енергетичні мережі, транспортні коридори, телекомунікаційні системи, водопостачання та інші — стають особливо вразливими. Від їхньої безперебійної роботи залежить не лише економічна стабільність, але й національна безпека та добробут громадян. Проте чинне законодавство не містить єдиного комплексного підходу до управління ризиками в цих сферах, зокрема — до механізмів державного страхування, яке могло б стати надійним інструментом захисту від надзвичайних ситуацій.

Відсутність чітко сформульованих правових норм, що регламентують порядок запровадження обов'язкового державного страхування ключових об'єктів, призводить до розпорошеності відповідальності між різними відомствами та недостатнього фінансування відновлювальних заходів. Нині приватні страховики, працюючи в умовах невизначеності, не завжди здатні взяти на себе значні ризики, а держава — своєчасно й у повному обсязі компенсувати збитки, що виникають внаслідок катастроф чи цілеспрямованих атак.

Постановка єдиної нормативно-правової бази для державного страхування об'єктів критичної інфраструктури передбачає визначення кола страхуваних ризиків, методик оцінки збитків, джерел та механізмів фінансування страхових виплат, а також взаємодії з приватним страховим сектором. Розроблення таких норм є необхідною передумовою для підвищення стійкості держави до зовнішніх і внутрішніх загроз,

оптимізації витрат на відновлення та формування прозорих правил гри для всіх учасників ринку страхових послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тема державного страхування об'єктів критичної інфраструктури загалом, види об'єктів критичної інфраструктури зокрема в Україні набуває все більшої популярності серед науковців. Її у своїх працях тією чи іншою мірою торкаються В.В. Музика, Б.В. Богдан, С.С. Теленник, О.О. Верголяс, Д.С. Бірюков, Клаудія Арадау, О.В. Кузьменко, Л.О. Кожура, В.Г. Чорна та інші.

Метою статті є розкриття правового регулювання державного страхування об'єктів критичної інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правове регулювання державного страхування об'єктів критичної інфраструктури має спиратися на чітко закріплені законодавчі положення.

Ст.1 Закону України «Про страхування» визначено, що страхування – це правовідносини щодо захисту страхових інтересів фізичних та юридичних осіб (страховий захист) при страхуванні ризиків, пов'язаних з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням, з володінням, користуванням і розпорядженням майном, з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, у разі настання страхових випадків, визначених договором страхування, за рахунок коштів фондів, що формуються шляхом сплати страхувальниками страхових премій (платежів, внесків), доходів від розміщення коштів таких фондів та інших доходів страховика, отриманих згідно із законодавством. Де, страховик - фінансова установа або філія страховика-нерезидента, які мають право здійснювати діяльність із страхування на території України. А страхувальник - особа, яка уклала із страховиком договір страхування або є страхувальником відповідно до законодавства [1, п.п.66,68,69].

Ст.32 Закону України «Про критичну інфраструктуру» встановлено, що оператор критичної інфраструктури зобов'язаний забезпечити страхування ризику настання кризової ситуації. Перелік об'єктів критичної інфраструктури, включених до Реєстру, страхових ризиків настання кризової ситуації на таких об'єктах, які підлягають страхуванню, а також мінімальний ліміт відповідальності (у разі страхування відповідальності перед третіми особами) затверджуються Кабінетом Міністрів України, а щодо об'єктів критичної інфраструктури у сфері фінансових послуг - погоджуються з Національним банком України [2].

Кабінет Міністрів України затверджує перелік об'єктів критичної інфраструктури, включених до Реєстру, страхових ризиків настання кризової ситуації на таких об'єктах, які підлягають страхуванню, а також мінімальний ліміт відповідальності (у разі страхування відповідальності перед третіми особами).

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру об'єктів критичної інфраструктури, включення таких об'єктів до Реєстру, доступу та надання інформації з нього» визначено, що власником Реєстру є держава в особі уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України. Держателем та адміністратором Реєстру є уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури України, який здійснює облік, узагальнення, систематизацію, аналіз та надання інформації, яка подається секторальним органом, включення об'єкта критичної інфраструктури до Реєстру, внесення інформації про об'єкт до Реєстру та/або виключення інформації з Реєстру, внесення змін до відомостей, що містяться в Реєстрі, здійснює інші повноваження, пов'язані з веденням Реєстру для забезпечення його функціонування [4]. Держава використовує Реєстр об'єктів критичної інфраструктури як єдину довідкову базу для визначення кола об'єктів, які підлягають обов'язковому державному страхуванню. Після включення об'єкта до Реєстру, уповноважений орган у сфері захисту критичної інфраструктури передає страховику повний перелік цих об'єктів із зазначенням їхньої категорії критичності, паспорта безпеки й класифікації ризиків. Це дає змогу єдину методику оцінки збитків застосовувати лише до підтверджених у Реєстрі об'єктів, гарантує прозорість процедури та уніфікує правові підстави для нарахування страхових внесків і виплат.

Обов'язковість державного страхування таких об'єктів закріплюється постановою Кабінету Міністрів України, яка на підставі даних Реєстру затверджує перелік застрахованих ризиків (техногенні аварії, стихійні лиха, кібератаки, бойові дії) та мінімальні ліміти відповідальності за договорами «со-insurance». Законом України «Про страхування» і Законом України «Про критичну інфраструктуру» визначено, що державний страховий пул формується з внесків операторів цих об'єктів, а також із частки страхових премій приватних страховиків. Саме Реєстр забезпечує автентичність і своєчасність інформації про об'єкти, без яких розпочати процедуру державного страхування є неможливим, а відтак - відсутнім будь-яким нормативним підґрунтям для компенсацій у разі кризових ситуацій.

Отже, державне страхування об'єктів критичної інфраструктури — це система обов'язкових правових та фінансових механізмів, за якими держава гарантує відшкодування збитків, що можуть виникнути внаслідок надзвичайних ситуацій (стихійні лиха, техногенні аварії, кібератаки, бойові дії тощо), на стратегічних об'єктах економіки й соціальної сфери.

До основних видів ризиків, які доцільно передбачити для об'єктів критичної інфраструктури у системі державного страхування варто віднести:

- стихійні лиха (повені, зсуви, землетруси, ураганні вітри, снігові лавини, посухи, пилові бурі тощо);
- техногенні аварії (вибухи й пожежі на промислових об'єктах, розлив хімікатів, прорив дамб і трубопроводів, відмови критичних енергетичних чи транспортних систем);

- кіберзагрози (DDoS-атаки, злам SCADA-систем, шкідливе програмне забезпечення, витік або зміна конфіденційних даних, саботаж через інформаційно-комунікаційні мережі) [3];
- дії зловмисників і терористичні акти (саботаж, теракти з використанням вибухових пристроїв, диверсійні напади на об'єкти та персонал);
- військові дії та збройні конфлікти (обстріли, авіаудари, мінування територій, захоплення чи руйнування об'єктів під час бойових дій);
- соціальні заворушення та протести (блокади, масові акції з перекриттям транспортних шляхів, погроми, які можуть порушити роботу об'єктів);
- людський фактор (помилки персоналу, несанкціонований доступ, корупційні дії, недотримання технологічних процедур);
- екологічні та біологічні загрози (забруднення довкілля, пандемії, масові отруєння, спалахи хвороб серед працівників);
- постачальницькі та логістичні ризики (перебої з поставками критичних матеріалів і комплектуючих, зриви ланцюгів постачання, санкції та торговельні обмеження);
- фінансові та регуляторні зміни (різкі коливання тарифів, зміни у законодавстві, втрати через неплатоспроможність контрагентів).

Дослідивши правове регулювання державного страхування об'єктів критичної інфраструктури можемо виокремити наступні проблемні питання державного страхування об'єктів критичної інфраструктури, в тому числі в умовах воєнного стану:

По-перше, нечіткість кола застрахованих ризиків та класифікації об'єктів передбачає відсутність єдиних та деталізованих критеріїв віднесення об'єкта до «критичної інфраструктури» ускладнює формування страхового портфеля й призводить до суб'єктивності при включенні до Реєстру; наявні різні сектори (енергетика, транспорт, телеком, вода) мають специфічні техногенні й природні ризики, що потребують окремої методики оцінки й визначення тарифів;

по-друге, нестача актуаріальних даних та професійних кадрів маємо на увазі брак статистики за аналогічними страховими випадками ускладнює визначення адекватного розміру премій і лімітів відповідальності та недостатню кількість спеціалізованих аналітиків із ризик-менеджменту та цивільного захисту призводить до затягування процедури оцінки й затвердження страхових умов;

по-третє, фінансова нестійкість і дефіцит бюджетних ресурсів передбачає одночасне накопичення резервів для виплат за масовими (стихійними чи воєнними) подіями потребує значних бюджетних вливань, що в кризові роки може конфліктувати з іншими нагальними видатками та недосконалі механізми со-
insurance і перестраховування між державною й приватною лініями приводять або до перевантаження державного фонду, або до високих премій, недоступних для операторів інфраструктури;

по-четверте, ускладнена взаємодія з приватними страховиками полягає в відсутності прозорих процедур вступу приватних компаній у державний перестраховальний пул і нерівномірність квот участі призводить до консервативних підходів зі страхування військових та кіберризиків та наявності різних вимог до капіталу й ліцензій приватних учасників пулу не завжди відповідають ризикові масштабам критичної інфраструктури;

по-п'яте, довільність адміністративних процедур виражається в бюрократичних затримках при узгодженні страхових тарифів, затвердженні паспортів безпеки та внесенні змін до Реєстру затримують старт покриття ризиків і впровадження полісів; низька цифровізація процесів (відсутність автоматизованих форм у Реєстрі, паперові узгодження) збільшує ймовірність помилок і сповільнює реагування на кризові ситуації;

по-шосте, військові та бойові ризики. Традиційні страхові контракти зазвичай виключають покриття збитків від воєнних дій, тож потрібні окремі державні програми для компенсацій наслідків бойових ударів, мінування або окупації територій. Непередбачуваність масштабів руйнувань і тривалості бойових дій ускладнює актуарні розрахунки та потребує створення надзвичайних резервів поза звичною щорічною бюджетною програмою;

по-сьоме, моральний ризик і корупційні загрози. Можливість зловживань під час проведення експертної оцінки збитків і виплат створює ризик завищених вимог до фонду. В умовах воєнного стану контроль за цільовим використанням страхових виплат ускладнюється через обмежені можливості перевірок на окупованих чи прифронтових територіях.

Для подолання цих проблем необхідно створити єдині галузеві стандарти оцінки ризиків, увести автоматизовані процедури обміну даними між Реєстром і страховим фондом, спростити адміністративні механізми та закласти в законі окремі програми покриття воєнних збитків з чітким алгоритмом со-insurance.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про страхування: Закон України від 18 листопада 2021 року № 1909-IX. Відомості Верховної Ради України, 2023. №№ 12-13. Ст.28.
2. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16 листопада 2021 року № 1882-IX. Відомості Верховної Ради України, 2023. № 5. Ст.13.
3. Bohdana, B., Kuzmenko, O., & Chorna, V. (2023). ECONOMIC MEASURES FOR MANAGING CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES IN UKRAINE. *Baltic Journal of Economic Studies*, 9(3), 22-32.

URL: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-22-32>

4. Про затвердження Порядку ведення Реєстру об'єктів критичної інфраструктури, включення таких об'єктів до Реєстру, доступу та надання інформації з нього: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 квітня 2023 р. № 415. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2023-%D0%BF#Text>

REFERENCES:

1. Pro strakhuvannia. (2021, November 18). [On insurance]. *Zakon Ukrainy № 1909-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 12-13.* 28. [in Ukrainian].
2. Pro krytychnu infrastrukturu. (2021, November 16). [On critical infrastructure]. *Zakon Ukrainy № 1882-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 5.* 13. [in Ukrainian].
3. Bohdana, B., Kuzmenko, O., Chorna, V. (2023). ECONOMIC MEASURES FOR MANAGING CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES IN UKRAINE. *Baltic Journal of Economic Studies.* 9(3). 22-32. Retrieved from: <https://doi.org/10.30525/2256-0742/2023-9-3-22-32> [in English].
4. Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Reiestru ob'ektiv krytychnoi infrastruktury, vkluchennia takykh ob'ektiv do Reiestru, dostupu ta nadannia informatsii z noho. (2023, April 28). [On approval of the Procedure for maintaining the Register of Critical Infrastructure Facilities, including such facilities in the Register, access to and provision of information from it]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 415.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/415-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 8.06.2025

УДК 342.9(438+477):34.01

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-113-118

Клюєва Євгенія Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри господарського та транспортного права
Навчально-наукового інституту управління, технологій та правових наук
Національного транспортного університету
klyuyeva0711@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4306-9959

КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИКОНАВЦІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВО РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНИ

У статті здійснюється компаративістський аналіз адміністративно-правового статусу виконавців за законодавством Республіки Польща та України з метою виявлення спільних рис, відмінностей та перспектив удосконалення інституту виконання судових рішень у межах національних правових систем. Зазначається, що ефективне функціонування системи примусового виконання рішень суду є необхідною умовою утвердження верховенства права, забезпечення прав і свобод людини, а також зміцнення довіри до судової системи загалом. У зв'язку з цим порівняння досвіду України та Польщі, як держав, що пройшли різні етапи реформування виконавчої служби, має важливе теоретичне і практичне значення.

Автор аналізує правовий статус виконавців у кожній із країн, структуру органів примусового виконання, підзвітність, порядок призначення, професійні вимоги, дисциплінарну відповідальність, гарантії незалежності та контролю. У Республіці Польща функціонує інститут судових виконавців (*komornik sądowy*), який має змішаний характер – вони не є державними службовцями, але діють у межах публічного мандата та під наглядом суду. В Україні після реформи 2016 року поряд з державними виконавцями діють приватні, однак система ще стикається з численними викликами, зокрема у сфері контролю, професійного добору та підзвітності.

У результаті аналізу зроблено висновок, що польський досвід може бути корисним для подальшого вдосконалення інституту виконавців в Україні, зокрема в частині підвищення професіоналізму, фінансової автономії, а також забезпечення прозорого контролю та відповідальності. Наголошується на необхідності адаптації кращих європейських практик у межах процесу наближення українського законодавства до правових стандартів Європейського Союзу. У статті обґрунтовано пропозиції щодо подальшого розвитку правового статусу виконавців як ключової ланки в реалізації рішень судів.

Ключові слова: боржник, виконавче провадження, виконавчі документи, виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів, виконувальність рішення, державний / приватний виконавець, комітник, дисциплінарна відповідальність виконавця, звернення стягнення, оскарження діянь виконавця, процесуальний статус виконавця, стягувач, суд.

Klyueva Ye. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF ENFORCEMENT OFFICERS UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF POLAND AND UKRAINE

The article carries out a comparative analysis of the administrative and legal status of enforcement officers under the

legislation of the Republic of Poland and Ukraine in order to identify common features, differences and prospects for improving the institution of enforcement of court decisions within the framework of national legal systems. It is noted that the effective functioning of the system of compulsory enforcement of court decisions is a necessary condition for establishing the rule of law, ensuring human rights and freedoms, as well as strengthening trust in the judicial system in general. In this regard, comparing the experience of Ukraine and Poland, as states that have gone through different stages of reforming the executive service, is of important theoretical and practical importance.

The author analyzes the legal status of bailiffs in each country, the structure of enforcement agencies, accountability, appointment procedure, professional requirements, disciplinary liability, guarantees of independence and control. In the Republic of Poland, the institution of bailiffs (*komornik sądowy*) operates, which has a mixed nature - they are not civil servants, but act within the framework of a public mandate and under the supervision of the court. In Ukraine, after the 2016 reform, private bailiffs operate alongside state bailiffs, but the system still faces numerous challenges, in particular in the field of control, professional selection and accountability. The analysis concludes that the Polish experience can be useful for further improving the institution of bailiffs in Ukraine, in particular in terms of increasing professionalism, financial autonomy, as well as ensuring transparent control and responsibility. The need to adapt best European practices within the process of approximating Ukrainian legislation to the legal standards of the European Union is emphasized. The article substantiates proposals for the further development of the legal status of executors as a key link in the implementation of court decisions.

Keywords: debtor, enforcement proceedings, enforcement documents, enforcement of decisions of courts and other jurisdictional bodies, enforceability of the decision, state / private executor, storekeeper, disciplinary liability of the executor, recovery, appeal of the executor's actions, procedural status of the executor, collector, court.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку правової держави важливе значення має ефективне виконання судових рішень, що безпосередньо пов'язане з адміністративно-правовим статусом виконавців. В Україні реалізація виконавчого провадження здійснюється як державними, так і приватними виконавцями, що функціонують у змішаній моделі організації виконання рішень. Натомість у Республіці Польща діє інша модель – інститут судових виконавців (коморників), які поєднують ознаки державної служби з елементами самостійної професійної діяльності при судах.

Відзначаю, що незважаючи на наявність спільної мети – це забезпечити обов'язковість виконання судових та інших актів, організаційно-правові форми, правовий статус, гарантії діяльності, підзвітність, а також система контролю за виконавцями суттєво відрізняються у двох державах. Це породжує необхідність вивчення й порівняння відповідних інститутів для виявлення оптимальних механізмів функціонування служби виконання, а також можливостей адаптації позитивного зарубіжного досвіду до українських реалій.

Особливої актуальності дана наукова стаття набуває в контексті реформування системи правосуддя та наближення законодавства України до стандартів Європейського Союзу. Саме тому постає проблема дослідження адміністративно-правового статусу виконавців у Польщі та Україні, визначення подібностей і відмінностей, а також формулювання практичних рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання виконавчого провадження в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання адміністративно-правового статусу виконавців у системі забезпечення виконання судових рішень привертає увагу як українських, так і зарубіжних дослідників. В українській науковій літературі цій темі присвячені праці таких учених, як О.Ю. Ісаєнко, О. І. Харитонova, А. С. Костенко, М. В. Присяжнюк, які аналізують повноваження виконавців, їх правовий статус та роль у системі правосуддя. Значна увага приділяється проблемам нормативно-правового забезпечення діяльності приватних та державних виконавців, а також удосконаленню механізмів реалізації виконавчого провадження.

Окремі аспекти компаративного аналізу системи виконання судових рішень у країнах Європейського Союзу, зокрема в Республіці Польща, розглядаються в публікаціях В.П.Петкова, Ю.С.Шемпученка, І. Л. Поради. Польські дослідники, такі як Т. Czech, М. Gintowt, Р. Feliga, у своїх роботах глибоко аналізують інститут судових виконавців (*komornik sądowy*), його еволюцію, правовий статус, організаційну структуру, підзвітність та етичні засади діяльності.

Проте на сьогодні відчувається нестача комплексних компаративістських досліджень, присвячених системному порівнянню адміністративно-правового статусу виконавців України та Польщі. Бракує також ґрунтовних праць, які поєднували б аналіз теоретико-правових засад із оцінкою практичної ефективності функціонування відповідних інститутів у кожній країні. Це створює потребу у подальшій розробці даної проблематики, з урахуванням реформ у сфері юстиції та процесу євроінтеграції України.

Метою статті є порівняння адміністративно-правового статусу виконавця в Республіці Польща та Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно ст. 2 Закону Республіки Польща про виконавців (*Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji*), - це спеціальний закон Республіки Польща, який регулює діяльність судових виконавців (коморників) та процедуру примусового виконання судових рішень, коморник є функціонером публічної довіри, що діє при районному суді як особа, яка реалізує судові рішення у виконавчому провадженні. Хоча він не є державним службовцем, коморник виконує публічні функції на підставі наданого державою мандата [1].

Виконавець (коморник) здійснює свою діяльність згідно наступних принципів:

1) законність, що передбачає, що діяльність судового виконавця (коморника) у Польщі базується на суворому дотриманні законодавства. Усі його дії повинні відповідати вимогам нормативно-правових актів,

зокрема Закону про судових виконавців і виконавче провадження, Цивільного процесуального кодексу та інших нормативів. Будь-яке відхилення від встановлених процедур або перевищення повноважень є підставою для оскарження рішень виконавця, а також може тягнути за собою юридичну відповідальність;

2) неупередженість, тобто коморник зобов'язаний діяти об'єктивно, безсторонньо та неупереджено щодо обох сторін виконавчого провадження, як стягувача, так і боржника. Його роль полягає не в підтримці інтересів однієї зі сторін, а в неухильному виконанні судового рішення відповідно до закону. Будь-який прояв фаворитизму або дискримінації суперечить професійній етиці й може бути розцінений як порушення службових обов'язків;

3) повага до гідності особи. Коморник повинен здійснювати свої дії у спосіб, що не принижує людську гідність. Зокрема, під час опису чи арешту майна, примусового входу до приміщень або спілкування з боржником, виконавець зобов'язаний дотримуватися норм етичної поведінки, уникати принизливих чи дискримінаційних висловлювань, не допускати застосування психологічного чи фізичного тиску;

4) самостійність у межах повноважень самостійним суб'єктом у виконанні виконавчих дій. Він самостійно організовує свою роботу, визначає методи та черговість дій, формує персонал і відповідає за результати. Проте його автономія обмежується рамками закону та здійснюється під наглядом президента компетентного районного суду, що гарантує баланс між незалежністю та підконтрольністю;

5) контроль з боку суду і міністерства юстиції. Коморники підлягають системному нагляду з боку судової влади, зокрема через регулярні перевірки з боку президента суду та Міністерства юстиції, яке здійснює нагляд за загальними стандартами діяльності, дотриманням етичного кодексу, фінансовими питаннями та професійною підготовкою. Такий контроль гарантує, що діяльність коморника залишається в межах правового поля, а громадяни можуть розраховувати на справедливе та ефективне виконання судових рішень.

В порівнянні згідно ст.4 «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» та ст.2 «Про виконавче провадження» діяльність органів державної виконавчої служби та приватних виконавців здійснюється з дотриманням принципів:

- 1) верховенства права;
- 2) законності;
- 3) незалежності;
- 4) справедливості, неупередженості та об'єктивності;
- 5) обов'язковості виконання рішень;
- 6) диспозитивності;
- 7) гласності та відкритості виконавчого провадження та його фіксування технічними засобами;
- 8) розумності строків виконавчого провадження;
- 9) співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями [2; 3].

Узагальнюючи, можна стверджувати, що як у польському, так і в українському законодавстві простежується спільна спрямованість на забезпечення законності, неупередженості, дотримання прав людини та ефективного примусового виконання судових рішень. Проте польська модель діяльності судового виконавця (коморника) вирізняється більш високим рівнем професійної автономії в межах чіткого інституційного контролю з боку судової системи та Міністерства юстиції, тоді як українська система більше зосереджена на принципах верховенства права, гласності, розумності строків і співмірності дій. Такий компаративний аналіз дає змогу визначити перспективні напрямки удосконалення вітчизняного виконавчого провадження з урахуванням європейського досвіду.

Згідно Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o komornikach sądowych і egzekucji виконавці в Польщі мають наступні права: 1) вимагати необхідну інформацію для виконання провадження (наприклад, від банків, ZUS, податкових органів); 2) вживати заходів щодо виявлення, опису та арешту майна боржника; 3) вимагати участі поліції у разі перешкоджання виконанню; 4) збирати винагороду та аванси за свою роботу згідно з тарифами, встановленими державою; 5) наймати помічників (asesor komorniczy), які допомагають у веденні справ.

До обов'язків коморника: 1) виконання рішень судів та інших органів у порядку виконавчого провадження; 2) ведення реєстрів, архівів і забезпечення прозорості своєї діяльності; 3) звітування перед судом та контролюючими органами; 4) захист інтересів обох сторін виконавчого провадження; 5) дотримання професійної етики, сумлінності та конфіденційності [1].

Згідно із Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» виконавець, тобто державний або приватний виконавець, наділений рядом прав та обов'язків, спрямованих на ефективне, законне та неупереджене виконання рішень суду чи інших уповноважених органів.

Виконавець має наступні права: 1) звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб з вимогою про надання документів, інформації та відомостей, необхідних для виконання рішень; 2) отримувати безперешкодно доступ до майна боржника, у тому числі житлового приміщення (за рішенням суду), якщо це необхідно для виконання рішення; 3) накладати арешт на майно та кошти боржника, вживати заходів до їх примусової реалізації відповідно до закону; 4)

викликати сторони виконавчого провадження, свідків, експертів, спеціалістів, перекладачів тощо; 5) використовувати технічні засоби фіксації виконавчих дій для забезпечення прозорості та достовірності процесу; 6) звертатися до суду з поданнями щодо вирішення питань, пов'язаних із виконанням рішення (наприклад, щодо проникнення до житла боржника); 7) викликати до себе осіб, які зобов'язані виконати рішення, для з'ясування обставин.

В той же час, виконавець зобов'язаний: 1) здійснювати виконавчі дії відповідно до закону та в межах наданих повноважень; 2) забезпечувати дотримання прав і законних інтересів сторін виконавчого провадження, а також третіх осіб; 3) вживати всіх передбачених законом заходів для своєчасного, повного й неупередженого виконання рішення; 4) забезпечувати збереження конфіденційної інформації, яка стала відома під час здійснення провадження; 5) надавати учасникам провадження необхідну інформацію, роз'яснювати їм їхні права та обов'язки; 6) належно оформлювати документи виконавчого провадження, вести діловодство; 7) дотримуватися етичних стандартів поведінки, не допускати зловживання владою або службовим становищем; 8) звітувати про виконання рішення в установленому порядку.

Переконана, що саме у такий спосіб законодавець закріплює баланс між правами та обов'язками виконавця, забезпечуючи правові підстави для його діяльності й гарантії належного виконання судових рішень відповідно до принципів верховенства права, законності, неупередженості та справедливості.

Відзначу, що порівняльний аналіз прав та обов'язків виконавців у Польщі (коморників) і в Україні (державних та приватних виконавців) свідчить про схожість їх функціонального призначення, але й виявляє низку відмінностей у підходах до реалізації повноважень. Обидві системи закріплюють ключові засади діяльності виконавців - законність, неупередженість, повагу до прав людини та підзвітність. Водночас, у Польщі чітко підкреслено автономність коморника як самостійної професії з елементами підприємницької діяльності, але під пильним наглядом суду та Міністерства юстиції. В Україні ж, незважаючи на існування інституту приватного виконавця, переважає адміністративно-залежна модель з ширшими контролюючими повноваженнями держави. Крім того, українське законодавство приділяє більше уваги гарантіям процесуальної справедливості, етичним вимогам та прозорості провадження через технічну фіксацію дій. У підсумку, обидві моделі мають на меті ефективне, справедливе та правомірне виконання судових рішень, але українська модель все ще перебуває в етапі інституційного становлення, тоді як польська вже функціонує як зріла та стабільна система з високим рівнем професійної відповідальності виконавця.

Наступним компаративістським критерієм на який я б хотіла звернути увагу є винагорода виконавців. У Польщі (Ustawa z dnia 28 lutego 2018 r. o komornikach sądowych) винагорода судового виконавця (коморника) є формою плати за виконання виконавчих дій і складається переважно з: стандартної виконавчої оплати - зазвичай становить 10% від суми стягнення (але не більше певного максимального ліміту); зменшеної оплати (3%-5%) - якщо боржник сплатив заборгованість добровільно після повідомлення; збільшеної оплати (до 15%) - якщо потрібно застосовувати складні заходи примусового виконання; фіксованих сум - за деякі типи проваджень (наприклад, передача майна, виселення тощо).

Відзначимо, що коморник не отримує заробітної плати від держави, а самостійно фінансує свою діяльність із власної канцелярії (офісу). Його прибуток формується із стягненої винагороди та визначається також витратами на організацію офісу, персонал тощо. Водночас, його діяльність жорстко контролюється судом і Міністерством юстиції.

Для порівняння Законом України «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів» встановлено дві форми винагороди:

- для державного виконавця: 1) отримує фіксовану заробітну плату відповідно до штатного розкладу органу державної виконавчої служби; 2) бонус (премія) - може нараховуватись залежно від результативності виконання (відсоток від суми, що надійшла на рахунок стягувача);

- для приватного виконавця: основна винагорода - 10% від суми фактично стягнутої заборгованості. Угоди з клієнтами укладаються у письмовій формі. Приватні виконавці мають обов'язок утримувати офіс, нести витрати самостійно та здійснювати сплату податків.

Таким чином, аналіз систем винагороди виконавців у Польщі та Україні свідчить про істотні відмінності в підходах до оплати їхньої праці. Польська модель побудована на принципах повної фінансової автономії коморника, який не отримує державного фінансування, а його доходи формуються виключно з винагород за виконані дії. Це стимулює виконавця до ефективної роботи, але водночас зумовлює необхідність високого рівня професіоналізму, фінансової самостійності та етичності. В Україні ж діє змішана модель: державні виконавці залежать від державного бюджету, тоді як приватні функціонують на умовах, близьких до польської практики.

Окремо слід наголосити, що система винагороди в Україні передбачає чітке розмежування між державними та приватними виконавцями. Державні виконавці отримують фіксовану заробітну плату, що не завжди прямо залежить від їхньої результативності, хоча і передбачена можливість преміювання. Натомість приватні виконавці зацікавлені в ефективності своєї діяльності, адже їхня основна винагорода становить до 10% від фактично стягнутої суми. Такий підхід формує конкуренцію, підвищує рівень виконання судових рішень, але водночас потребує належного контролю для уникнення зловживань.

Узагальнюючи вище викладене стосовно адміністративно-правового статусу виконавців (коморників) за законодавством Республіки Польща та України презентуємо висновки у вигляді порівняльної таблиці

адміністративно-правового статусу виконавців згідно закону Республіки Польща «Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji» та законів України «Про виконавче провадження» та «Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів».

1. Статус виконавця

Кри- терій	Польща	Україна
Назва	Коморник судовий (Komornik sądowy)	Державний виконавець / Приватний виконавець
Статус	Публічний службовець, який веде незалежну практику, діє при суді	Держвиконавець - працівник органу Мін'юсту; Приватний - самозайнята особа
Призначення	Міністр юстиції, за згодою президента районного суду	Держвиконавець - за конкурсом; Приватний - за ліцензією Мін'юсту
Контроль	Судовий нагляд та Міністерство юстиції	Контроль з боку Мін'юсту, іноді - судовий

2. Компетенція та функції

Критерій	Польща	Україна
Основні функції	Примусове виконання судових рішень, конфіскація, виселення, аукціони	Виконання судових та інших рішень (включно з нотаріальними, виконавчими написами)
Територіальність	У межах компетенції суду (можливе електронне розподілення)	Державні - за місцем проживання боржника; Приватні - в межах області
Вибір виконавця	Стягувач може обрати виконавця, обмежено територіально або автоматично	Стягувач може вільно обрати приватного виконавця в межах компетенції

3. Оплата / Винагорода

Критерій	Польща	Україна
Фінансування діяльності	За рахунок виконавчого збору, встановленого законом	Держвиконавець - державне фінансування + виконавчий збір; Приватний - гонорар
Розмір виконавчого збору	Відсоток від стягнутої суми (найчастіше - 10-15%)	В середньому 10% + додаткові витрати

4. Організація роботи

Критерій	Польща	Україна
Наявність канцелярії	Обов'язково - Kancelaria Komornicza	Приватний виконавець - веде офіс самостійно
Помічники / Працівники	Може мати помічників та працівників	Можуть бути помічники, асистенти
Електронна система	Єдина система судового та виконавчого документообігу (EPU)	Автоматизована система виконавчого провадження (АСВП)

5. Інституційні особливості

Критерій	Польща	Україна

Критерій	Польща	Україна
Організація самоврядування	Рада національної палати виконавців	Асоціація приватних виконавців України
Обов'язкове страхування	Так, з метою покриття відповідальності	Приватний виконавець має мати договір страхування
Дисциплінарна відповідальність	Перед дисциплінарною комісією Міністерства юстиції	Аналогічно - через дисциплінарну комісію або суди

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o komornikach sądowych i egzekucji. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971330882>

2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1403-VIII. Відомості Верховної Ради, 2016. № 29. Ст.535.

3. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради, 2016. № 30. Ст.542.

REFERENCES:

1. O komornikach sądowych i egzekucji. (1997, August 29). [On court bailiffs and enforcement]. Retrieved from: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19971330882> [in Polish].

2. Pro orhany ta osib, yaki zdiisniuiut prymusove vykonannia sudovykh rishen i rishen inshykh orhaniv. (2016, June 2). [On bodies and persons that enforce court decisions and decisions of other bodies]. *Zakon Ukrainy №1403-VIII*. Vidomosti Verkhovnoi Rady. № 29. 535. [in Ukrainian].

3. Pro vykonavche provadzhennia. (2016, June 2). [On enforcement proceedings]. *Zakon Ukrainy №1404-VIII*. Vidomosti Verkhovnoi Rady. №30. 542. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7.06.2025

УДК 342.9:352.07(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-118-123

Кондратенко Віталій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

kondratenkovitals@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6015-8326

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто адміністративно-правові засади функціонування комунального сектору в площині здійснення державної регіональної політики. Комунальні підприємства розглядаються як ключова складова публічного управління, що сприяє підвищенню стандартів життя населення та реалізації стратегічних пріоритетів на регіональному рівні. Їхня діяльність забезпечує оперативне реагування на локальні виклики, розвиток інфраструктури й підтримку соціально-економічного зростання територій.

Доведено, що наявна вітчизняна правозастосовна практика засвідчує низку системних проблем: невизначеність організаційно-правового статусу підприємств, неповнота законодавчого регулювання, а також суперечність між економічною природою діяльності та управлінською підзвітністю. Означені дисбаланси суттєво ускладнюють належне адміністрування. Актуальність проблеми посилюється в умовах децентралізації, зростання безпекових ризиків та обмеженості фінансових ресурсів.

Здійснено аналіз нормативної основи регламентації роботи суб'єктів комунальної форми власності, з-поміж яких Конституція України, законодавчі акти «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про засади державної регіональної політики», «Про приватизацію державного і комунального майна», «Про публічні закупівлі», а також положення бюджетного та податкового кодексів. Серед актуальних законодавчих змін особливої уваги заслуговує перехід від господарського відання до інституту узуфрукту, що істотно змінює механізми управління майном.

Серед визначальних викликів виокремлено фінансову нестабільність і високу залежність вказаних суб'єктів господарювання від міжбюджетних трансфертів. Це зумовлює дефіцит обігових коштів, стримує залучення інвестицій, уповільнює оновлення матеріально-технічної бази. Значною проблемою залишається фізичне зношення інфраструктури,

насамперед у сферах житлово-комунального господарства та пасажирських перевезень.

Обґрунтована позиція з гарантування повноцінної участі комунального сектору в реалізації державної регіональної політики шляхом впровадження комплексного підходу. Основою має стати модель, що поєднує економічну самостійність, управлінську гнучкість і публічну підзвітність. Передбачено створення дієвих стимулів до розробки інновацій, утвердити ширшу оперативну автономію юридичних осіб при збереженні засобів зовнішнього контролю, запровадити стандарти доброчесності та прозорості. Лише за таких умов можливе формування стійких механізмів місцевого розвитку, заснованої на засадах транспарентності роботи.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, адміністративно-територіальний устрій, децентралізація, державна регіональна політика, комунальна власність, комунальні підприємства, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, публічне управління, регіональний розвиток, суб'єкти регіональної політики.

Kondratenko V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF MUNICIPAL ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF MODERN STATE REGIONAL POLICY IN UKRAINE

The article explores the administrative and legal foundations of the functioning of the communal sector within the framework of state regional policy implementation. Communal enterprises are examined as a key component of public administration, contributing to improved living standards and the realization of strategic priorities at the regional level. Their operation enables local self-government bodies to respond effectively to local challenges, develop infrastructure, and support the socio-economic growth of territories.

It is demonstrated that the current domestic law enforcement practice reveals a set of systemic problems, including the uncertain legal status of enterprises, fragmented regulatory provisions, and contradictions between the economic nature of their operation and managerial accountability. These imbalances significantly hinder effective administration. The relevance of the issue is heightened by decentralization processes, growing security risks, and limited financial capacity.

The study analyzes the normative framework governing the operation of entities under communal ownership, including the Constitution of Ukraine, and such legislative acts as the Laws of Ukraine “On Local Self-Government in Ukraine”, “On the Principles of State Regional Policy”, “On the Privatization of State and Communal Property” and “On Public Procurement,” along with provisions of the Budget and Tax Codes. Particular attention is given to recent legislative changes, notably the shift from the right of economic management to the usufruct model, which transforms property governance mechanisms.

The article substantiates the need for ensuring the full-fledged participation of the communal sector in the implementation of state regional policy through a comprehensive approach. This requires a model that integrates economic autonomy, managerial flexibility, and public accountability. It is proposed to establish effective incentives for innovation, broaden the operational autonomy of legal entities while maintaining external oversight, and introduce standards of integrity and transparency. Only under such conditions is it possible to develop sustainable mechanisms for local development based on transparency governance.

Keywords: administrative and legal framework, administrative-territorial structure, decentralization, state regional policy, communal property, communal enterprises, public administration, local self-government, regional development, regional policy actors.

Постановка проблеми. Комунальні підприємства в Україні залишаються ключовим елементом системи публічного управління, відіграють дедалі важливішу роль в утвердженні життєвих стандартів населення та реалізації регіональної політики. Вони дають змогу органам місцевого самоврядування оперативно реагувати на локальні виклики, розбудовувати інфраструктуру і підтримувати соціально-економічний розвиток територій. Сучасна практика правозастосування стикається з низкою системних проблем, зумовлених історичними чинниками та поточними змінами у сфері діяльності органів публічної влади.

Невизначеність організаційно-правового статусу, фрагментарність нормативного забезпечення та суперечність між економічною природою функціонування й адміністративною підзвітністю створюють бар'єри для ефективної роботи підприємств комунального сектору. У цьому сенсі зростає значення адміністративно-правового аналізу механізмів їхньої діяльності, зокрема в аспекті формування та реалізації державної регіональної політики. Актуальність дослідження посилюється потребою у вдосконаленні правового регулювання, що має відповідати викликам сьогодення, децентралізації, безпекової нестабільності та обмежених бюджетних можливостей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливість проблеми діяльності комунальних підприємств у контексті регіонального розвитку досліджуються у новітніх працях С. Дідура, В. Глухової, Х. Кравченко, які акцентують увагу на прозорості та підзвітності у процесах управління в умовах децентралізації. О. Сарапіна, Т. Шрам та ін. аналізують фінансову нестабільність підприємств і пропонують підходи до їх типологізації з урахуванням податкового навантаження та характеру ринку. І. Міняйленко обґрунтовує тісний зв'язок продуктивності комунального сектору з упровадженням інноваційних технологій. Окрему увагу в науковому дискурсі приділено модернізації підходів до управління регіонами в умовах воєнного стану (С. Качмарський, О. Васильєв), зокрема трансформації ролі органів влади та пошуку нових моделей взаємодії на місцях. Водночас правовий вимір функціонування комунального сектору залишається недостатньо висвітленим і потребує комплексного переосмислення.

Метою статті є з'ясування змісту та особливостей адміністративно-правових засад діяльності комунальних підприємств в Україні у зв'язку з вимогами державної регіональної політики, що реалізується в умовах децентралізації, безпекових ризиків і потреб просторового розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правова основа функціонування комунального сектору

закладена в Конституції України, яка визначає принципи державного устрою, гарантує місцеве самоврядування та закріплює засади комунальної власності [1]. Саме на цій базі місцеві ради отримують повноваження щодо створення, управління та контролю за діяльністю підприємств, що є складовою політики децентралізації.

Конкретизація конституційних приписів втілена у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», який формує правову основу управління об'єктами комунальної власності та визначає засади функціонування суб'єктів, створених на базі майна територіальних громад [2]. Закріплено перелік повноважень місцевої влади, що охоплюють питання користування і розпорядження комунальним майном, заснування юридичних осіб, затвердження статутів, контроль за фінансово-господарською діяльністю.

Норми закону регламентують організаційні процедури та сприяють інституційній взаємодії між підпорядкованими структурами. Встановлено адміністративно-правові інструменти підконтрольності використання майна громади, що сприяє збалансованому управлінню ресурсами і запобігає зловживанням. Таке регулювання гарантує стабільність рішень на місцевому рівні, надає правову визначеність, рівність між самостійністю самоврядування і відповідальністю перед громадою.

Оскільки такі підприємства функціонують у формі суб'єктів господарювання, їхня діяльність тривалий час регулювалася Господарським кодексом України [3]. Проте з набранням чинності нових законодавчих положень, зокрема Закону «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [4], розпочато переосмислення підходів до правового регулювання господарської діяльності.

Передбачена можливість втрати чинності Господарського кодексу України тягне істотні зміни в регулюванні правового статусу майна комунальних підприємств: замість господарського відання чи оперативного управління планується впровадження права користування (узуфрукту). Це трансформує обсяг майнових повноважень підприємств, змінює ступінь їхньої автономії у відносинах із власником.

Водночас Цивільний кодекс України зберігає провідну роль у регулюванні договірних зобов'язань, правочинів, відповідальності та інших аспектів приватноправових відносин комунальних підприємств [5]. Положення застосовуються до укладення і виконання договорів купівлі-продажу, оренди, підряду, надання послуг, управління майном і відшкодування шкоди. У контексті господарської діяльності саме цивільне законодавство формує базові правила взаємодії з іншими учасниками ринку, незалежно від форми власності, і забезпечує універсальний підхід до вирішення майнових спорів.

Закон України «Про засади державної регіональної політики» відводить важливу роль суб'єктам комунального сектора як виконавчим інструментам реалізації просторового розвитку на місцях [6]. Через них органи місцевого самоврядування втілюють стратегічні цілі, адаптовані до специфіки кожної адміністративно-територіальної одиниці. У межах цієї політики передбачається впровадження інфраструктурних проєктів, модернізація публічних сервісів, а також утримання об'єктів, що мають суспільне значення. Належна робота повинна узгоджуватися з актуальними викликами територій і відповідати пріоритетам, зафіксованим у регіональних стратегіях, програмах розвитку та планах відновлення.

В аспекті управління майновими активами особливого значення набувають положення Закону України «Про приватизацію державного і комунального майна», які визначають правові засади зміни форми власності, включно з умовами відчуження об'єктів, процедурою продажу та вимогами до прозорості відповідних процесів [7]. Адміністративно-правове регулювання в цій сфері має на меті досягти збалансований підхід до розпорядження активами, що перебувають у власності територіальних громад, уникати нераціонального вибуття з комунального сектору.

Закон прямо впливає на довгострокову стабільність і функціональну цілісність публічного майнового комплексу, встановлює правові запобіжники проти безсистемного і непрозорого розпродажу. Застосування цього акта створює підґрунтя для переходу від адміністративного підходу до активної майнової політики, де ресурси громади розглядаються у формі інструменту сталого розвитку.

Питання цільового та ефективного використання бюджетних ресурсів урегульовано Законом України «Про публічні закупівлі». Цей акт зобов'язує підприємства, що діють у публічному секторі, зокрема на комунальній формі власності, дотримуватися принципів відкритості, доброчесності, рівного доступу та конкуренції під час придбання товарів, виконання робіт або надання послуг [8]. Регламентовані ним процедури спрямовані на запобігання нераціональному витратанню коштів, забезпечення прозорості фінансових рішень і підвищення рівня публічної довіри до дій органів влади.

Окремої уваги потребує питання бюджетної збалансованості, яке ускладнюється чинними законодавчими обмеженнями. Зокрема, мораторій на підвищення тарифів у комунальній сфері, запроваджений на державному рівні, суттєво впливає на фінансову стабільність підприємств. Фіксовані тарифи не відображають реального зростання вартості енергоносіїв, матеріалів та послуг, що веде до хронічного дефіциту обігових коштів. Такий стан обмежує можливості для залучення інвестицій, впровадження інновацій, технічного переоснащення та модернізації основних фондів. У підсумку це створює системну загрозу спроможності комунального сектору виконувати свої функції на належному рівні та реагувати на нові виклики.

Регламентація фінансових аспектів діяльності підприємств базується на положеннях бюджетного та

податкового кодексів. Бюджетний кодекс України визначає засади формування, структуру й напрями використання місцевих бюджетів, з яких можуть надаватися дотації, субвенції чи інші види фінансової підтримки відповідним суб'єктам [9]. Водночас комунальні підприємства, залежно від форми організації своєї діяльності, зобов'язані здійснювати бюджетні відрахування, що також впливає на фінансову спроможність місцевих громад. Податковий кодекс України встановлює правові механізми оподаткування, обчислення та сплату податку на прибуток, ПДВ, плати за землю, екологічного податку та інших зборів [10].

Доповненням до цього нормативного блоку є Закон України «Про оренду державного та комунального майна», який встановлює правовий режим передачі об'єктів у користування на платній основі. Регулювання орендних відносин дозволяє оптимізувати управління нерухомістю, забезпечити ефективне використання активів, уникнути простою майна та водночас створити джерело стабільних додаткових надходжень для місцевих бюджетів. Такий підхід посилює фінансову дисципліну, а також сприяє більш гнучкому й економічно вмотивованому використанню ресурсної бази територіальних громад [11]. Сукупність законів створює складну багаторівневу нормативну архітектуру, яка закладає адміністративно-правові основи функціонування комунального сектору в умовах децентралізації.

Після 2014 р. проблематика комунального господарства загострилася у зв'язку з розширенням повноважень органів місцевого самоврядування. На практиці комунальні підприємства часто функціонують у зоні суперечності між декларативною автономією та фактичною централізацією рішень. Це проявляється у відсутності стратегічного планування, низькому рівні прозорості в управлінні активами, складнощах у контролі за розподілом прибутків. За інформацією Міністерства розвитку громад та територій України налічується понад 16 тис. комунальних підприємств, більшість з яких демонстрували або нестійке фінансове становище, або збитковість [12].

Найпроблемнішими залишаються сфери житлово-комунального господарства та пасажирських перевезень, де технічне зношення інфраструктури та дефіцит фінансування ускладнюють модернізацію. У сфері теплопостачання втрати тепла в окремих підприємствах перевищують 20%, а близько 75% мереж потребують оновлення. Водночас позитивний досвід, зокрема у м. Ірпінь, Буча, Гостомель, Славутич, де реалізовано модернізацію тепломереж за підтримки грантів ЄС, свідчить про можливість розвитку за умови належного адміністрування [13].

Суттєвим бар'єром для сталого функціонування комунального сектору залишається фінансова залежність більшості підприємств від міжбюджетних трансфертів, дотацій та субвенцій. Такий стан формує нестійку модель фінансування, у межах якої підприємства часто не мають достатніх власних ресурсів для забезпечення стратегічного розвитку, оновлення інфраструктури чи запровадження сучасних управлінських практик. Обмежені надходження від основної діяльності не дають змоги здійснювати довгострокове планування, стримують інвестиційну активність і перетворюють підприємства на пасивних отримувачів підтримки.

Дефіцит фінансових інструментів призводить до зниження мотивації вводити інновації, підвищувати якість послуг, шукати ефективні господарські рішення. Загострюються ризики нерационального використання коштів, зокрема в системі публічних закупівель, де вразливість до корупційних практик зростає за відсутності економічних стимулів і відповідальності за результат. У підсумку фінансова залежність підриває економічну самостійність підприємств і загальну спроможність сектору до модернізації.

Певним зрушенням стало впровадження цифрових інструментів публічного управління. Станом на 2024 рік понад 40% великих міст впровадили електронні реєстри контрактів комунальних підприємств, що підвищило рівень прозорості [14]. Однак ініціативи цифровізації часто блокуються нейтральними чиновниками або браком кваліфікованих кадрів.

З погляду правового регулювання, потребує оновлення вся система адміністрування. Важливо перейти до європейських стандартів доброго врядування, зокрема: посилити автономію громад, запровадити чіткі механізми корпоративного управління, а також сприяти розвитку державно-приватного партнерства. У цьому контексті показовими є приклади Львівської та Дніпропетровської областей, де реалізовано масштабні інфраструктурні проекти на основі партнерства з бізнесом [12]. Однак, структурні проблеми залишаються: нестача кваліфікованих кадрів, ускладнені процедури призначення керівників, відсутність інструментів громадського контролю.

Адекватне реагування на зазначені виклики потребує системного перегляду державної політики у сфері комунального господарства. Необхідність включає формування цілісної моделі, орієнтованої на економічну самостійність, управлінську гнучкість і підзвітність публічних підприємств. До її ключових елементів належить запровадження дієвих стимулів для впровадження інновацій, передусім через податкові преференції, доступ до цільових державних і регіональних програм, а також інструментів публічно-приватного партнерства.

Важливо створити розширення оперативної автономії комунальних підприємств, не послаблювати при цьому засобів зовнішнього нагляду та контролю за витрачанням публічних ресурсів. Впровадження сучасних стандартів прозорості, доброчесності та антикорупційної відповідальності має стати обов'язковим елементом внутрішньої організації таких суб'єктів. Практика країн-членів ЄС переконливо демонструє, що поєднання гнучкого регуляторного середовища, повної автономії та активної участі громад дозволяє сталий

розвиток комунального сектора і підвищує його спроможність впливати на реалізацію регіональної політики.

Висновки. Комунальний сектор в Україні виконує критично важливу роль у забезпеченні життєздатності територіальних громад і реалізації державної регіональної політики. Його дієвість безпосередньо залежить від стабільності нормативного регулювання, здатності територіальних громад ухвалювати обґрунтовані управлінські рішення та впроваджувати сучасні підходи до адміністрування.

На прикладах успішних муніципалітетів доведено потенціал розвитку комунальних підприємств за умов партнерства з бізнесом, залучення міжнародної технічної допомоги та активного застосування цифрових інструментів. Утвердження принципів відкритості, ефективного контролю за використанням публічних ресурсів і професіоналізації керівних кадрів є ключовими передумовами зміцнення сектору.

Комплексне оновлення законодавчої бази має супроводжуватись інституційною модернізацією, спрямованою на підвищення господарської автономії комунальних підприємств за збереження надійних механізмів зовнішнього нагляду. Запровадження чітких стандартів доброго врядування, підтримка інноваційної активності та розвиток державно-приватного партнерства повинні стати основою нової моделі публічного управління в комунальній сфері. У перспективі варто зосередитись на формуванні системи стратегічного планування, посиленні громадського контролю та забезпеченні балансу між інтересами місцевих громад, економічною доцільністю й публічною відповідальністю. Саме за таких умов можливо досягти сталого розвитку регіонів і зміцнення довіри до органів публічної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституції України від 28.06.1996. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> (дата звернення: 05.06.2025).
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/28097-vr-57> (дата звернення: 05.06.2025).
3. Господарським кодексом України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 05.06.2025).
4. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб : Закон України від 09.01.2025 № 4196-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 05.06.2025).
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.06.2025).
6. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 05.06.2025).
7. Про приватизацію державного і комунального майна : Закон України від 18.01.2018 № 2269-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text> (дата звернення: 05.06.2025).
8. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 05.06.2025).
9. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 05.06.2025).
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 05.06.2025).
11. Про оренду державного та комунального майна : Закон України від 03.10.2019 № 157-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text> (дата звернення: 05.06.2025).
12. Міністерство розвитку громад та територій України : Офіційний вебсайт. <https://mindev.gov.ua>.
13. Громадська організація «Інформаційно-аналітичний центр «Громадський Простір». URL: <https://www.prostir.ua/about-us/> (дата звернення: 05.06.2025).
14. Офіційний портал Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах електронних комунікацій, радіочастотного спектра та надання послуг поштового зв'язку. URL: <https://nkek.gov.ua/pro-nkek> (дата звернення: 05.06.2025).

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution> [in Ukrainian].
2. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (1997, May 21). [On Local Self-Government in Ukraine]. *Zakon Ukrainy* № 280/97-VR. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/documents/28097-vr-57> [in Ukrainian].
3. Hospodarskyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Commercial Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> [in Ukrainian].
4. Pro osoblyvosti rehuliuвання diialnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiino-pravovykh form u perekhidnyi period ta ob'iednan yurydychnykh osib. (2025, January 9). [On the Peculiarities of Legal Entities Regulation in the Transitional Period and Associations of Legal Entities]. *Zakon Ukrainy* No. 4196-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> [in Ukrainian].
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

6. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky. (2015, February 5). [On the Principles of State Regional Policy]. *Zakon Ukrainy № 156-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> [in Ukrainian].
7. Pro pryvatyzatsiiu derzhavnoho i komunalnoho maina. (2018, January 18). [On the Privatization of State and Communal Property]. *Zakon Ukrainy № 2269-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2269-19#Text> [in Ukrainian].
8. Biudzhetni kodeks Ukrainy. (2010, July 8). [Budget Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].
9. Pro publichni zakupivli. (2015, December 25). [On Public Procurement]. *Zakon Ukrainy № 922-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> [in Ukrainian].
10. Podatkovi kodeks Ukrainy. (2010, December 2). [Tax Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
11. Pro orendu derzhavnoho ta komunalnoho maina. (2019, October 3). [On the Lease of State and Communal Property]. *Zakon Ukrainy № 157-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-20#Text> [in Ukrainian].
12. Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. [Ministry for Communities and Territories Development of Ukraine]. Retrieved from: <https://mindev.gov.ua> [in Ukrainian].
13. Hromadska orhanizatsiia "Hromadskyi Prostir" – Informatsiino-analitychnyi tsentr. [NGO "Public Space" – Information and Analytical Center]. Retrieved from: <https://www.prostir.ua/about-us/> [in Ukrainian].
14. Natsionalna komisii, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuвання u sferakh elektronnykh komunikatsii, radiot chastotnoho spektra ta nadання posluh poshtovoho zviazku. [National Commission for the State Regulation of Electronic Communications and Postal Services]. Retrieved from: <https://nkek.gov.ua/pro-nkek> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.06.2025

УДК 342.9:342.5:342.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-123-127

Красногор Олександр Володимирович,
кандидат юридичних наук, приватний нотаріус
krasnogorav@ukr.net
ORCID ID: 0009-0004-0901-7033

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена розкриттю специфіки здійснення парламентського контролю як одного із видів державного контролю за діяльністю Міністерства юстиції України у сфері охорони прав людини, оскільки одним із основних завдань Міністерства є захист прав і свобод громадян, забезпечуючи реалізацію правової політики держави, контроль за виконанням законодавства та співпрацю з міжнародними організаціями.

Встановлено, що Державний контроль здійснюється органами державної влади, відіграє ключову роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку, стабільності держави та дотриманні прав, свобод та інтересів громадян, відповідно виділяються різновиди державного контролю.

Виходячи зі специфіки діяльності Міністерства юстиції, виділено класифікацію форм парламентського контролю та розкрито їх сутність.

Актуалізовано, що сутність парламентського контролю передусім полягає в оцінці з боку парламенту у визначених законодавством формах роботи окремих органів, в контексті нашого дослідження – Мін'юста.

Вказано, що охорона прав людини є основою демократії, без якої неможливо побудувати справедливе та відкрите суспільство, відповідно – державний контроль у цій сфері полягає у тому, що держава зобов'язана гарантувати, що її органи, посадові особи ставляться з повагою до прав та свобод людини та громадянина, а в разі їх порушення – проводити заходи для їх відновлення.

Резюмовано, що парламентський контроль — це система заходів, за допомогою яких Верховна Рада України здійснює нагляд за діяльністю органів виконавчої влади, правоохоронних органів, державних підприємств та інших установ, щоб забезпечити дотримання законів, принципів демократії, прозорості та підзвітності.

Ключові слова: державний контроль, парламентський контроль, охорона прав людини, виконавча влада, Верховна Рада України, депутатський запит, народні депутати.

Krasnogh O. PARLIAMENTARY CONTROL AS A TYPE OF STATE CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE IN RELATION TO THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

The article focuses on the specifics of parliamentary control as one of the types of State control over the activities of the

Ministry of Justice of Ukraine in the field of human rights protection, since one of the main tasks of the Ministry is to protect the rights and freedoms of citizens by ensuring the implementation of the State's legal policy, monitoring of the implementation of legislation and cooperation with international organizations. The author establishes that State control is exercised by public authorities and plays a key role in ensuring socio-economic development, stability of the State and observance of the rights, freedoms and interests of citizens, and accordingly, the author distinguishes the types of State control.

Based on the specifics of the Ministry of Justice's activities, the author classifies the forms of parliamentary control and reveals their essence.

It is emphasized that the essence of parliamentary control primarily consists in the assessment by the parliament of the work of individual bodies, in the context of our study - the Ministry of Justice, in the forms defined by law.

It is indicated that the protection of human rights is the foundation of democracy, without which it is impossible to build a just and open society, accordingly, state control in this area consists in the fact that the state is obliged to guarantee that its bodies and officials respect the rights and freedoms of man and citizen, and in the event of their violation, to take measures to restore them.

It is summarized that parliamentary control is a system of measures by which the Verkhovna Rada of Ukraine supervises the activities of executive authorities, law enforcement agencies, state-owned enterprises and other institutions to ensure compliance with laws, principles of democracy, transparency and accountability.

Keywords: state control, parliamentary control, human rights protection, executive power, Verkhovna Rada of Ukraine, parliamentary inquiry, people's deputies.

Постановка проблеми. Одним із ключових механізмів забезпечення законності, захисту прав і свобод громадян є здійснення державного контролю за дотриманням прав людини, який реалізується через систему правових норм, інституцій та механізмів. Саме ефективний державний контроль сприяє забезпеченню справедливості та рівності, реалізації конституційних гарантій.

Міністерство юстиції відіграє ключову роль у захисті прав і свобод громадян, забезпечуючи реалізацію правової політики держави, контроль за виконанням законодавства та співпрацю з міжнародними організаціями. Одним із завдань, покладених на Міністерство юстиції України (Мін'юст), є контроль за дотриманням прав людини і громадянина, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань, реалізацією законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту [8].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження особливостей здійснення та розкриття специфіки державного контролю зі сторони парламенту України здійснювали такі вітчизняні вчені, як: П.П. Андрєєв, А.Ф. Андрійко, С.В. Бардаш, М.Т. Білуха, В. А. Бондаренко, Ф.Ф. Бутинець, М.О. Виноградова, В.В. Галуцько, Н.М. Малюга, Н.І. Петренко, В.М. Цепенда тощо.

Метою статті є розкриття правових засад організації та здійснення парламентського контролю як одного із видів державного контролю за діяльністю Міністерства юстиції України щодо охорони прав людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці визначають контроль як вид діяльності, який полягає в тому, що суб'єкт контролю здійснює перевірку й облік того, як контрольований об'єкт виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції [Error! Reference source not found., с. 178]. В.В. Галуцько та ніші визначає контроль як метод адміністративного права – вид діяльності публічної адміністрації, що полягає в активних діях щодо перевірки й обліку того, як контрольований об'єкт публічного управління виконує покладені на нього завдання та реалізує свої функції, визначені нормами адміністративного права [1, с. 153].

В.В. Галуцько виділяє наступні ознаки контролю як методу адміністративної діяльності публічної адміністрації: 1) метою контролю є здійснення перевірки виконання об'єктами управління визначеного законодавством адміністративно-правового режиму; 2) органи державного контролю здійснюють заходи на основі та у випадках, передбачених законами України; 3) у ході здійснення перевірки публічна адміністрація виявляє недоліки в адміністративно-правовому регулюванні суспільних відносин, вимагає від об'єктів публічного управління усунення виявлених порушень, надає їм відповідні приписи; 4) виявлення осіб та усунення обставин, які можуть негативно вплинути на забезпечення прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [1, с. 152].

Основне призначення державного контролю полягає у виявленні невідповідності його об'єкта тим чи іншим правомірним оціночним критеріям для подальшого застосування адекватних заходів реагування [4]. Державний контроль – це одна із форм здійснення державної влади, яка забезпечує дотримання законів та інших правових актів, що їх видають органи держави [1].

На законодавчому рівні ст. 1 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» державний нагляд (контроль) розуміється як діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, державних колегіальних органів, органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання та забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт та послуг, допустимого рівня небезпеки для населення, навколишнього природного середовища [10].

Державний контроль здійснюється органами державної влади, відіграє ключову роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку, стабільності держави, дотриманні прав, свобод та інтересів громадян,

відповідно виділяються різновиди державного контролю.

З позицій загальної теорії держави і права, для конкретизації функцій державного органу, який здійснює відповідний контроль та аналіз обсягу закріплених повноважень даного органу, спираючись на сутність та ознаки державного контролю, В.М. Цепенда виділяє наступні види контролю: в залежності від форми державного устрою і територіальних меж дії; за характером взаємовідносини контролюючого суб'єкта і підконтрольного суб'єкта; за часом проведення; за обсягом досліджуваної діяльності; в залежності від способу проведення; за обов'язковості проведення; за правовими наслідками; залежно від суб'єктів, наділених правом здійснення державного контролю; за сферою діяльності, яка підлягає контролю; залежно від змісту контролю та напрямків його здійснення [15].

Сутність парламентського контролю передусім полягає в оцінці з боку парламенту у визначених законодавством формах роботи окремих органів, в контексті нашого дослідження - Мін'юста.

Відповідно до Конституції України (п. 33) парламентський контроль здійснюється Верховною Радою України у межах, визначених Конституцією та законом [5]. Що ж стосується здійснення парламентського контролю у випадках, не передбачених Конституцією України, але визначених законами України, зокрема, шляхом встановлення обов'язку звітування перед парламентом органів та посадових осіб, формування або кадрово призначення яких, згідно з Основним Законом України, не віднесено до повноважень Верховної Ради України [5, с. 15].

Вітчизняні політики і юристи до парламентського контролю відносять будь-які контрольні за загальним характером дії Верховної Ради України й навіть дії народного депутата України. Однак парламентський контроль є спеціальною за змістом і формами діяльністю парламенту, його палат чи комітетів, а також визначених органів і посадових осіб – Рахункової палати й омбудсмена. Спеціальними є й форми парламентського контролю, способи, методи і порядок його здійснення та реагування на отримані результати [5, с. 17].

Виходячи із вказаного вище, парламентський контроль — це система заходів, за допомогою яких Верховна Рада України здійснює нагляд за діяльністю органів виконавчої влади, правоохоронних органів, державних підприємств та інших установ, щоб забезпечити дотримання законів, принципів демократії, прозорості та підзвітності.

Відповідно до Положення від 2 липня 2014 р. № 228 Міністр Мін'юста призначається на посаду за поданням Прем'єр-міністра України і звільняється з посади Верховною Радою України [8].

Відповідно до ст. 87 Конституції України Верховна Рада України за пропозицією Президента України або не менш як однієї третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України може розглянути питання про відповідальність Кабінету Міністрів України та прийняти резолюцію недовіри Кабінету Міністрів України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України. Це, у свою чергу, призведе до відставки Міністра Мін'юста, що також є одним із способів парламентського контролю.

Наступною формою парламентського контролю є депутатські запити, які надаються до Кабінету Міністрів України, до керівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Народні депутати, комітети мають право звертатися з офіційними депутатськими запитами до Міністра юстиції. Цим правом наділяє їх ст. 86 Конституції України, Закони України «Про статус народного депутата України», «Про комітети Верховної Ради України», «Про Регламент Верховної Ради України».

Депутатські запити здійснюються за дотриманням принципу публічності та гласності, які виражаються у тому, що тексти депутатських запитів розміщуються на офіційному веб-сайті Верховної Ради протягом п'яти робочих днів після їх направлення. Тексти відповідей на депутатські запити розміщуються на офіційному веб-сайті Верховної Ради протягом п'яти робочих днів після їх одержання [13, ст. 224].

Міністр юстиції України зобов'язаний надати відповідь у встановлений строк про результати розгляду запиту депутата чи комітета. Більш того, народний депутат після оголошення відповіді на його депутатський запит на пленарному засіданні Верховної Ради України має право дати оцінку відповіді про результати свого запиту.

Третьою формою є парламентські слухання, що проводяться у Верховній Раді України з питань, що потребують законодавчого врегулювання, у тому числі у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, є суспільно важливими.

Так, Верховна Рада України може проводити слухання з питань діяльності Міністерства юстиції, які віднесені до його відомства та вимагають введення контролюючих заходів (наприклад, щодо пенітенціарної реформи, системи реєстрації або виконання судових рішень).

Четвертою формою контролю є звітування та подача інформації Міністром юстиції України. Як уже зазначалось вище, Мін'юст є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого координується Кабінетом Міністрів України [8], відповідно перед Кабінетом Міністрів України міністерство звітує про свою діяльність. Міністр юстиції входить до складу уряду, а Мін'юст підзвітний та підконтрольний Кабінету Міністрів України — саме він призначає та звільняє міністра, затверджує плани, звіти та ключові нормативно-правові ініціативи.

Верховна Рада України Парламент здійснює загальний контроль над виконавчою владою, зокрема через: контрольні функції комітетів (наприклад, Комітет з питань правової політики); заслуховування звітів

міністра (за потреби чи за рішенням ВР); затвердження бюджету, який містить видатки на Мін'юст.

У свою чергу, статтею 25-2 комітети ВРУ можуть ініціювати перед Верховною Радою України питання про розгляд на пленарному засіданні звітів, доповідей та іншої інформації, поданих до Верховної Ради України державними органами та посадовими особами [9], відповідно Мін'юста. Звідси випливає наступна - контролююча функція комітетів, яка викладена ст. 27 Закону України «Про комітети Верховної Ради України».

Так, органами Верховної Ради України, що утворюються з числа народних депутатів України для здійснення за окремими напрямками законопроектної роботи, підготовки і попереднього розгляду питань, віднесених до повноважень Верховної Ради України, є комітети [9].

Зокрема, Комітет з питань правової політики здійснює профільний контроль за діяльністю Мін'юсту, оскільки одним із його повноважень є виконання судових рішень, організація та діяльність органів юстиції, виконавчої служби, судової експертизи, нотаріату; організація і діяльність органів та установ виконання кримінальних покарань та пробації; законодавство з надання правової допомоги громадянам, регулювання організації та діяльності адвокатури; організація та діяльність міжнародного комерційного арбітражу, третейських судів, медіація тощо [7].

Комітет з питань правової політики може ініціювати перевірки, аналізувати законопроекти, підготовлені Міністерством юстиції.

Державний парламентський контроль щодо дотримання прав людини здійснює Комітет з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнародних відносин. Також у перелік повноважень даного комітету входить: запровадження європейських стандартів захисту прав і основоположних свобод людини в національне законодавство [11].

Наступна форма парламентського контролю є проведення розслідування зловживань чи порушень у роботі Міністерства юстиції. Тимчасова слідча комісія Верховної Ради України - колегіальний тимчасовий орган Верховної Ради України, що утворюється з числа народних депутатів України, завданням якого є здійснення парламентського контролю шляхом проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес [14].

Рахункова палата від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням, а також вона підзвітна Верховній Раді України та регулярно її інформує про результати своєї роботи [12, с. 1].

Відповідно до сфери своїх повноважень, Рахункова палата може надавати консультації міністерствам в межах своїх компетенцій, здійснює контроль за станом внутрішнього контролю використання бюджетних коштів їх розпорядниками.

Висновки. Парламентський контроль представляє собою систему заходів, за допомогою яких Верховна Рада України здійснює нагляд за діяльністю органів виконавчої влади, правоохоронних органів, державних підприємств та інших установ, щоб забезпечити дотримання законів, принципів демократії, прозорості та підзвітності. Вагомість здійснення державного контролю зумовлюється тим, що він проводиться органами державної влади з метою забезпечення дотримання законодавства, державних стандартів, норм і правил у різних сферах суспільного життя. Оскільки охорона прав людини є основою демократії, без якої неможливо побудувати справедливе та відкрите суспільство, відповідно – державний контроль у цій сфері полягає у тому, що держава зобов'язана гарантувати, що її органи, посадові особи ставляться з повагою до прав та свобод людини та громадянина, а в разі їх порушення – проводити заходи для їх відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право України (опорні конспекти лекцій) : навч. посібник для студентів та магістрантів спеціальності "Правознавство" вищих закладів освіти; Тернопільська академія народного господарства, Юридичний ін-т. Т. : Економічна думка, 2001. 152 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с. URL: <https://cutt.ly/NrvS2bn0>
3. Галуцько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник: за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон: Грін Д.С., 2015. 272 с.
4. Гаращук В. М. Контроль та нагляд у державному управлінні : навчальний посібник. Харків : Вид-во Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого, 1999. 53 с.
5. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://cutt.ly/urvDyz9d>
6. Парламентський контроль: практичні поради та рекомендації для підвищення ефективності. Київ. 80 с. URL: <https://cutt.ly/TrvS9t68>
7. Предмети відання Комітету з питань правової політики: Комітет з питань правової політики. Верховна Рада України. 2019. URL: <https://cutt.ly/OrvDondv>
8. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text>
9. Про комітети Верховної Ради України: Закон України від 04.04.1995 № 116/95-ВР. Дата оновлення 19.12.2024. URL: <https://cutt.ly/IrvDdvWR>

10. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05.04.2007 № 877-V. Дата оновлення 09.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#top>
11. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2019 № 19-IX. Дата оновлення 14.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-ix#top>
12. Про Рахункову палату: Закон України від 02.07.2015 № 576-VIII. Дата оновлення 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#top>
13. Про Регламент Верховної Ради України: Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. Дата оновлення 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
14. Про тимчасові слідчі комісії і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України: Закон України від 19.12.2019 № 400-IX. Дата оновлення 07.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-20#Text>
15. Цепенда В.М. Класифікація видів державного контролю. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 9. 2019. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.9.79>

REFERENCES:

1. Administratyvne pravo Ukrainy (oporni konspekty lektsiy). (2001). [Administrative Law of Ukraine (reference lecture notes)]. Navch. posibnyk dlia studentiv ta mahistrantiv spetsialnosti "Pravoznavstvo" vyshchyykh zakladiv osvity; Ternopil'ska akademii narodnoho hospodarstva, Yurydychnyi in-t. 152. [in Ukrainian].
2. Busel, V. T. (Ed.). (2005). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]. VIII. 1728. Retrieved from: <https://cutt.ly/NrvS2bn0> [in Ukrainian].
3. Halunko V. V. (Ed.), Kurylo V. I., Koroied S. O. ta in. (2015). Administratyvne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. Zahalne administratyvne pravo (Vol. 1). Navchalnyi posibnyk. 272. [in Ukrainian].
4. Harashchuk, V. M. (1999). Kontrol ta nahliad u derzhavnomu upravlinni. [Control and supervision in public administration]. Navchalnyi posibnyk. 53. [in Ukrainian].
5. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June, 28). [Constitution of Ukraine]. № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://cutt.ly/urvDyz9d> [in Ukrainian].
6. Parlamentskyi kontrol: praktychni porady ta rekomendatsii dlia pidvyshchennia efektyvnosti. (2021). [Parliamentary oversight: practical tips and recommendations for increasing effectiveness]. 80. Retrieved from: <https://cutt.ly/TrvS9t68> [in Ukrainian].
7. Predmety vidannia Komitetu z pytan pravovoi polityky. (2019). [Subjects of competence of the Legal Policy Committee]. *Komitet z pytan pravovoi polityky*. Retrieved from: <https://cutt.ly/OrvDondu> [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytzii Ukrainy. (2014, July 2). [On approval of the Regulations on the Ministry of Justice of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №228*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. Pro komitety Verkhovnoi Rady Ukrainy. (1995, April 4). [On the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №116/95-VR*. Retrieved from: <https://cutt.ly/IrvDdvWR> [in Ukrainian].
10. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti. (2007, April 5). [On the basic principles of state supervision (control) in the sphere of economic activity]. *Zakon Ukrainy №877-V*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#top> [in Ukrainian].
11. Pro perelik, kil'kisnyi sklad i predmety vidannia komitetiv Verkhovnoi Rady Ukrainy dev'iatoho sklykannia. (2019, August 29). [On the list, quantitative composition and subjects of competence of the committees of the Verkhovna Rada of Ukraine of the ninth convocation]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №19-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-ix#top> [in Ukrainian].
12. Pro Rakhunkovu palatu. (2015, July 2). [On the Accounting Chamber]. *Zakon Ukrainy №576-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#top> [in Ukrainian].
13. Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2010, February 10). [On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №1861-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [in Ukrainian].
14. Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2010, February 10). [On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №1861-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [in Ukrainian].
15. Tsependa, V.M. (2019). Klyasyfikatsiia vydiv derzhavnoho kontroliu. [Classification of types of state control]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. №9. Retrieved from: <https://doi.org/10.32702/2307-2156-2019.9.79> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.06.2025

УДК 342.9:342.5(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-128-133

Максименко Наталія Володимирівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
natasha_bs@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-1005-5115

Сокурєнко Олена Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
olena7842@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8169-3720

СУБ'ЄКТИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті досліджено систему суб'єктів громадського контролю за судовою владою в Україні. Наголошено, що у демократичному суспільстві судова влада виконує ключову функцію — забезпечує справедливість, захищає права громадян та гарантує верховенство права. З огляду на існуючі проблеми функціонування судової системи в Україні, особливої актуальності набуває інститут громадського контролю. Судова система не може бути повноцінною без дієвого громадського контролю, який є необхідною умовою її прозорості, неупередженості та ефективності. Акцентовано, що громадянське суспільство дедалі активніше впливає на формування стандартів доброчесності суддів, підвищення прозорості судового процесу та довіри до правосуддя.

Проведено дослідження інституту громадського контролю за судовою владою в Україні. Проаналізовано поняття громадського контролю, окреслено коло основних суб'єктів, які мають право здійснювати нагляд та оцінку діяльності судової системи, охарактеризовано механізми їхньої участі в процесі забезпечення прозорості та доброчесності судочинства. Зроблено акцент на ролі Громадської ради доброчесності, громадських організацій і засобів масової інформації в системі стримувань і противаг у демократичному суспільстві. Висвітлено роль громадських організацій, засобів масової інформації, окремих інститутів, зокрема Громадської ради доброчесності, а також проаналізовано виклики та перспективи у цій сфері.

Ключові слова: судова влада, громадський контроль, засоби масової інформації, доброчесність, Громадська рада доброчесності, правосуддя, громадські організації, відкритість правосуддя.

Maksymenko N., Sokurenko O. SUBJECTS OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE JUDICIARY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ANALYSIS

The article examines the system of subjects of public control over the judiciary in Ukraine. The author emphasizes that in a democratic society, the judiciary performs a key function - it ensures justice, protects the rights of citizens and guarantees the rule of law. Given the existing problems with the functioning of the judicial system in Ukraine, the institution of public control is of particular relevance. The judicial system cannot be complete without effective public control, which is a prerequisite for its transparency, impartiality and efficiency. It is emphasized that civil society is increasingly influencing the formation of standards of judicial integrity, increasing transparency of the judicial process and trust in justice.

A study of the institute of public control over the judiciary in Ukraine is carried out. The author analyzes the concept of public control, outlines the range of key actors entitled to supervise and evaluate the judicial system, and characterizes the mechanisms of their participation in the process of ensuring transparency and integrity of judicial proceedings. Emphasis is placed on the role of the Public Integrity Council, non-governmental organizations and mass media in the system of checks and balances in a democratic society. The role of public organizations, mass media, and individual institutions, in particular the Public Integrity Council, is highlighted, and challenges and prospects in this area are analyzed.

Keywords: judiciary, public control, mass media, integrity, Public Integrity Council, justice, civil society organizations, openness of justice.

Постановка проблеми. Громадський контроль за діяльністю органів судової влади — це механізм, за допомогою якого суспільство може спостерігати за діяльністю судової влади, оцінювати її рішення, моніторити поведінку суддів та виявляти порушення. Його основна мета — запобігати зловживанням і забезпечити доброчесне та професійне виконання судьями своїх обов'язків. Ефективність громадського контролю виявляється у кількох важливих аспектах. По-перше, він знижує рівень корупції. Громадські

організації, медіа, журналісти, з активною соціальною позицією громадяни, які стежать за судовими засіданнями, аналізують рішення та висвітлюють сумнівні дії, створюють умови, за яких приховати порушення стає майже неможливо. По-друге, судді, розуміючи, що їхні дії можуть бути проаналізовані та критично оцінені, діють більш зважено та відповідально. Це, своєю чергою, підвищує якість судових рішень і зміцнює довіру громадян до судової системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню ролі громадського контролю за державними органами та розкриттю його впливу на зміцнення правової держави присвятили свої праці такі науковці, як: В. Авер'янов, О. Андрійко, В. Бакуменко, Ю. Барабаш, А. Васіна, В. Грохольський, С. Денисюк, І. Жаровська, О. Ігнатенко, А. Ключко, С. Косінов, А. Крупник, С. Кушнір, В. Латишева та ін.

Метою статті є проведення аналізу адміністративно-правових механізмів здійснення суб'єктами громадського контролю за діяльністю органів судової влади та його вплив на результативність дотримання судами прозорості, недопущення корупції та сприяння підвищення довіри до правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Контроль з боку громадськості сприяє захисту прав людини. У справах, де є ризик упередженого ставлення або тиску на суд, присутність спостерігачів або громадський резонанс можуть стати вирішальними факторами для об'єктивного вирішення справи.

Енциклопедія державного управління визначає громадський контроль як форму участі громадськості в управлінні з метою підвищення ефективності діяльності органів публічної влади, підприємств, установ і організацій, що надають соціальні послуги [6, с. 113]. А. Неугодіков зазначає, що громадський контроль за діяльністю публічної адміністрації можна визначити як діяльність громадськості (окремих приватних осіб та/або громадських об'єднань), яка має на меті перевірку або спостереження у сфері публічного адміністрування [9, с. 68]. О. Поклад, аналізуючи поняття громадського контролю, вказує, що це діяльність громадян чи їх об'єднань щодо контролю за виконанням органами державної влади або їх посадовими особами положень законодавчих актів, належного виконання ними своїх повноважень та дотримання прав і свобод людини [10, с. 140].

Отже, громадський контроль є формою демократичного впливу громадян і їх об'єднань на діяльність органів державної влади, однією з яких є судова. У контексті судової влади він не означає втручання в судочинство, але передбачає право спостерігати, аналізувати та публічно реагувати на факти порушень. Правову основу громадського контролю становлять положення Конституції України (ст. 5, 6, 38), Закон України «Про судоустрій і статус суддів», а також нормативні акти, що регламентують діяльність відповідних дорадчих і контрольних органів.

Як зазначають науковці, суб'єктом контролю може виступати особа або інституція, яка здійснює контрольні дії щодо власної діяльності або діяльності іншої фізичної чи юридичної особи [5, с. 26-27], суб'єкт, наділений повноваженнями (активністю), та спрямовує свою діяльність на підконтрольні об'єкти або на інші суб'єкти управління [19, с. 301]. У свою чергу Д. Мандичев зазначає, що залежно від виду контролю його суб'єкти можуть застосовувати різні методи та здійснювати його в різних формах [8, с. 248].

Відповідно, серед суб'єктів контролю за діяльністю судової влади можна виділити: фізичні та юридичні особи, громадян, громадські організації, громадські ради, засоби масової інформації, міжнародні організації.

В Україні вже існують інструменти громадського контролю за судами: онлайн-платформи з базами судових рішень, громадські ради доброчесності, моніторингові кампанії за участі правозахисників. Ці механізми, попри спротив з боку частини суддівського корпусу, поступово змінюють уявлення про суд як «закриту інституцію». Проте, на жаль, ефективність контролю все ще обмежується недостатньою правовою обізнаністю населення, бюрократичними бар'єрами та слабкою взаємодією між владою і громадянським суспільством.

Згідно з результатами опитування Центру Разумкова (2023), рівень довіри до судів серед громадян України збільшується в регіонах, де діють програми громадського моніторингу судової системи [15].

Р. Даля та Дж. Хабермаса у своїх працях зазначають, що участь громадян у спостереженні за функціонуванням інституцій влади є ознакою політичної зрілості суспільства та запорукою легітимності державних рішень [1]. Відповідно, громадський контроль за органами судової влади є необхідним елементом сучасної демократії, що сприяє зміцненню правової складової державності, забезпечує чесність правосуддя та захищає інтереси громадян.

Виділивши суб'єктний склад громадського контролю надамо йому правову характеристику. Першим слід виділити Громадську раду доброчесності, яка є незалежним громадським органом, що з 2016 року на підставі статті 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» сприяє Вищій кваліфікаційній комісії суддів у встановленні відповідності судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності для цілей кваліфікаційного оцінювання [13]. Складається дана Рада з двадцяти членів, якими можуть бути представники правозахисних громадських об'єднань, науковці-правники, адвокати, журналісти, які є визнаними фахівцями у сфері своєї професійної діяльності, мають високу професійну репутацію та відповідають критерію політичної нейтральності та доброчесності [13].

Слід зазначити, що для здійснення покладених на членів Громадської ради доброчесності повноважень, останні мають повний доступ до відкритих державних реєстрів, та відповідно до вказаного Закону мають діяти неупереджено й уникати виникненню конфлікту інтересів або обставин, що викликають

сумнів у нейтральності їх дій.

Так, ч. 6 ст. 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено повноваження членів Громадської ради доброчесності, до кола яких віднесено: 1) збирання, перевірка та аналіз інформації щодо судді (кандидата на посаду судді); 2) надання Вищій кваліфікаційній комісії суддів України інформації щодо судді (кандидата на посаду судді); 3) надання, за наявності відповідних підстав, Вищій кваліфікаційній комісії суддів України висновку про невідповідність судді (кандидата на посаду судді) критеріям професійної етики та доброчесності, який додається до дос'є кандидата на посаду судді або до суддівського дос'є; 4) делегування уповноваженого представника для участі у засіданні Вищої кваліфікаційної комісії суддів України щодо кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді); 5) право створювати інформаційний портал для збору інформації щодо професійної етики та доброчесності суддів, кандидатів на посаду судді [13].

Частиною 1 ст. 88 Закону визначено, якщо Громадська рада доброчесності у своєму висновку встановила, що суддя (кандидат на посаду судді) не відповідає критеріям професійної етики та доброчесності, Вища кваліфікаційна комісія суддів України може ухвалити вмотивоване рішення про підтвердження здатності такого судді (кандидата на посаду судді) здійснювати правосуддя у відповідному суді лише у разі, якщо таке рішення підтримане двома третинами голосів призначених членів Комісії, але не менше ніж дев'ятьма голосами [13].

Як бачимо, висновок Громадської ради доброчесності про невідповідність судді критеріям професійної етики та доброчесності може бути не врахований Вищою кваліфікаційною комісією суддів України, що говорить про формальність в діяльності Громадської ради та викликає сумнівність в ефективності прийняття нею рішень.

Тимчасовою формою дотичного громадського контролю за діяльністю судів в Україні в перехідний період становлення судочинства з урахуванням його європейських стандартів є діяльність громадської ради міжнародних експертів (далі – ГРМЕ), діяльність якої була запроваджена Законом «Про Вищий антикорупційний суд» в 2018 році, в статті 9 якого визначено, що ГРМЕ утворюється строком на шість років Вищою кваліфікаційною комісією суддів України для сприяння їй у підготовці рішень з питань призначення на посади суддів Вищого антикорупційного суду та є її допоміжним органом [12; 16, с. 411].

Моніторинг судових засідань — це один із ключових інструментів громадського контролю, що дає змогу здійснювати безпосереднє спостереження за дотриманням стандартів відкритості, неупередженості та справедливості правосуддя. Такий моніторинг зазвичай проводять незалежні спостерігачі — представники громадських організацій, правозахисники, журналісти, а також інші зацікавлені сторони. Отже, наступним суб'єктом, який здійснює громадський контроль є засоби масової інформації, а саме журналісти та їх розслідування.

Більшість (55,0%) громадян України отримують інформацію про діяльність українських судів лише із засобів масової інформації. 22,8% поєднують інформацію, отриману із досвіду своїх родичів, друзів та знайомих, з інформацією, отриманою зі ЗМІ, 10,3% поєднують власний досвід з інформацією, отриманою із досвіду своїх родичів, друзів та знайомих, та інформацією, отриманою із ЗМІ. І лише 3,0% судять про діяльність судів на основі лише власного досвіду та досвіду своїх родичів, друзів і знайомих, а 1,3% — лише з власного досвіду [15].

У судах за зв'язки зі засобами масової інформації зазвичай відповідає пресслужба суду або прес-секретар суду. У більшості випадків це: суддя-спікер — суддя, призначений для комунікації з громадськістю та ЗМІ (у великих судах). Прес-секретар або фахівець із комунікацій — працівник апарату суду, відповідальний за поширення офіційної інформації. Пресслужба територіального управління Державної судової адміністрації України — у випадку, якщо мова йде про організацію на регіональному рівні. Пресцентр судової влади України — для узагальненої інформації про діяльність судів.

Такі працівники можуть повідомляти ЗМІ короткий зміст судових рішень; підтримувати зв'язок зі ЗМІ стосовно слухань у справах, які викликають підвищений інтерес громадськості; надавати роз'яснення щодо фактів у справах, які висвітлюються в ЗМІ. Судові приймальні або речники можуть привертати увагу ЗМІ до певних правових проблем, які розглядалися судовою установою у конкретній справі, організовувати відвідування слухань та здійснювати відповідні практичні організаційні заходи, зокрема, з метою захисту осіб, що беруть участь у справі [4].

Щодо незалежних спостерігачів, що можуть здійснювати моніторинг судових засідань та діяльності органів судової влади, керуючись статтями 11 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», який зазначає, що у відкритому судовому засіданні мають право бути присутніми будь-які особи. Особи, присутні в залі судового засідання, представники засобів масової інформації можуть проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- та аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду, але з урахуванням обмежень, встановлених законом [13]. КАСУ в ст. 10 практично повторює особливості реалізації принципу гласності судового процесу, зазначаючи, що будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Від особи, яка бажає бути присутньою у судовому засіданні, забороняється вимагати будь-які документи, крім документа, що посвідчує особу [7].

Слід зазначити, що моніторинг судових засідань незалежними спостерігачами та громадськими

організаціями переслідує такі цілі, як можливість виявлення та фіксації можливих порушень процесуального законодавства суддями; аналіз поведінки суддів, прокурорів та адвокатів; оцінка забезпечення доступу до правосуддя для сторін у справі; виявлення рівня публічності та прозорості судового процесу тощо.

Громадські організації, які активно беруть участь у здійсненні контролю за діяльністю суддів та органів судової влади з метою недопущення останніми законодавства у світовій діяльності та сприяють утворенню справедливої неупередженої суддівської гілки влади. Так, одним із прикладів інституціолізованого громадського контролю громадськими організаціями є українська ініціатива «ЧЕСНО. Фільтр суддів», яка створює аналітичні профілі суддів і надає доступ до публічної інформації про них. Це єдиний онлайн-ресурс в Україні, на якому акумульована вся інформація про суддів – декларації, родинні зв'язки, судові рішення, публікації у ЗМІ та висновки про доброчесність за методологією Руху ЧЕСНО. Члени даної громадської організації слідкують за ходом конкурсів на посади суддів, та в органі суддівського врядування, аналізує кандидатів та адвокатів оновлення судової системи. В рамках конкурсів на посади суддів команда ЧЕСНО надсилає аналітичні довідки про кандидатів Вищій кваліфікаційній комісії суддів, Громадській раді доброчесності, Громадській раді міжнародних експертів для врахування під час оцінки [18].

Також заслуговує на увагу діяльність організації «Центр громадянських свобод» - українська правозахисна організація, заснована у 2007 році, яка здійснює широкий спектр напряду впливу на формування громадської думки та державної політики, підтримує розвиток громадянського активізму, а також бере активну участь у міжнародних мережах та солідарних діях з просування прав людини в регіоні ОБСЄ, реалізації реформ у судовій системі [17].

Не менш вагомим результатом у здійсненні контролю за діяльністю органів судової влади є Фондація DEJURE — це аналітичний центр прямої дії, створений у 2016 році для сприяння розвитку правовладдя (верховенства права) та реформ у сфері правосуддя в Україні [2]. Так, у межах ініціативи забезпечення доброчесності суддівського корпусу, в 2024 році Фондація DEJURE подала до Вищої ради правосуддя 74 скарги на суддів. Завдяки цьому щодо 39 суддів ухвалено рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності (з них 21 — у формі звільнення) [14].

Також завдяки зусиллям роботи команди Фондація DEJURE у 2024 році запрацювала Служба дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя, яка є самостійним структурним підрозділом у складі секретаріату Вищої ради правосуддя. Діяльність Служби дисциплінарних інспекторів регламентується відповідним Положенням, затвердженим Рішенням Вищої ради правосуддя від 19 грудня 2024 року № 3713/0/15-24, але до складу Служби входять дисциплінарні інспектори Вищої ради правосуддя, керівник Служби, заступник керівника Служби та працівники відділу організаційного забезпечення Служби [11]. Виходячи з того, що до складу виходять лише працівники самої Служби та Вищої ради правосуддя й відсутність жодного представника громадських організацій, ставить під сумнів об'єктивність та неупередженість у прийнятті рішень Службою дисциплінарних інспекторів у результаті розгляду останніми дисциплінарних скарг на суддівський корпус.

Серед інших громадських організацій, місія яких пов'язана зі здійсненням громадського контролю за діяльністю органів судової влади, можна ще виділити: «Автомайдан» (проводить громадський моніторинг судових засідань, розслідує недоброчесність суддів, публікує їхні декларації та зв'язки), «Центр протидії корупції» (слідкує за доброчесністю суддів, подає скарги на суддів до ВРП, аналізує дисциплінарні справи), «ЧЕСНО. Кампанія «Фільтруй суд!»» (здійснює аналіз доброчесності суддів, публікує їхні профілі, рейтинг, веде базу суддів із ознаками недоброчесності), «Інститут масової інформації» (спостерігає за дотриманням прав журналістів у судах, моніторить відкритість судів до ЗМІ), «Центр політико-правових реформ» (моніторить судову практику) тощо.

Не останнє місце у здійсненні контролю за діяльністю судової влади відіграють міжнародні організації. Наприклад, EU Pravo-Justice, ОБСЄ, USAID — підтримують проекти, спрямовані на підвищення прозорості правосуддя, розробку стандартів відкритості, проведення незалежних аудитів

Висновки. Діяльність суб'єктів громадського контролю за органами судової влади є ефективним впливом на досягнення прозорості, доброчесності та результативності реформування судової системи. Залучення громадянського суспільства до аналізу, моніторингу та оцінки діяльності судів сприяє зміцненню довіри до правосуддя. Удосконалення механізмів контролю має супроводжуватися підвищенням правової грамотності, інституційною підтримкою ГО та забезпеченням безпеки громадських активістів.

Попри вагомість та ефективність здійснення громадського контролю за діяльністю органів судової влади на сьогодні спостерігається низка недоліків, серед яких суттєвими є: не беручи о уваги відкритість судової системи, на практиці громадські організації стикаються з обмеженим доступом до повної інформації про суддів, формальність в діяльності Громадської ради доброчесності, тиск на активістів та представників ЗМІ, низький рівень правової культури громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Dahl R.A. On Democracy. Yale University Press, 2000. URL: <https://razumkov.org.ua/> (дата звернення 20.05.2025)
2. DEJURE Foundation. 2024. URL: <https://dejure.foundation/integrityofjudiciary/> (дата звернення 20.05.2025)

3. Dragičević Dičić R. The Authority of the Judiciary Communication Strategie: Speech at a Seminar «Opening of the Judicial Year» in the European Court of Human Rights. January 26, 2018. URL: <https://cutt.ly/v3kO62E> (дата звернення 20.05.2025)
4. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство»: схв. на 6 засіданні КРЄС в м. Страсбург, 23–25 лист. 2005 р. документ № ССЄ (2005), ор. № 7. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_7_2005.pdf (дата звернення 20.05.2025)
5. Дрозд І.К., Шевчук В.О. Державний фінансовий контроль. Навчальний посібник. К.: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2007. 304 с.
6. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України /наук.-ред. колегія : Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Т. 1. 748 с.
7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Дата оновлення 25.05.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 20.05.2025)
8. Мандичев Д.В. Суб'єкти контролю за діяльністю господарських судів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип. 1, 2016. С. 247–252.
9. Неугодніков А.О. Громадський контроль за діяльністю суб'єктів публічної адміністрації: наближення до міжнародних стандартів. *LEX PORTUS*. 2019. № 6 (20). С. 66–79.
10. Поклад О.В. Поняття та зміст громадського контролю за діяльністю поліції в Україні. *Право і суспільство*. 2016. № 2. С. 139–145
11. Положення про службу дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя: Рішення Вищої ради правосуддя від 19 грудня 2024 року № 3713/0/15-24. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3713910-24#Text> (дата звернення 20.05.2025)
12. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 07.06.2018 № 2447-VIII. Дата оновлення 08.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення 20.05.2025)
13. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Дата оновлення 25.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 20.05.2025)
14. Річний звіт Фундації DEJURE. 2024. URL: <https://drive.google.com/file/d/1TADHS3HN4SZ-Kt73wi6QE4MCn3LPXBeM/view?pli=1> (дата звернення 20.05.2025)
15. Ставлення громадян України до судової системи. Разумков Центр. 2019. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy> (дата звернення 20.05.2025)
16. Ткаченко І.Ю. Адміністративно-правове регулювання форм та засобів громадського контролю за діяльністю суддів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2023. С. 407–411. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.69> (дата звернення 20.05.2025)
17. ЦЕНТР ГРОМАДЯНСЬКИХ СВОБОД. 2007–2024. URL: <https://ccl.org.ua/about-us/> (дата звернення 20.05.2025)
18. ЧЕСНО. Фільтр суддів. Центр демократії та верховенства права, 2005–2022. URL: <https://cedem.org.ua/direction-verhovenstvo-prava/chesno-filtruj-sud/> (дата звернення 20.05.2025)
19. Шалімова Н.С. Суб'єкти контролю якості аудиту в Україні. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*, 2009. Випуск 16 ч. II. С.300–309. URL: <https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/eda3f3c9-ae9b-4f72-b2c4-126361191cc9/content> (дата звернення 20.05.2025)

REFERENCES:

1. Dahl, R.A. (2000). On Democracy [Pro demokratiuu]. Yale University Press - Vydavnytstvo Yelskoho universytetu. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/> [in Ukrainian].
2. DEJURE Foundation. (2024). Retrieved from: <https://dejure.foundation/integrityofjudiciary/> [in Ukrainian].
3. Dragičević, Dičić R. (2018). The Authority of the Judiciary Communication Strategie: Speech at a Seminar «Opening of the Judicial Year» in the European Court of Human Rights [Komunikatsiina stratehiia avtorytetu sudovoi vlady: Vystup na seminari «Vidkryttia sudovoho roku» v Yevropeiskomu sudi z prav liudyny], 26. Retrieved from: <https://cutt.ly/v3kO62E> [in English].
4. Vysnovok № 7 (2005) Konsultatyvnoi rady yevropeyskykh suddiv do uvahy Komitetu Ministriv Rady Yevropy z pytannia «Pravosuddia ta suspilstvo»: skhv. na 6 zasidanni KRIeS v m. Strasburh, 23–25 lyst. 2005 r. dokument № CCJE (2005) [Opinion No. 7 (2005) of the Consultative Council of European Judges for the attention of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Justice and Society: adopted at the 6th meeting of the CCJE in Strasbourg, 23–25 November 2005, document No. CCJE (2005)], 7. *Sudova vlada Ukrainy*. Retrieved from: https://court.gov.ua/userfiles/visn_7_2005.pdf [in Ukrainian].
5. Drozd, I.K., Shevchuk, V.O. (2007). Derzhavnyi finansovyi kontrol [State financial control]. 304. [in Ukrainian].
6. Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedia of Public Administration] (2011). Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy /наук.-ред. kolehiia : Yu.V. Kovbasiuk (holova) ta in. Kyiv. (Vols 1-8; Vol 1). NADU. 748. [in Ukrainian].

7. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2005, July 6). [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. № 2747-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].
8. Mandychiev, D.V. (2016). Sub'iekty kontroliu za diialnistiu hospodarskykh sudiv [Subjects of control over the activities of commercial courts]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. 1, 247-252. [in Ukrainian].
9. Neuhodnikov, A.O. (2019). Hromadskyi kontrol za diialnistiu subiektiv publichnoi administratsii: nablyzhennia do mizhnarodnykh standartiv [Public control over the activities of public administration entities: approaching international standards]. *LEX PORTUS*, 6 (20), 66–79. [in Ukrainian].
10. Poklad, O.V. (2016). Poniattia ta zmist hromadskoho kontroliu za diialnistiu politsii v Ukraini [The concept and content of public control over police activities in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. 2, 139–145. [in Ukrainian].
11. Polozhennia pro sluzhbu dystsyplinarnykh inspektoriv Vyshchoi rady pravosuddia. (2024, December 19). [Regulations on the service of disciplinary inspectors of the High Council of Justice]. *Rishennia Vyshchoi rady pravosuddia №3713/0/15-24*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3713910-24#Text> [in Ukrainian].
12. Pro Vyshchyi antykoruptsiinyi sud. (2018, June 7). [On the Supreme Anti-Corruption Court]. *Zakon Ukrainy №2447-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> [in Ukrainian].
13. Pro sudoustrii i status suddiv. (2016, June 2). [On the judicial system and the status of judges]. *Zakon Ukrainy №1402-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
14. Richnyi zvit Fundatsii DEJURE. (2024). [DEJURE Foundation Annual Report]. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1TADHS3HN4SZ-Kt73wi6QE4MCn3LpXBeM/view?pli=1> [in Ukrainian].
15. Stavlennia hromadian Ukrainy do sudovoi systemy. (2019). [Attitude of Ukrainian citizens towards the judicial system]. *Razumkov Tsent.* Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-gromadian-ukrainy-do-sudovoi-systemy> [in Ukrainian].
16. Tkachenko, I.Iu. (2023). Administratyvno-pravove rehuliuвання form ta zasobiv hromadskoho kontroliu za diialnistiu suddiv. [Administrative and legal regulation of forms and means of public control over the activities of judges]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. №1. 407-411. Retrieved from: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.69> [in Ukrainian].
17. Tsent hromadianskykh svobod. (2024). [Center for Civil Liberties]. Retrieved from: <https://ccl.org.ua/about-us/> [in Ukrainian].
18. ChESNO. Filtrui sud. (2022). [HONEST. Filter the court]. *Tsentr demokratii ta verkhovenstva prava*. Retrieved from: <https://cedem.org.ua/direction-verhovenstvo-prava/chesno-filtruj-sud/> [in Ukrainian].
19. Shalimova, N.S. (2009). Subiekty kontroliu yakosti audytu v Ukraini. [Audit quality control entities in Ukraine]. *Naukovi pratsi Kirovohradskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky*. Vypusk 16 ch.II. 300-309. Retrieved from: <https://dspace.kntu.kr.ua/server/api/core/bitstreams/eda3f3c9-ae9b-4f72-b2c4-126361191cc9/content> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7.06.2025

УДК 342.9:341.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-133-138

Марченко Максим Юрійович,

кандидат юридичних наук,

директор акціонерного товариства «Закритий недиверсифікований венчурний
корпоративний інвестиційний фонд «Джерело»

marchenko_m_@ukr.net

ORCID ID: 0009-0006-0078-8346

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПРОТИМІННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено основні виклики та проблеми протимінної діяльності в Україні в сучасних умовах. Здійснено короткий огляд становлення протимінної діяльності як комплексного правового інституту та одного з найвідоміших видів міжнародної допомоги. Мета статті полягає у розгляді визначальних засад протимінної діяльності в Україні на підставі поглядів науковців, міжнародних стандартів та чинного законодавства. Здійснено порівняльний аналіз визначень протимінної діяльності, встановлених Організацією Об'єднаних Націй у Міжнародних стандартах протимінної діяльності та Законом України від 06.12.2018 № 2642-VIII «Про протимінну діяльність в Україні». Визначено, що основні засади протимінної діяльності першочергово полягають у дотриманні законності під час її здійснення. Важливим з огляду на значну кількість можливих операторів протимінної діяльності (підрозділи державних органів, суб'єкти господарювання різних форм власності, у тому числі міжнародні та іноземні) є рівність між ними.

Випуск 18. 2025

© М.Ю.Марченко, 2025

Держава є основним суб'єктом регулювання сфери та формування політик, підтримки, контролю, міжнародної взаємодії. Розглянуто основні положення, мету, цілі та етапи реалізації Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року. Особливу увагу приділено Конвенції ООН від 18.09.1997 р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення, відомої як Оттавська конвенція, а також новим геополітичним викликам, які обумовили прийняття Резолюції Ради 58/22 про вплив протипіхотних мін на повне забезпечення всіх прав людини, якою засвідчено підтримку Оттавської конвенції у критичний час.

Ключові слова: протимінна діяльність, вибухонебезпечні залишки війни, Оттавська конвенція, міни, боєприпаси, засади, протимінна діяльність, міжнародна допомога, порівняльний аналіз

Marchenko M. BASIC PRINCIPLES OF MINE ACTION IN UKRAINE.

The article highlights the main challenges and problems of mine action in Ukraine in modern conditions. A brief overview of the formation of mine action as a comprehensive legal institution as one of the most well-known types of international assistance is provided. The purpose of the article is to consider the defining principles of mine action in Ukraine based on the views of scholars, international standards and current legislation. A comparative analysis of the definitions of mine action established by the United Nations in the International Mine Action Standards and the Law of Ukraine of 06.12.2018 No. 2642-VIII "On Mine Action in Ukraine" is carried out. It is determined that the basic principles of mine action primarily consist in the observance of the law in its implementation. Given the large number of possible mine action operators (subdivisions of state bodies, business entities of various forms of ownership, including international and foreign), equality between them is important. The State is the main subject of regulation of the sphere and the formation of policies, support, control, and international cooperation. The article discusses the main provisions, purpose, goals and stages of implementation of the National Mine Action Strategy for the period up to 2033. Particular attention is paid to the UN Convention of 18.09.1997 on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on Their Destruction, known as the Ottawa Convention, as well as to the new geopolitical challenges that led to the adoption of Council Resolution 58/22 on the impact of anti-personnel mines on the full enjoyment of all human rights, which testifies to the support of the Ottawa Convention at a critical time.

Keywords: mine action, explosive remnants of war, Ottawa Convention, mines, ammunition, ambushes, mine action, international assistance, comparative analysis

Постановка проблеми. Україна наразі є найбільш замінованою країною у світі, адже потенційно 23 % її території перебувають під загрозою забруднення мінами та нерозірваними боєприпасами. Після понад трьох років повномасштабної війни Україна всіяна сотнями тисяч вибухонебезпечних залишків війни (далі – ВЗВ). Ці небезпеки становлять значну та зростаючу загрозу для цивільного населення та суттєво перешкоджають економічному потенціалу країни. Знешкодження наземних мін та ВЗВ, включно з тими, що не вибухнули, займає десятиліття та вимагає значних інвестицій. Очікується, що в Україні витрати на розмінування становитимуть близько 34,6 млрд дол. США [1].

Заходи з розмінування успішно реалізуються в Україні протягом останніх років, про що свідчать значні площі розмінованих територій.

Так, за даними Національного органу з питань протимінної діяльності площа територій України, які можуть бути потенційно забрудненими вибухонебезпечними залишками війни, зменшилася у 2024 році на 17 000 км² та станом на кінець 2024 року становить 139 000 км². Таким є результат спільної роботи операторів протимінної діяльності та підрозділів розмінування Сил безпеки та оборони [2].

Незважаючи на свою порівняно коротку історію існування, протимінна діяльність сьогодні виділяється як високопрофесійний і ретельно врегульований сектор, із власним набором міжнародних стандартів та організаційним і кадровим потенціалом, який може реагувати на загрози в найкоротші терміни [3, с. 6]. Протимінна діяльність від часу свого заснування у 1980-х рр. вже перетворилася на діяльність глобального рівня, навколо якої сформувалась окрема галузь. Гуманітарна протимінна діяльність виникла в Афганістані у 1988 р., пізніше її почали застосовувати в Камбоджі, Іраку, Мозамбіку і Анголі. На думку Т. В. Гуцул, В. О. Ткач, М. М. Хобзей, темпи її зростання та поширення майже не мають собі рівних серед інших видів міжнародної допомоги [3, с. 98]. Створення ефективної системи протимінної діяльності з урахуванням потреб безпечного зачищення території України від вибухонебезпечних предметів є пріоритетною задачею на національному рівні [4].

Дослідники констатують, що проблема розмінування воєнного характеру має глобальний характер і Україна є не першою країною, що зіткнулась з такою потребою. Проте тривалість військових дій на території нашої Вітчизни, інтенсивність та комплексне застосування важкого озброєння країною агресором, виводить Україну на перше місце за масштабністю мінного забруднення територій [5, с. 641].

Протимінна діяльність може в цілому вважатись нормативно регламентованою та інституційно забезпеченою, однак ця система заходів має певні прогалини та проблеми правозастосування. Означеним обумовлена своєчасність та актуальність обраної тематики дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протимінна діяльність є предметом дослідження фахівців із різних галузей знань і спеціальностей. Так, деякі дослідники приділяли увагу формуванню культури безпеки протимінної діяльності [6], організаційно-правовим засадам протимінної діяльності в Україні в умовах режиму воєнного стану [4], класифікації методів гуманітарного розмінування територій на сучасному етапі [3], організаційно-правовим аспектам регулювання протимінної діяльності [5] та ін.

Водночас, як зазначалось нами в попередніх дослідженнях, у цих працях акцент зроблено переважно на технічних, безпекових і організаційних складових протимінної діяльності. Хоча окремі

аспекти правових засад протимінної діяльності знайшли відображення в аналізованих дослідженнях, вони потребують глибшого осмислення в межах комплексного правового підходу [7].

Метою статті є розгляд визначальних засад протимінної діяльності в Україні на підставі наукових позицій, міжнародних стандартів та положень національного законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протимінною діяльністю відповідно до Глосарію термінів, визначень та скорочень, які використовуються в протимінній діяльності відповідно до встановлених Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН) Міжнародних стандартів протимінної діяльності (далі – МСПМД) вважаються види діяльності, спрямовані на скорочення масштабів соціального, економічного та екологічного впливу мін та ВЗВ, включаючи боєприпаси, що не вибухнули [8].

Законом України «Про протимінну діяльність в Україні» від 06.12.2018 № 2642-VIII (далі – Закон № 2642-VIII) визначено, що протимінною діяльністю є заходи, які проводяться з метою забезпечення національної безпеки та спрямовані на зменшення соціального, економічного та екологічного впливу вибухонебезпечних предметів на життя та діяльність населення. Відповідно до ст. 2 Закону № 2642-VIII правові засади протимінної діяльності встановлюються Конституцією України, положеннями міжнародних договорів, іншими законами України, постановами Верховної Ради України, Указами Президента України, актами Кабінету Міністрів України, а також іншими нормативно-правовими актами [9].

Утім надане законодавцем визначення виглядає стилістично і логічно некоректним, зокрема словосполучення «життя та діяльність населення». Доцільним вбачається виділити як об'єкт, тобто те, на що націлена протимінна діяльність, окрім життя ще й здоров'я людини. Категорія «діяльність населення» потребує уточнення. Ймовірно йдеться про зайнятість населення. Отже, протимінна діяльність направлена також на захист від негативного впливу ведення господарської діяльності.

Аналіз міжнародних стандартів та визначення, наданого у Законі № 2642-VIII, дає підстави стверджувати, що законодавець повністю врахував МСПМД та додав ключовий елемент, який розкриває мету протимінної діяльності – забезпечення національної безпеки.

Означене підтверджується і стандартами МСПМД. Протимінна діяльність полягає не лише в розмінуванні. Вона також стосується людей, товариств та того, як на них впливає забруднення території наземними мінами та ВЗВ. Завданням протимінної діяльності є зменшення ризику, створюваного наземними мінами та ВЗВ до рівня, при якому люди зможуть жити в безпеці, та при якому економічний, соціальний розвиток та охорона здоров'я можуть здійснюватися без обмежень, викликаними забрудненням від мін та ВЗВ, з можливістю врахування різних потреб постраждалих [8].

Відповідно до МСПМД протимінна діяльність включає в себе такі елементи: інформування про мінну небезпеку/небезпеку від вибухонебезпечних залишків війн, допомогу постраждалим, розмінування, знищення надлишків і запасів та пропаганду проти використання протипіхотних мін [10, с. 6].

Водночас, ч. 2 ст. 3 Закону № 2642-VIII встановлено, що основними засадами протимінної діяльності в Україні є: 1) пріоритетність захисту прав, законних інтересів, життя і здоров'я людини, довкілля, ресурсів держави та забезпечення національної безпеки при здійсненні заходів у сфері протимінної діяльності; 2) забезпечення верховенства права у сфері протимінної діяльності; 3) додержання законності у сфері протимінної діяльності; 4) забезпечення рівності прав суб'єктів господарювання у сфері протимінної діяльності; 5) державне регулювання у сфері протимінної діяльності; 6) державна підтримка протимінної діяльності, залучення національних і іноземних інвестицій та допомоги у сфері протимінної діяльності; 7) послідовність формування державної політики у сфері протимінної діяльності; 8) ефективне використання науково-технічного потенціалу України у сфері протимінної діяльності в інтересах національної економіки та безпеки населення; 9) запобігання проявам корупції у сфері протимінної діяльності; 10) забезпечення відкритості і доступності інформації у сфері протимінної діяльності; 11) забезпечення демократичного контролю у сфері протимінної діяльності; 12) сприяння міжнародному співробітництву, збереження та розвиток міжнародних зв'язків у сфері протимінної діяльності з урахуванням національних інтересів [9].

Таким чином, основні засади протимінної діяльності першочергово полягають у дотриманні законності під час її здійснення. Важливим з огляду на значну кількість операторів протимінної діяльності (підрозділи державних органів, суб'єкти господарювання різних форм власності, у тому числі міжнародні та іноземні) є рівність вимог до її провадження. При цьому держава є основним суб'єктом регулювання сфери та формування політик, підтримки, контролю, міжнародної взаємодії.

Основні засади протимінної діяльності на сучасному етапі викладені у Національній стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року (далі – Стратегія), схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 № 616-р [11].

Стратегія як довгостроковий програмний документ виділяє низку проблем, які становлять загрозу національній безпеці України. В ній визначено основні напрями і завдання державної політики у сфері протимінної діяльності, а також шляхи їх реалізації. Метою Стратегії є досягнення таких стратегічних цілей протимінної діяльності: 1) забезпечення звільнення територій від ризиків наявності вибухонебезпечних предметів для їх безпечного і продуктивного використання; 2) зниження впливу від вибухонебезпечних предметів на життя та здоров'я населення; 3) розбудова системи управління протимінною діяльністю. Вона реалізується відповідно до затверджених Урядом Операційних планів на їх виконання шляхом виконання

завдань та заходів за такими етапами: перший етап – 2024-2026 роки; другий етап – 2027-2029 роки; третій етап – 2030-2033 роки. Виконання Стратегії забезпечується в межах компетенції спільними зусиллями заінтересованих органів публічної влади, державних установ та організацій, операторів протимінної діяльності та представників громадянського суспільства.

Крім того, засади здійснення протимінної діяльності регламентуються такими підзаконними актами, як постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Національного органу з питань протимінної діяльності» від 10.11.2021 № 1207 [12], Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міноборони України від 23.03.2017 № 164 [13], Правила позначення небезпек, пов'язаних з мінами та вибухонебезпечними предметами – наслідками війни, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 № 372 [14] та ін.

Окрему увагу слід приділити Конвенції ООН від 18.09.1997 р. про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення, відомої як Оттавська конвенція (далі – Конвенція). Відповідно до ст. 1 Конвенції кожна держава-учасниця зобов'язується ніколи і ні за яких обставин: а) не застосовувати протипіхотні міни; б) не розробляти, не виробляти, не набувати іншим чином, не накопичувати, не зберігати і нікому не передавати, прямо чи опосередковано, протипіхотні міни; с) не допомагати, не заохочувати і не спонукати будь-яким чином будь-кого до проведення діяльності, забороненої для держави-учасниці згідно з цією Конвенцією. Крім, того Конвенція зобов'язує кожну державу-учасницю знищити всі протипіхотні міни або забезпечити їхнє знищення [15].

Оттавська конвенція забороняє протипіхотні міни, які визначаються як ті, що «призначені для вибуху від присутності, близькості або безпосереднього впливу людини і при цьому виводить з ладу, калічить або вбиває одного або кількох людей». Оттавська конвенція передбачає, що незважаючи на існування загальних зобов'язань, викладених у ст. 1, зберігання або передача певної кількості протипіхотних мін з метою розробки методів виявлення мін, розмінування або знищення мін та навчання цим методам дозволені. Кількість таких мін не повинна перевищувати мінімального об'єму, абсолютно необхідного для досягнення вищезгаданих цілей.

Цікавим в умовах геополітичних перетворень та постійних воєнних конфліктів в різних державах світу є новий підхід до регулювання використання мін на міжнародному рівні.

Генеральна Асамблея ООН, відзначаючи важливість збору, використання та аналізу даних, включаючи інформацію про реєстрацію постраждалих, яка допомагає визначити пріоритети діяльності з протимінної діяльності, такої як інформування про ризики, розмінування та допомога жертвам, роблячи позитивний внесок у просування та захист усіх прав людини, 4 квітня 2025 року прийняла Резолюцію Ради 58/22 про вплив протипіхотних мін на повне забезпечення всіх прав людини, якою засвідчено підтримку Оттавської конвенції у критичний час. Генеральною Асамблеєю ООН було відзначено, що протипіхотні міни, зокрема як пережитки конфлікту, продовжують становити серйозну загрозу для повного здійснення всіх прав людини, включаючи право на життя, свободу пересування, охорону здоров'я, освіту, роботу та достатнє харчування, а також право на розвиток, та впливають на цивільних осіб, цивільне населення, персонал, який бере участь у гуманітарній допомозі та операціях з підтримання миру, перешкоджаючи програмам відновлення та реконструкції, перешкоджаючи гуманітарному доступу та перешкоджаючи добровільному та безпечному поверненню біженців та внутрішньо переміщених осіб. Резолюція доручає Верховному комісару ООН з прав людини доповідати про вплив протипіхотних мін «на забезпечення всіх прав людини, з особливим акцентом на економічних, соціальних та культурних правах». Вона передбачає початок інтерактивного діалогу щодо наземних мін на 62-й сесії Ради ООН у першій половині 2026 року [16].

Прийняття цієї Резолюції було обумовлено і тим, що у березні 2025 року п'ять держав, зокрема Польща, Литва, Латвія, Естонія та Фінляндія висловили намір вийти з цього міжнародного договору та рекомендували це зробити іншим (станом на сьогодні до Конвенції приєдналось 165 держав) [17]. Більше того, вже 16 квітня 2025 року Сейм Латвії ухвалив закон про вихід з Конвенції, 8 травня 2025 року було прийнято закон Сеймом Литви, 4 червня 2025 року проголосував за вихід з неї парламент Естонії, а 19 червня – Фінляндія. На часі стоїть питання доцільності виходу з Оттавської конвенції України.

Висновки. Аналіз основних міжнародних та вітчизняних актів, які встановлюють засади протимінної діяльності в Україні, свідчить про нові виклики та проблеми правового та інституційного характеру в означеній сфері. Крім того, визначені Законом № 2642-VIII основні засади протимінної діяльності певною мірою корелюються з принципами, проте з розширеним формулюванням. Водночас окремо принципи протимінної діяльності законодавчо не визначені. З огляду на викладене у подальших наукових дослідженнях вбачається доцільним приділити увагу саме цьому питанню.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. UN Development Programme “In Ukraine, tackling mine action from all sides to make land safe again”, 14 October 2024. Website of the UNDP. URL: <https://www.undp.org/eurasia/stories/ukraine-tackling-mine-action-all-sides-make-land-safe-again>
2. Площа територій України, потенційно забруднених мінами та вибухонебезпечними предметами, зменшилась на 17 000 км² у 2024 році. *Міністерство оборони України: сайт*. 21.12.2024. URL:

<https://mod.gov.ua/news/ploshha-teritorij-ukrayini-potencijno-zabrudnenih-minami-ta-vibuhonebezpechnimi-predmetami-zmenshilas-na-17-000-km-u-2024-rocz>

3. Гуцул Т. В., Ткач В. О., Хобзей М. М. Класифікація та особливості методів гуманітарного розмінування територій на сучасному етапі : монографія / за ред. Т. В. Гуцула. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2024. 240 с.

4. Лаппо І. М., Бірюков Є. М., Журахов О. В., Добришкін Ю. М. Центр протимінної діяльності: основні аспекти діяльності та перспективи розвитку. Збірник наукових праць ДНДІ ВС ОБТ. 2023. № 1(15). С. 74–80.

5. Поринос Є. О., Дмитрієнко О. А., Богдан С. І. Аналіз організаційно-правових аспектів регулювання протимінної діяльності в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. № 6. С. 638–642.

6. Гаваза А. О. Механізми державного регулювання формування культури безпеки протимінної діяльності : автореф. дис. ... д. філософ : 281; Київ: Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, 2023. 23 с.

7. Теремецький В. І., Марченко М. Ю. Загальна характеристика суб'єктів адміністративно-правового забезпечення протимінної діяльності в Україні. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 3, ч. 2. С. 259–265.

8. МСМІД (IMAS) 04.10 Глосарій термінів, визначень та скорочень з питань протимінної діяльності. 2025. URL: <https://www.mil.gov.ua/content/standarts/IMAS%2004.10.pdf>

9. Про протимінну діяльність в Україні: Закон України від 06.12.2018 № 2642-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text>

10. Посібник з організації програми протимінної діяльності. МСМІД (IMAS) 02.10. 32 с. URL: <https://www.osce.org/uk/ukraine/149461>

11. Про схвалення Національної стратегії протимінної діяльності на період до 2033 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 роках: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.06.2024 № 616-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text>

12. Про утворення Національного органу з питань протимінної діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.11.2021 № 1207. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2021-%D0%BF#Text>

13. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міноборони України від 23.03.2017 № 164. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>

14. Про затвердження Правил позначення небезпек, пов'язаних з мінами та вибухонебезпечними предметами - наслідками війни: постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 № 372. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2019-%D0%BF#Text>

15. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18.09.1997. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text

16. Resolution United Nations General Assembly A/HRC/58/L.21 “The impact of anti-personnel mines on the full enjoyment of all human rights”. 4 April 2025. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/58/22>

17. UN Landmines Resolution Highlights Human Rights Impact. April 14, 2025. *Website of the Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/news/2025/04/14/un-landmines-resolution-highlights-human-rights-impact>

REFERENCES:

1. UN Development Programme ‘In Ukraine, tackling mine action from all sides to make land safe again’ (2024). *Website of the UNDP*. Retrived from : <https://www.undp.org/eurasia/stories/ukraine-tackling-mine-action-all-sides-make-land-safe-again> [in English].

2. Ploshcha terytorii Ukrainy, potentsiino zabrudnenykh minamy ta vybukhonebezpechnymy predmetamy, zmenshylas na 17 000 km² u 2024 rotsi (2024) [The area of Ukraine's territories potentially contaminated with mines and explosive devices decreased by 17,000 km² in 2024]. *Ministerstva oborony Ukrainy: website*. 21.12.2024. Retrived from : <https://mod.gov.ua/news/ploshha-teritorij-ukrayini-potencijno-zabrudnenih-minami-ta-vibuhonebezpechnimi-predmetami-zmenshilas-na-17-000-km-u-2024-rocz> [in Ukrainian].

3. Hutsul, T. V., Tkach, V. O., Khobzei M. M. (2024) Klyasyfikatsiia ta osoblyvosti metodiv humanitarnoho rozminuvannia terytorii na suchasnomu etapi [Classification and features of methods of humanitarian demining of territories at the present stage] (T. V. Hutsul, Ed.). Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University [in Ukrainian].

4. Lappo, I. M., Biriukov, Ye. M., Zhurakhov, O. V., Dobryshkin, Yu. M. (2023) Tsentr protymynnoi diialnosti: osnovni aspekty diialnosti ta perspektyvy rozvytku [Mine Action Center: main aspects of activity and development prospects]. *Zbirnyk naukovykh prats DNDI VS OVT*, 1(15). 74-80. [in Ukrainian].

5. Porynos, Ye. O., Dmytriienko, O. A., Bohdan, S. I. (2024) Analiz orhanizatsiino-pravovykh aspektiv rehuliuвання protymynnoi diialnosti v Ukraini [Analysis of organizational and legal aspects of mine action regulation in Ukraine.] *Elektronne naukove vydannia «Analitichno-porivnialne pravoznavstvo»*. 6, 638-642. [in

Ukrainian].

6. Havaza, A. O. (2023) Mekhanizmy derzhavnoho rehuliuвання formuvannya kultury bezpeky protyminnoi diialnosti [Mechanisms of state regulation of the formation of a mine safety culture]. avtoref. dys. ... d. filosof : 281; Kyiv: Instytut derzhavnoho upravlinnia ta naukovykh doslidzhen z tsyvilnoho zakhystu [in Ukrainian].

7. Teremetskyi, V.I., Marchenko, M.Iu. (2025) Zahalna kharakterystyka subiektiv administratyvno-pravovoho zabezpechennia protyminnoi diialnosti v Ukraini [General characteristics of subjects of administrative and legal support of mine action activities in Ukraine] 3, part 2. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*, 259-265. [in Ukrainian].

8. IMAS 04.10 Hlosarii terminiv, vyznachen ta skorochen z pytan protyminnoi diialnosti [Glossary of terms, definitions and abbreviations related to mine action]. Retrived from: <https://www.mil.gov.ua/content/standarts/IMAS%2004.10.pdf> [in Ukrainian].

9. Pro protyminnu diialnist v Ukraini. (2008, December 6).[On mine action in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2642-VIII. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2642-19#Text> [in Ukrainian].

10. Posibnyk z orhanizatsii prohramy protyminnoi diialnosti. MSPMD (IMAS) 02.10 [Mine Action Programme Management Manual. IMAS 02.10]. Retrived from: <https://www.osce.org/uk/ukraine/149461> [in Ukrainian].

11. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii protyminnoi diialnosti na period do 2033 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2024-2026 rokakh. (2024, June 28). [On approval of the National Mine Action Strategy for the period until 2033 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2024-2026]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 616-r. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. Pro utvorennia Natsionalnoho orhanu z pytan protyminnoi diialnosti. (2021, November 10). [On the establishment of the National Authority for Mine Action]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1207 Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy. (2017, March 23). [On approval of the Instruction on the procedure for implementing the norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine]. *Nakaz Minoborony Ukrainy № 164. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Pravyl poznachennia nebezpek, poviazanykh z minamy ta vybukhonebezpechnymy predmetamy - naslidkamy viiny. (2019, April 17). [On approval of the Rules for designating hazards associated with mines and explosive objects - consequences of war]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 372 Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/372-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

15. Konventsiiia pro zaboronu zastosuvannia, nakopychennia zapasiv, vyrobnytstva i peredachi protypikhotnykh min ta pro yikhnie znyshchennia. (1997, September 18). [Convention on the Prohibition of the Use, Stockpiling, Production and Transfer of Anti-Personnel Mines and on their Destruction]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. Retrived from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text [in Ukrainian].

16. Resolution United Nations General Assembly A/HRC/58/L.21 “The impact of anti-personnel mines on the full enjoyment of all human rights”. 4 April 2025. Retrived from : <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/58/22> [in English].

17. UN Landmines Resolution Highlights Human Rights Impact. April 14, 2025. Website of the Human Rights Watch. Retrived from : <https://www.hrw.org/news/2025/04/14/un-landmines-resolution-highlights-human-rights-impact> [in English].

Стаття надійшла до редакції 6.06.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-139-143

Мехеда Владислав Дмитрович,

кандидат юридичних наук,

заступник начальника кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Військового інституту танкових військ Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»

mekhedavd@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2160-3738

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ: МЕХАНІЗМИ ДЕКЛАРУВАННЯ, ВИЯВЛЕННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ТА ЇХ ЕФЕКТИВНІСТЬ

У статті здійснено комплексний правовий аналіз чинних механізмів запобігання корупції в Україні, зосереджений на системі електронного декларування та врегулювання конфлікту інтересів. Підкреслюється, що попри значний прогрес у формуванні антикорупційної нормативно-правової бази, інституційного забезпечення та міжнародної підтримки реформ, рівень корупції в Україні залишається загрозово високим, а громадська довіра до державних інституцій – низькою. Такий стан речей зумовлений низкою чинників, серед яких: формалізація правозастосовної практики, відсутність реальних санкцій за порушення законодавства, технічні труднощі функціонування системи декларування, а також слабкий рівень етичної культури серед посадовців.

Особливу увагу приділено діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), яке виконує координаційну роль у реалізації державної антикорупційної політики. Проаналізовано функціональні напрями його діяльності: контрольний, нормотворчий, координаційно-методичний та комунікаційний. Встановлено, що ефективність НАЗК напряму залежить від рівня його інституційної незалежності, ресурсного забезпечення, політичної підтримки та співпраці з громадянським суспільством. Розглянуто специфіку функціонування системи е-декларування, зокрема її впровадження з 2016 року, технічну організацію та обсяг відомостей, які мають зазначатися в декларації. Водночас наголошено на слабкій ефективності перевірок, обмеженості доступу до реєстрів і формальному ставленні декларантів до цієї процедури.

Також проаналізовано правові засади виявлення та врегулювання конфлікту інтересів. Розмежовано поняття реального та потенційного конфлікту, окреслено механізми його самостійного і зовнішнього врегулювання, передбачені законодавством. Виявлено проблеми у правозастосовній практиці, серед яких — нерозуміння посадовцями сутності конфлікту інтересів, страх перед викриттям, формалізм у діях уповноважених осіб. Окреслено шляхи удосконалення правових інструментів запобігання корупції, включно з технічною модернізацією реєстрів, посиленням санкцій за порушення, розвитком інституту викривачів та залученням громадськості до моніторингу доброчесності.

Зроблено висновок про необхідність комплексного підходу до реформування антикорупційної системи, який поєднує правові, інституційні, етичні та освітні засади й відповідає європейським стандартам належного врядування.

Ключові слова: протидія корупції, електронне декларування, конфлікт інтересів, Національне агентство з питань запобігання корупції, антикорупційна політика, правове регулювання, доброчесність.

Mekheda V. LEGAL FRAMEWORK FOR COMBATING CORRUPTION: MECHANISMS OF DECLARATION, DETECTION OF CONFLICT OF INTEREST, AND THEIR EFFECTIVENESS

The article provides a comprehensive legal analysis of the current mechanisms for preventing corruption in Ukraine, focusing on the electronic declaration system and conflict of interest regulation. It is emphasized that despite significant progress in the formation of the anti-corruption regulatory framework, institutional support, and international support for reforms, the level of corruption in Ukraine remains alarmingly high, and public trust in state institutions is low. This state of affairs is due to a number of factors, including: the formalization of law enforcement practice, the absence of real sanctions for violations of the law, technical difficulties in the functioning of the declaration system, and the weak level of ethical culture among officials.

Particular attention is paid to the activities of the National Agency for the Prevention of Corruption (NACP), which performs a coordinating role in the implementation of the state anti-corruption policy. The functional areas of its activity are analyzed: control, rule-making, coordination and methodological, and communication. It is established that the effectiveness of the NACP directly depends on the level of its institutional independence, resource provision, political support, and cooperation with civil society. The specifics of the functioning of the e-declaration system are considered, in particular its implementation since 2016, the technical organization, and the amount of information that must be included in the declaration. At the same time, the weak effectiveness of inspections, limited access to registers, and the formal attitude of declarants to this procedure are emphasized.

The legal principles of identifying and resolving conflicts of interest are also analyzed. The concepts of real and potential conflicts are distinguished, and the mechanisms for their independent and external resolution, provided for by law, are outlined. Problems in law enforcement practice are identified, including officials' misunderstanding of the essence of conflicts of interest, fear of exposure, and formalism in the actions of authorized persons. Ways to improve legal instruments for preventing corruption are outlined, including technical modernization of registers, strengthening sanctions for violations, development of the whistleblower institute, and involvement of the public in integrity monitoring.

The conclusion is made about the need for a comprehensive approach to reforming the anti-corruption system, which combines legal, institutional, ethical, and educational principles and meets European standards of good governance.

Keywords: combating corruption, electronic declaration, conflict of interest, National Agency for the Prevention of

Постановка проблеми. Корупція становить одну з найбільших загроз належному функціонуванню публічної влади, верховенству права та демократичному розвитку держави. Незважаючи на тривалу імплементацію антикорупційної політики та значний обсяг нормативно-правових актів у цій сфері, рівень корупційних проявів в Україні залишається високим, а довіра суспільства до антикорупційних інституцій – обмеженою. Особливу увагу заслуговують такі інструменти правового регулювання, як обов'язкове електронне декларування суб'єктами публічного управління та врегулювання конфлікту інтересів, які мають на меті забезпечити прозорість, відкритість та запобігти зловживанням владними повноваженнями.

Проте практика їх застосування виявляє численні проблеми, пов'язані як із прогалинами в законодавстві, так і з формалізацією виконання вимог щодо декларування та виявлення конфлікту інтересів. Це породжує ситуацію, за якої антикорупційні інструменти втрачають свою профілактичну функцію, а сама система запобігання корупції не забезпечує очікуваного рівня ефективності. Водночас, на тлі реформування інституційного середовища, особливо в контексті євроінтеграційних зобов'язань України, актуальним постає питання вдосконалення правових засад запобігання корупції, забезпечення ефективного функціонування механізмів декларування та виявлення конфлікту інтересів, а також підвищення відповідальності за їх недотримання.

У цьому контексті важливим є комплексний аналіз чинного законодавства, правозастосовної практики та ефективності реалізації основних антикорупційних механізмів, що дозволить окреслити напрями його удосконалення відповідно до міжнародних стандартів і практик належного врядування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика запобігання корупції, удосконалення антикорупційної політики та забезпечення доброчесності публічного управління перебуває в центрі наукового інтересу українських та зарубіжних дослідників. Значну увагу правовим аспектам запобігання корупції приділяють такі вчені, як О. Бандурка, Д. Демків, Н. Глушенко, І. Гриценко, Б. Головіна, Л. Каленіченко, А. Комзюк, В. Лізун, О. Іванов, О. Скакун, В. Тимошук, А. Фодчук, К. Черевко тощо.

Мета статті є комплексне дослідження правових засад функціонування механізмів електронного декларування та врегулювання конфлікту інтересів у системі запобігання корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція становить одну з найнебезпечніших загроз національній безпеці, демократичному розвитку, економічній стабільності та правовій державності. Її поширення підриває довіру громадян до органів влади, спричиняє значні втрати державного бюджету, перешкоджає реалізації реформ та гальмує інтеграцію України до європейського правового простору. В умовах трансформації системи публічного управління особливого значення набувають правові засади протидії корупції, зокрема ефективне функціонування механізмів декларування та врегулювання конфлікту інтересів.

Правове регулювання у сфері запобігання корупції в Україні ґрунтується насамперед на Законі України «Про запобігання корупції»[1], який було ухвалено у 2014 році в межах загальнодержавної антикорупційної реформи. Цей закон визначає ключові принципи, напрями та механізми протидії корупції, а також встановлює коло суб'єктів, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Закон передбачає, зокрема, обов'язок таких суб'єктів подавати щорічні декларації про майновий стан, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, а також вживати заходів щодо недопущення конфлікту інтересів під час виконання посадових повноважень.

У системі інституційних засобів протидії корупції ключове місце належить Національному агентству з питань запобігання корупції (НАЗК), яке наділене широким колом повноважень, що охоплюють контрольну, нормотворчу, координаційну та просвітницько-комунікаційну діяльність. З огляду на це, доцільним видається їх класифікація за функціональними напрямками.

По-перше, НАЗК здійснює контрольно-наглядові повноваження, які включають моніторинг та контроль за дотриманням законодавства з питань етичної поведінки, запобігання і врегулювання конфлікту інтересів, контроль та перевірку декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також моніторинг способу їх життя. Окрім того, до цієї категорії повноважень належить державний контроль за дотриманням вимог щодо фінансування політичних партій та виборчих фондів, своєчасність подання фінансової звітності, а також ведення спеціалізованих державних реєстрів — декларацій, викривачів і осіб, які вчинили корупційні правопорушення [2, с. 27].

По-друге, у межах нормотворчої діяльності НАЗК здійснює формування та реалізацію антикорупційної політики, розробляє проекти нормативно-правових актів, готує Антикорупційну стратегію та державну програму з її виконання. Водночас Агентство погоджує антикорупційні програми органів державної влади, місцевого самоврядування та розробляє типові антикорупційні програми для юридичних осіб [2, с. 27].

По-третє, значний обсяг повноважень пов'язаний з координаційно-методичною діяльністю. Зокрема, НАЗК координує виявлення та усунення корупційних ризиків у діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, здійснює методичне забезпечення їх антикорупційних підрозділів, організовує професійне навчання, надає консультаційно-методичну допомогу, роз'яснення щодо застосування антикорупційного законодавства, а також забезпечує захист викривачів. До цієї ж групи належить

координація виконання міжнародних зобов'язань України у сфері антикорупційної політики та співпраця з іноземними партнерами.

По-четверте, слід виокремити комунікативні повноваження НАЗК, які передбачають інформування громадськості про здійснювані заходи у сфері запобігання корупції, формування в суспільстві нетерпимого ставлення до корупційної поведінки, залучення громадськості до процесів розробки, реалізації та моніторингу антикорупційної політики, а також здійснення обміну інформацією з громадськими, міжнародними та іншими суб'єктами [2, с. 27].

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що нормативно визначені повноваження НАЗК охоплюють усі ключові напрями антикорупційної політики, що створює передумови для реалізації комплексного підходу до запобігання та протидії корупції в Україні.

Важливим кроком у розвитку антикорупційної інфраструктури стало впровадження з 2016 року системи електронного декларування, що передбачає онлайн-подання декларацій через спеціальний державний реєстр. Це дало змогу громадськості, журналістам та іншим зацікавленим суб'єктам здійснювати громадський контроль за доходами публічних службовців. Зміст декларації охоплює широкий спектр відомостей — від нерухомості, транспортних засобів, корпоративних прав до фінансових активів, витрат, подарунків та банківських зобов'язань.

Система е-декларування була запроваджена в два етапи. Перший етап з 1 вересня 2016 по 30 жовтня 2016 року — щорічні декларації за 2015 рік подають особи, які станом на 1 вересня 2016 року займають згідно зі ст. 50 Закону України «Про запобігання корупції» відповідальне та особливо відповідальне становище. Другий етап — з 1 січня 2017 року — подають всі інші суб'єкти декларування [3, с. 203].

Разом із тим, попри безперечні досягнення, механізм декларування стикається з низкою викликів, які знижують його реальну ефективність. Серед них варто відзначити нестачу технічної надійності програмного забезпечення, недосконалість автоматизованих процедур верифікації, обмежений доступ НАЗК до інформації з інших державних реєстрів, формальний підхід до перевірок та відсутність реальних санкцій у частині неправдивого декларування. Крім того, спостерігається проблема низького рівня правової культури серед посадовців, які часто сприймають декларування як формальність.

Іншим не менш важливим правовим механізмом у системі запобігання корупції є врегулювання конфлікту інтересів. Закон України «Про запобігання корупції» визначає конфлікт інтересів як суперечність між приватним інтересом особи та її службовими або представницькими повноваженнями, що може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття нею рішень [1]. Закон розрізняє два типи конфлікту — реальний та потенційний. Публічний службовець зобов'язаний самостійно виявити та повідомити про наявність конфлікту інтересів безпосереднього керівника або уповноважену особу, а також утриматися від участі в ухваленні відповідних рішень.

Щодо безпосереднього порядку врегулювання конфлікту інтересів публічного службовця Закон зазначає, що такий порядок визначається керівником особи або Національним агентством з питань запобігання корупції (НАЗК), на підставі відповідного повідомлення публічного службовця [1]. Заходи врегулювання конфлікту інтересів законодавцем поділяються на зовнішні та внутрішні. До зовнішніх, тобто тих, які застосовуються керівником особи та/або НАЗК відносяться: 1) усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; 2) застосування зовнішнього контролю за виконанням особою відповідного завдання, вчиненням нею певних дій чи прийняття рішень; 3) обмеження доступу особи до певної інформації; 4) перегляду обсягу службових повноважень особи; 5) переведення особи на іншу посаду; 6) звільнення особи. Внутрішні полягають у можливості особи самостійно вжити заходів щодо його врегулювання шляхом позбавлення відповідного приватного інтересу з наданням підтверджуючих це документів безпосередньому керівнику або керівнику органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади. При цьому, позбавлення приватного інтересу має виключати будь-яку можливість його приховування [4].

Таким чином, конфлікт інтересів є явищем, яке перебуває на зламі запобігання корупції та порушення антикорупційного законодавства. Разом з тим, законодавчо передбачений механізм запобігання даним процесам покликаний забезпечити, передусім, неупередженість та об'єктивність у процесі прийняття публічними службовцями рішень та вчинення дій на реалізацію владних повноважень. Останнє ж, у свою чергу, є стримуючим фактором до вчинення більш тяжких корупційних правопорушень. Відтак, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів є невід'ємною складовою державної антикорупційної інфраструктури.

Механізми врегулювання конфлікту інтересів передбачають низку інструментів: самостійне повідомлення, усунення від процедури прийняття рішення, передачу повноважень іншій особі або колегіальному органу, а у випадку порушень — дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність. Ефективність виявлення конфлікту інтересів залежить не лише від правових норм, а й від функціонування системи внутрішнього контролю, наявності уповноважених осіб з питань запобігання та виявлення корупції, а також належної етичної культури в державних органах [6, с. 134].

У багатьох випадках конфлікти інтересів залишаються прихованими через страх перед репресіями, корпоративну солідарність або низький рівень обізнаності щодо правових наслідків. Крім того, системна відсутність дієвого контролю, формалізм у роботі відповідальних осіб, недостатнє фінансування та надмірна

бюрократизація процесу створюють умови для уникнення відповідальності за порушення законодавства.

У цьому контексті особливого значення набуває діяльність НАЗК як координатора антикорупційної політики на рівні виконавчої влади. Агентство здійснює моніторинг, надає роз'яснення, проводить навчання, узагальнює практику застосування антикорупційного законодавства та ініціює притягнення до відповідальності порушників. Водночас, ефективність його діяльності залежить від рівня інституційної незалежності, політичної підтримки, ресурсного забезпечення та довіри з боку громадянського суспільства.

З метою підвищення дієвості правових засад протидії корупції в частині декларування та врегулювання конфлікту інтересів доцільним є запровадження низки системних змін. Зокрема, варто забезпечити повноцінний автоматизований обмін даними між державними реєстрами, впровадити більш жорсткі санкції за приховування інформації, посилити функціональну автономію НАЗК, розширити коло посад, що підлягають декларуванню, удосконалити систему навчання та підвищення кваліфікації службовців з питань доброчесності.

Крім того, необхідно розвивати інститут викривачів, гарантувати їм правовий захист, стимулювати громадський контроль і розширювати інструменти участі суспільства в моніторингу доброчесності публічних службовців. Таким чином, ефективна протидія корупції вимагає не лише наявності правових механізмів, але й належної інституційної архітектури, політичної волі, етичної відповідальності посадових осіб, активної участі громадян та постійного удосконалення практик доброчесного врядування. Лише за умови комплексного підходу можлива реальна трансформація антикорупційної системи, яка відповідатиме європейським стандартам та забезпечить підвищення довіри до влади, ефективність публічного управління і захист демократичних цінностей.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що правові засади функціонування механізмів електронного декларування та врегулювання конфлікту інтересів, незважаючи на їх нормативну визначеність і інституційну підтримку з боку НАЗК, мають низку істотних недоліків, що перешкоджають досягненню очікуваної ефективності.

Серед основних проблем слід виокремити формалізм у практиці декларування, технічну нестабільність електронних систем, обмежений доступ до необхідної інформації, а також недостатню інституційну незалежність та ресурсне забезпечення антикорупційних органів. Аналогічні виклики спостерігаються і щодо врегулювання конфлікту інтересів, де превалує декларативний підхід, а відсутність чітких гарантій захисту викривачів та ефективного внутрішнього контролю створює умови для приховування правопорушень.

Для забезпечення реальної дієвості зазначених механізмів необхідним є не лише вдосконалення законодавства, але й запровадження комплексних управлінських рішень, зокрема: цифровізації міжвідомчої взаємодії, посилення санкцій за недостовірне декларування, підвищення кваліфікації службовців, розбудови етичної культури у публічному секторі та розширення можливостей громадського контролю.

Ефективна реалізація цих заходів сприятиме підвищенню прозорості та доброчесності у публічному управлінні, зниженню рівня корупційних ризиків, формуванню довіри громадян до інститутів державної влади та поступовому наближенню антикорупційної політики України до кращих європейських стандартів належного врядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
2. Каленіченко Л.І., Слинко Д.В. Особливості діяльності національного агентства з питань запобігання корупції в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2023. № 1 (88). С. 25-34.
3. Черевко К.О. Е-декларування в Україні: основні питання. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції*. Харків, 2017. С. 203-204.
4. Лізун В. Феномен конфлікту інтересів у контексті запобігання корупції. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/23075/1/64-69.pdf>
5. Основні засади запобігання корупції / М. В. Романов; ГО «Харківська правозахисна група». Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини»», 2017. 176 с.
6. Антикорупційна політика ЄС: ключові елементи, орієнтація на сталий розвиток, уроки для України: навчальний посібник. Суми: Інститут стратегій інноваційного розвитку і трансферу знань, 2023. 270 с.
7. НАЗК ініціює процес оцінки стану імплементації рекомендацій НАТО з розбудови доброчесності. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-initsiyue-protses-otsinky-stanu-implementatsii-rekomendatsiy-nato-z-rozbudovy-dobrochesnosti/>

REFERENCES:

1. Pro zapobihannia koruptsii. (2014, October 14). [On preventing corruption]. *Zakon Ukrainy №1700-VII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
2. Kalienichenko, L.I., Slynko, D.V. (2023). Osoblyvosti diialnosti natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii v umovakh voiennoho stanu. [Peculiarities of the activities of the national agency for the prevention of corruption under martial law]. *Pravo i bezpeka. №1 (88)*. 25-34. [in Ukrainian].

3. Cherevko, K.O. (2017). E-deklaruvannia v Ukraini: osnovni pytannia. [E-declaration in Ukraine: main issues]. *Kryminalno-pravovi ta kryminolohichni zasady protydii koruptsii*. 203-204. [in Ukrainian].
4. Lizun, V. (2023). Fenomen konfliktu interesiv u konteksti zapobihannia koruptsii. [The phenomenon of conflict of interest in the context of corruption prevention]. Retrieved from: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/23075/1/64-69.pdf> [in Ukrainian].
5. Romanov, M.V. (2017). Osnovni zasady zapobihannia koruptsii. [Basic principles of corruption prevention]. 176. [in Ukrainian].
6. Antykoruptsiina polityka YeS: kliuchovi elementy, oriientsiia na stalii rozvytok, uroky dlia Ukrainy. (2023). [EU anti-corruption policy: key elements, orientation towards sustainable development, lessons for Ukraine]. 270. [in Ukrainian].
7. NAZK initsiiuie protses otsinky stanu implementatsii rekomendatsii NATO z rozbudovy dobrochesnosti. (2024). [The NACP initiates a process of assessing the status of implementation of NATO recommendations on building integrity]. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-initsiyue-protses-otsinky-stanu-implementatsii-rekomendatsiy-nato-z-rozbudovy-dobrochesnosti/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 6.06.2025

УДК 336.76:341.242(4)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-143-148

Нікончук Андрій Михайлович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри інноваційних бізнес-технологій

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

nikonchuk1981@gmail.com

ORCID ID: 0009-0009-0550-9336

Бец Олександр Ілліч,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри інноваційних бізнес-технологій

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Koffe-in@ukr.net

ORCID ID: 0009-0002-7191-4822

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КРИПТОВАЛЮТНИХ БІРЖ

У статті досліджено стан нормативно-правового регулювання діяльності криптовалютних бірж в Україні в умовах цифровізації фінансового сектору. Визначено ключові законодавчі акти, що регламентують обіг віртуальних активів, зокрема Закон України «Про віртуальні активи», а також законопроекти щодо внесення змін до Податкового кодексу. Проведено аналіз актуальних нормативних ініціатив, їх переваг і ризиків для учасників ринку.

Звернуто увагу на основні проблеми, що стримують імплементацію правового регулювання криптовалютних бірж в Україні, серед яких: відсутність підзаконних актів, блокування операцій через банківську систему, правова невизначеність та недосконалість режиму фінансового моніторингу. Досліджено вплив регуляторних обмежень Національного банку України на діяльність криптобірж та адаптацію біржових платформ до умов peer-to-peer моделі.

Розглянуто типологію криптовалютних бірж, централізованих (CEX), децентралізованих (DEX) і гібридних платформ, із наведенням прикладів найактивніших гравців ринку. Акцентовано на необхідності гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами для забезпечення прозорості, безпеки та стабільного розвитку ринку віртуальних активів.

У статті обґрунтовано доцільність термінового законодавчого втручання, спрямованого на запуск процедури авторизації криптобірж, визначення податкового режиму, запровадження вимог до кібербезпеки та протидії відмиванню коштів. Зроблено висновок про потенціал розвитку криптовалютного ринку в Україні за умов чіткого і стабільного правового поля.

Ключові слова: криптовалюта, криптобіржа, віртуальні активи, правове регулювання, peer-to-peer, централізована біржа, децентралізована біржа, фінансовий моніторинг, податкове законодавство, цифрові активи, AML, фінансова безпека, Національний банк України, інституціоналізація, цифрова економіка.

Nikonchuk A., Bets O. LEGAL PRINCIPLES OF THE OPERATION OF CRYPTOCURRENCY EXCHANGES

The article examines the current state of legal regulation concerning the activities of cryptocurrency exchanges in Ukraine within the broader context of digitalization of the financial sector. It identifies the key legislative acts that govern the circulation of virtual assets, in particular the Law of Ukraine "On Virtual Assets," as well as the draft laws aimed at amending the

Tax Code of Ukraine. The study provides an analysis of current legislative initiatives, their advantages, and associated risks for market participants.

Attention is drawn to the primary issues hindering the implementation of legal regulation for cryptocurrency exchanges in Ukraine, including the absence of secondary legislation, blocked financial operations through the banking system, legal uncertainty, and deficiencies in the financial monitoring regime. The article explores the impact of regulatory restrictions imposed by the National Bank of Ukraine on the operation of crypto exchanges and the shift of exchange platforms toward peer-to-peer models as a means of adaptation.

The typology of cryptocurrency exchanges is reviewed, distinguishing centralized (CEX), decentralized (DEX), and hybrid platforms, with examples of the most active market players. The article emphasizes the need to harmonize Ukrainian legislation with international standards to ensure transparency, security, and the sustainable development of the virtual asset market.

The article substantiates the necessity of urgent legislative measures aimed at launching the authorization procedures for crypto exchanges, defining a taxation regime, and introducing cybersecurity and anti-money laundering (AML) requirements. The conclusion highlights the potential for developing the cryptocurrency market in Ukraine, provided that a clear and stable legal framework is established.

Keywords: cryptocurrency, crypto exchange, virtual assets, legal regulation, peer-to-peer, centralized exchange, decentralized exchange, financial monitoring, tax legislation, digital assets, AML, financial security, National Bank of Ukraine, institutionalization, digital economy.

Постановка проблеми. У сучасних умовах стрімкої цифровізації фінансового сектору криптовалютні біржі набувають дедалі більшого значення як інфраструктурні елементи глобального ринку віртуальних активів. Водночас в Україні правове регулювання діяльності таких бірж перебуває на етапі становлення і не забезпечує належного рівня прозорості, безпеки та контролю. Відсутність повноцінної законодавчої бази, а також ефективних механізмів ліцензування та податкового адміністрування створює ризики правової невизначеності для учасників ринку. Окремі нормативні акти, як-от Закон України «Про віртуальні активи», поки не набрали чинності, що блокує запуск формалізованих процедур регулювання. У результаті криптовалютні біржі, що працюють в Україні, фактично функціонують поза межами вітчизняного правового поля. Це зумовлює необхідність наукового аналізу чинного нормативного середовища, визначення прогалин і формування пропозицій щодо удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий дискурс щодо правового регулювання криптовалютного ринку в Україні є фрагментарним і не має усталеного консенсусу. Частина науковців розглядає обіг криптовалюти як потенційно правопорушне явище, інші — як еволюційний етап розвитку фінансової системи. Вітчизняні дослідники переважно зосереджуються на питаннях бухгалтерського обліку операцій з криптовалютами, податкового обліку доходів і витрат, а також механізмах контролю обігу таких активів. Зокрема, В. Скрипник аналізує криптовалюту як об'єкт цивільних прав, О. Ковальчук — фінансово-правові основи регулювання крипторинку, а В. Івахно досліджує проблеми легалізації криптовалюти в національному правовому полі. О. Усатенко та А. Макурін розглядають оподаткування доходів від операцій з криптовалютою та порівнюють правові підходи в Україні та за кордоном. Однак комплексне правове дослідження діяльності криптовалютних бірж, з урахуванням державного контролю, на сьогодні відсутнє, що зумовлює актуальність подальшого теоретико-правового аналізу.

Метою статті є комплексне дослідження сучасного стану правового регулювання діяльності криптовалютних бірж в Україні, виявлення основних нормативно-правових прогалин та формулювання теоретично і практично обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства з урахуванням міжнародних стандартів і тенденцій розвитку цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біржова діяльність посідає вагомe місце в економічному житті держави як організована форма торгівлі, що базується на конкурентних засадах, публічності цін та стандартизації умов угод. Біржі відіграють важливу роль у встановленні ринкових цін, зменшенні інформаційної асиметрії між суб'єктами господарювання, поліпшенні логістики й дистрибуції товарів та фінансових інструментів. Попри формальну наявність в Україні близько п'ятисот зареєстрованих бірж (у тому числі товарних, агропромислових, фондових і універсальних), їхня практична ефективність залишається сумнівною. Частина з них не провадить фактичної діяльності або існує лише формально, не здійснюючи регулярних біржових операцій [1, с. 11].

Станом на 2023-2024 роки в Україні спостерігається значна диспропорція між кількісними показниками зареєстрованих бірж і фактично функціонуючих суб'єктів біржового ринку. За офіційними даними, в Україні зареєстровано понад 600 бірж різних типів: товарних, агропромислових, універсальних, фондових тощо. Проте реальну торгову діяльність здійснює лише незначна частина з них, це переважно ліцензовані товарні та фондові біржі [2].

На товарному ринку активно функціонують чотири ліцензовані біржі: Українська енергетична біржа, Українська універсальна біржа, Українська торгова платформа та Українська ресурсна біржа. Вони забезпечують організацію електронних торгів електричною енергією, природним газом, нафтопродуктами, деревиною, а також іншими сировинними ресурсами, що є стратегічно важливими для національної економіки [3]. У сфері торгівлі цінними паперами та деривативами основними активними суб'єктами залишаються фондові біржі: «Українська біржа» (UX), біржа «Перспектива» та біржа ПФТС. Указані платформи здійснюють більшість операцій із державними облігаціями внутрішньої державної позики, що

становлять понад 90% загального обсягу угод на організованому фондовому ринку [4].

Як зазначають дослідники О. А. Водолазська та С. В. Колеснік розвиток біржового ринку в Україні стримується недостатньою прозорістю процедур, відсутністю ефективного нагляду та обмеженим колом допущених до торгів інструментів [5, с. 118].

Історично біржі в Україні сформувались ще у XX столітті, охоплюючи регіональні центри промисловості й сільського господарства. Сьогодні ж більшість бірж сприймається як інструмент для участі у державних тендерах та аграрних інтервенціях, а не як повноцінний ринковий механізм торгівлі [6, с. 82].

Правове регулювання біржової діяльності в Україні базується на низці законів, зокрема: Законі України «Про товарну біржу» (1992 р.), Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок», Цивільному кодексі України. Однак у чинному законодавстві відсутнє комплексне оновлення, яке би відповідало сучасним тенденціям фінансової та цифрової економіки, включаючи питання біржової торгівлі цифровими активами. С цього приводу О. Н. Коваль справедливо зауважує, що національне законодавство не забезпечує належного рівня нормативного впорядкування біржової торгівлі, зокрема в аспектах ліцензування, державного контролю, уніфікації правил торгівлі та допуску до участі в біржових операціях. На думку автора, чинний Закон України «Про товарну біржу» втратив актуальність, оскільки не враховує специфіку сучасних електронних платформ, похідних фінансових інструментів і процесів цифровізації економіки. Відсутність чіткої систематизації та оновлення термінологічного апарату створює правову невизначеність і гальмує розвиток бірж як сучасних фінансових інститутів [1, с. 83].

Історично формою біржової торгівлі були насамперед товарні біржі, наприклад, знаменита Голландська тюльпанова біржа XVII століття, яка фактично стала першим прикладом спекулятивної торгівлі з використанням похідних фінансових інструментів. У подальшому розвиток ф'ючерсних контрактів, зокрема у Чикаго (США) з 1848 року, і запровадження електронних торговельних систем у Європі заклали основу для формування сучасної біржової інфраструктури. У цьому історичному контексті криптовалютні біржі слід розглядати як цифрове продовження біржової логіки, адаптоване до умов новітньої цифрової трансформації економіки.

Криптовалютні біржі становлять одну з ключових ланок цифрової економіки, забезпечуючи технічну й інституційну інфраструктуру для обігу віртуальних активів. Вони виконують роль посередників між продавцями та покупцями криптовалют, забезпечуючи формування ринкової ціни, ліквідність і зберігання активів. Сучасна криптовалютна біржа - це не лише майданчик для торгів, але й повноцінна екосистема, яка охоплює інвестиційні продукти, депозити, стейкінг, кредитування, деривативи та аналітичні інструменти [7, с.32].

Першою криптовалютною біржею стала bitcoinmarket.com, яка виникла у 2010 році та діяла у зв'язці з платіжною системою PayPal. Її створення започаткувало нову епоху у фінансовій історії, коли курс Біткоїна розраховувався, зокрема, на основі витрат електроенергії для його видобутку, і на момент запуску ціна складала приблизно 1 долар США за 1 500 BTC. У 2013 році панівне становище на ринку здобула Mt. Gox, через яку здійснювалось понад 70% усіх операцій з Біткоїном. Проте низький рівень кібербезпеки та недбалість до захисту користувацьких коштів призвели до її краху після втрати понад 844 000 BTC [8]. Крах Mt. Gox спричинив зміни в галузі: нові біржі почали орієнтуватися на безпеку, надійність та функціональність. Так виникли Coinbase, Kraken, Poloniex, які покращили архітектуру коду та впровадили системи багаторівневої аутентифікації. У 2017 році на ринок вийшла Binance, яка обійшла конкурентів завдяки низьким комісіям, маркетинговій стратегії та токєну BNB, що забезпечував пільгові умови користувачам.

Сьогодні криптовалютні біржі поділяються на централізовані (CEX), децентралізовані (DEX) і гібридні платформи. CEX-біржі забезпечують високий рівень ліквідності, швидкість операцій і підтримку фіатних валют, однак мають ризик блокування рахунків та регуляторного тиску. DEX-біржі, навпаки, надають автономію користувачам, але часто поступаються за зручністю та масштабованістю [9].

Фінансові продукти криптобірж істотно розширилися. Біржі пропонують стейкінг із доходністю від 5% до 20%, криптодепозити (наприклад, Nexo.io - до 16%, Crypto.com -14.5% для звичайних криптовалют і 10% для стейблкоїнів) [10;11;12]. У рамках маржинального кредитування користувачі можуть брати позики під заставу криптовалют, з виплатою процентів. Торгівля деривативами включає ф'ючерси, опціони та інші похідні інструменти, що значно ускладнює облік і потребує спеціального юридичного супроводу [Error! Bookmark not defined., с. 32].

Біржі також реалізують принцип «знай свого клієнта» (KYC) і заходи протидії відмиванню коштів (AML), що передбачає реєстрацію, ідентифікацію, ведення реєстрів транзакцій та звітність. Впровадження систем комплаєнсу є не лише юридичним обов'язком, але й фактором довіри інвесторів і користувачів.

Облік операцій на криптобіржах має свої особливості. Комісійні доходи визнаються як у фіатних валютах, так і у криптовалютах, оцінюються за справедливою ринковою вартістю на момент транзакції. Операції зі стейкінгу, ліквідації застав, зміни вартості активів, переоцінки криптовалют - усе це вимагає точного бухгалтерського оформлення відповідно до міжнародних стандартів.

Особливістю криптобірж є поєднання ролі зберігача активів та агента в угодах між клієнтами. З одного боку, біржа забезпечує безпеку зберігання через гарячі та холодні гаманці, з іншого боку виступає інфраструктурним провайдером для торгівлі. Це створює подвійне навантаження: технологічне та

юридичне, і формує потребу у високому рівні прозорості та аудиту [13].

В Україні криптовалютні біржі діють у правовому полі, що перебуває у стані формування та нормативного становлення. Незважаючи на відсутність комплексного регуляторного механізму, на українському ринку вже функціонують централізовані біржі, зокрема WhiteBIT, яка зареєстрована відповідно до законодавства Європейського Союзу та активно розвиває співпрацю з державними інституціями. Деякі платформи, як-от Kuna, орієнтовані на національного користувача та підтримують операції з українською гривнею, що свідчить про адаптацію до внутрішнього економічного середовища попри нормативну невизначеність. При цьому біржі зазвичай дотримуються міжнародних стандартів щодо боротьби з відмиванням доходів та фінансуванням тероризму, застосовуючи процедури ідентифікації клієнтів (KYC/AML), хоча наразі в Україні це не є юридично обов'язковою вимогою.

Законодавчі рамки для діяльності криптовалютних бірж в Україні визначені Законом України «Про віртуальні активи» від 8 вересня 2021 року № 2074-IX[14], який набрав чинності після його підписання Президентом України 15 березня 2022 року. Однак відповідно до прикінцевих положень цей закон підлягає введенню в дію лише з моменту набрання чинності змінами до Податкового кодексу України щодо оподаткування операцій із віртуальними активами. Таким чином, на момент підготовки даного дослідження Закон № 2074-IX не діє у повному обсязі, що спричиняє правовий вакуум у сфері ліцензування, нагляду та контролю за діяльністю операторів ринку віртуальних активів, зокрема бірж.

У зв'язку з цим наразі криптовалютні біржі не мають правового статусу у межах фінансової інфраструктури України, не підпадають під регуляцію обігу електронних грошей чи валютного контролю та не є суб'єктами у сфері регулювання обігу цінних паперів.

Треба також наголосити на тому, що у листопаді 2023 року у Верховній Раді України було зареєстровано два законопроекти, які мають на меті усунути законодавчу прогалину: законопроект № 10225 від 07 листопада 2023 року [15], підготовлений НКЦПФР (так званий Основний законопроект), та альтернативний законопроект № 10225-1 від 17 листопада 2023 року [16], розроблений Міністерством цифрової трансформації України. Обидва законопроекти передбачають внесення змін до Податкового кодексу України та Закону «Про віртуальні активи» з метою забезпечення належного оподаткування операцій із віртуальними активами та запуску механізму авторизації постачальників послуг, включаючи біржі.

Основним нововведенням законопроектів є класифікація віртуальних активів на категорії, встановлення принципів обліку прибутків та збитків, а також визначення порядку податкових зобов'язань юридичних та фізичних осіб. Зокрема, операції з купівлі-продажу віртуальних активів прирівнюються до операцій з інвестиційними активами, для яких передбачено відповідний механізм визначення податкового зобов'язання за принципом capital gain.

Втім, законопроекти суттєво відрізняються у деталях. Основний законопроект має більш жорсткі положення щодо податкового агентування, покладаючи обов'язок на постачальника послуг утримувати податок з фізичних осіб, що створює ризики надмірного адміністративного навантаження. Альтернативний законопроект передбачає менш обтяжливу модель, у якій відповідальність за розрахунок та сплату податку покладається на самого платника.

Відсутність чинного законодавства унеможливує повноцінне правове регулювання діяльності криптобірж в Україні. Такі біржі фактично функціонують у «сірій зоні», зокрема, найпоширеніші в Україні централізовані криптобіржі, як-от WhiteBIT, здійснюють діяльність відповідно до європейських норм та надають послуги в Україні без внутрішньої правової легалізації. Це створює колізію між реальним функціонуванням криптобірж та їх відсутністю у вітчизняному правовому полі.

Додатковою проблемою є обмеження, встановлені Національним банком України. Постанова Правління НБУ № 14 від 2 березня 2023 року, якою змінено порядок авторизації операторів фінансових платіжних послуг, фактично унеможливила проведення операцій з поповнення та виведення коштів з криптобірж через фінансові установи. Це призвело до переходу криптобірж на моделі peer-to-peer (P2P), що ускладнює фінансовий моніторинг та підвищує ризики шахрайства [17; 18].

Правова невизначеність, відсутність вторинного законодавства та проблеми з фінансовим моніторингом створюють значні ризики як для суб'єктів крипторинку, так і для держави в частині фінансової безпеки, прозорості обігу активів і потенційного відмивання коштів.

З метою усунення вказаних проблем, на нашу переконливу думку, необхідно невідкладно прийняти зміни до Податкового кодексу України, що дозволить ввести в дію Закон України «Про віртуальні активи». Також доцільним є прийняття підзаконних нормативних актів, які врегулюють процедуру ліцензування криптовалютних бірж, встановлять вимоги до кібербезпеки, протидії відмиванню коштів та захисту прав споживачів.

Запровадження прозорої та чіткої нормативної бази функціонування криптобірж в Україні сприятиме легалізації ринку віртуальних активів, підвищенню довіри до криптовалют, формуванню національного фінансового сектора на інноваційній основі та створенню умов для розвитку нових фінансових інструментів в рамках глобального цифрового ринку.

Висновки. У сучасних умовах цифровізації економіки криптовалютні біржі стають важливими елементами фінансової інфраструктури, що потребують чіткого правового регулювання. Україна вже

зробила перші кроки у цьому напрямі, ухваливши Закон України «Про віртуальні активи», однак його норми залишаються неактивними через відсутність необхідних змін до Податкового кодексу та нестачу підзаконної нормативної бази. Крім того, заходи Національного банку України істотно обмежують можливості криптобірж провадити фінансові операції в межах традиційної банківської системи, що змушує учасників ринку переходити на децентралізовані або слабо контрольовані платформи.

Для ефективного розвитку криптовалютного ринку в Україні необхідне якнайшвидше усунення правової невизначеності. Це передбачає повноцінне введення в дію Закону «Про віртуальні активи», прийняття відповідних змін до податкового законодавства та впровадження комплексної системи ліцензування і нагляду за криптобіржами. Лише за умов прозорості, правової визначеності та інтеграції в міжнародне правове поле можна забезпечити безпечне функціонування криптовалютних бірж і формування конкурентоспроможного національного фінансового середовища.

СПИСОК ВИКОРИСАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Гура А.М. Сучасний стан та проблеми розвитку біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією в Україні. *Агросвіт*. 2013. № 22. С. 10-13.
2. НКЦПФР. Щодо кількості та діяльності організаторів торгівлі в Україні // Офіційний вебсайт НКЦПФР. URL: <https://www.nssmc.gov.ua>
3. Українська енергетична біржа. Щорічний звіт 2023 року. URL: <https://www.ueex.com.ua>
4. Перспектива. Біржова статистика за 2023 рік // Офіційний портал. URL: <https://fbp.com.ua>
5. Водолазська О. А., Колеснік С. В. Розвиток фондових бірж в Україні: тенденції, проблеми та перспективи. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 1. С. 113–119
6. Коваль О. Н. Деякі особливості правового регулювання біржової торгівлі в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 19. С. 82–83
7. Дяк О. В. Операційна діяльність криптовалютних бірж та особливості її обліку. *Economics. Finances. Law*. 2024. № 11. С. 30–34. DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.11.5>
8. Accounting for cryptocurrencies. URL: <https://kpmg.com/ie/en/home/insights/2023/03/accounting-for-cryptocurrencies.html>
9. CryptoCompare Research URL: <https://www.cryptocompare.com/external/research/exchange-ranking/>
10. Криптовалютна біржа AQRU, URL: <https://aqrui.io/>
11. Криптовалютна біржа Crypto.com, URL: <https://crypto.com/earn>
12. Криптовалютна біржа NEXO, URL: <https://nexo.io>
13. Сервік Кай, Bitcoin History Part 6: The First Bitcoin Exchange, 2018, URL: <https://news.bitcoin.com/bitcoin-history-part-6-the-first-bitcoin-exchange/>
14. Про віртуальні активи: Закон України від 8 вересня 2021 року № 2074-IX // Відомості Верховної Ради України. 2022. № 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20>
15. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо оподаткування операцій з віртуальними активами № 10225 від 07.11.2023 // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123>
16. Проект Закону про внесення змін до Податкового кодексу України щодо особливостей оподаткування операцій з віртуальними активами № 10225-1 від 17.11.2023 // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43232>
17. Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів з питань регулювання діяльності платіжних посередників: Постанова Правління Національного банку України № 14 від 2 березня 2023 року // Офіційний вебсайт НБУ. URL: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_14032023
18. WhiteBIT – офіційна інформація про біржу // WhiteBIT. URL: <https://whitebit.com>

REFERENCES:

1. Hura, A.M. (2013). Suchasnyi stan ta problemy rozvytku birzhovoi torhivli silskohospodarskoii produktsiiei v Ukraini. [Current status and problems of development of exchange trading in agricultural products in Ukraine]. *Ahrosvit*. №22. 10-13. [in Ukrainian].
2. Shchodo kilkosti ta diialnosti orhanizatoriv torhivli v Ukraini. (2024). [Regarding the number and activities of trade organizers in Ukraine]. *Ofitsiyni vebсайт NKTS PFR*. Retrieved from: <https://www.nssmc.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Shchorichnyi zvit 2023 roku. (2023). [Annual report 2023]. *Ukrainska enerhetychna birzha*. Retrieved from: <https://www.ueex.com.ua> [in Ukrainian].
4. Birzhova statystyka za 2023 rik. (2023). [Stock market statistics for 2023]. *Perspektyva. Ofitsiyni portal*. Retrieved from: <https://fbp.com.ua> [in Ukrainian].
5. Vodolazska, O.A., Koliesnik, S.V. (2025). Rozvytok fondovykh birzh v Ukraini: tendentsii, problemy ta perspektyvy. [Development of stock exchanges in Ukraine: trends, problems and prospects]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* №1. 113–119. [in Ukrainian].
6. Koval, O.N. (2016). Deiaki osoblyvosti pravovoho rehuliuвання birzhovoi torhivli v Ukraini. [Some features of legal regulation of stock trading in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurytsprudentsiia*. №19. 82–83. [in Ukrainian].
7. Diak, O.V. (2024). Operatsiina diialnist kryptovalutnykh birzh ta osoblyvosti yii obliku. [Operational

activities of cryptocurrency exchanges and features of its accounting]. *Economics. Finances. Law. №11*. 30–34. Retrieved from: <https://doi.org/10.37634/efp.2024.11.5> [in Ukrainian].

8. Accounting for cryptocurrencies. (2025). Retrieved from: <https://kpmg.com/ie/en/home/insights/2023/03/accounting-for-cryptocurrencies.html> [in English].

9. CryptoCompare Research. (2023). Retrieved from: <https://www.cryptocompare.com/external/research/exchange-ranking/> [in English].

10. Kryptovaliutna birzha AQRU. (2025). [AQRU cryptocurrency exchange]. Retrieved from: <https://aqrui.io/> [in English].

11. Kryptovaliutna birzha Crypto.com. (2025). [Cryptocurrency exchange Crypto.com.]. Retrieved from: <https://crypto.com/earn> [in English].

12. Kryptovaliutna birzha NEXO. (2025). [NEXO cryptocurrency exchange]. Retrieved from: <https://nexo.io> [in English].

13. Bitcoin History Part 6: The First Bitcoin Exchange. (2018). Retrieved from: <https://news.bitcoin.com/bitcoin-history-part-6-the-first-bitcoin-exchange/> [in English].

14. Pro virtualni aktyvy. (2021, September 8). [On virtual assets]. *Zakon Ukrainy №2074-IX*. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №15. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20> [in Ukrainian].

15. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakoniv Ukrainy shchodo opodatkovannia operatsii z virtualnymy aktyvamy. (2023, November 7). [Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Laws of Ukraine Regarding Taxation of Transactions with Virtual Assets]. *№10225*. *Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43123> [in Ukrainian].

16. Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy shchodo osoblyvosti opodatkovannia operatsii z virtualnymy aktyvamy. (2023, November 17). [Draft Law on Amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the specifics of taxation of transactions with virtual assets]. *№10225-1*. *Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/42666> [in Ukrainian].

17. Pro vnesennia zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv z pytan rehuliuвання diialnosti platizhnykh poserednykiv. (2023, March 2). [On amendments to certain regulatory legal acts regulating the activities of payment intermediaries]. *Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy №14*. *Ofitsiyni vebсайт NBU*. Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_14032023 Pro vnesennia zmin do deiakykh normatyvno-pravovykh aktiv z pytan rehuliuвання diialnosti platizhnykh poserednykiv. (2023, March 2). [On amendments to certain regulatory legal acts regulating the activities of payment intermediaries]. *Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy №14*. *Ofitsiyni vebсайт NBU*. Retrieved from: https://bank.gov.ua/ua/legislation/Resolution_14032023 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 5.06.2025

УДК 342.9:355.1-055.26:2-058.833

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-148-154

Островський Сергій Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри державної безпеки інституту
Національної гвардії України
osa180671@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-9520-4732

Бовкунов Вячеслав,

аспірант інституту Науково-дослідного інституту публічного права
bovkynov@gmail.com
ORCID ID: 0009-0006-8205-9074

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДУХОВНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У статті досліджується правова природа та функціональне призначення інституту військового капеланства в системі публічного адміністрування України. Зазначається, що національна модель капеланства сформувалася у

Випуск 18. 2025

© С.О.Островський, В.Бовкунов, 2025

відповідь на безпрецедентні виклики, спричинені повномасштабною збройною агресією, і трансформувалася з неформального душпастирства у нормативно закріплений інститут. Автор обґрунтовує, що військове капеланство сьогодні виконує не лише релігійну, а й безпосередньо гуманітарну функцію, що має важливе значення в умовах мобілізаційної економіки та тривалої гібридної війни.

Розкрито ключові положення чинного законодавства, зокрема акцентовано увагу на положеннях Закону України «Про Службу військового капеланства» в редакції від 01.01.2023 № 2845-IX, у якому закріплено статус військового капелана, порядок отримання мандата, вимоги до кандидатів та організаційну структуру Служби. Здійснено аналіз дуалістичного характеру правового статусу капелана як особи, яка одночасно виконує функції публічної служби та представляє інтереси релігійної організації. Визначено, що модель подвійного підпорядкування, а саме: адміністративного і духовного, що потребує чіткішого нормативного врегулювання.

Особливу увагу приділено проблематиці забезпечення духовної підтримки осіб з інвалідністю, зумовленою збройними діями. Вказано на зростання кількості ветеранів війни, які зазнали інвалідизації, а також цивільних осіб, що потребують довготривалої реабілітації, включно з духовною. Показано, що в реальних умовах капелани виконують функції, які виходять за межі передбачених законодавством, зокрема беруть участь у підтримці осіб з посттравматичними розладами, втратами кінцівок, внутрішніми кризами і відчуттям екзистенційної пустоти.

Автор доводить, що за відсутності державної політики у сфері духовної реабілітації осіб з інвалідністю значна частина функцій делегується або релігійним організаціям, або виконується в рамках ініціативного, напівформального служіння. Аргументується доцільність нормативного розширення меж діяльності Служби військового капеланства, а також інтеграції капеланів до структури медичних, реабілітаційних і соціальних установ. Визначено потребу в розробленні державних стандартів духовної опіки для осіб з інвалідністю.

Порушено проблему фахової підготовки капеланів до роботи з уразливими категоріями осіб. Обґрунтовано, що традиційна релігійна освіта не є достатньою для здійснення служіння в умовах військово-медичних реалій. Запропоновано впровадження сертифікаційних навчальних програм із залученням знань з клінічної психології, кризового консультування, етики медичної допомоги, соціальної роботи та норм гуманітарного права. Наголошено, що лише міждисциплінарна підготовка забезпечить ефективну й безпечну взаємодію капелана з особами, які мають досвід важкої травми.

Зроблено висновки, що інституційна інтеграція капеланської служби у сферу реабілітації осіб з інвалідністю є не лише правовою, а й соціально-моральною необхідністю, яка відповідає конституційним цінностям України. Капеланство має розглядатися як інструмент гуманітарної відповіді держави на воєнну катастрофу, що поєднує адміністративну спроможність, моральну легітимність та духовну чутливість. Запропоновані у статті підходи можуть слугувати основою для оновлення нормативної бази, розвитку міжвідомчої співпраці та побудови ефективної державної політики поствоєнної реінтеграції.

Ключові слова: військовий капелан, інвалідність, духовна реабілітація, адміністративно-правовий статус, публічне адміністрування, законодавче регулювання, капеланська служба, релігійне служіння, гуманітарна функція, ветерани війни, мобілізаційна політика, соціальна вразливість, посттравматичний синдром, державно-конфесійне партнерство, національна стійкість.

Ostrovskiy S., Bovkunov V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF MILITARY CHAPLAINERS IN PROVIDING SPIRITUAL SUPPORT TO PERSONS WITH DISABILITIES

The article explores the legal nature and functional purpose of the institution of military chaplaincy within the system of public administration in Ukraine. It is noted that the national model of chaplaincy emerged in response to the unprecedented challenges posed by full-scale armed aggression, and transformed from informal pastoral care into a normatively consolidated institution. The author substantiates that today, military chaplaincy performs not only a religious but also a directly humanitarian function, which is of particular importance under conditions of mobilization economy, prolonged hybrid warfare, and continuous social strain.

The article examines the key provisions of current legislation, with particular attention paid to the Law of Ukraine "On the Service of Military Chaplaincy" as amended on January 1, 2023, No. 2845-IX. This law defines the status of a military chaplain, the procedure for obtaining a mandate, the requirements for candidates, and the organizational structure of the Chaplaincy Service. The dual legal nature of the chaplain's status is analyzed, as a person simultaneously performing public service functions and representing the interests of a religious organization. It is argued that the model of dual subordination, administrative and spiritual, requires more precise normative regulation and institutional balancing.

Special attention is paid to the issue of providing spiritual support to persons with disabilities resulting from armed conflict. The article points out the growing number of war veterans who have acquired disabilities, as well as civilians in need of long-term rehabilitation, including spiritual rehabilitation. It is shown that in practice, chaplains perform functions that extend beyond those stipulated by law, particularly engaging with individuals suffering from post-traumatic stress disorders, limb loss, internal psychological crises, and existential despair caused by loss of health, identity, or social belonging.

The author argues that, in the absence of a formal state policy in the field of spiritual rehabilitation for persons with disabilities, a significant portion of relevant functions is either delegated to religious organizations or carried out on a semi-formal, volunteer basis. The article substantiates the need to expand the scope of the Chaplaincy Service's activities by integrating chaplains into the structures of medical, rehabilitation, and social institutions. The necessity of developing state standards for spiritual care for persons with disabilities is emphasized, along with establishing clear interdepartmental coordination mechanisms that include both governmental and confessional actors.

The issue of professional training for chaplains working with vulnerable categories of the population is also addressed. It is substantiated that traditional religious education alone is insufficient for effective ministry in the context of military-medical and post-traumatic realities. The author proposes the introduction of certification training programs, incorporating knowledge of clinical psychology, crisis counseling, medical ethics, social work, and humanitarian law. It is stressed that only interdisciplinary preparation will ensure effective and ethically safe interaction between chaplains and individuals who have experienced severe trauma, particularly in the context of complex rehabilitation environments.

The article concludes that institutional integration of the chaplaincy service into the system of rehabilitation for persons

with disabilities is not only a legal, but also a socio-moral necessity, which aligns with Ukraine's constitutional values. Chaplaincy should be considered a tool of the state's humanitarian response to wartime catastrophe, one that combines administrative capacity, moral legitimacy, and spiritual sensitivity. The approaches proposed in the article may serve as a foundation for updating the legal framework, developing interagency cooperation, and shaping an effective state policy of postwar reintegration and national recovery.

Keywords: military chaplain, disability, spiritual rehabilitation, administrative and legal status, public administration, legal regulation, chaplaincy service, religious ministry, humanitarian function, war veterans, mobilization policy, social vulnerability, post-traumatic stress disorder, state confessional partnership, national resilience.

Постановка проблеми. Проблематика нормативного та адміністративного забезпечення діяльності військових капеланів в умовах збройної агресії проти України набула особливої актуальності у зв'язку з необхідністю забезпечення духовної підтримки військовослужбовців та осіб з інвалідністю. Відсутність цілісної правової моделі духовної реабілітації у межах державної політики обумовлює фрагментарність відповідних механізмів і нестабільність взаємодії між органами публічної влади та релігійними організаціями. Зростання кількості ветеранів війни, які зазнали тяжких фізичних і психологічних втрат, формує соціальний запит на розширення участі капеланів у системі медико-соціального супроводу. Чинне законодавство регламентує статус капеланів переважно в межах військової служби, не охоплюючи аспектів їх залучення до міжвідомчих програм реабілітації осіб з інвалідністю. Недостатній рівень інституціоналізації духовної компоненти в реабілітаційній політиці стримує розвиток комплексного підходу до відновлення людського потенціалу. У цьому контексті актуальним є дослідження адміністративно-правових засад діяльності військових капеланів з урахуванням гуманітарного виміру безпеки та потреб вразливих категорій населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі питання військового капеланства розглядається переважно крізь призму його історичних витоків, конфесійної специфіки та духовно-моральної місії в умовах збройного конфлікту. Значна увага приділяється функціональним характеристикам душпастирської опіки у військовому середовищі, зокрема в працях М. Мельника, В. Яременка, А. Костюка, О. Сагана, Р. Делятинського, В. Єленського, О. Лиманця, Р. Коханчука, В. Михалевича, В. Чорного та інших, які обґрунтовують значущість капеланства як чинника підвищення морально-психологічної стійкості особового складу. У науковому та експертному середовищі також сформувався інтерес до вивчення державно-конфесійного партнерства у сфері безпеки, що частково висвітлено в роботах Ю. Решетнікова та інших фахівців, дотичних до впровадження духовної опіки у структурах сектору оборони. Окремі публікації присвячені аналізу досвіду капеланської служби в збройних силах країн НАТО, зокрема США, Канади, Великої Британії, що дозволяє виокремити універсальні моделі нормативного регулювання капеланської діяльності. Водночас у сучасному українському адміністративно-правовому дискурсі проблема правового статусу військових капеланів, механізмів їхньої інтеграції в систему державного управління та їх участі в реабілітації осіб з інвалідністю залишається недостатньо розробленою. Відчутною є нестача комплексних досліджень, що розкривають потенціал капеланства як інструмента реалізації гуманітарної функції держави у сфері національної безпеки. Це зумовлює необхідність поглибленого вивчення адміністративно-правової природи капеланської служби в Україні з урахуванням соціальних трансформацій, викликаних тривалою війною та її наслідками для населення.

Метою статті є всебічне дослідження адміністративно-правових засад функціонування інституту військового капеланства в Україні з урахуванням його ролі у забезпеченні духовної підтримки осіб з інвалідністю, зумовленою наслідками збройного конфлікту. На основі аналізу нормативно-правової бази, практики функціонування Служби військового капеланства та міжвідомчої взаємодії, стаття спрямована на виявлення прогалин у чинному регулюванні, оцінку потенціалу капеланської служби як елементу гуманітарної політики держави, а також формування науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів залучення капеланів до системи духовної реабілітації вразливих категорій населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут військового капеланства є особливою формою духовно-моральної підтримки військовослужбовців, ветеранів бойових дій, а також цивільного населення, що зазнало фізичних і психологічних втрат унаслідок воєнного конфлікту. Така діяльність охоплює як період несення служби, так і етап післявоєнної адаптації, включаючи реабілітацію осіб з інвалідністю. У світовій практиці капеланські служби функціонують не лише у військових формуваннях, а й у медичних закладах, реабілітаційних центрах, місцях позбавлення волі, закладах соціального захисту. Їх інституціоналізація ґрунтується на визнанні релігійного служіння як складової духовної допомоги в системі публічного адміністрування, спрямованої на підтримку вразливих категорій осіб, включаючи людей з інвалідністю.

Інститут капеланства як інституціоналізована форма духовної опіки бере свій початок у християнській традиції середньовічної Європи. Сам термін «капелан» має сакральне походження, що пов'язується з IV століттям, коли святий Мартин Турський, будучи воїном, символічно розірвав свою солдатську накидку (лат. «сарра») і віддав її знедоленому. Згодом частина цієї накидки, яку вшановували як реліквію, зберігалася в переносному храмі, яка має назву «капелі», де богослужіння звершував священнослужитель, що отримав назву «капеланус». Саме з цього епізоду розпочалася історія духовного

супроводу воїнів, яка з плином часу набула стійких організаційно-правових форм [1].

Треба зазначити, що на початковому етапі розвитку інституту капеланства, його функціонування обмежувалося участю духовенства у військових походах без безпосереднього залучення до бойових дій. У 742 році на східно-франкському синоді у місті Регенсбурзі (*Consilium Germanicum*) було вперше на нормативному рівні визнано легітимність служіння священників у війську за умови суворої заборони на носіння ними зброї. У подальшому капеланство стало невід'ємною частиною армій провідних європейських держав, зокрема Франції, Великої Британії, Австрії, а також Сполучених Штатів Америки. До кінця XIX століття військові капелани посіли чітко визначене місце у структурі збройних сил, виконуючи обов'язки духовного наставництва, моральної підтримки та участі в обрядах поховання [2].

У XX столітті, особливо після Першої та Другої світових війн, капеланські служби набули системного характеру, що було закріплено у національних законодавствах. Держави почали визнавати капеланів офіційними представниками релігійної опіки, включаючи їх до штатів міністерств оборони або внутрішніх справ. Зокрема, Женевська конвенція від 1949 року надала капеланам особливий статус[3], тобто вони не вважаються комбатантами, а у разі потрапляння в полон мають право продовжувати духовне служіння серед полонених. Це засвідчує міжнародне визнання інституту капеланства як гуманітарного механізму захисту гідності військовослужбовців.

У низці розвинених демократичних держав, таких як Сполучені Штати Америки, Канада, Федеративна Республіка Німеччина, Швейцарія, Ізраїль, протягом XX – початку XXI століття сформувався багаторівневий інститут капеланства, що функціонує на основі чітко врегульованого публічно-правового механізму державно-конфесійної взаємодії. У цих юрисдикціях капеланство перестало обмежуватися лише військовими структурами і було інституціоналізоване в інших секторах державного управління, таких як система охорони здоров'я (особливо у контексті паліативної допомоги, психіатричних установ, реабілітаційних центрів для поранених та інвалідів), пенітенціарна система (установи позбавлення волі, колонії, слідчі ізолятори), структура цивільної оборони та реагування на надзвичайні ситуації (пожежно-рятувальні служби, поліція, кризові центри, служби швидкого реагування), а також соціальні служби, що надають підтримку сім'ям військовослужбовців, ветеранам, особам з інвалідністю, жертвам насильства чи катастроф [4, с. 212-214].

Змістовне наповнення капеланської діяльності в таких державах полягає не лише в релігійному обслуговуванні (таїнствах, обрядах, богослужіннях), а й у наданні комплексної моральної, психологічної та соціальної підтримки. Капелани виступають посередниками між особою і державою, суб'єктами духовного супроводу в умовах кризи, радниками у питаннях моральної стійкості, збереження гідності, протидії деструктивним станам (депресії, травмі, відчуженню). У деяких країнах (наприклад, США, Ізраїль) капелани є невід'ємною частиною міждисциплінарних реабілітаційних команд, беруть участь у кризових інтервенціях, мають доступ до стратегічного планування соціальної політики в секторі безпеки, оборони та охорони здоров'я [5, с. 26].

Таким чином, сучасне капеланство у розвинених публічно-правових системах постає як автономна, але взаємопов'язана з державою інституція, яка здійснює суспільно значиму функцію забезпечення духовної безпеки, соціальної цілісності, моральної підтримки вразливих категорій осіб. У цьому сенсі інститут капеланства виконує роль своєрідного духовного хабу в публічній політиці, що перебуває на перетині прав людини, соціального захисту, національної безпеки та гуманітарного права, створюючи додану цінність у контексті формування цілісної моделі правової держави з акцентом на гідність, солідарність та інклюзію.

Інститут капеланства в Україні, що історично формувалася як гуманітарна ініціатива в межах релігійного служіння для військовослужбовців, започаткував своє фактичне існування після 2014 року з початком збройної агресії Російської Федерації проти України та активного залучення духовенства до добровольчої опіки над особовим складом. У сучасних умовах він набув рис правової інституціоналізації. Його нормативне закріплення відбулося на тлі суспільного запиту на системну реалізацію духовної підтримки в межах сектору безпеки і оборони, що, у свою чергу, обумовлено тривалим збройним конфліктом, мобілізаційними процесами та необхідністю зміцнення морально-психологічної стійкості як військовослужбовців, так і цивільного населення, що постраждало внаслідок бойових дій. Правова природа інституту капеланства в українському контексті характеризується складною структурною конструкцією: з одного боку, вона відображає публічно-правовий аспект як елемент системи національної безпеки, з іншого включає в себе функціональну релігійну складову, що базується на свободі совісті, світогляду та віросповідання. Такий дуалістичний підхід зумовлює необхідність окремого нормативного регулювання, що визначає підстави, статус, умови діяльності та межі правового втручання з боку держави.

Сутність капеланської діяльності в Україні вперше отримала належне законодавче оформлення внаслідок прийняття Закону України «Про Службу військового капеланства» від 30 листопада 2021 року № 1915-IX[6], який закріплює системні підходи до організації та функціонування інституту військового капеланства. На відміну від попередніх підходів, які передбачали залучення священнослужителів до душпастирської діяльності на підставі тимчасових домовленостей з релігійними організаціями, сучасна модель передбачає створення спеціалізованої кадрової служби у складі військових формувань, що діє на постійній основі, з чітко визначеним функціональним навантаженням, адміністративним підпорядкуванням та правовими гарантіями.

Правова дефініція терміна «військовий капелан» виконує роль формалізації особливого правового статусу особи, яка здійснює військову капеланську діяльність. Йдеться не просто про священнослужителя в загальному розумінні, а про суб'єкта, який у встановленому порядку отримав мандат на здійснення капеланської діяльності, уклав контракт про проходження військової служби виключно на посадах Служби військового капеланства як особа офіцерського складу та здійснює своє служіння у підрозділах Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Державної прикордонної служби України. Водночас він зберігає канонічний зв'язок із релігійною організацією, яка делегувала його до публічної служби.

Формування Служби військового капеланства здійснюється через нормативно визначений механізм, який передбачає участь уповноважених релігійних організацій, затвердження кандидатур, медико-психологічний відбір, а також проходження професійної підготовки. Кандидат повинен мати вищу духовну освіту, не менше трьох років служіння у відповідній конфесії, бездоганну репутацію та відповідати встановленим віковим та громадянським критеріям. Призначення капелана здійснюється за контрактною формою, що передбачає включення його до штату військової частини із закріпленням функціональних обов'язків, при цьому капелан не набуває комбатантського статусу та не має права на використання зброї. Його роль обмежується винятково духовно-релігійною, гуманітарною та консультативною функцією, що виконується в інтересах особового складу та членів їх сімей.

Організаційно-управлінська структура служби побудована за принципом подвійного підпорядкування: адміністративного, що здійснюється з боку військового командування через систему органів морально-психологічного забезпечення; духовного, з боку релігійної організації, яка відповідає за канонічну чистоту та пастирську компетентність свого представника. Водночас державні органи, передусім Міністерство оборони України, здійснюють координацію цієї діяльності через уповноважений підрозділ, що відповідає за реалізацію державної політики у сфері капеланського служіння. Для забезпечення представництва інтересів різних конфесій діє Міжконфесійна рада з питань військового капеланства, яка виконує дорадчо-консультативні функції та бере участь у розробці стандартів діяльності, професійної підготовки та методичних рекомендацій.

В умовах ведення тривалої збройної агресії, що супроводжується масовими втратами, пораненнями, ампутаціями, порушенням психоемоційного стану особового складу, інститут військового капеланства в Україні набуває особливої ролі не лише у межах повсякденного духовного супроводу військовослужбовців, а й у сфері реабілітації осіб, які зазнали інвалідності внаслідок бойових дій. Особи з інвалідністю, зумовленою війною, перебувають у складному медико-соціальному, психологічному та екзистенційному становищі. У таких умовах капелан виступає як суб'єкт не лише духовного служіння, а й соціального впливу, спрямованого на підтримання особистої цілісності, гідності, віри, а також на переосмислення життєвого досвіду через релігійно-моральну призму.

Роль капелана у взаємодії з особами, які отримали інвалідність під час війни, не зводиться до формального виконання обрядів. Йдеться про повноцінну участь у процесах психодуховної адаптації, коли особа опиняється перед фактом втрати певних функцій тіла, бойової спроможності чи соціального статусу. Саме капелани в умовах шпиталів, реабілітаційних центрів, медичних рот та санаторних установ формують простір довіри, в якому можливе не лише релігійне служіння, а й слухання, співпереживання, словесна підтримка, ритуали прощення, відновлення внутрішньої гідності. У цьому аспекті капеланство виступає як складник системи духовної реабілітації, що доповнює біомедичну, психологічну та соціальну допомогу.

Крім військовослужбовців, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень, мінно-вибухової травми або ампутацій, капелани працюють і з цивільним населенням, яке зазнало інвалідизації в умовах війни. Йдеться, зокрема, про дітей, що втратили кінцівки внаслідок обстрілів, людей похилого віку, які опинилися в ізоляції, осіб з порушеннями зору, слуху, мовлення або руху, що втратили соціальні зв'язки, дім або підтримку родини. Для таких категорій населення духовна допомога, здійснювана в рамках пастирської опіки, має не менш важливе значення, ніж для військових. Участь капеланів у роботі гуманітарних місій, виїзних мобільних бригад, центрів тимчасового розміщення дозволяє виявити нові горизонти служіння, що діють поза межами військових частин.

Юридично така діяльність залишається недостатньо унормованою. Законодавство окреслює діяльність військового капелана переважно в межах служби у Збройних Силах України, Національній гвардії України, Державній прикордонній службі України, залишаючи за рамками капеланську опіку над цивільними особами з інвалідністю, що зазнали шкоди внаслідок бойових дій. Водночас саме ці категорії найчастіше виявляються неохопленими жодними формальними механізмами духовної реабілітації. У цьому контексті постає необхідність розширення предмета правового регулювання капеланської служби, принаймні в аспекті міжвідомчої співпраці з Міністерством охорони здоров'я, Міністерством соціальної політики, Національною службою здоров'я України.

З урахуванням динамічного зростання кількості осіб, які отримали інвалідність унаслідок збройної агресії проти України, зокрема серед ветеранів війни, учасників бойових дій та постраждалого цивільного населення, капеланська діяльність вимагає переосмислення не лише як елементу релігійного служіння у сфері національної безпеки, але й як складової цілісної державної політики у сфері медичної, психосоціальної та духовної реабілітації. В умовах комплексного постконфліктного відновлення суспільства

духовна опіка не може залишатися виключно прерогативою конфесійного середовища; натомість вона потребує інституціонального вбудовування до державної системи підтримки осіб з інвалідністю, зокрема шляхом нормативного закріплення капеланських підрозділів у структурі реабілітаційних установ, військово-медичних закладів, центрів ветеранів та соціально-медичних платформ допомоги.

На рівні правової доктрини обґрунтованим є розширення функціонального навантаження Служби військового капеланства шляхом закріплення її участі у заходах, спрямованих на духовне відновлення осіб, що зазнали морально-психологічних та екзистенційних втрат унаслідок травм, ампутацій, втраченого соціального статусу або втрати найближчого оточення. Для цього необхідним є впровадження державних стандартів духовної реабілітації, як складника комплексних реабілітаційних програм, що враховують біопсихосоціальну модель допомоги, рекомендовану ВООЗ, а також принципи гуманітарного і права людини–орієнтованого підходу, що визнає духовну потребу як фундаментальну складову людської гідності.

Інституціоналізація участі капеланів у системі відновлення повинна супроводжуватися запровадженням міжвідомчих механізмів координації дій між Міністерством оборони України, Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством у справах ветеранів України та релігійними організаціями, що діють у форматі державно-конфесійного партнерства. Така модель відповідає міжнародним підходам до залучення капеланських служб до реабілітаційних процесів (зокрема, стандартам Пентагону США, Європейського союзу, Ізраїлю), де капелани є повноцінними членами мультидисциплінарних команд, інтегрованих у сферу військової та цивільної допомоги особам з інвалідністю.

Не менш актуальним є питання удосконалення підготовки капеланів до роботи з особами, які мають бойову або травматичну інвалідність. Це передбачає не лише поглиблення теологічних і пастирських компетенцій, а й засвоєння знань з психології травми, кризової інтервенції, медико-етичних стандартів супроводу осіб з порушеннями здоров'я, основ комунікації в умовах посттравматичних розладів. Формування таких компетенцій потребує запровадження спеціалізованих навчальних програм, сертифікаційних центрів і включення духовенства до системи безперервної професійної підготовки у сфері реабілітаційної політики.

Висновки. Інтеграція капеланської служби в контекст державної політики реабілітації дозволить не лише розширити сферу застосування душпастирства в умовах особливого періоду, а й підвищити цілісність і ефективність постконфліктного відновлення суспільства. У перспективі це сприятиме посиленню ресурсів національної стійкості, зміцненню моральної єдності населення, а також реалізації конституційного принципу визнання людини, її життя і гідності найвищою соціальною цінністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Карпенко О. К. Капеланство у світі / за матеріалами «Зарубіжного військового огляду» // Офіційний вебсайт Відділу військового капеланства УГКЦ. URL: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/kapelanstvo-u-sviti/>
2. Пилипів І., Делятинський Р. Інститут військових капеланів в Україні (XX–XXI ст.): етапи розвитку та роль у формуванні української нації. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 134. С. 129–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_134_32
3. Жене́вська конвенція про поліпшення становища поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151
4. Решетніков Ю. Вітчизняний та зарубіжний досвід забезпечення релігійних потреб військовослужбовців. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. Вип. 1. С. 211–219
5. Калениченко Т. Фокус на капелані: формування ролі та місії душпастирів для військовослужбовців. *СОФІА. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник*. 2017. № 1(8). С. 20–28
6. Про Службу військового капеланства: Закон України в редакції від 01 січня 2023 року № 2845-IX // Відомості Верховної Ради України. 2023. № 15. Ст. 98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2845-20>

REFERENCES:

1. Karpenko, O.K. (2009). Kapelanstvo u sviti. [Chaplaincy in the world]. *Ofitsiyni vebsait Viddilu viiskovoho kapelanstva UHKTs*. Retrieved from: <https://www.kapelanstvo.ugcc.ua/kapelanstvo-u-sviti/> [in Ukrainian].
2. Pylypiv, I., Deliatynskyi, R. (2018). Instytut viiskovykh kapelaniv v Ukraini (KhKh–KhKhI st.): etapy rozvytku ta rol u formuvanni ukrainskoi natsii. [The Institute of Military Chaplains in Ukraine (XX–XXI centuries): stages of development and role in the formation of the Ukrainian nation]. *Hileia: naukovyi visnyk*. Vyp. 134. 129–134. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_134_32 [in Ukrainian].
3. Zhenevskaya konventsiiya pro polipshennia stanovyshcha poranenykh i khvorykh u diiuchykh armiakh. (1949, August 12). [Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armies in the Field]. *Ofitsiyni vebportal Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 [in Ukrainian].
4. Reshetnikov, Yu. (2013). Vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid zabezpechennia relihiinykh potreb viiskovosluzhbovtiv. [Domestic and foreign experience in providing for the religious needs of military personnel]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*. Vyp. 1. 211–219. [in Ukrainian].

5. Kalenychenko, T. (2017). Fokus na kapelani: formuvannia roli ta misii dushpastyriv dlia viiskovosluzhbovtiv. [Focus on the Chaplain: Shaping the Role and Mission of Chaplains for Military Personnel]. *SOFIIa. Humanitarno-relihiieznavchyi visnyk. №1(8)*. 20–28. [in Ukrainian].

6. Pro Sluzhbu viiskovoho kapelanstva. (2023, January 1). [On the Military Chaplaincy Service]. *Zakon Ukrainy №2845-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. №15*. 98. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2845-20> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 6.06.2025

УДК 347.97

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-154-159

Буценко Антон Ігорович,

аспірант кафедри адміністративного та фінансового права
Національного університету біоресурсів і природокористування України

butsenkoai@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-2405-5796

ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми зумовлена умовами, в яких опинилася Україна внаслідок повномасштабного російського вторгнення. Зокрема мова йде про масове знищення прифронтових міст та житлового фонду в цілому. Розроблення якісної моделі нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови виступає не тільки викликом часу, але й терміновою необхідністю для забезпечення якісного процесу життєдіяльності громадян на території нашої держави. У статті в загальному описано нормативно-правову базу, яка існує у сфері містобудівної діяльності та визначено дефініцію «містобудування», опосередковано основну мету містобудування в якості явища. Закцентовано увагу на наявності широкого кола суб'єктів, можливості громадських обговорень для здійснення прозорого та якісного процесу планування та на чітку правову регламентацію. Зазначено, що цифровізація є рухомих механізмом у модернізації містобудівної сфери та забезпеченні її прозорості. Підбито підсумки функціонування Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва та наголошено на мінімізації бюрократичних процедур на усіх етапах будівництва. Зазначено, що у результаті ведення активних бойових дій на території України зростає необхідність для створення безперешкодного життєвого середовища для усіх груп населення, включаючи осіб з інвалідністю. Висвітлено нормативну проблематику у пристосуванні існуючої забудови до вимог інклюзивності. Встановлено, що велика кількість громадян офіційно визнається особами з інвалідністю, тому розроблення нормативної бази, яка дозволяє реалізовувати право на доступне життєве середовище для маломобільних груп населення є не просто нагальною потребою, а завданням для держави. Коротко описано флагманський проект Міністерства розвитку громад та територій України «Рух без бар'єрів». Відтак, результати дослідження можуть використовуватися з метою подальшої розробки доктринальних підходів до вдосконалення основних засад адміністративно-правового регулювання містобудівної діяльності в Україні в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови.

Ключові слова: нормативно-правове регулювання, містобудування, об'єкт будівництва, житловий фонд, воєнний стан, відбудова, цифровізація, діджиталізація, безбар'єрність, інклюзивність, особи з інвалідністю, маломобільні групи населення.

Butsenko A. FEATURES OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION IN THE SPHERE OF URBAN PLANNING IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

The relevance of the topic is due to the conditions in which Ukraine found itself as a result of the full-scale Russian invasion. In particular, we are talking about the mass destruction of front-line cities and the housing stock as a whole. The development of a high-quality model of administrative and legal regulation of urban planning activities in conditions of martial law and post-war reconstruction is not only a challenge of the time, but also an urgent need to ensure a high-quality process of life for citizens on the territory of our state. The article generally describes the regulatory and legal framework that exists in the field of urban planning activities and defines the definition of «urban planning», indirectly the main goal of urban planning as a phenomenon. The focus is on the presence of a wide range of subjects, the possibility of public discussions for a transparent and high-quality planning process, and clear legal regulation. It is noted that digitalization is a moving mechanism in the modernization of the urban planning sphere and ensuring its transparency. It is noted that as a result of active hostilities on the territory of Ukraine, the need to create an unobstructed living environment for all population groups, including people with disabilities, is increasing. The normative issues in adapting existing buildings to the requirements of inclusiveness are highlighted. The flagship project of the Ministry of Community and Territorial Development of Ukraine «Movement without Barriers» is briefly described. Therefore, the results of the study can be used to further develop doctrinal approaches to improving the basic principles of administrative and legal regulation of urban planning activities in Ukraine under martial law and post-war reconstruction.

Keywords: legal regulation, urban development, construction site, housing stock, martial law, reconstruction,

digitalization, digitalization, barrier-free, inclusiveness, persons with disabilities, low-mobility population groups.

Постановка проблеми. Нормативно-правове регулювання містобудівної діяльності безпосередньо впливає на відбудову України після нищівних атак російської федерації та забезпечення доступного життєвого середовища для кожного громадянина України. В умовах повоєнної трансформації питання відновлення зруйнованої інфраструктури, будівництва нових об'єктів нерухомого майна з урахуванням вимог і стандартів інклюзивності носить значущу соціальну та політичну функції та потребує належного правового врегулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням питання нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності в Україні займалися Мартишова Л. [1], Онисковець М. [2], Лебеза Ю. [3], Рибак К. [4], Смельянова О. [5], Титок В. [5], Лаврухіна К. [5], Грибов Д. [6] та інші науковці.

Мета статті – аналіз особливостей нормативно-правового регулювання у сфері містобудування України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок повномасштабного вторгнення Українська економіка зазнає серйозних втрат. Умови війни стали безпрецедентними, а тому більшість вітчизняних сфер господарювання вимушені шукати нові механізми організації діяльності. Окремою актуальністю вирізняється створення матеріально-просторового середовища для життєдіяльності, що буде враховувати усі реалії сьогодення та буде підлаштовуватися під усі категорії громадян: і мам з дитячими візочками, і вагітних жінок, і дітей до 7 років, і осіб похилого віку, і зв'язно, ветеранів та осіб з інвалідністю, яким вкрай необхідно забезпечити комфорт для існування.

Законодавчу базу у сфері містобудівної діяльності становлять такі нормативно-правові акти як: Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Земельний кодекс України, законами України «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про Генеральну схему планування території України», «Про основи містобудування», «Про архітектурну діяльність», «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду», «Про землеустрій» та іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до закону України «Про основи містобудування» містобудування (містобудівна діяльність) – це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування, спорудження інших об'єктів, реконструкцію історичних населених пунктів при збереженні традиційного характеру середовища, реставрацію та реабілітацію об'єктів культурної спадщини, створення інженерної та транспортної інфраструктури [5].

Лебеза Ю. зазначає, що згадане нормативне поняття наділене системним та методологічним характером, а саме:

- телеологічна спрямованість профільної діяльності;
- чітко регламентована та спрямована на досягнення конкретної мети діяльність держави та суб'єктів права;
- залучення багатьох суб'єктів для реалізації містобудівної діяльності (державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи організації, громадські організації та об'єднання, громадяни);
- рясно наповнений склад містобудівної діяльності, що виражається у створенні та підтриманні належного життєвого середовища [3, с. 41].

Мартишова Л. описує містобудування як мистецтво проектування і будівництва міст, де теорія і практика планування і забудови міст є складовою частиною архітектури, яка формується залежно від багатьох соціально-економічних, інженерно-технічних та художньо-естетичних чинників [1].

Звідси можна дійти висновку, що містобудування тісно переплетене з природними, соціально-економічними умовами, рівнем розвитку науки, культури, виробництва, а також національними особливостями конкретної країни.

Отже, містобудування як явище, насамперед, спрямовується на досягнення конкретної мети – створення належного життєвого середовища, у якому кожен громадянин може реалізовувати свою життєдіяльність. Гармонійна та грамотна взаємодія природного та штучно створеного середовища є основою містобудівної діяльності та є основою для формування здоров'я нації, тому пропонуємо розуміти просторову організацію території як частину містобудівної діяльності (містобудування), з урахуванням національних, історико-культурних, екологічних та природних особливостей території, в тому числі міст та інших населених пунктів.

Важливим постають врахування інструментів інноваційного розвитку та, зв'язно, що надзвичайно актуально в Україні й турбує бізнес-середовище та громадськість, – зведення нанівець корупційних ризиків, які, зокрема, у сфері земельних відносин та містобудуванні, визначені, за останніми незалежними оцінками, як найбільш високі [7; 8].

Наявність широкого кола суб'єктів, можливості громадських обговорень для здійснення прозорого

та якісного процесу планування та чітка правова регламентація - ключові умовами для надання процесу містобудівної діяльності демократичного забарвлення.

Зокрема у Законі України «Про регулювання містобудівної діяльності» особлива увага зосереджується на громадських обговореннях, які виступають наріжним каменем для забезпечення прозорості процесу планування з всебічного урахування інтересів громадян. Однозначно, цей нормативно-правовий акт охоплює ключові аспекти містобудування: планування територій, розробку і затвердження містобудівної документації, забезпечення механізму контролю за дотриманням містобудівних стандартів та норм.

Цифровізація містобудівного процесу є фактором, що сприяє прозорості та відкритості. Використання цифрових технологій дозволяє автоматизувати бюрократичні процедури – від отримання дозволів на будівництво до проведення моніторингу. Така тенденція напряду допомагає мінімізувати корупційні ризики та вдосконалити бюрократичні процеси, роблячи їх загальнодоступними.

Тому цифровізація буде не лише актуальною тенденцією, але й виступатиме необхідною умовою для модернізації містобудівної сфери, що допоможе забезпечити її прозорість.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 року № 565-р було закріплено план заходів щодо створення та функціонування Єдиної державної електронної системи у сфері будівництва (далі – ЄДЕССБ), держателем якої на законодавчому рівні визнано Міністерство розвитку громад та територій України [9].

Характерною особливістю ЄДЕССБ є можливість повноцінного охоплення усього життєвого циклу об'єкта будівництва, що розпочинається з отримання містобудівних умов та обмежень, а закінчується введенням такого об'єкта в експлуатацію [10].

Окремо варто звернути увагу на інтеграцію ЄДЕССБ в систему DREAM та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Згадана колоборація допомагає ефективно та прозоро реалізовувати процеси відновлення пошкоджених та знищених об'єктів внаслідок російської агресії нерухомого майна. Також доступність даних щодо реалізації тих чи інших проектів надає доступ до проведення якісного моніторингу [11].

За словами Народного депутата України Шуляк О. за перший квартал 2025 року більш ніж 7 тисяч професійних користувачів (інженери, архітектори, девелопери, замовники будівництва тощо) доєдналися до платформи, що у свою чергу пояснюється швидкістю і зручністю її функціонування, оскільки сфера будівництва стає більш прозорою без зайвих бюрократичних процедур [12].

Відтак, такий цифровий інструмент позитивно впливає на доступ до адміністративних послуг для громадян та представників підприємницької діяльності.

24 лютого 2022 року Указом Президента України № 64/2022 [13] було введено правовий режим воєнного стану. Повномасштабне вторгнення російської федерації внесло суттєві зміни в державне управління та примусило перевести загальнодержавні галузі суспільного життя на «воєнні рейки».

Разом з активними обстрілами об'єктів житлового фонду та необхідності їх своєчасного відновлення, формується гостра потреба у створенні безперешкодного життєвого середовища для категорій громадян, які отримали інвалідність внаслідок бойових дій та терористичних актів російської федерації проти України. Число осіб з інвалідністю росте з кожним днем, однак, попри наявні проблеми у пристосуванні об'єктів фізичного оточення під відповідні запити, фактично відсутній механізм нормативного врегулювання пристосування об'єктів існуючої забудови під інклюзивні вимоги.

Наразі нормативна база з реалізації безбар'єрності носить більш декларативний характер, однак останнім часом прослідковується тенденція до прийняття нових та оновлення існуючих нормативно-правових актів. Варто звернути увагу на ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» [14], норми якого поширюються на проектування, будівництво нових та реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт існуючих житлових будинків та громадських будівель і споруд, а також на розумне їх пристосування з урахуванням потреб маломобільних груп населення.

Згаданий технічний нормативно-правовий акт, затверджений у 2018 році наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30.11.2018 № 327, поклав початок забезпечення рівних прав на використання житлових будинків і громадських будівель та споруд різними верствами населення, в тому числі маломобільними групами населення. Зауважимо, що вимоги, викладені в ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення» [14] є обов'язковими для застосування усіма юридичними та фізичними особами на території України, окрім будівництва індивідуальних житлових будинків. Відповідно, можна зробити висновок, що існуюча забудова, яка була споруджена до 2018 року є повністю бар'єрною.

Знаменита фраза: «у Радянському Союзі інвалідів немає» знайома кожному. Варто зазначити, що до повномасштабного вторгнення російської федерації нечасто можна було зустріти особу з інвалідністю на вулицях міст.

За радянських підходів до формування містобудівної політики неможливо уявити існування маломобільних груп населення, що активно відображається в архітектурних рішеннях того часу. Образ працездатного громадянина-робітника, наділеного добрим здоров'ям був втіленням ідей комунізму. Однак

завершення Другої світової війни ознаменувалося появою на вулицях людей з набутою в ході бойових дій інвалідністю, що зовсім не вписувалося в картину «щасливого радянського майбутнього». Систематичне видалення «непотрібних» осіб з публічного простору в заклади закритого типу на кшталт психіатричних лікарень, будинків-інтернатів тощо дозволило у 1965 році провести другий парад перемоги над Третім Рейхом, на якому ветерани переважно ходили на «двох ногах».

Попри розсекречення радянських архівів та впровадження європейської системи цінностей в Україні, особам з інвалідністю, які мешкають в багатоквартирних будинках, споруджених за радянської влади (зокрема в хрущовках) доводиться щодня стикатися з серйозними труднощами у пересуванні. Особливо критичними є умови для людей, що пересуваються на кріслах колісних, мають порушення опорно-рухового апарату та не можуть навіть відчинити двері під'їзду. Відповідно такі мешканці залишаються ув'язненими у власному житті не маючи можливості вийти на вулицю без сторонньої допомоги.

В умовах воєнного стану, коли щодня велика кількість громадян офіційно визнається особами з інвалідністю, розроблення нормативної бази, яка дозволяє реалізовувати право на доступне життєве середовище для маломобільних груп населення є не просто нагальною потребою, а завданням для держави. Наразі розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 березня 2025 р. № 294-р [15] внесено зміни до Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, а також розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25 березня 2025 р. № 374-р [16] затверджено План заходів на 2025–2026 роки з реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, що у свою чергу демонструє зацікавленість органів державної влади у забезпеченні доступності та людиноцентричності у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

На виконання Плану заходів на 2025–2026 роки з реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні презентовано флагманський проект Міністерства розвитку громад та територій України «Рух без бар'єрів», в межах якого в пілотних містах передбачено створення безбар'єрних маршрутів.

Радник – уповноважений Президента України з питань безбар'єрності Ломакіна Т. на своїй офіційній сторінці у фейсбуці звернула увагу на роботу держави та територіальних громад із бізнесом над створенням безбар'єрних маршрутів. До проекту долучились понад понад 1000 представників і представниць малого бізнесу на місцевому рівні, а також близько 50 великих мережових компаній, серед яких: McDonald's, Фармацевтична компанія «Дарниця», COMFY, ЛУН Місто, Аптека Доброго Дня, WOG, NIMON, Аврора мультимаркет, Kyivstar, Епіцентр, Rozetka, Нова пошта, Укрнафта, Biosphere тощо [17].

Висновки. У повоєнний період відбудова населених пунктів буде не лише архітектурним або інженерним викликом, але й основоположною умовою формування нового суспільства. Враховуючи вищевикладене можна зробити висновок, що адміністративно-правове регулювання містобудівної діяльності в Україні в умовах воєнного стану та повоєнної відбудови буде зосереджуватися на діджиталізації сфери будівництва без зайвих бюрократичних процедур та забезпеченні максимальної прозорості від початкових етапів до моменту здачі об'єкта будівництва в експлуатацію. Розроблення якісних стандартів забезпечення інклюзивності для нової та існуючої забудови виступатиме важливим аспектом, який забезпечить реалізацію рівних прав на використання житлових будинків і громадських будівель та споруд різними верствами населення, в тому числі маломобільними групами населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мартишова Л. С. Основи містобудування : конспект лекцій для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти 2 курсу денної форми навчання спеціальності 191 Архітектура та містобудування. Харків. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ec50180-8983-44a5-84a2-2ee39446df55/content>.
2. Онисковець М.Ю. Правове регулювання містобудівної діяльності в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2024. № 1 (31). С. 964-969.
3. Легеза Ю.О., Моржечук Л.В. Правове регулювання містобудівної діяльності в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3. 2014. С. 40-42.
4. Рибак К.О. Містобудівна діяльність як об'єкт адміністративно-правового регулювання. Монографія. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 250.
5. Ємельянова О.М., Титок В.В., Лаврухіна К.О. Реформа містобудування України. *Економіка та суспільство*. Випуск № 50. 2023. С. 1-6.
6. Грибов Д.І. Розвиток нормативно-правового регулювання містобудівної діяльності в Україні. Університет економіки та права «КРОК». *Legal Bulletin*. № 2 (12), 2024. С. 10-18.
7. Гулак О.В., Миколаєнко Р. В. Нормативно-правові новели запобігання й протидії корупції у сфері земельних відносин. *Наукові записки. Серія: Право*. Випуск 16. 2024. С. 79-83. DOI: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/402>
8. Повар П.О. Гулак О.В., Гулак Я.Д. Проблеми правового регулювання інноваційної діяльності в Україні крізь призму євроінтеграційних процесів. *Наукові записки. Серія: Право*. № 17 (2024). С. 100-104. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-17-100-104>
9. Про затвердження плану заходів щодо створення та запровадження Єдиної державної електронної

системи у сфері будівництва: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.05.2020 № 565-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2020-%D1%80#Text>.

10. Ярошук І.В. Адміністративно-правове регулювання будівельної галузі через впровадження єдиної системи. *Публічне право*. 2023. № 1 (49). С. 41-47.

11. Будівельні послуги в Дії – як працює електронна система ЄДЕССБ. URL: <https://diia.gov.ua/news/budivelni-posluhy-v-dii-iak-pratsiue-elektronna-systema-iedessb>.

12. Цифровизація будівельної галузі: Шуляк розповіла про результати роботи ЄДЕССБ. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/tsifrovizatsiya-budivelnnoi-galuzi-shulyak-1744128894.html>.

13. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

14. ДБН В.2.2-40:2018 «Інклюзивність будівель і споруд. Основні положення»: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 30.11.2018 № 327. URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3192362160978134152?doc_type=2

15. Про внесення змін до Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2025 № 294-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2025-p#Text>.

16. Про затвердження плану заходів на 2025-2026 роки з реалізації Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25.03.2025. № 374-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-2025-p#Text>.

17. Офіційна фейсбук-сторінка Радника – уповноваженого Президента України з питань безбар'єрності Тетяни Ломакіної. URL: <https://www.facebook.com/bezbariarnist/posts/pyx-bez-bareriv-flagman'skii-proekt-ministerstva-rozvitku-gromad-teritorii-ta-in/694043376311498>.

REFERENCES:

1. Martyshova, L.S. (2021). *Osnovy mistobuduvannia*. [Fundamentals of urban planning]. Konspekt leksiï dlia studentiv pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoï osvity 2 kursu dennoi formy navchannia spetsialnosti 191 Arkhitektura ta mistobuduvannia. Retrieved from: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ec50180-8983-44a5-84a2-2ee39446df55/content> [in Ukrainian].

2. Onyskovets, M.Iu. (2024). *Pravove rehulivannia mistobudivnoi diialnosti v Ukraini*. [Legal regulation of urban planning activities in Ukraine]. *Visnyk kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*. №1 (31). 964-969. [in Ukrainian].

3. Leheza, Yu.O., Morzhechuk, L.V. (2014). *Pravove rehulivannia mistobudivnoi diialnosti v Ukraini*. [Legal regulation of urban planning activities in Ukraine]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal*. №3. 40-42. [in Ukrainian].

4. Rybak, K.O. (2018). *Mistobudivna diialnist yak ob'ekt administratyvno-pravovoho rehulivannia*. [Urban planning activity as an object of administrative and legal regulation]. *Monohrafiia*. 250. [in Ukrainian].

5. Yemelianova, O.M., Tytok, V.V., Lavrukina, K.O. (2023). *Reforma mistobuduvannia Ukrainy*. [Urban planning reform in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*. №50. 1-6. [in Ukrainian].

6. Hrybov, D.I. (2024). *Rozvytok normatyvno-pravovoho rehulivannia mistobudivnoi diialnosti v Ukraini*. [Development of regulatory and legal regulation of urban planning activities in Ukraine]. *Legal Bulletin*. №2(12). 10-18. [in Ukrainian].

7. Hulak, O.V., Mykolaienko, R.V. (2024). *Normatyvno-pravovi novely zapobihannia y protydiv koruptsii u sferi zemelnykh vidnosyn*. [Regulatory and legal novelties for preventing and combating corruption in the field of land relation]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. 16. 79-83. Retrieved from: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/402> [in Ukrainian].

8. Povar, P.O., Hulak, O.V., Hulak, Ya.D. (2024). *Problemy pravovoho rehulivannia innovatsiinoi diialnosti v Ukraini kriz pryzmu yevrointehratsiinykh protsesiv*. [Problems of legal regulation of innovation activity in Ukraine through the prism of European integration processes]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. 17. 100-104. Retrieved from: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2024-17-100-104> [in Ukrainian].

9. *Pro zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo stvorennia ta zaprovadzhennia Yedynoi derzhavnoi elektronnoi systemy u sferi budivnytstva*. (2020, May 20). [On approval of the action plan for the creation and implementation of the Unified State Electronic System in the field of construction]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy*. №565-r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

10. Yaroshchuk, I.V. (2023). *Administratyvno-pravove rehulivannia budivelni haluzi cherez vprovadzhennia yedynoi systemy*. [Administrative and legal regulation of the construction industry through the implementation of a unified system]. *Publichne pravo*. №1 (49). 41-47. [in Ukrainian].

11. *Budivelni posluhy v Dii - yak pratsiue elektronna systema YeDESSB*. (2025). [Construction services in Action - how the electronic system EDESSB works]. Retrieved from: <https://diia.gov.ua/news/budivelni-posluhy-v-dii-iak-pratsiue-elektronna-systema-iedessb> [in Ukrainian].

12. *Tsyfrovyzatsiia budivelni haluzi: Shuliak rozpovila pro rezultaty roboty YeDESSB*. (2025). [Digitalization of the construction industry: Shulyak spoke about the results of the work of the European

Construction Industry Development and Cooperation Agency]. Retrieved from: <https://www.rbc.ua/ukr/news/tsifrovizatsiya-budivelnosti-galuzi-shulyak-1744128894.html> [in Ukrainian].

13. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini. (2022, February 24). [On the introduction of martial law in Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №64/2022*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [in Ukrainian].

14. DBN V.2.2-40:2018 «Inkluzyvnist budivel i sporud. Osnovni polozhennia». (2018, November 30). [DBN V.2.2-40:2018 "Inclusivity of buildings and structures. Basic provisions."]. *Nakaz Ministerstva rehionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy №327*. Retrieved from: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3192362160978134152?doc_type=2 [in Ukrainian].

15. Pro vnesennia zmin do Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku. (2025, March 25). [On amendments to the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the Period Until 2030]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №294-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-2025-r#Text> [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2025-2026 roky z realizatsii Natsionalnoi stratehii iz stvorennia bezbariernoho prostoru v Ukraini na period do 2030 roku. (2025, March 25). [On approval of the action plan for 2025-2026 for the implementation of the National Strategy for Creating a Barrier-Free Space in Ukraine for the period until 2030]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №374-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-2025-r#Text> [in Ukrainian].

17. Ofitsiina feisbuk-storinka Radnyka - upovnovazhenoho Prezydenta Ukrainy z pytan bezbariernosti Tetiany Lomakinoi. (2025). [The official Facebook page of the Advisor - Plenipotentiary of the President of Ukraine on Accessibility Issues, Tetyana Lomakina]. Retrieved from: <https://www.facebook.com/bezbariernist/posts/ruk-bez-barieriv-flahmanskyi-proiekt-ministerstva-rozvytku-hromad-terytorii-ta-in/694043376311498> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 6.06.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-159-164

Власов Антон Володимирович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
anton.vlas86@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-4999-5892

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НА СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розглянуто сучасні підходи до сутності поняття «суб'єкти публічного адміністрування» та сформульовано авторське визначення поняття «суб'єкт публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності».

Звернуто увагу на те, що зміст категорії «суб'єкт публічного адміністрування» полягає в тому, що відображає статус суб'єкта владних повноважень, якого законом наділено повноваженнями здійснювати публічне адміністрування, тобто надавати адміністративні послуги чи здійснювати виконавчо-розпорядчу діяльність у торговельній сфері.

На підставі висновків фахівців у галузі адміністративного права виокремлено характерні ознаки суб'єктів публічного адміністрування, діяльність яких спрямована на забезпечення торговельної діяльності. Зауважено, що в науці адміністративного права усталеним є поділ суб'єктів публічного адміністрування на: 1) органи державної виконавчої влади; 2) органи місцевого самоврядування; 3) суб'єктів делегованих повноважень.

Відповідно до зазначеного поділу визначено суб'єктів публічного адміністрування, що наділені повноваженнями в торговельній сфері. Виходячи з об'єму повноважень цих органів, класифіковано зазначених суб'єктів на: тих, що здійснюють публічне адміністрування на загальнодержавному рівні та тих, що здійснюють публічне адміністрування на місцевому рівні. Охарактеризовано роль та повноваження кожного із суб'єктів публічного адміністрування наділених повноваженнями в торговельній сфері.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, адміністративно-правовий механізм, адміністративно-правовий статус, адміністративно-правові засади, державна політика, публічне адміністрування, суб'єкти публічного адміністрування, торговельна діяльність.

Vlasov A. INFLUENCE OF STATE POLICY ON PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES IN THE SPHERE OF TRADE ACTIVITY

The article considers modern approaches to the essence of the concept of "subjects of public administration" and formulates the author's definition of the concept of "subject of public administration in the sphere of trade activity."

Attention is drawn to the fact that the content of the category "subject of public administration" is that it reflects the status of a subject of authority, which is empowered by law to carry out public administration, that is, to provide administrative services or carry out executive and administrative activities in the trade sector.

Випуск 18. 2025

© А.В.Власов, 2025

Based on the conclusions of specialists in the field of administrative law, the characteristic features of public administration entities whose activities are aimed at ensuring commercial activity have been identified. It is noted that in the science of administrative law, the division of public administration subjects into: 1) state executive bodies; 2) local self-government bodies; 3) subjects of delegated powers is established.

In accordance with the above division, public administration entities vested with powers in the trade sphere have been identified. Based on the scope of powers of these bodies, these entities have been classified into: those that carry out public administration at the national level and those that carry out public administration at the local level. The role and powers of each of the public administration entities vested with powers in the trade sphere are described.

Keywords: administrative and legal regulation, administrative and legal mechanism, administrative and legal status, administrative and legal principles, state policy, public administration, subject of public administration, trade activity.

Постановка проблеми. Торговельна діяльність як одна з основних галузей економіки будь-якої країни потребує ефективного публічного адміністрування, оскільки така діяльність прямо впливає на економічне зростання країни, зайнятість населення, цінову політику, інвестиційну привабливість та міжнародну конкурентоздатність. Питання щодо розкриття значення публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності набуває особливої актуальності, в контексті визначення системи суб'єктів забезпечення цієї діяльності, здійснення їх характеристики та систематизації у певній сфері суспільних відносин. Зазначене питання належить до ключових завдань адміністративного права, оскільки безпосередньо впливає на з'ясування змісту та спрямованості адміністративно-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання щодо визначення та характеристики суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності знайшли відображення в роботах таких провідних вітчизняних науковців як: В.Б. Авер'янова, А.А. Баженова, Ю.П. Битяка, Ю.А. Ведернікова, Л.Р. Грицаєнко, О.Ю. Дрозда, В.О. Зубкова, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.А. Манжули, Т.В. Пашкуди, О.П. Світличного, О.В. Сукманова, В.С. Шестак та ін. Проте названі вчені розкрили лише окремі аспекти суб'єктів публічної адміністрації у сфері торгівлі або аналізували її в більш широкому або суміжному форматі.

Мета статті – визначити вплив державної політики на суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності відіграють ключову роль у формуванні та реалізації державної політики у цій сфері.

В науці адміністративного права існують різні кваліфікації суб'єктів публічної адміністрації. Так, професор В.Б. Авер'янов, наводить таке тлумачення системи суб'єктів публічного адміністрування, відповідно до якого відносить до числа останніх, окрім органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, Президента України, інші (окрім виконавчих) державні органи (Рахункова палата, Національний банк, Рада національної безпеки і оборони, Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим, Центральна виборча комісія та ін.) і, навіть, об'єднання громадян у встановлених законом випадках [2, с. 235-248]. На підставі цього, приходимо до висновку, що головним критерієм віднесення державної інституції до числа суб'єктів публічного адміністрування є наявність в органі державно-владних повноважень.

Аналогічний підхід висловлює і О.В. Сукманова, яка переконана, що суб'єкт публічного адміністрування – це учасник адміністративних правовідносин наділений державно-владними повноваженнями, здатний від імені держави приймати рішення публічно-правового характеру та нести юридичну відповідальність в процесі виконання управлінської діяльності [13, с. 65-66].

На думку О.П. Світличного, одну з численних груп суб'єктів публічної адміністрації становлять органи виконавчої влади, інші державні органи, основним змістом діяльності яких є виконання покладених обов'язків і реалізація належних їм прав у сфері державного управління. Крім Кабінету Міністрів України, до них він зараховує міністерства; державні служби; державні та національні агентства; державні інспекції; державні бюро; державні адміністрації, фонди; комітети, структурні підрозділи цих органів. Саме на них покладено основні завдання держави. Зміст та обсяг повноважень цих суб'єктів публічної адміністрації відрізняє їх від інших суб'єктів адміністративно-правових відносин. При цьому реалізація владно-управлінських функцій державного управління залежить від рівня повноважень, що зумовлює вибір форм і методів їхньої діяльності. Також до суб'єктів публічної адміністрації вчений зараховує органи місцевого самоврядування, суб'єктів як публічного, так і приватного права в тому числі й на підставі делегованих повноважень [12, с. 215].

В.С. Шестак зазначає, що суб'єкти публічного управління – це органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування та інші суб'єкти, яким делеговано державно-владні повноваження, а правову основу діяльності яких складають норми адміністративного права [14].

Авторський колектив монографії «Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні» визначає публічне адміністрування як форму реалізації публічної влади – це діяльність адміністративних органів, що є зовнішнім виразом реалізації завдань (функцій) виконавчої влади, здійснюється з метою задоволення публічного інтересу й відмежовується від законодавчої, судової та політичної діяльності. На думку авторів до адміністративних органів належать: 1) органи виконавчої влади; 2) суб'єкти місцевого самоврядування; 3) суб'єкти делегованих законом виконавчих повноважень: а)

громадські об'єднання під час виконання делегованих повноважень виконавчої влади; б) інші суб'єкти під час здійснення делегованих законом виконавчих функцій із метою забезпечення публічного інтересу [1].

Отже, на підставі зазначеного вище, вважаємо за доцільне сформулювати поняття суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності та виокремити їх характерні ознаки.

Суб'єкти публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності – це органи публічної адміністрації, наділені державно-владними повноваженнями, діяльність яких спрямована на реалізацію прав і охоронюваних законом інтересів громадян, шляхом здійснення виконавчо-розпорядчої та публічно-сервісної функції у сфері торговельної діяльності.

Зауважимо, що зміст категорії «суб'єкт публічного адміністрування» полягає в тому, що відображає статус суб'єкта владних повноважень, якого законом наділено повноваженнями здійснювати публічне адміністрування, тобто надавати адміністративні послуги чи здійснювати виконавчо-розпорядчу діяльність у торговельній сфері.

Спираючись на висновки фахівців у галузі адміністративного права щодо розуміння публічного адміністрування, варто виокремити характерні ознаки суб'єктів публічного адміністрування, діяльність яких спрямована на забезпечення торговельної діяльності, а саме: а) діяльність зазначених суб'єктів врегульована нормами адміністративного права, що зумовлює їх функціонування в межах адміністративно-правових відносин; б) наділення державно-владними повноваженнями у галузі торговельної діяльності; в) надання адміністративних послуг у сфері торговельної діяльності; г) систематизованість зазначених органів державної влади, об'єднаних субординаційними та координаційними зв'язками; д) діяльність зазначених органів поєднує реалізацію виконавчо-розпорядчих та публічно-сервісних функцій; е) зазначені суб'єкти представлені різними гілками державної влади.

Отже, на підставі виокремлених ознак суб'єктів публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності, вважаємо за доцільне розкрити їх сукупність та охарактеризувати врегульовані нормами адміністративного права напрями їхньої діяльності у вказаній сфері суспільних відносин.

В науці адміністративного права усталеним є поділ суб'єктів публічного адміністрування на: 1) органи державної виконавчої влади; 2) органи місцевого самоврядування; 3) суб'єктів делегованих повноважень.

Конкретизуючи таку диференціацію відповідно до торговельної діяльності, а також враховуючи позиції окремих науковців, до суб'єктів публічного адміністрування, що наділені повноваженнями в торговельній сфері віднесемо:

1) органи державної виконавчої влади, а саме: Кабінет Міністрів України, Мінагрополітики, Мінекономіки, Мінфін, Держпродспоживслужба, територіальні органи вказаних центральних органів виконавчої влади, місцеві державні адміністрації в частині повноважень щодо продовольчого забезпечення та продовольчої безпеки;

2) органи місцевого самоврядування, а саме: сільські, селищні, міські ради та ради об'єднаних територіальних громад [9];

3) суб'єкти делегованих повноважень, якими у торговельній сфері можуть виступати інститути громадянського суспільства, а саме: громадські організації, громадські ради, що функціонують як при органах державної виконавчої влади, так і при органах місцевого самоврядування;

4) суб'єкти, яких не віднесено до органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, але яких наділено окремими повноваженнями щодо забезпечення управлінського впливу в означеній сфері. До цієї групи можливо включити, наприклад, Президента України.

Виходячи з об'єму повноважень, яких надано суб'єктам публічного адміністрування, доцільно класифікувати зазначених суб'єктів на:

1) тих, що здійснюють публічне адміністрування на загальнодержавному рівні (Кабінет Міністрів України, Мінекономіки, Мінфін, Держпродспоживслужба, Антимонопольний комітет України, громадські ради при органах влади загальнодержавного значення, всеукраїнські громадські організації, Президент України);

2) тих, що здійснюють публічне адміністрування на місцевому рівні (територіальні органи Мінагрополітики, Мінекономіки, Мінфін, Держпродспоживслужби, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування, громадські ради при місцевих органах влади, місцеві громадські організації, військові адміністрації) [3].

Охарактеризуємо роль та повноваження кожного із вищенаведених суб'єктів публічного адміністрування, що наділені повноваженнями в торговельній сфері. Так, *Кабінет Міністрів України* є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів у сфері торгівлі. КМУ визначає основні напрями державної політики, затверджує нормативно-правові акти, що регулюють торговельну діяльність, та забезпечує їх виконання [8].

Щодо *Мінекономіки*, як головного органу у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері внутрішньої торгівлі. До його компетенції належать розробка стратегій розвитку торгівлі, підготовка проектів законодавчих актів, координація

діяльності інших органів влади у цій сфері, а також міжнародне співробітництво з питань торгівлі [4].

Роль *Міністерства фінансів України* як центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної фінансової політики в торговельній сфері можливо охарактеризувати через різні функції: участь у формуванні бюджетної політики у сфері торговельної діяльності; здійснення фінансового забезпечення державних програм, які сприяють розвитку економіки, в тому числі торговельної сфери тощо [7].

Ключову роль у забезпеченні політики в торговельній сфері віднесено *Держпродспоживслужбі* як центральному органу виконавчої влади, що здійснює державний контроль і нагляд за дотриманням законодавства про захист прав споживачів, санітарного законодавства, законодавства про безпечність та якість харчових продуктів, ветеринарної медицини, карантину рослин, а також у сфері ціноутворення. Держпродспоживслужба має право проводити перевірки суб'єктів господарювання, виявляти порушення та застосовувати адміністративні стягнення [6].

Держпродспоживслужба здійснює свої повноваження безпосередньо та через свої територіальні органи. Керівники самостійних структурних підрозділів територіальних органів Держпродспоживслужби, на які покладено здійснення повноважень Держпродспоживслужби у сфері санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення, забезпечують виконання функцій щодо затвердження та підписання передбачених законодавством документів, повноваження щодо затвердження та підписання яких належить до компетенції головних державних санітарних лікарів відповідної адміністративно-територіальної одиниці (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці та функцій із здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), у межах повноважень відповідного територіального органу [6]. В свою чергу, територіальні органи здійснюють контроль та нагляд за діяльністю суб'єктів господарювання на відповідній території, зокрема: проводять перевірки суб'єктів господарювання, застосовують адміністративні стягнення за порушення законодавства [11].

Слід зауважити, що Держпродспоживслужба має складну та багатоступінчасту структуру, яка схематично зображена на Офіційному веб сайті служби. В цю структуру входять департаменти, управління, відділи, сектори, які утворюються відповідно до основних напрямків діяльності Держпродспоживслужби.

Антимонополийний комітет України (далі - АМКУ) є державним органом зі спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції у сфері підприємницької діяльності та у сфері публічних закупівель. АМКУ здійснює державний контроль за дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції на засадах рівності суб'єктів господарювання перед законом та пріоритету прав споживачів, запобігання, виявлення і припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції; взаємодіє з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління та контролю, підприємствами, установами та організаціями з питань розвитку, підтримки, захисту економічної конкуренції та демонополізації економіки; бере участь у розробленні та внесенні Президенту України та Кабінету Міністрів України пропозицій щодо проектів нормативно-правових актів з питань конкурентної політики, розвитку і захисту конкуренції та демонополізації економіки; бере участь у розробленні та реалізації міжнародних проектів і програм, а також здійснювати співробітництво з міжнародними організаціями, державними органами і неурядовими організаціями інших держав з питань, що належать до компетенції Антимонополийного комітету України тощо [5].

Місцеві державні адміністрації здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці у сфері торговельної діяльності та беруть участь у розробці та реалізації місцевих програм з питань торгівлі [10]. В свою чергу *органи місцевого самоврядування* представляють інтереси територіальної громади та здійснюють певні функції у сфері регулювання торговельної діяльності на своїй території. Це може включати видачу дозволів на розміщення об'єктів торгівлі, контроль за дотриманням правил благоустрою, організацію ярмарків тощо [9].

Суб'єкти делегованих повноважень в торговельній сфері виконують окремі повноваження органів державної влади або органів місцевого самоврядування на підставі делегування. Повноваження визначаються відповідно до договору про делегування повноважень. Отже в Україні діє розширена система суб'єктів публічного адміністрування в торговельній сфері, кожен з яких наділений відповідними повноваженнями та відіграє важливу роль у забезпеченні торговельної діяльності загалом.

Висновки. Суб'єкти публічного адміністрування у сфері торговельної діяльності являють собою систему взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих органів державної влади та місцевого самоврядування, а також громадських об'єднань, цілеспрямована діяльність яких сприяє ефективному забезпеченню торговельної діяльності. Визначення системи суб'єктів публічного адміністрування у цій сфері та чітке розмежування повноважень між вищезазначеними суб'єктами є необхідною умовою для створення сприятливого та правового поля для розвитку торговельної діяльності в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право та адміністративний процес в умовах воєнного стану в Україні: навчальний посібник: у 2-х томах. Том 1. Загальне адміністративне право. Особливе адміністративне право /

В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Гулак та ін.; за заг. ред. В. Галуцька, В. Фелика. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. 622 с.

2. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / редкол.: В. Б. Авер'янов (голова). Київ. Юрид. Думка. 2004. Т. 1 : Загальна частина. 584 с.

3. Зубко В.О. Інституційно-організаційний компонент публічного адміністрування в продовольчій сфері. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2024. № 5(65). Р. 115–121.

4. Питання Міністерства економіки: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 459. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

5. Про Антимонопольний комітет України: Закон України від 26.11.1993 № 3659-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

6. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 №667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2025).

7. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.08.2014 № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

8. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

9. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

10. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 № 586-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> (дата звернення: 19.05.2025).

11. Про утворення територіальних органів Державної служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2015 № 1092. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1092-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.05.2025).

12. Світличний О.П. Службове право: витоки, сучасність та перспективи розвитку: колективна монографія / за заг. ред. Т.О. Коломєць, В.К. Колпакова. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 205–217.

13. Сукманова О.В. Поняття та система суб'єктів публічного адміністрування охорони права власності в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2018. Вип. 33. С. 64-67.

14. Шестак В.С. Роль адміністративного права у правовому забезпеченні реалізації окремих функцій держави суб'єктами публічного управління (на прикладі культурної функції). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2015. Вип. 34(2). С. 151–154.

REFERENCES:

1. Halunko V., Felyk V. (2024). Administratyvne pravo ta administratyvnyi protses v umovakh voiennoho stanu v Ukraini. [Administrative law and administrative process under martial law in Ukraine]. *Navchalnyi posibnyk: u 2-kh tomakh. Tom 1. Zahalne administratyvne pravo. Osoblyve administratyvne pravo*. 622. [in Ukrainian].

2. Averianov, V. B. (2004). Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs. [Administrative Law of Ukraine. Academic Course]. *Pidruchnyk : u 2- kh t.* 584. [in Ukrainian].

3. Zubko, W. (2024). Instytutsiino-orhanizatsiyni komponent publicnoho administruvannia v prodovolchii sferi. [Institutional and organizational component of public administration in the food sector]. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. № 5(65). 115–121. [in Ukrainian].

4. Pytannia Ministerstva ekonomiky. (2014, August 20). [Questions from the Ministry of Economy]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 459*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/459-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

5. Pro Antymopolnyi komitet Ukrainy. (1993, November 26). [On the Anti-monopoly Committee of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 3659-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv. (2015, September 2). *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 667*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo finansiv Ukrainy. (2014, August 20). *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 375*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

8. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy. (2014, February 27). *Zakon Ukrainy № 794-VII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].

9. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (1997, May 21). *Zakon Ukrainy № 280/97-BP*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

10. Pro mistsevi derzhavni administratsii. (1999, April 9). *Zakon Ukrainy № 586-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> [in Ukrainian].

11. Pro utvorennia terytorialnykh orhaniv Derzhavnoi sluzhby z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv. (2015, December 16). *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1092*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1092-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

12. Svitlychnyi, O.P. (2017). Sluzhbove pravo: vytoky, suchasnist ta perspektyvy rozvytku. kolektyvna monohrafiia / za zah. red. T.O. Kolomoiets, V.K. Kolpakova. Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim «Helvetyka». 205–217. [in Ukrainian].

13. Sukmanova O.V. (2018). Poniattia ta systema subiektiv publichnoho administruvannia okhorony prava vlasnosti v Ukraini. [Concept and system of subjects of public administration of property rights protection in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Seriya: Yurysprudentsiia. № 33. 64–67. [in Ukrainian].

14. Shestak V.S. (2015). Rol administratyvnoho prava u pravovomu zabezpechenni realizatsii okremykh funktsii derzhavy subiektamy publichnoho upravlinnia (na prykladi kulturnoi funktsii). [The role of administrative law in legal provision of some state functions realization by subjects of public management (based on the cultural function example)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. № 34(2). 151–154. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.06.2025

УДК 351.862:004.738.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-164-167

Крушеніцький Владислав Сергійович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
v.s.krushenickiy@cuspu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-9194-7897

РОЛЬ РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті здійснено комплексний аналіз інституційної ролі Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) у формуванні та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки в умовах зростаючих викликів гібридної війни, інформаційно-психологічного впливу та кіберзагроз. Автором розкрито правову основу функціонування РНБО як координаційного центру з питань національної безпеки, зокрема в інформаційній сфері, з урахуванням норм Конституції України та профільного законодавства. Визначено основні функції РНБО у зазначеній сфері, серед яких: стратегічне планування, міжвідомча координація, аналітичне забезпечення, ініціювання нормативно-правових змін та оперативне реагування на загрози в інформаційному просторі.

Особливу увагу приділено діяльності Національного координаційного центру кібербезпеки як робочого органу РНБО, що відіграє ключову роль у моніторингу, оцінці та нейтралізації кіберінцидентів. Розглянуто функціональні завдання НКЦК, включно з управлінням національною системою кіберзахисту, координацією міждержавної інформаційної взаємодії, обміном даними між суб'єктами кібербезпеки та приватним сектором. Проаналізовано інституційні механізми взаємодії РНБО з основними суб'єктами сектору безпеки і оборони України, такими як Служба безпеки України, Міністерство оборони, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерство цифрової трансформації тощо.

Окремо висвітлено питання удосконалення інституційної діяльності РНБО в умовах інформаційної агресії з боку російської федерації, що проявляється у системному поширенні фейкових наративів та маніпулятивної інформації. Автор підкреслює, що вказані загрози зумовлюють необхідність поглиблення стратегічного підходу до інформаційної безпеки на державному рівні. У цьому контексті обґрунтовано доцільність оновлення нормативно-правової бази, впровадження нових стандартів інформаційної безпеки, активізації аналітичної діяльності РНБО, створення національних технологічних рішень для захисту інформаційної інфраструктури. Зроблено висновок про те, що лише за умов комплексного, міжвідомчого скоординованого підходу РНБО може ефективно виконувати свою роль у забезпеченні інформаційної безпеки, зокрема шляхом аналітичного прогнозування загроз, нормативного регулювання та інституційної інтеграції вітчизняної системи кіберзахисту в міжнародні безпекові формати.

Ключові слова: Рада національної безпеки і оборони України, інформаційна безпека, кібербезпека, стратегія національної безпеки, інформаційна політика, гібридна війна, Національний координаційний центр кібербезпеки, державне управління.

Krushenitskyi V. THE ROLE OF THE NATIONAL SECURITY AND DEFENSE COUNCIL OF UKRAINE IN FORMING STATE INFORMATION SECURITY POLICY

The article provides a comprehensive analysis of the institutional role of the National Security and Defense Council of Ukraine (NSDC) in the formation and implementation of state policy in the field of information security in the context of the growing challenges of hybrid warfare, information and psychological influence and cyber threats. The author reveals the legal

basis for the functioning of the NSDC as a coordination center for national security issues, in particular in the information sphere, taking into account the norms of the Constitution of Ukraine and relevant legislation. The main functions of the NSDC in this area are identified, including: strategic planning, interagency coordination, analytical support, initiation of regulatory and legal changes and prompt response to threats in the information space.

Particular attention is paid to the activities of the National Cybersecurity Coordination Center as a working body of the National Security and Defense Council, which plays a key role in monitoring, assessing and neutralizing cyber incidents. The functional tasks of the NCSC are considered, including managing the national cyber defense system, coordinating interstate information interaction, and exchanging data between cybersecurity entities and the private sector. The institutional mechanisms of interaction of the NSDC with the main entities of the security and defense sector of Ukraine, such as the Security Service of Ukraine, the Ministry of Defense, the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, the Ministry of Digital Transformation, etc. are analyzed.

The issue of improving the institutional activities of the NSDC in the context of information aggression from the Russian Federation, which is manifested in the systematic spread of fake narratives and manipulative information, is separately highlighted. The author emphasizes that these threats necessitate a deepening of the strategic approach to information security at the state level. In this context, the feasibility of updating the regulatory framework, implementing new information security standards, intensifying the analytical activities of the NSDC, and creating national technological solutions for protecting information infrastructure is substantiated. The conclusion is made that only under the conditions of a comprehensive, interdepartmental coordinated approach can the NSDC effectively fulfill its role in ensuring information security, in particular through analytical threat forecasting, regulatory regulation, and institutional integration of the domestic cyber defense system into international security formats.

Keywords: National Security and Defense Council of Ukraine, information security, cybersecurity, national security strategy, information policy, hybrid warfare, National Cybersecurity Coordination Center, public administration.

Постановка проблеми. У сучасних умовах повномасштабної агресії російської федерації проти України, а також глобального поширення гібридних загроз, питання забезпечення інформаційної безпеки набуло першочергового значення в системі національної безпеки держави. Інформаційний простір перетворився на один із ключових театрів бойових дій, де ворог активно застосовує інструменти дезінформації, інформаційно-психологічного впливу, кібератак та пропаганди з метою дестабілізації суспільства, підриву довіри до державних інституцій та дискредитації української державності на міжнародній арені.

У цьому контексті особливої ваги набуває діяльність Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) як координаційного органу, що визначає стратегічні пріоритети, ініціює ключові політичні рішення у сфері національної безпеки, а також впливає на формування інформаційної політики держави. Водночас, попри активізацію РНБО у питаннях інформаційної та кібербезпеки в останні роки, все ще залишається низка невирішених проблем, зокрема: відсутність сталої концепції інформаційної безпеки, недостатня міжвідомча координація, фрагментарність законодавчої бази та обмежена прозорість ухвалених рішень.

Отже, постає необхідність системного аналізу ролі РНБО у формуванні державної політики інформаційної безпеки, оцінки її ефективності, виявлення наявних викликів і розробки практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів управління у цій сфері. Дослідження цієї проблематики є актуальним не лише в контексті воєнного часу, а й з огляду на потребу створення довгострокової стратегії інформаційної стійкості України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання інформаційної безпеки привертають значну увагу вітчизняних науковців. Серед вчених слід відзначити дослідження таких вчених, як О. Сосніна, В.Грубова, В. Домарьова, О. Дрозда, В. Ліпкана, В. Косецова, І. Бінько, В. Мунтян, Г. Почепцова, О.Литвиненко та інших.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати інституційну роль Ради національної безпеки і оборони України у формуванні та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки, а також обґрунтувати напрями удосконалення її діяльності в умовах сучасних інформаційних і кібернетичних загроз.

Виклад основного матеріалу дослідження. РНБО України виступає центральною ланкою в системі координації заходів із забезпечення національної безпеки в умовах сучасної інформаційної війни. Її функціональний статус визначено у ст. 107 Конституції України [1] та Законі України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [2], згідно з якими цей орган забезпечує підготовку рішень щодо всіх ключових напрямів безпеки, включно з інформаційною.

У контексті інформаційної безпеки РНБО виконує стратегічну, координуючу, аналітичну та регуляторну функції. Вона формує концептуальні засади державної інформаційної політики, ініціює розробку програмних документів (зокрема Стратегії інформаційної безпеки) [3], визначає пріоритетні напрямки діяльності у сфері протидії інформаційним загрозам, а також ухвалює рішення, які мають обов'язковий характер після введення їх у дію указом Президента України.

У межах своїх повноважень РНБО здійснює аналіз стану і можливих загроз національній безпеці України в інформаційній сфері; аналіз здійснення галузевих програм і виконання заходів, пов'язаних із реалізацією міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади державної політики в інформаційній сфері; розроблення і внесення Президентом України та Раді національної безпеки і оборони України пропозицій в інформаційній сфері; удосконалення системи оперативного інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України (в тому числі альтернативною інформацією) у сфері

національної безпеки і оборони та інші функції [4]

Таким чином, РНБО виступає центральним органом стратегічного управління інформаційною безпекою, здатним оперативно реагувати на загрози, координувати зусилля державних інституцій і формувати ефективну політику в умовах сучасної гібридної війни.

Робочим органом Ради національної безпеки і оборони України є Національний координаційний центр кібербезпеки утворений відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 27 січня 2016 року «Про Стратегію кібербезпеки України», уведений в дію Указом Президента України від 15 березня 2016 року № 96 [5]. Його функції включають: оперативний аналіз кіберзагроз; формування рекомендацій для органів виконавчої влади та приватного сектору; управління загальнодержавною системою кіберзахисту; забезпечення обміну інформацією між ключовими учасниками кіберпростору.

Завдяки цьому інструменту РНБО має змогу оперативно впливати на хід інформаційних операцій, здійснювати превентивні заходи, підтримувати кіберстійкість державної IT-інфраструктури.

Також, досліджуючи дане питання, зупинемося на міжвідомчій співпраці РНБО з іншими органами у сфері інформаційної безпеки.

Зокрема, однією з найважливіших інституційних ролей РНБО є забезпечення ефективної міжвідомчої взаємодії, яка координує діяльність таких органів: Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язку); Міністерства цифрової трансформації України; Служби безпеки України; Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗСУ.

РНБО забезпечує не лише формальну взаємодію між вказаними структурами, а й організацію спільних засідань, узгодження стратегічних документів, інтеграцію інформаційних систем і впровадження єдиних стандартів безпеки. Особливе значення має координація при реагуванні на масштабні кібератаки та під час надзвичайних ситуацій — саме тоді активізуються механізми кризового управління під безпосереднім керівництвом РНБО.

Порядок взаємодії суб'єктів забезпечення кібербезпеки під час реагування на кіберінциденти/кібератаки було одноголосно затверджено ще на засіданні Національного координаційного центру кібербезпеки 22 вересня 2022 року [6].

Документ розроблено створеною при ньому робочою групою, до складу якої увійшли представники всіх основних суб'єктів національної системи кібербезпеки, а також Мінцифри, МЗС та Національного інституту стратегічних досліджень [6].

Даним порядком взаємодії, з-поміж іншого, передбачено створити постійну Об'єднану групу реагування на кіберінциденти та кібератаки, та врегульовано питання інформаційного обміну, координації та спільних дій суб'єктів забезпечення кібербезпеки під час реагування на кіберінциденти/кібератаки [6].

У світлі загострення інформаційної агресії з боку російської федерації, Рада національної безпеки і оборони України посилює свою стратегічну та координаційну функцію у сфері протидії зовнішнім дестабілізуючим впливам. РНБО фіксує систематичне поширення росією викривленої, неповної та маніпулятивної інформації щодо України як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях.

У відповідь на такі виклики РНБО ініціює масштабний перегляд та оновлення нормативно-правової бази у сфері інформаційної безпеки, зокрема шляхом доручень Кабінету Міністрів України щодо розробки нових стратегій, законодавчих ініціатив та організаційних заходів. Йдеться, зокрема, про формування комплексної стратегії інформаційної політики [7, с. 572]. РНБО також ініціює створення умов для появи національних технологічних рішень, таких як безпечна операційна система, вітчизняне антивірусне програмне забезпечення тощо.

Таким чином, у сучасних умовах трансформації безпекового середовища та зростання кількості інформаційних і кібернетичних загроз актуалізується необхідність удосконалення інституційної діяльності Ради національної безпеки і оборони України (РНБО) у сфері забезпечення інформаційної безпеки. Як координуючий орган у системі національної безпеки, РНБО має відігравати провідну роль у формуванні стратегічних підходів до протидії дезінформації, інформаційно-психологічному впливу, кібератакам та іншим формам інформаційного тиску. Одним із ключових напрямів вдосконалення діяльності РНБО є посилення її аналітичної спроможності. З метою своєчасного виявлення, моніторингу та прогнозування загроз інформаційного характеру доцільним є створення спеціалізованих структурних підрозділів в Апараті РНБО, що здійснюватимуть комплексний аналіз інформаційної ситуації в державі. Важливим компонентом цього процесу є впровадження системи постійного моніторингу національного інформаційного простору, зокрема традиційних ЗМІ, соціальних мереж, цифрових платформ тощо, а також інтеграція інформації з різних джерел — державних, неурядових та міжнародних — задля формування достовірної інформаційно-аналітичної бази.

Наступним напрямом удосконалення діяльності РНБО виступає оновлення нормативно-правової бази, що регламентує її повноваження у сфері інформаційної безпеки. Зокрема, потребує законодавчого уточнення компетенція РНБО щодо координації дій органів виконавчої влади у випадках інформаційних атак чи кризових ситуацій в інформаційній сфері. Необхідно розробити чіткі механізми виявлення та нейтралізації дезінформації, а також механізми відповідальності за участь у її поширенні. Важливим кроком є також гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами та практиками держав-членів ЄС і НАТО, що сприятиме підвищенню ефективності державної інформаційної політики.

Окрему увагу слід приділити удосконаленню міжвідомчої координації, яка має здійснюватися під егідою РНБО. У цьому контексті важливою є ефективна взаємодія з іншими суб'єктами сектору безпеки і оборони — Службою безпеки України, Міністерством оборони, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національною поліцією та іншими структурами. Важливим інституційним елементом у цій системі виступає Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО, який потребує подальшого зміцнення як основний орган оперативного реагування на кіберзагрози. Також доцільною є активізація співпраці РНБО з науковими установами, аналітичними центрами, експертним середовищем та громадськими організаціями, що дозволить не лише розширити інформаційно-аналітичну базу, але й сприяти розробці превентивних стратегій у сфері інформаційної безпеки.

Висновок. Отже, вдосконалення інституційної діяльності РНБО у сфері інформаційної безпеки має відбуватися шляхом комплексного підходу, що охоплює аналітичний, нормативно-правовий та координаційний виміри. Такий підхід дозволить не лише ефективно протидіяти сучасним інформаційним загрозам, а й забезпечити стратегічну стійкість держави в умовах гібридної війни та постійного інформаційного тиску.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Стратегія інформаційної безпеки від 28 грудня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7>
4. Прав Р.Ю. Діяльність суб'єктів формування і реалізації політики державної безпеки в інформаційній сфері України. *Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток»*. 2018. №9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?n=9&y=2018>
5. Рада національної безпеки і оборони України. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/3303.html>
6. Порядок взаємодії суб'єктів забезпечення кібербезпеки під час реагування на кіберінциденти/кібератаки одностанно затверджено на засіданні НКЦК. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5765.html>
7. Дрозд О.Ю. Розвиток інформаційного суспільства: виклики державної інформаційної політики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. №1. С. 570-572.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon №254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
2. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. (1998, March 5). [On the National Security and Defense Council of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №183/98-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Stratehiia informatsiinoi bezpeky. (2021, December 28). [Information security strategy]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №685/2021*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#n7> [in Ukrainian].
4. Prav, R.Iu. (2018). Diialnist subiektiv formuvannia i realizatsii polityky derzhavnoi bezpeky v informatsiinii sferi Ukrainy. [Activities of entities involved in the formation and implementation of state security policy in the information sphere of Ukraine]. *Elektronnyi zhurnal «Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok»*. №9. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?n=9&y=2018> [in Ukrainian].
5. Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy. (2019) [National Security and Defense Council of Ukraine]. Retrieved from: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/3303.html> [in Ukrainian].
6. Poriadok vzaiemodii subiektiv zabezpechennia kiberbezpeky pid chas reahuvannia na kiberintsydeny/kiberatomy odnoolosno zatverdzheno na zasidanni NKTsK. (2022, September 28). [The procedure for interaction between cybersecurity entities when responding to cyber incidents/cyber attacks was unanimously approved at a meeting of the NCCC]. Retrieved from: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5765.html> [in Ukrainian].
7. Drozd, O.Iu. (2025). Rozvytok informatsiinoho suspilstva: vyklyky derzhavnoi informatsiinoi polityky. [Development of the information society: challenges of state information policy]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. №1. 570-572. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 3.06.2025

УДК 347.777

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-168-171

Рубля Олександр Сергійович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

as.rublya@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-5789-8886

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ

У статті розглянуто значення захисту персональних даних у контексті забезпечення національної та інформаційної безпеки держави, проаналізовано правове регулювання у цій сфері.

У зв'язку зі стрімким розвитком цифрових технологій, широким використанням інформаційно-комунікаційних систем і поширенням електронного урядування, персональні дані громадян стали об'єктом підвищеного інтересу не лише з боку державних органів, а й приватного сектору. Зростаюча кількість кібератак, витоків даних та несанкціонованих втручань у цифрові системи свідчить про актуальність питання захисту персональної інформації як компонента інформаційної та національної безпеки. Це зумовлює необхідність ефективного правового та організаційного механізму захисту такої інформації.

Захист персональних даних вже давно вийшов за межі виключно приватно-правового регулювання і став важливим елементом національної та інформаційної безпеки. Саме тому вивчення сутності цього явища, аналіз нормативно-правової бази та виявлення практичних проблем є надзвичайно важливим для формування ефективної державної політики у сфері захисту персональної інформації.

Захист персональних даних є важливим чинником реалізації права на приватність та одночасно – інструментом зміцнення національної та інформаційної безпеки в умовах цифрової трансформації суспільства. Ефективна система захисту персональних даних має базуватись на балансі між інтересами особи та публічними потребами держави. Необхідним є не лише посилення законодавчого регулювання, а й розвиток інституційного механізму контролю, просвіта населення та впровадження сучасних кіберзахисних технологій.

Ключові слова: персональні дані, захист персональних даних, безпека, національна безпека, інформаційна безпека.

Rublya O. PERSONAL DATA PROTECTION AS A COMPONENT OF NATIONAL AND INFORMATION SECURITY: CONCEPT AND ESSENCE

The article considers the importance of personal data protection in the context of ensuring national and information security of the state, analyzes legal regulation in this area.

In connection with the rapid development of digital technologies, the widespread use of information and communication systems and the spread of e-government, citizens' personal data have become the object of increased interest not only from government agencies, but also from the private sector. The growing number of cyberattacks, data leaks and unauthorized interventions in digital systems indicates the relevance of the issue of protecting personal information as a component of information and national security. This necessitates the need for an effective legal and organizational mechanism for protecting such information.

Personal data protection has long gone beyond the limits of exclusively private law regulation and has become an important element of national and information security. That is why studying the essence of this phenomenon, analyzing the regulatory framework and identifying practical problems is extremely important for the formation of effective state policy in the field of personal information protection.

Personal data protection is an important factor in the realization of the right to privacy and at the same time a tool for strengthening national and information security in the context of the digital transformation of society. An effective system of personal data protection should be based on a balance between the interests of the individual and the public needs of the state. It is necessary not only to strengthen legislative regulation, but also to develop an institutional mechanism of control, educate the population and introduce modern cyber security technologies.

Keywords: personal data, personal data protection, security, national security, information security.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві персональні дані набувають особливої цінності, перетворюючись на стратегічний ресурс, від безпеки якого залежить не лише захист прав і свобод громадян, а й стабільність держави загалом. У контексті гібридних загроз, кіберзлочинності, зростаючої кількості інформаційних атак та втручань у приватну сферу особи, питання забезпечення надійного захисту персональних даних набуває особливої ваги. Недостатня ефективність наявних механізмів захисту призводить до витоків конфіденційної інформації, втрати довіри громадян до державної влади, а також створює передумови для маніпулювання суспільною свідомістю.

Захист персональних даних тісно пов'язаний із питаннями інформаційної та національної безпеки, оскільки дозволяє не лише мінімізувати внутрішні загрози, а й протидіяти зовнішньому впливу через інформаційні технології. У зв'язку з цим, виникає об'єктивна необхідність оновлення національного

законодавства у сфері захисту персональних даних, його гармонізації з європейськими стандартами, а також впровадження ефективних правових та технічних інструментів для забезпечення реального захисту особистої інформації громадян. Усі ці аспекти зумовлюють актуальність подальших наукових досліджень тематики захисту персональних даних як одного з ключових елементів національної та інформаційної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання захисту персональних даних, національної та інформаційної безпеки досліджувалося низкою вітчизняних вчених, таких як: І. Кисельов, А.Чернобай, О.Брель, В. Брижко, Р. Майданик, А. Пазюк, В. Цимбалюк, М. Швець та інші. Водночас в Україні проблема захисту персональних даних не втрачає актуальності, оскільки у сучасному інформаційному суспільстві персональні дані набувають стратегічного значення, а їх збирання, обробка та зберігання прямо впливають як на права і свободи окремої людини, так і на рівень безпеки держави в цілому.

Мета статті – є визначення поняття та сутності захисту персональних даних як важливого елементу національної та інформаційної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Персональні дані як правова категорія є ключовим елементом системи захисту приватного життя особи. Згідно із Законом України «Про захист персональних даних», персональні дані – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [1]. Це визначення охоплює як прямо вказану інформацію про особу (наприклад, ПІБ, ідентифікаційний код, адреса проживання), так і дані, які в сукупності з іншими дозволяють встановити особу.

Вперше визначення персональних даних було надано у Конвенції Ради Європи «Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних» від 28 січня 1981 року № 108, де зазначено, що «персональні дані – означає будь-яку інформацію, яка стосується конкретно визначеної особи або особи, що може бути конкретно визначеною» [2].

На сьогодні Конвенція Ради Європи 1981 року залишається ключовим міжнародним актом, який встановлює базові принципи захисту прав людини у сфері обробки персональних даних та слугує глобальним правовим орієнтиром у цій галузі. Аналізуючи визначення персональних даних, закріплене в українському законодавстві, у порівнянні з відповідним положенням Конвенції, можна зробити висновок, що під час підготовки та ухвалення Закону України «Про захист персональних даних» (2010 р.) було враховано європейський підхід до розуміння цієї правової категорії.

Крім нормативного визначення персональних даних варто проаналізувати тлумачення науковців, які пропонують доктринальне розуміння такої правової категорії як персональні дані. Так, на думку М. Сасенка, під поняттям персональні дані варто розуміти дані про живу людину, котра ідентифікована або може бути ідентифікована на основі цих даних чи на основі додаткової інформації, що може потрапити до особи, яка контролює дані, що містять вираження становлення до цієї людини й указівку на певну мету або плани стосовно цієї людини з боку особи, яка контролює дані, або іншої особи [3, с.103]. О. Дяковський визначає персональні дані як відомості чи сукупність відомостей про живу фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована з урахуванням встановленого законом поділу персональних даних та поняття «обіг персональних даних» [4, с. 4]. А. Щербина пропонує під персональними даними розуміти відомості чи їх сукупність, що характеризує соціальний, майновий, політичний, релігійний статус фізичної особи, за якими вона ідентифікується іншими суб'єктами, у тому числі суб'єктами владних повноважень в процесі реалізації їх компетенції, і незаконне використання яких може завдати фізичну, моральну чи матеріальну шкоду суб'єкту персональних даних [5, с. 48].

Отже, у науковій правовій літературі відсутнє однозначне трактування поняття «персональні дані», однак аналіз позицій науковців свідчить про наявність спільного бачення ключових ознак цього явища. Водночас і законодавець зупинився на лаконічній дефініції, яка найбільш точно відображає сутність цієї правової категорії та відображає європейський підхід до її розуміння.

Персональні дані становлять собою структуровану систему, що включає в себе сукупність різноманітних елементів. Так, до загальних персональних даних науковці відносять: прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, а також інші персональні дані, які за згодою суб'єкта цих даних розміщені в загальнодоступних базах персональних даних і на момент їхнього обігу та/або обробки не були вилучені або знищені з цих баз [6, с. 94].

У ст. 4 Загального регламенту про захист персональних даних в країнах ЄС (General Data Protection Regulation (GDPR)) фізична особа, яку можна ідентифікувати, є такою особою, яку можна ідентифікувати, прямо чи опосередковано, зокрема, за такими ідентифікаторами як ім'я, ідентифікаційний номер, дані про місцеперебування, онлайн-ідентифікатор або за одним чи декількома факторами, що є визначальними для фізичної, фізіологічної, генетичної, розумової, економічної, культурної чи соціальної сутності такої фізичної особи [7].

Згідно мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 20.01.12 р. у справі № 2-рп/2012, суд зазначив що «інформація про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) – це будь які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування тощо, дані про особисті

майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема з членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися та відбуваються у побутовому, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування» [8].

Одним з важливим конституційних прав є право на захист персональних даних, (ст. 32 Конституції України), яке гарантує кожному право на не втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Основним законодавчим актом у цій сфері в Україні є Закон України «Про захист персональних даних» від 1.06.2010 р. № 2297-VI, який регулює правові відносини, пов'язані із захистом і обробкою персональних даних, і спрямований на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на невтручання в особисте життя, у зв'язку з обробкою персональних даних [1].

Чинний нормативно-правовий акт не містить визначення захисту персональних даних. Проте, на підставі аналізу фазової літератури, можна прийти до висновку, що захист персональних даних – це система правових, організаційних і технічних заходів, спрямованих на забезпечення конфіденційності, цілісності та недопущення неправомірного доступу, обробки чи поширення інформації про фізичну особу, що дозволяє її ідентифікувати.

Основними способами захисту персональних даних є правові (прийняття відповідних змін до законодавства у сфері захисту персональних даних), організаційні (активна робота державних органів щодо забезпечення належного рівня кібербезпеки та впровадження передового зарубіжного досвіду протидії кібератакам), технічно-програмні (відповідне програмне забезпечення, своєчасне оновлення програм та належне адміністрування) [9, с.144 – 145].

У сучасному інформаційному суспільстві персональні дані є стратегічним ресурсом, а їх захист – одним із ключових елементів забезпечення національної безпеки. Зростання кількості кібератак, витоків конфіденційної інформації, незаконного збору та обробки персональних даних підвищує рівень загроз не лише для приватних осіб, але й для функціонування державних інституцій, економіки та правопорядку.

Сама сутність національної безпеки виступає багаторівневим утворенням, що виражає складну ієрархічну побудову дійсності, складну систему опосередкованих залежностей різного роду та порядку, що перебувають на різних рівнях сприйняття цього явища. Інакше кажучи, національна безпека може розглядатися і сприйматися як на звичайному, побутовому рівні відображення цього явища, так і на теоретичному рівні [10, с. 25].

Більшість наукових досліджень «національну безпеку» визначають як захищеність (стан захищеності) життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, а під інтересами розуміють, як правило, сукупність потреб (без відповідних здібностей) того чи іншого суб'єкта безпеки (особистості, суспільства, держави тощо) [11].

На законодавчому рівні в Україні окремі аспекти національної безпеки вперше були закріплені в Декларації про державний суверенітет України. У Законі України “Про національну безпеку України” від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII під поняттям “національна безпека України” законодавець розуміє захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [12].

Однією із складових та водночас основою національної безпеки є інформаційна безпека. Вона посідає провідне місце в системі національної безпеки, оскільки саме вона забезпечує стабільність інформаційного простору, захист персональних даних, протидію дезінформації та кіберзагрозам, що безпосередньо впливають на суверенітет та стійкість держави. Інформаційна безпека охоплює захист інформаційного простору держави, недопущення зовнішнього інформаційного впливу, а також забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності критичної інформації, включаючи персональні дані громадян.

І. Боднар розглядає інформаційну безпеку як національну безпеку в інформаційній сфері, підкреслюючи її суттєве значення у забезпеченні національної безпеки. Це сприяє успішному вирішенню завдань в політичній, соціальній, економічній та інших сферах державної діяльності. На її думку, інформаційну безпеку слід розуміти як «сукупність засобів забезпечення інформаційного суверенітету України, захист інформаційної сфери від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз» [13].

Ю. Максименко крізь призму змісту категорії «національна безпека» виокремив два підходи у визначенні поняття інформаційної безпеки – “статичний” та “динамічний”. «Статичний підхід” пов'язаний з тим, що національна безпека визначається через конструкцію «стан захищеності» (захисту) та “динамічний підхід” – під національною безпекою дослідники розуміють певний процес, діяльність тощо. На його думку, більш доцільним є другий підхід, оскільки розкриття лише однієї сторони – стану захисту при визначенні поняття національної безпеки вважається неповним. За такого розуміння нівелюються і втрачаються такі важливі властивості та функції безпеки, як превентивні дії – звуження, послаблення, усунення і попередження небезпек та загроз [14, с. 16].

У сучасних умовах національної безпеки України питання захисту персональних даних набуває особливої ваги. Попри існування базового законодавчого регулювання, практика його реалізації демонструє низку проблем, які впливають на ефективність захисту прав громадян у сфері інформаційної безпеки.

Захист персональних даних в Україні тісно пов'язаний з такими напрямками національної безпеки, як інформаційна безпека, кібербезпека, правова безпека та дотримання прав людини. У цьому контексті особливу увагу слід приділити ролі держави у регулюванні процесів збирання, зберігання, обробки та поширення персональної інформації, а також формуванню відповідної нормативно-правової бази та ефективних механізмів її реалізації. В умовах інформаційного протистояння захист персональних даних стає не лише приватною справою окремої особи, а й питанням національного інтересу. Несанкціонований доступ до баз даних, викрадення інформації про громадян, військових, посадовців може бути використано з метою дестабілізації, шантажу, інформаційних атак, підриву довіри до державних інституцій.

Висновки. Таким чином, у юридичному значенні персональні дані — це інформація, яка дозволяє встановити конкретну фізичну особу, незалежно від того, чи це здійснюється на підставі однієї ознаки чи сукупності декількох. Персональні дані становлять одну з ключових категорій інформаційного права, оскільки безпосередньо пов'язані з реалізацією права на повагу до приватного життя людини, закріпленого як у національному, так і в міжнародному праві.

Захист персональних даних є критично важливою умовою забезпечення інформаційної та національної безпеки України. Успішна реалізація політики у цій сфері вимагає оновлення законодавства, технічного переоснащення інфраструктури, міжнародної співпраці та формування цифрової культури як серед державних інституцій, так і громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про захист персональних даних: Закон України від 1.06.2010 № 2297-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
2. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних Страсбург, 28 січня 1981 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text
3. Саєнко М.І. Сучасне правове регулювання інформаційних відносин у сфері захисту персональних даних в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 103.
4. Дяковський О.С. Правове забезпечення захисту персональних даних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2019. 17 с.
5. Щербина А.О. Адміністративно-правове регулювання використання персональних даних суб'єктами владних повноважень в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Дніпро, 2020. 232 с.
6. Різак М.В. Класифікація персональних даних як необхідний елемент введення ефективної комунікації в суспільстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2013. Вип. 6-3(1). С. 90–94.
7. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16?find=1&text=персональні+дані#Text
8. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частини першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України № 2-рп/2012 URL: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=167724>
9. Малімон В.І. Способи захисту персональних даних громадян як пріоритет національної безпеки України. URL: <https://reicst.com.ua/asp/article/download/233/204/317>
10. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
11. Кадебська Е. В., Лопоха В. В. Національна безпека як правова категорія. *Сорок другі економіко-правові дискусії: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (26.11.2019 р.). Львів, 2019. С. 107-109.
12. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
13. Боднар І.Р. Інформаційна безпека як основа національної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2014. № 1. С. 68-75.
14. Максименко Ю.Є. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 22 с.

Стаття надійшла до редакції 3.06.2025

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-172-176

Стеценко Дмитро Юрійович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

stetsenko.d.y@gmail.com

ORCID ID: 0009-0004-2484-204X

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті на підставі аналізу нормативно-правових актів та доктринальних розробок здійснено комплексний аналіз діяльності органів місцевого самоврядування у сфері адміністративно-правового гарантування прав і свобод людини і громадянина в період дії правового режиму воєнного стану. Акцентовано увагу на актуальності обраної тематики, з огляду на необхідність адаптації системи органів місцевого самоврядування до надзвичайних умов, які виникли внаслідок збройної агресії російської федерації проти України.

Проаналізовано наукові підходи до визначення поняття місцевого самоврядування та наведено його законодавчу дефініцію. Охарактеризовано основні повноваження органів місцевого самоврядування у сфері адміністративно-правового гарантування прав і свобод людини і громадянина, а також запропоновано здійснити їх класифікацію на правотворчі, контрольні, забезпечувальні та комунікаційні повноваження.

Значну увагу приділено особливостям взаємодії між органами місцевого самоврядування і військовими адміністраціями, визначено проблеми правового регулювання, серед яких виокремлено ризики дублювання чи втрати повноважень. Досліджено основні напрямки діяльності органів місцевого самоврядування, спрямовані на гарантування прав і свобод громадян в умовах воєнного стану, зокрема, забезпечення гуманітарної підтримки населення, здійснення прийому, реєстрації та розміщення внутрішньо переміщених осіб, виконання превентивних функцій у співпраці з поліцією та військовими адміністраціями, створення умов для реалізації права громадян на звернення, тощо.

Відмічено низку проблем у діяльності дослідженого інституту в умовах воєнного стану та сформульовано практичні рекомендації, спрямовані на поліпшення механізмів захисту прав людини на місцевому рівні, зокрема через удосконалення нормативної бази, розмежування повноважень, цифрову трансформацію управління, можливість дистанційного обслуговування, залучення громадськості до ухвалення рішень та посилення кадрового потенціалу. Зроблено висновок про те, що навіть в умовах війни органи місцевого самоврядування залишаються одним із ключових гарантів прав людини, а їх ефективність потребує всебічної підтримки та розвитку.

Ключові слова: права і свободи, органи місцевого самоврядування, повноваження, адміністративно-правові гарантії, воєнний стан, військові адміністрації.

Stetsenko D. SPECIFICITIES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEE OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS BY LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES DURING THE MARTIAL LAW

In the article, based on the analysis of regulatory legal acts and doctrinal developments, there is a comprehensive analysis of the activities of local self-government bodies in the field of administrative and legal guarantee of human and civil rights and freedoms during the period of martial law. Attention is focused on the relevance of the chosen topic, given the need to adapt the system of local self-government bodies to the extraordinary conditions that have arisen as a result of the Russian federation's armed aggression against Ukraine.

Scientific approaches to the definition of the concept of local self-government are analysed and its legislative definition is provided. The main powers of local self-government bodies in the field of administrative and legal guarantee of human and civil rights and freedoms are described, and it is proposed to classify them into law-making, control, security and communication powers.

Considerable attention is paid to the peculiarities of interaction between local self-government bodies and military administrations, and problems of legal regulation are identified, including the risks of duplication or loss of powers. The article examines the main areas of activity of local self-government bodies aimed at guaranteeing the rights and freedoms of citizens under martial law, in particular, providing humanitarian support to the people, receiving, registering and accommodating internally displaced persons, performing preventive functions in cooperation with the police and military administrations, creating conditions for exercising the right of citizens to appeal, etc.

The article identifies a number of problems in the activities of the institution under martial law and formulates practical recommendations aimed at improving the mechanisms of human rights protection at the local level, in particular, through improving the legal framework, delineation of powers, digital transformation of governance, the possibility of remote service, public involvement in decision-making and strengthening of human resources. The conclusion is drawn that even in times of war, local self-government bodies remain one of the key guarantors of human rights, and their effectiveness requires comprehensive support and development.

Keywords: rights and freedoms, local self-government bodies, powers, administrative and legal guarantees, martial law, military administrations.

Постановка проблеми. Воєнний стан, введений в Україні у зв'язку з повномасштабною агресією російської федерації, створив особливі умови функціонування органів публічної влади, в яких першочерговим завданням, попри всі виклики, залишається забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина.

При цьому одним із визначальних конституційних інститутів демократичної держави, найбільш наближеним до громадян та покликаним забезпечувати їх права і свободи, є місцеве (територіальне) самоврядування. Саме органи місцевого самоврядування повинні не лише виконувати управлінські функції, але й забезпечувати практичну реалізацію пріоритетності прав і свобод людини на місцевому рівні, що здійснюється шляхом нормотворчості та правозастосування [1, с. 62].

Разом з цим результати загальнонаціонального соціологічного опитування, проведеного у квітні 2024 року, показали, що серед основних інституцій, які населення України вважає найбільш ефективними під час війни, органи місцевої та обласної регіональної влади мають досить низький рівень оцінки порівняно іншими органами публічної влади. Так, лише кожен десятий респондент вважає ефективною діяльність місцевих рад [2]. Вказане свідчить про зростання необхідності висвітлення напрямків діяльності органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану з метою підвищення рівня довіри до таких інституцій, популяризації їхньої роботи серед населення, а також для своєчасного виявлення проблемних аспектів у їх діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблем адміністративно-правових гарантій зверталися українські науковці, зокрема Ю.П. Битяк, Я.М. Квітка, В.М. Кондратенко, Р.А. Калюжний, О.М. Бандурка, та інші. Дослідження діяльності органів місцевого самоврядування в умовах надзвичайного чи воєнного стану проводили, зокрема, А.О. Муртішева, О.Ю. Лялюк, О.М. Скоморовський. Разом з цим, спеціальні аспекти гарантування прав людини органами місцевого самоврядування саме в адміністративно-правовому вимірі в контексті війни залишаються недостатньо вивченими, що потребує детального дослідження окресленого питання, з урахуванням сучасних викликів, пов'язаних із воєнним станом.

Метою статті є з'ясування пріоритетних напрямків діяльності органів місцевого самоврядування щодо дотримання адміністративно-правових гарантій прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану, виявлення проблем у правозастосуванні та формулювання пропозицій щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах воєнного стану, коли державна система перебуває у стані надзвичайного функціонування, зростає значення ефективної діяльності органів місцевого самоврядування як найближчих до громадянина структур публічної влади. Саме ці органи першими реагують на нагальні потреби населення, забезпечуючи реалізацію його прав і свобод навіть у кризових ситуаціях. Адміністративно-правове гарантування прав людини у таких умовах набуває особливої актуальності, адже потребує не лише нормативного забезпечення, а й належної практичної реалізації на місцевому рівні.

У цьому контексті особливої уваги потребує визначення поняття місцевого самоврядування, його сутнісних ознак і підходів до тлумачення, які запропоновані сучасними науковцями, що є ключовим для подальшого аналізу його ролі в системі захисту прав людини під час надзвичайних обставин.

В.П. Грובה визначає поняття органу місцевого самоврядування як організаційно самостійний елемент системи місцевого самоврядування, який не належить до системи органів державної влади, створений відповідно до законодавства України та від імені та в інтересах територіальної громади уповноважений на виконання завдань і функцій місцевого самоврядування [3, с. 140]. На думку Я.В. Журавля під органами місцевого самоврядування варто розуміти органи публічної влади, які відповідно до закону, від імені та в інтересах територіальної громади, під власну відповідальність здійснюють управління справами місцевого значення в межах Конституції і законів України [4, с.135].

Водночас, законодавець сформулював власне визначення вказаного поняття, навівши визначення органу місцевого самоврядування у статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», відповідно до якої місцеве самоврядування в Україні – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [5].

З'ясування змісту поняття органів місцевого самоврядування створює підґрунтя для глибшого аналізу їхньої ролі в системі публічної влади, зокрема в умовах надзвичайних викликів. Одним із ключових напрямів такої діяльності є забезпечення та гарантування прав і свобод людини і громадянина. У період воєнного стану ця функція набуває особливого значення, адже громадяни часто стикаються з обмеженнями прав, посиленням контролем, необхідністю евакуації, воєнно-цивільною координацією та іншими викликами, що потребують чіткого врегулювання.

Воєнний стан, згідно із Законом України «Про правовий режим воєнного стану», є особливим правовим режимом, що передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [6]. Зокрема, відповідно до вказаного закону може бути встановлено трудову повинність, комендантську годину, обмежено свободу пересування та інші демократичні свободи, які в умовах миру вважаються непорушними.

Особливістю цього режиму є також можливість запровадження військових адміністрацій, які частково або повністю перебирають на себе повноваження органів місцевого самоврядування. Це створює низку ризиків і колізій, особливо у громадах, де органи місцевого самоврядування залишаються функціональними, але обмеженими у можливості самостійного прийняття рішень.

Законодавець надає широкі дискреційні повноваження виконавчій владі та військовим адміністраціям, але при цьому залишає обов'язок дотримання принципу пропорційності обмежень прав – будь-яке обмеження має бути необхідним і виправданим у конкретній ситуації. У цьому контексті саме органи місцевого самоврядування мають забезпечувати комунікацію з громадянами, оперативно реагувати на звернення, контролювати дотримання прав у межах своєї компетенції.

Органи місцевого самоврядування відіграють провідну роль у гарантуванні прав громадян на місцях, особливо в умовах воєнного стану, коли громади стикаються з численними загрозами: обстрілами, евакуацією, гуманітарною кризою тощо.

Повноваження органів місцевого самоврядування у сфері адміністративно-правового гарантування прав і свобод можна класифікувати на правотворчі, контрольні, забезпечувальні та комунікаційні повноваження. До правотворчих повноважень можна віднести ухвалення рішень місцевих рад щодо заходів безпеки, режиму доступу до об'єктів, забезпечення порядку в умовах надзвичайної ситуації. Контрольні повноваження реалізуються шляхом моніторингу дотримання прав громадян на місцях, збору інформації про порушення прав, скарги, звернення та реагування на них. Забезпечувальні ж повноваження являють собою, в тому числі, організацію доступу до базових соціальних послуг, охорони здоров'я, гуманітарної допомоги, евакуації населення та ін. Зрештою, комунікаційні функції можуть виявлятися у взаємодії з населенням через інформаційні ресурси, гарячі лінії, консультаційні центри, передачі звернень громадян до вищих інстанцій, якщо самостійно їх вирішити неможливо.

Органи місцевого самоврядування мають діяти відповідно до принципів законності, відкритості, гуманізму та інтересів громади. У межах воєнного стану ці органи зобов'язані координувати свої дії з військовими адміністраціями, проте повинні також залишатися представниками інтересів своїх громад.

Під час дії воєнного стану органи місцевого самоврядування залишаються важливою ланкою публічного управління, що безпосередньо контактує з населенням, тому їхні дії набувають критичного значення для забезпечення прав і свобод громадян, навіть за умов їх часткового обмеження.

Одним із першочергових напрямів діяльності органів місцевого самоврядування, спрямованих на гарантування прав і свобод громадян в умовах воєнного стану, є забезпечення гуманітарної підтримки населення. Місцеві ради, виконавчі комітети, селищні та міські голови організовують видачу продуктів, медичних засобів, забезпечення опалення, водопостачання, евакуаційного транспорту, створюють мобільні пункти незламності. У цьому контексті реалізується адміністративно-правова гарантія права на гідне життя та право на охорону здоров'я.

Як приклад, у 2022 році Сумською міською радою було організовано видачу гуманітарних продуктових наборів для осіб похилого віку, одиноких матерів, дітей та осіб з інвалідністю [7]. Це свідчить про активну участь органів місцевого самоврядування у практичній реалізації державних гарантій навіть в умовах обмежених ресурсів.

Органи місцевого самоврядування виступають ключовими виконавцями політики щодо прийому, реєстрації та розміщення внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до частини 9 статті 11 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», саме на органи місцевого самоврядування покладаються обов'язки з організації місць тимчасового проживання, надання допомоги, формування реєстрів потреб та сприяння у працевлаштуванні, влаштуванні дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади тощо [8]. Таким чином реалізуються такі адміністративно-правові гарантії, як право на житло, право на працю та право на соціальний захист.

Органи місцевого самоврядування здійснюють превентивні функції у співпраці з поліцією та військовими адміністраціями щодо підтримання правопорядку, дотримання комендантської години, правил переміщення та перебування у прикордонних зонах. Вони також приймають рішення про заборону продажу алкоголю, обмеження роботи закладів, проведення масових заходів тощо. Ці дії спрямовані на забезпечення права на безпеку, право на життя, право на правопорядок.

Навіть під час воєнного стану органи місцевого самоврядування повинні забезпечити реалізацію права на звернення, доступ до адміністративних послуг (наприклад, реєстрація актів цивільного стану, отримання довідок, адміністративних дозволів). Органи місцевого самоврядування впроваджують електронні сервіси, цілодобові гарячі лінії, мобільні офіси, що сприяє збереженню адміністративної стійкості системи.

У випадках, коли прямий доступ до органів влади ускладнений, органи місцевого самоврядування виступають медіаторами між громадянами і центральною владою, передаючи звернення, координуючи правничу допомогу, сприяючи вирішенню індивідуальних проблем у рамках своїх можливостей.

Водночас, незважаючи на значущу роль органів місцевого самоврядування у забезпеченні прав і свобод громадян під час воєнного стану, їх діяльність супроводжується низкою системних проблем, що знижують ефективність адміністративно-правових гарантій. Серед основних недоліків, на яких варто зосередити увагу, є невизначеність повноважень органів місцевого самоврядування у взаємодії з

військовими адміністраціями, обмеженість фінансових і матеріальних ресурсів, правова неврегульованість адміністративних процедур в умовах надзвичайного правового режиму, недостатній рівень підготовки кадрів до кризового управління, слабка координація між підрозділами, відсутність протоколів дій на випадок надзвичайних ситуацій, тощо.

Вирішення вищевказаних проблем, на нашу думку, потребує комплексних заходів, таких як: внесення змін до законодавства з метою чіткого розмежування повноважень органів місцевого самоврядування і військових адміністрацій, з урахуванням принципів субсидіарності та децентралізації; розробка та впровадження спеціальних адміністративних процедур на час воєнного стану: спрощені форми звернень, скорочені строки реагування, можливість дистанційного обслуговування; цільове фінансування громад, що приймають внутрішньо переміщених осіб або діють в умовах підвищеного ризику, з державного бюджету або за підтримки міжнародних донорів; підвищення інституційної спроможності органів місцевого самоврядування шляхом підготовки кадрів, створення мобільних груп реагування, запровадження локальних систем кризового управління; залучення громадськості до ухвалення рішень навіть у кризових умовах через онлайн-консультації, локальні опитування тощо.

Висновки. З огляду на проведені дослідження можна стверджувати, що забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану вимагає продуманого й зваженого підходу. Важливо, аби система адміністративно-правових гарантій була не лише ефективною, а й здатною адаптуватися до викликів воєнного часу, при цьому не відступаючи від основоположних принципів прав людини. У цьому процесі органи місцевого самоврядування відіграють особливо важливу роль, адже саме вони забезпечують безпосередній зв'язок між державою та населенням.

Водночас, попри наявність закріплених законом повноважень, результативність дій місцевої влади багато в чому залежить від реальних умов: чіткості нормативної бази, професійності кадрів, рівня підготовленості та взаємодії з іншими владними структурами.

Тому подальше вдосконалення законодавства, посилення інституційної спроможності громад і забезпечення достатнього фінансування є ключовими чинниками, що дозволять ефективно захищати права громадян навіть у складних обставинах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Камардіна Ю.В., Овіннікова Р.В. Місце і роль органів місцевого самоврядування в системі забезпечення і захисту прав людини в Україні. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2024. № 28. С. 56-66.
2. Засади стійкості та основні виклики для громад під час війни: Аналітичний звіт. 2024. URL: <https://national-platform.org/zasady-stijkosti-ta-osnovni-vyklyky-dlya-gromad-pid-chas-vijny-analitychnyj-zvit/>
3. Грובה В.П. Органи місцевого самоврядування як інституціональна основа системи місцевого самоврядування. *Форум права*. 2011. № 4. С. 139-144.
4. Журавель Я.В. Сучасні адміністративно-правові підходи до визначення поняття «орган місцевого самоврядування». *Юридичний журнал*. 2007. № 7/8 (61). С. 133-135.
5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
7. Про отримання та видачу гуманітарної допомоги: Звіт Департаменту соціального захисту населення Сумської міської ради. 2022. URL: <https://dszn.smr.gov.ua/zvit-pro-otrimannya-ta-vidachu-gumanitarnoyi-dopomogi/>
8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо-переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>

REFERENCES:

1. Kamardina Ju.V., Ovinnikova R.V. (2024) Misce i rolj orghaniv miscevogho samovrjaduvannja v systemi zabezpečennja i zakhystu prav ljudyny v Ukrajinі. [The place and role of local self-government bodies in the system of ensuring and protecting human rights in Ukraine]. *Visnyk Mariupoljskogho derzhavnogho universytetu*. №28. 56-66. [in Ukrainian].
2. Zasady stijkosti ta osnovni vyklyky dlja ghromad pid chas vijny. (2024). [Principles of resilience and main challenges for communities in wartime]. *Analitychnyj zvit*. Retrieved from: <https://national-platform.org/zasady-stijkosti-ta-osnovni-vyklyky-dlya-gromad-pid-chas-vijny-analitychnyj-zvit/> [in Ukrainian].
3. Ghrobova V.P. (2011) Orghany miscevogho samovrjaduvannja jak instytucionaljna osnova systemy miscevogho samovrjaduvannja. [Local self-government bodies as the institutional basis of the local self-government system]. *Forum prava*. №4. 139-144. [in Ukrainian].
4. Zhuravelj Ja.V. (2007) Suchasni administratyvno-pravovi pidkhody do vyznachennja ponjattja «orghan miscevogho samovrjaduvannja». [Modern administrative and legal approaches to defining the concept of «local self-government body»]. *Jurydychnyj zhurnal*. No 7/8 (61). 133-135. [in Ukrainian].
5. Pro misceve samovrjaduvannja v Ukrajinі. (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. *Zakon Ukraini* №280/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

6. Pro pravovij rezhyj vojennoho stanu. (2015, May 12). [On the legal regime of martial law]. *Zakon Ukraini № 389-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

7. Pro otrymannja ta vydachu ghumanitarnoji dopomoghy. (2022). [On receiving and issuing humanitarian aid]. Zvit Departamentu socialnogho zakhystu naselennja Sumsjkoji misjkoji rady. Retrieved from: <https://dszn.smr.gov.ua/zvit-pro-otrimannya-ta-vidachu-gumanitarnoyi-dopomogi/> [in Ukrainian].

8. Pro zabezpechennja prav i svobod vnutrishnjo-peremishhenykh osib. (2014, October 20). [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. *Zakon Ukraini №1706-VII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 4.06.2025

УДК 342.9:351.77-056.26(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-176-181

Холодков Андрій Валерійович,

аспірант кафедри публічного та міжнародного права

ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана»

Kholodkov@ukr.net

ORCID ID: 0009-0003-2907-0248

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ

У статті розкрито ключові аспекти адміністративно-правового захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни в Україні, акцентуючи увагу на специфіці використання адміністративно-правових засобів у сучасних умовах. Внаслідок повномасштабної збройної агресії проти України значно зросла кількість громадян, які отримали інвалідність унаслідок поранень, контузій або психологічних травм. Це, в свою чергу, створює додаткове навантаження на державну систему забезпечення прав, соціальної адаптації та інтеграції таких осіб. У цьому контексті постає необхідність переосмислення та вдосконалення адміністративно-правових механізмів, спрямованих на їх захист.

Зазначено, що ефективне функціонування адміністративно-правових засобів можливе лише за умов чіткої нормативно-правової бази, належного інституційного забезпечення, а також взаємодії між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, соціальними службами, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Автором проаналізовано чинне законодавство, зокрема положення Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» та інші акти, що визначають обсяг гарантій для осіб цієї категорії.

Увагу зосереджено на таких засобах адміністративно-правового захисту, як: звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, оскарження дій чи бездіяльності органів публічного адміністрування, захист прав через Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, участь у програмах державної підтримки та адаптації. Окремо окреслено недоліки в реалізації таких засобів, зокрема — бюрократизацію процедур, брак фахівців, недостатню цифровізацію адміністративних послуг та слабку інституційну спроможність окремих територіальних громад.

У підсумку зазначено, що сучасний стан адміністративно-правового захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни потребує комплексного оновлення підходів, орієнтованих на гідність, соціальну інклюзію, рівність можливостей і дотримання прав людини відповідно до стандартів міжнародного права.

Ключові слова: особа з інвалідністю, військовослужбовці, захист прав, публічна адміністрація, адміністративно-правові засоби, державна політика, соціалізація, права осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Kholodkov A. FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION MEANS OF PERSONS WITH DISABILITIES AS A RESULT OF THE WAR

The article reveals the key aspects of administrative and legal protection of persons with disabilities as a result of the war in Ukraine, focusing on the specifics of the use of administrative and legal means in modern conditions. As a result of the full-scale armed aggression against Ukraine, the number of citizens who have become disabled as a result of injuries, contusions or psychological trauma has significantly increased. This, in turn, creates an additional burden on the state system of ensuring the rights, social adaptation and integration of such persons. In this context, there is a need to rethink and improve administrative and legal mechanisms aimed at their protection.

It is noted that the effective functioning of administrative and legal remedies is possible only under conditions of a clear regulatory framework, proper institutional support, as well as interaction between executive authorities, local governments, social services, public organizations and international partners. The author analyzed the current legislation, in particular the provisions of the Law of Ukraine “On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection”, the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine “On the Fundamentals of Social Protection of Persons with Disabilities in Ukraine” and other acts that determine the scope of guarantees for persons in this category.

Attention is focused on such means of administrative and legal protection as: appeal to state authorities and local

governments, appeal against actions or inaction of public administration bodies, protection of rights through the Verkhovna Rada Commissioner for Human Rights, participation in state support and adaptation programs. The shortcomings in the implementation of such means are separately outlined, in particular - bureaucratization of procedures, lack of specialists, insufficient digitalization of administrative services and weak institutional capacity of individual territorial communities.

In conclusion, it is noted that the current state of administrative and legal protection of persons with disabilities as a result of war requires a comprehensive update of approaches focused on dignity, social inclusion, equality of opportunities and respect for human rights in accordance with the standards of international law.

Keywords: person with disability, military personnel, protection of rights, public administration, administrative and legal means, state policy, socialization, rights of persons with disabilities as a result of war.

Постановка проблеми. Конституцією України визначено принцип верховенства права та встановлені юридичні гарантії захисту прав громадян. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується (ст.8 Конституції України); кожному гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати вилучення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації (ст.32 Конституції України); кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав (ст.59 Конституції України).

Засоби адміністративно-правового захисту є основним механізмом, що гарантує захист прав, свобод та законних інтересів осіб з інвалідністю внаслідок війни. Вони дозволяють таким особам звертатися до органів влади з метою відновлення порушених прав, вирішення спірних питань чи отримання передбачених законодавством пільг і компенсацій. Це сприяє зменшенню соціальної нерівності та реалізації принципів справедливості. Особи з інвалідністю внаслідок війни часто є однією з найбільш вразливих категорій населення, яка може постраждати від неправомірних дій або бездіяльності з боку суб'єктів владних повноважень. Засоби адміністративно-правового захисту надають можливість оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів влади в адміністративному чи судовому порядку, тим самим захищаючи їхні інтереси.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання особливостей засобів адміністративно-правового захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни були предметом дослідження Кондратенко В. М. - адміністративно-правові засоби забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю; Варгуляк О. Г. - адміністративно-правове забезпечення реалізації права осіб з інвалідністю на доступність об'єктів і послуг; Смирнова І.І., Медведєва Т.А., Серьогіна О.В. досліджували проблеми соціального захисту людей з інвалідністю; Мінка Т. П., Герасімчук С. С. досліджували сучасний стан та шляхи удосконалення адміністративно-правового регулювання прав осіб з інвалідністю; Костюк В.Л. розкривала міжнародні стандарти права осіб з інвалідністю в умовах правової та соціальної держави.

Метою статті є розкриття особливостей засобів адміністративно-правового захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративно-правовий захист забезпечує реалізацію конституційних прав на соціальне забезпечення, охорону здоров'я, гідний рівень життя, а також доступ до державної допомоги. Це особливо важливо в умовах війни, коли особи з інвалідністю потребують додаткової підтримки з боку держави. Засоби адміністративно-правового захисту сприяють інтеграції осіб з інвалідністю у суспільне життя, забезпечуючи доступ до публічних послуг, професійної реабілітації, працевлаштування та інших важливих сфер. Це допомагає не лише задовольнити їхні нагальні потреби, але й сприяє їхній активній участі в житті громади.

В умовах війни багато осіб з інвалідністю стикаються з труднощами, пов'язаними з доступом до медичної допомоги, соціальних виплат та інших форм підтримки. Засоби адміністративно-правового захисту забезпечують їм можливість отримати належні компенсації, пільги чи допомогу, що особливо важливо в умовах економічної та соціальної нестабільності. Ефективні засоби адміністративно-правового захисту відіграють превентивну роль, мотивуючи органи влади діяти у межах закону. Вони знижують ризики порушення прав осіб з інвалідністю та сприяють підвищенню рівня правосвідомості у суспільстві. Коли особи з інвалідністю внаслідок війни мають ефективні механізми захисту своїх прав, це підвищує їхню довіру до органів влади та системи державного управління в цілому. Це особливо важливо в сучасних умовах, коли країна перебуває у стані війни та потребує консолідації суспільства. Так, станом на 1 жовтня 2024 року чисельність учасників бойових дій, інформація про яких внесена до Єдиного державного реєстру ветеранів війни становила 980193 осіб; чисельність учасників війни, інформація про яких внесена до Єдиного державного реєстру ветеранів війни – 160093 осіб; чисельність осіб з інвалідністю внаслідок війни, інформація про яких внесена до Єдиного державного реєстру ветеранів війни – 119714 осіб [1]. В той же час у порівнянні за попередній звітний період станом на 1 липня 2024 року їх кількість за вищенаведеними позиціями відповідно становила 926793 осіб; 161 297 осіб; 113716 осіб [2].

Саме тому, вважаємо, що засоби адміністративно-правового захисту є невід'ємним елементом підтримки прав і свобод осіб з інвалідністю внаслідок війни. Вони не лише гарантують відновлення порушених прав, але й сприяють соціальній стабільності, забезпечують доступ до публічних послуг та допомагають створювати умови для гідного життя таких осіб у сучасних умовах.

В теорії права сутність поняття «правові засоби» можна витлумачити як у широкому, так і вузькому значенні як всі правові явища, інституційні установки та форми, які тим чи іншим чином пов'язані з регулятивною (охоронною) дією права або ж передбачені правом (законом, індивідуально-правовим актом, договором) юридично значущі дії (їх поєднання та комбінації), які здійснюються суб'єктами з відповідним ступенем дозволеності чи не забороненими законом способами для задоволення їх інтересів, досягнення соціально корисних цілей. Зокрема способами визначаються прийоми юридичного впливу, втілені в юридичних нормах та інших елементах правової системи [3, с. 211].

Ю.П. Битяк зазначав, що в процесі виконавчої та розпорядчої діяльності органи управління діють юридично-владно, застосовуючи різні правові засоби нормотворчого, оперативно-виконавчого (розпорядчого) та юрисдикційного (правоохоронного) характеру. особливі адміністративно-правові засоби встановлення та форми виникнення прав і обов'язків, способів юридичного впливу, захисту прав, процедурно-процесуальні форми тощо, до яких слід віднести акти, скарги, службову або функціональну підпорядкованість, контроль або нагляд, адміністративний примус, протоколи, постанови, клопотання, адміністративну відповідальність та ін. [4, с.70, 268, 269].

Ю.П. Битяк вважає, що під засобом слід розуміти сукупність прийомів (засобів) впливу на суспільні відносини, що складають її предмет, застосування яких дозволяє створити належні умови для реалізації і захисту прав громадян, нормального функціонування громадянського суспільства й держави [5, с. 29]. Щодо засобів адміністративно-правового захисту громадян, то під цими засобами Н.А. Осипенко розуміє способи, прийом практичної реалізації правозахисних завдань і функцій в повсякденній діяльності органів управління (посадових осіб) на основі закріпленої за ними компетенції у встановлених межах і у відповідній формі. Методи, на її думку дають вичерпний перелік на питання, як функціонує правозахисний механізм, як практично здійснюються правозахисні функції, за допомогою яких засобів. Особливістю цих методів являється їх застосування за дорученням держави, тобто офіційно, а також у встановленому порядку. Вони відповідають певним вимогам: мати здатність формувати і забезпечувати реалізацію правозахисних впливів, бути різними і пристосованими до широкого використання, бути реальними і гнучкими [6].

Видовим елементом засобів адміністративно-правового захисту є засоби адміністративно-правового захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни. Вони є ключовим інструментом забезпечення їхніх прав, соціального захисту та інтеграції в суспільство. Їхні особливості пов'язані з необхідністю врахування специфічних потреб цієї категорії громадян, швидкого реагування на їхні проблеми та застосування адаптованих підходів для забезпечення рівного доступу до адміністративно-правових механізмів.

На нашу думку, під засобами адміністративно-правового захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни слід розуміти комплекс правових, організаційних та процедурних механізмів, що спрямовані на забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів таких осіб у сфері публічно-правових відносин. Вони включають нормативно-правові акти, адміністративні процедури, судовий захист, діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, спрямовану на відновлення порушених прав та забезпечення належних умов життя для цієї вразливої категорії громадян.

Серед особливостей засобів адміністративно-правового захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни варто виокремити:

1) особи з інвалідністю внаслідок війни мають право на першочерговий розгляд їхніх звернень, заяв чи скарг, що пов'язано з нагальною потребою в отриманні допомоги, компенсацій або інших послуг. Строки адміністративного чи судового розгляду в таких випадках мають бути скорочені, щоб мінімізувати негативні наслідки затримки;

2) особи з інвалідністю внаслідок війни мають особливий статус, закріплений законодавчо, що гарантує їм додаткові права, пільги та соціальні гарантії. Цей статус вимагає від органів влади враховувати специфічні потреби таких осіб при прийнятті рішень;

3) забезпечується можливість подачі заяви чи скарги через альтернативні канали, такі як онлайн-сервіси, представники або за допомогою спрощених процедур;

4) основний акцент робиться на захисті прав у сферах соціального забезпечення, медичної допомоги, професійної реабілітації, працевлаштування та надання матеріальної допомоги. Засоби адміністративно-правового захисту спрямовані на вирішення проблем доступу до пільг, компенсацій та інших форм підтримки, передбачених для цієї категорії громадян;

5) особливість осіб з інвалідністю внаслідок війни полягає у високій імовірності психологічних травм (ПТСР, депресії тощо), що потребує врахування цього фактору під час взаємодії з органами влади. У разі необхідності забезпечується надання психологічної допомоги чи підтримки під час розгляду справ;

6) органи публічної влади зобов'язані забезпечувати захист прав осіб з інвалідністю, оперативно реагувати на їхні звернення та вирішувати проблеми, пов'язані з порушенням їхніх прав;

7) засоби захисту включають обов'язковий моніторинг виконання рішень щодо осіб з інвалідністю, аналіз ефективності застосовуваних механізмів і розробку рекомендацій для їх удосконалення.

О.І. Остапенко відзначає, що у адміністративно-правовій науці пропонується наступна класифікація засобів, за допомогою яких держава гарантує виконання приписів адміністративно-правової норми: – примусові засоби (можливість притягнення до відповідальності перед державою); – організаційні засоби (видання норм, створення умов для їх застосування, матеріально-технічне забезпечення тощо); –

роз'яснювальні засоби (доведення змісту норми до адресата, підкреслення її значущості та неминучості відповідальності); – стимулюючі засоби (застосування різних заохочувальних заходів до тих, хто точно виконує приписи норм) [7, с.75-76].

Основними засобами захисту прав і законних інтересів громадян зі сторони органів публічного управління слід вважати: 1) активну діяльність самих громадян на основі передбачених законами та іншими нормативно-правовими актами наданих їм прав ст. 27 Конституції України. Це означає, що: громадянин захищає свої права безпосередньо сам (наприклад, відмова виконувати незаконні розпорядження посадової особи, неявка на роботу після завершення строку вказаного у поданій заяві про звільнення за власним бажанням); громадянин звертається за наданням йому захисту до органів публічного управління або недержавних організацій, що здійснюють правозахисну діяльність; 2) створення і діяльність уповноважених державою органів, основним завданням яких є захист прав людини і громадянина (суд, органи прокуратури, Національна поліція України, Служба безпеки України та ін.); 3) захист прав людини і громадянина за допомогою недержавних громадських інститутів (адвокатури, засоби масової інформації, релігійні об'єднання, добровільні товариства та ін.); 4) процесуальний захист прав людини і громадянина з дотриманням процедур (стадій) передбачених законодавством України; 5) колективний захист прав і свобод громадян шляхом проведення мітингів, зборів, демонстрацій, пікетування, страйків в межах і в порядку передбаченому законодавством України. Звернення громадян до суб'єктів публічної влади є одним із головних засобів захисту їх прав і свобод, вони впливають на дотримання законності в діяльності органів публічного управління, а також передбачають зворотній зв'язок з громадянами, що свідчить про ефективність діяльності влади [7, с.119, 120].

На нашу думку, адміністративно-правові засоби захисту осіб з інвалідністю внаслідок війни за своєю природою можуть бути:

- 1) захист осіб з інвалідністю внаслідок війни у формі звернення
- 2) захист осіб з інвалідністю внаслідок війни в судовому порядку;
- 3) звернення до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини;
- 4) контроль та нагляд правоохоронних органів за діяльністю органів публічної адміністрації щодо

захисту прав та законних інтересів осіб з інвалідністю внаслідок війни.

Розглянемо кожен виокремлений нами вид.

Окремим видом засобу захисту прав осіб з інвалідністю внаслідок війни є право на звернення громадян у формі заяв, пропозицій та скарг.

В.І.Цимбалюк та К.О.Кісілевич зазначають, що право на звернення є важливим конституційно-правовим засобом захисту та однією з гарантій дотримання прав і свобод громадян. Адже, звернення громадян є однією з форм участі населення в державному управлінні, у вирішенні державних і суспільних справ, можливістю активного впливу громадянина на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Звернення громадян, з-поміж іншого, виступає «ефективним способом відновлення порушеного права громадянина через подання до органів державної влади скарг, заяв і клопотань» [8, с. 149].

Ю.З.Біла-Тюріна виокремлює ознаки звернень громадян, які притаманні цьому інституту та називає такі: «1) суспільні відносини, які виникають, змінюються та припиняються внаслідок подання звернень громадян регламентовано нормами публічного права (конституційного, адміністративного); 2) суб'єктом подання звернення є фізична особа; 3) суб'єктом розгляду звернень громадян є органи державної влади, місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, засоби масової інформації, посадові особи та посадові особи цих органів; 4) предмет звернення громадян стосується сфери функціонування суб'єкта розгляду конкретного звернення та/або соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів суб'єкта подання звернення» [11, с. 30; 9, с.276].

О.С.Дніпров, зауважує, що «конструкція механізму використання звернення громадян як інструменту захисту прав визначається сукупністю адміністративно-правових засобів, що застосовуються уповноваженими суб'єктами з метою недопущення посягань на вказані у зверненні права або законні інтереси громадянина. Така загальна конструкція механізму адміністративно-правового регулювання процедур розгляду звернень громадян обумовлена концепцією інституту звернення громадян як правового засобу, що використовується в рамках конституційного, адміністративного, міжнародного права, а також низці процесуальних галузей права тощо» [10, с. 71].

У контексті сьогодення, особливу увагу варто звернути на те, що в умовах воєнного стану інститут звернення громадян також є одним із засобів забезпечення законності у сфері публічної влади. Так, Ю. З. Біла-Тюріна вважає, що «звернення громадян має подвійну правову природу: з одного боку є інститутом адміністративного права, функціональне призначення якого полягає у створенні адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та законних інтересів громадян та відображення специфіки діяльності суб'єктів публічної адміністрації, а з іншого є формою громадського контролю за діяльністю органів державної влади в цілому, та окремих посадових чи службових осіб зокрема, за допомогою якої відбувається сприяння формуванню правосвідомості громадян, що є запорукою становлення громадянського суспільства» [11, с. 29].

Слід відзначити, що в умовах воєнного стану звернення громадян має особливе значення, а ст.15

Закону України «Про правовий режим воєнного стану» наділяє начальників військових адміністрацій обов'язком вести особистий прийом громадян та забезпечувати на відповідній території додержання законодавства щодо розгляду звернень громадян та громадських об'єднань [12, ст.15].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кількість учасників бойових дій 01.10.2024 р. URL: <https://data.gov.ua/dataset/034f43a4-133a-498f-8478-6076ed1013e4>
2. Інформація про ветеранів війни, внесених до Єдиного реєстру ветеранів війни Міністерства у справах ветеранів України. URL: <https://data.gov.ua/dataset/034f43a4-133a-498f-8478-6076ed1013e4/resource/feeff5dd-0deb-4ccd-acb5-a72a5554fa78>
3. Бостан С. К., Гусарев С. Д., Пархоменко Н. М. Теорія держави і права : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2013. 348 с.
4. Адміністративне право України: Підручник / Ю. П. Битяк, В. М. Гарашук, О. В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
5. Касараба Ю. Я. Адміністративно-правове забезпечення впровадження міжнародно-правових стандартів у діяльність органів міліції України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07; Національний ун-т біоресурсів і природокористування України. К., 2009. 18 с.
6. Осипенко Н.А. Удосконалення форм і методів адміністративно-правового захисту фізичних осіб. URL: <http://intkonf.org/osipenko-na-udoskonalennya-form-i-metodiv-administrativnopravovogo-zahistu-fizichnih-osib/>
7. Адміністративне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Остапенко О. І., Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів : СПОЛОМ, 2021. 616 с.
8. Цимбалюк В. І., Кісілевич К. О. Звернення громадян як важлива складова захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 5.1 (45.1). травень. С. 149–154.
9. Богів Я.С. Звернення громадян як інструмент захисту прав і свобод людини і громадянина. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2022. Вип. 34. С.274-279.
10. Дніпров О. С. Механізм адміністративно-правового регулювання процедури розгляду звернень громадян. *Наукові записки. Серія: Право*. 2020. Вип. 9. С. 69–73.
11. Біла-Тюріна Ю. З. Звернення громадян як засіб забезпечення законності у публічному адмініструванні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матер. міжн. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 29–32.
12. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради*, 2015. № 28. Ст.250.

REFERENCES:

1. Kilist uchashnykiv boiovykh dii. (2024, October 1). [Number of combatants]. Retrieved from: <https://data.gov.ua/dataset/034f43a4-133a-498f-8478-6076ed1013e4> [in Ukrainian].
2. Informatsiia pro veteraniv viiny, vnesenykh do Yedynoho reiestru veteraniv viiny Ministerstva u spravakh veteraniv Ukrainy. (2024). [Information about war veterans entered into the Unified Register of War Veterans of the Ministry of Veterans Affairs of Ukraine]. Retrieved from: <https://data.gov.ua/dataset/034f43a4-133a-498f-8478-6076ed1013e4/resource/feeff5dd-0deb-4ccd-acb5-a72a5554fa78> [in Ukrainian].
3. Bostan, S.K., Husariiev, S.D., Parkhomenko, N.M. (2013). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of State and Law]. Navch. posib. 348. [in Ukrainian].
4. Bytiak, Yu.P. (Ed.), Harashchuk, V.M., Diachenko, O.V. (2007). Administratyvne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. Pidruchnyk. 544. [in Ukrainian].
5. Kasaraba, Yu.Ia. (2009). Administratyvno-pravove zabezpechennia vprovadzhennia mizhnarodno-pravovykh standartiv u diialnist orhaniv militsii Ukrainy. [Administrative and legal support for the implementation of international legal standards in the activities of the police of Ukraine]. *Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk*. 12.00.07. 18. [in Ukrainian].
6. Osypenko, N.A. (2017). Udoskonalennia form i metodiv administratyvno-pravovoho zakhystu fizychnykh osib. [Improving the forms and methods of administrative and legal protection of individuals]. Retrieved from: <http://intkonf.org/osipenko-na-udoskonalennya-form-i-metodiv-administrativnopravovogo-zahistu-fizichnih-osib/> [in Ukrainian].
7. Ostapenko, O.I., Kovaliv, M.V., Yesimov, S.S. (2021) Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna). [Administrative law of Ukraine (general part)]. Navch. posib. Vyd. 2-e, dop. 616. [in Ukrainian].
8. Tsymbaliuk, V.I., Kisilevych, K.O. (2017). Zvernennia hromadian yak vazhlyva skladova zakhystu prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini. [Citizen appeals as an important component of protecting human and citizen rights and freedoms in Ukraine]. *Molodyi vchenyi*. №5.1 (45.1). 149–154. [in Ukrainian].
9. Bohiv, Ya.S. (2022). Zvernennia hromadian yak instrument zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna. [Citizens appeal as a tool for protecting the rights and freedoms of man and citizen]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava*. Vyp.34. 274-279. [in Ukrainian].

10. Dniprov, O.S. (2020). Mekhanizm administratyvno-pravovoho rehuliuвання protsedury rozghliadu zvernenn hromadian. [The mechanism of administrative and legal regulation of the procedure for considering citizens appeals]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo. Vyp. 9.* 69–73. [in Ukrainian].

11. Bila-Tiurina, Yu.Z. (2021, May 21). Zvernennia hromadian yak zasib zabezpechennia zakonnosti u publichnomu administruvanni. [Citizen appeals as a means of ensuring legitimacy in public administration]. *Nauka ta suspilne zhyttia Ukrainy v epokhu hlobalnykh vykykiv liudstva u tsyfrovu eru (z nahody 30-richchia proholoshennia nezalezhnosti Ukrainy ta 25- richchia pryiniattia Konstytutsii Ukrainy): u 2 t. Mater. mizhn. nauk.-prakt. konf. T. 2.* 29–32. [in Ukrainian].

12. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. (2015, May 12). [On the legal regime of martial law]. *Zakon Ukrainy №389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady. №28.* 250. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 6.06.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-181-185

Яцентюк Станіслав Володимирович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
syatsentiuk@cuspu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0005-3587-5290

ПОЛІТИКА ВЛАСНОСТІ ЩОДО КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ, ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ЇЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено проблематиці політики власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій, з'ясуванню її загальної характеристики та адміністративно-правового аспекту.

Відзначено, що попри значну чисельність комунальних підприємств, установ, організацій, яка перевищує кількість державних, та наявність низки проблем, якими супроводжується їх діяльність, приклади впровадження політик власності, як загальнодержавного (урядового), так і місцевого (муніципального) рівнів, для таких суб'єктів станом на сьогодні відсутні.

Визначено, що політика власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій повинна бути дворівневою – включати загальнодержавний (урядовий) та місцевий (муніципальний) рівні. Загальнодержавна (урядова) політика власності має комплексно визначати загальні засади управління вказаними об'єктами комунальної власності й обґрунтовувати винятковість відповідної комунальної власності, а місцева (муніципальна) – засади управління конкретизувати, у тому числі обґрунтовувати доцільність залишення їх у власності територіальних громад, визначати цілі й основні напрямки діяльності, окреслювати роль та функції органів місцевого самоврядування як власників.

Запропоновано місцеві (муніципальні) політики власності поділяти за сферою дії на загальні (для всіх підприємств, установ, організацій, що перебувають у власності відповідної територіальної громади) та індивідуальні (для окремого підприємства, установи, організації).

Зроблено висновок, що адміністративно-правовий аспект політики власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій полягає в тому, що вона має існувати у формі підзаконного нормативно-правового акта (мати формальне вираження) та, відповідно, бути заходом цільового адміністративно-правового регулювання у сфері управління об'єктами комунального майна, що здійснюється уповноваженими центральними органами виконавчої влади й органами місцевого самоврядування.

Ключові слова: політика власності, комунальні підприємства, комунальні установи, комунальні організації, комунальна власність

Yatsentiuk S. OWNERSHIP POLICY REGARDING MUNICIPAL ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND ORGANISATIONS AND ITS ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS

This article is devoted to the problematic aspects of ownership policy regarding communal enterprises, institutions, and organizations, clarifying its general characteristics and administrative-legal aspect.

It is noted that despite the significant number of communal enterprises, institutions, and organizations, which exceeds the number of state-owned ones, and the presence of numerous problems accompanying their activities, examples of the implementation of ownership policies, both at the national (governmental) and local (municipal) levels, for such entities are currently absent.

It is determined that the ownership policy regarding communal enterprises, institutions, and organizations should be two-tiered – including national (governmental) and local (municipal) levels. The national (governmental) ownership policy should comprehensively define the general principles of managing the aforementioned communal property objects and substantiate the exclusivity of the relevant communal ownership, while the local (municipal) policy should specify the management principles, including justifying the expediency of retaining them in the ownership of territorial communities, defining the goals and main directions of activity, and outlining the role and functions of local self-government bodies as owners.

It is proposed to divide local (municipal) ownership policies based on their scope of application into general (for all enterprises, institutions, and organizations owned by the respective territorial community) and individual (for a specific enterprise, institution, or organization).

It is concluded that the administrative-legal aspect of the ownership policy regarding communal enterprises, institutions, and organizations lies in the fact that it should exist in the form of a subordinate regulatory legal act (have formal expression) and, accordingly, be a measure of targeted administrative-legal regulation in the field of managing communal property objects, carried out by authorized central executive bodies and local self-government bodies.

Keywords: ownership policy, municipal enterprises, municipal institutions, municipal organizations, communal ownership

Постановка проблеми. За сучасних обставин комунальні підприємства, установи, організації залишаються в числі стратегічних і соціально важливих інституцій локального та регіонального рівнів. Вони перебувають у власності територіальних громад, що фактично представлені відповідними органами місцевого самоврядування, та функціонують з метою забезпечення публічних інтересів і потреб населення. У зв'язку з цим центральні органи виконавчої влади й органи місцевого самоврядування повинні забезпечити ефективне управління такими об'єктами, визначивши належну політику власності, яка наразі відсутня.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з засадами здійснення публічного управління об'єктами комунальної власності, у тому числі підприємствами, установами, організаціями, досліджувалися у працях багатьох учених, зокрема таких як В. Авер'янов, Н. Борсук, В. Галунько, Ю. Дехтяренко, О. Дрозд, О. Ковалевська, К. Косяченко, Р. Куйбіда, В. Мамонова, А. Манжула, О. Мельник, О. Ольшанський, О. Сердюкова, С. Сімакова, І. Скляренко, Є. Соболь, М. Шкільняк, М. Юркевич, А. Ярусевич.

Мета статті – розглянути проблематику політики власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій, з'ясувати її загальну характеристику й адміністративно-правовий аспект.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «політика» є багатозначним і широко використовується у різних галузях знань. Відносно потреб нашого дослідження ця категорія може бути визначена як план, курс дій або напрям дій, прийнятий і дотримуваний владою, керівником, політичною партією тощо [1, с. 7]. Тобто у загальному вигляді політика пов'язується з цілеспрямованою діяльністю, що провадиться суб'єктами владних повноважень з метою досягнення певних результатів. За таких обставин політика власності має стосуватися засад володіння, користування, розпорядження певним майном, а також механізмів управління ним.

У вітчизняній законодавчій площині поняття «політика власності» не використовується. Водночас Закон України «Про управління об'єктами державної власності» від 21.09.2006 р. № 185-V містить положення щодо політики державної власності, однак не передбачає її трактування. Зокрема, у ч. 1 ст. 11-6 цього Закону встановлюється, що Кабінет Міністрів України затверджує політику державної власності, яка визначає загальні принципи щодо цілей залишення у державній власності підприємств і корпоративних прав у господарських товариствах, класифікації та категоризації державних підприємств і господарських товариств (у статутному капіталі яких більше 50 відсотків акцій (часток) належать державі), критеріїв обов'язковості утворення наглядової ради у вказаних підприємствах і товариствах, планів підвищення ефективності управління ними, керівних принципів реалізації прав держави як власника таких юридичних осіб та інше [8].

На підставі вищевказаного Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову «Деякі питання Політики державної власності» від 29.11.2024 р. № 1369, якою затверджено Політику державної власності – нормативний акт, що визначає обґрунтування та цілі залишення в державній власності державних підприємств і корпоративних прав держави у статутному капіталі господарських товариств, загальні принципи, засади управління державними підприємствами та господарськими товариствами, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави [2]. За словами Міністра економіки України Ю. Свириденко, Політика державної власності визначає роль держави в управлінні держкомпаніями, окреслює, які є стратегічними для країни та які завдання вони повинні виконувати, а також запроваджує високі стандарти корпоративного управління в державному секторі економіки [9]. До цього ж варто відзначити, що така Політика ґрунтується на Керівних принципах з корпоративного управління на підприємствах державної форми власності [6], розроблених Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР).

У свою чергу приклади впровадження політик власності, як загальнодержавного (урядового), так і місцевого (муніципального) рівнів, для комунальних підприємств, установ, організацій станом на сьогодні в Україні відсутні. При цьому прикметним є те, що:

по-перше, комунальні підприємства, установи, організації складають основу комунального сектору економіки, а їх чисельність є значно вищою, ніж чисельність державних;

по-друге, діяльність таких суб'єктів супроводжується низкою проблем та відзначається вкрай низкою ефективністю.

Урядові програмні документи та сучасні експертні дослідження, що ґрунтуються на фактичних показниках діяльності комунальних підприємств, установ, організацій, свідчать про збитковість останніх (наявність від'ємної рентабельності капіталу й активів), їх фіскальну ризиковість, фінансову непрозорість,

корупційну вразливість, конкурентну деструктивність через отримання спеціальних переваг (як приклад, в оподаткуванні, кредитуванні, отриманні майна), а також про наявність дублювань у виконуваних функціях, створення ними значного навантаження на місцеві бюджети та інше [3; 4; 5; 10]. За таких обставин питання формування і впровадження політики власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій сприймається як завдання загальнодержавного значення, що має реалізовуватися аналогічно до Політики державної власності й у найближчих часових перспективах.

Поряд з цим варто погодитися з твердженням, що внаслідок хаотичного створення комунальних підприємств, установ, організацій територіальні громади мають різне бачення щодо потреби і методів управління ними. За відсутності чітко визначеної політики власності підвищуються ризики непрофесійного управління та політичного впливу з метою задоволення приватного інтересу осіб, наближених до місцевої влади [10, с. 38; 3, с. 27]. Таким чином, потреба щодо вироблення уніфікованих загальнодержавних засад управління комунальною власністю з метою забезпечення сталого розвитку у комунальному секторі економіки наразі є назрілою та об'єктивною.

У відповідному контексті Національною економічною стратегією на період до 2030 року, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 179, у рамках напрямку «Управління державною та комунальною власністю» одним із завдань визначено «забезпечення впровадження загальної стратегії управління державною та комунальною власністю» [4]. Однак стратегія управління комунальною власністю, на відміну від державної, наразі не розроблена. Тож органи місцевого самоврядування позбавлені концептуального підґрунтя для вироблення виважених місцевих політик власності для підприємств, установ, організацій, якими вони володіють. Відтак убачається, що Кабінету Міністрів України (із залученням Міністерства економіки України й інших центральних органів виконавчої влади згідно з компетенцією) необхідно виконати заходи з вироблення відповідного адміністративно-правового забезпечення та визначити загальнодержавну політику власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій.

Водночас, зважаючи на експертні дослідження з питань функціонування державних і комунальних підприємств в Україні [3; 5; 10], ми підтримуємо позицію, що політика власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій має бути різнорівневою.

На думку представників Центру економічної стратегії, ієрархія рішень щодо політик власності на комунальні підприємства повинна включати: 1) загальну політику власності (держава має визначати, які підприємства вона готова мати в комунальній власності в ринкових умовах); 2) галузеву політику власності (держава має встановити чіткі та зрозумілі правила гри на окремих ринках, зокрема регульованих ринках і ринках природних монополій); 3) індивідуальні політики власності (органи місцевого самоврядування мають визначати власну політику щодо кожного суб'єкта господарювання, яким вони управляють) [10, с. 38].

Дещо відмінною є позиція Національного агентства з питань запобігання корупції, згідно з якою про необхідність вироблення загальнодержавної політики власності не зазначається, а рекомендується органам місцевого самоврядування:

1) розробити й ухвалити Загальну методику політики власності стосовно підпорядкованих комунальних підприємств з урахуванням таких принципів управління: винятковості комунальної власності; визначення цілей діяльності суб'єктів господарювання; професійності в управлінні суб'єктами господарювання; дотримання прозорості; визначення чітких критеріїв, за яких підприємства мають бути приватизовані або ліквідовані, а також умов, за яких заборонено створювати нові підприємства комунальної власності;

2) розробити та затвердити окремі політики власності у комунальних підприємствах, господарських товариствах (у яких комунальна частка перевищує 50 %), де середньооблікова чисельність працівників за звітний (фінансовий) рік перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період перевищує 70 млн гривень [3, с. 29-30].

Також варто зазначити, що за результатами Огляду корпоративного управління державних підприємств України, проведеного Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), українській владі, зокрема, було рекомендовано відповідно до політики власності провести реформування решти портфеля (акціонування шляхом перетворення в акціонерні товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю) державних підприємств (включаючи комунальні підприємства) [5, с. 262]. Тобто у наведеному прикладі, на відміну від попереднього, зацентровано на необхідності вироблення саме загальнодержавної політики власності, що одночасно має стосуватися і державних, і комунальних підприємств.

У свою чергу, зважаючи на вищевикладене, вважаємо, що політика власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій має бути дворівневою, тобто включати як загальнодержавний (урядовий), так і місцевий (муніципальний) рівні.

За аналогією з Політикою державної власності [2], виробленою для державних підприємств, загальнодержавна (урядова) політика власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій має комплексно визначати загальні засади управління такими специфічними об'єктами комунальної власності й обґрунтовувати винятковість такої комунальної власності. Вона повинна мати формальне вираження та

слугувати заходом цільового адміністративно-правового регулювання у сфері управління об'єктами комунального майна, здійснюваним Кабінетом Міністрів України із залученням Міністерства економіки України й інших центральних органів виконавчої влади відповідної компетенції.

Місцевий (муніципальний) рівень політики власності має формуватися та реалізовуватися кожним органом місцевого самоврядування самостійно і відносно тих комунальних підприємств, установ, організацій, які йому підпорядковані.

Так, органи місцевого самоврядування здійснюють правомочності власника комунальних підприємств, установ, організацій від імені територіальних громад, а тому зобов'язані діяти в їх найкращих інтересах і вживати всіх необхідних заходів з метою раціонального й ефективного управління таким специфічним комунальним майном. Водночас суттєво, що відносини органів місцевого самоврядування з підприємствами, установами та організаціями, які перебувають у їх власності, будуються на засадах підпорядкованості, підзвітності та підконтрольності [7]. Тобто такі правові відносини охоплюються предметом регулювання адміністративного права, є адміністративно-правовими. Отже, визначаючи політику власності щодо таких суб'єктів, органи місцевого самоврядування фактично здійснюватимуть адміністративно-правове регулювання у сфері управління об'єктами комунальної власності. При цьому кожен орган місцевого самоврядування має діяти згідно з базовими принципами адміністративного права та належного врядування, а також на засадах врядування найкращих інтересів територіальної громади.

Також, з огляду на Керівні принципи Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з корпоративного управління на підприємствах державної форми власності [6], вбачається, що органам місцевого самоврядування слід відповідально підходити до вироблення політики власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій та:

1) враховувати, що кінцевою метою володіння підприємствами, установами, організаціями має бути ефективна та стійка максимізація їхньої довгострокової вартості для населення відповідних територіальних громад;

2) виходити з того, що політика власності має:

– базуватися на тривалому часовому періоді, а також формуватися і реалізовуватися згідно з процедурами підзвітності та залучення громадськості;

– розкривати засновані на ретельній оцінці підстави і цілі володіння підприємствами, установами, організаціями;

– визначати роль та обов'язки органів місцевого самоврядування в управлінні підприємствами, установами, організаціями, правомочності власника щодо яких вони виконують, а також загалом механізми реалізації такої політики власності;

– регулярно переглядатися та підлягати періодичній оцінці на предмет її ефективності.

Таким чином, місцева (муніципальна) політика власності має враховувати положення загальнодержавної (урядової) політики власності та конкретизувати засади управління відповідними підприємствами, установами, організаціями, у тому числі обґрунтовувати доцільність залишення їх у власності територіальних громад, визначати цілі й основні напрямки діяльності, окреслювати роль та функції органів місцевого самоврядування як власників.

Водночас, як вказувалося на початку, станом на сьогодні органи місцевого самоврядування не проявляють належної активності в питаннях формування і реалізації політики власності щодо комунального майна. Насамперед відповідна тенденція, на нашу думку, пов'язана з відсутністю зобов'язувальних законодавчих приписів. Тож вважаємо за доцільне запропонувати внести зміни до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР в частині виключної компетенції сільських, селищних, міських, районних і обласних рад, доповнивши ч. 1 ст. 26 та ч. 1 ст. 43 новими пунктами наступного змісту:

«визначення та затвердження політики власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій, що перебувають у власності відповідних територіальних громад, здійснення контролю за її реалізацією, проведення її перегляду (не рідше одного разу на п'ять років);».

Серед іншого вбачаємо, що за сферою дії місцеві (муніципальні) політики власності можуть поділятися на: а) загальні (для всіх підприємств, установ, організацій, що перебувають у власності відповідної територіальної громади); б) індивідуальні (для окремого підприємства, установи, організації). При цьому, загальна політика власності має прийматися в обов'язковому порядку, а індивідуальна – у разі необхідності визначення засад та особливостей управління окремим комунальним підприємством, установою чи організацією (як приклад, комунальним підприємством, що має стратегічне значення для відповідної територіальної громади).

Висновки. Враховуючи вищевикладене можемо зробити висновок, що адміністративно-правовий аспект політики власності щодо комунальних підприємств, установ, організацій полягає в тому, що вона має існувати у формі підзаконного нормативно-правового акта (мати формальне вираження) та, відповідно, бути заходом цільового адміністративно-правового регулювання у сфері управління об'єктами комунального майна, що здійснюється уповноваженими центральними органами виконавчої влади (загальнодержавний (урядовий) рівень – щодо всіх комунальних підприємств, установ, організацій) та органами місцевого самоврядування (місцевий (муніципальний) рівень – щодо комунальних підприємств, установ, організацій,

які перебувають у власності відповідних територіальних громад).

Загальнодержавна (урядова) політика власності має комплексно визначати загальні засади управління такими специфічними об'єктами комунальної власності й обґрунтовувати винятковість такої комунальної власності.

Місцева (муніципальна) політика власності має враховувати положення загальнодержавної (урядової) політики власності та конкретизувати засади управління відповідними підприємствами, установами, організаціями, у тому числі обґрунтовувати доцільність залишення їх у власності територіальних громад, визначати цілі й основні напрямки діяльності, окреслювати роль та функції органів місцевого самоврядування як власників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Державна політика: підручник / ред. кол.: Ю. Ковбасюк (голова) та ін. Київ: НАДУ, 2014. 448 с.
2. Деякі питання Політики державної власності: постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1369. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1369-2024-%D0%BF>.
3. Корупційні ризики при управлінні комунальними підприємствами: стратегічний аналіз. Національне агентство з питань запобігання корупції, 2022. 43 с.
4. Національна економічна стратегія на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF>.
5. OECD (2021), Огляд OECD корпоративного управління державних підприємств: Україна. URL: <https://doi.org/10.1787/e05da164-uk>.
6. OECD (2025), Керівні принципи OECD з корпоративного управління на підприємствах державної форми власності 2024. URL: <https://doi.org/10.1787/8d61003c-uk>.
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>.
8. Про управління об'єктами державної власності: Закон України від 21.09.2006 р. № 185-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#n797>.
9. Уряд затвердив політику державної власності – ключовий документ для реформи держкомпаній. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyy-polityku-derzhavnoi-vlasnosti-kliuchovyi-dokument-dlia-reformy-derzhkompanii>.
10. Як подолати неефективність комунальних підприємств: аналітична записка. Центр економічної стратегії, 2020. 50 с.

REFERENCES:

1. Kovbasiuk, Yu. (Ed.) et al. (2014). *Derzhavna polityka*. [State policy]. Pidruchnyk. 448. [in Ukrainian].
2. Deiaiki pytannia Polityky derzhavnoi vlasnosti. (2024, November 29). [Some issues of State Property Policy]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №1369*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1369-2024-%D0%BF> [in Ukrainian].
3. Koruptsiini ryzyky pry upravlinni komunalnymy pidpriemstvamy: stratehichniy analiz. (2022). [Corruption risks in the management of municipal enterprises: strategic analysis]. *Natsionalne ahentstvo z pytan zapobihannia koruptsii*. 43. [in Ukrainian].
4. Natsionalna ekonomichna stratehiia na period do 2030 roku. (2021, March 3). [National Economic Strategy for the period until 2030]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №179*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF> [in Ukrainian].
5. Ohliad OESR korporatyvnoho upravlinnia derzhavnykh pidpriemstv: Ukraina. (2021). [OECD Corporate Governance Review of State-Owned Enterprises: Ukraine]. Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/e05da164-uk> [in Ukrainian].
6. Kerivni pryntsyipy OESR z korporatyvnoho upravlinnia na pidpriemstvakh derzhavnoi formy vlasnosti 2024. (2025). [OECD Guidelines on Corporate Governance in State-Owned Enterprises 2024]. Retrieved from: <https://doi.org/10.1787/8d61003c-uk> [in Ukrainian].
7. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. *Zakon Ukrainy №280/97-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
8. Pro upravlinnia ob'ektamy derzhavnoi vlasnosti. (2006, September 21). [On the management of state-owned objects]. *Zakon Ukrainy №185-V*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#n797> [in Ukrainian].
9. Uriad zatverdyy polityku derzhavnoi vlasnosti – kliuchovyi dokument dlia reformy derzhkompanii. (2024, November 29). [The government has approved a state ownership policy, a key document for the reform of state-owned companies]. *Uriadovyi portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-zatverdyy-polityku-derzhavnoi-vlasnosti-kliuchovyi-dokument-dlia-reformy-derzhkompanii> [in Ukrainian].
10. Yak podolaty neefektyvnist komunalnykh pidpriemstv: analitychna zapyska. (2020). [How to overcome inefficiency in public utilities: an analytical note]. *Tsentr ekonomichnoi stratehii*. 50. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 5.06.2025

УДК 347.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-186-190

Авраменко Олександр Володимирович,

Голова Олександрійського міськрайонного суду

Кіровоградської області

aav2005@ukr.net

ORCID ID: 0009-0007-3134-3216

ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ СУДОВОЇ РЕФОРМИ

У статті досліджується система доказування в адміністративному судочинстві України з урахуванням сучасних викликів, що постають у процесі судової реформи, цифровізації правосуддя та необхідності дотримання високих стандартів доведення у публічно-правових спорах. Особлива увага приділяється поєднанню матеріального й процесуального компонентів поняття доказу, що забезпечує як змістовну достовірність, так і правову допустимість доказової інформації.

Здійснено огляд наукових підходів до визначення поняття «доказ» у контексті адміністративного процесу. Акцент зроблено на принципах змагальності, офіційного з'ясування обставин справи, презумпції добросовісності суб'єкта владних повноважень та рівності сторін. Розкрито актуальні проблеми забезпечення рівного доступу до доказів, особливо у справах проти органів влади, коли громадяни часто позбавлені можливості повноцінного захисту через нерівність доступу до доказової інформації. Окремо розглянуто роль суду в активному збиранні та оцінці доказів.

Проаналізовано переваги та проблеми впровадження електронних доказів. Визначено ключові недоліки, зокрема труднощі автентифікації, відсутність уніфікованих стандартів та недостатню цифрову компетентність учасників процесу. Зроблено висновок про необхідність нормативного врегулювання механізмів оформлення, подання, дослідження та оцінки електронних доказів.

Окрема увага приділена судовій практиці, зокрема позиціям Верховного Суду, що формують підходи до оцінки доказів, визначення меж судового контролю та допустимості доказової бази. Автор стверджує, що дієвий судовий контроль — ключовий інструмент протидії зловживанням владою та забезпечення ефективного захисту прав у публічно-правових спорах.

У підсумку обґрунтовано необхідність комплексного вдосконалення системи доказування шляхом: удосконалення законодавства щодо електронних доказів; забезпечення рівного доступу до доказової бази; підвищення ролі суду у витребуванні доказів; формування стабільної судової практики. Такий підхід сприятиме утвердженню ефективного, об'єктивного та справедливого адміністративного судочинства в умовах реформування судової системи України.

Ключові слова: адміністративне судочинство, докази, доказування, судовий контроль, електронні докази, судова реформа, публічно-правовий спір, належність доказу, допустимість доказу, змагальність.

Avramenko O. EVIDENCE AND PROOF IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN UKRAINE: CHALLENGES OF JUDICIAL REFORM

The article explores the system of proof in administrative proceedings in Ukraine, taking into account current challenges arising from judicial reform, the digitalization of justice, and the need to uphold high standards of evidence in public law disputes. Particular attention is given to the integration of the substantive and procedural components of the concept of evidence, which ensures both factual reliability and legal admissibility of evidentiary information.

The study provides an overview of scholarly approaches to the definition of “evidence” in the context of administrative procedure. Emphasis is placed on the principles of adversarial proceedings, official clarification of case circumstances, the presumption of good faith of public authorities, and equality of the parties. The article highlights pressing issues in ensuring equal access to evidence, particularly in cases against public authorities, where citizens are often deprived of full protection due to unequal access to evidentiary information. The active role of the court in collecting and evaluating evidence is also analyzed.

The advantages and challenges of introducing electronic evidence are examined. Key shortcomings are identified, including authentication difficulties, lack of unified standards, and insufficient digital competence of participants. The author concludes that regulatory mechanisms for the formalization, submission, examination, and evaluation of electronic evidence must be developed and clearly established.

Special attention is paid to judicial practice, particularly the positions of the Supreme Court, which shape the approaches to evaluating evidence, defining the scope of judicial control, and determining the admissibility of the evidentiary base. The author argues that effective judicial control is a key instrument in counteracting abuses of power and ensuring effective protection of rights in public-law disputes.

In conclusion, the article substantiates the need for a comprehensive improvement of the proof system by: enhancing legislation on electronic evidence; ensuring equal access to the evidentiary base; strengthening the role of the court in requesting evidence; and developing consistent judicial practice. This approach will contribute to establishing effective, objective, and fair administrative justice in the context of Ukraine's judicial reform.

Keywords: administrative proceedings, evidence, proof, judicial control, electronic evidence, judicial reform, public-law dispute, relevance of evidence, admissibility of evidence, adversarial process.

Постановка проблеми. Питання доказів та процесу доказування в адміністративному судочинстві

набуває особливої актуальності в умовах триваючої судової реформи в Україні, спрямованої на підвищення ефективності, прозорості та справедливості судової системи. Адміністративні спори, у яких однією зі сторін виступає орган публічної влади, потребують особливих підходів до оцінки доказів, дотримання принципів процесуальної рівності та неупередженості.

Реформування судової влади супроводжується цифровізацією процесів, що зумовлює розширення практики використання електронних доказів, водночас породжуючи нові виклики щодо їхньої допустимості, достовірності та належної оцінки. Також актуальним залишається питання забезпечення єдності судової практики в умовах неоднорідного тлумачення судами процесуальних норм.

У цьому контексті науковий аналіз особливостей доказування в адміністративному процесі є необхідним для виявлення існуючих проблем і вироблення рекомендацій щодо удосконалення чинного законодавства та правозастосовної практики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика доказів і доказування в адміністративному судочинстві досліджується у працях провідних українських і зарубіжних правознавців. Значний внесок у розвиток теоретико-правового підходу до розуміння доказової діяльності здійснили такі науковці, як А.І. Берlach, О. М. Бандурка, С. В. Ківалов, О.П. Дзісяк, І.Г. Козинець, В.Я. Кравченко, О.О. Опанасенко, М. І. Смокович, М.С. Сусак, С.Б. Цебенко та інші.

Мета статті є комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів доказів і доказування в адміністративному судочинстві України в контексті судової реформи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система доказування в адміністративному судочинстві України ґрунтується на принципах змагальності, офіційного з'ясування всіх обставин у справі, а також презумпції добросовісності суб'єкта владних повноважень. Водночас проведення судової реформи, цифровізація правосуддя та зростаючі вимоги до стандартів доказування актуалізують потребу в оновленому осмисленні механізмів доказування.

Відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), доказами визнаються будь-які фактичні дані, що встановлюють наявність або відсутність обставин, які мають значення для справи [1]. Такі дані можуть бути отримані з письмових, речових, електронних доказів, показань свідків, висновків експертів тощо. Суд, відповідно до принципу офіційного з'ясування обставин справи, має право витребувати докази за власною ініціативою, однак основна відповідальність за доведення правомірності чи неправомірності дій покладається на сторони.

У науковій літературі відзначається різноманітність підходів до визначення поняття «доказ» у контексті адміністративного судочинства. Так, Т.О. Рекуненко обґрунтовано розглядає доказ як засіб встановлення істини у адміністративній справі, наголошуючи при цьому не лише на його змістовній функції — з'ясуванні фактичних обставин, які мають значення для правильного вирішення справи, — але й на формальній характеристиці, що полягає в обов'язковому дотриманні адміністративно-процесуальних норм при його отриманні [2, с. 172; 4, с. 379]. Такий підхід є послідовним і відповідає принципам процесуального права, оскільки визнає недопустимість доказів, здобутих із порушенням встановленої процедури.

Разом із тим, І.Г. Козинець та В.Я. Кравченко пропонують ширше бачення, розглядаючи докази як інформацію, що використовується сторонами адміністративного провадження для встановлення наявності або відсутності певних обставин, фактів чи подій [3, с. 175; 4, с. 379]. Автори акцентують увагу на процедурному аспекті доказування, яке охоплює як дослідження, так і оцінку доказів. Таким чином, доказ у їх трактуванні — це не лише засіб отримання фактів, а й елемент складної процесуальної діяльності, що включає активну роль учасників провадження та суду.

Порівняльний аналіз наведених позицій дозволяє дійти висновку, що сучасне адміністративне судочинство характеризується інтеграцією матеріального й процесуального компонентів у розумінні доказів. З одного боку, доказ є інструментом встановлення фактичних обставин, з іншого — він постає як результат формалізованої діяльності, яка здійснюється у межах встановленої правової процедури. Це підкреслює необхідність забезпечення балансу між змістом доказової інформації та дотриманням належної правової форми її отримання й використання.

Отже, узагальнення наукових підходів дозволяє констатувати, що докази в адміністративному судочинстві розглядаються не лише як джерело фактичної інформації, необхідної для встановлення істини у справі, а й як результат процесуальної діяльності, що здійснюється в межах чітко визначених правових норм. Це зумовлює необхідність забезпечення як змістовної достовірності доказів, так і дотримання процедурної коректності під час їх отримання, дослідження та оцінки. У сучасних умовах реформування судової системи в Україні така інтеграція матеріального й процесуального підходів до розуміння доказів є надзвичайно актуальною для забезпечення ефективного, об'єктивного та справедливого адміністративного судочинства.

У процесі реформування системи правосуддя виникає низка викликів, пов'язаних з ефективністю реалізації принципу доказування в адміністративному судочинстві. Одним із найгостріших є питання нерівності сторін у доступі до доказової бази, що особливо актуалізується у справах за участю суб'єктів владних повноважень. У таких справах громадяни, як правило, опиняються у менш сприятливому становищі через обмежений доступ до інформації, що перебуває у володінні органів державної влади, що, своєю чергою, порушує принцип змагальності та ставить під сумнів гарантії справедливого судового розгляду.

У цьому контексті слушною видається позиція О.О.Опанасенко про те, що рівність сторін адміністративного процесу перед законом означає наділення їх рівними правами та обов'язками щодо участі у процесі та захисту своєї позиції [5, с. 202]. Проте важливо не ототожнювати «рівність» із «однаковістю»: права і обов'язки сторін можуть відрізнятися залежно від їх процесуального статусу (позивач, відповідач, третя особа тощо). У свою чергу, рівність полягає у забезпеченні можливості кожного учасника адміністративного процесу реалізувати надані йому процесуальні права відповідно до цього статусу.

Водночас рівність у процесі виявляється не лише у формальному закріпленні прав та обов'язків, а й у реальній здатності сторін користуватися ними. Це має ключове значення для забезпечення ефективного доступу до правосуддя, а також впливає на реалізацію низки інших засад адміністративного процесу — змагальності, гласності, рівності зброї. Принцип рівності в адміністративному судочинстві слід розуміти також у світлі заборони дискримінації: до осіб, що перебувають в однаковому процесуальному становищі, мають застосовуватись однакові правові стандарти без винятків, що ґрунтується на концептуальному розумінні рівності перед законом [6, с. 38].

Таким чином, ефективне доказування в адміністративному процесі нерозривно пов'язане з практичною реалізацією принципу рівності сторін. Забезпечення реального, а не лише формального балансу між сторонами — ключова умова справедливого розгляду справ у публічно-правових спорах в умовах триваючого реформування системи правосуддя.

Одним із позитивних інституційних нововведень у межах судової реформи стало впровадження системи електронного суду та запровадження можливості подання доказів в електронній формі. Це істотно спрощує процес доказування, особливо для учасників адміністративного процесу, які перебувають у віддалених регіонах або мають обмежений доступ до судових установ. Електронні докази, зокрема дані з офіційних веб-сайтів органів державної влади чи місцевого самоврядування, слугують надійним засобом підтвердження юридично значущих обставин, оскільки відповідають вимогам належності та допустимості доказів.

Разом з тим, на практиці виникають значні труднощі, пов'язані з автентифікацією таких доказів, відсутністю уніфікованих технічних стандартів їх подання та збереження, а також з недостатньою цифровою компетентністю як представників сторін, так і працівників судових органів. Недосконалість нормативного регулювання цих питань створює правову невизначеність і може знижувати ефективність судового захисту.

Відповідно, застосування електронних доказів в адміністративному процесі є важливою та перспективною складовою процедури доказування. Хоча чинне процесуальне законодавство поки не врегулювало вичерпно всі аспекти їх використання, електронні докази є прогресивним інструментом, який потребує подальшої розробки правових механізмів щодо їх оформлення, подання, дослідження та оцінки. Лише за умови комплексного нормативного та технічного врегулювання зазначених питань можна забезпечити повноцінну інтеграцію електронних доказів у доказову систему адміністративного судочинства, що відповідатиме принципам доступності, ефективності й справедливості правосуддя [7, с. 51].

Окрему увагу слід приділити судовій практиці Верховного Суду, яка значною мірою формує підходи до оцінки доказів, визначення меж доказування та допустимості доказів. Проте аналіз судових рішень свідчить про відсутність сталої єдності у підходах до оцінки певних видів доказів, особливо у справах, що стосуються оскарження рішень органів публічної адміністрації [8, с. 96].

Також викликом залишається питання обсягу судового контролю в адміністративних справах. Існує тенденція до обмеження активності суду у витребуванні доказів, що знижує ефективність захисту прав осіб у випадках зловживання владою або приховування доказової інформації. У цьому контексті особливої ваги набуває розуміння судового контролю як одного з ключових інструментів забезпечення виконання судових рішень у адміністративних справах. Оскільки реалізація судового рішення є фінальною метою усього судового процесу, ефективність судового контролю значною мірою залежить від наявності чітко визначених нормативних засобів, які стимулюють органи публічної адміністрації до його виконання. Судовий контроль в адміністративному судочинстві, у разі його належного застосування самим судом, виступає дієвим механізмом впливу на відповідача — зокрема, через можливість накладення штрафів або притягнення до додаткової відповідальності. Це, у свою чергу, підвищує ймовірність добровільного та повного виконання судового рішення. Більше того, інститут судового контролю є важливою складовою системи державних гарантій дотримання законності, насамперед з боку органів публічної адміністрації. З урахуванням триваючої судової реформи, яка спрямована на підвищення ефективності судового захисту, а також з огляду на проблемні аспекти правозастосування норм, що регулюють судовий контроль, видається обґрунтованим твердження, що адміністративні суди мають активніше і цілеспрямованіше використовувати надані їм процесуальні інструменти. Це дозволить не лише підвищити авторитет адміністративного судочинства, а й забезпечити реальну дієвість прийнятих рішень та захист прав громадян у відносинах із владою [9, с. 596].

Висновки. У зв'язку з цим постає необхідність вдосконалення законодавчого регулювання доказування, зокрема щодо:

- Урегулювання процесу подання, дослідження та оцінки електронних доказів: Оскільки електронні докази все більше стають частиною адміністративного судочинства, важливо розробити чіткі нормативні механізми для їх використання, включаючи питання їх автентифікації, технічного оформлення та забезпечення належної допустимості в судовому процесі.

- Уніфікація стандартів щодо форми та змісту доказів: Це стосується створення єдиних стандартів для подання різних видів доказів, зокрема електронних, що дозволить забезпечити їх узгоджене використання в судовій практиці.

- Забезпечення рівності доступу до доказової бази: Необхідно впровадити механізми, які дозволяють сторонам адміністративного процесу мати рівний доступ до доказів, зокрема до інформації, що перебуває у володінні органів державної влади, щоб забезпечити принцип змагальності та справедливості судового розгляду.

- Посилення ролі судового контролю у доказуванні: Оскільки суд має право витребувати докази за власною ініціативою, важливо забезпечити ефективне використання цього права для унеможливлення зловживань з боку відповідачів та приховування доказової інформації, що дозволить посилити ефективність правового захисту.

- Розвиток судової практики: Судова практика, зокрема Верховного Суду, має стати основою для визначення єдиних підходів до оцінки доказів і застосування доказових стандартів, що сприятиме розвитку судової практики у напрямку до більшої стабільності та передбачуваності.

Таким чином, необхідно не лише забезпечити належне законодавче регулювання, але й активно працювати над інтеграцією нових технологій та механізмів, що сприятимуть більш ефективному, об'єктивному і справедливому здійсненню судового контролю та доказування в адміністративному судочинстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення : прийнятий від 07.12.1984 р. № 8073-X ; станом на 17 квіт. 2025 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
2. Рекуненко Т.О. Доказування в процесі розгляду справ про адміністративне правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 169–173.
3. Козинець І.Г., Кравченко В.Я. Окремі питання доказів та доказування в адміністративному судочинстві на сучасному етапі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 173–177.
4. Колеснікова М.В. Докази та доказування в адміністративному судочинстві. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2024. №8. С. 378-382
5. Опанасенко О.О. Принцип змагальності та його вплив на діяльність сторін адміністративного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Випуск 22. Частина I. Том 2. 2013. С. 200–205.
6. Цебенко С.Б. Рівність громадян перед законом та судом у практиці Європейського Суду з прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9/2021. С. 38–40. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/9.pdf
7. Вербіцька М., Ботвинник В. Електронні докази як новий вид доказів в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1. С. 58-51.
8. Стоян А. Інструменти оцінювання доказів в адміністративному процесі. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 3. С. 90-102
9. Берлач А.І., Дзісяк О.П., Сусак М.С. Судовий контроль у системі адміністративного судочинства України: теоретико-правові та прикладні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 594-597.

REFERENCES:

1. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. №8073-X. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
2. Rekunenکو, T.O. (2019). Dokazuvannia v protsesi rozghliadu sprav pro administratyvne pravoporushennia. [Evidence in the process of considering cases of administrative offenses]. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. №3. 169–173. [in Ukrainian].
3. Kozynets, I.H., Kravchenko V.Ia. (2021). Okremi pytannia dokaziv ta dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi na suchasnomu etapi. [Certain issues of evidence and proof in administrative proceedings at the present stage]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. №2. 173–177. [in Ukrainian].
4. Kolesnikova, M.V. (2024). Dokazy ta dokazuvannia v administratyvnomu sudochynstvi. [Evidence and substantiation in administrative proceedings]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. №8. 378-382. [in Ukrainian].
5. Opanasenko, O.O. (2013). Pryntsyp zmahalnosti ta yoho vplyv na diialnist storin administratyvnoho sudochynstva. [The principle of adversarial proceedings and its impact on the activities of the parties to administrative proceedings]. *Naukovyy visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO. Vypusk 22. Chastyna I. Tom 2*. 200–205. [in Ukrainian].
6. Tsebenko, S.B. (2021). Rivnist hromadian pered zakonom ta sudom u praktytsi Yevropeiskoho Sudu z prav liudyny. [Equality of citizens before the law and the court in the practice of the European Court of Human Rights]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. №9. 38–40. Retrieved from: http://www.lsej.org.ua/9_2021/9.pdf [in Ukrainian].

7. Verbitska, M., Botvynnyk, V. (2020). Elektronni dokazi yak novyi vyd dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi. [Electronic evidence as a new type of evidence in administrative proceedings]. *Aktualni problemy pravoznnavstva. №1*. 58-51. [in Ukrainian].

8. Stoian, A. (2021). Instrumenty otsiniuvannia dokaziv v administratyvnomu protsesi. [Evidence evaluation tools in the administrative process]. *Aktualni problemy pravoznnavstva. №3*. 90-102. [in Ukrainian].

9. Berlach, A.I., Dzisiak, O.P., Susak, M.S. (2025). Sudovi kontrol u systemi administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: teoretyko-pravovi ta prykladni aspekty. [Judicial control in the administrative justice system of Ukraine: theoretical, legal and applied aspects]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal. №1*. 594-597. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7.06.2025

УДК 35.072.2:342.7:341.1/.8

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-190-195

Волох Данило Олександрович,
фахівець відділу соціально-гуманітарної роботи
Національної академії внутрішніх справ
dan080829@gmail.com
ORCID ID: 0009-0000-3147-299X

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

У статті розкривається правове розуміння суб'єктів публічного права, створених при органах державної влади та органах місцевого самоврядування, як окремої групи учасників публічних правовідносин. Такі суб'єкти відіграють важливу роль у реалізації публічної влади, виконанні адміністративних, соціальних, культурних, освітніх та інших функцій, делегованих їм державою або органами місцевого самоврядування. Основними ознаками таких суб'єктів є: офіційне заснування публічною владою; діяльність, спрямована на реалізацію публічного інтересу; здійснення функцій, що мають владно-розпорядчий або адміністративний характер; підконтрольність і підзвітність органу-засновнику; відсутність мети отримання прибутку як основного завдання; регулювання правового статусу спеціальними нормами публічного права. Відзначається, що дані суб'єкти можуть бути створені у формі державних або комунальних установ, агентств, інспекцій, служб, фондів, підприємств тощо, що функціонують у публічній сфері. Особливу увагу приділено розмежуванню між суб'єктами публічного та приватного права, а також складності класифікації у випадках надання певних господарських функцій суб'єктам публічного права. Автор аналізує нормативні акти, які регулюють порядок створення, діяльності, фінансування та контролю таких суб'єктів, а також наводить приклади з української правозастосовної практики. Підкреслюється необхідність чіткого визначення статусу, функцій і меж відповідальності таких суб'єктів у законодавстві для запобігання зловживанням, підвищення ефективності управління та забезпечення прозорості діяльності. У підсумку наголошується на важливості подальшого дослідження природи таких суб'єктів і вдосконалення правового механізму їх регулювання.

Ключові слова: публічна адміністрація, юридичні особи публічного права, компетенція та повноваження, державні інституції, суб'єкти публічного права.

Volokh D. THE CONCEPTS AND FEATURES OF PUBLIC LAW

The article reveals a legal understanding of public law entities created under state authorities and local self-government bodies as a separate group of participants in public legal relations. Such entities play an important role in the exercise of public authority, the performance of administrative, social, cultural, educational and other functions delegated by the state or local self-government bodies. The main features of such subjects are: official establishment by public power; activities aimed at realizing public interest; implementation of functions that have a power or administrative nature; controlled and accountability of the founder; lack of profit as the main task; regulation of legal status with special rules of public law. It is noted that these entities can be created in the form of state or communal institutions, agencies, inspections, services, funds, enterprises, etc. operating in the public sphere. Particular attention is paid to the distinction between public and private law entities, as well as the complexity of classification in cases of granting certain economic functions to public law. The author analyzes the normative acts that regulate the order of creation, activity, financing and control of such entities, as well as give examples from Ukrainian law enforcement practice. The need to clearly define the status, functions and limits of liability of such entities in the legislation to prevent abuse, improve management efficiency and transparency. As a result, the importance of further study of the nature of such subjects and the improvement of the legal mechanism for their regulation is emphasized.

Keywords: public administration, legal entities of public law, competence and powers, state institutions, public law.

Постановка проблеми. У сучасних умовах децентралізації влади, адміністративної реформи та розвитку публічного управління в Україні зростає роль суб'єктів публічного права, створених при органах державної влади та органах місцевого самоврядування. Такі організації виконують важливі функції в системі публічного адміністрування, реалізують державну політику у визначених сферах, надають адміністративні, соціальні, освітні, культурні та інші послуги громадянам. Однак водночас виникає низка

проблем, пов'язаних із нечітким правовим статусом таких суб'єктів, недостатньо визначеними межами їхньої автономії, відповідальності, а також правового регулювання їхньої діяльності.

Актуальність проблеми зумовлена необхідністю чіткого розмежування між суб'єктами публічного та приватного права, адже в багатьох випадках діяльність суб'єктів, створених при органах влади, може мати як владний, так і господарський характер. Відсутність єдиних підходів до визначення правосуб'єктності, правового статусу та функцій таких утворень у законодавстві створює ризики зловживань, правової невизначеності, неефективного управління ресурсами та порушення принципів публічності й прозорості. Таким чином, постає потреба у науковому дослідженні поняття, класифікаційних ознак, правової природи та механізмів контролю за діяльністю суб'єктів публічного права, створених при органах державної влади та місцевого самоврядування, що дозволить удосконалити чинне законодавство та практику його застосування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання створення та діяльності суб'єктів публічного права при юридичних особах розкриті у працях наступних дослідників адміністративного права та процесу: В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, Є.В. Доніна, Р.А. Калюжного, С.В. Ківалова, Л.В. Ковалю, Т.О. Коломосьць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, О.В. Кузьменко, В.І. Курила, Д.М. Лук'янця, Р.С. Мельник, О.І. Миколенко, С.В. Тихомирова, В.К. Шкарупи та ін.

Метою статті є розкриття правового розуміння суб'єктів публічного права, створених при органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У юридичній науці поняття «суб'єкт права» розглядається як узагальнена категорія, що охоплює осіб та організації, які відповідно до приписів правових норм наділені здатністю мати суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки. Йдеться про володіння правосуб'єктністю, тобто визнаною правом можливістю бути учасником правових відносин. До таких суб'єктів належать як фізичні та юридичні особи, так і держава, її органи, територіальні громади та інші колективні утворення, якщо їм закон надає здатність вступати у правовідносини або потенційно бути їх учасниками.

Тлумачення сутності суб'єкта права у правознавстві не є однозначним, однак у переважній більшості випадків воно пов'язується із наявністю правосуб'єктності. Зокрема, у юридичній енциклопедичній літературі «суб'єкт права» визначається як особа (фізична чи юридична), держава або інше публічне чи муніципальне утворення, яке володіє здатністю бути носієм суб'єктивних прав і обов'язків [1, с.381]. Аналогічний підхід підтримує і В.В. Копейчиков, який зазначає, що під суб'єктом права слід розуміти учасника правовідносин, наділеного суб'єктивними правами та юридичними обов'язками, тобто того, хто володіє правосуб'єктністю [2, с.192].

Один із найбільш глибоких підходів до категорії «суб'єкт права» запропоновано С.С. Алексєєвим, який вважає, що суб'єктами права виступають громадяни, організації та інші соціальні формування, здатні бути носіями прав і обов'язків, брати участь у правових відносинах [3, с.144]. При цьому він підкреслює важливість потенційної здатності до участі в таких відносинах, тобто підкреслює не лише фактичну участь, а й можливість її реалізації. Значущим є також погляд Р.Й. Халфіної, яка вказує, що поняття «суб'єкт права» ширше за категорію «суб'єкт правовідносин», оскільки охоплює не лише реальних учасників конкретних юридичних взаємодій, а й осіб, які можуть такими учасниками стати за наявності відповідних юридичних фактів [3, с. 145].

Розрізнення між поняттями «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» посідає важливе місце в юридичній науці та підтримується низкою вітчизняних дослідників. Зокрема, Т. О. Санжарук обґрунтовано зазначає, що суб'єкт права в окремих випадках може не бути учасником правовідносин, тоді як суб'єкт правовідносин завжди є суб'єктом права. На його думку, суб'єкт права являє собою універсальну правову форму особи (фізичної чи юридичної), яка з огляду на свою правову природу є носієм усього обсягу суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, закріплених у правових нормах, незалежно від фактичної участі в конкретних правовідносинах [4, с. 91–92]. У цьому контексті в науковій літературі цілком слушно наголошується, що суб'єкт права - це особа, яка володіє правосуб'єктністю, тобто здатністю потенційно бути учасником правовідносин, у той час як суб'єкт правовідносин, це вже фактичний учасник конкретного юридичного зв'язку. Як підкреслено у навчальному посібнику з теорії держави і права, підготовленому колективом авторів під загальною редакцією С. Д. Гусарева та О. Д. Тихомирова, суб'єкт правовідносин - це індивідуально визначений суб'єкт, який реалізував свою правосуб'єктність у межах конкретних правовідносин, тоді як не кожен суб'єкт права стає таким автоматично. Для цього необхідні відповідні юридичні факти, які активізують норму права і трансформують потенційну правосуб'єктність у реальну участь у правовому зв'язку [5, с.117].

Таким чином, проведене теоретико-правове розмежування понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» дозволяє перейти до системної характеристики суб'єктного складу права загалом, з урахуванням як універсального змісту правосуб'єктності, так і галузевої специфіки її прояву. З огляду на це, важливо проаналізувати доктринальні підходи до класифікації суб'єктів права як потенційних носіїв юридично значущої волі, здатних до нормативно визначеної участі у правовому регулюванні.

Підходячи до класифікації суб'єктів права, більшість науковців пропонують їх поділяти на індивідуальні, колективні та громадські утворення [6]. До індивідуальних належать фізичні особи,

включаючи громадян, іноземців, осіб без громадянства, а також спеціальні суб'єкти, наділені окремими владними функціями, наприклад, посадові особи. До колективних суб'єктів включають юридичних осіб: державні органи, а також приватні інституції. Громадські формування в цьому контексті охоплюють об'єднання громадян, релігійні, професійні, наукові товариства тощо, за умови їх нормативного визнання та організаційної самостійності.

Особливу увагу в межах загальної доктрини правосуб'єктності привертає юридична особа як окремий різновид колективного суб'єкта права, що характеризується інституційною відокремленістю, нормативно визначеною структурою та правоздатністю, яка виникає з моменту її державної реєстрації. Згідно з частиною першою ст. 80 Цивільного кодексу України, юридичною особою визнається організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку, яка має відокремлене майно, може від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав, нести юридичні обов'язки, бути позивачем і відповідачем у суді [7]. Основними ознаками юридичної особи є наявність установчих документів, самостійного балансу чи кошторису, власного банківського рахунку, здатність нести відповідальність за своїми зобов'язаннями, а також виступати як автономний учасник правовідносин від свого імені.

До складу юридичних осіб входять як суб'єкти господарювання, а саме: комерційні організації, створені з метою одержання прибутку (наприклад, товариства з обмеженою відповідальністю, акціонерні товариства, виробничі кооперативи), так і неприбуткові структури: громадські, благодійні, релігійні організації, органи державної влади, місцевого самоврядування, бюджетні установи тощо, які діють на засадах неприбутковості та спрямовані на досягнення соціально значущих цілей [8]. Водночас не кожне об'єднання осіб або організаційна структура може бути кваліфіковане як юридична особа і, відповідно, як суб'єкт права. Обов'язковою умовою є наявність ознак організаційної цілісності, нормативного визнання та правової здатності до самостійного волевиявлення. Наприклад, тимчасові трудові колективи, виробничі бригади, навчальні групи чи інші внутрішні структурні підрозділи не мають належної організаційної та правової форми, а тому не володіють правосуб'єктністю в юридичному сенсі [1, с. 243].

У сучасній правовій доктрині слушно підкреслюється, що правосуб'єктність юридичної особи не є самодостатньою характеристикою, а формується як похідна від її правового статусу, який визначається відповідним галузевим законодавством. Здатність юридичної особи вступати у правовідносини, набувати суб'єктивних прав, нести юридичні обов'язки, а також бути стороною у спірних правових ситуаціях, розглядається не лише як сукупність формально закріплених повноважень, але й як функціональна властивість, що реалізується в межах конкретної сфери правового регулювання - цивільного, адміністративного, фінансового або публічного права [9, с. 161]. Визнання організації як повноцінного суб'єкта права можливе лише за умови дотримання комплексу нормативно встановлених ознак, зокрема: наявності юридично оформленої структури, самостійного волевиявлення, відокремленого майна, нормативного визнання і здатності нести відповідальність за своїми зобов'язаннями. Відтак, лише за умови дотримання визначених законодавством формальних і змістовних критеріїв організація може бути визнана повноцінним суб'єктом права.

Узагальнюючи викладені теоретичні підходи до природи правосуб'єктності та класифікації її носіїв, логічним підсумком цього аналізу є формулювання авторського бачення категорії «суб'єкт права».

Отже, під **суб'єктом права** треба розуміти фізичну або юридичну особу, а також інші публічні чи приватні колективні утворення, які відповідно до приписів об'єктивного права володіють правосуб'єктністю, тобто потенційною та/або реальною здатністю бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, така здатність передбачає нормативне визнання особи як учасника правовідносин, а також наявність внутрішньої організаційної структури та функціональної спроможності до реалізації юридично значущої волі.

Наявність правосуб'єктності, як інтегративної юридичної категорії, охоплює не лише факт нормативного визнання особи як потенційного учасника правовідносин, але й здатність до цілеспрямованого, юридично значущого волевиявлення. При цьому реалізація цієї здатності у конкретному правовому контексті залежить від настання відповідних юридичних фактів, які виступають тригером для вступу суб'єкта у матеріальні правовідносини. У цьому сенсі суб'єкт права постає не як статична абстракція правоздатності, а як динамічна конструкція, що поєднує нормативно визначену можливість, організаційно-функціональну спроможність та фактичну здатність реалізовувати юридичні можливості у правовій реальності.

З огляду на системну природу правового статусу суб'єктів та багатоманітність їхніх функціональних проявів у правовій дійсності, обґрунтованим і методологічно послідовним є перехід до аналізу окремого різновиду - суб'єктів публічного права. Саме ця категорія, на відміну від суб'єктів приватного права, функціонує в межах імперативного методу правового регулювання, спрямованого на реалізацію публічного інтересу, забезпечення суспільного блага та здійснення публічної влади від імені держави чи територіальної громади.

У загальнотеоретичному сенсі до суб'єктів публічного права належать органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, державні та комунальні підприємства, установи, організації, а також спеціально утворені структури, які не мають статусу юридичної особи, але виконують публічні функції на основі закону або підзаконного акту. Ключовою ознакою всіх цих суб'єктів є здійснення

ними діяльності в умовах публічного інтересу, за правилами імперативного правового регулювання, з елементами субординації та адміністративного примусу.

При цьому суб'єкти публічного права можуть бути як первинними носіями владних повноважень (наприклад, центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування), так і похідними утвореннями, створеними при цих органах для реалізації окремих управлінських або консультативно-дорадчих функцій (наприклад, ради, комітети, комісії, служби, створені при державних органах). Незалежно від організаційної форми, їх правовий статус визначається не лише юридичною здатністю до участі у правовідносинах, а й наявністю публічного мандату, що підтверджується відповідним актом утворення, функціональними повноваженнями та нормативно-правовим підґрунтям діяльності.

Суб'єкти публічного права становлять особливу категорію учасників адміністративно-правових відносин, що вирізняється наявністю низки юридично-структурних характеристик, які дозволяють формалізувати їх правовий статус у системі публічного управління. До таких ознак належать: *нормативне закріплення правосуб'єктності; інституційна інтегрованість у систему публічного управління; наділення повноваженнями владного характеру, що реалізуються в імперативному порядку; функціональна орієнтація на забезпечення публічного інтересу; а також юридична обов'язковість підконтрольності, підвітності та відповідальності перед суспільством і державою*. Саме ці властивості дозволяють відмежувати публічно-правових суб'єктів від суб'єктів приватного права, для яких характерними є автономія волі, диспозитивність поведінки та діяльність на власний ризик і розсуд. Натомість суб'єкти публічного права діють на підставі встановленої компетенції, від імені держави або територіальної громади, реалізуючи владно-організаційні функції в межах закону.

Визначивши сукупність ключових ознак, що відмежовують суб'єктів публічного права від інших учасників правовідносин, доцільно здійснити їх послідовний змістовний аналіз. Такий підхід дозволяє виявити внутрішню структуру правового статусу цих суб'єктів, окреслити глибинні зв'язки між формально-юридичними механізмами їхньої діяльності та публічними завданнями, покладеними на них у межах системи державного і муніципального управління. Змістова конкретизація кожної ознаки сприятиме глибшому розумінню сутності публічно-правового регулювання та дозволить сформулювати цілісне уявлення про функціональну роль суб'єктів публічного права в реалізації владних повноважень, забезпеченні публічного інтересу та досягненні суспільно значущих результатів.

Отже, ключовою ознакою є нормативне закріплення правосуб'єктності. Це означає, що суб'єкт публічного права виникає виключно на підставі нормативно-правового акту: закону, указу, статуту, положення чи іншого формального документу, що визначає його правове становище, функції, повноваження, організаційну структуру та межі діяльності. Такий підхід забезпечує легітимність його дій, дозволяє чітко розмежовувати компетенцію, а також унеможливорює свавільне використання владних повноважень у публічній сфері.

По-друге, невід'ємною характеристикою є інституційна інтегрованість у систему публічного управління. Суб'єкти публічного права не функціонують ізольовано, а є складовими елементами вертикальної чи горизонтальної структури публічної влади. Вони вписані у загальну систему державного або муніципального управління і пов'язані з іншими суб'єктами публічного права через відносини підпорядкованості, координації, делегування повноважень, а також взаємного контролю. Така інституційна взаємозалежність гарантує системність і безперервність публічного управління.

По-третє, суттєвою ознакою є наявність повноважень владного характеру, що реалізуються в імперативному порядку. Суб'єкти публічного права мають право ухвалювати обов'язкові для виконання рішення, видавати приписи, ліцензії, дозволи, накладати санкції, застосовувати заходи адміністративного примусу. Їхнє волевиявлення має юридично значущий характер і породжує наслідки незалежно від згоди адресатів. Це принципово відрізняє їх від суб'єктів приватного права, для яких характерною є диспозитивність, автономність волі та рівність сторін.

По-четверте, визначальною є функціональна орієнтація на забезпечення публічного інтересу. Вся діяльність суб'єкта публічного права повинна бути підпорядкована досягненню цілей, що мають суспільно значущу природу: охорона прав і свобод людини, забезпечення національної безпеки, розвиток інфраструктури, гарантування доступу до основних публічних послуг. Публічний інтерес у даному контексті виступає не декларативною категорією, а реальним критерієм оцінки законності та доцільності владної поведінки.

При цьому важливо враховувати, що публічний інтерес, як динамічна й багаторівнева категорія, не завжди співпадає за обсягом і змістом із публічними зобов'язаннями, покладеними на відповідні органи чи утворення. Публічні зобов'язання - це юридично визначені дії, які суб'єкт зобов'язаний здійснити у межах своєї компетенції, навіть якщо вони не завжди прямо відповідають потребам або очікуванням громадянського суспільства. Наприклад, прийняття рішення про введення воєнного стану може бути беззаперечною формальною необхідністю з погляду забезпечення національної безпеки, але при цьому викликати соціальну напругу чи суспільну поляризацію. Інший приклад - здійснення державного регулювання у сфері обігу алкогольних або тютюнових виробів: законодавство передбачає відповідні дозволи й процедури ліцензування, однак суспільна оцінка такої діяльності часто є негативною з огляду на шкоду здоров'ю нації. Відповідно, юридична обов'язковість публічних зобов'язань не завжди

отоотожнюється зі змістовною наповненістю публічного інтересу, що засвідчує потребу у впровадженні системи нормативних і етичних обмежень, здатних узгодити правовий формалізм із реальними суспільними запитами. У цьому контексті обґрунтованою видається наукова позиція В. К. Колпакова, відповідно до якої публічні зобов'язання становлять змістовну основу діяльності публічної адміністрації. Учений зазначає, що саме виконання таких зобов'язань, тобто юридично визначених дій, які адміністрація повинна здійснювати для задоволення публічних потреб, формує сутність взаємодії між державою та суспільством. Причому йдеться не лише про надання послуг чи здійснення управлінських рішень, а про більш широке зобов'язання діяти відповідно до публічного інтересу, водночас дотримуючись принципів законності, підзвітності та доброчесності. У цьому розумінні публічні зобов'язання набувають нормативно-ціннісного виміру: вони не обмежуються адміністративною функціональністю, а репрезентують обов'язок публічної влади діяти не лише формально правомірно, а й по суті, в інтересах людини, суспільства та держави. Такий підхід дозволяє осмислити суб'єкта публічного права як носія відповідальності за реалізацію загального блага, а не лише як механізм прийняття владних рішень чи провайдер послуг [10, с. 39].

Таким чином, категорія публічних зобов'язань поглиблює розуміння публічного інтересу, зумовлюючи необхідність переосмислення ролі публічної адміністрації як суб'єкта не лише владного впливу, а й юридично зобов'язаного діяти в інтересах людини, суспільства й держави. Така трансформація парадигми, яка полягає у переході від уявлення про державу як центр односторонньої владної волі до концепції адміністративного зобов'язання як основи публічного управління, передбачає закріплення в юридичній свідомості і практиці тієї обставини, що владна компетенція має інструментальний і сервісний характер, спрямований на задоволення публічних потреб.

Відповідно, ефективність та легітимність функціонування суб'єкта публічного права визначається не лише його правом діяти, а передусім, його здатністю та обов'язком забезпечити дотримання прав, задоволення потреб і реалізацію очікувань публічного характеру.

По-п'яте, важливою ознакою є юридична обов'язковість підконтрольності, підзвітності та відповідальності перед суспільством і державою. Суб'єкт публічного права зобов'язаний звітувати про свою діяльність, дотримуватись встановлених процедур оцінки ефективності, підлягати перевірці з боку контролюючих органів, у тому числі судових, парламентських та громадських інституцій. У разі порушення законодавства або перевищення повноважень настає юридична відповідальність - дисциплінарна, адміністративна, матеріальна чи кримінальна. Такий механізм забезпечує баланс публічної влади, попереджає зловживання та гарантує прозорість діяльності публічно-правових суб'єктів.

Висновки. Таким чином, охарактеризовані ознаки дають змогу сформулювати цілісне визначення суб'єкта публічного права, під яким слід розміти органи, установи, організації або інші юридично оформлені утворення, які створені та діють з метою реалізації публічного інтересу, виконання завдань публічного управління та забезпечення загального блага. Вони наділені правосуб'єктністю на підставі норм публічного права та функціонують у межах повноважень, встановлених законодавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
2. Загальна теорія держави і права /За редакцією академіка АПрН, доктора юридичних наук, професора В.В.Копейчикова. К.: Юрінком, 1997. 320 с.
3. Соцький А. М. Поняття та види суб'єктів публічного адміністрування лісової сфери. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Право*. 2021. № 2 (72). С. 143–147.
4. Санжарук Т.О. Поняття «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин»: питання розмежування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. С.91-95.
5. Теорія держави та права: навч. посіб. / [Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М.Завальний, Н.В. Заяць та ін.]; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
6. Світличний О.П. Суб'єкти публічної адміністрації як учасники адміністративних правовідносин. *Право. Людина. Довкілля*. 2019. Vol. 10, № 2. С. 142–148.
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
8. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31–32. Ст. 263. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>
9. Лютиков П. С. Юридичні особи як суб'єкти адміністративного права: пошук базового критерію розмежування та поділу їх на групи. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2012. № 4 (частина II). С. 159-165.
10. Колпаков В.К. Предмет адміністративного права: сучасний вимір. *Юридична Україна*. 2008. № 3. С. 33–38.

REFERENCES:

1. Kovbasiuk, Yu.V., Troshchynskyi, V.P., Surmin, Yu.P. (Eds.), Bakumenko, V.D., Mykhnenko, A.M. (2010). *Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia*. [Encyclopedic Dictionary of Public Administration]. 820. [in Ukrainian].
2. Kopieichikov, V.V. (1997). *Zahalna teoriia derzhavy i prava*. [General theory of state and law]. 320. [in Ukrainian].
3. Sotskyi, A.M. (2021). Poniattia ta vydy subiektiv publichnoho administruvannia lisovoi sfery. [The concept and types of subjects of public administration of the forest sector]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Pravo. №2 (72)*. 143–147. [in Ukrainian].
4. Sanzharuk, T.O. (2003). Poniattia «subiekt prava» ta «subiekt pravovidnosyn»: pytannia rozmezhuвання. [The concepts of "subject of law" and "subject of legal relations": the issue of distinction]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 91-95. [in Ukrainian].
5. Husariev, S.D., Tykhomyrov, O.D. (Eds.), Bilozorov, Ye.V., Vlasenko, V.P., Horova, O.B. ta in. (2017). *Teoriia derzhavy ta prava*. [Theory of state and law]. 320. [in Ukrainian].
6. Svitlychnyi, O.P. (2019). Subiekty publichnoi administratsii yak uchashnyky administratyvnykh pravovidnosyn. [Subjects of public administration as participants in administrative legal relations]. *Pravo. Liudyna. Dovkillia. Vol. 10, №2*. 142–148. [in Ukrainian].
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 40–44*. 356. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
8. Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib – pidpriemstiv ta hromadskykh formuvan. (2003, May 15). [On state registration of legal entities, individual entrepreneurs and public organizations]. *Zakon Ukrainy № 755-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 31–32*. 263. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text> [in Ukrainian].
9. Liutikov, P.S. (2012). Yurydychni osoby yak subiekty administratyvnoho prava: poshuk bazovoho kryteriiu rozmezhuвання ta podilu yikh na hrupy. [Legal entities as subjects of administrative law: searching for a basic criterion for distinguishing and dividing them into groups]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Yurydychni nauky. №4 (chastyna II)*. 159-165. [in Ukrainian].
10. Kolpakov, V.K. (2008). Predmet administratyvnoho prava: suchasnyi vymir. [The subject of administrative law: modern dimension]. *Yurydychna Ukraina. №3*. 33–38. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7.06.2025

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 351.761.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-196-201

Рогатинська Ніна Зіновіївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
nina0901@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0617-6114

Летняк Ірина,
студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ЗБИРАННЯ ТА ОЦІНКИ ДОПУСТИМОСТІ

У статті досліджуються питання, що стосуються електронних доказів у кримінальному провадженні в Україні, зосереджуючи увагу на проблемах їхнього збирання та оцінки в умовах воєнного стану. Розглядається законодавча база України щодо електронних доказів, що перебуває у процесі формування, з урахуванням поточної судової реформи та прагнення до європейської інтеграції. Визначено значні прогалини в правовому регулюванні, організаційній спроможності та технічній інфраструктурі, які ускладнюють ефективну роботу з електронними доказами. Особлива увага приділяється викликам, що виникли внаслідок російського вторгнення, зокрема, збиранню доказів на окупованих територіях, руйнуванню інфраструктури. На основі всебічного аналізу, пропонується багатоаспектний підхід до реформування, який охоплює законодавчі зміни, розвиток інституцій, посилення технічних можливостей та створення спеціалізованих освітніх програм.

Висвітлено необхідність формування єдиної законодавчої бази для роботи з електронними доказами, створення профільних підрозділів у правоохоронних органах, стандартизації технічного обладнання та удосконалення міждисциплінарної підготовки слідчих, прокурорів та суддів для забезпечення ефективного та законного використання електронних доказів у кримінальному провадженні.

У висновках зазначено, що проблематика інституту електронних доказів в українському кримінальному процесі зазнає чималих труднощів, які загострюються на тлі воєнних реалій. Ці складнощі торкаються законодавчого поля, організаційної структури, технологічного забезпечення та практичної реалізації, що вимагає цілісних рішень, зорієнтованих як на забезпечення оперативних потреб, так і на стратегічний розвиток системи в перспективі. Попри це, українські слідчі, прокурори та судді показали здатність адаптуватися, впроваджуючи новаторські методи збору та оцінки електронних доказів навіть у період активних бойових дій. Міжнародна взаємодія відіграла важливу роль у обміні досвідом та формуванні професійних компетенцій, підсилюючи загальний потенціал України в сфері електронних доказів.

Ключові слова: електронні докази, кримінальний процес, воєнний стан, прийнятність, правова система України, цифрова інформація, Кримінальний процесуальний кодекс України, судова реформа, слідчі(розшукові) дії, спеціалізовані структури, персональні дані, правоохоронні органи.

Rohatynska N., Letnyak I. ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF COLLECTION AND ASSESSMENT OF ADMISSIBILITY

This article examines issues related to electronic evidence in criminal proceedings in Ukraine, focusing on the problems of its collection and evaluation under martial law. The legislative framework of Ukraine regarding electronic evidence, which is in the process of being formed, is considered, taking into account the current judicial reform and the desire for European integration.

Significant gaps in legal regulation, organizational capacity, and technical infrastructure are identified that make it difficult to effectively work with electronic evidence. Particular attention is paid to the challenges that have arisen as a result of the Russian invasion, in particular, evidence collection in occupied territories, and the destruction of infrastructure. Based on a comprehensive analysis, a multifaceted approach to reform is proposed, encompassing legislative changes, institutional development, strengthening technical capabilities, and the creation of specialized educational programs.

The need to form a unified legislative framework for working with electronic evidence, create specialized units in law enforcement agencies, standardize technical equipment, and improve interdisciplinary training of investigators, prosecutors, and judges to ensure the effective and lawful use of electronic evidence in criminal proceedings is highlighted.

The conclusions indicate that the problems of the institution of electronic evidence in the Ukrainian criminal process are experiencing considerable difficulties, which are exacerbated against the backdrop of war realities. These difficulties concern the legislative field, organizational structure, technological support and practical implementation, which requires holistic solutions focused both on ensuring operational needs and on the strategic development of the system in the future. Despite this, Ukrainian investigators, prosecutors and judges have shown the ability to adapt, introducing innovative methods of collecting and evaluating electronic evidence even during active hostilities. International cooperation has played an important role in the exchange of experience and the formation of professional competencies, strengthening the overall potential of Ukraine in the field of electronic evidence.

Keywords: electronic evidence, criminal process, martial law, admissibility, legal system of Ukraine, digital information, Criminal Procedure Code of Ukraine, judicial reform, investigative actions, specialized structures, personal data, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. В епоху цифрових технологій, значення електронних доказів у кримінальному процесі стрімко зростає. Для України, яка перебуває у вирі складних обставин – війна, реформи у судовій системі та прагнення узгоджувати законодавство з європейськими нормами – проблематика електронних доказів набуває особливої актуальності. Тому аналіз концептуальних засад використання електронних доказів в українському кримінальному судочинстві та дослідження правових інструментів для їх отримання та розгляду проблем оцінки їх допустимості є актуальними на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут електронних доказів у вітчизняному кримінальному судочинстві — сфера, що перебуває у постійному русі, і демонструє чимало недопрацювань. Перші розвідки, проведені після затвердження нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) у 2012 році, сконцентрувалися переважно на визначеннях, прагнучи інтегрувати електронні докази до сформованих типів доказів. Зокрема, дану тематику досліджували: А.-М. Ю. Ангеленюк, В.М. Біла, Л. І. Каленіченко, О. І. Гарасимів, О. О. Деревягін та інші. Проте, досліджень, які присвячені саме електронним доказам у контексті воєнного стану, залишається мало.

Мета статті – аналіз правових, інституційних та практичних проблем, пов'язаних з електронними доказами в українському кримінальному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Еволюцію українського підходу до електронних доказів потрібно розглядати крізь призму історичної перспективи. З набуттям незалежності у 1991 році, Україна успадкувала радянську правову систему, яка була вкрай недосконалою в питаннях цифрових технологій. Первісний Кримінальний процесуальний кодекс України, введений у дію в 1960 році та актуальний аж до 2012 року, не передбачав конкретних норм щодо електронних доказів. Це змушувало правників-практиків пристосовувати традиційні категорії доказів до вміщення цифрових матеріалів. Як наслідок, виникла значна правова невизначеність та суперечливість судової практики.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу в 2012 році стало поворотним моментом у реформуванні системи кримінальної юстиції в Україні. Основною метою цього нового кодексу була модернізація кримінального процесу та його приведення у відповідність до європейських стандартів. Проте, навіть цей модернізований кодекс не зумів повністю врахувати специфіку електронних доказів. Незважаючи на розширення визначення документальних доказів, яке потенційно охоплювало електронні документи, кодекс не зміг встановити всеосяжні процедури для вирішення унікальних проблем, пов'язаних з цифровою інформацією. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 99 КПК України, «сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надати суду оригінал документа. Оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа - його відображення, якому надається таке ж значення, як документу» [6]. Тобто у даному положенні згадуються електронні докази, проте не детально.

Подальші законодавчі ініціативи спробували усунути ці недоліки. ЗУ «Про електронні документи та електронний документообіг» визначив ключові положення щодо юридичної сили електронних документів. Відповідно до ст. 5 цього Закону, «електронний документ - документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму» [8]. «Не дивлячись на це, здається цілком логічне визначення, насправді воно не враховує усіх нюансів та специфіки електронного документа, що часом на практиці призводить до гальмування розгляду справи та створює перешкоди у встановленні істини. Хоча, як показує практика деяких країн Європи, можливість використання інформації із відкритих джерел є достатньо успішною в ході розслідування кримінальних проваджень» [3, с. 160].

ЗУ «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» заклав підвалини для електронного підпису та процедур аутентифікації [10]. ЗУ «Про електронні комунікації» розширив правові рамки електронного обміну інформацією [9]. Проте ці різнопланові закони не були повною мірою об'єднані в єдину, узгоджену систему регулювання електронних доказів у кримінальному процесі. Концептуальне осмислення електронних доказів в українському правовому полі лишається динамічним. На відміну від окремих правових систем, де розроблено спеціальні дефініції та класифікації електронних доказів, українське законодавство використовує загальніші формулювання. Відповідно до статті 84 КПК України,

доказами визнаються фактичні дані, здобуті відповідно до процедури, передбаченої процесуальним законом, котрі встановлюють наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження [6]. Електронні дані потрапляють під це тлумачення, хоча конкретно не виокремлюються.

Ця концептуальна невизначеність обумовлює як складнощі, так і перспективи. З одного боку, варіативне визначення дозволяє пристосовуватись до технологічних інновацій, не потребуючи перманентного перегляду законодавчої бази. З іншого боку, воно породжує непевність щодо належної процедури отримання та оцінки електронних доказів, що зумовлює різнобійність підходів з боку слідчих, прокурорів та судових органів. Таким чином, електронні докази – це відомості в електронному (цифровому) вигляді, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи. До них належать: електронні документи (зокрема, текстові файли, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та аудіозаписи тощо), інтернет-сторінки, текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші цифрові дані. Особливості електронних доказів такі:

мають властивість нестабільності: за певних умов інформація на носіях може бути змінена або втрачена;

їх можна копіювати без обмежень та втрати якості, при цьому кожна копія буде ідентичною оригіналу;

можуть бути як створені людиною, так і згенеровані в процесі роботи інформаційної системи;

вимагають особливого порядку збору, перевірки та оцінки;

вільно поширюються в електронних мережах, незалежно від фізичного носія, і не мають обов'язкового зв'язку з матеріальним носієм;

невидимі для неозброєного ока: вилучення може потребувати допомоги фахівця.

КПК України визначає ряд слідчих заходів, що використовуються для отримання електронних свідчень. До них належать: обшук та виїмка (ст. 234-236), тимчасовий доступ до предметів і документів (ст. 159-166), здійснення негласних слідчих дій, зокрема прослуховування телекомунікацій (ст. 263-264), а також вилучення комп'ютерної інформації (ст. 264) [6]. Кожен з цих способів має свої чітко визначені процедурні правила та обмеження. Втілення цих механізмів потребує тісної співпраці кримінально-процесуального законодавства та спеціальних законів. Для прикладу, отримання даних від операторів телекомунікацій повинно відповідати не тільки КПК України, а й ЗУ «Про електронні комунікації», а також ЗУ «Про захист персональних даних» [10; 9; 11]. Такий підхід створює багаторівневу нормативну систему, в якій непросто зорієнтуватися, особливо для слідчих, які не мають спеціалізованої підготовки.

На наше переконання, процесуальні запобіжники, що стосуються збирання електронних доказів, демонструють намагання України згармонізувати результативне кримінальне розслідування з охороною базових прав. Це необхідно для багатьох методів збору електронних доказів, особливо тих, що стосуються обмеження приватності. Наприклад, для здобуття доступу до даних з електронних інформаційних систем, які містять приватне листування або інші особисті відомості, потрібна ухвала суду на підставі прохання слідчого, узгодженого з прокурором (стаття 264 КПК) [6]. Це відзеркалює конституційний захист недоторканності приватного життя та листування, згідно зі статтею 31 Конституції України [5].

Проте, втілення цих гарантій на практиці зіштовхується з багатьма викликами. Суди нерідко не мають достатнього технічного досвіду для адекватного оцінювання запитів на доступ до електронних систем, що призводить або до надмірно широких санкцій, або до невиправданих обмежень. Терміновість цифрових доказів, які можна легко змінити чи стерти, створює напругу щодо процесуальних строків, пристосованих до традиційних доказів. Окрім цього, технічна складність деяких методів збору, таких як дистанційне отримання даних або дешифрування захищеної інформації, часто перевищує спроможності багатьох місцевих правоохоронних органів. Також «основною проблемою цифрової інформації, яка розповсюджується через веб-сайт в глобальній мережі Інтернет, є можливість оперативної модифікації цієї інформації (вона може бути змінена, видалена або відредагована) власником або розповсюдженцем інформації. При тому, що доведення цієї модифікації цифрової інформації практично неможливе, оскільки найчастіше фізичне розташування веб-серверів виявляється за кордоном. Отже, найголовнішим завданням суб'єктів доказування при отриманні цифрових доказів з мережі Інтернет є оперативне закріплення фактичних даних з веб-сайту для подальшої їх оцінки» [7, с. 232].

Окрім законодавчої основи, вилучення цифрових доказів в Україні стикається з рядом практичних викликів. Гостро стоїть питання дефіциту ресурсів. Попри міжнародну підтримку, більшість правоохоронних органів не мають достатньо спеціалізованих програм, технічного забезпечення та кваліфікованих кадрів для ведення цифрової криміналістики. Ця проблема особливо відчутна в областях, що знаходяться поза великими містами, зумовлюючи територіальну нерівномірність у можливостях розслідування. Стрімкий технологічний прогрес додає складнощів [3, с. 161]. Постійно виникають нові платформи для спілкування, методи шифрування та технології збереження даних, що часто робить усталені методи збору інформації неефективними. Хмарні сервіси, наскрізне шифрування та анонімні комунікаційні мережі стали серйозним викликом для українських слідчих, які вимушені шукати нові способи отримання доказово важливої інформації, не порушуючи при цьому юридичні норми.

Міждисциплінарність процесу отримання електронних доказів додає шарів складності. Успішне вилучення відомостей потребує тісної взаємодії між юристами, обізнаними у процесуальних тонкощах, та

ІТ-спеціалістами, які розбираються в цифрових платформах. Цей тандем часто страждає від комунікаційних перешкод: технічні експерти не завжди здатні перевести свої знахідки юридичною мовою, а правники не володіють достатнім технічним словником для забезпечення правильного супроводу. Методи документування при вилученні електронних доказів часто мають різномірний характер. Хоча КПК України визначає базові вимоги до процесуальних документів, в ньому відсутні конкретні інструкції, що стосуються специфіки цифрових доказів, збереження метаданих чи забезпечення ланцюга зберігання електронних копій. Це породжує уразливість у ланцюзі доказів, які можуть бути використані для оскарження їх юридичної сили в майбутньому. «Однак, під час практичної діяльності можуть виникати ситуації, де неможливим є виконати вимоги норм КПК. Наприклад, відеозапис камери відеоспостереження скопійовано на флеш носій власником, оскільки записи мають короткий термін зберігання (накладається наступний запис на попередній), відповідно оригінал запису зберегти не вдалось» [1, с. 217].

Варто зазначити, що російська агресія та тимчасова окупація українських земель породили надзвичайні труднощі у зборі електронних доказів. На захоплених територіях українські правоохоронні органи повністю усунені, що робить неможливим здійснення традиційних слідчих заходів. Через це виникла потреба у розробці альтернативних методів збору доказів, що часто базуються на розвідувальних даних з відкритих джерел, показаннях свідків серед внутрішньо переміщених осіб та інформації, отриманій від підпільних рухів спротиву.

Навіть на підконтрольних урядові територіях збройний конфлікт суттєво вплинув на процес збору електронних доказів. Руйнування інфраструктури призвело до перебоїв у роботі комунікаційних мереж та засобів збереження інформації, що створило загрозу втрати важливих доказів. Перебої з електропостачанням, зокрема після російських ударів по енергетичній інфраструктурі, ускладнили роботу електронних пристроїв, необхідних для збору та аналізу доказів. Фізичне переміщення людей та організацій порушило налагоджені ланцюги зберігання та процедури документування. У даному контексті варто зазначити, що «успіх здійснення розшукової роботи в умовах воєнного стану певною мірою залежить від ефективності використання електронних (цифрових) доказів у кримінальному провадженні» [4, с. 50].

Введення воєнного стану додало нових нюансів у питання допустимості електронних доказів. Відтепер судові органи зобов'язані брати до уваги не тільки звичайні процесуальні норми, але й специфіку надзвичайних умов, за яких було отримано доказову базу. Йдеться про випадки, коли дотримання звичних процесуальних гарантій стало неможливим через активні бойові дії або окупацію території. Правове підґрунтя для врахування цих особливих обставин все ще потребує детального опрацювання. Хоча стаття 615 КПК України містить певні настанови щодо судочинства в місцевостях, де суди припинили роботу внаслідок збройного конфлікту, вона не дає вичерпної відповіді на питання використання електронних доказів. Через це виникає прогалина, що змушує суддів розробляти рішення індивідуально для кожного конкретного випадку, нерідко спираючись на обмежену судову практику [2, с. 20].

Оцінка електронних доказів, здобутих військовими, добровольцями або цивільними на територіях, де точаться бойові дії, становить окрему проблему. Такі нетипові особи, які збирають докази, можуть не знати всіх необхідних правил, що теоретично може підважати юридичну цінність важливих матеріалів. Судові органи використовували різний підхід до таких доказів, дехто скрупульозно стежачи за відповідністю процедур, інші ж демонстрували більшу гнучкість, беручи до уваги екстремальні умови збору. «Ще однією проблемою дослідження електронних носіїв інформації в кримінальному судочинстві виявляється в практично необмежених можливостях сторони обвинувачення доступу до приватної інформації, що подекуди може призводити до порушень прав у сфері таємниці особистого життя, тому на законодавчому рівні необхідно прописати механізм та випадки визнання їх недопустимими у кримінальному провадженні» [3, с. 162].

Вважаємо, що вирішення складних питань, пов'язаних із застосуванням електронних доказів в українській кримінальній юрисдикції, вимагає всебічної реформи, що має враховувати законодавчі зміни, організаційні перетворення, технічні інновації та освітні програми. Надійний законодавчий фундамент, спеціально розроблений для електронних доказів, є наріжним каменем. Це може включати в себе внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, які визначатимуть чіткі терміни, порядок збирання та критерії допустимості електронної інформації.

Іншим варіантом є розробка окремого закону про електронні докази, що сформував би цілісний правовий каркас, аналогічно моделям, реалізованим в окремих державах-членах Європейського Союзу. Зокрема, «якщо розглядати цифрові докази, то беручи до уваги їх особливу нематеріальну природу, особливості їх виникнення та існування, копіювання й дублювання, зберігання і візуалізації – вбачається за доцільне виділити в окремі слідчі дії «електронний огляд інформаційного середовища» і «електронне копіювання» та відокремити збирання (отримання) електронної інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження» [7, с. 228].

Зміцнення інституційної спроможності критично важливе для ефективного оперування електронними доказами. Це передбачає створення спеціалізованих структур у правоохоронних органах, сконцентрованих на цифровій криміналістиці та боротьбі з кіберзлочинністю. Наявний Департамент кіберполіції – це крок у правильному напрямку, однак його ресурси та повноваження потрібно збільшити, щоб реагувати на весь спектр питань, пов'язаних з електронними доказами. Система прокуратури теж

покращиться від профільних підрозділів, які спеціалізуються на справах, пов'язаних з технологіями. Ці відділи зможуть поглиблювати знання в юридичних тонкощах роботи з електронними доказами, гарантуючи відповідність процедур збору доказів вимогам прийнятності, а також ефективне представлення справ у суді. Аналогічна спеціалізація в судовій системі, наприклад, через спеціальні навчальні програми для суддів, які розглядають складні технологічні справи, покращить якість рішень щодо допустимості доказів.

На наше переконання, інвестування в технічне обладнання – критичний аспект для успішної роботи з електронними доказами. Сюди належать криміналістичні лабораторії, обладнані передовими комп'ютерними системами та програмним забезпеченням для видобутку та аналізу даних. Також важливі надійні сховища для цифрових носіїв та системи, що гарантують неупередженість інформації протягом усього досудового розслідування та судочинства. Впровадження стандартизованих інструментів і методів значно покращить продуктивність та достовірність процесу. Наприклад, це може передбачати розробку уніфікованих програмних модулів для розслідувань певного типу, встановлення єдиних форматів для оформлення зібраних електронних доказів та використання автоматизованих систем для каталогізації та пошуку цих даних. Така стандартизація не лише сприятиме підвищенню якості роботи, а й полегшить обмін досвідом між різними регіональними підрозділами та організаціями.

Для ліквідації розривів у знаннях між юридичними та технічними експертами потрібні цілісні освітні та тренінгові ініціативи. Для слідчих та прокурорів це повинно передбачати як технічне навчання в галузі цифрової криміналістики, так і юридичну освіту щодо процесуальних особливостей електронних доказів. Для суддів курси з оцінки електронних доказів та розуміння цифрових понять підвищать якість ухвалення рішень щодо допустимості. У цій сфері особливо важливі міждисциплінарні підходи. Програми навчання, які об'єднують професіоналів-юристів, технічних спеціалістів та наукових експертів, можуть сприяти обміну знаннями та розвивати спільний термінологічний апарат та взаєморозуміння. Це допоможе подолати комунікаційні бар'єри, що часто стають на заваді ефективній співпраці між різними професійними групами, залученими до опрацювання електронних доказів.

Висновки. Отже, проблематика інституту електронних доказів в українському кримінальному процесі зазнає чималих труднощів, які загострюються на тлі воєнних реалій. Ці складнощі торкаються законодавчого поля, організаційної структури, технологічного забезпечення та практичної реалізації, що вимагає цілісних рішень, зорієнтованих як на забезпечення оперативних потреб, так і на стратегічний розвиток системи в перспективі. Попри це, українські слідчі, прокурори та судді показали здатність адаптуватися, впроваджуючи новаторські методи збору та оцінки електронних доказів навіть у період активних бойових дій. Міжнародна взаємодія відіграла важливу роль у обміні досвідом та формуванні професійних компетенцій, підсилюючи загальний потенціал України в сфері електронних доказів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ангеленюк А.-М. Ю. Використання електронних доказів у кримінальному процесуальному праві України (проблемні питання). *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. Ужгород, 2023. Т. 2. Вип. 79. С. 214-218.
2. Біла В. М., Каленіченко Л. І. Юридичні аспекти використання електронних доказів. Електронні інформаційні ресурси: створення, використання, доступ та управління: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Суми/Вінниця, 20-21 листопада 2024 р.). Суми/Вінниця: НІКО / КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», 2024. С. 19-23.
3. Гарасимів О. І. Цифрові докази: деякі проблемні питання щодо їх поняття та використання у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Т.2. Вип. 75. С. 158-162.
4. Дерев'ягін О. О. Досвід використання електронних (цифрових) доказів за результатами здійснення розшукової роботи в умовах воєнного стану. Збірник наукових праць, матеріалів конференцій (семінарів, круглих столів): Актуальні питання та перспективи розшукової роботи в діяльності підрозділів кримінальної поліції (24 березня 2024 року). 2024. С. 48-51.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996, №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.03.2025).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012, № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.03.2025).
7. Метелев О. П. Проблеми визначення допустимості і належності цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. №3. С. 224-238.
8. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003, № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 18.03.2025).
9. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020, №1089-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

10. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017, №2155-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 18.03.2025).

11. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010, №2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 19.03.2025).

REFERENCES:

1. Anhelieniuik, A.-M. Yu. (2023). Vykorystannia elektronnykh dokaziv u kryminalnomu protsesualnomu pravi Ukrainy (problemni pytannia) [The use of electronic evidence in the criminal procedural law of Ukraine (problematic issues)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Series: Law*. Uzhhorod, T. 2. Vyp. 79, 214-218 [in Ukrainian].

2. Bila, V. M. & Kalienichenko, L. I. (2024). Yurydychni aspekty vykorystannia elektronnykh dokaziv [Legal aspects of using electronic evidence]. *Elektronni informatsiini resursy: stvorennia, vykorystannia, dostup ta upravlinnia: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi Internet-konferentsii (Sumy/Vinnytsia, 20-21 lystopada 2024 r.) Electronic Information Resources: Creation, Use, Access and Management: Proceedings of the International Scientific and Practical Internet Conference (Sumy/Vinnytsia, 20-21 November 2024)*. Sumy/Vinnytsia: NIKO, 19-23 [in Ukrainian].

3. Harasymiv, O. I. (2023). Tsyfrovii dokazy: deaki problemni pytannia shchodo yikh poniattia ta vykorystannia u kryminalnomu sudochynstvi [Digital evidence: some problematic issues regarding its concept and use in criminal justice]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Pravo - Scientific Bulletin of Uzhhorod University: Series: Law*. Uzhhorod: Vydavnychiy dim «Helvetyka», T. 2. Vyp. 75, 158-162 [in Ukrainian].

4. Dereviahin, O. O. (2024). Dosvid vykorystannia elektronnykh (tsyfrovykh) dokaziv za rezultatamy zdiisnennia rozshukovoi roboty v umovakh voiennoho stanu [Experience in using electronic (digital) evidence based on the results of investigative work under martial law]. *Zbirnyk naukovykh prats, materialiv konferentsii (seminariv, kruhykh stoliv): Aktualni pytannia ta perspektyvy rozshukovoi roboty v diialnosti pidrozdiliv kryminalnoi politsii (24 bereznia 2024 roku) - Collection of scientific papers, conference materials (seminars, round tables): Topical issues and prospects of detective work in the activities of criminal police units (24 March 2024)*, 48-51 [in Ukrainian].

5. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28) [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №254k/96-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]: *Zakon Ukrainy №4651-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*/ Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

7. Metelev, O. P. (2019). Problemy vyznachennia dopustymosti i nalezhnosti tsyfrovyykh (elektronnykh) dokaziv u kryminalnomu protsesi [Problems of determining the admissibility and relevance of digital (electronic) evidence in criminal proceedings]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. 3, 224-238 [in Ukrainian].

8. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih. (2003, May 22). [On electronic documents and electronic document management]. *Zakon Ukrainy № 851-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> [in Ukrainian].

9. Pro elektronni komunikatsii. (2020, December 16). [On electronic communications]. *Zakon Ukrainy №1089-IX. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text> [in Ukrainian].

10. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy. (2017, October 5). [On electronic identification and electronic trust services]. *Zakon Ukrainy №2155-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> [in Ukrainian].

11. Pro zakhyst personalnykh danykh. (2010, June 1). [On personal data protection]. *Zakon Ukrainy №2297-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 9.06.2025

УДК 343.8:[364-78:004.9]

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-202-208

Колодій Інна Миколаївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка,

доцентка кафедри формування та розвитку

професійної компетентності персоналу ДКВС України,

Пенітенціарна академія України

inna.kolodii@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-7811-2457

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ В РОЗРІЗІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ

У статті досліджено зміст поняття «ресоціалізація засуджених» з урахуванням різноманітності сфер його використання. Акцентовано увагу на ресоціалізації засуджених як процесі «фунування» наявних у них норм антигромадської поведінки та поновленні їхньої правомірної поведінки, закріпленні позитивних якостей й цінностей. Проведено аналіз сучасного стану реалізації 5 стратегічної цілі, визначеної Стратегією реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, - удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження. Досліджено стан та проблемні питання запровадження оцінки криміногенних ризиків та індивідуального планування у діяльності органів та установ виконання покарань. Констатовано необхідність діджиталізації діяльності установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України. Охарактеризовано основні напрямки співпраці між установами виконання покарань, уповноваженими органами з питань пробації, релігійними і громадськими організаціями. Визначено проблеми та перспективи навчання і працевикористання засуджених як однієї із форм їх ресоціалізації. Доведено, що основну роль у працевикористанні засуджених відіграє мотивація до праці. Запропоновано запровадити додаткові стимули до корисної зайнятості засуджених, за умови їх закріплення в кримінально-виконавчому законодавстві. Проаналізовано програми диференційованого виховного впливу на засуджених, з урахуванням їх розподілу на загальновиховні та корекційні. Зауважено про потребу здійснювати корекційну роботу із засудженими долучаючи їх до проходження корекційних програм. Доведено необхідність упорядкування чинного кримінально-виконавчого законодавства з урахуванням запровадження інноваційних форм та методів соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими. Підсумовано, що ресоціалізація засуджених на сьогодні – це загальна місія як державних, так і громадських інституцій, які спільно прагнуть знизити рецидивну злочинність та повернути кожного засудженого у суспільство в якості законослухняного громадянина.

Ключові слова: засуджений, виправлення, ресоціалізація, процес ресоціалізації, стратегія реформування пенітенціарної системи.

Kolodii I. INNOVATIVE METHODS AND TOOLS OF RESOCIALIZATION OF CONVICTS IN THE SCOPE OF IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY OF REFORMING THE PENITENTIARY SYSTEM

The article explores the meaning of the concept of «resocialization of convicts» taking into account the variety of areas of its use. The focus is on the resocialization of convicts as a process of «destruction» of their existing norms of antisocial behavior and the restoration of their lawful behavior, consolidation of positive qualities and values. An analysis of the current state of implementation of the 5th strategic goal, defined by the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026, was conducted - improving methods and tools for the correction and resocialization of convicts and their further implementation. The state and problematic issues of implementing criminogenic risk assessment and individual planning in the activities of penal institutions and bodies were investigated. The need for digitalization of the activities of penitentiary institutions and pretrial detention centers of the State Penitentiary Service of Ukraine has been identified. The main areas of cooperation between penal institutions, authorized probation authorities, religious and public organizations are described. The problems and prospects of training and employment of convicts as one of the forms of their resocialization are identified. It has been proven that the main role in the employment of convicts is played by motivation to work. It is proposed to introduce additional incentives for the useful employment of convicts, provided that they are enshrined in the penal legislation. Programs of differentiated educational influence on convicts were analyzed, taking into account their division into general education and correctional programs. The need to carry out correctional work with convicts by involving them in correctional programs was noted. The need to streamline the current penal legislation, taking into account the introduction of innovative forms and methods of socio-educational and psychological work with convicts, has been proven. It is summarized that the resocialization of convicts today is a common mission of both state and public institutions, which jointly strive to reduce recidivism and return each convict to society as a law-abiding citizen.

Keywords: convict, correction, resocialization, resocialization process, penitentiary system reform strategy.

Постановка проблеми. Інтеграція України до Європейського Союзу це складний та тривалий процес, оскільки впровадження європейських стандартів вимагає не лише прийняття нових законів, але й їх належної імплементації, що передбачає зміну підходів до управління, контролю та правозастосування. Сучасна політика України в пенітенціарній сфері акцентована на відході від карального підходу до

реабілітаційного. Протягом останніх років відбулись принципові зміни в змісті та напрямках діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, які були зумовлені схваленням Кабінетом Міністрів України Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року.

В Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року визначено основні стратегічні цілі реформування пенітенціарної системи, в тому числі удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження. Реалізація зазначеної стратегічної цілі передбачає виконання низки завдань: запровадження оцінки криміногенних ризиків та індивідуального планування у діяльності органів та установ виконання покарань; розроблення та впровадження корекційних програм, у тому числі з урахуванням залежностей засуджених; удосконалення системи психологічної допомоги засудженим та особам, взятим під варту; удосконалення механізму співпраці між установами виконання покарань, уповноваженими органами з питань пробації, релігійними і громадськими організаціями; зміна підходів до залучення до корисної зайнятості засуджених та осіб, взятих під варту, створення додаткових стимулів для залучення засуджених до праці як засобу ресоціалізації; розширення можливостей для здобуття засудженими формальної (загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти), неформальної та інформальної освіти (у тому числі з використанням дистанційних технологій); удосконалення системи організації доступу до Інтернету засуджених та осіб, взятих під варту [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати вивчення наукової літератури показали, що дослідженням проблематики ресоціалізації засуджених займалися такі вчені та практики як: Є. Ю. Бараш, В. В. Василик, Р. В. Ващенко, Д. Є. Заїка, М. Ю. Кутєпов, В. А. Львовчкін, А. Х. Степанюк, В. В. Сулицький, С. О. Чебоненко, М. П. Черненко, Д. В. Ягунов та ін. Поряд із цим, особливості практичного впровадження нових форм та інструментів ресоціалізації засуджених, в розрізі реалізації Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, є недостатньо дослідженими та потребують більш детального розгляду.

Метою статті є дослідження напрямків та проблемних питань впровадження інноваційних форм та інструментів ресоціалізації засуджених в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з основоположних критеріїв, що засвідчує цивілізованість і рівень правової культури будь-якої держави, є стан дотримання та охорони прав її громадян, у тому числі засуджених, а також ефективна ресоціалізація колишніх злочинців. Саме ресоціалізація особи, звільненої з місць позбавлення волі, покликана забезпечити відновлення та подальший розвиток її соціально корисних зв'язків, відносин із суспільством, формування гармонійної особистості, здатної об'єктивно оцінювати себе та навколишній світ, з повагою ставитися до загальнолюдських і національних цінностей [2, с. 99].

Ресоціалізація засуджених проводиться у відповідності до вимог глави 19 Кримінально-виконавчого кодексу України [3] та наказу Міністерства юстиції України «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» від 04.11.2013 № 2300/5 [4].

Кримінально-виконавчий кодекс України в ст. 6 визначає поняття ресоціалізації як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [3].

Дослідники в сфері науки кримінально-виконавчого права та пенітенціарної психології в більшості випадків племачать ресоціалізацію як процес. Так, наприклад, А. С. Романова розкриває ресоціалізацію як «необхідний процес засвоєння засудженими і звільненими особами соціального досвіду з метою повернення їх до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві, котрий полягає у низці заходів і засобів впливу на засудженого через його психологічно-моральні, свідомісно-ціннісні, правові установки щодо правомірного вектору активної життєдіяльності у суспільстві» [5, с. 45].

В. В. Василик розуміє ресоціалізацію як «процес позитивних змін особистості засудженого внаслідок застосування правових, організаційних, педагогічних, психологічних, виховних та інших заходів впливу з метою усунення негативних ціннісних орієнтирів засуджених, наслідків їх ізоляції, закріплення результатів виправлення, надання їм допомоги після відбуття покарання та сприяння їх адаптації в соціальному середовищі» [6, с. 37].

К. С. Ізосімова акцентує увагу на тому, що «кожен крок у процесі ресоціалізації засудженого має певні системні характеристики, але будь-який вплив здійснюється на один і той самий об'єкт – девіантну особу, яка повністю або частково через певні об'єктивні або суб'єктивні причини втратила якусь частину своїх позитивних якостей» [7, с. 19].

Ми поділяємо думку вчених, які зазначають, що «сам процес ресоціалізації повинен насамперед бути покликаним зруйнувати наявні в засудженого норми антигромадської поведінки, антисуспільні цінності, а також розірвати негативні антисоціальні зв'язки засудженого, поновити його правомірну поведінку, закріпити позитивні якості й цінності» [8, с. 434].

З метою більш повного розкриття поняття «ресоціалізація засуджених» уявляється необхідним зупинитись на основних аспектах реалізації 5 стратегічної цілі Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року «Удосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації

засуджених та їх подальше впровадження», і визначеними нею завданнями, одним з яких є запровадження оцінки криміногенних ризиків та індивідуального планування у діяльності органів та установ виконання покарань.

Діяльність щодо розробки та впровадження окремих елементів оцінки ризиків та потреб у діяльності органів виконання покарань розпочалася ще у 2000 році. Вона відбувалась в межах пілотних проєктів із впровадження відновного правосуддя та ювенальної юстиції, що підтримувалися представництвами Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ) та Європейською комісією в Україні, Канадською агенцією з міжнародного співробітництва, Швейцарською агенцією з розвитку та співробітництва, програмою Матра (Посольства Королівства Нідерланди), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Інститутом Сталих Спільнот (ISC), Агентством США з міжнародного розвитку (USAID), Посольством Великої Британії, Міжнародним фондом «Відродження» та Центральним менонітським комітетом [9, с. 154].

Але використовувати програмне забезпечення з елементами штучного інтелекту «КАССАНДРА», за допомогою якого здійснюється аналіз оцінки ризиків вчинення засудженим повторного кримінального правопорушення, Міністерство юстиції України почало лише з 2020 року. Такий «прогноз повторного правопорушення ґрунтується на використанні машинного вивчення та алгоритмів автоматизованих висновків (прогнозів), які базуються на результатах обробки великих структурованих масивів даних про історію правопорушень особи; наявності житла, сім'ї, освіти та роботи; матеріального становища; контролю над поведінкою та мисленням; вживання алкоголю та наркотиків, стосунків у суспільстві та інших аспектів» [10, с. 248].

Фактори ризику поділяються на статичні фактори ризику, пов'язані з історією кримінальних правопорушень засудженого (обвинуваченого), які враховуються при визначенні рівня ризику, але які неможливо змінити, та динамічні фактори ризику, пов'язані із соціальними та психологічними характеристиками особистості засудженого (обвинуваченого), які можливо змінити певними заходами впливу. Загалом оцінка ризиків слугує двом головним цілям: помірковане застосування безпекових обмежувальних заходів чи обрання найбільш ефективного (в тому числі і з міркувань безпеки) покарання, а також планування корекційної роботи з відповідними правопорушниками [11, с. 184, 187].

Наступним завданням з реалізації 5 стратегічної цілі Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року є розроблення та впровадження корекційних програм, у тому числі з урахуванням залежностей засуджених.

На виконання Стратегії реформування пенітенціарної системи Міністерством юстиції України затверджено та Департаментом з питань виконання кримінальних покарань впроваджено в діяльність установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України 26 програм диференційованого виховного впливу на засуджених, з них 14 загальновиховних та 12 корекційних. Загальновиховні програми, як вид програм диференційованого виховного впливу на засуджених, почали запроваджуватись в діяльність установ виконання покарань відповідно до наказу Міністерства юстиції України починаючи з 2016 року [12].

Корекційні програми, як інноваційна форма ресоціалізації засуджених, увійшли в практику установ виконання покарань лише в 2022 році, у зв'язку з необхідністю проведення апробації проєктів перших корекційних програм. І вже у 2023 році було апробовано та наказами Міністерства юстиції України затверджено 6 корекційних програм: «Я – мама, або все про виховання», «Програма психологічної підтримки засуджених ветеранів війни», «Вирішення проблем», «Підтримка родинних зв'язків», «Зміна прокримінального мислення», «Керування емоціями»; в 2024 році – ще 6 корекційних програм: «Реоабілітація осіб, які вживають психоактивні речовини», «Подолання домашнього насильства», «Програма із надання психологічної та психосоціальної підтримки засуджених, зокрема схильних до суїциду, а також про спонукання їхніх поведінкових змін», «Соціально-психологічна адаптація до умов позбавлення волі для осіб, вперше засуджених», «Свідомий вибір: профілактика вживання психоактивних речовин», «Я – тато, або все про виховання».

В основу розроблення корекційних програм було покладено наступні принципи: використання доказових методик, когнітивно-поведінкових інструментів та прийомів; відповідність змісту програм криміногенним потребам засудженого; врахування факторів сприйняття засудженого – його індивідуальних особливостей, що можуть впливати на участь у програмах, і це дає підстави стверджувати, що ними покрито всі криміногенні потреби засуджених, які визначає проведена персоналом відділів соціально-виховної та психологічної роботи установ оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення.

Ще одним завданням з реалізації 5 стратегічної цілі Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року є удосконалення системи психологічної допомоги засудженим та особам, взятим під варту.

Під час обрання методів психологічної допомоги засудженим при ресоціалізації необхідно пам'ятати про систему панівних мотивів особистості, тобто про її спрямованість. Спрямованість засудженого містить усвідомленні мотиви його поведінки, а саме його цілі, інтереси, ідеали, переконання, та зображує саме моральну сторону його особистості, визначає поведінку. На спрямованість особистості впливає також і характер, і темперамент як відносно стійка й вроджена властивість психіки, яка власне й

відповідає за те, як особа реагує на події, які з нею відбуваються, та інших людей. Також риси характеру певною мірою визначають можливий ступінь адаптації засудженого до умов суспільства, швидкість і процес його ресоціалізації [8, с. 435].

Наступне завдання з реалізації 5 стратегічної цілі Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року – удосконалення механізму співпраці між установами виконання покарань, уповноваженими органами з питань пробації, релігійними і громадськими організаціями.

Для засуджених, які перебувають в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України, є важливим розуміння того, що про них турбуються та допомагають вирішувати проблеми, які вони самі вирішити не в змозі. Ефективна діяльність персоналу відділів соціально-виховної та психологічної роботи установи в напрямку сприяння виправленню та ресоціалізації засуджених неможлива без залучення інших соціальних інституцій (релігійних і громадських організацій, уповноважених органів з питань пробації та ін.).

Необхідність залучення релігійних організацій до роботи із засудженими була очевидною з часів проголошення незалежності України. Сьогодні в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України налагоджена співпраця з усіма офіційно зареєстрованими релігійними організаціями, представники яких, з дотриманням встановленого законом порядку, допускаються в установи для відправлення релігійних обрядів.

Практика останніх років доводить, що залучення до процесу ресоціалізації і перевиховання засуджених представників різних релігійних конфесій дозволяє позитивно вплинути на почуття, поведінку, свідомість засуджених, певною мірою заспокоїти їх душу, вгамувати пристрасті, вселити надію на майбутнє [11, с. 417].

В установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України облаштовані та діють 143 культові релігійні споруди, а душпастирську опіку над засудженими здійснюють представники понад 123 релігійних організацій, офіційно зареєстрованих в Україні. Кількість засуджених, які долучені до проходження програми диференційованого виховного впливу на засуджених «Духовне відродження», становила 4990 осіб у 2024 році, 6075 осіб у 2023 році, 6427 осіб у 2022 році.

Вагомою є і співпраця установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України з благодійними та громадськими організаціями. Актуальними прикладами такої співпраці є залучення ресурсів благодійної організації «FREE ZONE» з оплати послуг оформлення паспорта громадянина України засудженим (так, протягом 2024 року 400 засуджених отримали таку допомогу), та співпраця з громадською організацією «Докудейз», завдяки якій засуджені удосконалюють свої знання про права людини та громадянина і способи їх захисту (наразі при 86 установах виконання покарань та слідчих ізоляторах функціонують 84 кіноклуби документального кіно про права людини Docudays UA).

На сьогодні одним із основних маркерів ефективної ресоціалізації засуджених є бажання працювати та виховання внутрішньої мотивації до праці. Саме тому постає актуальною зміна підходів до залучення до корисної зайнятості засуджених та осіб, взятих під варту, і створення додаткових стимулів для залучення засуджених до праці як засобу ресоціалізації.

Праця засуджених до позбавлення волі є продуктивною, суспільно корисною діяльністю, яка здійснюється з метою ресоціалізації цих осіб після їх звільнення, а також для задоволення їхніх окремих особистих потреб і регулюється нормами міжнародного права, кримінально-виконавчим законодавством та по окремих питаннях трудовим правом. Вона здійснюється на добровільній основі на підставі договору цивільно-правового характеру або трудового договору та погоджується адміністрацією установи, яка зобов'язана створювати умови для праці засуджених. Ця праця оплачується відповідно до її кількості та якості, а форми і системи оплати праці, норми праці та розцінки встановлюються нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України [13, с. 23].

Суспільно корисна праця є потужним чинником, що впливає на формування особистості засудженого, зокрема, праця певною мірою сприяє психоемоційному розвантаженню й відвертає від нав'язливих думок, до того ж швидше минає час. Сумлінне ставлення до праці надає можливість заслужити умовно-дострокове звільнення або отримати інші передбачені законом пільги, здобути корисні навички тощо [14, с. 324].

Поділяємо думку В. А. Кирилюк, яка зазначає, що «праця засуджених до позбавлення волі в установах виконання покарань корисна сама по собі, а не як виробнича діяльність...необхідно розрізняти працю заради прибутку колонії та працю заради виправлення й ресоціалізаційного впливу... основна мета залучення засуджених до праці полягає у їх виправленні, отриманні ними трудових навичок задля підготовки до нормального життя після звільнення, а не з метою отримання прибутку підприємствами установ виконання покарань» [15, с. 159].

В ефективному працевикористанні засуджених головну роль відіграє мотивація до праці. Якщо говорити про додаткові стимули до корисної зайнятості засуджених в сучасних умовах, то під ними на перспективу можна розглядати: подарунки працюючим засудженим з нагоди свят та на дні народження неповнолітніх дітей; додаткові побачення з членами сім'ї; організацію підвищення кваліфікації на професійних тренінгах; оплату навчання в закладах вищої освіти; короткострокові відпустки тощо. Разом з тим, постає питання про закріплення вищезазначених стимулів до праці засуджених в кримінально-

виконавчому законодавстві, що надасть можливість працюючим засудженим бачити її результат.

Позитивним досвідом на сьогодні є співпраця Департаменту з питань виконання кримінальних покарань з благодійною організацією «FREE ZONE» та партнерськими неурядовими організаціями «100% життя» - Мережа ЛВЖ та РАТН в установах виконання покарань в напрямку запровадження нової моделі залучення засуджених до праці в якості соціальних працівників та параюристів за принципом «рівний рівному». Попередньо було здійснено відбір кандидатів серед засуджених, які виявили бажання, та проведено навчання відібраних осіб, за результатами якого складено іспит. Після вдалого складення іспиту кожен засуджений, який виявив бажання працювати, може укласти цивільно-правовий договір з благодійною організацією і надавати обумовлені послуги. Так, протягом 2024 року благодійною організацією «FREE ZONE» було залучено як надавачів послуг, в межах проєктів за підтримки міжнародних донорів, 78 засуджених.

Одним із вагомих завдань з реалізації 5 стратегічної цілі Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року є розширення можливостей для здобуття засудженими формальної (загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти), неформальної та інформальної освіти (у тому числі з використанням дистанційних технологій).

Проведений аналіз нормативно-правових актів, в положеннях яких закріплено право засуджених на освіту в місцях позбавлення волі (ст.ст. 125-126 Кримінально-виконавчого кодексу України, Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про вищу освіту»), дає можливість стверджувати, що в загальному вони відповідають нормам міжнародних актів та саме право на освіту реалізується, у тому числі, і завдяки залученню засуджених до проходження програм диференційованого виховного впливу на засуджених «Освіта» та «Професія». Так, у 2022-2024 роках до проходження зазначених програм в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах було залучено у 2024 році «Освіта» - 1973, «Професія» - 3653 засуджених, у 2023 році «Освіта» - 2488, «Професія» - 5398 засуджених, у 2022 році «Освіта» - 2756, «Професія» - 4242 засуджених.

Як слушно зазначає А. Х. Степанюк, загальноосвітнє й професійно-технічне навчання здійснюється з метою сприяння розвитку особи, її виправлення і полягає не тільки в тому, щоб дати систему знань про закономірності розвитку природи й суспільства, розширити межі світогляду, сприяти інтелектуальному розвитку засуджених, залучати їх до досягнень науки і техніки, а й безпосередньо впливати на виховання засуджених [16, с. 200].

Особливу увагу слід звернути на право засуджених щодо отримання ними фахової передвищої та вищої освіти, оскільки станом на 01.01.2025 здобувають таку освіту 25 засуджених, зараховані до закладів вищої освіти протягом 2024 року 7 осіб з числа засуджених та осіб, узятих під варту. Зазначений показник є доволі низьким з урахуванням того факту, що на сьогодні заклади вищої освіти України надають можливість особам навчатись за дистанційною формою навчання, а Міністерство юстиції України та Департамент з питань виконання кримінальних покарань докладають максимум зусиль в напрямку розширення можливостей для здобуття засудженими вищої освіти.

Актуальними на сьогодні є також питання отримання засудженими неформальної та інформальної освіти (у тому числі з використанням дистанційних технологій). Так, відповідно до звітної інформації установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України, протягом 2024 року 1753 особи виявили бажання та розпочали навчання на курсах професійного навчання робітників на виробництві; 3451 особа з числа засуджених та осіб, узятих під варту, виявила бажання проходити навчання на онлайн-платформах, 3154 з яких завершили навчання та отримали сертифікати.

Останнім завданням з реалізації 5 стратегічної цілі Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року є удосконалення системи організації доступу до Інтернету засуджених осіб та осіб, взятих під варту.

Опанування базових навичок, таких як користування банкінгом, телефоном, інтернетом, електронною поштою, онлайн-сервісами та цифровими інструментами для навчання чи роботи є невід'ємними елементами сучасного життя. Важливим є і те, що належний рівень володіння цифровими технологіями сприяє підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці, швидкій адаптації, та, як наслідок, зниженню ризику рецидиву [17, с. 392].

Наявність доступу до мережі Інтернет в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України ініційована Міністерством юстиції України з метою забезпечення права засуджених на користування онлайн-послугами.

Станом на кінець 2024 року 99% засуджених мали доступ до мережі Інтернет. В установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України діють 122 інтернет-класи, у яких забезпечено 303 робочих місця із діючими спеціалізованими технічними пристроями та відповідним програмним забезпеченням (з них 47 робочих місць для засуджених до довічного позбавлення волі). Кількість планшетних комп'ютерів, які перебувають на балансі установ, становить 196 одиниць. Разом з тим, у користуванні засуджених знаходиться 5857 власних планшетних комп'ютерів (з них 1264 у засуджених до довічного позбавлення волі). Кількість випадків використання засудженими онлайн-послуг урядових сайтів протягом 2024 року становить 6306, в тому числі надіслано звернень з використанням мережі Інтернет - 217 (засудженими до довічного позбавлення волі - 48).

Висновки. Пенітенціарна система України з моменту схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року стала більш відкритою, гуманною, та за параметрами поетапно наближається до європейських стандартів.

Аналіз сучасного стану та перспектив впровадження інноваційних методів та інструментів ресоціалізації засуджених в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України дає можливість стверджувати, що ця сфера діяльності є одним із важливих етапів реалізації Стратегії, адже ресоціалізація засуджених – один із першорядних напрямків діяльності установ виконання покарань, від реалізації якого залежить їх загальна результативність.

Ресоціалізація засуджених на сьогодні – це загальна місія як державних, так і соціальних інституцій, які спільно прагнуть знизити рецидивну злочинність та повернути кожного засудженого у суспільство в якості законослухняного громадянина.

Ресоціалізація засудженого являє собою безперервний процес, який складається з комплексу засобів соціально-виховного та психологічного впливу, і передбачає диференційований підхід до засуджених, зважаючи на їх соціально-психологічну характеристику та наявність девіантної поведінки.

Для повноцінної реалізації низки прав засуджених необхідно щоб держава на належному рівні забезпечила фінансування установ виконання покарань і слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України та вжила ряд заходів щодо можливості засуджених обирати найбільш оптимальну для них сферу діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках: розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 22.03.2025).
2. Бараш Є. Ю. Кримінологічні засади ресоціалізації засуджених до тривалих строків покарання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 4(101). С. 99-108.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#top> (дата звернення: 22.03.2025).
4. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими: наказ Міністерства юстиції України від 04.11.2013 № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text> (дата звернення: 25.03.2025).
5. Романова А. С. Психологічно-правові особливості ресоціалізації засуджених. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. 2021. № 11(23). С. 40-46.
6. Василик В. В. Виправлення та ресоціалізація засуджених до позбавлення волі в системі засобів реалізації завдань кримінально-виконавчого законодавства. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2(20). С. 33-39.
7. Ізосімова К. С. Прийом і тримання засуджених у дільниці карантину, діагностики і розподілу в колоніях мінімального рівня безпеки. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 5. Том 3. С. 127-130.
8. Дільна З. Ф., Устрицька Н. І. Психологічні особливості ресоціалізації засуджених. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 433-436.
9. Яковець І., Автухов К. Шлях впровадження та подальші перспективи інституту оцінки ризиків вчинення повторного правопорушення в Україні. *Право України*. 2019. № 7. С. 152-162.
10. Павлова Т. О. Діджиталізація як засіб модернізації держави та окремих органів кримінальної юстиції. Дослідження механізму реалізації прав і свобод людини та громадянина в публічному і приватному праві: кол. монографія / М. А. Баламуш, Н. В. Ільєва, О. М. Миколенко [та ін.]; за заг. ред.: О. В. Гаран, О. І. Миколенко. Одеса: Фенікс, 2023. С. 223-258.
11. Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування: монографія / К. А. Автухов, О. В. Гальцова, М. Ю. Кутєпов та ін.; за заг. ред. А. Ф. Степанюка; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Нац. акад. прав. наук України. Харків: Право, 2021. 488 с.
12. Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених: наказ Міністерства юстиції України від 16.05.2016 № 1418/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16#Text> (дата звернення: 27.03.2025).
13. Формування оптимальної моделі залучення засуджених до праці: монографія / під ред. Ф. П. Шульженка (перша частина), О. В. Кузьменко (друга частина). Київ: ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», 2022. 441 с.
14. Кутєпов М. Ю. Праця засуджених як шлях до ресоціалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 322-325.
15. Кирилюк В. А. Деякі питання залучення засуджених до позбавлення волі до праці та пропозиції щодо її оптимізації. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 2. С. 156-164.
16. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія / за заг. ред.

д.ю.н., проф. А. Х. Степанюка. Х.: Кроссроуд, 2011. 323 с.

17. Заїка Д. Є. Зарубіжний досвід цифрової ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 391-396.

REFERENCES:

1. Pro skhvalennia Stratehii reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu yii realizatsii u 2022-2024 rokakh. (2022, December 16). [On approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and approval of the operational plan for its implementation in 2022-2024]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №1153-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Barash, Ye.Iu. (2016). Kryminolohichni zasady resotsializatsii zasudzhenykh do tryvalykh strokiv pokarannia. [Criminological principles of resocialization of prisoners sentenced to long terms of imprisonment]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. №4(101)*. 99-108. [in Ukrainian].
3. Kryminalno-vykonavchy kodeks Ukrainy. (2003, July 11). [Criminal and Executive Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №1129-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#top> [in Ukrainian].
4. Pro orhanizatsiiu sotsialno-vykhovnoi ta psykholohichnoi roboty iz zasudzhenykh. (2013, November 4). [On the organization of socio-educational and psychological work with convicts]. *Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy №2300/5*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13#Text> [in Ukrainian].
5. Romanova, A.S. (2021). Psykholohichno-pravovi osoblyvosti resotsializatsii zasudzhenykh. [Psychological and legal features of the resocialization of convicts]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Seriya Pravo. №11(23)*. 40-46. [in Ukrainian].
6. Vasylyk, V.V. (2020). Vypravlennia ta resotsializatsiia zasudzhenykh do pozbavlennia voli v systemi zasobiv realizatsii zavdan kryminalno-vykonavchoho zakonodavstva. [Correction and resocialization of prisoners in the system of means of implementing the tasks of criminal enforcement legislation]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav. № 2(20)*. 33-39. [in Ukrainian].
7. Izosimova, K.S. (2015). Pryiom i trymannia zasudzhenykh u dilnytsi karantynu, diahnostyky i rozpodilu v koloniiakh minimalnogo rivnia bezpeky. [Reception and detention of convicts in the quarantine, diagnostic and distribution area in minimum security colonies]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*. Vyp. 5. Tom 3. 127-130. [in Ukrainian].
8. Dilna, Z.F., Ustrytska, N.I. (2020). Psykholohichni osoblyvosti resotsializatsii zasudzhenykh. [Psychological features of the resocialization of convicts]. *Porivnialno-analitychne pravo. №1*. 433-436. [in Ukrainian].
9. Yakovets, I., Avtukhov, K. (2019). Shliakh vprovadzhennia ta podalshi perspektyvy instytutu otsinky ryzykiv vchynennia povtornooho pravoporushennia v Ukraini. [The path of implementation and further prospects of the institution of assessing the risks of reoffending in Ukraine]. *Pravo Ukrainy. №7*. 152-162. [in Ukrainian].
10. Pavlova, T. O. (2023). Didzhytalizatsiia yak zasib modernizatsii derzhavy ta okremykh orhaniv kryminalnoi yustytysii. [Digitalization as a means of modernizing the state and individual criminal justice bodies]. *Doslidzhennia mekhanizmu realizatsii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v publichnomu i pryvatnomu pravi*. Kol. monografiia. 223-258. [in Ukrainian].
11. Stepaniuk, A.F., (Ed.), Avtukhov, K.A., Haltsova, O.V., Kutieпов, M.Iu. (2021). Teoretychni pytannia udoskonalennia kryminalno-vykonavchoho zakonodavstva Ukrainy ta praktyky yoho zastosuvannia. [Theoretical issues of improving the criminal enforcement legislation of Ukraine and the practice of its application]. 488. [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia polozhen pro prohramy dyferentsiiovanoho vykhovnoho vplyvu na zasudzhenykh. (2016, May 16). [On approval of provisions on programs of differentiated educational influence on convicts]. *Nakaz Ministerstva yustytysii Ukrainy №1418/5*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16#Text> [in Ukrainian].
13. Shulzhenko, F.P., Kuzmenko, O.V. (Eds.) (2022). Formuvannia optymalnoi modeli zaluchennia zasudzhenykh do pratsi. [Formation of an optimal model of involving convicts in labor]. *Monohrafiia*. 441. [in Ukrainian].
14. Kutieпов, M.Iu. (2020). Pratsia zasudzhenykh yak shliakh do resotsializatsii. [Prisoner labor as a path to resocialization]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. №7*. 322-325. [in Ukrainian].
15. Kyryliuk, V.A. (2017). Deiaki pytannia zaluchennia zasudzhenykh do pozbavlennia voli do pratsi ta propozyitsii shchodo yii optymizatsii. [Some issues of involving prisoners in labor and proposals for its optimization]. *Visnyk penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy. №2*. 156-164. [in Ukrainian].
16. Stepaniuk, A.Kh. (2011). Zasoby vypravlennia i resotsializatsii zasudzhenykh do pozbavlennia voli. [Means of correction and resocialization of prisoners]. *Monohrafiia*. 323. [in Ukrainian].
17. Zaika, D.Ie. (2025). Zarubizhnyi dosvid tsyfrovoyi resotsializatsii osib, zasudzhenykh do pozbavlennia voli. [Foreign experience of digital resocialization of persons sentenced to imprisonment]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. №1*. 391-396. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7.06.2025

УДК 351.74:355

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-209-214

Ткаченко Олександр Григорович,

кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри формування
та розвитку професійної компетентності персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України,
Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України
tkach.4yk@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-5640-0906

Олефір Людмила Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри формування та розвитку професійної компетентності персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України
Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України
2017oli@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4565-8968

Баракхта Володимир Володимирович,

старший викладач кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України
Інституту професійного розвитку Пенітенціарної академії України
v.barakhtha77@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2627-8839

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОСІБ РЯДОВОГО ТА НАЧАЛЬНИЦЬКОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

В статті досліджено корупційні ризики що можуть виникнути в діяльності осіб рядового та начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України. Проведено аналіз міжнародного та вітчизняного антикорупційного законодавства з метою визначення та запобігання корупційним ризикам під час проходження служби. Здійснено аналіз обмежень які можуть виникнути під час діяльності осіб рядового та начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України. Досліджено як у відповідності до законодавства кваліфікуються корупційні правопорушення або правопорушення пов'язані з корупцією, зокрема: використання службових повноважень чи свого становища; порушення правил одержання подарунків; сумісництво та суміщення з іншими видами діяльності; порушення обмежень (заборон) щодо зайняття іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю. Визначено алгоритм діяльності осіб рядового та начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України у разі надходження пропозиції щодо неправомірної вигоди або подарунка. Встановлено критерії оцінки наявності або відсутності реального або потенційного конфлікту інтересів, за наявності якого які дії чи бездіяльність слід кваліфікувати як правопорушення пов'язане з корупцією.

Розглянуто також питання доброчесності осіб рядового та начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України як ключової передумови запобігання корупційним проявам. Доведено, що корупційні ризики охоплюють широкий спектр проявів, від конфлікту інтересів до сумісництва з іншими видами діяльності. Обґрунтовано що ефективне впровадження антикорупційних заходів у діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України є важливою умовою забезпечення доброчесності та підвищення довіри суспільства до пенітенціарної системи.

Ключові слова: особи рядового та начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби України, корупційне правопорушення, правопорушення пов'язане з корупцією, пряме підпорядкування, неправомірна вигода, подарунок, конфлікт інтересів.

Tkachenko O., Olefir L., Barakhtha V. CORRUPTION RISKS IN THE ACTIVITIES OF JUNIOR AND SENIOR PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

The article examines corruption risks that may arise in the activities of the rank and command and managerial personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine. An analysis of international and national anti-corruption legislation was conducted to identify and prevent corruption risks during the service of rank and command and managerial personnel in the State Criminal and Executive Service of Ukraine. Restrictions that may occur during the activities of the rank

and command and managerial personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine were analyzed. The article studies how corruption offenses or offenses related to corruption are qualified according to legislation, in particular: abuse of official powers or position; violations of rules regarding the receipt of gifts; incompatibility and combination with other types of activities; violations of restrictions (prohibitions) on engaging in other paid or entrepreneurial activities. An algorithm for the actions of rank and command and managerial personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine in case of receiving an offer of unlawful benefit or gift has been determined. Criteria for assessing the presence or absence of a real or potential conflict of interest have been established, along with which actions or inactions should be qualified as corruption-related offenses.

It was found that corruption risks for the personnel of the State Criminal and Executive Service of Ukraine cover a wide range of manifestations, from conflicts of interest and incompatibility with other activities to violations in asset declaration.

It is proven that the effective implementation of anti-corruption measures in the activities of the State Criminal and Executive Service of Ukraine is an important condition for ensuring integrity and increasing public trust in the penitentiary system.

The issue of integrity among the rank-and-file and commanding personnel of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine was also addressed as a key precondition for preventing manifestations of corruption. It has been proven that corruption risks encompass a wide range of manifestations, from conflicts of interest to the combination of duties with other types of activities. It is substantiated that the effective implementation of anti-corruption measures in the activities of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine is a crucial condition for ensuring integrity and increasing public trust in the penitentiary system.

Keywords: rank-and-file and commanding personnel of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine, corruption offence, offence related to corruption, direct subordination, undue advantage, gift, conflict of interest.

Постановка проблеми. Серед численних проблем, що постали перед сучасним українським суспільством в умовах воєнного стану, особливої уваги потребує не лише питання запобігання корупції, але й недопущення виникнення корупційних ризиків які можуть призвести до отримання неправомірної вигоди особами рядового та начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) України. Негативний вплив корупційних правопорушень та правопорушень пов'язаних із корупцією на діяльність органів та установ виконання покарань є надзвичайно суттєвим, адже отримання неправомірної вигоди в будь-яких її формах становить загрозу належному функціонуванню всієї ДКВС України.

Варто зазначити, що відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 року було схвалено «Стратегію реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року» [1], одним із ключових принципів якої визначено принцип «нульової толерантності до корупції».

Таким чином дослідження корупційних ризиків у діяльності осіб рядового та начальницького складу ДКВС України є надзвичайно актуальним, оскільки воно сприяє забезпеченню належного виконання службових обов'язків та дотриманню вимог антикорупційного законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням питання запобігання корупції осіб рядового та начальницького складу ДКВС України займалися такі дослідники, як: І.В. Боднар, О.А. Галай, О.Ю. Дрозд, С.О. Ніщима, С.В. Івашко, С.В. Зливко. Проте, незважаючи на значну кількість праць наукового дослідження корупційних ризиків персоналу ДКВС України не проводилось, що й зумовлює необхідність її здійснення в межах даної наукової статті.

Метою статті є дослідити корупційні ризики що можуть виникнути в діяльності осіб рядового та начальницького складу ДКВС України та запропонувати шляхи їх усунення або недопущення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція є однією з найбільших перешкод на шляху розвитку будь-якого суспільства, становить загрозу справедливості та демократії. Її негативний вплив охоплює майже всі сфери суспільного життя в тому числі і діяльність ДКВС України. Одним із ключових елементів боротьби з корупцією в Україні є антикорупційне законодавство, яке встановлює чіткі «правила гри», визначає норми та механізми, спрямовані на запобігання та виявлення корупційних правопорушень.

Антикорупційне законодавство України є досить об'ємним і складається з комплексу міжнародних нормативних актів та національного законодавства.

Серед перших міжнародних актів у сфері протидії корупції, які Україна підписала та ратифікувала у 1999 році, слід відзначити Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією [2]. Головною метою Конвенції є встановлення єдиного міжнародного правового стандарту для боротьби з корупцією та забезпечення взаємного співробітництва між державами-учасниками у розслідуванні та покаранні осіб, що вчиняють корупційні правопорушення.

Ще одним важливим документом є Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією (так звана Грецька конвенція) [3], яка також належить до актів Ради Європи, спрямованих на зміцнення прозорості та етичних стандартів у громадському житті. Основною метою Конвенції є забезпечення ефективного захисту прав та інтересів осіб і організацій, які можуть постраждати від корупції, зокрема у сфері державних закупівель та господарських операцій.

Особливу увагу слід приділити Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції [4], ухваленій Генеральною Асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 року. Цей документ став єдиним універсальним юридичним обов'язковим міжнародним актом у сфері боротьби з корупцією, підписаним понад 180 країнами світу, зокрема і Україною у 2003 році. Документ встановлює комплексні заходи з запобігання та протидії корупції, які держави-учасниці зобов'язані імплементувати у національне законодавство.

Імплементація цієї Конвенції в Україні стала основою новітнього етапу розвитку антикорупційного законодавства, що розпочався у 2014 році. Важливим етапом стало ухвалення 14 жовтня 2014 року Закону України «Про запобігання корупції» [5], який набрав чинності 26 квітня 2015 року та замінив собою попередні закони: Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» та Закон України «Про правила етичної поведінки». Цей нормативний акт закріпив принципи та механізми запобігання корупції в державних органах і став основою сучасної антикорупційної політики в Україні.

Варто відмітити, що відсутність прозорості, відкритості та відповідальності у системі ДКВС України може створювати умови для зловживання владою. Зокрема, недостатня прозорість фінансових операцій, неналежний контроль за діяльністю осіб рядового та начальницького складу та неефективні механізми реагування на порушення сприяють безкарності та зловживанням владними повноваженнями [6, с. 51].

Саме тому Закон України «Про запобігання корупції» [5] відіграє ключову роль не лише у боротьбі з корупцією в Україні, але й у визначенні корупційних ризиків, що можуть виникнути в діяльності осіб рядового та начальницького складу ДКВС України.

Розділ IV Закону України «Про запобігання корупції» [5] закріплює вичерпний перелік антикорупційних обмежень для осіб рядового та начальницького складу ДКВС України. Зокрема, стаття 22 цього закону містить положення щодо обмеження використання службових повноважень або службового становища особами рядового та начальницького складу ДКВС України. Згідно із зазначеною нормою, особам рядового та начальницького складу забороняється використовувати службові повноваження або пов'язане з цим службове становище для отримання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб. Також заборонено використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти у приватних інтересах.

Закон передбачає, що поняття «використання службових повноважень або службового становища та пов'язаних з цим можливостей» охоплює як активні дії осіб рядового та начальницького складу ДКВС України (наприклад, прийняття рішень), так і бездіяльність – утримання від вчинення дій під час виконання службових обов'язків, які визначають статус особи як відповідного суб'єкта правовідносин.

Наступним корупційним ризиком у осіб рядового і начальницького складу ДКВС України стосується одержання подарунків.

Згідно з Конвенцією ООН проти корупції (ч. 4 ст. 7)[4], передбачено створення, підтримку та зміцнення систем, що сприяють прозорості та запобігають виникненню конфлікту інтересів. Одним із дієвих інструментів запобігання конфлікту інтересів є обмеження щодо отримання подарунків.

Закон України «Про запобігання корупції»[5] визначає поняття «подарунок» як грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які надаються або отримуються безоплатно або за ціною, нижчою від мінімальної ринкової.

Особам рядового та начальницького складу ДКВС України забороняється безпосередньо або через інших осіб вимагати, просити чи одержувати подарунки для себе або близьких осіб від юридичних або фізичних осіб у таких випадках: у зв'язку зі здійсненням діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави; якщо особа, яка дарує, перебуває в підпорядкуванні такої особи.

Варто звернути увагу на визначення терміну «пряме підпорядкування», що вказує на відносини прямої організаційної або правової залежності підлеглої особи від керівника, зокрема через вирішення (участь у вирішенні) питань прийняття на роботу, звільнення з роботи, застосування заохочень, дисциплінарних стягнень, надання вказівок, доручень тощо, контролю за їх виконанням [5].

Таким чином, якщо навіть у випадках, коли підлеглі вітають свою начальницю з Міжнародним жіночим днем та дарують квіти або інші подарунки, це може розцінюватися як порушення вимог ст. 24 Закону України «Про запобігання корупції» [5] та ст. 172-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення [8]. Хоча такий підхід може видаватися незвичним для українського суспільства, проте слід пам'ятати принцип «*dura lex, sed lex*» (закон суворий, але це закон).

Однак законодавство також передбачає можливість прийняття подарунків особами рядового та начальницького складу ДКВС України, якщо вони відповідають загальноновизначеним уявленням про гостинність. При цьому вартість таких подарунків одноразово не повинна перевищувати двох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановлених на день прийняття подарунка, а сукупна вартість подарунків від однієї особи (групи осіб) протягом року не повинна перевищувати чотирьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, встановлених на 1 січня відповідного року [5]. Зазначимо, що прожитковий мінімум для працездатних осіб відповідно до Закону України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» становить на сьогодні 3028 грн [7].

Варто наголосити, що зазначене обмеження щодо вартості подарунків не поширюється на подарунки, які: даруються близькими особами; одержуються як загальнодоступні знижки на товари, послуги, загальнодоступні виграші, призи, премії, бонуси; одержуються як відшкодування або покриття витрат на службове відрядження за рахунок міжнародних міжурядових організацій, міжнародної технічної допомоги [5].

Наступним корупційним ризиком осіб рядового і начальницького складу ДКВС України є сумісництво та суміщення з іншими видами діяльності.

Міжнародним стандартом, який став орієнтиром для відповідної національної заборони, можна

вважати положення ч. 4 ст. 7 Конвенції ООН проти корупції [4], згідно з якою кожна Держава-учасниця прагне, згідно з основоположними принципами свого внутрішнього права, створювати, підтримувати й зміцнювати такі системи, які сприяють прозорості й запобігають виникненню конфлікту інтересів.

Саме тому відповідно до статті 26 Закону України «Про запобігання корупції» [5] особам рядового і начальницького складу ДКВС України забороняється: по перше – займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України; по друге – входити до складу правління, інших виконавчих чи контрольних органів, наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку.

Але і дане правила має виключення, це обмеження не стосується випадків, коли особи рядового і начальницького складу ДКВС України здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі чи територіальній громаді, та представляють інтереси держави чи територіальної громади в раді (спостережній раді)), якщо інше не передбачено Конституцією або законами України.

Також зазначені обмеження, передбачені пунктом 1 частини першої статті 26 Закону України «Про запобігання корупції» [5], не поширюються на науково-педагогічних, наукових працівників та здобувачів вищої освіти, зокрема закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які залучені Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти на оплатній основі до проведення акредитації.

Запровадження обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності викликає дискусію серед науковців. Так, Д. Кисельов у своїй науковій праці зазначає, що «в умовах недостатнього фінансування виникає питання стосовно зменшення обмежень та заборон щодо зайняття іншою оплачуваною діяльністю у позаробочий час, якщо ця діяльність не суперечить принципам та інтересам служби» [9, с. 29]. На практиці існують випадки, коли працівники ДКВС України у вільний від служби час надають різноманітні оплачувані послуги: пасажирські перевезення, ремонтні роботи, консультування, виготовлення кондитерських виробів, створення програмного забезпечення тощо. Наприклад, один з працівників ДКВС України захоплюється ІТ-сферою та створює вебсайти, інша працівниця займається випіканням кондитерських виробів, а третя має досвід у психологічному консультуванні. Проте реалізація таких послуг або продукції за кошти є неможливою, оскільки вони не підпадають під перелік дозволених видів діяльності (викладацька, наукова, творча, медична практика, інструкторська та суддівська практика зі спорту) [9, с. 28-29].

Таким чином, питання обмеження сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності в діяльності осіб рядового та начальницького складу ДКВС України потребує подальшого наукового дослідження з метою обґрунтування доцільності внесення змін до чинного законодавства.

Ще одним нововведенням останніх років є обмеження для персоналу ДКВС України спільної роботи близьких осіб. Дефініції ж таких понять як «близькі особи», «пряме підпорядкування» визначені в ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» [5].

Особи рядового та начальницького складу ДКВС України не можуть мати у прямому підпорядкуванні близьких їм осіб або бути прямо підпорядкованими близьким їм особам у зв'язку з виконанням службових повноважень.

Однак, як і будь-яке правило, це обмеження має свої винятки. Положення про обмеження спільної роботи близьких осіб не поширюється на осіб рядового та начальницького складу ДКВС України, які працюють у сільських населених пунктах (крім тих, що є районними центрами), а також у гірських населених пунктах. Соціальні та природні умови цих регіонів об'єктивно унеможливають дотримання загального правила, оскільки у таких населених пунктах населення часто складається із родин, які живуть споріднено, що унеможливує виконання вимог щодо уникнення спільної роботи близьких осіб.

У разі виникнення обставин, що порушують обмеження спільної роботи близьких осіб, особи рядового та начальницького складу ДКВС України та їх близькі зобов'язані вжити заходів для усунення таких обставин у п'ятнадцятиденний строк. Добровільні заходи щодо усунення конфлікту інтересів можуть включати: розірвання близьких відносин, якщо збереження статусу працівника ДКВС України є важливішим за перебування у статусі співмешканця; подання рапорту про переведення на іншу посаду, яка виключає пряме підпорядкування; переведення до іншої установи; звільнення зі служби.

Якщо протягом встановленого строку конфлікт інтересів не усунуто добровільно, працівник або його близька особа в місячний строк підлягають переведенню на іншу посаду, яка виключає пряме підпорядкування. У разі неможливості такого переведення особа, яка перебуває у підпорядкуванні, підлягає звільненню з посади.

У суспільстві не повинно виникати сумнівів щодо доброчесності публічної служби. Протидія непотизму та кумівству є важливою складовою забезпечення прозорості та підзвітності роботи органів державної влади. За неповідомлення про реальний конфлікт інтересів, пов'язаний з прямим підпорядкуванням близькій особі, а також за прийняття рішень в умовах такого конфлікту передбачена відповідальність згідно зі ст. 172-7 Кодексу України про адміністративні правопорушення [8].

Серед великої кількості корупційних ризиків важливе місце посідає конфлікт інтересів, що обґрунтовано обумовлене проблематичним історичним минулим, що відбувалось на території України, коли в громадян на підсвідомому рівні закріпилось правило вирішення проблем за допомогою так званих «своїх»

людей, коли розподіл посад здійснювався за принципом «родинних зв'язків», а ухвалення важливих рішень відбувалось на користь інтересів окремих осіб [10, с. 64].

Конфлікт інтересів має місце в усіх випадках, коли в особи є приватний інтерес, здатний вплинути на об'єктивність чи неупередженість рішення – навіть якщо прийняте рішення (вчинене діяння) є об'єктивним та неупередженим і відповідає закону.

Водночас і в законодавстві України, і в міжнародно-правових актах наголошується на тому, що регламентація виявлення, врегулювання і запобігання конфлікту інтересів є, передусім, способом протидії корупції і має на меті мінімізувати ґрунт для корупційних вчинків.

Враховуючи визначення Закону України «Про запобігання корупції» [5], основними складовими конфлікту інтересів є: приватний інтерес; службові або представницькі повноваження; суперечність між приватним інтересом та службовими повноваженнями (для реального конфлікту інтересів).

Стаття 28 Закону України «Про запобігання корупції» [5] містить норму згідно з якою особи рядового і начальницького складу ДКВС України зобов'язані:

по-перше вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів. При чому сам Закон не встановлює способів, в який особою рядового і начальницького складу ДКВС України має виконуватися обов'язок вживати заходів щодо недопущення виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів, а тому цей спосіб визначається зобов'язаною особою на власний розсуд. Фактично відповідна особа повинна постійно співвідносити кожне своє рішення (діяння) в контексті можливого зіткнення приватного інтересу з публічним і розмірковувати, яким чином цього уникнути;

по-друге повідомляти не пізніше наступного робочого дня з моменту, коли особа рядового і начальницького складу ДКВС України дізналася чи повинна була дізнатися про наявність у неї реального чи потенційного конфлікту інтересів безпосереднього керівника.

Як ми бачимо норма Закону не конкретизує, в якій формі особа має виконувати обов'язок повідомляти належного адресата про наявність у неї конфлікту інтересів. Бажаною, однак, є письмова форма такого повідомлення. Адже це є документальним підтвердженням того, що особа справді повідомила про конфлікт інтересів, а також дає можливість керівнику проаналізувати проблемну ситуацію на предмет з'ясування наявності конфлікту інтересів і виконати, своєю чергою, покладені на них обов'язки.

Від обов'язку повідомити про наявність конфлікту інтересів особу не звільняють ані передбачена в ч. 2 ст. 29 Закону України «Про запобігання корупції» [5] можливість самостійно врегулювати потенційний чи реальний конфлікт інтересів, ані дозволена в абз. 3 ч. 1 ст. 27 Закону України «Про запобігання корупції» [5] спільна робота близьких осіб.

Якщо особа все ж таки повідомила про наявність у неї конфлікту інтересів несвоєчасно, то вона повинна бути притягнута до юридичної відповідальності. Неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів визнається адміністративним проступком (ч. 1 ст. 172-7 Кодексу України про адміністративні правопорушення [8]; це має на меті попередити настання негативних наслідків реального конфлікту інтересів). Неповідомлення особою про наявність у неї потенційного конфлікту інтересів може тягнути дисциплінарну відповідальність;

по-третє не вчиняти дій та не приймати рішень в умовах реального конфлікту інтересів. Дане обмеження означає, що особа у вказаній ситуації повинна утримуватися від вчинення дій і прийняття рішень, і така бездіяльність має тривати до моменту отримання від керівника повідомлення про ухвалені ним рішення щодо врегулювання конфлікту інтересів;

і по-четверте вжити заходів щодо врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів. Даний обов'язок стосується особи, в якій наявний конфлікт інтересів. Цей обов'язок слід відрізнити від аналогічного обов'язку керівника того, у кого наявний конфлікт інтересів.

Особи рядового і начальницького складу ДКВС України не можуть прямо чи опосередковано спонукати у будь-який спосіб підлеглих до прийняття рішень, вчинення дій або бездіяльності всупереч закону на користь своїх приватних інтересів або приватних інтересів третіх осіб.

Особи рядового і начальницького складу ДКВС України у яких наявний реальний чи потенційний конфлікт інтересів, можуть самостійно вжити заходів щодо його врегулювання шляхом позбавлення відповідного приватного інтересу з наданням підтверджуючих це документів безпосередньому керівнику або керівнику органу, до повноважень якого належить звільнення/ініціювання звільнення з посади.

Позбавлення приватного інтересу має виключати будь-яку можливість його приховування.

Зі ст. 29 та інших статей Закону України «Про запобігання корупції» [5] випливає, що конфлікт інтересів може бути врегульований як самостійно – самою особою, в якій він наявний, так і з зовнішнього боку (примусово) – керівником такої особи.

Висновки. Аналіз корупційних ризиків у діяльності осіб рядового і начальницького складу ДКВС України свідчить про наявність низки проблем, що потребують системного підходу до їх вирішення. Корупційні ризики персоналу ДКВС України охоплюють широкий спектр проявів, від конфлікту інтересів до сумісництва з іншими видами діяльності.

Одним з основних викликів є забезпечення об'єктивності прийняття рішень працівниками ДКВС України в умовах приватних інтересів. Недостатнє розуміння сутності конфлікту інтересів серед персоналу сприяє виникненню корупційних проявів. Особливо це стосується ситуацій, коли працівники намагаються

поєднувати основну службу з іншою оплачуваною діяльністю через низький рівень заробітної плати. Хоча законодавство забороняє працівникам ДКВС України займатися оплачуваною діяльністю (окрім певних виключень), практика показує, що значна частина працівників прагне поєднувати службу з іншою роботою, що створює потенційний ризик зловживання службовим становищем.

Ефективне впровадження антикорупційних заходів у діяльність ДКВС України є важливою умовою забезпечення доброчесності та підвищення довіри суспільства до пенітенціарної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Стратегія реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-r#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
2. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ від 27.01.1999 р. № ETS 173 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 15.05.2025).
3. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією: міжнародний документ від 04.11.1999 р. № ETS 174. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102 (дата звернення: 15.05.2025).
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції: міжнародний документ від 31.10.2003 р. № 995_044. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 15.05.2025).
5. Про запобігання корупції. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 15.05.2025).
6. Ніщимна С. О., Ткаченко О.Г. Характеристика зловживання владою або службовим становищем персоналом Державної кримінально-виконавчої служби України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2023. № 2 (19). С. 44-54.
7. Про Державний бюджет України на 2025 рік: Закон України від 19 листопада 2024 року № 4059-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text>. (дата звернення: 15.05.2025).
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення: 15.05.2025).
9. Кисельов Д. В. Окремі питання регулювання заборон та обмежень для персоналу ДКВС України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. № 3, 2024. С. 23-34.
10. Ткаченко О.Г., Разумейко Н.С. Поняття та характерні риси конфлікту інтересів під час проходження державної служби в Україні. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право*. 2020. № 2 (10). С. 63-74.

REFERENCES:

1. Stratehiia reformuvannia penitentsiarnoi systemy na period do 2026 roku. (2022, December 16). [Penitentiary System Reform Strategy for the Period Until 2026]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №1153-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-r#Text> [in Ukrainian].
2. Kryminalna konventsiiia pro borotbu z koruptsiiei. (1999, January 27). [Criminal Convention against Corruption]. *Mizhnarodnyi dokument №ETS 173*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text [in Ukrainian].
3. Tsyvilna konventsiiia pro borotbu z koruptsiiei. (1999, November 4). [Civil convention on combating corruption]. *Mizhnarodnyi dokument №ETS 174*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102 [in Ukrainian].
4. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii. (2003, October 31). [United Nations Convention against Corruption]. *Mizhnarodnyi dokument №995_044*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian].
5. Pro zapobihannia koruptsii. (2014, October 14). [On preventing corruption]. *Ofitsiyni vebportal parlamentu Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
6. Nishchymna, S.O., Tkachenko, O.H. (2023). Kharakterystyka zlovzhyvannia vladoiuabo sluzhbovym stanovyshchem personalom Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy. [Characteristics of abuse of power or official position by personnel of the State Penitentiary Service of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Serii: Pravo. №2 (19)*. 44-54. [in Ukrainian].
7. Pro Derzhavnyi biudzheth Ukrainy na 2025 rik. (2024, November 19). [On the State Budget of Ukraine for 2025]. *Zakon Ukrainy №4059-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4059-20#Text> [in Ukrainian].
8. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia. (1984, December 7). [Code of Ukraine on Administrative Offenses]. *Zakon Ukrainy №8073-X*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> [in Ukrainian].
9. Kyselov, D.V. (2024). Okremi pytannia rehuliuivannia zaboron ta obmezhen dlia personalu DKVS Ukrainy. [Certain issues of regulating prohibitions and restrictions for the personnel of the State Security Service of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Serii: Pravo. №3*. 23-34. [in Ukrainian].
10. Tkachenko, O.H., Razumeiko, N.S. (2020). Poniattia ta kharakterni rysy konfliktu interesiv pid chas prokhodzhennia derzhavnoi sluzhby v Ukraini. [The concept and characteristics of conflict of interest during civil service in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny. Serii: Pravo. № 2(10)*. 63-74. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7.06.2025

УДК 343.14

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-215-219

Антюк Іван Петрович,

старший викладач кафедри кримінального права та процесу

Західноукраїнського національного університету

antiuk.ivan@ukr.net

ORCID ID: 0009-0008-7538-7605

Золотий Адріан Богданович,

студент юридичного факультету

adrian.zoloty10@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ДОКАЗІВ НЕДОПУСТИМИМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Стаття присвячена аналізу питань визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні як одного з основних інститутів кримінального процесуального права. Досліджується нормативно-правове регулювання недопустимості доказів відповідно до положень Кримінального процесуального кодексу України, визначаються критерії законності та допустимості доказової бази у кримінальних справах. Особлива увага приділяється принципам законності, об'єктивності та рівності сторін у процесі оцінки доказів, що є фундаментальними для забезпечення справедливого правосуддя. Аналізується судова практика України щодо застосування норм про недопустимість доказів, зокрема випадки порушень процесуальних норм під час збирання доказів, а також наслідки таких порушень для подальшого розгляду кримінальних справ. У статті розглядається практика Європейського суду з прав людини та застосування доктрини "плодів отруєного дерева" у правових системах США та країн Європи. Здійснено огляд наукових досліджень українських і зарубіжних учених, які аналізують проблематику недопустимості доказів, що дозволяє визначити основні проблеми та прогалини у правозастосуванні. На основі проведеного дослідження запропоновано можливі шляхи вдосконалення законодавчого регулювання та практики застосування норм щодо недопустимості доказів.

У підсумку зазначено, що визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні є складним і важливим процесом, що впливає на прийняття процесуальних рішень та якість правосуддя. Повнота доказів впливає на просування кримінального провадження до його мети — встановлення дійсних обставин розслідуваної справи, надання таким обставинам кримінально-правової кваліфікації та закінчення кримінального провадження в одній із визначених законом форм. Саме шляхом збору доказів сторона обвинувачення реалізує свою пізнавальну, а потім й доказову функцію. Тому, необхідно постійно удосконалювати нормативну правову базу, щоб забезпечити дотримання прав обвинувачених і ефективність кримінального судочинства.

Ключові слова: кримінальне провадження, допустимість доказів, недопустимість доказів, права людини, процесуальні порушення, судова практика, доктрина "плодів отруєного дерева".

Antiuk I., Zoloty A. PECULIARITIES OF DECLARING EVIDENCE INADMISSIBLE IN CRIMINAL PROCEEDING

The article is devoted to the analysis of the issues of recognizing evidence as inadmissible in criminal proceedings as one of the main institutions of criminal procedural law. The normative and legal regulation of the inadmissibility of evidence in accordance with the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine is studied, the criteria of legality and admissibility of the evidentiary base in criminal cases are determined. Particular attention is paid to the principles of legality, objectivity and equality of parties in the process of assessing evidence, which are fundamental to ensuring fair justice. The judicial practice of Ukraine on the application of the rules on the inadmissibility of evidence is analyzed, in particular cases of violations of procedural norms during the collection of evidence, as well as the consequences of such violations for the further consideration of criminal cases. The article examines the practice of the European Court of Human Rights and the application of the "fruit of the poisoned tree" doctrine in the legal systems of the United States and European countries. A review of scientific research by Ukrainian and foreign scholars analyzing the issue of inadmissibility of evidence is conducted, which allows identifying the main problems and gaps in law enforcement. Based on the research, possible ways to improve legislative regulation and the practice of applying norms on inadmissibility of evidence are proposed.

Recognition of evidence as inadmissible in criminal proceedings is a complex and important process that affects procedural decision-making and the quality of justice. The completeness of evidence affects the progress of criminal proceedings towards their goal of establishing the actual circumstances of the case under investigation, providing such circumstances with a criminal law qualification and terminating criminal proceedings in one of the forms determined by law. It is through the collection of evidence that the prosecution fulfils its cognitive and then evidentiary function. Therefore, it is necessary to constantly improve the regulatory framework to ensure that the rights of the accused are respected and that criminal proceedings are effective.

Keywords: criminal proceedings, admissibility of evidence, inadmissibility of evidence, human rights, procedural violations, judicial practice, "fruit of the poisoned tree" doctrine.

Постановка проблеми. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні є ключовим аспектом забезпечення правосуддя і дотримання прав людини. Недопустимість доказів може

суттєво вплинути на результат справи, адже від цього залежить не лише результат розслідування, а й право обвинуваченого на захист. Однак на практиці питання допустимості доказів нерідко викликає правові дискусії та потребує чітких критеріїв оцінки. Варто визначити, наскільки ефективно національне законодавство та судова практика гарантують дотримання стандартів допустимості доказів відповідно до міжнародних правових норм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Відзначено, що дослідження у цій сфері зосереджені на кількох основних аспектах: критеріях допустимості доказів, механізмах їх визнання недопустимими, а також практичних наслідках такого визнання. Ця тема привертала увагу наступних науковців: Іщенко В. М., Панова А. В., Госнер Л.-М., Руда Т.В., Зайченко А. О., Лучко, А. С. та багатьох інших.

Мета статті – аналіз особливостей визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні, а також виявлення практичних проблем, які виникають у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі кримінального провадження важливо дотримуватись прав людини, зокрема, права на захист. Недопустимість доказів може суттєво вплинути на справедливість судового розгляду. Ясність у правилах визнання доказів недопустимими сприяє правовій визначеності як для сторін процесу, так і для суддів. Вивчення цієї теми дозволяє провести порівняння з практиками інших країн, що може стати основою для вдосконалення національного законодавства.

В Україні питання допустимості доказів регулюється Кримінальним процесуальним кодексом (далі - КПК). Законодавство передбачає, що докази, отримані внаслідок порушення прав людини або процесуальних норм, можуть бути визнані недопустимими.

У сучасних дослідженнях питання визнання доказів недопустимими розглядається з різних аспектів. Так, Тимошенко О. підкреслює важливість дотримання принципу законності при зборі доказів, вказуючи на необхідність дотримання процесуальних норм [1, с. 46]. Шевченко І., зазначає, що недопустимість доказів може бути обумовлена не лише їх отриманням, а й їх ненадійністю [2, с. 78]. Також, Гриценко А., вказує на важливість прав обвинуваченого в контексті оцінки допустимості доказів, наголошуючи на тому, що будь-яке порушення прав може бути підставою для визнання доказів недопустимими [3, с. 115].

Докази, отримані з порушенням закону (наприклад, без належного судового дозволу), підлягають визнанню недопустимими. Це підкреслює Коваленко М., який зазначає, що законодавство повинно чітко регламентувати порядок отримання доказів [4, с. 21].

Важливою є також ненадійність доказів. Сидоренко Є., вказує, що показання свідків, які не мають об'єктивних підстав, можуть бути визнані недопустимими [5, с. 66].

Якщо докази не мають прямого зв'язку із справою, вони також можуть бути відхилені. Петренко В., наголошує на необхідності чіткого встановлення причинно-наслідкових зв'язків між доказами та обставинами справи [6, с. 58].

Ключовими механізмами оскарження допустимості доказів є: клопотання про визнання доказів недопустимими, яке може подаватися сторонами процесу та рішення слідчого судді, яке може бути оскаржене в апеляційному порядку.

Визнання доказів недопустимими означає, що певні докази не можуть бути використані під час розгляду справи в суді. Основними принципами, на яких ґрунтується цей процес, є:

Принцип законності: докази повинні бути отримані законним шляхом. Будь-які докази, отримані з порушенням законодавства, можуть бути визнані недопустимими.

Принцип об'єктивності: суд повинен базувати свої рішення на об'єктивних і достовірних доказах.

Принцип рівності сторін: визнання доказів недопустимими забезпечує справедливий процес, у якому всі сторони мають рівні можливості.

У частині 1 статті 87 КПК України визначено поняття недопустимості доказів, яке передбачає, що основною підставою для визнання доказів недопустимими є істотне порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією, законами України та міжнародними договорами, які ратифіковані Верховною Радою України [7].

Відповідно до вимог частини 2 статті 87 КПК України, кодекс містить відкритий перелік дій, які суд зобов'язаний визнати істотними порушеннями прав людини та основоположних свобод, а отже, відомості, отримані внаслідок таких дій, є недопустимими як докази у кримінальному провадженні.

Для спрощення процедури дослідження доказів були визначені критерії допустимості та недопустимості доказів. До них належать:

Доказ має бути отриманий та зафіксований уповноваженим суб'єктом, наділеним правом здійснювати відповідну процесуальну дію.

Важливі для справи фактичні дані повинні бути отримані з джерел, установлених законом, які зазначені в статті 84 КПК України (показання, речові докази, документи та експертні висновки).

Доказ має бути отриманий з дотриманням порядку проведення процесуальної дії.

Під час отримання доказів повинні дотримуватися вимоги закону щодо фіксації ходу та результатів процесуальної дії [8, с. 90-91].

Запровадження цього положення законодавцем як підстави для визнання відомостей недопустимими зумовлене тим, що правовою основою для здійснення ряду процесуальних дій, які обмежують права людини в рамках кримінального провадження, є ухвала слідчого судді. При винесенні

такої ухвали перевіряється наявність законних підстав для проведення відповідної дії, а також законність втручання у сферу прав людини.

Згода на проведення огляду повинна бути оформлена письмово, відповідно до частини 1 статті 233 КПК України. У ухвалі від 20.08.2015 року (справа № 667/4011/15-к) Комсомольський районний суд м. Херсона визнав недопустимим доказом протокол огляду через порушення процесуальних норм. Огляд житла має проводитися згідно з правилами, що регулюють обшук (ст. 237 КПК України), а обшук — на підставі ухвали слідчого судді (ч. 2 ст. 234 КПК України) [9]. Суд визнав необґрунтованим посилання прокурора на згоду власника квартири, оскільки закон не передбачає таку згоду як підставу для огляду або обшуку. Згідно зі статтею 233 КПК України, така згода можливе лише у випадках проникнення до житла, тому прокурор зобов'язаний подати клопотання до слідчого судді.

В аналогічному випадку Вінницький міський суд у вироку від 24.01.2014 року (справа № 127/3708/13-к) визнав недопустимим протокол аудіоконтролю, оскільки ця дія була проведена без ухвали слідчого судді, що порушує статтю 250 КПК України. На думку А. В. Панової, важливо враховувати, що закон чітко визначає виняткові умови для негласних слідчих дій, які мають бути погоджені з прокурором [10, с. 57].

Типовим прикладом порушення умов є проведення обшуку в іншому володінні, ніж зазначено в ухвалі. Апеляційний суд Київської області в ухвалі від 29.01.2014 року (справа № 361/7678/2013р-к) визнав доказ недопустимим через порушення умов, що вплинуло на права обвинуваченого. Обшук має проводитися на підставі ухвали слідчого судді, яка повинна містити точну адресу. У даному випадку ухвала не містила дозволу на обшук автомобіля, тому виявлення наркотичних засобів не може підтверджувати їх належність обвинуваченому. Колегія суддів зазначила відсутність переконливих доказів, що підтверджують цю належність [11].

Відповідно до норм кримінального процесуального законодавства зарубіжних країн, включаючи Україну, основною підставою для визнання доказів недопустимими є істотне порушення прав і свобод людини. Наприклад, у США існує доктрина «плодів отруєного дерева», згідно з якою всі докази, отримані внаслідок неправомірних дій, вважаються недопустимими [12].

У Німеччині, як зазначає Л. В. Госнер, заборони доказування можуть призводити до ускладнень у проведенні розслідувань, однак їх дотримання є необхідним для забезпечення справедливого судочинства [13]. У цьому контексті важливо враховувати міжнародні стандарти, встановлені Європейським судом з прав людини, які сприяють формуванню єдиного підходу до визнання доказів недопустимими.

У доказовому праві США кожному виду джерел доказів притаманні свої правила допустимості. У американському процесі допустимість доказів (admissibility) означає, що доказ може бути представлений на розгляд суду лише за умови, що він має доказове значення для підтвердження певного факту під час судового процесу [14, с. 42].

Особливістю кримінального судочинства Республіки Молдова є процедура судового розгляду на основі доказів, отриманих під час кримінального переслідування. Згідно зі статтею 364.1 КПК РМ, до початку судового розслідування підсудний може особисто заявити про своє визнання вини через автентичний письмовий доказ та вимагати судового розгляду на підставі зібраних доказів. При цьому судовий розгляд можливий лише якщо підсудний визнає усі діяння, зазначені в обвинувальному висновку, і не вимагає нових доказів. Для підсудного, який визнає свою вину і вимагає розгляд на основі зібраних доказів, строк покарання у вигляді позбавлення волі скорочується на третину, а у разі штрафу — на чверть. Якщо передбачено довічне ув'язнення, застосовується покарання у вигляді позбавлення волі на 30 років [15].

У французькому кримінальному праві принципи визнання доказів недопустимими також ґрунтуються на захисті прав особи. Законодавство передбачає, що будь-які докази, отримані з порушенням прав, можуть бути визнані недопустимими [16]. Судові рішення часто ґрунтуються на принципі пропорційності між інтересами правосуддя та правами особи.

Дослідження американського та європейського досвіду показує, що визнання доказів недопустимими має свої особливості. У Сполучених Штатах існує принцип "плодів отруєного дерева", який стверджує, що будь-які докази, отримані внаслідок незаконних дій, є недопустимими. Цей принцип підкреслює необхідність дотримання прав людини у процесі збору доказів.

В Європейському суді з прав людини (ЄСПЛ) також зазначено, що будь-які докази, отримані з порушенням прав людини, не можуть бути використані у судовому розгляді.

Питання належності та допустимості доказів є особливо актуальним, оскільки воно тісно пов'язане з гарантіями прав і свобод людини. Це стосується, зокрема, випадків застосування психологічного тиску через погрози, обман, залякування або приниження гідності особи, яка має процесуальний статус (свідок, підозрюваний, обвинувачений, засуджений) [17, с. 25].

Аналізуючи статтю 87 КПК, можна зробити висновок, що законодавець відобразив у ній доктрину «плодів отруєного дерева», сформовану практикою Європейського суду з прав людини. Це підтверджують рішення у справах «Гефрен проти Німеччини», «Шабельник проти України» та «Балицький проти України». Відповідно до цієї доктрини, якщо джерело доказів визнається недопустимим, то всі інші докази, отримані за його допомогою, також вважаються недопустимими [18, с. 2].

Схожий висновок зробив Верховний Суд у постанові від 12.03.2019 у справі № 664/506/16-к, зазначивши, що для визнання доказу недопустимим його слід оцінити як автономно, так і в сукупності з іншими доказами. У рішенні повинні бути наведені обґрунтування та мотиви, що вказують на підставу для визнання цього доказу недопустимим. Щодо правила «плодів отруєного дерева», суд має чітко довести похідний характер інформації, яка стала підставою для слідчої дії, від дій, що порушили права людини [19].

В Україні питання допустимості доказів також має свої нюанси. Наприклад, суди часто стикаються з ситуаціями, коли докази, отримані під час слідства, не відповідають критеріям, визначеним законодавством. Це може бути наслідком неналежного оформлення документів або ігнорування процесуальних норм. Як зазначає А. В. Панова, важливо дотримуватися чітких критеріїв для визнання доказів недопустимими, щоб забезпечити справедливість у кримінальному процесі [20, с. 60].

Отже, дослідивши практику застосування цієї доктрини, можна стверджувати, що чинне кримінально-процесуальне законодавство України потребує конкретизації та законодавчого врегулювання, зокрема, розроблення критеріїв для віднесення доказів до «плодів отруєного дерева» під час їх оцінки.

Висновки. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні є складним і важливим процесом, що впливає на прийняття процесуальних рішень та якість правосуддя. Повнота доказів впливає на просування кримінального провадження до його мети — встановлення дійсних обставин розслідуваної справи, надання таким обставинам кримінально-правової кваліфікації та закінчення кримінального провадження в одній із визначених законом форм. Саме шляхом збору доказів сторона обвинувачення реалізує свою пізнавальну, а потім й доказову функцію. Тому, необхідно постійно удосконалювати нормативну правову базу, щоб забезпечити дотримання прав обвинувачених і ефективність кримінального судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Тимошенко О. Правові основи допустимості доказів у кримінальному процесі. *Право і суспільство*, 1(2), 2020. С. 45-52.
2. Шевченко І. Порушення прав обвинуваченого та їх вплив на допустимість доказів. *Юридичний вісник*, 3(5), 2019. С. 78-85.
3. Гриценко А. Докази в кримінальному провадженні: принципи та проблеми. *Науковий вісник*, 2(4), 2021. С. 112-119.
4. Коваленко М. Законність у кримінальному процесі: теорія і практика. *Актуальні проблеми права*, 5(7), 2022. С. 20-27.
5. Сидоренко Є. Показання свідків як доказ у кримінальному процесі. *Судова практика*, 6(3), 2020. С. 66-73.
6. Петренко В. Зв'язок між доказами і фактами у кримінальному провадженні. *Юридичний журнал*, 4(1), 2021. С. 55-63.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України: прийнятий Верховною Радою України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.09.2024).
8. Іщенко В. М. Принцип допустимості і достатності засобів кримінальнопроцесуального доказування. *Право України*. 2003. № 7 С. 90-92.
9. Вирок Комсомольського районного суду м. Херсона від 20 серп. 2015 р.: справа № 667/4011/15-к, реєстрац. № 48966183. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48966183> (дата звернення: 20.09.2024).
10. Панова А. В. Визнання доказів недопустимими у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 226 с.
11. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 29 січн. 2014 р.: справа № 361/7678/2013р-к, провадження № 11-кп/780/5/15, реєстрац. № 42596183. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42596183> (дата звернення: 20.09.2024).
12. Тайер Дж. The Exclusionary Rule: A Critical Analysis. New York: Routledge. 2015.
13. Госнер Л. М. Коментар до Кримінально-процесуального кодексу Німеччини. Мюнхен: С.Н. Beck. 2017.
14. Руда Т.В. Належність і допустимість доказів у цивільному процесі США та України: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 12 (112). С. 40-45.
15. Кримінально-процесуальний кодекс Республіки Молдова: прийнято 14 березня 2003 р. № 122-XV; зі зм. та дод. доп. на 16 грудня 2020 р. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729 (дата звернення: 20.09.2024).
16. Dupont L. Les Preuves Irrégulières en Droit Pénal Français. *Revue de Droit Pénal*. 2019.
17. Зайченко А. О. Проблеми питання визнання доказів допустимими у кримінальному провадженні. 2020. С. 23-26.
18. Лучко А. С. Визнання доказів недопустимими внаслідок істотного порушення прав та свобод людини: практичні аспекти. 2021. С. 1-4.
19. Постанова Верховного Суду Першої судової палати Касаційного кримінального суду від 12.03.2019 у справі № 664/506/16-к: URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80555667> (дата звернення: 20.09.2024).

20. Панова А. В. Проблеми допустимості доказів у кримінальному процесі України. *Право і суспільство*. 2020. № 2. С. 57-65.

REFERENCES:

1. Tymoshenko, O. (2020). Legal Foundations of Admissibility of Evidence in Criminal Proceedings [Pravovi osnovy dopustymosti dokaziv u kryminalnomu protsesi]. *Pravo i suspilstvo*. 1(2), 45-52 [in Ukrainian].
2. Shevchenko, I. (2019). Porushennia prav obvynuvachenoho ta yikh vplyv na dopustymist dokaziv [Violations of the Rights of the Accused and Their Impact on the Admissibility of Evidence]. *Yurydychnyi visnyk*. 3(5), 78-85 [in Ukrainian].
3. Hrytsenko, A. (2021). Dokazy v kryminalnomu provadzhenni: pryntsyipy ta problemy [Evidence in Criminal Proceedings: Principles and Problems]. *Naukovi visnyk*. 2(4), 112-119 [in Ukrainian].
4. Kovalenko, M. (2022). Zakonnist u kryminalnomu protsesi: teoriia i praktyka [Legality in Criminal Proceedings: Theory and Practice]. *Aktualni problemy prava*. 5(7), 20-27 [in Ukrainian].
5. Sydorenko, Ye. (2020). Pokazannia svidkiv yak dokaz u kryminalnomu protsesi [Witness Testimony as Evidence in Criminal Proceedings]. *Sudova praktyka*. 6 (3), 66-73 [in Ukrainian].
6. Petrenko, V. (2021). The Relationship Between Evidence and Facts in Criminal Proceedings. *Sudova praktyka*. 4(1), 55-63 [in Ukrainian].
7. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]: №4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
8. Ishchenko, V. M. (2003). Pryntsyp dopustymosti i dostatnosti zasobiv kryminalnoprotsesualnogo dokazuvannia [The Principle of Admissibility and Sufficiency of Means of Criminal Procedural Proof]. *Pravo Ukrainy*. 7, 90-92 [in Ukrainian].
9. *Vyrok Komsomolskoho raionnogo sudu m. Khersona vid 20 serp. 2015 r.: sprava № 667/4011/15-k, reiestrats. № 48966183* [Verdict of the Komsomolskyi District Court of Kherson dated August 20, 2015, case No. 667/4011/15-k, registration No. 48966183]. Unified State Register of Court Decisions: website. Retrieved from: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/48966183> [in Ukrainian].
10. Panova, A. V. (2016). Vyznannia dokaziv nedopustymymy u kryminalnomu provadzhenni [Recognition of Evidence as Inadmissible in Criminal Proceedings]: PhD dissertation in Law, specialty 12.00.09. Kharkiv [in Ukrainian].
11. *Ukhvala Apeliatsiinoho sudu Kyivskoi oblasti vid 29 sichn. 2014 r.: sprava № 361/7678/2013r-k, provadzhennia № 11-kp/780/5/15, reiestrats. № 42596183. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishebb* [Ruling of the Court of Appeal of Kyiv Region dated January 29, 2014, case No. 361/7678/2013r-k, proceedings No. 11-kp/780/5/15, registration No. 42596183. Unified State Register of Court Decisions]: website. Retrieved from <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42596183> [in Ukrainian].
12. Thayer, J. (2015). *The Exclusionary Rule: A Critical Analysis* [The Exclusionary Rule: A Critical Analysis]. New York: Routledge [in Ukrainian].
13. Gosner, L. M. (2017). *Komentar do Kryminalno-protsesualnogo kodeksu Nimechchyny* [Commentary on the German Criminal Procedure Code]. [in Ukrainian].
14. Ruda, T. V. (2009). Nalezhnist i dopustymist dokaziv u tsyvilnomu protsesi SSHA ta Ukrainy: porivnialno-pravovyi analiz [Relevance and Admissibility of Evidence in Civil Proceedings in the USA and Ukraine: A Comparative Legal Analysis]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 12 (112), 40-45 [in Ukrainian].
15. *Kryminalno-protsesualnyi kodeks Respubliky Moldova (2003, March 14)*. [Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova]. № 122-XV. Retrieved from: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30397729 [in Ukrainian].
16. Dupont, L. (2019). *Les Preuves Irrégulières en Droit Pénal Français*. *Revue de Droit Pénal* [in France].
17. Zaichenko, A. O. (2020). *Problemy pytannia vyznannia dokaziv dopustymymy u kryminalnomu provadzhenni* [Issues of Recognizing Evidence as Admissible in Criminal Proceedings]. 23-26 [in Ukrainian].
18. Luchko, A. S. (2021). *Vyznannia dokaziv nedopustymymy vnaslidok istotnoho porushennia prav ta svobod liudyny: praktychni aspekty* [Recognition of Evidence as Inadmissible Due to Significant Violations of Human Rights and Freedoms: Practical Aspects], 1-4 [in Ukrainian].
19. *Postanova Verkhovnoho Sudu Pershoi sudovoï palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu vid 12.03.2019 u spravi № 664/506/16-k* [Ruling of the First Chamber of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court dated 12.03.2019 in case No. 664/506/16-k]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80555667> [in Ukrainian].
20. Panova, A. V. (2020). Problemy dopustymosti dokaziv u kryminalnomu protsesi Ukrainy [Issues of Admissibility of Evidence in Criminal Proceedings of Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*. 2. 57-65 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 4.06.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 341.23

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-220-226

Грубінко Андрій Васильович,
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Західноукраїнського національного університету
gav_tnpu@yahoo.com
ORCID ID: 0000-0002-4856-5831

ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРЕНЛАНДІЇ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОЇ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розкрито результати дослідження правового статусу Гренландії в контексті сучасних викликів і загроз системі міжнародної політики. Ретроспективно показано історичний досвід формування правового статусу Гренландії в міжнародному контексті. Зосереджено увагу на викликах і загрозах, які несе політика Трампа щодо Гренландії у намаганні будь-що приєднати цей острів до складу Сполучених Штатів Америки.

Зазначено, що питання самовизначення Гренландії в контексті прагнення приєднати острів новою адміністрацією США стало уже не суто правовим, а політичним. Як би не розгорталися події у найближчому майбутньому, зрозуміло одне – цього разу європейським партнерам США (і не тільки) не вдасться просто перечекати період президентства Трампа. ЄС і НАТО, варто виробити чітку стратегію взаємодії та протидії такому доволі непередбачуваному партнеру, яким стали США. В її основі повинна бути консолідована і виважена позиція, що ґрунтується на цінностях міжнародного права та аргументах здорового глузду. Водночас вони повинні бути готові захищати свої інтереси та кожної держави-члена як економічними засобами, так і посиленням військової спроможності, не забуваючи про непорушність принципів і норм міжнародного права.

У сучасному міжнародному праві територіальне право не може бути ні створене, ні змінене історичними способами територіального придбання, такими як окупація, завоювання чи анексія. Цесія може бути законною, якщо вона не порушує право на самовизначення та не є результатом примусу. Оскільки Гренландія не є несамоверховною територією у сенсі Розділу XI Статуту ООН, варіант злиття або асоціації з іншою державою не застосовується. З точки зору внутрішнього права, існує несамовиконавчий, регульований законом шлях досягнення угоди про незалежність Гренландії. Ці правила стосуються незалежності, а не злиття або асоціації з іншою державою. Гренландія може об'єднатися або асоціюватися з іншою державою згодом, після досягнення незалежності. Однак незалежність необхідно буде узгодити з Данією, і такі переговори можуть призвести до обов'язкових положень, що забороняють злиття або асоціацію зі США чи будь-якою іншою державою.

Ключові слова: Гренландія, правовий статус, міжнародна політика, США, Трамп, система безпеки.

Hrubinko A. THE LEGAL STATUS OF GREENLAND AS A FACTOR IN MODERN INTERNATIONAL POLITICS

The article reveals the results of the study of the legal status of Greenland in the context of current challenges and threats to the international policy system. The historical experience of shaping the legal status of Greenland in the international context is retrospectively shown. Attention is focused on the challenges and threats posed by Trump's policy towards Greenland in an attempt to annex this island to the United States of America by any means.

It is noted that the issue of Greenland's self-determination in the context of the new US administration's desire to annex the island has become not a purely legal issue, but a political one. No matter how the events unfold in the near future, one thing is clear: this time, the European partners of the United States (and not only) will not be able to simply wait out the Trump presidency. The EU and NATO should develop a clear strategy for cooperation and counteraction to such a rather unpredictable partner as the United States has become. It should be based on a consolidated and balanced position based on the values of international law and common sense arguments. At the same time, they must be prepared to defend their interests and those of each member state by both economic means and by strengthening their military capabilities, without forgetting the inviolability of the principles and norms of international law.

In modern international law, territorial law can neither be created nor modified by historical means of territorial acquisition, such as occupation, conquest or annexation. A cession can be lawful if it does not violate the right to self-determination and is not the result of coercion. As Greenland is not a non-self-governing territory within the meaning of Chapter XI of the UN Charter, the option of merger or association with another state does not apply. From the perspective of domestic law, there is a non-executive, statutory route to reaching an agreement on Greenland's independence. These rules relate to independence, not to merger or association with another state. Greenland may merge or associate with another state at a later date, after independence. However, independence would need to be negotiated with Denmark, and such negotiations could result in binding provisions prohibiting merger or association with the United States or any other state.

Keywords: Greenland, legal status, international politics, USA, Trump, security system.

Постановка проблеми. Раніше мало помітний на політичній карті світу, хоча й найбільший за територією острів в світі Гренландія після повернення до влади в США президента Дональда Трампа практично ось уже півроку не сходить зі шпальт провідних світових медіа, є об'єктом заяв політиків. Причиною цьому є проголошене ще у період першої каденції Трампа прагнення американської адміністрації приєднати до США цей острів.

Сучасні посягання Трампа та його команди на Гренландію не варто розглядати як винятково примху під виглядом захисту національних інтересів США. В умовах міжнародних процесів сьогодення вони посідають своє місце в складній системі тенденцій, викликів та загроз світової політики. Острів є частиною геополітичного ареалу інтересів США у Західній півкулі, яку у Вашингтоні вважають своєю виключною зоною впливу. Гренландія займає вигідне географічне становище на шляху з Америки до Європи – це найкоротший шлях мореплавства між двома частинами світу а також її називають «воротами до Арктики» з її природними багатствами. Тому володіння Гренландією дає її володільцю потенційно значні економічні переваги, що особливо актуально в жорсткому світі конкуренції на ринках продовольства, сировини і промислової продукції. Острів також є великою військовою базою, що в умовах наростання кризи світової безпеки та активних розмов про «Третю світову війну» має неабияке геостратегічне значення. США понад півстоліття уже мають тут свою аерокосмічну військову базу. Однак посилення впливу Китаю, мілітаризацію Росії, яка має традиційно міцні позиції в Арктиці, та поступового зростання впливу і військових можливостей ЄС стратегічна конкуренція за Гренландію стрімко зростає. Тому активність адміністрації Трампа має більше превентивне значення для гарантування впливу США в північній Атлантиці.

З огляду на зазначене важливо дослідити особливості правового статусу острова Гренландія в динаміці історико-правових процесів та в сучасному стані, адже він став об'єктом активної політичної боротьби кількох суб'єктів світової політики, а у найближчій перспективі спроби його зміни можуть навіть призвести до військового протистояння.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливості правового статусу Гренландії в контексті сучасних трансформацій системи міжнародних відносин ще не стали окремим предметом наукових досліджень. Тому серед досліджень проблематики переважають публікації експертів та вчених в інформаційно-аналітичних виданнях, де таких публікацій різного рівня інформативності спостерігається значна кількість. Утім варто виділити серед них за концептуальним аналізом політико-правового статусу Гренландії публікації С. Албула, А. Грубінка, О. Кацімон, М. Степанюк, В. Пількевич, зарубіжних авторів Дж. Відмара, І. Вока, С. Зеллена тощо. Водночас питанням правового статусу Гренландії та його імовірним трансформаціям відведено небагато уваги, що посилює актуальність даного дослідження.

Мета статті – дослідити особливості правового статусу Гренландії як чинника змін і конфлікту в сучасній системі світової політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У грудні 2024 року Трамп проголосив курс на здобуття для США права власності над островом як «абсолютну необхідність». Він публічно запропонував купити острів в Данії, яка є фактичним його власником. Його однопартійці по Республіканській партії в Палаті представників навіть підготували законопроект, який надає президенту мандат на відкриття переговорів про купівлю Гренландії [1]. Водночас острів користується широкою автономією. Причому у випадку очікуваних труднощів в реалізації даного задуму (влада Данії категорично відмовила) Трамп налаштований не лише на економічний тиск, але й публічно не виключив силового варіанту вирішення питання. Про це він заявив особисто прем'єр-міністру Данії Метте Фредеріксен у телефонній розмові наприкінці січня [2]. Трамп погрожує Данії своєю уже традиційно-універсальною «зброєю» – підвищенням торговельних тарифів.

Острів Гренландія веде свої витoki як колоніальне володіння європейських монарій – спершу Норвегії, а з 1721 року – Данії. У 1953 році юридичний статус острова формально змінили з колоніального володіння на складову частину Королівства Данія. У 1979 році він отримав статус автономії. Незважаючи на географічне становище в Північній Америці, Гренландія історично, культурно та економічно значно ближча до Європи [3]. Тісні зв'язки з Норвегією і Данією як своїми колишніми колоніальними метрополіями та Ісландією, наявність своєї офіційної мови, але переважання англomовного населення, належність до ареалу скандинавської культурної спільноти формують соціокультурну своєрідність Гренландії та ідентичність її нечисленних мешканців (усього тут проживає близько 56 тис. чол.).

Перебування з 1953 року у складі Королівства Данія гарантує Гренландії широку автономію, яку на вимогу його мешканців було значно розширено після референдуму 2008 року. Фактично Копенгаген сьогодні контролює лише питання зовнішньої політики і оборони, а всі інші питання остров'яни вирішують на правах самоврядування.

У 1982 році Гренландія вийшла зі складу Європейського економічного Співтовариства (попередника Європейського Союзу), до якого вступила разом з Данією у 1972 році. Хоча тут головну роль відіграли інтереси мореплавства і торгівлі, що зазнали тиску від обмежень Європейського Співтовариства, ситуація засвідчила можливість гренландців самостійно визначатися і щодо питань зовнішньої політики. З 2009 року вони також отримали право самостійно розпоряджатися природними ресурсами острова.

Здобуття автономії у 1979 році фактично одразу породило рух за незалежність острова. Утім процес унезалежнення Гренландії триває досі. Головний фактор – невелике населення, слабкі економічні можливості та очевидна фінансова залежність від Копенгагена. А це близько 60% бюджету. Окрім того Данія забезпечує транспортну та соціальну інфраструктуру острова. Утім щодо здобуття незалежності в суспільстві та політикумі острова намітилась стійка більшість, яка традиційно розглядає залежність Гренландії від Данії як колоніальну. Сьогодні 6 із 7 партій Гренландії виступають за здобуття незалежності, хоча й розглядають різні методи і терміни її досягнення [4]. На референдумі 2018 року 67,7 % Гренландців підтримали незалежність у майбутньому та позитивно оцінили її здобуття для розвитку економіки острова. Водночас найбільш нагальним стояло питання про розширення автономії острова, чого й домоглися його мешканці та уряд [1].

Зазначимо, що Дональд Трамп у своєму нав'язливому прагненні контролювати Гренландію, як не дивно, далеко не перший серед американських лідерів. У 1867 році президент Ендрю Джонсон після купівлі Аляски в імператорській Росії уперше серед американських лідерів намагався оформити купівлю Гренландії. Після Другої світової війни та окупації Данії гітлерівською Німеччиною у 1946 році адміністрація президента Гаррі Трумена пропонувала уряду в Копенгагені 100 мільйонів доларів за острів, що тривалий час було засекречено. Утім обидва рази пропозиції були фактично відхилені. Після ліквідації нацистсько-фашистської загрози в Європі на початку холодної війни у 1951 році на основі міждержавного оборонного договору США збудували тут свою авіабазу (космічна база Пітуффік), яка є найпівнічнішим форпостом збройних сил США [2]. У користування американців передали єдиний на острові порт Туле. У 2019 році президент Трамп уперше спробував укласти угоду з Данією про купівлю Гренландії під щорічні виплати на суму 600 мільйонів доларів. Утім данський та місцевий політикуми виступили проти.

Отож, проаналізуємо ситуацію навколо статусу Гренландії з огляду на норми і практику міжнародного права.

Насамперед варто підкреслити, що погроза силою або фактичне застосування сили з боку США заборонені статтею 2(4) Статуту ООН. Однак сама доктрина міжнародного права досі конфліктує з вказаною статтею, трактуючи поняття «відкриття», «окупація», «завоювання», «цесія» та «анексія» насамперед як способи придбання території. Завоювання та анексія порушують заборону агресії, імперативну норму, яка активує звичаєве зобов'язання утримуватися від визнання, відображене у статті 41 ARSIWA. Окупація в наш час є *концепцією згідно з міжнародним гуманітарним правом* (МГП), яка пов'язана з певними правами та обов'язками для окупаючої держави, але не змінює територіального права [5].

Напруження довкола питання Гренландії ще раз вельми наочно показує можливості Європейського Союзу як міжнародного гравця коректно та результативно реагувати на загострення міжнародних процесів. Унікальність ситуації в тому, що в заявах про наміри від американців є пряма загроза інтересам держави-члена ЄС, тобто Данії. Постає питання, чи мусить об'єднання та його інституції реагувати на зазіхання третьої сторони на суверенні території його держави-члена. Ситуацію ускладнює статус Гренландії, яка формально не входить до ЄС, але перебуває під юрисдикцією Данії. Політичне керівництво ЄС на прохання керівництва Данії наразі зайняло позицію не коментувати ситуацію навколо Гренландії, щоб не провокувати Вашингтон. Доки уповноважені особи в Брюсселі відмовчуються, світ врешті-решт почув голос представника військового командування Євросоюзу – голову Військового комітету Роберта Брігера, який запропонував розмістити в Гренландії європейський військовий контингент [6].

Постає питання і про спроможність НАТО впливати на внутрішні суперечки між своїми державами-членами. Принаймні ситуація, коли одна з його держав відверто зазіхає на територію іншої, є для Альянсу явно непересічною. Як діяти у цій ситуації, коли потенційним агресором до того ж виступає провідний учасник НАТО, ніхто не знає.

У поточній ситуації природньо головний удар взяла на себе данська сторона, яка зайняла чітку та рішучу, але дуже виважену і правильну позицію відстояти своє, не нагнітаючи конфлікту. Прем'єр-міністр Данії Метте Фредеріксен заявила данському телебаченню, що Гренландія належить гренландцям і що тільки місцеве населення може визначати своє майбутнє. Водночас в Копенгагені повністю відкидають будь які спроби заволодіти островами Сполученими Штатами. Данський король Фредерік X напередодні нового року змінив королівський герб, щоб на ньому були більш помітні символи Гренландії. Уряд вдався до виділення додаткових коштів на посилення оборони острова. Символічно, що виділені близько 1,5 млрд. доларів з данського бюджету в рамках пакета посилення антарктичної присутності приблизно дорівнюють тій сумі, за яку американці після Другої світової війни хотіли купити Гренландію [7].

Перехід під юрисдикцію США розцінюється острів'янами як «програш у війні за багаторічну свободу» [8]. Як показують останні соціологічні опитування громадської думки кінця січня 2025 року, 85% гренландців не хочуть віддавати острів під юрисдикцію США. Практично половина острів'ян розглядають посилений інтерес президента Трампа до території їх острова як загрозу. Лише 6% готові передати острів США. Водночас у новорічному зверненні прем'єр-міністр Гренландії Егеде заявив про потребу здобуття незалежності острова, звинувативши Данію в історичному геноциді [7].

Серед місцевих політиків наявні думки про можливість досягнення спеціальної асоціації з США, на зразок Маршаллових островів, з метою зберігати незалежність та водночас гарантувати стратегічні інтереси

США на своїй території в обмін на фінансову підтримку [9]. За таку ідею схопилися в адміністрації Трампа та, після погроз перейшли до тактики пошуку договірної форми між сторонами.

Гренландія прагне зміцнити свою незалежність, диверсифікувавши економіку, розширити туристичні можливості. Однак, як часто буває, все впирається у фінансування. Уряд Гренландії поки що не відмовляється від 500 мільйонів доларів щорічних дотацій з Копенгагена. Чи готові будуть у Вашингтоні запропонувати більше і на яких умовах – наразі невідомо. Водночас в Копенгагені не виключають можливості проголошення незалежності острова, якщо буде воля мешканців. Міністр закордонних справ Данії, розуміючи невідворотність зростання інтересу американців, навіть заявив, що його країна відкрита до діалогу з США про розвиток співпраці з метою забезпечити виконання їх амбіцій [10].

Подальша політика США щодо Гренландії у короткостроковій перспективі може розвиватися за наступними сценаріями:

1) найбільш сприятливий, але не цілком реалістичний – збереження усталеного статус-кво, поступове згасання войовничої риторики у Вашингтоні як наслідок переведення уваги особисто Трампа на інші «проблемні» напрями зовнішньої політики;

2) сприятливий і найбільш реалістичний – поступове завершення конфлікту на рівні досі озвучених популістських заяв, що підведе Трампа до рішення про підвищення митних тарифів на європейську промислову продукцію і стимулюватиме європейців до вироблення нового формату відносин (нової великої атлантичної угоди), в тому числі розширення доступу американських компаній до розробки корисних копалин та військової присутності на острові Гренландія;

3) несприятливий – посилення войовничої риторики в уряді США на фоні запровадження жорстких митних тарифів для Данії та інших держав Європейського Союзу без видимих перспектив досягнення дипломатичних та економічних домовленостей, використання американської військової бази в Гренландії як плацдарму для поступової цивільної та військової експансії, нагнітання антиєвропейських настроїв серед місцевого населення та підготовка до «м'якої» анексії у середньостроковій перспективі через референдум про незалежність від Данії;

4) вкрай несприятливий – силове захоплення острова та його приєднання до США на правах асоціації або одного з штатів. Елементи такого сценарію обговорюються публічно, але все ж він малоімовірний.

Наразі схоже на те, що в адміністрації США усвідомили надмірний ризик від військового втручання на острів, що може в силу згаданих факторів реально призвести до військового протистояння. Події навколо Гренландії як відображення сучасного американського світового експансіонізму невдовзі отримають своє продовження. Бажання Вашингтона отримати додатковий вплив на систему безпеки в регіоні Арктики в цілому відображає об'єктивну необхідність посилення присутності західних країн (держав НАТО) в умовах наростання агресивних дій росії і неухильного збільшення впливу Китаю.

Цивілізоване вирішення проблеми Гренландії можливе лише одним шляхом – через укладення базової, комплексної тристоронньої угоди про співпрацю між США, Данією та Гренландією, яка надасть ширший доступ американській стороні до інфраструктурних та природно-ресурсних можливостей острова на тривалу перспективу, а також серії спеціальних угод про реалізацію конкретних спільних проєктів на його території із залученням американського капіталу. Наприклад, доречною є концесія певних територій та родовищ корисних копалин. Значний міжнародний досвід такого роду співпраці очевидний і стане дієвою гарантією від подальшої ескалації напруженості в регіоні. Як зазначає Дж. Відмар, ідеться саме про договір цесії. Утім, договір про цесію буде недійсним, якщо держава, яка відмовляється від територіального права, буде примушена до цього та/або така передача порушуватиме імперативну норму міжнародного права [5]. Окрім агресії, яка перетворює цесію на завоювання, цесія стає незаконною, коли вона призводить до заперечення права на самовизначення, яке також широко вважається імперативною нормою.

Право на самовизначення буде порушено, якщо Данія віддасть Гренландію Сполученим Штатам без народної підтримки в Гренландії на користь такої передачі територіального права, навіть якщо це буде повністю мирний процес. Право на самовизначення буде порушено, якщо Данія віддасть Гренландію США без народної підтримки в Гренландії на користь такої передачі територіального права, навіть якщо це буде повністю мирний процес. Таким чином, прем'єр-міністр Єнс-Фредерік Нільсен має рацію, кажучи, що «Гренландія належить гренландцям» та «Гренландія не продається», оскільки її не можна віддати без згоди народу. Він підкреслив, що Гренландія не є власністю, яку можна просто купити [11]. Тобто справа передачі можлива лише після проведення всенародного референдуму. Самі мешканці острова у переважній більшості вважають себе окремим народом з самобутньою культурою та навіть мовою, не відносячи себе ні до данців, ні тим більше до американців.

Водночас постає питання про можливу модель узалежнення Гренландії від США. Часто згадують про Маршаллові острови. Серед місцевих політиків наявні думки про можливість досягнення спеціальної асоціації з США, на зразок саме Маршаллових островів, з метою зберігати незалежність та водночас гарантувати стратегічні інтереси США на своїй території в обмін на фінансову підтримку. Утім такі ідеї на острові наразі залишаються маргінальними. Водночас за них вхопилися американці, які з квітня активно розкручують ідею угоди відповідного формату.

Відповідно до *Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1541*, Принцип VI, несамоглядні території у значенні Розділу XI Статуту ООН можуть обрати або незалежність, або злиття, або інший вид вільної асоціації з іншою державою. Хоча Гренландія спочатку була включена до Списку несамоглядних територій, вона була виключена з цього списку Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 854 у 1954 році після отримання повного конституційного статусу у складі Королівства Данія. З погляду міжнародного права, конституційний устрій Гренландії у складі Данії відповідає моделі внутрішнього самовизначення: автономія та самоврядування, що не є державністю. За таких обставин зміни територіального статусу залежать переважно від внутрішнього законодавства, якщо не порушуються певні фундаментальні правила міжнародного права (наприклад, застосування сили, самовизначення) [5].

Закон про самоврядування Гренландії 2009 року містить положення під назвою «Доступ Гренландії до незалежності», яке визначає, як можуть бути розпочаті переговори про незалежність після прийняття такого рішення народом Гренландії. Угода, досягнута в ході переговорів про незалежність, має бути підтверджена референдумом у Гренландії та підлягає згоді парламентів Гренландії і Данії. Тобто Закон 2009 року дозволяє Гренландії розпочати процес незалежності, хоча й з деякими запобіжними механізмами для Данії. Якщо цей процес буде дотримано, Гренландія теоретично може стати державою в рамках правового політичного процесу.

Утім ми маємо справу не лише з проголошенням державності, а й з імовірним подальшим її входженням до складу іншої держави. Якщо припустити, сам факт такого проголошення з політичної точки зору має абсурдний характер. Утім, згідно з міжнародним правом можливість злиття або асоціації з іншою державою не застосовується, оскільки Гренландія не підпадає під дію правил, закріплених у Резолюції 1541. Внутрішнє законодавство Данії стосується незалежності *Гренландії*, а не злиття або асоціації з іншою державою. Таким чином, будь-яке всенародне обговорення зміни правового статусу може містити лише запит на незалежність.

Разом з тим, у міжнародній практиці немає прецеденту, щоб установчі документи держав, будь то конституції чи міжнародні договори, прямо забороняли злиття або об'єднання з іншою державою [5]. Слід нагадати, що Закон 2009 року не передбачає самостійного шляху до незалежності, а вимагає переговорів та, *серед іншого*, схвалення парламенту Данії. Таким чином, можливо, що питання неасоціації з іншою державою може стати частиною угоди, якої прагнуть досягти відповідно до Закону 2009 року, якщо цей шлях буде обраний у майбутньому.

Міжнародна напруга навколо Гренландії має віддалений вплив і на Україну, адже вона впливає на глобальні процеси у сфері безпеки. Розв'язання чи загострення усе ж матиме опосередкований вплив на позиції нашої держави, посилить певний міжнародний контекст її позиціонування в сучасній системі безпеки, що не дивно в умовах вкрай глобалізованого світу. Міжнародна криза навколо Гренландії точно не вигідна Україні, бо несе додаткові міжнародні виклики і загрози. Ідеться про наростання деструктиву в світовій системі міжнародних відносин, де все більше панує право сили, а не сила права. Імовірні силові дії США проти Гренландії остаточно знищать дієвість принципів недоторканості кордонів та поваги до державного суверенітету в міжнародних відносинах, легітимізують політику «розділяй і владарюй» для сучасних великих (т. зв. «світових») держав, сприятимуть авторитарним політичним режимам в різних регіонах світу та їх супутникам-квазідемократіям, які чекають подальших сигналів, щоб продовжити (чи розпочати) відкриту територіальну експансію з метою руйнування світового порядку. У цій ситуації апіорі демократичному Заходу, лідером якого все ще залишається США, буде дуже складно обґрунтувати, чому необхідно підтримувати Україну в її боротьбі проти російського агресора.

Висновки. Питання самовизначення Гренландії в контексті прагнення приєднати острів новою адміністрацією США стало уже не суто правовим, а політичним. Як би не розгорталися події у найближчому майбутньому, зрозуміло одне – цього разу європейським партнерам США (і не тільки) не вдасться просто перечекати період президентства Трампа. Він діє більш рішуче, ніж попередньо, і відверто спішить задовольнити власні геополітичні амбіції та бізнес-проекти. Тому усім, насамперед ЄС і НАТО, варто виробити чітку стратегію взаємодії та протидії такому доволі непередбачуваному партнеру, яким стали США. В її основі повинна бути консолідована і виражена позиція, що ґрунтується на цінностях міжнародного права та аргументах здорового глузду. Водночас вони повинні бути готові захищати свої інтереси та кожної держави-члена як економічними засобами, так і посиленням військової спроможності, не забуваючи про непорушність принципів і норм міжнародного права.

У сучасному міжнародному праві територіальне право не може бути ні створене, ні змінене історичними способами територіального придбання, такими як окупація, завоювання чи анексія. Цесія може бути законною, якщо вона не порушує право на самовизначення та не є результатом примусу. Оскільки Гренландія не є несамоглядною територією у сенсі Розділу XI Статуту ООН, варіант злиття або асоціації з іншою державою не застосовується. З точки зору внутрішнього права, існує несамовиконавчий, регульований законом шлях досягнення угоди про незалежність Гренландії. Ці правила стосуються незалежності, а не злиття або асоціації з іншою державою. Гренландія може об'єднатися або асоціюватися з іншою державою згодом, після досягнення незалежності. Однак незалежність необхідно буде узгодити з Данією, і такі переговори можуть призвести до обов'язкових положень, що забороняють злиття або асоціацію зі США чи будь-якою іншою державою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кацімон О. У США республіканці підготували законопроект для переговорів про покупку Гренландії. Суспільне. Новини. 14 січня 2025. URL: <https://suspilne.media/924341-u-ssa-respublikanci-pidgotuvali-zakonoprojekt-dla-peregovoriv-pro-pokupku-grenlandii/> (дата звернення: 20.05.2025)
2. Степанюк М., Пількевич В. Як США купували та приєднували території, чим «спокусива» Гренландія та до чого тут Доктрина Монро. *Факти*. 29 січня 2025. URL: https://fakty.com.ua/ua/svit/20250129-yak-ssha-kupuvaly-ta-pryyednuvaly-terytoriyi-chym-spokuslyva-grenlandiya-ta-do-chogo-tut-doktryna-monro/?fbclid=iwy2xjawilgt5lehu2flbqixmqabhbmxojehzsfz2-rd0uymbj4hydpfdra8y253945dawvsrzexiommp8ohdw_aem_xeqhygwbpychjl4jxurvg (дата звернення: 04.05.2025)
3. Вок І. Гренландія. Що відомо про острів, який Трамп хоче приєднати до США. *BBC News Україна*. 9 січня 2025. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c0q0q390dyqo> (дата звернення: 10.05.2025)
4. Ворона О. Гренландія: заморожена незалежність. *Аналітичний центр ADASTRA*. 15 липня 2019. URL: <https://adastra.org.ua/blog/grenlandiya-zamorozhena-nezalezhnist> (дата звернення: 10.05.2025)
5. Vidmar J. Greenland and Territorial Acquisition under International Law. February 6, 2025. EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law. February 6, 2025. URL: <https://www.ejiltalk.org/greenland-and-territorial-acquisition-under-international-law/> (дата звернення: 15.05.2025)
6. Албул С. Очільник Військового комітету ЄС пропонує розмістити європейські війська у Гренландії. *LB UA*. 25 січня 2025. URL: https://lb.ua/world/2025/01/25/657191_ochilnik_viyskovogo_komitetu_ies.html (дата звернення: 10.05.2025)
7. Zellen S. Greenland During Trump 2.0: Is America Poised for an Historic Arctic Territorial Expansion? *The Atlantic Institute*. January 21, 2025. URL: <https://www.thearcticinstitute.org/greenland-during-trump-2-0-america-poised-historic-arctic-territorial-expansion/>
8. Грубінко А. Чому Третя світова війна може розпочатися з Гренландії і як цьому запобігти. *Українська лінія*. 14 квітня, 2025. URL: <https://ukrline.info/2025/04/14/chomu-tretya-svitova-viyna-mozhe-rozpochatysya-z-hrenlandiyi-i-yak-tsomu-zapobihty/> (дата звернення: 20.04.2025)
9. Гичко М. Трамп: Гренландія потрібна США для боротьби з Росією та Китаєм. *УНІАН*. 21.01.2025. URL: <https://www.unian.ua/world/tramp-grenlandiya-potribna-ssha-dlya-borotbi-z-rosiyeyu-ta-kitayem-12890784.html> (дата звернення: 03.05.2025)
10. Грубінко А. Холодний острів в гарячій геополітиці. *Українська лінія*. 4 лютого, 2025. URL: <https://ukrline.info/2025/02/04/hrenlandiya-kholodnyy-ostrov-v-haryachiy-heopolitytsi/> (дата звернення: 20.04.2025)
11. Трамп хоче Гренландію: 4 сценарії, як може розгортатися ця сага. *BBC News Україна*. 13 січня 2025. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cx2knejrj2o> (дата звернення: 10.05.2025)

REFERENCES:

1. Katsimon, O. U. (2025). SShA respublikantsi pidhotuvaly zakonoproiekt dla perehovoriv pro pokupku Hrenlandii [Republicans have prepared a bill for negotiations on the purchase of Greenland]. *Suspilne. News*. 14 Si chnia 2025. Retrieved from <https://suspilne.media/924341-u-ssa-respublikanci-pidgotuvali-zakonoprojekt-dla-peregovoriv-pro-pokupku-grenlandii/> [in Ukrainian].
2. Stepaniuk, M. & Pilkevych, V. (2025). Yak SShA kupuvaly ta pryiednuvaly terytorii, chym «spokuslyva» Hrenlandiia ta do choho tut Doktryna Monro [How the United States acquired and annexed territories, what makes Greenland «tempting» and what the Monroe Doctrine has to do with it]. *Fakty*. 29 sichnia 2025. Retrieved from https://fakty.com.ua/ua/svit/20250129-yak-ssha-kupuvaly-ta-pryyednuvaly-terytoriyi-chym-spokuslyva-grenlandiya-ta-do-chogo-tut-doktryna-monro/?fbclid=iwy2xjawilgt5lehu2flbqixmqabhbmxojehzsfz2-rd0uymbj4hydpfdra8y253945dawvsrzexiommp8ohdw_aem_xeqhygwbpychjl4jxurvg [in Ukrainian].
3. Vok, I. (2025). Hrenlandiia. Shcho vidomo pro ostriv, yakyi Tramp khoche pryiednaty do SShA [What is known about the island that Trump wants to annex to the US]. *BBC News Ukraine*. 9 sichnia 2025. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c0q0q390dyqo> [in Ukrainian].
4. Vorona, O. (2019). Hrenlandiia: zamorozhena nezalezhnist [Greenland: Frozen Independence]. *Analitychnyi tsentr ADASTRA*. 15 lypnia 2019. Retrieved from <https://adastra.org.ua/blog/grenlandiya-zamorozhena-nezalezhnist> [in Ukrainian].
5. Vidmar, J. (2025). Greenland and Territorial Acquisition under International Law. *EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law*. February 6, 2025. Retrieved from <https://www.ejiltalk.org/greenland-and-territorial-acquisition-under-international-law/> [in English].
6. Albul, S. (2025). Ochilnyk Viyskovoho komitetu YeS proponuie rozmistyty yevropeiski viiska u Hrenlandii [Head of the EU Military Committee proposes to deploy European troops in Greenland]. *LB UA*. 25 січня 2025. Retrieved from https://lb.ua/world/2025/01/25/657191_ochilnik_viyskovogo_komitetu_ies.html [in Ukrainian].
7. Zellen, S. (2025). Greenland During Trump 2.0: Is America Poised for an Historic Arctic Territorial Expansion? *The Atlantic Institute*. January 21, 2025. Retrieved from <https://www.thearcticinstitute.org/greenland-during-trump-2-0-america-poised-historic-arctic-territorial-expansion/> [in English].

8. Hrubinko, A. (2025). Chomu Tretia svitova viina mozhe rozpochatysia z Hrenlandii i yak tsomu zapobihty [Why World War III can start from Greenland and how to prevent it]. *Ukrainska liniia - Ukrainian Nerrow*, 14 kvitnia, 2025. Retrieved from <https://ukrlne.info/2025/04/14/chomu-tretya-svitova-viyna-mozhe-rozpochatysya-z-hrenlandiyi-i-yak-tsomu-zapobihty/> [in Ukrainian].

9. Hychko, M. (2025). Tramp: Hrenlandiia potribna SShA dlia borotby z Rosiieiu ta Kytaiem [Trump: The US needs Greenland to fight Russia and China]. *UNIAN*. 21.01.2025. Retrieved from <https://www.unian.ua/world/tramp-grenlandiya-potribna-ssh-a-dlya-borotbi-z-rosiyeyu-ta-kitayem-12890784.html> [in Ukrainian].

10. Hrubinko, A. (2025). Kholodnyi ostriv v hariachii heopolitytsi [Cold island in hot geopolitics. Ukrainian line]. *Ukrainska liniia - Ukrainian Nerrow*. 4 liutoho, 2025. Retrieved from <https://ukrlne.info/2025/02/04/hrenlandiya-kholodnyy-ostriv-v-haryachiy-heopolitytsi/> [in Ukrainian].

11. Tramp khoche Hrenlandiiu: 4 stsenarii, yak mozhe rozghortatysia tsia saha [Trump wants Greenland: 4 scenarios how this saga could unfold]. *BBC News Ukraine*. 13 sichnia 2025. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cx2knejrj2o> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 7.06.2025

УДК 347.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-226-230

Бутрин-Бока Наталія Степанівна,

доцент, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного університету

bbnata2017@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3684-7177

Ярмусь Вікторія,

студентка юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНОК: ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ДОСВІДУ

У статті досліджено міжнародно-правовий досвід захисту трудових прав жінок, що залишається надзвичайно актуальним в умовах сучасних глобальних викликів, зокрема для України, яка перебуває в стані збройного конфлікту.

Проаналізовано ключові міжнародні документи, які регламентують забезпечення гендерної рівності, зокрема Конвенцію ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW), Пекінську платформу дій, Резолюцію Ради Безпеки ООН 1325, а також низку конвенцій МОП.

Увагу зосереджено на механізмах, які забезпечують рівні права жінок у сфері праці, зокрема право на рівну оплату, захист від дискримінації, можливість поєднувати професійні й сімейні обов'язки. Окрему увагу приділено аналізу практики міжнародних органів — Комітету CEDAW, МОП та ЄСПЛ, — зокрема справі *Jurčić v. Croatia*, яка стала прецедентною у визнанні дискримінації за ознакою вагітності.

У статті розкрито також актуальні виклики, з якими стикаються жінки в Україні: невидима дискримінація, скляна стеля, гендерно зумовлене насильство на робочому місці, ускладнення, спричинені війною та пандемією.

У висновку зазначено, що існує значний розрив між задекларованими нормами і реальним станом речей. Україна, як держава, що водночас долає виклики повномасштабної війни й намагається впровадити європейські правові стандарти, стикається з низкою викликів. Тому важливо не лише імплементувати міжнародно-правові положення у національне законодавство, а й забезпечити ефективні механізми їх практичного застосування. Вивчення й адаптація передового міжнародного досвіду можуть відіграти ключову роль у побудові справді рівноправного та інклюзивного ринку праці в Україні.

Ключові слова: міжнародний захист прав жінок, сімейні правовідносини, особисті немайнові права, гендерна рівність, трудові права жінок, дискримінація за статтю, CEDAW, жінки та праця.

Butryn-Boka N., Yarmus V. INTERNATIONAL LEGAL EXPERIENCE IN THE PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS

This article examines the international legal framework for the protection of women's labor rights, a topic that remains highly relevant in the context of global social and political challenges, particularly for Ukraine amid ongoing armed conflict.

The author provides a comprehensive analysis of key international instruments aimed at ensuring gender equality in the workplace, including the United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), the Beijing Platform for Action, UN Security Council Resolution 1325 "Women, Peace, and Security", and several conventions adopted by the International Labour Organization (ILO).

The study emphasizes legal obligations of states to guarantee equal pay for equal work, protection against discrimination and harassment in employment, and the right to balance work and family responsibilities. Particular attention is given to the role of international institutions such as the CEDAW Committee, the ILO, and the European Court of Human Rights (ECtHR) in developing and enforcing these standards. A case study of *Jurčić v. Croatia* (2021) is presented, highlighting ECtHR's recognition of discrimination based on pregnancy, marking a significant development in European human rights jurisprudence.

The article also outlines current challenges faced by women in Ukraine, including “invisible discrimination”, the glass ceiling phenomenon, and increased vulnerabilities caused by the COVID-19 pandemic and full-scale war.

The aim of the study is to identify effective legal models for the protection of women's labor rights through the prism of international experience. The conclusion underscores the importance of not only incorporating international norms into national legislation but also strengthening the practical mechanisms for their implementation. The article calls for a comprehensive and gender-sensitive approach to building a fair and inclusive labor market in Ukraine.

The conclusion notes that there is a significant gap between the declared norms and the real state of affairs. Ukraine, as a country that is simultaneously overcoming the challenges of a full-scale war and trying to implement European legal standards, faces a number of challenges. It is therefore important not only to implement international legal provisions into national legislation, but also to ensure effective mechanisms for their practical application. Studying and adapting international best practices can play a key role in building a truly equal and inclusive labour market in Ukraine.

Keywords: international protection of women's rights, gender equality, women's labor rights, gender discrimination, CEDAW, women and work.

Постановка проблеми. У сучасному світі, попри наявність розгалуженої системи міжнародно-правових актів, спрямованих на забезпечення рівності між чоловіками та жінками, проблема дискримінації жінок у сфері праці залишається гостро актуальною. Жінки й надалі стикаються з нерівною оплатою праці за рівнозначну роботу, труднощами у поєднанні професійної діяльності з сімейними обов'язками, бар'єрами у доступі до керівних посад, а також з різноманітними формами гендерно обумовленого насильства й домагань у робочому середовищі. Хоча міжнародне співтовариство, починаючи з другої половини XX століття, вжило значних зусиль для створення універсальних стандартів у цій сфері, проблема полягає у нерівномірності імплементації цих норм на національному рівні, а також у недостатній ефективності міжнародних контрольних механізмів. З огляду на це виникає необхідність глибшого аналізу міжнародно-правового досвіду, який дозволить не лише окреслити ефективні моделі правового регулювання трудових прав жінок, а й виявити структурні недоліки існуючої системи та виробити рекомендації щодо її вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання щодо міжнародно-правового досвіду захисту прав жінок досліджувались у наукових працях: Т.С. Бура, М.В. Клименко, Н.М. Вапнярчук, К.В. Вербицька, А.І. Хоружа, О.М. Назарчук, І. Словська, С.С. Ібрахім, К. Зозуля та інших.

Мета статті – здійснити аналіз проблем та особливостей міжнародно-правового досвіду захисту прав жінок.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гендерна рівність у міжнародному праві розглядається як фундаментальний принцип, що забезпечує рівні права та можливості для всіх осіб незалежно від статі. Цей підхід базується на визнанні того, що гендерна рівність є невід'ємною складовою прав людини та необхідною умовою для досягнення соціальної справедливості та сталого розвитку [1, с. 111].

У науковій літературі існує безліч підходів до розуміння гендерної рівності. Один з них пропонує її структурування на п'ять ключових елементів, що дає змогу глибше усвідомити комплексність цього явища. Перший компонент — це *рівний доступ до прав, обов'язків та можливостей*, що гарантує однакове правове становище для всіх, незалежно від статі. Другий — *відсутність дискримінації* за гендерною ознакою, тобто забезпечення рівного ставлення в усіх сферах суспільного життя. Третій елемент стосується *інституційної підтримки гендерної рівності*, що передбачає створення політик, інститутів і механізмів, які сприяють досягненню рівних умов для жінок і чоловіків. Четвертий компонент — *фактична рівність результатів*, яка передбачає не лише однакові стартові можливості, але й рівний доступ до результатів, таких як працевлаштування, кар'єрний ріст, заробітна плата тощо. Нарешті, п'ятий аспект пов'язаний із *усвідомленням і подоланням гендерних стереотипів*, які впливають на поведінку та очікування щодо ролі жінок і чоловіків у суспільстві [2, с. 927].

Історія міжнародно-правового захисту прав жінок почалася на початку XX століття із перших конвенцій, що стосувалися шлюбних і сімейних прав, а також боротьби з торгівлею жінками та дітьми. Документи, прийняті у 1902, 1904 і 1910 роках, заклали підґрунтя для подальшого розвитку міжнародного співробітництва в таких напрямках, як протидія злочинності, врегулювання колізій у національному законодавстві та охорона праці жінок. Ці ініціативи стали основою для формування сучасної системи міжнародно-правового захисту прав жінок, яка поєднує нормативні акти, інституційні механізми та практики контролю [3, с. 97].

Згадані міжнародні документи закріплюють зобов'язання держав щодо забезпечення рівності між жінками та чоловіками у всіх сферах життя, включаючи трудову діяльність. Такі не лише визначають стандарти гендерної рівності, але й встановлюють механізми моніторингу та звітності, що сприяють ефективному впровадженню принципів рівності на національному рівні.

CEDAW зобов'язує держави-учасниці вживати всіх необхідних заходів для усунення дискримінації

щодо жінок у сфері праці, включаючи забезпечення рівної оплати за рівноцінну працю та створення умов, що дозволяють жінкам поєднувати професійні обов'язки з сімейними [4].

Серед важливих міжнародних документів, спрямованих на забезпечення гендерної рівності, особливе місце посідає Пекінська платформа дій, прийнята у 1995 році на Четвертій Всесвітній конференції ООН з питань жінок. Вона визначає стратегічні напрями досягнення економічної рівності, зокрема у сфері праці. Серед них: сприяння економічним правам і незалежності жінок через рівний доступ до оплачуваної праці та ресурсів; полегшення доступу до ринків, фінансів і технологій, особливо для жінок із вразливих груп; розвиток підприємництва та бізнес-мереж; усунення професійної сегрегації, дискримінації й сексуальних домагань; а також створення умов для поєднання роботи з сімейними обов'язками шляхом гнучких форм зайнятості та доступу до послуг із догляду за дітьми [5].

Можна стверджувати, що такі стратегічні напрями підкреслюють необхідність інтеграції гендерної перспективи в усі аспекти економічної політики та практики. Вони також акцентують на важливості визнання та оцінки неоплачуваної праці жінок, яка часто залишається невидимою в офіційній економіці, але є критичною для функціонування суспільства.

В свою чергу, Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», що ухвалена у 2000 році, вперше на міжнародному рівні визнала ключову роль жінок у процесах миротворення, відновлення та врегулювання конфліктів. Документ наголошує на необхідності участі жінок у прийняті рішеннях, захисті їхніх прав під час збройних конфліктів і створенні умов для їхньої повноцінної інтеграції у постконфліктне суспільство. Резолюція охоплює також економічний аспект — доступ жінок до правосуддя, освіти, праці та професійного розвитку — як основу відновлення трудових прав. Особливу увагу приділено протидії сексуальному насильству та формуванню гендерно чутливої політики у сфері миру й безпеки [6].

Таким чином, еволюція міжнародно-правових підходів до захисту прав жінок свідчить про поступовий перехід від формального визнання рівності до практичного впровадження комплексних заходів, спрямованих на усунення структурних бар'єрів та забезпечення реальної рівності у сфері праці [1, с. 112].

У контексті міжнародно-правового захисту трудових прав жінок особливу роль відіграють практики та рішення ключових міжнародних органів. Їхня діяльність спрямована на забезпечення рівності та недискримінації в сфері праці, формування стандартів і механізмів контролю, а також надання правових рішень у випадках порушення прав жінок.

Наприклад, Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW), як орган, що здійснює нагляд за виконанням Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, *активно сприяє захисту трудових прав жінок*. Комітет розглядає періодичні доповіді держав-учасниць, надає загальні рекомендації та висновки, які стосуються, зокрема, рівної оплати праці, умов праці та поєднання професійної діяльності з сімейними обов'язками. Зокрема, у своїх загальних рекомендаціях Комітет акцентує увагу на необхідності усунення дискримінаційних практик у сфері праці та створення умов для рівного доступу жінок до всіх аспектів трудової діяльності [7].

Міжнародна організація праці (МОП), як спеціалізована установа ООН, розробляє міжнародні трудові стандарти, спрямовані на забезпечення гендерної рівності в сфері праці. Зокрема, прийнято низку конвенцій, таких як Конвенція №100 про рівну винагороду та Конвенція №111 про дискримінацію в галузі праці та зайнятості, які встановлюють правові рамки для забезпечення рівних прав жінок і чоловіків. Контроль за дотриманням цих стандартів здійснюється через систему нагляду, яка включає розгляд доповідей держав, а також механізми скарг. Варто зазначити, що МОП також впроваджує програми, спрямовані на подолання гендерної нерівності, зокрема в неформальному секторі та сфері догляду [8; 9].

В свою чергу, Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) відіграє ключову роль у захисті трудових прав жінок, розглядаючи справи, що стосуються дискримінації за ознакою статі, вагітності та сексуальних домагань на робочому місці. Його практика формує стандарти, які зобов'язують держави-учасниці Конвенції забезпечувати рівність та недискримінацію в сфері праці. Так, у справі *Jurčić v. Croatia* (2021) ЄСПЛ уперше визнав, що звільнення жінки через її вагітність є прямою дискримінацією за ознакою статі. Заявниця, пані Юрчич, після проходження процедури штучного запліднення (IVF) уклала трудовий договір і була зареєстрована в системі державного медичного страхування. Після виявлення вагітності та оформлення лікарняного через ускладнення, її заяву на отримання виплат було відхилено, а саму зайнятість визнано фіктивною. Національні органи влади стверджували, що вона була непридатною до роботи через стан здоров'я, пов'язаний із процедурою IVF, і що її працевлаштування мало на меті лише отримання соціальних виплат. ЄСПЛ встановив, що таке ставлення є прямою дискримінацією за ознакою статі, оскільки лише жінки можуть зазнати подібного ставлення через вагітність. Суд підкреслив, що припущення про фіктивність працевлаштування, засноване на факті проходження IVF, є необґрунтованим, особливо враховуючи, що на момент укладення трудового договору заявниця не могла знати про успішність процедури та настання вагітності. Крім того, Суд зауважив, що дії національних органів влади відображають гендерні стереотипи, які перешкоджають досягненню реальної гендерної рівності. Відтак, Суд постановив, що було порушено статтю 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у поєднанні зі статтею 1 Протоколу №1 до Конвенції, що гарантує захист права власності [10].

Попри певний поступ у зменшенні гендерного розриву в оплаті праці — з 18,6% у 2020 році до 13,6% у 2023-2024 роках — українські жінки все ще стикаються з низкою глибоко вкорінених викликів у

сфері праці. Невидима дискримінація, так звана «скляна стеля», обмежує їхній доступ до керівних посад і високих доходів, зокрема у приватному секторі. В умовах повномасштабної війни ці бар'єри посилюються додатковими навантаженнями, пов'язаними з доглядом за дітьми, втратою робочих місць і нестабільністю економіки. Як свідчить кампанія UN Women «Звісно зможеш!», національні зусилля у напрямку економічного уповноваження жінок мають посилюватися комплексними політиками, спрямованими на підтримку гнучкої зайнятості, захист від дискримінації та подолання соціальних стереотипів, які обмежують професійні можливості жінок навіть у мирний час [11].

Висновки. Міжнародно-правовий механізм захисту трудових прав жінок формується на основі численних універсальних та регіональних актів, що проголошують гендерну рівність однією з фундаментальних цінностей сучасного правового простору. Практика таких органів, як Комітет CEDAW, МОП та ЄСПЛ підтверджує наявність сталих стандартів щодо заборони дискримінації за ознакою статі, необхідності забезпечення рівної оплати за працю рівної цінності, запобігання сексуальним домаганням та створення умов для поєднання професійної діяльності з сімейними обов'язками. Проте аналіз міжнародного досвіду демонструє, що існує значний розрив між задекларованими нормами і реальним станом речей, особливо в країнах, які перебувають у стані воєнних чи соціальних потрясінь. Україна, як держава, що водночас долає виклики повномасштабної війни й намагається впровадити європейські правові стандарти, стикається з низкою викликів — від «невидимої дискримінації» до професійної сегрегації й обмеженого доступу до ресурсів. З огляду на це, важливо не лише імплементувати міжнародно-правові положення у національне законодавство, а й забезпечити ефективні механізми їх практичного застосування. Вивчення й адаптація передового міжнародного досвіду можуть відіграти ключову роль у побудові справді рівноправного та інклюзивного ринку праці в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Зозуля К. Гендерна нерівність: проблематика міжнародно-правового захисту прав жінок. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (68). С. 110-113.
2. Сироїд Т.Л. Концепція гендерної рівності та прояви гендерної нерівності: міжнародно-правовий аспект. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. Ужгород, 2024. № 6. С. 925-934.
3. Коломієць Ю.М. Права жінок як об'єкт міжнародного захисту. *Правоохоронна функція держави : теоретико-методологічні та історико-правові проблеми : матеріали науково-практичної конференції* (Харків, 17 травня 2019 р.). Харків, 2019. С. 97–99.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок : Конвенція від 18.12.1979. *Відомості Верховної Ради*. 1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text (дата звернення: 05.05.2025).
5. The United Nations Fourth World Conference on Women. Platform for Action: Women and the Economy. *UN Women*. 1995. URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/economy.htm> (дата звернення: 07.05.2025).
6. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». *Національна соціальна сервісна служба України*. URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-onn-1325> (дата звернення: 07.05.2025).
7. Загальні рекомендації, ухвалені Комітетом з ліквідації дискримінації щодо жінок № 1-37. *CEDAW*. URL: <https://surl.li/srcxmr> (дата звернення: 08.05.2025).
8. Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100 : Міжнародна організація праці; Конвенція від 29.06.1951. *Відомості Верховної Ради*. 1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text (дата звернення: 08.05.2025).
9. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 : Міжнародна організація праці; Конвенція від 25.06.1958. *Відомості Верховної Ради*. 1958. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text (дата звернення: 08.05.2025).
10. Case of JURČIĆ v. CROATIA (Application no. 54711/15). *HUDOC - European Court of Human Rights*. 2021. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-207633> (дата звернення: 08.05.2025).
11. Reducing the gender pay gap from 18.6% to 13.6% and launching the national campaign «Of Course You Can!» – how is Ukraine moving towards women's economic empowerment in times of great war? *UN Women*. 2024. URL: <https://ukraine.unwomen.org/en/stories/pres-reliz/2024/09/skorochnya-hendernoho-rozryvu-v-oplati-pratsi-z-186-do-136-ta-start-natsionalnoyi-kampaniyi-zvisno-zmozhash-yak-ukrayina-rukhayetsya-do-ekonomichnoho-upovnovazhennya-zhinok-u-chasy-velykoyi-viyny> (дата звернення: 08.05.2025).

REFERENCES:

1. Zozulia, K. (2018). Henderna nerivnist: problematyka mizhnarodno-pravovoho zakhystu prav zhinok [Gender Inequality: Problems of International Legal Protection of Women's Rights]. *Molodyi vchenyi*. 11 (68). 110–113 [in Ukrainian].
2. Syroid, T. L. (2024). Kontsepsiia hendernoi rivnosti ta proiavy hendernoi nerivnosti: mizhnarodno-pravovyi aspekt [The Concept of Gender Equality and Manifestations of Gender Inequality: International Legal Aspect]. *Analitichne-porivnialne pravoznavstvo*. 6, 925–934 [in Ukrainian].
3. Kolomiets, Yu. M. (2019). Prava zhinok yak ob'iekt mizhnarodnoho zakhystu [Women's Rights as an Object of International Protection]. *Pravookhoronna funktsiia derzhavy: teoretyko-metodolohichni ta istoriko-*

pravovi problemy: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii. (Kharkiv, May 17, 2019). Kharkiv, 97–99 [in Ukrainian].

4. *Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii pro likvidatsiiu vsikh form dyskryminatsii shchodo zhinok.* (1979, December 18). [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women]. Verkhovna Rada Ukrainy. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text [in Ukrainian].

5. United Nations. The Fourth World Conference on Women: Platform for Action – Women and the Economy. *UN Women*. 1995. Retrieved from: <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/economy.htm> [in English].

6. *Rada Bezpeky OON. Rezoliutsiia 1325 «Zhinky, myr, bezpeka»* [UN Security Council Resolution 1325 «Women, Peace, Security»]. Natsionalna sotsialna serviska sluzhba Ukrainy. Retrieved from: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-oon-1325> [in Ukrainian].

7. *Zahalni rekomendatsii, ukhvaleni Komitetom z likvidatsii dyskryminatsii shchodo zhinok № 1–37* [General Recommendations adopted by the Committee on the Elimination of Discrimination against Women No. 1–37]. CEDAW. Retrieved from: <https://surl.li/srcxmr> [in Ukrainian].

8. *Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi. Konventsiiia № 100 pro rivne wynahorodzhennia cholovikiv i zhinok za pratsiu rivnoi tsinnosti.* (1951, June 29). [ILO Convention No. 100 on Equal Remuneration for Work of Equal Value]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_002#Text [in Ukrainian].

9. *Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi. Konventsiiia № 111 pro dyskryminatsiiu v haluzi pratsi ta zaniatosti.* (1958, June 25). [ILO Convention No. 111 on Discrimination in Employment and Occupation]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161#Text [in Ukrainian].

10. *European Court of Human Rights. (2021). Case of JURČIĆ v. CROATIA (Application no. 54711/15).* HUDOC. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-207633> [in English].

11. *UN Women. Reducing the Gender Pay Gap from 18.6% to 13.6% and Launching the National Campaign «Of Course You Can!» – How is Ukraine Moving Towards Women's Economic Empowerment in Times of Great War? 2024.* Retrieved from: <https://ukraine.unwomen.org/en/stories/pres-reliz/2024/09/skorochennya-hendernoho-rozryvu-v-oplati-pratsi-z-186-do-136-ta-start-natsionalnoyi-kampaniyi-zvisno-zmozhesh-yak-ukrayina-rukhayetsya-do-ekonomichnoho-upovnovazhennya-zhinok-u-chasy-velykoyi-viyny> [in English].

Стаття надійшла до редакції 5.06.2025

УДК 341.231.14(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-230-235

Горецький Олег Васильович,
доцент кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного університету імені Вадима Гетьмана,
кандидат юридичних наук, адвокат
oleg_goretskyi@kneu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0009-9079-0002

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС ТА УКРАЇНИ

У статті досліджуються ключові аспекти забезпечення прав людини в умовах збройних конфліктів у контексті законодавства Європейського Союзу. Наголошується, що права людини, як універсальні та невід'ємні, не втрачають своєї актуальності навіть у періоди надзвичайних ситуацій, у тому числі збройних конфліктів. Автор аналізує правову базу ЄС у сфері захисту прав людини, зокрема основоположні документи, такі як Хартія основоположних прав Європейського Союзу, Європейська конвенція з прав людини та відповідна практика Європейського суду з прав людини. Зазначається, що хоча ЄС як організація не є стороною Женевських конвенцій, держави-члени ЄС зобов'язані дотримуватись норм міжнародного гуманітарного права, включаючи захист цивільного населення, забезпечення медичної допомоги та заборону тортур.

Особлива увага приділяється механізмам контролю та реагування Європейського Союзу на порушення прав людини під час конфліктів як на території країн-членів, так і за їх межами. Розглянуто інструменти санкційної політики, місії спостереження за правами людини, програми допомоги та заходи в межах Спільної зовнішньої та безпекової політики (СЗБП). У статті також окреслюються випадки залучення ЄС до врегулювання конфліктів у таких регіонах, як Балкани, Україна, Сирія, де права людини порушуються системно.

Автор підкреслює важливість інтеграції міжнародно-правових стандартів захисту прав людини до внутрішніх політик ЄС, зокрема через механізми попередження, моніторингу та відповідальності. Акцент зроблено на необхідності посилення ролі інституцій ЄС у захисті прав людини в умовах гібридних та заморожених конфліктів. У висновках зазначається, що ефективний захист прав людини під час конфліктів вимагає як узгодженості політик країн-членів, так і активного використання потенціалу ЄС як міжнародного суб'єкта.

Ключові слова: збройний конфлікт, Хартія основоположних прав, ЄСПЛ, міжнародне гуманітарне право, захист цивільного населення, міжнародне право, права людини, національне законодавство, Європейська конвенція, правозахисні стандарти, Україна.

Horetskyi O. HUMAN RIGHTS IN CONFLICT CONDITIONS IN THE CONTEXT OF EU LEGISLATION AND UKRAINIAN LEGISLATION

The article examines the key aspects of ensuring human rights in armed conflicts in the context of European Union legislation. It is emphasized that human rights, as universal and inalienable, do not lose their relevance even in times of emergency, including armed conflicts. The author analyzes the EU legal framework in the field of human rights protection, in particular fundamental documents such as the Charter of Fundamental Rights of the European Union (2000), the European Convention on Human Rights (1950) and the relevant case law of the European Court of Human Rights. It is noted that although the EU as an organization is not a party to the Geneva Conventions, EU Member States are obliged to comply with the norms of international humanitarian law, including the protection of civilians, the provision of medical care and the prohibition of torture.

Particular attention is paid to the mechanisms of the European Union's control and response to human rights violations during conflicts both on the territory of the member states and beyond. The instruments of sanctions policy, human rights observation missions, assistance programs and measures within the framework of the Common Foreign and Security Policy (CFSP) are considered. The article also outlines cases of EU involvement in conflict resolution in regions such as the Balkans, Ukraine, and Syria, where human rights are systematically violated.

The author emphasizes the importance of integrating international legal standards for the protection of human rights into the internal policies of the EU, in particular through mechanisms of prevention, monitoring, and accountability. Emphasis is placed on the need to strengthen the role of EU institutions in the protection of human rights in conditions of hybrid and frozen conflicts. The conclusions note that effective protection of human rights during conflicts requires both coherence of the policies of the member states and active use of the potential of the EU as an international actor.

Keywords: armed conflict, Charter of Fundamental Rights, ECHR, international humanitarian law, protection of civilians, international law, human rights, national legislation, European Convention, human rights standards, Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасних умовах збройної агресії проти України питання дотримання та забезпечення прав людини набуло особливої актуальності. Військові дії, окупація територій, масове переміщення осіб, руйнування інфраструктури, катування, викрадення, примусове переміщення, вбивства цивільного населення все це створює виклики для правозастосовної системи, зокрема в контексті дотримання основоположних прав людини.

З одного боку, Європейський Союз має розвинену систему нормативного регулювання у сфері прав людини, включно з Хартією основних прав ЄС та судовою практикою Європейського суду з прав людини, яка накладає обов'язки на держави-члени щодо захисту прав осіб навіть в умовах надзвичайних ситуацій. З іншого боку, українська правова система, адаптуючись до європейських стандартів, стикається з необхідністю гармонізації законодавства в умовах реального конфлікту.

Наразі постає потреба глибокого науково-практичного аналізу того, яким чином держава може ефективно гарантувати права і свободи людини в умовах війни, не порушуючи своїх міжнародних зобов'язань. Окрема увага приділяється таким правам, як право на життя, заборона катувань, свобода пересування, право на приватне життя, свобода вираження поглядів, право на ефективний засіб правового захисту.

Таким чином, постає проблема: як у правовому полі України та Європейського Союзу забезпечити дотримання і реалізацію прав людини в умовах збройного конфлікту, не допустивши правового вакууму чи зловживання обмеженням прав під прикриттям надзвичайного стану або воєнного стану. Необхідно з'ясувати, які міжнародні та європейські стандарти мають пріоритет, які норми українського законодавства слід адаптувати, і як забезпечити ефективне правозастосування в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання прав людини в умовах збройних конфліктів у контексті законодавства Європейського Союзу були предметом досліджень О. Сироїд досліджувала тематику європейських стандартів захисту прав людини в умовах збройного конфлікту; І. Венедіктова в своїх наукових статтях приділила увагу європейському досвіду та українській практиці застосування правових механізмів захисту прав людини в умовах гібридної війни; Л. Козуб досліджувала виклики для України в умовах збройного конфлікту та ін.

Метою статті є розкриття прав людини в умовах конфліктів в контексті законодавства ЄС та України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Якщо говорити про специфіку права Євросоюзу, то існує точка зору, що воно становить третю систему права, яка діє поряд з міжнародним та національним правом. Основними характерними рисами, що відрізняють цю систему права від інших двох, є його пріоритет щодо національного права країн - членів Євросоюзу та пряма дія норм права Євросоюзу в їхніх національних правопорядках [1, с.476]. Щодо прав людини в Євро союзі, то питання з їх забезпеченням можна було вирішити двома шляхами: перший - участь Євросоюзу як самостійного суб'єкта міжнародного права в Європейській конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, нарівні з іншими державами.

З набранням чинності Лісабонським договором 1 грудня 2009 р. Хартія ЄС набула юридичної сили одного з установчих договорів ЄС. Беручи до уваги систему джерел права ЄС, зокрема вже усталений у науковій літературі поділ таких джерел за ступенем їх фундаментальності на первинні та вторинні [2, с.

120], можна з упевненістю стверджувати, що для Суду Європейського Союзу першочергового значення набула саме Хартія ЄС. Хартія з основних прав передбачає весь набір громадянських, політичних, економічних та соціальних прав осіб - резидентів Євросоюзу. Ці права поділено на 6 розділів: гідність, свободи, рівність, солідарність, права громадян, правосуддя. Можна відзначити окремі новації, які внесені до Європейської хартії: це, зокрема, заборона клонування людської істоти, захист персональних даних, включення до неї права індивіда на мир і зобов'язання Євросоюзу захищати це право тощо. Європейська хартія щодо багатьох прав збігається з Європейською конвенцією.

Норми Хартії ЄС мають обов'язковий характер лише для інституцій ЄС у процесі здійснення наданих їм повноважень, зокрема при прийнятті відповідних правових актів. Тоді як приватні особи як суб'єкти правопорядку ЄС володіють обмеженими процесуальними можливостями щодо оскарження актів інституцій ЄС на предмет порушення останніми прав та свобод, закріплених у Хартії ЄС. Відповідно до ст. 263 Договору про функціонування ЄС, приватні особи мають право оскаржити акт інституції ЄС, який їм не адресований персонально (а переважна більшість означених актів має саме такий характер) тільки в тому випадку, коли він торкається їх персонально та безпосередньо. Зазначені принципи (персональний та безпосередній характер) були детально розроблені в судовій практиці Суду ЄС, і, як зазначається в науковій літературі, складність дотримання цих критеріїв на практиці тягне для приватних суб'єктів неможливість безпосереднього оскарження актів інституцій ЄС на основі положень Хартії ЄС [3, с. 114; 4, с.28].

Фізичні та юридичні особи можуть звертатися з позовом до Європейського Суду лише в обмежених випадках: 1) коли вони оскаржують законність актів, які прямо й безпосередньо стосуються таких осіб (Ст. 230 Угоди про заснування Євросоюзу); 2) коли йдеться про бездіяльність інститутів у формі неприйняття щодо таких осіб актів обов'язкового характеру (Ст. 232 Угоди про заснування ЄС). Європейський Суд уповноважений вирішувати лише питання права, які передані йому на розгляд, а не питання фактів, а також застосовувати право до фактів. Це належить до компетенції національних судів. З цього випливає єдиний висновок, що норми Європейської хартії вважатимуться нормами прямої дії і застосовуватимуться в національних судах країн - учасниць Євросоюзу безпосередньо [5, с.243].

Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ), ухвалена 1950 року та ратифікована Україною у 1997 році, залишається одним із ключових документів, що регламентують захист прав людини навіть в умовах збройних конфліктів. Попри те, що Конвенція не є інструментом міжнародного гуманітарного права, вона продовжує діяти й під час війни, з певними застереженнями, визначеними її положеннями [6].

Однією з основних гарантій є право на життя, закріплене у статті 2 ЄКПЛ. Це право забороняє свавільне позбавлення життя, і навіть у контексті військових дій дозволяє застосування сили лише в межах, що відповідають суворим критеріям необхідності та пропорційності. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Isayeva v. Russia» стало показовим прикладом порушення цього права під час воєнних дій, коли застосування сили визнали надмірним.

Абсолютним забороненим стандартом Конвенції є катування або жорстоке поводження (стаття 3). Ця стаття не допускає жодного відступу навіть у період надзвичайного стану чи війни. У справі «Al-Skeini and Others v. the UK» [7] ЄСПЛ зазначив, що держава зобов'язана дотримуватися стандартів прав людини навіть за межами своєї території, якщо вона здійснює ефективний контроль над відповідною територією або особами.

Право на свободу та особисту недоторканність, закріплене в статті 5 ЄКПЛ, також продовжує діяти в умовах збройного конфлікту. Затримання осіб навіть під час війни має відбуватися у правових межах та супроводжуватися мінімальними процесуальними гарантіями. Аналогічно, право на приватне і сімейне життя (стаття 8) захищає особу від свавільного втручання у її особисту сферу, що має особливу вагу в умовах евакуації чи окупації.

В умовах воєнних дій особливо важливим залишається право на ефективний засіб правового захисту (стаття 13), що передбачає можливість особи оскаржити порушення своїх прав на національному рівні. Хоча в статті 15 Конвенції передбачено можливість тимчасового відступу від певних зобов'язань у надзвичайній ситуації, проте існує низка прав, від яких не можна відступати ні за яких умов, зокрема, заборона катувань, право на життя (крім випадків, прямо передбачених Конвенцією), заборона рабства та покарання без закону.

Європейський суд з прав людини розглядав низку справ, у яких питання порушення прав людини розглядалося саме в контексті збройних конфліктів. Наприклад, у рішенні у справі *Cyprus v. Turkey* (заява № 25781/94, HUDOC 001-59454) Європейський суд з прав людини послідовно підтвердив, що Європейська конвенція залишається чинною й у випадках збройного конфлікту, окупації чи військового втручання – навіть якщо воно має місце поза межами країни-члена Ради Європи. Суд чітко визнав, що Туреччина, здійснюючи фактичний контроль над Північним Кіпром після 1974 року, підпадає під юрисдикцію Конвенції. По-друге, було встановлено, що Туреччина порушила статтю 2 Конвенції - право на життя. Суд відзначив як факт загибелі мирних жителів унаслідок військових дій турецьких збройних сил, які щонайменше недбало ставилися до життя цивільних. Крім того, було визнано порушення процедурного аспекту статті 2: влада не провела ефективного розслідування та не притягла винних до відповідальності [8].

Ця справа демонструє такі ключові принципи. Конвенція застосовується в умовах війни й окупації; держава-член несе відповідальність за дії, навіть якщо вони відбуваються поза її власною територією, якщо

вона має фактичний контроль; і існує обов'язок захищати життя цивільних та проводити ефективні розслідування в разі їх загибелі. Загалом позиція Суду укріпила положення про те, що права людини не можуть бути згорнуті війною чи окупацією, а держава, що контролює територію чи населення, повинна дотримуватися Конвенції.

У міждержавній справі «Georgia v. Russia» Суд встановив порушення прав етнічних грузинів під час конфлікту у Південній Осетії. А в українському контексті особливо важливими є справи «Ukraine v. Russia (re Crimea)» та «Ukraine v. Russia (re Eastern Ukraine)», які стосуються порушень прав людини на тимчасово окупованих територіях [9].

У справі Ukraine v. Russia (re Crimea) (№ 20958/14 та № 38334/18, рішення Великої палати ЄСПЛ від 25 червня 2024 року) Європейський суд з прав людини визнав численні порушення прав людини у зв'язку з адміністративною практикою Російської Федерації на території Криму після 27 лютого 2014 року, коли вона встановила ефективний контроль над півостровом.

Суд наголосив, що навіть в умовах збройного конфлікту держави не звільняються від зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Суд зазначив, що Росія, як держава, яка здійснює ефективний контроль над Кримом, зобов'язана дотримуватися прав людини відповідно до Європейської конвенції, навіть якщо має місце збройний конфлікт.

Суд також підкреслив важливість міжнародного гуманітарного права (МГП) при тлумаченні положень Конвенції у випадках, що стосуються територій під військовою окупацією. Він врахував положення Женевських конвенцій та Віденської конвенції про право міжнародних договорів, визнавши, що заміна українського законодавства російським у Криму є порушенням норм МГП та принципів "законності" в контексті Конвенції.

Загалом, ЄСПЛ встановив:

систематичну адміністративну практику, що порушує права людини;
відсутність ефективного розслідування випадків викрадень, катувань, незаконного затримання;
дискримінацію кримських татар;
порушення свободи слова, совісті, освіти, приватного життя, свободи пересування тощо;
порушення статей 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 11 та 14 Конвенції, а також Протоколів №1, №4 і №7.

Суд також констатував, що дії РФ переслідували улітаративну мету – придушення політичної опозиції, що є прямим порушенням статті 18 Конвенції у поєднанні зі статтями 5, 6, 8, 10 і 11.

Таким чином, ЄСПЛ залишається ефективним механізмом захисту прав людини навіть у надзвичайних умовах, забезпечуючи мінімальні стандарти гуманності, верховенства права та правової відповідальності держав. У випадках, коли держави втрачають контроль або здійснюють військові дії поза межами власної території, вони все одно залишаються зобов'язаними дотримуватися Конвенції, що підтверджено численною практикою ЄСПЛ.

Директивою 2012/29/ЄС Європейського парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 року встановлено мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів. Даний акт є одним із ключових інструментів ЄС, що опосередковано забезпечує захист прав людини в умовах збройних конфліктів, особливо на території держав-членів або в контексті військових дій, які впливають на цивільне населення.

Основні положення Директиви щодо захисту вразливих груп під час конфліктів:

1. Широке тлумачення поняття "жертва". У Директиві жертвою визнається не лише особа, яка безпосередньо постраждала від злочину, а також члени родини померлих, зниклих безвісти або поранених осіб. У контексті збройних конфліктів це дозволяє визнати потерпілими цивільних, які зазнали: фізичного або психічного насильства; руйнування житла; сексуального насильства; втрати рідних чи членів сім'ї [10];

2. Індивідуальна оцінка потреб захисту. Стаття 22 передбачає обов'язкову індивідуальну оцінку, щоб визначити, чи має особа особливі потреби у захисті (наприклад, жертви торгівлі людьми, тортур, сексуального насильства, неповнолітні). У випадку конфліктів така оцінка є критично важливою для переміщених осіб, жінок, дітей, літніх та осіб з інвалідністю;

3. Психологічна підтримка та соціальні послуги. Директива зобов'язує держави-члени створювати безкоштовні служби підтримки, включаючи психологічну допомогу, яка повинна бути доступною навіть у надзвичайних ситуаціях або після повернення осіб із зони бойових дій;

4. Захист свідків і жертв від вторинної віктимізації. Забезпечується захист від повторної травматизації під час контактів із системою правосуддя, що особливо актуально у випадках, коли жертви конфліктів стають свідками військових злочинів, зґвалтувань, катувань;

5. Особливий фокус на дітей. Директива передбачає спеціальні умови для захисту дітей-жертв, які можуть бути постраждалими як у звичайному кримінальному контексті, так і внаслідок збройних дій. Встановлюється право дитини бути заслуханою, отримувати відповідну допомогу, а також захист під час допитів.

Відзначимо, що Держави-члени ЄС, які приймають українських біженців або переселенців із зон бойових дій, повинні забезпечити дотримання стандартів, закріплених у Директиві 2012/29/ЄС. Органи влади повинні проводити оцінку потреб постраждалих, надавати соціально-психологічну допомогу, залучати служби підтримки та гарантувати ефективний доступ до правосуддя. В контексті злочинів, які можуть кваліфікуватися як військові або злочини проти людяності, положення Директиви про захист прав

жертв діють як мінімальний стандарт до моменту притягнення винних до відповідальності за міжнародним правом.

Хоча Директива 2012/29/ЄС прямо не регулює збройні конфлікти, вона створює правову основу для захисту постраждалих осіб, зокрема цивільного населення внаслідок військових дій. Вона актуальна для жертв збройних конфліктів, переміщених осіб та біженців, які опинилися в межах юрисдикції ЄС. Забезпечення доступу до її механізмів є важливою складовою дотримання міжнародно-правових стандартів захисту прав людини.

Директивою Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому встановлено необхідність забезпечення: права на проживання; доступу до медицини, освіти та ринку праці; правовий статус без необхідності проходити стандартну процедуру надання притулку [11].

Отже, підвищення захисту прав людини в умовах збройного конфлікту потребує системного, міжгалузевого підходу, який поєднує національні зусилля із міжнародними стандартами. Перш за все, важливо забезпечити імплементацію міжнародно-правових норм у національне законодавство. До таких належать Європейська конвенція з прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, а також акти Європейського Союзу, зокрема Директива 2012/29/ЄС. Визначення зобов'язань держави, її інституцій та посадових осіб відповідно до цих документів дозволить посилити юридичні гарантії для осіб, постраждалих від конфлікту.

Окремим напрямом є запровадження механізмів індивідуальної оцінки вразливості постраждалих осіб. У рамках Директиви 2012/29/ЄС закріплено необхідність виявлення особливих потреб жертв, зокрема дітей, осіб з інвалідністю, жінок, які стали жертвами сексуального або гендерного насильства, внутрішньо переміщених осіб. На законодавчому рівні в Україні має бути впроваджена процедура такої оцінки, яка дозволить надати потерпілим адресну правову, медичну та психологічну допомогу.

Посилення доступу до правосуддя є ще одним важливим кроком. Слід удосконалити механізми звернення до суду для осіб, які перебувають у зоні бойових дій або постраждали внаслідок збройного конфлікту, забезпечити їх безоплатною правовою допомогою, створити ефективний механізм відшкодування завданої шкоди. Розслідування злочинів, вчинених під час війни, має проводитися швидко, неупереджено та з дотриманням принципів міжнародного гуманітарного права. У цьому контексті важливим є документування порушень, що здійснюється як державними органами, так і за участі міжнародних моніторингових місій.

Реалізація ефективного захисту прав людини потребує також активної міжнародної співпраці. Україна має поглиблювати партнерство з Європейським судом з прав людини, Міжнародним кримінальним судом, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, а також з правозахисними організаціями. Водночас слід запровадити системне навчання працівників судової гілки влади, прокурорів, правоохоронців та військових щодо застосування міжнародних стандартів захисту прав людини і гуманітарного права.

Роль громадянського суспільства у цьому процесі також є визначальною. Необхідно забезпечити взаємодію державних структур із правозахисними організаціями, волонтерами, центрами допомоги постраждалим. Таке партнерство сприяє оперативному реагуванню на потреби жертв конфлікту, покращує інформування та посилює соціальну підтримку.

Окремо слід згадати про гарантії неповернення осіб до небезпечних регіонів (принцип non-refoulement), які закріплені в міжнародному праві. У контексті військових дій цей принцип набуває особливої актуальності, зокрема щодо біженців та осіб, які шукають притулку. Країни, що приймають таких осіб, мають гарантувати належний рівень захисту їхніх прав відповідно до стандартів Європейського Союзу, Конвенції про статус біженців та інших міжнародних документів.

Отже, забезпечення належного рівня захисту прав людини в умовах збройного конфлікту вимагає глибоких правових, інституційних та соціальних змін. Лише шляхом комплексного впровадження міжнародних стандартів, посилення національного законодавства, розвитку інституційної спроможності держави та налагодження ефективної взаємодії з громадянським суспільством можна гарантувати дотримання прав людини навіть у найскладніших умовах війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дмитрієв А., Муравйов В. І. Міжнародне публічне право. Навч. посібник. К.: Юрінком Інтер, 2000. 346 с.
2. Опришко В. Ф. Право Європейського Союзу / В. Ф. Опришко, А. В. Омельченко, А. С. Фастовець. К.: КНЕУ, 2002. 460 с.
3. Енін К. В. Приєднання Європейського Союзу до ЄКПЧ. *Європейське право*. 2012. № 3. С. 111–123.
4. Добрянський С. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволюдний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 3 (74), 2013. С.21-30.
5. Лехник Н. Л. Хартія європейського союзу з основних прав: встановлення нових стандартів прав людини в європейському союзі чи остаточне відмежування від решти європейських країн? URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b8272ef0-591e-4b35-adb7-081b4ac36971/content>

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
7. CASE OF AL-SKEINI AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 55721/07). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-105606%22%7D>
8. CASE OF CYPRUS v. TURKEY (Application no. 25781/94). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-59454%22%7D>
9. Ukraine v. Russia (re Crimea) [GC] - 20958/14 and 38334/18. Judgment 25.6.2024 [GC]. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22002-14347%22%7D>
10. DIRECTIVE 2012/29/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj/eng>
11. Директива Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293>

REFERENCES:

1. Dmytriiev, A., Muraviov, V. (2000). Mizhnarodne publichne pravo. [Public international law]. *Navch. posibnyk*. 346. [in Ukrainian].
2. Opryshko, V.F., Omelchenko, A.V., Fastovets, A.S. (2002). Pravo Yevropeiskoho Soiuzu. [European Union law]. 460. [in Ukrainian].
3. Enin, K.V. Pryiednannia Yevropeiskoho Soiuzu do YeKPCCh. [Accession of the European Union to the ECHR]. *Yevropeiske pravo*. №3. 111–123. [in Ukrainian].
4. Dobrianskyi, S. (2013). Khartiia osnovnykh prav Yevropeiskoho Soiuzu yak rehionalnyi pravoliudynnyi standart. [The Charter of Fundamental Rights of the European Union as a regional human rights standard]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. №3(74). 21-30. [in Ukrainian].
5. Lekhnyk, H.L. (2003). Khartiia yevropeiskoho soiuzu z osnovnykh prav: vstanovlennia novykh standartiv prav liudyny v yevropeiskomu soiuzi chy ostatochno vidmezhuvannia vid reshty yevropeiskykh krain. [The Charter of Fundamental Rights of the European Union: Setting New Standards of Human Rights in the European Union or Final Separation from the Rest of European Countries]. Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b8272ef0-591e-4b35-adb7-081b4ac36971/content> [in Ukrainian].
6. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod. (1950, November 4). [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
7. CASE OF AL-SKEINI AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM. (2011). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-105606%22%7D> [in English].
8. CASE OF CYPRUS v. TURKEY. (2001). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-59454%22%7D> [in English].
9. Ukraine v. Russia (re Crimea) [GC] - 20958/14 and 38334/18. (2024, June 25). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22002-14347%22%7D> [in English].
10. On establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA. (2012, October 25). *DIRECTIVE 2012/29/EU OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj/eng> [in English].
11. Pro minimalni standarty dlia nadannia tymchasovoho zakhystu u razi masovoho naplyvu peremishchenykh osib ta pro zakhody, shcho spriyaiut zbalansovanosti zusyl mizh derzhavamy-chlenamy shchodo priyomu takykh osib ta vidpovidalnosti za naslidky takoho priyomu. (2001, July 20). [On minimum standards for providing temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and in bearing responsibility for the consequences of such reception]. *Dyrektyva Rady 2001/55/ІeS*. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 8.06.2025

УДК 343.431

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-236-239

Кричун Анна Юріївна,

здобувач наукового ступеня «доктор філософії» II курсу
відділу аспірантури (ад'юнктури) та докторантури
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
anya8288@gmail.com
ORCID ID: 0009-0005-3852-0735

МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ СЕКСУАЛЬНІЙ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ: АНАЛІЗ ТА НАПРЯМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Стаття присвячена аналізу проблеми сексуального насильства та експлуатації дітей у світлі міжнародно-правових зобов'язань держав, зокрема України. Автор акцентує увагу на тому, що більшість злочинів сексуального характеру щодо дітей вчиняються особами з найближчого оточення — членами сім'ї, родичами, друзями, педагогами або особами, що доглядають за дитиною. Проблема ускладнюється тим, що значна кількість таких випадків залишається незафіксованою через мовчання постраждалих, страх або соціальний тиск. У роботі підкреслено важливість міжнародних механізмів захисту дітей, які мають бути ефективно імплементовані у національні правові системи.

Центральне місце в дослідженні займає Лансаротська конвенція — перший міжнародно-правовий документ, що прямо зобов'язує держави криміналізувати всі форми сексуального насильства над дітьми. Увага приділяється й іншим міжнародним актам: Конвенції ООН про права дитини, Факультативному протоколу до неї, Конвенції МОП № 182, а також Римському статуту Міжнародного кримінального суду. У статті досліджено вплив збройної агресії РФ проти України на зростання ризиків сексуального насильства над дітьми, особливо на тимчасово окупованих територіях та серед переміщених осіб.

Окремо розглянуто роль міжнародних організацій, зокрема ЮНІСЕФ, ООН та мережі ЕCPAT, у сфері моніторингу, запобігання та реагування на випадки сексуальної експлуатації дітей. Автором запропоновано низку першочергових кроків для вдосконалення системи запобігання таким злочинам в Україні, серед яких: удосконалення кримінального законодавства, розвиток міжвідомчої співпраці, проведення інформаційних кампаній, створення спеціалізованих служб підтримки та реабілітації, запровадження системного моніторингу й статистики, а також активізація міжнародної співпраці.

У підсумку підкреслюється, що лише цілісний, орієнтований на дитину підхід, який поєднує правову, соціальну та освітню компоненти, дозволить забезпечити ефективний захист дітей від сексуального насильства та реалізацію їхнього права на безпечне дитинство.

Ключові слова: діти, сексуальне насильство, сексуальна експлуатація, міжнародно-правовий захист, права дитини, гуманітарне право, дитяча порнографія, торгівля дітьми, міжвідомча взаємодія, профілактика; відповідальність, міжнародна співпраця, державна політика.

Krychun A. INTERNATIONAL REGULATIONS ON THE PREVENTION OF SEXUAL EXPLOITATION OF CHILDREN: ANALYSIS AND DIRECTIONS FOR IMPLEMENTATION.

The article is devoted to the analysis of the problem of sexual violence and exploitation of children in the light of the international legal obligations of states, in particular Ukraine. The author emphasizes that the majority of sexual crimes against children are committed by persons from the immediate environment - family members, relatives, friends, teachers or persons caring for the child. The problem is complicated by the fact that a significant number of such cases remain unrecorded due to the silence of the victims, fear or social pressure. The work emphasizes the importance of international mechanisms for the protection of children, which must be effectively implemented in national legal systems.

The Lanzarote Convention is the first international legal document that directly obliges states to criminalize all forms of sexual violence against children. Attention is also paid to other international instruments: the UN Convention on the Rights of the Child, its Optional Protocol, ILO Convention No. 182, and the Rome Statute of the International Criminal Court. The article examines the impact of the Russian Federation's armed aggression against Ukraine on the increased risks of sexual violence against children, especially in temporarily occupied territories and among displaced persons.

The role of international organizations, in particular UNICEF, the UN and the ECPAT network, in monitoring, preventing and responding to cases of sexual exploitation of children is separately considered. The author proposes a number of priority steps to improve the system of preventing such crimes in Ukraine, including: improving criminal legislation, developing interagency cooperation, conducting information campaigns, creating specialized support and rehabilitation services, introducing systematic monitoring and statistics, and intensifying international cooperation.

In conclusion, it is emphasized that only a holistic, child-centered approach that combines legal, social and educational components will ensure effective protection of children from sexual violence and the realization of their right to a safe childhood.

Keywords: children, sexual violence, sexual exploitation, international legal protection, child rights, humanitarian law, child pornography, child trafficking, interagency cooperation, prevention; responsibility, international cooperation, state policy.

Постановка проблеми. Протидія сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань неповнолітніх, що перетворилася на глобальну проблему, має вирішуватись узгодженими та

скоординованими зусиллями світової спільноти та, зокрема, її правоохоронних систем. Кримінально-правова охорона неповнолітніх від сексуальної експлуатації та сексуальних зловживань, що проводиться у межах України, не має жодного сенсу без урахування зарубіжного досвіду. У зв'язку з цим у рамках цієї статті є доцільним дослідити міжнародні нормативно-правові акти, які регулюють питання захисту дітей від сексуальної експлуатації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання запобігання сексуальній експлуатації дітей активно досліджується у працях як міжнародних, так і українських науковців. Серед українських дослідників варто відзначити К. Левченко, І. Трубавіна, І. Нестерова, О. Іваненко, О. Швед та ін. Вагомий внесок у дослідження сексуальної експлуатації дітей в Інтернеті зробили зарубіжні вчені М. Брайєн, М. Сето, Дж. Вуд, М. Тейлор, Р. Хансон, М. Ді Майо та інші.

Мета статті - здійснити комплексний аналіз міжнародно-правових механізмів захисту дітей від сексуального насильства та сексуальної експлуатації, окреслити основні виклики у цій сфері в умовах збройного конфлікту, а також визначити пріоритетні напрями вдосконалення національної системи запобігання таким злочинам в Україні з урахуванням положень міжнародних договорів і практики діяльності міжнародних організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Більшість дітей, які зазнають сексуальних посягань, знайомі з особами, що їх вчиняють. Як правило, такими особами є члени сім'ї, близьке оточення, друзі родини або особи, що здійснюють догляд за дітьми. На думку експертів, офіційно зафіксовані випадки становлять лише незначну частину реальної кількості таких злочинів, що пов'язано з мовчанням постраждалих у дитячому віці та нерідко — з несвоєчасністю усвідомлення факту злочину або страхом викриття особи-правопорушника.

Рада Європи протягом багатьох років надає пріоритет запобігання сексуальному насильству щодо дітей, застосовуючи комплекс заходів правового, політичного та освітнього характеру. Одним із ключових міжнародно-правових інструментів у цій сфері є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (так звана Лансаротська конвенція), ратифікована Україною Законом № 4988-VI від 20.06.2012. Документ був прийнятий 25 жовтня 2007 року в м. Лансароте (Іспанія) та є першим міжнародним договором, що зобов'язує держави криміналізувати всі форми сексуального насильства щодо дітей і забезпечити належну допомогу потерпілим.

У преамбулі Конвенції держави-учасниці наголосили на необхідності:

- визнання, що кожна дитина має право на особливий захист з боку родини, суспільства та держави;
- врахування шкідливих наслідків сексуальної експлуатації та насильства для фізичного і психосоціального розвитку дитини;
- усвідомлення зростання загроз сексуальної експлуатації дітей у зв'язку з поширенням інформаційно-комунікаційних технологій;
- дотримання принципу найкращих інтересів дитини як основної цінності національної та міжнародної політики [1].

У відповідь на нові виклики, зумовлені воєнною агресією РФ проти України, 10 березня 2022 року Лансаротським комітетом було ухвалено спеціальну заяву щодо захисту дітей від сексуального насильства в умовах збройного конфлікту [2]. У документі наголошено на зростанні кількості випадків сексуального насильства над українськими дітьми як на тимчасово окупованих територіях, так і за кордоном. Комітет закликав держави — учасниці Конвенції — до вжиття ефективних заходів щодо попередження сексуального насильства над дітьми-біженцями, забезпечення їм допомоги та реабілітації, а також до боротьби з безкарністю винних осіб.

Комплекс міжнародно-правових актів щодо протидії сексуальному насильству над дітьми доповнюється положеннями Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року. Зокрема, відповідно до ст. 19 держави-учасниці зобов'язуються захищати дитину від усіх форм насильства, включно з сексуальним, з боку будь-якої особи, що опікується нею. Стаття 34 передбачає обов'язок держав вживати заходів для захисту дітей від сексуальної експлуатації, проституції та порнографії [3].

Посилення відповідальності за зазначені правопорушення передбачено також Факультативним протоколом до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії (ратифікований Україною Законом № 716-IV від 03.04.2003) [4], а також Конвенцією МОП № 182 про заборону найгірших форм дитячої праці, яка включає сексуальну експлуатацію дітей у проституції та порнографії [5].

Крім того, положення Римського Статуту Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року розглядають сексуальне насильство як злочин проти людяності, коли воно здійснюється в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення (п. г ч. 1 ст. 7) [7].

Важливу роль у захисті дітей від сексуального насильства відіграють міжнародні організації, зокрема ЮНІСЕФ, яка реалізує глобальні програми допомоги та реабілітації постраждалих дітей, а також здійснює адвокацію у сфері формування державної політики у відповідних галузях. Організація Об'єднаних Націй, у свою чергу, встановлює суворі стандарти поведінки для працівників гуманітарних місій, які забороняють будь-які форми сексуальних контактів з дітьми та отримувачами допомоги [8].

Суттєвий внесок у боротьбу з сексуальною експлуатацією дітей здійснює також неурядова

міжнародна мережа ЕСРАТ, яка фокусується на подоланні дитячої проституції, порнографії, торгівлі дітьми та сексуального туризму з використанням дітей. Організація виконує функції моніторингу дотримання державами своїх міжнародних зобов'язань, готує тематичні звіти для ООН та співпрацює з правоохоронними органами, зокрема Інтерполом, у сфері протидії онлайн-експлуатації дітей.

У цьому контексті важливо визначити першочергові напрями удосконалення системи запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні, з урахуванням положень міжнародного права та сучасних викликів, зокрема війни, внутрішнього переміщення населення, поширення цифрових загроз.

1. Вдосконалення національного законодавства. Необхідне подальше узгодження кримінального та процесуального законодавства з міжнародними стандартами, передбачення спеціальних процедур захисту неповнолітніх під час досудового розслідування та судового розгляду.

2. Розширення системи виявлення ризиків. Варто створити ефективний механізм міжвідомчої співпраці органів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та поліції з метою раннього виявлення випадків сексуального насильства або його загрози.

3. Проведення загальнонаціональної інформаційної кампанії. Потрібно формувати нульову толерантність до сексуального насильства над дітьми, навчати дітей розпізнавати ризики, а дорослих — повідомляти про них відповідні служби.

4. Підсилення спеціалізованих служб. Необхідне розширення мережі реабілітаційних центрів, а також підвищення рівня підготовки фахівців, які працюють з постраждалими дітьми.

5. Моніторинг і статистичний облік. Доцільно створити єдиний державний реєстр таких випадків із урахуванням персональних даних потерпілих, які потребують реабілітації.

6. Поглиблення міжнародної співпраці. Потрібно активно використовувати механізми міжнародної правової допомоги, брати участь у транснаціональних ініціативах, обмінюватися даними про злочини у сфері сексуальної експлуатації дітей.

Висновок. Проблема сексуальної експлуатації та насильства над дітьми є однією з найбільш болючих і небезпечних форм порушення прав людини, що має довготривалі руйнівні наслідки для фізичного, психічного та соціального розвитку дитини. Аналіз міжнародно-правових актів — таких як Лансаротська конвенція, Конвенція ООН про права дитини, Факультативний протокол, Конвенція МОП № 182, Римський статут МКС — свідчить про наявність потужного правового інструментарію, який покликаний забезпечити ефективний захист дітей від сексуального насильства в мирний час і в умовах збройного конфлікту.

Проте ратифікація таких документів — лише перший крок. Реалізація їхніх положень вимагає від держав-учасниць, у тому числі й України, реальних зусиль у сфері гармонізації законодавства, створення ефективних механізмів міжвідомчої взаємодії, запровадження превентивних освітніх програм, розвитку системи реабілітації постраждалих дітей та боротьби з безкарністю правопорушників.

З огляду на сучасні виклики — збройну агресію РФ, масову міграцію, цифрову загрозу — імплементація міжнародних стандартів повинна стати пріоритетом національної політики у сфері захисту дітей. Лише комплексний, скоординований і гуманно орієнтований підхід здатен гарантувати дітям право на безпечне дитинство та ефективний захист від будь-яких форм сексуального посягання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Основні зобов'язання держав за Лансаротською конвенцією про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/osnovni-zobov-yazannya-derzhav-za-lansarotskoyu-konventsiiyeyu-pro-zahyst-ditej-vid-seksualnoyi-ekspluatatsiyi-ta-seksualnogo-nasylstva> (дата звернення: 10.05.2025).

2. Заява щодо захисту дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України (Затверджена Лансаротським комітетом 10 березня 2022 р.). URL: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%D1%8F%D0%B2%D0%B8.pdf> (дата звернення: 20.05.2025).

3. Лансаротський комітет Ради Європи у своїй заяві висловив підтримку Україні та підтвердив, що безпека й захист усіх дітей має бути пріоритетом. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини*. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/lansarotskij-komit-et-radi-yevropi-u-svoyij-zayavi-visloviv-pidtrimku-ukrayini-ta-pidтверdiv-shcho-bezpeka-j-zahist-usih-ditej-maye-buti-prioritetom (дата звернення: 23.05.2025).

3. Конвенція про права дитини. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 23.05.2025).

4. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. *Офіційний веб-портал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text (дата звернення: 23.04.2025).

5. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text (дата звернення: 23.05.2025).

6. Боротьба проти застосування дитячої праці: посібник для інспекторів праці / Пер. з англ. / Заг.

ред. укр. вид. Т.О. Міненко. К.: ПЦ «Фоліант», 2005. 102 с.

7. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top (дата звернення: 23.04.2025).

8. ЮНІСЕФ бореться проти сексуальної експлуатації та наруги URL: <https://www.unicef.org/ukraine/unicefs-fight-against-sexual-exploitation> (дата звернення: 23.04.2025).

9. Hawke A., Raphael A. Offenders on the Move: Global Study on Sexual Exploitation of Children in Travel and Tourism. Bangkok: ECPAT International, ECPAT Netherlands, Defence for Children International, 2016. URL: <https://ecpat.org/wp-content/uploads/2021/08/Global-Report-Offenders-on-the-Move.pdf> (дата звернення: 23.04.2025).

REFERENCES:

1. Osnovni zoboviazannia derzhav za Lansarotskoiiu konventsiiu pro zakhyst ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva. (2022). [Key obligations of states under the Lanzarote Convention on the Protection of Children against Sexual Exploitation and Sexual Abuse]. *Vyshcha shkola advokatury NAAU*. Retrieved from: <https://www.hsa.org.ua/blog/osnovni-zobov-yazannya-derzhav-za-lansarotskoyu-konventsiiyeyu-pro-zahyst-ditej-vid-seksualnoyi-ekspluatatsiyi-ta-seksualnogo-nasylstva> [in Ukrainian].

2. Zaiava shchodo zakhystu ditei vid seksualnoi ekspluatatsii ta seksualnoho nasylstva vnaslidok viiskovoi ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy. (2022, March 10). [Statement on the protection of children from sexual exploitation and sexual violence as a result of the Russian Federations military aggression against Ukraine]. Retrieved from: <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D0%B7%D0%B0%D1%8F%D0%B2%D0%B8.pdf> [in Ukrainian].

3. Lansarotskyi komitet Rady Yevropy u svoii zaiavi vysloviv pidtrymku Ukraini ta pidtverdyv, shcho bezpeka y zakhyst usikh ditei maie buty priorytetom. Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. (2022). [The Lanzarote Committee of the Council of Europe expressed its support for Ukraine in its statement and confirmed that the safety and protection of all children must be a priority]. *Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/lansarotskij-komitet-radi-yevropi-u-svoyij-zayavi-visloviv-pidtrimku-ukrayini-ta-pidtverdiv-shcho-bezpeka-j-zahist-usih-ditej-maye-buti-prioritetom [in Ukrainian].

3. Konventsiiia pro prava dytyny. (1989, November 20). [Convention on the Rights of the Child]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].

4. Fakultativnyi protokol do Konventsii pro prava dytyny shchodo torhivli ditmy, dytiachoi prostytutsii i dytiachoi pornohafii. (2020, January 1). [Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography]. *Ofitsiyni veb-portal parlamentu Ukrainy*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09#Text [in Ukrainian].

5. Konventsiiia pro zaboronu ta nehaii zakhody shchodo likvidatsii naihirshykh form dytiachoi pratsi. (1999, June 17). [Convention on the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labour]. *Ofitsiyni veb-portal parlamentu Ukrainy*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text [in Ukrainian].

6. Minenko, T.O. (Ed.) (2005). Borotba proty zastosuvannia dytiachoi pratsi: posibnyk dlia inspektoriv pratsi. [Combating child labor: a guide for labor inspectors]. 102. [in Ukrainian].

7. Rymskyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnoho Sudu. (1998, July 17). [Rome Statute of the International Criminal Court]. *Ofitsiyni veb-portal parlamentu Ukrainy*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#top [in Ukrainian].

8. YUNISEF boretsia proty seksualnoi ekspluatatsii ta naruhy. (2025). [UNICEF fights against sexual exploitation and abuse]. Retrieved from: <https://www.unicef.org/ukraine/unicefs-fight-against-sexual-exploitation> [in Ukrainian].

9. Hawke, A., Raphael, A. (2016). Offenders on the Move: Global Study on Sexual Exploitation of Children in Travel and Tourism. Retrieved from: <https://ecpat.org/wp-content/uploads/2021/08/Global-Report-Offenders-on-the-Move.pdf> [in English].

Стаття надійшла до редакції 6.06.2025

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

УДК: 608.1/3 (075.347.77)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-240-247

Шанайда Володимир Васильович,

кандидат технічних наук, доцент

кафедри конструювання верстатів, інструментів та машин

Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя

Shanayda-vv@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-9743-9110

Редько Ростислав Григорович,

кандидат технічних наук, доцент

завідувач кафедри прикладної механіки та мехатроніки

Луцького національного технічного університету

kpm@lntu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0001-5066-0224

Склярів Руслан Анатолійович,

кандидат технічних наук, доцент

кафедри конструювання верстатів, інструментів та машин

Тернопільського національного технічного університету ім. І. Пулюя

sklayrov_r_a@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-6112-964X

**ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЛАТВІЇ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ:
АДАПТАЦІЯ ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ І УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

У поданій статті проведено системний аналіз поступової трансформації законодавства Латвії у сфері інтелектуальної власності (ІВ) через призму європейської інтеграції. Враховані історико-правові чинники, що передували нормативним реформам, розглянуті основні етапи еволюції законодавчої бази, а також напрямки її модернізації та цифрового переосмислення.

Встановлено, що латвійська правова реформа спирається на структурну адаптацію до вимог *acquis communautaire*. Цей процес передбачав не просто технічне узгодження положень, а якісно новий перегляд правозастосовної логіки. До процесу імплементації широко долучалась професійна правнича спільнота, як на рівні державних органів, так і в межах міждержавного доктринального супроводу, зокрема через механізми Європейського відомства з інтелектуальної власності (EUIPO) та Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO).

В межах проведеного дослідження розкрито історичні передумови становлення системи ІВ у Латвії після здобуття незалежності. Визначені основні етапи проведеної нормативної еволюції від первинної кодифікації до гармонізації у відповідності до положень *acquis communautaire*, з подальшим постінтеграційним вдосконаленням. Цей процес передбачав деталізацію правничих процедур, цифрову трансформацію та адаптацію до європейських стандартів.

Велику увагу приділено аналізу впливу європейського законодавства на формування моделі правової охорони ІВ в Латвії. Відзначається концептуальна завершеність латвійської моделі, яка поєднує нормативну узгодженість та інституційну ефективність.

В межах порівняльного аналізу здійснено обґрунтування практичної цінності латвійського досвіду для реформування законодавства України. При цьому враховано особливості національної адміністративної системи, а також нормативно-правової бази, що стосується об'єктів авторського та суміжних прав, а також промислової власності. Сформовано авторську позицію щодо можливості адаптації латвійських механізмів в українське правове поле з урахуванням специфіки національного контексту.

Результати дослідження можуть бути використані як теоретична і методологічна база для подальшого оновлення законодавства України у сфері охорони інтелектуальної власності та формування узгодженої нормативної стратегії у межах євроінтеграційного вектору.

Ключові слова: правове регулювання, авторське право, Європейський Союз, Латвія, Україна, інтелектуальна власність, законодавство.

**Shanayda V., Redko R., Skliarov R. LATVIA'S LEGAL FRAMEWORK IN INTELLECTUAL PROPERTY:
ALIGNING WITH INTERNATIONAL STANDARDS AND LESSONS FOR UKRAINE**

The article provides a systematic analysis of how Latvian legislation regarding intellectual property (IP) has gradually

transformed within the context of European integration. It considers the historical and legal factors that preceded regulatory reforms, along with the main stages of the legislative framework's development, and explores its modernization and digital transformation.

It is shown that Latvia's legal reform is based on adapting structurally to meet the requirements of the *acquis communautaire*. This process involved not only technical harmonization of laws but also a significant revision of enforcement policies. The professional legal community was extensively involved in implementation, both within state agencies and through international doctrinal support, notably via mechanisms of the European Intellectual Property Office (EUIPO) and the World Intellectual Property Organization (WIPO).

The study uncovers the historical prerequisites for establishing the IP system in Latvia after independence. It identifies key phases of legal evolution from initial codification to harmonization with the *acquis communautaire*, followed by subsequent improvements post-integration. This process included elaborating legal procedures, advancing digital transformation, and aligning with European standards.

Considerable attention is given to analyzing how European legislation influenced Latvia's model of legal protection for IP. The Latvian model's conceptual completeness, which balances regulatory consistency and institutional effectiveness, is highlighted. Through comparative analysis, the practical value of Latvia's experience in reforming Ukrainian legislation is demonstrated. At the same time, the unique features of the Ukrainian administrative system and the legal framework concerning copyright, related rights, and industrial property are taken into account. The author's position supports adapting Latvian mechanisms to Ukraine's legal context, considering national specifics.

The study's findings can serve as a theoretical and methodological foundation for further legislative updates in Ukraine's intellectual property protection and for developing a cohesive regulatory strategy within the scope of European integration.

Keywords: legal regulation, copyright, European Union, Latvia, Ukraine, intellectual property, legislation

Постановка проблеми. Становлення систем правової охорони інтелектуальної власності (ІВ) у пострадянських державах позначене тривалим процесом нормативної та концептуальної трансформації. Відмова від застарілих правових доктрин радянської доби, інтеграція базових положень міжнародних конвенцій і поступове наближення до вимог *acquis communautaire* створили основу для формування сучасних моделей регулювання ІВ. На цьому тлі латвійська реформа охорони ІВ постає як показовий приклад адаптаційної модернізації, що базується на послідовності, інституційній узгодженості, цифровій відкритості та цільовій інтеграції з правовим простором ЄС.

Натомість українська модель охорони ІВ, незважаючи на потенціал нормативного зближення з європейськими стандартами, стикається з низкою системних перепон. Правова база може бути охарактеризована фрагментарністю положень, управлінською нестабільністю та обмеженою правозастосовною спроможністю. Згідно з даними «2024 International IP Index. Twelfth Edition», Україна отримала 20,15 балів із 50 (тобто 40,3 %) [1], що є нижчим за середній рівень серед 55 країн-учасниць рейтингу. Історична динаміка свідчить про поступове зростання показників: так в 2014 р. рейтинг 11,68 із 30 (≈38,9 %), в 2020 р. - 18,43 із 50 (≈36,86 %), а в 2022 р. - 19,87 із 50 (≈39,74 %) [2].

Найвразливішими залишаються сфери правозастосування (22,43 %), системної ефективності (20,0 %) та авторського права (26,14 %), що вказує на нормативну розбалансованість, фрагментарність цифрових механізмів та недостатню інституційну консолідацію. Це зумовлює потребу у комплексному аналізі латвійської моделі як потенційної бази для адаптації не з метою формального запозичення, а для осмислення стратегічних принципів реформування, з урахуванням українських реалій, цифрових викликів і євроінтеграційних пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання нормативної трансформації системи ІВ у країнах пострадянського простору досліджувалося низкою українських учених, які розглядали еволюцію національного законодавства в контексті його порівняння з моделями країн ЄС. Зокрема, такі напрями дослідження висвітлювались у працях Г. Андрушка, О. Бондаренка, Ю. Бошицького, В. Дроб'язка, Ю.Капіци, І. Ковалю, Н. Мироненко, О. Підпригори, М. Пономаренка, Л. Тарасенко, К. Шахбазян, А.Штефана, О. Штефан, А. Шабаліна та інших. Автори приділяли увагу аналізу структури законодавства, механізмам правозастосування, інституційним викликам та порівняльній характеристиці різних моделей.

Комплексний підхід запропоновано в колективній монографії під редакцією Н. Мироненко [3], де окреслено загальну тенденцію розвитку авторського права в країнах Балтії протягом 1990–2020 років. Особливої уваги надано правовому оформленню охорони торговельних марок, методам захисту в адміністративному та судовому порядку, а також адаптаційним процесам у межах приєднання до європейської системи ІВ.

Інші автори [4, 5, 6] детально розглядали особливості становлення національного законодавства країн ЄС, структурування патентних систем, вплив директив ЄС на трансформацію правового мислення та зміну способу правозастосування.

Безпосередньо латвійському контексту присвячені дослідження Я. Розенфельдса [7], у яких простежуємо етапність розвитку нормативної бази, становлення патентного відомства та формування автономної правозахисної інфраструктури. І. Вейкша [8] проаналізувала правове регулювання у сфері мовлення, захисту авторських і суміжних прав у цифровому середовищі в країнах Балтії, що стало важливим доповненням до загальної характеристики еволюції системи ІВ у регіоні.

Висновки зазначених авторів підтверджують: латвійська правова модель є прикладом структурно

цілісної адаптації європейських стандартів, побудованої на синтезі міжнародно-правових зобов'язань і національної нормативної логіки.

Невирішені раніше частини загальної проблеми.

Невирішені складові загальної проблеми охорони ІВ в Україні охоплюють низку напрямів, що не були належним чином нормативно та концептуально опрацьовані. Зокрема, не забезпечено достатню узгодженість у сфері цифрової інтеграції реєстраційних і правозастосовних процедур, відсутня усталена судова практика щодо тлумачення ключових положень законодавства ІВ, а імплементація міжнародних стандартів відбувається переважно декларативно. Поряд із цим, кадрова нестабільність інституційних органів ускладнює реалізацію довгострокових реформ, а відсутність єдиної концептуальної бази перешкоджає формуванню цілісної нормативної архітектури. Сукупність цих чинників зумовлює потребу в переосмисленні підходів до модернізації галузі в контексті адаптації позитивного досвіду країн ЄС.

Метою статті є комплексне дослідження історичних, нормативно-правових та інституційних особливостей становлення законодавства Латвії у сфері інтелектуальної власності, з урахуванням євроінтеграційного контексту, міжнародного порівняльного досвіду та оцінки потенціалу цього досвіду в аспекті реформування української системи ІВ.

Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання:

- проаналізувати передумови становлення та нормативно-інституційної реконструкції системи інтелектуальної власності в Латвії після здобуття незалежності, з урахуванням правової реституції та впливу міжнародних актів;
- визначити ключові етапи трансформації латвійського законодавства у сфері авторського права, промислової власності та комерційних позначень, включно з цифровими елементами правозастосування;
- оцінити вплив європейської інтеграції, *acquis communautaire* та директив ЄС на нормативну логіку, інституційну модель і цифровізацію охоронних процедур у Латвії;
- здійснити порівняльно-правову характеристику латвійської та української моделей регулювання ІВ, включаючи аналіз інституційної структури, правозастосовної ефективності та динаміки цифрової трансформації;
- сформулювати авторську позицію щодо потенціалу адаптації латвійського досвіду до українського нормативного контексту, з акцентом на функціональну модернізацію, уніфікацію та інституційне оновлення.

Методологічна основа дослідження спирається на історико-правовий, порівняльно-правовий та системно-структурний підходи, з урахуванням принципів міждисциплінарного аналізу та акцентом на правовий реалізм у контексті трансформаційного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початкове формування підходів до правового регулювання інтелектуальної власності в Латвії ґрунтувалось на радянській нормативній базі [7, 8], де питання інтелектуальної праці мали переважно декларативний характер, а економічна мотивація авторів залишалася поза межами правового регулювання. СРСР забезпечував захист авторських і суміжних прав у переважно ідеологічному ключі, з акцентом на «соціалістичну власність», а не на індивідуальні права творців [9]. У цій площині правові інститути ІВ виконували радше символічну, ніж функціональну роль [10].

З відновленням державної незалежності у 1991 році Латвія опинилася перед завданням не просто створити нове законодавство, а викоринити нормативну спадщину, в якій ідея приватного права інтелектуальної власності суперечила концепції загальнонародної власності [9]. Трансформація правової системи потребувала не косметичних змін, а глибинної переорієнтації правосвідомості, категоріального апарату й управлінських практик.

У процесі державного відновлення після здобуття незалежності Латвійська Республіка закріпила статус правової держави, що системно охоплює галузі науки, техніки, культури та регулювання суспільних відносин. Одним із ключових векторів реформ стало відновлення національного законодавства за принципом реституції *in integrum*, що передбачав повернення до правового стану, чинного до порушення правової послідовності [9]. Застосування даного підходу у сфері охорони інтелектуальної власності дозволило Латвії розпочати комплексну модернізацію законодавства, зокрема у галузі авторського права, патентного регулювання, захисту торговельних марок та товарних знаків. Ці зміни стали передумовою для подальшого зближення із *acquis communautaire* та забезпечення цифрової відкритості регуляторної системи.

У 1993–1995 роках латвійські інституції зробили перші кроки до гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного права, започаткувавши процес адаптації до Конвенції про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO), Паризької та Бернської конвенцій, а також Угоди ТРІПС. Ці зобов'язання зумовили ухвалення ряду законів, які заклали фундамент сучасної моделі правової охорони ІВ у Латвії: зокрема, Закону «Про авторське право» (1993 р.) [11], Закону «Патентне право» (1995 р.) [12], Закону «Про товарні знаки і географічні зазначення» (1999 р.) [13].

У середині 1990-х років у Латвії актуалізувався правовий дискурс, присвячений уточненню та перегляду термінології у сфері інтелектуальної власності. Це було зумовлено тим, що значна частина правових термінів залишалася застарілою або не узгоджувалась із міжнародними стандартами. У відповідь на це було створено спеціальну комісію під головуванням Г. Полякова, яка підготувала та видала тематичний словник термінів, що дозволив упорядкувати й стандартизувати поняттєвий апарат у

відповідній сфері. Словник містив термінологію латиською, англійською та російською мовами [8], що сприяло не лише термінологічній уніфікації, але й позбавленню від радянської спадщини в правовій традиції.

Особливої уваги заслуговує створення Латвійського патентного відомства (2007 р.), яке стало центральним адміністративним органом у сфері охорони ІВ. Його функціональна автономність від політичних органів дала змогу запровадити сталі процедури, що орієнтовані на користувача, а не на ідеологічний контроль, як це було в радянській моделі [10].

У період активної підготовки Латвії до вступу в Європейський Союз процес нормативної модернізації набув системного характеру. В цей час відбувся перехід від загального кодифікаційного підходу до гармонізаційного перетворення, що передбачало адаптацію чинного законодавства до нормативних актів ЄС та стандартів СОТ. В період 2000–2004 років до законів в сфері ІВ було внесено понад 20 змін, зокрема в частині уточнення термінів, запровадження електронних процедур реєстрації та регламентації використання об'єктів ІВ у цифровому середовищі.

Ключовими орієнтирами для оновлення законодавства стали: Директива 2001/29/ЄС щодо гармонізації окремих аспектів авторського права в інформаційному суспільстві [14]; Директива 2004/48/ЄС про забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності [15]; положення Угоди ТРІПС стосовно охорони товарних знаків, комерційної таємниці та патентного регулювання [16].

Паралельно було оновлено міжнародну договірну базу: Латвія приєдналася до Гаазької угоди, Мадридського протоколу та Договору WIPO про авторське право. У 2004 році нормативно-правову систему у сфері ІВ офіційно визнано такою, що відповідає європейським стандартам.

Після набуття членства в Європейському Союзі трансформаційна логіка латвійського законодавства у сфері ІВ перейшла до етапу внутрішньої стабілізації. Головна увага була зосереджена на деталізації нормативних положень, оптимізації процедурних механізмів і підвищенні правозастосовної результативності.

Це проявилось у прийнятті нових редакцій основоположних законів, які не лише унормовували термінологію, а й поглиблювали механізми правозастосування.

Так, у 2004 році «Закон про охорону дизайну» редакції 1993 року було замінено на нову редакцію, а саме «Закон про дизайн» [17], який протягом 2004–2020 років зазнав п'яти редакцій. Зміни, ухвалені у 2016 році, включали оновлення процедур реєстрації промислових зразків, визнання заявки недійсною, механізми ліцензування, компенсаційні положення та міжнародну реєстрацію. А редакція 2020 року доповнена нормами щодо адміністративної відповідальності в сфері охорони промислових зразків.

В 2007 році прийнято Закон «Патентне право», він повністю замінив закон прийнятий в 1995 році. Прийнятий документ є актуальним. Станом на сьогодні він зазнав семи редакцій. Останні зміни (2024 рік) включають нормативні акти щодо впровадження інституту патентного суду, норму про використання патенту як заставного інструменту, а також положення щодо європейських патентних заявок і патентів. Ці оновлення демонструють гнучке узгодження із правовими орієнтирами ЄС і стабільне нормативне оновлення.

Законодавчі зміни торкнулись також Закону «Про товарні знаки та географічні зазначення» редакції 1999 року, який у 2020 році замінив Закон «Про товарні знаки» [19]. На сьогоднішній день закон зазнав двох редакцій: було уточнено порядок експертизи, анулювання знаків, припинення чинності сертифікаційного знаку; введено окремий розділ, який присвячений адміністративній відповідальності за порушення у сфері охорони товарних знаків і географічних зазначень.

Сукупність наведених змін свідчить про перехід латвійської моделі охорони ІВ до етапу нормативної стабілізації, що ґрунтується на послідовному перегляді ключових регуляторних актів відповідно до положень директив ЄС, вимог європейських платформ (EUIPO, EPO) та потреб цифрового правозастосування. Оновлені редакції базових законів — про дизайн, патенти та товарні знаки не лише закріпили термінологічну узгодженість, а й забезпечили деталізацію правових механізмів, включно з міжнародними компонентами та засобами адміністративної відповідальності. Таким чином, постінтеграційна трансформація набула системного характеру, що поєднує формальну кодифікацію з практичною модернізацією охоронних процедур.

У період 2016–2025 років акцент змістився на цифрову трансформацію та функціоналізацію регуляторної системи. В цей період були запроваджені електронні сервіси, з'явилась можливість подачі онлайн-заявок, були впроваджені відкриті реєстри стосовно об'єктів промислової власності, відбулась інтеграція з платформами EUIPO (TMview та DesignView). Починаючи з 31 травня 2023 року Латвія приєдналась до платформи IP Register in Blockchain, що забезпечило автоматичну синхронізацію даних про торговельні марки та промислові зразки. Великим поступом вперед стало приєднання до Federated Register Європейського патентного відомства (відбулось 13 травня 2025 року), що дозволило розширити доступ до патентної інформації. Слід відзначити розширення міжнародної взаємодії у сферах GI-реєстрації та реєстрації авторського права. Також в цей період відбулось формування стабільної судової практики, що забезпечує уніфіковане тлумачення норм ІВ.

У Латвії система охорони інтелектуальної власності структурно розподілена між кількома державними інституціями, кожна з яких виконує чітко визначені функції. Патентне відомство здійснює

правове регулювання у сфері промислової власності, зокрема охорону товарних знаків, патентів на винаходи, промислових зразків та топографій напівпровідникових виробів. Міністерство культури відповідальне за нормативне забезпечення авторського права та суміжних прав. Міністерство сільського господарства формує політику у сфері охорони сортів рослин і географічних зазначень продуктів, що підлягають правовому захисту. Виявленням та реагуванням на порушення у сфері ІВ займаються підрозділи Міністерства внутрішніх справ. Така модель забезпечує функціональну диференціацію та дозволяє здійснювати послідовний контроль щодо реалізації охоронних механізмів, адаптованих до особливостей відповідних об'єктів ІВ.

Порівняння латвійської моделі правової охорони інтелектуальної власності з міжнародною практикою, зокрема в межах Європейського Союзу, засвідчує наявність як функціонального зближення, так і збереження ряду оригінальних рис, що є результатом адаптації зовнішніх правових стандартів до внутрішнього правопорядку. Таке поєднання формальної уніфікації та матеріальної диференціації свідчить про зрілий підхід Латвії до правової гармонізації як процесу не лише нормативного, а й концептуального.

У контексті основних точок збігу латвійська модель охорони ІВ орієнтується на ключові положення міжнародних нормативно-правових актів. Так у відповідності до норм Бернської конвенції [20] та директив ЄС (станом на сьогоднішній день у сфері авторського права та суміжних прав сформовано комплексну нормативну базу, яка охоплює 13 директив) забезпечено автоматичну охорону авторських прав.

У відповідності до основних положень угоди ТРІПС [16] закріплено уніфіковані механізми реєстрації та правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, а саме патентів, торговельних марок та промислових зразків. Забезпечено узгоджене включення латвійської моделі охорони ІВ до інституційної архітектури Європейського Союзу, зокрема шляхом участі у механізмах патентної кооперації та функціональної інтеграції з інформаційно-даними платформами EUIPO. Водночас модель охорони ІВ у Латвії демонструє низку прикладних особливостей, які формують її нормативну та адміністративну унікальність у межах європейського правового простору.

Латвія продемонструвала високий темп нормативної адаптації. В період з 1993 по 2004 роки національне законодавство пройшло шлях від фрагментованої нормативної бази до гармонізованої правової системи, узгодженої з *acquis communautaire*. В багатьох країнах ЄС аналогічний процес тривав суттєво довше.

Латвійське Патентне відомство стало одним із перших у Східній Європі, що запровадило електронні реєстри, онлайн-заявки та цифрову правову перевірку об'єктів ІВ. На відміну від централізованих моделей (які знайшли застосування в таких країнах як Франція, Польща, Іспанія та ін.), в Латвії сформовано розподілену інституційну систему, де окремі органи здійснюють спеціалізовані функції (як зазначено вище). Це сприяє ефективному контролю при збереженні чіткої юрисдикції і дозволяє уникнути надмірної бюрократизації.

Законодавству Латвії притаманна адаптаційна узгодженість, оскільки імплементація директив ЄС супроводжувалася не лише формальним запровадженням норм, а й активною участю професійної спільноти, судових органів та громадського сектору, що забезпечило не декларативну, а фактичну ефективність їх застосування. Аналіз законодавчих підходів Латвії та України до охорони інтелектуальної власності демонструє як спільні вектори євроадаптації, так і відмінності у темпах, методах і концептуальних засадах нормативної трансформації. Обидві держави розпочали пострадянську правову реконструкцію на початку 1990-х років, орієнтуючись на міжнародні стандарти, насамперед Бернську та Паризьку конвенції, а згодом *acquis communautaire*. Україна, як і Латвія, ухвалила базовий закон «Про авторське право і суміжні права» у 1993 році. Проте, його еволюція в Україні була суттєво повільнішою. Зміни до цього закону періодично вносили у 1994, 1997, 2003, 2010, 2019, 2022 роках, а чинна редакція набрала сили лише 1 січня 2023 року [21].

На відміну від Латвії, яка завершила первинну фазу євроінтеграційної гармонізації до вступу до ЄС у 2004 році, в Україні цей процес розтягнувся у часі та не завжди супроводжувався належною інституційною імплементацією. Зокрема, положення щодо охорони комп'ютерних програм, баз даних, цифрової термінології та творів, створених із використанням штучного інтелекту, формально відповідають європейським підходам [21, 22], але залишаються малозастосовуваними через інституційну слабкість.

На відміну від латвійської моделі, де функціональна централізація механізмів охорони інтелектуальної власності реалізується через єдиний профільний орган (Патентне відомство Латвії), інтегроване до інституційної інфраструктури EUIPO, українська система тривалий час залишалась фрагментарною за інституційною конструкцією. Відповідні компетенції були розподілені між кількома установами, зокрема Укрпатентом, Мінекономіки та іншими суб'єктами, що ускладнювало реалізацію єдиної політики у сфері ІВ та створювало проблеми координації і обліку.

Проте, з ухваленням Закону України № 703-IX та на підставі розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2022 року № 943-р, було створено інституційну передумову для уніфікації управлінської моделі. В листопаді 2022 року функції установи, що визначає політику в сфері ІВ отримала державна організація «Український національний офіс інтелектуальної власності та інновацій» (УКРНОІВІ), який відкрив для України перспективу щодо побудови уніфікованої платформи та поетапного досягнення нормативної й технічної сумісності з європейськими практиками. Цей орган репрезентував концептуально

новий формат надання послуг у сфері ІВ, спрямований на побудову системно інтегрованої платформи, яка поєднує сервісне обслуговування, правове адміністрування та інституційну відповідальність у межах єдиного офісного механізму.

Україна здійснила великий поступ у сфері цифровізації. Так, з січня 2025 року сертифікати на торговельні марки, патенти та інші об'єкти ІВ видають виключно в електронному форматі. Це правило поширюється як на нові заявки, так і на документи, котрі оформлюють за заявками попередніх років. Паперовий варіант можливий лише за окремим запитом для тих заявок, які були подані виключно в паперовій формі.

Також варто відзначити різний підхід до «*sui generis*» захисту баз даних: у Латвії цей режим чітко інтегровано до нормативної системи відповідно до Директиви 96/9/ЕС, тоді як в Україні відповідні положення з'явилися лише у новій редакції Закону, без механізмів реалізації [21].

Отже, попри спільні орієнтири на міжнародні стандарти та євроінтеграційні цілі, Латвія й Україна реалізують відмінні стратегії нормативної трансформації у сфері інтелектуальної власності. Латвійська модель вирізняється інституційною компактністю, нормативною завершеністю та стабільною правозастосовною практикою. Натомість українська модель демонструє потенціал до модернізації, хоча протягом тривалого періоду залишалась структурно розпорошеною. Лише після створення Українського національного офісу інтелектуальної власності та інновацій (УКРНОІВІ) започатковано перехід до концептуально нової моделі інституційного управління, що орієнтується на поетапну уніфікацію, цифрову трансформацію та посилення регуляторної спроможності. Саме тому латвійський досвід слід розглядати не як об'єкт прямого копіювання, а як приклад для критичного переосмислення з урахуванням українського нормативного контексту та специфіки інституційної архітектури.

Подальша еволюція українського законодавства у сфері інтелектуальної власності визначатиметься не стільки темпом імплементації формальних положень правової системи Європейського Союзу, скільки здатністю перетворити ці положення на ефективні правозастосовні механізми, адаптовані до національних адміністративних реалій, викликів цифрової трансформації та внутрішньої нормативної логіки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що нормативна трансформація у Латвії є прикладом послідовної, концептуально вивіреної та інституційно інтегрованої правової модернізації. Вона не обмежувалась механічним імпортом регуляторного матеріалу, а передбачала структурну адаптацію правових інструментів до національного контексту, з одночасним забезпеченням гармонійного включення до загальноєвропейського правового простору.

Висновки. Латвійська модель охорони інтелектуальної власності є прикладом поетапної, системно-структурованої трансформації, що поєднує нормативну узгодженість, функціональну ефективність та цифрову адаптивність. Реформа здійснювалась не як механічне запозичення норм, а як глибоке переосмислення національної правозастосовної логіки в контексті європейської інтеграції.

Український підхід демонструє наявність нормативного потенціалу та орієнтації на стандарти ЄС, проте тривалий час залишався розпорошеним у інституційному вимірі та декларативним щодо фактичного застосування прийнятих норм. Створення УКРНОІВІ у 2022 році позначає поворот до концептуально узгодженої моделі регулювання, здатної забезпечити уніфікацію процедур, цифрову трансформацію та підвищення правозастосовної стабільності.

Цифровізація охоронних механізмів в Латвії має характер завершеної інтеграції з платформами EUIPO та блокчейн-рішеннями, тоді як в Україні даний процес лише набирає системної завершеності із впровадженням електронного формату сертифікатів з 2025 року та поступовим переходом до єдиного сервісного середовища.

Порівняльний аналіз вказує на відмінності у стратегіях нормативної модернізації: Латвія забезпечила інституційно компактну, правозастосовно активну систему охорони ІВ; Україна ж знаходиться на етапі конструювання аналогічної системи, з тенденцією до поетапної гармонізації й внутрішньої стабілізації.

Латвійський досвід не слід розглядати як об'єкт безпосереднього копіювання, а лише як структурно завершену прикладну модель, придатну для критичного переосмислення і адаптації до українського нормативного контексту з урахуванням національних інституційних особливостей, цифрових викликів та адміністративної реформи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. 2024 *International IP Index. Compete for Tomorrow. Twelfth Edition*. The U.S. Chamber of Commerce's Global Innovation Policy Center. URL: https://www.uschamber.com/assets/documents/GIPC_IPIndex2024_Full-Report_v4.pdf (дата звернення: 20.05.2025).

2. Вальчук О. І. Система інтелектуальної власності України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2023. Лютий. С. 127–133. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2022.1.12>.

3. Правова охорона інтелектуальної власності в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: колективна монографія за наук. ред. д.ю.н., проф. Н. Мироненко. Київ : Інтерсервіс, 2023. 468 с.

4. Редько Р. Г., Склярів Р. А., Шанайда В. В. Порівняльно-правовий аналіз законодавства в області інтелектуальної власності в країнах ЄС та Україні. *Міжвузівський збірник «Наукові нотатки»*. Луцьк, Випуск 75, 2023, № 75. С. 9-14.
5. Штефан А. Удосконалення законодавства України про авторське право у контексті досвіду держав-членів ЄС. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2022. №1. С. 5-15.
6. Штефан А. Кодифікація законодавства у сфері авторського права і суміжних прав: досвід держав-членів ЄС та пропозиції для України. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2024. № 2. С. 5–15.
7. Rozenfelds, J. Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā: The Concept of Property and Intellectual Property in Latvia. *Journal of the University of Latvia. Law*, №1, 2010. 101-124. <https://journal.lu.lv/jull/article/view/274> (дата звернення: 22.04.2025).
8. Veikša I. Autortiesību un blakustiesību ieguves un izmantošanas problēmas raidorganizāciju darbībā Eiropas apraides zonā : disertācija kandidāts likumu zinātnes. Rīga : Latvijas Universitāte, Juridiskā fakultāte, 2010. 285 p.
9. Janušauskaitē K. Protection of IP rights in the Baltic countries: retrospective observations and the current infrastructure. In *Implementation of the EU Enforcement Directive in the Baltic Countries: Experience in View of the Development of Protection of Intellectual Property Rights* (1st ed., pp. 29–66). Nomos Verlagsgesellschaft mbH. 2010. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv941sj9.6> (дата звернення: 22.05.2025).
10. Griņevičs Ivans. Izgudrotājdarbības attīstība Latvijā: izgudrotāju biedrības, izstādes, patenti un racionalizatoru kustība. *Inženierzinātņu un augstskolu vēsture*, 2020, 4. 30-51.
11. Par autortiesībām un blakustiesībām. *LATVIJAS REPUBLIKAS LIKUMS*. 05.05.1993. URL: <https://m.likumi.lv/ta/id/56878-par-autortiesibam-un-blakustiesibam> (дата звернення: 22.05.2025).
12. Patentu likums. *LATVIJAS REPUBLIKAS LIKUMS*. 19.04.1995. URL: <https://m.likumi.lv/ta/id/34734-patentu-likums> (дата звернення: 22.05.2025).
13. Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm. *LATVIJAS REPUBLIKAS LIKUMS*. 01.07.1999. URL: <https://m.likumi.lv/ta/id/18863-par-precu-zimem-un-geografiskas-izcelsmes-noradem> (дата звернення: 22.05.2025).
14. Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society. *An official website of the European Union. EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/29/oj/eng> (дата звернення: 27.05.2025).
15. DIRECTIVE 2004/48/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 29 April 2004 on the enforcement of intellectual property rights. *An official website of the European Union. EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/48/oj/eng> (дата звернення: 27.05.2025).
16. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. *World Trade Organization*. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_01_e.htm (дата звернення: 27.05.2025).
17. Dizainparaugu likums. *LATVIJAS REPUBLIKAS LIKUMS*. 17.11.2004. URL: <https://m.likumi.lv/ta/id/96620-dizainparaugu-likums> (дата звернення: 27.05.2025).
18. Patentu likums. *LATVIJAS REPUBLIKAS LIKUMS*. 27.02.2007. URL: <https://m.likumi.lv/ta/id/153574-patentu-likums> (дата звернення: 27.05.2025).
19. Preču zīmju likums. *LATVIJAS REPUBLIKAS LIKUMS*. 21.02.2020. URL: <https://m.likumi.lv/ta/id/312695-precu-zimju-likums> (дата звернення: 27.05.2025).
20. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works. *World Intellectual Property Organization*. URL: <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/> (дата звернення: 27.05.2025).
21. Про авторське право і суміжні права. *Закон України (Редакція від 10.10.2024 № 4017-IX)*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>. (дата звернення: 27.05.2025).
22. Лещишин Н., Склярів Р. Аналіз законодавства України стосовно захисту комп'ютерних програм та баз даних на сучасному етапі. *Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції "Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах", 31 березня 2023 року*. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А, 2023. С. 24–26.

REFERENCES:

1. International IP Index 2024 Twelfth Edition. (2024). *The U.S. Chamber of Commerces Global Innovation Policy Center*. Retrieved from: https://www.uschamber.com/assets/documents/GIPC_IPIndex2024_Full-Report_v4.pdf [in English].
2. Valchuk, O.I. (2023). Systema intelektualnoi vlasnosti Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku. [The intellectual property system of Ukraine: current state and development prospects]. *Pravnychiy chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa*. 127–133. Retrieved from: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2022.1.12> [in Ukrainian].
3. Myronenko, N. (Ed.) (2023). Pravova okhorona intelektualnoi vlasnosti v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv v Ukraini. [Legal protection of intellectual property in the context of European integration processes in Ukraine]. *Kolektyvna monohrafiia*. 468. [in Ukrainian].
4. Redko, R.H., Skliarov, R.A., Shanaida, V.V. (2023). Porivnialno-pravovyi analiz zakonodavstva v oblasti intelektualnoi vlasnosti v krainakh YeS ta Ukraini. [Comparative legal analysis of intellectual property legislation in the EU countries and Ukraine]. *Mizhvuzivskyi zbirnyk «Naukovi notatky»*. №75. 9-14. [in Ukrainian].

5. Shtefan, A. (2022). Udoshkonalennia zakonodavstva Ukrainy pro avtorske pravo u konteksti dosvidu derzhav-chleniv YeS. [Improving Ukrainian copyright legislation in the context of the experience of EU member states]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. №1*. 5-15. [in Ukrainian].
6. Shtefan, A. (2024). Kodyfikatsiia zakonodavstva u sferi avtorskoho prava i sumizhnykh prav: dosvid derzhav-chleniv YeS ta propozyzii dlia Ukrainy. [Codification of legislation in the field of copyright and related rights: experience of EU member states and proposals for Ukraine]. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. №2*. 5-15. [in Ukrainian].
7. Rozenfelds, J. (2010). Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā. [The Concept of Property and Intellectual Property in Latvia]. *Journal of the University of Latvia. Law. №1*. 101-124. Retrieved from: <https://journal.lu.lv/jull/article/view/27> [in Latin].
8. Veikša, I. (2010). Autortiesību un blakustiesību ieguves un izmantošanas problēmas raidorganizāciju darbībā Eiropas apraides zonā. [Problems of acquiring and using copyright and related rights in the activities of broadcasting organizations in the European broadcasting area]. *Disertācija kandidāts likumu zinātnes*. 285. [in Latin].
9. Janušauskaitē, K. (2010). Protection of IP rights in the Baltic countries: retrospective observations and the current infrastructure. *Implementation of the EU Enforcement Directive in the Baltic Countries: Experience in View of the Development of Protection of Intellectual Property Rights*. 29-66. <http://www.jstor.org/stable/j.ctv941sj9.6> [in English].
10. Griņevičs, Ivans. (2020). Izgudrotājdarbības attīstība Latvijā: izgudrotāju biedrības, izstādes, patenti un racionalizatoru kustība. [The development of inventive activity in Latvia: inventors societies, exhibitions, patents and the rationalizers movement]. *Inženierzinātņu un augstskolu vēsture. 4*. 30-51. [in Latin].
11. Par autortiesībām un blakustiesībām. (1993, May 5). [On copyright and related rights]. Retrieved from: <https://m.likumi.lv/ta/id/56878-par-autortiesibam-un-blakustiesibam> [in Latin].
12. Patentu likums. (1995, April 19). [Patent Law]. Retrieved from: <https://m.likumi.lv/ta/id/34734-patentu-likums> [in Latin].
13. Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm. (1999, July 1). [On trademarks and geographical indications]. Retrieved from: <https://m.likumi.lv/ta/id/18863-par-precu-zimem-un-geografiskas-izcelsmes-noradem> [in Latin].
14. On the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society. (2001, May 22). *Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council. An official website of the European Union. EUR-Lex*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/29/oj/eng> [in English].
15. On the enforcement of intellectual property rights. (2004, April 29). *DIRECTIVE 2004/48/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL. An official website of the European Union. EUR-Lex*. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/48/oj/eng> [in English].
16. Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights. (1994, April 15). *World Trade Organization*. Retrieved from: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips_01_e.htm [in English].
17. Dizainparaugu likums. (2004, November 17). [Design law]. Retrieved from: <https://m.likumi.lv/ta/id/96620-dizainparaugu-likums> [in Latin].
18. Patentu likums. (2007, February 27). [Patent Law]. Retrieved from: <https://m.likumi.lv/ta/id/153574-patentu-likums> [in Latin].
19. Preču zīmju likums. (2020, February 21). [Trademark Law]. Retrieved from: <https://m.likumi.lv/ta/id/312695-precu-zimju-likums> [in Latin].
20. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works. (1886). *World Intellectual Property Organization*. Retrieved from: <https://www.wipo.int/treaties/en/ip/berne/> [in English].
21. Pro avtorske pravo i sumizhni prava. (2024, October 10). [On copyright and related rights]. *Zakon Ukrainy №4017-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian].
22. Leshchyshyn, N., Skliarov, R. (2023, March 31). Analiz zakonodavstva Ukrainy stosovno zakhystu kompiuternykh prohram ta baz danykh na suchasnomu etapi. [Analysis of Ukrainian legislation regarding the protection of computer programs and databases at the current stage]. *Materialy X Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Formuvannia mekhanizmu zmitsnennia konkurentnykh pozytsii natsionalnykh ekonomichnykh system u hlobalnomu, rehionalnomu ta lokalnomu vymirakh"*. 24-26. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.06.2025

УДК 349.6:502.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-248-253

Терзі Олена Олександрівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри Національної безпеки, інституту безпеки
ПрАТ "ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом»
terzi.elena@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4120-6526

БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

У статті досліджується безпека життєдіяльності як ключова умова досягнення сталого розвитку суспільства, а також як його концептуальна основа. Розглядається взаємозв'язок між безпекою життєдіяльності та концепцією сталого розвитку у сучасному суспільстві.

Автор акцентує увагу на тому, що безпека життєдіяльності – це ключова передумова досягнення Цілей сталого розвитку (ЦСР), оскільки забезпечує збереження життя, здоров'я людини та цілісності навколишнього середовища. Аналізуються наукові підходи до визначення поняття «безпека життєдіяльності» та її складових, включно з екологічною, техногенною, санітарно-епідеміологічною, соціальною та іншими видами безпеки.

Досліджено історію впровадження концепції сталого розвитку на міжнародному та національному рівнях, зокрема прийняття «Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року» ООН, розвиток національної стратегії України «Україна – 2020», адаптацію ЦСР до національних умов та впровадження системи моніторингу реалізації ЦСР. Висвітлено роль державної політики у забезпеченні безпеки життєдіяльності та інтеграції принципів сталого розвитку у правові, економічні, соціальні та освітні стратегії країни.

Автор робить висновок, що безпека життєдіяльності та сталий розвиток є взаємопов'язаними категоріями: безпека виступає як обов'язкова передумова сталого розвитку, а її ефективне забезпечення сприяє гармонійному соціально-економічному та культурно-природному розвитку суспільства. Забезпечення комплексної безпеки є фундаментом для реалізації національних стратегій, формування культури відповідального існування та підтримки високої якості життя.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, сталий розвиток, національна безпека, екологічна безпека, Цілі сталого розвитку, державна політика.

Terzi O. LIFE SAFETY AS A CONCEPTUAL BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The article examines life safety as a key condition for achieving sustainable development of society, as well as its conceptual basis. The relationship between life safety and the concept of sustainable development in modern society is considered.

The author emphasizes that life safety is a key prerequisite for achieving the Sustainable Development Goals (SDGs), as it ensures the preservation of life, human health and environmental integrity. Scientific approaches to defining the concept of "life safety" and its components, including environmental, technogenic, sanitary-epidemiological, social and other types of safety, are analyzed.

The history of the implementation of the concept of sustainable development at the international and national levels is studied, in particular, the adoption of the UN "2030 Agenda for Sustainable Development", the development of the national strategy of Ukraine "Ukraine - 2020", the adaptation of the SDGs to national conditions and the implementation of a monitoring system for the implementation of the SDGs. The role of state policy in ensuring life safety and integrating the principles of sustainable development into the country's legal, economic, social and educational strategies is highlighted.

The author concludes that life safety and sustainable development are interrelated categories: safety acts as a mandatory prerequisite for sustainable development, and its effective provision contributes to the harmonious socio-economic and cultural-natural development of society. Ensuring comprehensive security is the foundation for the implementation of national strategies, the formation of a culture of responsible existence and maintaining a high quality of life.

Keywords: life safety, sustainable development, national security, environmental security, Sustainable Development Goals, state policy.

Постановка проблеми. В умовах глобальних викликів сучасності, таких як воєнні конфлікти, екологічні катастрофи, енергетичні кризи, пандемії та різноманітні соціально-економічні нестабільності, питання безпеки життєдіяльності набуває особливого значення. Забезпечення безпечного середовища існування людини є необхідною умовою реалізації цілей сталого розвитку, визначених ООН, оскільки жоден із ключових напрямів – економічний, соціальний чи екологічний – не може бути досягнутий без стабільного й контрольованого безпекового середовища.

Актуальність дослідження зумовлюється також потребою формування системного підходу до інтеграції принципів безпеки в національну політику сталого розвитку, зокрема в Україні, яка перебуває у стані збройної агресії та глибоких трансформацій. Формування культури безпеки, удосконалення правового регулювання та публічного управління у сфері захисту життя, здоров'я, довкілля та інфраструктури – це не лише виклики, а й ключові умови для забезпечення сталості розвитку суспільства у довгостроковій перспективі.

Таким чином, дослідження ролі безпеки життєдіяльності як концептуальної основи сталого розвитку є на сьогодні надзвичайно затребуваним як у науковому, так і в прикладному вимірах, адже має потенціал впливу на формування ефективної державної політики, стратегії національної безпеки та гуманітарної стабільності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням забезпечення безпеки життєдіяльності приділяють увагу науковці різних спеціальностей, зокрема фахівці у сферах природничих, технічних, гуманітарних наук. З останніх досліджень присвячених вказаній тематиці варто виділити роботи таких відомих науковців як Ф. Апшай, Т. Гринюк, К. Марченко, О. Оришака, О. Остапенко, О. Хитра та інші дослідники. Проблемам сталого розвитку присвячені роботи багатьох учених-правознавців, таких як В. Андрейцев, З. Бурик, А. Гетьман, П. Кулинич, Н. Малишева, Л. Мельник, А. Лелеченко, М. Шульга тощо.

Мета статті є обґрунтування безпеки життєдіяльності як фундаментальної передумови й концептуальної основи сталого розвитку, аналіз правових і політичних підходів до її забезпечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XXI столітті концепція сталого розвитку визначає вектор руху цивілізації у напрямку збалансованого соціального, економічного та екологічного прогресу. Водночас пріоритетною умовою такого розвитку є безпека життєдіяльності як сукупність заходів, що забезпечують збереження життя, здоров'я людини та цілісності навколишнього середовища. Без належного рівня безпеки неможливо досягти жодної з Цілей сталого розвитку (далі – ЦСР), оскільки безпека є як мета, так і засіб реалізації сталості.

Центральною категорією нашого дослідження є безпека життєдіяльності. У науці безпека життєдіяльності є досить широким поняттям, яке охоплює всі аспекти захисту життя та здоров'я людини, суспільства в цілому, а також навколишнього природного середовища від природних, техногенних та інших небезпек. Саме тому безпека життєдіяльності викладається як окрема навчальна дисципліна у навчальних закладах, а також є окремою наукою про способи «виживання» людини у світі, наповненому негативними чинниками, загрозами різного характеру. Так, до сфери безпеки життєдіяльності відносять: забезпечення безпеки дорожнього руху; забезпечення безпечності та якості харчових продуктів та продовольчої сировини; забезпечення хімічної, біологічної та радіаційної безпеки; захист людини від техногенних факторів, які можуть завдати шкоди здоров'ю вдома чи на роботі (охорона праці), до яких можна віднести можливість ураження електричним струмом, небезпеку падіння з висоти, отруєння чадним газом, негативні наслідки від порушення правил роботи з хімічними реактивами та іншими небезпечними матеріалами (речовинами), наслідки порушення правил користування побутовими приборами та засобами виробництва (станками, інструментами та іншими знаряддями праці) тощо [1].

Вчені з різних наукових сфер визначають досліджуване поняття з огляду на ті аспекти, які є визначальними у кожній із наук. Так, В. Кошель, Г. Сав'юк та Б. Дзундза визначають безпеку життєдіяльності як галузь знання та науково-практичну діяльність, що спрямовані на формування безпеки і попередження небезпеки шляхом вивчення загальних закономірностей виникнення небезпек, їхніх властивостей, наслідків їхнього впливу на організм людини, основ захисту здоров'я та життя людини і середовища її проживання від небезпек. Крім того, на думку вказаних науковців, безпека життєдіяльності – це інтегральна наука, що вивчає небезпеки та негативну дію на людину екзогенних та ендогенних факторів у всіх сферах життєдіяльності людини [2, с. 8].

За визначенням, яке наводить О. Арламов, безпека життєдіяльності – це галузь знання та науково-практична діяльність, спрямована на вивчення загальних закономірностей виникнення небезпек, їхніх властивостей, наслідків їхнього впливу на організм людини, основ захисту здоров'я та життя людини і середовища її проживання від небезпек, а також на розробку і реалізацію відповідних засобів та заходів щодо створення і підтримки здорових та безпечних умов життя і діяльності людини як у повсякденних умовах побуту та виробництва, так і в умовах надзвичайних ситуацій [3, с. 3].

Як вказують В. Грибан, А. Фоменко, Д. Казначеев, під життєдіяльністю розуміється властивість людини не лише діяти в життєвому середовищі, що її оточує, але й процес збалансованого існування та самореалізації індивіда, групи людей, суспільства і людства загалом в єдності їх життєвих потреб і можливостей [4, с.14].

Отже, безпека життєдіяльності – це стан захищеності людини, суспільства та довкілля від негативних впливів природного, техногенного, соціального чи воєнного походження, який забезпечує збереження життя та здоров'я, нормальні умови існування і діяльності, а також сталий розвиток.

Безпека людини – це категорія, яка відображає сутність людського буття, охоплюючи її ментальні, соціальні та духовні цінності. Вона становить невід'ємний елемент, що визначає ключовий вектор розвитку людства, визначений ООН як «сталий людський розвиток» (Sustainable Human Development) – такий розвиток, який забезпечує не лише економічний, але й соціальний, культурний та духовний розвиток, сприяючи гуманізації національного світогляду та збагаченню позитивного досвіду, накопиченого людством.

Концепція сталого розвитку в даний час визнана всіма країнами, що входять до складу ООН, в якості одного з пріоритетів людства, перехід до якого має відбуватися на національному та глобальному рівнях [5].

Поняття «сталий розвиток» у сучасному значенні було вперше сформульовано прем'єр-міністром

Норвегії Гру Харлем Брундланд у 1987 році в звіті Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку «Наше спільне майбутнє». Вона визначила сталий розвиток як такий, що забезпечує задоволення потреб сучасного покоління без загрози можливості задовольнити потреби майбутніх поколінь. Цей розвиток не є статичним станом гармонії, а радше динамічним процесом, у межах якого використання ресурсів, напрями інвестицій, орієнтація технічного розвитку та інституційні зміни узгоджуються з поточними та майбутніми потребами. Важливо підкреслити, що за визначенням ООН, розвиток означає не лише зростання, а й насамперед якісне вдосконалення [6].

25 вересня 2015 року на саміті ООН у Нью-Йорку світові лідери ухвалили «Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» [7], у якому було визначено 17 ЦСР та 169 завдань. Країни всього світу зобов'язалися розробити національні стратегії відповідно до Глобальної стратегії сталого розвитку та адаптувати свої національні цілі сталого розвитку до ЦСР.

Поняття «сталий розвиток» на сьогодні дуже часто використовується у різноманітних сферах, а також нормативно-правових актах різного рівня. Протягом останніх десятиліть провідні міжнародні організації визначають забезпечення сталого розвитку одним із ключових пріоритетів своєї діяльності.

Україна, проголосивши інтеграцію до Європейського Союзу пріоритетним напрямком зовнішньої політики, підтвердила таким чином і свою прихильність принципам сталого розвитку. Вперше поняття сталого розвитку було зафіксовано у Постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки» від 5 березня 1998 року [8].

Після прийняття на саміті ООН у Нью-Йорку «Порядку денного у сфері сталого розвитку на період до 2030 року» у 2015 році, в Україні організували масштабні консультації на центральному та місцевому рівнях за участю понад 800 провідних фахівців із різних галузей в рамках адаптації національних Цілей сталого розвитку до глобальних ЦСР за підтримки Організації Об'єднаних Націй в Україні.

Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015 була ухвалена Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», яка стала довгостроковим документом, що базується на сучасних міжнародних принципах гармонійного співіснування людства та навколишнього середовища. У цій стратегії визначено мету, основні завдання та пріоритетні напрями поступового розвитку українського суспільства з метою досягнення збалансованості економічних, соціальних і екологічних аспектів. Зокрема, окреслено основні напрями руху держави: 1) Розвиток. Сприяння сталому розвитку країни шляхом проведення структурних реформ, підвищення життєвих стандартів, розвитку потужної економіки та впровадження інноваційних технологій. 2) Безпека. Забезпечення безпеки держави, бізнесу та громадян, а також захист інвестицій і приватної власності. 3) Відповідальність. Гарантування рівного доступу до якісної освіти, медичних послуг та інших соціальних послуг для всіх громадян, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного чи соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних чи інших характеристик. 4) Гордість. Формування культури взаємної поваги, толерантності в суспільстві, а також гордості за державу, її історію, культуру, науку, спорт тощо [9].

Наступним кроком стало опублікування 15 вересня 2017 року Урядом України Національної доповіді «Цілі сталого розвитку»: підготовлену Міністерством економіки України та схвалену Міжвідомчою робочою групою високого рівня з організації процесу впровадження ЦСР в Україні [10]. У документі враховано особливості національного розвитку та визначено 86 цілей розвитку і 172 базових індикатори для досягнення ЦСР.

У 2019 році Президент України підписав Указ на підтримку впровадження ЦСР, зокрема з урахуванням їх адаптації до національних умов, відображених у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна» [11]. Цим указом Цілі сталого розвитку були визначені як додаткові критерії для підготовки прогнозних та програмних документів, а також проєктів нормативно-правових актів. Зокрема, це такі цілі:

- 1) подолання бідності;
- 2) подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства;
- 3) забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх у будь-якому віці;
- 4) забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх;
- 5) забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат;
- 6) забезпечення доступності та сталого управління водними ресурсами та санітарією;
- 7) забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх;
- 8) сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх;
- 9) створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям;
- 10) скорочення нерівності;
- 11) забезпечення відкритості, безпеки, життєстійкості й екологічної стійкості міст, інших населених пунктів;

- 12) забезпечення переходу до раціональних моделей споживання і виробництва;
- 13) вжиття невідкладних заходів щодо боротьби зі зміною клімату та її наслідками;
- 14) збереження та раціональне використання океанів, морів і морських ресурсів в інтересах сталого розвитку;
- 15) захист та відновлення екосистем суші та сприяння їх раціональному використанню, раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення і повернення назад (розвертання) процесу деградації земель та зупинка процесу втрати біорізноманіття;
- 16) сприяння побудові миролюбного і відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях;
- 17) зміцнення засобів здійснення й активізація роботи в рамках глобального партнерства в інтересах сталого розвитку.

За ініціативи Міністерства економіки України було розроблено систему моніторингу реалізації ЦСР в Україні. У результаті Державною службою статистики та Міністерством економіки України було підготовлено перший моніторинговий звіт «Цілі сталого розвитку – Україна 2019» [12], у якому було подано інформацію про національні показники за 17 цілями, чим і було розпочато процес моніторингу реалізації ЦСР в Україні.

У грудні 2020 року Кабінет Міністрів України оновив Регламент, встановивши обов'язкове врахування досягнення Цілей сталого розвитку при формуванні та реалізації державної політики. Відтак, Цілі сталого розвитку набули статусу офіційних орієнтирів для розробки програмних та стратегічних документів на національному рівні.

Концепція сталого людського розвитку – основа науки про безпеку людини. Її основні напрями:

1. Безпека життєдіяльності населення будь-якої країни забезпечується не озброєнням, а довготривалим процесом сталого розвитку людини.
2. Безпека життя і здоров'я людини повинна розглядатися як компонент розвитку матеріально-виробничої, соціально-політичної, культурнодуховної та побутової сфер життя суспільства.
3. Для більшості людей відчуття безпеки асоціюється переважно із проблемами повсякдення (харчування, тепло, стабільність, одяг, медичне обслуговування, робота, зарплата, освіта та інше) і воно повинно бути задоволено.
4. Безпека людини є загальною категорією, яка характеризує забезпечення життєдіяльності людини будь-якої країни [13, с.5].

Безпека життєдіяльності та сталий розвиток – це взаємопов'язані концепції, які формують основу для стабільного й гармонійного функціонування суспільства. Безпека життєдіяльності охоплює сукупність умов і заходів, спрямованих на збереження життя, здоров'я людини, навколишнього середовища та соціального порядку. Вона включає в себе екологічну, техногенну, санітарно-епідеміологічну, інформаційну, соціальну та інші види безпеки, що прямо впливають на якість життя населення.

У свою чергу, сталий розвиток передбачає збалансоване поєднання економічного зростання, соціального добробуту та охорони довкілля, що має забезпечити потреби нинішніх і майбутніх поколінь. Цілі сталого розвитку, проголошені ООН, прямо чи опосередковано базуються на принципах безпеки, оскільки неможливо забезпечити гідний рівень освіти, охорони здоров'я, енергетики чи урбаністики без гарантування безпечного середовища.

Отже, безпека життєдіяльності є не лише компонентом сталого розвитку, а й його обов'язковою передумовою. Її інтеграція у політичні, правові, економічні та освітні стратегії — необхідна умова для побудови справді стійкого та безпечного суспільства.

Висновки. Таким чином, безпека життєдіяльності є не лише важливою умовою, а й концептуальною основою сталого розвитку, оскільки охоплює всі сфери існування людини, суспільства й держави.

Безпека життєдіяльності та сталий розвиток – це взаємопов'язані категорії, які визначають якість та перспективи існування суспільства: сталий розвиток неможливий без належного рівня безпеки життєдіяльності, а ефективна система безпеки сприяє гармонійному розвитку економіки, культури та соціальної сфери, зберігаючи природні ресурси та забезпечуючи гідну якість життя.

Забезпечення комплексної безпеки є основою для реалізації національних стратегій розвитку, гармонізації законодавства, формування культури відповідального існування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бондар Д.В. Забезпечення безпеки життєдіяльності та цивільний захист: співвідношення понять та особливості адміністративно-правового регулювання. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2024. № 6. С. 35–43.
2. Кошель В.І., Сав'юк Г.П., Дзундза Б.С. Безпека життєдіяльності: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 2018. 163 с.
3. Арламов О.Ю. Безпека життєдіяльності та цивільний захист: конспект лекцій. Інститут енергозбереження та енергоменеджменту Національного технічного університету України «Київський

політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». К., 2018. 93 с. URL: <https://opcb.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/09/BZDCZkonspekt.pdf>

4. Безпека життєдіяльності та охорона праці : підруч. / В. Г. Грибан, А. Є. Фоменко, Д. Г. Казначєєв. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 388 с.

5. Філіпішина Л. М. Еволюція концептуальних підходів до формування стратегії сталого економічного розвитку промислових підприємств. *Вісник Приазовського Державного технічного університету. Сер.: Економічні науки*. 2017. Вип. 34. С. 172-180.

6. Васильєва О.І., Васильєва Н.В.. Концептуальні засади сталого розвитку територіальних громад. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 8. С. 74-78.

7. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>

8. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05 берез. 1998 р. N 188/98вр URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/188/98%D0%B2%D1%80>.

9. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 URL:[https://zakon.rada.gov.ua/laws/ card/5/2015](https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5/2015).

10. Національна доповідь «Цілі сталого розвитку: Україна» URL: <https://me.gov.ua/view/22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb>

11. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

12. Цілі сталого розвитку – Україна. 2019. Моніторинговий звіт. URL: <https://nure.ua/wp-content/uploads/Benchmarking/4-2-sdgs-ukraine-2019-monitoring-report.pdf>

13. Безпека життєдіяльності (стислий конспект лекцій для студентів факультету математики та цифрових технологій) / Упоряд.: Ю.Ю. Млавець. Ужгород: ДВНЗ “УжНУ”, 2023. 44 с.

REFERENCES:

1. Bondar, D.V. (2024). Zabezpechennia bezpeky zhyttiedialnosti ta tsyvilnyi zakhyst: spivvidnoshennia poniat ta osoblyvosti administratyvno-pravovoho rehuliuвання. [Ensuring life safety and civil protection: correlation of concepts and features of administrative and legal regulation]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. №6. 35–43. [in Ukrainian].

2. Koshel, V.I., Saviuk, H.P., Dzundza, B.S. (2018). Bezpeka zhyttiedialnosti. [Life safety]. *Navchalno-metodychnyi posibnyk*. 163. [in Ukrainian].

3. Arlamov, O.Iu. (2018). Bezpeka zhyttiedialnosti ta tsyvilnyi zakhyst. [Life safety and civil protection]. 93. Retrieved from: <https://opcb.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/09/BZDCZkonspekt.pdf> [in Ukrainian].

4. Hryban, V.H., Fomenko A.Ie., Kaznacheiev, D.H. (2022). Bezpeka zhyttiedialnosti ta okhrona pratsi. [Life safety and occupational health]. 388. [in Ukrainian].

5. Filipishyna, L.M. (2017). Evoliutsiia kontseptualnykh pidkhodiv do formuvannia stratehii staloho ekonomichnoho rozvytku promyslovykh pidpriemstv. [Evolution of conceptual approaches to the formation of a strategy for sustainable economic development of industrial enterprises]. *Visnyk Pryazovskoho Derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Ser.: Ekonomichni nauky*. Vyp. 34. 172-180. [in Ukrainian].

6. Vasylieva, O.I., Vasylieva, N.V. (2018). Kontseptualni zasady staloho rozvytku terytorialnykh hromad. [Conceptual principles of sustainable development of territorial communities]. *Investysii: praktyka ta dosvid*. №8. 74-78. [in Ukrainian].

7. Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. (2015). Retrieved from: <https://sdgs.un.org/2030agenda> [in English].

8. Pro Osnovni napriamy derzhavnoi polityky Ukraïny u haluzi okhrony dovkillia, vykorystannia pryrodnykh resursiv ta zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky. (1998, March 5). [On the main directions of the state policy of Ukraine in the field of environmental protection, use of natural resources and ensuring environmental safety]. *Postanova Verkhovnoi Rady Ukraïny. №188/98vr*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/188/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

9. Pro Stratehiu staloho rozvytku «Ukraina – 2020». (2015, January 12). [On the Sustainable Development Strategy "Ukraine - 2020"]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 5/2015*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5/2015> [in Ukrainian].

10. Natsionalna dopovid «Tsili staloho rozvytku: Ukraina». (2017). [National report "Sustainable Development Goals: Ukraine"]. Retrieved from: <https://me.gov.ua/view/22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb> [in Ukrainian].

11. Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku. (2019, September 30). [On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №722/2019*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [in Ukrainian].

12. Tsili staloho rozvytku – Ukraina. 2019. Monitorynhovyi zvit. (2019). [Sustainable Development Goals – Ukraine. 2019. Monitoring Report]. Retrieved from: <https://nure.ua/wp-content/uploads/Benchmarking/4-2-sdgs-ukraine-2019-monitoring-report.pdf> [in Ukrainian].

13. Mlavets, Yu.Iu. (2023). Bezpeka zhyttiediiialnosti (styslyi konspekt lektsii dlia studentiv fakultetu matematyky ta tsyfrovyykh tekhnolohii). [Life Safety (brief lecture notes for students of the Faculty of Mathematics and Digital Technologies)]. 44. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.06.2025

УДК 336.76:343.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-253-258

Овчатова-Редько Алла Олександрівна,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права
Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління
персоналом»»

pravokafedrapf@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-4473-7908

Ніколенко Лілія Іванівна,

старший викладач кафедри права
Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління
персоналом»»

nl198137@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-3390-9256

Кисельова Катерина Валеріївна,

магістрантка ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»
pravokafedrapf@gmail.com

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті розглядаються основні адміністративно-правові механізми забезпечення фінансової безпеки держави. Визначено поняття фінансової безпеки, її місце у системі національної безпеки України. Встановлено, що в умовах воєнного стану, економічної турбулентності та гібридних загроз питання адміністративно-правового регулювання фінансової безпеки набуває особливої актуальності.

У сучасних умовах, коли Україна перебуває під впливом численних зовнішніх та внутрішніх загроз, ефективне функціонування фінансової системи стає необхідною умовою збереження державного суверенітету, політичної стабільності та соціально-економічного розвитку.

Досліджено поняття фінансової безпеки як стан захищеності фінансової системи, суб'єктів господарювання та громадян від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує стабільність економіки, ефективне функціонування фінансових інститутів, своєчасне виконання фінансових зобов'язань, ефективне використання ресурсів та створення умов для соціально-економічного розвитку. Розглянуто категорію «адміністративно-правовий механізм» як сукупність правових засобів, процедур і організаційних заходів, що реалізуються органами публічної влади для захисту фінансових інтересів держави, запобігання та нейтралізації загроз фінансовій системі і забезпечення стабільності державних фінансів.

Виділено основні елементи адміністративно-правового механізму: нормативно-правову базу, органи державного управління, методи та форми регулювання, контрольні процедури та ресурси забезпечення. Показано, що комплексне функціонування цих елементів забезпечує стабільність фінансової системи та реалізацію стратегічних цілей фінансової безпеки держави.

Ключові слова: правовий механізм, адміністративно-правові механізми, безпека держави, фінансова безпека, фінансова політика.

Ovchatova-Redko A., Nikolenko L., Kyseleva K. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS OF ENSURING THE FINANCIAL SECURITY OF THE STATE

The article examines the main administrative and legal mechanisms for ensuring the financial security of the state. The concept of financial security and its place in the national security system of Ukraine are defined. It is established that in conditions of martial law, economic turbulence and hybrid threats, the issue of administrative and legal regulation of financial security becomes particularly relevant.

In modern conditions, when Ukraine is under the influence of numerous external and internal threats, the effective functioning of the financial system becomes a necessary condition for preserving state sovereignty, political stability and socio-economic development.

The concept of financial security is studied as a state of protection of the financial system, business entities and citizens from internal and external threats, which ensures economic stability, effective functioning of financial institutions, timely

fulfillment of financial obligations, effective use of resources and creation of conditions for socio-economic development. The category of "administrative and legal mechanism" is considered as a set of legal means, procedures and organizational measures implemented by public authorities to protect the financial interests of the state, prevent and neutralize threats to the financial system and ensure the stability of public finances.

The main elements of the administrative and legal mechanism are highlighted: the regulatory framework, public administration bodies, methods and forms of regulation, control procedures and support resources. It is shown that the complex functioning of these elements ensures the stability of the financial system and the implementation of the strategic goals of the financial security of the state.

Keywords: legal mechanism, administrative and legal mechanisms, state security, financial security, financial policy.

Постановка проблеми. Фінансова безпека є фундаментальною складовою національної безпеки держави, від якої залежить стабільність економіки, ефективність функціонування органів державної влади, соціальна стабільність та рівень довіри громадян до державних інституцій. В умовах воєнної агресії, економічної нестабільності, зростання тіньової економіки, кіберзагроз та спроб фінансування деструктивних процесів значно зростає роль ефективних адміністративно-правових інструментів реагування на подібні виклики. Наявна система адміністративно-правового регулювання потребує постійного вдосконалення, оскільки існують проблеми фрагментарності, дублювання повноважень, слабкої міжвідомчої координації та недостатньої цифровізації контролюючих процесів.

Саме тому необхідність вивчення концептуальних засад адміністративно-правового забезпечення фінансової безпеки України обумовлюється нагальною потребою у створенні цілісної та інтегрованої системи захисту фінансових інтересів держави, яка б ефективно нейтралізувала сучасні загрози та забезпечувала сталий розвиток країни навіть в умовах кризових викликів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика фінансової безпеки розглядалася науковцями в межах юридичних, економічних, політичних, соціологічних досліджень, а також у сфері науки публічного управління. Теоретичною основою дослідження стали праці вчених, які присвятили свої роботи вивченню правового регулювання фінансової безпеки, а саме: Т. Аксьонова, К. Войтенко, О. Гетманець, В. Дроботенко, В. Лисиця, Д. Коробоцова та інші. Поняття та структуру адміністративно-правового механізму загалом та близьких до досліджуваних адміністративно-правових механізмів досліджували: О. Безпалова, В. Васильєв, Л. Золотухіна, І. Личенко, В. Трофімцо та інші українські вчені-адміністративісти.

Мета статті – комплексне дослідження адміністративно-правових механізмів забезпечення фінансової безпеки держави, визначення їх структури, функціонального призначення та ефективності в умовах сучасних викликів

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова безпека є однією з ключових складових національної безпеки держави, оскільки стабільність фінансової системи прямо впливає на економічну, політичну та соціальну ситуацію. В умовах воєнного стану, економічної турбулентності та гібридних загроз питання адміністративно-правового забезпечення фінансової безпеки набуває особливої актуальності.

Як вказують дослідники, фінансова безпека України є ключовим компонентом національної безпеки, що перебуває у тісному взаємозв'язку з усіма економічними процесами в державі. Вона забезпечує стабільність соціально-економічного розвитку, зростання добробуту населення, ефективність державної економічної політики, а також формує міжнародний імідж України як надійного, конкурентоспроможного та інвестиційно привабливого партнера [1].

У Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері» від 15.09.2002 року встановлено, що стан національної безпеки у сфері фінансів залежний від явищ і чинників як внутрішньої, так і зовнішньої державної фінансово-кредитної політики, політичної ситуації, що склалася у країні, досконалості законодавчого забезпечення функціонування фінансової системи, а також міжнародних зобов'язань держави. Національна безпека у сфері фінансів охоплює питання безпеки в бюджетній сфері, у сфері управління державним боргом, гарантованим державою боргом та боргом корпоративного сектору, податковій сфері, сфері фінансів реального сектору економіки, банківській сфері, сфері валютного ринку та у сферах функціонування фондового ринку та небанківського фінансового сектору. Характерними особливостями національної безпеки у сфері фінансів є збалансованість, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність забезпечити ефективне функціонування національної економіки та економічне зростання держави [2].

Зараз в Україні простежується гостра необхідність у глибокому переосмисленні механізмів адміністративно-правового регулювання, спрямованих на забезпечення фінансової безпеки, з урахуванням провідного світового досвіду та особливостей національного розвитку. Це вимагає оновлення нормативно-правової бази, чіткого окреслення компетенцій відповідних державних інституцій, впровадження цифрових технологій в управлінські процеси, а також формування умов для прозорості, підзвітності та узгодженої роботи у сфері публічного управління фінансовими ресурсами.

Сучасна правова доктрина характеризується наявністю різних наукових підходів до визначення поняття «фінансова безпека». Як зауважує О. Мелих, поняття «фінансова безпека» є порівняно новим як для науки, так і для практики. Це явище загальновідоме, суспільно визнане як важливе й актуальне, однак воно ще не дістало належного теоретичного опрацювання та системного дослідження. Досі не сформовано

усталеного теоретико-понятійного апарату фінансової безпеки як окремої категорії [3, с. 268]. Фінансова безпека, як правова категорія визначається О. Гетьманець, як «...узгодженість та збалансованість фінансової системи, здатність її протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам і забезпечувати в процесі функціонування захист національних фінансових інтересів на всіх рівнях господарювання» [4, с. 222]. У дисертаційному дослідженні О. Барановський аналізує категорію «фінансова безпека» як важливіший елемент економічної безпеки держави, що визначає ступень захищеності фінансових інтересів, рівень забезпеченості фінансовими ресурсами всіх рівнів управління, стан складників фінансового ринку, якість фінансових інструментів і послуг, стан фінансових потоків [5, с. 4]. На думку А. Миколайчук, фінансова безпека – це сукупність взаємопов'язаних економічних, соціальних та правових відносин, які забезпечують формування стійкого фінансового стану держави, здатного протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам [6, с. 32].

Отже, можемо зробити висновок, що фінансова безпека – це стан захищеності фінансової системи держави, суб'єктів господарювання та громадян від внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечує стабільність економіки, стале функціонування фінансових інститутів, своєчасне виконання фінансових зобов'язань, ефективне використання ресурсів та створення умов для соціально-економічного розвитку.

Другою складовою досліджуваного нами поняття є категорія «адміністративно-правовий механізм», яка походить від класичного правового і більшою мірою вченими розкривається крізь призму механізму адміністративно-правового регулювання [7, с. 144]. Досить поширеною є думка, що означені категорії є тотожними. Проте, ми погоджуємося з тими дослідниками, які відстоюють думку, що адміністративно-правовий механізм за змістом значно ширший, чим механізм адміністративно-правового регулювання [8, с. 95].

Адміністративно-правова доктрина характеризується різними підходами до визначення поняття «адміністративно-правовий механізм». Так, на думку В. Стебловського, адміністративно-правовий механізм являє собою комплекс заходів та інструментів, які використовуються державою для реалізації своїх функцій та завдань у сфері адміністративного управління та правового регулювання. Цей механізм допомагає забезпечити дотримання законності, регулювати суспільні відносини, забезпечувати захист прав та інтересів громадян, підтримувати громадський порядок і вирішувати інші завдання державного управління [9, с.143]. Як зазначає Ю. Коваленко, в загальному контексті адміністративно-правовий механізм постає в якості «певної системи адміністративно-правових засобів і факторів, що: виконують низку функцій держави, які покладаються на неї адміністративним законодавством держави (чи конкретизуються нормативно-правовими актами цієї галузі права); передбачені нормами адміністративного законодавства (також і суміжних галузей права) та, відповідно, підпорядковані загальній меті, завданням та загальноправовим і галузевим принципам цієї галузі права» [10, с. 42]. Р. Бузунов вказує, що адміністративно-правовий механізм – це сукупність адміністративно-правових засобів, які, впливаючи на управлінські відносини, організовують їх відповідно до завдань суспільства і держави. Загальна характеристика механізму на думку авторів виглядає у наступному: сам механізм є сукупністю юридичних засобів; засоби носять адміністративно-правовий характер; об'єктом дії виступають управлінські відносини; направлене на рішення задач суспільства і держави; активізує суб'єктів управлінських відносин, підвищує рівень їх правосвідомості, правової культури; забезпечується примусовою силою держави [11, с.269-270].

Таким чином, адміністративно-правовий механізм забезпечення фінансової безпеки держави можна тлумачити як це сукупність установлених законодавством та підзаконними нормативно-правовими актами правових засобів, інструментів, процедур і організаційних заходів, які реалізуються органами публічної влади з метою захисту фінансових інтересів держави, запобігання та нейтралізації загроз фінансовій системі, забезпечення стабільності державних фінансів і створення умов для сталого соціально-економічного розвитку.

Адміністративно-правовий механізм забезпечення фінансової безпеки держави формується як комплекс взаємопов'язаних елементів, що забезпечують стабільність та ефективність фінансової системи. До таких елементів можна віднести:

- нормативно-правова база, яка визначає правові основи діяльності суб'єктів фінансових відносин, встановлює обов'язки та відповідальність учасників;
- органи державного управління – реалізують державну фінансову політику, виконують функції планування, координації та контролю, здійснюють оцінку фінансових ризиків і управління ними;
- методи та форми регулювання включають правові, адміністративні та організаційні способи впливу на фінансову сферу, такі як застосування законів і нормативів, розпоряджень, перевірок, ліцензування та створення робочих груп для контролю ризиків;
- методи контролю передбачають систематичний моніторинг, аудит, аналіз ризиків та оцінку результативності прийнятих заходів на основі показників фінансової стабільності та дотримання законодавства;
- ресурси забезпечення, які охоплюють фінансові, кадрові, матеріально-технічні та інформаційні ресурси, необхідні для реалізації заходів щодо підтримки фінансової безпеки

Первинним та основним структурним елементом адміністративно-правового механізму

забезпечення є норми права, що містяться у нормативно-правових актах різної юридичної сили. Аналіз сутності адміністративно-правового механізму у сфері фінансової безпеки у чинних нормативно-правових актах дозволяє стверджувати, що на сьогодні правове забезпечення фінансової безпеки України, як складової національної безпеки, а також пов'язані з нею загрози та пріоритетні завдання держави в цій сфері закріплені в Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, затвердженою Указом Президента України від 11.08.2021 року.

У вказаному документі зазначається, що протягом останнього десятиліття фінансова безпека держави перебувала на незадовільному рівні. Основними причинами такого стану стали хронічний дефіцит бюджету держави, пов'язане з ним боргове навантаження, слабкий розвиток довгострокового інвестиційного кредитування та фондового ринку. Через наявність структурних дисбалансів фінансова система України виявилася неготовою до ефективного реагування на виклики збройної агресії з боку РФ та тимчасову окупацію частини території, що призвело до її кризового стану на кілька років... Серед основних викликів і загроз фінансовій безпеці в умовах сьогодення визначено: низький рівень бюджетної дисципліни; обмежена інституційна спроможність розпорядників бюджетних коштів планувати діяльність на середньострокову перспективу; слабка взаємодія між бюджетним плануванням і стратегічними пріоритетами держави; недостатній рівень фінансової інклюзії; неврегульованість питань активів і зобов'язань на тимчасово окупованих територіях; високий рівень тінізації економіки; нестабільність правового регулювання у сфері оподаткування; слабкий розвиток довгострокового кредитування; велика частка проблемних кредитів у банківській системі, зокрема у публічному секторі; функціонування пенсійної системи в умовах значного демографічного навантаження; низький рівень ліквідності фондового ринку, слабкий захист прав інвесторів і недостатня ефективність регулятора у боротьбі з ринковими зловживаннями; поширення схем легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. У Стратегії фінансова безпека розглядається як стан фінансової системи, що досягається шляхом виявлення потенційних загроз та визначення інструментів і заходів для їх подолання [12].

Важливим кроком у напрямку вдосконалення правового регулювання фінансової безпеки стало розроблення Національним банком України, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, Міністерством фінансів України та Фондом гарантування вкладів фізичних осіб Стратегії розвитку фінансового сектору України від 19.07.2023 року. У вказаному документі визначені ключові пріоритети та завдання розвитку фінансового сектору з акцентом на протидію воєнним загрозам і відновлення держави. Стратегія визначає п'ять стратегічних цілей: макроекономічна стабільність, фінансова стабільність, фінансова система працює на відновлення країни, сучасні фінансові послуги, інституційна спроможність регуляторів. Заходи, передбачені вказаною Стратегією, поділяються на: короткострокові – що регулярно оновлюються для підтримки стабільності й запобігання кризовим явищам у фінансовому секторі та економіці загалом; середньострокові – які формують базу для подальшого економічного відновлення та зростання [13].

Висновки. Отже, адміністративно-правовий механізм забезпечення фінансової безпеки держави можна тлумачити як це сукупність установлених законодавством та підзаконними нормативно-правовими актами правових засобів, інструментів, процедур і організаційних заходів, які реалізуються органами публічної влади з метою захисту фінансових інтересів держави, запобігання та нейтралізації загроз фінансовій системі, забезпечення стабільності державних фінансів і створення умов для сталого соціально-економічного розвитку.

Адміністративно-правовий механізм забезпечення фінансової безпеки держави формується як комплекс взаємопов'язаних елементів, що забезпечують стабільність та ефективність фінансової системи. Комплексне функціонування всіх цих елементів забезпечує формування надійної системи захисту державних фінансів та сприяє реалізації стратегічних цілей фінансової безпеки держави.

Фінансова безпека є важливим елементом загальної системи безпеки держави. Ефективність її забезпечення значною мірою залежить від рівня розвитку адміністративно-правових механізмів. Удосконалення нормативної бази, чітке розмежування повноважень, впровадження новітніх технологій та превентивних заходів мають стати основою посилення фінансової безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Тихонова О. В. Фінансова безпека України: кримінально-правові та кримінологічні основи: монографія. Дніпропетровськ: Середняк Т. К., 2015. 484 с.
2. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.09.2019 р. No 569-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/569-2012-%D1%80>
3. Мелих О. Ю. Фінансова безпека держави: сутність, критерії оцінки та превентивні заходи зміцнення. *Економічний аналіз*. 2013. № 12. С. 266–272.
4. Гетманець О.П. Фінансова безпека як об'єкт правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. No 3. С. 218–223.
5. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (Методолонгія оцінки та механізм забезпечення) : автореф. дис. ... док. екон. наук : 08.04.01. Київ, 2000. 34 с.
6. Миколайчук А. Б. Методичний підхід до прогнозування рівня фінансової безпеки держави в системі моніторингу. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2012. № 38. С. 81–86.

7. Корнійченко А. О. До питання визначення дефініції адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля Серія: Право*. 2020. № 1(1). С. 142–148.
8. Небрат О.О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини в діяльності Національної поліції. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу* : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 черв. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. адмін. права і процесу ф-ту № 3. Харків, 2017. С. 93–96.
9. Стебловський В.В. Адміністративно-правовий механізм побудови безпечного середовища. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Випуск 16. С. 141 – 146.
10. Коваленко Ю.О. Адміністративно-правовий механізм інформаційного забезпечення протидії корупції в правоохоронних органах України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2018. 239 с.
11. Бузунов Р.А. Адміністративно-правове регулювання кредитно-модульної системи організації навчального процесу (в ВНЗ системи МВС): дис... д-ра. юрид. наук : Ірпінь: Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ. 2007. 434 с
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року»: Указ Президента України від 11.08.2021 р. No 347/2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text>
13. Стратегія розвитку фінансового сектору України від 19.07.2023 р. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finsector_NBU.pdf?v=13

REFERENCES:

1. Tykhonova, O.V.(2015). Finansova bezpeka Ukrainy: kryminalno-pravovi ta kryminologichni osnovy. [Financial security of Ukraine: criminal law and criminological foundations].484. [in Ukrainian].
2. Pro skhvalennia Kontseptsii zabezpechennia natsionalnoi bezpeky u finansovii sferi. (2019, September 15). [On the approval of the Concept of Ensuring National Security in the Financial Sector]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy №569-r*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/569-2012-%D1%80> [in Ukrainian].
3. Melykh, O.Iu. (2013). Finansova bezpeka derzhavy: sutnist, kryterii otsinky ta preventyvni zakhody zmitsnennia. [Financial security of the state: essence, assessment criteria and preventive strengthening measures]. *Ekonomichnyi analiz. №12*. 266–272. [in Ukrainian].
4. Hetmanets, O.P. (2020). Finansova bezpeka yak ob'ekt pravovoho rehuliuвання. [Financial security as an object of legal regulation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo. №3*. 218-223. [in Ukrainian].
5. Baranovskyi, O.I. (2000). Finansova bezpeka v Ukraini (Metodolohiia otsinky ta mekhanizm zabezpechennia). [Financial security in Ukraine (Assessment methodology and provision mechanism)]. *Avtoref. dys. ... dok. ekon. nauk 08.04.01*. 34. [in Ukrainian].
6. Mykolaichuk, A.B. (2012). Metodychnyi pidkhid do prohnozuvannia rivnia finansovoi bezpeky derzhavy v systemi monitorynhu. [Methodical approach to forecasting the level of financial security of the state in the monitoring system]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti. №38*. 81–86. [in Ukrainian].
7. Korniiichenko, A.O. (2020). Do pyttannia vyznachennia definitsii administratyvno-pravovoho mekhanizmu zapobihannia bulinhu v Ukraini. [On the issue of defining the administrative and legal mechanism for preventing bullying in Ukraine]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia Serii: Pravo. № 1(1)*. 142–148. [in Ukrainian].
8. Nebrat, O.O. (2017). Administratyvno-pravovyi mekhanizm zabezpechennia prav i svobod liudyny v diialnosti Natsionalnoi politsii. [Administrative and legal mechanism for ensuring human rights and freedoms in the activities of the National Police]. *Suchasni problemy administratyvnoho prava ta protsesu, tezy dop. uchastnykiv Vseukr. nauk.-prakt. konf.* 93–96. [in Ukrainian].
9. Steblovskiy, V.V. (2024). Administratyvno-pravovyi mekhanizm pobudovy bezpekovoho sere dovyyshcha. [Administrative and legal mechanism for building a secure environment]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo. Vypusk 16*. 141 – 146. [in Ukrainian].
10. Kovalenko, Yu.O. (2018). Administratyvno-pravovyi mekhanizm informatsiinoho zabezpechennia protydii koruptsii v pravookhoronnykh orhanakh Ukrainy. [Administrative and legal mechanism for information support for combating corruption in law enforcement agencies of Ukraine]. *Dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.07*. 239. [in Ukrainian].
11. Buzunov, R.A. (2007). Administratyvno-pravove rehuliuвання kredytno-modulnoi systemy orhanizatsii navchalnoho protsesu (v VNZ systemy MVS). [Administrative and legal regulation of the credit-modular system of organizing the educational process (in universities of the Ministry of Internal Affairs system)]. *Dys... d-ra. yuryd. nauk*. 434. [in Ukrainian].
12. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 11 serpnia 2021 roku «Pro Stratehiu ekonomichnoi bezpeky Ukrainy na period do 2025 roku». (2021, August 11). [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of August 11, 2021 “On the Strategy of Economic Security of Ukraine for the period until 2025”]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy №347/2021*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#Text> [in Ukrainian].

13. Stratehiia rozvytku finansovoho sektoru Ukrainy. (2023, July 19). [Strategy for the development of the financial sector of Ukraine]. Retrieved from: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Strategy_finsector_NBU.pdf?v=13 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.06.2025

УДК 342.951:347.426(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-258-264

Йосипов Андрій Анатолійович,

керуючий партнер АО «Йосипов і партнери», адвокат,

andrew_iosipov@yahoo.com

ORCID ID: 0009-0006-5308-3083

КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ МАЙНУ ГРОМАДЯН ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Стаття присвячена дослідженню класифікації принципів адміністративно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої майну громадян внаслідок збройної агресії, що є однією з актуальних проблем сучасного українського права. Повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію України призвело до значних руйнувань житлових будинків, об'єктів інфраструктури та особистого майна громадян, що зумовлює необхідність чіткої правової регламентації механізмів компенсації. У цьому контексті особливої ваги набуває система принципів адміністративно-правового регулювання, оскільки вони виступають методологічною основою побудови правових механізмів відшкодування та гарантією ефективності їх реалізації.

У статті розкрито зміст і значення базових принципів, серед яких ключове місце посідають принципи законності, верховенства права, справедливості, рівності громадян перед законом, а також принципи своєчасності та ефективності компенсаційних заходів. Окрему увагу приділено функціональним принципам, які спрямовані на забезпечення прозорості, підзвітності органів публічної адміністрації, а також на гарантування належного рівня захисту прав і свобод громадян у процесі відшкодування збитків. У межах дослідження проведено класифікацію принципів на загальні, спеціальні та функціональні. Загальні принципи відображають фундаментальні засади адміністративного права та визначають основи правового статусу громадян у відносинах із державою. Спеціальні принципи пов'язані із реалізацією компенсаційної функції держави в умовах збройної агресії, тоді як функціональні принципи забезпечують ефективність управлінських рішень і організаційно-процедурних заходів.

Запропонована класифікація дозволяє систематизувати підходи до формування та вдосконалення правових механізмів відшкодування шкоди, спричиненої збройною агресією, підвищити узгодженість дій органів публічної адміністрації та забезпечити прозорість і справедливість процедур. Наукова новизна полягає в обґрунтуванні взаємозв'язку між принципами адміністративно-правового регулювання та ефективністю реалізації державної політики у сфері компенсаційних виплат, що є особливо важливим в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: адміністративне право, публічна адміністрація, відшкодування шкоди, збройна агресія, майно громадян, компенсація, принципи адміністративного права, правове регулювання, воєнний стан, захист прав людини, органи виконавчої влади, місцеве самоврядування, публічні процедури, правова визначеність, міжнародні стандарти.

Yosypov A. CLASSIFICATION OF PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED TO CITIZENS' PROPERTY AS A RESULT OF ARMED AGGRESSION

The article is devoted to the study of the classification of principles of administrative and legal regulation of compensation for damage caused to citizens' property as a result of armed aggression, which is one of the urgent issues of modern Ukrainian law. The full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine has led to significant destruction of residential buildings, infrastructure facilities, and citizens' personal property, which necessitates the clear legal regulation of compensation mechanisms. In this context, the system of principles of administrative and legal regulation is of particular importance, as it serves as a methodological basis for the formation of legal mechanisms of compensation and a guarantee of the effectiveness of their implementation.

The article reveals the content and significance of the basic principles, among which the principles of legality, the rule of law, justice, equality of citizens before the law, as well as the principles of timeliness and efficiency of compensatory measures play a key role. Special attention is paid to functional principles aimed at ensuring transparency, accountability of public administration bodies, as well as guaranteeing an adequate level of protection of citizens' rights and freedoms in the process of damage compensation. The study presents a classification of principles into general, special, and functional. General principles reflect the fundamental foundations of administrative law and define the basics of the legal status of citizens in relations with the state. Special principles are related to the implementation of the compensatory function of the state in the context of armed aggression, while functional principles ensure the effectiveness of managerial decisions and organizational-procedural measures.

The proposed classification makes it possible to systematize approaches to the formation and improvement of legal mechanisms for compensation of damage caused by armed aggression, enhance the coherence of public administration bodies' actions, and ensure the transparency and fairness of procedures. The scientific novelty lies in substantiating the interconnection

between the principles of administrative and legal regulation and the effectiveness of the implementation of state policy in the field of compensation payments, which is especially important under martial law and during the post-war reconstruction of Ukraine.

Keywords: administrative law, public administration, damage compensation, armed aggression, citizens' property, compensation, principles of administrative law, legal regulation, martial law, human rights protection, executive authorities, local self-government, public procedures, legal certainty, international standards.

Постановка проблеми полягає у визначенні та систематизації принципів адміністративно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої майну громадян внаслідок збройної агресії, з метою підвищення ефективності та прозорості компенсаційних механізмів. Необхідність такого аналізу зумовлена масштабними руйнуваннями житлового фонду, об'єктів інфраструктури та особистого майна громадян внаслідок воєнних дій, що вимагає чіткого правового підходу до захисту прав постраждалих. У межах цього завдання передбачається виокремити загальні, спеціальні та функціональні принципи, дослідити їхній зміст, значення та взаємозв'язок у формуванні правового механізму відшкодування шкоди, а також обґрунтувати роль цих принципів у забезпеченні належного рівня правової визначеності та узгодженості дій органів публічної адміністрації в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. О. Бандурка розглядав загальні проблеми адміністративно-правового забезпечення прав громадян у кризових ситуаціях, І. Соколова досліджувала правові режими та їхню роль у забезпеченні нормативної впорядкованості суспільних відносин. Д. Коссе аналізує аспекти захисту прав осіб у межах публічного адміністрування та необхідність ефективних процедур компенсації. Окрему увагу слід приділити працям М. Пітцика, присвяченим діяльності органів публічної влади в умовах надзвичайних та воєнних станів, у яких визначено базові принципи їх функціонування, що мають безпосереднє значення для процедури відшкодування шкоди. Дослідження В. Шкарупи та О. Синькевича розкривають проблематику правового регулювання діяльності спеціальних комісій з оцінки збитків та механізмів взаємодії держави з громадянами у сфері компенсацій.

Важливу роль у формуванні наукових підходів до теми відіграє практика Європейського суду з прав людини, що ґрунтується на положеннях ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Дослідження Т. Подорожної та Л. Пашко демонструють значення імплементації міжнародних стандартів щодо забезпечення ефективних засобів правового захисту у випадках знищення або пошкодження майна внаслідок збройних конфліктів.

Метою статті є розкриття класифікації принципів адміністративно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої майну громадян внаслідок збройної агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принципи адміністративно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої майну громадян внаслідок збройної агресії, не є однорідними за своїм змістом і функціональним призначенням. У науковій та нормативно-прикладній площині їх доцільно розподіляти на окремі групи залежно від характеру правового впливу, джерела походження та сфери застосування. Такий поділ обумовлений потребою чіткого структуривання принципів, що дозволяє більш ефективно визначити їх роль у системі адміністративно-правового регулювання, конкретизувати завдання публічної адміністрації на різних етапах реалізації компенсаційного механізму та забезпечити належний баланс між загальноправовими вимогами і спеціальними публічно-правовими підходами.

На підставі змістовного критерію, а також з урахуванням джерел нормативної фіксації, принципи можна поділити на дві великі групи:

1. загальноправові принципи, які відображають універсальні засади функціонування правової системи та мають міжгалузевий характер;
2. галузеві (спеціальні) принципи, що конкретизують правове регулювання у сфері публічного управління, зокрема щодо організації та реалізації відшкодування шкоди майнового характеру.

Такий поділ дозволяє враховувати як загальні імперативи верховенства права, законності, справедливості й поваги до прав людини, так і специфічні вимоги до діяльності органів виконавчої влади та інших суб'єктів публічного адміністрування у процесі реалізації компенсаційної політики держави.

Розглянемо докладніше кожен з зазначених груп принципів.

Загальноправові принципи мають універсальне значення для всієї правової системи, оскільки вони закладають фундаментальні орієнтири функціонування права як регулятивного та охоронного механізму, незалежно від галузевої специфіки. Їхнє нормативне джерело міститься насамперед у Конституції України, міжнародно-правових актах (зокрема, у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод), а також у загальнообов'язковому законодавстві та визнаних положеннях юридичної доктрини. Саме ці принципи формують онтологічну сутність права як соціального явища і забезпечують сталість, логічну цілісність та ієрархічну узгодженість правової системи.

Принцип верховенства права, закріплений у частині першій ст. 8 Конституції України, визнається однією з основ конституційного ладу, яка забезпечує легітимність, справедливість і стабільність правової системи. Його сутність полягає у домінуванні права над державою, а не навпаки, у підпорядкованості всіх органів публічної влади не лише формальній законності, а й загальновизнаним правовим цінностям – гідності, свободі, рівності, соціальній справедливості. Згідно з позицією Конституційного Суду України, викладеною в низці рішень, зокрема від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 [1] та від 29 червня 2010 року №

17-рп/2010 [2], елементами верховенства права є правова визначеність, справедливість, рівність, ясність і недвозначність норм, без яких неможливе однакове застосування права та уникнення сваволі з боку органів влади.

Ці принципи набувають особливого значення у сфері відшкодування шкоди, завданої майну громадян унаслідок збройної агресії, де законодавче регулювання часто перебуває у процесі трансформації, а отже, саме вимоги правової визначеності та справедливості забезпечують сталість і передбачуваність правового статусу постраждалих осіб.

Верховний Суд України у постанові від 25 листопада 2021 року у справі № 160/9533/19 (провадження № К/9901/21746/20) наголосив, що реалізація принципу верховенства права передбачає не лише формальне дотримання норм закону, а й забезпечення розумності, добросовісності, пропорційності дій публічної адміністрації, а також захист довіри особи до стабільності свого правового становища. Суд зазначив, що правова визначеність і правова безпека становлять ключові складові цього принципу, а отже, особа має право розраховувати на передбачуваність і незмінність умов, які визначають реалізацію її прав.

У контексті адміністративно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої майну громадян унаслідок збройної агресії, це означає, що компенсаційна політика держави повинна не лише відповідати закону у вузькому сенсі, а й бути легітимною за своєю метою, обґрунтованою за змістом і морально виправданою за наслідками, з урахуванням індивідуальних обставин кожної справи, принципів рівності, справедливості та захисту законних очікувань громадян. Будь-яке втручання у сферу прав осіб, які зазнали шкоди, має супроводжуватись дотриманням стандартів належного урядування та недопущенням свавілля, навіть у випадку обмежених державних ресурсів [3].

Як слушно зазначає М. Козюбра, верховенство права – це не просто юридична декларація, а комплексне явище, що включає ідею пріоритету природних, невідчужуваних прав людини, принцип стабільності правового статусу, недопущення свавілля та реальної можливості ефективного захисту прав у суді як гарантії реалізації конституційних положень [4, с.11].

На рівні публічного осмислення ідей верховенства права, Конституційний Суд України підкреслює, що орієнтація на невід’ємні права людини як на правове першоджерело є не лише даниною міжнародним стандартам, а й відображенням історичного досвіду українського суспільства та цивілізаційного вибору на користь правової держави [5].

Принцип законності є фундаментальною засадою функціонування всієї правової системи та одним із визначальних принципів публічного права. У його основі лежить вимога, щоби всі суб’єкти правовідносин як фізичні, так і юридичні особи, включаючи державні органи та посадових осіб, діяли виключно в межах наданих їм законом повноважень та відповідно до встановлених процедур. Такий підхід забезпечує правову упорядкованість суспільних відносин, мінімізує простір для свавілля і гарантує рівність усіх перед правом.

Відповідно до частини другої статті 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов’язані діяти «на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України». У свою чергу, частина перша статті 68 встановлює загальний обов’язок громадян дотримуватися Конституції та законів України, що підкреслює загальну обов’язковість правових норм для всіх учасників правових відносин без винятку.

У науковій доктрині принцип законності розглядається як режим правового життя суспільства, що характеризується фактичним і неухильним втіленням правових норм у діяльність усіх суб’єктів права. Як підкреслює П. Рабінович, законність - це стан правової організації суспільства, за якого поведінка всіх суб’єктів ґрунтується на вимогах чинного законодавства, а правопорядок формується на основі реального дотримання норм права [6, с. 104].

Зміст принципу законності охоплює комплекс взаємопов’язаних складових, які формують його прикладне наповнення. Серед них можна виокремити:

- загальність дії закону — правові норми є обов’язковими для всіх без винятку;
- пріоритет закону в ієрархії нормативно-правових актів;
- обов’язковість дотримання правових норм усіма суб’єктами, включно з органами публічної влади;
- реальність законності, що передбачає не декларативне, а фактичне виконання законодавства;
- доцільність правозастосування, яка означає вибір таких форм і способів дій, що найкраще відповідають меті правового регулювання;
- невідворотність юридичної відповідальності за порушення закону;
- рівність усіх перед законом і судом, включно з забезпеченням однакового застосування правових норм до осіб у подібних ситуаціях;
- наявність ефективного механізму забезпечення законності, що включає систему інституційних, процесуальних і матеріальних гарантій її дотримання [7].

У сфері адміністративно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої майну громадян унаслідок збройної агресії, принцип законності передбачає, що будь-які дії або рішення органів публічної влади, від реєстрації заяви на компенсацію до винесення рішення про її виплату, мають ґрунтуватися

виключно на чинному законодавстві. Це включає дотримання процедур, строків, критеріїв оцінки шкоди та порядку оскарження, встановлених законами та підзаконними актами.

Принцип рівності перед законом і судом є однією з основоположних засад демократичного правопорядку, яка закріплена в частині першій ст. 24 та частині першій ст. 55 Конституції України. У першому випадку йдеться про загальний припис щодо рівності всіх громадян перед законом, що охоплює як матеріально-правову, так і процедурну площину, у другому випадку про право кожного на судовий захист, яке не може бути реалізоване без забезпечення процесуальної рівності. Зазначений принцип виступає не лише конституційною гарантією, але й ключовим орієнтиром для правозастосовної практики, зокрема — у сфері адміністративної юстиції та захисту прав особи у спорах із публічною владою.

У Рішенні Конституційного Суду України від 24 травня 2012 року № 11-рп/2012 зазначено, що рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує реальну доступність правосуддя та можливість ефективної реалізації права на судовий захист. Ця засада прямо витікає з загального принципу правової рівності, є його процесуальним проявом, і полягає у забезпеченні єдиного правового режиму, який гарантує всім сторонам судового провадження однакові можливості для реалізації своїх прав і законних інтересів [8].

Згідно з доктринальним підходом Є. Лазнюка, принцип рівності передбачає не лише рівність у формальному сенсі, а й фактичну рівність, тобто однакову здатність суб'єктів права користуватись наданими їм правами та процесуальними можливостями в межах правової системи. Така рівність проявляється у недопущенні дискримінації за будь-якими ознаками та забезпеченні рівного доступу до юридичних механізмів захисту [9, с. 309].

У сфері адміністративно-правового регулювання відшкодування шкоди, завданої майну громадян унаслідок збройної агресії, принцип рівності перед законом і судом означає, що всі особи, які звертаються по компенсацію, мають бути поставлені в однакові правові умови, незалежно від їхнього соціального статусу, місця проживання, форми подання заяви чи рівня майнових втрат. Це, зокрема, вимагає, щоб усі органи публічної адміністрації застосовували єдиний підхід до визначення розміру шкоди, строків надання відшкодування та процедурних прав осіб, що претендують на компенсацію. Також передбачено можливість оскарження дій (чи бездіяльності) публічної адміністрації у суді на рівних засадах.

Принцип справедливості виконує у праві не лише морально-етичну, а й нормативну функцію, оскільки виступає критерієм легітимності державної політики, зокрема в умовах обмежених ресурсів і посиленої соціальної напруги. У сфері відшкодування шкоди, завданої майну громадян унаслідок збройної агресії, цей принцип забезпечує баланс між інтересами постраждалих осіб і публічними можливостями держави, орієнтуючи компенсаційні механізми на об'єктивність, пропорційність і диференціацію за ступенем вразливості заявників. Справедливість вимагає, щоб органи публічної адміністрації застосовували незалежні критерії оцінки завданої шкоди, забезпечували пріоритет соціально незахищених груп (осіб з інвалідністю, пенсіонерів, багатодітних сімей тощо) та відновлювали не лише економічну шкоду, а й довіру до публічного порядку та права.

На конституційному рівні справедливість визнається однією з основних засад права, що має загальнолюдське значення. Так, у рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 зазначено, що справедливість є вирішальним критерієм при визначенні сутності права як регулятора суспільних відносин, і саме вона забезпечує пропорційність між правовими обов'язками та відповідальністю, а також рівність у правовому статусі осіб у подібних ситуаціях [10].

Водночас, як слушно зауважує О. Головченко, хоча поняття справедливості часто використовується в політичному дискурсі як риторичний засіб, його значення в праві має конкретну нормативну проекцію. Справедливість, незважаючи на відсутність універсального визначення, є фундаментальною основою правотворення, а не лише предметом академічного осмислення. Саме через законодавчу норму держава прагне наблизити ідеал справедливості до правової реальності, залишаючи простір для її гнучкого тлумачення залежно від соціального контексту [11].

Отже, принцип справедливості є метанормативною категорією, що пронизує всі рівні публічного правового регулювання, і в умовах відшкодування шкоди постраждалим унаслідок збройної агресії виконує функцію гаранта морально-правової рівноваги та індикатора соціальної легітимності дій держави.

Отже, у сфері відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії, принцип пропорційності виконує функцію запобіжника проти надмірного державного втручання, забезпечує гуманний та обґрунтований підхід до розподілу ресурсів, а також гарантує, що навіть за умов бюджетної обмеженості держава діє в межах допустимого, не порушуючи базових прав особи та не руйнуючи соціальної довіри до публічної адміністрації.

Другу групу принципів складають галузеві (спеціальні) принципи, що конкретизують правове регулювання у сфері публічного управління, зокрема щодо організації та реалізації відшкодування шкоди майнового характеру.

До цієї групи належать такі, що мають безпосередній зв'язок із предметом публічного адміністрування, формуванням та реалізацією державної політики у сфері відшкодування майнової шкоди, завданої внаслідок збройної агресії. Ці принципи є похідними від загально-правових, проте відзначаються підвищеним рівнем галузевої конкретизації. Їх зміст сформований під впливом специфіки адміністративно-

правових відносин, що виникають у зв'язку з компенсаційними процедурами, фінансовими обмеженнями, управлінською відповідальністю та необхідністю збереження публічного інтересу. Особливістю цих принципів є їх нормативна або доктринальна закріпленість у сфері публічного управління та соціального захисту постраждалих.

До цієї групи належить **принцип швидкого та ефективного реагування** полягає у необхідності оперативного прийняття рішень і здійснення виплат компенсацій постраждалим особам із мінімальними процедурними та часовими витратами. Цей принцип є критично важливим в умовах надзвичайної ситуації, спричиненої збройною агресією, коли затримка у відшкодуванні може призвести до поглиблення соціальної вразливості громадян та втрати життєво необхідного майна.

Швидкість та ефективність адміністративного реагування є ключовими показниками якості публічного управління. Вони передбачають запровадження чітких строків на кожному етапі розгляду заяв, застосування електронного документообігу, спрощених форм верифікації, а також забезпечення безперервного зворотного зв'язку з заявниками. Застосування цього принципу корелює з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 13), відповідно до якої особа має право на ефективний засіб юридичного захисту.

Таким чином, принцип швидкого та ефективного реагування не лише покращує доступ до компенсаційних механізмів, а й є гарантією дотримання прав людини, сприяє відновленню суспільної довіри до інститутів публічної влади та демонструє функціональну спроможність держави в кризових умовах.

Принцип недопущення бюрократизму та надмірного процедурного ускладнення передбачає обов'язок органів публічного управління здійснювати процес відшкодування майнової шкоди максимально просто, оперативно та без створення зайвих перешкод для постраждалих осіб. Його дотримання є особливо актуальним в умовах воєнного стану, коли зволікання в ухваленні рішень або формалізм у процедурах можуть спричинити порушення прав людини. Цей принцип має доктринальне підґрунтя в концепції добросовісного адміністрування, що вимагає уникнення надмірного документального навантаження, повторних запитів уже наданої інформації, а також нераціонального дублювання функцій між різними суб'єктами владних повноважень. Застосування принципу недопущення бюрократизму є однією з умов ефективного та людяного управління у сфері публічного адміністрування, спрямованого на реабілітацію потерпілих громадян та відновлення їх життєздатності після завданої шкоди.

Принцип пріоритетності захисту вразливих категорій постраждалих, який передбачає необхідність у першу чергу забезпечувати компенсаційними механізмами тих осіб, які перебувають у несприятливому соціальному або фізичному становищі. До таких категорій належать особи з інвалідністю, люди похилого віку, багатодітні родини, внутрішньо переміщені особи, одинокі батьки тощо. Цей принцип логічно випливає із соціальної функції держави, закріпленої у ст. 1 та ст. 3 Конституції України, а також із положень законодавства про соціальний захист населення. Його реалізація вимагає нормативного закріплення пріоритетів при розподілі бюджетних коштів та автоматизації процедури встановлення відповідного статусу особи.

Принцип індивідуалізації компенсаційних рішень передбачає урахування конкретних обставин кожного випадку шкоди, зокрема характеру пошкодженого майна, соціального становища особи, наявності документів, підтвердження прав на об'єкт тощо. У межах адміністративної процедури цей принцип вимагає створення умов для винесення персоналізованого рішення на основі чітких, але гнучких критеріїв, що узгоджується з ідеологією доброго врядування. Він також підкріплюється практикою Європейського суду з прав людини, де неодноразово наголошено на необхідності «зважування інтересів» та уникнення формального підходу до прав людини.

Принцип відкритості та прозорості адміністративних процедур зобов'язує органи влади забезпечити доступ громадян до повної, достовірної та актуальної інформації про порядок, строки, критерії та механізми отримання компенсації. Реалізація цього принципу означає ведення публічних реєстрів заяв, оприлюднення нормативних актів, роз'яснень та рішень, а також забезпечення електронного доступу до процесу подачі документів. Це, у свою чергу, підвищує рівень суспільної довіри, знижує ризики корупції та зловживань, сприяє участі громадськості у контролі за реалізацією державної політики.

Принцип цифровізації компенсаційних процедур відображає вимоги сучасного електронного врядування, зокрема щодо спрощення процедур, автоматизації обліку, розгляду заяв та моніторингу реалізації компенсаційних програм. Цей принцип дозволяє оперативно реагувати на масовість заяв, забезпечити швидку верифікацію даних, скоротити адміністративні витрати та зменшити людський фактор у прийнятті рішень. Зокрема, застосування Єдиної державної вебплатформи електронних послуг «Дія» у подачі заяв про компенсацію є прикладом імплементації цього принципу на практиці.

Принцип соціального партнерства у процесі компенсацій передбачає залучення до реалізації політики відшкодування представників громадянського суспільства, благодійних фондів, волонтерських ініціатив та міжнародних організацій. У межах адміністративного процесу соціальне партнерство забезпечує додаткову експертизу, незалежний контроль, ресурсну підтримку та підвищення легітимності прийнятих рішень. Цей принцип також виявляється у формах делегування окремих процедур (наприклад, перевірки пошкоджень) спеціалізованим недержавним суб'єктам, які співпрацюють із державними структурами на основі меморандумів чи угод.

Принцип ефективного використання публічних ресурсів проявляється в тому, що компенсаційні заходи мають бути економічно обґрунтованими, витрати, співмірними з результатами, а фінансування, спрямованим на досягнення максимальної суспільної користі. Публічне адміністрування має діяти не лише в межах формальної законності, але й відповідно до принципу економності, який передбачає недопущення надмірних витрат адміністративного ресурсу та недоцільного розподілу коштів. У воєнний і поствоєнний період це набуває особливого значення, оскільки кошти державного бюджету мають бути спрямовані на першочергові потреби з урахуванням стратегічного планування відновлення країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005. Офіційний вісник України. 2005. № 40.
2. Рішення Конституційного Суду України від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010. Офіційний вісник України. 2010. № 54.
3. Постанова Верховного Суду від 25.11.2021 у справі № 160/9533/19, провадження № К/9901/21746/20. Інформаційно-правова система «ЛІГА:ЗАКОН». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C020670>
4. Козюбра М. І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних понять. *Наукові записки НАУКМА. Юридичні науки*. 2013. Т. 64. С. 9–14.
5. Конституційний Суд України. Книга: "Верховенство права". URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava>
6. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. К.: Атіка, 1994. 104 с.
7. Комаришин Н. С., Гетманцев О. В. Принцип законності: поняття, особливості. Юридичний факультет ЧНУ ім. Ю. Федьковича. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/61089>
8. Рішення Конституційного Суду України від 24 травня 2012 року № 11-рп/2012. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text>
9. Лазнюк Є. В. Принципи адміністративного судочинства. Митна справа. 2012. № 1. С. 306–312
10. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>
11. Головченко О. Справедливість як фундаментальний принцип права у практичній площині. *Віче*. 2012. № 20. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/3334/>.

REFERENCES:

1. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. (2005, September 22). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. № 5-rp/2005. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 40. [in Ukrainian].
2. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. (2010, June 29). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. № 17-rp/2010. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 54. [in Ukrainian].
3. Postanova Verkhovnoho Sudu. (2021, November 25). [Supreme Court ruling]. №160/9533/19, *provdzhennia № K/9901/21746/20*. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/C020670> [in Ukrainian].
4. Koziubra, M.I. (2013). *Pryntsypy verkhovenstva prava i pravovoi derzhavy: yednist osnovnykh poniat*. [Principles of the rule of law and the rule of law: unity of basic concepts]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky*. T.64. 9–14. [in Ukrainian].
5. Verkhovenstvo prava (2025). [Rule of law]. *Kataloh yurydychnykh pozytsii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy (za rishenniamy, vysnovkamy)*. Retrieved from: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/34-verhovenstvo-prava> [in Ukrainian].
6. Rabinovych, P.M. (1994). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy*. [Fundamentals of the general theory of law and state]. 104. [in Ukrainian].
7. Komaryshyn, N.S., Hetmantsev, O.V. (2006). *Pryntsyp zakonnosti: poniattia, osoblyvosti*. [The principle of legality: concept, features]. Retrieved from: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/61089> [in Ukrainian].
8. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. (2012, May 24). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. № 11-rp/2012. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text> [in Ukrainian].
9. Lazniuk, Ye.V. (2012). *Pryntsypy administratyvnoho sudochynstva*. [Principles of administrative justice]. *Mytna sprava*. №1. 306–312. [in Ukrainian].
10. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. (2004, November 2). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine]. № 15-rp/2004. *Ofitsiyni veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> [in Ukrainian].
11. Holovchenko, O. (2012). *Spravedlyvist yak fundamentalnyi pryntsyp prava u praktychnii ploshchyni*. [Justice as a fundamental principle of law in the practical plane]. *Viche*. №20. Retrieved from: <http://veche.kiev.ua/journal/3334/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.06.2025

УДК 351.72:314.1(4)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-264-268

Кропивна Катерина Олексіївна,
PhD

6144033@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9309-0911

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

У статті досліджено державну політику розвитку демографічних чинників у контексті глобальних викликів сучасності. Підкреслено, що демографічні процеси є однією з визначальних складових сталого розвитку держави та безпосередньо впливають на економічну стабільність, соціальну інтеграцію та національну безпеку. Визначено взаємозв'язок між демографічними змінами, рівнем економічного розвитку, екологічними обмеженнями та політичними процесами, включаючи вплив воєн і масштабних міграцій.

Проаналізовано світову демографічну ситуацію, яка характеризується протилежними тенденціями: демографічним вибухом у країнах, що розвиваються, та депопуляційними процесами в економічно розвинених державах. Виявлено, що нерівномірний розподіл населення між регіонами супроводжується соціально-економічними дисбалансами, кризою великих міст, зростанням безробіття та поглибленням проблеми бідності. Особливу увагу приділено впливу неконтрольованої урбанізації, глобальної трудової міграції та внутрішнього переміщення осіб на демографічну стабільність.

Розкрито підходи держав до формування та реалізації демографічної політики. Виділено три основні стратегії: політика обмеження зростання населення, політика підтримання поточних темпів приросту та політика стимулювання народжуваності. Для кожної з них наведено наукове обґрунтування, інструменти реалізації та можливі ризики. Підкреслено, що ефективна демографічна стратегія потребує адаптації до регіональних особливостей та врахування культурних і соціальних чинників.

Окрему увагу приділено аналізу інтеграції демографічної політики з економічною, екологічною та безпековою стратегіями держави. Показано, що забезпечення балансу між зростанням чисельності населення та ресурсними можливостями країни є передумовою соціальної стабільності та стійкого розвитку. У контексті воєнних викликів і післявоєнного відновлення особливо актуальними є заходи з реінтеграції внутрішньо переміщених осіб, повернення трудових мігрантів і відновлення репродуктивного потенціалу нації.

Зазначено, що міжнародна координація та дотримання міжнародно-правових стандартів у сфері демографічної політики сприяють зміцненню національної безпеки та підвищенню ефективності управлінських рішень. Наголошено на важливості використання рекомендацій Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці та Ради Європи, а також інтеграції успішних практик Європейського Союзу у національну нормативно-правову базу.

Зроблено висновок, що ефективна державна політика у сфері розвитку демографічних чинників ґрунтується на поєднанні превентивного правового регулювання, стратегічного планування та міжнародної співпраці. Її реалізація можлива лише за умови комплексного підходу, який охоплює соціально-економічні, екологічні та безпекові аспекти, забезпечує високу якість життя громадян та сприяє зміцненню національної конкурентоспроможності у глобальному вимірі.

Ключові слова: демографічна політика, публічне адміністрування, депопуляція, демографічний вибух, урбанізація, внутрішньо переміщені особи, трудова міграція, відтворення населення, сталий розвиток, національна безпека, соціальна стабільність, міжнародне співробітництво, превентивне правове регулювання, стратегічне планування, післявоєнне відновлення.

Kropyvna K. STATE POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF DEMOGRAPHIC FACTORS IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES

The article examines the state policy on the development of demographic factors in the context of the global challenges of modernity. It emphasizes that demographic processes are one of the decisive components of sustainable state development and have a direct impact on economic stability, social integration, and national security. The interconnection between demographic changes, the level of economic development, environmental constraints, and political processes, including the impact of wars and large-scale migration, is identified.

The global demographic situation is analyzed, which is characterized by opposing trends: a demographic explosion in developing countries and depopulation processes in economically developed states. It has been established that the uneven distribution of the population between regions is accompanied by socio-economic imbalances, the crisis of large cities, rising unemployment, and the deepening problem of poverty. Particular attention is paid to the impact of uncontrolled urbanization, global labor migration, and internal displacement on demographic stability.

Approaches of states to the formation and implementation of demographic policy are revealed. Three main strategies are distinguished: the policy of limiting population growth, the policy of maintaining current growth rates, and the policy of stimulating birth rates. For each of them, scientific justification, implementation instruments, and possible risks are provided. It is emphasized that an effective demographic strategy requires adaptation to regional specificities and the consideration of cultural and social factors.

Special attention is devoted to the analysis of the integration of demographic policy with the economic, environmental, and security strategies of the state. It is demonstrated that ensuring a balance between population growth and the resource

capacity of the country is a prerequisite for social stability and sustainable development. In the context of war-related challenges and post-war recovery, measures for the reintegration of internally displaced persons, the return of labor migrants, and the restoration of the reproductive potential of the nation are particularly relevant.

It is noted that international coordination and compliance with international legal standards in the field of demographic policy contribute to strengthening national security and increasing the efficiency of governance. The importance of using the recommendations of the United Nations, the International Labour Organization, and the Council of Europe, as well as integrating the successful practices of the European Union into the national regulatory framework, is stressed.

It is concluded that effective state policy in the sphere of demographic factor development is based on a combination of preventive legal regulation, strategic planning, and international cooperation. Its implementation is possible only under a comprehensive approach that encompasses socio-economic, environmental, and security aspects, ensures a high quality of life for citizens, and enhances national competitiveness in the global dimension.

Keywords: demographic policy, public administration, depopulation, demographic explosion, urbanization, internally displaced persons, labor migration, population reproduction, sustainable development, national security, social stability, international cooperation, preventive legal regulation, strategic planning, post-war recovery.

Постановка проблеми. Демографічні процеси виступають одним із ключових чинників, що визначають стійкість соціально-економічного розвитку, рівень національної безпеки та конкурентоспроможність держави у глобалізованому світі. Сучасна світова демографічна ситуація характеризується різноспрямованими тенденціями: швидким зростанням чисельності населення у країнах, що розвиваються, та скороченням і старінням населення у більшості економічно розвинених держав. Така асиметрія породжує структурні дисбаланси у сфері зайнятості, соціального забезпечення, міграційної політики та використання природних ресурсів. Воєнні конфлікти, збройна агресія та масштабні вимушені міграції посилюють негативний вплив на демографічну стабільність, створюючи додаткові виклики для системи публічного адміністрування. У цих умовах державна демографічна політика повинна інтегрувати економічні, екологічні, соціальні та безпекові стратегії, враховуючи регіональні особливості та міжнародно-правові стандарти. Необхідність превентивного правового регулювання та стратегічного планування зумовлюється потребою у формуванні довгострокової моделі сталого відтворення населення. Вирішення цих завдань вимагає комплексного наукового дослідження та розроблення ефективних інструментів державної політики розвитку демографічних чинників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем державного управління демографічними процесами зробила Е.М. Лібанова, у працях якої висвітлено ключові напрями демографічної політики України та її зв'язок із соціально-економічним розвитком держави. Значущими є напрацювання В.С. Стешенка, присвячені подоланню негативних тенденцій демографічної кризи та забезпеченню розширеного відтворення населення. Особливу увагу у цьому контексті заслуговують дослідження О.А. Малиновської, яка аналізує вплив міграційних процесів на демографічний баланс та інтеграцію міграційної політики у систему публічного управління.

Серед сучасних дослідників у сфері публічного управління та адміністрування помітним є внесок А.О. Дегтяря та О.М. Долінченка, які розглядають організаційно-правові механізми регулювання демографічних процесів та питання міжвідомчої взаємодії. Не менш важливими є праці Н.В. Васильєвої, де обґрунтовано роль державних інституцій у формуванні соціально орієнтованої демографічної політики. Значний історико-аналітичний матеріал містять роботи Г.Л. Махоріна, спрямовані на дослідження демографічних тенденцій та прогнозування чисельності населення.

Метою статті є комплексне дослідження теоретичних та прикладних аспектів формування й реалізації державної політики у сфері розвитку демографічних чинників. У межах дослідження передбачено виявлення сучасних глобальних і національних демографічних викликів, аналіз стратегій та інструментів їх подолання, а також оцінка ефективності правових механізмів регулювання. Досягнення поставленої мети передбачає розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення та інституційної спроможності органів публічної влади у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. На початку ХХІ століття питання демографічного розвитку набули статусу ключового елементу національної та міжнародної безпеки. Зростання чисельності населення з понад 6 мільярдів осіб наприкінці 1999 року до прогнозованих 8 мільярдів у 2025 році створює значний тиск на природні ресурси, економіку та соціальні системи. У глобальному масштабі одночасно нараховується близько 1 мільярда голодуючих, 1 мільярда безробітних, 1 мільярда неписьменних і 1,5 мільярда осіб за межею бідності [1].

Ефективна демографічна політика є необхідною умовою підтримання сталого балансу у відтворенні населення. Вона включає економічні механізми (фінансова підтримка сімей, оплачувані відпустки у зв'язку з народженням дітей, допомога залежно від кількості та віку дітей), адміністративно-правові інструменти (регулювання шлюбно-сімейних відносин, виконання аліментних зобов'язань) та просвітницькі заходи, спрямовані на формування відповідальної моделі демографічної поведінки.

Демографічна криза в Україні створює серйозні ризики для довгострокового розвитку та соціальної безпеки, що зумовлює потребу у дієвій політиці, спрямованій на запобігання подальшому скороченню чисельності населення та усунення наявних загроз. Поняття «демографічна політика» у науковому обігу трактується по-різному: у вузькому розумінні цей інститут визначається як діяльність держави, спрямована

на зміну демографічних параметрів і режиму відтворення, у ширшому сприйнятті це вплив на якісні характеристики населення, зокрема стан здоров'я, економічну активність та освітній рівень.

В Україні демографічна політика закріплюється у стратегічних документах, таких як «Концепція», «Стратегія» чи «Програма» демографічного розвитку. В. Стешенко та В. Піскунов підкреслюють, що демографічна політика має бути практикою демографічної теорії, а не буденного, побутового мислення [2, с. 147], і ігнорування наукових висновків призводить до низької ефективності заходів.

Разом з тим окремі дослідники, зокрема І. Курило, вважають, що певний ефект у сфері народжуваності можливий за умови підвищення добробуту внаслідок переходу до постіндустріальної моделі економіки [3, с. 39]. Міжнародний досвід доводить, що зниження народжуваності є універсальною тенденцією, зумовленою, серед іншого, трансформацією інституту сім'ї, що витікає від традиційної сільської моделі до міського індивідуалізованого типу, що супроводжується зменшенням числа дітей у сім'ях. Цей процес, як підкреслює А. Вишневський, має глобальний характер і властивий багатьом високоурбанізованим державам [4].

Залежно від демографічної ситуації держави обирають різні стратегії:

1. **Політика обмеження природного приросту** є характерною для держав, у яких чисельність населення та темпи його зростання перевищують рівень, що забезпечує стабільне соціально-економічне функціонування. У таких країнах (Китай, Бангладеш, Індонезія, Пакистан, Малайзія, Нігерія, Мексика та ін.) у 90-х роках XX століття були впроваджені масштабні національні програми планування сім'ї, що охоплювали як законодавчі обмеження (наприклад, китайська програма «Одна сім'я - одна дитина»), так і розгалужені системи медико-санітарної просвіти та доступу до контрацептивів. Метою такої політики є зниження навантаження на продовольчі ресурси, інфраструктуру, систему охорони здоров'я та ринок праці, що у довгостроковій перспективі повинно сприяти економічній стабілізації та підвищенню якості життя населення. Наукові дослідження з демографічного моделювання (Тінберген, Медоус) підтверджують, що у випадку збереження високих темпів народжуваності у цих країнах виникає ризик демографічного вибуху, що призведе до критичного виснаження природних ресурсів.

2. **Політика підтримання поточних темпів приросту населення** характерна для країн, де існуючий рівень природного приросту є оптимальним для економічної та соціальної структури, і різкі зміни в бік скорочення чи зростання чисельності можуть призвести до дисбалансів. До цієї групи належать як великі за чисельністю населення держави (Бразилія), так і відносно малі (Намібія, Йорданія, Данія, Японія). На практиці політика підтримання стабільних темпів приросту передбачає адресну підтримку народжуваності у певних регіонах або групах населення (наприклад, сільських районах з від'ємним приростом), а також запобігання надмірній урбанізації, що може створити навантаження на інфраструктуру мегаполісів. У науковій літературі така стратегія розглядається як інструмент «демографічної стабільності», що дозволяє зберігати баланс між поколіннями, підтримувати стійкість пенсійної та соціальної систем і уникати структурних зрушень у зайнятості населення.

3. **Стимулююча демографічна політика** спрямована на подолання депопуляційних тенденцій, характерних для країн з низьким або негативним приростом населення (Болгарія, Чехія, Німеччина, Греція, Франція), а також для окремих держав з високим приростом, але специфічними демографічними проблемами (Камбоджа, Малі, Лаос). У європейському контексті така політика часто обумовлена старінням населення, зменшенням частки працездатних громадян і ризиком дефіциту робочої сили. Державні інструменти стимулювання включають підвищення розміру та тривалості декретних відпусток, збільшення допомоги при народженні дітей, запровадження пільг на житло та оподаткування для багатодітних сімей, розвиток мережі дошкільних закладів, а також заходи з гармонізації професійного та сімейного життя. Наукові дослідження у сфері соціальної політики підтверджують, що успішність стимулюючих програм залежить не лише від фінансових інструментів, а й від культурних чинників, таких як суспільне сприйняття багатодітності та гендерна рівність у розподілі сімейних обов'язків.

Сучасна демографічна криза проявляється у двох полярних формах: демографічний вибух у країнах, що розвиваються, та депопуляція в економічно розвинених державах. Швидке зростання населення в Азії, Африці та Латинській Америці зумовлює його подвоєння кожні 20–30 років, що ускладнює подолання економічної відсталості. Натомість у Західній Європі, Північній Америці та Японії з 70-х років XX століття рівень народжуваності опустився нижче від межі простого відтворення населення, що створює ризик депопуляційних процесів.

Нерівномірний розподіл населення між регіонами світу супроводжується інтенсивною урбанізацією, яка часто набуває неконтрольованого характеру. Якщо у 1950 році чисельність сільського населення у країнах, що розвиваються, становила 1,4 мільярда осіб, то у 2010 році - це вже 3 мільярди. Такий процес супроводжується кризами великих міст, зростанням безробіття (понад 500 мільйонів осіб на початку XXI століття) та проблемами соціальної інтеграції [5].

Історична динаміка зростання чисельності людства вражає: від приблизно 230 мільйонів на початку нашої ери до 1 мільярда у 1830 році, 2 мільярдів у 1930 році, 3 мільярдів у 1960 році, 4 мільярдів у 1975 році і 6 мільярдів наприкінці 1999 року. Прогнози футурологів на першу половину XXI століття вказують на можливість досягнення 11 мільярдів, що ставить під загрозу збереження біосфери [6].

Глобальні виклики, зумовлені демографічними чинниками, охоплюють також питання продовольчої безпеки, енергетики, охорони здоров'я, освіти, збереження миру. Незважаючи на песимістичні прогнози Мальтуса XVIII століття про перевищення темпів зростання населення над виробництвом продовольства, технічний прогрес XX століття довів можливість забезпечення людей їжею. Потенціал аграрного виробництва ще не вичерпаний: підвищення родючості ґрунтів, розвиток генетики та селекції, аквакультура, ефективне використання сонячної енергії та біотехнологій створюють передумови для продовольчої стабільності.

Проте безпековий аспект залишається визначальним. Наприкінці XX століття витрати на військові потреби перевищували 1 трильйон доларів на рік, причому майже половина припадала на США та Росію. Наявність ядерної зброї у п'яти державах (США, Росія, Великобританія, Франція, Китай) зберігає ризики глобального конфлікту, який здатен нівелювати будь-які економічні чи соціальні досягнення. Показовим є приклад України, яка у 1994 році добровільно відмовилася від третього у світі за потужністю ядерного арсеналу, передавши значну його частину державі, що виступила гарантом її безпеки. У подальшому Російська Федерація порушила міжнародно-правові зобов'язання, вчинивши збройну агресію проти України, що продемонструвало вразливість міжнародних гарантій безпеки за відсутності ефективних механізмів їх примусового виконання.

Отже, ефективна державна політика у сфері розвитку демографічних чинників має ґрунтуватися на комплексному підході, який синхронізує правові, економічні, соціальні, екологічні та безпекові засади публічного адміністрування.

По-перше, інтеграція соціально-економічних, екологічних та безпекових стратегій передбачає узгодження заходів у сфері зайнятості, охорони довкілля, охорони здоров'я та національної безпеки з метою формування стійкої демографічної структури. Нормативно-правова база має закріплювати пріоритетність сталого розвитку, у якому зростання чисельності населення не перевищує екологічну ємність території та спроможність економіки забезпечити належний рівень життя. При цьому безпековий компонент охоплює як внутрішню безпеку, так і зовнішні виклики, включаючи ризики збройної агресії, які здатні призвести до масових переміщень населення та структурних змін у трудових і репродуктивних ресурсах держави.

По-друге, регіонально диференційовані підходи до стимулювання чи обмеження народжуваності повинні бути закріплені у законодавстві та підзаконних актах з урахуванням специфіки демографічних процесів у кожному регіоні. Так, у зонах інтенсивної депопуляції доцільним є впровадження стимулюючих програм: від податкових пільг до державного субсидування житла, тоді як у регіонах із надмірним демографічним тиском на інфраструктуру можуть застосовуватися механізми планування сім'ї та інформаційно-просвітницькі кампанії. В умовах післявоєнного відновлення особливого значення набуває диференційована підтримка внутрішньо переміщених осіб, репатріантів та громадян, що повертаються з трудової міграції, з метою їх соціальної та економічної інтеграції у громади.

По-третє, комплексна робота з підвищення якості життя, рівня освіти та стану охорони здоров'я населення повинна бути закріплена у системі національних цільових програм і відповідати міжнародним зобов'язанням держави у сфері прав людини (зокрема, Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права). Держава має забезпечувати рівний доступ до якісної освіти, сучасної медичної допомоги, належного житла та соціальної інфраструктури, враховуючи особливі потреби постраждалих від війни, у тому числі ветеранів, осіб з інвалідністю та дітей-сиріт.

По-четверте, забезпечення миру як передумови вирішення усіх інших глобальних проблем є імперативною умовою стабілізації демографічних процесів. Збройні конфлікти призводять до втрат людського потенціалу, руйнування інфраструктури, поглиблення економічної кризи та масштабної вимушеної міграції, що, у свою чергу, спричиняє демографічні деформації як у країнах, що постраждали, так і в державах-реципієнтах біженців. Відповідно, державна демографічна політика повинна враховувати положення міжнародного гуманітарного права та норм щодо захисту переміщених осіб, передбачати заходи для повернення та реінтеграції населення, а також формування сприятливих умов для відновлення народжуваності у післявоєнний період.

Висновки. Ефективність державної політики у сфері розвитку демографічних чинників є результатом системної взаємодії правових, соціально-економічних, екологічних та безпекових механізмів публічного адміністрування, що функціонують у єдиній стратегічній площині. Ключовим завданням органів публічної влади є не лише оперативне реагування на наявні демографічні дисбаланси, а й створення превентивних інституційних механізмів, здатних запобігати їх поглибленню. Превентивне правове регулювання передбачає розроблення та прийняття нормативно-правових актів, які інтегрують соціальну, економічну, міграційну та безпекову політику з урахуванням регіональних і глобальних викликів.

У сучасних умовах глобалізації та транснаціоналізації міграційних процесів особливого значення набуває стратегічне планування, яке базується на демографічному прогнозуванні та аналізі довгострокових сценаріїв розвитку. Такий підхід дозволяє завчасно враховувати вплив факторів війни, збройної агресії, економічних криз, екологічних катастроф та епідемій на демографічну структуру населення. Міжнародна координація, своєю чергою, виступає інструментом гармонізації національної демографічної політики з положеннями міжнародних договорів та рекомендацій провідних організацій - Організації Об'єднаних Націй, Міжнародної організації праці, Ради Європи, Європейського Союзу.

Саме тому на етапі післявоєнного відновлення для України особливо важливо забезпечити комплексну реінтеграцію внутрішньо переміщених осіб, повернення громадян з вимушеної еміграції, відновлення трудового та репродуктивного потенціалу нації. Це потребує не лише нормативного врегулювання, але й інституційної модернізації, спрямованої на підвищення ефективності демографічного управління.

Отже, державна політика у сфері демографічного розвитку повинна бути орієнтована на довгострокову стійкість, соціальну справедливість та відповідність міжнародно-правовим стандартам, що у підсумку сприятиме зміцненню національної безпеки, сталому економічному зростанню та підвищенню якості життя населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Демографічна ситуація у державах-членах ЄС. Лютий 2024 року. Internews Ukraine. URL: <https://internews.ua/storage/app/media/rang/Materials/2024/EU/EUDemographicSituation.pdf>
2. Стешенко В.С. Деякі теоретичні аспекти протидії демографічній кризі в Україні. *Демократичний розвиток України та пріоритетні завдання демографічної політики*: Зб. наук. праць: Спец. вип.: мат. міжн. наук.-практ. конф. Т.1. К.: КНЕУ, 2006. С. 144–155.
3. Курило І.О. Тенденції народжуваності в Україні у контексті подальшої трансформації суспільства. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. №1. С. 38-45.
4. Макарова О.В. Демографічна політика: сучасні реалії та перспективи. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 1. С. 3–11. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/38340971.pdf>
5. The impact of demographic change – in a changing environment: Commission Staff Working Document, Brussels, 17.01.2023, SWD(2023) 21 final // European Commission. URL: https://commission.europa.eu/system/files/2023-01/the_impact_of_demographic_change_in_a_changing_environment_2023.PDF
6. Населення Землі URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

REFERENCES:

1. Demohrafichna sytuatsiia u derzhavakh-chlenakh YeS. (2024, February). [Demographic situation in EU member states]. *Internews Ukraine*. Retrieved from: <https://internews.ua/storage/app/media/rang/Materials/2024/EU/EUDemographicSituation.pdf> [in Ukrainian].
2. Steshenko, V.S. (2006). Deiakі teoretychni aspekty protydii demohrafichnii kryzi v Ukraini. [Some theoretical aspects of countering the demographic crisis in Ukraine]. *Demokratychnyi rozvytok Ukrainy ta priorytetni zavdannia demohrafichnoi polityky*. T.1. 144–155. [in Ukrainian].
3. Kurylo, I.O. (2006). Tendentsii narodzhuvanosti v Ukraini u konteksti podalshoi transformatsii suspilstva. [Fertility trends in Ukraine in the context of further societal transformation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*. №1. 38-45. [in Ukrainian].
4. Makarova, O.V. (2006). Demohrafichna polityka: suchasni realii ta perspektyvy. [Demographic policy: current realities and prospects]. *Demohrafichni protsesy ta tendentsii*. 3–11. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/38340971.pdf> [in Ukrainian].
5. The impact of demographic change – in a changing environment. (2023, January 17). *Commission Staff Working Document*. SWD(2023) 21 final. Retrieved from: https://commission.europa.eu/system/files/2023-01/the_impact_of_demographic_change_in_a_changing_environment_2023.PDF [in English].
6. Naseleennia Zemli. (2025). [Earth's population]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.06.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-268-275

Цвіркун Юрій Іванович,

доктор юридичних наук,

професор кафедри публічного та міжнародного права

Юридичного інституту Київського національного
економічного університету імені Вадима Гетьмана

yutsvirkun@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5351-9653

Сусак Марина Сергіївна,

докторка філософії в галузі права,

асистентка кафедри адміністративного права та процесу

Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
ORCID ID: 0000-0002-4042-6925

ПРЕДСТАВНИЦТВО В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У СПОРАХ ЩОДО РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

У статті розкрито сутність представництва в адміністративному судочинстві України. Зокрема, досліджено стан нормативно-правового регулювання участі представника в адміністративному процесі, класифіковано види представництва та охарактеризовано їх.

На підставі здійсненого аналізу норм процесуального права, які регулюють питання, пов'язані із участю представника в адміністративному суді, підкреслено, що інститут представництва в адміністративному процесі в ході судової реформи зазнав суттєвих змін і постійно трансформується. Зауважено, що із «осіб, які беруть участь у справі» законодавцем «представники» виведені в окрему категорію учасників судового процесу, а «органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб», уведено до «учасників справи» і виведено їх із «представників за законом». Запроваджено такий вид представництва як «самопредставництво». Також звернено увагу на те, що представником за договором в адміністративному судочинстві, як правило, є адвокат, тобто особа, яка здійснює адвокатську діяльність у відповідності до законодавства України, або, і тільки у випадках, визначених законом, фізична особа, яка має адміністративну процесуальну дієздатність. Наведені аргументи «за» і «проти» адвокатської монополії.

Зроблено висновок про наявність трьох видів процесуального представництва в адміністративному судочинстві України: - самопредставництво (тобто будь-який учасник справи може брати участь в суді особисто і представляти себе); - представництво за законом (цей вид представництва може бути реалізований батьками, усиновлювачами, опікунами та іншими органами чи особами, визначеними законом); - представництво за договором (цей вид представництва може бути забезпечений, як правило, адвокатом, а у випадках, передбачених КАС України, фізичною особою, яка має адміністративну процесуальну дієздатність).

Окремо підкреслено, що застосування цих трьох видів процесуального представництва знаходять своє практичне відображення у спорах, що виникають у сфері містобудування. Зазначено, що саме у справах щодо реалізації інфраструктурних проєктів чітко проявляється баланс публічних та приватних інтересів, а інститут представництва відіграє ключову роль у забезпеченні захисту прав громадян (відвідувачів) населеного пункту, територіальних громад, а також забудовників та інвесторів.

Акцентовано, що рівень правового регулювання участі представника в розгляді справи, адвокатської монополії, участі особи в порядку самопредставництва в адміністративному процесі потребує подальшого підвищення.

Ключові слова: представництво, види представництва, самопредставництво, представництво за законом, представництво за договором, містобудування, інфраструктура, населений пункт.

Tsvirkun Y., Susak M. REPRESENTATION IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE AND ITS SIGNIFICANCE IN DISPUTES CONCERNING THE DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE OF POPULATED AREAS

The article reveals the essence of representation in the administrative justice of Ukraine. In particular, the state of regulatory and legal regulation of the participation of a representative in the administrative process is investigated, types of representation are classified and characterized.

Based on the analysis of the norms of procedural law that regulate issues related to the participation of a representative in the administrative court, it is emphasized that the institution of representation in the administrative process has undergone significant changes in the course of the judicial reform and is constantly transforming. It is noted that from the “persons participating in the case” the legislator has removed “representatives” into a separate category of participants in the legal process, and “bodies and persons who are granted the right by law to apply to the court in the interests of other persons” have been included in the “participants in the case” and removed them from “representatives by law”. Such a type of representation as “self-representation” has been introduced. It is also noted that a contractual representative in administrative proceedings is, as a rule, an attorney, i.e. a person who practices law in accordance with the legislation of Ukraine, or, and only in cases specified by law, an individual who has administrative procedural capacity. The arguments for and against the attorney monopoly are presented.

It is concluded that there are three types of procedural representation in administrative proceedings in Ukraine: - self-representation (i.e., any participant in the case can participate in court in person and represent himself); - representation by law (this type of representation can be implemented by parents, adoptive parents, guardians and other bodies or persons specified by law); - representation by contract (this type of representation can be provided, as a rule, by an attorney, and in cases specified by the CAS of Ukraine, by an individual who has administrative procedural capacity).

Special attention is given to the application of these three types of procedural representation in disputes arising in the field of urban planning. It is emphasized that in cases concerning the implementation of infrastructure projects, the balance between public and private interests is clearly manifested, and the institution of representation plays a key role in ensuring the protection of the rights of citizens (residents) of a settlement, territorial communities, as well as developers and investors.

It is emphasized that the level of legal regulation of the participation of a representative in the consideration of a case, the lawyer's monopoly, and the participation of a person in the procedure of self-representation in the administrative process requires further improvement.

Keywords: representation, types of representation, self-representation, representation by law, representation by contract, urban planning, infrastructure, settlement.

Постановка проблеми. Реформування правових інститутів, законодавчі зміни та доповнення, зокрема, до положень вітчизняних процесуальних кодексів безпосередньо вплинули на інститути процесуального права, в тому числі і на інститут процесуального представництва. Разом з тим, поспішні зміни та неузгодженість норм права щодо учасників судового процесу та різного роду понять, пов'язаних із судовим представництвом, породили проблеми у правозастосуванні та судовій практиці, що відповідно негативно позначилося на забезпеченні правничої допомоги, захисті фізичних та юридичних осіб в суді, ефективності судочинства.

Актуальність досліджуваної теми зумовлюється потребою дослідження видів представництва в адміністративному судочинстві України, наявністю перешкод щодо забезпечення права на справедливий суд, які пов'язані із питаннями здійснення представництва особи в суді у спорах із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами тощо, а також неповнотою наукового аналізу відповідних норм права.

Особливої уваги інститут представництва набуває у справах, що стосуються розвитку інфраструктури населених пунктів, де балансуються приватні та публічні інтереси, а результати судових рішень мають безпосередній вплив на якість життя громадян (відвідувачів) населеного пункту, права громадян та ефективний розвиток територій.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Питанням проблематики інституту представництва в адміністративному судочинстві присвятили свої праці такі вітчизняні вчені як О. Бандурка, В. Бевзенко, Я. Берназюк, Ю. Битяк, М. Джафарова, І. Коліушко, Т. Коломоець, В. Колпаков, Л. Кондрат'єва, А. Комзюк, О. Кузьменко, Р. Куйбіда, П. Лютіков, Р. Мельник, Л. Наливайко, О. Пасенюк, В. Перепелюк, М. Смокович, С. Стеценко, М. Цуркан, В. Шишкін та інші. Водночас, дана проблема потребує подальших досліджень та більш детального аналізу, оскільки реформування сфери судочинства неабияк вплинуло на відповідний правовий інститут.

Метою статті є аналіз чинних законодавчих норм, які регулюють питання процесуального представництва, визначення видів представництва в адміністративному судочинстві України та виявлення значення цього інституту у вирішенні спорів, пов'язаних із розвитком інфраструктури населених пунктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 59 Конституції України закріплює, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1]. Цей припис Конституції України міститься з 28 червня 1996 року, коли її було ухвалено. Однак 30 вересня 2016 р. набрав чинності Закон України від 02 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», яким суттєво доповнено положення щодо представництва особи в суді. Низкою змін в Основному Законі України, окрім іншого, закріплено особливе місце адвокатури в правовій системі та нові засади функціонування інституту представництва.

Так, стаття 131² Конституції України в частинах першій – четвертій встановила, що для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура; незалежність адвокатури гарантується; засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні визначаються законом; виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення [1]. Необхідність внесення таких змін була обґрунтована потребою в істотному підвищенні якості представництва особи в суді. Однак тепер введення, якими запроваджено адвокатську монополію, вважаються поспішними, тому законодавчий орган влади має на меті їх усунути.

Зокрема, Комітет Верховної Ради України з питань правової політики у висновку від 05 лютого 2020 р. рекомендував парламенту поданий Президентом України як невідкладний проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії), реєстр № 1013 від 29 серпня 2019 р., в тому числі і з урахуванням позитивного висновку Конституційного Суду України щодо нього, прийняти остаточно як закон [2].

Крім цього, згідно з підпунктом 11 пункту 16¹ розділу XV «Перехідні положення» Конституції України (в редакції Закону України від 02 червня 2016 р. № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» представництво відповідно до пункту 3 частини першої статті 131¹ та статті 131² Конституції України виключно прокурорами або адвокатами у Верховному Суді та судах касаційної інстанції здійснюється з 01 січня 2017 р.; у судах апеляційної інстанції – з 01 січня 2018 р.; у судах першої інстанції – з 01 січня 2019 р. У відповідності до абзацу другого зазначеного вище підпункту 11 пункту 16¹ розділу XV Конституції України представництво органів державної влади та органів місцевого самоврядування в судах виключно прокурорами або адвокатами здійснюється з 01 січня 2020 р. [1].

У зв'язку зі змінами до Конституції України в частині правосуддя, в процесуальних кодексах, в тому числі і Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАС України), були запроваджені новели в положеннях, які регулюють відносини щодо учасників судового процесу і безпосередньо щодо представництва особи в адміністративному суді.

КАС України в редакції Закону № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 р., чинний з 15 грудня 2017 р., зокрема в підпункті 19 пункту 1 розділу VII «Перехідні положення» встановив, що положення цього Кодексу застосовуються з урахуванням підпункту 11 пункту 16¹ розділу XV «Перехідні положення» Конституції України [3], який визначив питання представництва.

Разом з тим, стаття 131² Конституції України в частині п'ятій передбачає, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена [1]. Тобто, Основний Закон України закріпив, що законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у перелічених спорах. На підставі цього у процесуальних кодексах було зафіксовано, що в окремих категоріях судових справ представником, окрім адвоката, може бути й інша особа, яка має відповідну правосуб'єктність.

Слід звернути увагу на те, що норми права, які регулюють відносини, пов'язані із представництвом особи в суді, Законом № 2147-VIII від 03 жовтня 2017 р. були уніфіковані в цивільному, господарському та адміністративному судових процесах. При цьому окремі науковці стверджують, що інститут процесуального представництва має міжгалузевий характер [4, 5]. І Р. Ханік-Посполітак зауважує, що представництво в суді виникає на основі норм права і носіями є учасники справи, що мають відповідні права та обов'язки [5].

І. Славінська, К. Ізбаш, Л. Наливайко та О. Стрельцова зазначають, що в адміністративному судочинстві представництво передбачає вчинення представником в межах наданих йому повноважень процесуальної діяльності від імені та в інтересах іншої особи, яку він представляє, з метою захисту її прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин [6, 7]. В свою чергу М. Смокович робить висновок, що представництво в адміністративному процесі – це правовідносини, в яких особа, в межах визначених договором або законом повноважень, вчиняє процесуальні дії в адміністративному процесі, спрямовані на захист законних прав, свобод та інтересів іншої особи, яку представляє, у сфері публічно-правових відносин [8].

Крім того, вчені виділяють такі ознаки представництва в адміністративному процесі: 1) представник завжди виступає від імені особи, яку він представляє; 2) представник наділений повноваженнями, які здійснюються в інтересах особи, яку він представляє в адміністративному суді; 3) представник, який бере участь у справі, не набуває для себе ніяких благ; 4) правові наслідки для особи, яку представляють, виникають в результаті законних процесуальних дій представника в межах його повноважень; 5) представник бере участь у справі на основі закону або договору; 6) представник вступає на будь-якій стадії адміністративного процесу; 7) повноваження представника обов'язково мають бути визначені законом або договором; 8) участь у адміністративному судовому процесі представника не позбавляє права особу, яка має представника, самостійно брати участь у захисті своїх прав та свобод [6].

Право користуватися правничою допомогою в адміністративному судочинстві встановлено статтею 16 КАС України. У частині другій статті 16 цього Кодексу визначено, що представництво в суді, як вид правничої допомоги, здійснюється виключно адвокатом (професійна правнича допомога), крім випадків, встановлених законом [3].

Ураховуючи чинні положення КАС України, учасниками судового процесу є: *учасники справи* (сторони, треті особи, а також можуть брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб); *представники* (самопредставник, адвокат, законний представник, особа, яка має адміністративну процесуальну дієздатність, представники органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб); *інші учасники судового процесу* (помічник судді, секретар судового засідання, судовий розпорядник, свідок, експерт, експерт з питань права, перекладач, спеціаліст).

Так, глава 4 розділу I КАС України (ст.ст. 42-71), яка визначає учасників судового процесу, містить три параграфи, а саме: – параграф 1 «Учасники справи» (ст.ст. 42-54); – параграф 2 «Представники» (ст.ст. 55-60); – параграф 3 «Інші учасники судового процесу» (ст.ст. 61-71).

Таким чином, в КАС України із «осіб, які беруть участь у справі» законодавцем «представники» виведені в окрему категорію учасників судового процесу. Також законодавець виключив із процесуального закону такі нормативні положення: «Як законні представники діють також органи та інші особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб» та «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування можуть бути залучені судом до участі у справі як законні представники або вступити у справу за своєю ініціативою з метою виконання покладених на них повноважень». Цю категорію учасників судового процесу, як зазначено вище, віднесено до учасників справи. Разом з тим, законодавець виключив із закону і нормативне положення такого змісту: «Законним представником органу, підприємства, установи, організації в суді є його керівник чи інша особа, уповноважена законом, положенням, статутом». Замість цього ним введено поняття «самопредставництво».

Стаття 55 КАС України передбачає участь у судовому процесі сторони, третьої особи в адміністративній справі, а також особи, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи особисто (самопредставництво) та (або) через представника. З чого випливає, що фізична особа, особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, юридична особа, суб'єкт владних повноважень можуть брати участь у справі особисто (самопредставництво).

Так, частина перша статті 55 КАС України встановлює, що сторона, третя особа в адміністративній справі, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництво) та (або) через представника, крім випадку, встановленого частиною дев'ятою статті 266 цього Кодексу [3]. Тобто законодавцем введено новий термін

«самопредставництво», що, урахувавши конструкцію зазначеної вище норми, є відмінним від поняття «представник».

Крім цього, КАС України в окремому випадку не допускає самопредставництва і передбачає у цьому разі виключно спільного представника. Зокрема, абзац другий частини дев'ятої статті 266 Кодексу закріплює, що у разі участі у справі більше десяти співпозивачів та/або третіх осіб без самостійних вимог на стороні співпозивачів їх самопредставництво не допускається. Співпозивачі та треті особи без самостійних вимог на стороні співпозивачів беруть участь у такому судовому процесі виключно через спільного представника [3].

Слід зауважити, що змінами, внесеними до КАС України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення» від 18 грудня 2019 р. № 390-IX [9], розширено випадки самопредставництва юридичної особи та суб'єкта владних повноважень в суді, а також визначено перелік документів, що можуть підтвердити відповідні повноваження самопредставника.

Відповідні зміни знайшли відображення в частинах третій та четвертій статті 55 КАС України, яка визначає участь у справі представника, і набрали чинності з 01 січня 2020 р. Зокрема, юридична особа незалежно від порядку її створення, суб'єкт владних повноважень, який не є юридичною особою, беруть участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її (його) імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи, суб'єкта владних повноважень), або через представника (ч. 3 ст. 55 КАСУ); держава, Автономна Республіка Крим, територіальна громада беруть участь у справі через відповідний орган державної влади, орган влади Автономної Республіки Крим, орган місцевого самоврядування відповідно до його компетенції, від імені якого діє його керівник, інша уповноважена особа відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування), або через представника (ч. 4 ст. 55 КАСУ) [3].

Можна говорити, що зазначеними вище змінами до закону законодавцем введено ще один вид представництва – самопредставництво. Самопредставництво – це новий вид представництва, який відмінний від представництва за договором чи законом в загальноприйнятому розумінні. Він містить в собі елементи, які притаманні представництву і за законом, і за договором [10].

На думку Р. Ханік-Посполітак вживання такого терміна не є правильним, оскільки особа не може в одному й тому самому процесі мати декілька процесуальних статусів. А тому особа не може бути одночасно і учасником справи, і своїм представником як учасника... Представництво – це коли одна особа представляє іншу перед кимось/чимось [5].

Проте, аналізуючи чинні положення норм процесуального права, є підстави говорити, що самопредставництво – це один із видів представництва особи в адміністративному суді. Самопредставляти себе в судах під час вирішення публічно-правового спору можуть фізичні особи, юридичні особи, суб'єкти владних повноважень, в тому числі і ті, які не є юридичною особою, органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, держава тощо. І, враховуючи структуру КАС України, самопредставництво – це перший вид процесуального представництва в адміністративному судочинстві.

Стаття 56 КАС України регулює питання, які пов'язані із участю в адміністративному процесі *законних представників*. Зокрема, частина перша статті 56 КАС України встановлює, що права, свободи та інтереси малолітніх та неповнолітніх осіб, які не досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді їхні законні представники – батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом [3].

Згідно із частиною другою статті 56 КАС України права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб, які досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати в суді їхні законні представники – батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі у таких справах відповідно неповнолітніх осіб, непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена. В свою чергу частина третя статті 56 цього Кодексу передбачає, що суд з метою захисту прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб, які досягли віку, з якого настає адміністративна процесуальна дієздатність, непрацездатних фізичних осіб і фізичних осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, та які беруть участь у справі, може залучити до участі у справі їхніх законних представників [3].

У відповідності до частини четвертої статті 56 КАС України у разі відсутності представника у сторони чи третьої особи, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності, а також у разі, якщо законний представник цих осіб не має права вести справу в суді з підстав, встановлених законом, суд зупиняє провадження у справі та ініціює перед органами опіки і піклування чи іншими органами, визначеними законом, питання про призначення чи заміну законного представника [3].

Ураховуючи положення статей 53-54 КАС України, які регулюють питання участі у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, а також зазначені вище положення частин першої-четвертої статті 56 КАС України, можемо говорити, що

законодавець відповідних суб'єктів увів до «учасників справи» і вивів їх із «представників за законом». Проте аналіз норм КАС України свідчить про те, що в одних випадках відповідні органи та особи можуть бути учасниками справи, а в інших – представниками.

Частини шоста та сьома статті 56 КАС України передбачають, що законні представники можуть доручати ведення справи в суді іншим особам, які відповідно до закону мають право здійснювати представництво в суді (ч. 6 ст.56 КАС України); якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, суд може залучити до участі у справі відповідний орган чи особу, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб (ч. 7 ст.56 КАС України) [3].

Отже, другий вид представництва в адміністративному судочинстві – це законне представництво (представництво за законом).

Що стосується представництва за договором, то представником у суді може бути адвокат, що закріплено в частині першій статті 57 КАС України, або законний представник [3].

Таким чином, окрім самопредставництва, представник, ураховуючи чинні положення КАС України, може брати участь у справі виключно на підставі закону або договору. Його повноваження також мають бути визначені або законом, або договором. Перше є обов'язковим представництвом, а друге – добровільним.

Норма частини другої статті 57 КАС України передбачає, що у справах незначної складності та в інших випадках, визначених цим Кодексом, представником може бути фізична особа, яка відповідно до частини другої статті 43 цього Кодексу має адміністративну процесуальну дієздатність [3], що кореспондується із частиною п'ятою статті 131² Конституції України.

Отже, представником за договором в адміністративному судочинстві, як правило, є адвокат, тобто особа, яка здійснює адвокатську діяльність у відповідності до законодавства України, або, і тільки у випадках, визначених законом, фізична особа, яка має адміністративну процесуальну дієздатність.

Справи незначної складності, в яких представником може бути фізична особа, яка має адміністративну процесуальну дієздатність, перелічені у частині шостій статті 12 КАС України. Крім того, в адміністративному судочинстві не адвокат може бути представником і у справах щодо виборів та референдумів.

Наведемо аргументи «за» і «проти» адвокатської монополії, які мають місце у вітчизняній науковій літературі.

Одні вчені вважають, що монополія адвокатури суперечить принципу верховенства права, ускладнює доступ до правосуддя. При цьому зазначається, що Конституцією України передбачено, по-перше, що права людини не можуть бути обмежені; по-друге, звернення громадян до суду стосовно захисту своїх прав і свобод гарантується; по-третє, кожен громадянин є вільним у виборі свого захисника, а адвокатська монополія передбачає обмеження права громадян на вільний вибір захисника виключно з числа професійних адвокатів. Тобто, можливість отримати правничі послуги від правника, що не є професійним адвокатом, обмежена законом [10]. Інші ж вчені притримуються думки, що за адвокатської монополії ми стикаємося із проблемою доступності, коли в разі скасування такої монополії гостро постає питання якості. Тому, вони вважають, що найбільш компромісним вирішенням цієї дилеми є залишення виключного права на представництво за адвокатурою, яка, безумовно, повинна гарантувати якість, водночас внести до цього законодавства зміни, спрямовані на підвищення доступності отримання правових послуг від адвокатури [11].

Частина третя статті 57 КАС України встановлює, що органи або інші особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, представляють у суді їх посадові особи, крім випадків, коли такі органи та особи є стороною чи третьою особою у справі [3].

Отже, тепер участь у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, виходить за межі норм, що складають інститут процесуального представництва. Чинні норми права відносять такі органи та осіб до учасників справи. Вони можуть брати участь в адміністративному процесі через своїх представників. При цьому, коли такі органи та особи не є стороною чи третьою особою у справі, то їх посадові особи можуть їх представляти у справах щодо захисту інтересів малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Разом з тим, процесуальний закон чітко не розмежовує повноваження у судовому процесі органів та осіб, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, та законних представників. При цьому і ті, і ті беруть участь у судовому процесі на підставі припису закону і мета їх участі повністю збігається [12].

Тож останнім, третім видом представництва в адміністративному судочинстві є представництво за договором (договірне представництво).

Класифікація представників у судовому процесі демонструє розмаїття правових підстав для представництва та відмінність у процесуальному статусі різних його форм. Законні представники виконують функцію захисту інтересів осіб, які не можуть самостійно реалізовувати свої права, тоді як договірне представництво базується на волевиявленні довірителя. Окрему роль відіграє адвокатське представництво, що, попри законодавчі обмеження, залишається найбільш поширеним механізмом правової

допомоги у адміністративних спорах [13].

Таким чином, на підставі аналізу чинних норм процесуального права, можемо говорити про наявність трьох видів процесуального представництва в адміністративному судочинстві: - самопредставництво (тобто будь-який учасник справи може брати участь в суді особисто і представляти себе); - представництво за законом (цей вид представництва може бути реалізований батьками, усиновлювачами, опікунами та іншими органами чи особами, визначеними законом); - представництво за договором (цей вид представництва може бути забезпечений, як правило, адвокатом, а у випадках, передбачених КАС України, фізичною особою, яка має адміністративну процесуальну дієздатність).

Саме ці три види процесуального представництва (самопредставництво, представництво за законом, представництво за договором) знаходять своє відображення й у сфері містобудування. Окрему групу адміністративних справ становлять спори, що виникають у процесі реалізації інфраструктурних проєктів населених пунктів. Йдеться, зокрема, про оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів місцевого самоврядування, центральних органів виконавчої влади та їх посадових осіб у сфері планування, забудови та експлуатації об'єктів інфраструктури. Найпоширенішими прикладами є спори щодо затвердження та зміни генеральних і детальних планів територій, надання чи відмова у видачі містобудівних умов і обмежень, дозволів на будівельні роботи, ухвалення рішень про будівництво або реконструкцію транспортних та соціальних об'єктів, а також бездіяльність органів щодо благоустрою, комунальних мереж чи безпеки життєдіяльності мешканців (відвідувачів) населеного пункту. У таких справах застосовуються всі три види процесуального представництва: самопредставництво – коли орган місцевого самоврядування чи мешканці (відвідувачі) населеного пункту напяму відстоюють свої рішення та права; представництво за законом – уповноважені органи діють від імені держави чи громади; представництво за договором – адвокати представляють забудовників, інвесторів, громадські організації тощо. Саме через інфраструктурні спори чітко проявляється баланс приватних і публічних інтересів, що надає інституту процесуального представництва особливого значення.

Висновки. Інститут процесуального представництва в адміністративному судочинстві є одним із ключових складових механізму, який спрямований на ефективний захист прав, свобод та інтересів особи від свавілля влади. Участь представника в адміністративному суді забезпечує реалізацію особою, на захист якої він діє, її процесуальних прав та обов'язків, що тим самим сприяє справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенню судом публічно-правового спору. Особливого значення цей інститут набуває у справах щодо реалізації інфраструктурних проєктів у населених пунктах. Адже рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів публічної адміністрації напяму впливають на права і свободи людини, якість життя громадян (відвідувачів) населеного пункту, розвиток територій та рівень довіри до влади. Належне процесуальне представництво у таких справах забезпечує баланс між приватними та публічними інтересами, а також формує умови для прозорості та законності у сфері містобудування та ефективного інфраструктурного розвитку населеного пункту.

Модернізація та уніфікація цього інституту процесуального права в ході реферування законодавства посприяли його удосконаленню, в тому числі щодо видів представництва в адміністративному судочинстві. Таким чином, аналіз норм КАС України, які регулюють питання, пов'язані із участю представника в адміністративному суді, дають підстави говорити, що інститут представництва в адміністративному процесі останнім часом зазнав суттєвих змін. Разом з тим, вивчення та покращення норм, які регулюють участь представника в адміністративному процесі та визначають його повноваження під час розгляду та вирішення справи залишається важливим завданням для національної правової системи. При цьому рівень правового регулювання участі представника в розгляді справи, адвокатської монополії, участі особи в порядку самопредставництва в адміністративному процесі потребує подальшого підвищення. Саме тому, ефективне функціонування інституту представництва в адміністративному судочинстві є запорукою побудови правової держави та сталого розвитку українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Висновок Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 05 лютого 2020 р. щодо проєкту Закону (реєстр. № 1013 від 29.08.2019). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV (у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
4. Курило М. П. Етапи становлення міжгалузевого процесуального інституту представництва. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. Херсон, 2013. Вип.4, Т.І. С.92-95.
5. Ханік-Посполітак Р. Ю. Представництво в цивільному процесі за новим Цивільним процесуальним кодексом України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2018. Т. 1. С. 50-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2018_1_11
6. Славінська І. В., Ізбаш К. С. Представництво в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 6. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2019/73.pdf

7. Наливайко Л. Р. та Стрельцова О. І. Представництво в адміністративному процесі. The 1st International scientific and practical conference “Progressive research in the modern world” (October 5-7, 2022) BoScience Publisher, Boston, USA. 2022. 637-635 p.

8. Смокович М. І. Системний аналіз норм національного законодавства, які регулюють представництво в адміністративному процесі. *Правова позиція*. 2020. № 2 (27). С. 48-53. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/2/10.pdf>

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення: Закон України від 18 грудня 2019 р. № 390-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/533-20>

10. Лященко Р. Д., Мамчур С. М. Адвокатська монополія в Україні: плюси та мінуси реформування. *Право і суспільство: Розбудова держави і права: питання теорії та конституційної практики*. № 1, частина 2. 2018. С. 21–25.

11. Ковальова Я. О., Якубов Б. В. Проблема адвокатської монополії: якість чи доступність. *Юридичний науковий електронний журнал* : електрон. наук. фах. вид. 2020. № 8. С. 479–483. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/119>

12. Цвіркун Ю. Представництво в адміністративному судочинстві: аналіз законодавства та судової практики. *Слово Національної школи суддів України*. 2023. №4 (45). С. 162-173.

13. Зубенко В. С. (2025). Поняття представника у адміністративному судочинстві. *Академічні візії*, (41). URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1769>

REFERENCES:

1. Constitution of Ukraine of June 28, 1996 (as amended). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Opinion of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Legal Policy of February 5, 2020 on the draft Law (Registration No. 1013 of August 29, 2019). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242

3. Code of Administrative Procedure of Ukraine: Law of Ukraine of July 6, 2005 No. 2747-IV (as amended by the Law of Ukraine of October 3, 2017 No. 2147-VIII). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>

4. Kurylo M. P. Stages of the formation of the interdisciplinary procedural institute of representation. Scientific Bulletin of the Kherson State University. Series: Legal Sciences. Kherson, 2013. Issue 4, T.I. P.92-95.

5. Khanyk-Pospolitak R. Yu. Representation in civil proceedings under the new Civil Procedure Code of Ukraine. Scientific Notes of NaUKMA. Legal Sciences. 2018. T. 1. P. 50-54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2018_1_11

6. Slavinska I. V., Izbash K. S. Representation in administrative proceedings. Legal Scientific Electronic Journal. 2019. №. 6. http://www.lsej.org.ua/6_2019/73.pdf

7. Nalyvaiko L. R. and Streltsova O. I. Representation in the administrative process. The 1st International scientific and practical conference “Progressive research in the modern world” (October 5-7, 2022) BoScience Publisher, Boston, USA. 2022. 637-635 p.

8. Smokovich M. I. Systematic analysis of the norms of national legislation regulating representation in the administrative process. Legal position. 2020. № 2 (27). P. 48-53. URL: <https://legalposition.umsf.in.ua/archive/2020/2/10.pdf>

9. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Expanding the Opportunities for Self-Representation in Court of State Authorities, Authorities of the Autonomous Republic of Crimea, Local Self-Government Bodies, and Other Legal Entities Regardless of the Procedure for Their Creation: Law of Ukraine of December 18, 2019 No. 390-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/533-20>.

10. Lyashchenko R. D., Mamchur S. M. Lawyer monopoly in Ukraine: pros and cons of reform. Law and society: Development of the state and law: issues of theory and constitutional practice. No. 1, part 2. 2018. P. 21–25.

11. Kovaleva Ya. O. The problem of lawyer monopoly: quality or accessibility [Electronic resource] / Ya. O. Kovaleva, B. V. Yakubov // Legal scientific electronic journal: electronic scientific professional edition. 2020. No. 8. P. 479–483. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/119>

12. Tsvirkun Yu. Representation in Administrative Proceedings: Analysis of Legislation and Judicial Practice. Slovo of the National School of Judges of Ukraine. 2023. No. 4 (45). P. 162-173.

13. Zubenko V. S. (2025). The Concept of a Representative in Administrative Proceedings. Academic Visions, (41). URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1769>

Стаття надійшла до редакції 12.06.2025

УДК 34:347

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-276-280

Olha Zyhrii,

candidate of economic sciences, associate
professor, associate professor of the department of civil
law and procedure of
West Ukrainian National University
o.zyhrii@wunu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-7092-5306

ETHICAL AND LEGAL ASPECTS OF USING THE LATEST TECHNOLOGIES IN THE LEGAL SPHERE OF UKRAINE

The article is devoted to the analysis of ethical and legal aspects of the use of new technologies in the legal sphere of Ukraine. Based on scientific research, regulatory and legal sources, international experience and practice of the functioning of the digital society, the key challenges facing legal science and law enforcement in the context of the rapid development of technologies are revealed. The main focus of the study is on finding legal mechanisms that can effectively respond to new social realities, while maintaining a balance between innovation and fundamental human rights.

The modern technological era is shaping a new legal reality, where classical legal constructs are exposed to unprecedented challenges generated by the development of digital technologies. The focus is on phenomena such as digital human rights, the use of artificial intelligence, the functioning of cryptocurrencies, the right to access the Internet, the processing of large amounts of personal data, and the activities of online platforms. These processes change not only the form but also the content of legal relations, highlighting the need to adapt the legal system of Ukraine to new ethical and legal realities.

The purpose of the study is a comprehensive study of the principles of forming legal regulation of new technologies in Ukraine, taking into account international experience, as well as an analysis of the ethical challenges that accompany their introduction into the legal sphere. Particular attention is paid to the consideration of legal approaches to the use of artificial intelligence and mechanisms for protecting personal data in the context of digitalization. A comparative study of Ukrainian and foreign legislation on ensuring information security, privacy, and control over users' digital traces is conducted.

The article analyzes individual cases from the legal systems of countries that are leaders in the field of digital governance, in order to identify effective models of legal regulation for technological challenges. It outlines the need to develop specialized ethical standards that would balance the innovative development of human rights and freedoms.

The practical significance of the study lies in developing theoretical foundations and practical recommendations for updating the domestic regulatory framework in the field of legal regulation of technologies. The results of the study can be used to further develop regulatory acts that will ensure a balance between technological progress and legal security, promote the socio-economic development of Ukraine, and provide sustainable legal support for the digital transformation of society.

Keywords: legal system, legal regulation, digital technologies, digital content; Artificial Intelligence; protection of personal data, law.

Зигрій О.В. ЕТИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВОВІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізу етико-правових аспектів використання новітніх технологій у правовій сфері України. На основі наукових досліджень, нормативно-правових джерел, міжнародного досвіду та практики функціонування цифрового суспільства розкрито ключові виклики, які постають перед юридичною наукою та правозастосуванням у контексті стрімкого розвитку технологій. Основну увагу у дослідженні сконцентровано на пошук правових механізмів, здатних ефективно реагувати на нові соціальні реалії, зберігаючи при цьому баланс між інноваціями та фундаментальними правами людини.

Сучасна технологічна епоха формує нову правову реальність, де класичні правові конструкції піддаються впливу безпрецедентним викликам, породженими розвитком цифрових технологій. У центрі уваги постають такі феномени, як цифрові права людини, використання штучного інтелекту, функціонування криптовалют, право на доступ до Інтернету, обробка великих масивів персональних даних та діяльність онлайн-платформ. Дані процеси змінюють не лише форму, а й зміст юридичних відносин, актуалізуючи потребу в адаптації правової системи України до нових етико-правових реалій.

Метою дослідження є комплексне вивчення принципів формування правового регулювання новітніх технологій в Україні з урахуванням міжнародного досвіду, а також аналіз етичних викликів, що супроводжують їх впровадження у правову сферу. Особливу увагу приділено розгляду правових підходів до використання штучного інтелекту та механізмів захисту персональних даних в умовах цифровізації. Проведено порівняльне дослідження між українським та зарубіжним законодавством щодо забезпечення інформаційної безпеки, приватності та контролю над цифровими слідами користувачів.

У статті проаналізовано окремі кейси з правових систем країн, що є лідерами у сфері цифрового врядування, з метою виявлення ефективних моделей правового регулювання на технологічні виклики. Окреслено необхідність розробки спеціалізованих етичних стандартів, які б урівноважували інноваційний розвиток прав і свобод людини.

Практична значущість дослідження полягає у виробленні теоретичних засад і практичних рекомендацій щодо оновлення вітчизняної нормативної бази у сфері правового регулювання технологій. Результати дослідження можуть бути використані для подальшого формування нормативних актів, які забезпечать баланс між технологічним прогресом і

правовою безпекою, сприятимуть соціально-економічному розвитку України та забезпечать сталий правовий супровід цифрової трансформації суспільства.

Ключові слова: правова система, правове регулювання, цифрові технології, цифровий контент; штучний інтелект; захист персональних даних, закон.

Formulation of the problem. The development of technologies has caused an increase in the amount and direction of information use, the accumulation of which can violate the legitimate interests of a person and lead to material or moral damage. All this requires legal science to search for new legal models that were previously unknown to legal doctrine and did not meet the standards of legal regulation. Information technologies influence lawmaking and law enforcement, and also cover the sphere of private law and civil circulation.

The problem of the research is revealed in establishing the features of state policy vectors regarding the regulation of information technologies in the EU and the USA. The emergence of a new reality, in particular the virtual space of doing business, the Internet of Things, artificial intelligence and the protection of personal data, requires legal science to search for new models of legal doctrine that are not included in the established standards of legal regulation. In Ukraine, the first regulatory act that determined the need to create legal, financial, economic, organizational, scientific-technical, methodological and humanitarian prerequisites for the development of informatization was the Law of Ukraine "On the National Informatization Program" of 02/04/1998 No. 74/98 -VR. However, at the beginning of the era of digital development of society, this document was far from the ubiquitous life of consumers, as today it is recognized as outdated, leaving only the main tasks of informatization to be defined. In this connection, there is a need to study this phenomenon as a new legal phenomenon.

Analysis of the study of the problem. The works of scientists such as O. Baranov, K. Efremova, T. Katkova, M. Karchevskiy, O. Posykalyuk, K. Tokareva, O. Telychko, O. Chernenko. However, the legal regulation of the latest technologies, in particular artificial intelligence, cryptocurrencies, is only at the stage of formation, which determines the relevance of the research topic.

The purpose of the study the impact of modern technologies on the legal system of Ukraine, including the main challenges associated with their use and the possibilities of adapting national legislation to global trends, to propose conceptual approaches to the formation of an effective model of legal regulation that will meet the technological challenges of today.

Presentation of the main research material. The latest technologies cause an increase in the amount and directions of information use (collection, processing, storage of personal data), which leads to the emergence of an open bank of information. Similar technological processes have intensified in Ukraine since the pandemic and continue through a full-scale war. During this period, there is a growing demand for optimization of some processes (online accounts, signing documents online, receiving services online, working in the legal field of other countries, working online, providing legal services, electronic courts, electronic justice, etc.). Despite the war in the country, the growth of the IT sector is quite significant, and, in general, the IT services market in Ukraine is growing rapidly [9].

Information technologies have completely changed the vision of social relations (the virtual environment for conducting business, the Internet of Things, the emergence of a new reality, artificial intelligence, the circulation of digital content). In Ukraine, at the end of the last century, a new direction of IT practice began to take shape in the activities of legal firms Legal Tech [7] and from the end of the 2000s - the provision of legal services to consumers using information technologies, the purpose of which was to investigate traditional ideas about the provision legal services for the implementation of information technologies from private services to the "Action" application [9].

In 2007, a startup appeared on the US market - Rocket Matter, a program for managing the affairs of lawyers - a planner, CRM system and accountant in one service, which allows automated processing of documents, managing cases, planning meetings, managing legal contacts, creating schedules and calendars [3].

However, despite breakthroughs in technology and research by leading companies, innovations were met with skepticism and delayed implementation into work processes until the 2020 pandemic. According to Wolters Kluwer [10], already in 2021, the majority of EU and US law firms understand technology spending as an investment.

In 2021, the Spanish international company Wolters Kluwer published a report on the demand for technological innovation in the legal market. 700 lawyers from Europe and the USA took part in the survey. Conclusion: automation of certain objects of legal activity for legal companies and specialized law and attorney offices is an urgent need that will increase productivity and lead to business profitability [10].

There are certain deficiencies in the Ukrainian legislation, or, in other words, there is no legal regulation regarding IT freelancers and it is not defined in the Labor Code (Labor Code), but is contained in the letter of the Ministry of Social Policy dated May 15, 2008, which is essentially of a recommendatory nature. For example, in the USA the number of freelancers reached 57.3 million (2017), about 36% of the working population of the country [8]. Freelancers are projected to number 86.5 million in 2027, accounting for 50.9% of the total US workforce [11].

The analysis of national legislation indicates the absence of clear restrictions on the use of personal data of users of digital content by its providers. At first glance, the need to obtain the consent of the subject of personal data, which is a prerequisite for their use, should be a key factor in formulating the right of a person to decide on the collection, accumulation, processing, storage and distribution of personal data [16].

The problem of personal data protection in Ukraine is confirmed by the data of the Unified State Register of Court Decisions, where over the past 5 years, Ukrainian courts have issued about six thousand decisions regarding the protection of personal data of individuals on the Internet.

In Ukraine, the IT industry occupies the third position in the level of export of services, where the main customer continues to be the USA. Export companies in the market structure make up 80%, where more than 60% work according to the outsourcing model, food companies make up only 30%. IT law serves the economic sector. With approximately 2.98 billion users as of the first quarter of 2023, Facebook is the world's most used online social network. Based on this, the basis for the analysis of IT law is laid, which takes into account the changes occurring in the legal regulation of social relations and related to their digitization through special legislative acts in the information field.

In Ukraine, the IT industry ranks third in the level of export of services, while the main customer remains the USA. Export companies account for 80% of the market, of which more than 60% operate under an outsourcing model, while the share of food companies is only 30%. IT law serves the economic sector. As of the first quarter of 2023, Facebook had approximately 2.98 billion users, making it the most popular online social network in the world. On this basis, the basis for the analysis of IT law is formed, which takes into account the changes in the legal regulation of social relations associated with their digitalization through special legislative acts in the information field. Consequently, this area of information law narrows to regulated relations, without offering models for new ones that are rapidly developing. For example, relationships related to cryptocurrency still remain outside the scope of legal regulation. Regulatory and legal acts of Ukraine regulating the information sphere include the Law of Ukraine "On Information" [2], the Law of Ukraine "On Protection of Personal Data" [13], etc. In 2016, a draft of the Concept of the Digital Code of Ukraine was prepared, which has not yet been secured by strategic measures regarding the legal support of digitalization. In September 2021, the Verkhovna Rada adopted the draft law "On Virtual Assets" [5], but this law was returned by the President of Ukraine for revision. In 2022, the Law of Ukraine "On Cloud Services" [1] was adopted.

Explores the legal response of society, how legal issues in IT can affect society and ordinary individuals. Using the example of Great Britain and the EU, it examines the international problems of IT law and provides a holistic view of the functioning of legislation in the world. Covers the General Data Protection Regulation and the Data Protection Act 2018, as well as Regulation (EU) 2016/679 and Directive (EU) 2016/680 on the protection of personal data in its guides, including an analysis of Facebook's use of data in the US presidential election, an analysis of the misuse of personal information and the regulation of digital operators such as Google and Facebook by the European Commission, as well as an overview of the nature and regulation of cryptocurrencies. The European Commission notes that the recognition of digital content as an element of the EU economy necessitated the development and consolidation of a normative definition of the concept itself [12].

Technology by its legal nature is a very complex and multifaceted phenomenon. It is customary to perceive it in several basic legal statuses, which it can acquire when involved in legal relations. Technology acts as a special socio-economic phenomenon and is defined by the provisions of the Law of Ukraine "On Innovative Activity" as part of innovative activity and the object of the innovation cycle and the Law of Ukraine "On State Regulation of Activities in the Field of Technology Transfer", which separates the definition of "technology" as the result of scientific and technical activity, a set of systematized scientific, technical, organizational knowledge and the sequence of operations [12].

The regulation of social relations is influenced by the modernization of legal procedures in the current law, for example: identification of a person as a legal subject, realization of human rights in the digital space, financial digital technologies, use of databases, definition of the concept of a virtual thing, etc. Digitization of the legal reality determines the regularity in the immersion in the virtual legal space of many state functions, electronic participation of citizens in law-making and spheres of activity of municipal bodies, in the examination of projects of regulatory and legal acts. The method of payment for the provision of digital data is diverse, which varies from the transfer of funds to the fulfillment of obligations in kind (in particular, receiving e-mail, viewing advertising materials on the Internet, selecting contextual advertising, passing a questionnaire to develop a supplier's marketing strategy, etc., providing personal data). The transfer, accumulation and use of personal data occurs through the conclusion of contracts for the supply of digital content through automated online systems. The method of payment for the provision of digital data is diverse, ranging from the transfer of funds to the fulfillment of obligations in kind (in particular, receiving e-mail, viewing advertising materials on the Internet, choosing contextual advertising, passing questionnaires for the development of the supplier's marketing strategy, etc., providing personal data). The movement, accumulation and use of personal data occurs through the conclusion of contracts for the supply of digital content through automated online systems. In these cases, the agreement of the parties on all essential terms of a separate contract does not arise, and the contract is concluded on the basis of automated processing of information provided by the parties [4].

An example of such automatically concluded agreements can be services provided by digital content based on user registration. Under such conditions, it is possible to use artificial intelligence to obtain data for political or commercial purposes, which often happens without the consent of individuals. Moral principles should be taken into account in the development of the latest technological solutions. If this is neglected, then artificial intelligence

technologies will lead to the spread of false information and biased opinions, which will make public negotiations impossible and will allow the manipulation of public opinion.

In the scientific doctrine, there are a number of positions that reveal the legal system in relation to modern technologies from different angles. Some scholars focus on its concept, some on its structure and subjects. In order to compare the results obtained during the research with the ideas of other authors, it is worth revealing their content and essence. Technology and human rights were discussed on the platform of the Council of Europe. For example, at the end of 2022, the symposium "Human Rights in the Digital Sphere" was held, which was organized by the Consulate General of the United States of America in Strasbourg, the Consulate General of Japan at the Council of Europe, the Directorate General of the Council of Europe for Human Rights and the Rule of Law, the European Court of Rights a person The number of platforms and services that provide research information and analytics, as well as opportunities for the development of artificial intelligence, continue to grow as technology becomes more complex and the volume of information and data increases. In May 2023, the second panel of ECDF and Elsevier together with the Einstein Center Digital Future (ECDF) held a discussion on supporting the new digital era "Conversations on Science in the Digital Future" between scientists from the University of Berlin and the Einstein Center Digital Future (ECDF) [16], which provided an opportunity to better understand the relevance of the topic and identify real problems of the digital future, while involving research communities, politicians, academic publishers and society in cooperation.

However, the Resolution on the Promotion, Protection, and Enjoyment of Human Rights on the Internet and the Charter of Digital Rights still lack an effective comprehensive international legal act that would be able to fully define, regulate, and protect [14].

The European Parliament seeks to introduce the world's most stringent legislative regime for the development of artificial intelligence. Regarding the possible directions of development of legal regulation, legislation in the field of regulation of developments using technologies and units of artificial intelligence should develop in parallel with the basic principles of law, including the principle of protection of human rights, taking into account new problems caused by the development of artificial intelligence.

Analyzing the experience of Ukraine regarding legislation in the field of providing, processing and protecting personal data, it should be noted that this process is in the initial stages of development. Consolidation of legislation adds significant value to this process. In accordance with the provisions of Art. 200 of the Civil Code of Ukraine, a person has the right to provide, receive and distribute information, regarding the collection, storage and use of information related to the private life of an individual and requires a certain consent. The Law of Ukraine "On Information" establishes information or a set of data about a natural person who is identified or can be specifically identified [2]. A similar definition is contained in special legislation aimed at personal data protection in the Law of Ukraine "On the Protection of Personal Data" [13].

The legislation of Ukraine does not establish a single list of personal data. The Law of Ukraine "On Information" includes in the list of personal data information about a person's nationality, marital status, education, religious beliefs, as well as his address, state of health, date and place of birth. The Law of Ukraine "On Advocacy" supplements this list of personal data with questions that a person addresses to a lawyer for advice, content, and a list of data obtained by a lawyer during the performance of his professional duties. In the conditions of the development of technologies and information systems and uncertainty in decision-making, there is a need to specify the information in the list of personal data. The legislator must determine the list of data that needs protection.

The Convention defines personal data as any information relating to a natural person or an identified person. This gives rise to the assumption that there is a wide range of information that can be defined as personal data, as well as other information about a person that allows him to be identified. According to Regulation 2016/679 of the European Parliament and of the Council on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on their free movement, as well as the repeal of Directive 95/46/EC, personal data is defined as any information relating to an identified or identifiable natural person ("data subject").

The Convention defines personal data as any information relating to an individual or an identifiable individual. This gives reason to assume the thesis of the existence of a wide range of information that can be defined as personal data, other data about a person that allow him to be identified.

In accordance with Regulation 2016/679 of the European Parliament and of the Council on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and their free movement, as well as the repeal of Directive 95/46/EU, personal data is defined as any information relating to an identified or identifiable natural person ("data subject"). It is worth paying attention to the provisions of Directive 2002/58/EC of the European Parliament and the Council on personal data processing and privacy protection in the field of electronic commerce [6] with a clear list of personal data. This information also applies to the tracking of an individual's location through technology.

Conclusion. As a result of the research, it was established that law and technology are an important vector in the new social relations of EU countries, as well as Ukraine. Of particular significance is foreign practice, namely, the legal system of the EU and the USA, which is regulated by new structures that contradict the classical law of our country. Incompatibility also arises with other legal systems of countries that implement a policy of developing innovative technologies. The content of international normative legal acts was disclosed, which made it possible to describe the approaches based on which the influence of modern technologies on the legal system takes place. The

main approaches to understanding the concept of law and technology as a coherent set of legal phenomena, the goal of which is to achieve new social values of justice, equality, freedom, humanism and the state of law and order, are revealed. The position of outstanding scientists is supported, according to which the legal regulation of technological processes is considered from the standpoint of the functions it performs.

It was possible to describe the structure of horizontal legislation of the EU. It includes four directives, one regulation, one recommendation and one resolution. In addition, the legislative framework of Canada, Japan and the Czech Republic was developed. The provisions of these acts provide for the formation of tasks aimed at solving problems with IT technologies, digital law, the right to protect personal data, as well as methods for their implementation. Particular attention was paid to the legislation of Ukraine, as well as its reform in the course of European integration and societal challenges. The work revealed the structure of Ukrainian national legislation, which regulates the field of information and digital law. The priority approaches for the implementation of EU regulatory acts into the current provisions of the laws and codes of Ukraine were considered.

In the study, a conditional division was made regarding the affiliation of technologies to a specific field of law in order to conduct a more detailed analysis of legal regulation and reflect the impact of technologies on the modern legal system. In particular, it was possible to describe the features of some of the latest technologies, which cause rapid development and require urgent legal reinforcement. It was possible to consider and submit for discussion the promising ideas of representatives of this direction, attention was drawn to the holding of various events in the world regarding the consideration of issues of artificial intelligence and the protection of personal data of individuals.

REFERENCES:

1. About cloud services: Law of Ukraine. (2022). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2075-20#Text>
2. About information: Law of Ukraine. (1992). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
3. Brittany, G. (2008). Trusted by Law Firms Since 2008 for Unparalleled Product & Service. Rocket Matter. URL : <https://www.rocketmatter.com/>
4. Busch, Ch., Schulte-Nolke, H., Wiewiorowska-Domagalska A., Zoll, F. (2016). The Rise of the Platform Economy: A New Challenge for EU Consumer Law? *Journal of European Consumer and Market Law*.
5. Draft Law on Virtual Assets. (2020). URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/2698>
6. Edited by R. Schulze, Beck, C. H.. (2012). Common European Sales Law (CESL). A Commentary. URL : <https://www.bloomsbury.com/us/common-european-sales-law-cesl-9781849463652/>
7. Hibnick, E. (2014). What is Legal Tech? Wayback Machine home page. URL: <https://web.archive.org/web/20170125000221/http://www.thelawinsider.com/insider-news/what-is-legal-tech/>
8. Hordeyuk, A. O. (2018). The problem of legal regulation of private law relations in the conditions of their virtualization. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2018_2_6.pdf.
9. Ivanov, V. (2022). The main trends of the LegalTech industry during the war in Ukraine. URL : <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/09/15/691521/>
10. Kluwer, W. (2021). El informe Future Ready Lawyer. URL : <https://www.wolterskluwer.com/es-es/know/future-ready-lawyer-2021>
11. Number of freelancers in the United States from 2017 to 2028 (2020). URL : <https://www.statista.com/statistics/921593/gig-economy-number-of-freelancers-us/>
12. On innovative activity: Law of Ukraine. (2002). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15?find=1&text=%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3#Text>
13. On the protection of personal data: Law of Ukraine. (2010). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
14. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Some issues of functioning of the web portal "Action. Digital Community. (2023). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2023-%D0%BF#Text>
15. Voegler, M. (2023). Responsible AI and the many dimensions of artificial intelligence. URL : <https://www.elsevier.com/connect/responsible-ai-and-the-many-dimensions-of-artificial-intelligence>
16. Zyhrii, O., Trufanova, Yu., Parashchuk, L., Sampara, N., Tsvigun, I. (2023). Law and technology: The impact of innovations on the legal system and its regulation. *Social and Legal Studios*. Volume 6, Issue 4, P. 267 - 275
URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85184422162&origin=resultslist&zone=contextBox>

Стаття надійшла до редакції 12.06.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-281-286

Драна Марина Валеріївна,
аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
mdranaia@cuspu.edu.ua
ORCID ID: 0009-0004-1595-0874

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглянуто завдання та принципи формування й реалізації державної регіональної політики України в сучасних умовах воєнних викликів і євроінтеграційних прагнень. Автор ставить за мету визначити концептуальну систему принципів регіональної політики, яка забезпечує баланс стратегічних і тактичних орієнтирів, поєднання державних та локальних інтересів, а також сприяє ефективному управлінню розвитком територій.

Актуальність дослідження зумовлена значними міжрегіональними диспропорціями, необхідністю відновлення деокупованих територій, зміцненням місцевого самоврядування та потребою гармонізації політики з європейськими стандартами.

Обґрунтовано, що принципи виступають методологічними орієнтирами, забезпечують узгодженість і цілісність політики, формують основу для стратегічного планування, підвищують прозорість та легітимність рішень. У роботі систематизовано наукові підходи провідних дослідників до класифікації принципів регіональної політики, визначено їхні спільні та відмінні риси.

На основі аналізу законодавчої бази та наукових концепцій запропоновано систему принципів: цілісності держави, партнерства, субсидиарності, прозорості й підзвітності, рівності можливостей, комплексності, участі громадян, довгостроковості, ринкової орієнтації, програмно-цільового підходу та інтегрованості. Доведено, що їхнє впровадження забезпечує адаптивність політики до динамічних соціально-економічних і безпекових викликів, формує передумови сталого розвитку та соціальної згуртованості.

У висновках підкреслено, що система принципів державної регіональної політики не є декларативною конструкцією, а виконує роль функціонального інструменту публічного управління, спрямованого на забезпечення стратегічної узгодженості територіального розвитку з національними інтересами та європейськими інтеграційними орієнтирами України. Наголошено, що практична реалізація окреслених принципів створює інституційні передумови для модернізації економіки регіонів, забезпечення соціальної справедливості, консолідації суспільства і відновлення довіри громадян до влади. Зроблено висновок, що подальші дослідження у цій сфері мають сприяти формуванню комплексних моделей управління розвитком територій, здатних поєднати національні пріоритети з потребами громад та вимогами європейського простору.

Ключові слова: регіональна політика, державний регіональний розвиток, принципи регіональної політики, децентралізація, багаторівнєве врядування.

Drana M. SYSTEM OF PRINCIPLES FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE REGIONAL POLICY

The article examines the objectives and principles of shaping and implementing the state regional policy of Ukraine under the current conditions of wartime challenges and European integration aspirations. The author aims to define a conceptual system of regional policy principles that ensures a balance between strategic and tactical guidelines, combines national and local interests, and promotes effective management of territorial development.

The relevance of the study is determined by significant interregional disparities, the necessity of restoring de-occupied territories, strengthening local self-government, and the need to harmonize policy with European standards. It is substantiated that principles serve as methodological benchmarks, ensure coherence and integrity of policy, form the basis for strategic planning, and enhance the transparency and legitimacy of decisions. The study systematizes scientific approaches of leading scholars to the classification of regional policy principles and identifies their common and distinctive features.

Based on an analysis of the legislative framework and scientific concepts, a system of principles is proposed: state integrity, partnership, subsidiarity, transparency and accountability, equal opportunities, complexity, public participation, long-term orientation, market orientation, program-targeted approach, and integration. It is demonstrated that their implementation ensures the adaptability of policy to dynamic socio-economic and security challenges, and creates the preconditions for sustainable development and social cohesion.

The conclusions emphasize that the system of principles of state regional policy is not a declarative construct but functions as a practical instrument of public administration aimed at ensuring the strategic coherence of territorial development with national interests and Ukraine's European integration priorities. It is noted that the practical implementation of these principles creates institutional prerequisites for regional economic modernization, social justice, social consolidation, and restoring public trust in government. It is concluded that further research in this area should contribute to the formation of comprehensive models of territorial development management capable of reconciling national priorities with the needs of communities and the requirements of the European space.

Keywords: regional policy, state regional development, principles of regional policy, decentralization, multi-level governance.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку України питання ефективного формування та
Випуск 18. 2025

© М.В.Драна, 2025

реалізації державної регіональної політики, визначення основних завдань і принципів її провадження, набуває особливої ваги. З огляду на значні соціально-економічні диспропорції між регіонами, складну геополітичну ситуацію, воєнні виклики та прагнення до євроінтеграції, саме регіональна політика стає одним із ключових інструментів забезпечення національної єдності, соціальної стабільності та сталого розвитку територій.

Державна регіональна політика - це не лише управлінська діяльність центральних та місцевих органів влади, а цілісна система принципів, механізмів та заходів, які мають забезпечити рівні умови для розвитку всіх територій держави. Її актуальність зумовлена необхідністю підтримки менш розвинених регіонів, стимулювання локального економічного зростання, зміцнення місцевого самоврядування, а також інтеграції окупованих і деокупованих територій у загальнодержавний простір.

Особливої уваги потребує узгодження державної регіональної політики України з європейськими стандартами, що є передумовою для повноцінного входження України до спільного європейського простору. Крім того, державна регіональна політика повинна бути чітко сформульована, прозора, справедлива та дієва - лише за таких умов вона може стати основою ефективного врядування та соціальної злагоди.

Таким чином, дослідження завдань і принципів формування та реалізації державної регіональної політики в Україні є не лише актуальним, а й необхідним для вироблення практичних рішень, здатних забезпечити збалансований розвиток усіх регіонів у післявоєнний період та в довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання проблематики формування та реалізації державної регіональної політики приділено увагу у працях таких провідних науковців як В. Бодрова, П. Беленького, З. Бурик, П. Гальчинського, Б. Данилишина, М. Згуровського, М. Козоріз, Н. Кондратьєвої, О. Коротич, Ю. Макогона, І. Мансурова, С. Писаренко, В. Пухкого, С. Романюка, О. Челак, М. Чумаченка, О. Шевченко та інших.

Проте, сучасні реалії триваючих в державі процесів вимагають від науковців перегляду підходів до завдань та системи принципів формування та реалізації державної регіональної політики.

Метою статті є аналіз існуючих підходів до питання формування системи принципів державної регіональної політики, що визначають напрями територіального розвитку та дослідження нормативно-правового підґрунтя, необхідного для ефективного її формування та реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Держава виступає основним координатором всіх процесів що відбуваються у сфері формування та реалізації регіональної політики, тим самим забезпечуючи вирішення ряду важливих соціально-економічних викликів, які сприяють формування злагоджених суспільних відносин. У той же час, з урахуванням політики децентралізації, значна частина процесу планування розвитку територій покладається на органи місцевого самоврядування та територіальні громади. Враховуючи сучасні реалії і політичний напрямок розвитку регіонів, саме громади активно впливають на виявлення та розв'язання актуальних проблем на місцях. Запропонована сьогодні модель регіонального розвитку характеризується високим рівнем партнерської взаємодії, що суттєво сприяє прояву позитивних аспектів політики децентралізації.

На думку О.П. Челак, оскільки будь-який регіон країни є унікальним та неповторним, що зумовлено структурною неоднорідністю простору у природно-географічному, ресурсному, економічному, соціальному, етнічному та політичному аспектах, то будь-яку діяльність необхідно здійснювати з врахуванням комплексу інтересів та особливостей кожного з регіонів, пріоритетності існуючих там проблем. Тому важливо сформулювати єдині принципи регіональної політики держави, які б відображали тактичні і стратегічні орієнтири політики регіонального розвитку. Одні з них можуть бути незмінними протягом тривалого часу, а інші – змінюватись разом із ситуацією у державі [1, с. 217].

З огляду на цю думку автора, варто відзначити, що у сучасних умовах багаторівневого управління розвитком територій важливо забезпечити системну узгодженість між стратегічними та тактичними орієнтирами державної регіональної політики. Цю функцію покликані виконувати основоположні принципи державної політики регіонального розвитку, які виступають методологічними орієнтирами, об'єднуючи довгострокове бачення з коротко- та середньостроковими управлінськими діями.

З одного боку, стратегічні орієнтири охоплюють глобальні, перспективні цілі регіонального розвитку - такі як посилення економічної конкурентоспроможності регіонів, формування згуртованого соціального простору, зменшення міжрегіональних диспропорцій, інтеграція екологічної складової у регіональні стратегії. Ці завдання, як правило, фіксуються у ключових державних документах стратегічного характеру, зокрема у Державній стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695 [2].

З іншого боку, тактичні орієнтири пов'язані з поточними інструментами реалізації державної регіональної політики. Вони охоплюють конкретні управлінські рішення, дії, програми та ініціативи, спрямовані на досягнення стратегічних цілей у межах визначених часових рамок. Для їх ефективної реалізації застосовуються принципи, які безпосередньо впливають на сам механізми управління.

Представниця Національного інституту стратегічних досліджень Ольга Шевченко робить акцент на новітніх ключових рисах сучасної регіональної політики в Україні – чіткій систематизації принципів здійснення державної регіональної політики, врахування наслідків впливу реформи місцевого

самоврядування на державну регіональну політику, втілення підходів local development та place-based policy у регіональну політику, виділення різних типів територій як об'єктів регіональної політики. На її думку принципи реалізації державної регіональної політики стають основою для розроблення заходів з вирішення критичних проблем розвитку регіонів [3].

Тож формується розуміння, що досягти високого рівня ефективності реалізації державної регіональної політики стає можливим завдяки чіткій систематизації її принципів. Систематизовані принципи виступають не лише ідеологічною основою, але й практичним інструментом, що забезпечує цілісність, послідовність та результативність політики регіонального розвитку.

По-перше, систематизація принципів дозволяє забезпечити єдність підходів у реалізації політики на всіх рівнях державного управління. Це сприяє уникненню суперечностей між нормативно-правовими актами, стратегіями, програмами та практиками регіонального розвитку, а також формує стабільну методологічну базу для прийняття управлінських рішень.

По-друге, чітке структурування принципів підвищує ефективність механізмів управління, дозволяє обґрунтовано формулювати цілі, завдання, критерії результативності та забезпечує узгодженість між стратегіями державного та регіонального рівнів.

По-третє, прозорість принципів є важливим чинником зміцнення довіри до державної регіональної політики з боку громадянського суспільства. Вона забезпечує підзвітність органів влади, сприяє посиленню громадської активності у прийнятті рішень та створює передумови для підвищення якості публічного управління.

Крім того, систематизовані принципи виступають основою для збалансування інтересів центру та регіонів, що особливо актуально в умовах децентралізації. Вони дозволяють визначати чіткі межі відповідальності, правила розподілу ресурсів і створювати умови для більш гармонійного просторового розвитку.

І як результат - наявність чіткої та логічно узгодженої системи принципів забезпечує адаптивність державної регіональної політики до викликів і змін у соціально-економічному середовищі, зберігаючи при цьому стратегічну послідовність та цілеспрямованість її реалізації.

Законодавець, в нормі чинного Закону України «Про засади державної регіональної політики» № 156-19 від 05.02.2015, не оминув питання визначення системи принципів, на основі яких реалізується державна регіональна політика, а саме: законності, співробітництва, паритетності, відкритості, субсидіарності, координації, згуртованості, історичної спадкоємності, етнокультурного розвитку, сталого розвитку, об'єктивності, рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, інклюзивності, інтегрованого розвитку [4].

В ході дослідження питання реформування системи публічного управління З.М. Бурик відзначає, що будь-яка діяльність повинна проводитися на основі певних принципів. В процесі реформування публічного управління існують основоположні принципи, що слугують векторами розвитку державного управління в сучасних умовах. До таких принципів науковиця відносить: принцип «сервісних відносин»; принцип «конкурентності публічних послуг»; принцип «мережевої побудови системи управління»; принцип «незалежної оцінки якості публічних послуг»; принцип «оптимізації технологічного ланцюга щодо надання публічних послуг»; принцип гнучкого поєднання різних управлінських методів, використання комплексного підходу та комбінація управлінських способів та прийомів [5, с. 8].

Вивчаючи наукові підходи до характеристики регіональної політики В.М. Пухкий наводить наступну класифікацію принципів реалізації державної регіональної політики: 1. Єдність регіональних і національних інтересів. 2. Першочергова турбота про населення регіону та оптимізація його соціальних, галузевих, підприємницьких, корпоративних і відомчих інтересів. 3. Нормативно-правова основа державної регіональної політики. 4. Узгодження місцевих, регіональних і національних завдань та інтересів. 5. Зосередження уваги на природно-екологічних, економіко-технологічних, етнічно-історичних, соціально-демографічних умовах та особливостях регіону. 6. Вивчення, підтримка та впровадження інноваційних проєктів і передового досвіду. 7. Вивчення можливостей і пошук оптимальних шляхів з метою досягнення відносно однакових темпів соціально-економічного розвитку регіонів і територіальних громад, а також забезпечення відповідних соціальних стандартів. 8. Об'єктивна оцінка регіонального та місцевого ресурсного забезпечення. 9. Порівняння взаємозв'язку і залежності параметрів соціальної справедливості з показниками національної ефективності. 10. Тісне вертикальне і горизонтальне співробітництво між органами державної, регіональної і місцевої влади [6, с. 8-9].

Як відзначає О.Б. Коротич, в меті реалізації державної регіональної політики України ключове місце посідає такий аспект, як «високий рівень якості життя». З огляду на це, вагоме значення має не тільки саме досягнення мети, а й шлях просування до неї, тож в основу державної регіональної політики України доцільно закласти цілісну систему принципів, що досить чітко окреслюють стратегічну лінію держави щодо управління розвитком внутрішніх територій країни, а також відображають зовнішню складову цієї політики: – пріоритет загальнодержавних інтересів; – урахування інтересів областей, районів, міст, селищ і сіл, а також їх громад; – вирівнювання ступеня розвитку внутрішніх територій виключно через вирішення конкретних регіональних проблем при забезпеченні істотного розвитку всіх регіонів; – стимулювання зусиль регіонів щодо забезпечення власного розвитку; – орієнтація на досягнення стратегічних цілей, що

охоплюють період, як мінімум, у 20 – 25 років; – законність; – справедливість; – забезпечення комплексного розвитку територій; – відповідальність держави та керівників державних органів влади за вплив на регіональний розвиток країни та ситуацію в регіонах; – захист інтересів та формування позитивного іміджу держави в інших державах; – урахування геополітичної ситуації та інтересів інших країн світу; – підтримка дружніх відносин із тими країнами, що мають вагомий вплив на розвиток держави та реалізацію її внутрішніх і зовнішніх інтересів [7, с. 156-157].

Грунтовний підхід до формування системи принципів, які закладатимуться в основу нової державної регіональної політики, враховуючи триваючі євроінтеграційні процеси та перебування держави у стані війни з російською федерацією, сприятиме вирішенню ряду стратегічно важливих завдань:

1. Забезпечення цілісності та узгодженості політики. Принципи формують єдину методологічну основу, яка дозволяє пов'язати різні напрями, рівні та інструменти регіональної політики. Це запобігає фрагментарності рішень і суперечностям між діями центральних та місцевих органів влади.

2. Підвищення ефективності управління. Завдяки чітко визначеним і структурованим принципам, процес ухвалення управлінських рішень стає більш раціональним, прозорим і прогнозованим. Це дає змогу ефективніше планувати, реалізовувати й оцінювати політику розвитку регіонів.

3. Сприяння стратегічному плануванню. Принципи служать орієнтирами для формування стратегій та програм розвитку територій.

4. Посилення легітимності та підзвітності. За умови, що принципи сформульовані прозоро і зрозуміло, це сприяє підвищенню довіри з боку громадськості та зацікавлених сторін до рішень органів влади, вони стають своєрідним «етичним каркасом» політики.

5. Адаптивність до викликів часу. Дієві принципи дозволяють гнучко адаптувати політику до нових соціально-економічних, екологічних або безпекових викликів. Вони є орієнтирами в умовах змін, забезпечуючи стабільність управлінської логіки.

Тож для вирішення визначених, стратегічно важливих для України завдань, пропонується наступна система принципів формування та реалізації державної регіональної політики:

Цілісності держави - це засадничий принцип, що передбачає забезпечення єдності політичного, економічного, правового та соціального простору країни під час формування й реалізації регіональної політики. Він спрямований на недопущення дезінтеграції територій, гармонізацію інтересів держави та регіонів, а також зміцнення національної єдності й просторової згуртованості України. Особливої актуальності принцип набуває в умовах викликів державній цілісності, зокрема в період збройної агресії та тимчасової окупації частини територій України. За цих умов реалізація регіональної політики має не лише стимулювати відновлення та розвиток постраждалих територій, а й слугувати інструментом зміцнення національної єдності, соціальної згуртованості та просторової інтеграції.

Принцип партнерства (паритетності) - є одним із ключових у сучасній державній регіональній політиці принципів регіональної політики, що передбачає взаємодію та співпрацю між органами влади, бізнесом, громадськістю та іншими суб'єктами з метою узгодженого планування й реалізації політики розвитку територій. Забезпечує спільну відповідальність, координацію дій і взаємодію між усіма зацікавленими сторонами в процесі розробки, реалізації, моніторингу та оцінки політики регіонального розвитку.

Субсидіарності - принцип регіональної політики, згідно з яким управлінські повноваження передаються на той рівень, який найближчий до громадянина та здатен ефективно їх реалізовувати. Гарантує оптимальний розподіл функцій між державою і місцевим самоврядуванням для досягнення балансу в системі багаторівневого управління. Він формує основу для розмежування відповідальності між органами державної влади та місцевого самоврядування, що є особливо важливим в умовах децентралізації; дозволяє уникнути дублювання повноважень, забезпечує ефективне використання ресурсів, сприяє розвитку ініціативності й самостійності територіальних громад; забезпечує раціональний розподіл функцій у вертикалі управління та дозволяє територіям розвиватися відповідно до власного потенціалу й потреб, не порушуючи цілісності державної політики.

Прозорості і підзвітності - принцип регіональної політики, який вимагає відкритості дій органів влади та обов'язку звітувати перед суспільством і державою за прийняті рішення, витрачені ресурси та досягнуті результати. Сприяє довірі, ефективності та участі громадян у процесі управління розвитком територій. Особливої ваги цей принцип набуває під час реалізації програм співфінансування, розподілу коштів державного та місцевих бюджетів, а також у процесі стратегічного планування розвитку регіонів, що вимагає широкого суспільного консенсусу та легітимності управлінських рішень.

Рівності можливостей - принцип регіональної політики, що передбачає забезпечення справедливих умов для доступу всіх регіонів та соціальних груп до ресурсів, послуг і можливостей розвитку, незалежно від їхньої територіальної, економічної чи соціальної ситуації. Принцип рівності можливостей є також важливою складовою європейського підходу до регіонального розвитку, в основі якого лежить ідея територіальної справедливості. У контексті розвитку української державності його реалізація набуває особливої актуальності з огляду на значну диференціацію між регіонами, урбанізаційні та демографічні виклики, а також наслідки воєнних дій.

Комплексність - принцип регіональної політики, що передбачає врахування взаємопов'язаних

економічних, соціальних, екологічних, просторових та інституційних чинників під час планування й реалізації заходів розвитку територій. Комплексний підхід дозволяє формувати стратегічно обґрунтовані програми розвитку, які не зосереджуються на одному аспекті (наприклад, лише на економіці чи лише на екології), а забезпечують системне й довготривале покращення умов життя населення регіону. Особливо актуальним принцип комплексності є при реалізації інтегрованого територіального розвитку, а також у процесі підготовки стратегій розвитку громад, які мають охоплювати всі сфери життєдіяльності - від медицини й освіти до зайнятості та просторового планування. Таким чином, принцип комплексності є запорукою того, що регіональна політика не буде фрагментарною чи однобічною, а навпаки - сприятиме системному, збалансованому та ефективному розвитку територій.

Участь громадськості - принцип регіональної політики, що передбачає активне залучення громадян, організацій та інших зацікавлених сторін до всіх етапів формування й реалізації політики розвитку територій задля підвищення ефективності, прозорості й соціальної підтримки прийнятих рішень. Сутність принципу полягає в тому, що громадськість не є лише об'єктом впливу державної політики, а активним учасником управлінських процесів, здатним впливати на прийняття рішень, формулювання цілей і механізмів реалізації політики. Це дозволяє краще враховувати потреби, інтереси та особливості кожної території, забезпечує прозорість, підзвітність і довіру до органів влади. Завдяки цьому принципу також формує відчуття причетності до змін серед місцевого населення.

Довгостроковість - є одним із системоутворюючих принципів регіональної політики, що передбачає стратегічне планування розвитку територій на тривалий період із урахуванням перспективних цілей, ресурсів і викликів, спрямоване на досягнення сталих і передбачуваних результатів. Його сутність полягає в тому, що розвиток територій має здійснюватися на основі стратегічного бачення, з урахуванням довгострокових цілей, тенденцій і викликів, а не лише поточних проблем і тактичних рішень. Його дотримання дозволяє уникнути фрагментарності, ситуативності та популізму в регіональному управлінні.

Ринкова орієнтація - принцип регіональної політики, що передбачає формування умов для вільного функціонування ринку, розвитку конкуренції, підприємництва та залучення приватних інвестицій як основи економічного зростання територій. Цей принцип ґрунтується на розумінні, що держава не повинна заміщати ринок, а має створювати сприятливі умови для його функціонування у регіонах. Мета - не пряме втручання, а стимулювання активності приватного сектора, підтримка малого й середнього бізнесу, залучення інвестицій, формування ефективного ринкового середовища в усіх територіях. Його дотримання забезпечує гнучкість регіональної політики, адаптацію до динамічних змін економічного середовища та зростання інвестиційної привабливості територій.

Принцип програмно-цільового підходу - є одним із ключових інструментальних принципів регіональної політики, що передбачає розробку і реалізацію чітко структурованих програм, орієнтованих на досягнення конкретних цілей розвитку територій з використанням визначених ресурсів, термінів і механізмів оцінювання результатів. Цей принцип забезпечує фінансову дисципліну, адже кожна програма повинна мати обґрунтоване бюджетне наповнення та чітку систему звітування. Він сприяє впровадженню результативного управління, в основі якого закладено - не сам процес, а досягнутий результат.

Принцип інтегрованості - принцип регіональної політики, що передбачає узгодження дій, стратегій і ресурсів між секторами, рівнями влади та суб'єктами задля досягнення комплексного, збалансованого й ефективного розвитку територій. Особливо актуальністю принцип набуває в умовах реалізації Стратегії регіонального розвитку України, яка передбачає створення інтегрованих проєктів, що одночасно вирішують низку проблем - наприклад, розвиток транспортної інфраструктури, підвищення енергоефективності й створення робочих місць у межах однієї програми. Таким чином, цей принцип забезпечує узгодженість, ефективність та багатовимірність регіональної політики, що дає змогу досягати комплексних результатів на користь сталого територіального розвитку.

Висновки. Система принципів формування та реалізації державної регіональної політики виступає фундаментальним концептуальним та нормативним каркасом, що визначає спрямованість, ефективність і результативність усіх управлінських рішень у сфері розвитку територій. Її структурна складність і багатовимірність зумовлені необхідністю врахування політичних, економічних, соціальних, екологічних, просторових і інституційних чинників, які формують сучасне середовище регіонального розвитку. Проведений аналіз показав, що принципи регіональної політики не лише визначають зміст державного впливу, а й орієнтують систему управління на досягнення стратегічних і тактичних цілей: від забезпечення цілісності держави, субсидіарності та прозорості до довгостроковості, інтегрованості, партнерства й участі громадськості.

Таким чином, система принципів не є сукупністю формальних декларацій, а виконує роль функціонального інструменту публічного управління, що дозволяє забезпечити стратегічну узгодженість регіонального розвитку з національними інтересами, потребами громад та викликами сучасності. Її цілісність, логічна взаємопов'язаність і гнучкість визначають якість реалізації державної регіональної політики в умовах багаторівневого врядування, децентралізації та євроінтеграції України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Челак О.П. Регіональна політика як складова державної політики сучасних країн. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 56. С. 211-219. URL:

<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4d1a7426-98bd-43ee-abe0-ee89e277aa51/content>

2. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>

3. Шевченко О. Місцевий розвиток та регіональна політика в Україні та за кордоном. Національний інститут стратегічних досліджень. 29.04.2021. URL: <https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/principi-realizacii-derzhavnoi-regionalnoi-politiki-stayut-osnovoyu-dlya>

4. Про засади державної регіональної політики. Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#top>

5. Бурик З.М. Реформування системи публічного управління в Україні. *Електронне наукове видання «Публічне адміністрування та національна безпека»*. 2021. №4. URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2021-4-7551>

6. Пухкий В.М. Принципи і механізми реалізації державної регіональної політики. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2024. № 11. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/5045>

7. Коротич О.Б. Принципи державної регіональної політики. *Актуальні проблеми державного управління*. 2009. № 2. С. 156-162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2009_2_20

REFERENCES:

1. Chelak, O.P. (2015). Rehionalna polityka yak skladova derzhavnoi polityky suchasnykh krain. [Regional policy as a component of state policy of modern countries]. *Aktualni problemy polityky*. Vyp. 56. 211-219. Retrieved from: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4d1a7426-98bd-43ee-abe0-ee89e277aa51/content> [in Ukrainian].

2. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky. (2020, August 5). [On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №695*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Shevchenko, O. (2021, April 29). Mistsevyi rozvytok ta rehionalna polityka v Ukraini ta za kordonom. [Local development and regional policy in Ukraine and abroad]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/principi-realizacii-derzhavnoi-regionalnoi-politiki-stayut-osnovoyu-dlya> [in Ukrainian].

4. Pro zasady derzhavnoi rehionalnoi polityky. (2015, February 5). [On the principles of state regional policy]. *Zakon Ukrainy №156-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#top> [in Ukrainian].

5. Buryk, Z.M. (2021). Reformuvannia systemy publichnoho upravlinnia v Ukraini. [Reforming the public administration system in Ukraine]. *Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka*. №4. Retrieved from: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2021-4-7551> [in Ukrainian].

6. Pukhkyi, V.M. (2024). Pryntsypy i mekhanizmy realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky. [Principles and mechanisms for implementing state regional policy]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*. №11. Retrieved from: <https://www.nayka.com.ua/index.php/dy/article/view/5045> [in Ukrainian].

7. Korotych, O.B. (2009). Pryntsypy derzhavnoi rehionalnoi polityky. [Principles of state regional policy]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. №2. 156-162. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdy_2009_2_20 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.06.2025

УДК 343.9:341.1/.8(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-286-291

Красій Марія Омелянівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри публічного управління та адміністрування

Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

kmariia@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-8752-7371

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ ЯК ОСНОВА ЗОВНІШНЬОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті досліджується поняття міжнародного договору як ключової правової форми міжнародних відносин. Визначено, що міжнародний договір є формальною угодою між суб'єктами міжнародного права, яка регулюється нормами міжнародного публічного права. Розглянуто термінологічні особливості, зокрема використання синонімічних понять, таких як «конвенція», «пакт», «трактат» тощо. Акцентовано увагу на важливості міжнародних договорів для правового забезпечення міжнародного співробітництва, стабільності міжнародного правопорядку та національних інтересів держав. Особливу увагу приділено впливу міжнародних договорів на національне кримінальне законодавство

України в контексті інтеграції у міжнародну спільноту та приведення внутрішнього законодавства у відповідність до міжнародних стандартів.

Окреслено основні категорії міжнародних правових стандартів, їхню класифікацію за територією дії, обов'язковістю, суб'єктами встановлення та колом адресатів.

Запропоновано розглядати міжнародні стандарти, поділяючи їх за сферою дії на універсальні (глобальні, світові), що приймаються в результаті діяльності ООН та її спеціалізованих органів, та регіональні (континентальні), які формуються в межах регіональних міжнародних організацій, таких як Рада Європи та Європейський Союз. Зазначено, що як універсальні (глобальні, світові), так і регіональні міжнародні акти поділяються на загальні (базові), які закріплюють фундаментальні принципи та норми, обов'язкові для всіх країн-учасниць, та спеціальні, спрямовані на врегулювання окремих аспектів чи специфічних сфер міжнародних відносин, таких як захист прав окремих категорій осіб, боротьба з корупцією, тероризмом чи кіберзлочинністю.

Наголошується на необхідності подальшого вдосконалення національного законодавства відповідно до міжнародних зобов'язань. Міжнародні договори відіграють ключову роль у зовнішній кримінально-правовій політиці України, визначаючи стратегічні напрями розвитку та правове забезпечення міжнародного співробітництва у сфері кримінального права. Вони сприяють гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, забезпечуючи ефективну боротьбу з транснаціональною злочинністю та корупцією. Імплементация міжнародних угод у правову систему України є важливим етапом посилення правової інтеграції та зміцнення національної безпеки. Подальший розвиток механізмів реалізації цих договорів сприятиме ефективному кримінально-правовому співробітництву та підвищенню міжнародного авторитету України.

Ключові слова: міжнародні договори, кримінально-правова політика, правова інтеграція, міжнародні стандарти, національне законодавство, імплементация, міжнародне співробітництво.

Krasiy M. INTERNATIONAL TREATIES AS THE BASIS OF THE FOREIGN CRIMINAL AND LEGAL POLICY OF UKRAINE

The article examines the concept of an international treaty as a key legal form of international relations. It is determined that an international treaty is a formal agreement between subjects of international law, which is regulated by the norms of public international law. Terminological features are considered, in particular the use of synonymous concepts such as «convention», «pact», «treaty», etc. Attention is focused on the importance of international treaties for the legal support of international cooperation, the stability of the international legal order and the national interests of states. Special attention is paid to the influence of international treaties on the national criminal legislation of Ukraine in the context of integration into the international community and bringing domestic legislation into line with international standards.

The main categories of international legal standards are outlined, their classification by territory of application, binding nature, subjects of establishment and range of addressees.

It is proposed to consider international standards, dividing them by scope into universal (global, world), adopted as a result of the activities of the UN and its specialized agencies, and regional (continental), which are formed within the framework of regional international organizations, such as the Council of Europe and the European Union. It is noted that both universal (global, world) and regional international acts are divided into general (basic), which establish fundamental principles and norms that are mandatory for all participating countries, and special, aimed at regulating individual aspects or specific areas of international relations, such as protecting the rights of certain categories of persons, combating corruption, terrorism or cybercrime.

The need for further improvement of national legislation in accordance with international obligations is emphasized. International treaties play a key role in the foreign criminal law policy of Ukraine, determining strategic directions of development and legal support for international cooperation in the field of criminal law. They contribute to the harmonization of national legislation with international standards, ensuring the effective fight against transnational crime and corruption. The implementation of international agreements into the legal system of Ukraine is an important stage in strengthening legal integration and strengthening national security. Further development of mechanisms for the implementation of these agreements will contribute to effective criminal legal cooperation and increasing the international authority of Ukraine.

Keywords: international agreements, criminal legal policy, legal integration, international standards, national legislation, implementation, international cooperation.

Постановка проблеми. У сучасному світі міжнародна співпраця відіграє ключову роль у забезпеченні ефективної кримінально-правової політики держав. Україна, як суб'єкт міжнародного права, активно долучається до міжнародних правових процесів, що відображається у приєднанні до численних міжнародних договорів, спрямованих на боротьбу зі злочинністю, захист прав людини та зміцнення правової системи.

Міжнародні договори є важливим джерелом зовнішньої кримінально-правової політики України, оскільки вони встановлюють загальновизнані стандарти кримінального судочинства, передбачають механізми співробітництва між державами та сприяють уніфікації кримінального законодавства. Вони визначають порядок боротьби з корупцією, торгівлею людьми, тероризмом та іншими небезпечними правопорушеннями. Виконання Україною своїх міжнародно-правових зобов'язань є не лише показником правової інтеграції, але й необхідною умовою для забезпечення національної безпеки та міжнародного правопорядку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення теоретичних засад міжнародних договорів як основи зовнішньої кримінально-правової політики України є надзвичайно важливим і актуальним у сучасних умовах. Дослідженню цього питання присвятили свої праці досить широке коло науковців, серед яких Н. Бакаянова, О. Броневицька, В. Владишевська, О. Київцев, Г. Крет, О. Мережко, С. Ляхівненко, П. Рабінович, М. Хаустова, П. Фріс та ін.

Метою статті є аналіз міжнародних договорів як ключового джерела зовнішньої кримінально-правової політики України, визначення їхньої ролі у формуванні та розвитку національного кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Договором є міжнародна угода, виражена в єдиному формальному акті (незалежно від назви, титулу чи позначення), який укладений між сторонами, двоє чи усі з яких є суб'єктами міжнародного права, котрі володіють міжнародною правосуб'єктністю та правоздатністю укладати міжнародні договори, метою яких є створювати права та обов'язки або встановлювати відносини, котрі регулюються міжнародним правом [1, с. 223]. Відповідно до положень ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р., міжнародний договір визначають як «письмову угоду, що регулюється міжнародним публічним правом, укладену між двома або кількома суб'єктами міжнародного права». Міжнародний договір є найбільш поширеною правовою формою, яка опосередковує міжнародні відносини. Власне, за його допомогою повною мірою реалізується співпраця держав та закріплюються результати такої співпраці [2, с. 201].

Варто зазначити також, що в міжнародній практиці крім терміна «міжнародний договір» застосовуються й інші найменування: «угода», «конвенція», «пакт», «протокол», «трактат», «регламент», «статут», «спільна заява», «хартія», «меморандум», «акт», «обмін нотами» тощо [3, с. 205].

Процес інтеграції України у міжнародну спільноту демократичних країн вимагає дотримання міжнародних норм і стандартів у різних галузях внутрішнього життя. Це висуває зобов'язання приведення національного законодавства у відповідність до міжнародних норм і стандартів, які зафіксовані у різноманітних міжнародних договорах. Вказане положення у повній мірі торкається і кримінального законодавства України у зв'язку з чим міжнародні договори, які тим чи іншим чином впливають на національне кримінальне законодавство стають джерелом кримінально-правової політики України [4, с. 110]. На сучасному етапі договори становлять складну, багатогалузеву глобальну систему, що охоплює практично всі види взаємодії держав. Необхідно підкреслити, що в системі міжнародних відносин міжнародні договори виконують низку важливих правових функцій, насамперед упорядкування міжнародних відносин та формування їхньої правової основи. Вони також сприяють стабільності міжнародного правопорядку, підтримці міжнародного миру та безпеки, розвитку міжнародного співробітництва на засадах рівноправності. Крім того, міжнародні договори є важливим засобом забезпечення національних інтересів держави та захисту основних прав і свобод людини [5, с. 11-12].

У міжнародних нормативно-правових актах закріплені міжнародні стандарти, які служать основою для регулювання важливих питань у різних сферах, зокрема у сфері прав людини, правосуддя, боротьби зі злочинністю, корупцією та іншими глобальними проблемами. Ці стандарти визначають принципи, норми та механізми, які держави-учасниці зобов'язуються виконувати.

Зокрема, як зазначає С.М.Ляхівненко, говорячи про міжнародні правові стандарти з онтогносеологічних та функціональних позицій, варто зазначити, що: а) під ними, насамперед, розуміються єдині принципи і норми щодо поведінки суб'єктів права, які зафіксовані в основних джерелах міжнародного права як універсальних, так і в регіональних правових актах; б) вони є оптимальними юридичними вимогами стосовно правових систем держав-учасниць міжнародного співтовариства; в) вони відображають найкращі правові досягнення міжнародного права та співробітництва держав-членів міжнародної спільноти та держав-членів універсальних і регіональних міжнародних міждержавних організацій; г) вони фіксуються у відповідних джерелах права у вигляді принципів і норм права; г) вони об'єктивуються через основні джерела міжнародного права; д) вони є обов'язковими вимогами для держав-учасників міжнародних договорів, що містять такі правові стандарти; е) вони є основою для узгодження міжнародного і національного права [6, с.667].

Так, П. М. Рабинович та О. Л. Венецька розглядають два рівні міжнародних стандартів. Перший (базовий) рівень становлять всесвітні (загально-цивілізаційні, глобальні), тобто вимоги міжнародних актів універсального (загальносвітового) характеру. Другий – регіональний рівень (зокрема континентальні), тобто вимоги міжнародно-правових актів, прийнятих у межах Ради Європи, ОБСЄ тощо [7].

Узагальнюючи наведені у правовій доктрині класифікації міжнародних правових стандартів, до числа основних класифікаційних критеріїв, на яких вони ґрунтуються, Г. Р. Крет відносить такі: 1) за територією (простором) дії (поширення); 2) за ступенем обов'язковості (деонтичним статусом); 3) за суб'єктом встановлення; 4) за колом адресатів; 5) за ступенем визначеності змісту [8, с. 81].

За територією (простором) дії (поширення) вчені, як правило, виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: універсальні (світові, загально-цивілізаційні, глобальні) та регіональні (континентальні) [9, с. 228; 10, с. 25; 11, с. 266-267]. Використання наведеного критерію класифікації дає змогу чітко розмежувати міжнародні правові стандарти, які формуються на глобальному (світовому) та регіональному (континентальному) рівнях, встановити особливості їх формування та вираження у джерелах права Організації Об'єднаних Націй і рішеннях Міжнародного кримінального суду (універсальні стандарти) та стосовно України – у джерелах права Ради Європи і рішеннях Європейського суду з прав людини (регіональні, європейські стандарти) [8, с. 81].

За ступенем обов'язковості (деонтичним статусом) більшість учених виокремлює два види міжнародних правових стандартів: обов'язкові та рекомендаційні [9, с. 228; 10, с. 25; 12, с. 49; 13, с. 44].

Застосування наведеного критерію під час класифікації міжнародних правових стандартів на перший погляд дає змогу відокремити обов'язкові стандарти від стандартів, які мають рекомендаційний характер. Водночас наведена класифікація значною мірою ґрунтується на обов'язковості міжнародно-правових актів, положення яких містять міжнародні правові стандарти [8, с. 81].

Певним конгломератом класифікацій міжнародних правових стандартів за територією дії та ступенем обов'язковості виступає їх поділ за суб'єктом встановлення, в межах якого виокремлюють стандарти Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕСКО, Ради Європи, Європейського Союзу тощо [10, с. 25]. Це пояснюється тим, що суб'єкт формування міжнародних правових стандартів, з одного боку, виступає визначальним в окресленні меж їхньої територіальної дії, а з іншого боку, визначає ступінь їх обов'язковості. Використання вказаного критерію класифікації дає змогу визначити особливості формування міжнародних правових стандартів залежно від суб'єкта та вказує на межі їхньої територіальної дії [8, с. 82].

За колом адресатів прийнято виокремлювати два види міжнародних правових стандартів: загальні (базові) та спеціальні [10, с. 25; 12, с. 49].

За ступенем визначеності змісту виокремлюють два види міжнародних правових стандартів: абсолютно визначені (у якісному та кількісному вираженні) і відносно визначені (зокрема, якщо застосовуються оціночні поняття) [6, с. 669]. Використання наведеного критерію в теоретичному аспекті дає змогу розкрити зміст міжнародних правових стандартів, а у практичному – вказує правозастосувачу на особливості його врахування під час використання міжнародних правових стандартів біженцям [8, с. 83].

Досить цікавим є науковий підхід І. В. Назарова щодо розуміння системи міжнародних стандартів у сфері правосуддя. У своїй роботі автор виокремлює такі види правових стандартів:

1) базові – міжнародні стандарти, в яких містяться універсальні принципи здійснення правосуддя (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року, Загальна декларація прав людини 1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року);

2) спеціальні (Основні принципи щодо незалежності правосуддя, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Європейська хартія про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року);

3) практика Європейського суду із прав людини – рішення Європейського суду з прав людини мають важливе значення для тлумачення та розуміння принципів міжнародного права;

4) стандарти Європейського Союзу щодо побудови судових систем (наприклад, Хартія Європейського Союзу про основні права від 7 грудня 2000 року) [14, с. 352].

На нашу думку, доцільно розглядати міжнародні стандарти, поділяючи їх за сферою дії на універсальні (глобальні, світові), що приймаються в результаті діяльності ООН та її спеціалізованих органів, та регіональні (континентальні), які формуються в межах регіональних міжнародних організацій, таких як Рада Європи та Європейський Союз. Також як універсальні (глобальні, світові), так і регіональні міжнародні акти поділяються на загальні (базові), які закріплюють фундаментальні принципи та норми, обов'язкові для всіх країн-учасниць, та спеціальні, спрямовані на врегулювання окремих аспектів чи специфічних сфер міжнародних відносин, таких як захист прав окремих категорій осіб, боротьба з корупцією, тероризмом чи кіберзлочинністю.

До найважливіших універсальних (глобальних, світових) актів загального характеру варто віднести: Загальну декларацію прав людини 1948 року; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року; Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року; Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року; Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року.

До найважливіших універсальних (глобальних, світових) актів спеціального характеру варто віднести: Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року; Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти корупції 2003 року; Конвенцію про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 1949 року; Конвенцію Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин 1988 року; Міжнародну конвенцію про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року; Міжнародну конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року; Міжнародну конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року; Міжнародну конвенцію про боротьбу із захопленням заручників 1979 року; Конвенцію про запобігання та покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів 1973 року; Конвенцію про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 року; Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року.

Як зазначає О. В. Київець, сьогодні в міжнародному праві *de facto* створена та успішно функціонує ціла система стандартів, які регламентують різноманітні аспекти міжнародних відносин. Частина з них належить до пріоритетних сфер регулювання суспільних відносин. Для подальшого вдосконалення правової системи України та її входження в європейський правовий простір особливого значення набувають саме європейські правові стандарти. Це потребує активного вивчення основних сфер правового регулювання,

насамперед у діяльності Європейського Союзу та Ради Європи із запровадження та дотримання європейських стандартів, що регулюють найважливіші сфери суспільних відносин [15].

Серед регіональних (континентальних) міжнародних стандартів загального характеру можна назвати: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року; Європейську конвенцію про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 року; Хартію основних прав Європейського Союзу 2000 року.

Серед регіональних (континентальних) міжнародних стандартів спеціального характеру можна назвати: Європейську соціальну хартію (переглянута) 1996 року; Європейську конвенцію про боротьбу з тероризмом 1977 року; Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією 1999 року; Конвенцію про кіберзлочинність 2001 року; Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року; Конвенцію Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року; Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 року; Конвенцію Ради Європи про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму 2005 року; Конвенцію про боротьбу з корупцією за участю посадових осіб Європейських Співтовариств або посадових осіб держав-членів Європейського Союзу 1997 року; Конвенцію про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом 1990 року; Додатковий протокол до Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму 2015 року; Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 2014 року; Угоду між Кабінетом Міністрів України і Урядом Республіки Польща про співробітництво в сфері боротьби з організованою злочинністю 1999 року; Угоду між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про співробітництво у боротьбі з організованою злочинністю 2000 року; Угоду між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про взаємодію в боротьбі з організованою злочинністю 1995 року; Договір між Кабінетом Міністрів України, Урядом Республіки Молдова й Урядом Румунії про співробітництво у боротьбі зі злочинністю 1999 року; Угоду про довгострокове співробітництво та підтримку між Україною та Республікою Албанія 2025 року; Угоду про безпекові зобов'язання між Україною та Європейським Союзом 2024 року.

Учені у загальнотеоретичному аспекті виокремили міжнародні правові стандарти, які стосуються всіх людей, та стандарти, адресовані членам лише певних соціальних спільнот, угруповань – наприклад, дітям, жінкам, біженцям [10, с. 25]. Наприклад до таких стандартів можна віднести: Конвенцію про права дитини 1989 року; Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила) 1990 року; Правила ООН, які стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі 1990 року; Мінімальні стандартні правила ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) 1985 року; Правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів для жінок-правопорушників, не пов'язаних з позбавленням волі (Бангкокські правила) 2010 року; Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства 2007 року; Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) 2011 року.

Висновки. Міжнародні договори є невід'ємною складовою зовнішньої кримінально-правової політики України, що визначає стратегічні напрями її розвитку та правове забезпечення міжнародного співробітництва у сфері кримінального права. Вони не лише впорядковують міжнародні відносини та сприяють гармонізації національного законодавства відповідно до міжнародних стандартів, але й забезпечують ефективну боротьбу з транснаціональною злочинністю, корупцією та іншими загрозами правопорядку.

Імплементация міжнародних договорів у правову систему України є важливим кроком до посилення правової інтеграції та зміцнення національної безпеки. Подальше вдосконалення механізмів реалізації міжнародних угод, адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів та активна участь у міжнародних ініціативах є необхідними умовами для забезпечення ефективного кримінально-правового співробітництва та підвищення авторитету України на міжнародній арені. Таким чином, міжнародні договори є не тільки джерелом правових норм, але й інструментом підтримки стабільності, миру та безпеки у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Yearbook of the international Law Commission. 1970. Vol. I. P. 139-161.
2. Броневицька О. М. Поняття і види міжнародних договорів кримінально-правового характеру. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 201-212.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю. С. Шемчушенка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.
4. Фріс П. Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ: Фоліант, 2014. 652 с.
5. Мережко О. О. Право міжнародних договорів, сучасні проблеми теорії і практики: монографія. Київ: Таксон, 2002. 344 с.
6. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право*. 2011. Вип. 51. С. 666-672.
7. Рабінович П. М., Венецька О. Л. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки,

класифікація. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4 (71). С. 22-29.

8. Крет Г. Р. Критерії класифікації міжнародних правових стандартів і можливість їх застосування для систематизації міжнародних правових стандартів доказування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4 (1). С. 80-83.

9. Бакаянова Н. М. Міжнародні стандарти адвокатури: поняття, система, класифікація. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 2. Ч. 1. С. 226-229.

10. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19-29.

11. Саленко О. В. Міжнародні стандарти у сфері судоустрою та статусу суддів, їх зміст і класифікація. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2014. № 3. С. 263-269.

12. Владишевська В. В. Поняття міжнародних стандартів у сфері правосуддя: особливості термінології та класифікації. *Юридичний вісник*. 2016. № 3. С. 47-50.

13. Хаустова М. Г. Міжнародні стандарти в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 2. С. 43-53.

14. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... докт. юрид. наук. Харків, 2011. 448 с.

15. Київцев О. В. Європейські правові стандарти як міжнародно-правова категорія. *Європейські студії і право*. 2012. № 1 (5). URL: <http://eurolaw.org.ua/11-ukrainian-journal-of-european-studies/1-5-2012/44-2011-12-29-14-40-03> (дата звернення: 10.01.2025).

REFERENCES:

1. Yearbook of the international Law Commission (1970). Vol I. 139-161. [in English].
2. Bronevyska, O. M. (2011). Poniattia i vydy mizhnarodnykh dohovoriv kryminalno-pravovoho kharakteru. [The concept and types of international treaties of a criminal law nature]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 3. 201-212. [in Ukrainian].
3. Shemshuchenko, Y. S. (Ed.). (2007). *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk*. [Big encyclopedic legal dictionary]. Kyiv: Yurydychna dumka. 992. [in Ukrainian].
4. Fris, P. L. (2014). *Vybrani pratsi*. [Selected works]. Ivano-Frankivsk: Foliant. 652. [in Ukrainian].
5. Merezhko, O. O. (2002). *Pravo mizhnarodnykh dohovoriv, suchasni problemy teorii i praktyky* [Law of international treaties, modern problems of theory and practice]: monohrafiia. Kyiv: Takson. 344. [in Ukrainian].
6. Liakhivnenko, S. M. (2011). Mizhnarodni pravovi standarty: do vyznachennia poniattia ta vydovoi kharakterystyky. [International legal standards: to define the concept and specific characteristics]. *Derzhava i pravo*. Vyp 51. 666-672. [in Ukrainian].
7. Rabinovych, P. M., Venetska, O. L. (2012). Mizhnarodni standarty prav liudyny: zahalni oznaky, klasyfikatsiia. [International human rights standards: general characteristics, classification]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 4 (71). 22-29. [in Ukrainian].
8. Kret, H. R. (2018). Kryterii klasyfikatsii mizhnarodnykh pravovykh standartiv i mozhlyvist yikh zastosuvannia dlia systematyzatsii mizhnarodnykh pravovykh standartiv dokazuvannia. [Criteria for classifying international legal standards and the possibility of their application for systematizing international legal standards of evidence]. *Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4 (1). 80-83. [in Ukrainian].
9. Bakaianova, N. M. (2016). Mizhnarodni standarty advokatury: poniattia, systema, klasyfikatsiia. [International standards of advocacy: concept, system, classification]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. № 2 (1). 226-229. [in Ukrainian].
10. Rabinovych, P. M. (2016). Mizhnarodni standarty prav liudyny: vlastyivosti, zahalne poniattia, klasyfikatsiia. [International human rights standards: properties, general concept, classification]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 1. 19-29. [in Ukrainian].
11. Salenko, O. V. (2014). Mizhnarodni standarty u sferi sudoustroiu ta statusu suddiv, yikh zmist i klasyfikatsiia. [International standards in the field of the judiciary and the status of judges, their content and classification]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 3. 263-269. [in Ukrainian].
12. Vladyshevska, V. V. (2016). Poniattia mizhnarodnykh standartiv u sferi pravosuddia: osoblyvosti terminologii ta klasyfikatsii. [The concept of international standards in the field of justice: features of terminology and classification]. *Yurydychnyi visnyk*. № 3. 47-50. [in Ukrainian].
13. Khaustova, M. H. (2017). Mizhnarodni standarty v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv v Ukraini. [International standards in the context of European integration processes in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 2. 43-53. [in Ukrainian].
14. Nazarov, I. V. (2011). *Sudovi systemy krain Yevropeiskoho Soiuzu ta Ukrainy: porivnialno-pravovyi analiz*. [Judicial systems of the European Union and Ukraine: comparative legal analysis]: Doctor of Law Dissertation. 448. [in Ukrainian].
15. Kyivets, O. V. (2012). Yevropeiski pravovi standarty yak mizhnarodno-pravova katehoriia. [European legal standards as an international legal category]. *Yevropeiski studii i pravo*. № 1 (5). Retrieved from: <http://eurolaw.org.ua/11-ukrainian-journal-of-european-studies/1-5-2012/44-2011-12-29-14-40-03> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.06.2025

УДК 349.42:342.9:004

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-292-296

Соболь Євген Юрійович,

доктор юридичних наук, професор, ректор

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

81sobol@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-0804-8354

ПРАВОВІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВопорушенням у сфері земельних та агропромислових відносин

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правових та інформаційних інструментів запобігання правопорушенням у сфері земельних та агропромислових відносин. Обґрунтовується, що земельні ресурси та агропромисловий комплекс становлять стратегічну основу економічної безпеки держави, проте водночас залишаються однією з найбільш уразливих сфер до зловживань і порушень. Серед типових проблем виділяються незаконне використання земель сільськогосподарського призначення, самовільне зайняття ділянок, маніпуляції з правами власності та оренди, подвійні договори, зміна цільового призначення землі, корупційні практики у сфері управління та ухилення від податкових зобов'язань.

Показано, що наявна система правового регулювання та адміністративної відповідальності у багатьох випадках має декларативний характер і не забезпечує достатнього стримуючого ефекту. Адміністративні санкції часто залишаються неефективними через відсутність належного механізму їх застосування, недостатній рівень координації контролюючих органів та низький рівень правосвідомості учасників земельних і аграрних відносин. Це створює умови, за яких правопорушення у зазначеній сфері мають масовий і системний характер.

У статті обґрунтовано необхідність поєднання правових засобів із сучасними інформаційними технологіями, які здатні забезпечити прозорість і контроль за земельними ресурсами. Зокрема, розглянуто можливості використання електронних реєстрів, геоінформаційних систем, супутникового моніторингу, безпілотних технологій, відкритих даних та цифрових платформ аукціонів. Ці інструменти дають змогу відслідковувати фактичний стан земельних ресурсів у режимі реального часу, виявляти нецільове використання, мінімізувати ризики корупції та підвищувати рівень довіри до державних інституцій. Окремо підкреслюється роль відкритих даних та громадського контролю як факторів, що створюють додаткові гарантії прозорості та підзвітності органів влади.

У висновках наголошується, що ефективне запобігання правопорушенням у земельних та агропромислових відносинах можливе лише за умови інтеграції адміністративно-правових інструментів, сучасних цифрових технологій і громадського нагляду в єдину превентивно-контрольну систему. Такий підхід сприяє забезпеченню дотримання законності, формуванню умов для добросовісної конкуренції та сталого розвитку аграрного сектору.

Ключові слова: земельні відносини, агропромисловий комплекс, адміністративна відповідальність, правопорушення, цифрові технології, геоінформаційні системи, відкриті дані, інформаційні бази даних, державний контроль, земельний кадастр, електронні реєстри, моніторинг, земельний аукціон, прозорість, запобігання корупції, продовольча безпека, раціональне використання земель.

Sobol Ye. LEGAL AND INFORMATION TOOLS FOR PREVENTING OFFENSES IN THE SPHERE OF LAND AND AGRICULTURAL RELATIONS

The article is devoted to the study of administrative-legal and informational tools for preventing offenses in the field of land and agro-industrial relations. It is argued that land resources and the agro-industrial complex constitute the strategic basis of the economic security of the state, but at the same time remain one of the most vulnerable areas to abuse and violations. Among the typical problems are the illegal use of agricultural land, unauthorized occupation of plots, manipulation of property and lease rights, double contracts, change of land purpose, corrupt practices in the field of management and evasion of tax obligations.

It is shown that the existing system of legal regulation and administrative responsibility in many cases is declarative in nature and does not provide a sufficient deterrent effect. Administrative sanctions often remain ineffective due to the lack of an appropriate mechanism for their application, insufficient coordination of regulatory bodies and low level of legal awareness of participants in land and agrarian relations. This creates conditions under which offenses in this area are massive and systemic.

The article substantiates the need to combine legal means with modern information technologies that can ensure transparency and control over land resources. In particular, the possibilities of using electronic registers, geographic information systems, satellite monitoring, unmanned technologies, open data and digital auction platforms are considered. These tools make it possible to monitor the actual state of land resources in real time, identify misuse, minimize corruption risks and increase the level of trust in state institutions. The role of open data and public control is separately emphasized as factors that create additional guarantees of transparency and accountability of government bodies.

The conclusions emphasize that effective prevention of offenses in land and agro-industrial relations is possible only if administrative and legal instruments, modern digital technologies and public supervision are integrated into a single preventive and control system. Such an approach contributes to ensuring compliance with the rule of law, creating conditions for fair competition and sustainable development of the agricultural sector.

Keywords: land relations, agro-industrial complex, administrative responsibility, offenses, digital technologies, geoinformation systems, open data, information databases, state control, land cadastre, electronic registers, monitoring, land

auction, transparency, prevention of corruption, food security, rational use of land.

Постановка проблеми. Сфера земельних та агропромислових відносин є фундаментальною основою розвитку національної економіки та гарантією продовольчої безпеки України. Проте саме в цій галузі спостерігається підвищений рівень правопорушень, що пов'язані з незаконним використанням земель сільськогосподарського призначення, порушенням правил їх раціонального використання та охорони, маніпуляціями із правами власності й оренди, зловживаннями під час реалізації аграрної продукції, ухиленням від сплати податків та корупційними схемами у сфері державного управління.

Наявна система правового регулювання та державного контролю не завжди забезпечує належну протидію зазначеним явищам. Водночас стрімкий розвиток інформаційних технологій створює нові можливості для забезпечення прозорості земельних і агропромислових відносин, зокрема шляхом впровадження електронних реєстрів, геоінформаційних систем, цифрових платформ контролю за земельними ресурсами та обігу агропродукції. Однак існують і суттєві проблеми: недостатня інтегрованість інформаційних баз, слабкий рівень доступу до відкритих даних, а також відсутність чітко врегульованого механізму адміністративної відповідальності за правопорушення у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі проблематика адміністративно-правового регулювання земельних відносин знайшла ґрунтовне висвітлення у працях відомих учених-правників, зокрема В. Авер'янова, В. Андрейцева, О. Андрійка, В. Атаманчука, В. Афанасьєва, О. Бандурки, І. Бачило, Ю. Битяка, Д. Гвішіані, В. Гіжевського, І. Голосніченка, Г. Забарного, Р. Калюжного, Л. Коваля, М. Коваля, В. Колпакова, А. Комзюка, Б. Курашвілі, Б. Лазарева, А. Оболонського, А. Омарова, О. Погрібного, В. Рудашевського, М. Шульги та інших дослідників. У сучасних дослідженнях ця тематика отримала розвиток у працях Л. Мелех, яка акцентує на проблемах юридичної відповідальності за земельні правопорушення [5], та О. Германова, що виділяє специфічні риси адміністративної відповідальності у сфері земельних відносин [6]. Окрему увагу науковці приділяють використанню інноваційних цифрових інструментів, зокрема геоінформаційних систем, які, на думку В. Гоя та К. Мамонова, відкривають перспективи якіснішого моніторингу та оцінки земельних ресурсів [7]. Важливим напрямом досліджень є і вивчення прозорих механізмів обігу земельних ділянок, серед яких електронні торги та аукціони в системі «Прозорро.Продажі», що значною мірою сприяють зниженню рівня корупційних ризиків [8].

Мета статті полягає у з'ясуванні адміністративно-правових засад запобігання правопорушенням у сфері земельних та агропромислових відносин, визначенні ролі інформаційних технологій у підвищенні прозорості й ефективності контролю, а також у формуванні пропозицій щодо інтеграції правових і цифрових інструментів у єдину превентивно-контрольну систему, здатну забезпечити продовольчу безпеку, захист прав власників і користувачів земель та розвиток добросовісного агробізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективне запобігання правопорушенням у сфері земельних та агропромислових відносин можливе лише за умови комплексного застосування правових і інформаційних інструментів, що створюють єдину превентивно-контрольну систему, здатну поєднати норми права, механізми їхнього виконання та сучасні цифрові технології. Земельні ресурси і агропромисловий комплекс становлять основу економічної безпеки держави, забезпечують продовольчу незалежність, формують соціально-економічні умови розвитку територій. Сучасні умови розвитку аграрного сектору в Україні характеризуються високим рівнем динаміки, значним економічним потенціалом та водночас уразливістю до зловживань і порушень, що зумовлено як історичною складністю земельних відносин, так і сучасними викликами, пов'язаними з воєнною агресією, реформуванням земельної сфери та поступовою інтеграцією до правового простору Європейського Союзу.

Правове регулювання визначає рамки поведінки учасників земельних та аграрних відносин, встановлює процедури користування ресурсами, правила їхнього раціонального використання та юридичну відповідальність за порушення. У цьому контексті важливою є не лише наявність нормативних актів, а й узгодженість та системність їхнього застосування. Земельне законодавство України, представлене Земельним кодексом України [1], законами «Про державний земельний кадастр» [2], «Про оренду землі» [3], «Про охорону земель» [4] та іншими спеціальними актами, створює нормативну основу для забезпечення прав і обов'язків власників та користувачів земельних ділянок. Для агропромислового комплексу важливими є й акти, які стосуються якості та безпечності сільськогосподарської продукції, сертифікації, стандартизації, захисту довкілля. Водночас ефективність цих норм залежить від їх практичного застосування, а саме — від роботи контролюючих органів, судової системи, а також рівня правосвідомості учасників аграрних відносин. Водночас практика доводить, що ефективність цих норм значною мірою залежить від дієвості механізмів контролю та притягнення до відповідальності, а також від здатності органів влади застосовувати сучасні інформаційні інструменти моніторингу.

Норми більшості законодавчих актів у даній сфері, містять описовий склад, показують на певні норми й правила, що містять загальні ознаки адміністративного правопорушення, проте безпосередньо не передбачають адміністративні санкції за порушення земельного законодавства [5, с. 260].

Так, правник А. Правдюк вважає, що більшість норм діючого Земельного кодексу, що торкаються юридичної відповідальності за земельні правопорушення, на даний час зовсім не діють і не зможуть застосовуватись у правозастосовній діяльності, як й інші нормативно-правові акти з охорони земельного

законодавства, які носять декларативний характер. Окрім того, деякі норми законів повторюються в Земельному кодексі (далі – ЗК) України, тоді як кожне конкретне правопорушення має мати таку кількість ознак, щоб виділяти його із загального масиву правопорушень через визначення його основних характеристик [5, с. 260].

Правопорушення у цій сфері здебільшого пов'язані з маніпуляціями в орендних відносинах, приховуванням фактичного використання ділянок, незаконним зміною цільового призначення, подвійними договорами оренди, порушенням екологічних та санітарних норм виробництва. Також значну загрозу становлять випадки самовільного зайняття земель, незаконного будівництва на землях сільськогосподарського призначення, використання земель без належної сплати податків та орендної плати. У цих умовах адміністративна відповідальність покликана відігравати стримуючу роль, адже вона передбачає накладення штрафів, анулювання дозволів, застосування приписів і навіть тимчасове зупинення діяльності.

Науковець О. Германов визначає низку ознак адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері земельних відносин, які відображають її специфіку. Передусім йдеться про комплексний характер цього інституту, що поєднує норми земельного та адміністративного права: адміністративне право не врегульовує особливості реалізації відносин щодо володіння, користування і розпорядження землею, тоді як земельне законодавство не містить усього арсеналу санкцій для належного впливу на правопорушників. Важливим є й існування особливої нормативно-правової бази, що включає значну кількість актів різної юридичної сили (кодекси, закони, підзаконні нормативні акти), прийнятих різними суб'єктами – від Верховної Ради України до центральних органів виконавчої влади. Специфічною ознакою виступає і наявність спеціальної підстави для притягнення до відповідальності – правопорушення, вчиненого саме у сфері земельних відносин, тобто у сфері володіння, користування чи розпорядження землею. Зовнішнім проявом адміністративної відповідальності є застосування адміністративно-примусових заходів, передбачених адміністративно-деліктним законодавством і реалізованих у спеціально визначеному порядку. Крім того, вона є прерогативою спеціально уповноважених органів державної влади та посадових осіб, визначених КУпАП України, а її метою виступає забезпечення охорони земельних відносин, запобігання правопорушенням, виховання та покарання винних [6, с. 34-35].

Водночас сама по собі адміністративна відповідальність не може вважатися достатнім інструментом превенції. За відсутності прозорої інформаційної основи та сучасних форм ризик-орієнтованого контролю її застосування здебільшого має реактивний, а не превентивний характер.

Інформаційні ресурси сьогодні посідають центральне місце у процесі запобігання правопорушенням. Державний земельний кадастр та реєстр прав власності створюють відкритий доступ до відомостей про земельні ділянки, що суттєво зменшує можливість маніпуляцій із документами та приховування правових колізій. Впровадження геоінформаційних систем із використанням супутникових знімків та безпілотних літальних апаратів відкриває можливість здійснювати моніторинг фактичного стану земель у режимі реального часу, оперативно виявляти нецільове використання, незаконне розорювання, самовільне зайняття та порушення природоохоронних режимів. Геоінформаційні системи (ГІС) виступають базовим інструментарієм для збору, обробки, аналізу та візуалізації просторових і географічних даних, формуючи модель інтеграції відомостей про наявні земельні ресурси та створюючи бази даних для подальшого просторового (геодезичного) аналізу [7].

Визначальними можливостями технології ГІС є картографування, просторовий аналіз, моделювання сценаріїв землекористування та інтеграція геодезичних даних різного типу – від кадастрових планів до відомостей про екологічний стан територій. Об'єктивною характеристикою ГІС є її здатність поєднувати різні шари технічної інформації, що дає змогу комплексно оцінювати земельні ресурси, враховуючи рельєф, ґрунтовий покрив, інженерні комунікації, кліматичні умови та інші параметри [7]. Такий підхід забезпечує належну доказову базу для притягнення до відповідальності правопорушників, а також підвищує рівень обґрунтованості управлінських рішень органів влади.

Окреме значення мають електронні торги та земельні аукціони, які формують конкурентне середовище, зменшують можливості корупційного впливу і створюють публічний характер розпорядження землями. Завдяки цифровим платформам, таким як «Prozorro. Продажі», учасники отримують рівний доступ до інформації про земельні ділянки, умови їх оренди та продажу, що мінімізує ризики непрозорих домовленостей та зловживань. Система Prozorro sale дозволяє будь-якому громадянину або компанії брати участь у державних аукціонах онлайн де щодня відбувається продаж майна за вигідними цінами. Усі електронні торги проводяться відкрито, і кожен учасник може спостерігати за ходом аукціону та його результатами в режимі реального часу [8]. У сфері агропромислових відносин ефективним інструментом є простежуваність виробництва й обігу продукції: цифрові системи дозволяють відслідковувати її походження, перевіряти відповідність екологічним і санітарним нормам, гарантувати безпеку для споживачів та відповідність європейським стандартам.

Важливою складовою запобігання порушенням є розвиток політики відкритих даних. Надання суспільству доступу до картографічної інформації, договорів оренди, ставок орендної плати, екологічних показників діяльності агровиробників створює умови для незалежного контролю з боку громадськості та професійних організацій. Це підвищує рівень довіри до державних інституцій і дозволяє виявляти

порушення ще на ранніх етапах. Активне залучення місцевих громад, фермерських асоціацій, екологічних об'єднань до моніторингу рішень органів влади є не лише елементом демократизації управління, а й потужним інструментом превенції.

Значний потенціал має інтеграція державних реєстрів і баз даних, яка дозволяє здійснювати автоматичну верифікацію інформації та виявляти суперечності у відомостях. Це зменшує навантаження на контрольні органи, скорочує бюрократичні процедури та знижує ймовірність зловживань. Системна взаємодія між державними органами, обмін даними у режимі реального часу, створення єдиного цифрового простору земельних відносин — усе це є передумовами формування сучасної моделі управління у сфері землекористування та агробізнесу.

Однак сучасні виклики вимагають не лише посилення санкцій та цифровізації контролю, а й розвитку стимулюючих механізмів правомірної поведінки. Держава має створювати умови, за яких дотримання закону буде економічно вигіднішим, ніж його порушення. До таких інструментів можна віднести податкові пільги для виробників, що дотримуються екологічних норм, надання преференцій у доступі до кредитних ресурсів для підприємств із позитивною історією комплаєнсу, запровадження добровільної сертифікації сталого виробництва, що підвищує їхню конкурентоспроможність на міжнародних ринках.

Висновок: Таким чином, правові та інформаційні інструменти запобігання правопорушенням у земельних та агропромислових відносинах слід розглядати як взаємопов'язані й взаємодоповнюючі елементи цілісної системи. Їхнє поєднання дозволяє забезпечити баланс між публічними і приватними інтересами, гарантувати прозорість земельного обігу, сприяти розвитку добросовісного агробізнесу, формувати довіру до державних інституцій та запобігати зловживанням. У перспективі саме інтеграція правового регулювання з цифровими технологіями, політикою відкритих даних, інституційною співпрацею та громадським контролем стане основою для створення ефективного й стійкого механізму протидії правопорушенням у цій стратегічно важливій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
2. Про державний земельний кадастр: Закон України від 7 липня 2011 р. № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>
3. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 2008 р. № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>
4. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
5. Мелех Л.В. Юридична відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 259-262
6. Германов О. П. Адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері земельних відносин: поняття та специфіка. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. Спецвипуск. 2019. том 2. С. 31-35.
7. Гой В.В., Мамонов К.А. Геоінформаційні системи в процесі нормативної грошової оцінки земель за межами населених пунктів: перспективи та виклики. URL: <http://spd.knuba.edu.ua/article/view/324135/314271>
8. Аукціони Прозоро.Продажі. URL: <https://invest.ua/prozorro-prodazhi/>

REFERENCES:

1. Zemelnyi kodeks Ukrainy. (2001, October 25). [Land Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 2768-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].
2. Pro derzhavnyi zemelnyi kadastr. (2011, July 7). [On the state land cadastre]. *Zakon Ukrainy №3613-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text> [in Ukrainian].
3. Pro orendu zemli. (2008, October 6). [On land lease]. *Zakon Ukrainy №161-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text> [in Ukrainian].
4. Pro okhoronu zemel. (2003, June 19). [On land protection]. *Zakon Ukrainy №962-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> [in Ukrainian].
5. Melekh, L.V. (2020). Yurydychna vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi zemelnykh vidnosyn. [Legal liability for offenses in the field of land relations]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. №8. 259-262 [in Ukrainian].
6. Hermanov, O.P. (2019). Administratyvna vidpovidalnist za pravoporushennia u sferi zemelnykh vidnosyn: poniattia ta spetsyfika. [Administrative liability for offenses in the field of land relations: concept and specifics]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. Spetsvypusk. Tom 2*. 31-35. [in Ukrainian].
7. Hoi, V.V., Mamonov, K.A. (2024). Heoinformatsiini systemy v protsesi normatyvnoi hroshovoi otsinky zemel za mezhamy naselenykh punktiv: perspektyvy ta vyklyky. [Geographic information systems in the process of normative monetary valuation of lands outside settlements: prospects and challenges]. Retrieved from: <http://spd.knuba.edu.ua/article/view/324135/314271> [in Ukrainian].
8. Auktiony Prozoro. Prodazhi. (2025). [Auctions Prozoro.Sales]. Retrieved from: <https://invest.ua/prozorro-prodazhi/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.06.2025

УДК 340.1:341.171

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-296-309

Теремецький Владислав Іванович,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач сектору проблем реалізації господарського законодавства

відділу проблем модернізації господарського права та законодавства

Державної установи «Інститут економіко-правових

досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»

vladvokat333@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-2667-5167

Петренко Анатолій Анатолійович,

доктор філософії у галузі міжнародного права,

докторант відділу теорії держави і права

Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

petrenkoanatolii13@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1646-6652

ПРАВОВА СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ОСОБЛИВОСТІ, СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ В УМОВАХ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ACQUIS ЄС

У статті здійснено комплексне дослідження правової системи Європейського Союзу (далі – ЄС), яка має унікальну природу *sui generis* та поєднує риси міжнародного й наднаціонального правопорядку. Наголошено, що розширення ЄС і зростання його впливу зумовлюють необхідність адаптації національних правових систем держав-кандидатів, зокрема України, до *acquis* ЄС. Розкрито структурні елементи правової системи ЄС, її багаторівневості і багатоаспектності, взаємодію з національним та міжнародним правом. Особливу увагу приділено базовим доктринам, сформульованим у практиці Суду ЄС: автономії правопорядку, примату, прямої дії та процедури попереднього рішення за ст. 267 Договору про функціонування ЄС, які забезпечують єдність тлумачення й застосування права ЄС. Систематизовано підходи до класифікації джерел права ЄС: установчі договори та загальні принципи (первинне право), регламенти, директиви й рішення (вторинне право), акти м'якого права (*soft law*), а також прецедентне право Суду ЄС. Розмежовано поняття «пряма застосовність» і «пряма дія», а також уточнено співвідношення примату права ЄС та внутрішньої ієрархії джерел.

Виявлено сучасні тенденції розвитку правової системи ЄС, серед яких: універсалізація та уніфікація права, посилення взаємозалежності між міжнародним, регіональним і національним правом, конституціоналізація правопорядку ЄС, розширення його компетенцій у сферах цифровізації, кібербезпеки, охорони довкілля та охорони здоров'я. Акцентовано на ролі ціннісних засад, закріплених у ст. 2 Договору про Європейський Союз та Хартії основних прав ЄС, а також механізмів їх забезпечення (процедура за ст. 7 Договору про ЄС, бюджетні умовні інструменти). Окремий наголос зроблено на нормативних орієнтирах цифрової трансформації: Загальному регламенті про захист даних (GDPR), Акті про цифрові послуги (DSA), Акті про цифрові ринки (DMA), Директиві NIS2, Регламенті про дані (Data Act) та Акті про штучний інтелект (AI Act), що задають конкретні вимоги для адаптації українських законопроектів.

Наукова новизна статті полягає у формулюванні авторської моделі адаптації українського законодавства до *acquis* ЄС, що охоплює три взаємопов'язані рівні: 1) теоретичний – осмислення природи та доктринальних засад права ЄС; 2) методологічний – інтеграція інструментів «належного нормопроєктування» (*better regulation*), включно з оцінкою регуляторного впливу, «SME test», принципом «one in, one out» та запобіганням «gold-plating»; 3) інституційно-прикладний – створення Парламентського офісу нормопроєктування, що не дублює повноважень Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України (далі – ГНЕУ), а зосереджується на методології, відповідності *acquis* та термінологічній уніфікації. Показано, що саме поєднання доктринальних орієнтирів права ЄС з прикладними методологічними інструментами формує нову якість української правотворчої діяльності.

Зроблено висновок, що успішна адаптація законодавства України до *acquis* ЄС потребує не лише формальної гармонізації норм, а й вироблення цілісної методології нормопроєктування, яка поєднує європейські стандарти правотворчості з національними правовими традиціями, забезпечує термінологічну узгодженість та створює умови для постзаконодавчого моніторингу. Реалізація цієї моделі сприятиме зміцненню інституційної стійкості України, підвищенню якості законопроектної роботи та її відповідності європейським стандартам за умов сучасних глобальних викликів.

Ключові слова: правова система ЄС, доктрини права ЄС, джерела права ЄС, *acquis* ЄС, Європейський Союз, нормопроєктування, правотворча діяльність, методологічні засади, верховенство права, цифрова трансформація, адаптація законодавства України.

Teremetskyi V., Petrenko A. EUROPEAN UNION'S LEGAL SYSTEM: SPECIFICS, MODERN TENDENCIES AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF DRAFTING IN TERMS OF ADAPTING UKRAINIAN LEGISLATION

Випуск 18. 2025

© В.І.Теремецький, А.А.Петренко, 2025

TO THE EU ACQUIS

The article provides a comprehensive study of the legal system of the European Union (hereinafter – EU), which has a *sui generis* nature and combines the features of both international and supranational legal orders. It is emphasized that the enlargement of the EU and the growing influence of its law necessitate the adaptation of the national legal systems of candidate states, including Ukraine, to the *acquis* of the EU. The structural elements of the EU legal system are revealed, namely its multi-level and multidimensional character, as well as its interaction with national and international law. Particular attention is devoted to the fundamental doctrines developed in the case law of the Court of Justice of the EU: autonomy of the legal order, supremacy, direct effect, and the preliminary ruling procedure under Article 267 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), which ensure the unity of interpretation and application of EU law. Approaches to the classification of EU sources of law are systematized: founding treaties and general principles (primary law); regulations, directives, and decisions (secondary law); soft law instruments; and case law of the Court of Justice of the EU. The distinction between “direct applicability” and “direct effect” is clarified, as well as the relationship between the supremacy of EU law and the internal hierarchy of sources.

The article identifies the current trends in the development of the EU legal system, including: the universalization and unification of law; the strengthening of interdependence between international, regional, and national legal orders; the constitutionalization of the EU legal order; and the expansion of EU competences in the fields of digitalization, cybersecurity, environmental protection, and healthcare. The role of the fundamental values enshrined in Article 2 of the Treaty on European Union (TEU) and the Charter of Fundamental Rights of the EU, as well as the mechanisms for their enforcement (procedure under Article 7 TEU, budgetary conditionality instruments), is highlighted. Special emphasis is placed on the regulatory benchmarks of the digital transformation: the General Data Protection Regulation (GDPR), the Digital Services Act (DSA), the Digital Markets Act (DMA), the NIS2 Directive, the Data Act, and the Artificial Intelligence Act (AI Act), which set specific requirements for the adaptation of Ukrainian draft legislation.

The scientific novelty of the article lies in formulating an original model of adaptation of Ukrainian legislation to the *acquis* of the EU, which covers three interrelated levels: 1) theoretical – conceptualizing the nature and doctrinal foundations of EU law; 2) methodological – integrating the instruments of “better regulation”, including regulatory impact assessment (RIA), the SME test, the “one in, one out” principle, and the prevention of gold-plating; 3) institutional and practical – the establishment of a Parliamentary Office for Law-Making, which does not duplicate the competences of the Main Scientific and Expert Department of the Secretariat of the Verkhovna Rada of Ukraine (MSSED), but focuses on methodology, compliance with the *acquis*, and terminological unification. It is demonstrated that the combination of doctrinal benchmarks of EU law with practical methodological instruments forms a new quality of Ukrainian law-making.

It is concluded that the successful adaptation of Ukrainian legislation to the *acquis* of the EU requires not only formal harmonization of norms but also the development of a coherent methodology of law-making that combines European standards of legislative practice with national legal traditions, ensures terminological consistency, and provides for post-legislative monitoring. The implementation of this model will contribute to strengthening Ukraine’s institutional resilience, improving the quality of legislative work, and ensuring its compliance with European standards under the conditions of contemporary global challenges.

Keywords: EU legal system, EU law doctrines, sources of EU law, European Union, EU *acquis*, law-making methodology, methodological foundations, legislative activity, rule of law, digital transformation, adaptation of Ukrainian legislation.

Постановка проблеми. Функціонування та розвиток сучасних правових систем є предметом постійної уваги науковців, адже від рівня їхньої розвиненості та ефективності залежить стабільність правопорядку, результативність публічної політики та здатність держав протидіяти кризовим явищам. Особливе місце посідають наднаціональні правові системи, які формуються на основі поєднання міжнародних і внутрішньодержавних елементів. Найбільш показовим прикладом є правова система ЄС, що еволюціонувала від міждержавного співробітництва до самостійного правового порядку (*sui generis*), спроможного безпосередньо впливати на національні правові системи держав-членів та країн-кандидатів.

Розширення ЄС та зміцнення його політичного й економічного впливу посилили значення права ЄС як орієнтира для держав, які прагнуть інтегруватися до європейського правового простору. Для України, яка здійснює масштабну адаптацію законодавства відповідно до *acquis* ЄС і проводить інституційні реформи, дослідження юридичної природи правової системи ЄС та виявлення тенденцій її розвитку має як теоретичне, так і прикладне значення. Коректне розуміння базових доктрин і механізмів функціонування цієї системи є необхідною умовою для вироблення методології нормопроєктування, здатної забезпечити відповідність національних законів європейським стандартам, зберегти національні правові традиції та уможливити якісний постзаконодавчий моніторинг. Не менш важливим завданням є недопущення надмірної чи фрагментарної транспозиції *acquis* ЄС та забезпечення її пропорційності, координація галузевих реформ і приведення національних регуляторних процедур у відповідність до засад належного нормопроєктування (Better Regulation).

Актуальність дослідження додатково зумовлюють кризові виклики сучасного міжнародного порядку. Загарбницька війна Російської Федерації проти України поставила під сумнів ефективність існуючих механізмів міжнародного права та водночас пришвидшила інтеграцію України до ЄС у безпековій, економічній і правовій сферах. Паралельно стрімка цифровізація, зокрема поширення технологій штучного інтелекту, формує нові сфери регулювання й викликає колізії між правовими принципами та ціннісними орієнтирами, які потребують узгоджених стандартів на рівні ЄС і держав-членів. За таких умов інтеграція до правового простору ЄС набуває для України не лише політичного, а й системоутворювального значення, оскільки сприяє зміцненню інституційної стійкості та довіри до правопорядку.

Водночас дослідження правової системи ЄС потребує не лише загального огляду, а й постановки чітких дослідницьких питань, відповіді на які дозволять уникнути декларативності та підкреслити наукову новизну роботи. У межах цього дослідження основну увагу зосереджено на таких питаннях:

1) які особливості та доктрини (автономія правопорядку, примат і пряма дія, процедура попереднього рішення за ст. 267 Договору про функціонування ЄС визначають природу правової системи ЄС та відмежовують її від міжнародного і національного права;

2) які сучасні тенденції розвитку ЄС мають найбільше значення для адаптації українського законодавства, зокрема у сферах цифрового регулювання та безпеки;

3) якою має бути методологія нормопроєктування в Україні з урахуванням підходів належного нормопроєктування (Better Regulation), оцінки регуляторного впливу (RIA), тесту для малих і середніх підприємств (SME test) та термінологічної уніфікації.

У дослідженні основну увагу зосереджено на поєднанні теоретичного аналізу з прикладним виміром результатів. Зокрема, автори статті намагалися продемонструвати як доктрини та джерела права ЄС формують критерії якості для українських законопроектів; як цифрові та безпекові регламенти ЄС – *General Data Protection Regulation (GDPR)*, *Digital Services Act (DSA)*, *Digital Markets Act (DMA)*, *NIS2 Directive*, *Data Act*, *Artificial Intelligence Act (AI Act)* – визначають практичні орієнтири для їх імплементації; і як інституційна модель підтримки нормопроєктування – включно зі спеціалізованим парламентським офісом, що доповнює, а не дублює функції Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України (ГНЕУ), зосереджуючись на методології та термінологічній уніфікації, – здатна підвищити узгодженість, прозорість і результативність законодавчого процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правова система ЄС, її структура та характеристики, а також тенденції сучасного розвитку, вже були предметом дослідження як науковців з України, так і з інших країн. Серед таких вчених слід виділити: С. О. Сунегіна [1], котрий на доктринальному рівні розглянув питання сучасних тенденцій правового розвитку, зміст яких впливає на ефективність функціонування правової системи; В. В. Решоти [2], який у співавторстві з іншими науковцями дослідив інститут електронних петицій, що є інструментом електронної демократії, передбаченим в правових актах Ради Європи, зокрема в Рекомендації CM/Rec (2009)1 Комітету міністрів Ради Європи від 18 лютого 2009 року; Дж. Діксон та П. Елефтеріадіс виклали теоретичні погляди на основні питання, що стоять перед ЄС і його законодавством, а також проаналізували низку точок зору на теоретичні проблеми у праві ЄС [3].

Існують наукові праці, присвячені вивченню Європейського досвіду у сфері протидії дезінформації та запобігання гібридним загрозам [4]. Їх поява передусім пов'язана із необхідністю оновлення інформаційного законодавства та посилення ролі інформаційної безпеки у національних нормативно-правових актах з питань безпеки. Адже для України, яка безпосередньо бере участь в інформаційній війні, важливим завданням є інтеграція та використання європейських ініціатив, спрямованих на зміцнення системи інформаційної безпеки на національному рівні.

Утім зазначені дослідники присвятили свої напрацювання лише окремим питанням правової системи як феномену соціальної реальності. Тому авторами цієї статті вперше на рівні окремої наукової публікації підіймається питання не лише сутності, а й формування та розвитку правової системи ЄС як явища соціальної дійсності. До того ж стратегічний курс України на набуття повноправного членства в ЄС актуалізує необхідність переосмислення значної кількості питань, пов'язаних із визначенням сутності та природи правової системи ЄС, а також тенденцій її розвитку в умовах кризових реалій сьогодення.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні правової системи ЄС, з'ясуванні її доктринальних засад і сучасних тенденцій розвитку, а також у формулюванні авторської моделі адаптації українського законодавства до *acquis* ЄС на основі принципів належного нормопроєктування. Основні **завдання** полягали у дослідженні правової системи ЄС як *sui generis*-утворення, зокрема у з'ясуванні її юридичної природи, розкритті базових доктрин (автономії правопорядку, примату, прямої дії та процедури попереднього рішення), систематизації джерел та ціннісних засад із механізмами їх забезпечення, а також в аналізі сучасних тенденцій її розвитку, зокрема цифрових трансформацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній юридичній літературі існують різні визначення поняття «правова система». При цьому кожна правова система включає в себе низку взаємопов'язаних, взаємодіючих та взаємозалежних елементів (правових засобів, явищ, процесів), які формуються, функціонують і розвиваються на підставі та з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних чинників розвитку певного народу або суспільства, забезпечуючи цілісний нормативно-організуючий вплив на відповідні соціальні процеси або відносини.

Об'єктивними чинниками функціонування правових систем є особливості правового, історичного, соціокультурного, географічного, ідеологічного, економічного та іншого розвитку суспільства. Вказані чинники існують та сприймаються як факти соціальної дійсності і не залежать від суб'єктивних оцінок, уявлень та думок. Водночас суб'єктивні чинники, навпаки, безпосередньо пов'язані з людиною як первинним суб'єктом права, зокрема, з рівнем її правосвідомості, правової культури, з її інтересами та прагненнями тощо.

Структуру правової системи доцільно аналізувати крізь призму взаємодії її складових, які умовно поділяються на відносно стабільні (статичні) та змінні (динамічні) елементи, що перебувають у діалектичній

єдності. До стабільних компонентів належать фундаментальні правові засоби універсального характеру, які становлять основу правової системи: норми права, організаційно-інституційна складова та ціннісно-ідеологічні орієнтири. Саме вони визначають засадничі орієнтири й моделі, на основі яких вибудовуються суспільні відносини та правова практика. Натомість динамічні елементи втілюють ці моделі у соціальній реальності, окреслюючи напрями та форми правового розвитку і забезпечуючи зв'язок між подіями та їх нормативним закріпленням у конкретних умовах (зокрема, у процесах нормопроєктування, правотворчої діяльності, правозастосування та виникнення правовідносин) [5, с. 15–16].

З урахуванням наведеного, а також мети статті, зазначимо, що природа правової системи визначається насамперед через особливості розвитку її статичних елементів, представлених правом і його внутрішньою структурою, інституційною складовою, а також ціннісно-ідеологічними засадами. Природа будь-якого явища, зокрема правової системи, відтворює у своєму змісті її фундаментальні концепти та конститутивні принципи організації. Виокремлення цих засад із-поміж інших складових дозволяє сформулювати цільовий (телеологічний) орієнтир системи, визначити її потенціал щодо реального буття та окреслити ту невід'ємну якість, без якої правову систему неможливо цілісно осмислити в контексті її проявів.

Особливості правової системи ЄС значною мірою зумовлені його специфікою як наднаціонального інтеграційного об'єднання, оскільки інституційна структура ЄС безпосередньо впливає на формування системи його джерел права. Водночас між інституціями ЄС та правовою системою існує взаємозалежність: приймаючи та застосовуючи норми права ЄС, інституції визначають зміст і напрями розвитку правопорядку, який, зі свого боку, закріплює їхню компетенцію та правовий статус і відтворює механізми їх функціонування.

ЄС не є державою у класичному розумінні, а становить міжнародне інтеграційне утворення, здатне встановлювати обов'язкові норми як у сфері публічного, так і приватного права. Він охоплює відносини як між державами-членами, так і між фізичними та юридичними особами, що перебувають під юрисдикцією ЄС. За своєю правовою природою ЄС поєднує риси міжнародної організації та наднаціонального утворення, яке поступово еволюціонує у напрямі розширення спільних компетенцій, наближених до федеративних моделей.

Система інститутів ЄС відображає цю подвійність. Одні з них виражають міжурядовий вимір інтеграції (наприклад, Рада ЄС чи Європейська Рада), інші мають наднаціональний характер (Європейська Комісія, Європейський Парламент, Суд ЄС, Рахункова палата) [6 20, с. 69, 72]. Така структура забезпечує узгодженість прийняття та застосування норм права на всій території ЄС і формує ціннісно-ідеологічні та інституційні засади європейського правопорядку.

Правовою основою існування ЄС є установчі договори, які визначають його організаційну структуру та розмежовують компетенції між Союзом і державами-членами. При цьому закріплюються сфери виключної компетенції, у межах яких держави-члени відмовляються від власних повноважень на користь інститутів ЄС [7]. Важливим інструментом вторинного права є регламенти, що приймаються на підставі Договору про функціонування ЄС і мають пряму застосовність (*direct applicability*), тобто діють у правопорядках держав-членів без потреби в національних актах імплементації. Водночас пряма дія (*direct effect*) становить окрему доктрину Суду ЄС, яка передбачає здатність норм, що відповідають визначеним критеріям, безпосередньо надавати права та покладати обов'язки на приватних осіб.

Зазначені обставини визначають своєрідність правової системи ЄС. Вона не може бути віднесена ані виключно до міжнародного права, ані до національних правових систем. Її особливістю є поєднання норм, що випливають з установчих договорів та актів інститутів ЄС, із положеннями, прийнятими державами-членами на національному рівні. Це формує «подвійну природу» права ЄС, яке є водночас елементом міжнародного правопорядку та складовою національних правових систем, маючи при цьому пріоритет над ними у випадку колізій.

Правопорядок ЄС є автономним стосовно міжнародного та національних правопорядків: його норми безпосередньо застосовуються у державах-членах та створюють власну систему захисту прав і обов'язків [7]. У цьому контексті ключове значення мають базові доктрини, вироблені у практиці Суду ЄС. Доктрина примату (*supremacy*) закріплює перевагу права ЄС над правом держав-членів у разі колізії, що було підтверджено у рішеннях Суду ЄС у справах *Costa v. ENEL* та *Internationale Handelsgesellschaft* [8; 9]. Доктрина прямої дії (*direct effect*), сформульована у справі *Van Gend en Loos*, передбачає, що за певних умов положення установчих договорів і актів вторинного права можуть безпосередньо створювати права та обов'язки для приватних осіб і підлягати захисту в національних судах [10]. Важливим інструментом забезпечення єдності тлумачення і застосування норм є процедура попереднього рішення, передбачена ст. 267 Договору про функціонування ЄС, яка встановлює діалог між Судом ЄС і національними судами та гарантує однаковість правозастосування в усіх державах-членах (справа *Simmenthal*) [11].

Система джерел права ЄС охоплює чотири основні блоки:

1) первинне право – установчі договори (Договір про ЄС та Договір про функціонування ЄС), а також загальні принципи права [7];

2) вторинне право – регламенти, директиви та рішення інститутів ЄС, прийняті на підставі й на виконання положень установчих договорів [7];

3) акти м'якого права (soft law) – рекомендації, висновки, повідомлення, «Білі» та «Зелені книги», настанови Європейської комісії [12];

4) прецедентне право (case law) Суду ЄС, яке конкретизує та розвиває доктрини й принципи, а також має визначальне значення для однакового застосування *acquis* [13].

Подвійна природа правової системи ЄС, що поєднує міжнародно-правові та внутрішньодержавні елементи, зумовлює специфіку її ієрархії. На найвищому рівні перебувають установчі договори – Договір про ЄС та Договір про функціонування ЄС – а також загальні принципи права ЄС. Далі розташовуються акти вторинного права (регламенти, директиви, рішення), після яких іде національне законодавство держав-членів, яке має відповідати праву ЄС і не може йому суперечити.

Важливо чітко відмежувати пріоритет (верховенство) права ЄС від ієрархії джерел усередині правопорядку ЄС. Перше означає перевагу норм права ЄС над національним правом у разі колізії (доктрина примату, підтверджена практикою Суду ЄС). Друге стосується внутрішньої субординації самих джерел права ЄС: установчі договори та загальні принципи мають вищу юридичну силу порівняно з актами вторинного права (регламентами, директивами, рішеннями), які, зі свого боку, повинні відповідати положенням установчих договорів.

Особливістю джерел права ЄС є не лише їх ієрархічна побудова, а й механізм дії: регламенти діють безпосередньо у правопорядках держав-членів (пряма застосовність), директиви вимагають національної транспозиції, а рішення зобов'язують своїх адресатів; однаковість тлумачення та застосування забезпечується практикою Суду ЄС, зокрема через процедуру попереднього рішення, закріплену у ст. 267 Договору про функціонування ЄС. Водночас правова система ЄС поєднує нормативні та прецедентні засади, а її аксіологічний фундамент становлять спільні цінності, що визначають напрями правового розвитку держав-членів.

Подвійна природа права ЄС проявляється в тому, що воно поєднує риси двох основних правових традицій Європи – романо-германської (континентальної) та англосаксонської. З одного боку, право ЄС ґрунтується на кодифікованих нормах, характерних для континентальної правової сім'ї, з іншого – дедалі більшого значення набуває судовий прецедент як джерело права, властивий англосаксонській традиції. Конвергенція цих моделей зумовлена як тісною інтеграцією держав-членів, так і глобалізаційними процесами економічного, політичного, культурного та соціального характеру. У результаті формується новий правовий комплекс, що поєднує різні підходи та поступово набуває власної системної єдності.

Визначальними для правової системи ЄС є фундаментальні принципи та цінності, закріплені у ст. 2 Договору про ЄС: повага до людської гідності, свобода, демократія, рівність, верховенство права та дотримання прав людини, включно з правами меншин. Вони доповнюються такими засадами, як плюралізм, недискримінація, толерантність, справедливість, солідарність, рівність жінок і чоловіків. Стаття 3 Договору про ЄС визначає просування цих цінностей як одну з цілей ЄС, у тому числі на міжнародній арені [14, с. 35].

Поряд із декларативним закріпленням цінностей ЄС застосовує процедурні механізми їх забезпечення. Зокрема, ст. 7 Договору про ЄС передбачає превентивні та санкційні заходи у разі серйозного порушення державою-членом цінностей ЄС (включаючи можливість призупинення окремих прав, що випливають із членства). Додатково функціонує бюджетний механізм умовності – Регламент (ЄС) 2020/2092 про загальний режим умовності для захисту бюджету ЄС, який пов'язує доступ до фінансування з дотриманням принципів верховенства права, інституційної спроможності правосуддя та ефективного фінансового контролю [15].

Європейські цінності конкретизуються в низці міжнародних документів, що формують нормативно-ціннісну основу європейського правопорядку. До них належать Європейська соціальна хартія (1996), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (1992), Рамкова конвенція про захист національних меншин (1995) та інші. Особливе значення для правової системи ЄС мають Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950) та Хартія ЄС про основні права (2000), у преамбулі якої наголошено, що людська гідність, свобода, рівність, солідарність, демократія, верховенство права та правосуддя становлять засадничі принципи правопорядку ЄС [16].

Таким чином, джерела права ЄС визначають не лише механізми правового регулювання, але й уособлюють фундаментальні цінності, що забезпечують побудову спільного простору свободи, справедливості та прав людини. Завдяки цьому право ЄС поступово набуває ознак самостійної та унікальної правової системи, відмінної як від класичного міжнародного права, так і від національних правових систем.

Очевидно, що наведені вище особливості нормативної, інституційної та ідеологічної основи розвитку правової системи ЄС безпосередньо впливають на динамічний блок її компонентів, зокрема на правотворчу та правозастосовну діяльність. З огляду на наднаціональний і договірний характер правової системи ЄС виникає об'єктивна потреба не лише у створенні правотворчих інституцій, наділених повноваженнями ухвалювати обов'язкові рішення, чинні на всій території держав-членів, а й у формуванні спеціалізованих судових інституцій, покликаних вирішувати спори між національними правовими системами та водночас гарантувати захист спільних цінностей і принципів розвитку ЄС як інтеграційного об'єднання демократичних держав Європи.

Законодавчі процедури в ЄС наочно демонструють наявність наднаціональних рис як у діяльності його інститутів, так і в механізмі функціонування Союзу. Найяскравіше вони проявляються у сфері

формування та розвитку єдиного внутрішнього ринку, економічного й валютного союзу, де рівень переданих державами-членами повноважень є найбільшим, а ключовим інструментом взаємодії виступає комунітарний метод. Існує безпосередня залежність між юридичною природою ЄС та характером процедур прийняття рішень його інституціями. Особливо виразно наднаціональні тенденції виявляються у здійсненні законодавчої функції, насамперед у звичайній законодавчій процедурі («ordinary legislative procedure», ex co-decision), а також у спеціальних законодавчих процедурах – консультації та надання згоди [17, с. 89].

Розглянувши основні аспекти юридичної природи правової системи ЄС, слід визначити тенденції її сучасного розвитку. Їхнє належне розуміння дозволяє прогнозувати можливі зміни у правовому розвитку сучасних держав та їх об'єднань і, відповідно, розробляти оптимальні правові рішення та механізми адаптації до нових і суперечливих реалій сьогодення, зокрема в умовах посилення кризових, дестабілізаційних та хаотичних процесів у суспільних відносинах.

Необхідно зазначити, що сучасні тенденції розвитку правової системи ЄС тісно пов'язані із загальними закономірностями правового розвитку, серед яких виокремлюються такі:

1. Зростання ролі правового регулювання як у публічній, так і в приватній сфері суспільних відносин. Це проявляється у безперервному розширенні нормативно-правового масиву, зокрема у збільшенні кількості актів різної юридичної сили, що врегульовують дедалі ширше коло соціальних процесів.

2. Універсалізація та уніфікація правових норм і стандартів, що набувають складного та суперечливого характеру. Найбільш виразно ця тенденція простежується в економічній сфері, де спостерігається зростаюча гармонізація регуляторних стандартів, яка, зі свого боку, стає підґрунтям для аналогічних процесів у соціальній, політичній та інших сферах суспільного життя.

3. Поглиблення взаємозалежності міжнародного, регіонального та національного права. Це виявляється в активній імплементації у національні законодавства загальновизнаних норм і принципів міжнародного права, а також у закріпленні на конституційному рівні пріоритету міжнародного права над внутрішнім.

4. Політизація права як на міжнародному, так і на національному рівні. Її сутність полягає в активному використанні правових механізмів для досягнення політичних цілей – від легітимації політичного панування до формування суспільної думки й впливу на політичні процеси [1, с. 253–257].

Очевидно, що окреслені тенденції сучасного правового розвитку виявляються безпосередньо в межах ЄС. Правова система ЄС характеризується складною, подвійною природою та інтегративним характером, що дозволяє розглядати її одночасно як відокремлену від міжнародного права і від національних правових систем. Найчіткіше ці тенденції проявляються у межах ЄС, оскільки саме функціонування та розвиток Союзу потребують особливої уваги до забезпечення належної якості процесів універсалізації та уніфікації національних правопорядків. Це набуває особливого значення в умовах швидких інноваційних трансформацій, які потребують ефективного правового регулювання на всіх рівнях – міжнародному, регіональному та національному.

Сучасні регламенти та директиви ЄС формують чіткі нормативні орієнтири для гармонізації українського законодавства з *acquis* ЄС:

1. Регламент (ЄС) 2016/679 про захист персональних даних («General Data Protection Regulation», GDPR) – встановлює єдині стандарти обробки персональних даних, закріплює права суб'єктів, обов'язки контролерів і процесорів (controllers, processors), принципи «захист даних за проєктом» (privacy by design) та «захист даних за замовчуванням» (privacy by default). Для України ключовими завданнями є гармонізація понятійного апарату, визначення правових підстав для обробки даних, проведення оцінки впливу на захист даних (Data Protection Impact Assessment, DPIA), посилення повноважень наглядового органу та впровадження санкційних механізмів.

2. Регламент (ЄС) 2022/2065 про цифрові послуги («Digital Services Act», DSA) – визначає правила прозорості та модерації контенту (content moderation), управління системними ризиками великих онлайн-платформ (systemic risks of very large online platforms), а також забезпечення доступу дослідників до даних. Для України першочерговими завданнями є адаптація системи класифікації провайдерів (provider classification), запровадження механізмів «повідомлення та дії» (notice-and-action), встановлення вимог до звітування про ризики (risk reporting) та проведення незалежних аудитів (independent audits).

3. Регламент (ЄС) 2022/1925 про цифрові ринки («Digital Markets Act», DMA) – запроваджує спеціальні зобов'язання для «воротарів» (gatekeepers), забезпечує інтероперабельність та забороняє антиконкурентні практики. Для України важливим завданням є адаптація антимонопольних правил до економіки цифрових платформ та посилення повноважень органу з питань конкуренції.

4. Директива (ЄС) 2022/2555 про кіберстійкість («NIS2 Directive») – спрямована на підвищення рівня кіберстійкості, визначає категорії суб'єктів критичної (essential) та важливої (important) інфраструктури, встановлює вимоги до управління ризиками та звітування про інциденти. Для України ключовими завданнями є визначення базових секторних вимог у сфері кібербезпеки, закріплення ролі Команди реагування на комп'ютерні інциденти (Computer Security Incident Response Team, CSIRT) та встановлення чітких обов'язків щодо повідомлення про кіберінциденти.

5. Регламент (ЄС) 2023/2854 про дані («Data Act») – регламентує доступ і використання даних, обмін даними між бізнесом і бізнесом (B2B) та між бізнесом і урядом (B2G), а також запобігає залежності від одного постачальника у сфері хмарних сервісів (vendor lock-in). Для України головними завданнями є врегулювання правового режиму промислових даних та даних Інтернету речей (Internet of Things, IoT), визначення обов'язків виробників і постачальників, а також забезпечення реалізації принципу перенесення даних (data portability).

6. Регламент (ЄС) 2024/1689 про штучний інтелект («Artificial Intelligence Act», AI Act) – закріплює ризик-орієнтовану модель регулювання: встановлює заборонені практики, вимоги до систем високого ризику (high-risk systems) та правила прозорості для генеративних моделей (generative AI). Для України актуальними завданнями є впровадження класифікації за рівнями ризику, проведення оцінки відповідності (conformity assessment), створення наглядового органу та забезпечення прозорості використання генеративного штучного інтелекту (generative AI).

Крім зазначеного взаємозв'язку, тенденції розвитку правової системи ЄС зумовлюються також чинниками, що проявляються у соціальній, економічній, політичній, технологічній та інших сферах її функціонування. Будь-яка правова система та її елементи неминуче реагують на запити громадянського суспільства, соціальні виклики й загрози, які супроводжують суспільний розвиток та вимагають адекватного сучасним реаліям правового забезпечення. Зазначені чинники насамперед впливають на змістовний вимір правового розвитку ЄС. Ефективність правового регулювання у різних сферах суспільного життя залежить не лише від формальних характеристик правової системи – її інституційної та ідеологічної основи, ієрархії джерел права, – але й від урахування соціальної складової якості закону. Показниками такої складової є відповідність правових норм суспільним очікуванням і потребам, їх справедливість, легітимність та здатність до соціальної адаптації.

Втім, у сучасній науковій літературі тенденції розвитку правової системи ЄС здебільшого аналізуються крізь призму її формальних характеристик – інституційної та нормативної основи. Так, дослідники виокремлюють такі основні напрями:

1) тенденція посилення автономності правової системи ЄС щодо національних правопорядків держав-членів, що проявляється у спроможності норм первинного та вторинного права ЄС безпосередньо застосовуватися в їхніх правових системах, створюючи права й обов'язки для фізичних і юридичних осіб на території Союзу незалежно від прийняття додаткових актів національного законодавства;

2) тенденція закріплення примату (supremacy) права ЄС над правом держав-членів, яка безпосередньо пов'язана з практикою Суду ЄС, наділеного виключними повноваженнями щодо тлумачення та забезпечення єдності європейського права;

3) тенденція конвергенції елементів романо-германської правової сім'ї, до якої належить більшість держав-членів, із прецедентними засадами, що формуються насамперед завдяки рішенням Суду ЄС [18, с. 52].

Крім того, у сучасній науковій літературі виокремлюються такі тенденції розвитку правової системи ЄС:

– посилення системних взаємозв'язків між джерелами первинного та вторинного права ЄС, з одного боку, і національними правопорядками держав-членів – з іншого;

– розширення й поглиблення взаємодії правової системи ЄС із міжнародним правом та правовими системами третіх держав [19, с. 314; 20, с. 328];

– утвердження примату (supremacy) права ЄС щодо національного права держав-членів;

– зростання ролі судового прецеденту (case law) у системі джерел права ЄС [21, с. 259; 22, с. 59];

– активізація інтеграційних процесів у межах ЄС і відповідне розширення його компетенцій;

– посилення гарантій захисту прав і свобод людини;

– уніфікація та гармонізація права ЄС і національного законодавства держав-членів;

– реформування інституційної системи ЄС шляхом упровадження нових механізмів і процедур, спрямованих на підвищення ефективності, прозорості та підзвітності його інститутів;

– розвиток правового регулювання у сфері цифрових технологій – застосування штучного інтелекту, забезпечення кібербезпеки, захист персональних даних та функціонування цифрових послуг, що спрямовано на адаптацію правової системи ЄС до викликів цифровізації та впливу новітніх технологій на всі сфери суспільного життя;

– зміцнення ролі ЄС як суб'єкта міжнародного права та розширення його взаємодії з іншими учасниками міжнародних відносин (державами, міжнародними організаціями та регіональними інтеграційними об'єднаннями) [3, с. 137–158; 13].

Виокремлення цих та інших тенденцій розвитку правової системи ЄС дозволяє сформулювати певні узагальнення щодо закономірностей їх виникнення та розвитку, зокрема:

1. Тенденції сучасного розвитку правової системи ЄС, як і будь-які інші соціально-правові процеси, формуються під впливом комплексу об'єктивних і суб'єктивних чинників. Об'єктивні чинники зумовлюються особливостями розвитку економіки, технологій, політичної та соціальної сфер, а також інших ключових галузей суспільного життя. Суб'єктивні чинники пов'язані насамперед із рівнем правосвідомості

та специфікою правової культури громадян ЄС, що безпосередньо впливає на напрями та характер трансформацій правової системи.

2. Кризові реалії сьогодення, особливо ті, що зумовлені деструкцією системи міжнародних відносин у зв'язку із загарбницькою війною РФ проти України та неспроможністю сучасного міжнародного права, зокрема гуманітарного, ефективно запобігати таким війнам, істотно посилили тенденції розвитку правової системи ЄС, спрямовані на зміцнення її інституційно-владної основи та подальшу конституціоналізацію в межах ЄС. Належна та своєчасна реакція на подібні виклики вимагає вдосконалення інтегративних механізмів як на рівні ЄС, так і в межах демократичної міжнародної спільноти, а також переосмислення низки питань, пов'язаних із захистом прав і свобод людини, уніфікацією та гармонізацією права. За таких умов пріоритетними є тенденції поглиблення економічної, політичної, безпекової та інших видів інтеграції держав-членів ЄС, що досягається, зокрема, шляхом укладення нових міжнародних договорів і прийняття нормативних актів, спрямованих на гармонізацію національних законодавств і зміцнення компетенцій інститутів ЄС, особливо у сферах цифровізації, кібербезпеки, охорони здоров'я та захисту довкілля.

3. Одним із основних завдань сучасного розвитку правової системи ЄС є пошук оптимального балансу між посиленням інституційно-владної основи її функціонування та гарантуванням прав і свобод громадян. Важливо забезпечити пріоритет їх захисту в умовах нових викликів, серед яких – стрімкий науково-технологічний прогрес, неспроможність міжнародного права гарантувати стабільний мир і безпеку, а також криза правосвідомості та моральних орієнтирів у суспільстві.

Основне завдання полягає у виробленні такого механізму розвитку ЄС, який, з одного боку, забезпечував би належний рівень гарантування прав і свобод громадян, що становлять ціннісний фундамент європейського правопорядку, а з іншого – створював би ефективні інституційно-правові механізми запобігання можливим деструктивним процесам як на рівні самого ЄС, так і в межах держав-членів.

У процесі європейської інтеграції України проблема вдосконалення правотворчої діяльності набуває додаткового значення. Проаналізувавши загальні особливості правової системи ЄС та тенденції її сучасного розвитку, логічним кроком є з'ясування їхнього впливу на методологічні засади нормопроектування в Україні. Адже ефективна адаптація національного законодавства до *acquis* ЄС неможлива без вироблення єдиної методології правотворчої практики, що поєднує європейські стандарти нормопроектування з українськими правовими традиціями.

Прийняття у 2023 році Закону України «Про правотворчу діяльність», який згідно з п. 1 розділу XIV «Прикінцеві положення» набуде чинності через рік після припинення або скасування воєнного стану, стало важливим кроком у напрямі інституціоналізації нормопроектування як методологічної складової правотворчої діяльності. У цьому законі вперше системно закріплено принципи правотворчої діяльності (ст. 3), правила нормопроектувальної техніки (ст. 31), вимоги до змісту нормативно-правового акта (ст. 34) та до підготовки проєктів нормативно-правових актів (ст. 43). Водночас аналіз практики засвідчує, що цього кроку недостатньо: правотворча діяльність в Україні нерідко є безсистемною, позбавленою належної оцінки регуляторного впливу та обтяженою суттєвими проблемами термінологічної уніфікації. Саме тому надзвичайно важливим є застосування методології нормопроектування, наближеної до європейських стандартів.

ЄС виробив власну систему методологічних орієнтирів, відображених у таких документах, як Міжінституційна угода між Європейським парламентом, Радою ЄС та Європейською комісією щодо вдосконалення законотворчості (2016) [23], Повідомлення Європейської комісії «Належне нормопроектування: об'єднання зусиль для створення кращих законів» (2021) [24], «Керівні принципи належного нормопроектування» (2021) [25]. У цих документах акцент зроблено на підвищенні прозорості законотворчого процесу, обов'язковому проведенні оцінки регуляторного впливу, забезпеченні участі заінтересованих сторін у консультаціях та здійсненні постзаконодавчого моніторингу реалізації нормативних актів.

У звіті Європейської комісії про прогрес України у 2024 році вказано, що якість української правотворчої діяльності потребує суттєвого вдосконалення. Зокрема, відзначено недостатню інформативність пояснювальних записок, формальний характер оцінок регуляторного впливу та відсутність системного постзаконодавчого моніторингу [26]. Відтак методологічне оновлення нормопроектування в Україні розглядається не лише як внутрішня потреба, а й як ключова передумова подальшого просування у переговорах про вступ до ЄС.

Вважаємо, що основним елементом методології має стати впровадження інструментів «належного нормопроектування» (*better regulation*). По-перше, це комплексна оцінка регуляторного впливу (*regulatory impact assessment*), яка дозволяє прогнозувати соціальні, економічні та екологічні наслідки прийняття законів та інших нормативно-правових актів. По-друге, «SME test» – спеціальна методика, спрямована на врахування інтересів малого та середнього бізнесу. По-третє, принцип «один прийнятий акт – один скасований» («*one in, one out*»), що забезпечує баланс між кількістю нових і скасованих регуляцій. Нарешті, важливим є уникнення явища «надмірної імплементації» («*gold-plating*»), коли національний законодавець перевищує вимоги актів ЄС, створюючи надмірний регуляторний тягар для суб'єктів господарювання [27; 28].

Окремої уваги заслуговує питання мовно-термінологічної уніфікації. Переклад *acquis* ЄС українською мовою та створення Єдиного глосарію термінів стали одним із наймасштабніших проєктів у сфері правотворчої діяльності. Використання офіційних перекладів є необхідною умовою для уникнення термінологічних колізій, що можуть зумовити помилки у правозастосуванні. «Посібник з перекладу права ЄС українською мовою» (частини А і В, 2024) містить докладні методичні рекомендації щодо перекладу юридичних термінів і гармонізації правових категорій [29]. Тож термінологічна узгодженість постає не лише технічною вимогою, а й методологічною передумовою ефективного нормопроектування в Україні.

Важливим аспектом є інституційне забезпечення нормопроектної діяльності. Досвід держав-членів ЄС засвідчує, що високий рівень законотворення неможливий без спеціалізованих експертних органів. Для України доцільним видається створення Парламентського офісу нормопроектування, який здійснюватиме експертно-аналітичний супровід законопроектів, перевірку їх відповідності *acquis* ЄС та підготовку узгоджених редакційних версій [30]. Запропонований офіс не дублюватиме повноважень Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України. На відміну від класичної юридичної експертизи, його мандат концентруватиметься на методологічних аспектах нормопроектування, відповідності *acquis* ЄС, термінологічній уніфікації та впровадженні інструментів належного нормопроектування («Better Regulation»), зокрема оцінки регуляторного впливу (Regulatory Impact Assessment, RIA), «SME test» та постзаконодавчої оцінки (ex post evaluation). Саме такі функції нині залишаються поза сферою компетенції ГНЕУ. Створення подібної інституції сприятиме підвищенню системності, відкритості й прогнозованості національного законотворчого процесу. Доречно згадати, що у низці держав-членів ЄС існують аналогічні інституційні практики: у Німеччині функціонує Рада з питань оцінки нормативних актів (Normenkontrollrat), яка забезпечує незалежний контроль за якістю законопроектів [29], а у Франції – Державна рада (Conseil d'État), що здійснює обов'язкову попередню експертизу проєктів законів [31]. Подібний досвід підтверджує ефективність створення спеціалізованого парламентського офісу й в Україні.

Важливим аспектом є інституційне забезпечення нормопроектної діяльності. Досвід держав-членів ЄС засвідчує, що високий рівень законотворення неможливий без спеціалізованих експертних органів. Для України доцільним видається створення Парламентського офісу нормопроектування, який здійснюватиме експертно-аналітичний супровід законопроектів, перевірку їх відповідності *acquis* ЄС та підготовку узгоджених редакційних версій [30]. Запропонований офіс не дублюватиме повноважень Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України. На відміну від класичної юридичної експертизи, його повноваження концентруватиметься на методологічних аспектах нормопроектування, відповідності *acquis* ЄС, термінологічній уніфікації та впровадженні інструментів належного нормопроектування («Better Regulation»), зокрема оцінки регуляторного впливу (RIA), «SME test» та постзаконодавчої оцінки (ex post evaluation). Саме такі функції нині залишаються поза сферою компетенції ГНЕУ. Створення подібної інституції сприятиме підвищенню системності, відкритості й прогнозованості національного законотворчого процесу.

Таким чином, методологічні засади нормопроектування у контексті адаптації до права ЄС структурно складаються з трьох взаємопов'язаних блоків:

- 1) оновлення правових принципів і нормопроектувальної техніки відповідно до стандартів ЄС;
- 2) інтеграція інструментів «належного нормопроектування» (better regulation) для підвищення якості нормативно-правових актів;
- 3) інституційне та термінологічне забезпечення процесу гармонізації національного законодавства з *acquis* ЄС.

Ураховуючи викладене, вбачається за можливе запропонувати прикладну модель впровадження методологічних засад нормопроектування, яка має визначальне значення для гармонізації українського законодавства з *acquis* ЄС.

По-перше, важливим складником такої моделі є інструменти належного нормопроектування («Better Regulation»). До них належать мінімальні стандарти для проведення оцінки регуляторного впливу («regulatory impact assessment», RIA), обов'язкове врахування інтересів малого та середнього бізнесу через «SME test», застосування правила «один прийнятий акт – один скасований» («one in, one out»), яке гарантує баланс між кількістю прийнятих і скасованих актів, а також регулярні оцінки ефективності («ex post») уже прийнятих нормативно-правових актів [32; 33].

По-друге, суттєве значення має термінологічне забезпечення. Йдеться про опору на автентичні тексти *acquis*, використання єдиного глосарію термінів та запровадження формалізованої процедури термінологічної перевірки перед внесенням законопроекту на розгляд парламенту [29]. Це унеможливує розбіжності у перекладі й забезпечує узгодженість правової термінології.

По-третє, необхідним є формування інституційної архітектури, яка б охоплювала створення Парламентського офісу нормопроектування. Його діяльність має бути спрямована на методологічне забезпечення нормопроектної діяльності, перевірку відповідності законопроектів *acquis*, термінологічну уніфікацію та впровадження стандартів належного нормопроектування, включно з RIA, SME test та ex post-оцінками. Крім того, важливою є налагоджена взаємодія з урядовими органами, відповідальними за

євроінтеграцію, а також створення реєстру імплементації *acquis*, який дозволить відслідковувати виконання зобов'язань [23; 24; 25].

По-четверте, прикладна модель передбачає пріоритезацію імплементації на основі матриці з такими осями, як обов'язковість запровадження, очікуваний вплив, готовність секторів та ризик надмірної транспозиції. Такий інструмент дозволяє здійснювати системне планування черговості законопроектів та забезпечує ефективність законодавчої адаптації.

Реалізація цієї моделі забезпечить не лише виконання міжнародних зобов'язань України, але й зміцнення національної правової системи, підвищення її стійкості до глобальних викликів і здатності інтегруватися у спільний європейський правопорядок. Отже, методологічні засади нормопроєктування виступають визначальним інструментом гармонізації українського законодавства з *acquis* ЄС. Їхня імплементація, що охоплює техніку нормопроєктування, принципи належного регулювання, термінологічну уніфікацію та інституційне забезпечення, створює необхідне підґрунтя для ефективної адаптації правової системи України до європейських стандартів. Викладені міркування логічно підводять до підсумування результатів проведеного дослідження.

Висновки. Правова система ЄС є утворенням *sui generis*, що поєднує риси міжнародного та наднаціонального правопорядків і демонструє високий рівень інституційної та нормативної інтеграції. Її унікальність полягає у здатності одночасно взаємодіяти з національними правовими системами держав-членів ЄС і з міжнародним правом, формуючи автономний правопорядок ЄС, заснований на спільних цінностях і загальних принципах.

Особливістю цієї системи є поєднання багаторівневості та комплексності: вона охоплює як публічні, так і приватні правовідносини, регулює внутрішні процеси в межах ЄС та визначає засади взаємодії з третіми державами. Сучасні тенденції її розвитку свідчать про подальшу конституціоналізацію правопорядку ЄС, посилення інституційної спроможності та розширення його компетенцій у сферах цифрової економіки, кібербезпеки, охорони довкілля, охорони здоров'я, а також безпекової й оборонної політики.

Кризові реалії, зокрема збройна агресія Російської Федерації проти України, продемонстрували обмеженість наявних механізмів міжнародного права у забезпеченні миру та безпеки. Це актуалізувало роль права ЄС як стабілізуючого та захисного механізму, а також підтвердило його значення як інтеграційної моделі, що поєднує ціннісну основу з дієвими правовими інструментами.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає у розробленні та формулюванні комплексного підходу до адаптації українського законодавства до *acquis* ЄС, представленого як авторська модель. Цей підхід охоплює три взаємопов'язані рівні:

1) теоретичний – осмислення природи, структури та доктринальних засад права ЄС, зокрема автономії правопорядку, принципу примату, доктрини прямої дії та процедури попереднього рішення як механізму діалогу між Судом ЄС і національними судами;

2) методологічний – інтеграція принципів «належного нормопроєктування» («*better regulation*»), що передбачають проведення оцінки регуляторного впливу («*regulatory impact assessment*»), застосування тесту для малого та середнього бізнесу («*SME test*»), дотримання принципу «один прийнятий акт – один скасований» («*one in, one out*»), уникнення практики «надмірної імплементації» («*gold-plating*») та здійснення обов'язкових наступних оцінок ефективності («*ex post evaluation*»);

3) інституційно-прикладний – створення Парламентського офісу нормопроєктування, який, на відміну від Головного науково-експертного управління, зосереджуватиметься не на класичній юридичній експертизі, а на методологічному забезпеченні, перевірці відповідності *acquis* ЄС, термінологічній уніфікації та впровадженні стандартів «належного нормопроєктування».

Важливим здобутком проведеного дослідження є доведення, що саме поєднання доктринальних орієнтирів права ЄС із практичними інструментами нормопроєктування створює нову якість правотворчої діяльності в Україні. Запропонована авторська модель акцентує на необхідності не лише формальної транспозиції актів ЄС у національне законодавство, але й їх змістовної інтеграції у правову систему України з урахуванням соціальних очікувань, принципу верховенства права та потреб національної безпеки.

Таким чином, успішна адаптація України до *acquis* ЄС потребує:

– поєднання глибинного розуміння базових доктрин права ЄС із їхньою проєкцією на національну правотворчу діяльність;

– вироблення сучасної методології нормопроєктування, орієнтованої на інструменти «належного нормопроєктування» (*better regulation*);

– забезпечення термінологічної уніфікації та використання автентичних перекладів *acquis*;

– інституційного закріплення авторської моделі у вигляді Парламентського офісу нормопроєктування, який спеціалізуватиметься на методології, відповідності *acquis*, термінологічній узгодженості та впровадженні стандартів «належного нормопроєктування» (*better regulation*).

Перспективи подальших досліджень убачаються у розробці практичних механізмів функціонування парламентського офісу нормопроєктування, адаптації інструментів оцінки регуляторного впливу до українських умов, а також у поглибленні аналізу процедур постзаконодавчого моніторингу та їх інтеграції у процес європейської інтеграції. Це дозволить підвищити якість національної правотворчої діяльності

відповідно до європейських стандартів і забезпечити стійкість правової системи України за умов глобальних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Сунегін С. О. Правова система: проблеми ефективності в контексті сучасних тенденцій правового розвитку. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 252–264.
2. Reshota V., Burdin V., Teremetskyi V., Synchuk S., Chopko K., Burak V. Electronic petitions in European states and Ukraine solving social and economic problems. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 2021. Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance. P. 1-9. URL: <https://www.abacademies.org/articles/electronic-petitions-in-european-states-and-ukraine-solving-social-and-economic-problems.pdf> (дата звернення: 5.06.2025)
3. *Philosophical Foundations of European Union Law* / ed. by J. Dickson & P. Eleftheriadis. Oxford: Oxford University Press, 2012. 668 p.
4. Teremetskyi V., Tokarieva K., Dziuba Iu., Shelukhin N., Predmestnikov O., Parpan U. Combatting disinformation and cyber threats in the European Union and United States: Lessons for Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24, Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance. P. 1-10. URL: <https://www.abacademies.org/articles/combating-disinformation-and-cyber-threats-in-the-european-union-and-united-states-lessons-for-ukraine.pdf> (дата звернення: 7.06.2025)
5. Сунегін С. О. Теоретико-правова характеристика статичних та динамічних елементів в романо-германській правовій сім'ї: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2011. 20 с.
6. Трагнюк О. Я. Деякі концептуальні засади побудови інституційної системи Європейського Союзу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. Вип. 10. С. 67–75.
7. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*, C 326, 26.10.2012.
8. Case 6/64 Costa v. ENEL. Judgment of the Court of 15 July 1964. ECLI:EU:C:1964:66, European Court Reports 1964, p. 585.
9. Case 11/70 Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel. Judgment of the Court of 17 December 1970. ECLI:EU:C:1970:114, European Court Reports 1970, p. 1125.
10. Case 26/62 Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen. Judgment of the Court of 5 February 1963. ECLI:EU:C:1963:1, European Court Reports 1963, p. 1.
11. Case 106/77 Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA. Judgment of the Court of 9 March 1978. ECLI:EU:C:1978:49, European Court Reports 1978, p. 629.
12. European Commission. White Paper on European Governance. COM(2001) 428 final, Brussels, 25.7.2001.
13. Craig, P., De Búrca, G. *EU Law: Text, Cases, and Materials*. 7th ed. Oxford: Oxford University Press, 2020. 1219 p.
14. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко; за заг. ред. Г. Друзенка. Київ: «К.І.С.», 2010. 536 с.
15. Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. *Official Journal of the European Union*, L 433I, 22.12.2020.
16. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Communities*. OJ C 364, 18.12.2000. P. 1–22. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000X1218> (дата звернення: 4.06.2025).
17. Сахань О. М., Шевчук Н. В. Європейські цінності як запорука процвітання суспільства: український вибір. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2018. № 2 (37). С. 177–196.
18. Якименко Х. С., Сало В. І., Окладна М. Г. Правотворча діяльність інститутів Європейського Союзу. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2014. Вип. 27. С. 77–91.
19. Brkan M. Preparing the European Union for the Future? Necessary Revisions of Primary Law after the Non-Ratification of the Treaty establishing a Constitution for Europe (national report for Slovenia). In: Koeck H. F., Karollus M. M. (eds.). *Preparing the European Union for the Future? Necessary Revisions of Primary Law after the Non-Ratification of the Treaty establishing a Constitution for Europe*. Proceedings of XXIII FIDE Congress, Linz, 2008. Vol. 1. P. 313–324.
20. Slaughter A.-M., Burke-White W. The Future of International Law Is Domestic (or, The European Way of Law). *Harvard International Law Journal*. 2006. Vol. 47, No. 2. P. 327–352.
21. Besson S. From European integration to European integrity: Should European law speak with just one voice? *European Law Journal*. 2004. № 10(3). P. 257–281. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2004.00218.x>
22. *International governance and law: state regulation and non-state law* / ed. by H. van Schooten, J. M. Verschuuren. Cheltenham (UK); Northampton, MA (US): Edward Elgar Publishing, 2008. 240 p.
23. Interinstitutional Agreement on Better Law-Making. *Official Journal of the European Union*. OJ L 123.

12.05.2016. P. 1–14.

24. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *Better Regulation: Joining Forces to Make Better Laws*. COM(2021) 219 final. Brussels, 29.04.2021.

25. Commission Staff Working Document. *Better Regulation Guidelines*. SWD(2021) 305 final. Brussels, 3 November 2021. ???

26. Commission Staff Working Document. *Ukraine 2024 Report*. Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council. Brussels, 30.10.2024. SWD(2024) 699 final.

27. Renda A., Laurer M., Modzelewska A., Zarra A. *Feasibility Study: Introducing “One-In-One-Out” in the European Commission*. Final report for the German Ministry for Economic Affairs and Energy. Brussels: Centre for European Policy Studies (CEPS), 2019. 143 p. URL: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Publikationen/Studien/final-report-oioo-ceps.pdf?__blob=publicationFile (дата звернення: 7.06.2025)

28. Trnka D., Thuerer Y. *One-in, x-out: Regulatory offsetting in selected OECD countries*. OECD Regulatory Policy Working Papers, No. 11. Paris: OECD Publishing, 2019. <https://doi.org/10.1787/67d71764-en>

29. Manual on EU Legal Translation into Ukrainian. In 2 parts. Part A. EU Law, Language, and Terminology / Editors: Martina Bajčić, Colin D. Robertson, and Liudmyla Slavova. Kyiv: Kyiv University, 2024. 135 p.

30. Інформаційна довідка щодо створення Парламентського офісу нормопроєктування в Україні. Київ : Дослідницька служба Верховної Ради України, 2023. 28 с.

31. European Parliament. *Better Law-Making: Strengthening the Scrutiny of EU Legislation*. Brussels, 2021. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA\(2021\)662670](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA(2021)662670) [in English].

32. European Commission. *Better Regulation Toolbox*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021.

33. Interinstitutional Agreement of 13 April 2016 on Better Law-Making. Official Journal of the European Union, L 123, 12.5.2016.

REFERENCES:

1. Suniehin, S. O. (2019). Pravova systema: problemy efektyvnosti v konteksti suchasnykh tendentsii pravovoho rozvytku [Legal system: problems of efficiency in the context of modern tendencies of legal development]. *Almanakh prava*, 10, 252–264. [in Ukrainian].

2. Reshota, V., Burdin, V., Teremetskyi, V., Synchuk, S., Chopko, K., & Burak, V. (2021). Electronic petitions in European states and Ukraine solving social and economic problems. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24(Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance), 1–9. Retrieved from: <https://www.abacademies.org/articles/electronic-petitions-in-european-states-and-ukraine-solving-social-and-economic-problems.pdf> [in English].

3. Dickson, J., & Eleftheriadis, P. (Eds.). (2012). *Philosophical Foundations of European Union Law*. Oxford: Oxford University Press. 668 p. [in English].

4. Teremetskyi, V., Tokarieva, K., Dziuba, Iu., Shelukhin, N., Predmestnikov, O., & Parpan, U. (2021). Combatting disinformation and cyber threats in the European Union and United States: Lessons for Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 24(Special Issue 1: Business Ethics and Regulatory Compliance), 1–10. Retrieved from: <https://www.abacademies.org/articles/combating-disinformation-and-cyber-threats-in-the-european-union-and-united-states-lessons-for-ukraine.pdf> [in English].

5. Suniehin, S. O. (2011). *Teoretyko-pravova kharakterystyka statychnykh ta dynamichnykh elementiv v romano-hermanskii pravovii simi* [Theoretical and legal characteristics of static and dynamic elements in the Romano-Germanic legal family]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. 20 p. [in Ukrainian].

6. Trahniuk, O. Ya. (2005). Deiaki kontseptualni zasady pobudovy instytutsiinoi systemy Yevropeiskoho Soiuzu [Some conceptual foundations of building the institutional system of the European Union]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia – State Building and Local Self-Government*, № 10, pp. 67–75. [in Ukrainian].

7. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. (2012). *Official Journal of the European Union*, C 326, 26.10.2012. [in English].

8. Case 6/64 Costa v. ENEL. Judgment of the Court of 15 July 1964. ECLI:EU:C:1964:66, *European Court Reports*, 1964, p. 585. [in English].

9. Case 11/70 Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel. Judgment of the Court of 17 December 1970. ECLI:EU:C:1970:114, *European Court Reports*, 1970, p. 1125. [in English].

10. Case 26/62 Van Gend en Loos v. Nederlandse Administratie der Belastingen. Judgment of the Court of 5 February 1963. ECLI:EU:C:1963:1, *European Court Reports*, 1963, p. 1. [in English].

11. Case 106/77 Amministrazione delle Finanze dello Stato v. Simmenthal SpA. Judgment of the Court of 9 March 1978. ECLI:EU:C:1978:49, *European Court Reports*, 1978, p. 629. [in English].

12. European Commission. (2001). *White Paper on European Governance*. COM(2001) 428 final, Brussels, 25.7.2001. [in English].
13. Craig, P., De Búrca, G. (2020). *EU Law: Text, Cases, and Materials*. 7th ed. Oxford: Oxford University Press. 1219 p. [in English].
14. Konstytutsiini akty Yevropeiskoho Soiuzu (v redaktsii Lisabonskoho dohovoru) [Constitutional Acts of the European Union (as amended by the Lisbon Treaty)] / per. H. Druzenka ta S. Druzenko; za zah. red. H. Druzenka. Kyiv: «K.I.S.», 2010. 536 p. [in Ukrainian].
15. Regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget. *Official Journal of the European Union*, L 433I, 22.12.2020. [in English].
16. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Communities*, C 364, 18.12.2000, pp. 1–22. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32000X1218> [in English].
17. Sakhan, O. M., Shevchuk, N. V. (2018). Yevropeiski tsinnosti yak zaporuka protsvitannia suspilstva: ukraïnskyi vybir [European values as a guarantee of social prosperity: the Ukrainian choice]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*, № 2 (37), pp. 177–196. [in Ukrainian].
18. Yakymenko, Kh. S., Salo, V. I., Okladna, M. H. (2014). Pravotvorcha diialnist instytutiv Yevropeiskoho Soiuzu [Law-making activity of the institutions of the European Union]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia*, 27, pp. 77–91. [in Ukrainian].
19. Brkan, M. (2008). Preparing the European Union for the Future? Necessary Revisions of Primary Law after the Non-Ratification of the Treaty establishing a Constitution for Europe (national report for Slovenia). In: Koeck, H. F., Karollus, M. M. (eds.). *Preparing the European Union for the Future? Necessary Revisions of Primary Law after the Non-Ratification of the Treaty establishing a Constitution for Europe. Proceedings of XXIII FIDE Congress, Linz 2008*, Vol. 1, pp. 313–324. [in English].
20. Slaughter, A.-M., Burke-White, W. (2006). The Future of International Law Is Domestic (or, The European Way of Law). *Harvard International Law Journal*, 47(2), pp. 327–352. [in English].
21. Besson, S. (2004). From European integration to European integrity: Should European law speak with just one voice? *European Law Journal*, 10(3), pp. 257–281. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2004.00218.x> [in English].
22. Van Schooten, H., Verschuuren, J. M. (eds.) (2008). *International governance and law: state regulation and non-state law*. Cheltenham (UK); Northampton, MA (US): Edward Elgar Publishing. 240 p. [in English].
23. Interinstitutional Agreement on Better Law-Making. *Official Journal of the European Union*, L 123, 12.05.2016, pp. 1–14. [in English].
24. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *Better Regulation: Joining Forces to Make Better Laws*. COM(2021) 219 final. Brussels, 29.04.2021. [in English].
25. Commission Staff Working Document. *Better Regulation Guidelines*. SWD(2021) 305 final. Brussels, 3 November 2021. [in English].
26. Commission Staff Working Document. *Ukraine 2024 Report. Accompanying the Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*. SWD(2024) 699 final. Brussels, 30.10.2024. [in English].
27. Renda, A., Laurer, M., Modzelewska, A., Zarra, A. (2019). *Feasibility Study: Introducing “One-In-One-Out” in the European Commission. Final report for the German Ministry for Economic Affairs and Energy*. Brussels: Centre for European Policy Studies (CEPS). 143 p. URL: https://www.bundeswirtschaftsministerium.de/Redaktion/DE/Publikationen/Studien/final-report-oioo-ceps.pdf?__blob=publicationFile [in English].
28. Trnka, D., Thuerer, Y. (2019). One-in, x-out: Regulatory offsetting in selected OECD countries. *OECD Regulatory Policy Working Papers*, No. 11. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/67d71764-en> [in English].
29. Bajčić, M., Robertson, C. D., Slavova, L. (eds.) (2024). *Manual on EU Legal Translation into Ukrainian. In 2 parts. Part A. EU Law, Language, and Terminology*. Kyiv: Kyiv University. 135 p. [in English].
30. Informatsiina dovidka shchodo stvorennia Parlamentskoho ofisu normoproiektuvannia v Ukraini [Information note on the creation of the Parliamentary Office of Law-Making in Ukraine]. (2023). Kyiv: Doslidnytska sluzhba Verkhovnoi Rady Ukrainy. 28 s. [in Ukrainian].
31. European Commission. (2021). *Better Regulation Toolbox*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. 416 p. [in English].
32. Interinstitutional Agreement of 13 April 2016 on Better Law-Making. (2016). *Official Journal of the European Union*, L 123, 12.5.2016, p. C. 14. [in English].
33. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation, GDPR). (2016). *Official Journal of the European Union*, L 119, 4.5.2016. [in English].

Стаття надійшла до редакції 13.06.2025

УДК 341.74:342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-309-312

Манжула Андрій Анатолійович,

доктор юридичних наук,

професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного

університету імені Володимира Винниченка

mors200708@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-4662-9376

Окопник Олена Миколаїна,

кандидат юридичних наук,

доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного

університету імені Володимира Винниченка

olenaokopnik@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0598-0557

МІСЦЕ ТА РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ В СИСТЕМІ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД

У статті здійснено комплексний аналіз місця та ролі інституту почесних консулів у системі дипломатичних відносин України крізь призму адміністративно-правового підходу. Наголошено, що сучасні виклики міжнародної взаємодії потребують розширення інструментів дипломатичної комунікації, серед яких особливу нішу посідають почесні консульства. Вони поєднують офіційно-правовий статус із непрофесійною формою дипломатичної діяльності, сприяючи розвитку економічних, культурних і гуманітарних відносин, захисту прав і законних інтересів громадян іноземних держав.

Розкрито історико-правові та міжнародно-правові засади функціонування почесних консулів, зокрема на основі Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року, яка визначає їхній статус, функції, привілеї та імунітети. Виокремлено характерні особливості діяльності почесних консулів на відміну від кар'єрних консульських посадових осіб, підкреслено їхню роль як інструменту «народної дипломатії».

У роботі встановлено, що в Україні правове регулювання інституту почесних консулів здійснюється поєднанням норм міжнародних договорів і національного законодавства, зокрема Конституції України, Закону «Про дипломатичну службу» та підзаконних актів Міністерства закордонних справ. МЗС України визначено ключовим органом, що забезпечує організацію та контроль діяльності почесних консулів, погоджує кандидатури та видає екзекватури.

Водночас з'ясовано низку адміністративно-правових проблем, що ускладнюють ефективне функціонування цього інституту: відсутність спеціального закону, недостатня врегульованість питань призначення й звільнення, відповідальності та підзвітності почесних консулів, а також прогалини у механізмах контролю й координації з органами публічної влади.

Запропоновано шляхи вдосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності почесних консулів в Україні, серед яких – розроблення спеціального закону «Про інститут почесних консулів», гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, посилення інституційного нагляду МЗС та налагодження взаємодії з органами місцевого самоврядування.

Зроблено висновок, що належне правове забезпечення та розвиток інституту почесних консулів здатні посилити міжнародний авторитет України, сприяти активізації зовнішньополітичних і економічних зв'язків, розширенню культурного співробітництва та зміцненню позитивного іміджу держави у світі.

Ключові слова: почесний консул, інститут почесних консулів, дипломатичні відносини, дипломатична служба, адміністративне право, адміністративно-правове регулювання, міжнародно-правові стандарти, консульські установи, права та обов'язки консулів, відповідальність почесних консулів, міжнародне співробітництво, зовнішньополітичні зв'язки.

Manzhula A., Okopnyk O. THE PLACE AND ROLE OF THE INSTITUTE OF HONORARY CONSULS IN THE SYSTEM OF DIPLOMATIC RELATIONS OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE-LEGAL APPROACH

The article provides a comprehensive analysis of the place and role of the institution of honorary consuls in the system of diplomatic relations of Ukraine through the prism of an administrative-legal approach. It is emphasized that modern challenges of international interaction require the expansion of diplomatic communication tools, among which honorary consulates occupy a special niche. They combine official and legal status with a non-professional form of diplomatic activity, contributing to the development of economic, cultural and humanitarian relations, the protection of the rights and legitimate interests of citizens of foreign states.

The historical, legal and international legal principles of the functioning of honorary consuls are revealed, in particular on the basis of the Vienna Convention on Consular Relations of 1963, which defines their status, functions, privileges and immunities. The characteristic features of the activities of honorary consuls, in contrast to career consular officials, are highlighted, and their role as an instrument of "people's diplomacy" is emphasized.

The work establishes that in Ukraine the legal regulation of the institution of honorary consuls is carried out by a combination of norms of international treaties and national legislation, in particular the Constitution of Ukraine, the Law "On Diplomatic Service" and by-laws of the Ministry of Foreign Affairs. The Ministry of Foreign Affairs of Ukraine is identified as the key body that ensures the organization and control of the activities of honorary consuls, approves candidacies and issues exequaturs.

At the same time, a number of administrative and legal problems were identified that complicate the effective functioning of this institution: the lack of a special law, insufficient regulation of the issues of appointment and dismissal, responsibility and accountability of honorary consuls, as well as gaps in control mechanisms and coordination with public authorities.

Ways are proposed to improve the administrative and legal support for the activities of honorary consuls in Ukraine, including the development of a special law "On the Institute of Honorary Consuls", harmonization of national legislation with international standards, strengthening institutional supervision of the Ministry of Foreign Affairs, and establishing interaction with local self-government bodies.

It is concluded that proper legal support and development of the institute of honorary consuls can strengthen the international authority of Ukraine, contribute to the intensification of foreign policy and economic relations, the expansion of cultural cooperation and the strengthening of the positive image of the state in the world.

Keywords: honorary consul, institute of honorary consuls, diplomatic relations, diplomatic service, administrative law, administrative and legal regulation, international legal standards, consular institutions, rights and obligations of consuls, responsibility of honorary consuls, international cooperation, foreign policy relations.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку міжнародних відносин зумовлюють необхідність розширення та диверсифікації дипломатичних форм взаємодії між державами. Однією з таких форм є інститут почесних консулів, який посідає особливе місце в системі дипломатичного представництва, оскільки поєднує офіційно-правовий статус із специфікою непрофесійної консульської діяльності. В Україні цей інститут активно використовується для зміцнення зовнішньополітичних та економічних зв'язків, сприяння культурному співробітництву, захисту прав та інтересів громадян іноземних держав.

Разом із тим, на рівні адміністративного права залишаються неврегульованими або недостатньо дослідженими питання організації, функціонування та контролю за діяльністю почесних консулів. Виникають колізії між міжнародно-правовими стандартами, закріпленими Віденською конвенцією про консульські зносини 1963 року, та національним законодавством України, яке визначає статус дипломатичних представництв та порядок їх діяльності. Відсутність цілісного адміністративно-правового механізму регулювання інституту почесних консулів обмежує можливості ефективного використання цього інституту у дипломатичній практиці України.

У цьому контексті актуальним є дослідження місця та ролі інституту почесних консулів у системі дипломатичних відносин України, визначення адміністративно-правових засад їх діяльності, а також пошук оптимальної моделі взаємодії з органами публічної влади та іноземними дипломатичними структурами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні проблеми функціонування консулів і консульських установ у різних аспектах реалізації їхніх повноважень вже протягом тривалого часу перебувають у полі зору українських науковців. Цей інтерес не втрачає своєї інтенсивності й нині, що підтверджується появою численних монографій, наукових статей та інших досліджень останніх років, підготовлених, зокрема, такими авторами, як М. Долинська, Т. Грачевська, І. Крупеня, О. Мірошніченко, В. Прощаєв, А. Пуртова, І. Руденко, Я. Турчин, Д. Фелонюк, С. Фурса.

Мета статті полягає у з'ясуванні місця та ролі інституту почесних консулів у системі дипломатичних відносин України, аналізі адміністративно-правових засад їх організації та функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут почесних консулів має багатовікову історію та посідає особливе місце в системі дипломатичних і консульських відносин. Його сучасне правове закріплення базується на положеннях Віденської конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 року [1], яка визначила статус консульських посадових осіб, окреслила коло їхніх повноважень, привілеїв та імунітетів. Важливим положенням цього міжнародного договору є поділ консулів на штатних (кар'єрних) і почесних посадових осіб, а також виокремлення особливостей правового регулювання їхньої діяльності.

На відміну від кар'єрних консулів, почесні консули, як правило, не є професійними дипломатами та здійснюють свої обов'язки без отримання заробітної плати від акредитуючої держави. Їхня діяльність зосереджується передусім на сприянні розвитку економічних, культурних, наукових та гуманітарних відносин, захисті прав і законних інтересів громадян іноземної держави, налагодженні комунікаційних каналів між країнами. У світовій практиці інститут почесних консулів зарекомендував себе як ефективний інструмент так званої «народної дипломатії», що дозволяє державам розширювати свою присутність у світі без значних фінансових витрат.

Незважаючи на відмінності у статусі, функції кар'єрних і почесних консулів у багатьох аспектах є спільними. До основних з них належать:

- захист у країні перебування інтересів держави, що представляється, та її громадян;

- сприяння розвитку торговельних, економічних, культурних, наукових та інших зв'язків, а також підтримання дружніх відносин між країнами;
- видача паспортів і проїзних документів громадянам або іншим особам, які бажають відвідати країну, яку представляє консульство;
- надання допомоги своїм громадянам та підприємствам, що включає виконання функцій нотаріуса й реєстратора, представництво у судах та інших установах, передавання офіційних документів, виконання судових доручень тощо [2].

Таким чином, інститут почесних консулів є невід'ємною складовою сучасної системи міжнародних відносин, забезпечуючи поєднання офіційної дипломатії з інструментами громадської взаємодії.

В Україні правові засади функціонування почесних консулів визначаються поєднанням міжнародних договорів та національного законодавства. Основними нормативними орієнтирами є Конституція України [3], Закон України «Про дипломатичну службу» [4], підзаконні акти Міністерства закордонних справ, а також положення міжнародних договорів, учасницею яких є Україна.

Міністерство закордонних справ України (МЗС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України. Воно виступає головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, відповідальним за формування та реалізацію державної політики у сфері зовнішніх зносин.

Особливе місце у компетенції МЗС займає організація та координація діяльності почесних консулів. Міністерство погоджує кандидатури, видає екзекватури, здійснює контроль за дотриманням дипломатичних норм і правил, тим самим виконуючи провідну адміністративну функцію у цій сфері [5].

Водночас у законодавстві України відсутній спеціальний комплексний нормативно-правовий акт, який би цілісно визначав статус, права, обов'язки та відповідальність почесних консулів. Це зумовлює правову невизначеність і створює прогалини у сфері адміністративно-правового регулювання їхньої діяльності.

Особливістю інституту почесних консулів є подвійність їхнього статусу: з одного боку, вони є офіційними представниками іноземної держави, а з іншого – нерідко залишаються громадянами чи резидентами держави перебування та поєднують консульську діяльність із бізнесовою чи громадською активністю. Це обумовлює необхідність формування дієвого адміністративно-правового механізму, здатного забезпечити баланс між інтересами України, міжнародними зобов'язаннями та ефективним виконанням консульських функцій. Важливим елементом такого механізму має стати чітка процедура призначення та звільнення почесних консулів, визначення меж їхніх повноважень, встановлення критеріїв ефективності діяльності та системи підзвітності перед Міністерством закордонних справ.

Функціональна роль почесних консулів в Україні є багатогранною. Вони виконують представницьку функцію, налагоджуючи контакти з місцевими органами влади, бізнесом та громадянським суспільством, виступають посередниками у вирішенні питань, пов'язаних з інтересами акредитуєної держави. Значну увагу вони приділяють захисту прав і законних інтересів громадян своєї держави, що особливо актуально в умовах зростання мобільності населення та активізації міжнародних міграційних процесів. Важливим напрямом їхньої роботи є сприяння розвитку економічного співробітництва, залучення іноземних інвестицій, просування спільних проєктів у сфері торгівлі, туризму та інновацій. Крім того, почесні консули активно долучаються до реалізації культурно-гуманітарних програм, організовують виставки, фестивалі, наукові конференції, сприяють освітнім обмінам і тим самим формують позитивний міжнародний імідж держав.

Як правило, у сучасній практиці міждержавної взаємодії почесні консульства активно працюють над реалізацією наступних завдань: захист в державі перебування інтересів акредитуєної держави, її фізичних та юридичних осіб; отримання та вивчення інформації про економічний стан, перебіг соціальних процесів, розвиток науки та культури в окремому регіоні; сприяння розвитку дружніх відносин між акредитуєною державою та державою перебування, розширення відносин у тих сферах, які представляють взаємне зацікавлення для держав. Ці загальні завдання почесних консульств більш конкретизуються у відповідних національних актах окремих держав, які більш чітко ідентифікують їх завдання та функції. Необхідно наголосити, що за період функціонування почесних консульств сформувалася практика їх тісної взаємодії з дипломатичними та консульськими установами тієї держави, інтереси котрої вони представляють, у реалізації вказаних завдань. До того ж почесний консул має підпорядковуватися консульській посадовій особі або послу тієї держави, інтереси котрої він представляє [6, с. 115].

Разом із тим, в адміністративно-правовому вимірі існує низка проблем, які знижують ефективність функціонування цього інституту в Україні. По-перше, відсутність спеціального закону про інститут почесних консулів не дозволяє забезпечити системність правового регулювання та створює правові колізії між міжнародними зобов'язаннями України та чинними нормами національного права. По-друге, недостатньо врегульованими залишаються питання контролю за діяльністю почесних консулів, їхньої відповідальності у випадку порушення норм законодавства чи перевищення повноважень. По-третє, процедура призначення та звільнення почесних консулів потребує більшої прозорості й деталізації, аби запобігти можливим зловживанням чи конфліктам інтересів. По-четверте, рівень координації між почесними консулами та органами державної влади й місцевого самоврядування є недостатнім, що обмежує

потенціал їхньої практичної діяльності.

Висновки. З огляду на зазначене, вдосконалення адміністративно-правових засад організації та функціонування інституту почесних консулів в Україні має стати одним із напрямів підвищення ефективності дипломатичної служби. Доцільним видається розроблення та прийняття спеціального закону «Про інститут почесних консулів», у якому були б закріплені порядок призначення, права та обов'язки, межі повноважень, процедура підзвітності й контролю, а також механізми взаємодії з органами державної влади. Крім того, необхідно забезпечити гармонізацію національного законодавства з положеннями Віденської конвенції, посилити інституційний нагляд Міністерства закордонних справ, налагодити ефективну комунікацію з регіональними органами влади.

Таким чином, інститут почесних консулів є важливим елементом дипломатичних відносин України, що поєднує міжнародно-правову основу та адміністративно-правове регулювання на національному рівні. Його належне правове забезпечення сприятиме зміцненню зовнішньополітичних, економічних і гуманітарних зв'язків України з іншими державами, підвищенню рівня міжнародного співробітництва та формуванню позитивного іміджу України у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року. URL: <https://naples.mfa.gov.ua/normativno-pravovi-akti/4978-vidensyika-konvecija-pro-konsulysykyi-znosini>
2. Почесні консули: чим займаються, які мають привілеї, хто вони. URL: <https://pravo.ua/pochesni-konsuly-chym-zaimaiutsia-iaki-maiut-pryvillei-khto-vony/>
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про дипломатичну службу: Закон України від 7 червня 2018 р. № 2449-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>
5. Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 2016 р. № 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text>
6. Грачевська Т. О. Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. *Політичне життя*. 2018. №1. С. 113-118.
7. Мірошніченко О.А. Почесний консул: міжнародне право та національне законодавство України. *Форум права*. 2010. № 2. С.303-307.

REFERENCES:

1. Videnska konventsia pro konsulski znosyny. (1963). [Vienna Convention on Consular Relations]. Retrieved from: <https://naples.mfa.gov.ua/normativno-pravovi-akti/4978-vidensyika-konvecija-pro-konsulysykyi-znosini> [in English].
2. Pochesni konsuly: chym zaimaiutsia, yaki maiut pryvillei, khto vony. (2023, May 17). [Honorary consuls: what do they do, what privileges do they have, who are they?]. Retrieved from: <https://pravo.ua/pochesni-konsuly-chym-zaimaiutsia-iaki-maiut-pryvillei-khto-vony/> [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №254k/96-VR*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Pro dyplomatychnu sluzhbu. (2018, June 7). [On the diplomatic service]. *Zakon Ukrainy №2449-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text> [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. (2016, March 30). [On approval of the Regulations on the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 281*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
6. Hachevska, T. O. (2018). Politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobalnoho rozvytku. [Political problems of international systems and global development]. *Politychne zhyttia*. №1. 113-118. [in Ukrainian].
7. Miroshnychenko, O.A. (2010). Pochesnyi konsul: mizhnarodne pravo ta natsionalne zakonodavstvo Ukrainy. [Honorary Consul: International Law and National Legislation of Ukraine]. *Forum prava*. №2. 303-307. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.06.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-313-319

Мозговий Олександр Олександрович,

кандидат юридичних наук, докторант

Харківського національного університету внутрішніх справ

alexandrmozgovoy18@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2836-7595

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена виявленню правових засад формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин.

Правові засади формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин узагальнено до: 1) Конституції та інших Законів України, що сформовані на основі норм екологічного, господарського, адміністративного, кримінального, цивільного та безпосередньо земельного законодавства й корелюють зі сферою земельних відносин, впливаючи на її розвиток; 2) міжнародних документів, що є невід'ємною складовою національної правової системи; 3) результатів правозастосовної практики.

З'ясовано, що Конституція України є первинним нормативним джерелом для формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин, адже з-поміж того, що її нормативами встановлено засади функціонування правового режиму власності на землю, чітко визначаються фундаментальні основи діяльності суб'єктів реалізації політико-адміністративних функцій, які надалі конкретизовані актами чинного законодавства. За галузевим чинником спеціалізації такі акти розподілено на акти адміністративного, кримінального, цивільного, земельного, екологічного, господарського законодавства, а за функціональним аспектом – приміром, антикорупційного, процедурного, нормопроєктального характеру. Також зауважено, що правові засади формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин органічно поділяються за предметним чинником на загальні та галузеві. Проте їх можна диференціювати й за цільовим чинником, коли виокремлюються, наприклад, звичайні регуляторні та стратегічні акти. До числа останніх віднесено, приміром, Стратегію розвитку сфери електронних комунікацій України на період до 2030 року, схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04 червня 2025 року № 546-р, Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 року № 1163-р, План для «Ukraine Facility».

Ключові слова: галузь земельних відносин, земельна політика, земельні відносини, правові засади, реалізація державної політики, формування державної політики.

Mozhoviy O. LEGAL PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS

The article is devoted to identifying the legal foundations for the formation and implementation of state policy in the field of land relations.

The legal foundations for the formation and implementation of state policy in the field of land relations are generalized as follows: 1. The Constitution and other Laws of Ukraine, formed on the basis of environmental, economic, administrative, criminal, civil, and directly land legislation, which correlate with the sphere of land relations and influence its development; 2. International acts, which are an integral part of the national legal system; 3. The results of law enforcement practice.

It has been established that the Constitution of Ukraine serves as the primary normative source for the formation and implementation of state policy in the field of land relations, since, apart from setting the principles of the legal regime of land ownership, it clearly defines the fundamental foundations of the activities of entities implementing political and administrative functions, which are subsequently specified by acts of current legislation. By sectoral specialization, such acts are classified into acts of administrative, criminal, civil, land, environmental, and economic law, and by functional aspect – of an anti-corruption, procedural, and legislative-drafting nature.

It is also noted that the legal foundations of the formation and implementation of state policy in the field of land relations are organically divided by subject criterion into general and sectoral. However, they can also be differentiated by target criterion, for example, into ordinary regulatory and strategic acts. Among the latter are, for instance, the Strategy for the Development of Electronic Communications in Ukraine for the Period up to 2030, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 4, 2025, No. 546-r; the Strategy for the Development of Agriculture and Rural Areas in Ukraine for the Period up to 2030, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 15, 2024, No. 1163-r; and the Plan for the Ukraine Facility.

Keywords: field of land relations, land policy, land relations, legal foundations, implementation of state policy, formation of state policy.

Постановка проблеми. На сторінках правової літератури можна зустріти такі словосполучення як «нормативно-правові засади», «правовий базис», «правова основа», «правові засади» як ключові базові категорії, якими позначають організаційне та практико-реалізаційне підґрунтя діяльності будь-якого органу публічної влади, функціонування певного правового явища чи процесу. Причому здебільшого їх використовують як синонімічні та взаємозамінні категорії [1]. М. Шатерніков стверджує, що слово засади в сучасній українській мові тлумачиться через філософський енциклопедичний зміст здебільшого як достатня або необхідна умова для чого-небудь [2, с. 109]. Водночас Д. Кошиков зазначає, що поняття «правові

засади» науковцями розуміються у декількох аспектах: 1) як система нормативно-правових актів, що регулює певну сферу суспільних відносин або функціонування їх суб'єктів; 2) як норми права, що встановлюють певні правила діяльності суб'єктів суспільних відносин, що містяться в законодавчих актах; 3) як керівні начала (принципи) відповідної діяльності окремих органів, що закріплені нормами відповідних законодавчих та підзаконних актів [3, с. 165; 4, с. 39].

Нам імпонує думка, що правові засади є сукупністю чинних нормативно-правових актів, розкриття яких здійснюється з урахуванням юридичної сили правових актів, що врегульовують певні відносини [5, с. 134] або за певним класифікаційним чинником сфери їхнього спрямування [4, с. 39].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Порухнене питання має мультидисциплінарний характер, адже знаходиться на перетині конституційно-правових, адміністративно-правових та галузевих досліджень. Попри це наукова доктрина досі не багата на комплексні праці, які дозволяють окреслити методологічні підходи та практичні аспекти порушеної проблематики. Тому теоретичне підґрунтя цього дослідження базується на напрацюваннях учених, які здійснили теоретичне осмислення категорії «правові засади» (приміром, М. Шатерніков (2015) розглядає їх крізь призму діяльності господарських судів, а Д. Кошиков (2020) – реалізації державної політики у сфері економічної безпеки держави) та розкрили окремі аспекти правових засад формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин (наприклад, А. Мірошниченко (2010) окреслює проблеми суперечностей у законодавстві, а А. Березна та Р. Марусенко (2020) зосереджуються на недоліках правового регулювання, які ускладнюють належне функціонування земельних відносин).

Метою статті є виявлення правових засад формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин, що забезпечить цілісне та системне розуміння змісту і структури нормативно-правового регулювання у цій сфері, а також сформує уявлення про доцільність або відсутність необхідності удосконалення їхніх положень.

Виклад основного матеріалу дослідження Варто зауважити, що офіційною датою початку формування нової системи земельного права вважається 15 березня 1991 року. Дата, з якої усі землі в Україні були проголошені об'єктом земельної реформи. У преамбулі відповідної Постанови Верховної Ради Української РСР було задекларовано, що земельна реформа є складовою частиною економічної реформи здійснюваної в Україні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин. При цьому у якості суб'єктів власності на перерозподілені землі у перший момент були визначені лише підприємства, установи, організації. І лише пунктами 5-6 цієї постанови в редакції Закону № 3180-12 від 5 травня 1993 року коло суб'єктів було розширено за рахунок права власності на землю громадян [6]. З метою реалізації положень цього нормативно-правового акту у період першої половини 1990-х років була видана низка Указів Президента України. Зокрема № 666/94 від 10 листопада 1994 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва»; № 720/95 від 8 серпня 1995 року «Про порядок паювання земель переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам та організаціям» та інші; а також прийняті спеціальні закони. З усім тим Концепція розпочатої земельної реформи, її ідеологія не відповідали і чинному та той час Земельному кодексу введеному в дію 15 березня 1991 року. Хоча в ньому вже декларувалось право власності громадян на землю (стаття 6). Слід мати на увазі що в цей же час активізується процес розробки проекту Основного закону. В Концепції нової Конституції України схваленою Верховною Радою України 19 червня 1991 року було закладено підхід, що «народ України має виключне право власності на все національне багатство Республіки». Зокрема земля повинна використовуватись для забезпечення матеріальних і духовних потреб її громадян (абзац 2 розділу III) [7, с. 98–99].

За умов сучасності вчені зауважують, що Конституція України досить змістовно регулює право власності на землю, визнаючи землю природним ресурсом та об'єктом права власності. Конституційними нормами регулюються окремі питання форм власності, засади реалізації права власності, захист та гарантованість права власності на землю, містяться вказівки на суб'єктів права власності на землю. Конституційне право власності на землю в Україні розглядається як право Українського народу, що підкреслює цінність та важливість зазначеного права, в порівнянні з регламентацією прав, належних людині чи громадянину [8, с. 129].

Окрім того, конституційні норми встановлюють, що:

– використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі [9];

– виключно законами України визначаються засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку, а також правовий режим власності. Тож питання набуття, припинення, реалізації, гарантування, охорони права власності на землю, як особливий природний ресурс, має визначатись виключно законами України. Тим самим Конституцією закріплений примат повноважень Верховної Ради України як законодавчого органу в правовому регулюванні земельних відносин насамперед відносин земельної власності [10, с. 76]. У цій нормі реально відбився принцип пріоритету (верховенства) закону в системі інших нормативно-правових актів, за допомогою якого здійснюється правове регулювання найважливіших суспільних відносин [8; 10, с. 440];

– виключно законами України визначаються й організація і діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, організації державної статистики та інформатики [9];

– Кабінет Міністрів України забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону. У змісті цієї норми об'єднано два окремих положення, достатньо автономних за своїм змістом і природою. Перше – «забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності», що частково ґрунтується на положенні статті 13 Конституції України, відповідно до якого «держава забезпечує захист усіх суб'єктів права власності і господарювання», друге – «здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону», що утворює окрему, надзвичайно важливу функцію Уряду [8];

– в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. Визначено також принципові засади формування і структуру його матеріальної і фінансової основи. Це зумовлено передусім тим, що ефективне функціонування системи місцевого самоврядування значною мірою залежить не стільки від обсягу повноважень, якими наділені територіальні громади та утворювані ними органи, скільки від наявності в їх володінні та вільному розпорядженні матеріальних, фінансових та інших ресурсів, необхідних для виконання покладених на них завдань [11, с. 315; 8];

– кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [9];

– закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [9];

– органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [9].

Проте обґрунтовується також доцільність прийняття радикальних рішень шляхом внесення змін до Конституції України, наприклад, щодо: 1) вилучення статті 14, і тим самим віднесення землі до звичайних об'єктів власності з регулюванням цих правовідносин положеннями статті 41, що звісно неможливо; 2) доповнення частини другої статті 14 Конституції України словами: «на підставі рішення затвердженого на всеукраїнському референдумі» [7, с. 100].

Отже, варто узагальнити, що Конституція України є первинним нормативним джерелом для формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин, адже з-поміж того, що її нормативами встановлено засади функціонування правового режиму власності на землю, чітко визначаються фундаментальні основи діяльності суб'єктів реалізації політико-адміністративних функцій, які надалі конкретизовані актами чинного законодавства. Зокрема за галузевим чинником спеціалізації варто виділити акти адміністративного, кримінального, цивільного, земельного, екологічного, господарського законодавства, а за функціональним аспектом – наприклад, антикорупційного, процедурного, нормопроєктуального характеру.

Приміром, Конституція покладає на державу обов'язок забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності (стаття 13), проголошує непорушність права приватної власності та закріплює положення про те, що ніхто не може бути протиправно позбавлений своєї власності (стаття 41). Тому у чинному Земельному кодексі України регламентації гарантій прав на землю присвячений цілий розділ Кодексу, відповідно до якого держава забезпечує громадянам та юридичним особам рівні умови захисту права власності на землю. Він також відтворює конституційний припис, за яким власник не може бути позбавлений права на земельну ділянку, крім випадків, передбачених Кодексом та іншими законами України. Водночас закріплена у Кодексі, Цивільному кодексі України система гарантій права власності на землю передбачає захист земельних прав громадян і юридичних осіб і охоплює такі способи: а) визнання прав; б) відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав; в) визнання угоди недійсною; г) визнання недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування; ґ) відшкодування заподіяних збитків; д) застосування інших, передбачених законом, способів [12].

Також актуально зазначити про те, що положеннями Кодексу визначаються:

– повноваження Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в галузі земельних відносин – наприклад, визначення засад державної політики в галузі використання та охорони земель, а також затвердження загальнодержавних програм щодо використання та охорони земель є сферою компетенції Верховної Ради України в галузі земельних відносин, а забезпечення реалізації державної політики в галузі використання та охорони земель – обласних рад;

– особливості адміністративної процедури у сфері земельних відносин, зокрема регламентовано поетапність реалізації адміністративного провадження адміністративних справ у сфері земельних відносин;

– порядок набуття права на землю із земель державної та комунальної власності, передачі земельних ділянок державної власності у комунальну власність чи земельних ділянок комунальної власності у державну власність, безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами, надання земельних ділянок державної або комунальної власності у користування, передачі земельних ділянок, що перебувають у державній або комунальній власності в оренду, встановлення земельних сервітутів на землях державної,

комунальної власності, продажу земельних ділянок державної чи комунальної власності громадянам та юридичним особам, проведення земельних торгів, припинення права користування земельними ділянками, що використовуються з порушенням земельного законодавства, примусового відчуження земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності, примусового вилучення земельних ділянок з мотивів суспільної необхідності, конфіскації земельної ділянки, переходу права власності на земельні ділянки, що перебувають у користуванні, вилучення земельних ділянок із постійного користування, припинення прав на особливо цінні землі, погодження питань, пов'язаних з викупом земельних ділянок для суспільних потреб або з мотивів суспільної необхідності, відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам, врегулювання земельних спорів, охорони земель тощо;

– засади оформлення речових прав на земельну ділянку, набуття права власності на земельні ділянки на підставі цивільно-правових угод, використання техногенно забруднених земель сільськогосподарського призначення, консервації земель, землеустрою, моніторингу земель, функціонування державного земельного кадастру, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель, відшкодування втрат лісгосподарського виробництва, притягнення до відповідальності за порушення земельного законодавства;

– окремі процедури управління в галузі використання і охорони земель – приміром, встановлення та зміну меж адміністративно-територіальних одиниць, планування використання земель, здійснення контролю за використанням та охороною земель, повернення самовільно зайнятих земельних ділянок [13].

При цьому окремі вчені стверджують, що з аналізу земельного законодавства, стає зрозумілим, що Земельний кодекс України уже давно перестав бути тим стрижнем, на якому базується усе регулювання земельних відносин. Із розвитком земельних правовідносин продукуються все нові й нові законодавчі акти попри очевидну можливість внести зміни до вже чинних. Як слушно вказують дослідники, чинний Земельний кодекс України не містив жодного положення щодо внесення змін до інших актів законодавства, чим породив значну кількість колізій. Аналогічне зауваження цілком слушно висловлюється по відношенню до Законів України «Про оренду землі», «Про землеустрій», «Про охорону земель» та ін. [14]. Тому важливим питанням на порядку денному лишається розробка такого Земельного кодексу, який би сконцентрував у одному кодифікованому акті більшість норм, які регулюють земельні відносини, та цим самим навів би лад у земельному законодавстві, полегшивши пошук та застосування норм земельного законодавства [15].

Окрім перелічених не кодифікованих актів системи вітчизняного законодавства, що є правовими засадами формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин, на нашу думку, на виокремлення заслуговують також Закони України «Про Державний земельний кадастр», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», «Про оцінку земель», «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності», «Про доступ до публічної інформації», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про адміністративну процедуру», «Про центральні органи виконавчої влади», «Про правовий режим воєнного стану», «Про правотворчу діяльність», «Про запобігання корупції», «Про публічно-приватне партнерство», «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України», «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність», «Про національну інфраструктуру геопросторових даних».

Так, наприклад, з метою впорядкування правотворчої діяльності в Україні, посилення взаємодії між учасниками правотворчої діяльності у процесі підготовки нормативно-правових актів, а також контролю за їх реалізацією, забезпечення участі громадянського суспільства у правотворчій діяльності та якості законодавства України було прийнято Закон України «Про правотворчу діяльність». Дія цього Закону через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні поширюватиметься на суспільні відносини, що виникають у процесі: 1) планування правотворчої діяльності; 2) розроблення проєктів нормативно-правових актів; 3) прийняття (видання) нормативно-правових актів; 4) доведення нормативно-правових актів до відома населення; 5) набрання чинності нормативно-правовими актами; 6) ведення обліку нормативно-правових актів; 7) дії нормативно-правових актів, усунення прогалин, подолання колізій у нормативно-правових актах; 8) здійснення контролю за реалізацією нормативно-правових актів [16]. Або ж варто згадати про Закон України «Про адміністративну процедуру», який регулює відносини органів виконавчої влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, інших суб'єктів, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, з фізичними та юридичними особами щодо розгляду і вирішення адміністративних справ шляхом прийняття та виконання адміністративних актів. Важливо, що Закон не скасовує дію спеціального галузевого законодавства, але встановлює пріоритет принципів адміністративної процедури [17].

Тобто, на основі наведеного матеріалу можемо визначити, що правові засади формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин органічно поділяються за предметним чинником на загальні та галузеві. Проте їх також можна диференціювати за цільовим чинником, коли виокремлюються, наприклад, стратегічні та звичайні регуляторні акти.

Отже, пропонуємо узагальнити систему правових засад формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин до такої схематичної варіації:

- Конституція України;
- інші нормативно-правові акти:

1. За галузевим чинником спеціалізації: а) адміністративного законодавства (наприклад, Кодекс адміністративного судочинства України, Положення про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 року № 15), б) кримінального законодавства (Кримінальний кодекс України), в) цивільного законодавства (наприклад, Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні»), г) земельного законодавства (наприклад, Земельний кодекс України, Закон України «Про оцінку земель»), д) екологічного законодавства (наприклад, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»), е) господарського законодавства (наприклад, Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб»);

2. За функціональним аспектом: а) антикорупційного характеру (наприклад, Закон України «Про запобігання корупції», Державна антикорупційна програма на 2023-2025 роки, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220), б) процедурного характеру (наприклад, Закони України «Про доступ до публічної інформації», «Про адміністративну процедуру»), в) нормопроектного характеру (наприклад, Закон України «Про правотворчу діяльність»);

3. За предметним чинником: а) загальні (наприклад, Закони України «Про доступ до публічної інформації», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про публічно-приватне партнерство», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», «Про порядок вирішення окремих питань адміністративно-територіального устрою України»), б) галузеві (наприклад, Закони України «Про землеустрій», «Про охорону земель», «Про топографо-геодезичну і картографічну діяльність», «Про національну інфраструктуру геопросторових даних», «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності»);

4. За цільовим чинником: а) стратегічні акти (наприклад, Стратегія розвитку сфери електронних комунікацій України на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04 червня 2025 року № 546-р, Стратегія розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року, затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 листопада 2024 року № 1163-р, План для «Ukraine Facility»), б) звичайні регуляторні акти (наприклад, постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку розміщення об'єктів і споруд електронних комунікацій на земельних ділянках та інших об'єктах нерухомого майна державної та комунальної власності під час воєнного стану» від 13 травня 2025 року № 555, «Про затвердження Порядку проведення моніторингу земель і ґрунтів» від 23 липня 2024 року № 848; «Деякі питання щодо створення, забезпечення функціонування та ведення реєстру територій, забруднених/імовірно забруднених вибухонебезпечними предметами» від 07 червня 2024 року № 740, «Про затвердження Порядку надання статусу саморегульованих організацій у сфері землеустрою та у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності» від 5 червня 2013 року № 398).

На нашу думку, окремо варто виділити міжнародні договори з участю України, наприклад, загальні – Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом; спеціальні – Договір між Україною і Республікою Польща про правовий режим українсько-польського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань, ратифікований Постановою Верховної Ради України від 14 липня 1993 року № 3379-XII.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє правові засади формування та реалізації державної політики у сфері земельних відносин звести до:

- Конституції та інших Законів України, що сформовані на основі норм екологічного, господарського, адміністративного, кримінального, цивільного та безпосередньо земельного законодавства й корелюють зі сферою земельних відносин, впливаючи на її розвиток;
- міжнародних документів, що є невід'ємною складовою національної правової системи;
- результатів правозастосовної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Наконечна І.В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки в умовах євроінтеграції: питання теорії і практики: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2023. 412 с.
2. Шатерніков М. І. Теоретичні підходи до визначення поняття «правові засади діяльності господарських судів». *Європейські перспективи*, 2015. Вип. 6. С. 108–112.
3. Кошиков Д. Сутність правових засад реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2020. С. 164–175.
4. Росляков О. В. Адміністративно-правові засади здійснення державного контролю за діяльністю органів і посадових осіб місцевого самоврядування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2025. 206 с.
5. Шпарага Ю.І. Нормативні засади діяльності регіонального Департаменту соціального захисту

населення: порівняльно-правовий аналіз. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 3(28). Т. 2 С. 134–138.

6. Постанова Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» із відповідними змінами. Бібліотека. Закон і Бізнес (1-12 травня 2000 року). №18–19. С. 31.

7. Бринцев В. Д. Конституційні засади земельних правовідносин в Україні. *Актуальні правові проблеми інноваційного розвитку агросфери* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 20 листопада 2020 р.). Харків : Юрайт, 2020. С. 98–103.

8. Озімок І. Конституційно-правове регулювання права власності на землю в Україні. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2 (14). С. 129–133.

9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

10. Конституція України: науково-практичний коментар; В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; ред. кол.: В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. Харків: Видавництво «Право»; К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 808 с.

11. Коментар до Конституції України; В. Б. Авер'янов, В. Ф. Бойко, В. І. Борденюк та ін. Ін-т законодавства Верхов. Ради України ; редкол.: В. Ф. Опришко (голова) та ін. К., 1996. 376 с.

12. Конституційні принципи в сфері регулювання земельних відносин. ГУ Держгеокадастру у Закарпатській області: офіційний сайт. URL: <https://zakarpatska.land.gov.ua/wp-content/uploads/2016/04/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8.doc>

13. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n1042>

14. Мірошніченко А.М. Колізії в правовому регулюванні земельних відносин в Україні: монограф. Київ: «Алерта», 2010. 270 с.

15. Березна А. М., Марусенко Р.І. Недоліки правового регулювання земельних відносин в Україні. ЛОГОС, 2020. DOI 10.36074/2663-4139.15.03

16. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 № 3354-IX. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>

17. Закон «Про адміністративну процедуру». URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/43178.pdf>.

REFERENCES:

1. Nakonechna, I.V. (2023). Administratyvno-pravovyy mekhanizm zabezpechennya natsional'noyi bezpeky v umovakh yevrointehratsiyi: pytannya teorii i praktyky [Administrative and legal mechanism for ensuring national security in the context of European integration: issues of theory and practice]: dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 412. [in Ukrainian].

2. Shaternikov, M. I. (2015). Teoretychni pidkhody do vyznachennya ponyattya «pravovi zasady diyal'nosti hospodars'kykh sudiv» [Theoretical approaches to defining the concept of “legal principles of the activities of commercial courts”]. *Yevropeys'ki perspektivy*, Vyp. 6. 108–112. [in Ukrainian].

3. Koshykov, D. (2020). Sutnist' pravovykh zasad realizatsiyi derzhavnoyi polityky u sferi zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [The essence of the legal principles of implementing state policy in the sphere of ensuring the economic security of the state]. *Visnyk Penitentsiarnoyi asotsiatsiyi Ukrayiny*. 164–175. [in Ukrainian].

4. Roslyakov, O. V. (2025). Administratyvno-pravovi zasady zdiysnennya derzhavnoho kontrolyu za diyal'nistyu orhaniv i posadovykh osib mistsevoho samovryaduvannya [Administrative and legal principles of state control over the activities of local government bodies and officials] : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 206. [in Ukrainian].

5. Shparaha, YU.I. (2019). Normatyvni zasady diyal'nosti rehional'noho Departamentu sotsial'noho zakhystu naselennya: porivnyal'no-pravovyy analiz [Normative principles of the activities of the regional Department of Social Protection of the Population: comparative legal analysis]. *Prykarpats'ky yurydychnyy visnyk*. Vyp. 3(28). Т. 2 С. 134–138. [in Ukrainian].

6. Postanova Verkhovnoyi Rady Ukrayins'koyi RSR «Pro zemel'nu reformu» iz vidpovidnyimi zminamy [Resolution of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR “On Land Reform” with relevant amendments]. Бібліотека. Закон і Бізнес (1-12 травня 2000 року). №18–19. С. 31. [in Ukrainian].

7. Bryntsev, V. D. (2020). Konstytutsiyni zasady zemel'nykh pravovidnosyn v Ukrayini. Aktual'ni pravovi problemy innovatsiynoho rozvytku ahrosfery [Constitutional principles of land legal relations in Ukraine. Current legal problems of innovative development of the agricultural sector] : materialy nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 20 lystopada 2020 r.). Kharkiv : Yurayt, 98–103. [in Ukrainian].

8. Ozimok, I. (2019). Konstytutsiyno-pravove rehulyuvannya prava vlasnosti na zemlyu v Ukrayini [Constitutional and legal regulation of land ownership in Ukraine]. *Istoryko-pravovyy chasopys*. № 2 (14). 129–133. [in Ukrainian].

9. Konstytutsiya Ukrayiny (1996, June 28) [The Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrayiny № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Tex>

10. Konstytutsiya Ukrainy: naukovo-praktychnyy komentar [Constitution of Ukraine: scientific and practical commentary] V. B. Aver"yanov, O. V. Batanov, YU. V. Baulin ta in.; red. kol.: V. YA. Tatsiy, YU. P. Bytyak, YU. M. Hroshevoy ta in. Kharkiv: Vydavnytstvo «Pravo»; K.: Kontsern «Vydavnychyy Dim «In Yure», 2003. 808 [in Ukrainian].
11. Komentar do Konstytutsiyi Ukrainy [Commentary on the Constitution of Ukraine]; V. B. Aver"yanov, V. F. Boyko, V. I. Bordenyuk ta in. In-t zakonodavstva Verkhov. Rady Ukrainy ; redkol.: V. F. Opryshko (holova) ta in. K., 1996. 376 [in Ukrainian].
12. Konstytutsiyni pryntsypy v sferi rehulyuvannya zemel'nykh vidnosyn [Constitutional principles in the field of regulation of land relations]. HU Derzhheokadastru u Zakarpat's'kiy oblasti: ofitsiynyy sayt. URL: <https://zakarpatska.land.gov.ua/wp-content/uploads/2016/04/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96-%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8.doc>. [in Ukrainian].
13. Zemel'nyy kodeks Ukrainy (2001. October 25). [The Land Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#n1042>.
14. Miroshnychenko, A.M. (2010). Koliziyi v pravovomu rehulyuvanni zemel'nykh vidnosyn v Ukraini [Conflicts in the legal regulation of land relations in Ukraine]: monohraf. Kyiv: «Alerta». 270. [in Ukrainian].
15. Berezna, A. M. Marusenko, R.I. (2020). Nedoliky pravovoho rehulyuvannya zemel'nykh vidnosyn v Ukraini [Disadvantages of legal regulation of land relations in Ukraine]. LÓHOS. DOI 10.36074/2663-4139.15.03. [in Ukrainian].
16. Pro pravotvorchu diyal'nist' (2025, April 19) [On lawmaking activity]: Zakon Ukrainy № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text>. [in Ukrainian].
17. Zakon «Pro administratyvnu protseduru» [Law "On Administrative Procedure"]. URL: <https://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/43178.pdf>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.06.2025

УДК 347.4:339.37

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-319-323

Федосєєв Петро Михайлович,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Придунайської філії

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

mega_ra1987@ukr.net

ORCID ID: 0009-0004-9424-7430

Філіпова Наталя Андріївна,

старший викладач кафедри права Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ

«Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

filinalja2310@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7132-8343

Бутенко Микита Валерійович,

Магістрант ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»

pravokafedrapf@gmail.com

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

У статті досліджуються міжнародні стандарти захисту прав споживачів у сфері цивільно-правових відносин, що зумовлено зростанням ролі споживача в умовах глобалізованої економіки та активного розвитку електронної торгівлі. Визначено базові принципи споживчого захисту, сформульовані у міжнародних актах, зокрема в документах ООН. Проаналізовано їх вплив на формування національного законодавства України у сфері захисту прав споживачів.

Автори акцентують увагу на тому, що в сучасних умовах гарантування належного рівня захисту прав споживачів є однією з ключових передумов соціально-економічного розвитку держави. Визначено основні елементи міжнародного досвіду у цій сфері, серед яких: закріплення базових принципів споживчого права (право на інформацію, безпеку, якість, вибір, задоволення потреб за доступними цінами); створення ефективних механізмів судового й позасудового захисту; стандартизація та гармонізація законодавства; проведення моніторингу та оцінки ефективності правозастосування; міжнародне співробітництво та обмін досвідом.

Розглянуто ключові міжнародні документи, що заклали основу сучасних стандартів у цій сфері, зокрема Загальна декларація прав людини 1948 року, Хартія захисту споживачів Європейського Союзу 1973 року та Керівні принципи захисту споживачів ООН 1985 року (із подальшими оновленнями 1999 та 2015 років, зокрема щодо електронної комерції).

Наголошено, що Україна поступово інтегрує міжнародні норми й стандарти у національне законодавство, проте процес їх повноцінної імплементації потребує подальших системних зусиль як на законодавчому рівні, так і в сфері правозастосування. Зроблено висновок, що міжнародні стандарти є ключовим чинником формування ефективного механізму захисту прав споживачів, забезпечуючи єдність правових підходів і підвищуючи рівень захисту прав громадян-споживачів у цивільно-правових відносинах.

Ключові слова: права споживачів, міжнародні стандарти, цивільно-правові відносини, гармонізація законодавства, захист прав.

Fedoseyev P., Filipova N., Butenko M. INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS IN CIVIL LEGAL RELATIONS

The article examines international standards for consumer protection in the field of civil law, which is due to the growing role of the consumer in the context of a globalized economy and the active development of electronic commerce. The basic principles of consumer protection, formulated in international acts, in particular in UN documents, are identified. Their impact on the formation of national legislation of Ukraine in the field of consumer protection is analyzed.

The authors emphasize that in modern conditions, guaranteeing an adequate level of consumer protection is one of the key prerequisites for the socio-economic development of the state. The main elements of international experience in this area are identified, including: consolidation of the basic principles of consumer law (the right to information, safety, quality, choice, satisfaction of needs at affordable prices); creation of effective mechanisms of judicial and extrajudicial protection; standardization and harmonization of legislation; monitoring and evaluation of the effectiveness of law enforcement; international cooperation and exchange of experience.

Key international documents that laid the foundation for modern standards in this area are considered, in particular the Universal Declaration of Human Rights of 1948, the European Union Consumer Charter of 1973, and the UN Guidelines for Consumer Protection of 1985 (with further updates in 1999 and 2015, in particular regarding electronic commerce).

It is emphasized that Ukraine is gradually integrating international norms and standards into national legislation, however, the process of their full implementation requires further systematic efforts both at the legislative level and in the field of law enforcement. It is concluded that international standards are a key factor in the formation of an effective mechanism for the protection of consumer rights, ensuring the unity of legal approaches and increasing the level of protection of the rights of citizens-consumers in civil legal relations.

Keywords: consumer rights, international standards, civil legal relations, harmonization of legislation, protection of rights.

Постановка проблеми. У контексті глобалізації та активного розвитку електронної торгівлі питання ефективного захисту прав споживачів набуває міжнародного виміру. Споживач як одна із сторін у правовідносинах потребує особливого правового захисту, що визнається як у міжнародному праві, так і в національних правопорядках. Актуальним є дослідження впливу міжнародних стандартів на цивільно-правові відносини між споживачем і продавцем (виробником, виконавцем), особливо з урахуванням євроінтеграційного курсу України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками у вітчизняній цивілістичній науці питання міжнародних стандартів захисту прав споживачів залишалися недостатньо дослідженими. Основні проблеми споживчих правовідносин знайшли своє відображення у працях таких відомих вчених-цивілістів, як Д.В. Боброва, Т.В. Боднар, О.В. Дзера, А.С. Довгерт, В.В. Луць, О.А. Підпригора, Є.О. Харитонов та ін.

Мета статті – з'ясування змісту та ролі міжнародних стандартів у забезпеченні захисту прав споживачів у цивільно-правових відносинах, аналіз їх впливу на формування та розвиток національного законодавства України у цій сфері

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах забезпечення захисту прав споживачів становить одну з ключових передумов соціально-економічного розвитку держави. Міжнародна практика у цій галузі пропонує важливі орієнтири та стандарти, що сприяють удосконаленню національної правової бази та підвищенню ефективності механізмів захисту споживачів. Україна, подібно до багатьох інших держав, активно інтегрує світовий досвід у власну правову систему з метою покращення законодавства та належного забезпечення прав і законних інтересів своїх громадян-споживачів.

До ключових аспектів міжнародних стандартів захисту прав споживачів дослідники відносять:

– основні принципи законодавства: міжнародний досвід у цій сфері включає в себе встановлення основних принципів, які повинні бути відображені в законодавстві, таких як право на інформацію, право на безпеку та якість, право на вибір, право на задоволення потреб за доступними цінами тощо;

– механізми захисту прав: включає створення різноманітних механізмів захисту прав споживачів, таких як системи судового та позасудового врегулювання спорів, органи державного нагляду та контролю, а також альтернативні механізми розв'язання спорів, наприклад, арбітражні суди або медіація;

– стандартизація та гармонізація: міжнародний досвід також передбачає участь у міжнародних стандартах та гармонізації законодавства з питань захисту прав споживачів для забезпечення консистентної та взаємодії між країнами;

– моніторинг та оцінка ефективності: важливим елементом міжнародного досвіду є проведення моніторингу та оцінки ефективності застосування законодавства з питань захисту прав споживачів з метою

виявлення недоліків та потреб у вдосконаленні;

– співпраця та обмін досвідом: країни активно співпрацюють у сфері захисту прав споживачів, обмінюючи досвідом та найкращими практиками для покращення своїх законодавчих та інституційних механізмів [1, с.62].

Ряд міжнародних організацій, зокрема Організація Об'єднаних Націй (ООН), Європейський Союз та міжнародні структури зі стандартизації, такі як Міжнародна організація стандартизації, активно займаються розробленням і вдосконаленням політик і законодавчих норм у сфері захисту прав споживачів.

Варто також зазначити, що на міжнародному рівні функціонують спеціалізовані організації, які безпосередньо опікуються питаннями споживчого захисту. Серед них – Всесвітня організація споживачів (Consumers International), яка об'єднує понад 200 споживчих груп і агентств із більш ніж 100 країн світу та представляє інтереси споживачів на міжнародній арені, зокрема в питаннях якості продукції та безпеки здоров'я.

Показовим прикладом також є Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), до складу якої входять майже 40 найбільш економічно розвинених країн. Вона розробляє рекомендації, що допомагають державам-учасницям формувати ефективні політики та регуляторні механізми, приділяючи особливу увагу захисту прав споживачів, зокрема у сферах безпеки товарів та електронної комерції.

Як вказує Н. Д'ячкова, наша держава також активно впроваджує міжнародні стандарти та норми в цій сфері. Наприклад, українське законодавство з захисту прав споживачів базується на багатьох принципах та нормах, визначених у міжнародних документах, таких як Міжнародна програма захисту прав споживачів, рекомендації ООН, Директиви Європейського Союзу та інші [2, с. 35–40]. Розглянемо основні міжнародні акти у сфері захисту прав споживачів, які формують основні стандарти у цій сфері.

Базовим міжнародним документом у досліджуваній сфері є прийнята 10 грудня 1948 року Генеральною Асамблеєю ООН «Загальна декларація прав людини», яка закріплює серед інших прав, «право кожної людини на такий життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї» [3]. Прийняття даної Декларації стимулювало створення національних асоціацій споживачів у різних країнах. Так, організації, що покликані захищати інтереси споживачів, сформувалися у Франції і Німеччині (1951 р.), Великобританії (1957 р.), Канаді (1960 р.), країнах Скандинавії, Японії та інших.

Наступним важливим документом є схвалена у 1973 році на 25 сесії Консультативної асамблеї Євросоюзу «Хартія захисту споживачів» [4]. У документі окреслено ключові права споживачів, зокрема право на захист і підтримку, на отримання компенсації у разі завдання збитків, на доступ до споживчої інформації та освіти, а також на представництво та консультаційний супровід.

Хартія зобов'язує держави інтегрувати її основні положення у національне законодавство, приділяючи особливу увагу питанням безпеки та якості товарів, робіт і послуг. У ній наголошується, що будь-які обмеження, які виникають унаслідок взаємодії між компаніями або монопольними постачальниками, мають регулюватися законом з метою захисту інтересів споживачів. Крім того, у Хартії зазначено, що пропонування товарів чи послуг, зокрема у фінансовій сфері, не повинно супроводжуватися прямим або прихованим введенням споживачів в оману.

Хартія зобов'язує владу держав безпосередньо або через відповідний національний консюмерський орган провести та оприлюднити результати досліджень за якістю та використанням товарів, їх маркуванням, ефективністю послуг та за всіма цікавими споживачам питанням, а також там, де це необхідно, сприяти створенню на місцях консультаційно – інформаційних центрів для споживачів, у яких можна було б отримати всю необхідну інформацію про місцеву торгівлю та сфери послуг [5].

Як вказують дослідники, «на жаль, даний документ не є частиною національного законодавства. Україна не ратифікувала Хартію, хоча у позовних вимогах та самих рішеннях суду вона часто використовується» [6, с.11].

Наступним міжнародним документом у сфері захисту прав споживачів є Керівні принципи захисту споживачів, які затверджені резолюцією №39/248 від 9 квітня 1985 року Генеральною Асамблеєю ООН [7].

Вони є невід'ємною частиною національного законодавства, спрямовані на захист інтересів споживачів, у статті 1, яких відзначено, що споживачі здебільшого перебувають в неординарному становищі з позиції економічних умов, рівня освіти, купівельної спроможності. Саме тому ООН визначила Пріоритетні напрями (цілі) своєї діяльності у сфері захисту інтересів і прав споживачів [8].

Зазначений документ містить загальні та керівні принципи. До загальних принципів відносяться:

- розробка, укріплення та продовження активної політики захисту інтересів споживачів;
- виокремлення пріоритетних для держави напрямків забезпечення захисту прав споживачів;
- недискримінація населення при здійсненні державної політики щодо захисту прав споживачів,

- приділення особливої уваги сільському населенню;
- розповсюдження дії нормативно-правових актів держави на всіх суб'єктів господарювання, незалежно від місця реєстрації та знаходження, якщо вони здійснюють діяльність на території цієї держави.

Цей документ має за мету: а) обов'язкове сприяння державам у встановленні та подальшому належному забезпеченні захисту власного населення як споживача; б) створення належної структури виробництва, яке здатне задовольняти потреби споживача та його запити; в) заохочувати достатньо високий

рівень належних норм поведінки осіб, які пов'язаний з виробництвом та розподілом продукції для споживачів; г) сприяння державам у боротьбі з неналежною діловою практикою, яка негативно позначається на споживачах, усіх юридичних осіб на національному і міжнародному рівнях; г) надавати допомогу щодо утворення незалежних груп споживачів; д) розширення міжнародної взаємної співпраці щодо захисту прав та інтересів споживачів; е) широко заохочувати створення позитивних ринкових умов, які б надавали споживачам альтернативний вибір продукції при нижчих цінах [9].

Керівні принципи передбачають обов'язкову розробку програм із захисту прав споживачів, зокрема щодо належного забезпечення доступу до основних товарів і послуг у регіонах, де це ускладнено, насамперед у сільській місцевості. Серед пріоритетів визначено створення торговельної інфраструктури та складів у сільських центрах, підтримку розвитку споживчої самопомогі та посилення контролю за якістю і доступністю товарів і послуг у цих районах.

Також зазначається, що уряди повинні заохочувати підприємства до справедливого, швидкого та неформального вирішення спорів зі споживачами, а також сприяти впровадженню добровільних механізмів — зокрема консультативних сервісів і неофіційних процедур розгляду скарг, які можуть допомогти споживачам.

Окремо підкреслюється роль бізнесу у проведенні або підтримці спеціальних освітніх і інформаційних програм для споживачів. З урахуванням потреб мешканців сільських територій та малопрограмотних споживачів, уряди мають розробляти або стимулювати створення програм інформування через засоби масової інформації, пристосованих до конкретних умов.

Під час реалізації політики на користь споживачів, особливо в країнах, що розвиваються, урядам рекомендується приділяти першочергову увагу критично важливим для здоров'я сферам — таким як продовольство, водопостачання та лікарські засоби [7].

Пізніше Керівні принципи були розширені Економічною і Соціальною Радою в резолюції 1999/7 від 26 липня 1999 року, а також переглянуті та прийняті Генеральною Асамблеєю в резолюції 70/186 від 22 грудня 2015 року. Остання додала розділ I про електронну комерцію. Так, у сфері електронного товарообігу держави-члени повинні забезпечити рівень захисту не нижчий, ніж у традиційних формах торгівлі. Так само держави повинні переглядати наявні політики захисту споживачів, щоб забезпечити обізнаність споживачів і бізнесу про їхні права та обов'язки в цифровому середовищі.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах забезпечення прав споживачів посідає важливе місце в системі соціально-економічного розвитку держави. Міжнародна практика у цій сфері слугує джерелом цінних орієнтирів і стандартів, що сприяють удосконаленню національного законодавства та механізмів захисту прав споживачів. Україна, як і багато інших держав, активно враховує міжнародний досвід для поліпшення власної нормативної бази та підвищення рівня захисту прав своїх громадян-споживачів.

Міжнародні стандарти відіграють вирішальну роль у формуванні ефективного механізму захисту прав споживачів у цивільно-правових відносинах. Вони встановлюють універсальні підходи, які мають бути інтегровані в національні правові системи. Україна вже зробила значні кроки у цьому напрямі, однак повноцінна імплементація цих стандартів вимагає подальших зусиль — як у законодавчій сфері, так і в забезпеченні правозастосовчої практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Твердохліб О.С. Міжнародний досвід у сфері захисту прав споживачів та його застосування в Україні. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2024. № 1 (40). С. 61 – 65.
2. Д'ячкова Н. А. Проблеми захисту прав споживачів у разі придбання неякісної продукції. *Нове українське право*. № 1. 2022. С. 35–40.
3. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
4. Consumer Protection Charter URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15956&lang=en>
5. Tylchuk, Vyacheslav. Matselyk, Tetiana. Hryshchuk, Viktor. Lomakina, Olena. Sydor, Markiiian. Leheza, Yevhen. 2022. Administrative and legal regulation of public financial activity: Regulación administrativa y legal de la actividad financiera pública. *Cuestiones Políticas*, 40(72), 573–581. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.33>
6. Легеза Є., Легеза Ю. Міжнародно-правові стандарти захисту прав споживачів у сфері реклами. *Law. State. Technology*. 2023. Вип. 4. С.9 – 15.
7. Керівні принципи захисту інтересів споживачів: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 39/248 від 09.04.1985р. База даних «Законодавство України» URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_903
8. Yanovytska Halyna. Some aspects of cosumer rights protection in state authorities. *Visegrad journal on human rights*. № 3. 2017. P. 222–227.
9. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. 2022. Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 221–231. <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14>

REFERENCES:

1. Tverdokhlib, O.S. (2024). Mizhnarodnyi dosvid u sferi zakhystu prav spozhyvachiv ta yoho zastosuvannya v Ukraini. [International experience in the field of consumer rights protection and its application in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannya. № 1 (40)*. 61-65. [in Ukrainian].
2. Diachkova, N.A. (2022). Problemy zakhystu prav spozhyvachiv u razi prydbання neiakisnoi produktsii. [Problems of protecting consumer rights in the event of purchasing low-quality products]. *Nove ukrainske pravo. № 1*. 35–40. [in Ukrainian].
3. Zahalna deklaratsiia prav liudyny. (1948, December 10). [Universal Declaration of Human Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
4. Consumer Protection Charter. (1973, May 17). Retrieved from: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15956&lang=en> [in English].
5. Tylchuk, Vyacheslav. Matselyk, Tetiana. Hryshchuk, Viktor. Lomakina, Olena. Sydor, Markiiian. Leheza, Yevhen. (2022). Administrative and legal regulation of public financial activity: Regulación administrativa y legal de la actividad financiera pública. *Cuestiones Políticas. 40(72)*. 573–581. Retrieved from: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4072.33> [in English].
6. Leheza, Ye., Leheza, Yu. (2023). Mizhnarodno-pravovi standarty zakhystu prav spozhyvachiv u sferi reklamy. [International legal standards for consumer protection in the field of advertising]. *Law. State. Technology. 2023. Vyp. 4*. 9 -15. [in Ukrainian].
7. Kerivni pryntsyipy zakhystu interesiv spozhyvachiv. (1985, April 9). [Guidelines for protecting consumer interests]. Retrieved from: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_903 [in Ukrainian].
8. Yanovytska, Halyna. (2017). Some aspects of cosumer rights protection in state authorities. *Visergrad journal on human rights. № 3*. 222–227. [in English].
9. Matviichuk, Anatolii. Shcherbak, Viktor. Sirko, Viktoria. Malieieva, Hanna. Leheza, Yevhen. (2022). Human principles of law as a universal normative framework: Principios humanos del derecho como marco normativo universal. *Cuestiones Políticas, 40(75)*. 221–231. Retrieved from: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4075.14> [in English].

Стаття надійшла до редакції 13.06.2025

УДК 342.95:342.25

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-323-330

Ковальчук Володимир Олександрович,

аспірант кафедри державно-правових і гуманітарних наук

Навчально-наукового гуманітарного інституту

Таврійського національного інституту імені В. І. Вернадського

flamengos77@gmail.com

ORCID ID: 0009-0001-7560-4787

ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ СТАРОСТОЮ

Наукова стаття присвячена встановленню особливостей правового регулювання надання адміністративних послуг старостою. Проаналізовано чинні нормативно-правові акти, які закріплюють правові засади надання адміністративних послуг в Україні. Досліджено норми положень про старосту, затверджених окремими сільськими і міськими радами в Україні. З'ясовано думки науковців щодо повноважень органів місцевого самоврядування у сфері надання адміністративних послуг.

Запропоновано визначення адміністративної послуги як виконання органом влади своїх обов'язків щодо видачі певного документу або вчинення інших юридично значимих дій, яке здійснюється за зверненням фізичних або юридичних осіб з метою задоволення їх прав і законних інтересів. Встановлено особливості правового регулювання надання адміністративних послуг старостою. Стверджується, що перелік адміністративних послуг, які може надавати староста, повинен бути встановлений у положенні про старосту, затвердженому місцевою радою, або окремому рішенні місцевої ради. Вказано, що список адміністративних послуг, які може надавати староста, повинен відповідати Переліку адміністративних послуг, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України. Наголошено, що староста може виконувати окремі завдання адміністратора Центру надання адміністративних послуг (ЦНАП), наприклад, отримання заяв та документів, видача результатів адміністративних послуг, надання допомоги мешканцям округу у складанні документів, які потрібні для отримання адміністративної послуги у ЦНАП.

З'ясовано, що у багатьох положеннях про старосту, затверджених місцевими радами, передбачено норми щодо видачі старостою окремих довідок, а також містяться загальні норми про надання адміністративних послуг без їх конкретного переліку. Обґрунтовано доцільність закріплення у Переліку адміністративних послуг вичерпного списку тих послуг, які можуть надаватися старостами. Сформульовано рекомендації щодо необхідності чіткого визначення у положеннях про старосту його повноважень у сфері надання адміністративних послуг.

Ключові слова: адміністративні послуги, Центр надання адміністративних послуг, староста, правове

регулювання, місцеве самоврядування, повноваження, положення.

Kovalchuk V. LEGAL PRINCIPLES OF THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES BY THE HEADMAN

This scientific article establishes the specific legal foundation governing how headmen provide administrative services. It analyzes key legislative acts and by-laws in Ukraine that define the legal framework for these services. By examining local council provisions and scientists' perspectives, the research clarifies the central legal principles and the scope of local government authority in the delivery of administrative services by headmen.

The article proposes defining administrative services as functions performed by government bodies – such as issuing documents or taking legally relevant actions – in response to requests from individuals or legal entities, thereby meeting their rights and interests. The analysis highlights that the list of administrative services available via the headman should be clearly established in local council-approved regulations and must align with the Cabinet of Ministers' official List of Administrative Services. The article's main argument is that headmen play a crucial role in facilitating access to administrative services, including accepting applications, issuing results, and assisting with documentation for local residents.

The article further argues that while many local council documents authorize headmen to issue certain certificates, specific lists of services are often lacking. It recommends that the national List of Administrative Services explicitly identify services available through headmen and that these powers be codified in official local regulations, thereby strengthening the headman's practical authority in this domain.

Keywords: administrative services, headman, legal regulation, local self-government, powers, provisions.

Постановка проблеми. Значна частина громадян України періодично звертається до місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування для отримання адміністративних послуг. Найчастіше прийом громадян здійснюється центрами надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП). Водночас окремі повноваження щодо надання адміністративних послуг належать і старості, який як посадова особа органів місцевого самоврядування є найбільш наближеним до мешканців конкретного населеного пункту. Проте особливості здійснення старостою своїх повноважень у цій сфері залишаються недостатньо дослідженими у науковій літературі. Крім того, в умовах воєнного стану відбулися певні зміни у правовому статусі старости, що зумовлює додаткову необхідність наукового осмислення цього питання. Сукупність зазначених чинників визначає актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового регулювання надання адміністративних послуг достатньо часто стають предметом дослідження українських вчених. Правові засади надання адміністративних послуг висвітлені у працях таких науковців, як І.О.Андріанов [1], Я.П.Павлович-Сенета [2], Т. М. Кравцова [3], О. В. Облещук [4], М. П. Кунцевич [5], І. О. Биков [6]. Особливості надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування через центри надання адміністративних послуг висвітлені у працях В. О. Коваль [7], Д. М. Кушнір [8] та Ю. В. Шпак [9]. Однак перелічені науковці не розглядали особливостей правового регулювання надання адміністративних послуг старостою. Правовий статус старости досліджували В. І. Теремецький та В. О. Величко [10; 11], О.О. Косиця та М. В. Старинський [12]. Але у працях названих дослідників не відображені особливості виконання старостою повноважень щодо надання адміністративних послуг. Отже, проблема правового регулювання надання адміністративних послуг старостою недостатньо вивчена в українській юридичній науці.

Мета статті полягає у встановленні особливостей правового регулювання надання адміністративних послуг старостою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття і сутність адміністративних послуг визначені як у законодавчих актах, так і в працях науковців. Так, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адміністративні послуги» (далі – Закон № 5203-VI) термін «адміністративна послуга» означає результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або здійснення обов'язків такої особи відповідно до закону. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону № 5203-VI до суб'єктів надання адміністративних послуг належать в тому числі і органи місцевого самоврядування та їх посадові особи [13]. Отже, адміністративна послуга може бути результатом здійснення своїх повноважень органом місцевого самоврядування. Вона надається за заявою громадянина, з якою він звертається для набуття, зміни чи припинення прав або здійснення своїх обов'язків фізичною або юридичною особою.

Дослідники у галузі права та державного управління також пропонують власне розуміння і ознаки адміністративних послуг. Наприклад, І. О. Андріанов стверджує, що адміністративна послуга становить сукупність нормативно встановлених дій управлінського характеру, які здійснюються шляхом реалізації владних повноважень органом влади [1, с. 199]. На нашу думку, наведене визначення є занадто абстрактним і не вказує на конкретні ознаки адміністративних послуг. Я. П. Павлович-Сенета вважає, що адміністративні послуги пов'язані здебільшого не з безпосередньою реалізацією права, а з юридичним оформленням такого процесу. Вони можуть включати оформлення паспортів, видачу дозволів, реєстрацію місця проживання та одержання інших документів, які пов'язані із діяльністю органів публічної влади [2, с. 492]. Дійсно, дослідниця наводить конкретні приклади надання окремих адміністративних послуг. Досліджуючи принципи надання адміністративних послуг, Т. М. Кравцова стверджує, що надання таких послуг є відносинами органів публічної адміністрації з фізичними та юридичними особами щодо реалізації прав, свобод та законних інтересів останніх за їх заявами в межах публічно-сервісної діяльності органів влади [3,

с. 27]. Вказане визначення характеризує ті правовідносини, які складаються між громадянами та органами влади під час надання адміністративних послуг.

Низка науковців наводять ознаки та особливості надання адміністративних послуг. Зокрема О.В. Облещук стверджує, що адміністративні послуги характеризуються особливостями. Зокрема, вони надаються виключно за зверненням зацікавленої особи і через спеціально створені адміністративні органи. Надання таких послуг є реалізацією прав і законних інтересів громадян, які закріплені у відповідних законах. Результатом надання адміністративної послуги є рішення або юридично значима дія, яка реалізує певне право громадянина [4, с. 74]. М.П. Кунцевич звертає увагу на те, що адміністративна послуга надається лише за безпосередньою ініціативою фізичних або юридичних осіб з метою реалізації належних їм прав і законних інтересів. При цьому вона є результатом виконання органом публічної влади своїх обов'язків [5, с. 38]. І.О. Биков вважає, що категорія «послуга» передбачає діяльність для задоволення інтересу замовника у досягненні результату. Водночас адміністративні послуги повинні надаватися виключно у межах компетенції органів влади [6, с. 110]. Враховуючи наведені визначення та ознаки адміністративних послуг, можна запропонувати власне визначення цього поняття. На нашу думку, адміністративна послуга – це виконання органом влади своїх обов'язків щодо видачі певного документу або вчинення інших юридично значимих дій, яке здійснюється за зверненням фізичних або юридичних осіб з метою задоволення їх прав і законних інтересів.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 1 та ст. 12 Закону № 5203-VI адміністративні послуги можуть надаватися органами місцевого самоврядування через центри надання адміністративних послуг (далі – ЦНАП), які можуть мати статус постійно діючого робочого органу або структурного підрозділу органу місцевого самоврядування [13]. Згідно з пп. 4 п. 6 ч. 1 ст. 27 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі – Закон № 280/97-ВР) до делегованих повноважень виконавчих органів місцевих рад належить організаційне забезпечення надання адміністративних послуг через ЦНАП. Відповідно до ч. 2 ст. 53 Закону № 280/97-ВР повноваження, пов'язані з наданням адміністративних послуг, здійснюються виконавчим комітетом місцевої ради у встановлений законом строк [14]. О.В. Коваль зазначає, що адміністративні послуги являють собою законодавчо врегульовану діяльність органів місцевого самоврядування, яка здійснюється ними на підставі звернення та в інтересах фізичних або юридичних осіб, кінцевим результатом якої є видання адміністративного акту [7, с. 372]. Таким чином, законодавство встановлює повноваження органів місцевого самоврядування щодо надання адміністративних послуг через ЦНАП.

Правовий статус ЦНАП встановлюється Примірним положенням про ЦНАП, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20.02.2013 № 118. Згідно з п. 5 Примірного положення про ЦНАП перелік адміністративних послуг, які можна одержати у ЦНАП, повинен включати адміністративні послуги, суб'єктом надання яких є місцева рада та місцеві органи виконавчої влади [15]. Перелік адміністративних послуг, які можна отримати в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 № 523-р (далі – Перелік адміністративних послуг). Цей перелік налічує 451 адміністративну послугу, яку громадяни можуть отримати у ЦНАП. У Переліку адміністративних послуг розрізняються ті послуги, які можна отримати у тих ЦНАП, що розташовані в адміністративному центрі району, або послуги, що можуть бути надані у ЦНАП, які створені в містах обласного значення. Окремо позначені адміністративні послуги, які можна одержати у пересувних (віддалених) адміністраторів ЦНАП [16]. Д. М. Кушнір звертає увагу на те, що правову основу для діяльності ЦНАП становить не лише Закон «Про адміністративні послуги», а й широкий перелік законодавчих і підзаконних актів, які передбачають можливість отримання різних юридично значимих документів в органах влади (довідки, витяги, дозволи тощо) [8, с. 224]. Можна зробити висновок, що законодавчі та підзаконні акти достатньо детально визначають умови та порядок надання адміністративних послуг органами місцевого самоврядування через ЦНАП.

Важливу роль у діяльності ЦНАП відіграє адміністратор. Згідно з ч. 1 і ч. 4 ст. 13 Закону № 5203-VI адміністратор – це посадова особа органу місцевого самоврядування, яка надає адміністративні послуги або організовує їх надання шляхом взаємодії з іншими суб'єктами владних повноважень. До основних завдань адміністратора належить надання громадянам консультацій, прийом та реєстрація документів, необхідних для надання адміністративних послуг, організаційне забезпечення надання адміністративних послуг, контроль за суб'єктами надання цих послуг та видача результатів. В окремих випадках адміністратори мають право складати та розглядати протоколи про адміністративне правопорушення, застосувати адміністративні стягнення [13]. Ю. В. Шпак зазначає, що зі змісту ст. 13 Закону № 5203-VI залишається незрозумілим, чи є адміністратор працівником або керівником ЦНАПу, або ж йдеться про певну функцію органів місцевого самоврядування як адміністраторів ЦНАПу [9, с. 101]. Із наведеним зауваженням варто погодитися. Вважаємо, що адміністратор ЦНАПу повинен бути його керівником, адже більшість із перелічених завдань відповідають функціям керівника.

Однією з посадових осіб місцевого самоврядування є староста. Згідно зі ст. 54-1 Закону № 280/97-ВР утворення старостинських округів та затвердження старост належить до компетенції сільської, селищної або міської ради. Староста працює на постійній основі в апараті відповідної ради та її виконавчого комітету. Порядок організації роботи старости визначається положенням, яке затверджується місцевою радою. Староста бере участь в організації виконання рішень місцевої ради, а також у підготовці проектів рішень

місцевої ради. Крім того, староста здійснює контроль за використанням об'єктів комунальної власності, які розташовані на території старостинського округу [14]. В. І. Теремецький та В. О. Величко звертають увагу, що законодавство не встановлює поняття старости. Його значення в структурі органів самоврядування полягає в тому, що він виступає в ролі представника місцевої ради у тому населеному пункті, який не має статусу центра територіальної громади [10, с. 83]. О. О. Косиця та М. В. Старинський під правовим статусом старости пропонують розуміти регламентовану нормативно-правовими актами різної юридичної сили сукупність таких елементів: роль старости в системі місцевого самоврядування, порядок його призначення та звільнення, повноваження та функції, права, обов'язки та відповідальність, а також гарантії реалізації його прав [12, с. 92]. Дійсно, роль старости як посадової особи, яка наближує органи місцевого самоврядування до мешканців віддалених населених пунктів, є значною.

Також слід звернути увагу на повноваження старости щодо надання адміністративних послуг. Згідно з п. 4 ч. 5 ст. 54-1 Закону № 280/97-ВР староста за рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради надає адміністративні послуги та/або виконує окремі завдання адміністратора центру надання адміністративних послуг [14]. При ознайомленні з цією нормою можна зробити висновки, що староста може надавати окремі адміністративні послуги, а також може виконувати окремі завдання адміністратора ЦНАП.

Зауважимо, що в Переліку адміністративних послуг відсутній спеціальний список послуг, які має право надавати староста [16]. Наявність такого переліку є цілком обґрунтованою, адже всі 450 послуг, передбачених у Переліку, староста фізично не може забезпечити. Доцільно було б віднести до компетенції старост насамперед ті адміністративні послуги, які надаються пересувними адміністраторами ЦНАП. Також логічним видається можливість місцевої ради наділити старосту повноваженнями надавати ті адміністративні послуги, які можна отримати у ЦНАПах, що утворені в адміністративних центрах району.

Звернемо увагу на те, що п. 4 ч. 5 ст. 54-1 Закону № 280/97-ВР передбачає встановлення переліку адміністративних послуг рішенням місцевої ради [14]. Але з тексту цієї норми залишається незрозумілим, чи повинні місцеві ради приймати окреме рішення про затвердження переліку адміністративних послуг, які може надати староста, або цей перелік слід закріпити у положенні про старосту.

Згідно з ч. 6 ст. 13 Закону № 5203-VI виконання окремих завдань адміністратора, пов'язаних з наданням адміністративних послуг, зокрема отримання заяв та документів, видача результатів адміністративних послуг, може здійснюватися старостою [13]. Погоджуємося, що саме такі функції адміністратора ЦНАП, як приймання заяв і документів, видача довідок і витягів, можуть належати до компетенції старости. Відповідні функції слід передбачити у положенні про старосту, яке приймається місцевою радою.

Варто зазначити, що відповідно до п. 7 і п. 8 ч. 4 ст. 13 Закону № 5203-VI адміністратори ЦНАПів мають право складати і розглядати протоколи про адміністративні правопорушення і застосовувати адміністративні стягнення [13]. Але згідно з ч. 2 ст. 219 КУпАП вони можуть призначати адміністративні стягнення лише у вигляді попередження за вчинення таких адміністративних правопорушень, як проживання без реєстрації місця проживання або умисне зіпсування паспорта громадянина України [17]. Вважаємо, що у разі виявлення подібних правопорушень староста повинен повідомляти дільничного офіцера поліції. Завдання адміністратора ЦНАПу щодо складання і розгляду протоколів про адміністративні правопорушення не повинні належати до компетенції старости.

Також у п. 4 ч. 5 ст. 54-1 Закону № 280/97-ВР передбачено, що староста сприяє жителям відповідного старостинського округу в підготовці та поданні документів до органів місцевого самоврядування або місцевих органів виконавчої влади [14]. Відтак староста може надавати допомогу мешканцям округу в підготовці документів, необхідних для отримання адміністративної послуги у ЦНАП, а також приймати певні документи для подальшої передачі до ЦНАП, утвореного сільською чи районною радою.

Окремі положення про старосту, затверджені сільськими радами, наділяють старосту повноваженнями у сфері надання адміністративних послуг. Зокрема, згідно з п. 4.6. Положення про старосту старостинського округу Луцької міської територіальної громади, затвердженого рішенням Луцької міської ради від 27.10.2021 № 20/42, староста може надавати адміністративні послуги та виконувати функції департаменту «Центр надання адміністративних послуг» у м. Луцьку [18]. Водночас у зазначеному Положенні не визначено конкретного переліку адміністративних послуг, які можуть бути надані старостою.

Відповідно до п. 1 та пп. 11 п. 2.4. Положення про старосту сіл Нижні Синівці та Верхні Синівці, затвердженому Тереблечанською сільською радою Чернівецької області 21.09.2021 р., староста повинен сприяти мешканцям округу у підготовці документів, які подаються до сільської ради, та має право проводити державну реєстрацію актів цивільного стану [19]. Як передбачено у п. 5.19 Положення про старосту Хмельницької міської територіальної громади, затвердженому рішенням першої сесії Хмельницької міської ради від 08.12.2020 р., староста може видавати довідки про фактичне місце проживання, про наявність паїв, про перебування непрацездатних батьків на утриманні померлого годувальника тощо [20]. Водночас у пп. 20 п. 3.2. Положення про старосту Піщанської сільської ради Самарівського району Дніпропетровської області, затвердженого рішенням Піщанської сільради від 10.11.2020 р., староста видає довідки і характеристики фізичним особам, які проживають на території відповідного округу. Також у пп. 7 п. 3.1. цього ж Положення встановлено обов'язок старости сприяти

мешканцям округу у підготовці документів, які подаються до сільської ради [21]. Привертає увагу, що у вказаних підзаконних актах видача різних довідок старостою не охоплюється терміном «надання адміністративних послуг». Хоча підготовка перелічених вище документів цілком відповідає визначенню адміністративної послуги.

В окремих положеннях про старосту, затверджених сільськими радами, взагалі не встановлено повноважень старости щодо надання адміністративних послуг. Наприклад, у пп. 7 п. 2.3.1 Положення про старосту Сухоеланецької сільської ради Миколаївського району Миколаївської області, затвердженому рішенням цієї сільради від 12.07.2019 № 7 передбачено, що староста може приймати від мешканців округу заяви, які адресовані в органи місцевого самоврядування [22]. Прийом заяв від населення можна розглядати як окремий різновид завдань адміністратора ЦНАПу. Але жодних повноважень старости щодо видачі довідок або інших адміністративних актів не передбачено.

Висновки. Адміністративна послуга – це виконання органом влади своїх обов’язків щодо видачі певного документу або вчинення інших юридично значимих дій, яке здійснюється за зверненням фізичних або юридичних осіб з метою задоволення їх прав і законних інтересів. Староста – це посадова особа місцевого самоврядування, яка представляє мешканців віддаленого населеного пункту, бере участь у підготовці та виконанні рішень місцевої ради, може надавати окремі адміністративні послуги.

Особливості правового регулювання надання адміністративних послуг старостою полягають у наступному:

1. Перелік адміністративних послуг, які може надавати староста, повинен бути встановлений у положенні про старосту, затвердженому місцевою радою, або окремому рішенні місцевої ради.
2. Список адміністративних послуг, які може надавати староста, повинен відповідати Переліку адміністративних послуг, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 № 523-р.
3. Староста може виконувати окремі завдання адміністратора ЦНАП, наприклад, отримання заяв та документів від мешканців округу, видача результатів адміністративних послуг.
4. Староста може допомагати мешканцям округу у складанні документів, які потрібні для отримання адміністративної послуги у ЦНАП.

Аналіз положень про старосту, затверджених міськими та сільськими радами, дає підстави для таких висновків:

1. У багатьох положеннях містяться норми щодо видачі старостою окремих довідок, однак сама видача таких довідок формально не визначається як «адміністративна послуга».
2. У низці положень наявні лише загальні норми про надання старостою адміністративних послуг без їх конкретного переліку.
3. Закріплено обов’язок старости сприяти мешканцям старостинського округу в підготовці документів, що подаються до органів місцевого самоврядування, у тому числі й до ЦНАП.

Для вдосконалення правового регулювання надання адміністративних послуг старостою доцільно:

1. Закріпити у Переліку адміністративних послуг список тих послуг, які можуть надаватися старостами.
2. У положеннях про старосту, що затверджуються місцевими радами, передбачити конкретний перелік адміністративних послуг, які старости можуть надавати відповідно до Переліку адміністративних послуг.
3. У положеннях про старосту визначити завдання, тотожні функціям адміністратора ЦНАП, які можуть виконуватися старостою, зокрема: приймання заяв та документів від громадян, видача результатів наданих адміністративних послуг

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов’язані з розробленням пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання діяльності старост у сфері надання адміністративних послуг, а також із формуванням чіткого та вичерпного переліку таких послуг.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андріяннов І. О. Адміністративно-правове регулювання надання публічних послуг у рамках адміністративних процедур. *Інвестиції: практика та досвід*. 2024. № 5. С. 197–201. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.5.197.
2. Павлович-Сенета Я. П. Адміністративно-правовий механізм надання публічних послуг в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 489–493. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.83>.
3. Кравцова Т. М. Щодо правової визначеності та класифікації принципів надання адміністративних послуг. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 26. С. 26–35. <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2023-13-26-26-35>.
4. Облещук О. В. Теоретико-правові засади та особливості надання адміністративних послуг в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. № 2 (18). С. 72–76.
5. Кунцевич М. П. Правова природа адміністративних послуг: теоретичний і прикладний аспект. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 1 (10). С. 36–40.

6. Биков І. О. Надання адміністративних послуг в Україні: теоретичний аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичної науки»*. 2023. № 5. С. 109–112. <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.5/19>.
7. Коваль В. О. Теоретико-правові аспекти надання адміністративних послуг органів місцевого самоврядування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 370–372. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/90>.
8. Кушнір Д. М. Місце норм адміністративного права в системі правового регулювання діяльності центрів надання адміністративних послуг. *Наше право*. 2020. № 4. С. 220–225. <https://doi.org/10.32782/NP.2020.4.35>.
9. Шпак Ю. В. Проблеми законодавства і практики у сфері надання адміністративних послуг. *Право і суспільство*. 2021. № 3. С. 99–104. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.3.15>.
10. Теремецький В. І., Величко В. О. Правове регулювання затвердження старости в системі місцевого самоврядування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту Донецького державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2 (106). С. 81–91. <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.81-91>.
11. Теремецький В. І., Величко В. О. Правове регулювання громадського обговорення кандидатури старости. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2023. № 4. С. 60–69. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2023.4.07>.
12. Косиця О. О., Старинський М. В. Наукові підходи до визначення правового статусу старости як посадової особи місцевого самоврядування в Україні. *Академічні візії*. 2023. № 16. С. 91–97. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10254876>.
13. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення: 15 травня 2025 року)
14. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 15 травня 2025 року)
15. Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 20.02.2013 № 118. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-п> (дата звернення: 15 травня 2025 року)
16. Деякі питання надання адміністративних послуг через центри надання адміністративних послуг : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.05.2014 № 523-р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-р#Text> (дата звернення: 15 травня 2025 року)
17. Кодекс про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 грудня 1984 року № 8073-X. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top> (дата звернення: 16 травня 2025 року)
18. Положення про старосту старостинського округу Луцької міської територіальної громади : рішення Луцької міської ради від 27.10.2021 № 20/42. *Луцька міська рада. Офіційний сайт*. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/16352280052638633> (дата звернення: 15 травня 2025 року)
19. Положення про старосту сіл Нижні Синівці та Верхні Синівці : рішення XXI сесії VIII скликання Тереблечанської сільської ради Чернівецького району Чернівецької області від 21.09.2021 р. *Тереблечанська сільська рада Чернівецького району Чернівецької області. Офіційний сайт*. URL: <https://tereblechenska-gromada.gov.ua/> (дата звернення: 15 травня 2025 року)
20. Положення про старосту Хмельницької міської територіальної громади : рішення першої сесії Хмельницької міської ради від 08.12.2020 р. *Хмельницька міська рада. Офіційний сайт*. URL: <https://khm.gov.ua/uk/content/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-starostu-hmelnyckoyi-miskoyi-terytorialnoyi-gromady> (дата звернення: 15 травня 2025 року)
21. Положення про старосту : рішення I сесії Піщанської сільської ради VIII скликання Самарівського району Дніпропетровської області від 10.11.2020 р. *Піщанська сільська рада Самарівського району Дніпропетровської області. Офіційний сайт*. URL: <https://pishchanska.otg.dp.gov.ua/diyalnist/rishennya-gromadi/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-starostu> (дата звернення: 15 травня 2025 року)
22. Положення про старосту села : рішення Сухоселанецької сільської ради Миколаївського району Миколаївської області від 12.07.2019 № 7. *Сухоселанецька сільська рада Миколаївського району Миколаївської області. Офіційний сайт*. URL: <https://suhoselanecka-gromada.gov.ua/polozhennya-pro-starostu-sela-12-55-42-11-08-2019/> (дата звернення: 15 травня 2025 року)

REFERENCES:

1. Andriianov, I. O. (2024). Administratyvno-pravove rehulivannia nadannia publichnykh posluh u ramkakh administratyvnykh protsedur. [Administrative and legal regulation of the provision of public services within the framework of administrative procedures]. *Investysii: praktyka ta dosvid*. 5. 197–201. [in Ukrainian].
2. Pavlovych-Seneta, Ya. P. (2024). Administratyvno-pravovyi mekhanizm nadannia publichnykh posluh v Ukraini. [Administrative and legal mechanism for the provision of public services in Ukraine]. *Analitichno-porivnialne pravo-znavstvo*. 2. 489 – 493. [in Ukrainian].

3. Kravtsova, T. M. (2023). Shchodo pravovoi vyznachnosti ta klasyfikatsii pryntsyviv nadannia administratyvnykh posluh. [Regarding legal certainty and classification of principles for the provision of administrative services]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Pravo»*. Vyp. 26. 26–35. [in Ukrainian].
4. Obleshchuk, O. V. (2019). Teoretyko-pravovi zasady ta osoblyvosti nadannia administratyvnykh posluh v Ukraini. [Theoretical and legal principles and features of the provision of administrative services in Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. 2 (18). 72–76. [in Ukrainian].
5. Kuntsevych, M. P. (2014). Pravova pryroda administratyvnykh posluh: teoretychnyi i prykladnyi aspekt. [Legal nature of administrative services: theoretical and applied aspects]. *Pravovyi visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy*. 1 (10). 36–40. [in Ukrainian].
6. Bykov, I. O. (2023). Nadannia administratyvnykh posluh v Ukraini: teoretychnyi aspekt. [Provision of administrative services in Ukraine: theoretical aspect]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriiia «Yurydychnoi nauky»*. 5. 109–112. [in Ukrainian].
7. Koval, V. O. (2023). Teoretyko-pravovi aspekty nadannia administratyvnykh posluh orhaniv mistsevoho samovriaduvannia. [Theoretical and legal aspects of the provision of administrative services by local government bodies]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 11. 370–372. [in Ukrainian].
8. Kushnir, D. M. (2020). Mistse norm administratyvnoho prava v systemi pravovoho rehuliuвання diialnosti tsentriv nadannia administratyvnykh posluh. [The place of administrative law norms in the system of legal regulation of the activities of administrative service centers]. *Nashe pravo*. 4. 220–225. [in Ukrainian].
9. Shpak, Yu. V. (2021). Problemy zakonodavstva i praktyky u sferi nadannia administratyvnykh posluh. [Problems of legislation and practice in the field of administrative services]. *Pravo i suspilstvo*. 3. 99–104. [in Ukrainian].
10. Teremetskyi, V. I., Velychko, V. O. (2024). Pravove rehuliuвання zatverdzhennia starosty v systemi mistsevoho samovriaduvannia. [Legal regulation of the approval of the headman in the local government system]. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu Donetskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2 (106). 81–91. <https://doi.org/0.33766/2786-9156.106.1.81-91> [in Ukrainian].
11. Teremetskyi, V. I., Velychko, V. O. (2023). Pravove rehuliuвання hromadskoho obhovorennia kandydatury starosty. [Legal Regulation of Public Discussion of an Overseer's Candidacy]. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy*. 2023. 4 (26). 60–69. <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2023.4.07> [in Ukrainian].
12. Kosytsia, O. O., Starynskyi, M. V. (2023). Naukovi pidkhody do vyznachennia pravovoho statusu starosty yak posadovoi osoby mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. [Scientific approaches to determining the legal status of the headman as an official of local government in Ukraine]. *Akademichni vizii*. 16. 91–97. [in Ukrainian].
13. Pro administratyvni posluhy (2012, September, 6). [About administrative services]. *Zakon Ukrainy № 5203-VI. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>. [in Ukrainian].
14. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini (1997, May, 21). [On local self-government in Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 280/97-VR. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr>. [in Ukrainian].
15. Pro zatverdzhennia Prymirmoho polozhennia pro tsentr nadannia administratyvnykh posluh (2013, February, 20). [On approval of the Model Regulation on the Center for the Provision of Administrative Services]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 118. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-p> [in Ukrainian].
16. Deiaki pytannia nadannia administratyvnykh posluh cherez tsentry nadannia administratyvnykh posluh (2014, May, 16). [Some issues of providing administrative services through administrative service centers]. *Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 523-r. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-r#Text> [in Ukrainian].
17. Kodeks pro administratyvni pravoporushennia (1984, December, 07). [Code of Administrative Offenses]. *Zakon Ukrainy № 8073-X. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#top> [in Ukrainian].
18. Polozhennia pro starostu starostynskoho okruhu Lutskoi miskoi terytorialnoi hromady (2021, October, 27). [Regulations on the headman of the Starostyn district of the Lutsk urban territorial community]. *Rishennia Lutskoi miskoi rady № 20/42. Lutska miska rada. Ofitsiyni sait*. URL: <https://www.lutskrada.gov.ua/documents/16352280052638633> [in Ukrainian].
19. Polozhennia pro starostu sil Nyzhni Synivtsi ta Verkhni Synivtsi (2021, September, 21). [Regulations on the village head of Nyzhni Synivtsi and Verkhni Synivtsi]. *Rishennia KhKhH sesii VIII sklykannia Tereblechanskoi silskoi rady Chernivetskoho raionu Chernivetskoi oblasti. Tereblechanska silska rada Chernivetskoho raionu Chernivetskoi oblasti. Ofitsiyni sait*. URL: <https://tereblechenska-gromada.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. Polozhennia pro starostu Khmelnytskoi miskoi terytorialnoi hromady (2020, December, 08). [Regulations on the headman of the Khmelnytskyi urban territorial community]. *Rishennia pershoi sesii*

Khmelnyskoi miskoi rady. *Khmelnyska miska rada. Ofitsiinyi sait* URL: <https://khm.gov.ua/uk/content/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-starostu-hmelnyskoyi-miskoyi-terytorialnoyi-gro-mady> [in Ukrainian].

21 Polozhennia pro starostu. (2020, November, 10). [Provisions on the eldership]. Rishennia I sesii Pishchanskoi silskoi rady VIII sklykannia Samarivskoho raionu Dnipropetrovskoi oblasti. *Pishchanska silska rada Samarivskoho raionu Dnipropetrovskoi oblasti. Ofitsiinyi sait.* URL: <https://pishchanska.otg.dp.gov.ua/diyalnist/rishennya-gromadi/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-starostu> [in Ukrainian].

22. Polozhennia pro starostu sela. (2019, July, 12). [Regulations on the village headman]. Rishennia Sukhoielanetskoii silskoi rady Mykolaivskoho raionu Mykolaivskoi oblasti № 7. *Sukhoielanetska silska rada Mykolaivskoho raionu Mykolaivskoi oblasti. Ofitsiinyi sait.* URL: <https://sukhoielanetska-gromada.gov.ua/polozhennya-pro-starostu-sela-12-55-42-11-08-2019/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.06.2025

УДК 347.56:614.25

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-330-336

Танасюк Олена Євгенівна,

здобувачка вищої освіти ступеня доктора філософії

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

3169593@gmail.com

ORCID ID: 0009-0000-3725-2605

ЦИФРОВА РІЧ ЯК ОБ'ЄКТ ЗАГРОЗИ ЗАВДАННЯ ШКОДИ ФІЗИЧНІЙ ОСОБІ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК РЯТУВАННЯ МАЙНА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ

Стаття присвячена визначенню особливостей цифрової речі як об'єкта загрози завдання шкоди фізичній особі у зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної особи.

Проаналізовано нормативне та доктринальне розуміння поняття цифрової речі. Встановлено, що у своїх позиціях про ознаки цифрової речі науковці відображають зміст ст. 179-1 ЦК України. Основною ознакою є невід'ємний зв'язок речі з цифровим середовищем, де річ створюється та існує лише в цифровій електронній формі.

Розкрито особливості окремих видів цифрових речей (віртуального активу, цифрового контенту). Встановлено ознаки віртуальних активів: 1) нематеріальне благо; 2) є об'єктом цивільних прав; 3) має майнову цінність, оскільки має вартість; 4) зміст становить сукупність даних про майнові права; 5) існує в електронній формі; 6) доступ до віртуального активу здійснюється через гаманець віртуального активу (програмне забезпечення або програмно-апаратний комплекс) за допомогою ключа віртуального активу; 7) власником віртуального активу є володілець ключа, крім випадків, передбачених законом; 8) не є засобом платежу на території України та не може бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги).

Виокремлено ознаки цифрового контенту: 1) це дані; 2) існує у цифровому середовищі, тобто створюється і надається в цифровій формі.

Зроблено висновок про наділення цифрової речі такими ознаками: 1) нематеріальне майнове благо; 2) невід'ємне від цифрового середовища; 3) має майнову цінність, що визначається попитом на них; 4) є майном; 5) правовий режим речі поширюється на цифрову форму зовнішнього прояву цифрової речі; 6) на них поширюється режим права власності; 7) змістом цифрової речі є результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, майнові права, безготівкові гроші, бездокументарні цінні папери, послуги, особисті немайнові блага тощо; 8) індивідуально визначені речі; 9) виникають абсолютні права на цифрову річ, тобто виключний контроль з боку особи, яка має доступ до неї.

Встановлено, що зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної особи, можуть бути пов'язані з загрозою, спрямованою на цифрову річ фізичної особи. Наприклад, при відверненні шкоди внаслідок кібератаки зловмисники одержали доступ до персональних даних рятувальника; під час рятування сервера, ноутбука чи жорсткого диску, де зберігаються критично важливі цифрові активи (бухгалтерська звітність, юридичні документи, наукові праці, творчі розробки тощо), особі-рятувальнику завдано шкоди життю, здоров'ю чи майну.

Зазначається, що особі, яка вчинила рятувальні дії щодо цифрових речей, може бути завдано також моральної шкоди. Крім того може постраждати честь, гідність та ділова репутація рятувальника.

Ключові слова: рятування майна, фізична особа, рятувальник, цифрова річ, цифрове середовище, режим власності, цифровий контент, віртуальні активи, кібератака.

Tanasyuk O. A DIGITAL THING AS THE OBJECT OF A THREAT OF DAMAGE TO AN INDIVIDUAL IN OBLIGATIONS TO COMPENSATE FOR DAMAGE CAUSED AS A RESULT OF RESCUING THE PROPERTY OF AN INDIVIDUAL

The article is devoted to the definition of the features of a digital thing as an object of the threat of damage to an individual in obligations to compensate for damage caused as a result of rescuing the property of an individual.

The normative and doctrinal understanding of the concept of a digital thing is analyzed. It has been established that in their positions on the signs of a digital thing, scientists reflect the content of Art. 179-1 of the Central Committee of Ukraine. The

main feature is the inherent connection of a thing with the digital environment, where the thing is created and exists only in digital electronic form.

Features of certain types of digital things (virtual asset, digital content) are revealed. The features of virtual assets have been established: (1) an intangible good; (2) is an object of civil law; (3) has property value because it has value; (4) the content constitutes a set of data on property rights; (5) exists in electronic form; (6) access to the virtual asset is carried out through the wallet of the virtual asset (software or software and hardware complex) using the virtual asset key; (7) the owner of virtual assets is the owner of the key, except for cases provided for by law; (8) is not a means of payment on the territory of Ukraine and cannot be the subject of exchange for property (goods), work (services).

Features of digital content are singled out: (1) it is data; (2) exists in the digital environment, that is, it is created and provided in digital form.

It was concluded that the digital thing is endowed with the following features: (1) intangible property good; (2) integral to the digital environment; (3) has property value determined by the demand for them; (4) is property; (5) the legal regime of the thing extends to the digital form of the external manifestation of the digital thing; (6) the regime of property rights applies to them; (7) the content of the digital thing is the results of intellectual, creative activity, information, property rights, non-cash money, undocumented securities, services, personal non-property goods, etc.; (8) individually defined things; (9) absolute rights to a digital thing arise, that is, exclusive control by the person who has access to it.

It has been established that the obligation to compensate for damage caused as a result of the rescue of the property of an individual may be related to a threat aimed at the digital thing of an individual. For example, when averting damage from a cyber attack, attackers gained access to the rescuer's personal data; when rescuing a server, laptop or hard drive where critical digital assets (accounting, legal documents, scientific works, creative developments, etc.) are stored, the rescuer is harmed to life, health or property.

It is noted that the person who committed rescue actions regarding digital things may also be harmed morally. In addition, the honor, dignity and business reputation of rescuers may suffer.

Keywords: property rescue, individual, rescuer, digital thing, digital environment, property mode, digital content, virtual assets, cyber attack.

Постановка проблеми. Зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної особи, уперше одержали нормативне закріплення у ЦК України від 16 січня 2003 року [1]. У главі 80 цього кодексу було сформовано правові підстави для виникнення цих зобов'язань та суб'єкти відшкодування шкоди. При цьому вперше було покладено на державу обов'язок відшкодувати шкоду, завдану особі, яка вчинила рятувальні дії.

Сьогодні Україна перебуває у стані протидії агресії російської федерації, що зумовлює появу численних випадків рятування життя, здоров'я та майна фізичних осіб. У таких ситуаціях нерідко виникають обставини, коли самі рятувальники зазнають шкоди, що спричиняє необхідність вирішення питання про її відшкодування.

При застосуванні норм про відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної особи, у практикуючих юристів та теоретиків виникають питання про об'єкти загрози завдання шкоди з якими може бути пов'язано виникнення цього виду зобов'язання. Заслужує на увагу питання щодо можливості виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної особи, пов'язаного із загрозою, спрямованою на цифрову річ. Така необхідність зумовлена тим, що цифрові речі стали невід'ємною частиною нашого повсякденного життя, оскільки забезпечують комунікацію, розваги, навчання, роботу, лікування тощо. Крім того сучасна світова економіка стрімко переходить у цифровий формат, де застосовується цифрова комерція (укладаються електронні правочини), криптовалюта, цифрові платформи тощо. Водночас з'являються нові загрози цивільним правам та інтересам фізичних осіб, зокрема кіберзагрози. Тобто цифрові речі не лише задовольняють потреби своїх власників, користувачів, а й спричиняють різного виду кіберзагрози (поширення фейків, маніпуляцій, кібербулінгу, вторгнення у приватність тощо).

Усе це свідчить про необхідність комплексного дослідження цифрової речі як об'єкта загрози завдання шкоди фізичній особі у зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної особи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зазначити, що проблематика зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування здоров'я, життя та майна фізичної особи, привертала увагу небагатьох науковців. З моменту нормативного закріплення у ЦК України цього виду зобов'язань найпершими та донині єдиними дисертаційними дослідженнями є праці Д. С. Шапошнікова «Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи» (2005) [2] та В. А. Черната «Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи» (2006) [3]. Водночас окремі аспекти зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування здоров'я, життя та майна фізичної особи, досліджували у наукових публікаціях такі вчені, як І. І. Голубенко, В. М. Ігнатенко, Т. С. Ківалова, О. Я. Кузміч, О. Д. Кутателадзе, Є. О. Харитонов та інші.

У сучасній юридичній літературі досить поширеною є тематика дослідження цифрових речей, їх правової природи, правового режиму та суміжних питань. Значний внесок у розробку цієї проблематики зробили І.Я. Бабецька, С.Б. Булеца, Р.А. Майданик, Є.О. Мічурін, К.Г. Некіт, С.О. Сліпченко, А.С. Сліпченко та інші науковці. Останніми роками увага дослідників зосереджена на розв'язанні наукових

проблем, пов'язаних із впровадженням засобів стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні, зокрема на недостатній гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами, обмеженому доступі підприємств поза ІТ-сферою до інструментів державної підтримки та низькому рівні цифрової грамотності населення [4].

Однак, питання про цифрову річ як об'єкт загрози завдання шкоди фізичній особі у зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної особи, залишилося поза увагою вчених у працях з недоговірних зобов'язань, речового права, зокрема про цифрові речі.

Метою статті є визначення особливостей цифрової речі як об'єкта загрози завдання шкоди фізичній особі у зобов'язаннях з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внаслідок проведеного дослідження ознак зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування здоров'я, життя та майна фізичної особи, нами запропоновано визначення поняття цієї правової категорії, як майнових ризикових правовідносин, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози здоров'я, життя та майна іншої особи (рятувальник), що не є порушенням договірних зобов'язань, у силу яких держава чи власник (володілець) майна, яке рятувалося, зобов'язані її відшкодувати, а рятувальник має право на відшкодування завданої йому шкоди в повному обсязі, крім випадків, передбачених законом. При цьому виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної особи, може бути пов'язано з загрозою, спрямованою на цифрову річ фізичної особи з таких міркувань.

Поняття «цифрова річ» було введено до цивільного законодавства у 2023 році шляхом доповнення ЦК України статтею 179-1. Цифрову річ визначено як «благо, що створюється та існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність» (ч. 1 ст. 179-1 ЦК України) [1]. При цьому законодавець встановив, що «до цифрових речей застосовуються положення цього Кодексу про речі, якщо інше не встановлено цим Кодексом, законом або не впливає із сутності цифрової речі» (ч. 1 ст. 179-1 ЦК України) [1].

Зі змісту цієї норми випливає, що цифрову річ характеризують такі ознаки: 1) це благо; 2) невід'ємне від цифрового середовища; 3) має майнову цінність; 4) поширюється правовий режим речі, якщо інше не встановлено цим Кодексом, законом або не впливає із сутності цифрової речі. Щодо першої ознаки, на жаль, законодавець не уточнює до якого різновиду благ відноситься цифрова річ. Зі змісту останньої ознаки, закріпленої у ч. 1 ст. 179-1 ЦК України, випливає, що не на всі цифрові речі поширюється правовий режим речі.

У сучасній правовій доктрині закріпилася думка, що «положення ЦК України про речі необхідно застосовувати як до предметів матеріального світу, так і до нематеріальних майнових благ, зокрема до цифрової речі, які здатні перебувати в правовому володарюванні особи, бути оборотоздатними і мати майнову цінність» [5, с. 23; 6, с.147].

Одноставною поміж вчених також є позиція щодо сутності цифрової речі, що «має визначатися через середовище, в якому вона створюється та існує. А в цифровому середовищі кожен розглядуваний об'єкт цивільних прав може існувати лише в цифровій електронній формі» [7, с. 90-91]. Тому, А. С. Сліпченко та С. О. Сліпченко роблять припущення, що «сутність цифрової речі має визначатися через форму її прояву, де цифрова форма (цифрове середовище) втілення будь-якого блага є його сутністю, яку й необхідно враховувати при визначенні правового режиму» [7, с. 90-91].

Доцільно зазначити, що поняття цифрового середовища міститься у Законі України «Про цифровий контент та цифрові послуги» - це «апаратне, програмне забезпечення та будь-яке мережеве підключення, що використовується з метою отримання доступу до цифрового контенту та (або) цифрової послуги та забезпечує можливість їх використання споживачем (п. 10 ч. 1 ст. 2) [8]. Законодавчі положення були підтримані у правовій доктрині. Зокрема Р. А. Майданик зазначає, що «цифрова річ означає будь-який запис або вираження вартості, що відповідає таким критеріям: 1) вона зберігається, відображається та управляється виключно в електронному вигляді, на віртуальній платформі чи базі даних або через неї, в тому числі, якщо вона є записом або вираженням матеріального активу, що є предметом торгівлі, незалежно від того, чи зберігається сама цифрова річ безпосередньо або через рахунок у посередника; 2) вона може бути об'єктом права контролю, володіння або використання, незалежно від того, чи такі права юридично визначені як речові, зобов'язальні або іншого характеру; 3) вона може передаватися від однієї особи до іншої, в тому числі шляхом добровільного розпорядження» [5, с. 25]. Подібні міркування висловлюють й І. Я. Бабецька [98, с.147], Є. О. Мічурін [10, с. 120-121], К. Г. Некіт [11, с. 42], А. С. Сліпченко, С. О. Сліпченко [7, с. 94]. Зокрема Є. О. Мічурін наголошує, що цифрова форма зовнішнього прояву цифрової речі зумовлює специфіку її зберігання, володіння, користування, доступу до неї [10, с. 120-121]. При цьому вчений виділяє подвійну природу цифрової речі та інших цифрових благ: «перше, вони мають технічну (цифрову) основу у вигляді програмного коду; друге, для споживача це є блага (майнові або особисті немайнові) – криптовалюта, NFT, цифровий підпис тощо» [12, с.327].

Вважаємо, що у зазначених міркуваннях науковці мають рацію щодо ознак цифрової речі. Загалом вони відображають зміст ст. 179-1 ЦК України.

Як уже нами зазначалося вище, законодавець у ч. 1 ст. 179-1 ЦК України встановив правило, що «до цифрових речей застосовуються положення цього Кодексу про речі» [1]. Із цього випливає, що на цифрові

речі може поширюватися режим права власності. Така законодавча норма віднайшла підтримку у цивілістичній правовій доктрині. На думку Р. А. Майданика, «цифрові речі, які спроможні бути об'єктом речових прав (криптоактиви тощо), можуть належати особі на праві власності» [5, с. 27]. Поширення режиму власності на цифрові речі К. Г. Некіт пояснює тим, що за своїми властивостями вони відрізняються від інформації в її усталеному розумінні та наближаються за ознаками до речей матеріального світу» [11, с. 41].

Заслужує на увагу позиція С. Б. Булеца, яка право віртуальної власності на віртуальні об'єкти розглядає як особливий вид права власності, об'єктом якого є безтілесні речі. На думку вченої, «віртуальна власність, що оточує нас у повсякденному житті, незалежно від того, що вона нематеріальна, вона все одно є власністю, яка існує як об'єкт реального світу, в широкому розумінні вона включає такі цифрові об'єкти, як адреси веб-сайтів та електронної пошти, банківські рахунки, електронні книги, програми чи програми для комп'ютера чи смартфона, телевізійні серіали та фільми, цифрову музику (альбоми та треки)» [6, с. 147].

Окрім визнання у науковому колі поширення правового режиму власності на цифрові речі, законодавче положення водночас має й противників серед вчених.

Досліджуючи можливість застосування до цифрових речей положень про речі, як режим права власності, С. О. Сліпченко та А. С. Сліпченко зробили наступні висновки: «1) встановлення для цифрових речей режиму права власності (режиму речей) суперечить вітчизняній концепції права власності; 2) встановлений правовий режим речей не узгоджується з природою, сутністю та соціальними властивостями цифрових речей, як нематеріальних благ. Крім того для всіх елементів, які наповнюють зміст поняття цифрової речі, вже давно законодавчо встановлено свій, характерний саме для них правовий режим. І це не правовий режим речей; 3) встановлення для цифрових речей режиму права власності (режиму речей) не стало правовою реальністю, а створило правову невизначеність. Тому ст. 179-1 ЦК України, по суті, через невизначеність її змісту є «мертвою» нормою, незастосовною» [13, с. 221].

На нашу думку, правовий режим власності може поширюватися на цифрову річ, оскільки цифровій речі властиві ознаки речі загалом. Так, дійсно, як слушно зазначає С. Б. Булеца, «віртуальна власність в метавсесвіті стикається з двома основними проблемами: одна – це обсяг віртуальної власності, тобто який стандарт слід використовувати для оцінки того, чи належить віртуальний предмет до віртуальної власності; інша – відносини власності та володіння віртуальних предметів, тобто як визначити право власності в метавсесвіті» [14, с. 131-132]. Водночас вчена прийшла до висновку, що «властивості, як унікальність, стійкість та оборотозданість, дозволяють зараховувати ці об'єкти до інституту права власності. А віртуальний простір дозволяє власникові віртуальних об'єктів володіти, користуватися та розпоряджатися ними [6, с. 147].

Законодавець у ч. 1 ст. 179-1 ЦК України перераховує види цифрових речей, до яких відносить «віртуальні активи, цифровий контент та інші блага, щодо яких застосовуються положення частини першої цієї статті» [1].

Найпершим різновидом цифрових речей законодавець називає віртуальні активи. На думку К. Г. Некіт, «віртуальні активи, з точки зору цивільної доктрини не є ані об'єктами права інтелектуальної власності, ані об'єктами матеріального світу, ані грошима, ані майновими правами». Вона припускає існування віртуальних активів як майна *sui generis*, тобто особливого роду або цифровою річчю [15, ст. 55]. Останній підхід наразі застосовано й у Цивільному Кодексі України – ст. 179-1 визначає віртуальні активи, як активи особливої категорії – цифрові речі» [16, с. 141].

Уперше у законодавстві поняття віртуального активу закріплено у Законі України «Про віртуальні активи» від 17 лютого 2022 року № 2074-IX, що не набрав чинності [17]. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 цього закону «віртуальним активом є нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі» [17].

Проаналізувавши основні положення Закону України «Про віртуальні активи» можна зробити такі висновки про особливі ознаки віртуальних активів: 1) нематеріальне благо; 2) є об'єктом цивільних прав; 3) має майнову цінність, оскільки має вартість; 4) зміст становить сукупність даних про майнові права; 5) існує в електронній формі; 6) доступ до віртуального активу здійснюється через гаманець віртуального активу (програмне забезпечення або програмно-апаратний комплекс) за допомогою ключа віртуального активу; 7) власником віртуального активу є володілець ключа, крім випадків, передбачених законом; 8) не є засобом платежу на території України та не можуть бути предметом обміну на майно (товари), роботи (послуги).

На увагу заслуговують міркування Є. Ю. Савченка, який визначив технологічні особливості існування та обігу віртуальних активів [18, с. 170]. Зокрема вчений наголошує, що «віртуальні активи є інформацією лише за своєю формою, по суті вони є цифровим представленням вартості або права» [18, с. 170, 178].

Особливий інтерес становить дослідження віртуального майна у метавсесвіті як об'єкта цивільних прав, яке провела С. Б. Булеца. Вчена приходить до висновку, що «віртуальна власність має всі атрибути речей, особливо її цінність і корисність, тобто має майнову вартість речей. У зв'язку з цим віртуальне майно як безтілесний об'єкт є об'єктом цивільних прав» [14, с. 127]. Подібні міркування висловлює й К. Г. Некіт, яка цифрові речі називає квазі-речами та відносить до особливого роду безтілесних речей [11, с. 41].

Наступним видом цифрових речей законодавець називає цифровий контент. Визначення поняття цифрового контексту міститься у декількох нормативно-правових актах. Насамперед слід вказати на спеціальний Закон України «Про цифровий контент та цифрові послуги», де цифровий контент розкривається як «дані, які створюються і надаються в цифровій формі» (п. 11 ч. 2 ст. 2) [8]. Тобто цифровий контент характеризують такі дві ознаки: 1) це дані; 2) існує у цифровому середовищі, тобто створюються і надаються в цифровій формі.

Більш детальне тлумачення сутності цифрового контенту міститься у Законі України «Про авторське право і суміжні права»: «цифровий контент – це будь-які відомості чи дані в цифровій формі, що містять об'єкти авторського права та/або суміжних прав» (п. 65 ч. 1 ст. 1) [19]. Відповідно до цього визначення цифровим контентом є не будь-які відомості чи дані, а такі, що становлять об'єкт авторського права та (або) суміжних прав. При цьому вони повинні бути втілені у цифрову форму. У зазначеній сфері А. С. Сліпченко та С. О. Сліпченко вбачають «особливість цифрового контенту у способі його фіксації (об'єктивації) та поширення. Перше відбувається в цифровому (електронному) вигляді (формі), друге – спеціальними каналами для експлуатації за допомогою цифрових пристроїв: комп'ютерів, планшетів, смартфонів» [20, с.77]. На думку вчених, «форма об'єктивації та спосіб поширення не змінює сутності традиційних (давно відомих) об'єктів цивільних прав» [20, с.77].

Таким чином, обов'язкова вказівка у тлумаченні поняття «цифровий контент» на створення та існування у цифровій формі повністю відповідає назві правової категорії, де застосовується прикметник «цифровий». Як зазначають А. С. Сліпченко та С. О. Сліпченко, «якщо цифрова форма відомостей або даних – це форма втілення останніх, форма їх зовнішнього вираження, то очевидно, що самі відомості та дані наповнюють собою сутність цифрового контенту» [7, с. 93].

Заслугою законодавця є те, що у цьому законі перераховані види цифрового контенту: комп'ютерні програми, застосунки, відеофайли, аудіофайли, музичні файли, цифрові ігри та електронні книги (п. 11 ч. 2 ст. 2) [18]. При цьому цей перелік є не вичерпним.

Узагальнюючи вищевикладені позиції доктрини та законодавства можна зробити висновок про наділення цифрової речі такими ознаками: 1) нематеріальне майнове благо; 2) невід'ємне від цифрового середовища; 3) має майнову цінність, що визначається попитом на них; 4) є майном; 5) правовий режим речі поширюється на цифрову форму зовнішнього прояву цифрової речі; 6) на них поширюється режим права власності; 7) змістом цифрової речі є результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, майнові права, безготівкові гроші, бездокументарні цінні папери, послуги, особисті немайнові блага тощо; 8) індивідуально-визначені речі; 9) виникають абсолютні права на цифрову річ, тобто виключний контроль з боку особи, яка має доступ до неї.

Висновки. Грунтуючись на вищевикладеній характеристиці цифрових речей, можна зробити висновок, що зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок рятування майна фізичної особи можуть бути пов'язані з загрозою, спрямованою на цифрову річ фізичної особи. На нашу думку, рятувальні дії щодо цифрових речей фізичної особи можуть вчинятися до прикладу у таких випадках.

По-перше, для відновлення доступу після кібератаки системний адміністратор чи ІТ-фахівець оперативно блокує зловмисний доступ до корпоративної бази даних після виявлення спроби її знищення чи шифрування. Наприклад, у лікарні відбувся кіберзлам, дані пацієнтів зашифровані. Працівник оперативно підключається до серверів, ізолює заражені машини та починає відновлення з резервних копій. При цьому фізична особа, яка вчиняє дії для рятування цифрових речей, може зазнати шкоди, до прикладу зловмисники одержали доступ до її персональних даних, тобто до «відомостей чи сукупності відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована» (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних») [21].

По-друге, фізична особа під час пожежі, землетрусу, терористичних актів тощо виносить з будинку (житлового чи офісу) сервер, ноутбук чи жорсткий диск, де зберігаються критично важливі цифрові активи (бухгалтерська звітність, юридичні документи, наукові праці, творчі розробки тощо). На сьогодні в умовах збройної агресії росії проти України поширеними випадками є вчинення рятувальних дій фізичних осіб, зокрема волонтерів, які під час обстрілів цивільної інфраструктури для уникнення втрати важливих цифрових даних можуть терміново переносити цифрові дані на інший носій (копіювати дані на резервний носій). Наприклад, під час евакуації з прифронтового міста фізичні особи рятують ноутбуки й диски журналістів, де містяться файли з віднятим матеріалом, який є доказом у міжнародних судах.

Під час таких рятувальних дій фізична особа може зазнати шкоди здоров'ю, життю чи майну. Наприклад, вона може отримати поранення при евакуації обладнання під час пожежі, вибуху чи обстрілу, опіки або отруєння продуктами горіння під час пожежі у серверному приміщенні, травми, каліцтва тощо.

Крім фізичної шкоди, особа може зазнати й майнової шкоди, до прикладу може бути пошкоджено чи втрачено власне обладнання під час рятування чужих цифрових активів (наприклад, ноутбук зламався або згорів під час копіювання даних із пошкодженого сервера) тощо.

По-третє, поширеним явищем є завдання фізичній особі моральної шкоди, особливо у разі вчинення рятування цифрових речей під час збройного нападу ворога, в умовах бойових дій та інших надзвичайних ситуацій. За таких обставин фізична особа одержує посттравматичний стресовий розлад, оскільки вона зазначає фізичних, психічних страждань.

Слід зазначити, що моральну шкоду як правило завжди зазнає фізична особа, яка вчиняє рятувальні дії після кібератаки, якщо злодії отримали доступ до її персональних даних. Це зумовлено тим, що як наслідок може мати місце незаконна їх обробка, втрата, знищення, пошкодження, а також може бути поширена інформація, що є недостовірною, чи ганьбить честь, гідність та ділову репутацію фізичної особи.

По-четверте, фізична особа-рятувальник може зазнати майнової та моральної шкоди від таких зловмисних дій. Наприклад, зловмисники неправомірно використовують чужий акаунт (наприклад, у соцмережі чи месенджері) і поширюють серед його контактів інформацію про «терміновий збір коштів». Внаслідок цього власник акаунта (особа-рятувальник) переживає сильні душевні страждання, відчуває стрес, погіршення здоров'я (наприклад, підвищення тиску, безсоння тощо). У цьому випадку мова йде про завдання моральної шкоди відповідно до ст. 23 ЦК України. Крім того люди, довіряючи зловмисникам, можуть пересилати кошти, а власник акаунта (рятувальник) змушений буде пояснювати ситуацію, можливо, відшкодувати втрати або навіть захищати свою репутацію. Така ситуація свідчить про завдання майнової шкоди, а також про посягання на честь, гідність та ділову репутацію цієї особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Шапошніков Д. С. Відшкодування шкоди, завданої здоров'ю та життю особи, яка без відповідних повноважень рятувала майно іншої особи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2005. 184 с.
3. Чернат В.А. Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 20 с.
4. Teremetskyi V. I., Kurepina, O. Yu., Polyova N. M., Fimyar S. V., Andrushkevych N. V., Hnatiuk O. P. Efficiency of Means of Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine and European Countries. *Revista Juridica*. 2024. Vol. 2. № 78. P. 635–655. <https://revista.unicuritiba.edu.br/index.php/RevJur/article/view/6929>
5. Майданик Р. Цифрова річ як майно та її оборотоздатність. *Цивілістична платформа*. 2025. № 1 (4). С. 19–59. URL: <https://clp.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/roman-majdanyk.-tsyfrova-rich-iak-majno-ta-ii-oboronozdatsnist.pdf>
6. Булеца С.Б. Право власності на об'єкти віртуальної власності. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 143–148. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284592>
7. Сліпченко А.С., Сліпченко С.О. Визначення юридично значущої сутності цифрової речі в цивільному праві України. *Forum Prava*. 2024. 78(1). С. 88–96.
8. Про цифровий контент та цифрові послуги: Закон України від 10.08.2023 № 3321-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text>
9. Бабецька І.Я. Цифрові речі як об'єкти цивільних прав. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал*. Серія Право. 2024. Вип. 17(29). С. 142–149.
10. Мічурін Є.О. Щодо дискусії про право власності на цифрову річ. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Право». 2024. Вип. 38. С. 116–123.
11. Некіт К. Г. Цифрові дані та інформація як об'єкти права власності. *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 42. С. 38–43.
12. Мічурін Є. О. Цифрова річ та інші цифрові блага як об'єкти цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія: Право. Вип. 88, ч. 1. С. 323–327.
13. Сліпченко С.О., Сліпченко А.С. Правовий режим цифрових речей в контексті вітчизняної концепції права власності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 216–223.
14. Булеца С.Б. Віртуальне майно у метавсесвіті як об'єкт цивільних прав. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. Серія: Право. Вип. 72, ч. 1. С. 126–133.
15. Некіт К.Г. Віртуальні активи як різновид цифрових речей. *Часопис цивілістики*. 2022. № 45. С. 53–57.
16. Савенкова В.Г., Вихристенко Б.О. Теоретико-правові підходи та практичні аспекти визначення віртуальних активів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Серія: Право. Вип. 87, ч. 3. С. 137–144.
17. Про віртуальні активи: Закон України від 17.02.2022 № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (не набрав чинності)
18. Савченко Є.Ю. Правовий режим власності на віртуальні активи. *Нове українське право*. 2024. Вип. 6. С. 165–181. URL: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/705/645>
19. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
20. Сліпченко А. С., Сліпченко С. О. Цифрова річ як «новий» об'єкт «нових» цивільних правовідносин. *Право і безпека*. 2023. № 4 (91). С. 68–81.
21. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №435-IV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
2. Shaposhnikov, D. S. (2005). Vidshkoduvannia shkody, zavdanoi zdoroviu ta zhyttiu osoby, yaka bez vidpovidnykh povnovazhen riaduvala maino inshoi osoby. [Compensation for damage caused to the health and life of a person who, without appropriate authority, saved the property of another person]. *Dys. ... kand. yuryd. nauk* 12.00.03. 184. [in Ukrainian].
3. Chernat, V.A. (2006). Zoboviazannia, shcho vynykaiut vnaslidok riaduvannia zdorovia ta zhyttia fizychnoi osoby. [Obligations arising from saving the health and life of an individual]. *Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk* 12.00.03. 20. [in Ukrainian].
4. Teremetskyi, V. I., Kurepina, O. Yu., Polyova, N. M., Fimyar, S. V., Andrushkevych, N. V., Hnatiuk, O. P. (2024). Efficiency of Means of Stimulating the Development of the Digital Economy in Ukraine and European Countries. *Revista Juridica. Vol. 2. № 78.* 635–655. Retrieved from: <https://revista.unicuritiba.edu.br/index.php/RevJur/article/view/6929> [in English].
5. Maidanyk, R. (2025). Tsyfrova rich yak maino ta yii oborotozdatnist. [Digital thing as property and its turnover]. *Tsyvilistychna platforma. №1(4).* 19–59. Retrieved from: <https://clp.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/roman-majdanyk.-tsyfrova-rich-iak-majno-ta-ii-oborono-zdatnist.pdf> [in Ukrainian].
6. Buletsa, S.B. (2023). Pravo vlasnosti na obiekty virtualnoi vlasnosti. [Ownership of virtual property objects]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo. № 3.* 143–148. Retrieved from: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284592> [in Ukrainian].
7. Slipchenko, A.S., Slipchenko, S.O. (2024). Vyznachennia yurydychno znachushchoi sutnosti tsyfrovoy rechi v tsyvilnomu pravi Ukrainy. [Definition of the legally significant essence of a digital thing in the civil law of Ukraine]. *Forum Prava. 78(1).* 88–96. [in Ukrainian].
8. Pro tsyfrovyy kontent ta tsyfrovi posluhy. (2023, August 10). [On digital content and digital services]. *Zakon Ukrainy №3321-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3321-20#Text> [in Ukrainian].
9. Babetska, I.Ia. (2024). Tsyfrovi rechi yak obiekty tsyvilnykh prav. [Digital things as objects of civil rights]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal. Seriya Pravo. Vyp. 17(29).* 142–149. [in Ukrainian].
10. Michurin, Ye.O. (2024). Shchodo diskusii pro pravo vlasnosti na tsyfrovu rich. [Regarding the debate about ownership of a digital thing]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya «Pravo». Vyp. 38.* 116–123. [in Ukrainian].
11. Nekit, K. H. (2021). Tsyfrovi dani ta informatsiia yak obiekty prava vlasnosti. [Digital data and information as objects of property right]. *Chasopys tsyvilistyky. Vyp. 42.* 38–43. [in Ukrainian].
12. Michurin, Ye. O. (2025). Tsyfrova rich ta inshi tsyfrovi blaha yak obiekty tsyvilnykh prav. [Digital things and other digital goods as objects of civil rights]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya: Pravo. Vyp. 88. ch. 1.* 323–327. [in Ukrainian].
13. Slipchenko, S.O., Slipchenko, A.S. (2024). Pravovyi rezhym tsyfrovyykh rechei v konteksti vitchyznanoi kontseptsii prava vlasnosti. [The legal regime of digital things in the context of the domestic concept of property rights]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. №4.* 216–223. [in Ukrainian].
14. Buletsa, S.B. (2022). Virtualne maino u metavsesviti yak ob'ekt tsyvilnykh prav. [Virtual property in the metaverse as an object of civil rights]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya: Pravo. Vyp. 72. ch.1.* 126–133. [in Ukrainian].
15. Nekit, K.H. (2022). Virtualni aktyvy yak riznovyd tsyfrovyykh rechei. [Virtual assets as a type of digital things]. *Chasopys tsyvilistyky. № 45.* 53–57. [in Ukrainian].
16. Savenkova, V.H., Vykhrystenko, B.O. (2025). Teoretyko-pravovi pidkhody ta praktychni aspekty vyznachennia virtualnykh aktyviv. [Theoretical and legal approaches and practical aspects of defining virtual assets]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya: Pravo. Vyp. 87. ch.3.* 137–144. [in Ukrainian].
17. Pro virtualni aktyvy. (2022, February 17). [On virtual assets]. *Zakon Ukrainy №2074-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> [in Ukrainian].
18. Savchenko, Ye.Iu. (2024). Pravovyi rezhym vlasnosti na virtualni aktyvy. [Legal regime of ownership of virtual assets]. *Nove ukrainske pravo. Vyp. 6.* 165–181. Retrieved from: <http://newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/view/705/645> [in Ukrainian].
19. Pro avtorske pravo i sumizhni prava. (2022, December 1). [On copyright and related right]. *Zakon Ukrainy №2811-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian].
20. Slipchenko, A. S., Slipchenko, S. O. (2023). Tsyfrova rich yak «novyi» ob'ekt «novykh» tsyvilnykh pravovidnosyn. [Digital thing as a “new” object of “new” civil legal relations]. *Pravo i bezpeka. № 4 (91).* 68–81. [in Ukrainian].
21. Pro zakhyst personalnykh danykh. (2010, June 1). [On personal data protection]. *Zakon Ukrainy №2297-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].

УДК 351.071

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-337-342

Чудик Наталія Олегівна,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри теорії права та конституціоналізму

Західноукраїнського національного університету,

natali_ternopil@ukr.net

ORCID ID: 0000-0003-0649-2715

РОЛЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

У представленому дослідженні здійснено спробу нового погляду щодо політико-правового зв'язку парламенту і органів місцевого самоврядування. Логіка пропонованої роботи полягає у тому, що зміст і діяльність муніципальних влад значною мірою залежать від нормативно-правового підґрунтя, що формується органом законодавчої влади.

Зважаючи на вказане, метою дослідження є окреслити роль Верховної Ради України у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції.

У роботі наголошується, що зміцнення місцевого самоврядування є основою для майбутнього повного відновлення України та успішної євроінтеграції. Обстоюється позиція, що вирішення завдання євроінтеграції не можливе без продовження реформування місцевого самоврядування, підвищення його правового статусу й розширення функціональних можливостей.

Окремо наголошується на особливій ролі Верховної Ради України у створенні правової основи місцевого самоврядування. Натомість, на сучасному етапі розвитку української державності, зокрема місцевого самоврядування, фундаментальним завданням парламенту обґрунтовано вважати законодавче забезпечення функціонування органів місцевого самоврядування відповідно до існуючих в означеній сфері канонів і правових підходів Європейського Союзу. Акцентовано увагу, що статус єдиного законодавчого державного органу зумовлює необхідність ефективної взаємодії парламенту з органами місцевого самоврядування у процесах творення й вдосконалення нормативно-правової бази муніципальної влади.

Зроблено обґрунтований висновок, що взаємодія Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування має надзвичайне значення для оптимального вирішення завдання удосконалення місцевого самоврядування з урахування принципів і ціннісних орієнтацій, стандартів і владно-управлінських парадигм.

Ключові слова: Верховна Рада України, місцеве самоврядування, функції місцевого самоврядування, взаємодія, євроінтеграція.

Chudyk N. THE ROLE OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE IN ENSURING THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

This study attempts a new perspective on the politico-legal link between parliament and local self-government bodies. The logic of this work is that the content and activities of municipal authorities largely depend on the legal framework formed by the legislative body.

The purpose of the study is to outline the role of the Verkhovna Rada of Ukraine in ensuring the effective functioning of local self-government in the context of European integration.

The paper emphasizes that strengthening local self-government is the basis for Ukraine's future post-war recovery and successful European integration. It argues that solving the problem of European integration is impossible without continuing the reform of local self-government, enhancing its legal status, and expanding its functional capabilities.

Particular attention is paid to the special role of the Verkhovna Rada of Ukraine in creating the legal basis for local self-government. At the current stage of the development of Ukrainian statehood, and specifically local self-government, the fundamental task of the parliament is substantiated to be the legislative support for the functioning of local self-government bodies in accordance with the existing canons and legal approaches of the European Union in this area. It is emphasized that the status of the sole legislative state body necessitates effective interaction between parliament and local self-government bodies in the processes of creating and improving the legal framework for municipal authorities.

A well-founded conclusion is made that the interaction between the Verkhovna Rada of Ukraine and local self-government bodies is of paramount importance for the optimal solution of the task of improving local self-government, taking into account the principles and value orientations, standards, and governance paradigms.

Keywords: Verkhovna Rada of Ukraine, local self-government, functions of local self-government, interaction, European integration.

Постановка проблеми. Стратегічним зовнішньополітичним завданням України нині є реалізація євроінтеграційних прагнень. Події, що розгортаються на наших очах засвідчують, що перспектива набуття українською державою повноправного членства у Євросоюзі є нині реалістичною, хоч і потребує значних зусиль, втім є доволі реалістичною.

Щодо зусиль, то мова про системні реформи й трансформації у суспільно-політичному й економічному житті, що загалом орієнтовані на інтеграцію України у ціннісну систему європейського

інтеграційного об'єднання. У зв'язку з цим очевидно має відбутися, так би мовити, внутрішня переоцінка цінностей, переосмислення, здавалося б вже усталених державно-правових явищ. Зокрема відповідні підходи актуальні щодо місцевого самоврядування, яке традиційно у європейській системі суспільно-політичних координат посідає особливе місце. Фактично, нині аксіоматичного характеру набуло положення, відповідно до якого наявність дієвого й функціонально спроможного місцевого самоврядування є принциповою ознакою демократичної й соціально орієнтованої держави.

Наголосимо, що Конституція України недвозначно вказує на особливий статус місцевого самоврядування, яке відповідно до Основного закону є суб'єктом конституційних правовідносин і визнається та гарантується у нашій державі (ст. 7 Конституції [1]). Водночас, Україна у липні 1997 р. ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування [2], при чому без застережень на відміну парламентів інших держав, у тому числі і Євросоюзу – Болгарії, Королівства, Іспанії, Латвії та Румунії [3, с. 147]. На тому етапі відповідне рішення Верховної Ради України засвідчило особливу роль парламенту у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування. Втім така підтримка єдиного державного органу законодавчої влади очевидно для місцевого самоврядування актуальна і сьогодні – особливо на тлі небезпідставних тверджень, що сучасне українське законодавство не забезпечує повною мірою суспільних очікувань у контексті муніципальної реформи [4].

Зрештою, означене стало мотивом нашої уваги до проблематики ролі Верховної Ради України у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Формування обґрунтованої наукової позиції щодо обраної теми зумовило дослідницьку увагу, по-перше, до феномену місцевого самоврядування, зокрема щодо функцій властивих і покладених на нього, по-друге, до питань у правовому статусі й діяльності муніципальних влад, що актуалізуються процесами євроінтеграції, і, по-третє, до ролі парламенту у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції. Одразу зауважимо, що праця, які б комплексно аналізували третє з означених питань нам виявити практично не вдалося.

Інша ситуація з дослідженнями феномену місцевого самоврядування та його функціоналу, чому присвячено значний обсяг робіт, зокрема таких дослідників, як-от: О. Батанов, В. Борденюк, В. Власенко, В. Гладій, Б. Калиновський, І. Кравченко, С. Кудін, І. Міщук, В. Могілевський, А. Назарко, І. Панкевич, Р. Титикало, О. Черкас, А. Шевченко, А. Ярошенко. Типовою позицією щодо місцевого самоврядування є визнання його особливого місця в політичній системі та трактування як окремої форми реалізації народом належної йому влади, а саме публічної влади територіальної громади [5]. Водночас, визнається, що попри свою автономність (окремішність від державної влади) як юридичні особи публічного права створені й набули владу за законом, що ухвалений парламентом [6].

Привертає увагу і обґрунтована позиція, згідно з якою гарантування місцевого самоврядування пов'язується з правовими засобами – зокрема, конституційними й адміністративними, забезпечення організації і діяльності місцевого самоврядування [7]. Логіка утвердження правової держави полягає в тому, що усі її інституції, зокрема органи місцевого самоврядування мають здійснювати свою діяльність у відповідності до законодавстві з чіткою детермінацією їхніх завдань, функцій, владних повноважень і компетенцій.

Означені положення й загалом праці згаданих авторів формують теоретико-правову основу пропонованого дослідження, у якому здійснено спробу нового погляду щодо політико-правового зв'язку парламенту і органів місцевого самоврядування.

Метою статті є окреслити роль Верховної Ради України у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції. **Методологічні засоби** використані у представленому дослідженні продиктовані його теоретичним характером. Зокрема, метод аналізу застосовано у процесі вивчення наукових напрацювань за темою дослідження, а також під час визначення колізій і прогалин у нормативно-правових актах, що регламентують функціонування місцевого самоврядування. Метод тлумачення нормативно-правових актів дозволив виявити принципи функціонування місцевого самоврядування, що актуалізуються у контексті євроінтеграційних процесів. Метод узагальнення було застосовано для формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на активізацію Верховної Ради України у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Передусім висловимось щодо питань у правовому статусі й діяльності муніципальних влад, які актуалізуються процесами євроінтеграції. З цього приводу варто відзначити, на загальне визнання значного потенціалу місцевого самоврядування як з точки зору участі у євроінтеграційних процесах, так і у зв'язку з перспективою перетворень у самій муніципальній сфері. При цьому «проблема взаємозв'язку інституту місцевого самоврядування та політики євроінтеграції зазвичай розглядається у контексті вимог останньої до реформування організації системи місцевої влади» [8]. З іншого боку, справедливо наголосити, що зміцнення місцевого самоврядування це і основа для майбутнього повоєнного відновлення України, успіх якого «залежить від того, як громади самі гуртуватимуться та визначатимуть пріоритети» [9, с. 118].

Так би мовити ресурсний підхід до місцевого самоврядування свого часу запропонував В. Гладій,

якій обґрунтував доречність трактування місцевого самоврядування як ресурсу політики євроінтеграції. Водночас, науковець слушно наголошував, що втілення євроінтеграційного курсу спонукає українську державу до вирішення низки завдань «щодо необхідності законодавчого унормування системи державної влади та місцевого самоврядування відповідно до європейських норм» [10, с. 196]. Зокрема, такий шлях здолали держави Вишеградської четвірки, які фактично поєднали творення нової дієвої системи місцевого самоврядування і реалізацію пріоритетів євроінтеграції.

Євроінтеграційні процеси очевидно загострили увагу до правової основи місцевого самоврядування, адже змусили по-новому подивитися на її зміст. Нерідко у науковій літературі можна зустріти позицію, відповідно до якої чинний Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року трактується як такий, що не повною мірою відображає принципи закладені у Європейській хартії місцевого самоврядування і містить згадані принципи у обмеженій формі, тобто у вигляді короткого переліку відповідних принципів без деталізації. «Така ситуація очевидно не сприяє реалізації Хартії, що є обов'язком української держави з моменту її ратифікації у липні 1997 р.» [3, с. 147]. Погоджуємося також з позицією, що завдання євроінтеграції мотивують до пошуку ефективної моделі місцевого самоврядування, що «виступає головним елементом муніципальної влади, в якій найважливішою передумов державного та громадського розвитку є забезпечення рівноваги між інтересами держави та територіальних громад» [4, с. 50]. Зрештою, власне реформа місцевого самоврядування не є закритим питанням в Україні, відтак до цієї теми теоретики і практики продовжують повертатися вказуючи на актуальність ефективного завершення реформи, що пов'язують з необхідністю удосконалення законодавчої бази функціонування муніципальних влад, а також доцільність внесення конституційних змін у частині адміністративно-територіального устрою держави [10; 11; 12; 13].

Зокрема, О. Фурсін аналізуючи проблемні моменти сучасного територіального управління та місцевого самоврядування наголошує на необхідності запровадити законодавство про адміністративно-територіальний поділ, а також упорядкувати внутрішню структуру місцевого самоврядування. Крім цього дослідник відзначає, що «вплив органу місцевого самоврядування на наповнення бюджету місцевими податками в Україні є незначним, оскільки не закріплений нормальним законодавчим актом [12, с. 320]. Прикметно, що аналіз документів, які формують порядок денний європейської інтеграції України, фактично передбачають реалізацію комплексної стратегії формування регіональної політики орієнтованої на підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного, інвестиційного, фінансового потенціалів [13, с. 120]. Своєю чергою, для реалізації стратегії передбачається залучення державних органів та установ, органів місцевого самоврядування.

Наголосимо, що активна й продуктивна позиція усіх суб'єктів відповідних процесів потребує релевантного окреслення завданням нормативно-правового забезпечення, зокрема у частині різних аспектів економічної діяльності й регіонального розвитку. Саме тому, на новому етапі реформування місцевого самоврядування «очікується внесення змін до Конституції України та низки законів України, а також актуалізується потреба забезпечення успішності регіонального та місцевого розвитку в умовах трансформаційних змін адміністративно-територіального устрою за вимірами «громада – субрегіональний рівень (укрупнені райони) – регіон» через синхронізацію стратегій розвитку різних рівнів управління територіями» [14, с. 47].

Означене вище дозволяє стверджувати, що вирішення завдання євроінтеграції не можливе без реформування місцевого самоврядування, підвищення його правового статусу й розширення функціональних можливостей. Усе означене, будучи справою держави має свої напрями й механізми реалізації, основним з яких є правовий механізм. Відповідно логічно порушувати питання про роль Верховної Ради України у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції.

За такої постановки питання, відразу відзначимо, що Верховна Рада України, як єдиний законодавчий орган державної влади відіграла фундаментальну роль у створенні правової основи місцевого самоврядування в Україні. Зокрема, ключовим нормативно-правовим актом – профільним, що визначає правовий статус місцевого самоврядування та зміст і особливості діяльності органів місцевого самоврядування є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [15]. Вказаним законом на підставі норм Основного закону – Розділ XI «Місцеве самоврядування», встановлено правові, організаційні та матеріально-фінансові засади місцевого самоврядування, принципи його діяльності, у тому числі принцип державної підтримки. Обґрунтовано стверджувати, що Верховна Рада, ухвалюючи цей та інші закони, створює нормативну базу для належного функціонування місцевих громад, їх взаємодії з органами державної влади, а також забезпечує реалізацію конституційних гарантій, визначених у ст. 7 та ст. 142 Конституції України. Водночас, як відзначалося вище, місцеве самоврядування, гарантоване Основним законом, вимагає постійної підтримки державною владою [7]. Логічно стверджувати, що підтримка парламентом місцевого самоврядування здійснюється через створення якісної, з урахуванням інтересів територіальних громад, нормативно-правової бази, що створює можливості громад діяти ефективно та незалежно у межах своїх повноважень.

Окремо, підкреслимо, що статус правової держави передбачає, що її політико-правові інститути функціонують у правовому полі цієї держави, на підставі чинного законодавства. Зважаючи на це фундаментальним завданням національного парламенту обґрунтовано вважати законодавче забезпечення

функціонування органів місцевого самоврядування, у тому числі в умовах муніципальної реформування та децентралізації влади. Водночас, схоже за змістом завдання виникає і у контексті євроінтеграції, що передбачає адаптацію законодавства України до законодавства ЄС і передусім привнесення в українське законодавство тих принципів і ціннісних орієнтацій, стандартів і владно-управлінського досвіду, що характерні для політико-правової системи Європейського Союзу. Своєю чергою, «нівелювання пострадянських нашарувань та «традицій» суспільного життя, відхід від командно-адміністративних шаблонів управління забезпечують умови для якісних трансформацій усіх сфер життя» [16, с. 78].

Конституція України та чинне законодавство наділяють Верховну Раду України виключними повноваженнями у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції. Відповідне твердження аргументуємо нормами національного законодавства. Так, ст. 85 Основного закону до повноважень парламенту віднесене прийняття законів, а також визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики. Зауважимо також, що Конституція України встановлює, що виключно законами України визначаються засади місцевого самоврядування. До того ж, парламент наділений повноваженнями вирішувати питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності його, оскільки такі питання відповідно до ст. 146 КУ, визначаються законом.

З вказаного походить виняткова роль законодавчого органу державної влади у напрацюванні нормативно-правової бази, що створює можливість функціонування місцевого самоврядування відповідно до принципів і ціннісних орієнтацій, стандартів і владно-управлінських парадигм Європейського Союзу. При цьому, реалізація відповідної ролі Верховної Ради України матиме максимальний рівень реалізації за умови взаємодії парламенту та органів місцевого самоврядування під час напрацювання нормативно-правових актів, що пов'язані з діяльністю муніципальних влад та інтересами територіальних громад. Відповідні можливості створює п. 6. ст. 93 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», відповідно до якого, для попереднього розгляду законопроекту, проекту іншого акта на засідання головного комітету запрошується у разі необхідності «представники об'єднань громадян, а також експерти, фахівці та інші особи» [17].

Відзначимо, що ст. 15 згаданого закону встановлює, що комітет Верховної Ради України при здійсненні законопроектної функції має право залучати до роботи у робочих групах посадових та службових осіб органів місцевого самоврядування, а також звертатися до органів місцевого самоврядування з проханням висловити пропозиції щодо проектів законів. Водночас, ст. 16 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» вказує, що комітети при здійсненні законопроектної функції зобов'язані здійснювати аналіз практики застосування законодавчих актів, віднесених до предмета відання комітету, а також вивчати громадську думку, розглядати звернення громадян і їхніх об'єднань громадян, «будь-які пропозиції, що свідчать про потребу в прийнятті нових законодавчих актів або у внесенні змін до законодавчих актів» [17].

Згадані норми створюють правову основу для активної співпраці парламенту з органами місцевого самоврядування, що справедливо розглядати як важливу передумову державного та суспільного поступу із збалансованим забезпеченням інтересів держави та територіальних громад, що цілком відповідає ціннісним установкам Європейського Союзу. При цьому, слушно вважаємо позицію, що дієвим засобом вирішення завдань з реформування й належного функціонування місцевого самоврядування у відповідності з європейськими стандартами може стати розроблення й ухвалення Муніципального кодексу України, «як документу, що наукових засадах узагальнив й систематизував наявні й протестовані життям норми муніципального права, сприяючи своїм оновленням змістом позитивній динаміці муніципального життя, що особливо актуально у контексті тих викликів, що нині постали перед Україною, а також є потенційними у повоєнний період» [3, с. 148].

Крім цього, взаємодія Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування має надзвичайне значення для оптимального вирішення завдання запровадження законодавства про адміністративно-територіальний поділ, а також упорядкування внутрішньої структури місцевого самоврядування та практичної реалізації стратегії формування регіональної політики орієнтованої на підвищення конкурентоспроможності регіонів та зміцнення їх ресурсного, інвестиційного, фінансового потенціалів. До слова, відповідно до «Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки», одним з пріоритетів у цій сфері є «запровадження багаторівневого управління та координації між різними суб'єктами, що беруть участь у розробленні програм та управлінні коштами ЄС, а також створення відповідних інструментів підготовки, управління, моніторингу та контролю програм і проектів» [18]. Взаємодія Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування напевно сприятиме згаданій координації зусиль влади різних рівнів у сфері регіонального розвитку.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене і враховуючи заявлену мету пропонованого дослідження, вважаємо за необхідне, по-перше, наголосити, що поточні суспільно політичні виклики, які постали перед українською державою, мотивують до переосмислення змісту політико-правового зв'язку парламенту і органів місцевого самоврядування. По-друге, є достатньо підстав стверджувати, що вирішення завдань євроінтеграції не можливе без реформування місцевого самоврядування, підвищення його правового статусу й розширення функціональних можливостей. По-третє, вказані завдання вирішуються передусім за допомогою правового механізму реалізації державної політики у сфері місцевого самоврядування, що

зумовлює особливу роль Верховної Ради України у забезпеченні ефективного функціонування місцевого самоврядування в умовах євроінтеграції. По-четверте, статус єдиного законодавчого державного органу парламенту не виключає, а напевно додатково стимулює його взаємодію з органами місцевого самоврядування у процесах творення й вдосконалення нормативно-правової бази, що становить основу функціонування місцевого самоврядування відповідно до принципів і ціннісних орієнтацій, стандартів і владно-управлінських парадигм Європейського Союзу. Зрештою, проблема ефективної взаємодії парламенту і місцевого самоврядування заслуговує на спеціальну наукову увагу, що буде зроблено у наших подальших дослідженнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 8.05.2025).
2. Європейська хартія місцевого самоврядування, м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. Законодавство України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 14.03.2024).
3. Павелків С. Р. Європейські принципи муніципального права. *Наука і техніка. Серія : Право.* 2023. № 11 (25). С. 140–152.
4. Качан Я. В., Сухомлин В. Б. Вплив євроінтеграційних процесів на муніципальну реформу в Україні. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей Сьомої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 25 серпня 2023 р.).* Київ.: АПСВТ, 2023. С. 47–51.
5. Власенко В. П. Суб'єкти публічного права: інтерпретаційні аспекти нормативних положень міжнародних правових актів та законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2023. Вип. 78: ч. 1. С. 14–19.
6. Ярошенко А. С. Адміністративно-правовий статус органів місцевого самоврядування в контексті реформи децентралізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «ПРАВО».* 2021. Вип. 68. С. 211–215.
7. Євтушенко О. Н. Державна влада і місцеве самоврядування в політичній системі суспільства. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. 516 с.
8. Марчук В. В., Мельничук В. І. Стан інтеграції європейського досвіду у функціонування системи місцевого самоврядування України. *Регіональні студії.* 2022. № 31. С. 34–39.
9. Пирого І. С., Пирого М. І. Роль місцевого самоврядування у відбудові в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 77. Ч. 1. С. 117–123.
10. Гладій В. І. Місцеве самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід Вишеградської групи та перспективи України : дис... кандидата політичних наук: 23.00.02. Івано-Франківськ, 2015. 238 с.
11. Горохова Л. В., Заглада В. М. Реформування місцевого самоврядування в Україні. *Регіональні студії.* 2023. № 33. С. 51–57.
12. Фурсін О. О. Територіальне управління та місцеве самоврядування: проблеми, виміри, перспективи. *Vectors of the development of science and education in the modern world : collective monograph / Compiled by V. Shpak ; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov.* Sherman Oaks, California : GS Publishing Services, 2023. С. 308–323.
13. Лукашук Л. С. Нормативно-правове забезпечення публічних механізмів на регіональному рівні в умовах євроінтеграції. *Публічне управління та регіональний розвиток.* 2023. № 19. С. 108–127.
14. Борисенко Ю. Досягнення та виклики реформування місцевого самоврядування в Україні. *Аспекти публічного управління.* 2022. Том 10. №3. С. 42-50.
15. Про місцеве самоврядування : Закон України від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 14.03.2024).
16. Масик Р. І. Вплив євроінтеграційних процесів на сферу публічного управління: загальні аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування.* 2023. Том 34 (73). № 2. С. 77–83.
17. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Textt> (дата звернення: 1.02.2024).
18. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695 (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 1.02.2024).

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia. (1985, October 15). [European Charter of Local Self-Government]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text [in Ukrainian].
3. Pavelkiv, S.R. (2023). Yevropeiski pryntsypy munitsypalnoho prava. [European principles of municipal law]. *Nauka i tekhnika. Seriya: Pravo. №11 (25)*. 140–152. [in Ukrainian].
4. Kachan, Ya. V., Sukhomlyn, V. B. (2023, August 25). Vplyv yevrointehratsiinykh protsesiv na munitsypalnu reformu v Ukraini. [The impact of European integration processes on municipal reform in Ukraine]. *Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukotsiv, profspilok ta hromadskosti: Tezy dopovidei Somoi shchorichnoi vseukrainskoi naukovy-praktychnoi konferentsii*. Kyiv. 47–51. [in Ukrainian].
5. Vlasenko, V.P. (2023). Subiekty publichnoho prava: interpretatsiini aspekty normatyvnykh polozhen mizhnarodnykh pravovykh aktiv ta zakonodavstva Ukrainy. [Subjects of public law: interpretative aspects of regulatory provisions of international legal acts and legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya PRAVO. Vyp. 78: ch. 1*. 14–19. [in Ukrainian].
6. Yaroshenko, A. S. (2021). Administrativno-pravovy status orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v konteksti reformy detsentralizatsii. [Administrative and legal status of local self-government bodies in the context of decentralization reform]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «PRAVO». Vyp. 68*. 211–215. [in Ukrainian].
7. Yevtushenko, O.N. (2010). Derzhavna vlada i mistseve samovriaduvannia v politychnii systemi suspilstva. [State power and local self-government in the political system of society]. 516. [in Ukrainian].
8. Marchuk, V.V., Melnychuk, V.I. (2022). Stan intehratsii yevropeiskoho dosvidu u funktsionuvannia systemy mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy. [The state of integration of European experience into the functioning of the local government system of Ukraine]. *Rehionalni studii. №31*. 34–39. [in Ukrainian].
9. Pyroha, I.S., Pyroha, M.I. (2023). Rol mistsevoho samovriaduvannia u vidbudovi v umovakh voiennoho stanu. [The role of local government in reconstruction under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo. Vyp. 77. Ch. 1*. 117–123. [in Ukrainian].
10. Hladii, V.I. (2015). Mistseve samovriaduvannia yak resurs polityky yevrointehratsii: dosvid Vyshehradskoi hrupy ta perspektyvy Ukrainy. [Local self-government as a resource of European integration policy: the experience of the Visegrad Group and the prospects of Ukraine]. *Dys... kandydata politychnykh nauk: 23.00.02*. 238. [in Ukrainian].
11. Horokhova, L.V., Zahlada, V.M. (2023). Reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. [Reforming local self-government in Ukraine]. *Rehionalni studii. №33*. 51–57. [in Ukrainian].
12. Fursin, O.O. (2023). Terytorialne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia: problemy, vymiry, perspektyvy. [Territorial administration and local self-government: problems, dimensions, prospects]. *Vectors of the development of science and education in the modern world. collective monograph*. 308–323. [in Ukrainian].
13. Lukashuk, L.S. (2023). Normatyvne-pravove zabezpechennia publichnykh mekhanizmiv na rehionalnomu rivni v umovakh yevrointehratsii. [Regulatory and legal support for public mechanisms at the regional level in the context of European integration]. *Publichne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok. №19* 108–127. [in Ukrainian].
14. Borysenko, Yu. (2022). Dosiahnennia ta vyklyky reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini. [Achievements and challenges of local government reform in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia. Tom 10. №3*. 42–50. [in Ukrainian].
15. Pro mistseve samovriaduvannia. (1997, May 21). [On local government]. *Zakon Ukrainy №280/97-VR (zi zminamy ta dopovnenniamy)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
16. Masyk, R.I. (2023). Vplyv yevrointehratsiinykh protsesiv na sferu publichnoho upravlinnia: zahalni aspekty. [The impact of European integration processes on the sphere of public administration: general aspects]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia. Tom 34 (73). №2*. 77–83. [in Ukrainian].
17. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010, February 10). *Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 liutoho 2010 roku № 1861-VI (zi zminamy ta dopovnenniamy)*. Zakonodavstvo Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [in Ukrainian].
18. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehionalnoho rozvytku na 2021-2027 roky. (2020, August 5). [On approval of the State Strategy for Regional Development for 2021-2027]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №695 (zi zminamy ta dopovnenniamy)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.06.2025

Куркова Ксенія Миколаївна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач відділу науково-правових
експертиз та законопроектних робіт
Науково-дослідного інституту публічного права
kurkova_ksenya@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-4259-5511

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ПУБЛІЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

У статті досліджено концептуальне розуміння національної безпеки у публічно-інформаційній сфері. Акцентовано увагу, що сучасні глобалізаційні процеси, динамічний розвиток цифрових технологій та інтенсивне поширення інформаційно-комунікаційних систем обумовлюють формування нового виміру національної безпеки, що безпосередньо пов'язаний із публічно-інформаційною сферою. У такому контексті інформація постає як стратегічний ресурс держави, суспільства та окремої особи, від рівня достовірності, відкритості та захищеності якого залежить ефективність реалізації національних інтересів. Водночас зростання масштабів інформаційних загроз, поширення дезінформаційних кампаній, кібератак, а також технологій когнітивного та маніпулятивного впливу у публічному середовищі істотно підвищує ризики дестабілізації політичної системи, знижує рівень суспільної довіри до органів влади та ускладнює функціонування демократичних інститутів. У таких умовах забезпечення інформаційної безпеки стає не лише елементом національної безпеки, але й ключовим чинником стійкості соціально-політичної системи.

Розглянуто основні підходи до забезпечення національної безпеки у публічно-інформаційній сфері: традиційний, системний та комплексний (інтегративний). Визначено, що концептуальне розуміння національної безпеки у публічно-інформаційній має ґрунтуватися на комплексному підході, який є найбільш релевантним у сучасних умовах зростання гібридних загроз, оскільки він: 1) поєднує елементи традиційного (захист держави від реальних і потенційних загроз, насамперед воєнно-політичного характеру) та системного (узгодженість цілей, суб'єктів, об'єктів і механізмів забезпечення безпеки) підходів, але водночас виходить за їхні межі, дозволяючи розглядати безпеку не лише крізь призму воєнно-політичних аспектів, але й у більш широкому контексті – правовому, соціальному, економічному, інформаційно-технологічному вимірах; 2) розглядає національну безпеку у публічно-інформаційній сфері як динамічну поліструктурну систему, здатну протидіяти як технологічним (кібератаки, несанкціонований доступ, деструктивне втручання у критичні інформаційні інфраструктури), так і соціально-психологічним (маніпуляції суспільною свідомістю, поширення пропаганди, дезінформації) загрозам, що відповідає реаліям сучасного інформаційного суспільства; 3) забезпечує гнучкість та адаптивність відповідно до швидкої динаміки інформаційного середовища, інтегруючи правові механізми, інституційні рішення, інноваційні технології та соціальні практики, що створює умови для оперативної реакції на нові форми інформаційних атак, які традиційні підходи не завжди враховують; 4) передбачає системну кооперацію та взаємодію держави, інституцій громадянського суспільства, бізнесу та міжнародних партнерів, що створює синергію, без якої неможливо забезпечити стійкість інформаційного простору в умовах глобальної взаємозалежності; 5) спрямований на формування стійкої інформаційної екосистеми, яка забезпечує не лише захищеність від загроз, але й створює передумови для інноваційного науково-технологічного розвитку держави та суспільства, збереження культурної ідентичності, формування критичного мислення у суспільстві та підвищення рівня інформаційної грамотності громадян у довгостроковій перспективі.

Ключові слова: національна безпека, інформаційна безпека, публічно-інформаційна сфера, цифровізація, інформаційні загрози, дезінформація, кіберзахист, державна політика, публічне управління, цифрове урядування, інформаційний простір.

Kurkova K. CONCEPTUAL UNDERSTANDING OF NATIONAL SECURITY IN THE PUBLIC INFORMATION SPHERE

The article explores the conceptual understanding of national security in the public information sphere. It is emphasized that modern globalization processes, the dynamic development of digital technologies and the intensive spread of information and communication systems determine the formation of a new dimension of national security, which is directly related to the public information sphere. In such a context, information appears as a strategic resource of the state, society and the individual, the level of reliability, openness and security of which determines the effectiveness of the implementation of national interests. At the same time, the growth of the scale of information threats, the spread of disinformation campaigns, cyberattacks, as well as technologies of cognitive and manipulative influence in the public environment significantly increases the risks of destabilization of the political system, reduces the level of public trust in government bodies and complicates the functioning of democratic institutions. In such conditions, ensuring information security becomes not only an element of national security, but also a key factor in the stability of the socio-political system.

The main approaches to ensuring national security in the public information sphere are considered: traditional, systemic and comprehensive (integrative). It is determined that the conceptual understanding of national security in the public information sphere should be based on a comprehensive approach, which is most relevant in the current conditions of the growth of hybrid threats, since it: 1) combines elements of the traditional (protection of the state from real and potential threats, primarily of a

military-political nature) and systemic (coherence of goals, subjects, objects and mechanisms for ensuring security) approaches, but at the same time goes beyond them, allowing security to be considered not only through the prism of military-political aspects, but also in a broader context - legal, social, economic, information and technological dimensions; 2) considers national security in the public information sphere as a dynamic polystructural system capable of counteracting both technological (cyberattacks, unauthorized access, destructive interference in critical information infrastructures) and socio-psychological (manipulation of public consciousness, dissemination of propaganda, disinformation) threats, which corresponds to the realities of the modern information society; 3) provides flexibility and adaptability in accordance with the rapid dynamics of the information environment, integrating legal mechanisms, institutional solutions, innovative technologies and social practices, which creates conditions for an operational response to new forms of information attacks that traditional approaches do not always take into account; 4) provides for systemic cooperation and interaction of the state, civil society institutions, business and international partners, which creates synergy, without which it is impossible to ensure the stability of the information space in conditions of global interdependence; 5) is aimed at forming a sustainable information ecosystem that provides not only protection from threats, but also creates the prerequisites for innovative scientific and technological development of the state and society, preservation of cultural identity, formation of critical thinking in society and increasing the level of information literacy of citizens in the long term.

Keywords: national security, information security, public information sphere, digitalization, information threats, disinformation, cyber defense, state policy, public administration, digital governance, information space.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси, динамічний розвиток цифрових технологій та інтенсивне поширення інформаційно-комунікаційних систем обумовлюють формування нового виміру національної безпеки, що безпосередньо пов'язаний із публічно-інформаційною сферою. У такому контексті інформація постає як стратегічний ресурс держави, суспільства та окремої особи, від рівня достовірності, відкритості та захищеності якого залежить ефективність реалізації національних інтересів. Водночас зростання масштабів інформаційних загроз, поширення дезінформаційних кампаній, кібератак, а також технологій когнітивного та маніпулятивного впливу у публічному середовищі істотно підвищує ризики дестабілізації політичної системи, знижує рівень суспільної довіри до органів влади та ускладнює функціонування демократичних інститутів. У таких умовах забезпечення інформаційної безпеки стає не лише елементом національної безпеки, але й ключовим чинником стійкості соціально-політичної системи.

Попри наявність значної кількості наукових праць у досліджуваній сфері, понятійно-категоріальний апарат, який відображає сутність національної безпеки у публічно-інформаційному аспекті, залишається фрагментарним. У правовій доктрині відсутня єдина концепція, яка б комплексно розкривала природу цього явища, визначала його функціональне місце у системі національних інтересів та окреслювала специфіку правових і інституційних механізмів забезпечення в системі публічного управління. Наведене актуалізує необхідність поглибленого теоретико-правового осмислення феномену національної безпеки у публічно-інформаційній сфері як підґрунтя для розробки концептуальних підходів ефективної моделі державної політики у сфері інформаційної безпеки, здатної протидіяти викликам глобалізованого цифрового середовища та гарантувати стійкість демократичного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у розвиток дослідження проблематики національної безпеки в публічно-інформаційній сфері здійснили зокрема такі науковці: Димитрієв В., Воронкова О., Глазунова Н., Іванов В., Козлов Ю., Колпаков В., Кузенко Л., Лазарєв Б., Логінов О., Макаренко А., Малиновський В., Опришко В., Рябенко О. та інші. Наукові розробки цих дослідників формують теоретико-методологічну основу подальших досліджень державної інформаційної політики, спрямованої на зміцнення національної безпеки в публічно-інформаційній сфері та забезпечення стійкості інформаційного простору держави.

Метою статті є здійснення теоретико-правового аналізу концептуального розуміння національної безпеки у публічно-інформаційній сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах глобалізації та цифровізації національна безпека постає не лише як традиційний комплекс заходів у політичній, економічній чи військовій сферах, але й як система забезпечення стійкості держави у публічно-інформаційному просторі. Цифровізація публічних процесів підвищує прозорість діяльності влади, сприяє зменшенню бар'єрів між державою та громадянами, а також формує передумови для партнерської взаємодії. Правове регулювання у цій сфері спрямоване на координацію відносин між суб'єктами національної безпеки та створення умов для досягнення оптимального рівня захищеності у політичній, правовій, інформаційній та інших сферах [1, с. 73]. Цей вимір стає ключовим у формуванні суспільної свідомості, впливі на політичні процеси та гарантуванні дотримання прав і свобод людини в інформаційному суспільстві.

Інформаційна сфера постає як багатовимірний соціально-комунікаційний простір, що інтегрує процеси продукування, акумулювання, трансляції, збереження та практичного використання знань і даних у публічно-суспільному вимірі. Її функціонування водночас детермінує інноваційний розвиток держави та суспільства і формує спектр структурних уразливостей, здатних трансформуватися у загрози національній безпеці. Воронкова О. пропонує розглядати інформаційну сферу у двох площинах: у вузькому сенсі – як відносно самостійну систему, у широкому – як універсальний елемент, що охоплює всі інші сфери (економічну, політичну, культурну, соціальну) [2, с. 577]. Інформаційна сфера також розглядається як кінцевий обсяг осмисленого інформаційного простору; сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, суб'єктів, які здійснюють збір, формування, розповсюдження і використання інформації, а

також системи регулювання громадських відносин, що виникають при цьому; сфера діяльності суб'єктів, пов'язана зі створенням, перетворенням і споживанням інформації; сукупність інформаційних ресурсів, системи формування, поширення і використання інформації, інформаційної інфраструктури; суспільних відносин, що складаються у зв'язку з формуванням, передачею, розповсюдженням і збереженням інформації тощо... [3; 4]. Водночас інформаційні технології визначають не лише вектори економічного й культурного розвитку, але й створюють нові комплексні загрози, які охоплюють поширення дезінформаційних потоків, трансляцію пропагандистських наративів, маніпулятивний вплив на суспільну свідомість, зовнішнє втручання у виборчі процеси, а також кіберзлочинність, кібершпигунство та масштабні психологічні операції, спрямовані на дестабілізацію соціально-політичних систем. У сучасному глобалізаційному контексті ці виклики набувають чітко вираженого геополітичного виміру, оскільки інформаційний простір стає ареною міждержавної конкуренції, гібридних протистоянь і боротьби за домінування у сфері комунікаційних ресурсів. У цій парадигмі інформаційна безпека постає як ключова складова національної безпеки, що інтегрує механізми захисту особи, суспільства і держави від деструктивних інформаційних впливів, одночасно забезпечуючи умови для вільного, об'єктивного й неупередженого доступу до достовірних даних та зміцнення інформаційного суверенітету у глобальному вимірі.

Шевченко М. пропонує виокремлювати три підходи до розуміння інформаційної безпеки: статичний (як стан захищеності інформаційного простору), діяльнісний (як процес її забезпечення) та комплексний (як поєднання стану і процесу). Найбільш адекватним сучасним умовам, на його думку, є саме комплексний підхід, адже він дозволяє розглядати інформаційну безпеку як стан і водночас як динамічну діяльність держави щодо збереження й розвитку інформаційної сфери навіть в умовах загроз [5, с. 138]. Дослідник також акцентує увагу на тому, що у рамках комплексного підходу інформаційну безпеку України доцільно розглядати як стан, за якого в умовах протидії реальним і потенційним загрозам забезпечуються самозбереження, сталий і прогресивний розвиток інформаційної сфери, захищеність інформаційної інфраструктури, простору, ресурсів, процесів та їх суб'єктів, а також досягнення національних цілей і реалізація національних інтересів у цій сфері [5, с. 138].

Загалом, аналізуючи концептуальні підходи до розуміння національної безпеки у публічно-інформаційній сфері, можна виокремити три ключових підходи:

- *традиційний*, в межах якого безпека розглядається як комплекс заходів щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу держави від потенційних загроз [6, с. 161].

- *системний* – передбачає дослідження будь-якої системи крізь призму її цільових орієнтирів, суб'єктів, залучених до процесу функціонування та забезпечення, об'єктів, на які спрямовано механізми впливу, а також інституційно-організаційних і нормативно-регулятивних механізмів, що підтримують її стабільність та ефективність. У межах такого підходу інформаційна безпека визначається як багатовимірна система, метою якої є захист ключових об'єктів – інформації, знань та інформаційних систем, що функціонують у фінансово-господарській, політичній, військовій та технологічній сферах – від широкого спектра загроз, включно з несанкціонованим доступом, неправомірним використанням, несанкціонованим розкриттям, порушенням цілісності, модифікацією чи знищенням [7]. Тобто безпека інтерпретується як динамічна взаємодія цілей, суб'єктів, об'єктів і механізмів, а інформаційний компонент постає ключовою умовою збереження суспільної довіри до державних інституцій та ефективної протидії загрозам.

У цьому контексті системний підхід передбачає органічний взаємозв'язок політичних, економічних, соціальних та інформаційних детермінант безпеки, де публічно-інформаційна сфера виконує роль визначальної структурної складової. Саме від її якості залежить рівень упорядкованості національного інформаційного простору, ступінь суспільної довіри до владних інститутів, а також потенціал держави у протидії сучасним інформаційним загрозам. Відповідно, публічно-інформаційний вимір безпеки слід розглядати як ключовий для концептуалізації національної безпеки в умовах глобалізаційних трансформацій.

- *комплексний (інтегративний)* – передбачає синергетичне поєднання правових, технологічних та організаційних інструментів у єдиній концептуальній моделі протидії сучасним загрозам. Такий підхід ґрунтується на інтеграції механізмів правового регулювання, інституційних заходів держави, інноваційних технологічних рішень та соціальних практик, спрямованих на формування стійкої архітектури інформаційного простору.

У межах даного підходу національна безпека у публічно-інформаційній сфері інтерпретується як багаторівнева система, здатна нейтралізувати широкий спектр ризиків, серед яких: поширення дезінформації та фейкових повідомлень, організація та реалізація кібератак, маніпулятивний вплив на громадську свідомість, а також спроби зовнішнього втручання у політичні процеси. Ефективність функціонування цієї системи забезпечується завдяки скоординованій взаємодії державних інституцій, структур громадянського суспільства, суб'єктів приватного сектору та міжнародних партнерів.

Прикладом реалізації таких функцій є діяльність Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки, який здійснює протидію пропаганді, проводить моніторинг та аналітичне оцінювання загроз у публічно-інформаційній сфері, а також бере участь у формуванні державної стратегії інформаційної безпеки [8].

Комплексний підхід до розуміння національної безпеки у публічно-інформаційній сфері дозволяє

враховувати багатовимірність сучасних інформаційних загроз, забезпечує системність, інтеграцію різних інструментів і координацію суб'єктів, створюючи передумови не лише для нейтралізації ризиків, але й для сталого розвитку інформаційного простору.

В контексті наведеного особливої актуальності набуває врахування та імплементація позитивного міжнародного досвіду, насамперед європейського. Перспективи імплементації європейського досвіду в Україні залишаються значними, водночас вимагають системного й комплексного підходу. Зокрема, у науковій літературі виокремлюється низка ключових напрямів адаптації європейських практик, серед яких: гармонізація національного законодавства з нормами Європейського Союзу у сфері захисту персональних даних і цифрової безпеки; розвиток електронного урядування, зокрема подальше розширення функціональних можливостей платформи «Дія»; інституціоналізація кіберзахисту шляхом створення Національного центру кібербезпеки та запровадження стандартів безпеки відповідно до європейських норм; налагодження партнерства з міжнародними ІТ-компаніями для протидії дезінформаційним кампаніям; подолання цифрової нерівності між регіонами шляхом реалізації інфраструктурних проєктів і програм цифрової освіти; удосконалення механізмів публічного управління інформаційною сферою шляхом формування єдиного координаційного органу, відповідального за розроблення та впровадження цифрових стратегій [9]. Реалізація зазначених заходів створить передумови для наближення України до європейських стандартів у сфері інформаційної політики, водночас забезпечуючи підвищення рівня цифровізації публічного управління, зміцнення системи кіберзахисту та формування конкурентоспроможного інформаційного суспільства. З огляду на стратегічне значення інформаційного простору для гарантування національної безпеки та сталого економічного розвитку, адаптація європейських практик має розглядатися як один із пріоритетних напрямів державної політики України у середньо- та довгостроковій перспективі.

Узагальнюючи, можемо зробити **висновок**, що концептуальне розуміння національної безпеки у публічно-інформаційній має ґрунтуватися саме на комплексному підході, який є найбільш релевантним у сучасних умовах зростання гібридних загроз, оскільки він: 1) поєднує елементи традиційного (захист держави від реальних і потенційних загроз, насамперед воєнно-політичного характеру) та системного (узгодженість цілей, суб'єктів, об'єктів і механізмів забезпечення безпеки) підходів, але водночас виходить за їхні межі, дозволяючи розглядати безпеку не лише крізь призму воєнно-політичних аспектів, але й у більш широкому контексті – правовому, соціальному, економічному, інформаційно-технологічному вимірах; 2) розглядає національну безпеку у публічно-інформаційній сфері як динамічну поліструктурну систему, здатну протидіяти як технологічним (кібератаки, несанкціонований доступ, деструктивне втручання у критичні інформаційні інфраструктури), так і соціально-психологічним (маніпуляції суспільною свідомістю, поширення пропаганди, дезінформації) загрозам, що відповідає реаліям сучасного інформаційного суспільства; 3) забезпечує гнучкість та адаптивність відповідно до швидкої динаміки інформаційного середовища, інтегруючи правові механізми, інституційні рішення, інноваційні технології та соціальні практики, що створює умови для оперативної реакції на нові форми інформаційних атак, які традиційні підходи не завжди враховують; 4) передбачає системну кооперацію та взаємодію держави, інституцій громадянського суспільства, бізнесу та міжнародних партнерів, що створює синергію, без якої неможливо забезпечити стійкість інформаційного простору в умовах глобальної взаємозалежності; 5) спрямований на формування стійкої інформаційної екосистеми, яка забезпечує не лише захищеність від загроз, але й створює передумови для інноваційного науково-технологічного розвитку держави та суспільства, збереження культурної ідентичності, формування критичного мислення у суспільстві та підвищення рівня інформаційної грамотності громадян у довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Новікова Н., Бойко Л. Цифровізація та національна безпека: тенденції та виклики. *Національна безпека: право та економіка*. 2024. № 1(1). С. 72–77.
2. Воронкова О. Інформаційна сфера України в умовах сталого розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 574–579
3. Дубняк К. Інформаційний простір: структура та функціональні параметри. *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*. 2015. № 4. С. 21–25.
4. Кізяр В. До питання визначення змісту поняття «інформаційні відносини». *Університетські наукові записки*. 2019. № 69–70. С. 114–123
5. Шевчук М. До питання генези поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 78. Ч. 2. С. 134–139.
6. Козьяков І. Законодавче визначення державної безпеки: проблеми теорії та практики. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 9. С. 160–164.
7. Яровенко Г. Системний підхід до формалізації поняття «інформаційна безпека». *Причорноморські економічні студії*. 2018. № 34. С. 239–244.
8. Протидія дезінформації в умовах гібридної війни: український досвід. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. 2023. URL: <https://spravdi.gov.ua/>
9. Димитрієв В. Державна політика розвитку інформаційної сфери в Україні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 – механізми державного управління. Житомир, 2024. 200 с.

REFERENCES:

1. Novikova, N., Boiko, L. (2024). Tsyfrovizatsiia ta natsionalna bezpeka: tendentsii ta vyklyky. [Digitalization and national security: trends and challenges]. *Natsionalna bezpeka: pravo ta ekonomika*. №1(1). 72–77. [in Ukrainian].
2. Voronkova, O. (2024). Informatsiina sfera Ukrainy v umovakh staloho rozvytku. [Information sphere of Ukraine in conditions of sustainable development]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. №11. 574–579. [in Ukrainian].
3. Dubniak, K. (2015). Informatsiinyi prostir: struktura ta funktsionalni parametry. [Information space: structure and functional parameters]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Sotsialni komunikatsii*. №4. 21–25. [in Ukrainian].
4. Kizliar, V. (2019). Do pytannia vyznachennia zmistu poniattia «informatsiini vidnosyny». [On the issue of defining the content of the concept of "information relations"]. *Universytetski naukovyi zapysky*. № 69–70. 114–123. [in Ukrainian].
5. Shevchuk, M. (2023). Do pytannia genezy poniattia informatsiinoi bezpeky yak skladovoi natsionalnoi bezpeky. [On the question of the genesis of the concept of information security as a component of national security]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya PRAVO*. Vyp. 78. Ch. 2. 134–139. [in Ukrainian].
6. Koziaikov, I. (2019). Zakonodavche vyznachennia derzhavnoi bezpeky: problemy teorii ta praktyky. [Legislative definition of state security: problems of theory and practice]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. №9. 160–164. [in Ukrainian].
7. Yarovenko, H. (2018). Systemnyi pidkhid do formalizatsii poniattia «informatsiina bezpeka». [A systematic approach to formalizing the concept of "information security"]. *Prychornomorski ekonomichni studii*. №34. 239–244. [in Ukrainian].
8. Protydiia dezinformatsii v umovakh hibrydnoi viiny: ukraïnskyi dosvid. (2023). [Countering disinformation in the context of hybrid warfare: Ukrainian experience]. Tsentr stratehichnykh komunikatsii ta informatsiinoi bezpeky. Retrieved from: <https://spravdi.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Dymytriiiev, V. (2024). Derzhavna polityka rozvytku informatsiinoi sfery v Ukraini. [State policy for the development of the information sphere in Ukraine]. *Dys. kand. nauk z derzh. upr.* 25.00.02 – mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia. 200. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.06.2025

УДК 343.2

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-347-351

Кричун Юрій Анатолійович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності, адвокат

Центральноукраїнського державного університет

імені Володимира Винниченка

uriykrichun@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9441-3003

РОЛЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

У статті досліджено роль кримінально-правової політики України у забезпеченні національної безпеки в умовах воєнного стану. Акцент зроблено на її багатофункціональному призначенні, яке виходить за межі традиційних каральної та охоронної функцій. Наголошено, що в сучасних умовах кримінально-правова політика має стратегічне значення, оскільки формує передумови для відновлення правопорядку, забезпечення справедливості, довіри громадян до державних інституцій та інтеграції України в міжнародні механізми захисту прав людини й протидії злочинності.

У роботі встановлено, що у період дії режиму воєнного стану суб'єкти формування кримінально-правової політики продемонстрували високу продуктивність нормотворчої діяльності. Зокрема, проаналізовано ухвалення 24 законів, спрямованих на реалізацію завдань кримінального права у сфері охорони національної безпеки. Разом з тим звернено увагу на наявність проблем у забезпеченні належної якості цих нормативно-правових актів, що ускладнює їх практичне застосування та знижує ефективність кримінально-правового впливу.

Значну увагу приділено практиці застосування кримінального законодавства у період війни. Відзначено різке зростання кількості кримінальних проваджень, пов'язаних із злочинами проти основ національної безпеки України, зокрема тих, що завершилися постановленням обвинувальних вироків. Це свідчить про адаптацію правоохоронних

органів та судової системи до нових викликів, однак водночас демонструє необхідність у вдосконаленні координації між ними та військовими структурами.

У статті підкреслено, що ефективність кримінально-правової політики у воєнний період визначається не лише здатністю держави оперативно реагувати на злочини, а й умінням досягати балансу між суворістю покарання та гуманістичними засадами права. Такий підхід є ключовим для збереження демократичних цінностей навіть в умовах війни.

Зроблено висновок, що кримінально-правова політика виступає важливим інструментом як для забезпечення національної безпеки під час війни, так і для формування правових та інституційних засад післявоєнного відновлення України. Її розвиток у контексті міжнародних стандартів та викликів воєнного часу визначає перспективи подальшого зміцнення правової державності та сталого розвитку.

Ключові слова: кримінально-правова політика, воєнний стан, національна безпека, військові злочини, кримінальна відповідальність, правопорядок, законодавче регулювання, правоохоронні органи, судова практика, гуманістичні засади кримінального права, міжнародні стандарти, післявоєнне відновлення.

Krychun Y. THE ROLE OF CRIMINAL LEGAL POLICY IN ENSURING NATIONAL SECURITY IN WAR CONDITIONS

The article examines the role of Ukraine's criminal law policy in ensuring national security under martial law. The emphasis is on its multifunctional purpose, which goes beyond the traditional punitive and security functions. It is emphasized that in modern conditions, criminal law policy has strategic importance, as it creates the prerequisites for restoring law and order, ensuring justice, citizens' trust in state institutions, and Ukraine's integration into international mechanisms for protecting human rights and combating crime.

The paper establishes that during the period of martial law, the subjects of criminal law policy formation demonstrated high productivity of normative activity. In particular, the adoption of 24 laws aimed at implementing the tasks of criminal law in the field of national security protection was analyzed. At the same time, attention was drawn to the presence of problems in ensuring the proper quality of these regulatory legal acts, which complicates their practical application and reduces the effectiveness of criminal law influence.

Considerable attention is paid to the practice of applying criminal legislation during wartime. A sharp increase in the number of criminal proceedings related to crimes against the foundations of national security of Ukraine, in particular those that ended in guilty verdicts, is noted. This indicates the adaptation of law enforcement agencies and the judicial system to new challenges, but at the same time demonstrates the need to improve coordination between them and military structures.

The article emphasizes that the effectiveness of criminal law policy in wartime is determined not only by the state's ability to respond promptly to crimes, but also by the ability to achieve a balance between the severity of punishment and the humanistic principles of law. Such an approach is key to preserving democratic values even in wartime.

The conclusion is made that criminal law policy is an important tool both for ensuring national security during wartime and for forming the legal and institutional foundations of Ukraine's post-war recovery. Its development in the context of international standards and challenges of wartime determines the prospects for further strengthening the rule of law and sustainable development.

Keywords: criminal law policy, martial law, national security, war crimes, criminal liability, law and order, legislative regulation, law enforcement agencies, judicial practice, humanistic principles of criminal law, international standards, post-war recovery.

Постановка проблеми. Сучасні воєнні виклики, зумовлені широкомасштабною збройною агресією проти України, актуалізували питання ефективності кримінально-правової політики як складової загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки. В умовах війни різко зростає кількість злочинів проти основ національної безпеки, військових злочинів, корупційних правопорушень, а також кримінальних діянь, що створюють загрозу суспільній стабільності. Водночас існуючі механізми протидії злочинності потребують удосконалення, оскільки вони не завжди здатні забезпечити належний рівень захисту життєво важливих інтересів держави й суспільства.

Проблемним є також поєднання репресивної та превентивної функцій кримінального права в умовах воєнного стану: з одного боку, необхідно оперативно і жорстко реагувати на кримінальні загрози, з іншого – зберігати баланс між безпековими потребами та дотриманням прав і свобод людини. Додаткової уваги вимагають питання гармонізації кримінально-правових норм із міжнародними стандартами у сфері воєнних злочинів, а також ефективної імплементації положень міжнародного гуманітарного та міжнародного кримінального права.

У цьому контексті кримінально-правова політика України має розглядатися як стратегічний інструмент державної безпекової політики, що визначає напрями протидії злочинності, формує пріоритети криміналізації та декриміналізації діянь, удосконалює механізми кримінальної відповідальності та забезпечує дієвість превентивних заходів. Відсутність комплексного наукового підходу до визначення ролі кримінально-правової політики у забезпеченні національної безпеки в умовах війни ускладнює розроблення ефективних правових стратегій та обґрунтованих законодавчих рішень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундаментальне значення для формування вітчизняної концепції кримінально-правової політики та для розвитку науки кримінального права мають праці О.М. Бандурки, Ю.В. Бауліна, В.І.Борисова, О.О. Дудорова, О.М. Литвинова, А.А. Музики, В.О. Навроцького, Ю.В. Орлова, Є.О. Письменського, В.Я. Тація, В.І. Тютюгіна, П.Л. Фріса, А.М. Яценка та інших дослідників. Віддаючи належне їхнім теоретичним напрацюванням і практичній цінності зроблених висновків, варто підкреслити, що в умовах триваючої війни національна правова система стикається з

новими викликами та загрозами, які безпосередньо впливають на стан національної безпеки.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні ролі кримінально-правової політики у забезпеченні національної безпеки України в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роль кримінально-правової політики у забезпеченні національної безпеки в умовах війни є однією з ключових проблем сучасної науки та практики. Саме вона визначає не лише правові межі допустимої поведінки, але й комплекс інструментів захисту державності, суверенітету, громадської безпеки та прав людини.

У період воєнних загроз кримінально-правова політика трансформується в бік підвищення ефективності протидії злочинності, яка загрожує самому існуванню держави. Якщо у мирний час акценти робляться на забезпеченні балансу між криміналізацією і декриміналізацією, гуманізацією та індивідуалізацією покарання, то в умовах війни пріоритетом стає захист державного суверенітету та громадської безпеки будь-якими законними правовими засобами.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності та територіальній цілісності. Він передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі агресії та забезпечення національної безпеки. Одночасно воєнний стан передбачає тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1, с. 415].

Збройна агресія проти України актуалізувала питання посилення кримінальної відповідальності за найбільш небезпечні діяння: державну зраду, колабораціонізм, пособництво агресору, посягання на територіальну цілісність і недоторканність держави, воєнні злочини, незаконне поводження зі зброєю, диверсії та терористичні акти. Ці діяння не лише завдають шкоди безпеці конкретних громадян, але й підривають основи державного устрою, міжнародний авторитет та обороноздатність країни.

Таким чином, кримінально-правова політика стає невід'ємною складовою системи національної безпеки, адже саме вона забезпечує створення дієвого правового механізму для притягнення до відповідальності винних осіб та відновлення справедливості.

Однією з важливих тенденцій сучасної кримінально-правової політики є активне оновлення кримінального законодавства у відповідь на воєнні виклики. Важливим кроком у цьому напрямі стало законодавче вирішення проблеми кримінально-правової протидії колабораціонізму. Верховна Рада України неодноразово намагалася врегулювати це питання через відповідні законопроекти, зокрема «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» (законопроект № 7186 від 21.03.2022) [2] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» (законопроект № 5144 від 24.02.2021) [3]. Проте лише початок відкритої широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України став реальним поштовхом для прийняття одного з варіантів криміналізації колабораційної діяльності [4]. Законодавець розширює коло криміналізованих діянь, уточнює санкції, вводить нові правові механізми боротьби з воєнними злочинами та колабораційною діяльністю. Особливу увагу приділено інформаційній безпеці, адже в умовах гібридної війни загрози становлять не лише збройні напади, а й інформаційні диверсії, пропаганда та поширення дезінформації, що здатні деморалізувати населення та підірвати довіру до інститутів державної влади. Тому кримінально-правова політика України спрямовується на створення правових бар'єрів для осіб, схильних до вчинення подібних злочинів, і водночас забезпечує ефективне реагування на загрози інформаційного простору.

Крім того, кримінально-правова політика в умовах війни має враховувати специфіку діяльності військовослужбовців та інших осіб, які залучені до оборони держави. Тут особливого значення набуває встановлення меж правомірності дій у надзвичайних обставинах, зокрема застосування зброї, ведення бойових дій, забезпечення публічного порядку в умовах воєнного стану. З одного боку, законодавство має передбачати сувору відповідальність за злочини проти військової дисципліни, самовільне залишення бойових позицій чи непокору наказам, а з іншого – гарантувати, що особи, які діють добросовісно і з метою захисту держави, не зазнають необґрунтованого переслідування. Це дозволяє поєднувати вимоги до зміцнення військової дисципліни із захистом прав військовослужбовців.

В умовах війни особливого значення набуває принцип невідворотності кримінальної відповідальності, адже саме він забезпечує відчуття неминучості покарання для осіб, які вчиняють злочини проти основ національної безпеки. Невідворотність виконання й відбування покарань виступає міжгалузєвою засадою, що походить від цього кримінально-правового принципу і водночас спрямовує функціонування всієї національної системи кримінальної юстиції. Найбільш повно його зміст виявляється у процесі реалізації внутрішньодержавного механізму виконання та відбування покарань, поширюючись на діяльність державних органів та інших суб'єктів, відповідальних за його втілення [5, с. 395].

Саме принцип невідворотності формує довіру громадян до системи правосуддя, сприяє підвищенню рівня правосвідомості та правової культури. Водночас кримінально-правова політика повинна уникати

надмірної криміналізації суспільних відносин, адже надмірно суворі або необґрунтовані санкції можуть мати протилежний ефект – підривати легітимність державної влади та створювати умови для зловживань. Тому одним із ключових завдань держави є забезпечення балансу між необхідністю жорсткої протидії злочинам і дотриманням міжнародних стандартів прав людини.

Слід наголосити, що кримінально-правова політика у воєнний період виконує не лише каральну та охоронну функції, а й має стратегічне значення для забезпечення національної безпеки та післявоєнного відновлення держави. Її призначення полягає не тільки у своєчасному реагуванні на факти вчинення злочинів, але й у створенні довгострокових передумов для відновлення правопорядку, утвердження справедливості та підвищення довіри громадян до державних інституцій. Ефективна кримінально-правова політика визначає можливість притягнення до відповідальності військових злочинців, відшкодування завданих збитків, захисту прав жертв агресії, а також інтеграцію України у міжнародні механізми захисту прав людини та протидії злочинності, що є важливою умовою для зміцнення міжнародного авторитету держави.

У період дії воєнного стану суб'єкти формування кримінально-правової політики ухвалили загалом 24 закони, які набрали чинності та реалізуються у цій сфері. Крім того, кілька нормативних актів перебувають у процесі набрання чинності або можуть бути введені найближчим часом. Така кількість ухвалених законів свідчить про високу інтенсивність нормотворчої діяльності, однак їх якість залишається дискусійною. Наявність невіршених прогалин у правовому регулюванні змушує ставити питання про ефективність такої діяльності та її спроможність забезпечувати досягнення завдань кримінального права. Передусім це стосується охорони національної безпеки, захисту державності, а також забезпечення миру і безпеки людства [8, с. 8].

Стан правозастосування за цей же період демонструє суттєві зміни у роботі правоохоронних органів та судів. Так, уже протягом 2022-2024 років різко зросла кількість зареєстрованих кримінальних проваджень, переданих до суду та розглянутих із постановленням обвинувальних вироків щодо кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України (Розділ I Особливої частини Кримінального кодексу України). Ця тенденція підтверджує зростання ролі кримінально-правової політики у воєнний час як механізму реагування на актуальні загрози [8, с. 8].

Висновки. Кримінально-правова політика у воєнний час має багатогранний і стратегічний характер. Вона спрямована на протидію злочинам, захист державності, підтримання громадського порядку та збереження прав і свобод громадян. Її результативність визначається здатністю держави оперативно реагувати на воєнні виклики, координувати діяльність правоохоронних органів, судів та військових структур, а також забезпечувати баланс між суворістю покарання й гуманістичними засадами кримінального права. У перспективі така політика є не лише інструментом збереження національної безпеки в умовах війни, але й основою для післявоєнного відновлення, розбудови демократичної правової держави та сталого розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Габлей Н.Г. Окремі аспекти посилення кримінальної відповідальності в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 414-416.
2. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливості застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки : проект Закону України № 7186 від 21.03.2022 / Проект вноситься народними депутатами України Іонушасом С.К., Медяником В.А., Михайлюк Г.О. та ін. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1247316>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) : проект Закону України № 5144 від 24.02.2021 / Проект вноситься народними депутатами України Черневим Є.В., Кравчук Є.М., Потураєвим М.Р. та ін. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71206
4. Кузнецов В.В., Сийплові М.В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія ПРАВО. 2022. Випуск 70. С. 381-386.
5. Пилипенко Д.О. Принцип невідворотності виконання і відбування покарань в кримінально-виконавчому праві України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 392-395.
6. Письменський Є. О. Реалізація кримінально-правової політики в умовах воєнного стану : дослідження негативних тенденцій. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. 2024. Вип. 17 (29). С. 300-310.
7. Гусаров С. М. Кримінально-правова політика України: трансформації періоду війни та повсюдні перспектива. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2025. №1. С. 24-31.
8. Кримінально-правова політика України під впливом факторів воєнного характеру та її віддзеркалення в експертній думці : монографія. Київ : Норма права, 2025. 212 с.

REFERENCES:

1. Hablei, N.H. (2023). Okremi aspekty posylennia kryminalnoi vidpovidalnosti v umovakh voiennoho stanu. [Certain aspects of strengthening criminal liability under martial law]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. №2. 414-416. [in Ukrainian].
2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo udoskonalennia vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist ta osoblyvosti zastosuvannia zapobizhnykh zakhodiv za vchynennia zlochyniv proty osnov natsionalnoi ta hromadskoi bezpeky. (2022, March 21). [On amendments to the Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine regarding the improvement of liability for collaborative activities and the features of the application of preventive measures for committing crimes against the foundations of national and public security]. *Proiekt Zakonu Ukrainy № 7186*. Retrieved from: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1247316> [in Ukrainian].
3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv (shchodo vstanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinu diialnist). (2021, February 24). [On Amendments to Certain Legislative Acts (Regarding the Establishment of Criminal Liability for Collaborative Activities)]. *Proiekt Zakonu Ukrainy №5144*. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71206 [in Ukrainian].
4. Kuznetsov, V.V., Syiploki, M.V. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za kolaboratsiinu diialnist yak novyi vyklyk sohodennia. [Criminal liability for collaborative activities as a new challenge of today]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Seriya PRAVO. Vypusk 70*. 381-386. [in Ukrainian].
5. Pylypenko, D.O. (2023). Pryntsyp nevidvorotnosti vykonannia i vidbuvannia pokaran v kryminalno-vykonavchomu pravi Ukrainy. [The principle of inevitability of execution and serving of sentences in the criminal enforcement law of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. №1. 392-395. [in Ukrainian].
6. Pysmenskyi, Ye.O. (2024). Realizatsiia kryminalno-pravovoi polityky v umovakh voiennoho stanu : doslidzhennia nehatyvnykh tendentsii. [Implementation of criminal law policy under martial law: a study of negative trends]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Seriya Pravo. Vyp. 17 (29)*. 300–310. [in Ukrainian].
7. Husarov, S.M. (2025). Kryminalno-pravova polityka Ukrainy: transformatsii periodu viiny ta povoienna perspektyva. [Criminal and legal policy of Ukraine: transformations of the war period and post-war perspective]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. №1. 24-31. [in Ukrainian].
8. Kryminalno-pravova polityka Ukrainy pid vplyvom faktoriv voiennoho kharakteru ta yii viddzerkalennia v ekspertnii dumtsi. (2025). [Criminal and legal policy of Ukraine under the influence of military factors and its reflection in expert opinion]. *Monohrafiia*. 212. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.06.2025

УДК 342.9:355.1-058.53

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-351-355

Ковальов Дмитро Ігорович,

аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

dmytrokovalov_adv@ukr.net

ORCID ID: 0009-00040985-5037

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

У статті розглянуто особливості адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів військовослужбовців і членів їхніх сімей у сучасних умовах збройної агресії проти України. Обґрунтовується актуальність дослідження, що зумовлена специфікою військової служби, яка поєднує високий рівень ризику для життя та здоров'я з необхідністю виконання конституційного обов'язку щодо захисту держави. Автор наголошує, що, попри наявність нормативно-правової бази у сфері соціального та правового забезпечення військовослужбовців, існують істотні проблеми практичного характеру: прогалини та колізії у законодавстві, суперечливе застосування адміністративних норм, недостатня ефективність діяльності органів публічної влади, складність отримання пільг і компенсацій.

У межах дослідження здійснено аналіз наукових позицій провідних учених у галузі адміністративного права, які підкреслюють необхідність посилення захисних функцій держави у сфері забезпечення соціальних прав військовослужбовців та їхніх родин. Визначено, що адміністративно-правовий захист є багатокомпонентним явищем, яке охоплює нормативно-правові, організаційні та процедурні елементи. Нормативну основу складають Конституція

України, закони «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», а також підзаконні нормативно-правові акти.

Особливу увагу приділено інституційному механізму адміністративного захисту, який включає Міністерство оборони України, Міністерство у справах ветеранів, військові частини, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, місцеві органи влади, а також адміністративні суди. Розкрито роль судової форми захисту, яка функціонує на національному та міжнародному рівнях (зокрема, у межах ЄСПЛ), забезпечуючи військовослужбовцям доступ до правосуддя. У науковій дискусії особливе місце посідає питання створення військових судів як спеціалізованої інституції.

У статті підкреслюється, що вдосконалення адміністративно-правового захисту має включати цифровізацію процедур, створення електронних платформ для подання заяв та отримання консультацій, спрощення бюрократичних механізмів, посилення контролю за дотриманням прав через діяльність військового омбудсмена та громадських організацій. Зроблено висновок, що ефективна система адміністративно-правового захисту не лише забезпечує соціальну справедливість для військовослужбовців і їхніх сімей, але й зміцнює авторитет держави, підвищує довіру суспільства до органів влади та сприяє стійкості України у період воєнних викликів.

Ключові слова: адміністративно-правовий захист, військовослужбовці, члени сімей військовослужбовців, соціальні права, публічна адміністрація, адміністративні процедури, адміністративні суди, військові суди, військовий омбудсмен, цифровізація адміністративних послуг.

Kovalev D. FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF MILITARY SERVICEMEN AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES

The article examines the features of administrative and legal protection of the rights and legitimate interests of military personnel and their family members in the current conditions of armed aggression against Ukraine. The relevance of the study is justified, which is due to the specifics of military service, which combines a high level of risk to life and health with the need to fulfill the constitutional duty to protect the state. The author emphasizes that, despite the presence of a regulatory and legal framework in the field of social and legal support for military personnel, there are significant practical problems: gaps and conflicts in legislation, contradictory application of administrative norms, insufficient efficiency of public authorities, difficulty in obtaining benefits and compensations.

The study analyzed the scientific positions of leading scholars in the field of administrative law, which emphasize the need to strengthen the protective functions of the state in the field of ensuring the social rights of military personnel and their families. It was determined that administrative and legal protection is a multi-component phenomenon that includes regulatory, organizational and procedural elements. The normative basis is the Constitution of Ukraine, the laws "On Military Duty and Military Service", "On Social and Legal Protection of Military Personnel and Members of Their Families", "On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection", as well as subordinate regulatory legal acts.

Particular attention is paid to the institutional mechanism of administrative protection, which includes the Ministry of Defense of Ukraine, the Ministry of Veterans Affairs, military units, territorial recruitment and social support centers, local authorities, and administrative courts. The role of the judicial form of protection, which operates at the national and international levels (in particular, within the framework of the ECHR), ensuring access to justice for servicemen, is revealed. In the scientific discussion, a special place is occupied by the issue of creating military courts as a specialized institution.

The article emphasizes that improving administrative and legal protection should include digitalization of procedures, creation of electronic platforms for submitting applications and receiving consultations, simplification of bureaucratic mechanisms, and strengthening control over the observance of rights through the activities of the military ombudsman and public organizations. It is concluded that an effective system of administrative and legal protection not only ensures social justice for military personnel and their families, but also strengthens the authority of the state, increases public trust in government bodies and contributes to the stability of Ukraine during the period of military challenges.

Keywords: administrative and legal protection, military personnel, family members of military personnel, social rights, public administration, administrative procedures, administrative courts, military courts, military ombudsman, digitalization of administrative services.

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії проти України питання забезпечення прав та законних інтересів військовослужбовців та членів їх сімей набуває особливого значення. Військова служба є специфічним видом державної служби, що пов'язаний з високим рівнем ризику для життя та здоров'я, значними моральними і фізичними навантаженнями, а також обмеженнями у реалізації окремих конституційних прав. Це обумовлює необхідність створення ефективного механізму їх адміністративно-правового захисту.

Попри існування нормативно-правової бази у сфері соціального та правового захисту військовослужбовців, на практиці виникає низка проблем: прогалини у законодавстві, суперечливе застосування адміністративних норм, недостатня ефективність органів публічної влади у сфері реалізації та захисту прав цієї категорії осіб. Члени сімей військовослужбовців, які також мають право на пільги та гарантії, часто стикаються з труднощами у їх отриманні через бюрократичні перепони або недосконалість адміністративних процедур.

Таким чином, актуальною є наукова розробка питань удосконалення адміністративно-правових засобів захисту прав та законних інтересів військовослужбовців і членів їх сімей, з урахуванням сучасних викликів та потреб українського суспільства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі проблематика адміністративно-правового захисту прав військовослужбовців та їхніх сімей розглядається крізь призму загальних теоретичних засад адміністративного права, а також у контексті захисту соціальних прав людини і

громадянина.

Так, у працях В. Авер'янова, Ю. Битяка, В. Галуцька, О. Зайчука, Р. Калюжного, Л. Ковалю, В. Колпакова, Т. Коломоєць значна увага приділяється визначенню адміністративного права як регулятора суспільних відносин, що забезпечує баланс між публічними інтересами та правами громадян, зокрема й військовослужбовців.

О. Бандурка, С. Беньковський, І. Голосніченко, С. Гончарук, О. Гуцин, Є. Додін досліджують питання організації діяльності органів публічної адміністрації, що безпосередньо впливає на якість реалізації правових механізмів соціального захисту військових.

Проблеми гарантування соціальних прав у публічно-правовій площині висвітлюються у працях Н. Оніщенко, П. Рабіновича, В. Погорілка, М. Хавронюка, які акцентують на необхідності посилення судового контролю та впровадження ефективних інституційних механізмів правового захисту.

А. Комзюк, І. Корж, В. Курило, Д. Лук'янов, О. Негодченко, М. Остапенко аналізують аспекти адміністративної відповідальності та гарантії дотримання законності у сфері діяльності військових формувань, що є важливим для захисту прав військовослужбовців.

Мета статті є комплексний аналіз особливостей адміністративно-правового захисту прав та законних інтересів військовослужбовців і членів їхніх сімей в умовах збройної агресії проти України, з урахуванням нормативно-правових, інституційних та процедурних аспектів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративно-правовий захист прав та законних інтересів військовослужбовців та членів їхніх сімей є однією з ключових складових сучасної державної політики України, оскільки ця категорія громадян виконує особливу функцію — забезпечує обороноздатність держави, її територіальну цілісність та національну безпеку. В умовах збройної агресії та масштабних воєнних дій проблема ефективного правового захисту військовослужбовців і їхніх родин набуває першочергового значення, оскільки саме від рівня гарантій і соціальної підтримки залежить не лише моральний стан військових, а й довіра суспільства до державних інституцій загалом.

Нормативно-правову основу адміністративного захисту становлять Конституція України [1], яка закріплює фундаментальні права і свободи громадян та гарантує їх реалізацію, а також низка спеціальних законів, зокрема «Про військовий обов'язок і військову службу» [2], «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [3], «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [4]. Доповнюють їх підзаконні нормативні акти — постанови Кабінету Міністрів України, накази Міністерства оборони, акти інших органів виконавчої влади, що регламентують порядок надання соціальних пільг, медичного забезпечення, житлових гарантій, грошових виплат, а також механізм реалізації прав членів сімей військовослужбовців. Водночас слід підкреслити, що адміністративно-правовий захист не обмежується лише закріпленням гарантій у законодавстві, а передбачає реальну можливість їх реалізації через систему відповідних органів.

Інституційний механізм адміністративного захисту включає як органи військового управління, так і цивільні структури. Важливу роль відіграє Міністерство оборони України, яке не лише організовує проходження військової служби, але й відповідає за соціальний захист військовослужбовців.

Основними завданнями Міноборони є: участь у реалізації державної політики з питань оборони і військового будівництва, координація діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування з підготовки держави до оборони; участь в аналізі воєнно-політичної обстановки, визначення рівня воєнної загрози національній безпеці України; забезпечення функціонування, бойової і мобілізаційної готовності, бездатності та підготовки Збройних сил до виконання покладених на них функцій і завдань; проведення державної військової кадрової політики, заходів щодо реалізації соціально-економічних і правових гарантій військовослужбовців, членів їхніх сімей та працівників Збройних сил; розвиток військової освіти і науки, зміцнення дисципліни, правопорядку та виховання особового складу; взаємодія з державними органами, громадськими організаціями і громадянами, міжнародне співробітництво; контроль за додержанням законодавства у Збройних силах, створення умов для демократичного цивільного контролю над Збройними силами [4].

Міністерство у справах ветеранів України розробляє та реалізує державну політику у сфері соціального захисту ветеранів і членів їхніх сімей, забезпечує їх медичну, психологічну та професійну підтримку, координує патріотичне виховання та вшанування пам'яті, веде державні реєстри й електронні сервіси, взаємодіє з громадськими об'єднаннями та міжнародними партнерами, здійснює моніторинг дотримання їхніх прав. Також Міністерство бере участь у формуванні санкційної та протимінної політики, організовує реалізацію державних програм, управляє об'єктами державної власності у своїй сфері та проводить міжнародне співробітництво, зокрема в частині адаптації законодавства до стандартів ЄС [5]. Значний обсяг повноважень у сфері адміністративно-правового захисту військовослужбовців належить військовим частинам, територіальним центрам комплектування та соціальної підтримки, а також місцевим органам виконавчої влади й органам місцевого самоврядування. Водночас ключовим інструментом реалізації такого захисту виступають адміністративні суди, які розглядають спори між військовослужбовцями та органами публічної адміністрації. У випадку порушення своїх прав військовослужбовець має право звернутися до адміністративного суду України для їх відновлення.

У науковій площині все активніше обговорюється необхідність створення військових судів. Так, Ю.

Бобров пропонує інституційну побудову системи військових судів, яка включала б: 1) окружні військові суди; 2) апеляційні військові суди; 3) військову судову палату у складі Касаційного кримінального суду Верховного Суду [6]. На думку В. Рекшинського, суд, реалізуючи судову владу, виконує фундаментальну функцію захисту прав і свобод людини, виступаючи універсальною та історично обумовленою гарантією реалізації принципів права, правильного застосування законодавства та встановлення дійсних суб'єктивних прав і обов'язків сторін.

Судова форма юрисдикційного захисту соціальних прав військовослужбовців має низку ключових характеристик. По-перше, вона забезпечується незалежністю суду та самостійністю суддів, що становить основу виконання державою своєї правозахисної функції, розглядаючи військовослужбовців як осіб, які володіють людською гідністю та соціальними правами. По-друге, даний механізм ґрунтується на високих стандартах якості правового захисту, які переважають інші юрисдикційні форми. По-третє, судовий захист соціальних прав військовослужбовців реалізується на двох рівнях – національному (Конституційний Суд України, адміністративні суди, Верховний Суд) та міжнародному (Європейський суд з прав людини). По-четверте, він гарантує доступність правосуддя, завдяки чому військовослужбовці можуть ефективно відновлювати порушені права з мінімальними бар'єрами [7].

Особливістю адміністративно-правового захисту є поєднання необхідності дотримання принципів військової дисципліни з гарантіями реалізації прав і свобод людини. Військова служба передбачає низку обмежень, зокрема заборону участі у страйках чи політичних акціях, обмеження свободи пересування, специфіку проходження служби у визначених умовах. Однак такі обмеження не можуть нівелювати загальні права військовослужбовців як громадян, зокрема право на життя, здоров'я, гідність, належні умови праці та соціальний захист. Саме тому адміністративно-правовий механізм покликаний забезпечувати баланс між вимогами військової служби та дотриманням конституційних прав.

Не менш значущим аспектом є забезпечення прав членів сімей військовослужбовців. Адже військова служба безпосередньо впливає на добробут їхніх близьких, а тому держава зобов'язана гарантувати їм належний рівень соціального захисту. До таких гарантій належать пільги у сфері охорони здоров'я, освіти, житлового забезпечення, комунальних послуг, а також право на отримання грошових компенсацій у разі загибелі чи поранення військовослужбовця. Законодавство також передбачає особливий порядок визнання члена сім'ї військовослужбовця загиблим чи зниклим безвісти, що є основою для реалізації його права на соціальні виплати. Водночас практика показує, що реалізація цих прав часто ускладнена бюрократичними процедурами, відсутністю чітких механізмів взаємодії між державними органами та недостатнім рівнем правової поінформованості самих отримувачів гарантій.

Варто звернути увагу на існуючі проблеми у сфері адміністративно-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. По-перше, законодавча база характеризується наявністю прогалин та колізій, що знижує ефективність її застосування. По-друге, значна кількість нормативних актів має фрагментарний характер, що ускладнює їх узгоджене застосування на практиці. По-третє, у багатьох випадках реалізація соціальних прав стикається з бюрократичними перепонами, затягуванням процедур і недостатнім рівнем координації між органами влади. По-четверте, рівень правової грамотності військовослужбовців та членів їхніх сімей залишається недостатнім, що знижує їх здатність відстоювати власні права в адміністративних органах чи судах.

Висновки. Розвиток системи адміністративно-правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей потребує подальшого вдосконалення. Ключовими напрямками є спрощення процедур отримання пільг і компенсацій, мінімізація бюрократичних бар'єрів та підвищення прозорості діяльності органів публічної адміністрації. Важливого значення набуває цифровізація надання адміністративних послуг, створення єдиних електронних платформ для подання заяв, отримання консультацій та відстеження їх розгляду.

Особливу роль відіграє посилення контролю за дотриманням прав військовослужбовців, що можливе шляхом інституційного закріплення військового омбудсмена, активізації діяльності громадських організацій, а також уповноважених осіб у цій сфері.

Узагальнюючи, адміністративно-правовий захист прав та законних інтересів військовослужбовців є багатокомпонентним явищем, яке включає нормативно-правові, організаційні та процедурні елементи. Його ефективність визначає рівень соціальної справедливості, формує довіру до публічної влади, зміцнює авторитет держави та забезпечує стійкість українського суспільства в умовах воєнних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25 березня 1992 року № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>
3. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>
4. ЗСУ, Генштаб і Міністерство оборони: Хто за що відповідає в українській армії. URL: <https://www.depo.ua/ukr/war/bezpeka-ta-oborona-ukraini-khto-za-shcho-vidpovidaie-202109071365517>
5. Функції Мінветеранів. URL: <https://mva.gov.ua/funktsii-minveteraniv-1>

6. Юрій Бобров Актуальність створення військових судів в Україні: огляд результатів дослідження. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/35/pdf/pp-2019-35-12.pdf>

7. Рекшинський В.О. Судовий захист соціальних прав військовослужбовців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія ПРАВО*. 2023. Випуск 80: частина 2. С. 454-459

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №254к/96-ВР*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Pro viiskovyi oboviazok i viiskovu sluzhbu. (1992, March 25). [On military duty and military service]. *Zakon Ukrainy №2232-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> [in Ukrainian].

3. Pro sotsialnyi i pravovyi zakhyst viiskovosluzhbovtiv ta chleniv yikh simei. (1991, December 20). [On social and legal protection of military personnel and their family members]. *Zakon Ukrainy №2011-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> [in Ukrainian].

4. ZSU, Henshtab i Ministerstvo oborony: Khto za shcho vidpovidaie v ukrainskii armii. (2021). [The Armed Forces of Ukraine, the General Staff and the Ministry of Defense: Who is responsible for what in the Ukrainian army]. Retrieved from: <https://www.depo.ua/ukr/war/bezpeka-ta-oborona-ukraini-khto-za-shcho-vidpovidaie-202109071365517> [in Ukrainian].

5. Funktsii Minveteraniv. (2025). [Functions of the Ministry of Veterans Affairs]. Retrieved from: <https://mva.gov.ua/funktsii-minveteraniv-1> [in Ukrainian].

6. Bobrov, Yu. (2019). Aktualnist stvorennia viiskovykh sudiv v Ukraini: ohliad rezultativ doslidzhennia. [The relevance of the creation of military courts in Ukraine: a review of research results]. Retrieved from: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/35/pdf/pp-2019-35-12.pdf> [in Ukrainian].

7. Rekshynskiy, V.O. (2023). Sudovyi zakhyst sotsialnykh prav viiskovosluzhbovtiv v Ukraini. [Judicial protection of social rights of military personnel in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu, Seriya PRAVO. Vypusk 80: chastyna 2*. 454-459. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

УДК 347.63

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-355-359

Чернік Світлана Дмитрівна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

s.d.chernik@cuspu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-3290-1797

Бліндовська Анастасія Леонідівна,

студентка четвертого курсу освітньої програми «Право»

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

blindovska.nastia@gmail.com

МОЛОДА СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено аналіз поняття «молода сім'я» та розкрито його сутність на основі підходів, представлених у юридичній і загальнонауковій літературі. Встановлено, що молоді сім'ї потребують особливої уваги держави через проблеми, які виникають на початкових етапах подружнього життя. Визначено, що поняття «сім'я» та «молода сім'я» є міжгалузевим об'єктом досліджень. Проаналізовано дефініції, запропоновані науковцями. З'ясовано, що визначення понять «сім'я» та «молода сім'я» зумовлені специфічними ознаками та критеріями, властивими конкретним сферам знань (соціологія, економіка, психологія, юриспруденція). Зазначено, що окремі дослідники виділяють поняття «студентської сім'ї», адже велика кількість молодих сімей створюється саме в період навчання в закладах вищої освіти. Визначено, що вчені-юристи здебільшого керуються законодавчою дефініцією «сім'ї», що міститься у Сімейному кодексі України, проте наголошують на необхідності її удосконалення. Пропонується внести зміни до національного законодавства щодо юридичного визначення поняття «сім'я» та щодо конкретизації підстав її створення. Показано, що

науковці формують власні визначення поняття «сім'я» та розкривають його ключові ознаки, які є спільними для «молодої сім'ї», що викликано відсутністю єдиного наукового підходу. Доведено важливість врахування особливостей правового статусу молодих сімей, які потребують державної підтримки. На основі міждисциплінарного аналізу виокремлено специфічні риси молодого сім'ї (зокрема, обмеження віком до 35 років, значна проблематика соціального та економічного характеру, роль центрального осередку вирішення демографічних проблем, відносно молодий вік створення сім'ї та невелика тривалість спільного проживання). Узагальнюючи розглянуті підходи, сформульовано авторське визначення поняття «молода сім'я».

Ключові слова: сім'я, молода сім'я, ознаки сім'ї, сімейне законодавство, сімейна державна політика.

Chernik S., Blindovska A. YOUNG FAMILY AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION: A COMPREHENSIVE ANALYSIS

The article analyzes the concept of «young family» and reveals its essence based on approaches presented in legal and general scientific literature. It has been established that young families require special attention from the state due to the problems that arise in the early stages of married life. It has been determined that the concepts of «family» and «young family» are interdisciplinary objects of research. The definitions proposed by scientists are analyzed. It is found that the definitions of the concepts of «family» and «young family» are determined by specific features and criteria inherent in specific fields of knowledge (sociology, economics, psychology, jurisprudence). It is noted that some researchers distinguish the concept of a «student family», since a large number of young families are formed during the period of study at higher education institutions. It is determined that legal scholars are mostly guided by the legislative definition of «family» contained in the Family Code of Ukraine, but emphasize the need for its improvement. It is proposed to amend national legislation regarding the legal definition of the concept of «family» and to specify the grounds for its creation. It is shown that scholars formulate their own definitions of the concept of «family» and reveal its key features that are common to «young families», which is caused by the lack of a unified scientific approach. The importance of taking into account the specific legal status of young families in need of state support has been proven. Based on an interdisciplinary analysis, specific features of young families have been identified (in particular, age restriction to 35 years, significant social and economic problems, the role of the central unit in solving demographic problems, relatively young age of family formation, and short duration of cohabitation). Summarizing the approaches considered, the author's definition of the concept of «young family» is formulated.

Keywords: family, young family, characteristics of a family, family law, family state policy.

Постановка проблеми. Створення сім'ї є важливим етапом у житті кожної людини. Інститут сім'ї відіграє визначальну роль у розвитку суспільства та держави. Зберігаючи традиції, звичаї та моральні цінності, сім'я змінюється під впливом зовнішніх чинників, успішно адаптуючись до сучасних викликів, але, водночас, й сама ініціює суспільні перетворення. Сім'я сприяє розвитку особистісних характеристик, самореалізації особи, а також формує усвідомлення відповідальності за власні дії та їх наслідки перед членами сім'ї. На особливу увагу заслуговують молоді сім'ї, які перебувають на етапі становлення та потребують підтримки з боку держави. У зв'язку з цим важливим є розуміння поняття «молода сім'я» як об'єкта правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розгляд поняття «молода сім'я» нерозривно пов'язаний із категорією «сім'я». Саме тому більшість наукових досліджень зосереджена на розкритті сутності сім'ї як соціального та правового явища. Дослідженню поняття «сім'я» присвятили свої праці такі вчені-юристи, як: В.А. Ватрас, В.С. Гопанчук, І.В. Жилінкова, І.О. Дзера, І.С. Тімуш, І.Е. Ревуцька, К.А. Казарян, Г.О. Лозова та інші. Зокрема, І.Е. Ревуцька розглядає поняття сім'ї в теорії сімейного права й законодавства України та законодавства країн-членів ЄС [1]. К.А. Казарян досліджує визначення поняття «сім'я» як правову категорію на основі праць науковців різних часів [2]. І.С. Тімуш відзначає, що однією з найбільших проблем у сфері охорони сім'ї є існування різних наукових підходів до визначення поняття сім'ї як об'єкта правового регулювання. Насамперед це створює труднощі в практиці роботи правозастосовчих органів, коли виникають питання відносно сім'ї як цілісного утворення, чи окремих її складових [3]. Хоча поняття «сім'я» є об'єктом дослідження в юридичній науці, однак поняття «молода сім'я» потребує окремого вивчення.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз поняття «молода сім'я», розкрити його сутність на основі підходів, наявних в юридичній та загальнонауковій літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сімейна політика держави передбачає підтримку інституту сім'ї. Особливої уваги з боку держави потребують молоді сім'ї, які стикаються з комплексом проблем, пов'язаних із різними аспектами подружнього життя. Для дослідження молодого сім'ї як об'єкту правового регулювання в Україні важливо звернутися до визначення дефініції «молода сім'я».

Слід зазначити, що поняття «сім'я» та «молода сім'я» є об'єктом досліджень різних галузей науки. Зокрема, у соціології під поняттям «сім'я» розуміють соціальну групу, що базується на шлюбі та родинних зв'язках різного рівня, члени якої беруть участь у загально-сімейній діяльності. Сім'я виконує низку соціально-важливих функцій, серед яких найбільш вагомими виступають відтворення населення, соціалізація дітей, підтримка існування членів групи [4]. Поняття «молодої сім'ї» міститься в «Енциклопедії для працівників соціальної сфери», де зазначається, що «молода сім'я – це такий тип сім'ї від першого шлюбу, де є діти дошкільного віку та вік батьків не перевищує 30 років» [5, с. 194]. Науковець В. Постовий, досліджуючи молоду сім'ю, визначає її як період в житті людини, який характеризується відчутною зміною умов духовного спілкування щонайменше двох людей незалежно від їх віку, поєднанням їх економічної взаємодії, що позначається на створенні матеріальної бази сім'ї, активному дітонародженні та освоєнні виховної функції [6].

Вважається, що саме на молоду сім'ю покладається важлива функція вирішення демографічних проблем. Зважаючи на втрати молодого населення під час бойових дій в Україні та переміщення значної частини населення, зокрема молодих жінок та дітей, за кордон у зв'язку зі збройною російською агресією, ця проблема набуває особливої актуальності. У зв'язку з цим роль молоді сім'ї щодо розв'язання демографічних проблем підвищується та потребує підтримки з боку держави. Звернемося до думки науковиці С. В. Ничипоренко, яка у своїй монографії, присвяченій дослідженню молодіжної сімейної політики в Україні, акцентує увагу на вагомості соціального, економічного та політичного забезпечення цієї категорії населення з метою покращення демографічного розвитку держави. Так, науковиця зазначає, що, по-перше, сам термін «молода сім'я» почав використовуватися в науковій літературі та офіційних документах колишнього СРСР на початку 1980-х років, в той час, коли політика радянської держави щодо сім'ї була спрямована на підвищення рівня народжуваності і зниження кількості розлучень. Тоді вагома частка розлучень прослідковувалася в молодих сім'ях, тобто які проіснували лише 1-3 роки, що й зумовило визначення даного типу сім'ї як різновиду сім'ї, котра потребувала особливих заходів підтримки. І, по-друге, дослідниця зацентрувала увагу на необхідності впровадження молодіжної сімейної політики, яка є невідмінною складовою державної соціальної політики, що безпосередньо здійснює вплив на становище молоді сім'ї в суспільстві, і є способом створення необхідних для її соціального становлення й розвитку умов і гарантій, за допомогою яких держава взаємодіє з молодією сім'єю та сприяє її соціалізації й адаптації [7, с. 15].

З позиції психології, сім'я – це мала соціальна група, заснована на шлюбі та кровній спорідненості, а її члени сім'ї об'єднані емоційними зв'язками, спільністю побуту, моральною відповідальністю та взаємодопомогою [8]. Науковці, котрі вивчали психологію молоді сім'ї, вважають молоду сім'ю цілісною, органічною і динамічною системою, яка моделює процеси, які відбуваються у суспільстві у власну життєдіяльність. Тобто саме молода сім'я, на їх думку, у процесі свого розвитку акцентує увагу на найгостріших проблемах, які присутні на даний час в суспільстві [9, с.102].

Відмітимо, що окремі дослідники виділяють поняття «студентської сім'ї», адже велика кількість молодих сімей створюється саме в період навчання в закладах вищої освіти. За визначенням науковця О. Посвістак, студентська сім'я – це складне соціальне утворення, яке включає в себе різномірні компоненти, пов'язані з фізіологічними процесами, психологічною динамікою взаємовідносин, нормами і цінностями культури, економічними умовами ринку і виробництва. Тобто, виходячи з цього, під «студентською сім'єю» розуміють сім'ю, де один з подружжя або обидва вступають у будь-яку форму шлюбного союзу (офіційно зареєстрованого або фактичного) [10].

В економіці сім'я розглядається як соціальна група, для якої властиве спільне проживання, економічна кооперація та відтворення. Таку дефініцію наводить Дж. Мердок в своїй праці «Соціальна структура» [11]. Також, слід зазначити, що в наукових дослідженнях з економіки, де об'єктом вивчення є молода сім'я, вона розглядається як головний споживчий, а за умов ринку – і виробничий осередок.

Зазначається, що молоді сім'ї є найменш стабільними (внаслідок високих показників розлучень), найбільш репродуктивними (адже 80 % дітей народжується саме у молодих сім'ях), найбільш конфліктними (внаслідок великої кількості проблем, пов'язаних із процесами розвитку особистості та взаєморозуміння з партнером), і, найпоширеніше, малозабезпеченими (через невдоволеність в побуті, перебування у декретній відпустці, відсутність необхідного досвіду для влаштування на гарно оплачувану роботу тощо) [7, с. 194]. Відмітимо, що одним із важливих особистих немайнових прав подружжя є право на материнство та батьківство. Реалізація якого є важливою складовою життя молоді сім'ї [12, с. 28].

В юридичній науці питання визначення понять «сім'я» та «молода сім'я» також активно вивчається. Науковці спираються на законодавче закріплення визначення поняття «сім'я», що міститься у Сімейному кодексі України (далі – СК України). Так, за ст. 3 СК України, сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Її становлять особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, а також мають взаємні права та обов'язки [13]. Поняття «молода сім'я» міститься в Законі України «Про основні засади молодіжної політики» від 27.04.2021 р. (зі змінами). Відповідно до ст. 1 цього Закону, молода сім'я – це сім'я у значенні, наведеному в Сімейному кодексі України, вік кожного члена якої не перевищує 35 років включно [14].

Підкреслимо, що вчені-юристи наголошують на необхідності удосконалення запропонованої законодавцем норми-дефініції в частині її самої конструкції та уточнення юридичного визначення поняття «сім'я» [15, с. 331]. І.Е. Ревуцька підкреслює, що правовий підхід до розуміння сім'ї має бути більш прагматичним. Для цього необхідно, насамперед, дати відповідь, з якою метою спільність осіб визнається у праві сім'єю, а ці особи набувають статусу сім'ї [1, с. 62]. У зв'язку з цим вчені пропонують внести зміни до законодавства України щодо юридичного визначення поняття «сім'я» та щодо конкретизації підстав її створення.

Водночас науковці висловлюють власні визначення поняття «сім'я» та розкривають його ключові ознаки, які також властиві поняттю молоді сім'ї, що зумовлено відсутністю єдиного підходу до його визначення. Розглянемо окремі позиції науковців. Так, І.В. Жилінкова визначає сім'ю як об'єднання осіб, пов'язаних між собою спільністю життя та взаємними правами і обов'язками, що виникають за підстав, передбачених у законі [16, с. 126].

Науковець К. А. Казарян розглядає сім'ю як сукупність правовідносин між фізичними особами, яким характерні спільне проживання, ведення спільного господарства, взаємна моральна та матеріальна підтримка, взаємна спільність сімейних інтересів та взаємна юридична відповідальність, які виникають на підставі шлюбу, родинності, усиновлення та/ чи інших підставах, передбачених законом [2].

Г. О. Лозова вважає, що сім'я – це об'єднання осіб, що ґрунтується на шлюбі, кровному спорідненні, усиновленні чи інших формах взяття дітей на виховання, а також на інших підставах, що не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства, і яке пов'язує своїх членів спільністю життя та інтимних стосунків, а також взаємними правами і обов'язками [17, с. 122].

І.С. Тімуш доцільно зауважує, що сім'ю у правовому розумінні доцільно розглядати як юридичний зв'язок між фізичними особами. Застосування поняття юридичний зв'язок чітко підкреслює те змістове навантаження, яке вказує на сім'ю як правову категорію та чітко відмежовує юридичне визначення сім'ї від соціологічного [3, с. 113].

Слід зазначити, що правознавці, керуючись законодавчим визначенням поняття «молода сім'я», не приділяють йому окремої уваги, використовуючи для його характеристики ознаки, виділені в контексті розгляду поняття «сім'я». З огляду на це, на нашу думку, вкрай важливо врахувати особливості правового статусу цієї категорії сімей, які потребують державної підтримки.

Висновки. Враховуючи наведені визначення понять «сім'я» та «молода сім'я» науковців різних галузей науки, можна зробити висновок, що їхнє тлумачення зумовлене виокремленими ознаками, дослідження яких притаманне конкретній сфері знань. З огляду на це, на нашу думку, доцільно розкрити поняття «молода сім'я» через виокремлення його специфічних рис, а саме: - окрема комплексна система правовідносин; - відносно молодий вік створення сім'ї та невелика тривалість спільного проживання /шлюбу; - має межі у віковому спектрі – до 35 років; - наявність значної проблематики з боку соціологічних, психологічних, та, особливо, економічних проблем; - найбільш широко відображає сучасні проблеми суспільства; - є центральним осередком вирішення демографічних проблем країни; - є основним рушійним фактором змін законодавчих процесів у сфері соціального забезпечення сімей.

Таким чином, молода сім'я – це особлива комплексна система суспільних правовідносин, які виникають між молодим подружжям, максимальний вік кожного з яких становить 35 років включно, на яких покладені основні функції забезпечення демографічного розвитку суспільства, покращення якості життя населення, а також акумулювання розвитку законодавства в сфері соціального забезпечення цієї категорії населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ревуцька І.Е. До питання поняття сім'ї в теорії сімейного права та за законодавством України та країн-членів ЄС. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 46. Т. 1. С. 59-62.
2. Казарян К. Визначення поняття «сім'ї» як правової категорії. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2014. № 17. С. 223-226.
3. Тімуш І.С. Визначення сім'ї у юридичній науці. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 2. С. 109-115.
4. Ляшенко Н. О., Семке Н. М. Соціологія сім'ї: курс лекцій. Харків, НТУ «ХП», 2018. 96 с.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери: за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
6. Постовий В. Г. Сучасна сім'я і її педагогіка. К. : Логос, 1994. 63 с.
7. Ничипоренко С.В. Молодіжна сімейна політика в Україні: монографія. Умань: Видавець «Сочінський», 2011. 217 с.
8. Психологія : Підруч. для студ. вищ. закл. освіти / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук, Т. С. Кириленко, Т. С. Кудріна, П. С. Перепелиця, М. Л. Смульсон, О. Б. Федоришин. К. : Либідь, 1999. 558 с.
9. Мушкевич М.І., Федоренко Р.П., Дучимінська Т.І., Магдисюк Л.І. Психологія молоді сім'ї: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 236 с.
10. Посвістак О.А. Сучасна студентська сім'я: проблеми та переваги. *Психологічний журнал*. 2019. №1. С. 1-11.
11. George Peter Murdock. Social Structure. *The Quarterly Review of Biology*: 1951. Vol 26. №3.
12. Чернік С.Д. Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя. *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. Випуск 10. С.25-29.
13. Сімейний кодекс України : чин. законодавство зі змін. та допов. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
14. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
15. Ватрас В.А. До питання про законодавче закріплення поняття сім'ї. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 327-332.
16. Жилінкова І. В. Проблема визначення поняття «сім'я» за Сімейним кодексом України. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2. С. 119–126.

17. Лозова Г.О. Законодавче визначення сім'ї та шлюбу. *Університетські наукові записки. Часопис Хмельницького університету управління та права*. 2006. № 1 (17). С. 119-122.

REFERENCES:

1. Revutska, I.E. (2017). Do pytannia poniattia simi v teorii simeinoho prava ta za zakonodavstvom Ukrainy ta krain-chleniv YeS. [On the issue of the concept of family in the theory of family law and under the legislation of Ukraine and EU member states]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo*. Vyp. 46. T.1. 59-62. [in Ukrainian].
2. Kazarian, K. (2014). Vyznachennia poniattia «simi» yak pravovoi katehorii. [Definition of the concept of "family" as a legal category]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: «Pravo»*. №17. 223-226. [in Ukrainian].
3. Timush, I.S. (2018). Vyznachennia simi u yurydychnii nautsi. [Definition of family in legal science]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. №2. 109-115. [in Ukrainian].
4. Liashenko, N.O., Semke, N.M. (2018). Sotsiologhiia simi: kurs lektsii. [Sociology of the family: a course of lectures]. 96. [in Ukrainian].
5. Zvierieva, I.D. (Ed.) (2012). Entsyklopediia dlia fakhivtsiv sotsialnoi sfery. [Encyclopedia for social professionals]. 536. [in Ukrainian].
6. Postovyi, V.H. (1994). Suchasna simia i yii pedahohika. [Modern family and its pedagogy]. 63. [in Ukrainian].
7. Nychyporenko, S.V. (2011). Molodizhna simeina polityka v Ukraini. [Youth and family policy in Ukraine]. *Monohrafiia*. 217. [in Ukrainian].
8. Trofimov, Yu.L., Rybalka, V.V., Honcharuk, P.A., Kyrylenko, T.S., Kudrina, T.S., Perepelytsia, P.S.. & Fedoryshyn, O.B. (1999). Psykholohiia. [Psychology]. *Pidruch. dlia stud. vyshch. zakl. osvity*. 558. [in Ukrainian].
9. Mushkevych, M.I., Fedorenko, R.P., Duchyminska, T.I., Mahdysiuk, L.I. (2018). Psykholohiia molodoi simi. [Psychology of a young family]. *Monohrafiia*. 236. [in Ukrainian].
10. Posvistak, O.A. (2019). Suchasna studentska simia: problemy ta perevahy. [Modern student family: problems and advantages]. *Psykhologichnyi zhurnal*. №1. 1-11. [in Ukrainian].
11. George Peter Murdock. (1951). Social Structure. *The Quarterly Review of Biology*. Vol 26. №3. [in English].
12. Chernik, S.D. (2021). Pravo na materynstvo ta batkivstvo yak osobysti nemainovi prava podruzzhzia. [The right to motherhood and fatherhood as personal non-property rights of spouses]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. Vypusk 10. 25-29. [in Ukrainian].
13. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. №2947-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
14. Pro osnovni zasady molodizhnoi polityky. (2021, April 27). [On the basic principles of youth policy]. *Zakon Ukrainy №1414-IX*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> [in Ukrainian].
15. Vatra, V.A. (2009). Do pytannia pro zakonodavche zakriplennia poniattia simi. [On the issue of legislative consolidation of the concept of family]. *Derzhava i pravo*. Vyp. 44. 327-332. [in Ukrainian].
16. Zhylinkova, I.V. (2007). Problema vyznachennia poniattia «simia» za Simeinym kodeksom Ukrainy. [The problem of defining the concept of "family" according to the Family Code of Ukraine]. *Universytetski naukovi zapysky*. №2. 119-126. [in Ukrainian].
17. Lozova, H.O. (2006). Zakonodavche vyznachennia simi ta shliubu. [Legislative definition of family and marriage]. *Universytetski naukovi zapysky. Chasopys Khmelnytskoho universytetu upravlinnia ta prava*. №1(17). 119-122. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

УДК 342.922

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-360-364

Джафарова Олена В'ячеславівна,

доктор юридичних наук, професор,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

кафедра адміністративної діяльності ННІ № 3 (завідувач)

olenadzhafarova@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4201-0218

Шатрава Сергій Олександрович,

доктор юридичних наук, професор,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

науково-дослідна лабораторія з проблем

досудового розслідування ННІ № 1 (завідувач)

sergshatrava@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7072-961X

Федоренко Віталій Леонідович,

викладач кафедри забезпечення державної безпеки

Національної академії Національної гвардії України

Fedor.0202@ukr.net

ORCID ID: 0009-0008-8979-5343

ПИТАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ

У науковій статті здійснено узагальнення наукової думки щодо розуміння дисциплінарної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності державних службовців, що має на меті забезпечення ефективності службової діяльності. Відзначено, що дисциплінарна відповідальність посадових осіб дипломатичної служби України має низку специфічних особливостей, обумовлених їхнім особливим міжнародно-правовим статусом та необхідністю захисту національного іміджу.

Відзначено, що дисциплінарна відповідальність є невід'ємною частиною правового статусу посадових осіб дипломатичної служби та ключовим інструментом зміцнення службової дисципліни. Проте, попри її важливість, чинний Закон України «Про дипломатичну службу» містить значні прогалини, що створюють ризик суб'єктивного застосування стягнень через відсилки до загального трудового законодавства. Наголошено, що в нормах чинного законодавства відсутній чіткий перелік спеціальних дисциплінарних проступків, пов'язаних зі шкодою іміджу чи порушенням ротації, що є критичним для специфіки дипломатичної роботи. Наголошено на необхідності удосконалення правового регулювання дисциплінарної відповідальності посадових осіб дипломатичної служби України, шляхом внесення змін до норм чинного законодавства або прийняття спеціалізованого нормативного акту, що забезпечить повну регламентацію процедур, вичерпний перелік проступків та усуне неоднозначні тлумачення.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, дисципліна, дисциплінарний проступок, посадова особа, дипломатичні службовці, дипломатичні посади, дипломатична служба, дипломатичні установи, дипломатичні функції, консульські функції, консульські установи, міжнародне співробітництво.

Dzhafarova O., Shatrava S., Fedorenko V. ISSUE OF DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF OFFICIALS OF THE DIPLOMATIC SERVICE OF UKRAINE: ISSUE OF TODAY

The scientific article summarizes scientific opinion on the understanding of disciplinary responsibility as a special type of legal responsibility of civil servants, which is aimed at ensuring the effectiveness of official activities. It is noted that the disciplinary responsibility of officials of the diplomatic service of Ukraine has a number of specific features due to their special international legal status and the need to protect the national image.

It is noted that disciplinary responsibility is an integral part of the legal status of officials of the diplomatic service and a key tool for strengthening official discipline. However, despite its importance, the current Law of Ukraine "On Diplomatic Service" contains significant gaps that create the risk of subjective application of penalties through references to general labor legislation. It is emphasized that the current legislation does not contain a clear list of special disciplinary offenses related to damage to the image or violation of rotation, which is critical for the specifics of diplomatic work. The need to improve the legal regulation of disciplinary liability of officials of the diplomatic service of Ukraine by amending the norms of current legislation or adopting a specialized regulatory act that will ensure full regulation of procedures, an exhaustive list of offenses and eliminate ambiguous interpretations is emphasized.

Keywords: disciplinary liability, discipline, disciplinary offense, official, diplomatic officials, diplomatic positions, diplomatic service, diplomatic institutions, diplomatic functions, consular functions, consular institutions, international cooperation.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної агресії та прагнення України до повноправного членства в Європейському Союзі та НАТО, дипломатична служба стає одним із ключових інструментів захисту національних інтересів. Вона відповідає за формування міжнародної коаліції на підтримку України, забезпечення поставок зброї, залучення фінансової допомоги та інформаційну протидію ворожій пропаганді. Професіоналізм та бездоганна репутація кожного дипломата є критично важливими для виконання цих завдань. Будь-який дисциплінарний проступок може завдати значної шкоди міжнародному іміджу України та підірвати довіру партнерів. Тому дослідження механізмів, які забезпечують високий рівень дисципліни, є надзвичайно актуальним.

Незважаючи на існування спеціального Закону України «Про дипломатичну службу», чинне законодавство не забезпечує всебічного та ефективного регулювання дисциплінарної відповідальності. Можемо констатувати, що норми чинного законодавства не завжди містить вичерпний перелік дисциплінарних проступків, що дає підстави для суб'єктивного тлумачення та ухвалення рішень, які можуть бути оскаржені в суді. В той же час, процедурний порядок проведення службових розслідувань є недостатньо деталізованим, що може призводити до порушення прав посадових осіб, затягування процесу та, як наслідок, до неефективності механізму. В цілому вищезазначене тільки актуалізує дослідження дисциплінарної відповідальності посадових осіб дипломатичної служби.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На важливість досліджуємої проблематики звертали увагу вчені в наукових працях, зокрема:

Т.І. Биркович «Правове регулювання дипломатичної служби в Україні» (2007), І.М. Волков «Організаційно-правовий механізм державного управління забезпеченням безпеки об'єктів дипломатичного призначення в Україні» (2021), Л.В. Заболотна «Механізм адміністративно-правового забезпечення діяльності державного службовця дипломатичної служби України» (2017), О.С. Конопляник «Адміністративно-правові основи охорони дипломатичних представництв іноземних держав в Україні» (2015), Ю.В. Макаренко «Правове регулювання трудових відносин дипломатичних працівників» (2013), А.І. Музика «Правовий статус дипломатичного представництва: питання теорії та практики» (2009), О.В. Селецький «Дипломатичні працівники як спеціальні суб'єкти трудового права» (2015), О.Р. Сторожук «Організаційно-правові засади проходження дипломатичними працівниками дипломатичної служби» (2014), С.А. Федчишин «Дипломатична служба України: організаційно-правові засади» (2021).

Незважаючи на те, що тема дисциплінарної відповідальності посадових осіб є предметом досліджень, дисциплінарна відповідальність посадових осіб дипломатичної служби України вивчається недостатньо, особливо з урахуванням специфіки їхньої діяльності. Тому це дослідження має наукову новизну, оскільки воно зосереджується на унікальних аспектах роботи посадових осіб дипломатичної служби України та пропонує новітні рішення для вдосконалення правового регулювання, що й становить мету наукової статті.

Таким чином, комплексний аналіз проблеми дисциплінарної відповідальності посадових осіб дипломатичної служби України не лише сприятиме вдосконаленню національного законодавства, а й зміцненню авторитету України на міжнародній арені, що є особливо важливим в умовах сучасності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормами чинного законодавства закріплюється, що дипломатична служба – це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності посадових осіб дипломатичної служби, пов'язаній з реалізацією зовнішньої політики України, захистом національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном [1]. Особливо цікавим є те, що зміст зовнішньої політики, що реалізується посадовими особами дипломатичної служби, полягає у систематичній та цілеспрямованій діяльності із забезпечення національних інтересів держави на міжнародній арені. В цілому для посадових осіб дипломатичної служби зміст зовнішньої політики стає головним критерієм їхньої службової дисципліни. Тому, дисциплінарний проступок найчастіше виникає тоді, коли дії або бездіяльність дипломата суперечать або шкодять реалізації цих пріоритетних завдань зовнішньої політики.

В цілому відносини, що виникають у зв'язку із відповідальністю посадових осіб дипломатичної служби, регулюються Законом України «Про дипломатичну службу», Законом України «Про державну службу» [2] та іншими актами законодавства України.

Науковий пошук вбачаємо розпочати із загального розуміння дисциплінарної відповідальності посадових осіб органів публічної влади з подальшим розумінням саме дисциплінарної відповідальності посадових осіб дипломатичної служби України, оскільки прозорий і справедливий порядок притягнення до відповідальності за посадові зловживання запобігає корупційним ризикам та підвищує довіру суспільства до дипломатичного корпусу.

Так, І.І. Задоя визначає дисциплінарну відповідальність як особливий вид юридичної відповідальності, що застосовується до державних службовців спеціальним суб'єктом, за вчинення ними дисциплінарного проступку, характеризується специфічним та чітким механізмом реалізації та полягає у застосуванні до державних службовців закріплених законодавством санкцій: дисциплінарних стягнень, що полягають у зобов'язанні державних службовців зазнати певних обмежень особистого, матеріального чи організаційного характеру [3, с. 110].

А.О. Собакарь звертає увагу, що правопорушення державних службовців, у тому числі

дисциплінарні проступки, характеризуються підвищеним рівнем шкідливості для інтересів держави, правопорядку, конституційних прав і свобод людини та громадянина. Дисциплінарна відповідальність державних службовців є одним із заходів забезпечення ефективного функціонування інституту державної служби в Україні [4, с. 610-611].

К.П. Владовська визначає, що дисциплінарна відповідальність державних службовців є інститутом трудового права, що полягає в застосуванні негативних наслідків правового характеру до винної особи в разі вчинення нею дисциплінарного проступку, з метою відшкодування шкоди, припинення та попередження порушень службової дисципліни в майбутньому. Досліджуваний інститут зазнав суттєвого реформування з моменту створення та нині потребує подальшого удосконалення в таких аспектах: 1) усунення законодавчої колізії та дублювання положень щодо визначення дисциплінарної відповідальності державного службовця (ст. 64 Закону України «Про державну службу») і підстави для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності (ст. 65 Закону); 2) скасування вичерпного переліку видів дисциплінарних проступків та встановлення можливості розширеного їх тлумачення; 3) розширення переліку дисциплінарних стягнень шляхом доповнення його штрафом; 4) встановлення змоги застосовувати альтернативні дисциплінарні стягнення за конкретно вчинений дисциплінарний проступок; 5) створити спеціалізований суд щодо притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності [5, с. 25].

На підставі викладеного, слід погодитися із загальноновизнаним у науці розумінням дисциплінарної відповідальності як особливого виду юридичної відповідальності, що має на меті забезпечення ефективності службової діяльності, необхідно відзначити, що дисциплінарна відповідальність посадових осіб дипломатичної служби має низку специфічних особливостей, обумовлених їхнім особливим міжнародно-правовим статусом та необхідністю захисту національного іміджу.

Так, Т.І. Биркович акцентує увагу, що дипломатична служба як невід'ємна складова державної служби повинна сприяти забезпеченню системного характеру державного управління та програмно-цільового підходу до надання управлінських послуг на основі управлінського професіоналізму, правової компетентності, організованості та дисципліни працівників дипломатичної служби, законності, результативності, раціональності, ефективності їх праці [6, с. 109-110]. Т.І. Биркович звертає увагу, що службова дисципліна в під час проходження дипломатичної служби потребує покращення, оскільки її зниження є наслідком безперервних оргзаходів, недостатньої особистої зацікавленості державних службовців у результатах своєї діяльності й рівною мірою послаблення вимог з боку керівників до себе та своїх підлеглих. Небезпечних обертів набуває правовий нігілізм чиновників, їх нехтування нормами законів та підзаконних актів. Відсутність етичного кодексу держслужбовців призводить до серйозних перекозів у виконанні ними своїх посадових обов'язків. Водночас моральні основи, що забезпечують надійність діяльності посадових осіб, найменше піддані правовому регулюванню. Стан безвідповідальності службовців за недотримання своїх обов'язків, етичних принципів, норм законодавства спричинює негативні наслідки [6, с. 133-134]. Отже, дисципліна та професіоналізм є не просто вимогами, а обов'язковими умовами для перетворення дипломатичної служби на ефективний, системний інструмент досягнення зовнішньополітичних цілей держави.

У свою чергу, С.А. Федчишин в межах монографічного дослідження доводить, що дисциплінарна відповідальність є невід'ємним елементом правового статусу посадових осіб дипломатичної служби. Застосування дисциплінарної відповідальності у поєднанні із заохоченням та іншими заходами здатне сприяти зміцненню службової дисципліни в органах дипломатичної служби [7]. С. А. Федчишин доводить, що на сьогоднішній день маємо законодавчо не врегульовані у Законі України «Про дипломатичну службу» спеціальних дисциплінарних проступків посадових осіб дипломатичної служби. Вченим запропоновано виокремити та закріпити перелік спеціальних дисциплінарних проступків у Законі України «Про дипломатичну службу», а саме: 1) відмова посадової особи дипломатичної служби від пропозиції про участь у ротації без поважних причин або від третьої поспіль пропозиції про участь у ротації за наявності поважних причин, а також відмова без поважних причин у встановлені строки виїхати до держави перебування у разі її направлення у довготермінове відрядження або повернутись в Україну у разі її відкликання із довготермінового відрядження; 2) одноразове грубе порушення посадовою особою дипломатичної служби посадових обов'язків, що завдало шкоди іміджу України за кордоном або розвитку відносин з відповідною державою чи міжнародною організацією; 3) вчинення членом сім'ї посадової особи дипломатичної служби, який перебуває разом із нею у державі перебування, дій, які завдали шкоди іміджу України за кордоном або розвитку відносин з відповідною державою чи міжнародною організацією [7].

В той же час, О.Р. Сторожук звертає увагу, що у Законі України «Про дипломатичну службу» відсутній чіткий та вичерпний перелік правопорушень, за які передбачається дисциплінарна відповідальність, і тільки частково передбачені види дисциплінарних стягнень, а щодо інших зроблена відсилка до законодавства про працю, що на думку вченого, призводить до неоднозначних тлумачень положень Закону та відповідно суб'єктивного підходу до питань застосування такого важливого виду забезпечення реалізації правового статусу дипломатичних працівників як відповідальність [8, с. 145-146].

О.В. Селецький наголошує, щоб повною мірою врегулювати питання дисциплінарної відповідальності працівника на дипломатичній службі, замало наявності єдиної статті в Законі, яка фізично не спроможна регламентувати цілий комплекс відносин, що виникають внаслідок порушення трудової

дисципліни. У зв'язку з чим О.В. Селецький пропонує прийняти окремий нормативно-правовий акт «Положення про дисципліну працівників дипломатичної служби», у якому варто пояснити значення термінів «дисциплінарна відповідальність», «дисциплінарний проступок», «дисциплінарне стягнення», встановити вичерпний перелік дисциплінарних проступків, видів заохочень та дисциплінарних стягнень, що застосовуються до працівників дипломатичної служби, порядок їх застосування, а також порядок оскарження дисциплінарних стягнень [9, с. 137].

В продовження вказаному Ю.В. Макаренку наголошує на тому, що суть службової дисципліни, права й обов'язки працівників дипломатичної служби щодо забезпечення й додержання дисципліни, а також види й порядок застосування заохочень і дисциплінарних стягнень має визначати Дисциплінарний статут дипломатичної служби України [10, с. 10].

Висновки. На підставі викладеного можемо констатувати, що вчена спільнота одностайно визнає, що дисциплінарна відповідальність є невід'ємною частиною правового статусу посадових осіб дипломатичної служби та ключовим інструментом зміцнення службової дисципліни. Проте, попри її важливість, чинний Закон України «Про дипломатичну службу» містить значні прогалини, що створюють ризик суб'єктивного застосування стягнень через відсилки до загального трудового законодавства. Науковці (зокрема, С.А. Федчишин і О.Р.Сторожук) доводять, що у законі відсутній чіткий перелік спеціальних дисциплінарних проступків, пов'язаних зі шкодою іміджу чи порушенням ротації, що є критичним для специфіки дипломатичної роботи. У зв'язку з цим, існує нагальна потреба в удосконаленні правового регулювання, яке (О.В. на думку Селецького та Ю.В.Макаренка), має бути реалізоване шляхом прийняття окремого Дисциплінарного статуту або Положення. Такий спеціалізований нормативний акт забезпечить повну регламентацію процедур, вичерпний перелік проступків та усуне неоднозначні тлумачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про дипломатичну службу: Закон України від 07 червня 2018 № 2449-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2449-19>.
2. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 № 889-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/889-19>.
3. Задоя І.І. Особливості дисциплінарної відповідальності державних службовців. *Правова позиція*. 2024. № 2 (43). С. 106-110.
4. Собакарь А.О. Дисциплінарна відповідальність як різновид юридичної відповідальності державних службовців. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 608-611. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/140>.
5. Владовська К.П. Актуальні проблеми інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2020. Випуск 61 том 1. С. 21-25. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.61-1.4>.
6. Биркович Т.І. Правове регулювання дипломатичної служби в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя, 2007. 183 с.
7. Федчишин С. А. Дипломатична служба України: організаційно-правові засади: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2021. 41 с.
8. Сторожук О. Р. Організаційно-правові засади проходження дипломатичними працівниками дипломатичної служби: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2014. 200 с.
9. Селецький О. В. Дипломатичні працівники як спеціальні суб'єкти трудового права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Дніпропетровськ, 2015. 227 с.
10. Макаренко Ю.В. Правове регулювання трудових відносин дипломатичних працівників: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2013. 205 с.

REFERENCES:

1. Pro dyplomatychnu sluzhbu (June 7, 2018) [On the diplomatic service]: Zakon Ukrainy № 2449-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/2449-19>. [in Ukrainian].
2. Pro derzhavnu sluzhbu (December 10, 2015) [On the civil service]: Zakon Ukrainy № 889-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/889-19>. [in Ukrainian].
3. Zadoya, I.I. (2024). Osoblyvosti dystsyplinaranoi vidpovidal'nosti derzhavnykh sluzhbovtiv. [Peculiarities of disciplinary liability of civil servants]. *Pravova pozytsiya*. № 2 (43). 106-110. [in Ukrainian].
4. Sobakar', A.O. (2023). Dystsyplinarna vidpovidal'nist' yak riznovyd yurydychnoyi vidpovidal'nosti derzhavnykh sluzhbovtiv [Disciplinary liability as a type of legal liability of civil servants]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. № 3. 608-611. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-3/140> [in Ukrainian].
5. Vladovs'ka, K.P.(2020) Aktual'ni problemy instytutu dystsyplinaranoi vidpovidal'nosti derzhavnykh sluzhbovtiv [Current problems of the institute of disciplinary responsibility of civil servants]. *Naukovyy visnyk Uzhhorod's'koho natsional'noho universytetu*. Seriya PRAVO. Vypusk 61 tom 1. S. 21-25. DOI <https://doi.org/10.32782/2307-3322.61-1.4>. [in Ukrainian].
6. Byrkovych, T.I. (2007). Pravove rehulyuvannya dyplomatychnoyi sluzhby v Ukraini [Legal regulation of the diplomatic service in Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Zaporizhzhya, 183. [in Ukrainian].
7. Fedchyshyn, S. A. (2021). Dyplomatychna sluzhba Ukrainy: orhanizatsiyno-pravovi zasady [Diplomatic service of Ukraine: organizational and legal foundations]: dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.07.

Kharkiv, 41. [in Ukrainian].

8. Storozhuk, O. R. (2014). Orhanizatsiyno-pravovi zasady prokhodzhennya dyplomatychnymy pratsivnykamy dyplomatychnoy sluzhby [Organizational and legal principles of diplomatic service by diplomatic employees]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv, 200 [in Ukrainian].

9. Selets'kyi, O. V. (2015). Dyplomatychni pratsivnyky yak spetsial'ni sub'yekty trudovoho prava [Diplomatic employees as special subjects of labor law]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Dnipropetrovs'k, 227 [in Ukrainian].

10. Makarenko, YU.V. (2013). Pravove rehulyuvannya trudovykh vidnosyn dyplomatychnykh pratsivnykiv [Legal regulation of labor relations of diplomatic employees]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Kyiv, 205 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

УДК 342.9:502

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-364-369

Куркова Ксенія Миколаївна,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач відділу науково-правових експертиз

та законопроектних робіт

Науково-дослідного інституту публічного права

kurkova_ksenya@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-4259-5511

Даниленко Анна Олександрівна,

доктор філософії в галузі права,

старший науковий співробітник

відділу проблем публічного права

Науково-дослідного інституту публічного права

a_danilenko07@ukr.net

ORCID ID: 0000-0001-8263-1364

ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА: ІНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена ідентифікації системи суб'єктів, уповноважених на реалізацію публічного адміністрування у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні.

Визначено, що інституційний контекст публічного адміністрування загалом може бути представлений представниками реалізації виконавчої адміністративної влади. Однак зауважено, що в Україні загалом дещо ускладненим є розуміння дихотомічних особливостей політико-адміністративної діяльності представників влади, адже чіткого розподілу між адміністративними і політичними функціями суб'єктів формування та реалізації державних політик досі не сформовано. Тому узагальнюється про можливість розкриття порушеної проблематики через: 1) суб'єктів, на яких покладено функції реалізації державної політики у конкретних сферах, у тому числі у сфері охорони навколишнього природного середовища; 2) осіб, уповноважених на реалізацію заходів державної політики, зокрема і у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Визначено інституційний контекст публічного адміністрування у сфері охорони навколишнього природного середовища як відкриту та динамічну систему, що поєднує вертикальну ієрархію із горизонтальними зв'язками співпраці між владою, громадським сектором і бізнесом. Констатується, що склад таких суб'єктів може змінюватися залежно від конкретних заходів та документально визначених відповідальних виконавців. Проте, з наукової точки зору, не є помилковим твердження, що її основу формують органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які забезпечують координацію та реалізацію природоохоронних заходів на центральному та регіональному рівнях, а доповнюють – учасники, що долучаються до виконання окремих заходів, зокрема це громадські організації, ініціативні групи громадян та суб'єкти підприємництва, діяльність яких розгортається у досліджуваній сфері.

Ключові слова: громадськість, державна політика, екологічна безпека, органи виконавчої влади, охорона навколишнього природного середовища, публічне адміністрування, реалізація управлінських рішень, суб'єкти

Kurkova K., Danylenko A. PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION: INSTITUTIONAL CONTEXT

The article is devoted to the identification of the system of actors authorized to implement public administration in the field of environmental protection in Ukraine.

It is determined that the institutional context of public administration, in general, can be represented by the executors of administrative executive authority. However, it is noted that in Ukraine the understanding of the dichotomous features of politico-administrative activity of government representatives is somewhat complicated, since a clear distinction between the administrative and political functions of actors involved in the formulation and implementation of state policies has not yet been established. Therefore, it is generalized that the outlined issues can be revealed through: (1) actors entrusted with the functions of implementing state policy in specific areas, including in the field of environmental protection; (2) persons authorized to implement measures of state policy, in particular in the field of environmental protection.

The institutional context of public administration in the field of environmental protection is defined as an open and dynamic system that combines a vertical hierarchy with horizontal links of cooperation between authorities, the civil society sector, and business. It is stated that the composition of such actors may vary depending on specific measures and officially designated responsible executors. However, from a scientific standpoint, it is not erroneous to assert that its foundation is formed by executive authorities and local self-government bodies, which ensure coordination and implementation of environmental protection measures at the central and regional levels, while being complemented by actors engaged in the implementation of individual measures, in particular non-governmental organizations, citizen initiatives, and business entities whose activities unfold in the studied field.

Keywords: business entities, civil society, environmental protection, environmental security, executive authorities, implementation of managerial decisions, participation in decision-making, public administration, state policy.

Постановка проблеми. Питання публічного адміністрування у межах сучасної адміністративно-правової науки не втрачають своєї актуальності з низки об'єктивних причин. По-перше, в умовах реформування державного управління Української держави особливого значення набуває впровадження новітніх управлінських практик у загальну систему державотворення [1]. По-друге, під час розгляду сутності публічного адміністрування часто пропонується широкий спектр тверджень та визначень, що розкриває окремі аспекти цього поняття та підходи до його розуміння [2, с. 15], створюючи підґрунтя для наукових дискусій щодо його природи, сутності та місця в системі реалізації управлінських процесів державного рівня. Тому потреба у систематизації наукових позицій, критичному аналізі усталених концепцій та формуванні нових науково обґрунтованих теорій становлення та розвитку засад публічного адміністрування в Україні досі є однією із пріоритетних науково-дослідних задач.

Існує думка, що державна політика має сприйматися як інструмент забезпечення легітимності дій, рішень та бездіяльності публічної адміністрації; гарантією прозорості й чіткості встановлених правил та умов розвитку суспільних відносин. Своєю чергою, публічне адміністрування має забезпечувати її функціональність [3, с. 4].

За таких умов логічним видається твердження, що ефективність реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища безпосередньо залежить від рівня інституційного розвитку публічного адміністрування в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливо зауважити, що у контексті навколишнього природного середовища публічне адміністрування, за думкою В. Мороза, Ю. Батира, С. Мороз [4], виступає як діяльність з реалізації природоохоронних заходів. При цьому засобами здійснення публічного адміністрування сфери природного навколишнього середовища визначаються: моніторинг і природоохоронний контроль, інструменти фінансового й економічного характеру, екологічне обрахування, екологічна сертифікація й маркування, інтегрований дозвіл, правове регулювання, контролювання застосування природних ресурсів, екологічне спілкування, стратегічне екологічне оцінювання (В. Чудненко [5]). Інші спеціалізовані напрацювання на обрану тематику фактично відсутні, адже в суміжному контексті науковці зосереджують свої дослідницькі пошуки на ідентифікації змісту та сутності публічного адміністрування екологічної безпеки (приміром, В. Клименко здійснив аналіз державної політики України та ЄС у сфері екологічної безпеки, а також визначив її ключові інструменти та проблеми реалізації [6]), кліматичної сфери (наприклад, В. Мачуським увага акцентується на особливостях публічного адміністрування процесів адаптації до змін клімату та зменшення їх негативного впливу на довкілля і суспільство [7]) або ж загальною концепцією сталого розвитку та інтеграції екологічної складової у публічне управління (І. Кононенко [8]).

Зрозуміло, що наукова доктрина багата на напрацювання вітчизняних вчених в питаннях виокремлення особливостей реалізації заходів охорони навколишнього природного середовища, організаційно-правового механізму здійснення такої діяльності, а також визначення системи органів управління зазначеною сферою. Однак з урахуванням того, що порушене у межах цього дослідження питання немає системного наукового осмислення, наукові здобутки відповідних вчених можуть слугувати лише теоретичним базисом для визначення інституційної складової публічного адміністрування у сфері охорони навколишнього природного середовища або бути відправною точкою для розвитку наукової дискусії, проте не її продовженням.

Метою статті є ідентифікація системи суб'єктів, уповноважених на реалізацію публічного адміністрування у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливо враховувати, що за загальним контекстом публічне адміністрування у вузькому сенсі вченими пов'язується з виконавчою гілкою влади і розглядається як: 1) професійна діяльність державних службовців, яка охоплює всі види діяльності, спрямовані на реалізацію рішень уряду; 2) вивчення, розробка і впровадження напрямів державної політики. Окрім того, у

широкому сенсі під публічним адмініструванням розуміють систему управління, представлену адміністративними інститутами в рамках прийнятої структури влади [9, с. 7]. Розширює цю думку К. Колесникова, стверджуючи, що публічне адміністрування є «процедурою втілення рішень, прийнятих у системі публічного управління». Тому вчена констатує, що «задня розвитку держави на засадах демократії з використанням ефективних новітніх методів і технологій управління та направлених на забезпечення громадян на рівні світових стандартів, необхідно здійснити розподіл адміністративних і політичних функцій у системі виконавчої влади та запровадити сучасні демократичні принципи, такі як верховенство права, законність, відкритість, прозорість, дієвість, результативність, ефективність, підконтрольність, підзвітність та відповідальність» [1]. Уточнимо, що мова йде про те, що уряд виконує «функцію політики» і «функцію адміністрації», де перша пов'язана з виробленням політичного курсу або виконання волі держави і суспільства, а друга – із впровадженням в життя цього політичного курсу [10, с. 117]. Зокрема виконавча політична влада знаходиться в руках політичних діячів – міністрів уряду, а виконавча адміністративна влада належить самостійним урядовим органам – міністерствам. Уряд, здійснюючи виконавчу політичну владу, визначає поточні і стратегічні напрями політичного курсу, тоді як міністерства в рамках своїх виконавчих адміністративних повноважень застосовують правові норми і проводять ці рішення в життя. Ця концепція достатньо ефективна в державах з парламентською формою правління, де уряд має в своєму розпорядженні підтримку більшості членів парламенту [10, с. 117–118]. У протилежному випадку слід вести мову про взаємодію між законодавчою, виконавчою владою [11, с. 10], місцевим самоврядуванням, які функціонують у взаємозалежних суспільних сферах і які об'єднує загальна природа походження, що пов'язана із феноменом влади [11, с. 10; 12, с. 62]. Маємо вказати, що в Україні загалом дещо ускладненим є розуміння дихотомічних особливостей політико-адміністративної діяльності представників влади, адже чіткого розподілу між адміністративними і політичними функціями суб'єктів формування та реалізації державних політик досі не сформовано.

Таким чином, можемо узагальнити, що інституційний контекст публічного адміністрування загалом може бути представлений представниками реалізації виконавчої адміністративної влади. Однак також маємо й те, що це можуть бути: 1) суб'єкти, на яких покладено функції реалізації державної політики у конкретних сферах, у тому числі у сфері охорони навколишнього природного середовища; 2) особи, уповноважені на реалізацію заходів державної політики, зокрема і у сфері охорони навколишнього природного середовища.

На перший погляд, різниця між зазначеними двома варіантами (суб'єкти реалізації державної політики та особи, що здійснюють заходи реалізації державної політики) не є очевидною. Однак варто вказати, що у першому випадку йдеться про чітко визначених виконавців, які заздалегідь нормативно визначені як реалізатори конкретних напрямів державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища за функціональним контекстом. Натомість у другому випадку мова йде про ширше коло суб'єктів, оскільки для реалізації окремого заходу створюється спеціальний документ – план заходів – який визначає відповідальних виконавців за конкретну діяльність, яка має бути забезпеченою практичним проявом у визначені терміни. До числа останніх можуть входити як державні та місцеві органи влади, так і окремі установи або посадовці чи представники громадського сектору, що є прямо залежним від специфіки заходу.

Варто вказати, що державна політика у сфері охорони навколишнього природного середовища наразі спрямовується на формування чистого та безпечного довкілля, досягнення «доброго» стану вод, збереження та відновлення природних екосистем шляхом забезпечення сталого розвитку та раціонального природокористування, управління відходами, зокрема поводження з радіоактивними відходами, запобігання та адаптації до зміни клімату. Задля цього передбачено, зокрема здійснити заходи щодо: 1) створення та розширення території природно-заповідного фонду; 2) захисту населених пунктів, сільськогосподарських угідь та садіб від шкідливої дії вод; 3) подачі води у маловодні регіони; 4) вимірювання показників якості води; 5) збереження видів тварин та рослин, внесених до Червоної книги України; 6) зберігання відпрацьованих тепловидільних збірок у сховищі відпрацьованого ядерного палива; 7) управління небезпечними хімічними речовинами та відходами, у тому числі непридатними до використання пестицидами і агрохімікатами; 8) зберігання джерел іонізуючого випромінювання, що надійшли до Централізованого сховища; 9) зберігання радіоактивних відходів у філіях державного спеціалізованого підприємства «Об'єднання «Радон»; 10) перевезення радіоактивних відходів у формі відпрацьованих джерел іонізуючого випромінювання із сховищ міжобласних філій державного спеціалізованого підприємства «Об'єднання «Радон» до Централізованого сховища; 11) щорічних скорочень викидів парникових газів [13].

Водночас положення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначають, що з метою проведення ефективної і цілеспрямованої діяльності України по організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, пом'якшення наслідків зміни клімату та адаптації до неї, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу розробляються і приймаються державні цілові, міждержавні, місцеві програми. Центральні та місцеві органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування під час розробки екологічних програм залучають громадськість до їх підготовки шляхом оприлюднення проєктів екологічних програм для їх вивчення громадянами, підготовки громадськістю зауважень та пропозицій щодо запропонованих проєктів, проведення публічних слухань стосовно екологічних програм [14].

Приміром, з метою реалізації екологічної політики, спрямованої на стабілізацію та поліпшення стану навколишнього природного середовища в області, розбудови інфраструктури та покращення екологічної ситуації для забезпечення сталого розвитку території області рішенням Тернопільської обласної ради від 3 лютого 2021 року № 58 затверджено Програму охорони навколишнього природного середовища в Тернопільській області на 2021-2027 роки. Зокрема з метою поліпшення якості поверхневих і підземних вод програмою передбачено будівництво і реконструкцію в ряді населених пунктів області каналізаційних очисних споруд. Станом на 1 січня 2025 року забезпечено реалізацію таких заходів: 1) виконано топографічну зйомку земельної ділянки у масштабі 1:500 з метою виготовлення проєктно-кошторисної документації на будівництво загальноміських каналізаційних очисних споруд м. Бережани потужністю 3000 куб. метрів/добу; 2) завершено роботи з будівництва першої черги очисних споруд каналізації господарсько-побутових стоків м. Борщів по вул. Нічлава; 3) у рамках підготовки об'єктів водопровідно-каналізаційного господарства до роботи в осінньо-зимовий період здійснено ремонт/заміну 28,8 км водопровідних та 5,6 км каналізаційних мереж тощо [15]. При цьому уповноваженим суб'єктом забезпечення реалізації відповідних заходів є Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації, яке безпосередньо відповідає за здійснення управління та регулювання у сферах охорони навколишнього природного середовища на території його відання.

Примітним є також те, що вище згаданий Закон України не диференціює суб'єктів публічного управління та адміністрування охороною навколишнього природного середовища, апелюючи категорією державного управління у цій галузі. Зокрема за його здійснення уповноваженими визначено Кабінет Міністрів України, Раду міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві ради та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України [14]. Разом з тим у межах розділу, що присвячений визначенню повноважень органів управління в галузі охорони навколишнього природного середовища розкривається: 1) компетенція центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів; 2) компетенція центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, в галузі охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів; 3) компетенція центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, у сфері охорони навколишнього природного середовища; 4) компетенція обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій у сфері охорони навколишнього природного середовища; 5) повноваження громадських організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища [14]. Зауважимо, що також варто враховувати й участь суб'єктів підприємництва, адже, приміром: «спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища» [14].

Таким чином, узагальнююмо, що система суб'єктів, уповноважених на реалізацію публічного адміністрування у сфері охорони навколишнього природного середовища в Україні може бути представлена подвійним інтерпретаційним змістом. Залежно від дослідницького запиту є можливість виокремлення системи чітко визначених інституційних суб'єктів (на кшталт таких як Кабінет Міністрів України, Держекоінспекція або ж Управління екології та природних ресурсів Тернопільської обласної державної адміністрації) або узагальненого їхнього зведення до широкого кола учасників, серед яких центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, інші органи державної влади, місцевого самоврядування, спеціалізовані установи, громадський сектор, зокрема і суб'єкти підприємництва.

Висновки. Проведене дослідження свідчить про можливість розгляду інституційного контексту публічного адміністрування у сфері охорони навколишнього природного середовища як відкритої та динамічної системи, що поєднує вертикальну ієрархію із горизонтальними зв'язками співпраці між владою, громадським сектором і бізнесом. Вона не є сталою, адже заходи реалізації державної політики у цій сфері постійно оптимізуються відповідно до актуальних завдань, пріоритетів і ресурсів держави. Тобто склад таких суб'єктів може змінюватися залежно від конкретних заходів та документально визначених відповідальних виконавців. Проте, з наукової точки зору, не є помилковим твердження, що її основу формують органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, які забезпечують координацію та реалізацію природоохоронних заходів на центральному та регіональному рівнях, а доповнюють – учасники, що долучаються до виконання окремих заходів, зокрема це громадські організації, ініціативні групи громадян та суб'єкти підприємництва, діяльність яких розгортається у досліджуваній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Колесникова К. О. Публічне адміністрування в Україні: огляд літературних джерел. *Теорія та практика державного управління*. 2013. Вип. 3. С. 112–119.

2. Blikhar, M. and Krykavska, I. (2021). The Administrative Law - Legal Basis of Public Governance Implementation. *Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law*. Bielsko-Biala, PL, 25(1), pp. 15–20.
3. Зубко А. О. Концептуальні засади адміністративної політики України: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2024. 403 с.
4. Публічне управління та адміністрування у сфері екологічної безпеки: курс лекцій для здобувачів третього рівня вищої освіти (доктор філософії). Укладачі: Мороз В.М., Батир Ю.Г., Мороз С.А. Х. : НУЦЗУ, 2020. 58 с.
5. Чудненко В. О. Публічне адміністрування сфери природного навколишнього середовища в умовах особливого періоду та післявоєнний період. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2024. № 14. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-01-15>.
6. Klymenko, V. (2024). Public administration of environmental safety in Ukraine and EU countries. *Law. Human. Environment*, 15(4), pp. 9–30.
7. Мачуський В. В. Загальні засади публічного адміністрування кліматичних відносин в Європейському Союзі. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. № 6. С. 184–188.
8. Кононенко І. Теоретико-методологічні засади формування, розвитку та поширення екологічної культури в системі публічного управління: монографія. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби. Мена: Домінант, 2024. 347 с.
9. Амосов О., Гавкалова Н. Моделі публічного адміністрування (архетипова парадигма). *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Спец. вип. С. 6–13.
10. Захарія С. Я. Політико-адміністративна дихотомія у дослідженнях українських та зарубіжних вчених: історичний аспект. *Економіка та держава*. 2009. № 7. С. 116–118.
11. Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навч. посіб.; авт. кол.: Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валецький та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. К.: НАДУ, 2010. 300 с.
12. Зубко А. О. Дихотомія політичних та адміністративних відносин в Україні. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 60–65.
13. Бюджетна декларація на 2025-2027 роки: схвалено постановою Кабінету Міністрів України від 28 червня 2024 р. № 751. URL: <https://surl.li/rftyar>
14. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
15. Аналітична записка щодо виконання у 2024 році заходів Програми охорони навколишнього природного середовища у Тернопільській області на 2021-2027 роки. URL: https://ecology.te.gov.ua/media/uploads/%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82_%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D0%BF%D1%812024.pdf

REFERENCES:

1. Kolesnykova, K.O. (2013). Publichne administruvannia v Ukraini: ohliad literaturnykh dzherel [Public administration in Ukraine: Review of literary sources]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, (3), 112–119 [in Ukrainian].
2. Blikhar, M., & Krykavska, I. (2021). The administrative law - legal basis of public governance implementation. *Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law*, 25(1), 15–20 [in English].
3. Zubko, A.O. (2024). Kontseptualni zasady administratyvnoi polityky Ukrainy [Conceptual principles of administrative policy of Ukraine]. Doctoral dissertation, Naukovo-doslidnyi instytut publichnoho prava. Kyiv, 403 p. [in Ukrainian].
4. Moroz, V.M., Batyr, Yu.H., & Moroz, S.A. (2020). Publichne upravlinnia ta administruvannia u sferi ekolohichnoi bezpeky: kurs lektsii dlia zdobuvachiv tretogo rivnia vyshchoi osvity (doktor filosofii) [Public administration and management in the field of environmental safety: Lecture course for PhD students]. Kharkiv: NUTsZU, 58 p. [in Ukrainian].
5. Chudnenko, V.O. (2024). Publichne administruvannia sfery pryrodnoho navkolyshnoho seredovyshcha v umovakh osoblyvoho periodu ta pislivoiennyi period [Public administration of the environment during a special period and postwar period]. *Problemy suchasnykh transformatsii*, (14). <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-14-01-15> [in Ukrainian].
6. Klymenko, V. (2024). Public administration of environmental safety in Ukraine and EU countries. *Law. Human. Environment*, 15(4), 9–30 [in English].
7. Machuskyi, V.V. (2022). Zahalni zasady publichnoho administruvannia klimaticnykh vidnosyn v Yevropeiskomu Soiuzi [General principles of public administration of climate relations in the European Union]. *Analitichno-porivnialne pravoznavstvo*, (6), 184–188 [in Ukrainian].
8. Kononenko, I. (2024). Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia, rozvytku ta poshyrennia ekolohichnoi kultury v systemi publichnoho upravlinnia: monohrafiia [Theoretical and methodological principles of the formation, development and dissemination of ecological culture in the system of public administration: Monograph]. Kyiv: KNU im. Tarasa Shevchenka, Instytut publichnoho upravlinnia ta derzhavnoi sluzhby; Mena:

Dominant, 347 p. [in Ukrainian].

9. Amosov, O., & Havkalova, N. (2013). Modeli publichnoho administruvannya (arkhetypova paradyhma) [Models of public administration (archetypal paradigm)]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka*, (Spets. vyp.), 6–13 [in Ukrainian].

10. Zakharija, S.Ya. (2009). Polityko-administratyvna dykhotomiia u doslidzhenniakh ukrainskykh ta zarubizhnykh vchenykh: istorychnyi aspekt [Political-administrative dichotomy in studies of Ukrainian and foreign scholars: Historical aspect]. *Ekonomika ta derzhava*, (7), 116–118 [in Ukrainian].

11. Afonin, E.A., Berezhnyi, Ya.V., Valevskyi, O.L., et al. (2010). Kontseptualni zasady vzaiemodii polityky y upravlinnia [Conceptual principles of interaction between politics and administration]. V.A. Rebkala, V.A. Shakhova, V.V. Holub, & V.M. Kozakov (Eds.). Kyiv: NADU, 300 p. [in Ukrainian].

12. Zubko, A.O. (2023). Dykhotomiia politychnykh ta administratyvnykh vidnosyn v Ukraini [Dichotomy of political and administrative relations in Ukraine]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia*, (4), 60–65 [in Ukrainian].

13. Biudzhetna deklaratsiia na 2025–2027 roky: skhvaleno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28.06.2024 № 751 [Budget Declaration for 2025–2027: approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 751, 28.06.2024]. Retrieved from: <https://surl.li/rftyar> [in Ukrainian].

14. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha: Zakon Ukrainy vid 25.06.1991 № 1264-XII [On environmental protection: Law of Ukraine No. 1264-XII, 25.06.1991]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

15. Analychna zapyska shchodo vykonання u 2024 rotsi zakhodiv Prohramy okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha u Ternopilskii oblasti na 2021–2027 roky [Analytical note on the implementation in 2024 of the Program for Environmental Protection in Ternopil region for 2021–2027]. Retrieved from https://ecology.te.gov.ua/media/uploads/%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82_%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D0%BF%D1%812024.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

УДК 342.7:343.13

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-369-373

Стрілець Галина Олександрівна,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри права
Придунайської філії ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління
персоналом»»

galinastrelets2018@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-1067-0820

Бальжик Ірена Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Придунайської філії
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»
pravokafedrapf@gmail.com

ORCID ID: 0009-0002-1224-5622

Лупова Анастасія Віталіївна,

здобувачка 4 курсу спеціальності Право
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»»
pravokafedrapf@gmail.com

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРОЦЕСІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню механізмів забезпечення прав і свобод людини в процесі кримінального судочинства через призму положень Конституції України. У роботі розкрито значення конституційних принципів як основи побудови демократичної правової держави та визначено роль державних інституцій у реалізації гарантій прав людини. Автор наголошує, що повага до прав і свобод людини передбачає не лише невтручання держави у їх реалізацію, а й активну діяльність щодо запобігання можливим порушенням, створення ефективних правових і судових механізмів захисту. Проаналізовано конституційні норми, які мають безпосередній зв'язок із кримінальним судочинством, зокрема право на свободу та особисту недоторканність, презумпцію невинуватості, заборону катувань,

право на правову допомогу та справедливий судовий розгляд. Особлива увага приділена відповідності положень Кримінального процесуального кодексу України конституційним гарантіям і міжнародним стандартам прав людини.

У статті підкреслюється, що в умовах воєнного стану питання дотримання прав людини набуває особливої актуальності, адже необхідно забезпечити баланс між потребами національної безпеки та непорушністю основоположних прав і свобод. Визначено напрями вдосконалення кримінального процесуального законодавства з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та рекомендацій науковців щодо підвищення професійної компетентності суб'єктів правозастосування. Зроблено висновок, що ефективне забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві є ключовою умовою формування справедливої судової системи, утвердження верховенства права та зміцнення довіри суспільства до правосуддя.

Ключові слова: кримінальне судочинство, права людини, Конституція України, судовий захист, гарантії, досудове розслідування.

Strilets G., Balzhyk I., Lupova A. PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE CRIMINAL JUSTICE PROCESS THROUGH THE PRISM OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE

The article is devoted to the study of mechanisms for ensuring human rights and freedoms in the process of criminal proceedings through the prism of the provisions of the Constitution of Ukraine. The work reveals the importance of constitutional principles as the basis for building a democratic legal state and defines the role of state institutions in the implementation of human rights guarantees. The author emphasizes that respect for human rights and freedoms implies not only non-interference by the state in their implementation, but also active activity to prevent possible violations, the creation of effective legal and judicial protection mechanisms. Constitutional norms that are directly related to criminal proceedings are analyzed, in particular the right to freedom and personal inviolability, the presumption of innocence, the prohibition of torture, the right to legal aid and a fair trial. Particular attention is paid to the compliance of the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine with constitutional guarantees and international human rights standards.

The article emphasizes that in conditions of martial law, the issue of human rights observance becomes particularly relevant, since it is necessary to ensure a balance between the needs of national security and the inviolability of fundamental rights and freedoms. The directions for improving criminal procedural legislation are determined, taking into account the practice of the European Court of Human Rights and the recommendations of scientists on increasing the professional competence of law enforcement entities. The conclusion is made that effective provision of human rights in criminal proceedings is a key condition for the formation of a fair judicial system, the establishment of the rule of law and strengthening public trust in justice.

Keywords: criminal proceedings, human rights, Constitution of Ukraine, judicial protection, guarantees, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві є однією з найважливіших умов дотримання верховенства права та побудови демократичної правової держави. В умовах реформування системи правосуддя в Україні, посилення ролі Конституції як Основного Закону та впливу міжнародних стандартів особлива увага приділяється захисту конституційних гарантій під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних справ. Проблеми порушення прав людини у кримінальному процесі, такі як необґрунтоване застосування запобіжних заходів, порушення права на захист, жорстоке поводження, залишаються актуальними і потребують системного вирішення. Аналіз забезпечення прав людини через призму Конституції України сприяє вдосконаленню законодавства і правозастосовної практики, що є важливим для інтеграції України у європейський правовий простір і підвищення довіри суспільства до судової системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві досліджували у своїх працях О. Баулін, Ю. Грошевий, В. Дрозд, С. Тарасюк, В. Тертишник та інші науковці, проте окремі проблеми, що виникли у вітчизняній слідчій і судовій практиці за останні роки, на сьогодні залишаються недостатньо дослідженими.

Мета статті – дослідження механізмів забезпечення прав у процесі кримінального судочинства через призму положень Конституції України, аналіз відповідності норм кримінального процесуального законодавства конституційним гарантіям.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права і свободи людини становлять собою не лише юридичну, а й соціально-філософську категорію, що відображає багатогранність людського існування. З одного боку, вони постають як природні можливості та невід'ємні властивості особи, а з іншого — як юридично закріплені гарантії, зафіксовані в Конституції та чинному законодавстві.

Повага до прав і свобод людини полягає в обов'язку держави та її органів утримуватися від будь-яких форм неправомірного втручання у процес реалізації цих прав. Це передусім означає, що держава повинна гарантувати недоторканність прав людини, за винятком випадків, прямо передбачених законом, і лише тоді, коли такі дії є обґрунтованими та спрямовані на захист суспільних інтересів або національної безпеки.

Органи державної влади мають утримуватися від кроків, які можуть перешкоджати чи обмежувати реалізацію особою своїх прав і свобод. Водночас забезпечення прав людини передбачає не лише пасивне невтручання, а й активну діяльність держави, спрямовану на запобігання будь-яким порушенням — як з боку приватних осіб, так і з боку самих органів влади. Це зумовлює необхідність створення ефективних правових механізмів, інституційних структур та системи правосуддя, які здатні своєчасно реагувати на порушення прав і забезпечувати їх поновлення. Основними складовими системи захисту прав людини є функціонування ефективного правосуддя, наявність дієвих засобів притягнення до відповідальності за

правопорушення та здійснення належного державного контролю у сфері дотримання прав і свобод.

Діяльність держави, спрямована на забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини, становить одну з головних цілей функціонування її інституцій у суспільстві. Формування ефективних механізмів реалізації, охорони та захисту прав громадян, дотримання принципів свободи особистості й створення сприятливих умов для здійснення людиною своїх законних інтересів є ключовими передумовами побудови правової держави. Як зазначає І.Припхан, основне призначення правової держави полягає у надійному захисті прав, свобод та інтересів людини і громадянина. З цієї метою необхідно сформувати відповідний механізм реалізації прав, свобод та інтересів людини і громадянина та засоби їх захисту [1, с.75].

Забезпечення прав і свобод людини передбачає формування таких правових умов, які гарантують їхній належний захист від можливих посягань. Це, насамперед, передбачає встановлення у законодавстві чітко визначених гарантій прав та механізмів їх захисту, а також упровадження ефективних інструментів контролю за їх дотриманням. Важливе місце у реалізації цих гарантій посідають правозастосовні та судові органи, які здійснюють нагляд за дотриманням законності під час реалізації прав людини та запобігають їх порушенням через ефективну правозахисну діяльність.

Конституція України як Основний Закон визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. В умовах кримінального провадження, коли здійснюється втручання в особисту свободу, власність, приватне життя, гарантії захисту прав людини набувають особливої ваги. Забезпечення цих прав у кримінальному процесі є не лише питанням юридичної техніки, а й засадничим елементом демократичної правової держави.

Основний Закон закріплює базові права та свободи, що безпосередньо стосуються кримінального судочинства. Серед них: право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), право на правову допомогу (ст. 59), презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини (ст. 62), заборона катувань, жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження (ст. 28), право на справедливий судовий розгляд (ст. 55, 129) [2]. Ці норми виступають основою кримінального процесуального законодавства та визначають його гуманістичний і демократичний характер.

Проголошені у Конституції України ціннісні орієнтири особи та гарантії їх забезпечення і спрямованість діяльності держави, зумовили вказівку на необхідність визначення в чинному Кримінальному процесуальному кодексі України завдань, що стоять перед кримінальним судочинством. Також варто зазначити, що сфера кримінального судочинства обов'язково має відповідати не тільки конституційним принципам, а й міжнародним конвенційним правовим положенням.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) 13 квітня 2012 року стало початком якісно нового етапу у становленні незалежної, демократичної, соціальної та правової держави. Відповідно до статті 3 Конституції України, людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Загалом оновлений КПК України узгоджується з європейськими правовими стандартами та відображає засади європейської правової культури у сфері досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень [3].

Такі основні права і свободи людини, як право на повагу гідності, право на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла, а також право володіти, користуватися і розпоряджатися власністю, є фундаментальними елементами правової системи, що відіграють особливо важливу роль у кримінальному провадженні. Забезпечення цих прав і свобод людини спрямоване на підтримання балансу між ефективним кримінальним правосуддям і захистом прав особи. Зазначені права і свободи мають свою специфіку, оскільки, з одного боку, вони встановлюють межі дій для органів досудового розслідування та суду, а з іншого – забезпечують можливість особи активно захищати власні інтереси. Вони є інтегративним елементом правової системи, що забезпечує баланс між необхідністю ефективного кримінального правосуддя та дотриманням основоположних прав і свобод особи. У контексті кримінального процесуального законодавства забезпечення зазначених прав і свобод людини покликане обмежити вплив державного примусу, запобігти свавілля з боку правоохоронних органів та встановити чіткі норми використання примусових заходів [4, с.111].

О.Баулін слушно зауважує, що «на успіх у надійному забезпеченні прав людини у кримінальному провадженні можна розраховувати, якщо у законодавстві не лише передбачено систему норм права (конституційного, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого тощо), що спрямовані на реалізацію, охорону і захист прав кожної особи, яка бере участь у кримінально-процесуальних відносинах, а й здійснюється їх комплексна дія завдяки належному застосуванню цих норм уповноваженими суб'єктами органів досудового розслідування, прокуратури і суду під час кримінально-процесуальної діяльності» [5, с.86].

КПК України розвиває конституційні положення, деталізуючи механізми їх практичної реалізації. Зокрема:

- порядок затримання особи без ухвали суду, визначаючи підстави, процедуру та строки такого затримання, а також гарантії прав затриманої особи, спрямовані на недопущення свавільного позбавлення свободи;

- права підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого, забезпечуючи рівність сторін і право на захист;
- процедури судового контролю за досудовим розслідуванням, що гарантують законність процесуальних дій органів досудового розслідування;
- механізми оскарження процесуальних рішень, які дозволяють забезпечити ефективний захист прав і свобод учасників кримінального провадження;
- право на захист реалізується через інститут адвокатури та систему безоплатної правової допомоги;
- презумпція невинуватості забезпечується процедурою доказування, яка повністю покладає обов'язок доведення вини на сторону обвинувачення.

Таким чином, Конституція України виконує функцію «ядра», навколо якого вибудовується вся система кримінального процесуального регулювання.

Як вказують дослідники, окрім основних прав людини (врегульовані у вигляді засад кримінального провадження), кримінальним процесуальним законодавством регламентовано також інші права та обов'язки учасників кримінального судочинства. Тут можна назвати права та обов'язки, пов'язані з провадженням слідчих (розшукових) дій, застосуванням примусу щодо учасників, набуттям ними статусу. Загалом функціональним призначенням таких прав можна назвати визначення певної правової процедури або порядку кримінального провадження. Звичайно, законодавче регулювання таких прав має відбуватися з урахуванням основних прав людини, проте їх функціональним призначенням є встановлення належного порядку кримінального провадження, обмеженого основними правами людини, регламентування кримінальної процесуальної діяльності [6, с.352].

В умовах воєнного стану питання дотримання прав людини набуває особливої гостроти. З одного боку, держава зобов'язана забезпечити національну безпеку та ефективно протидіяти злочинності, з іншого – зберегти конституційні стандарти та недопустити їх необґрунтованого обмеження. Виклики, що постають перед правовою системою, вимагають пошуку балансу між інтересами безпеки та правами особи.

Ю.Шендрик наголошує на тому, що дотримання прав людини в кримінальному провадженні під час воєнного стану є надзвичайно важливою та актуальною проблемою, і вимагає пошуку шляхів для її вирішення. На думку вченого, до таких шляхів вирішення вказаної проблеми варто віднести: підвищення рівня правової грамотності працівників правоохоронних органів та судової системи, які займаються кримінальними провадженнями шляхом проведення спеціальних тренінгів та курсів для цих працівників, які б дозволили ознайомити їх з нормами міжнародного та національного права про права людини в умовах воєнного стану та засобами захисту цих прав; забезпечити відкритість та доступність судових процесів, зокрема, проведення публічних засідань, запису судових засідань та їх трансляції в Інтернеті, щоб громадськість мала можливість контролювати дотримання прав людини під час провадження кримінальних справ під час воєнного стану; впровадження спеціальних процедур та механізмів, які б забезпечували збір та зберігання доказів у кримінальних провадженнях, які здійснюються в умовах воєнного стану; удосконалення законодавства, зокрема Кримінального процесуального кодексу України, щоб враховувати специфіку ситуації воєнного конфлікту та забезпечити захист прав та свобод людини у цій складній ситуації; проводити систематичні навчання та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих, оперативників, що задіяні в кримінальному провадженні під час воєнного стану [7, с.657 – 658].

Висновки. Забезпечення прав людини у кримінальному процесі є ключовою умовою формування справедливої та ефективної системи правосуддя та передбачає створення умов для реалізації прав і свобод, що здійснюється через судовий захист, професійну правову допомогу, а також дотримання міжнародних та національних норм.

Конституція України виступає головним орієнтиром, що визначає засади кримінального судочинства, а міжнародні стандарти зміцнюють механізми їх реалізації. Подальше вдосконалення кримінального процесуального законодавства має здійснюватися в руслі конституційних гарантій. Лише за умови пріоритету прав і свобод людини у діяльності правоохоронних органів та судів можлива побудова правової держави й зміцнення довіри суспільства до системи правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Припхан І.І. Конституційно-правовий механізм захисту суспільної моралі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Випуск 67. С. 75 – 82.
2. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2013 № 4651-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
4. Тарасюк С. М. Забезпечення прав людини в кримінальному провадженні: класифікаційні підходи та сучасні виклики. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 5. С. 107 – 115.
5. Баулін О. В. Забезпечення прав людини у кримінальному судочинстві України. *Європейський правничий часопис*. 2024. Вип. 2. С. 83 – 91.
6. Городецька М. Реалізація кримінальних процесуальних прав людини як елемент предмета відання у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 350 – 354.

7. Шендрік Ю.В. Дотримання прав людини у кримінальному провадженні під час воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 655 – 658.

REFERENCES:

1. Prypkhan, I.I. (2012). Konstytutsiino-pravovyi mekhanizm zakhystu suspilnoi morali. [Constitutional and legal mechanism for protecting public morality]. *Aktualni problemy derzhavy i prava. Vypusk 67*. 75–82. [in Ukrainian].
2. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. №254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2013, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. №4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
4. Tarasiuk, S.M. (2024). Zabezpechennia prav liudyny v kryminalnomu provadzhenni: klasyfikatsiini pidkhody ta suchasni vyklyky. [Ensuring human rights in criminal proceedings: classification approaches and modern challenges]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii*. №5. 107–115. [in Ukrainian].
5. Baulin, O.V. (2024). Zabezpechennia prav liudyny u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy. [Ensuring human rights in criminal proceedings in Ukraine]. *Yevropeyskyi pravnychi chasopys. Vyp. 2*. 83 – 91. [in Ukrainian].
6. Horodetska, M. (2020). Realizatsiia kryminalnykh protsesualnykh prav liudyny yak element predmeta vidannia u kryminalnomu provadzhenni. [Implementation of criminal procedural human rights as an element of the subject matter of criminal proceedings]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 4. 350 – 354. [in Ukrainian].
7. Shendryk, Yu.V. (2024). Dotrymannia prav liudyny u kryminalnomu provadzhenni pid chas voiennoho stanu. [Respect for human rights in criminal proceedings during martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 4. 655 – 658. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-373-377

Омельченко Андрій Володимирович,

доктор юридичних наук, професор, перший проректор
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
a.omelchenko@i.ua
ORCID ID: 0000-0002-8407-8555

Дмитренко Емілія Станіславівна,

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
emiliadmitrenko@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-1469-052X

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження адміністративно-правового статусу Національного банку України обумовлена важливістю завдань та функцій, які він виконує у сфері забезпечення стабільності грошової одиниці України, та, зокрема, банківського регулювання і банківського нагляду. Удосконалення форм та методів діяльності Національного банку України є запорукою підвищення ефективності його діяльності в умовах особливого періоду та повоєнного економічного відродження України.

Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України.

Національний банк не є власником переданого йому майна, оскільки воно належить державі, однак він володіє ним на праві узуфрукта, тобто має право користування державним майном і отримання з нього вигод (плодів) у межах, визначених законом. Це означає, що НБУ може використовувати таке майно для виконання своїх функцій — організації грошово-кредитної політики, забезпечення стабільності гривні, регулювання діяльності банків — але не має права відчужувати чи змінювати правовий статус цього майна. Отже, узуфрукт забезпечує баланс між державною власністю та функціональною самостійністю Національного банку: держава зберігає право власності, а банк отримує реальну можливість ефективно користуватися майновими ресурсами без ризику втрати контролю над ними. Такий підхід гарантує економічну незалежність НБУ при збереженні його публічно-правової відповідальності перед державою.

Національний банк, створені ним юридичні особи, його відокремлені підрозділи (філії та представництва в Україні, а також представництва Національного банку за кордоном) мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

Враховуючи те, що до предмету діяльності Національного банку України відноситься виконання владних повноважень, з методологічної точки зору вважаємо за можливе при дослідженні його правового статусу використовувати методологію дослідження правового статусу як юридичної особи в цілому, як державного органу та як банківської установи.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, Національний банк, комерційні банки, банківська система, стабільність грошової одиниці, грошово-кредитна політика, банківське регулювання і банківський нагляд.

Omelchenko A., Dmytrenko E. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE

The relevance of the study of the administrative and legal status of the National Bank of Ukraine is due to the importance of the tasks and functions that it performs in the field of ensuring the stability of the monetary unit of Ukraine, and, in particular, banking regulation and banking supervision. Improving the forms and methods of the National Bank of Ukraine's activities is a guarantee of increasing the efficiency of its activities in the conditions of a special period and the post-war economic revival of Ukraine.

The National Bank of Ukraine is the central bank of Ukraine, a special central body of state administration, the legal status, tasks, functions, powers and principles of organization of which are determined by the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine «On the National Bank of Ukraine» and other laws of Ukraine.

The National Bank is not the owner of the property entrusted to it, as this property belongs to the state. However, it possesses the property under the right of usufruct, meaning it has the right to use the state-owned property and derive benefits (fruits) from it within the limits established by law. This implies that the NBU may utilize such property to fulfill its functions — organizing monetary and credit policy, ensuring the stability of the national currency (the hryvnia), and regulating the banking sector — but it does not have the right to dispose of or alter the legal status of this property.

Thus, the usufruct ensures a balance between state ownership and the functional autonomy of the National Bank: the state retains ownership rights, while the Bank gains a real opportunity to efficiently use property resources without the risk of losing state control over them. This approach guarantees the economic independence of the NBU while maintaining its public-law accountability to the state.

The National Bank, legal entities established by it, its separate divisions (branches and representative offices in Ukraine, as well as representative offices of the National Bank abroad) have a seal with the image of the State Emblem of Ukraine and its name.

Considering that the subject of activity of the National Bank of Ukraine includes the exercise of power, from a methodological point of view we consider it possible to use the methodology of studying the legal status as a legal entity as a whole, as a state body and as a banking institution when studying its legal status.

Keywords: administrative and legal status, National Bank, commercial banks, banking system, stability of the currency, monetary policy, banking regulation and banking supervision.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження адміністративно-правового статусу Національного банку України обумовлена важливістю завдань та функцій, які він виконує у сфері забезпечення стабільності грошової одиниці України, та, зокрема, банківського регулювання і банківського нагляду. Удосконалення форм та методів діяльності Національного банку України є запорукою підвищення ефективності його діяльності в умовах особливого періоду та повоєнного економічного відродження України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Адміністративно-правовий статус органів державної влади є предметом широкого кола наукових досліджень [1–11 та ін.], однак дослідженням особливостей адміністративно-правового статусу Національного банку України достатньої уваги приділено не було.

Метою статті є дослідження адміністративно-правового статусу Національного банку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід зазначити, що термін «орган державної влади» є вихідним за Конституцією України (ст. 19 Конституції України). Похідними від нього є терміни «орган законодавчої влади», «орган виконавчої влади», «орган судової влади» (ст. 6 Конституції України) [12].

Орган держави (державний орган) – це структурно організований елемент державного механізму, наділений владними повноваженнями та необхідними матеріальними засобами для здійснення завдань, пов'язаних із реалізацією функцій держави. Система цих органів утворює державний апарат [13, с. 286].

Державний апарат – це сукупність органів, за допомогою яких практично здійснюється державна влада. Державний апарат в Україні побудований і функціонує за принципом поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову [14, с. 121].

Правовий статус будь-якого державного органу складається із ряду елементів. Визначення правового статусу державного органу передбачає знаходження відповідей на наступні питання: до якого виду органів відноситься орган за основним змістом своєї діяльності (державний орган, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, судовий орган, орган прокуратури, тощо); хто даний орган засновує, створює, хто формує його штат; кому орган підлеглий, підзвітний, підконтрольний і перед ким несе відповідальність, хто може відміняти, призупиняти, змінювати та опротестовувати його акти; яка компетенція органу; які суб'єкти йому підлегли, підзвітні, підконтрольні, чиї акти він може відміняти, призупиняти, змінювати, опротестовувати і т. д.; якою є юридична сила актів даного органу, якими є офіційні назви таких актів; якими державними символами орган може користуватися; якими є джерела

фінансування органу; чи володіє орган правами юридичної особи [15, с. 121].

Указом Президента України від 12 березня 1996 р. № 179/96 було затверджено Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади [16]. Організацію, повноваження та порядок діяльності центральних органів виконавчої влади України визначають норми Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 р. № 3166-VI [17].

Характеризуючи правовий статус міністерств (інших центральних органів виконавчої влади) слід зазначити, що вони є призначуваними, єдиноначальними, постійно діючими, вищими органами функціональної, галузевої та міжгалузевої компетенції у системі органів виконавчої влади, підпорядкованими Кабінету Міністрів України, юрисдикція яких поширюється на всю територію держави, що виконують правотворчі та правозастосовчі функції. Діяльність міністерств (інших центральних органів державної виконавчої влади) фінансується за рахунок державного бюджету України. Міністерства (інші центральні органи виконавчої влади) в межах своїх повноважень на основі та на виконання актів законодавства видають накази, організовують і контролюють їх виконання. У випадках, передбачених законодавством, зазначені накази є обов'язковими для виконання центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, представницькими органами, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності та громадянами. У разі потреби міністерства (інші центральні органи виконавчої влади) видають разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та представницькими органами спільні накази. Нормативно-правові акти міністерств та інших центральних органів виконавчої влади підлягають реєстрації в порядку, встановленому законом (ст. 117 Конституції України) [15, с. 127].

Компетенція є одним із визначальних елементів правового статусу державного органу і являє собою комплекс повноважень зі здійснення влади. Встановлення компетенції державних органів здійснюється за умови попереднього визначення їх функцій, форм та методів діяльності.

Враховуючи те, що до предмету діяльності Національного банку України відноситься виконання владних повноважень, з методологічної точки зору вважаємо за можливе при дослідженні його правового статусу використовувати методологію дослідження правового статусу як юридичної особи в цілому, як державного органу та як банківської установи.

Так, відповідно до ст. 2 Закону України «Про Національний банк України» Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України [18].

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є частина його прибутку до розподілу, а при необхідності - Державний бюджет України. Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює витрати за рахунок власних доходів, а у визначених законом випадках - також за рахунок коштів Державного бюджету України. Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і передане йому на праві узуфрукта державного майна чи на іншому речовому праві на чуже майно, передбаченому законом. Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Національний банк не відповідає за зобов'язаннями фінансових установ, а фінансові установи не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Національний банк для забезпечення своєї діяльності та виконання визначених законом функцій має право створювати юридичні особи, відокремлені підрозділи (філії та представництва в Україні, а також представництва Національного банку за кордоном). Національний банк, створені ним юридичні особи, його відокремлені підрозділи (філії та представництва в Україні, а також представництва Національного банку за кордоном) мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням (ст.ст. 3, 4 Закону України «Про Національний банк України») [18].

Відповідно до ст. 99 Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України [12].

При виконанні своєї основної функції Національний банк має виходити із пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі. Національний банк у межах своїх повноважень сприяє фінансовій стабільності, в тому числі стабільності банківської системи. Національний банк також сприяє додержанню стійких темпів економічного зростання та підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України [18].

Національний банк України виконує функції у таких напрямках, як грошово-кредитна політика, управління готівковим грошовим обігом, організація розрахунків та бухгалтерського обліку, здійснення операцій Національного банку, діяльність щодо операцій з валютними цінностями, банківське регулювання і банківський нагляд за комерційними банками та іншими фінансовими організаціями, державне регулювання та нагляд на ринках небанківських фінансових послуг. Детальний перелік функцій Національного банку України міститься у ст. 7 Закону України «Про Національний банк України».

Органами управління Національного банку України є Рада Національного банку України, Правління Національного банку України. Голова Національного банку призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на сім років.

Структура Національного банку будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. До структури Національного банку входять центральний апарат, відокремлені підрозділи (філії та представництва в Україні, а також представництва Національного банку за кордоном) та юридичні особи, створені Національним банком для забезпечення його діяльності, які здійснюють діяльність виключно в межах завдань та функцій Національного банку, встановлених законом [18].

Працівниками Національного банку є службовці та обслуговуючий персонал Національного банку. Службовцями вважаються особи, які безпосередньо беруть участь у виконанні функцій Національного банку та займають посади, передбачені штатним розписом.

Висновки. Національний банк України є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України. Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і передане йому на праві узуфрукта державного майна чи на іншому речовому праві на чуже майно, передбаченому законом. Національний банк, створені ним юридичні особи, його відокремлені підрозділи (філії та представництва в Україні, а також представництва Національного банку за кордоном) мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

Враховуючи те, що до предмету діяльності Національного банку України відноситься виконання владних повноважень, з методологічної точки зору вважаємо за можливе при дослідженні його правового статусу використовувати методологію дослідження правового статусу як юридичної особи в цілому, як державного органу та як банківської установи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / [редкол.: В. Б. Авер'янов (голова) та ін.]. Т. 1. Загальна частина. К.: Юрид. Думка, 2007. 592 с.
2. Державне управління: теорія і практика / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К.: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
3. Виконавча влада і адміністративне право / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К.: Ін-Юре, 2002. 668 с.
4. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К.: Факт, 2003. 384 с.
5. Теоретичні засади вирішення проблем державного управління в Україні / [заг. ред. Ю. С. Шемшученка, В. Б. Авер'янова]. К.: ІДП НАН України, 1995. 23 с.
6. Демократичні засади державного управління та адміністративне право : монографія / [Шемшученко Ю. С., Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф., Кресіна І. О., Нагребельний В. П. та ін.]; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Юрид. думка, 2010. 496 с.
7. Права громадян у сфері виконавчої влади: адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту / [за заг. ред. В. Б. Авер'янова]. К.: Наук. думка, 2007. 587 с.
8. Адміністративне право України : підруч. / [Битяк Ю. П., Гаращук В. М., Дьяченко О. В. та ін.]; за ред. Ю. П. Битяка. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
9. Колпаков В. К. Адміністративне право України : [підручник] / В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с.
10. Курс адміністративного права України: підручник / за ред. О. В. Кузьменко. 3-тє вид., допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 904 с.
11. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання третє. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 584 с.
12. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. Т. 4: Н–П. 2002. 717 с.
14. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. Т. 2: Д–Й. 1999. 744 с.
15. Омельченко А. В. Адміністративно-правові засади зовнішньоекономічної діяльності в Україні : монографія. К.: КНЕУ, 2011. 309 с.
16. Про Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України : Указ Президента України від 12 березня 1996 р. № 179/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179/96#Text>
17. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17 березня 2011 р. № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text>
18. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14/conv#n625>

REFERENCES:

1. Averianov, V.B. (Ed.) (2007). *Zahalna chastyna*. In *Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs pidruchnyk u 2 t.* [Administrative Law of Ukraine. Academic course textbook in 2 volumes]. T.1. 592. [in Ukrainian].
2. Averianov, V.B. (Ed.) (1998). *Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka*. [Public administration: theory and practice]. 432. [in Ukrainian].
3. Averianov, V.B. (Ed.) (2002). *Vykonavcha vlada i administrativne pravo*. [Executive power and administrative law]. 668. [in Ukrainian].
4. Averianov, V.B. (Ed.) (2003). *Derzhavne upravlinnia: problemy administrativno-pravovoi teorii ta praktyky*. [Public administration: problems of administrative and legal theory and practice]. 384. [in Ukrainian].
5. Shemshuchenko, Yu.S., Averianov, V.B. (Eds.) (1995). *Teoretychni zasady vyrishennia problem derzhavnoho upravlinnia v Ukraini*. [Theoretical principles of solving public administration problems in Ukraine]. 23. [in Ukrainian].
6. Averianov, V.B. (Ed.), Shemshuchenko, Yu.S., Andriiko, O.F., Kresina, I.O., Nahrebelnyi, V.P. (2010). *Demokratychni zasady derzhavnoho upravlinnia ta administrativne pravo*. [Democratic principles of public administration and administrative law]. 496. [in Ukrainian].
7. Averianov, V.B. (Ed.) (2007). *Prava hromadian u sferi vykonavchoi vlady: administrativno-pravove zabezpechennia realizatsii ta zakhystu*. [Citizens rights in the sphere of executive power: administrative and legal support for implementation and protection]. 587. [in Ukrainian].
8. Bytiak, Yu.P. (Ed.), Harashchuk, V.M., Diachenko, O.V. (2006). *Administrativne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine]. 544. [in Ukrainian].
9. Kolpakov, V.K., Kuzmenko, O.V. (2003). *Administrativne pravo Ukrainy*. [Administrative law of Ukraine]. 544. [in Ukrainian].
10. Kuzmenko, O.V. (Ed.) (2018). *Kurs administrativnoho prava Ukrainy*. [Course of administrative law of Ukraine]. 3-tie vyd., dopov. 904. [in Ukrainian].
11. Halunko, V., Pravotorova, O. (Eds.), Dikhtiiivskyi, P., Kuzmenko, O. (2020). *Administrativne pravo Ukrainy. Povnyi kurs*. [Administrative Law of Ukraine. Full course]. 584. [in Ukrainian].
12. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
13. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.) (2002). *Yurydychna entsyklopediia v 6 t.* [Legal encyclopedia in 6 volumes]. T. 4. N–P. 717. [in Ukrainian].
14. Shemshuchenko, Yu.S. (Ed.) (1999). *Yurydychna entsyklopediia v 6 t.* [Legal encyclopedia in 6 volumes]. T.2. D–I. 744. [in Ukrainian].
15. Omelchenko, A.V. (2011). *Administrativno-pravovi zasady zovnishnoekonomichnoi diialnosti v Ukraini*. [Administrative and legal foundations of foreign economic activity in Ukraine]. Monohrafiia. 309. [in Ukrainian].
16. *Pro Zahalne polozhennia pro ministerstvo, inshyi tsentralnyi orhan derzhavnoi vykonavchoi vlady Ukrainy*. (1996, March 12). [On the General Provisions on the Ministry, Other Central Body of State Executive Power of Ukraine]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 179/96*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179/96#Text> [in Ukrainian].
17. *Pro tsentralni orhany vykonavchoi vlady*. (2011, March 17). [On the central executive authorities]. *Zakon Ukrainy №3166-VI*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> [in Ukrainian].
18. *Pro Natsionalnyi bank Ukrainy*. (1999, May 20). [On the National Bank of Ukraine]. *Zakon Ukrainy № 679-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14/conv#n625> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

УДК 347.73:342.9(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-377-383

Кожура Іван Олександрович,

аспірант кафедри публічного та міжнародного права

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

lepel@ukr.net

ORCID ID: 0009-0000-7936-4832

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ

У статті досліджено історичний розвиток адміністративно-правового регулювання банківського нагляду в Україні, розкрито етапи становлення системи державного контролю за діяльністю банківських установ у контексті

еволюції фінансового законодавства. Визначено, що витoki банківського нагляду сягають періоду створення перших державних кредитних інститутів у ХІХ столітті, коли контроль мав переважно фінансовий і політичний характер. З утворенням незалежної України адміністративно-правові засади нагляду поступово трансформувалися від фрагментарного державного контролю до інституційно розвиненої системи, заснованої на принципах прозорості, стабільності та підзвітності.

У роботі проаналізовано ключові нормативно-правові акти, які визначали розвиток банківського нагляду: Закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», підзаконні нормативи НБУ, а також акти європейського права, до яких поступово гармонізується українське законодавство. Зазначено, що адміністративно-правовий вплив у сфері банківського нагляду реалізується через систему дозвільних, контрольних, ліцензійних і санкційних механізмів, які забезпечують стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників.

Особливу увагу приділено реформам останнього десятиріччя, зокрема переходу до ризик-орієнтованого нагляду, удосконаленню процедур фінансового моніторингу, підвищенню автономії Національного банку як регулятора та зміцненню його наглядових повноважень. Визначено роль інтеграції України у світову фінансову систему та адаптації до стандартів Базельського комітету з банківського нагляду.

У підсумку доведено, що історичний розвиток адміністративно-правового регулювання банківського нагляду відображає загальну тенденцію до зміцнення фінансової безпеки держави, посилення інституційної спроможності регулятора та формування правової культури відповідальності у банківській сфері.

Ключові слова: банківський надгляд, адміністративно-правове регулювання, Національний банк України, фінансова стабільність, правовий розвиток, державний контроль.

Kozhura I. HISTORICAL DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF BANKING SUPERVISION

The article examines the historical development of administrative and legal regulation of banking supervision in Ukraine and reveals the stages of formation of the state control system over the activities of banking institutions in the context of the evolution of financial legislation. It is determined that the origins of banking supervision date back to the creation of the first state credit institutions in the 19th century, when control was primarily fiscal and political in nature. With the establishment of independent Ukraine, the administrative and legal foundations of supervision gradually transformed from fragmented state control into an institutionally developed system based on the principles of transparency, stability, and accountability.

The study analyzes the key regulatory acts that defined the development of banking supervision: the Laws of Ukraine “On Banks and Banking Activities,” “On the National Bank of Ukraine,” the subordinate regulations of the NBU, as well as acts of European law, to which Ukrainian legislation is gradually being harmonized. It is noted that administrative and legal influence in the field of banking supervision is exercised through a system of permitting, controlling, licensing, and sanctioning mechanisms that ensure the stability of the banking system and protect the interests of depositors.

Particular attention is paid to the reforms of the last decade, in particular the transition to risk-oriented supervision, the improvement of financial monitoring procedures, the strengthening of the National Bank’s autonomy as a regulator, and the expansion of its supervisory powers. The role of Ukraine’s integration into the global financial system and its adaptation to the standards of the Basel Committee on Banking Supervision is also emphasized.

In conclusion, it is proven that the historical development of administrative and legal regulation of banking supervision reflects the general trend toward strengthening the state’s financial security, enhancing the institutional capacity of the regulator, and fostering a legal culture of responsibility in the banking sector.

Keywords: banking supervision, administrative and legal regulation, National Bank of Ukraine, financial stability, legal development, state control.

Постановка проблеми. Сучасна банківська система України функціонує в умовах постійних економічних коливань, зовнішніх викликів і реформування фінансового сектору, що зумовлює необхідність переосмислення ролі та змісту адміністративно-правового регулювання банківського нагляду. Незважаючи на наявність розгалуженої нормативно-правової бази та активну діяльність Національного банку України як центрального органу банківського нагляду, залишається невирішеним питання ефективності застосування наглядових механізмів, їх адаптації до європейських стандартів і практики Базельського комітету.

Проблемність полягає у відсутності цілісного підходу до аналізу історичної еволюції банківського нагляду як правового інституту, а також у недостатньому врахуванні історико-правових закономірностей формування наглядової системи при розробленні сучасних нормативних рішень. Наявні колізії між адміністративно-правовими та фінансово-правовими аспектами регулювання, недосконалість процедур контролю та низький рівень координації між державними інституціями свідчать про потребу у глибшому науковому осмисленні розвитку цього механізму. Саме історико-правовий аналіз дозволяє виявити закономірності становлення банківського нагляду, оцінити ефективність його еволюційних етапів і визначити напрями подальшого вдосконалення адміністративно-правового регулювання у сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання історичного розвитку адміністративно-правового регулювання банківського нагляду в Україні та за кордоном знайшло відображення у працях низки вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, дослідженню становлення та функціонування банківського нагляду приділяли увагу такі науковці, як В. Білик, О. Орлюк, О. Гетьман, І. Лукач, Н. Шевченко, О. Дзера, Л. Кравчук, В. Стельмах, які розглядали еволюцію банківських інститутів, правовий статус Національного банку України та особливості його контрольних повноважень.

Серед науковців, які аналізували адміністративно-правові аспекти регулювання банківської діяльності, слід відзначити Ю. Коваленка, В. Опришка, М. Пухтинського, В. Курила, О. Кузьменко, І. Коліушка, котрі досліджували питання державного управління фінансовою сферою, механізми контролю

та відповідальності банківських установ.

Метою статті є розкриття історичного розвитку адміністративно-правового регулювання банківського нагляду.

Виклад основного матеріалу дослідження. З проголошенням незалежності України постала потреба у формуванні власної системи банківського нагляду, яка б відповідала викликам перехідної економіки, інтеграції до світового фінансового ринку та одночасно забезпечувала стабільність національної грошової одиниці. Саме Національному банку України, створеному у 1991 році як центральному органу банківської системи, було передано ключові функції з нагляду та регулювання банківської діяльності. Прийняття базових законів, зокрема Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 1991 року [1], започаткувало нову епоху адміністративно-правового регулювання у цій сфері. Водночас відсутність належного досвіду та нестабільність політичної і соціально-економічної ситуації зумовлювали пошук оптимальних форм і методів правового регулювання.

Саме тому необхідно детально дослідити генезис розвитку адміністративно-правового регулювання банківського нагляду з метою виокремлення окремих історичних періодів та виявлення їх специфічних ознак. Це дозволить обґрунтувати, яким чином в Україні склалася сучасна система адміністративно-правового впливу на банківський сектор та які чинники зумовили формування її особливостей. Особливої уваги потребують процеси, що привели до появи специфічних особливостей регулювання банківського нагляду в умовах особливого періоду. До таких процесів належать: поступове усвідомлення державою стратегічної ролі банків у забезпеченні фінансової безпеки; формування законодавчих механізмів реагування на кризові явища; запровадження процедур тимчасових адміністрацій та санації банків; розвиток інститутів фінансового моніторингу як елемента захисту від економічних загроз; посилення координації між Національним банком України та іншими органами публічної влади в умовах загрози стабільності. Військові дії, масова міграція населення, втрата банківських активів на окупованих територіях, а також міжнародні санкційні режими проти держави-агресора стали додатковими чинниками, що змусили переглянути традиційні моделі нагляду та пристосувати їх до екстраординарних умов. Вивчення цих процесів дає змогу виявити адаптивний потенціал адміністративно-правових механізмів, які забезпечують баланс між стабільністю банківської системи та гнучкістю правового регулювання в кризових і воєнних обставинах.

З огляду на зазначене, доцільним є виокремлення кількох ключових періодів розвитку адміністративно-правового регулювання банківського нагляду в Україні, кожен з яких має свої визначальні риси та зумовлений як внутрішніми соціально-економічними трансформаціями, так і зовнішньополітичними чинниками. Така періодизація дозволяє простежити еволюцію наглядових механізмів від етапу становлення незалежної банківської системи до сучасних практик функціонування в умовах воєнного стану. Вона відображає, з одного боку, поступове інституційне зміцнення Національного банку України як центрального органу банківського нагляду, а з іншого – зростання ролі адміністративно-правових інструментів у забезпеченні фінансової стабільності, захисті прав вкладників та збереженні довіри до банківської системи.

Першим періодом можна вважати етап «*Становлення адміністративно-правового регулювання банківського нагляду*» (1991–1996 роки), який тривав від моменту проголошення незалежності України та утворення Національного банку України до прийняття Конституції України 1996 року і формування базових нормативно-правових засад банківської діяльності.

Зазначений етап розвитку банківського нагляду в Україні характеризується відходом від стандартів радянської системи, де банківські установи функціонували фактично як підрозділи Держбанку СРСР, позбавлені автономії та орієнтовані на обслуговування централізованого планового господарства. Створення Національного банку України як самостійного органу стало ключовим кроком у закладанні інституційних засад банківського нагляду, оскільки саме на нього було покладено функції емісійного центру, координатора кредитної політики та регулятора діяльності банків. У цей час відбулося поступове переосмислення ролі держави: від адміністративно-командного контролю до моделі публічного нагляду, спрямованого на забезпечення стабільності фінансової системи й захист інтересів вкладників.

Уже в 1992 році було організовано Головне управління з контролю за банківською діяльністю в Національному банку України та розпочато роботу над створенням нормативної бази для нагляду за комерційними банками. Далі в 1994 році було затверджено Положення про Службу банківського нагляду Національного банку України, яким було чітко визначено статус, функції та завдання цієї служби. У 1995 році в межах подальшої організаційної трансформації створили Департамент банківського нагляду і розпочали активну розбудову інфраструктури контролю [2, с. 24]. У 1996 році здійснено ще один важливий крок – створення Комісії з питань нагляду і регулювання діяльності банків та ухвалення положення, що закріплювало завдання, права та регламент її роботи [3]. Зазначені рішення інституційно закріпили перехід до сучасної моделі адміністративно-правового нагляду за банківською системою України.

Законодавчим підґрунтям цього етапу стало ухвалення у 1991 році Закону України «Про банки і банківську діяльність», який уперше на законодавчому рівні закріпив дворівневу банківську систему (центральный банк і комерційні банки), визначив правові засади створення та діяльності банків, запровадив механізми ліцензування банківської діяльності й передбачив підстави реорганізації та ліквідації банків [1]. Нормативне забезпечення інституційної спроможності центрального банку на початковому етапі було

доповнене затвердженням Статуту Національного банку України постановою Президії Верховної Ради України від 7 жовтня 1991 року № 1605-ХІІ [4]. Надалі відбулося детальне нормативне врегулювання правового статусу центрального банку у Законі України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-ХІV, яким, зокрема, визнано такою, що втратила чинність, зазначену постанову 1991 року. Як слушно зауважують В.І. Міщенко та співавтори підручника «Банківський нагляд», регулювання банківської діяльності є процесом формування цілісної правової бази: від законів, що визначають загальні засади функціонування банківської системи, до підзаконних нормативних актів, інструкцій і директив уповноважених органів, які конкретизують процедури та стандарти нагляду; саме сукупність таких положень установлює межі поведінки банків, що забезпечують їх надійність, ефективність і стабільність банківської системи загалом [5, с. 48].

Водночас реальна правозастосовна практика початку 1990-х формувалася в українських несприятливих умовах: гіперінфляція 1992–1993 років, фрагментована мережа малих і фінансово слабких установ, дефіцит опрацьованих інструментів грошово-кредитної політики та обмежена інституційна спроможність новостворених органів нагляду. Первинні пруденційні норми й контрольні інструменти мали переважно рамковий, часто декларативний характер; бракувало усталеної практики звітності та верифікації даних, а механізми примусу (від процедур ліцензування та нормативів ліквідності до виїзних перевірок і заходів впливу) лише проходили стадію апробації. Саме в цих умовах поступово закладалися основи майбутньої моделі адміністративно-правового нагляду: формувалися стандарти допуску на ринок, вимоги до капіталу й ліквідності, базові правила внутрішнього контролю та процесуальні рамки застосування санкцій, що згодом забезпечило перехід від формально-правового до інституційно ефективного контролю.

Завершенням цього етапу стало конституційне визначення особливого статусу Національного банку України як центрального банку держави та закріплення його основної функції: забезпечення стабільності національної грошової одиниці (Конституція України 1996 року). Хоча Основний Закон прямо не оперує терміном «незалежність» щодо Національного банку, саме конституційне закріплення його місця і функції надало банківському нагляду інший, інституційно вищий вимір: від практики відомих рішень і тимчасових інструкцій він перейшов до статусу складника конституційно визначеної системи фінансової влади. Це, своєю чергою, створило нормативне підґрунтя для подальшого деталізованого оформлення інституційної, функціональної та персональної автономії центрального банку в спеціальному законодавстві, а також для вибудови ієрархії наглядових повноважень, процедур підзвітності та гарантій стабільності монетарної політики.

Другий етап може мати умовну назву «*Інституційного закріплення та нормативного вдосконалення адміністративно-правового регулювання банківського нагляду*» (1996–2001рр.), він розпочався після прийняття Конституції України 1996 року, яка вперше на конституційному рівні закріпила незалежність Національного банку України та визначила його головне завдання – забезпечення стабільності грошової одиниці. Саме цей факт став відправною точкою для переходу від початкових спроб нормативного регулювання банківської сфери до більш системного і комплексного оформлення адміністративно-правових механізмів. У цей період відбувається інституційне укріплення Національного банку України як центрального органу банківського нагляду та поступове вдосконалення правового забезпечення його контрольних повноважень.

Характерною рисою цього етапу стало прийняття низки важливих нормативно-правових актів, які деталізували і розширили наглядові функції Національного банку України. Ключовим серед них став Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року [6], що визначив організаційну структуру, компетенцію, принципи діяльності та механізми підзвітності центрального банку. Поряд із ним нова редакція Закону України «Про банки і банківську діяльність» (2000 рік) [7], в якому було здійснено докорінне нормативне оновлення системи банківського нагляду. Передусім запроваджено чітко визначені критерії створення банківських установ, що передбачали обов'язкову реєстрацію статутного капіталу, підтвердження його законності та відповідності мінімальним вимогам, а також надання детальної інформації про структуру власності й управління. Водночас були встановлені правові підстави та адміністративні процедури для ліквідації банків, які дозволяли регулятору своєчасно реагувати на випадки неплатоспроможності та захищати інтереси вкладників. Удосконалення ліцензійних процедур полягало у посиленні контролю за відповідністю учасників банківського ринку встановленим нормативам та уніфікації порядку видачі, продовження і відкликання ліцензій Національним банком України.

Окремої уваги заслуговує кодифікація принципів регулювання ліквідності та платоспроможності банків. Закон уперше закріпив обов'язковість дотримання банківських нормативів, які охоплювали вимоги до адекватності регулятивного капіталу, ліквідності активів, максимального розміру кредитного ризику на одного позичальника та інших ключових показників. Така систематизація сприяла запровадженню комплексного підходу до оцінки фінансового стану банків та дозволила здійснювати нагляд не лише за формальним виконанням законодавчих приписів, але й за реальною спроможністю банківських установ виконувати свої зобов'язання. Упорядкування системи економічних нормативів стало фундаментом для подальшої адаптації українського банківського законодавства до міжнародних стандартів, зокрема до Базельських принципів ефективного банківського нагляду, та забезпечило правову визначеність і стабільність наглядових процедур у контексті інтеграції України у світовий фінансовий простір.

Зазначені акти стали нормативним підґрунтям для формування стабільнішої системи нагляду та для підвищення ефективності адміністративно-правового впливу.

Особливе значення мали процеси стандартизації наглядової діяльності відповідно до міжнародних вимог. У зазначений період Україна приєдналася до Базельських принципів ефективного банківського нагляду, що стало важливим чинником гармонізації національного законодавства з європейськими та світовими стандартами [8]. У межах цих принципів було визначено фундаментальні засади, серед яких: незалежність органу банківського нагляду від політичного чи комерційного впливу; обов'язковість наявності достатнього регулятивного капіталу та його адекватності до рівня ризиків; запровадження системи управління ризиками у банках; забезпечення прозорості структури власності та корпоративного управління; встановлення чітких процедур застосування заходів впливу у випадку порушення банківського законодавства. Реалізація зазначених вимог у національній практиці зумовила необхідність розроблення Національним банком України внутрішніх положень щодо дотримання економічних нормативів, порядку проведення інспекційних перевірок та здійснення дистанційного моніторингу діяльності банків. Крім того, було унормовано механізми превентивного реагування, які передбачали градацію заходів впливу – від письмових попереджень до накладення обмежень на окремі операції чи відкликання банківської ліцензії.

Таким чином, банківський нагляд уперше набув чітко визначеного процедурного характеру, який відповідав міжнародній практиці.

Третій етап розвитку адміністративно-правового регулювання банківського нагляду в Україні мав умовну назву *«Кризових трансформацій та адаптації адміністративно-правового регулювання банківського нагляду»*. Його хронологічні межі охоплюють період з 2001 по 2013 рік, коли наглядова система зазнала істотних трансформацій під впливом як внутрішніх економічних реформ, так і глобальних фінансових кризових явищ. Завершенням цього етапу стали системні проблеми у банківській сфері, що виявилися під час світової фінансової кризи 2008–2009 років та у наступні роки, які вимагали від держави застосування нових адміністративно-правових інструментів у сфері банківського нагляду.

Для цього етапу було характерним посилення ризик-орієнтованого підходу у наглядовій діяльності. Якщо у попередньому періоді основний акцент робився на формальне дотримання економічних нормативів, то тепер Національний банк України розпочав активне застосування методик оцінки якості управління ризиками у банках, рівня їх капіталізації та ліквідності. Зокрема, у практику наглядової діяльності було запроваджено елементи так званого «ризик-орієнтованого нагляду», що ґрунтувався на оцінці кредитного, ринкового та операційного ризиків, а також на визначенні адекватності систем внутрішнього контролю. Цей підхід корелював із рекомендаціями Базельського комітету з банківського нагляду, де ще у 2000-х роках акцентувалася увага на переході від нормативно-кількісної до якісно-аналітичної моделі регуляторного контролю [8].

У цьому контексті впроваджувалися дистанційні форми нагляду, що передбачали регулярне подання банками фінансової звітності у стандартизованій формі, використання електронних систем моніторингу та обов'язковість розкриття інформації про реальний фінансовий стан установ. Розширювалися повноваження регулятора щодо перевірки прозорості структури власності, визначення кінцевих бенефіціарних власників та оцінки ділової репутації акціонерів і керівників банків. Це відповідало міжнародній практиці, зокрема вимогам Європейського Союзу щодо прозорості банківської діяльності, закріпленим у Директиві 2006/48/ЄС «Про започаткування та ведення діяльності кредитних установ» [9].

Застосування адміністративно-правових заходів впливу також набуло більш системного характеру. Якщо на початкових етапах воно обмежувалося індивідуальними попередженнями та штрафними санкціями, то у зазначений період активно використовувалися комплексні механізми втручання: введення тимчасових адміністрацій, встановлення обмежень на проведення окремих банківських операцій, а в окремих випадках запроваджувалась примусова ліквідація банківських установ.

Особливим викликом для наглядової системи того часу стали кризові явища у фінансово-кредитному секторі, що посилювалися під час глобальної кризи 2008–2009 років. Неплатоспроможність значної кількості банків, високий рівень валютних ризиків, зростання обсягу проблемних кредитів зумовили необхідність застосування екстраординарних адміністративно-правових заходів. Національний банк України був змушений вдаватися до стабілізаційних кредитів, посилення контролю за валютними операціями, встановлення тимчасових обмежень на зняття депозитів. Ці кроки мали подвійний характер: з одного боку, вони засвідчили недосконалість попередніх механізмів нагляду, а з іншого – підтвердили здатність адміністративно-правових інструментів адаптуватися до кризових обставин.

Треба акцентувати увагу на тому, що у 2010 р. було започатковано новітню структуру Служби банківського нагляду в системі Національного банку України; а також Департамент кризового менеджменту та контролю операцій на відкритому ринку; з'ясовано пруденційні інструменти банківського регулювання та нагляду в період фінансової кризи [10, с.120].

Важливим результатом цього періоду стало закріплення у правозастосовній практиці комплексного характеру банківського нагляду. Нагляд почав поєднувати як традиційні контрольні форми (перевірки, інспекції), так і сучасні ризик-орієнтовані механізми, що враховували міжнародні стандарти. Україна продовжувала адаптацію законодавства до Базельських принципів, зокрема у сфері капіталізації, управління кредитними ризиками та корпоративного управління банками. Разом з тим, недостатній рівень розвитку

національної економіки, політична нестабільність і високий рівень залежності від зовнішніх фінансових потоків обмежували ефективність цих заходів.

Наступним періодом є період *«Системної трансформації та адаптації адміністративно-правового регулювання банківського нагляду до умов особливого періоду»*, який розпочався у 2014 році після подій Революції Гідності, анексії Автономної Республіки Крим та початку збройної агресії Російської Федерації проти України і тривав до початку 2022 року, коли у зв'язку з повномасштабним вторгненням було запроваджено воєнний стан.

Цей період відзначався докорінною перебудовою адміністративно-правових механізмів банківського нагляду та практичною реалізацією комплексних реформ у банківській сфері. Центральною подією стало масштабне «очищення» банківського сектору, під час якого з ринку було виведено 103 неплатоспроможних банки (2014–2017 рр.), що закріпило практику застосування нових адміністративно-правових процедур у взаємодії Національного банку України та Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Останній, діючи на підставі Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» від 23 лютого 2012 року № 4452-VI, отримав ключову роль у процедурі ліквідації банківських установ та захисті прав вкладників. Це дозволило створити в Україні фактично дворівневу систему банківського нагляду: регулятивно-наглядову (Національний банк України) та стабілізаційно-ліквідаційну (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб).

Треба наголосити увагу на тому, що саме у цей час розпочалося поступове формування елементів адміністративно-правового регулювання банківського нагляду в умовах особливого періоду. Збройний конфлікт на сході України, втрата контролю над частиною територій, обмеження у доступі до банківських активів, а також необхідність оперативного реагування на ризики для фінансової стабільності зумовили застосування перших спеціальних регуляторних заходів. До них належали: запровадження мораторіїв на обслуговування зобов'язань банків на окупованих територіях, обмеження операцій банків з російським капіталом, посилення валютного регулювання та підвищення вимог до фінансового моніторингу у зв'язку із загрозами відмивання коштів і фінансування тероризму. Хоча ці заходи не мали ще системного характеру, вони фактично започаткували специфічний режим адміністративно-правового регулювання, що згодом отримав повне розгортання після 24 лютого 2022 року.

Завершальним на сьогоднішній день є період, який умовно можна визначити як період *«Функціонування адміністративно-правового регулювання банківського нагляду в умовах повномасштабної війни та особливого періоду»*, що розпочався 24 лютого 2022 року із моменту введення воєнного стану та триває дотепер. Його специфіка зумовлена не лише масштабом збройної агресії Російської Федерації, а й тими безпрецедентними викликами, які постали перед банківською системою України в умовах втрати частини територій, масових міграційних процесів, руйнування економічної інфраструктури та потреби у збереженні макрофінансової стабільності держави.

У цей час адміністративно-правове регулювання банківського нагляду набуло екстраординарних форм. Насамперед були ухвалені спеціальні нормативні рішення, що обмежували відтік капіталу за кордон, запроваджували валютні обмеження, а також встановлювали особливий порядок обслуговування клієнтів у зоні активних бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях. Центральний банк України в умовах воєнного стану фактично поєднав класичні наглядові функції з антикризовими, використовуючи адміністративно-правові механізми для підтримання безперервності функціонування банківської системи, захисту прав вкладників і гарантування доступу до фінансових послуг.

Особливе значення мали дії, спрямовані на забезпечення роботи банківської системи в регіонах, де точилися активні бойові дії. Регулятор організував механізми переміщення та дублювання банківської інфраструктури, що дозволило уникнути колапсу платіжної системи. Водночас значним викликом стали вимушені переселення мільйонів громадян, серед яких біженці та внутрішньо переміщені особи. Адміністративно-правові механізми були спрямовані на забезпечення їхнього доступу до банківських рахунків, соціальних виплат і міжнародної фінансової допомоги. Це, у свою чергу, вимагало інтеграції банківської системи України у механізми міжнародного фінансування та тісної взаємодії з іноземними партнерами.

У воєнний час наглядові органи були змушені здійснити докорінну перебудову своїх функцій, запровадивши адаптивний ризик-орієнтований підхід, який істотно відрізнявся від традиційної практики банківського регулювання мирного періоду. Його сутність полягала у переорієнтації з формального контролю за дотриманням встановлених нормативів на системну оцінку ключових ризиків та їхнього впливу на стабільність фінансової системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 20 березня 1991 року № 872-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 25. Ст. 281. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-12#Text>
2. Банківська система України: становлення і розвиток в умовах глобалізації економічних процесів. За ред. д.е.н., проф. О.В. Дзюблюка. Тернопіль: «Вектор», 2012. 462 с.
3. Про комісію з питань нагляду та регулювання діяльності банків: Постанова Національного банку України від 23 липня 1996 року № 184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/va184500-96>

4. Про Статут Національного банку України : Постанова Президії Верховної Ради України від 07 жовтня 1991 № 1605-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1605-12>
5. Банківський нагляд: навчальний посібник / В. І. Міщенко, А. П. Яценюк, В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва. К.: Знання, 2004. 406 с.
6. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 29. Ст. 238. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>
7. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 5–6. Ст. 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
8. Core Principles for Effective Banking Supervision (revised version) // Basel Committee on Banking Supervision. Basel, September 2012. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs230.pdf>
9. Directive 2006/48/EC of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 relating to the taking up and pursuit of the business of credit institutions (recast) // Official Journal of the European Union. L 177/1. 30.06.2006.
10. Банківський нагляд: Навчальний посібник / В.І.Грушко; С.М.Лаптев; О.С.Любунь; К.С.Равський; Мін-во освіти і науки України; Ун-т економіки та права «Крок»; К.: ЦНЛ, 2004. 264 с.

REFERENCES:

1. Pro banky i bankivsku diialnist. (1991, March 20). [On banks and banking]. *Zakon Ukrainy №872-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/872-12#Text> [in Ukrainian].
2. Dziubliuk, O.V. (Ed.) (2012). *Bankivska systema Ukrainy: stanovlennia i rozvytok v umovakh hlobalizatsii ekonomichnykh protsesiv*. [The banking system of Ukraine: formation and development in the context of globalization of economic processes]. 462. [in Ukrainian].
3. Pro komisiuu z pytan nahliadu ta rehuliuвання diialnosti bankiv. (1996, July 23). [On the Commission for Supervision and Regulation of Banking Activities]. *Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy №184*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/va184500-96> [in Ukrainian].
4. Pro Statut Natsionalnoho banku Ukrainy. (1991, October 7). [On the Statute of the National Bank of Ukraine]. *Postanova Prezydii Verkhovnoi Rady Ukrainy №1605-XII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1605-12> [in Ukrainian].
5. Mishchenko, V.I., Yatseniuk, A.P., Kovalenko, V.V., Kornieva, O.H. (2004). *Bankivskyi nahliad*. [Banking supervision]. 406. [in Ukrainian].
6. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy. (1999, May 20). [On the National Bank of Ukraine]. *Zakon Ukrainy №679-XIV*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> [in Ukrainian].
7. Pro banky i bankivsku diialnist. (2000, December 7). [On banks and banking]. *Zakon Ukrainy №2121-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text> [in Ukrainian].
8. Core Principles for Effective Banking Supervision (revised version). (2012). *Basel Committee on Banking Supervision*. Retrieved from: <https://www.bis.org/publ/bcbs230.pdf> [in English].
9. Relating to the taking up and pursuit of the business of credit institutions (recast). (2006, June 14). Directive 2006/48/EC of the European Parliament and of the Council. *Official Journal of the European Union. L 177/1*. [in English].
10. Hrushko, V.I., Laptiev, S.M., Lobun, O.S., Raievskyi, K.Ie. (2004). *Bankivskyi nahliad*. [Banking supervision]. *Navchalnyi posibnyk*. 264. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

УДК 342.9:336.71:737

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-383-387

Самойленко Григорій Вячеславович,
аспірант кафедри публічного та міжнародного права
КНЕУ імені Вадима Гетьмана
grinua@gmail.com
ORCID ID: 0009-0002-8146-0115

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИПУСКУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ НУМІЗМАТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

У статті досліджено напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання випуску та реалізації нумізматичної продукції Національного банку України як складової його публічно-управлінської діяльності у сфері грошового обігу та культурно-історичної спадщини. Підкреслено, що нумізматична продукція — це не лише об'єкт

колекціонування, а й важливий інструмент державної комунікації, який формує імідж держави, популяризує національні цінності й виступає елементом фінансової політики. Визначено, що чинна нормативно-правова база, зокрема Положення про нумізматичну діяльність Національного банку України, містить низку прогалин, пов'язаних із неврегульованістю процедур прийняття рішень про випуск монет, механізмів їх реалізації, а також відсутністю прозорих правил співпраці з дистриб'юторами та колекціонерами.

Проаналізовано адміністративно-правові інструменти, що застосовуються НБУ у процесі створення та розповсюдження нумізматичної продукції, зокрема дозвольні, контрольно-наглядові, інформаційно-реєстраційні та сервісно-адміністративні механізми. Наголошено на необхідності посилення процедур публічності та підзвітності у процесі формування тематичних серій монет, запровадження електронних сервісів для бронювання та купівлі продукції, а також створення цифрового реєстру офіційних партнерів НБУ.

Запропоновано напрями вдосконалення правового регулювання: розроблення єдиного нормативного акта, який систематизує процедури випуску, обліку та реалізації нумізматичних виробів; розширення прав споживачів нумізматичної продукції через публічний доступ до інформації про обсяги емісії, тиражі та ціноутворення; удосконалення механізмів державного контролю за дотриманням антикорупційних і фінансових стандартів у сфері продажу монет.

У підсумку доведено, що модернізація адміністративно-правового регулювання нумізматичної діяльності НБУ сприятиме підвищенню довіри громадян, зміцненню репутації регулятора, розширенню міжнародної співпраці у сфері нумізматики та збереженню історико-культурної спадщини України.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, нумізматична продукція, Національний банк України, державна політика, грошовий обіг, правові механізми, публічне управління.

Samoilenko H. DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ISSUANCE AND SALE OF NUMISMATIC PRODUCTS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE

The article examines the directions for improving the administrative and legal regulation of the issuance and sale of numismatic products of the National Bank of Ukraine as an integral component of its public administrative activity in the field of monetary circulation and cultural-historical heritage. It is emphasized that numismatic products are not only objects of collection but also an important instrument of state communication that shapes the country's image, promotes national values, and serves as an element of financial policy. It is determined that the current legal framework, in particular, the Regulation on Numismatic Activities of the National Bank of Ukraine, contains several gaps related to the lack of clear procedures for decision-making on coin issuance, mechanisms of their distribution, and the absence of transparent rules for cooperation with distributors and collectors.

The article analyzes the administrative and legal instruments applied by the NBU in the process of creating and distributing numismatic products, including permitting, supervisory, informational-registration, and service-administrative mechanisms. Attention is drawn to the need to strengthen procedures of publicity and accountability in the formation of thematic coin series, the introduction of electronic services for reservation and purchase of products, as well as the creation of a digital register of official NBU partners.

The proposed directions for improving legal regulation include: the development of a unified normative act that systematizes the procedures for the issuance, accounting, and distribution of numismatic items; the expansion of consumer rights for numismatic products through public access to information on emission volumes, mintages, and pricing; and the improvement of state control mechanisms to ensure compliance with anti-corruption and financial standards in the sphere of coin sales.

In conclusion, it is argued that the modernization of the administrative and legal regulation of the NBU's numismatic activity will contribute to strengthening public trust, enhancing the regulator's reputation, expanding international cooperation in the field of numismatics, and preserving Ukraine's historical and cultural heritage.

Keywords: administrative and legal regulation, numismatic products, National Bank of Ukraine, state policy, monetary circulation, legal mechanisms, public administration.

Постановка проблеми. Нумізматична діяльність Національного банку України є важливим напрямом його публічно-управлінської функції, що поєднує економічні, культурні та комунікативні аспекти державної політики. Випуск та реалізація нумізматичної продукції — це не лише процес виготовлення і продажу пам'ятних та обігових монет, а й інструмент формування позитивного міжнародного іміджу України, популяризації національної спадщини та підтримки довіри до грошової системи держави.

Разом із тим, чинне адміністративно-правове регулювання у цій сфері залишається фрагментарним і не відповідає сучасним вимогам відкритості, ефективності та цифровізації. Відсутність єдиного нормативно-правового акту, який би системно визначав порядок прийняття рішень щодо випуску нумізматичної продукції, її обліку, розподілу та реалізації, створює ризики непрозорості, правової невизначеності та нерівного доступу споживачів до такої продукції. Недостатньо врегульованими залишаються питання взаємодії Національного банку України з офіційними дистриб'юторами, колекціонерами та інституціями культури, а також механізми публічного контролю й звітності.

Отже, виникає об'єктивна потреба у вдосконаленні адміністративно-правового регулювання нумізматичної діяльності НБУ шляхом систематизації нормативної бази, впровадження цифрових механізмів адміністрування, забезпечення відкритості процедур і посилення контролю за дотриманням антикорупційних та фінансових стандартів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження адміністративно-правового регулювання нумізматичної продукції здійснено в роботах таких науковців, як В. Коцур, Н. Турмис, І. Хромова, О. Ковріжних, О. Целуйко, Р. Шуст, а також інших вітчизняних і зарубіжних авторів. Важливі аспекти нумізматики, що стосуються історичного розвитку та монетного виробництва на території України,

досліджували Л. Булава, К. Хромов, І. Старенький, Г. Козубовський, О. Погорілець, А. Шостопап та інші фахівці, чий праці є основою для сучасного вивчення цього питання.

Метою статті є виокремлення напрямів удосконалення адміністративно-правового регулювання випуску та реалізації нумізматичної продукції Національного банку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «ефективність» є складним і багатограним, воно відображає різні аспекти управлінської діяльності та ресурсного забезпечення. На думку окремих економістів, це результат різних процесів і дій управлінського характеру [1; 2]. Вітчизняний дослідник В. Ковальов підкреслює, що ефективність визначається як відносний показник, що прирівнює отриманий ефект до витрат або ресурсів, використаних для його досягнення, що забезпечує економію та раціональність [3]. Подібну думку висловлює С. Мочерний, зазначаючи, що ефективність характеризується не лише результатами, але й «ціною» їх досягнення, тобто витратами ресурсів, залучених у процесі [4].

Зарубіжні дослідники, такі як П. Хейне, П. Боуттке та Д. Причитко, акцентують увагу на взаємозв'язку між вигодами та витратами, зазначаючи, що ефективність визначається в контексті досягнення результату за найменших витрат ресурсів [5]. Тобто мають бути враховані економія та досягнення цілей шляхом раціонального використання наявних ресурсів, що є важливою умовою для забезпечення стійкого економічного розвитку та управління.

Також важливо враховувати динамічний аспект ефективності, про який згадує Е. Шкшипек, підкреслюючи здатність організації адаптуватися до змін ринкових умов та швидко реагувати на нові виклики [6, с. 6].

Ефективність завжди має об'єктивний компонент: наші симпатії і антипатії не визначають потенційну ефективність тієї або тієї компанії. Проте фінансові кількісні параметри ніколи не можуть визначити ефективність. Ефективність будь-якого процесу, зокрема інноваційного, може мінятися зі зміною оцінок, а оскільки все залежить від усього, будь-яка зміна у будь-якій суб'єктивній перевазі в принципі може змінити ефективність будь-якого процесу [7, с. 99].

Отже, результативність – це складне, багате елементи, багатокритеріальне явище, яке характеризується низкою показників міри досягнення встановлених цілей суб'єкта господарювання та є «зовнішнім проявом» (негативним або позитивним) його діяльності [8]. П. Друкер, О. М. Тищенко та О. І. Олексюк пов'язують це поняття з різними категоріями, такими як стратегічні цілі, потенціал розвитку та економічна ефективність відповідно [9; 10].

Захист прав споживачів та інвесторів у нумізматичній сфері сприяє довірі до ринку. Мова про впровадження чітких механізмів захисту від підробок, що дозволяє мінімізувати ризики придбання неякісної або фальшивої продукції. Захист прав інвесторів забезпечується нормативно-правовою базою, яка гарантує автентичність продукції та її відповідність заявленим характеристикам. Важливою частиною цього процесу є створення дієвих механізмів для відшкодування збитків у разі виявлення підробок або шахрайських операцій. Окрім того, посилення контролю за якістю та автентичністю монет сприяє підвищенню інвестиційної привабливості ринку, забезпечуючи стабільність і довіру з боку іноземних і вітчизняних інвесторів.

Слід зазначити, що наразі ринок нумізматичної продукції розвивається швидко, тож здатність оперативно реагувати на нові виклики є важливою складовою ефективного адміністрування. Ідеться про постійний моніторинг ринкових умов, прогнозування змін у попиту та адаптацію до нових технологій, таких як блокчейн для відстеження автентичності монет або NFT (невзаємозамінні токени) для створення унікальних цифрових активів на додачу до фізичних монет. Важливою тенденцією є цифровізація ринку, яка полегшує продаж, облік і контроль за обігом нумізматичної продукції. Швидке впровадження інноваційних технологій у процес адміністрування дозволяє залишатися конкурентоспроможним на міжнародному рівні та реагувати на зміни попиту, наприклад, посилення інтересу до цифрових активів.

Ефективність публічного адміністрування нумізматичної сфери залежить від своєчасного врахування необхідності змін та адаптації до нових умов. Наразі потребують вдосконалення кілька ключових аспектів, що мають стратегічне значення для розвитку цієї сфери.

Гармонізація національних нормативно-правових актів із міжнародними стандартами є важливим фактором для розвитку нумізматичного ринку в Україні. Це дозволить не лише підвищити конкурентоспроможність української нумізматичної продукції, але й зробити її більш привабливою для іноземних інвесторів та колекціонерів. Гармонізація передбачає адаптацію до міжнародних норм технічних вимог до виробництва, обігу та захисту монет, що встановлюються організаціями, такими як Міжнародна нумізматична асоціація та Міжнародний валютний фонд. Одним із ключових елементів цього процесу є впровадження єдиних стандартів автентифікації та класифікації монет, що дозволить спростити обмін та купівлю-продаж продукції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Гармонізація з міжнародним законодавством сприятиме участі України в міжнародних нумізматичних виставках, аукціонах та ярмарках, оскільки продукція, що відповідає міжнародним стандартам, стане більш упізнаваною та надійною для покупців із різних країн. Це сприятиме інтеграції України у світову спільноту нумізматів і підвищить її престиж на міжнародній арені. Ба більше, встановлення чітких та зрозумілих правил для всіх учасників ринку дозволить уникнути правових колізій та сприятиме розвитку прозорого та ефективного ринкового середовища.

Розроблення нових підходів до регулювання ринку. Ринок нумізматичної продукції потребує впровадження нових регуляторних механізмів, які б сприяли прозорості взаємодії між учасниками та підвищенню рівня довіри до ринку. Одним із важливих елементів цих змін є автоматизація процесів ліцензування та сертифікації. Використання електронних платформ для подання та обробки заявок дозволить значно скоротити час отримання необхідних документів та зменшити корупційні ризики, які можуть виникати під час ручної обробки заявок. Електронні реєстри мають корелювати з іншими державними базами даних, що забезпечить більш ефективний моніторинг і контроль за діяльністю учасників ринку.

Прозорість процедур також передбачає впровадження публічних інформаційних ресурсів, де будь-який учасник ринку зможе перевірити достовірність ліцензій та сертифікатів. Відкритість системи сприятиме мінімізації шахрайства та зменшенню кількості підробок у сфері нумізматики, підвищуючи рівень довіри з боку колекціонерів та інвесторів. Окрім того, нові підходи до регулювання повинні стосуватись дотримання стандартів якості продукції, а також передбачати створення інститутів незалежної оцінки, які зможуть надавати об'єктивні висновки щодо автентичності та вартості монет.

Оптимізація адміністративних процесів шляхом цифровізації. Один із найактуальніших шляхів удосконалення – цифровізація адміністративних процесів, що дозволить зменшити бюрократичний тягар і підвищити ефективність управління. Впровадження електронного документообігу дозволить автоматизувати багато рутинних процедур, пов'язаних із видачею ліцензій, обліком та контролем за обігом нумізматичної продукції. Цифрові технології, такі як блокчейн, можуть стати ефективним інструментом для забезпечення прозорості та надійності операцій з монетами, унеможлижуючи підроблення документів або зміни інформації після її внесення до системи.

Автоматизація дозволить значно скоротити час на виконання адміністративних процедур і знизити витрати як держави, так і суб'єктів господарювання. Використання таких технологій також сприятиме формуванню єдиної бази даних, що забезпечить легкий доступ до інформації про нумізматичну продукцію, її обіг, статус ліцензій та сертифікатів, що не лише підвищить ефективність державного контролю, але й створить зручні умови для учасників ринку.

Підвищення рівня захисту прав споживачів та інвесторів. Захист прав споживачів та інвесторів є ключовим елементом успішного функціонування ринку нумізматичної продукції. Запровадження ефективних механізмів контролю за якістю продукції та її автентичністю дозволить запобігти шахрайству та підробкам, які можуть завдати шкоди як колекціонерам, так і інвесторам. Для цього необхідно вдосконалити нормативно-правову базу, створивши чіткі критерії автентифікації та сертифікації монет, а також розробити механізми, що дозволять компенсувати збитки у разі виявлення підробленої продукції.

Окрім юридичних механізмів захисту, важливим є створення інституту незалежної експертизи нумізматичних цінностей, який надаватиме об'єктивну оцінку якості та автентичності монет, що забезпечить додатковий рівень захисту споживачів і підвищить довіру до ринку. Також варто впровадити освітні заходи для колекціонерів та інвесторів, задля того щоб вони могли краще розуміти критерії оцінки монет та уникати потенційних шахрайських схем.

Швидке реагування на інноваційні тенденції. Інновації у сфері цифрових технологій відкривають нові можливості для нумізматичного ринку, і здатність швидко реагувати на ці зміни є важливим фактором його ефективного розвитку. Однією з найперспективніших тенденцій є використання блокчейн-технологій для відстеження походження та автентичності монет. Вони дозволяють створювати захищені від підробок системи, які гарантують покупцям оригінальність продукції. Також зростає інтерес до NFT (невзаємозамінних токенів), які можуть стати новим напрямком у розвитку цифрової нумізматики, доповнюючи фізичні колекції унікальними цифровими активами.

Інтеграція таких інновацій у сферу нумізматичної продукції дозволить значно розширити ринок і залучити нову аудиторію, особливо серед молодих колекціонерів і технологічно просунутих інвесторів. Швидке впровадження інновацій також допоможе Україні залишатися на передовій розвитку цього ринку, забезпечить її конкурентоспроможність на міжнародному рівні.

Зазначені пропозиції щодо вдосконалення публічного адміністрування сприятимуть створенню прозорого, надійного та інноваційного ринку нумізматичної продукції, що відповідає сучасним вимогам та світовим стандартам.

Висновки. Підводячи підсумок викладеному, можна зазначити, що удосконалення публічного адміністрування нумізматичної сфери є важливою умовою для розвитку нумізматичного ринку в Україні. Гармонізація з міжнародними стандартами дозволить підвищити репутацію української продукції на глобальному рівні та полегшить її обіг на світовому ринку, що сприятиме залученню нових інвесторів та зміцненню позицій України в міжнародних нумізматичних спільнотах. Водночас адаптація національного законодавства до вимог світової спільноти є необхідним кроком для створення надійної нормативно-правової бази.

Не менш важливим є впровадження нових підходів до регулювання ринку та цифровізації адміністративних процесів. Автоматизація ліцензійних та сертифікаційних процедур значно зменшить бюрократичний тягар, підвищить прозорість і скоротить час на отримання необхідних дозволів. Важливою перевагою цифрових технологій стане також зниження корупційних ризиків та посилення контролю за

діяльністю учасників ринку. Такі зміни сприятимуть більш ефективному управлінню ринком та забезпечать комфортні умови для його розвитку.

Окрім цього, захист прав споживачів та інвесторів має залишатися одним із пріоритетів. Вдосконалення механізмів контролю за автентичністю та якістю монет мінімізує ризики шахрайства, що підвищить довіру до ринку з боку учасників. Здатність швидко реагувати на інноваційні тенденції також відіграє ключову роль у забезпеченні конкурентоспроможності України на міжнародному рівні. Впровадження новітніх технологій і адаптація до змін у попиту дозволять Україні залишатися лідером у цій сфері, забезпечуючи стабільний розвиток ринку нумізматичної продукції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Подольчак Н. Поняття та види ефективності систем менеджменту машинобудівних підприємств. 2007. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/487/1/33.pdf>
2. Шегда А. Менеджмент : навчальний посібник. Київ : Знання, КОО, 2002. 583 с.
3. Kondalkar V. G. Organization Effectiveness and Change Management. PHI Learning Pvt. Ltd., 2010. 256 s.
4. Kowal W. Skuteczność i efektywność – różnicowanie i aspekty interpretacji. Organizacja i Kierowanie. 2013. № 4(157). P. 11–23.
5. Hamann P. M., Schiemann F., Bellora L., Guenther T. W. Exploring the dimensions of organizational performance: a construct validity study. Organizational Research Methods. 2013. Vol. 16. No. 1. P. 67–87.
6. Nowosielski S. Skuteczność i efektywność realizacji procesów gospodarczych. W: Efektywność funkcjonowania szkół wyższych. Red. T. Dudycz, Z. Wilimowska. Indygo Zahir Media, Wrocław, 2008. 186 s.
7. Ієнекенс Ж. Менеджмент в умовах ринкової економіки. Теорія і практика. Київ : Вища шк., 2005. 206 с.
8. Олексюк О. І. Технологія оцінки результативності діяльності підприємства / Збірник наукових праць ЧДТУ. Серія : Економічні науки. Черкаси : ЧДТУ, 2009. Вип . 22. Т. 2. С. 169-173.
9. Тищенко А. Н. Экономическая результативность деятельности предприятия: монография / А. Н. Тищенко, Н. А. Кизим, Я. В. Догайдайло. Харьков : ИНЖЭК, 2005. 144 с.
10. Ефективність управління діяльністю промислового підприємства та діагностика загроз: монографія / В. М. Ячменьова, М. В. Височина, О. Й. Сулима. Сімферополь: ВД АРІАЛ, 2010. 472 с.

REFERENCES:

1. Podolchak, N. (2007). Poniattia ta vydy efektyvnosti system menedzhmentu mashynobudivnykh pidpriemstv. [Concept and types of efficiency of management systems of machine-building enterprises]. Retrieved from: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/487/1/33.pdf> [in Ukrainian].
2. Shehda, A. (2002). Menedzhment. [Management]. Navchalnyi posibnyk. 583. [in Ukrainian].
3. Kondalkar, V.G. (2010). Organization Effectiveness and Change Management. 256. [in English].
4. Kowal, W. (2013). Skuteczność i efektywność – różnicowanie i aspekty interpretacji. [Effectiveness and efficiency – differentiation and aspects of interpretation]. *Organization and Management*. №4(157). 11–23. [in Polish].
5. Hamann, P. M., Schiemann, F., Bellora, L., Guenther, T. W. (2013). Exploring the dimensions of organizational performance: a construct validity study. *Organizational Research Methods*. Vol. 16. No.1. 67–87. [in English].
6. Nowosielski, S. (2008). Skuteczność i efektywność realizacji procesów gospodarczych. [Efficiency and effectiveness of economic processes]. *Efficiency of higher education institutions*. 186. [in Polish].
7. Ienekens, Zh. (2005). Menedzhment v umovakh rynkovoï ekonomiky. Teoriia i praktyka. [Management in a market economy. Theory and practice]. 206. [in Ukrainian].
8. Oleksiuk, O.I. (2009). Tekhnolohiia otsinky rezultatyvnosti diialnosti pidpriemstva.[Technology for assessing the effectiveness of an enterprises activities]. *Zbirnyk naukovykh prats ChDTU. Serii: Ekonomichni nauky*. Vyp. 22. T.2. 169-173. [in Ukrainian].
9. Tyshchenko O.M. (2005). Ekonomichna rezultatyvnist diialnosti pidpriemstva. [Economic performance of the enterprise]. 144. [in Ukrainian].
10. Yachmenova, V.M., Vysochyna, M.V., Sulyma, O.I. (2010). Efektyvnist upravlinnia diialnistiu promyslovoho pidpriemstva ta diahnozyka zahroz.[Efficiency of industrial enterprise management and threat diagnostics]. *Monohrafiia*. 472. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

УДК 342.9:004(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-388-392

Щербатюк Олексій Олегович,

аспірант кафедри публічного та міжнародного права

Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

oleksii.shcherbatiuk@gmail.com

ORCID ID: 0009-0007-3378-7857

ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ, ЩО НАПРАВЛЕНІ НА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

У статті досліджено правові відносини у сфері впровадження цифрових технологій, спрямованих на відновлення України в умовах післявоєнної трансформації. Підкреслено, що цифровізація є ключовим чинником ефективного відновлення державних інститутів, економіки та соціальної інфраструктури, оскільки забезпечує прозорість управління, оперативність прийняття рішень і залучення міжнародної підтримки. Розкрито, що формування правових відносин у цій сфері передбачає взаємодію суб'єктів публічної влади, бізнесу та громадянського суспільства на основі принципів відкритості, інтероперабельності, кібербезпеки та правової визначеності.

Проаналізовано основні напрями цифрової реконструкції України, серед яких: створення електронних реєстрів пошкодженого майна, впровадження платформ електронного урядування, цифрових сервісів для моніторингу відбудови та використання інноваційних технологій у сфері містобудування, енергетики, фінансів і публічного адміністрування. Особливу увагу приділено нормативно-правовим актам, які регулюють цифрову трансформацію держави, зокрема законам України «Про електронні публічні реєстри», «Про електронні довірі послуги», «Про захист персональних даних», а також положенням Стратегії цифрової трансформації України до 2030 року.

Визначено, що ключовими проблемами є фрагментарність правового регулювання, недостатня координація між органами влади, низький рівень цифрової грамотності населення та ризики порушення інформаційної безпеки.

Зроблено висновок, що ефективне правове забезпечення цифрових відносин є запорукою прозорості, інклюзивної та сталої відбудови України, зміцнення довіри громадян до держави, підвищення її конкурентоспроможності в європейському цифровому просторі та інтеграції до єдиного ринку ЄС.

Ключові слова: цифрові технології, правові відносини, цифровізація, відновлення України, електронне урядування, кібербезпека, публічне управління, цифрове право.

Shcherbatiuk O. LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES AIMED AT THE RECOVERY OF UKRAINE

The article examines the legal relations in the field of implementing digital technologies aimed at the recovery of Ukraine during the post-war transformation period. It is emphasized that digitalization is a key factor in the effective restoration of state institutions, the economy, and social infrastructure, as it ensures transparency in governance, efficiency in decision-making, and the attraction of international support. It is revealed that the formation of legal relations in this area involves interaction among public authorities, business, and civil society based on the principles of openness, interoperability, cybersecurity, and legal certainty.

The main directions of Ukraine's digital reconstruction are analyzed, including the creation of electronic registries of damaged property, the introduction of e-government platforms, digital services for reconstruction monitoring, and the use of innovative technologies in urban planning, energy, finance, and public administration. Special attention is given to the legal acts regulating the digital transformation of the state, in particular, the Laws of Ukraine "On Electronic Public Registers", "On Electronic Trust Services", "On Personal Data Protection", as well as the provisions of the Digital Transformation Strategy of Ukraine until 2030.

It is determined that the key problems include the fragmentation of legal regulation, insufficient coordination among government bodies, a low level of digital literacy among the population, and risks of information security breaches.

It is concluded that effective legal support for digital relations is the foundation for transparent, inclusive, and sustainable recovery of Ukraine, strengthening citizens' trust in the state, increasing its competitiveness in the European digital space, and facilitating integration into the EU single market.

Keywords: digital technologies, legal relations, digitalization, recovery of Ukraine, e-government, cybersecurity, public administration, digital law.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України, зумовлений наслідками збройної агресії та масштабними руйнуваннями інфраструктури, актуалізує потребу у швидкому, прозорому та ефективному відновленні держави. У цьому контексті цифрові технології відіграють ключову роль як інструмент модернізації системи управління, оптимізації процесів реконструкції та підвищення довіри громадян до державних інституцій. Разом із тим, активне впровадження цифрових рішень у публічному секторі, економіці та соціальній сфері потребує належного правового забезпечення, яке б гарантувало баланс між інноваційністю, безпекою та правовою визначеністю.

Наявна система правового регулювання цифрових відносин в Україні залишається фрагментарною та недостатньо узгодженою із потребами післявоєнного відновлення. Відсутність єдиної концепції цифрової трансформації у процесах відбудови, нечіткість компетенцій органів влади, проблеми кібербезпеки, захисту

персональних даних і цифрових прав громадян створюють ризики правової невизначеності та неефективного використання ресурсів. Крім того, існує потреба у гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу, що є необхідною умовою інтеграції України до єдиного цифрового ринку ЄС.

Отже, виникає об'єктивна потреба у комплексному дослідженні правових відносин у сфері впровадження цифрових технологій, спрямованих на відновлення України, з метою розроблення ефективної моделі їх правового регулювання, удосконалення механізмів державного управління та забезпечення сталого цифрового розвитку в умовах післявоєнної трансформації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі питання запровадження цифрових інструментів (технологій) в публічному адмініструванні були предметом наукових праць: О. Кібенко, М. Прохоров, Давід Браун, І. Смілянський, Н. Ковальова, С. Погребна, А. Івасів, О. Кузьменко, В. Чорна та інші.

Метою статті є висвітлення питання правових відносин у сфері впровадження цифрових технологій, що направлені на відновлення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з видів адміністративно-правових відносин є публічно-правові відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням цифрових технологій загалом, та застосуванням цифрових технологій, спрямованих на відновлення України. Але, перш ніж розглядати вищевказані відносини, необхідно сказати, що загалом, правові відносини у сфері впровадження цифрових технологій, спрямованих на відновлення України, охоплюють широке коло правових взаємодій, які можна класифікувати за різними критеріями: їхніми видами, об'єктами та суб'єктами. До основних видів таких правовідносин належать:

1) Адміністративно-правові відносини - відносини взаємодії суб'єктів публічної адміністрації (органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та громадян у процесі впровадження цифрових рішень (наприклад, регулювання процесів електронного врядування, створення цифрових платформ для надання адміністративних послуг тощо).

2) Інформаційно-правові відносини стосуються використання, передачі та захисту даних. Важливими аспектами цих відносин є регулювання доступу до відкритих даних, збереження персональних даних громадян, забезпечення інформаційної безпеки, а також боротьба з кіберзлочинністю.

3) Екологічно-правові відносини регулюють використання цифрових технологій у процесах управління природними ресурсами, відновлення природного середовища, екологічного моніторингу, а також формує специфічні правовідносини, що спрямовані на забезпечення сталого розвитку.

4) Цивільно-правові відносини виникають між фізичними (приватними особами) та юридичними особами (підприємствами, організаціями) під час використання цифрових технологій (наприклад, укладення договорів на розробку програмного забезпечення, ліцензування технологій, захист авторських прав на цифровий контент, регулювання електронної комерції і т.п.).

5) Трудові правовідносини регулюють питання умов, оплати праці, фахівців у сфері інформаційних технологій, які займаються створенням і впровадженням цифрових рішень, а також забезпеченні прав ІТ-спеціалістів, їхній підготовці, перепідготовці та створенні сприятливих умов для розвитку їх професійної діяльності.

6) Міжнародно-правові відносини – відносини, що виникають в результаті міжнародної співпраці між Україною та іншими державами, яка набуває особливого значення у контексті впровадження цифрових технологій для відновлення України (сюди можна віднести участь України у міжнародних програмах цифрової трансформації, залучення грантових і кредитних ресурсів, а також адаптацію національного законодавства до європейських та міжнародних стандартів).

Кожен із цих видів правовідносин відіграє важливу роль у створенні правової інфраструктури, яка дозволяє ефективно інтегрувати цифрові технології у процес відновлення України, зберігаючи баланс між інноваціями, безпекою та захистом прав громадян. Водночас ми вважаємо за доцільне зосередити особливу увагу на адміністративно-правових відносинах, що виникають у процесі впровадження цифрових технологій, спрямованих на відновлення країни. Саме вони, на наш погляд, є ключовими, оскільки мають публічно-управлінський характер. Більш того, незалежно від сфери їх виникнення чи предмета правовідносин, їх успішна реалізація неможлива без належного адміністративно-правового регулювання. Така наша позиція знаходить своє відображення і в дослідженнях інших науковців. Так, наприклад, О. І. Харитонова, пропонуючи авторську класифікацію юридичних фактів, що впливають на виникнення, зміну чи припинення адміністративно-правових відносин, зазначає наступне: «аналіз переліку актів цивільного стану дозволяє зробити висновок, що хоч вони іменуються «актами цивільного стану», однак за своєю природою стосуються не тільки сфери цивільного права, а (навіть більшою мірою) є актами публічного чи адміністративного стану. Крім того, адміністративними (публічними) за своєю суттю є такі акти юридичного стану, які підлягають державній реєстрації: народження фізичної особи та її походження, громадянство, шлюб, розірвання шлюбу, зміна імені, смерть. У цих випадках їхня реєстрація є елементом публічного правопорядку і регулюється нормами адміністративного законодавства» [1, с. 18–19].

Загалом, слід зазначити, що в теорії правової науки не існує єдиної точки зору щодо поняття правовідносин у сфері цифровізації. Так, І.Л. Бачило вважає, що в процесі здійснення інформаційної діяльності виникають суспільні відносини, частина яких неминуче врегульована правом, і вони на цій

підставі стають правовими відносинами, які умовно почали називати інформаційними відносинами. При цьому автор, зазначає, що це і не зовсім адекватне визначення, точніше було б вживати їх визначення як «правові відносини в інформаційній сфері (середовищі)» [2, с. 31-32]. В той же час, Селезньова О.М. зауважує, що немає потреби вважати інформаційні відносини такими, що створюються в інформаційній сфері, оскільки, розглядаючи відносини можуть виникати і в інших сферах життєдіяльності, наприклад, у сфері цивільно – правового обороту, коли певний об'єкт інформаційних відносин стає предметом цивільного договору [3, с. 212]. Як зазначає Яременко О.І., твердження про наявність відносин, пов'язаних з інформацією, в інших суспільних сферах є раціональним, однак такі відносини не можуть існувати поза інформаційною сферою. Фактично, інформаційні відносини є формою існування соціуму і за своєю суспільною природою вони є всепроникаючими, будучи складовою політичної, економічної, правової, культурної та інших сфер, а інформаційна сфера виступає акумулятором відомостей, знань, даних та засобом їх поширення. Інформація в усіх суспільних сферах виконує комунікаційну функцію, а змістовна складова цих сфер відображається у формі нескінченної множинності подій, фактів, явищ, які відбувалися, відбуваються чи будуть відбуватися в них, що і складає інформаційну сферу суспільства, роблячи при цьому висновок, що в цьому аспекті поняття «інформаційна сфера» дуже близьке до поняття «інформаційний простір». З приводу цього, Ільганаєва В., вказує, що сучасний інформаційно-комунікаційний простір охоплює кілька середовищ, які утворюють нові умови суспільного життя: техносферу, яка побудована на ІКТ; інфосферу, що базується на інформаційно-мережових магістралях; соціоінфосферу, яка обіймає будь-які потоки інформації, структури, що їх організують і управляють, створюють їх споживання і впливають на стан соціального інтелекту [4, с. 148]. На погляд І.В. Арістової, суспільні відносини в «інтегративній інформаційній сфері» - це системне утворення, складовими якого постають підсистеми «змішаних» та «чистих» суспільних відносин. До «змішаних» відносяться інформаційно-управлінські, інформаційно-майнові, інформаційно-банківські, інформаційно-трудова та ін.; та управлінсько-інформаційні, майново-інформаційні, банківсько-інформаційні, трудово-інформаційні та ін. Різниця між суспільними відносинами у першій та другій групах полягає у наступному: у першій групі інформаційні відносини постають основними, а усі інші (управлінські, майнові, банківські, трудові та ін.) – забезпечувальними; у другій групі – навпаки: інформаційні відносини є забезпечувальними. Що стосується «чистих» суспільних відносин, то ними постають суто інформаційні відносини. І, як висновок, зазначає, що аналіз суспільних відносин в інформаційній сфері дозволяє говорити, що в цій сфері виникають суто інформаційні, інформаційно-управлінські, інформаційно-майнові, інформаційно-банківські, інформаційно-трудова та ін. відносини. Зазначені суспільні відносини можна назвати суспільними відносинами в інформаційній сфері або інформаційними відносинами у широкому трактуванні, а суто інформаційні відносини доцільно розглядати як інформаційні відносини у вузькому трактуванні [5, с. 49]. Як бачимо, дана категорія дослідників поєднує поняття інформаційних відносин та впровадження і використання інформаційних технологій. Деякі дослідники визначають відносини у сфері цифровізації, як інтернет відносини, пов'язуючи їх виключно з мережею Інтернет [6]. Інші, визначають, як ІТ-відносини (відносини, що складаються з приводу інформаційно-комунікаційних технологій – в результаті їх створення та використання [7, с. 33]. Омельченко А.В., розкриває поняття суспільних відносин через поняття «цифровізації», зазначаючи, що – це суспільні відносини між фізичними особами, юридичними особами, державою та територіальними громадами у сфері наповнення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що уможливлює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір, які мають комплексний міжгалузевий господарський характер, розвиваються як на території України, так і за її межами, врегульовуються нормами національного законодавства та міжнародного права [8]. На погляд, Тарасенка Л.Л., правовідносини у сфері інформаційних технологій – це правовідносини, які виникають між різними учасниками з приводу набуття, здійснення та захисту прав інтелектуальної власності, права на інформацію та інших прав у цифровому середовищі [9, с.87]. При цьому, науковець зазначає, що такі правовідносини є як абсолютними, коли правоволоділець перебуває у відносинах з «усіма і кожним» та відносними, учасники яких є конкретно визначеними. Об'єктами ж цих відносин можуть бути як результати інтелектуальної діяльності, так і результати робіт та послуг, а змістом – взаємні права та обов'язки їх учасників [9, с.87].

Враховуючи викладене, можна дійти висновку, що цифровізація зумовлює виникнення нових правових реалій та змінює характер суспільних відносин, інтегруючи фізичний і віртуальний світи. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне дати наступне визначення поняття «правовідносини у сфері впровадження цифрових технологій», а саме - це врегульовані нормами права суспільні відносини, що виникають, змінюються або припиняються у процесі впровадження, використання та розвитку цифрових технологій, пов'язані із забезпеченням прав та обов'язків суб'єктів у цифровому середовищі. Вони охоплюють питання правового регулювання цифрової інфраструктури, електронного урядування, захисту персональних даних, кібербезпеки, електронної комерції, а також інших аспектів цифрової трансформації суспільства та характеризуються: суб'єктами, серед яких є органи державної влади, місцевого самоврядування, юридичні та фізичні особи; об'єктом, що охоплює цифрові технології, платформи, інформаційні системи, електронні сервіси та інші інструменти цифровізації; ціллю, спрямованою на забезпечення ефективного впровадження інновацій, підвищення доступності та прозорості адміністративних

послуг, а також зміцнення інформаційної безпеки та формами реалізації (використання електронного врядування, цифрових реєстрів, систем кіберзахисту тощо). *Основні ж аспекти цих відносин включають:*

1. Нормативно-правове забезпечення цифровізації: регуляція прийняття законів, підзаконних актів та регуляторних документів, спрямованих на створення правової бази для цифрових трансформацій; встановлення стандартів і правил функціонування цифрових платформ і систем; розробки національних стратегій та планів дій у сфері цифровізації (наприклад, впровадження «Дія.City»).

2. Цифрове урядування: створення та адміністрування державних електронних платформ (наприклад, електронного врядування або реєстрів); впровадження електронного документообігу між суб'єктами публічної адміністрації та суб'єктами господарювання; інтеграція державних реєстрів для автоматизації послуг.

3. Адміністративні послуги в цифровому форматі: забезпечення громадян доступними електронними адміністративними послугами - видача електронних документів (ID-карток, паспортів, ліцензій); реєстрація на платформі для отримання соціальної допомоги або субсидій; забезпечення онлайн-доступу до публічної інформації.

4. Контроль та нагляд у сфері цифрових технологій за дотриманням вимог законодавства у сфері цифровізації; відповідність цифрових послуг стандартам безпеки та якості; кіберзахистом і запобіганням витоку інформації з державних електронних систем.

5. Взаємодія (комунікація) органів влади та громадян передбачає впровадження електронних консультацій і петицій; забезпечення участі громадян у процесах прийняття рішень через цифрові платформи; моніторинг і зворотний зв'язок через цифрові інструменти.

6. Фінансування цифрових проектів - формування бюджету та використання державних коштів для реалізації проектів цифровізації; залучення міжнародної допомоги та інвестицій у цифрові технології; прозорість використання фінансів через електронні платформи звітності.

7. Підготовка та підвищення кваліфікації кадрів (навчання працівників різних суб'єктів цифровим навичкам; створення навчальних центрів для підготовки спеціалістів у сфері цифрових технологій; стимулювання інновацій через гранти та програми підтримки стартапів).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Харитонova О. І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2004. 36 с.
2. Яременко О.І. Сучасне право розуміння відносин в інформаційній сфері та методологія їх систематизації. *Інформація і право* № 3. 2017. С. 30–41.
3. Селезньова О.М. Класифікація інформаційних правовідносин: критерії розмежування. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2014. Вип. 21. Ч. II. 406 с.
4. Ільганаєва В. Інституалізація соціально-комунікаційної сфери суспільства. *Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації*. 2008 № 1–2. С. 148 -154.
5. Арістова І.В., Чернадчук В.Д. Концепція інформаційних правовідносин: сутність та особливості використання у сфері банківської діяльності. *Інформація і право*. 2012. № 3. С. 47-56.
6. Правове регулювання відносин в мережі Інтернет: монографія / [А.П.Гетьман, Ю.Є.Атаманова, В.С.Мілаш та ін.]; за ред. С. В. Глібка, К.В.Єфремової. Харків, Право, 2016. 360 с.
7. IT-право: теорія та практика: Навч.посібник / авт..кол-в; за ред. Є.О. Харитонova, О.І. Харитонovої. 2-е видан., виправлене та доповнене. Одеса: Феникс, 2019. 472 с.
8. Омельченко А.В. Суспільні відносини у сфері цифровізації як предмет правового регулювання. *Юридична Україна*. 2023. № 10. С.40-48.
9. Тарасенко Л.Л. Суб'єкти правовідносин у цифровому середовищі. *Часопис цивілістики*. 2017. № 26. С.87 – 92.

REFERENCES:

1. Kharytonova, O.I. (2004). Administratyvno-pravovi vidnosyny: kontseptualni zasady ta pravova pryroda. [Administrative-legal relations: conceptual foundations and legal nature]. *Avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk* 12.00.07. 36. [in Ukrainian].
2. Yaremenko, O.I. (2017). Suchasne pravo rozuminnia vidnosyn v informatsiinii sferi ta metodolohiia yikh systematyzatsii. [Modern law of understanding relations in the information sphere and the methodology of their systematization]. *Informatsiia i pravo* №3. 30–41. [in Ukrainian].
3. Seleznova, O.M. (2014). Klasyfikatsiia informatsiinykh pravovidnosyn: kryterii rozmezhuvannia. [Classification of information legal relations: criteria for differentiation]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Vyp. 21. Ch. II. 406. [in Ukrainian].
4. Ilhanaieva, V. (2008). Instytualizatsiia sotsialno-komunikatsiinoi sfery suspilstva. [Institutionalization of the social and communication sphere of society]. *Osvita rehionu: Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii*. №1–2. 148 -154. [in Ukrainian].
5. Aristova, I.V., Chernadchuk, V.D. (2012). Kontseptsiiia informatsiinykh pravovidnosyn: sutnist ta osoblyvosti vykorystannia u sferi bankivskoi diialnosti. [The concept of information legal relations: essence and features of use in the field of banking]. *Informatsiia i pravo*. № 3. 47-56. [in Ukrainian].

6. Hlibko, S.V. (Ed.), Hetman, A.P., Atamanova, Yu.Ie., Milash V.S., ta inshi. (2016). *Pravove rehuliuвання vidnosyn v merezhi Internet*. [Legal regulation of relations on the Internet]. 360. [in Ukrainian].

7. Kharytonov, Ye.O., Kharytonova, O.I. (Eds.) (2019). *IT-pravo: teoriia ta praktyka*. [IT-pravo: teoriia ta praktyka]. Navch.posibnyk. 2-e vyd., vypravlene ta dopovnene. 472. [in Ukrainian].

8. Omelchenko, A.V. (2023). *Suspilni vidnosyny u sferi tsyfrovizatsii yak predmet pravovoho rehuliuвання*. [Social relations in the field of digitalization as a subject of legal regulation]. *Yurydychna Ukraina*. №10. 40-48. [in Ukrainian].

9. Tarasenko, L.L. (2017). *Subiekty pravovidnosyn u tsyfrovomu seredovyschi*. [Subjects of legal relations in the digital environment]. *Chasopys tsyvilistyky*. №26. 87–92. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

УДК 35:336.71(477):355.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-392-400

Шуліка Євген Євгенович,

аспірант кафедри публічного та міжнародного права

ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана»

shulikayevhen@gmail.com

ORCID ID: 0009-0007-8731-1897

Задніпровська Оксана Григорівна,

кандидат економічних наук,

Член правління, Директор з ризиків (CRO) АТ "АСБІО БАНК"

Ємельянов Володимир Романович,

кандидат наук з державного управління,

доцент кафедри публічного та міжнародного права

ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана»

iemelianov.volodymyr@kneu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-0660-5241

КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: СТІЙКІСТЬ І РЕАЛІЇ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ. АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ (2022- 2025pp.)

Визначено, що банківська система України безперервно виконує свої функції, підтримує державу та реальний сектор в умовах війни. Дослідження окремих елементів монетарної політики та макроекономічної стабільності, реалії діяльності комерційних банків свідчать, що банківська система є стійкою, ліквідною, платоспроможною, достатньо капіталізованою та прибутковою. Водночас внаслідок тривалої повномасштабної війни зберігається високий рівень невизначеності, який вимагає адаптуватися до поточних викликів, розбудовувати фундамент для фінансової стабільності та розвитку кредитування, стійкого економічного зростання, ефективного розвитку ринків капіталу, посилення довіри вкладників та інвесторів.

Становлення системи комерційних банків України пройшло складний еволюційний шлях, що відображав загальні трансформаційні процеси в економіці держави. Від початку незалежності до сучасного етапу ця система розвивалася під впливом значних політичних, економічних і соціальних змін, які визначали її функціональну структуру, адаптивність та здатність реагувати на виклики. У процесі цього розвитку система комерційних банків стала ключовим елементом фінансової інфраструктури країни, забезпечуючи необхідну підтримку економічного розвитку та впроваджуючи сучасні фінансові інструменти й технології.

Сучасна банківська система України продовжує адаптуватися до змін, зокрема в умовах воєнного стану та інтеграції до європейського фінансового простору. Розширення доступу до фінансових послуг, цифровізація банківських операцій, а також посилення регуляторного нагляду сприяли підвищенню стійкості й ефективності банківського сектору. Водночас виклики, пов'язані зі збереженням стабільності в умовах внутрішньої та зовнішньої кризи, потребують подальшого реформування та вдосконалення, що дозволить зберегти динаміку розвитку й забезпечити стабільність фінансової системи в цілому.

Ключові слова: комерційний банк, банківська система України, фінансова інклюзія, Національний банк України, публічне адміністрування.

Shulika Ye., Zadniprovska O., Yemelianov V. COMMERCIAL BANKS OF CONTEMPORARY UKRAINE: RESILIENCE AND THE REALITIES OF MARTIAL LAW. AN ANALYSIS OF BANKING SYSTEM INDICATORS (2022–2025)

It is established that Ukraine's banking system has continued to perform its functions without interruption and to support the state and the real sector under wartime conditions. Studies of selected elements of monetary policy and macroeconomic stability, as well as the realities of commercial banks' operations, indicate that the banking system is resilient, liquid, solvent, adequately capitalized, and profitable. At the same time, the prolonged full-scale war sustains a high level of uncertainty, which requires adaptation to current challenges and the building of a foundation for financial stability and the development of lending, sustainable economic growth, effective capital-market development, and strengthened confidence among depositors and investors.

The formation of Ukraine's commercial banking system has followed a complex evolutionary path reflecting the broader transformational processes in the national economy. From the outset of independence to the present stage, the system has developed under the influence of significant political, economic, and social changes that have shaped its functional structure, adaptability, and capacity to respond to challenges. In the course of this development, the commercial banking system has become a key element of the country's financial infrastructure, providing essential support for economic development and introducing modern financial instruments and technologies.

Today, Ukraine's banking system continues to adapt to change, particularly under martial law and in the context of integration into the European financial space. Expanded access to financial services, the digitalization of banking operations, and strengthened regulatory oversight have enhanced the sector's resilience and efficiency. At the same time, the challenges of maintaining stability amid internal and external crises call for further reform and improvement to preserve development dynamics and ensure the stability of the financial system as a whole.

Keywords: commercial bank; banking system of Ukraine; financial inclusion; National Bank of Ukraine; public administration.

Постановка проблеми. Воєнний стан, розгортання широкомасштабної військової агресії, макроекономічні шоки та супутні структурні трансформації зробили вивчення стійкості банківської системи України в період 2022–2025 рр. надзвичайно актуальним. Комерційні банки виступають ключовим каналом фінансової стабілізації: вони забезпечують функціонування платежів, кредитування бізнесу та домогосподарств, виконання бюджетних і соціальних зобов'язань держави, а також реалізацію програм відновлення. Одночасно банки опинилися під впливом одночасно діючих ризиків – операційних унаслідок втрат інфраструктури й переселення населення, кредитних через зниження платоспроможності позичальників, ліквіднісних через нестабільність депозитної бази й зовнішніх ризиків. Відтак, дослідження стійкості комерційних банків у воєнний період має важливе прикладне й теоретичне значення для забезпечення фінансової стійкості, економічного відновлення та підвищення стійкості національної фінансової системи загалом.

Мета статті – є комплексний аналіз стану, динаміки та стійкості комерційних банків України в умовах воєнного стану у період 2022–2025 рр., виявлення основних тенденцій і ризиків розвитку банківської системи.

Вклад основного матеріалу дослідження. Досягнення та підтримка цінової стабільності є пріоритетом монетарної політики. У 2015–2021 роках для досягнення цінової стабільності Національний банк України використовував класичний режим інфляційного таргетування при якому основними монетарними інструментами є облікова ставка і плаваючий обмінний курс. Але під час повномасштабної війни, Національний банк України спочатку перейшов до режиму фіксованого обмінного курсу, а потім впровадив гнучке інфляційне таргетування, що включає: приведення інфляції до рівня 5% на горизонті до трьох років шляхом застосування узгодженої комбінації інструментів процентної політики, валютно-курсів, валютних обмежень та інших інструментів.

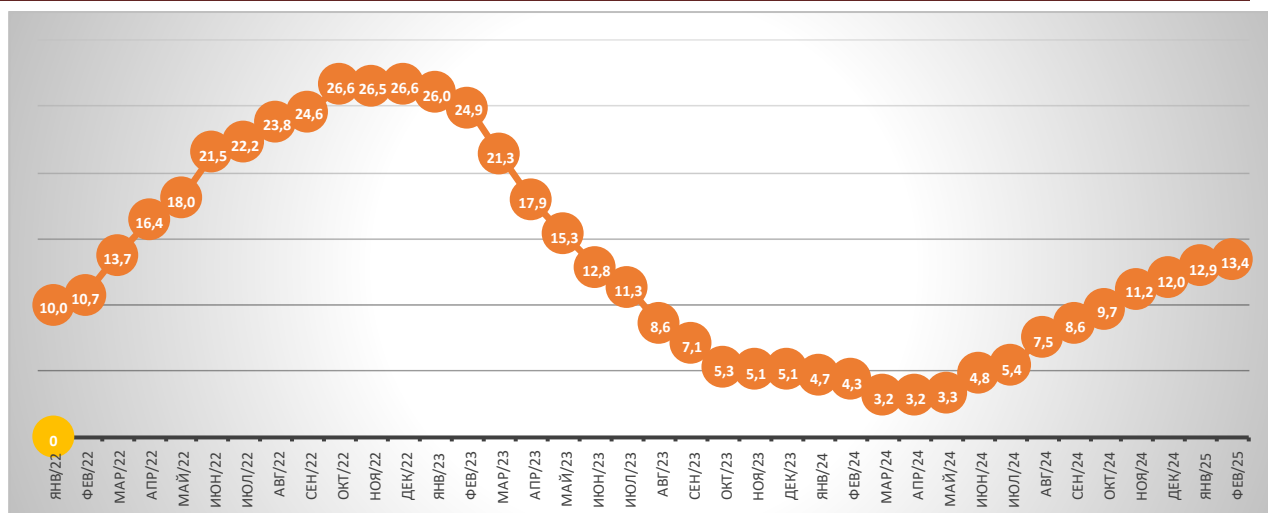

Рис. 1.1. Індекс споживчих цін, до відповідного місяця попереднього року, %

Джерело: складено автором самостійно

Основні чинники інфляції: безпекові ризики, які здійснюють психологічний вплив на поведінку споживачів і суб'єктів господарювання; зростання видатків юридичних осіб, що формують собівартість товарів і послуг, зокрема додаткових витрат, пов'язаних з енергопостачанням, зростанням заробітних плат персоналу внаслідок дефіциту кадрів, що загострився на тлі міграції та мобілізації; стійка девальвація після відмови від режиму фіксованого безготівкового курсу, адже Україна зберігає високий рівень залежності як від імпорту, так і від експорту.

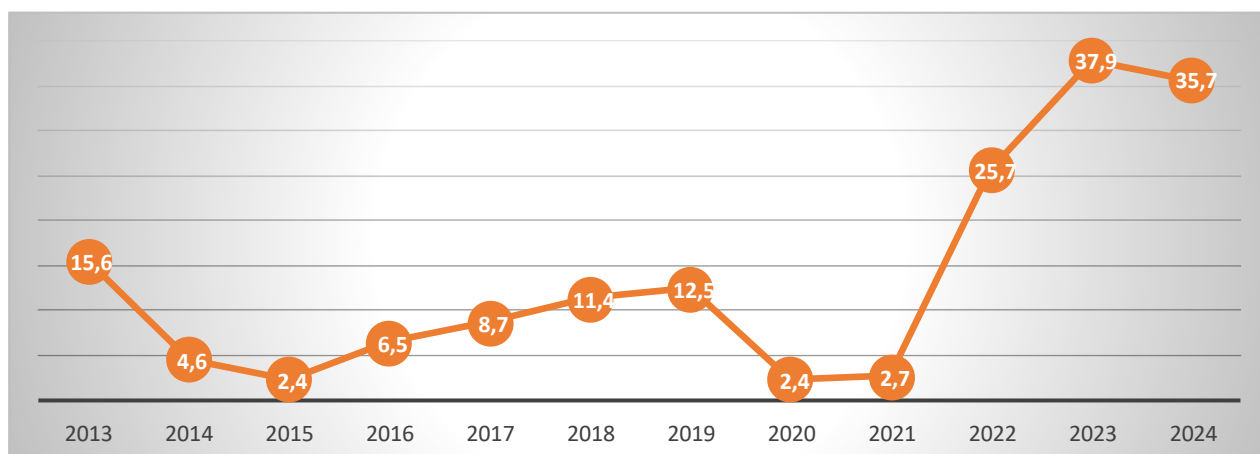

Рис. 1.2. Від'ємне сальдо торгівлі товарами та послугами, млрд дол США

Джерело: складено автором самостійно

Диспропорція між імпортом та експортом товарів і послуг спостерігається протягом багатьох років, проте додатково посилилася в умовах війни, що негативно впливає на фінансову стійкість країни через тиск на міжнародні резерви, валютний курс гривні та показники інфляції.

На початку війни, в умовах широкомасштабної збройної агресії Національний банк відклав ухвалення рішення щодо розміру облікової ставки. Отже, облікова ставка залишалась незмінною на рівні 10% [1].

Протягом особливого періоду (2022-2025pp) облікова ставка коливалась з 10% на початку періоду до 25% (найвищий показник), що була встановлена для підтримання курсової стабільності, що залишається важливою передумовою забезпечення цінової та фінансової стабільності. Метою цього підвищення був захист гривневих доходів та заощаджень громадян, збільшення привабливості гривневих активів, зниження тиску на валютному ринку і в результаті посилення спроможності Національного банку забезпечувати курсову стабільність і стримувати інфляційні процеси під час війни [2].

На протязі другої половини 2023р і до червня 2024року було поступове зниження облікової ставки до рівня 13%, яка утримувалась до грудня 2024 року. Зниження ставки було викликане необхідністю відновлення економіки, забезпечення макрофінансової стабільності, балансом ризиків, стриманими

показниками інфляції, поліпшенням інфляційних очікувань, що забезпечується збереження міжнародної фінансової підтримки та заходами з посилення стійкості державних фінансів [3].

Щодо валютного курсу в особливий період, то з 24.02.2022 р. припинено розрахунок до окремого рішення п. 13 постанови Правління НБУ від 24.02.2022 № 21 і відновлено розрахунок з 03.10.2023 р. (п. 132 постанови Правління НБУ від 02.10.2023 № 121). Курс гривні до долара США зріс за 3 роки війни до 29,1506 до 41,9787 і до лютого 2025 року стабілізувався і почав зменшуватись до 41,3694.

Протягом 2022 р. і до т.ч. країна регулярно отримувала критичні суми зовнішніх валютних надходжень від країн-партнерів, що витрачались не лише на суто військові потреби, аде й на покриття бюджетного дефіциту та підтримку курсової стійкості гривні. Протягом 2024 р. на валютні рахунки уряду в НБУ надійшло загалом більше 42 млрд дол. США.

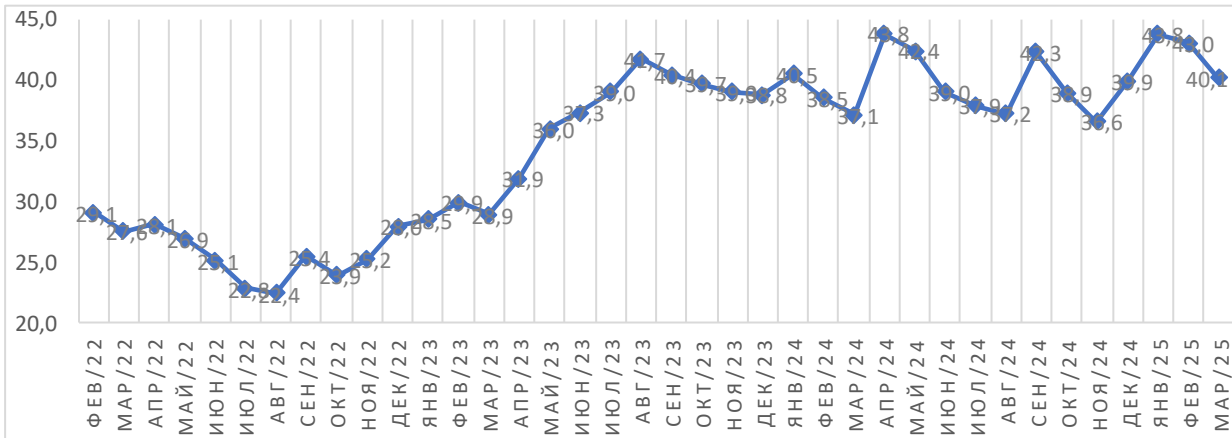

Рис. 1.3. Міжнародні резерви України у 2022- до лютого 2025 рр., млрд дол. США

Джерело: складено автором самостійно

Відповідно до динаміки основних показників діяльності банків України в особливий період за три роки війни, основними вехами повномасштабного вторгнення стали:

- приріст активів - 166%, коштів в Національному банку України - 656%, готівкових коштів - 148%, кореспондентських рахунків, що відкриті в інших банках -205%, наданих кредитів -107%, резерви за активними операціями - 116%;
- приріст капіталу банків - 144%, зобов'язань банків - 169%, коштів суб'єктів господарювання - 197%, кошти фізичних осіб - 167%, кошти небанківських фінансових установ - 160%;
- зменшення статного капіталу банків - на 16%, строкових вкладів інших банків на 83%, кредитів наданих органам державної влади - на 52%, кредити надані небанківським установам - на 55%, рентабельності активів -28%, рентабельності капіталу - на 27%.

Слід відзначити, що до лютого 2025 року тенденції росту за основними показниками банківської системи збереглись, показники рентабельності активів і капіталу перевищили довоєнні рівні станом на 01.02.2025 рр.

З початку повномасштабного вторгнення спостерігаються скорочення кількості платоспроможних банків з 71 до 60, в т. ч.:

– зростання кількості банків з державною часткою з 4 до 7 установ, що пов'язано з участю держави в збереженні неплатоспроможних банків: АТ "СЕНС БАНК" (2023 р.), АТ "МОТОР-БАНК", АТ "ПЕРШИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК" (2024 р.);

– скорочення банків іноземних банківських груп з 20 до 14, в тому числі: АТ "АЛЬФА-БАНК" перейменовано на АТ "СЕНС БАНК" та переведено в групу банків з державною часткою, АТ "БТА БАНК" переведено в групу приватних банків, в стадії ліквідації перебувають банки ПАТ "Промінвестбанк", АТ "БАНК ФОРВАРД", АТ "МР БАНК";

– зменшення на 7 установ банків з приватним капіталом (з 47 до 40), в тому числі: переведено в групу банків з державною часткою АТ "ПЕРШИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК", визнано неплатоспроможними та виведено з ринку АТ "АКБ "КОНКОРД", АТ "АЙБОКС БАНК", АТ "БАНК СІС", АТ "УКРБУДІНВЕСТБАНК", АТ "КОМІНВЕСТБАНК". Протягом 2022-2025 рр. спостерігається стійка динаміка зростання чистих активів платоспроможних банків: усього активи банківської системи за цей період зросли на 1362 млрд грн (на 66%) з 2053 млрд грн до 3415 млрд грн. Найбільша питома вага активів в системі і темпи росту активів демонструють банки з державною часткою (189%), банки з приватним капіталом (157%), банки іноземних банківських груп (139%). По долі активів груп в банківській системі залишається тенденція збільшення банків з державною часткою з 46,7% до 53,2% і зменшення долі банків іноземних банківських груп і приватних банків.

Кредити та заборгованість клієнтів зросли за 3 роки війни на 56,8 млн грн (107%росту): зниження в 2022, 2023рр і ріст в 2024, 2025 рр. З початку 2025 року цей показник зріс на 131.9 млн грн (116% росту).

Рис. 1.4. Динаміка корпоративних кредитів у гривні, млрд грн

Джерело: складено автором самостійно

Корпоративний кредитний портфель у гривні зростає повільно на тлі активізації роздрібного кредитування. Обсяг наданих гривневих кредитів юридичним особам у межах програми «Доступні кредити 5-7-9%» практично не змінився. Чинниками такого росту на ринку гривневих корпоративних кредитів є: воєнні ризики; недоліки програми «Доступні кредити 5-7-9%» у тому числі додаткові вимоги до позичальників, пов'язані з ESG-стандартами та чисельні корегувань її параметрів за період дії програми; накопичення заборгованості держави перед учасниками програми; наявність безризикових, з точки зору Національного банку, інструментів інвестування банківських ресурсів: ОВДП та депозитні сертифікати НБУ.

За цей період погіршилась якість активів, непрацюючі активи зросли на 50 млрд грн до 402 млрд грн. В 2022 році спостерігався стрімкий приріст таких активів (на 90 млрд грн) до 442,5 млрд грн, а в 2023, 2024 роках поступове скорочення. В 2025 році динаміка скорочення обсягів непрацюючих активів продовжилась. Частка непрацюючих активів, в загальних активах зросла з 14,9% до 16,3% в 2022 році і скоротилась до 13% за 2023 рік, до 10,7% за 2024 рік і до 9,98% до лютого 2025 року. Обсяг непрацюючих кредитів зріс на 47,8 млрд грн (114% росту) до 393 млрд грн. При цьому в державних банках ріст склав 76 млрд грн (130% росту), в приватних – 16,8 млрд грн (185% росту) і скоротились непрацюючі активи на 45,6 млрд грн в банках іноземних банківських груп (основна причина – перехід АТ "СЕНС БАНК" до групи державних банків).

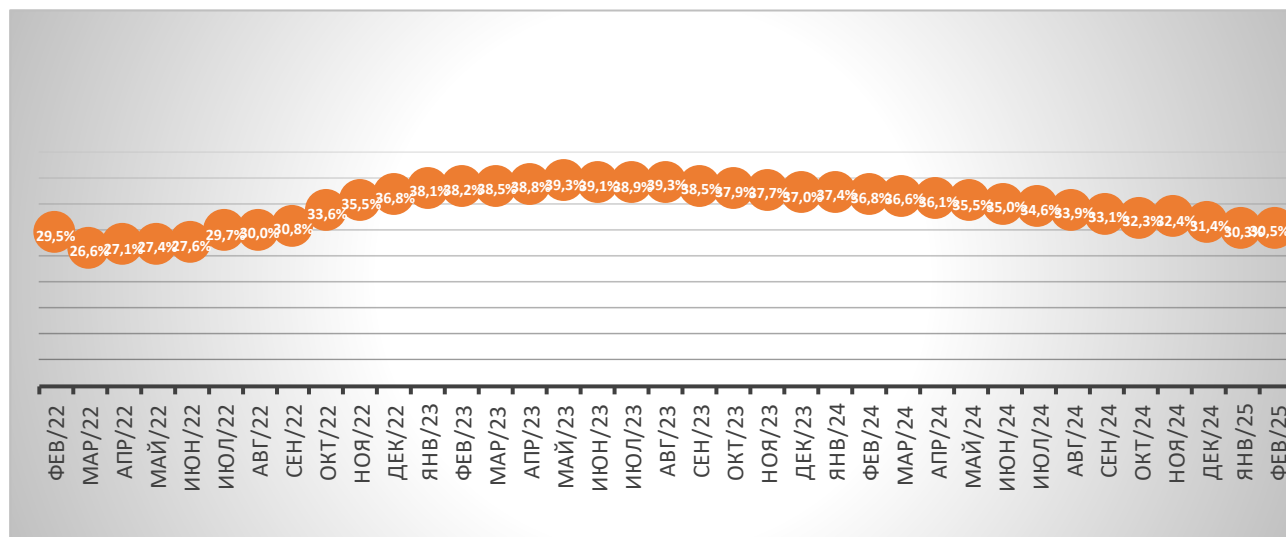

Рис. 1.5. Динаміка непрацюючих активів (NPL)

Джерело: складено автором самостійно

Від початку війни рівень непрацюючих активів (NPL) відновив зростання, досягнувши максимуму 39,3% станом на 01.05.2023 р. Частка непрацюючих активів в кредитному портфелі зросла в 2022 році з 30% до 38% і поступово скоротилась до 30,3% на 01.01.2025 року. Динаміка скорочення частки непрацюючих активів пов'язана з ростом обсягів кредитного портфелю банківської системи України.

На тлі відновлення кредитної активності банків та списання з балансів простроченої заборгованості частка NPL станом на кінець 2024 р. знизилась до 30,3%.

Обсяг активів, що рефінансуються НБУ зріс на 754 млрд грн (темп росту 192%) і склав 1571 млрд грн. Найбільший приріст за обсягами забезпечили банки з державною часткою: приріст на 440 млрд грн (ріст 190%) до 929 млрд грн. Банки з іноземним капіталом наростили цей показник на 202 млрд грн (238%) до 349,7 млрд грн, приватні банки на 111,8 млрд грн (162%) до 292 млрд грн. Тобто майже 46% чистих активів банківської системи рефінансуються НБУ, в тому числі 51% - банки з державною часткою, 39,5% - банки іноземних банківських груп і приватні банки - 41%.

Вкладення в ОВДП збільшилися на 337,9 млрд грн (162%) за 3 роки війни і зменшилися на 9,6 млрд грн з початку 2025 рр., основний приріст – 299 млрд грн забезпечили банки з державною часткою і банки іноземних банківських груп – 35 млрд грн, приватні банки наростили свої портфелі ОВДП всього на 3,7 млрд грн.

Це наражає банки на великі ризики, що пов'язані з особливостями військового стану, можливою зміною політики НБУ щодо штучної підтримки ліквідності банківської системи, зміною облікової ставки, зміною доходності за фінансовими інструментами, що рефінансуються НБУ.

Капітал банків України за період повномасштабного вторгнення збільшився на 113 млрд грн (144% росту) до 368 млрд грн, у тому числі найбільший темп росту і обсяги забезпечили банки з державною часткою приватним капіталом (153% росту), темп росту капіталу іноземних банківських груп склав 128%.

За обсягами капіталу банківської системи приріст на 60 млрд грн забезпечили банки з державною часткою і майже однаковий приріст на 26 млрд грн банки іноземних банківських груп і приватні банки.

Щодо аналізу складової капіталу - нерозподіленого прибутку (непокритого збитку), дослідження показало позитивну динаміку за цим показником: скорочення непокритих збитків по банківській системі на 142 млрд грн (на 51%), в тому числі приріст прибутку на 120,7 млрд грн (63%) по банках іноземних банківських груп забезпечив вихід цієї групи з збиткової роботи на прибуткову. Банки з державною часткою скоротили збитки за період повномасштабної агресії на 8,6 млрд грн з 223 млрд грн до 214 млрд грн. Протягом 2022, 2023 рр. спостерігалась динаміка нарощення збитків, з 2024 рр. – скорочення збитків.

Приватні банки в основному працювали прибутково і наростили цей показник майже в 3 рази на 12,9 млрд грн (268 % росту). Отже, банки з державною часткою станом на 01.01.2025 рр. мали непокритий збиток 214 млрд грн, банки іноземних банківських груп – нерозподілений прибуток 46,5 млрд грн, приватні банки - 2,7 млрд грн. Рентабельність активів і капіталу зменшилися майже в 3 рази за перший рік повномасштабного вторгнення, але поступово відновили свої позиції на протязі 3 років і в 2025 році перевищили довоєнні показники.

Зобов'язання банків України зростали більшими темпами як за обсягами, так і за темпами росту. Відбулось збільшення на 1249 млрд грн (169%) до 3 046 млрд грн. Найбільший ріст, як за обсягами так і за темпами росту, забезпечили банки з державною часткою – приріст на 79 млрд грн (194% росту). Банки з приватним капіталом наростили цей показник на 231 млрд грн (157% росту). Банки іноземних банківських груп наростили зобов'язання на 220 млрд грн (на 40%). Найбільшу долю в банківській системі відповідно до наведених тенденцій, займають банки з державною часткою (54%), банки іноземних банківських груп (25%) і приватні банки (21%).

Кошти фізичних осіб продовжували поступово зростати на протязі всього періоду повномасштабної агресії. За 3 роки було залучено коштів фізичних осіб в банківську систему 489 млрд грн (темп росту 167%). Найбільший приріст за цей період і обсяг мають банки з державною часткою. Обсяг коштів фізичних осіб за цією групою зріс майже 2 рази на 367 млрд грн (191%) і досяг рівня 769,7 млрд грн. Зростає довіра населення до приватних банків які залучили за вказаний період 99,5 млрд грн (170%) і наростили портфель до 241 млрд грн. Банки з іноземним капіталом наростили цей показник на 22 млрд грн (112% росту) і досягли розміру 205 млрд грн. На початок 2025 року банки продовжили активно залучати кошти населення, за сприянням Національного банку України, який забезпечив утримання облікової ставки на досить високому рівні і підвищив ставки і строки розміщення за депозитними сертифікатами НБУ.

Протягом 2022-2025 рр. спостерігалась тенденція скорочення кількості банків, що отримали кошти від НБУ. Їх кількість зменшилась поступово з 39 на початку 2022 рр. (це 3 банки з державною часткою, 7 банків іноземних банківських груп і 29 приватних банків) до 5 установ (приватні банки) на 01.01.2025 рр.

Обсяги залучення коштів від НБУ зменшилися за цей період на 93 млрд грн, в тому числі в банках з державною часткою на 33,5 млрд грн, в банках іноземних банківських груп на 13 млрд грн і приватні банки – на 47 млрд грн до 1,9 млрд грн.

Така тенденція пов'язана зі збільшенням облікової ставки, що призвело до росту вартості залучення коштів від НБУ та згортання штучних схем, що використовували банки на протязі попередніх періодів по залученню коштів НБУ під заставу ОВДП з метою отримання додаткового прибутку.

Протягом 2022-2025 рр. відбулись зміни в підходах до розрахунків і складі пруденційних нормативів, розраховуються відповідно до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 28 серпня 2001 року № 368 (зі змінами), в тому числі відбулись зміни в розрахунках і нормативних значеннях: норматив достатності основного капіталу відмінили, запроваджено норматив достатності капіталу 1 рівня (HK1), LR - коефіцієнт левериджу, норматив достатності основного капіталу 1 рівня (HOK1). Норматив короткострокової ліквідності (H6) скасовано, впроваджено LCR_{вв} - норматив коефіцієнта покриття ліквідністю за всіма

валютами, LCRiv - коефіцієнт покриття ліквідності в іноземній валюті, NSFR - коефіцієнт чистого стабільного фінансування.

Значення пруденційних нормативів по системі банків України за 2022-2025 рік свідчать, що банківська система має достатні запаси за нормативами капіталу, кредитного ризику і ліквідності для нарощення обсягів активних операцій, стабільної і прибуткової роботи. Обсяги регулятивного капіталу по системі банків продовжували зростати. Норматив достатності регулятивного капіталу зростає з 18 до 21% до 2024 року (активи росли меншими темпами, ніж капітал) та зменшився до 15% на початок вересня 2025 року (фаза зростання активних операцій, поживлення кредитування клієнтів).

Аналіз динаміки нормативів розрізі банків показав, що банки України в особливий період в основному дотримувались встановлених пруденційних нормативів і мають запаси для ведення банківської діяльності. Але у 9 банків норматив капіталу знаходився на критичному рівні, в тому числі: АТ "БТА БАНК", АТ "БАНК "УКРАЇНСЬКИЙ КАПІТАЛ" АТ "АЛЬПАРИ БАНК", АТ "БАНК "ПОРТАЛ", АТ "РВС БАНК", АТ "БАНК ФОРВАРД", АТ "МОТОР-БАНК", АТ "ПЕРШИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК", АТ "КОМІНВЕСТБАНК". У 7 банків протягом 2022-2025 рр. норматив був порушений і 4 банки, з цього переліку, припинили свою діяльність. АТ "Укресімбанк" і АТ "РВС БАНК" порушували нормативи достатності капіталу і норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента в різні періоди.

Характерною рисою розвитку банківського сектору з 2013 року і в особливий період стало скорочення банківських відділень.

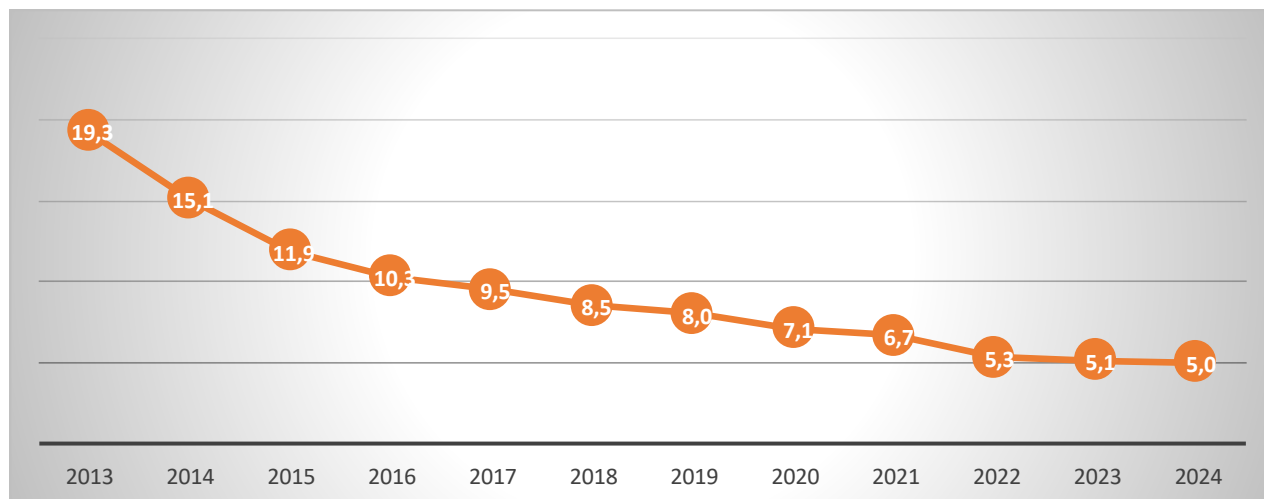

Рис. 1.6. Кількість працюючих відділень на кінець року, тис. шт.

Джерело: складено автором самостійно

Рівень фінансової інклюдії – частка населення, що регулярно споживає фінансові послуги та має хоча б один «активний» рахунок у банку. Скорочення банківських відділень впливає на доступність до банківських послуг осіб похилого віку та мешканців сільської місцевості, невеликих міст, що традиційно звикли користуватись послугами «класичних» (офлайн) банків, які знаходяться на невеликій відстані від їхнього помешкання або місця роботи.

В умовах воєнного стану сучасна банківська система України демонструє здатність до адаптації та забезпечення фінансової стабільності, незважаючи на суттєві виклики. Це підтверджується рядом нормативних актів, прийнятих з метою підтримки банківського сектору, посилення його регуляторної бази та захисту інтересів вкладників.

Зокрема, було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення стабільності банківської системи в умовах воєнного стану» № 2120-IX від 15 березня 2022 року [4], який передбачає механізми підтримки ліквідності банків та забезпечення їхньої безперебійної роботи. Крім того, Постанова Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» встановила заходи з контролю за валютними операціями та обмеження виведення капіталу для стабілізації фінансового ринку.

З першого дня війни Національний банк України вжив заходи з усіх основних напрямів роботи банківської системи, насамперед були затверджені Постанова Правління Національного банку № 22 від 24 лютого 2022 року «Про особливості підтримання ліквідності банків у період дії воєнного стану» [5], Постанова №23 «Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп» [6], Постанова №19 «Про особливості припинення діяльності банків в умовах воєнного стану» [7].

Також слід виділити Постанову Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 249 «Про тимчасовий порядок здійснення банківських операцій в умовах воєнного стану» [8], яка регламентує операційну діяльність банків у надзвичайних умовах та забезпечує мінімізацію ризиків для клієнтів.

Ці нормативні акти свідчать про швидку реакцію державних інституцій на виклики, що виникли у зв'язку з воєнними діями, та їхню спрямованість на збереження стійкості банківської системи, забезпечення доступу населення до фінансових послуг і підтримку національної економіки в умовах надзвичайної ситуації.

Висновки. Підводячи підсумок, необхідно зазначити, що даному періоду притаманні наступні особливості:

1. проведено масштабні реформи, які включали очищення ринку від неплатоспроможних банків, ухвалення ключових нормативних актів, таких як Закон України «Про банки і банківську діяльність» і «Про фінансові послуги і державне регулювання ринку фінансових послуг», та адаптацію регуляторної бази до європейських стандартів;

2. зміцнено роль державних фінансових установ, зокрема ПриватБанку та Ощадбанку, що стало основою для забезпечення фінансової стабільності, підвищено довіру населення до банківської системи, що виявилось у зростанні обсягів депозитів і впровадженні політики дедоларизації;

3. активно впроваджувалися цифрові технології, які сприяли оптимізації банківських операцій, підвищенню доступності фінансових послуг і забезпечили адаптацію банківського сектору до умов воєнного стану, пандемії COVID-19 та інших кризових явищ;

4. банківська система України продемонструвала поступову інтеграцію у світовий фінансовий простір через залучення іноземного капіталу, впровадження міжнародних стандартів і створення сприятливих умов для прозорості та конкурентоспроможності фінансового сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Національний банк України відкладає ухвалення рішення щодо облікової ставки. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-vidkladaye-uhvalennya-rishennya-schodo-oblikovoyi-stavki>

2. Національний банк України підвищив облікову ставку до 25%. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-pidvischiv-oblikovu-stavku-do-25>

3. Національний банк України знизив облікову ставку до 13%. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-zniziv-oblikovu-stavku-do-13-18848>

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення стабільності банківської системи в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2120-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 22. Ст. 1162.

5. Про особливості підтримання ліквідності банків у період дії воєнного стану: Постанова Правління Національного банку від 24 лютого 2022 року №22. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>

6. Про деякі питання діяльності банків України та банківських груп: Постанова Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 23. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>

7. Про особливості припинення діяльності банків в умовах воєнного стану: Постанова Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 19. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua>

8. Про тимчасовий порядок здійснення банківських операцій в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 року № 249. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua>

REFERENCES:

1. Natsionalnyi bank Ukrainy vidkladaie ukhvalennia rishennia shchodo oblikovoi stavky. (2022). [The National Bank of Ukraine postpones the decision on the discount rate]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-vidkladaye-uhvalennya-rishennya-schodo-oblikovoyi-stavki> [in Ukrainian].

2. Natsionalnyi bank Ukrainy pidvyshchiv oblikovu stavku do 25%. (2022). [The National Bank of Ukraine raised the discount rate to 25%]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-pidvischiv-oblikovu-stavku-do-25> [in Ukrainian].

3. Natsionalnyi bank Ukrainy znizyv oblikovu stavku do 13%. (2024). [The National Bank of Ukraine lowered the discount rate to 13%]. Retrieved from: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/natsionalniy-bank-ukrayini-zniziv-oblikovu-stavku-do-13-18848> [in Ukrainian].

4. Pro vnesennia zmin do deiakikh zakonodavchikh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennia stabilnosti bankivskoi systemy v umovakh voiennoho stanu. (2022, March 15). [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Ensuring the Stability of the Banking System under Martial Law]. *Zakon Ukrainy №2120-IX. Ofitsiyni visnyk Ukrainy*. № 22. 162. [in Ukrainian].

5. Pro osoblyvosti pidtrymannia likvidnosti bankiv u period dii voiennoho stanu. (2022, February 24). [On the peculiarities of maintaining bank liquidity during martial law]. *Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku №22. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua> [in Ukrainian].

6. Pro deiaiki pytannia diialnosti bankiv Ukrainy ta bankivskykh hrup. (2022, February 24). [On some issues of the activities of Ukrainian banks and banking groups]. *Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy № 23. Ofitsiyni sait Natsionalnoho banku Ukrainy*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua> [in Ukrainian].

7. Pro osoblyvosti pryypynennia diialnosti bankiv v umovakh voiennoho stanu. (2022, February 24). [On the peculiarities of the termination of bank operations under martial law]. *Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy №19. Ofitsiinyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy*. Retrieved from: <https://bank.gov.ua> [in Ukrainian].

8. Pro tymchasovyi poriadok zdiisnennia bankivskykh operatsii v umovakh voiennoho stanu. (2022, March 6). [On the temporary procedure for conducting banking transactions under martial law]. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy №249. Uriadovyi portal*. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.06.2025

УДК 349.6

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-400-409

Петлюк Юрій Степанович,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права та публічного адміністрування,

Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

petliuk2016@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4601-3862

Марченко Світлана Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри земельного та аграрного права,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

svitlana.marchenko@knu.ua

ORCID ID: 0000-0001-9169-3233

РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ПРАВОВІЙ ОХОРОНІ ДОВКІЛЛЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

У статті досліджено роль громадськості у правовій охороні довкілля сільських територій України в контексті реалізації екологічних прав, зокрема права на екологічну інформацію та участі у процесі прийняття екологічно значущих рішень. Проаналізовано міжнародно-правові засади участі громадськості (Декларація Ріо-де-Жанейро, Організація конвенція) та їх імплементацію у вітчизняне законодавство. Встановлено, що українські нормативно-правові акти формують базову правову основу екологічної демократії, однак механізми залучення громадськості залишаються фрагментарними. Виявлено недоліки у чинному законодавстві, пов'язані з відсутністю сучасного правового регулювання діяльності громадських інспекторів з охорони довкілля, недостатньою цифровізацією доступу до екологічної інформації та обмеженою участю громадськості на місцевому рівні. Особливу увагу приділено ролі громадських об'єднань у сфері управління відходами – побутовими, сільськогосподарськими та воєнними. Описано практику діяльності таких організацій, як «Let's do it, Ukraine» та Zero Waste Alliance Ukraine, які сприяють формуванню екологічної свідомості населення, розвитку культури роздільного збирання відходів і контролю за несанкціонованими звалищами. Підкреслено, що децентралізаційні процеси та воєнні виклики актуалізують необхідність перегляду правового статусу громадськості як суб'єкта екологічного контролю. Аргументовано доцільність внесення змін до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та «Про управління відходами» у частині забезпечення процедурної участі громадян у прийнятті рішень, створення правових механізмів функціонування інституту демократії. Зроблено висновок, що підвищення рівня громадської участі є ключовою умовою ефективного правової охорони довкілля сільських територій в умовах воєнного та післявоєнного відновлення України.

Ключові слова: сталий розвиток сільських територій, екологічні права, право на екологічну інформацію, доступ до екологічної інформації, управління відходами, побутові та сільськогосподарські відходи, відходи війни.

Petliuk Y., Marchenko S. THE ROLE OF THE PUBLIC IN THE LEGAL PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN RURAL AREAS OF UKRAINE

The article explores the role of the public in the legal protection of the environment in rural areas of Ukraine, focusing on the implementation of environmental rights, particularly the right to environmental information and public participation in environmental decision-making. It analyzes the international legal foundations of public involvement (Rio Declaration on Environment and Development, Aarhus Convention) and their incorporation into Ukrainian legislation. The study reveals that although national legal acts form the basis of environmental democracy, the mechanisms for public engagement remain fragmented. The article identifies deficiencies in the current legislation, such as the lack of modern legal regulation of environmental inspectors' activities, insufficient digitalization of environmental information access, and limited participation at the local level. Special attention is given to the role of public associations in waste management — household, agricultural, and war-related waste. The practices of organizations such as “Let's do it, Ukraine” and Zero Waste Alliance Ukraine are highlighted.

as examples of promoting environmental awareness, encouraging waste separation, and combating illegal dumpsites. The paper emphasizes that decentralization and wartime challenges necessitate revising the legal status of the public as a subject of environmental control. The author proposes amendments to the Laws of Ukraine “On Environmental Protection” and “On Waste Management” to enhance procedural participation of citizens, establish “environmental sheriffs,” and introduce digital environmental democracy tools. It concludes that strengthening public participation is a crucial precondition for effective environmental protection of rural areas during Ukraine’s wartime and post-war recovery.

Keywords: sustainable development of rural areas, environmental rights, right to environmental information, access to environmental information, waste management, household and agricultural waste, war waste.

Постановка проблеми. В умовах трансформації екологічної політики України особливого значення набуває активна участь громадськості у процесі правової охорони довкілля, зокрема сільських територій, які є найбільш вразливими до екологічних змін. Сільські громади є безпосередніми користувачами земельних, водних, лісових та інших природних ресурсів, тому їх залучення до процесів екологічного врядування виступає ключовим чинником забезпечення сталого розвитку сільських територій. Участь громадськості у вирішенні екологічних питань не лише розширює можливості демократичного контролю за діяльністю органів влади, а й підвищує ефективність прийняття управлінських рішень, сприяє формуванню екологічної культури, екологічної свідомості та відповідальності на місцевому рівні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В юридичній літературі окремим правовим аспектам ролі громадськості у процесі правової охорони довкілля сільських територій присвячено праці таких науковців, як В. І. Андрейцев, Г. І. Балюк, Ю. В. Гафурова, А. П. Гетьман, В. М. Єрмоленко, Н. В. Ільків, Т. В. Курман, М. В. Краснова, Н. Р. Малишева, Т. С. Новак, Е. В. Позняк, Є. П. Суєтнов, Т. О. Третяк, Я. О. Чекавська, М. К. Черкашина, Х. Чопко, І. Є. Чумаченко та ін.

Мета статті – дослідити роль громадськості у правовій охороні довкілля сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадське екологічне управління є невід’ємним елементом системи екологічного врядування, спрямованого на забезпечення прозорості, підзвітності та ефективності рішень у сфері охорони навколишнього середовища. Його формування ґрунтується на міжнародних і національних правових актах, серед яких визначальне значення має принцип 10 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища і розвитку 1992 року, що закріпив право кожної людини на доступ до екологічної інформації, участь у прийнятті рішень і доступ до правосуддя у сфері довкілля. Цей принцип конкретизується у «Керівних принципах щодо забезпечення доступу до екологічної інформації та участі громадськості у процесі прийняття рішень в галузі охорони навколишнього середовища» (1995 р.) та знайшов свій розвиток у положеннях Організації про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25 червня 1998 р., яка стала основоположним міжнародним документом у сфері забезпечення екологічних прав людини.

На національному рівні участь громадськості у сфері охорони довкілля забезпечується низкою нормативно-правових актів, що формують правову основу екологічної демократії. В ст. 38 Конституції України гарантує громадянам право брати участь в управлінні державними справами, у тому числі в екологічній сфері, а в ст.ст. 9, 16 та 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. конкретизується це право через механізми громадського контролю, участі у прийнятті рішень і доступу до екологічної інформації. Важливу роль відіграють також підзаконні акти, зокрема постанови Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 3 листопада 2010 р. № 996, «Про затвердження Порядку залучення громадськості до обговорення питань щодо прийняття рішень, які можуть впливати на довкілля» від 29 червня 2011 р. № 771, накази Мінприроди «Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля» від 18 грудня 2003 р. № 168 та «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля» від 27 лютого 2002 р. № 88 тощо.

Організація конвенції трактує поняття «громадськість» широко – це не лише організовані об’єднання, а й окремі громадяни та юридичні особи, що діють згідно із законодавством. Проте досвід реалізації природоохоронних ініціатив свідчить, що найбільшу ефективність мають саме організовані форми громадської активності – неурядові організації, екологічні асоціації та рухи, які здатні здійснювати незалежну експертизу, брати участь у судовому захисті екологічних прав і вести просвітницьку діяльність [1, с. 141-142].

Закон України «Про громадські об’єднання» від 22 березня 2012 р. № 4572-VI визначає громадське об’єднання як добровільне об’єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. За організаційно-правовою формою може створюватись як громадська організація (засновниками та членами (учасниками) є фізичні особи) та громадська спілка (засновниками є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) – юридичні особи приватного права та фізичні особи). Такі об’єднання діють на принципах добровільності, рівності перед законом, самоврядності, вільного вибору території діяльності, прозорості, відкритості та публічності, що відповідає міжнародним стандартам участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень.

Як зазначає І. О. Чумаченко [2, с. 547-550], форми участі громадськості у сфері охорони довкілля є багатоманітними й визначаються характером екологічної проблеми, наявними правовими та

організаційними ресурсами. Громадяни можуть брати участь у діяльності експертних і робочих груп, комісій, долучатися до розроблення екологічних програм, стратегій і проєктів нормативно-правових актів, а також до оцінки екологічних ризиків. Однією з найбільш дієвих форм є громадське обговорення рішень органів влади, які можуть вплинути на стан навколишнього середовища. В юридичній літературі наголошується на тому, що досвід застосування процедур участі у процесі прийняття рішень, які дозволяють і встановлюють умови для здійснення екологічно-шкідливої діяльності, свідчить, що їх потенціал залишається недостатньо використаним [3, с. 155].

Ефективним механізмом участі є подання звернень і пропозицій до органів виконавчої влади відповідно до Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р. та наказу Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 6 липня 2005 р. № 244 «Про затвердження Інструкції про порядок розгляду звернень громадян, їх особистого прийому в Міністерстві екології та природних ресурсів України». Особи, до яких спрямовані такі звернення, повинні їх розглянути та надати обґрунтовану відповідь у місячний термін (в окремих випадках цей термін може бути продовжено до 45 днів). При цьому, як слушно зазначає Т. О. Третяк, ст. 20 Закону України «Про звернення громадян» фіксує обов'язок не лише розглянути звернення, а й вирішити його, тобто задовольнити його, якщо воно є виправданим [3, с. 159].

Законодавством України також передбачено участь у процедурі проведення екологічного аудиту (оцінки діяльності), яка може реалізовуватися за допомогою інформування населення про початок, хід і результати екологічного аудиту, а також безпосередньої участі представників громадськості в процедурі екологічного аудиту тощо.

Реалізація права на екологічну інформацію виступає важливою складовою діяльності громадськості у сфері охорони довкілля. Відповідно до статті 50 Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права, а також право на вільний доступ до інформації про стан навколишнього середовища. Цей принцип знайшов своє закріплення у статтях 13–16 Закону України «Про інформацію» та у Законі України «Про доступ до публічної інформації», що гарантують відкритість екологічних даних, окрім випадків, коли їх обмеження необхідне для захисту національної безпеки чи приватного життя. Як зазначає Н. В. Ільків, гарантією конституційного права громадян на доступ до екологічної інформації виступає цифровізація екологічної інформованості, та як наслідок – діджиталізація участі громадян в процесі прийняття рішень в галузі екології, що полягає у представленні пропозицій та зауважень, ініціатив, тобто цифрова екологічна демократія [4, с. 331].

Одним із показових напрямів реалізації права на екологічну інформацію є сфера управління відходами, у тому числі побутовими, сільськогосподарськими та воєнними. Закон України «Про управління відходами» (2022 р.) передбачає створення Національної електронної системи управління відходами – відкритої бази даних, що забезпечує доступ громадян до інформації про утворення, облік, перевезення, переробку та утилізацію відходів. Такий інструмент сприяє не лише прозорості екологічної політики, а й формуванню громадського контролю за дотриманням екологічних стандартів. Залучення місцевих жителів до моніторингу несанкціонованих звалищ, звітності про викиди та участі у процесах планування системи поводження з відходами підвищує рівень екологічної свідомості та відповідальності у громадах. Як приклад можна навести досвід діяльності Громадської організації «Всеукраїнський молодіжний рух» ЛЕЦ ДУ ІТ ЮКРЕЙН» (NGO Let's do it, Ukraine), яка реалізовує 12 щорічних національних проєктів та понад 60 локальних проєктів, діє в 24 областях України, об'єднує понад 1 млн. учасників. Організація є частиною міжнародного руху Let's Do It! World, який об'єднав вже 180 країн та понад 20 млн. учасників для того, щоб піклуватися про екологію та чистоту нашої планети. З метою екологічного інформування населення розроблено універсальний мобільний додаток для еко відповідальних громадян Let's do it, Ukraine, в ньому відображені найближчі пункти приймання вторинної сировини, локації для прибирань та останні еко новини [5].

Відповідно до ст. 22 Закону України «Про громадські об'єднання» громадськість взаємодіє з органами державної влади та органами місцевого самоврядування в процесі формування і реалізації державної екологічної політики, вирішення питань місцевого значення, зокрема, шляхом проведення консультацій з громадськими об'єднаннями стосовно важливих питань державного і суспільного життя, розроблення відповідних проєктів нормативно-правових актів, утворення консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів при органах публічного адміністрування, в роботі яких беруть участь представники громадських об'єднань. У сфері розвитку сільських територій громадськість набуває особливої ваги, адже саме вони часто виступають ініціаторами природоохоронних проєктів, спрямованих на збереження земельних, водних і лісових ресурсів, боротьбу з нелегальними звалищами, підвищення рівня екологічної свідомості населення. Яскравим прикладом є діяльність громадської спілки Zero Waste Alliance Ukraine, яка працює над вирішенням проблеми відходів в Україні, головною метою спілки є зміна фокусу з дискурсу «як переробити відходи» на дискурс «як запобігти утворенню відходів». Це означає першочергово шукати шляхи повторного використання і популяризації компостування, а вже потім – переробляти усі ресурсозіні матеріали [6]. Проєкт CALL-Action зосереджений на проблемах управління відходами в Закарпатській області в Україні. Де до 2020 року на 200 звалищах накопичилося близько 3 мільйонів тонн відходів. Цей регіон зіткнувся з екологічними проблемами через обмежений централізований збір сміття та

відсутність переробки. Проєкт охопив понад 61 800 мешканців і за два роки зібрав і переробив близько 1 200 тонн відходів шляхом мобілізації громадськості [7].

Громадський контроль, який реалізується через діяльність громадських інспекторів з охорони довкілля, має особливе значення в системі екологічного управління [8, с. 235-241]. Повноваження громадських інспекторів з охорони довкілля визначені Положенням, затвердженим наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 27 лютого 2002 року. Такий контроль сприяє виявленню порушень природоохоронного законодавства, підвищенню рівня екологічної відповідальності суб'єктів господарювання та формуванню довіри громадян до системи екологічного управління. Водночас, як слушно зазначається в юридичній літературі, підзаконні акти, що регламентують діяльність громадських інспекторів з охорони довкілля, вважаються застарілими та не узгоджені з сучасними процедурами екологічного контролю. Це призводить до того, що громадський контроль, хоча і формально передбачений, фактично є слабо реалізованим [9; 10]. Крім того, 31 травня 2017 р. Кабінет Міністрів України затвердив розпорядження № 616-р «Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища», яким, в рамках децентралізації цих процесів, мова йде про передачу окремих функцій природоохоронного контролю місцевим громадам (засмічення землі, контроль об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення, полювання, браконьєрство, поводження з відходами), а також організації діяльності інституту громадських інспекторів з охорони довкілля – «Екологічних шерифів» на базі місцевих громад [1, с. 145-147]. Проте такі ініціативи в переважній більшості залишаються нереалізованими.

У сучасних умовах децентралізації та воєнних викликів роль громадськості у правовій охороні довкілля сільських територій набуває ще більшого значення. Зруйнована інфраструктура, забруднення земель вибухонебезпечними матеріалами, накопичення відходів руйнувань потребують нових форм екологічного партнерства між органами влади, громадами та неурядовими структурами. На сучасному етапі законодавство не містить достатньо чітких норм, які б враховували особливості участі громадськості в екологічних процесах в умовах воєнного стану – наприклад, щодо інформування про відходи війни, руйнування, бойового забруднення. Це створює прогалини у правовому статусі громадськості як суб'єкта контролю й участі. Адже громадські організації здатні забезпечити оперативне поширення екологічної інформації, проводити незалежний моніторинг стану довкілля, сприяти впровадженню програм з відновлення екосистем і популяризації принципів циркулярної економіки.

Висновки. Таким чином, громадськість є невід'ємним суб'єктом системи правової охорони довкілля сільських територій. Її діяльність забезпечує баланс між державним управлінням і громадським контролем, формує довіру до екологічної політики та сприяє реалізації екологічних прав людини. Водночас, з метою вдосконалення законодавства про участь громадськості у правовій охороні довкілля необхідним є визначення конкретних правил щодо процедури, строків, формату участі громадськості у правовій охороні довкілля, врахування громадської думки при прийнятті екологічно значущих рішень, удосконалення законодавства щодо діяльності громадських інспекторів з охорони довкілля, діджиталізації участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень. Підвищення рівня громадської участі, зокрема через удосконалення механізмів доступу до екологічної інформації, є ключовою передумовою ефективної охорони довкілля в Україні в умовах воєнного та післявоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ткаченко О. М. Правова охорона довкілля у населених пунктах. Дис. ... канд. юрид. наук: 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2020. 235 с.
2. Чумаченко І. Є. Правові засади екологічного управління за участю громадськості. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 547-550.
3. Третяк Т. О. Процедури участі громадськості у прийнятті рішень щодо видів діяльності, що мають або можуть мати негативний вплив на довкілля як засоби встановлення правил добросусідства. *Часопис Київського університету права*. 2019. №2. С. 155-162.
4. Ільків Н. В. Стан та перспективи правового регулювання діджиталізації участі громадськості в охороні довкілля. *Аналітичне-порівняльне правознавство*. 2024. №1. С. 328-333. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299965/292408>
5. Про організацію Let's do it, Ukraine. <https://letsdoitukraine.org/about/overview/>
6. Zero Waste Alliance Ukraine. URL: <https://zerowaste.org.ua/about/>
7. Більше 1200 тонн відходів зібрано та перероблено завдяки програмі CALL-ACTION. URL: <https://callaction.com.ua/blog/1200-tonns-collected-and-processed>
8. Чопко Х. Громадський екологічний контроль: правові аспекти його здійснення та особливості. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2023. Випуск 77. С. 235-241.
9. Кравець П., Павліщук О., Станкевич О. Законодавчо-правові засади доступу до інформації та участі громадськості в управлінні лісовим господарством. Київ. 2015. 33 с.
10. Савченко Т. М. Система суб'єктів адміністративно-правового регулювання в галузі мисливського господарства та полювання. *Правова позиція*. № 3 (24). 2019. С. 71-78.

REFERENCES:

1. Tkachenko, O. M. (2020). Pravova okhorona dovkillia u naselenykh punktakh. [Legal protection of the environment in settlements]. *Dys. ... kand. yuryd. nauk*: 081 «Pravo». Natsionalnyi universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. 235.
2. Chumachenko, I.Ie. (2018, May 18). Pravovi zasady ekolohichnoho upravlinnia za uchastiu hromadskosti. [Legal principles of environmental management with public participation]. *Pravovi ta instytutsiini mekhanizmy zabezpechennia rozvytku Ukrainy v umovakh yevropeiskoi intehratsii: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. 547-550. [in Ukrainian].
3. Tretiak, T.O. (2019). Protsedury uchasti hromadskosti u pryiniatti rishen shchodo vydiv diialnosti, shcho maiut abo mozhut maty nehatyvnyi vplyv na dovkillia yak zasoby vstanovlennia pravyl dobrosusidstva. [Procedures for public participation in decision-making regarding activities that have or may have a negative impact on the environment as a means of establishing good neighborly rules]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. №2. 155-162. [in Ukrainian].
4. Ilkiv, N.V. (2024). Stan ta perspektyvy pravovoho rehuliuвання didzhytalizatsii uchasti hromadskosti v okhoroni dovkillia. [Status and prospects of legal regulation of digitalization of public participation in environmental protection]. *Analitychne-porivnialne pravoznavstvo*. №1. 328-333. Retrieved from: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/299965/292408> [in Ukrainian].
5. Pro orhanizatsiiu Lets do it, Ukraine. (2025). [On the organization Lets do it, Ukraine]. Retrieved from: <https://letsdoitukraine.org/about/overview/> [in Ukrainian].
6. Zero Waste Alliance Ukraine. (2025). Retrieved from: <https://zerowaste.org.ua/about/> [in Ukrainian].
7. Bilshe 1200 tonn vidkhodiv zibrano ta pererobleno zavdiaky prohrami CALL-ACTION. (2023). [More than 1,200 tons of waste were collected and recycled thanks to the CALL-ACTION program]. Retrieved from: <https://callaction.com.ua/blog/1200-tonns-collected-and-processed> [in Ukrainian].
8. Chopko, Kh. (2023). Hromadskyi ekolohichnyi kontrol: pravovi aspekty yoho zdiisnennia ta osoblyvosti. [Public environmental control: legal aspects of its implementation and features]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna. Vypusk 77*. 235-241. [in Ukrainian].
9. Kravets, P., Pavlishchuk, O., Stankevych, O. (2015). Zakonodavcho-pravovi zasady dostupu do informatsii ta uchasti hromadskosti v upravlinni lisovym hospodarstvom. [Legislative and legal framework for access to information and public participation in forest management]. 33. [in Ukrainian].
10. Savchenko, T.M. (2019). Systema subiektiv administratyvno-pravovoho rehuliuвання v haluzi myslyvskoho hospodarstva ta poliuvannia. [System of subjects of administrative and legal regulation in the field of hunting and game management]. *Pravova pozytsiia*. № 3 (24). 71-78. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.06.2025

УДК 349.23:331.108.3

DOI: 10.36550/2522-9230-2025-18-404-409

Соловійов Олексій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

o.v.solovyov@nlu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-8589-3041

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З КЕРІВНИКОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З ОДНОРАЗОВИМ ГРУБИМ ПОРУШЕННЯМ ТРУДОВИХ ОBOB'ЯЗКІВ

У статті здійснено всебічний аналіз правового регулювання розірвання трудового договору з керівником підприємства, установи чи організації у зв'язку з одноразовим грубим порушенням трудових обов'язків. Розглянуто особливості правового статусу керівника як особи, наділеної організаційно-розпорядчими та представницькими повноваженнями, а також специфіку його трудової функції, що зумовлює підвищену відповідальність за результати управлінської діяльності та дотримання трудової дисципліни.

Здійснено огляд позицій науковців і судової практики щодо критеріїв віднесення порушення до категорії «грубого» та встановлення його одноразового характеру. Увагу зосереджено на розбіжностях у тлумаченні зазначеної підстави звільнення, що спричиняє неоднаковість правозастосування.

Особливу увагу приділено питанню доказування факту грубого порушення, процедурним аспектам звільнення та дотриманню гарантій трудових прав керівників. Підкреслено, що відсутність чіткого законодавчого визначення поняття «одноразове грубе порушення трудових обов'язків» створює ризики зловживання з боку роботодавців, порушення принципів справедливості, пропорційності та правової визначеності, що негативно впливає на стабільність

трудових відносин та управлінську ефективність підприємств.

Автором запропоновано шляхи вдосконалення правового регулювання цієї підстави розірвання трудового договору, зокрема внесення змін до трудового законодавства з метою конкретизації складу дисциплінарних проступків керівників, удосконалення процедур фіксації порушень і підвищення ролі судового контролю за правомірністю звільнення.

Ключові слова: керівник, звільнення, розірвання трудового договору, грубе порушення трудових обов'язків, дисциплінарна відповідальність.

Soloviov O. LEGAL REGULATION OF TERMINATION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT WITH THE HEAD OF AN ENTERPRISE, INSTITUTION OR ORGANIZATION DUE TO A SINGLE GROSS VIOLATION OF LABOR DUTIES.

The article provides a comprehensive analysis of the legal regulation of termination of the employment contract with the head of an enterprise, institution, or organization due to a single gross violation of labor duties. The peculiarities of the legal status of the head as a person vested with organizational, administrative, and representative powers are examined, as well as the specific nature of their labor function, which entails increased responsibility for the results of managerial activities and adherence to labor discipline.

The positions of scholars and judicial practice concerning the criteria for classifying an act as “gross” and determining its one-time nature are reviewed. Attention is focused on inconsistencies in the interpretation of this ground for dismissal, which cause variations in law enforcement practice.

Special attention is given to the issue of proving the fact of a gross violation, the procedural aspects of dismissal, and compliance with guarantees of the labor rights of executives. It is emphasized that the absence of a clear legislative definition of the concept “single gross violation of labor duties” creates risks of abuse by employers, violates the principles of justice, proportionality, and legal certainty, and negatively affects the stability of labor relations and the managerial efficiency of enterprises.

The author proposes ways to improve the legal regulation of this ground for termination of the employment contract, including amendments to labor legislation aimed at clarifying the composition of disciplinary offenses committed by executives, improving procedures for documenting violations, and strengthening the role of judicial control over the legality of dismissal.

Keywords: manager, dismissal, termination of employment contract, gross violation of labor duties, disciplinary liability.

Постановка проблеми. Ефективне правове регулювання трудових відносин з керівниками підприємств, установ та організацій має важливе значення для забезпечення стабільності управління, захисту прав сторін трудового договору та дотримання принципу законності у сфері праці. Однією з найбільш дискусійних і практично значущих підстав для припинення трудових відносин з керівником є одноразове грубе порушення трудових обов'язків відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 41 КЗпП України. Проблема полягає у відсутності чіткого законодавчого визначення поняття “одноразового грубого порушення”, що призводить до неоднакової правозастосовної практики, виникнення трудових спорів та складнощів у визначенні ступеня відповідальності керівника. Необхідність удосконалення правового механізму регулювання цієї підстави звільнення зумовлює актуальність наукового дослідження зазначеної проблематики. Керівники підприємств, установ та організацій є особливим суб'єктом трудового права, оскільки наділені широкими управлінськими повноваженнями. Вони організовують діяльність трудового колективу, приймають стратегічні рішення, розпоряджаються виробничими ресурсами та несуть персональну відповідальність за результати діяльності підприємства. Такі владно-розпорядчі функції обумовлюють підвищений рівень відповідальності керівників, а отже, і особливі умови припинення трудових відносин із ними. Законодавець передбачає можливість розірвання трудового договору з керівником підприємства, установи, організації (а також з деякими іншими посадовими особами, визначеними законодавством про працю) у випадку одноразового грубого порушення трудових обов'язків. Ця підстава має виключний характер і застосовується лише до визначеного кола посадових осіб, чия діяльність прямо впливає на ефективність і репутацію підприємства. Особливе значення при цьому має судова практика, яка розкриває зміст понять «одноразовість» та «грубість» порушення і визначає межі дискреції роботодавця при ухваленні рішення про звільнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Упродовж останніх років наукова література, присвячена дослідженню такої підстави для звільнення керівника як «вчинення одноразового грубого порушення трудових обов'язків» (п. 1 ч. 1 ст. 41 КЗпП), значно розширилася. Питання правового регулювання розірвання трудового договору з керівником підприємства у зв'язку з одноразовим грубим порушенням трудових обов'язків є предметом постійної уваги вчених-трудоваків, зокрема Н. Б. Болотіної, О. Г. Середи, В. Я. Бурака, А. М. Слюсаря, О. А. Яковлева та інших. В їхніх працях акцентується увага на особливому правовому статусі керівника як найманого працівника і одночасно уповноваженого органу юридичної особи, що зумовлює підвищену відповідальність за неналежне виконання управлінських функцій.

Науковці виділяють дві головні групи проблем застосування досліджуваної підстави для розірвання трудового договору з керівником підприємства, установи організації: тлумачення понять «одноразове» та «грубе» і процесуально-процедурні вимоги до встановлення підстави звільнення (необхідність службового розслідування, оформлення документів, дотримання статутних процедур в організаціях). Ці питання досліджуються як у спеціалізованих статтях з трудового права, так і в практичних коментарях адвокатів і

HR-консультантів.

Вчені підкреслюють часті помилки роботодавців: нечітке формулювання підстави у наказі про звільнення, невідповідність процедур в статуті або протоколах органів управління, відсутність або формалізм службового розслідування. Також науковці радять формулювати підставу максимально конкретно – вказувати одну дію/інцидент, час, наслідки й джерела доказів – щоб зменшити ризик скасування звільнення в суді.

Судова практика Верховного Суду та нижчих інстанцій приділяє значну увагу критеріям відмежування одноразового грубого порушення від систематичних/системних або тривалих недоліків у діяльності керівника. Судові рішення демонструють, що для кваліфікації дії як «одноразової» необхідно чітко встановити однорідність факту (одна дія або бездіяльність), наявність прямого причинного зв'язку між цією дією й істотними наслідками для підприємства, а також дотримання формальних вимог (наприклад, службове розслідування, документальне підтвердження). При цьому суди не визнають як одноразове грубе порушення - загальне «неналежне» керівництво, якщо відсутній конкретний, вичерпно описаний епізод.

У наукових публікаціях помітна дискусія щодо необхідності законодавчих змін або уточнень. Одні дослідники вважають, що достатньо деталізації тлумачень у коментарях до КЗпП та практики Верховного Суду, інші наполегливо пропонують кодифікацію критеріїв (перелік прикладів, процедура розслідування, стандарт доказування) для усунення правової невизначеності. Частина авторів також пропонує уніфікувати підхід до документування порушень у статутах ТОВ/ПАТ, аби корпоративні процедури не ставали підставою для оспорювання звільнення.

Міжнародні та порівняльні огляди (експертні довідники з трудового права) підтверджують, що проблема «одноразового грубого порушення» є типовою для пострадянських правових систем і часто вирішується посиленням процесуальних гарантій та підвищенням ролі доказової бази при звільненні керівника.

Попри наявні дослідження, залишаються важливі прогалини: по-перше, відсутність єдиних критеріїв доказування й стандартизованих процедур оформлення службових розслідувань; по-друге, недостатній аналіз економічних наслідків неправильного застосування підстави (репутаційні, фінансові втрати підприємств та компенсації при відновленні працівника); по-третє, обмеженість емпіричних досліджень щодо частоти та результативності судових оскаржень саме у справах із керівниками (переважні публікації – прикладні огляди та окремі кейси).

Метою статті є здійснення комплексного аналізу правового регулювання розірвання трудового договору з керівником підприємства, установи чи організації у зв'язку з одноразовим грубим порушенням трудових обов'язків, виявлення проблемних аспектів правозастосування та вироблення пропозицій щодо удосконалення законодавчих і практичних механізмів реалізації цієї підстави звільнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Керівник підприємства, установи чи організації займає особливе місце серед суб'єктів трудових правовідносин, оскільки поєднує у своїй особі функції найманого працівника та представника роботодавця. Його правовий статус має подвійну природу: з одного боку, керівник підпорядковується нормам трудового законодавства, які встановлюють його права та обов'язки як працівника, а з іншого – виступає суб'єктом владних управлінських повноважень, наділеним правом приймати рішення, обов'язкові для виконання іншими працівниками. Такий статус визначає особливу роль керівника у забезпеченні належної організації праці, дотриманні законодавства, ефективному функціонуванні підприємства та реалізації його стратегічних цілей.

Організаційно-розпорядчі та представницькі повноваження керівника охоплюють широке коло питань, пов'язаних із управлінням персоналом, розподілом трудових функцій, прийняттям на роботу та звільненням працівників, укладенням договорів, веденням фінансово-господарської діяльності, представництвом підприємства у відносинах із державними органами, контрагентами та іншими суб'єктами права. Саме ця сукупність владних повноважень формує специфіку його трудової функції, яка відрізняється високим рівнем самостійності у прийнятті управлінських рішень і водночас – підвищеним ступенем юридичної відповідальності.

Особливості правового статусу керівника зумовлюють підвищені вимоги до рівня його професійної компетентності, дотримання трудової дисципліни, корпоративних стандартів поведінки та етичних норм. Будь-які порушення, що призводять до істотних негативних наслідків для підприємства, можуть кваліфікуватися як одноразове грубе порушення трудових обов'язків і бути підставою для дострокового розірвання трудового договору. Такий підхід виправданий, оскільки від ефективності та добросовісності керівника залежить не лише стабільність трудового колективу, а й фінансово-економічна безпека підприємства, його ділова репутація та здатність виконувати соціально-економічні зобов'язання.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 41 КЗпП України трудовий договір може бути розірваний з ініціативи роботодавця у випадку одноразового грубого порушення трудових обов'язків керівником підприємства, установи, організації усіх форм власності (включаючи філії, представництва, відділення), його заступниками, головним бухгалтером, його заступниками, а також службовими особами податкових і митних органів, яким присвоєно персональні або спеціальні звання, та службовими особами органів державного фінансового контролю й контролю за цінами [1]. Перелік цих працівників є вичерпним і не підлягає розширенню.

Підвищена відповідальність керівників обґрунтовується тим, що їхні дії можуть призвести до значних фінансових або репутаційних наслідків для підприємства. Одне необережне рішення може викликати порушення договірних зобов'язань, фінансові збитки або навіть підірвати довіру до відповідного органу влади (у випадку звільнення посадових осіб державних органів). Тому законодавець встановлює спеціальний режим дисциплінарної відповідальності для осіб, які обіймають управлінські посади.

Пункт 1 ст. 41 КЗпП передбачає дві ключові ознаки: одноразовість і грубість порушення. Єдності у їх визначенні в законодавстві немає, тому критерії формуються у судовій практиці. Під «одноразовим» порушенням слід розуміти дію або бездіяльність, що відбулася одноразово – тобто мала обмежений у часі характер і не носила системного характеру. Якщо порушення має тривалий або повторюваний характер, воно може бути кваліфіковане за іншими підставами, передбаченими статтею 40 КЗпП.

Грубість порушення є оціночним поняттям та визначається за характером дії, обставинами її вчинення, наявністю вини та наслідками. Суд у кожному випадку оцінює, чи є проступок настільки серйозним, щоб виправдати рішення роботодавця розірвати трудові відносини. Зазвичай грубими вважають порушення, що призвели або могли призвести до значних фінансових збитків, шкоди авторитету установи, невиконання стратегічних управлінських рішень, порушення вимог законодавства або статуту підприємства.

Пленум Верховного Суду України у постанові № 9 від 6 листопада 1992 р. зазначив, що вирішуючи питання про грубість порушення, суди повинні враховувати ступінь вини працівника, характер порушення, його наслідки та наявність причинного зв'язку між дією керівника і негативними результатами [2]. Такий підхід дозволяє індивідуалізувати відповідальність і запобігти надмірно формальному застосуванню норми.

Звільнення за п. 1 ст. 41 КЗпП є дисциплінарним заходом і має здійснюватися з дотриманням вимог статей 147–149 КЗпП. Зокрема, дисциплінарне стягнення застосовується не пізніше одного місяця з дня виявлення проступку, не рахуючи часу відпустки або хвороби працівника, але не пізніше шести місяців з дня вчинення проступку. Перед застосуванням дисциплінарного стягнення роботодавець зобов'язаний витребувати у керівника письмові пояснення. Відсутність такого пояснення або ігнорування строків може бути підставою для поновлення на роботі за рішенням суду.

Рішення про звільнення приймається компетентним органом роботодавця та оформлюється наказом, в якому має бути чітко сформульоване конкретне одноразове грубе порушення, що стало підставою звільнення. Недопустимо зазначати у наказі перелік численних недоліків чи узагальнені фрази про неналежне виконання обов'язків – такі формулювання в судовій практиці визнаються недостатніми для підтвердження підстави звільнення.

Питання доказування факту одноразового грубого порушення трудових обов'язків є одним із найбільш складних і водночас ключових у правозастосовній практиці. Саме на роботодавця покладається обов'язок довести наявність усіх елементів порушення: протиправність дій або бездіяльності керівника, їх грубий характер, причинний зв'язок із негативними наслідками для підприємства, а також одноразовість такого діяння. Недостатність доказової бази або недотримання процедурних вимог при звільненні часто стає підставою для поновлення керівника на посаді за рішенням суду. Тому правильне оформлення документів, дотримання строків та процедур, передбачених законодавством, має першорядне значення для правомірності розірвання трудового договору.

Процедурні аспекти звільнення керівника передбачають обов'язкове дотримання гарантій трудових прав, зокрема ознайомлення його з наказом про звільнення, надання можливості надати пояснення щодо виявленого порушення, забезпечення права на оскарження рішення в судовому порядку. Порушення цих гарантій тягне за собою звільнення незаконним, відновлення на роботі та відшкодування матеріальної і моральної шкоди.

Водночас відсутність у законодавстві чіткого визначення поняття «одноразове грубе порушення трудових обов'язків» створює значний простір для довільного тлумачення. Це призводить до ризику зловживань з боку роботодавців, коли навіть незначні порушення можуть кваліфікуватися як «грубі», а також до неоднакової судової практики. Така невизначеність суперечить принципам справедливості, пропорційності та правової визначеності, які є фундаментальними у трудовому праві. У результаті страждає стабільність трудових відносин, підривається довіра між роботодавцем і керівником, а підприємства втрачають управлінську ефективність через часті кадрові конфлікти та судові спори.

Для формулювання визначення «одноразове грубе порушення трудових обов'язків» важливим є виокремлення декількох ключових характеристик:

- 1) одноразовість – порушення відбулося один раз, але має значні наслідки;
- 2) грубий характер – порушення суттєво порушує трудову дисципліну або інтереси роботодавця, завдає відчутної шкоди іміджу, або фінансової стійкості підприємства, установи, організації; не може бути незначним або формальним;
- 3) трудові обов'язки – діяння або бездіяльність стосується саме виконання посадових обов'язків, закріплених у трудовому договорі або посадовій інструкції;
- 4) юридичні наслідки – порушення тягне за собою застосування найсуворішої дисциплінарної санкції – розірвання трудового договору.

Тож вважаємо, що під одноразовим грубим порушенням трудових обов'язків слід вважати діяння або бездіяльність працівника, яке відбулося одноразово і має суттєвий негативний вплив на діяльність

підприємства, установи чи організації, грубо порушує трудову дисципліну та посадові обов'язки працівника, встановлені трудовим договором або локальними актами, і внаслідок чого законодавством передбачено можливість застосування дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення.

Аналізуючи судову практику варто підкреслити, що вона відіграє ключову роль у тлумаченні положень п. 1 ст. 41 КЗпП. Зокрема, Верховний Суд неодноразово наголошував, що звільнення за одноразове грубе порушення трудових обов'язків є винятковим заходом. Так, у постанові від 17 липня 2019 р. у справі № 461/4863/16-ц Суд підкреслив, що для законності звільнення необхідно довести наявність одноразового проступку, який мав істотні наслідки для підприємства [3]. У постанові від 22 січня 2020 р. (справа № 607/25677/18) зазначено, що недотримання роботодавцем процедури, передбаченої статтями 148–149 КЗпП, є підставою для скасування наказу про звільнення, навіть якщо порушення мало місце [4].

У постанові від 9 квітня 2021 р. у справі № 489/3510/19 Верховний Суд звернув увагу, що звільнення на підставі п. 1 ч. 1 ст. 41 КЗпП України є можливим лише за умови доведення вини керівника та наявності причинного зв'язку між його діями та негативними наслідками. Акт перевірки, який містить лише загальні висновки щодо недоліків організації роботи, не може бути достатньою підставою для звільнення [5].

Важливою є також позиція Верховного Суду, викладена у постанові від 4 червня 2025 р. у справі № 57/13201/24. Суд зазначив, що строк застосування дисциплінарного стягнення обчислюється з дня, коли про порушення стало відомо роботодавцю, а не з дня складання акта службового розслідування [6]. Крім того, наявність у наказі додаткових характеристик роботи керівника не змінює кваліфікації проступку як одноразового, якщо конкретне порушення чітко визначено.

Важливе значення для забезпечення гарантій керівників при звільненні мають також положення Конвенції Міжнародної організації праці №158 «Про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця» (1982 р.). У ст. 4 Конвенції передбачено, що трудові відносини з працівниками не припиняються, якщо тільки немає законних підстав для такого припинення, пов'язаного із здібностями чи поведінкою працівника або викликаного виробничою потребою підприємства, установи чи служби. Крім того, ст. 7 Конвенції зазначає, що трудові відносини з працівником не припиняються з причин, пов'язаних з його поведінкою або роботою, доти, доки йому не нададуть можливість захищатись у зв'язку з висунутими проти нього звинуваченнями, крім випадків, коли від роботодавця не можна обґрунтовано чекати надання працівникові такої можливості [7]. Ці положення відображаються у статтях 147–149 КЗпП України, підкреслюючи необхідність забезпечення процедурних гарантій.

Отже, норми законодавства про працю України загалом узгоджуються з міжнародними стандартами в цій сфері, хоча вітчизняна практика потребує подальшого вдосконалення в частині запобігання зловживанням з боку роботодавців і забезпечення ефективних механізмів судового захисту. У зв'язку з цим пропонуємо низка заходів, спрямованих на підвищення правової визначеності та ефективності застосування норм трудового права у досліджуваній сфері.

По-перше, доцільним є внесення змін до КЗпП з метою чіткої конкретизації складу дисциплінарних проступків керівників, що можуть розглядатися як одноразове грубе порушення трудових обов'язків. Така законодавча визначеність забезпечить передбачуваність наслідків для керівника, зменшить ризик довільного тлумачення норм та сприятиме однаковому застосуванню трудового законодавства у різних організаціях і галузях.

По-друге, потрібне удосконалення процедур фіксації порушень, яке передбачає стандартизоване оформлення доказової бази: службових розслідувань, протоколів, службових записок та наказів про звільнення. Це дозволяє не лише підтвердити наявність порушення, але й забезпечити прозорість процесу, створюючи юридичні підстави для прийняття обґрунтованого рішення роботодавцем.

По-третє, важливо підвищувати роль нагляду та контроль за правомірністю звільнення керівників підприємств, установ та організацій у зв'язку із вчиненням одноразового грубого порушення трудових обов'язків. Належний державний та громадський контроль, а також судовий захист, забезпечили б дотримання принципів законності, пропорційності та справедливості при вирішенні відповідних спорів.

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що розірвання трудового договору з керівником підприємства, установи чи організації у зв'язку з одноразовим грубим порушенням трудових обов'язків є важливим механізмом забезпечення ефективного управління та дотримання трудової дисципліни. Особливий статус керівника зумовлює необхідність суворого дотримання законодавчих та корпоративних процедур, що гарантують законність дій роботодавця та захист трудових прав керівника. Аналіз законодавства і судової практики показав, що поняття «одноразове грубе порушення трудових обов'язків» є оціночним і потребує чіткого законодавчого визначення. Відсутність єдиних критеріїв спричиняє неоднаковість правозастосування, що створює ризики порушення трудових прав керівників та потенційні зловживання з боку роботодавців. Особливу увагу слід приділяти процедурним аспектам звільнення, оскільки недотримання вимог щодо службового розслідування, фіксації доказів та прийняття рішення уповноваженим органом ставить під сумнів правомірність звільнення і може призвести до відновлення керівника на посаді в судовому порядку. Для підвищення правової визначеності та ефективності застосування цієї підстави розірвання трудового договору доцільно внести законодавчі уточнення щодо складу та критеріїв одноразового грубого порушення, удосконалити процедури службового розслідування та

документування порушень, узгодити трудове та корпоративне законодавство щодо компетенції органів управління при прийнятті рішення про звільнення та підвищити роль судового контролю за правомірністю таких дій. Запропоновані шляхи вдосконалення правового регулювання сприятимуть забезпеченню балансу між захистом трудових прав керівників та інтересами підприємств, підвищенню стабільності трудових відносин та ефективності управлінських процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кодекс законів про працю України : Закон від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-082>
2. Про практику розгляду судами трудових спорів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 1992 р. № 9. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92>
3. Постанова Верховного Суду від 17 липня 2019 р. у справі № 461/4863/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83335725>
4. Постанова Верховного Суду від 22 січня 2020 р. у справі № 607/25677/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87081930>
5. Постанова Верховного Суду від 9 квітня 2021 р. у справі № 489/3510/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96179529>
6. Постанова Верховного Суду від 4 червня 2025 р. у справі № 57/13201/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127863734>
7. Про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця : Конвенція Міжнародної організації праці від 22 червня 1982 р. №158. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005

REFERENCES:

1. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. (1971, December 10). [Labor Code of Ukraine]. *Zakon № 322-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-082> [in Ukrainian].
2. Pro praktyku rozghliadu sudamy trudovykh sporiv. (1992, November 6). [On the practice of courts in labor disputes]. *Plenum Resolution № 9*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92> [in Ukrainian].
3. Verkhovnyi Sud Ukrainy. (2019, July 17). Postanova u spravi № 461/4863/16-ts [Resolution in case No. 461/4863/16-c]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83335725> [in Ukrainian].
4. Verkhovnyi Sud Ukrainy. (2020, January 22). Postanova u spravi № 607/25677/18 [Resolution in case No. 607/25677/18]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87081930> [in Ukrainian].
5. Verkhovnyi Sud Ukrainy. (2021, April 9). Postanova u spravi № 489/3510/19 [Resolution in case No. 489/3510/19]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96179529> [in Ukrainian].
6. Verkhovnyi Sud Ukrainy. (2025, June 4). Postanova u spravi № 57/13201/24. [Resolution in case No. 57/13201/24]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127863734> [in Ukrainian].
7. Konventsiiia pro prypynennia trudovykh vidnosyn z initsiatyvy robotodavtsia. (1982, June 22). [Convention on termination of employment at the initiative of the employer, No. 158]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.06.2025

ЗМІСТ ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Марченко О.М., Мілова Т.М., Шевченко В.Є. ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ ТА ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ УВ'ЯЗНЕНИХ У НАЦИСТСЬКИХ ТАБОРАХ: РОЛЬ І МЕЖІ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА	6
Поляруш С.І. РОЗВИТОК ІНСТИТУТІВ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВІЙСЬКОВИХ ІНВАЛІДІВ ТА ВІДСТАВНИХ ВОЇНІВ В УКРАЇНІ (X – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)	13

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Марущак Н.В. ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА ЯК ОСНОВНА ЗАСАДА ДЕМОКРАТИЧНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ	19
Мартинова А.М. ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ЯК ДОКТРИНА: СВІТОВИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД	27
Вайнер Є.Є. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВИХ АКТІВ, ЩО ВИДАЄ ГОЛОВА ВЕРХОВНОГО СУДУ	32
Луо Женгронг. ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО СТАТУСУ ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В УКРАЇНІ	36

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; СІМЕЙНЕ ПРАВО; ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Марценко Н.С. ОСОБЛИВОСТІ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ	41
Склярів Р.А., Шанайда В.В., Лещишин Н.Б. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА КРАЇН ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ В ОБЛАСТІ ЗАХИСТУ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА БАЗ ДАНИХ	47
Грошко Б.Б. СУЧАСНИЙ СТАН І ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ	57
Паньківський В. ВІДОБРАЖЕННЯ УЗУФРУКТА У КОДИФІКАЦІЙНИХ АКТАХ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ	66
Чернобай О.В. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ЩОДО ОБ'ЄКТІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ, СТВОРЕНИХ ЗА ДЕРЖАВНИМ ЗАМОВЛЕННЯМ В ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ	72
Силенко Л.М. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ РИТУАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ	79

ТРУДОВЕ ПРАВО

Кравцов Д.М. ПРОБЛЕМИ ПРОВАДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ В УКРАЇНІ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ	85
Мінаєва К.В., Свічкарьова Я.В. ДЕЯКІ ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ	

СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ ВСТАНОВЛЕННЯ ЗМІНИ РОЗМІРУ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ КЕРІВНИКАМ ДЕРЖАВНИХ БАНКІВ	90

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Беззубов Д.О. АДМІНІСТРАТИВНІ ФОРМИ І МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА	98
Гулак О.В., Піддубний О.Ю., Артеменко О.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ, ПРОГАЛИНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	104
Кузьменко О.В., Чорна В.Г., Кожура Л.О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО СТРАХУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ	109
Клюєва Є.М. КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ АНАЛІЗ АДМІНІСТРАТИВНО- ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИКОНАВЦІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВО РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА ТА УКРАЇНИ	113
Кондратенко В.М. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ	118
Красногор О.В. ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЯК ОДИН ІЗ ВИДІВ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ МІНІСТЕРСТВА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ЩОДО ОХОРОНИ ПРАВ ЛЮДИНИ	123
Максименко Н.В., Сокурєнко О.А. СУБ'ЄКТИ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	128
Марченко М.Ю. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ПРОТИМІННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ	133
Мехеда В.Д. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ: МЕХАНІЗМИ ДЕКЛАРУВАННЯ, ВИЯВЛЕННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ТА ЇХ ЕФЕКТИВНІСТЬ	139
Нікончук А.М., Бец О.І. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КРИПТОВАЛЮТНИХ БІРЖ	143
Островський С.О., Бовкунов В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДУХОВНОЇ ПІДТРИМКИ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	148
Буценко А.І. ОСОБЛИВОСТІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В СФЕРІ МІСТОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	154
Власов А.В. ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ НА СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	159
Крушеніцький В.С. РОЛЬ РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ У ФОРМУВАННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ	164
Рубля О.С. ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК СКЛАДОВА	

НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ: ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ	168
Стеценко Д.Ю. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ	172
Холодков А.В. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ ВНАСЛІДОК ВІЙНИ	176
Яцентюк С.В. ПОЛІТИКА ВЛАСНОСТІ ЩОДО КОМУНАЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ, УСТАНОВ, ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ЇЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	181
Авраменко О.В. ДОКАЗИ ТА ДОКАЗУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ СУДОВОЇ РЕФОРМИ	186
Волох Д.О. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА	190

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Рогатинська Н.З., Летняк І. ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ПРОБЛЕМИ ЗБИРАННЯ ТА ОЦІНКИ ДОПУСТИМОСТІ	196
Колодій І.М. ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ В РОЗРІЗІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ РЕФОРМУВАННЯ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ	202
Ткаченко О.Г., Олефір Л.І., Баракта В.В. КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОСІБ РЯДОВОГО ТА НАЧАЛЬНИЦЬКОГО СКЛАДУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ	209
Антюк І.П., Золотий А.Б. ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАННЯ ДОКАЗІВ НЕДОПУСТИМИМИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	215

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Грубінко А.В. ПРАВОВИЙ СТАТУС ГРЕНЛАНДІЇ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОЇ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ	220
Бутрин-Бока Н.С., Ярмусь В. ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНОК: ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ДОСВІДУ	226
Горецький О.В. ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС ТА УКРАЇНИ	230
Кричун А.Ю. МІЖНАРОДНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ ЩОДО ЗАПОБІГАННЯ СЕКСУАЛЬНІЙ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДІТЕЙ: АНАЛІЗ ТА НАПРЯМИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ	236

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

Шанайда В.В., Редько Р.Г., Скляров Р.А. ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЛАТВІЇ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: АДАПТАЦІЯ ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ І УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ	240
Терзі О.О. БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА	

ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ	248
Овчатова-Редько А.О., Ніколенко Л.І., Кисельова К.В.	230
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	236
Йосипов А.А. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ МАЙНУ ГРОМАДЯН ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ	258
Кропивна К.О. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА РОЗВИТКУ ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ	264
Цвіркун Ю.І., Сусак М.С. ПРЕДСТАВНИЦТВО В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У СПОРАХ ЩОДО РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ	268
Зигрій О.В. ЕТИЧНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРАВОВІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ	276
Драна М.В. СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ	281
Красій М.О. МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ ЯК ОСНОВА ЗОВНІШНЬОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	286
Соболь Є.Ю. ПРАВОВІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ІНСТРУМЕНТИ ЗАПОБІГАННЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ТА АГРОПРОМИСЛОВИХ ВІДНОСИН	292
Теремецький В.І., Петренко А.А. ПРАВОВА СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ОСОБЛИВОСТІ, СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НОРМОПРОЄКТУВАННЯ В УМОВАХ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ДО ACQUIS ЄС	296
Манжула А.А., Окопник О.М. МІСЦЕ ТА РОЛЬ ІНСТИТУТУ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ В СИСТЕМІ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД	309
Мозговий О.О. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	313
Федосєєв П.М., Філіпова Н.А., Бутенко М.В. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ	319
Ковальчук В.В. ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ СТАРОСТОЮ	323
Танасюк О.Є. ЦИФРОВА РІЧ ЯК ОБ'ЄКТ ЗАГРОЗИ ЗАВДАННЯ ШКОДИ ФІЗИЧНІЙ ОСОБІ У ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ ІЗ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ВНАСЛІДОК РЯТУВАННЯ МАЙНА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ	330
Чудик Н.О. РОЛЬ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	337
Куркова К.М. КОНЦЕПТУАЛЬНЕ РОЗУМІННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ПУБЛІЧНО-ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ	343
Кричун Ю.А. РОЛЬ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ	347

Ковальов Д.І. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ	351
Чернік С.Д., Бліндовська А.Л. МОЛОДА СІМ'Я ЯК ОБ'ЄКТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: КОМПЛЕКСНИЙ АНАЛІЗ	355
Джафарова О.В., Шатрава С.О., Федоренко В.Л. ПИТАННЯ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОСАДОВИХ ОСІБ ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ	360
Куркова К.М., Даниленко А.О. ПУБЛІЧНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА: ІНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ	364
Стрілець Г.О., Бальжик І.А., Лупова А.В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРОЦЕСІ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ	369
Омельченко А.В., Дмитренко Е.С. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	373
Кожура І.О. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОГО НАГЛЯДУ	377
Самойленко Г.В. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИПУСКУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ НУМІЗМАТИЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	383
Щербатюк О.О. ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ, ЩО НАПРАВЛЕНІ НА ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ	388
Шуліка Є.Є., Задніпровська О.Г., Ємельянов В.Р. КОМЕРЦІЙНІ БАНКИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: СТІЙКІСТЬ І РЕАЛІЇ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ. АНАЛІЗ ПОКАЗНИКІВ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ (2022-2025pp.)	392
Петлюк Ю.С., Марченко С.І. РОЛЬ ГРОМАДСЬКОСТІ У ПРАВОВІЙ ОХОРОНІ ДОВКІЛЛЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ	400
Соловйов О.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ З КЕРІВНИКОМ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ У ЗВ'ЯЗКУ З ОДНОРАЗОВИМ ГРУБИМ ПОРУШЕННЯМ ТРУДОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ	404

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

- Marchenko O., Milova T., Shevchenko V.** LEGAL STATUS OF PRISONERS OF WAR AND CIVILIANS INCARCERATED IN NAZI CAMPS: ROLE AND LIMITS ON THE ACTIVITIES OF THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS 6
- Poliarush S.** DEVELOPMENT OF INSTITUTIONS OF SOCIAL SUPPORT FOR DISABLED MILITARY SERVANTS AND RETIRED SOLDIERS IN UKRAINE(X – BEGINNING OF XX CENTURY) 13

CONSTITUTIONAL LAW

- Marushchak N.** THE RULE OF LAW AS A BASIC PRINCIPLE OF A DEMOCRATIC CONSTITUTIONAL ORDER 19
- Martynova A.** PARLIAMENTARISM AS A DOCTRINE: WORLD AND UKRAINIAN EXPERIENCE 27
- Vainer Ye.** GENERAL CHARACTERISTICS OF LEGAL ACTS ISSUED BY THE PRESIDENT OF THE SUPREME COURT 32
- Luo Zhengrong.** LEGAL PROVISIONS ON THE STATUS OF STATELESS PERSONS IN UKRAINE 36

BUSINESS LAW; FAMILY LAW; INTELLECTUAL PROPERTY LAW

- Martsenko N.** PECULIARITIES OF JUDICIAL PROCEEDINGS IN ADOPTION CASES 41
- Skliarov R., Shanaida V., Leshchyshyn N.** COMPARATIVE ANALYSIS OF SOFTWARE AND DATABASE PROTECTION LEGISLATION IN NORTHWESTERN EUROPE AND UKRAINE 47
- Hroshko B.** CURRENT STATE AND TRENDS OF LEGAL REGULATION OF LAND RELATIONS IN UKRAINE AND EUROPEAN COUNTRIES 57
- Pankivskyi V.** REFLECTION OF USUFRUCT IN THE CODIFICATION ACTS OF CIVIL LEGISLATION IN THE TERRITORY OF UKRAINE 66
- Chernobai O.** THE LEGISLATIVE REGULATION OF RELATIONS CONCERNING INTELLECTUAL PROPERTY OBJECTS CREATED UNDER A STATE ORDER IN THE DEFENSE-INDUSTRIAL COMPLEX: STATE AND PROSPECTS 72
- Silenko L.** LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTE OF RITUAL SERVICES IN UKRAINE AND WAYS OF ITS IMPROVEMENT 79

LABOR LAW

- Kravtsov D.** PROBLEMS OF IMPLEMENTING STATE EMPLOYMENT POLICY IN UKRAINE DURING THE PERIOD OF MARTIAL STATE 85
- Minaeva K., Svichkareva Y.** SOME PRACTICAL ISSUES OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GENERAL AND SPECIAL LEGISLATION IN

ADMINISTRATIVE, INFORMATION, FINANCIAL AND TAX LAW

Bezzubov D. ADMINISTRATIVE FORMS AND METHODS OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF ENTREPRENEURSHIP	98
Hulak O., Piddubny O., Artemenko O. LEGAL REGULATION OF INDUSTRIAL PARKS IN UKRAINE UNDER MARTIAL STATE: CHALLENGES, GAPS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT	104
Kuzmenko O., Chorna V., Kozhura L. LEGAL REGULATION OF STATE INSURANCE OF CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES	109
Klyueva Ye. COMPARATIVE ANALYSIS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF ENFORCEMENT OFFICERS UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF POLAND AND UKRAINE	113
Kondratenko V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF MUNICIPAL ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF THE IMPLEMENTATION OF MODERN STATE REGIONAL POLICY IN UKRAINE	118
Krasnohor O. PARLIAMENTARY CONTROL AS A TYPE OF STATE CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE IN RELATION TO THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS	123
Maksymenko N., Sokurenko O. SUBJECTS OF PUBLIC CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF THE JUDICIARY: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ANALYSIS	128
Marchenko M. BASIC PRINCIPLES OF MINE ACTION IN UKRAINE	133
Mekheda V. LEGAL FRAMEWORK FOR COMBATING CORRUPTION: MECHANISMS OF DECLARATION, DETECTION OF CONFLICT OF INTEREST, AND THEIR EFFECTIVENESS	139
Nikonchuk A., Bets O. LEGAL PRINCIPLES OF THE OPERATION OF CRYPTOCURRENCY EXCHANGES	143
Ostrovskiy S., Bovkunov V. ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF MILITARY CHAPLAINERS IN PROVIDING SPIRITUAL SUPPORT TO PERSONS WITH DISABILITIES	148
Butsenko A. FEATURES OF REGULATORY AND LEGAL REGULATION IN THE SPHERE OF URBAN PLANNING IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW	154
Vlasov A. INFLUENCE OF STATE POLICY ON PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES IN THE SPHERE OF TRADE ACTIVITY	159
Krushenitskyi V. THE ROLE OF THE NATIONAL SECURITY AND DEFENSE COUNCIL OF UKRAINE IN FORMING STATE INFORMATION SECURITY POLICY	164
Rublya O. PERSONAL DATA PROTECTION AS A COMPONENT OF NATIONAL AND INFORMATION SECURITY: CONCEPT AND ESSENCE	168
Stetsenko D. SPECIFICITIES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL GUARANTEE OF HUMAN AND CIVIL RIGHTS AND FREEDOMS BY LOCAL	

SELF-GOVERNMENT BODIES DURING THE MARTIAL LAW	172
Kholodkov A. FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION MEANS OF PERSONS WITH DISABILITIES AS A RESULT OF THE WAR	176
Yatsentiuk S. OWNERSHIP POLICY REGARDING MUNICIPAL ENTERPRISES, INSTITUTIONS AND ORGANISATIONS AND ITS ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS	181
Avramenko O. EVIDENCE AND PROOF IN ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS IN UKRAINE: CHALLENGES OF JUDICIAL REFORM	186
Volokh D. THE CONCEPTS AND FEATURES OF PUBLIC LAW	190
CRIMINAL LAW AND PROCEDURE; CRIMINALISTICS; FORENSIC EXPERTISE; OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITIES	
Rohatynska N., Letnyak I. ELECTRONIC EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: PROBLEMS OF COLLECTION AND ASSESSMENT OF ADMISSIBILITY	196
Kolodii I. INNOVATIVE METHODS AND TOOLS OF RESOCIALIZATION OF CONVICTS IN THE SCOPE OF IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY OF REFORMING THE PENITENTIARY SYSTEM	202
Tkachenko O., Olefir L., Barakhta V. CORRUPTION RISKS IN THE ACTIVITIES OF JUNIOR AND SENIOR PERSONNEL OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE	209
Antiuk I., Zolotyy A. PECULIARITIES OF DECLARING EVIDENCE INADMISSIBLE IN CRIMINAL PROCEEDING	215
INTERNATIONAL LAW; LAW OF THE EUROPEAN UNION	
Hrubinko A. THE LEGAL STATUS OF GREENLAND AS A FACTOR IN MODERN INTERNATIONAL POLITICS	220
Butryn-Boka N., Yarmus V. INTERNATIONAL LEGAL EXPERIENCE IN THE PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS	226
Horetskyi O. HUMAN RIGHTS IN CONFLICT CONDITIONS IN THE CONTEXT OF EU LEGISLATION AND UKRAINIAN LEGISLATION	230
Krychun A. INTERNATIONAL REGULATIONS ON THE PREVENTION OF SEXUAL EXPLOITATION OF CHILDREN: ANALYSIS AND DIRECTIONS FOR IMPLEMENTA	236
CURRENT ISSUES OF THE ISSUE	
Shanaida V., Redko R., Skliarov R. LATVIA'S LEGAL FRAMEWORK IN INTELLECTUAL PROPERTY: ALIGNING WITH INTERNATIONAL STANDARDS AND LESSONS FOR UKRAINE	240
Terzi O. LIFE SAFETY AS A CONCEPTUAL BASIS FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT	248
Ovchatova-Redko A., Nikolenko L., Kyseleva K. ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS OF ENSURING THE FINANCIAL SECURITY OF THE STATE	253

Yosypov A. CLASSIFICATION OF PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED TO CITIZENS' PROPERTY AS A RESULT OF ARMED AGGRESSION	258
Kropyvna K. STATE POLICY FOR THE DEVELOPMENT OF DEMOGRAPHIC FACTORS IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHALLENGES	264
Tsvirkun Y., Susak M. REPRESENTATION IN THE ADMINISTRATIVE JUDICIARY OF UKRAINE AND ITS SIGNIFICANCE IN DISPUTES CONCERNING THE DEVELOPMENT OF INFRASTRUCTURE OF POPULATED AREAS	268
Zyhrii O. ETHICAL AND LEGAL ASPECTS OF USING THE LATEST TECHNOLOGIES IN THE LEGAL SPHERE OF UKRAINE	276
Drana M. SYSTEM OF PRINCIPLES FOR THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE REGIONAL POLICY	281
Krasiy M. INTERNATIONAL TREATIES AS THE BASIS OF THE FOREIGN CRIMINAL AND LEGAL POLICY OF UKRAINE	286
Sobol Ye. LEGAL AND INFORMATION TOOLS FOR PREVENTING OFFENSES IN THE SPHERE OF LAND AND AGRICULTURAL RELATIONS	292
Teremetskyi V., Petrenko A. EUROPEAN UNION'S LEGAL SYSTEM: SPECIFICS, MODERN TENDENCIES AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF DRAFTING IN TERMS OF ADAPTING UKRAINIAN LEGISLATION TO THE EU ACQUIS	296
Manzhula A., Okopnyk O. THE PLACE AND ROLE OF THE INSTITUTE OF HONORARY CONSULS IN THE SYSTEM OF DIPLOMATIC RELATIONS OF UKRAINE: ADMINISTRATIVE-LEGAL APPROACH	309
Mozhoviy O. LEGAL PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS	313
Fedoseyev P., Filipova N., Butenko M. INTERNATIONAL STANDARDS FOR THE PROTECTION OF CONSUMER RIGHTS IN CIVIL LEGAL RELATIONS	319
Kovalchuk V. LEGAL PRINCIPLES OF THE PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES BY THE HEADMAN	323
Tanasyuk O. A DIGITAL THING AS THE OBJECT OF A THREAT OF DAMAGE TO AN INDIVIDUAL IN OBLIGATIONS TO COMPENSATE FOR DAMAGE CAUSED AS A RESULT OF RESCUING THE PROPERTY OF AN INDIVIDUAL	330
Chudyk N. THE ROLE OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE IN ENSURING THE EFFECTIVE FUNCTIONING OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION	337
Kurkova K. CONCEPTUAL UNDERSTANDING OF NATIONAL SECURITY IN THE PUBLIC INFORMATION SPHERE	343
Krychun Y. THE ROLE OF CRIMINAL LEGAL POLICY IN ENSURING NATIONAL SECURITY IN WAR CONDITIONS	347
Kovalev D. FEATURES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS AND LEGAL INTERESTS OF MILITARY	

SERVICEMEN AND MEMBERS OF THEIR FAMILIES	351
Chernik S., Blindovska A. YOUNG FAMILY AS AN OBJECT OF LEGAL REGULATION: A COMPREHENSIVE ANALYSIS	355
Dzhafarova O., Shatrava S., Fedorenko V. ISSUE OF DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF OFFICIALS OF THE DIPLOMATIC SERVICE OF UKRAINE: ISSUE OF TODAY	360
Kurkova K., Danylenko A. PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION: INSTITUTIONAL CONTEXT	364
Strilets G., Balzhyk I., Lupova A. PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN THE CRIMINAL JUSTICE PROCESS THROUGH THE PRISM OF THE CONSTITUTION OF UKRAINE	369
Omelchenko A., Dmytrenko E. ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE	373
Kozhura I. HISTORICAL DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF BANKING SUPERVISION	377
Samoilenko H. DIRECTIONS FOR IMPROVING THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE ISSUANCE AND SALE OF NUMISMATIC PRODUCTS OF THE NATIONAL BANK OF UKRAINE	383
Shcherbatiuk O. LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF IMPLEMENTING DIGITAL TECHNOLOGIES AIMED AT THE RECOVERY OF UKRAINE	388
Shulika Ye., Zadniprovska O., Yemelianov V. COMMERCIAL BANKS OF CONTEMPORARY UKRAINE: RESILIENCE AND THE REALITIES OF MARTIAL LAW. AN ANALYSIS OF BANKING SYSTEM INDICATORS (2022–2025)	392
Petliuk Y., Marchenko S. THE ROLE OF THE PUBLIC IN THE LEGAL PROTECTION OF THE ENVIRONMENT IN RURAL AREAS OF UKRAINE	400
Soloviov O. LEGAL REGULATION OF TERMINATION OF THE EMPLOYMENT CONTRACT WITH THE HEAD OF AN ENTERPRISE, INSTITUTION OR ORGANIZATION DUE TO A SINGLE GROSS VIOLATION OF LABOR DUTIES	404

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Право

Випуск 18
2025

Відповідальний за випуск – Соболев Є.Ю.
Відповідальний редактор – Трошкіна К.Є.

Підписано до друку 3.07.2025 р.
Формат 60x84x1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк різнограф. Ум. друк. арк. 17,5. Наклад 100 прим.

ВІДДРУКОВАНО: ФОП Піскова М.А.

м. Кропивницький, вул. Тараса Карпи, 17–11.

СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ

№ 24440000000027816 від 18.08.2016.